ISSN 2413-516X

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

П А Ё М И

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
(маҷаллаи илмӣ)

БАХШИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ

4/5(209)

В Е С Т Н И К

ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
(научный журнал)

СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

ДУШАНБЕ: «СИНО»
2016

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ СОЛИ 1990 ТАЪСИС ЁФТААСТ.
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 1990 ГОДУ.

Ҳайати таҳририя:
Редакционная коллегия:

Имомзода М.С. – гл. редактор, доктор филологических наук, профессор
Сафармамадов С.М. – зам. гл. редактора, доктор химических наук, профессор
Абдулазизов В.- зам.гл.редактора, кандидат филологических наук, доцент

Аъзои ҳайати таҳририя:
Члены редколлегии:

Шарипов Х. - доктор филологических наук, профессор
Кучаров А.- доктор филологических наук, профессор
Мисбохиддин Нарзикул - доктор филологических наук, профессор
Саидов Х. - доктор филологических наук, доцент
Мамадназаров Абдусалом - доктор филологических наук, доцент
Муроди М. - доктор филологических наук, профессор
Нагзибекова М. - доктор филологических наук, профессор
Ходжаев Д.- доктор филологических наук, профессор
Дустов Х - кандидат филологических наук, доцент

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.
Журнал печатается на таджикском и русском языках.

Журнал входит в Перечень российских рецензируемых научных журналов ВАК Министерства образования и науки РФ, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2016
Вестник Таджикского национального университета, 2016

ФУНКЦИОНАЛЬНО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ КАУЗАТИВЫ: ПРОЦЕССЫ ДЕСЕМАНТИЗАЦИИ

С. В. Шустова, Е. А. Ошева
Пермский государственный национальный исследовательский университет, г. Пермь, Россия
Институт иностранных языков и лингвокоммуникаций в управлении, Государственный университет управления, г. Москва

Выделенная в сфере каузации подсистема каузативности рассматривается нами как универсальная субкатегория. В предлагаемой статье мы хотели бы обратиться к проблеме десемантизации глагола (semantische Ausbleichung, semantic bleaching, в понимании Szczepaniak,) [12, 11] в аспекте грамматикализации[1] на примере каузативных конструкций, формируемых аналитическим каузативом. Так, Chr. Lehmann отмечает: "Under the diachronic aspect, grammaticilization is a process which turns lexemes into grammatical formatives and makes grammatical formatives still more grammatical…" [11, 303].

B. Heine и M. Reh определяют грамматикализацию следующим образом: "… as evolution whereby linguistic units lose in semantic complexity, pragmatic significance, syntactic freedom, and phonetic substance…" [7, 15]. E.C. Traugott и B. Heine подчеркивают: "… grammaticilization <…> refers to that part of the theory of language that focuses on the interdependence of language and parole, of the categorical and less categorical, of the fixed and the less fixed in language. Grammaticalization is the linguistic process, both through time and synchronically, of organization of categories and of coding" [13, 1]; "…grammaticalization is a kind of language change, subject to certain general processes and mechanisms of change. <…> Much of the literature on unidirectionality characterizes the development of grammatical from lexical meaning in terms of desemanticization, bleanching and emptying or loss of semantic or pragmatic meaning" [13, 3-4]. Данный подход соотносится с позицией Т.А. Майсака, рассматривающего грамматикализацию как особый семантический процесс, результатом которого является появление языковой единицы с грамматическим значением [2, 40].

Одним из ведущих признаков грамматикализации является десемантизация, так глагол утрачивает конкретную лексическую семантику в определенной среде функционирования и приобретает грамматические функции. Грамматикализация «представляет определенную степень изменения категориального значения глагола, его перекатегоризацию как языковой единицы, отражающую его движение вдоль категориального континуума в направлении от лексического значения к грамматическому. Чем больше грамматических характеристик приобретает глагол, тем менее конкретным становится его лексическое значение» [1, 90].

Аналитический каузатив выступает в качестве прототипического средства актуализации значения каузативности. И, по мнению Дж. Лакоффа, категории видов каузации также могут демонстрировать прототипические эффекты. Прототипическая каузация представлена в концепции Дж. Лакоффа как связанный пучок (кластер) интеракциональных признаков и актуализирует непосредственное воздействие. «Prototypical causation appears to be direct manipulation, which is characterized most typically by the following cluster of interactional properties: 1. There is an agent that does something. 2. There is a patient that undergoes a change to a new state. 3. Properties 1 and 2 ccnstitute a single event; they overlap in time and space; the agent comes in contact with the patient. 4. Part of what the agent does (either the motion or the exercise of will) precedes the change in the patient. 5. The agent is the energy source; the patient is the energy goal; there is a transfer of energy from agent to patient. 6. There is a single definite agent and a single definite patient. 7. The agent is human. 8. a. The agent wills his action. b. The agent is in control of his action. c. The agent bears primary responsibility for both his action and the change.м 9. The agent uses his hands, body, or some instrument. 10. The agent is looking at the patient, the change in the patient is perceptible, and the agent perceives the change» [10, 54–55].

Анализируя прямую и косвенную каузацию, Дж. Лакофф указывает на то, что непреднамеренная каузация менее репрезентативна, чем происходящая по воле агента. Ученый выявляет следующую закономерность: чем более непосредственной является каузация, тем ближе расположены морфемы, выражающие причину и результат (*kill* – выражает прямую каузацию, причина и результат выражаются в одной морфеме; *cause to die* – выражает косвенную каузацию).

Функционально-грамматические каузативы рассматриваются нами как лексико-синтаксический каузатив или аналитический каузатив, их значение формируется в рамках среды функционирования таких глаголов английского языка, как *to cause, to make, to force, to get, to bring, to let, to permit, to set, to keep, to allow* и др.: *… she was at once thrown into a state of selfish panic which caused her to become completely oblivious*]; *I made him*

[1] Грамматикализация – процесс перехода от лексического к грамматическому статусу; грамматизация – становление грамматически обязательным компонентом.

work. I made him angry ; I got him to work. I let him go. I brought him to riun [4-T. 2, 23; 4-T. 1, 192]; *She wanted to go but her parents wouldn't let her; I'm letting you stay up late, just this once; Don't let it worry you; If he needs money, let him (=he should) earn it* (CALD).

В немецком языке к функционально-грамматическим каузативам относятся *lassen, heißen, machen, bringen.* Так, например, В. Гюллен рассматривает вспомогательные каузативы в рамках аналитических глагольных фраз**:** фразы с глаголами англ.: *like, make, have, get: let (us) go, (the court) make(s) (bussing) legal, (Mary) had (John) come (to the meeting), get (the thing) done;* нем.: *fallenlassen, halten lassen, (zum Arbeiten) veranlassen (antreiben), (bekannt) machen* [8, 170-177].

Наш подход к функционально-грамматическим каузативам соотносится с концепцией М. Бейкера о комплементаторах (вспомогательные глаголы времени/ наклонения). К комплементаторам ученый относит *that, if, whether, for* наряду со вспомогательными глаголами *will, would, may, might, can, could, shall, should, must, have* и *be* и называет их малыми категориями, отмечая, что они только семантически связаны с главными категориями (категории существительного, глагола и прилагательного) [6, 33−34]. Мы разделяем эту точку зрения и считаем, что в аспекте грамматикализации в сфере каузативности могут быть выделены дополнительные прототипические «малые категории», модифицирующие контекстную семантику, а именно, в английском языке – *to cause, to make, to force, to get, to bring, to let, to permit, to set, to keep, to allow;* в немецком языке – *lassen, heißen, machen, bringen, fordern, zwingen, empfehlen, anregen, anbieten, raten* и их синонимы. М. Бейкер рассматривает слова из малых категорий «вершиной образуемых групп» [6, 34]. Так, случаи *wir lassen nachdenken, wir zwingen nachzudenken, wir fordern nachzudenken, wir empfehlen nachzudenken* демонстрируют семантическое представление ситуации, отличающееся в плане актуализации степени интенсивности воздействия на объект каузации. В силу того, что функционально-грамматические каузативы демонстрируют признаки десемантизации они становятся вспомогательной вершиной всей каузативной ситуации и появляются до связанной с ними глагольной группы. С точки зрения валентностного потенциала функционально-грамматические каузативы характеризуются более тесной связью с элементами своего синтаксического окружения.

Функционально-грамматическим каузативам приписываются следующие признаки: 1) обладают более обобщенным значением, чем лексический каузатив, 2) демонстрируют наиболее высокую частотность употребления, 3) характеризуются десемантизацией, 4) фиксируют наиболее широкий набор порождаемых конструкций [4- Т. 2, 22; 1, 90-95].

Например, глагол *lassen* в немецком языке кроме свободных значений «оставлять», «пускать» и их оттенков имеет конструктивно ограниченное значение «велеть», «позволять», которые выявляются у этого глагола при наличии двух дополнений – винительного и инфинитива: *Der Lehrer lässt die Schüler laut sprechen.* В некоторых сочетаниях с инфинитивом значение *lassen* достигает такой абстрагированности, что трудно говорить о конкретном лексическом значении глагола. В этом случае *lassen* становится аналитическим средством для выражения грамматизованных значений: модальности, переходности, каузативности. При этом абстрагированное значение *lassen* сливается с конкретным вещественным значением инфинитива, видоизменяя его в том или ином направлении. Аналитический каузатив *lassen + Inf.* является универсальным средством выражения значения каузативности: *«Bitte, gnädige Frau, lassen Sie ihn doch spielen»* (Kafka, Beschreibung ... 37); *Ich stand sehr nahe bei ihm, er sah ihr Gesicht vor Empörung zittern und hörte hinter sich die Fuhrleute lachen; er wandte sich um, einer schaufelte mit einer Mistgabel den Rest von Rüben von der Schräge des Wagens, und der Fahrer ließ von der Schwester einen Zettel unterschreiben: er war dick, blaß und schien es eilig zu haben* (Böll, Der Engel schwieg, 81); модальности: *An diesen Praktikanten gemessen waren es ganz leere Hoffnungen gewesen, Blumfeld sah bald ein, dass er sie überhaupt mit den Näherinnen nicht reden lassen durfte* (Kafka, Beschreibung... 128). [5].

Каузативные конструкции *heißen + Inf.* выражают побуждение к действию или изменению состояния путем приказа: *Der Schaffner hieß ihn einsteigen* (БНРС). Однозначность конструкции *machen + Inf.* дает возможность употребить ее, эксплицируя побудительную семантику глагола: *Das machte mich lachen* (БНРС).

Функционально-грамматические каузативы сочетаются с неличными глагольными формами и с именными в позиции вторичного предиката в составе сложного дополнения, например: *I made him a writer* [4-Т. 2, 23], *I had him fired, I put him to ease* [4-Т. 1, 192]; нем.: *jmdm. Angst, Hoffnung, Mut machen; jmdm. Freude machen; jmdm. Sorgen, Kummer, Ärger machen; jmdn. lachen, weinen machen; jmdn ärgerlich, eifersüchtig, froh, glücklich, lächerlich, unglücklich, zornig machen; sich (bei jmdm.) beliebt, unbeliebt, verhasst machen* (Wahrig).

Функционально-грамматические каузативы *to cause, to make, to force, to get, to bring, to let, to permit, to set, to keep, to allow, lassen, heißen, machen, bringen* и другие можно рассматривать как будущее ядро каузативности. Грамматическое словосочетание может рассматриваться не как идиоматическое и неразложимое сочетание, а как свободное сочетание, в котором выделяются формальная и основная принадлежности аналогично простым формам слов. Аналитические формы рассматриваются как неотъемлемый составной элемент конструкции, включающей в себя также и глагольную основу−носитель лексического содержания конструкции.

Единство аналитической формы и спаянность ее частей являются важным звеном в системе доказательств существования аналитической формы в морфологии языка. Грамматико-семантическая неделимость аналитической формы глагола выражена в том, что только в соединении ее части имеют данные значения.

В синтаксическом плане грамматикализация глагола характеризуется понижением его синтаксического ранга за счет ограничения его нисходящих валентностей валентностью на определенный актант. В семантическом плане грамматикализация отличается изменением глагольного значения в сторону большей его абстрактности и субъективации. Вышеприведенные случаи функционирования грамматических каузативов, употребленные в личной форме, описывают, по словам Н.Н. Болдырева [1, 90] не столько событие, сколько специфику его восприятия, оценки, то есть способ его концептуализации. Личная форма глагола указывает на зависимый, обусловленный статус события, названного вторым глаголом в функции предикатного актанта.

Wörtlich heißt es in dem Schreiben: "Ferner ***fordere*** *ich Sie auf, sich umgehend spätestens innerhalb einer Frist von sechs Monaten (...) um für Sie angemessenen Wohnraum zu bemühen"* (Ip).

Ich ***befehle*** *dir augenblicklich, mich zu lieben* (Ip).

Ich bitte, ich ***befehle****, getreu Alles zu berichten* (Ip).

Функционально-грамматические каузативы актуализируют каузативное значение, но в отличие от лексического каузатива данные глаголы не конкретизируют каузативное действие, функционально-грамматические каузативы не демонстрируют в своем семантическом потенциале такой элемент значения как «содержание каузации» или «содержание каузативного действия». Данная функция не предусмотрена их семантикой и является результатом перекатегоризации вследствие регулярного использования в определенных синтаксических контекстах. Для функционально-грамматических каузативов могут быть выделены определенные типы каузативных конструкций, в которых обязательно присутствуют функционально-грамматический каузатив и/или второй глагол в функции предикатного актанта, и/или девербатив.

Er fordert von Hans-Hermann Wendhausen und Ingolf Viereck bis zum 15/ Januar klarzulegen, wieviel Geld sie von Volkswagen über Jahre für welche Leistungen erhalten haben (Ip).

Заслуживающим внимания, с нашей точки зрения, является специфика функционирования функционально-грамматического каузатива *fordern* в немецком языке, который в большинстве случаев употребляется с девербативами в функции предикатного актанта, например, *die Freilassung, der Rücktritt, die Aufklärung, die Ablösung, der Aufbau, die Beteiligung, die Bezahlung, die Festnahme, die herausgabe, die Ausdehnung, die Verschärfung, die Erhöhung* и многие др.

Sie forderten die Freilassung aller politischen Gefangenen, bevor sie ihre Haltung ändern (Ip).

Die Teilnehmer fordern zudem die Aufklärung der Bevölkerung über mögliche Katastrophen und über Kriesenvorbeugung (Ip).

Основная смысловая нагрузка в аспекте актуализации содержания каузативного действия сосредоточена в сфере девербатива. Девербативы обладают сложной семантикой, поскольку они объединяют процессуальные значения, унаследованные от производящих глаголов, и предметные значения, приобретенные ими в процессе деривации, другими словами, обладают различной степенью «вербогенности» (сохранения ими глагольной семантики) (термин Р.З. Мурясова) [3, 50].

Перекатегоризация функционально-грамматических каузативов базируется на увеличении степени абстрактности выражаемого ими значения и, как следствие, десемантизация. Однако следует обратить особое внимание на тот факт, что утрата глаголом конкретного лексического значения в определенной грамматической функции не предполагает, что данное значение не сохраняется этим глаголом и не может быть реализовано в другой среде, например, другом синтаксическом контексте. По справедливому замечанию Н.Н. Болдырева, один и тот же глагол может выступать в разных статусах: лексическом, грамматическом. *Klar ist bislang nur, was sie von ihm fordern: Reformen, Demokratisierung und vor allem active Bekämpfung jeglicher Gewalt* (Ip) (лексическое и грамматическое значения); *Sie fordern jetzt eine ökologische Finanzreform* (Ip)] (лексическое значение); *Bei der Jahresversammlung in Brüssel forderten mehr als 500 Teilnehmer, den Kampf gegen Feinndlichkeit zu verstärken* (Ip) (грамматическое значение).

При этом обнаруживается поликатегориальность и гетеросемичность, что напрямую соотносится с утверждением Дж. Лакоффа и М. Джонсона о том, что «понимание всегда предполагает категоризацию <…> Категории не относятся к числу застывших и однородных образований. Они определяются прототипами и сущностями <…>, и в соответствии с разнообразными целями могут быть приспособлены к контексту» [9, 192].

Таким образом, грамматикализация отдельных глаголов свидетельствует о том, что перекатегоризация носит не случайный, а регулярный и закономерный характер. Лексические значения, в функции которых входило выполнение служебных функций, перестают быть смысловым центром структуры и подвергаются сложному процессу десемантизации («обесвечиванию», bleanching), который предполагает качественное преобразование семантического потенциала по направлению к асемантизации, постепенной утрате значения,

семантической редукции. Грамматикализация являет собой процесс, в котором грамматические знаки, появившиеся в процессе десемантизации, развивают новые грамматические функции. С этой точки зрения можно говорить не об утрате значения, а о приобретении нового значения, значения грамматического. В связи с этим считаем, что категория каузативности представляет огромный интерес с точки зрения философии языка, философии грамматики, но и не меньший интерес с позиций психолингвистики, так как представляет богатый материал для анализа процессов грамматикализации на примере функционально-грамматических каузативов. Это связано с декодированием объектом каузации интенции каузатора, разграничением между видами каузации, интерпретацией связей между событиями и действиями.

ЛИТЕРАТУРА

1. Болдырев Н. Н. Функциональная категоризация английского глагола. Изд. 2-е / Н. Н. Болдырев. - М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. - 144 с.
2. Майсак Т. А. Типология грамматикализации конструкций с глаголами движения и глаголами позиции / Т. А. Майсак. - М.: Языки славянской культуры, 2005. - 480 с.
3. Мурясов Р. З. Словообразование и теория номинализации / Р. З. Мурясов // Вопросы языкознания, 1989. - № 2. С. 39–53.
4. Сильницкий Г. Г. Семантика. Грамматика. Квантитативная и типологическая лингвистика: в 2 т. / Г. Г. Сильницкий. - Смоленск: ФГУ «Смоленский ЦНТИ», 2006. - Том I. - 255 с.; 2006. - Т. 2. - 362 с.
5. Шустова С. В. Функционально-грамматический каузатив lassen в аспекте грамматикализации / С. В. Шустова // Евразийский вестник гуманитрных исследований. 2015. - № 1(2). - С. 115–118.
6. Baker M. C. The Atoms of Language. The Mind's hidden Rules of Grammar. Basic Books: NY, 2001. 127 p.
7. Heine B. Reh M. Grammaticalization an Reanalysis in African Languages / Heine B. Reh M. - Hamburg: Helmut Buske, 1984. – С. 15.
8. Hüllen W. Verbs of Causativity in the English Interlanguage of German Learners. In: The Contrastive Grammar of English and German / Ed. by Walter F.W. Johnes and Edwin A. Hopkins. Karoma Publisher. Inc. 1982. Ann Arbor, Michigan. (1) P. 170-177.
9. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live. In: University Of Chicago Press; 2nd edition, 2003. 256 p.
10. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind. Chikago, London: University of Chicago Press,1990. 614 p.
11. Lehmann Chr. Grammaticalization: Synchronic variation and diachronic change. In: Lingua e Stile. 1985. – С. 303
12. Szczepaniak R. Grammatikalisierung im Deutschen. Eine Einführung. 2, Auflage. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co.KG, 201.219 S.
13. Traugott E.C., Heine B. Introduction. In: Approaches to Grammaticalization: Volume II. Types of grammatical markers. Ed. E.C. Traugott, B. Heine. John Benjamins Publishing Company. 1991. P. 1-14.

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЕИСТОЧНИКИ

1. Большой немецко-русский словарь: в 2-х т. / Сост. Е. И. Лепинг, Н. П. Страхова, Н. И. Филичева, М. Я. Цвиллинг, Р. А. Черфас; под рук. О. И. Москальской. 2-е изд., стер. - М.: Изд-во «Русский язык», 1980. - Т. 1. А-К. - Т. II. L-Z.
2. Cambridge Advanced Learner's Dictionary. - Cambridge University Press, 2005. - 3-rd printing, 2006.
3. Wahrig, G. Deutsches Wörterbuch. Neu herausgegeben von Dr. Renate Wahrig-Burfeind. Mit einem «Lexikon der deutschen Sprachlehre». Gütersloh; München: Bertelsmann Lexikon Verlag GMBH, 2000.

ИСТОЧНИКИХУДОЖЕСТВЕННОЙЛИТЕРАТУРЫ

1. Böll H. Der Engel schwieg. Mit einem Nachwort von Werner Bellmann. 5. Auflage. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch, 1997. - 213 s.
2. Kafka F. Beschreibung eines Kampfes. Novellen, Skizzen, Aphorismen aus dem Nachlass. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1989. - 280 s.

СПИСОКПРИНЯТЫХОБОЗНАЧЕНИЙИСОКРАЩЕНИЙ

БНРС – Большой немецко-русский словарь.
CALD – Cambridge Advanced Learner's Dictionary.
Duden – Bd. 8. Die sinn- und sachverwandten Wörter. Wörterbuch der
Ip – www. wortschatz.uni-leipzig.de
Wahrig – Deutsches Wörterbuch.

КАУЗАТИВҲОИ ФУНКСИОНАЛӢ-ГРАММАТИКӢ: РАВАНДИ ДЕСЕМАНТИЗАТСИЯ

(тағйирпазирии маъно)

Дар мақолаи мазкур масоили вобаста ба назарияи муродифот дар категорияҳои сабаб, ки ҳамчун ҳамбастагии интерперсоналӣ мебошад, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Каузативҳои функционалӣ-грамматикӣ ба ҳайси васоити мубрами каузативҳо, дар раванди амалкарди хусусиёти муродифот, ки минбаъд маҳаки категорияи каузативиро ташкил медиҳанд ва яке аз воситаҳои махсуси шарҳдиҳандаҳои забон махсуб меёбанд, дида баромада шудааст. Яке аз аломатҳои асосии грамматика дар забон десемантизатсия (яъне тағйирпазирии маъно) махсуб меёбад. Чунки феъл дар баъзе мавориди муайян маънои мушаххаси лексикиашро гум карда, вазифаи грамматикиро ичро мекунад.

Калидвожаҳо: десемантизатсия, грамматикализатсия, каузативҳои функционалӣ-грамматикӣ, сабабият, муродифоти каузативӣ, азнавкатегорияивазкунӣ, васоити шарҳдиҳандаи забон.

ФУНКЦИОНАЛЬНО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ КАУЗАТИВЫ: ПРОЦЕССЫ ДЕСЕМАНТИЗАЦИИ

В настоящей статье рассматриваются вопросы, связанные с теорией прототипов и теорией грамматикализции в сфере категории каузативности, рассматриваемой как интерперсональное взаимодействие. В качестве одного из средств актуализации каузативности выступают функционально-грамматические каузативы, демонстрирующие в процессе функционирования прототипические характеристики, образующие будущее ядро категории каузативности, и относящиеся к аналитическим языковым средствам. Одним из ведущих признаков грамматикализации является десемантизация, так как глагол утрачивает конкретную лексическую семантику в определенной среде функционирования и приобретает грамматические функции.

Ключевые слова: десемантизация, грамматикализация, функционально-грамматический каузатив, каузативность, прототипическая каузация, перекатегоризация, аналитическое средство.

A FUNCTIONAL-GRAMMATICAL GROUPS: THE PROCESS OF DESEMANTISATION

The given article dwells upon the issues, connected with the prototype theory and grammaticalization theory in the sphere of causativeness category, which is considered as interpersonal interaction. Functional grammatical causatives appear to be a means of causativeness actualization. In the process of functioning they display prototypical characteristics, which form the core of causativeness category and are traced to analytical tools of a language. One of leading grammaticalization indicators is desemanticization when a verb loses its lexical meaning in a certain environment and acquires grammatical functions.

Key words: desemanticization, grammaticalization, functional grammatical causative, causativeness, prototypical causation, transcategorization, analytical tool, German, English, prototypical maens.

Сведение об авторах: ***С. В. Шустова*** - доктор филологических наук, профессор кафедры лингводидактики, Пермский государственный национальный исследовательский университет, г. Пермь, Россия.
Телефон: **8 (342) 239-64-77.** E-mail: **info@psu.ru**
Е. А. Ошева - кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка, Институт иностранных языков и лингвокоммуникаций в управлении, Государственный университет управления, г. Москва. Телефон: **8 (495) 371 98 33.** E-mail: **guu.ru**

НИГОҲЕ БА РИСОЛАИ ОВОШИНОСИИ ИБНИ СИНО "МАХОРИҶ-УЛ-ҲУРУФ"

С. Сулаймонов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз чеҳраҳои тобноки фарҳанги миллии тоҷикону эрониён, ки ҷаҳони мутамаддин ӯро бо номи Авитсенна эътироф кардааст, Шайхурраис Абӯалӣ Ҳусейн ибни Абдулло ибни Сино (980-1037) мебошад.

Ибни Сино аз зумраи он нобиғаҳои хушбахти таърихи башарият аст, ки ҳосили умри нисбатан кӯтоҳ, вале пурбору пурбаракати ӯ, мероси гаронбаҳои илмию фалсафӣ, тарбияи шогирдони донишманд ва бовафое, чун Абуубайди Ҷузҷонӣ, Баҳманёр ибни Марзбон, Абдуллои Маъсумӣ, Абулҳасан Нисоӣ, Ибни Зайла будааст, ки ҳар яки онҳо афкору андешаҳои устоди худро гирдоварӣ ва ба шакли китоб тартиб ва танзим намуда, ҳамчунин дар ташвиқу густариши онҳо ҳиссаи сазовор гузоштаанд.

Мероси илмии ӯ барои форсизабонон аз он ҷиҳат муҳим ва арзишманд аст, ки ҳанӯз дар асрҳои миёна осори илмӣ ва фалсафии Шайхурраис аз ҳавзаҳои илмии Мовароуннаҳр, Хуросон, Эрон ва дигар кишварҳои исломӣ ба марказҳои илмӣ ва фалсафии Аврупо паҳн гардида, донишномаи фалсафии ӯ "Китоб-уш-шифо" ва асари доиратулмаорифиаш дар илми тиб "Ал-Қонун фи-т-тиб" дар асри XII ба забонҳои лотинӣ ва кастилӣ тарҷума шуданд. Бо эътимоди комил гуфтан метавон, ки шиносоӣ ба фарҳанги исломӣ ва аз он ҷумла тоҷикон, дар Аврупо бо шинохти мероси фалсафӣ ва тиббии Шайхурраис оғоз гардид. Эҳтироми шахсияти илмии ӯ ба ин андоза будааст, ки ҳайкалтарош, меъмор, рассом, шоир ва яке аз бузургтарин намояндагони даврони Эҳё дар Аврупо Микеланҷело гуфта буд: "Бехтар он аст, ки ғалат карда, Ҷолинюс ва Ибни Синоро тарафдорӣ намоям, на рост гуфта дигаронро".

Бо ин ҳама, омӯзиш, тарҷума ва таҳияи мероси бузурги ӯ ҳанӯз ба итмом нарасида, донишмандону андешамандони ҷаҳон боз ҳам ҷанбаҳои нав ба нави илмии офаридаҳои гаронбаҳои ӯро кашф карда, ба ҷаҳониён пешкаш месозанд. Дар ҳаҷми як мақола ё ҳуд китобе ҳама паҳлуҳои мероси ҷовидонаи ӯро мавриди таҳқиқ қарор додан аз имкон берун аст. Гузашта аз ин, баъзе масъалаҳои мазкур дар осори таърихӣ-фехристнигорӣ, тазкираҳо, таҳқиқот дар Шарқу Ғарб ва зимни ҳамоишҳо ва конфронсҳои байналмилалӣ, ки ба ҳазораҳои ҳаёту фаъолияти илмии андешаманд бахшида шуда буданд, баррасӣ гардида, ҷойгоҳи ӯ дар пешрафти илму фарҳанги башарӣ муайян гардидааст. Аз ин рӯ, мо танҳо рочеъ ба як масъала, яъне муносибати ӯ ба як бахши илми забоншиносӣ- овошиносӣ (фонетика) таваққуф мекунем.

Мавриди ба ёдоварист, ки бархе паҳлуҳои дидгоҳи Ибни Сино нисбат ба забоншиносии араб ва форсу тоҷик дар таҳқиқоти ховаршиносон ва муҳаққиқон, аз қабили Қосим Ғанӣ (1937), А. Гуашон (1938, 1939, 1959), Муҳибуддин ал-Хатиб (1954), Муҳаммад Муин (1957), Ж. Лазар (1963), В. Г. Ахвледиани (1966), Суҳайл Афнон (1973), Парвиз Мураввиҷ (1973), В. А. Ливиштс, Л. П. Смирнова (1981), М. Ҳассон ат-Тайён (1982), А. М. Байзоев (1990), С. Сулаймонов (1997), Маҳмуд Халил (2009), Риҳоб Камол ал-Ҳилв (2009), Д. Хоҷаев (2013) ва дигарон бо аҳдофи мухталиф мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифта, хулосаҳои мушаххаси илмӣ пешкаш гардидааст.

Бӯалӣ Сино чун ҳаким ва табиб дар заминаи овошиносӣ низ дорои назариёти махсус мебошад. Ӯ илова бар натиҷагириҳои арзишманди илмӣ, перомуни ҷанбаҳои физикии овоз дар бархе аз осори худ, мисли "Китоб-уш-шифо"ва "ал-Қонун фи-т-тиб" рисолаеро низ бо номи "Махориҷ-ул-ҳуруф ё асбоб ҳудус ал-ҳуруф" ("*Маҳраҷи ҳарфҳо ё сабабҳои падид омадани ҳарфҳо*") рочеъ ба илми овошиносӣ таълиф кардааст, ки дар арабшиносии тоҷик мавриди таҳқиқи ҷомеъ қарор нагирифта, то ҳол арзиши забоншиносии он низ муайян нагардидааст. Дар ҳоле ин рисола, на танҳо яке аз аввалин асарҳои назарӣ доир ба овошиносӣ (фонетика)-и забони арабӣ мебошад, балки дар он афкори муҳим рочеъ ба

савтиёти забони тоҷикӣ ва забонҳои дигар баён гардидааст.

Абӯубайди Ҷузҷонӣ ин рисоларо дар зимни «Сирати Шайх» бо номи: «Мақола фӣ асбоб ҳудус ал-ҳуруф ва махорижиҳо, саннафаҳо би Исфаҳон ли-л-Ҷаббон» ишорат кардааст. Рисола дар «Татиммат сивон ал-ҳикма» ва «Ахбор-ул-ҳукамо»-и ал-Қифтӣ бо номи «Фи-л-ҳуруф», дар «Уюн-ул-анбо»-и Ибни Аби Усайбиъа бо номи «Махориҷ-ул-ҳуруф», дар «Кашф-уз-зунун»-и Котиби Чалабӣ бо номи «Махориҷ-ул-ҳуруф», дар «Нусхаҳои мусаннафоти Шайхурраис»-и Яҳёи Маҳдавӣ бо номи «Маърифат ҳудус ал-ҳуруф» ва дар китобхонаи миллии Теҳрон зери унвони «Махориҷ-ус-савт ва-л-ҳуруф» зикр гардидааст.

"Махориҷ-ул-ҳуруф ав асбоб ҳудус ал-ҳуруф"-ро дар Ғарб ва Русия арабшиносону забоншиносон Я. Баккош, К. Воллерс, Т. Нёлдеги, Н. Бравман, Я. Вайс, А. Шааде, Н. Флейш ва В. А. Звегинсев ҳангоми баёни масоили мухталифи забоншиносии араб зикр кардаанд.

Ин рисола [1] бори аввал аз ҷониби забоншиносони араб Муҳибуддин ал-Хатиб аз рӯйи дастхати Музеи Британия №16659, ки бо нусхаи №200 Фонди Темурӣ (Миср) муқоиса гардид, ба чоп расидааст. Ҳарчанд ин нусха танҳо аз ду ривояти рисола як ривоятро дар бар мегирад, вале аввалин иқдом дар ин ҷода ба шумор меравад. Бори дувум рисолаи мазкурро донишманди эронӣ П. Н. Хонларӣ дар соли 1333 ш. / 1955 бо номи "Махориҷ-ул-ҳуруф ав асбоб ҳудус ал-ҳуруф" ба чоп расонидааст [2], вале ӯ низ аз ду ривояти он як ривояташро ба забони форсӣ тарҷума карда, дар бораи арзиши забоншиносии он чизе наафзудааст. Бори савум ин рисоларо Ф. Ҳ. Тарзӣ соли 1962 дар Бейрут ба чоп расонидааст. Вале ин нашр ба нусхаҳои чопи Қоҳира ва Теҳрон чизи наве илова накардааст. Маротиби чаҳорум "Махориҷ-ул-ҳуруф"-ро арабшиноси гурҷӣ В. Г. Ахвледиани [3] дар такя ба чопи таҳиякардаи профессор Н. Хонларӣ аз нав чоп карда, ба забони русӣ тарҷума ва арзиши забоншиносии онро дар шакли рисола мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор додааст. Ин таҳқиқотро метавон яке аз аввалин корҳои муҳим ва мукаммал дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ рочеъ ба ин рисола шумурд. Рисоларо соли 2008 А. Девонақулов ва Л. Саломатшоева [4] аз нав ба забони русӣ тарҷума кардаанд, вале чунонки аз муҳтавои тарҷума берун меояд, тарҷумонҳо аз назари илмӣ чизе ба он наафзудаанд. Чопҳои охирини рисолаи мавриди баҳс ба қалами Муҳаммад Ҳассон ат-Тайён тааллуқ дорад, ки ҳар ду ривояти ин рисоларо бо назардошти нусхаҳои зиёди он дар китобхонаҳои Теҳрон ва дар китобхонаҳои "Мактабат ал-ҷомиъа", "Мактабат Фотиҳ", "Аясофия", "Ҳамидия", "Нур Усмония"-и Истанбул ба чоп омода карда, дар муқаддимаи муфассал ҷойгоҳи Ибни Синоро дар забоншиносии араб мавриди баррасӣ қарор додааст [5]. Муҳаққиқони эронӣ Маҳмуд Шакиб Ансорӣ дар мақолаи худ зери унвони «Бӯалӣ Сино ва овошиносӣ» ва Маҳмуд Шакиб Ансорӣ ва Алиризо Юсуфӣ бо номи «Аш-Шайр ар-раис Ибн Сино ва илм-ул-асвот» рочеъ ба арзишҳои забоншиносии рисолаи мазкур ақидаҳои арзишманд пешкаш кардаанд.

Дар забоншиносии тоҷик шодравон Т. Хаскашев [6] мақолае рочеъ ба дидгоҳи забоншиносии Ибни Сино дар "Махориҷ-ул-ҳуруф" навиштааст, ки ба истилоҳ "фонетикаи тавлидӣ"-ро дар бар мегирад. Муҳаққиқи дигари тоҷик Д. Хочаев [7] дар бобҳои алоҳидаи монографияи худ рочеъ ба ин рисола изҳори назар кардааст. Ҳамчунин дар солҳои охир дар кишварҳои араб як зумра муҳаққиқон доир ба ин рисола аз дидгоҳи нав ва тибқи қонунҳои фонетикаи муосир таҳқиқот анҷом додаанд [8].

Илми савтиёт ё худ овошиносӣ, яке аз қадимтарин ва муҳимтарин бахшҳои забоншиносии қадим ва муосири араб маҳсуб шуда, ҳадафи асосии он тавсиф ва баёни овозҳои забон дониста шудааст. Забоншиносон онро ба унвони пешдаромад барои таҳқиқоти забоншиносӣ мавриди баррасӣ қарор додаанд, зеро таҳқиқи илмии овоҳо як падидаи физикии мушаххас ва баёни чигунагии тавлид ва дарёфти онҳо буда, шинохти вокҳо(фонемаҳо), ки дар забоншиносии араб бо номи "Махориҷ ал-ҳуруф" ёд мегардад, яке аз масъалаҳои умдаи овошиносии тавлидиро ташкил медиҳад. Чунонки пайдост, овоз ё савт чун кӯчактарин воҳиди забонӣ аз ду ҷиҳат: яке аз назари вокҳо (фонемаҳо) ва дигаре аз ҷиҳати тавлиди онҳо, ки ба арабӣ онро "ҳудус" мегӯянд, мавриди пажӯҳиши забоншиносон қарор мегирад. Фарқи асосии овошиносии тавлидӣ бо вокшиносӣ дар он аст, ки аввалӣ овозҳоро ба унвони як падидаи моддӣ мавриди пажӯҳиш қарор медиҳад, дар ҳоле дувумӣ ба баррасии низоми вуҷуддошта миёни овозҳо ва вокҳо (фонемаҳо) сару кор дорад. Аз ин рӯ, ба ибораи забоншиноси машҳур Ибни Ҷиннӣ "[забон] маҷмӯи овозҳое мебошад, ки ба воситаи онҳо ҳар қавме аҳдофи хешро баён мекунад" [9]. Овозро дар ҷойи дигар адиб ва мунаққиди бузург ал-Ҷоҳиз чунин муайян сохтааст: "Овоз дар баёни лафз чун олат ва он ҷавҳаре мебошад, ки ба воситаи он ҳичо ва тавассути ҳичо асари мушаххас эҷод мегардад. Ҳаракатҳои забон дар сурати лафз, каломи мавзуну мансур танҳо бо зоҳиршавии овоз падид меоянд. Ҳарфҳо низ танҳо баъди тақсимшавӣ ба ҳичо ва таълиф калом шуда метавонанд" [10].

Агар овошиносӣ (фонетика) ҳамчун илми мустақил дар Аврупо диққати олимонро аз охирҳои асри нуздаҳ ва аввалҳои қарни бист ба худ ҷалб карда бошад, забоншиносони араб ҳанӯз аз қарни ҳафтуми мелодӣ ҷанбаи овозии забони арабиро мавриди таҳқиқоти ҷиддӣ қарор дода, асарҳои мукаммал ва арзишманд дар ин ҷода таълиф кардаанд, ки зикри онҳо дар ин мақола аз имкон берун аст. Шояд аз аввалин корҳои ба ин мавзӯъ бахшидашуда, гуфтори яке аз асосгузорони грамматикаи араб Абуасвад ад-Дуалӣ [11] дар мавриди эъробгузории Қуръони Карим ва муайян кардани

садонокҳои кӯтоҳ бошад. Вале масоили марбут ба овоз чун зоҳиркунанда ва расонандаи калом ба шунаванда аз қадимулайём диққати донишмандони соҳаҳои гуногун чун забоншиносӣ, мантиқ, фалсафа, тиб ва табиатшиносиро ба худ ҷалб сохта, афкору андешаҳои мушаххас дар ин ҷода баён гардидааст. Чуноне ки маълум аст, ин анъана ҳанӯз дар фалсафаи Юнони бостон ва ба сурати мушаххас аз Арасту оғоз гардида [12], дар забоншиносии қадими Ҳинд дар рисолаи грамматикии Панини мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст [13].

Овошиносӣ аз аввалин масоиле буд, ки забоншиносони асримиёнагии араб низ таҳқиқоти худро аз он оғоз намуда буданд. Халил ибни Аҳмад (ваф. 776 м.) дар "Китоб-ул-айн"[14], Сибавайҳ (ваф. 796 м.) дар "ал-Китоб" [15] ва Ибни Ҷиннӣ (ваф. 1002 м.) дар "Сир (р) синоат ал-иъроб" [16] савтиёти забони арабиро чун забоншинос аз нуқтаи назари забоншиносии араб мавриди таҳқиқ қарор дода, афкору андешаҳои арзишманд иброз доштаанд, ки худ як масъалаи мустақили таҳқиқ мебошад. Дар фарҳанги исломӣ як зумра файласуфон низ, чун ал-Киндӣ, ал-Форобӣ ва Ибни Сино ҳангоми баҳсҳои фалсафӣ ва мантиқии худ ба масъалаҳои овошиносӣ таваҷҷуҳ зоҳир кардаанд, ки дидгоҳи онҳо чун файласуф ва тибқи масоиле будааст, ки ба таҳқиқоти фалсафии онҳо алоқамандӣ доштааст.

Масоили забоншиносӣ ва махсусан, овошиносии забони арабӣ диққати файласуф ва табиби бузург Шайхурраис Абӯалӣ ибни Сино (970-1037)-ро низ ба худ ҷалб карда, дар ин соҳа ӯ, чуноне ишора шуд, рисолае махсус роҷеъ ба забони арабӣ бо номи "Махориҷ-ул-ҳуруф ав асбоб ҳудус ал-ҳуруф" ("*Баромадгоҳи ҳарфҳо ё сабабҳои пайдоиши ҳарфҳо"[*17] ба ҷой гузоштааст.

Ин нуқтаро зикр кардан мехоҳем, ки Ибни Сино дар таърихи илм, пеш аз ҳама, файласуф ва табиб шинохта шуда, ӯро мо шартан забоншинос гуфтан метавонем. Мақолаеро, ки роҷеъ ба дидгоҳи забоншиносии ӯ низ пешкаш месозем, далолат ба он надорад, ки Шайхурраис ба сурати махсус ва мустақил ба забону забоншиносӣ машғул гардида бошад, зеро рисолаи мавриди таҳқиқро низ, пеш аз ҳама, аз дидгоҳи андомшинос (физиолог), чуноне ки аз мазмуни он берун меояд, навиштааст. Аз ин рӯ, ҳадафи асосии мақолаи мо нахуст ин аст, ки дидгоҳи забоншиносии файласуфи бузурги тоҷикро дар ин рисола бо назардошти маълумоти нави илмӣ ба хонанда ва муҳаққиқи тоҷик ошно сохта, пасон ёдовар шавем, ки Ибни Сино бинобар дониши гуногунсоҳа ва доиратулмаорифи худ ва тақозои он матолиби илмӣ ва фалсафие, ки ба он машғул буд, ба масъалаҳои мухталифи забон низ машғул гардидааст. Ибни Сино ғайр аз "Махориҷ-ул-ҳуруф" роҷеъ ба овошиносии забони арабӣ асари дигаре бо номи "Лисон-ул-араб" доир ба мафҳумҳо таълиф намуда буд, ки онро "тозанавис" накарда буд [18]. Аз ин рӯ, мо таваҷҷуҳи Ибни Синоро ҳам дар шакли ғайримустақим дар осори фалсафӣ [19] ва тиббӣ [20] ва ҳам ба сурати мустақим бо осори мушаххас доир ба масоили забону забоншиносӣ [21, 54] мушоҳида менамоем.

Бо вуҷуди ин ки рисолаи ёдшудаи Ибни Сино дар Шарқу Ғарб таҳқиқ ва баррасӣ шуда, ба забонҳои мухталиф низ тарҷума гардидааст, вале дар арабшиносӣ ва забоншиносии тоҷик ҷойгоҳу мартабаи он ҳанӯз муайян нагардида, ба забони тоҷикӣ низ тарҷума нашудааст. Аз ин рӯ, мо қарор додем, онро ба сурати муъҷаз ба хонанда ва муҳаққиқи тоҷик шинос намуда, сипас тарҷума ва таҳқиқи онро ба забони тоҷикӣ дар шакли китоби алоҳида ба чоп расонем.

Рисолаи "Махориҷ-ул-ҳуруф" аз шаш фасл иборат аст:

Бахши аввал: Дар сабаби падид омадани овоз.

Бахши дувум: Дар сабаби падид омадани ҳарфҳо.

Бахши савум: Дар ташреҳи ҳанҷара (гулӯ) ва забон.

Бахши чаҳорум: Дар сабабҳои ҷузъии як-як ҳарфҳои арабӣ.

Бахши панҷум: Дар ҳарфҳое, ки ба ин ҳарфҳо монанд мебошанд.

Бахши шашум: Дар ин ки ин ҳарфҳо ҷуз аз ҳаракатҳои гуфторӣ низ шунида мешаванд.

Дар муқаддимаи рисола Шайхурраис ҳадафи асари худро ин тарз баён кардааст: «Сипос танҳо Худованди Яктоеро, ки сипос сазовори бузургии зот, фарохии раҳмат ва файзи лутфу марҳамати Ӯст. Дуруд бар паёмбар Муҳаммад (с) ва дудмонаш.

Пасон: на ҳар касе ҳадия мепазирад, ба он ниёзманду ва на ҳар касе туҳфае мехоҳад, аз он бенасиб бимонад. Балки басо тавонгар барои бузургдошти бенаво ва бузург баҳри шод гардонидани зердаст ҳадия мепазиранд. Шайхи бузургвору гиромӣ устод Абӯмансур Алӣ ибни Умар ал-Ҷаббон, – Худованд фарзонагии ӯро ҷовидон гардонад, - аз он касонест, ки ҳарчи аз ӯ накӯиҳо бихоҳӣ, дар сиришташ пайдо ва ҳувайдо намоӣ. Дар ман ва зиммаи ман аз ӯ миннатҳоест ошкоро, аз рӯйи дилҷӯйӣ, на аз роҳи ниёз, аз ман дархост кард, он чиро дар шунид андар сабабҳои падид омадани ҳарфҳо ва ихтилофи онҳо пас аз таҳқиқи амиқ дарёфтаам, дар рисолаи муҷаз ба номи ӯ иншо бикунам. Ман ин хоҳиши ӯро бо фармонбардорӣ пазируфтам ва аз Худои Мутаол дархост намудам, дар роҳи росте, ки онро (мақсади худ) гузоштаам ва дар роҳи ҳақиқате, ки онро пайравӣ менамоям, комёб гардонад, зеро танҳо Ӯст бахшоишгар» [21, 54].

Аз мазмуни муқаддима ду чиз равшан мегардад: 1) Ибни Сино одат доштааст, ки осори хурдҳаҷми худро бо дархости шахсони алоҳида ва дӯстон нависад [21, 54]; 2) ӯ рисолаи худро ба забоншинос Абӯмансур Муҳаммад ибни Алӣ ибни Умар ал-Ҷаббон бахшида, аз ӯ сипосгузорӣ кардааст [23, 56]. Як масъалаи муҳимме, ки ба зикри номи ал-Ҷаббон ё дар ҷойҳои дигар ал-Ҷабоӣ

марбут мебошад, ин аст, ки Ибни Сино дар мачлиси амир Алоуддавла ширкат меварзид. Дар ин махфил, ки забоншинос ал-Ҷаббон ҳузур дошт, сухан перомуни забон рафт ва Ибни Сино, ки дар он даврон вазир ва дар он махфил ҳузур дошт, доир ба мавзӯи забон чизе гуфт, вале ал-Ҷаббон ба гуфтаи Шайхураис эътироз карда гуфт: Шумо мантиқӣ ҳастед ва мо ба ин зид нестем, вале сухани Шуморо рочеъ ба забони арабӣ қабул надорем. Ибни Сино аз ин гуфтори ал-Ҷаббон аз хичолат сукут ихтиёр кард. Вале бо гузашти чанд муддате ва машғулияти чиддӣ ба сарфу наҳви арабӣ китобе навишт ва аз Алоуддавла хоҳиш намуд, ки онро ба ал-Ҷаббон нишон бидиҳад ва андешаи ӯро рочеъ ба масоили душвори он бозпурсӣ намояд. Вале ал-Ҷаббон чун китобро варақ зад, дар бархе аз масоили забоншиносии он дармонд ва Ибни Сино ба суҳбат ҳамроҳ шуд ва ҷойҳои номафҳуми китобро ба ал-Ҷаббон, ки дар фаҳми онҳо дармонда буд, шарҳу баён кард ва ӯро низ хичил сохт [23, 59]. Ин ҳолат як «қасоси илмӣ»-и Ибни Сино дар ҷавоб ба андешаи ал-Ҷаббон, ки «ту мантиқшинос ҳастӣ ва забонро намедонӣ» мебошад. Воқеан, аз ин гуфтори Ибни Сино дар муқаддимаи рисола нисбат ба Абӯмансур ал-Ҷаббон чун хулоса берун меояд, ки ӯ ин рисоларо баъди вохӯрӣ бо Абӯмансур ал-Ҷаббон навишта, баъдҳо ба ӯ чун устоди соҳаи забон арҷгузорӣ ва ин рисоларо бо хоҳиш ва хотири ӯ навиштааст. Албатта, аз ин муносибати Ибни Сино ба Абӯмансур ал-Ҷаббон чунин хулоса берун кардан мумкин аст, ки эътирофи хато ва ислоҳи он аз шеваи кору кирдори соҳибназарону донишмандон ва бузургвории онҳост.

Ибни Сино муқаддимаи худро бо ишораи шаш фасли рисола ба охир расонида мегӯяд: Ин номаро ба шаш бахш тақсим кардем:

1. Бахши аввали рисола падидаи пайдошавии овоз (савт)-ро дар бар гирифта, сабабҳои пайдошавии овоз ва идроки онро аз ҷониби узвҳои шунавоӣ шарҳу баён кардааст.

2. Дар бахши дуюм рочеъ ба назарияи падид омадани овозҳои нутқ (ҳарф) сухан меравад. Дар ин ҷо сабабҳо ва роҳҳои падид омадани овозҳои нутқ ишора гардида, ба сурати умум, узвҳои нутқ баён ёфта, фонемаҳо аз рӯйи аломатҳои яклаҳзагӣ ва тӯлонӣ будан шарҳ ёфтаанд.

3. Бахши сеюми рисола ба шарҳу баёни муфассали андомӣ (анатомӣ) ва физиологии узвҳои нутқ (ҳанҷара, ком, холигии даҳон, забон ва холигии бинӣ) бахшида шудаанд.

4. Дар бахши чаҳорум хосиятҳои физиологӣ ва савтӣ (акустикӣ)-и нутқ шарҳу баён ёфта, фонемаи забони арабӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

5. Дар бахши панҷум рочеъ ба овозҳое, ки дар забони арабӣ вуҷуд надошта, дар забонҳои дигар (форсӣ, хоразмӣ ва туркӣ) мавҷуд мебошанд, таҳқиқ ба амал омадааст.

6. Дар бахши шашум ва охирини рисола доир ба сабабҳои ғайризабонӣ, яъне физикӣ (табиӣ) таҳқиқ ба амал омадааст.

Азбаски рисолаи "Махорич-ул-ҳуруф" таҳқиқи густурдаро тақозо дорад, мо дар ин ҷо танҳо онро ба сурати мухтасар шарҳу баён менамоем:

1. Ӯ дар бахши нахусти рисола рочеъ ба пайдоиши овоз таваққуф карда, дар ин ақида аст, ки сабаби асосии пайдошавии овоз "кандан"-у "кӯфтан", якбора ва сахту бошиддат мавҷ задани ҳаво мебошад. Чунонки маълум аст, ин мавҷ ба ҳавое, ки дар сӯрохии гӯш қарор дорад, рафта мерасад ва онро меларзонад ва садо шунида мешавад [23, 60]. Дар ин ҷода забоншиноси шинохтаи араб Ибни Ҷиннӣ (ваф. 392 х.қ.), ки аз ҳамзамонони Ибни Сино буд, дар бораи чигунагии падид омадани овозҳо як мисоли аҷибе оварда, мегӯяд: "Агар одамӣ ҳангоми дар най дамидан ангуштони хешро дар сӯроххои най нагузорад, садо ба сурати озод берун мешавад, вале агар ӯ ангуштонро бонавбат ба рӯйи сӯрохиҳо бигузорад ва ё сари ангуштонро боло ва поён намояд, овозҳои ҳархела шунида шуда, аз ҳар сӯрохии най садое шунида мешавад, ки аз овози сӯрохии дигар фарқ дорад" [23, 64].

2. Ибни Сино дар бахши дувуми рисола доир ба сабаби пайдоиши ҳарфҳо таваққуф намуда, мавҷзании ҳаворо падидоварандаи овоз медонад. Аз нигоҳи ӯ, пайвастагӣ ва суфтагии ҷузъҳо, густурдагӣ ва шиддати онҳо чигунагии мавҷ задани ҳаво, яъне баландӣ (зерӣ) ва пастӣ (бамӣ)- и онҳоро ба амал меорад. Ду сифати аввал, яъне пайвастагӣ ва суфтагӣ сабабгори баландии овоз ва ду сифати дигар-густурдагӣ ва шиддат сабабгори гаронӣ (пастӣ)-и овоз мегардад. Аммо ҳолати мавҷ аз ҷиҳати ҳайатҳо (шаклҳо)-е, ки дар гузаргоҳи худ монеъшавӣ ва беруншавиро мепазирад, ҳарфҳо ё худ овозҳои нутқро ба вуҷуд меорад.

Ибни Сино дар мавриди падид омадани овоз ва ҳарф ду истилоҳи ба ҳам муқобил "махорич" (баромадҳо) ва "маҳобис" (монеаҳо)-ро истифода кардааст. Ӯ қарнҳо пеш аз забоншиносони аврупоӣ аз вок (фонема) сухан гуфта, вок (ҳарф)-ро шарҳу баён ва фарқи онро аз овоз нишон додааст. Бо назардошти таркиби ҳарфҳо Ибни Сино тақсимбандии онҳоро ба ҳарфҳои муфрад ва мураккаб ҷудо карда, ҳар яки онҳоро шарҳу тавзеҳи муфассал пешкаш кардааст.

3. Масъалаи муҳимме, ки дар бахши сеюми рисола Ибни Сино чун табиби ҳозиқ ба он таваҷҷуҳ намудааст, ташреҳ (анатомия)-и ҳанҷара ва забон буда [23, 65-66], Шайхуррраис онҳоро аз назари илми тиб мавриди таҳқиқ қарор дода, ҳанҷарарро ба се тағояк: тағояки сипаршакл, косамонанд ва беном ҷудо карда, алоқаҳои онҳоро бо якдигар ба воситаи пайвандҳо ва мушакҳои тангшаванда ва васеъшаванда муайян кардааст. Ӯ дар ин ақида аст, ки мушакҳо бо навъҳои муайяни устухонҳо робита

доранд, мисли устухоне, ки ба ҳарфи "лом" монанд мебошад [23, 70]. Дар ҳамин бахш Ибни Сино моҳияти забон, ҳашт мушак [24, 4] ва иртиботи онҳоро бо якдигар мушаххас сохтааст.

4. Аз масъалаҳои муҳимме, ки Ибни Сино дар бахши чаҳоруми рисолаи "Махориҷ-ул-ҳуруф" диққат додааст, ин аст, ки ӯ чигунагии падид омадани ҳарфҳои арабиро аз рӯйи ҷойгоҳи ҳар кадоми онҳо ва ба тартиб аз ибтидои ҳалқ то лабҳо шарҳу баён намудааст. Ӯ ҳарфҳоро дар бахши чаҳоруми "Махориҷ-ул-ҳуруф" ба ин тартиб овардааст: "ء, ه, ع, ح, خ, ق, غ, ك, ج, ش, ض, ص, س, ز, ط, ت, د, ث, ظ, ذ, ل, ر, ف, ب, م, ن, و, ي" [24, 91-92]. Ҷойи ёдоварист, ки пеш аз Ибни Сино Сибавайҳ дар "Ал-Китоб" ва Халил Ибни Аҳмад ал-Фароҳидӣ дар "Китоб-ул-айн" ҳарфҳои арабиро дар шакле мураттаб сохтаанд, ки аз тартиби анҷомдодаи Ибни Сино андаке фарқ дорад. Халил шумораи ҳарфҳои арабиро бисту нуҳ адад дониста, бисту панҷтои онро ҳарфҳои саҳеҳ гуфтааст, ки дар дастгоҳи нутқ дорои ҷойгоҳи мушаххас мебошанд ва чаҳор ҳарфи он "ӯ","ӣ","о" ва "ҳамза" "ҳавоӣ" номида шудаанд." Ҳамза" барои он ҳарфи ҳавоӣ номида шудааст, ки вай аз дарун берун омада, дар ҳеҷ ҷойи забон ё ҳалқ ё забонча қарор намегирад. Ҳарфҳои "о","ӯ" ва "ӣ"низ чунин аст. Шоёни зикр аст, ки агарчи дар қарнҳои дувум ва сеюми ҳиҷрӣ дастгоҳҳои дақиқи муайян кардани овоз вуҷуд надошт, вале донишмандони гузашта аз роҳи озмоиш ва заковату дарки ботинӣ тавонистаанд, дар омӯзиши дастгоҳи нутқ ба натиҷаҳои арзишманде бирасанд, ки таҷрибаи онҳо ҳанӯз ҳам қимати илмии худро гум накардааст.

Ба қавли муҳаққиқи рисолаи "Махориҷ-ул-ҳуруф" Ҳассон ат-Тайён муҳимтарин мӯшикофие, ки Ибни Сино дар ин ҷода нишон додааст, ин аст, ки байни садоноки кӯтоҳи "у" ва "и" ва садонокҳои дарози "ӯ" ва "ӣ" фарқ гузошта, кӯшиш кардааст, ки замони ҳосилшавии ҳар яки онҳоро муайян созад [24, 91-92].

Дидгоҳи дигари илмии Шайхурраис дар ин бахш иборат аз он аст, ки ӯ гоҳе барои тавзеҳи баромадгоҳи ҳарф (фонема) аз ҳодисаҳои физикӣ истифода менамояд, барои мисол менависад: "Баромадгоҳи ҳарфи "ғайн" дар мавзеи қай кардан аст; баромадгоҳи ҳарфӣ "ҳе"-и ҳуттӣ дар ҷойгоҳи сурфа кардан аст".

5. Аз масоили муҳимме, ки Ибни Сино дар бахши панҷуми рисола диққат додааст, муайян кардани овозҳое мебошад, ки дар арабӣ вуҷуд надошта, дар забонҳои дигар чун форсӣ, хоразмӣ ва туркӣ вуҷуд доранд. Аз ҷумла, ӯ чаҳор овози забони форсӣ: "*пе*", "*че*", "*же*" ва "*ге*"-ро ишорат мекунад, ки хосси забони арабӣ нестанд ва инро дар мисоли зерин дидан метавон: "Ва ҳарфи дигаре, ки ба "ҷим" монанд аст дар гуфтори эрониён дар калимаи "чоҳ" шунида мешавад. Ва нисбати ин "ҷим" ба "ҷим"-и арабӣ монанди нисбати "коф"-и арабӣ ба "коф"-и ғайри арабӣ аст".

6. Масъалаи дигаре, ки Ибни Сино дар рисолаи "Махориҷ-ул-ҳуруф" даст задааст ва ба забони тоҷикӣ робитаи хосса дорад, овозест, ки байни "фе" ва "бе" мебошад ва онро дар лаҳҷаҳои ҷанубии Тоҷикистон истифода мебаранд. Худи Ибни Сино ин овозро ин тарз шарҳ додааст: "Дигар ин (ҳарфи) "фе"-е мебошад, ки қариб ба (ҳарфи) "бе" монанд аст ва дар забони форсҳо дар гуфтори "фузунӣ" воқеъ мешавад. Ин ҳарф аз ҳарфи "бе" бо ин фарқ мекунад, ки дар вай ҳабс (монеъшавӣ)-и пурра вуҷуд надорад. Вай аз ҳарфи "фе" бо ин фарқ менамояд, ки тангии баромадгоҳи овоз дар лаб бештар ва фишори ҳаво сахттар аст, то ҷойе, ки дар сатҳи (нарми) даруни лаб қариб, ки ларзае падид меояд". Бо назардошти ин ки худи Ибни Сино ин ҳарфро байни ҳарфҳои "фе" ва "бе" медонад, чунин ҳадс задан метавон, ки он ҳамон овозест, ки дар лаҳҷаҳои ҷанубии Тоҷикистон боқӣ мондааст.

Дар бахши шашум ва охирини рисола Шайхурраис ба масъалаи алоқамандии падид омадани овозҳои нутқ дар пайванд бо табиат ва ҳодисаҳои он диққат додааст. Яке аз мӯшикофиҳои Шайхурраис дар ин ҷода он аст, ки ӯ барои осон кардани талаффузи ҳарфҳои арабӣ чун таҷрибагар ба табиат ва ҳодисаҳои он мурочиат мекунад, барои мисол дар мавриди падид омадани ҳарфҳои "иткӣ", "де" ва "те" чунин мегӯяд: "[Ҳарфи] «ط» аз ҷумлаи ҳарфҳое мебошад, ки на дар натиҷаи «кӯфтан», балки дар асари «кандан» ё ҳамроҳи «кӯфтан» падид меояд. Ин ҳарф, дарвоқеъ, дар натиҷаи часпидани сатҳи бештари забон, сатҳи ком ва коми сахт пайдо гардида, ҷузъҳои он бо ҷузъҳои муқобил намечаспанд. Дар миёни ин ду сатҳ рутубате ҳаст ва чун [забон] аз ком канда мешавад ва фишори миқдори зиёди ҳаво ба амал меояд, ҳарфи «ط» шунида мешавад".

Аз баррасии иҷмолии рисолаи "Махориҷ-ул-ҳуруф"ба чунин хулосаҳо омадан метавонем:

1. Забоншиносони араб қарнҳо пеш аз аврупоиҳо ба омӯзиш ва баррасии масъалаҳои марбут ба дастгоҳи нутқ пардохта, назарияҳои арзишманде ба мерос гузоштаанд, ки имрӯз ҳам қимати илмии худро гум накардаанд.

2. Қироати дурусти Қуръони Карим ва пажӯҳишҳои табибон ба пешрафти илми овошиносии араб мусоидат ва кумаки зиёд намуданд.

3. Донишмандони эронитабор чун Сибавайҳ, ал-Хоразмӣ ва Ибни Сино дар пешрафти забоншиносии араб ва аз ҷумла овошиносии он, саҳми арзанда гузоштанд.

4. Ибни Сино бо вуҷуди он ки дар қарни даҳу ёздаҳ умр ба сар бурда, аз дастгоҳҳои замонавии санҷиши овоз бархӯрдор набуд, бо заковати ботинӣ ва мулоҳизаҳои зотии хеш чигунагии падид омадани овозҳои нуткро муайян карда, ҷойгоҳи ҳарф (фонема)-ро дар забони арабӣ мушаххас намуд. Ба сурати умум, Шайхурраисро метавон асосгузори овошиносии тавлидӣ ва таҷрибавӣ шинохта, усулҳои тарзи падид омадани ҳарфҳои арабиро дар пайванд бо табиат беназир қаламдод кард.

5. Кору пайкори Ибни Сино дар соҳаи забоншиносии араб, тоҷик ва забонҳои дигар камсобиқа буда, рисолаи "Махориҷ-ул-ҳуруф" аз зумраи он асарҳои марбут ба овошиносии (фонетика)-и умумии забоншиносии араб мебошад, ки масъалаҳои мавриди баҳси он то ҳол аҳамияти илмии худро гум накарда, онро метавон дар қатори осори муҳимми марбут ба савтиёти забони арабӣ, форсӣ ва дигар забонҳо ба эътибор гирифт. Тарҷума ва шарҳу тафсири ҷомеи забоншиносии он дар забоншиносӣ ва арабшиносии тоҷик аз воҷиботи муҳимми ин ду соҳаи илм дар Тоҷикистон аст.

АДАБИЁТ

1. أبو الفتح عثمان بن جني (392هـ) الخصائص، الجزء الأول، بيروت، بدون سنة الطبع، ص، 33.
2. الحاجب (25هـ)، تحقيق عبد السلام هارون، مكتبة الخانجي، الجزء الأول، القاهرة، 1405هـ، 1985م، ص79.
3. Аристотель. Сочинения / Аристотель. - М., 1975. - Том 1. - С. 44-414.
4. Амирова Т. А. Очерки по истории лингвистики / Т. А. Амирова, Б. А. Ольховиков, Ю. В. Рождественский. - М., 1975. - С. 76.
5. خليل بن أحمد الفراهيدي، كتاب العين، تحقيق مهدي المخزومي وإبراهيم السامرائي، بغداد، 1980م.
6. سيبويه أبو بشر عمرو بن الكتاب، تحقيق وشرح عبد السلام محمد هارون، الجزء الأول، 1425هـ، 2004م.
7. ابن جني، أبو فتح صناعة الإعراب، تحقيق حسن هندواني، دمشق، 1993م، القلم،
8. Абӯалӣ ибни Сино. Осор / Абӯалӣ ибни Сино. - Душанбе: Дониш, 2005. - Ҷилди якум. - С. 171.
9. رسالة أسباب حدوث الحروف للشيخ الرئيس أبي علي الحسن بن علي بن سينا، تحقيق محمد حسان الطيان ويحيى مشق، بدون سنة الطبع.
10. غسان فينيانو، فلسفة الوجود عند ابن سينا، مجلة التراث العربي، العدد 65، السنة الثانية، عدد خاص يصدر بمناسبة الذكرى الألفية، دمشق، 1981م، ص60.
11. Завадовский Ю. Н. Абу Али ибн Сина / Ю. Н. Завадовский. - Душанбе: Ирфон, 1980. - С. 184-185.
12. Ибни Сино дар бахшҳои мантиқи «Китоб-уш-шифо», «Китоб-ун-наҷот», «ал-Ҳикмат-ул-машриқия» (ба забони арабӣ), «Донишнома» (ба забони тоҷикӣ) роҷеъ ба забони арабӣ, форсӣ ва масоили забоншиноси афкору андешаҳои арзишманд баён кардааст.
13. Дар фаслҳои ёздаҳум «Дар ташреҳи мушаки ҳанҷара» ва дувоздаҳум «Дар ташреҳи мушаки ҳалқум» дар "ал-Қонун" андешаҳоеро Ибни Сино доир ба овозҳои нутқ баён кардааст, ки бо андешаҳои ӯ дар бораи ҷиҳози нутқ ва вазифаҳои он дар «Махориҷ-ул-ҳуруф» шабоҳат даранд.
14. Тибқи маълумоти сарчашмаҳо ва таҳқиқот Ибни Сино китобе бо номи «Лисон-ул-араб» навиштааст, ки он дар шакли мусаввада боқӣ мондааст; Завадовский Ю.Н. Абу Али ибн Сина / Ю. Н. Завадовский. - Душанбе: Ирфон, 1980. - С. 184-185.
15. رسالة أسباب حدوث الحروف للشيخ الرئيس أبي علي الحسين بن علي بن سينا، تحقيق محمد حسان الطيان ويحيى مشق، 1980م.
16. مخارج الحروف يا أسباب حدوث الحروف للشيخ الرئيس أبو علي بن سينا، ترجمه فارسي دكتور برويز ناتل خانلري
17. В. Б. Ахвледиани. Фонетический трактат Авиценны (Абу Али Ибн Сина) / В. Б. Ахвледиани;. текст, перевод, исследование. – Тбилиси: Мецниереба, 1966.
18. Ниг. ба пайнавишти №15.
19. Т. Хаскашев. Ибни Сино ва фонетикаи тавлидӣ / Т. Хаскашев // Мушкилоти Ибни Сино (мероси адабӣ, анъана ва алоқа). - Душанбе, 1980. - С. 173-183.
20. Дар ин ҷода мақолаи Иброҳим Халил Маҳмудро бо унвони «Овошиносии Ибни Сино дар партави забоншиносии муосир» зикр кардан мумкин аст, ки онро дар монографияи худ: إبراهيم محمود خليل، في اللسانيات في نحو النصف، 2009، ص107-136 ба чоп расонидааст.
21. ابن سينا، رسالة أسباب حدوث الحروف، ص54.
22. ابن أبي أصيبعة، عيون الأنباء في طبقات الأطباء، الجزء الثالث، بيروت، 1401هـ، 1984م، ص11.
23. ابن سينا، رسالة أسباب حدوث الحروف، ص56.
24. محمد حسان الطيان، الأصوات عند ابن سينا، ص4.

НИГОҲЕ БА РИСОЛАИ ОВОШИНОСИИ ИБНИ СИНО "МАХОРИҶ АЛ-ҲУРУФ"

Дар мақола кӯшиш ба харҷ дода шудааст,то хонанда ва муҳаққикро бо яке аз рисолаҳои муҳимми Ибни Сино "*Махориҷ ал-ҳуруф*", ки ба масоили марбут ба савтиёт (фонетика) – и забони арабӣ ва забонҳои дигар бахшида шудааст,ошно сохта, мақом ва манзалати илмии онро барои забоншиносии араб ва тоҷик муайян созад.

Калидвожаҳо: забоншиносии араб, забоншиносии тоҷик, фонетика, фонетикаи умумӣ, гулӯ, ҳиҷо, диалект, ҳиссаҳои нутқ, фонемаҳо, мушакҳо, садопардаҳо, талаффуз.

О ТРАКТАТЕ ИБН СИНЫ " МЕСТО АРТИКУЛЯЦИИ БУКВ "

В статье делается попытка ознакомить "*Махаридж ал-хуруф*" ("Место артикуляции букв") Ибн Сины как один из надёжных источников по общей фонетики арабского и других языков и определить её значимость в истории арабского и таджикского языкознаний.

Ключевые слова: арабское языкознание, таджикское языкознание, фонетика, общая фонетика, горло, слог, диалект, части речи, фонемы, мышцы, связки, произношение.

ABOUT TREATISE OF IBN SINA'S "PLACE OF ARTICULATION OF LETTERS"

The article is an attempt to introduce "Maharidzh al-huruf" ("place of articulation of letters") of Ibn Sina as one of the reliable sources of general phonetics, Arabic and other languages and to determine its significance in the history of Arabic and Tajik linguistics.

Key words: arabic Linguistics, tajik linguistics, phonetics, general phonetics, throat, style, dialect, part of speech, phonemes, muscles, ligaments, pronunciation.

Сведения об авторе: ***С. Сулаймонов*** – профессор кафедры арабской филологии факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 907-98-54-43**

АРЗИШИ ЗАБОНШИНОСИИ “ФОИДАҲО”-И “БУРҲОНИ ҚОТЕЪ”

Д. Хоҷаев
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Фарҳангҳои пешинаи мо дар баробари нигоҳдории бойгарии таркиби луғавӣ боз як асолати муҳимми дигареро ба ҷо овардаанд, яъне то андозае қонуну қойидаҳои асосҳои дастури забонамонро низ ҳифз намуда, такмил додаанд.

Муаллифони фарҳангҳои тафсирии гузашта дар баробари шарҳу тавзеҳи маъноҳои калима ба масъалаҳои дастури забон низ то андозае таваҷҷуҳ зоҳир карданд. Аз ин рӯ, онҳо, воқеан, забоншиносони замони худ ҳам маҳсуб меёфтанд.

Аз ин нуқтаи назар, вақте ки мо дар бораи вазъи забоншиносӣ дар ин ё он аср ва ё умуман таърихи афкори забоншиносии тоҷик сухан меронем, ин ҷабҳаи фаъолияти мураттибони фарҳангномаҳои тафсириро бояд дар назар дошта бошем. Мураттибони фарҳангҳои тафсирӣ вобаста ба шарҳи калимаҳо бисёр ҳодисаҳои марбути грамматикаро мушоҳида намуда ва тавзеҳ додаанд. Албатта, ин ё он ҳодисаҳои грамматикиро онҳо мутобиқ ба низому усули таълими ҳамон давр ва бештар аз мавқеи низоми грамматикаи забони арабӣ тавзеҳ кардаанд. Аммо дар ҳар сурат он шарҳу тавзеҳот аз манфиат холӣ набуда, инъикоси вазъи донишҳои забоншиносии ҳамон замон мебошад.

Ин анъана дар таърихи фарҳангнигории мо яке аз вижагиҳои равиши фарҳангнависӣ маҳсуб меёфтааст, ҳарчанд ки чунин усулро на дар ҳама фарҳангҳои тафсирӣ мушоҳида карда метавонем.

Анъанаи ташреҳи масоили асосҳои дастури забон дар фарҳангномаҳо ҳанӯз дар аҳди Сосониён роиҷ будааст. Дар иртибот ба ин масъала донишманди таърихи забон Д. Саймиддинов чунин ибрози назар кардааст. “Фарҳангнома (дар назар аст фарҳангномаи аҳди Сосонӣ Frhangi oim- ewag Д. Х.) якҷо бо ташреҳи луғоту истилоҳот масоили грамматикаи забони авестоиро низ фаро мегирад. Нигоранда мухтасари грамматикаи забони Авесторо дар мисоли чанде аз категорияҳои морфологии ҷинсият, шумора, ҳолатҳо (падежҳо) ва тасрифи феъл ба форсии миёна ташреҳ намудааст. Аз ин рӯ, ин фарҳангро метавон нахустин намуна аз таърихи дастурнависӣ дар суннати аҳди Сосонӣ номид” [12, 62].

Дар асри XVII ду луғати муътабар мураттаб шудааст: яке “Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ”- и Ҳусайни Инҷу (1608), дигаре “Бурҳони қотеъ”-и Муҳаммад Ҳусайн ибни Халаф ат Табрезӣ (1652). Ин луғатҳо арзиши баланди лингвистӣ доранд, чаро ки дар ин фарҳангҳо ҳамон анъанаи “Frhangi oim- ewag” идома ёфтааст.

Ҳоло мавриди назари мо арзиши забоншиносии тавзеҳоти дастурии “Бурҳони қотеъ” мебошад. Фарҳанги “Бурҳони қотеъ” соли 1652 дар Ҳиндустон мураттаб шудааст. Муаллифи луғат Муҳаммад Ҳусайн ибни Халаф ат Табрезӣ мутахаллис ба Бурҳон дар назди худ мақсад мегузорад, ки тамоми калимоти форсӣ, паҳлавӣ, дарӣ, юнонӣ, сирӣ, румӣ, баъзе калимаҳои арабӣ, авестоӣ (занд ва позанд) вожаҳои нодир, ифодаҳои идеоматикӣ ва метафорӣ, ки дар омезиш бо вожаҳои арабӣ дар забони форсӣ мустаъмаланд, ҷамъ оварад. Ҳалли ин ҳадаф муаллифро аз истифодаи усули анъанавии мураттабсозии фарҳанг бозмедорад ва дар натиҷа аз осори классикон намунаҳо намеорад. Мақсади асосии муаллиф шарҳи мухтасари маънои луғавии калимаҳо ва тарзи дурусти талаффузи онҳо будааст.

Дар муқаддимаи луғати “Бурҳони қотеъ” муаллиф бо унвони “фоида” 9 мақола овардааст, ки дар онҳо масъалаҳои гуногуни забоншиносӣ шарҳ дода шудаанд. Масалан, муаллиф дар фоидаи якум таъкид мекунад, ки забони форсӣ аз ҳафт хел ё гуна иборат аст, ки чаҳортои он матрук аст. Ва он забони **ҳиравӣ** ва **сакӣ** ва **зобулистонӣ** ва **суғдӣ** бошад ва се забони дигар мутадовил ва он **дарӣ** ва **паҳлавӣ** ва **порсӣ** бувад. Дарӣ он аст, ки дар он нуқсоне набувад, ҳамчу **абрешум** ва **испед** ва **ишкам** ва **уштур** ва **бирав** ва **бигӯ** ва **бишнав** ва амсоли онҳо. Пас бирешум ва сапед ва шикам ва шутур ва рав ва дав ва гӯ ва шунав дарӣ набошад... Ва паҳлавӣ мансуб аст ба Паҳлав, ки падари порс ва писари Сом ибни Нӯҳ бошад ва ин луғат аз забони ӯ мустафиз гашта. Ва баъзе гӯянд, ки мансуб аст ба Паҳла, ки он вилояти Рай ва Исфаҳон ва Динавар бошад, яъне забони мардумии он вилоят аст. Ва ҷамъе бар онанд, ки паҳлавӣ забони шаҳрӣ аст, ки паҳлав бар маънои шаҳр низ омадааст. Ва порсӣ забонеро гӯянд, ки дар вилояти Порс, ки дорулмулки Истаҳр аст, мардумон бад-он сухан кунанд. Ва баъд аз арабӣ забоне беҳтар аз порсӣ нест. Чи дар аҳодис низ мазкур аст, ки ҳазрати рисолатпаноҳ ва амиралмуъминин ва аймаи маъсумин салавотуллоҳи алайҳим ачмаъин ба порсӣ мутакаллим шуданд [7, 20-21].

Чунонки аз муҳтавои фоидаи якуми луғат бармеояд, муаллиф дар шарҳи масъалаи пайдоиши забони дарӣ, паҳлавӣ ва форсӣ бештар ба нақлу ривоятҳо такя кардааст, вале муҳим ин аст, ки луғатнигор ба ин масъалаи муҳим таваҷҷуҳ зоҳир кардааст.

Фоидаи дуюм низ идомаи мавзӯи баҳси фоидаи якум буда, муаллифи луғат дар бораи чигунагии забони форсӣ андешаҳояшро баён намудааст.

Муаллиф дар бораи хусусиятҳои забони форсӣ андеша ронданӣ шуда, минҷумла таъкидро аз он шурӯъ кардааст, ки охири тамоми калимоти форсӣ сокин мебошад. Ӯ дуруст шарҳ додааст, ки калимаҳо аз овозҳои ҳиҷосоз ташкил меёбанд.

Гӯянда ва шунаванда калимаро барои ифодаи маънӣ таркиб медиҳад. Калима,- мегӯяд Муҳаммадҳусайни Бурҳон, ақаллан аз ду овоз (ҳарф) иборат аст. Ташкили он, ба андешаи муаллиф, ин тариқ аст: ҳарфи аввал мутаҳаррик, то ки бо он ибтидо карда шавад ва дуюмин сокин, то ин ки таваққуф карда шавад. Масалан, дар калимаҳои дил, сар, по овозҳои (ҳарфҳои) **д, с, п** мутаҳаррик ва овозҳои **л, р, о** сокинанд. Як ҳарф калима буда наметавонад, чаро ки маъниеро намефаҳмонад. Муаллиф таъкид менамояд, ки ҳарфҳое ҳастанд, ки ба калима васл гардида маъниро тағйир медиҳанд. Аз нигоҳи забоншиносии муосир ин гуна ҳарфро пасванду пешванд (суффиксу префикс) мегӯянд.

Дар **фоидаи сеюм** муаллифи луғат дар бораи миқдори ҳарфҳои ҳиҷосоз (таҳаҷҷӣ) ва сиғаҳои феъли форсӣ маълумот медиҳад.

Дар шарҳи алифбо ва анвои ҳарфҳо (овозҳо) муаллиф асосан ҳамон маълумотҳоеро зикр кардааст, ки донишмандони пешин иброз доштаанд. Масалан, ӯ мегӯяд: "Бибояд донист, ки бинои каломи араб бар бисту ҳашт ҳарф аст ва онро ба се қисм сохтаанд: қисми аввалро **масрурӣ** гӯянд ва духарфӣ бувад ва дувоздаҳ ҳарф аст, ки **бо, то, со, ҳо, хо, ро, зо, то, зо, фо, ҳо, ё** бошад. Ва қисми дувумро малфузӣ хонанд ва он сеҳарфӣ бувад ва охираш ҳарфи аввал набошад ва он 13 ҳарф аст, ки **алиф, чим, дол, зол, син, шин, сод, зод, айн, ғайн, қоф, коф, лом** бошад. Ва қисми савумро малбубӣ гӯянд ва он ҳам сеҳарфӣ бувад ва охираш ҳарфи аввал бошад ва он се ҳарф аст: **мим, нун, вов** ва инҳоро мактубӣ низ гӯянд.

Ва бинои каломи форсӣ бар бистучаҳор ҳарф аст. Чи ҳашт ҳарф, ки сақил буда тарк додаанд. Ва он: **со, ҳ, сод, зод, то, зо, ъайн, қоф.** Ва чаҳор ҳарфи дигар, ки хоссаи ачамон аст, дохил намудаанд ва он **пе, че, же, ге** бошад. Ва аз хусни иттифоқ бинои каломи форсӣ бар бистучаҳор ҳарф аст ва соати шабонарӯзӣ низ бистучаҳор аст" [7, 21-22].

Бояд тазаккур дод, ки айнан ҳамин маълумот ҳанӯз дар асри XVI дар рисолаи таълимии Хоҷа Ҳасани Нисорӣ бо исми "Чаҳор гулзор" омадааст.

Пас аз ин, муаллифи луғат дар бораи сиғаҳои феълӣ сухан ронда, аз ҷумла мегӯяд: "Ва бибояд донист, ки чаҳордаҳ сиға аз мозӣ ва музореъ назди арабон мутадовил аст ва ачамон ба шаш сиға овардаанд ва шаш сиғаи муаннас ва ду сиғаи тасниярро тарк додаанд"[7, 2].

Муаллифи луғат ба чунин сурат ихтисор шудани сиғаҳои феълӣ, ҳуруфи таҳаҷҷиро аз эъҷозу кӯтоҳбаёнии забони форсӣ дониста, инро аз хусусиятҳои барҷастаи забони ноби форсии тоҷикӣ меҳисобад, ки комилан дуруст аст. Дар ин бобат мегӯяд: "Ва аз дувоздаҳ сиғаи музаккар ва муаннас ба чаҳор ихтисор карданд ва ду сиғаи мутакаллим ва маъалғайрро ба ҳоли худ гузоштанд. Пас, дар сурате ки ҳуруфи таҳаҷҷӣ аз сию ду ба бистучаҳор ихтисор ёфта бошад ва чаҳордаҳ сиға ба шаш сиға далели возиҳ аст бар эъҷоз ва ихтисори ин забон, чунон ки фармудаанд: "Хайрал каломи моқилун ва даллун" [7, 22].

Пас аз ин тавзеҳ дар ҳамин фасли фоидаи сеюм ба шарҳи сиғаҳои феъл мепардозад. Шарҳи Муҳаммадҳусайни Бурҳон аз донишмандони пешинаш аз он ҷиҳат фарқ дорад, ки ӯ шарҳи феълро на аз масдар, балки аз шакли замони гузаштаи наздик (мутлақ) шурӯъ кардааст. Чунончи: "Ва ҳар як аз сиғаҳои мазкурро аломате бошад. Аммо аломати мозии муфрад "то"- и қарашат ва "дол"- и абҷад бошад, ки дар охири калимот ояд, ҳамчу **рафт** ва **гуфт** ва **шунид** ва **омад** ва амсоли инҳо. Ва аломати музореъ "дол"-и абҷад бошад, ҳамчу **меояд** ва **меравад** ва **мегӯяд** ва **мешунавад**" [7, 23].

Ба ҳамин тартиб оид ба сиғаи амр, шакли инкории феъл, сифати феълӣ, феъли ҳол, зарфҳои макону замон низ маълумоти мухтасар меорад.

Дар фасли **фоидаи чаҳорум** муаллифи луғат дар бораи табдили ҳарфҳои форсӣ суҳбат мекунад.

Фоидаи панҷум "Дар замоир" ном дошта, аз шарҳу тавзеҳи бандакҷонишинҳои шахсӣ – соҳибӣ шурӯъ мешавад. Муаллифи луғат вобаста ба ифодаи маънии дастурии ин бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ онҳоро шарҳ додааст: ба маънои замири воҳиди ғоиб – ӯ: аспаш, ғуломаш; ба маънии ӯро (мафъули бевосита) мегӯяндаш ва меорандаш ва мебарандаш; ба маънии замири воҳиди ҳозир (ту): аспат, ғуломат ба маънии туро (мафъули бевосита Д. Х.): мегӯядат, меорадат ва мебарадат; ба маънии замири мутакаллими воҳид (– ман): зарам, гавҳарам, олимам, фозилам, омадам, рафтам. Агар аз феъл пеш ояд, маънии маро медиҳад, - мегӯяд муаллиф, мисли: зарам дод, аспам бахшид, яъне ба ман зар дод, ба ман асп бахшид.

Ва "нун" ва "дол"-и абҷад дар охири исмҳо ва феълҳо ва сифатҳо омада, маънии: замири ғоиби ҷамъ диҳад: мардонанд, тавонгаронанд, омаданд, рафтанд. Ва "ё"-и ҳуттӣ ва "дол" дар охири исмҳо, сифатҳо ва феълҳо ифодаи замири ҷамъи ҳозир маъалғайр бахшад: инсонед, тавонгаред, рафтед. Ва "ё" ва "мим" дар охири исмҳо, сифатҳо ва феълҳо ифодаи маънии замири ҷамъи мутакаллим маъалғайр кунад: мардонем, фозилем, омадем.

Як нуктаро бояд таъкид бикунем, ки муаллиф бандакҳои феълию хабариро ҳам бо унвони замоир шарҳ бастааст. Хушбахтона, бо овардани ду вожа бандаки хабарӣ ва феъли модалиро таъкид кардааст. Чунончи: "Пӯшида намонад, ки қазияи ҳолӣ аз робита намебошад ва таъбир аз он ба **аст** ва **бувад ва** амсоли он мекунад, ҳамчу: Худо раҳмон аст ва раҳим бувад" [7, 26].

Дар **фоидаи шашум** оид ба ҳуруфи муфрада (пешванду пасванд ва миёнбандҳо), ки дар аввал, мобайн ва охири калимот меоянд, маълумот оварда шудааст. Шарҳу тавзеҳоте, ки муаллиф дар ин

фасл овардааст, хеле муфассал, пурмуҳтаво буда, аксар аз диди забоншиносии муосир ҷавобгӯ ва гоҳе пурманфиату нодиранд. Бинобар ба асоси графикаи арабӣ будани муҳокимарониҳо, баъзе қоидаю хулосаҳо ба диди забоншиносии имрӯз мувофиқат надоранд.

Фоидаи ҳафтум "Дар зикри ҳуруф ва калимоте, ки ба чиҳати ҳусн ва зинати калом меоваранд ва ба маънӣ дахле надорад" унвон дошта, муаллиф оид ба он калимаҳо изҳори назар кардааст, ки баъзе префикси шаклсозанд, ба мисли **би, бар, дар, фар, ҳаме**. Чунончи: бархон, баргуфт, баррафт, яъне хонд, гуфт, рафт; бигуфт, бирафт, бинагуфт, бинарафт, бинашнид, яъне гуфт, рафт, нагуфт, нарафт, нашнид.

Дар банди фоидаи ҳаштум хусусияту маънои як даста калимаҳое шарҳ дода мешавад, ки чиҳати вожасозӣ ва ҳосили маънои нави калимот хизмат мекунанд. Аз ин нуқтаи назар, он калимотро вобаста ба маъно ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кардааст:

Калимоте, ки ифодаи маънои худовандӣ ва соҳибӣ намоянд, яке **манд** аст, ҳамчу: хирадманд, донишманд;

Калимоте, ки фоидаи бисёрӣ ва анбӯҳӣ диҳад: дарёбор, рӯдбор; гулзор, лолазор; хоксор, кӯҳсор; гулистон, бӯстон; санглох, девлох;

Калимоте, ки ифодаи фоилият кунад: шамшергар, коргар; харидор, падидор;

Калимоте, ки ифодаи маънии тасғир намояд: писарак, духтарак; боғча, тоқча;

Калимоте, ки муфиди маънии нисбат бошад: яксола, якмоҳа, якрӯза, заррина, симина, абрешумина, пашмина; заррин, симин, оҳанин;

Калимоте, ки ифодаи маънии иллат ва далел кунад: **чи:** чизе наметавонад хонд, **чи** овозаш гирифтааст; **ки:** ба чиҳати онаш задам, ки намоз намекард;

Калимоте, ки маънии лаёқат бахшад: шоҳвор, гӯшвор, ҷомавор, номавор; шоҳона, бузургона; Дар калимаҳои "шоҳона" ва "бузургона" муаллифи луғат ду пасвандро ҷудо мекунад "он" ва "а", яъне шоҳ+он+а, бузург+он+а.

Калимоте, ки ифодаи маънии муҳофизат кунад: роҳдор, кафшдор ва ба маънии доранда ҳам ҳаст: зардор, молдор, боғбон, дарбон, астарвон, уштурвон.

Калимоте, ки фоидаи маънии иттисоф ба чизе диҳад: ғамнок, хашмнок, шармгин, хашмгин.

Калимоте, ки аз он ранг ва лавн фаҳмид: мушкпом, акбарфом, гулвом, гандумгун, гулгуна.

Калимоте, ки маънии ҳосили масдар диҳад: рафтор, гуфтор, кирдор, хонандагӣ, созандагӣ, бахшандагӣ.

Калимоте, ки маънии зарфият диҳад: **дон:** қаҳвадон.

Фоидаи нуҳум дар бораи тавсифи масоили имло буда, аз таърифи фаҳмиши имло шурӯъ мешавад. Муаллифи фарҳанг дар бораи имло мегӯяд: "Ва имло дар урфи арбоби китобат иборат аст аз навиштани ҳуруфи муфрада ва мураккаба ба наҳче, ки асҳоби ин фан таъйин кардаанд." [7, 32].

Воқеан, имло бояд аз чиҳати илмӣ асоснок бошад, он аз тарафи мутахассисони варзида таҳияву тадвин карда шавад ва риояи он ҳатмӣ мебошад.

Имло дар ҳар забоне мувофиқ ба хусусиятҳои дастурӣ ва хату алифбои он таҳия ва муайян карда мешавад. Масалан, муаллифи луғат мегӯяд: "... Дар форсӣ баъд аз замма "вов" навиштан ва баъд аз касра "ё"-и ҳуттӣ марқум гардонидан дар баъзе аз маҳал ва мавозеъ аст" [7, 32].

Муаллифи "Бурҳони қотеъ" мегӯяд, ки ҳар гоҳ мавсуф (муайяншаванда) муқаддам бар сифат бошад, охири онро мақсур хонанд, ҳамчу: чашми сиёҳ, қомати баланд. Ва ҳар гоҳ сифат бар мавсуф муқаддам ояд, охири сифатро сокин гардонанд, ҳамчу: сиёҳчашм, баландқомат.

Аз назари муаллиф дар калимоти биафрохт "би" "бо"-и зоид аст ва дар калимаи биафроз "би" "бо"-и амр аст, дар калимаи маафроз "ма" "мим"-и наҳй буда, дар калимаи наафрохт "на" "нун"-и нафӣ аст.

Чунон ки мебинем, муаллифи луғат бо таъкиди як ҷумлаю як мисол як қойидаи куллияи имлоро нишон додааст.

Дар калимаи "осиёб," бинобар ақидаи муаллиф, ду калима аст, ки ҳарду бо алифи мамдуда шурӯъ шудаанд, бинобар ин як алиф ба "ё"-и ҳуттӣ табдил дода шудааст: особ – ос + об = осиёб.

Дар калимаҳои раманда ва шарманда як "мим" бинобар аз як ҷинс будан ихтисор шудааст. Дар асл ин калимаҳо рамманда ва шармманда, яъне соҳиби рам ва соҳиби шарм аст. Ҳамчунин аз назари муаллиф асли калимаи **паҳно** низ паҳнно буда, "но" ба маънии маҳал аст, яъне маҳалли паҳнӣ. Калимаҳои ниман, бодомагз низ дар асл: нимман ва бодоммагз будааст. Дар калимаҳои сипедев ва гирдаҳан ҳам як "дол"-ро ҳазф кардаанд: гирддаҳан ва сипеддев.

Аз рӯйи зарурати шеър ва қофия дар баъзе калимаҳо таркиби "нб"- ро ба "м" табдил кардаанд: хунб, дунб, сунб, хунбара=хум, дум, сум, хумра.

Дигар аз тавзеҳи ҷолиби муаллифи луғат дар бораи ҷонишинҳо ҳаст. Ӯ мегӯяд: "Бидон, ки лафзи "ӯ" ва лафзи "вай" ишора ба инсон ва одамист. Ва лафзи "он" ва "ин" ба ғайри инсон ва одамӣ" [7, 33]. Вале, мегӯяд ӯ, гоҳе дар каломи мавзун ин меъёр риоя намешавад, аммо дар наср ин ҳодиса ҷоиз нест,- таъкид мекунад муаллифи луғат.

Дигар аз тавзеҳи муҳимми муаллиф дар мавриди ҷамъбандии исмҳост. Муаллиф ин қоидаи куллияро пешниҳод мекунад, ки зирӯҳро ба "алиф"-у "нун" ҷамъ кунанд, ҳамчу: мардумон, аспон,

мурғон ва ғайри зирӯҳро ба “ҳо”-ву “алиф” ҳамчу зарҳо, гавҳарҳо ва гоҳе бар хилофи ин ҳам кунанд ва дарахтҳо ва мурғҳо низ гӯянд.

Муаллиф таъкид мекунад, ки агар калимаҳои “ки,” “ман,” “ту” ҳарфи “ро” гиранд, чунин навишта мешаванд: киро, маро, туро.

“Ҳо”-и малфуз дар калимаҳои гирехҳо ва зирехҳо нигоҳ дошта мешаванд.

Дар зирӯҳ “ҳо” –ро ба кофи форсӣ бадал бояд кард, ҳамчу: зиндагон ва мурдагон.

Аҷзои зирӯҳро ба “ҳо”- ву “алиф” ҷамъ кунанд, ҳамчу: дастҳо ва пойҳо ва аз сару гардан мурод аъзо бошад, сарҳо ва гарданҳо; ва агар мурод меҳтар ва бузургии қавм бувад, сарон ва гарданон гӯянд, яъне сардорон ва соҳибқудратон.

Гоҳо бошад, ки як лафз ба маънии муфрад ва ҷамъ низ ояд, ҳамчу мардум, ки ҷамъаш мардумон аст. Гоҳо, - мегӯяд муаллиф, шахси воҳидро низ ҷиҳати таъзим ба лафзи ҷамъ ованд, ҳамчу: шумо ва рафтед ва омадед ва гуфтед ва шунидед ва кардед ва фармудед, чи ин алфоз ҳама ҷамъанд. Ва ҳамчунин чизи бузургҷусса ва қавитаркибро низ ба лафзи ҷамъ ованд, ҳамчу: мори бузургро аждаҳо гӯянд ва муфради он аждар аст [7, 33].

Тавре ки аз бозгӯйи ин луғат маълум аст, луғати “Бурҳони қотеъ”- и Муҳаммадҳусайни Бурҳон яке аз манбаъҳои муътамади нигаҳдошти афкори забоншиносии форсу тоҷик дар асри XVII маҳсуб меёбад.

Муаллифи луғат як даста мавзӯъҳои марбути алифбо, имло, луғат, иштиқоқ, сарфу, наҳви забони форсии тоҷикиро шарҳу эзоҳ додааст, ки дар маҷмӯъ асосҳои дастури забони форсии тоҷикро фаро гирифтааст. Аз ин ҷост, ки дар қисмати асосии луғат истилоҳоту таркиботи забоншиносӣ ва ҳодисаҳои ҷудогонаи фонетикӣ, луғавӣ, сарфию наҳвӣ қариб ки овардаю шарҳ дода намешавад, ба ҷуз чанд истилоҳе. Масалан, дар боби чаҳоруми луғат оид ба бандакҷонишини шахсӣ-соҳибии “ат” чунин шарҳе оварда шудааст: ат- замири мухотаб аст ба маънии **ту**, чунон ки гӯянд: хонаат ва кошонаат, яъне хонаи ту ва кошонаи ту [7, 71].

Ба ҳамин монанд дар баёни чаҳордаҳуми луғат бандакҷонишини шахсӣ- соҳибии “аш” ин тавр шарҳ дода шудааст: “аш” ба маънии “ӯ” ва “ӯро” бошад, ки замири ғоиб аст, ҳамчу хонааш ва ҷомааш, яъне хонаи ӯ ва ҷомаи ӯро [7, 97].

Дар баёни бисту якуми луғат роҷеъ ба пайвандаки шартии “агар” чунин тавзеҳ аст. “Агар бар вазни сафар калимаи шарт аст” [7, 71].

Дар баёни бисту сеюм оид ба бандакҷонишини шахсӣ- соҳибии “ам” шарҳи зерин дида мешавад: “ам замири мутакаллим аст, ҳамчу: ҷомаам ва хомаам, яъне ҷомаи ман ва хомаи ман” [7, 112].

Хулоса, шарҳу тавзеҳот ва қайду ишораҳои дастурие, ки дар муқаддима ва бандҳои алоҳидаи фарҳангҳои тафсирии гузашта, аз ҷумла луғати “Бурҳони қотеъ” оварда шудаанд, аз диди забоншиносии муосир аксар хеле сода намоянд ҳам, аз нигоҳи замон ва асолати таърихӣ муҳим буда, барои рушди афкори забоншиносии тоҷик ва таълими асосҳои дастури забони тоҷикӣ аз манфиат холӣ нестанд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Оид ба вазъи забоншиносии тоҷик / С. Айнӣ // Шарқи сурх, 1952. - №6. – С. 3-8.
2. Ализода С. Сарфу наҳви тоҷикӣ / С. Ализода. – Душанбе, 2006. – 79 с.
3. Виноградов В. В. История русских лингвистических учений / В. В. Виноградов. – М., 1978. – 387 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 3. – Душанбе, 1989. – 225 с.
5. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёсуллуғот. Ҷ. 1. / Муҳаммад Ғиёсиддин. - Душанбе, 1987. – 480 с.
6. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёсуллуғот. Ҷ. 2. / Муҳаммад Ғиёсиддин. - Душанбе, 1988. – 416 с.
7. Муҳаммад Ҳусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷ. 1. / Муҳаммад Ҳусайни Бурҳон. - Душанбе, 1993. – 416 с.
8. Насриддини Тусӣ. Асос-ул-иқтибос / Насриддини Тусӣ. – Теҳрон, 1323ҳ. – С. 3-48.
9. Насриддини Тусӣ. Меъёр-ул-ашъор / Насриддини Тусӣ. – Душанбе, 1992. – 152 с.
10. Носири Хусрав. Ҷомеъ-ул-ҳикматайн / Носири Хусрав // Куллиёт. Ҷ.1. – Душанбе, 1991. - С. 5-220.
11. Омӯлӣ Маҳмуд. Нафоис-ул-фунун фи ароис-ул-фан / Омӯлӣ Маҳмуд. – Теҳрон, 1381 ҳ. – 595 с.
12. Саймуддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймуддинов. - Душанбе, 2001. – 275 с.
13. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ. Чаҳор гулзор / Хоҷа Ҳасани Нисорӣ. - Душанбе, 1998. – 116 с.
14. Хочаев Д. Гуфтори накӯ куҳан нагардад / Д. Хочаев. – Душанбе, 2011. – 229 с.
15. Хочаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои XVII-XVIII / Д. Хочаев // Забон – рукни тоат. - Душанбе, 2013. – С. 3-17.
16. Шамси Қайси Розӣ. Ал-муъҷам / Шамси Қайси Розӣ. – Душанбе, 1990. – 463 с.

АРЗИШИ ЗАБОНШИНОСИИ “ФОИДАҲО”-И “БУРҲОНИ ҚОТЕЪ”

Дар мақола арзиши забоншиносии қайдҳои муаллифи луғати «Бурҳони қотеъ» бо исми ифода нишон дода шудааст. Муаллифи мақола аз нуктаи назари фаҳмиши имрӯзи забоншиносӣ ҳар кадоме аз шарҳҳои мураттиби луғати «Бурҳони қотеъ»-ро роҷеъ ба мавзӯъҳои дастури забони форсии тоҷикӣ баррасӣ намудааст. Таъкид мешавад, ки баъзе қайдҳои муаллифи луғати «Бурҳони қотеъ» ба назарияи забоншиносии муосир дар боби калимасозӣ мувофиқат мекунад.

Дар маҷмӯъ андешаҳои забоншиносии муаллифи «Бурҳони қотеъ» аз манфиат холӣ нестанд.

Калидвожаҳо: лингвистика, грамматика, луғат, калимасозӣ, феъл, илм, асос, сарф, афкор, асри миёна, анъана, исм.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ЦЕННОСТИ КОММЕНТАРИИ ПО ОСНОВАМ ГРАММАТИКИ ПЕРСИДСКО – ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В СЛОВАРЕ "БУРХОНИ КОТЕ"

В статье рассматриваются лингвистические сущности грамматических комментарий в словаре "Бурхони коте". Автор статьи с точки зрения современного языкознания анализирует и показывает лингвистические ценности данных комментарий автора словаря "Бурхони коте". Отмечается, что некоторые заметки автора словаря по словообразованию соответствуют теории современного языкознании.

Ключевые слова: лингвистика, грамматика, словарь, словооброзование, глагол, наука, основа, морфология, мысль, средневековье, традиции, существительные.

THE COMMENTS OF THE LINGUISTICS VALUE OF THE BASE OF PERSIAN – TAJIK GRAMMAR IN THE DICTIONARY OF "BURKHONI QOTE"

In this article describes a linguistic entity of the grammatical comments in the dictionary "Burkhoni qote"

The author of this article from the point of view of the modern linguistics analyzes and shoes the linguistics of value of these comments of the author of "Burkhoni qote" dictionary. I this noted that some notes of the author of this dictionary is about derivation and corresponds with the modern Tajik theory of linguistics.

Key words: linguistic, grammar, dictionary, derivation, verbs, science, foundation, morphology, thought, medieval, tradition, noun.

Сведение об авторе: ***Д. Ходжаев*** – доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета

О НЕКОТОРЫХ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ ЯЗЫКА ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКОЙ ПОЭЗИИ

М. Саломов
Таджикский национальный университет

Поэзия в качестве важного элемента с древнейших времен, как и язык, была спутником человеческой жизни. Со времени, когда человечество, обладая говорящим языком, стало хозяином высшего мышления – сознания, началось также творение звучного стихотворения. Другими словами, первобытные люди наслаждались поэзией от периода к периоду в различных условиях разных обществ, величайшие люди, развивая поэзию, при ее помощи описывали и отражали нравственную духовность своего времени в окружении различных социально-политических систем.

Шибли Нуьмони, проявляя интерес к понятию поэзии и поэта, в книге «Шеър-ул-Аджам» подчеркивает: «Слово поэта в словаре как обладатель сознания, и в сознании, в сущности, имеет значение чувство, и поэтому поэт относится к человеку, имеющему чувство, но имеющему устойчивое чувство. Из этих слов становится ясно, что поэзия есть совокупность слова, ритма, мелодии и танца, но как они собираются вместе в одном месте, чувство и возбуждение достигает высокого напряжения» [7, 16].

Наблюдения и доказательства различных документов подтверждают то, что на протяжении истории и многих веков во всех странах и различных территориях поэзия сочинялась различными способами и средствами, в разных условиях и окружениях, оно читалось с большим интересом и увлечением или слушалось народом. Таким образом, человечество продукт творчества собственного мышления использовало для удовлетворения своей нравственной духовности. Если посмотреть на историю происхождения поэзии с точки зрения исследования, то находим, что к поэзии, созданию и ее чтению проявляли особый интерес шахи, эмиры, придворные, священники, офицеры, воины, политики, земледельцы, ремесленники, философы, и вообще, ученые разных наук. Во все времена поэзия была предметом интереса образованных, способных лиц, проницательных и чувствительных людей, и поэзия даже в своей очень простой форме привлекала к себе внимание необразованных людей и детей. Тогда отсюда вытекает, что стихотворение и вообще поэзия, как и язык, являясь очень древней, пережила различные основания формирования и развития.

Суть и корни поэзии скрываются в историческом прошлом человечества. Первое стихотворение или первый поэт в истории и культуре каждой нации связаны со сказками и легендами. Например, арабы признают Яъриба бин Кахтона, являющегося внуком пророка Ноя, первым поэтом. По мнению Шамса Кайса Рози в книге «Ал-муъджам», первое поэтическое произведение он сочинил на арабском языке и «по причине того, что он без обучения сочинил поэтическое произведение, это сочинение назвали поэзией и его автора - поэтом». В исламских легендах первым сочинителем стихотворения называется его святейшество Эдем, который оплакивал своего сына Хобила, убитого рукой другого сына Кобила, на арабском языке [9, 145].

Язык прозвали важнейшим средством общения и обмена мыслей, посредством которого передают информацию друг другу или пользуются информацией других. Так как поэзия является одним из важных средств передачи информации, ее можно представить как один из видов языка, который имеет больше влияния и силы, чем обычный разговорный язык. Поэтический язык, который используется в художественной литературе, специальным образом сконцентрирует средства коммуникации в специальную модель, обладающую семантическим влиянием, что такая сконцентрированная структура при обычном выражении

значения, то есть вне поэзии теряет свою подлинную сущность, поэтому поэтический текст таким способом в разы повышает ценность и стилистическое влияние речи.

В этом случае между языком поэзии и обычным языком возникает некоторое отличие, и это отличие можно рассмотреть следующим образом:

1. Важнейшей задачей или использованием обычного языка является обмен информацией, которого мы можем наблюдать в своем повседневном общении. То есть общение людей между собой называют распространенным использованим языка, которое помогает им в жизни. Например, нижеследующие предложения являются образцами распространённого использования языка, которые отражали различную информацию: Сегодня погода жаркая. Рудаки является основоположником таджикской литературы. Я сегодня встал рано. Ты когда вернулся с занятий? Президент страны прибыл для участия в праздничном мероприятий в школу- интернат для беспризорных детей…

2. Поэзия и вообще поэтика не создается только ради предоставления информации. То есть величественные поэмы, такие как «Шахнаме» Фирдоуси, касыды устода Рудаки «Модари май» и «Шикоят аз пири», рубаи (четверостишия) Абуали ибн Сина и Омара Хайяма, маснави Низома Ганджави и Джалолиддина Балхи, газели, волнующие сердца Саади Хафиза и известные художественные произведения прошлого и сегодняшнего не написаны распространенным (обычным) языком. Это наследие создано ради сообщения человеку чувства и восприятия жизни, в сущности, языком и средствами, отличными от распространенного языка. Художественное произведение, особенно поэзия, сочиняясь для углубления и сближения нашей связи с бытием, имеет связь с практической жизнью. Каждый человек по своей природе для постижения опыта других и лучшего понимания своего опыта имеет какую-то внутреннюю потребность.

Например, Абулкасым Фирдоуси, изучая и наблюдая многолетний опыт человечества, говорил так:

Ба бинандагон, Офаринандаро
Набинӣ, маранҷон ду бинандаро.
Когда видящими (глазами), Создателя
Не видишь, не обижай двух видящих (глаз).

Поэт простое высказывание: «Всевышнего невозможно увидеть глазами», очень влияющее, выражает в стихотворной форме, что является образцом жизненного опыта, и все люди провели этот опыт, но только поэт имеет возможность выражения такого опыта.

Или следующий бейт Джалолиддина Балхи, имеющий связь с жизненным опытом, имеет связь с содержанием бейта Фирдоуси:

Ошиқон пайдову маъшуқ нопадид,
Дар ҳама олам чунин ошиқ кӣ дид?!
Влюбленные явь, Возлюбленная сокрыта,
Кто видел, во всем мире, таких влюбленных?!

В этом бейте «маъшуқ» (возлюбленный) использован для выражения значения «Бог», «ошиқон» (влюбленные) выражает значение человечество.

На этой основе нужно подчеркнуть, что поэты из мира чувств, наблюдения или собственного интеллектуального опыта для читателя или слушателя создают новые и влияющие опыты, что в нем читатель также причастен, и поэт этими опытами дает больше рассудительности и осведомленности. То есть каждый читатель может наблюдать отдельные стороны жизненного поведения и свое отношение к жизни в поэзии.

Таким образом, художественное произведение может служить в качестве движущейся силы для преодоления различных трудностей и повышения опыта людей и внесения в него ясности, который есть литературное пользование языка.

Поэзия охватывает все стороны жизни. Ее основная связь опыта заключается не в изящности, не в философской реальности, пропаганде и побуждении, а состоит в сочетании (соединении). Ибо изящество и реальность есть свойства опыта, то есть человек в процессе жизненного опыта сталкивается с ними лицом к лицу. Но поэзия имеет дело абсолютно со всеми свойствами опыта – изящностью и уродливостью, огорчением и радостью, высшим и низшим, реальностью и вымышленностью.

Таким образом, человечество созданием поэзии и ее пением заложило основу мастерства творения слова и открытия искусства красноречия, что эти достижения, собранные в множественных текстах, свидетельствуют о создании особого и конкретного языка, отдельные особенности и свойственный ему стиль отличаются от других стилей языка. Некоторые исследователи придерживаются точки зрения, что язык художественной литературы, художественной речи не может быть одним из видов использования литературного языка, так как свойства этого вида творческой речи отдельными средствами выражения или совокупностью конкретных структурных средств, свойственных всем видам этой речи, определить невозможно. Рассмотрение особенностей художественного текста подтверждает, что язык художественной литературы не принадлежит ни к одному из видов используемых стилей языка. Язык художественной литературы - это один из особых и сложных случаев языка, что проявляется как необходимый элемент системы литературного языка.

Один из исследователей теории языка поэзии В. В. Виноградов подчеркивал: «Поэзия есть язык в его эстетической функции» [3, 33].

Согласно мнению великого мыслителя Древней Греции Аристотеля: «Как кажется, поэтическое искусство породили вообще две притом естественные причины. Во-первых, подражание присуще людям с детства, и они тем отличаются от прочих животных, что наиболее способны к подражанию, благодаря которому приобретают и первые знания; а во-вторых, продукты подражания всем доставляют удовольствие» [1, 151]. Аристотель этим тезисом определил две основные причины создания искусства поэзии и поэта, что одной из них есть приведение людей в восторг с детского возраста, силу, которую не имеют животные. Также посредством приведения в восторг достигаются первые знания, и потом продукт приведения в восторг дарит человечеству радость. В продолжении точки зрения приведения в восторг Аристотель подчеркивает: «Так как подражание свойственно нам по природе так же как и гармония и ритм (а что метры – особые виды ритмов, это очевидно), то ещё в глубокой древности были люди, одарённые от природы способностью к этому, которые мало-помалу развивая ее, породили из импровизации действительную поэзию.

Поэзия, смотря по личным особенностям характера поэтов, распалась на разные отделы: именно поэты более серьезные воспроизводили прекрасные деяния, притом подобных же им людей, а более легкомысленные изображали действия людей негодных, сочиняя сперва насмешливые песни, как другие сочиняли гимны и хвалебные песни» [1, 152].

На этой базе проблема функции языка поэзии стала объектом интереса исследователей. Одна группа придерживается мнения, что язык художественного произведения имеет только одну особенность, то есть эстетическую особенность. Другая группа имеют мнение, что язык художественного произведения наряду с эстетической особенностью также имеет информативное свойство. Согласно первой точке зрения, язык художественного произведения своими лингвистическими особенностями обладает эстетическими ценностями. Каждое художественное произведение, которое создается, прежде всего, выражает эстетические особенности языка художественной литературы, в которой важное место занимают чувства. Информативное свойство языка имеет больше возможности предоставления информации, в нем содержание и личное видение говорящего выражается на основе интеллектуального и глубинного анализа событий, распространенных законов или используемых языковых норм. Анализы и наблюдения показывают, что в языке художественного произведения также иногда события и различные явления могут приобрести информативный характер. Например, в историко-дидактических поэмах и отдельных автобиографических касыдах иногда отражаются точные доказательства и реальные события, которые могут дать читателю точную информацию. Конечно, такой способ описания свойств имеет информативное свойство, однако прием высказывания, прием предоставления информации или анализ событий и явлений осуществлен необычным способом, восприятие которого для всех неодинаково. Данный вопрос комментируется А. И. Студиевой таким образом: «В языке художественной литературы обсуждается два плана использования – информационный план и эстетический план. Текст художественной литературы обладает такой информацией, что его невозможно обнаружить в каком-то другом распространенным тексте. Художественная литература беспрекословно отражает процесс формирования литературного языка, особенности соотношения различных направлений речи, новые языковые явления и сокращение употребления различных лингвистических элементов в литературном языке и подтверждает формирование нормальной системы в различных пластах литературного языка. В тексте художественного произведения общенациональный язык отражается своим многообразием» [4, 16].

Действительно, язык художественной литературы, особенно язык таджикской классической поэзии, несмотря на наличие эстетических свойств, считаясь одним из важнейших источников, показывающих процесс исторического развития языка, отражает важнейшие фонетические, лексические, грамматические и стилистические особенности.

Таким образом, от ступени к ступени в процессе исторического развития общества повышаются требования к художественному произведению, поэзии и поэтам, появляются такие теоретические науки, как поэтика, литературная критика, поэтическая речь, красноречие, культура речи, теория литературы и им подобные, систематизирующие процесс сочинения художественной поэзии. На базе искусства красноречия также развивается искусство писания стихов среди людей. Об этом вопросе языковед Д. Ходжаев при анализе взглядов языковеда Абунасра Фараби приходит к такому результату: «По представлению Абунасра Фараби первейшей формой искусства, которое появилось у людей, было красноречие. Это искусство постепенно направило людей к абстрактному пониманию понятий и событий вселенной. Что касается искусства красноречия, то оно использовалось для описания и запоминания в памяти понятий и событий из деталей воспоминаний и образов, в результате чего появляется другое искусство-поэтика» [5, 51].

В истории цивилизации арийских народов поэзия также занимала особое положения. Некоторые части священных религиозных книг, вышедших из употребления традиций этой народности, также написаны в форме стихотворений.

Согласно сведениям источников до арабского нашествия среди арийских народностей были употребительны слоговые стихотворения. Позднее система арабского стихотворения писалась по модели

аруза, что одобрялось поэтами персоязычных народов. Также в первые годы установления исламской религии в этом крае преимущественно стихотворения сочинялись на арабском языке, этот процесс продолжался до эпохи Яъкуба ибн Лайса Саффори, и первым поэтом, под руководством которого писались стихи на таджикском языке, является Мухаммад Вассиф.

Таким образом, арабское слово «шеър» также вошло в таджикский язык для выражения значений поэтической, благозвучной и чудесной речи, обладающей ритмом и рифмой, используется в качестве термина. Конечно, в таджикском языке слово «сарвода» также иногда употребляется для обозначения стихотворения, но оно не признано в качестве термина.

В книге «Вожаномаи њунари шоирї» понятии поэзия истолковывается так: «Поэзия - одна из двух частей речи в противоположность прозе, в простейшем определении ею считают речь с ритмом и иногда с рифмой. Условие ее вымышленности также отмечается род этими двумя факторами, и речь, которая не использовала элемент вымысла и только использовала ритм и рифму, называют поэзией» [9, 144].

Об этом понятии величайшие мыслители и писатели мира, высказывали интересные соображения. Принимая во внимание внутренние и внешние особенности поэзии.

Например, один из известных ученых средних веков Араб Ибн Кутайба (213х./828м.–276х./889м.) о проблеме особенностей стихотворения выражает такое мнение: «Задумался о стихотворении и нашел его в четырех видах, во-первых, в речи красиво, во-вторых, добро и приятно, но если взглянешь добром на него, не находишь пользу в значении, в - третьих, если его значение устойчиво, то в речи кратко, в - четвертых, не совершенно ни в речи, ни в значении» [6, 92]. Как вытекает из этой точки зрения, поэзия создается на основе красивого, доброго, приятного, устойчивого и воздействующего значения, но иногда несоблюдением лексико-грамматических норм случаются некоторые логические недостатки, которые считаются одними из особенностей, которые характерны языку стихотворения.

Средневековые таджикские исследователи при рассмотрении понятия «поэзия» назвали речь одним из важных элементов ее создания. Например, Абуали ибн Сино (Авицена) в книге «Китоб-уш-шифо» определяет поэзию как речь, будящую воображение, созданное из одинаковых ритмичных высказываний, речи и слов. Ходжа Насируддин Туси в книге «Асос-ул-иктибос» говорит, что поэзия, по мнению представителей логики, есть воображающее слово, и в обычаях народа есть ритмичная и тонизирующая речь.

Многие определения, которые высказаны этими двумя учеными, приняты известными исследователями в области теории литературы и языкознания. Во всех определениях этого понятия подчеркиваются две интересные особенности стихотворения – будящее воображение и наличие ритмики и рифмы.

В данном контексте интересным является определение поэзии, данное американским поэтом, который говорит: «Поэзия есть искусство, использующее слова в качестве речи и музыки, чтобы выразить реальность, которые фиксируют чувства, дают радостные эмоции, осознают разум и формируют воображение» [9, 144].

Определение Шафе Кадкани, также являясь интересным, охватывает и форму, язык и сущность поэзии. По его мнению, «поэзия есть завязанная узлом доброта или мысль, выражение и назидание, и в каждом стихотворение есть цель поэта. Существование этой доброты и мысли выделяет поэзии от звучной, но бессмысленной речи, а также не стихотворных понятий». [9, 144]. Воображение, то есть интеллектуальную силу поэта для создания связи с внешним миром, вещей окружающей природы, форму стихотворения, звучность или музыку считает важными элементами создания стихотворения. Важнейшим элементом, отмеченным Шафе Кадкани, является язык, который можно рассматривать как самый важнейший созидающий компонент для всех художественных произведений.

Мухаммадризо Шафе Кадкани уверен в том, что «поэзия есть события, которые происходят в языке и действительно его автор своим стихотворением совершает какое-то дело, что читатель между языком поэзии и повседневным языком или автоматическим языком чувствует различие. Это различие может иметь много недостатков, известные и неизвестные недостатки. Настоящая поэзия, вечная поэзия является той, недостатки которой в распространенном языке не подвергаются анализу во всех сферах» [8, 4].

На этой базе необходимо напомнить, что язык поэзии в принципе возникает тогда, когда часть из норм или законов языка нарушаются или создаются другие традиции, которые располагаются выше уровня всеобщих норм. Нужно подчеркнуть, что язык стихотворения есть язык символа, не виден на поверхности, это поток в глубине, его тайна заключена в неясности (неопределенности). Поэт называет имя какой-то вещи и описывает другую вещь, выказывая свое расположение. На уровне доступного понимания говорит «худ» (свой), а восхваляет «халќ» (народ), пишет «ман» (я) и имеет ввиду «мо»- (мы).

Маро ҳамчун падар бингар, на ҳамчун шавҳари модар,
Падарро нек воқиф дон аз он кажбозии музмар [Мавлави].

***

Взирай ты на меня, как на отца, не как на мужа матери,
Отца осведомленным ты признай, о тех сокрытых кознях.

***

Аз мо маҷӯй, ҷоно, асрори ин ҳақиқат,

Зеро ки ғарқи ғарқам аз нуктаи маҷозӣ [Мавлави].

***

Ты не ищи, родимый в нас, тайны этой сущности,
Ибо утонул я в водовороте аллегорических слов.

Это положение с одной стороны вызывает интерес, ибо человечество всегда выражает свои взгляды посредством прозаических предложений. Поэтическое слово есть продукт мышления отдельных одаренных людей. Если мы посмотрим на более чем тысячелетние материалы поэтических произведений литературы наших предков с точки зрения исследователя, то можем наблюдать все фонетические и грамматические особенности литературного языка. То есть, если в языке прозы учитываются все нормы языка, в поэтическом произведении эти нормы, приобретая стилистические индивидуальные свойства, отражаются или выражаются различными оттенками.

Таким образом, «Языковое пространство поэтического текста, образуя при структурно-смысловой поддержке графической и дискурсной форме свою особую материально знаковую форму включает в себя лингвотекстовые единицы следующих уровней фонетического, словообразовательного, лексического, синтаксического» [2, 294].

ЛИТЕРАТУРА

1. Аристотель. Риторика. Поэтика / Аристотель. – М.: Лабиринт, 2000. – 224 с.
2. Бабенко, Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста / Л. Г. Бабенко. – Екатеринбург, Уральский ун–т, 2000. – 534 с.
3. Виноградов, В. В. Наука о языке художественной литературы / В. В. Виноградов. – М., 1963. – 255 с.
4. Студиева, А. И. Лингвистический анализ художественного текста / А. И. Студиева. – Волгоград, 1983. – 88 с.
5. Хоҷаев, Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X–XVI / Д. Хоҷаев. – Душанбе: Фарҳанг ва маориф, 2013. – 345 с.
6. ابن قتیبه. (بازنوش) – تهران سپهر 1363. – 232 ص.
7. علامه شبلی نعمانی. (ترجمهٔ محمد تقی فخر داعی) – گیلان چاپخانه مهر ایران 176 ص.
8. محمد رضا شفیعی کدکنی. (بکنیقی شعر) – تهران آگاه 1370. – 679 ص.
9. واژه نامه هنر شاعری. (عزت میرصادقی) – تهران کتاب مهناز 1376. – 374 ص.

ДОИР БА БАЪЗЕ САМТҲОИ НАЗАРИЯВИИ ЗАБОНИ ШЕЪРИ ФОРСӢ-ТОҶИКӢ

Дар мақола баъзе масоили назариявии ташаккулёбии забони шеъри форсӣ-тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф дар асоси сарчашмаҳои муътамади назариявӣ ва мисолҳо аз осори шоирон собит месозад, ки забони мутуни осори бадеӣ ба ягон услуби роиҷи забон марбут нест. Забони осори бадеӣ яке муҳимтарин ва мураккабтарин ҳодисаҳои забон аст, ки ба ҳайси унсури зарурии низоми забони адабӣ зуҳур мекунад.

Калидвожаҳо: забон, назм, назария, калима, забони шоирона, услуб, матни бадеӣ, вазифаи забон, ҳунар, нутқ, маъно.

О НЕКОТОРЫХ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ ЯЗЫКА ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКОЙ ПОЭЗИИ

В статье описываются некоторые теоретические аспекты формирования языка таджикско-персидской поэзии. Автор статьи на основе достоверных теоретических источников и удачных примеров доказывает, что рассмотрение особенностей художественного текста подтверждает, что язык художественной литературы не принадлежит ни к одному из видов используемых стилей языка. Язык художественной литературы - это один из особых и сложных случаев языка, что проявляется как необходимый элемент системы литературного языка.

Ключевые слова: язык, поэзия, теория, слово, поэтический язык, стиль, художественный текст, функции языка, искусство, речь, значение.

SOME THEORETICAL ASPECTS OF THE TAJIK-PERSIAN POETRY LANGUAGE

This article describes some of the theoretical aspects of the formation of the language of the Tajik-Persian poetry. The author, based on solid theoretical sources and successful examples prove that the examination of the artistic features of the text confirms that the language of fiction does not belong not to one of the species used language styles. The language of fiction is one of the special and complex cases of language, which is manifested as a necessary element of the system language.

Key words: language, poetry, theory, word, poetic language, style, artistic text, language function, art, speech value.

Сведения об авторе: ***М. Саломов*** - доцент кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 918-80-84-67.** E-mail: **salomov1967@mail.ru**

МАРЗИ МАЪНОӢ

Ж. Гулназарова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Асосгузори назарияи марзи маъноӣ муҳаққиқи олмонӣ Йост Трир маҳсуб меёбад. Д. Н. Шмелёв доир ба ин мавзӯъ қайд мекунад, ки Й. Трир дар назарияи «марзи мафҳумӣ» ва «марзи калимагӣ»-и худ ба ақидаҳои В. Гумболд такя мекунад. Онҳо андеша доранд, ки забон на танҳо инъикосгари «рӯҳияи миллӣ» аст, балки қодир аст, ки ҷаҳонбинии онро низ ба вуҷуд биёрад. Лео Вейсбергер назарияи Й. Трирро қабул мекунад ва инкишоф медиҳад. Вай низ аввал аз мафҳум ба маънои калима ворид мешавад. Г. Ипсен нақшаи Й. Трирро рад намуда, дар асоси аломатҳои шаклии морфологии забон зикр мекунад, ки дар як гурӯҳ калимаҳое муттаҳид мегарданд, ки аз рӯйи маъно ба ҳам наздикӣ доранд,

яъне дар натиҷаи наздикӣ доштан аз рӯйи мундариҷа дорои хусусияти якхелаи сарфӣ гаштаанд [20, 25-30].

Муҳаққиқони номбурда поягузори ин назария мебошанд. Дар тадқиқотҳои А. Йоллес ва В. Порсиг дар асоси меъёрҳои забонӣ ин истилоҳ мавриди баррасӣ қарор мегирад, ҳарчанд ки дар мадди назар аввал меъёрҳои ҳархеларо ҷой медиҳанд.

Забоншинос Ш. Балли алоқаҳои махсусан забонии калимаҳоро нишон медиҳад ва онҳоро ассотсиатсиявӣ номида, иттиҳоди ин калимаҳоро «марзҳои ассотсиявӣ» ном мебарад. Омӯзиши маъно ба таври системавӣ бо роҳу равиши гуногун ҷараён мегирифт. П. Гиро истилоҳи «марзҳои морфо-маъноӣ»-ро дар мавриди алоқаи маъноии синонимҳо ва паронимҳо ба кор бурдааст [20, 30-31].

Яке аз вазифаҳои семантикаи луғавӣ шарҳи сохтори маънои луғавӣ мебошад. Дар ин замина муносибати маъноии вожаҳои мухталиф муайян мегардад. Дар ин ҳолат маъно на ҳамчун як воҳиди мустақилу мухтор, балки бо маҷмӯи муносибат бо дигар маъно муайян мегардад. Шарҳи мафҳумҳо танҳо ба миқдори калимаҳо вобаста набуда, балки бештар ба алоқае, ки ин мафҳумҳоро ба ҳам мепайвандад, мутобиқ аст.

Пас ақидаи як калима ва як мафҳум ботил аст ва дар ин маврид шарҳи мафҳумҳо дар як доираи муайян, дар як ҳудуду марзи муайян бояд сурат гирад. Бори аввал истилоҳи марзи маъноиро соли 1924 Г. Ипсен истифода намудааст.Ӯ зери ин мафҳум маҷмӯи калимаҳое, ки дорои як маънои умумӣ мебошанд, мефаҳмид.

С. Д. Катснелсон ин истилоҳро «марзи мафҳумӣ» («понятийное поле») номида мегӯяд: «Зери «марзи мафҳумӣ» мукобилияти мафҳумҳо барои ифодашавӣ дар забон фаҳмида мешавад. Гуногунии шаклии воситаҳои ифода ва тафриқаи сохтории ин марзҳо ба имконпазир будани воситаҳои ҳархелаи шакли ифода шароит фароҳам меоранд, ки аз онҳо дар ин ё он забон чун ҳамешагӣ дар мавриди муайян фақат яктояш мавриди истифода қарор мегирад» [2, 77].

Дар «Фарҳанги энсиклопедии забоншиносӣ» доир ба марзи маъноӣ омадааст: «ногусасташавӣ, муттасилӣ, пайдарпайии муҳити маъноӣ» [6, 380-381].

Дар тарҷумаи форсии китоби Франк Полмер «Нигоҳе тоза ба маъношиносӣ» (мутарҷим Куруши Сафавӣ) доир ба ин падида аз назарияи Сосюр то Йост Трир дар мавриди муқоисаи ду забон ва чанд забон баҳс меравад, ки дар натиҷа чунин омада: «нуктаи қобили таваҷҷуҳ ин аст, ки тақрибан дар тамоми маворид вожаҳо ба лиҳози маъное мутаноқиси якдигаранд» [15, 124].

Куруши Сафавӣ мегӯяд, ки «Дар маъношиносӣ назаре ба фазое аз низоми маъноии забон гуфта мешавад, ки ба василаи нишонаҳое (нишонаҳои забонӣ) бо шароити лозиму кофӣ муштарак ишғол шудаанд» [16, 51].

Забоншинос Ҳ. Маҷидов меорад: « Маъноҳои мафҳумии калима дар байни ҳамаи маъноҳои дигари он фарқ карда меистад. Дар он ба тариқи ҷамъбастшуда шайъ ё ягон ҳодисаи дигари ҳаёти воқеӣ ифода гардидааст. Пас ин образи ҷамъбастшудаи шайъ ё ягон ҳодисаи дигари ҳаёти воқеӣ маънои луғавии мафҳумиро ташкил медиҳад. Дар маъноҳои мафҳумии калима ҳамчунин мавридҳои истеъмоли онҳо сабт шудаанд. Вобаста ба он ки чунин маъноҳо дар кадом мавридҳо ба кор бурда мешаванд, ба оҳангу ҷилоҳои махсус соҳиб мегарданд, ки дар сабку услубҳои гуногун ба тавассути калимаҳои мухталиф ифода мегарданд» [9, 26].

Марзи маъноӣ гӯё ҳудудест, ки дар он дараҷа ба дараҷа аз рӯйи тартиби муайян воҳидҳои зиёди луғавӣ дар як сохтор (система) муттаҳид гашта, аз ҷиҳати маъно ҷойи худро, мавқеи хешро дороянд. Гурӯҳи воҳидҳои луғавие, ки онҳо марбути як маънои умумианд, мансуби марзи муайяни маъноӣ мебошанд. Пас марзи маъноиро метавон чунин маънидод кард: марзи маъноӣ - «маҷмӯи воҳидҳои забонӣ дар асоси маънои умумӣ муттаҳидшуда ва инъикоскунандаи монандшавии мафҳум, ашё ва вазифаҳо, ки ифодакунандаи воқеиятанд, мебошад» [3, 99] ва дар дохили он мафҳумҳои вобаста ба як маънои умумӣ мафҳумҳои ба ҳам шабеҳ ва фарқкунанда ҷой гирифтаанд.

Марзи маъноӣ муттаҳид гардидани воҳидҳои гуногунро, ки ин воҳидҳо аз рӯйи маъно як сохторро ташкил медиҳанд, нишон медиҳад. Пас марзи маъноӣ на танҳо муттасилӣ, пайдарпайии муҳити маъноӣ, балки муттасилии ҳар як сохтори дохили хешро муайян месозад ва муносибати маъноии калима ё маъноҳои алоҳидаи он, системанокии он, вобастагӣ ва муайянкунии мутақобилаи байни воҳидҳои луғавӣ, қатъ нагардидан, гусаста нашудани муҳити маъноӣ, мухторияти нисбӣ ва буриши ҳудуди маъноӣ, яъне гузариши аъзои як марзи маъноӣ ба марзи маъноии дигар хусусиятҳои фарқкунандаи марзи маъноӣ мебошанд. Чунончи: «Аз марзи дилхоҳи маъноӣ тавассути занҷираи дароз ё кӯтоҳи маъноии дастаҳои миёнарав ба дигар марзи маъноӣ афтодани воҳиди маъноӣ имконпазир аст ва муҳити маъноии забон аз ин ҷиҳат ногусастанист» [1, 252].

Аз ин ҷост, ки воҳиди ин марз танҳо калима не, балки гунаҳои луғавӣ-маъноӣ низ мебошанд. Марзи маъноӣ дар сохтори маъноӣ имконоти бештаре дорад. Ҳамин чиз ҷолиби диққат аст, ки «сохти макропадидаи - марзи маъноӣ - сохти принсипиалии микропадидаро муттаҳид мекунад. Занҷираи сохтори алоқаи маъноӣ байни марзҳо дар луғат ё маъноҳо дар калима ҳамон як чиз аст» [1, 255]. Аз ин бармеояд, ки марзи маъноӣ боз ба ҳудудҳои хурд метавонад ҷудо шавад.

Бояд зикр кард, ки алоқаи муайян ва муттассил байни ин гурӯҳҳо дар мавриди муайян вуҷуд дорад ва ҳангоми муайян намудани марзи маъноӣ якдигарро пурра ва мукаммал мегардонанд. Масалан, феъли хондан дар гурӯҳи мавзӯӣ-маъноии омӯзиш, дар гурӯҳҳои луғавӣ-маъноии марбут ба гуфтор (ба маънои даъват кардан, бо овоз мутолиа кардан, эълон кардан…) ва дарку ҳис (ба маънои донистан, ҳис кардан: аз чашмонаш фикри ӯро хонд) ҷой дорад ва дар гунаи луғавии худ чун лексема дорои чанд семема аст (1. қироат кардан, мутолиа намудан; 2. даъват кардан, чеғ задан, фарёд кардан, талаб кардан, хостан; 3. ҳисоб кардан, донистан; 4. ном додан, номидан; 5. гуфтан; 6. эълон кардан).

Аз ин бармеояд, ки ин гурӯҳҳо мутаносибан зери мундариҷаи аниқи маъное муттаҳид гаштаанд. Ё ин ки ҳалқаҳои ба ҳам пайваст мебошанд, ки тавассути онҳо занҷири муайяни маъноие тавлид мешавад. Аз диди мафҳум ва воситаи ифодаи ин мафҳум агар назар кунем, таркиби луғавиро дар шакли сарзамине, ки аз марзҳои маъноии ба якдигар ҳамсарҳад ва алоқаманд иборат аст, метавон тасаввур кард ва ин марзҳо ба ҳар забон олами махсусу мураккабро ба вуҷуд меоранд ва сохти дохилии онро муайян месозанд. Ба гурӯҳи луғавӣ-маъноӣ ҳам калимаҳои сермаъно, ҳам якмаъно ва ҳам воҳиде, ки ба маънои алоҳидаи худ ба калимаи сермаъно муносибат дорад, дохил шуда метавонанд. Яъне, марзи маъноӣ барқарор кардани муносибати маъноии байни вожаҳо, ба таври дигар, тасвири силсилаи (системаи) маъноҳои луғавӣ мебошад [6, 102].

Таҳқиқ бо тарзу усули марзи маъноӣ дар луғатшиносӣ, луғатнигорӣ ва грамматика, омӯзиши забони осору асари шоирону адибон ба роҳ монда шудааст. Дар луғатнигорӣ барои мураттаб сохтани луғатҳои идеографӣ, ганчвожаҳо (тезаурусҳо), луғати мавзӯотӣ ва дигар навъи луғатҳо ба кор меравад.

Марзи маъноӣ дар забони русӣ бо номи «семантическое поле» маъруф аст. Мо онро шартан марзи маъноӣ номидем, зеро то даме, ки мо ин мавзӯъро мавриди баҳс дар забони тоҷикӣ қарор дода будем, гунаи тоҷикии ин истилоҳ мавҷуд набуд. Чаро на майдони маъноӣ?

Дар луғат ҳафт маънои калимаи «поле»-и русӣ шарҳ ёфтааст [12, 541] ва ҷойи дигар тарҷумаи ин калима бо маъноҳояш ба забони тоҷикӣ оварда шудааст [7, 783-784] ва танҳо бо як калимаи «майдон» шарҳ наёфтааст. Барои тақвияти фикр шарҳи аввалии калимаро меорем: поле 1.дашт, саҳро, киштзор, мазраа [7, 783). Вожаи майдон дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ ёфтааст: 1. ҷойи фарох, замини васеи беиморат; 2. арсаи аспдавонӣ [16, 624] ва дар «Фарҳанги форсӣ»-и Муин ба ғайр аз ин маъноҳо ба маънои «қолабу ҷисми одамӣ ва ҳайвоноти дигар» [11, 3069] низ омадааст.

Дар фарҳанги Деҳхудо 1. май+дон чун гулдон, шамъдон – зарфи маю шароб; 2. сафҳаи замини беиморат; ба касри мим аз дун ба маънии лоғар сохтан чун саворӣ ва гашти замини фароғ, чорпоеро лоғар мекунанд, мийдон гуфтаанд; 3. арса, паҳно [269-270].

Дар забони англисӣ ин истилоҳ «semantic field» номида шудааст ва калимаи field дар луғат чунин шарҳ ёфтааст: n. 1) дашт, майдон, замини ҳамвор; 2) замина, соҳа, ришта; 3) полез, киштзор, киштгоҳ; 4) замини дорои кон ва манбеи махсус; attr.5) даштӣ, саҳроӣ [8, 322]. Тавре аён гашт, калимаҳои «поле»-и русӣ ва «field»-и англисӣ нисбат ба калимаи «майдон»-и тоҷикӣ имконияти бештари маъноӣ доранд.

Баъд аз баҳси мо дар «Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ» (фарҳанги чорзабона) ин истилоҳро майдони маъноӣ номидаанд [17, 42]. Бояд зикр кард, ки истилоҳи мазкур фақат дар китоби номбурда оварда шудааст ва дар ягон мақола, маърӯза ва монографияи илмии ба забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор нагирифта буд. Албатта, дар олами илмҳои дақиқ истилоҳи майдони магнитӣ, майдони электромагнитӣ мавҷуд аст. Дар забони форсӣ «семантическое поле»-ро «ҳавзаи маъноӣ» гуфтаанд. Куруши Сафавӣ дар «Фарҳанги тавсифии маъношиносӣ» доир ба ин падидаи маъноӣ чунин шарҳ овардааст: «вожаҳое, ки мафҳумашон аз вачҳ ё вуҷуҳи муштараке бархурдор бошанд, ба як **ҳавзаи маъноӣ** таалуқ доранд» [13, 51]. Дар ҷойи дигар меорад, ки табойини маъноӣ як навъ тақобили маъноӣ аст, ки миёни мафҳуми чанд вожа дар як ҳавзаи маъноӣ падид меояд [16, 120].

Рӯ меорем ба калимаи марз. Дар «Фарҳанги форсӣ»-и Муин: I.1. замин. 2. ноҳия, хитта, кишвар. 3. замине, ки онро мураббаъ созанду канораҳояшро мураббаъ кунанду дар миёнаш чизе бикоранд. 4. сарҳад, сағр. 5. соҳили рӯдхона [10, 2737]. Дар фарҳанги Деҳхудо: сарҳад; ҳошия, канора; замини шиёркарда, кошташуда, зидди бум, яъне замин нокошта, дар он хонаву ҷуз он созанд; баромадагии сохта; хиёбон; замин, дашт; сарзамин, мамлакат, мулк, кишвар, шаҳр, ноҳия, диёр. Ин калимаи (марз=марч) авастоии дар паҳлавӣ ба ханак (хона, маскан) тарҷумашуда.

Дар ҳамин асос (чун имконоти маъноии калимаи марз бештар аст), инчунин қарина ва таносуби маъноии калимаи «поле»-и русӣ бо калимаи марз дар истилоҳи семантическое поле вобаста ба хусусияту моҳияти истилоҳ, ки мегӯем, нисбат ба калимаи майдон бештар аст, мо марзи маъноиро мувофиқтар ва созгортар ҳисобидем.

Ҳамин тариқ, метавон доир ба марзи маъноӣ чунин хулоса намуд:

- марзи маъноӣ яке аз воҳидҳои асосӣ дар маъношиносии луғавӣ шинохта шудааст;

- андешаҳои муҳаққиқон дар мачмӯъ вижагиҳои умумию махсуси марзи маъноиро инъикос намудаанд;

- ин падидаи маъношиносӣ хусусият ва мавқеи худро дорад, ки инҳоянд;

а) бартарияти муносибати маъноӣ дар байни калимаҳои марз;

б) хусусияти системавӣ доштани ин таносуби маъноӣ;

в) тобеияти муштарак ва муайянкунии мушараки воҳидҳои луғавӣ;
г) мухторияти нисбии марз;
ғ) ногусасташавии ифодакунанда дар муҳити маъноӣ;
д) алоқамандии марзҳои маъноӣ дар тамоми системаи луғавӣ;
е) хусусияти фарққунанда доштани хар як воҳиди марзи маъноӣ;
- гунаи тоҷикии ин истилоҳ ба андешаи мо бо номи марзи маъноӣ созгор ва муносиб аст ва умед аст, ки дар ин маврид муҳаққиқони тоҷик фикру андешаҳои худро баён мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. / Ю.Д. Апресян. - М., 1974. – 380 с.
2. Гулназарова Ж. Таснифоти маъноии феъл дар «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ. / Ж. Гулназарова. – Душанбе: Шуҷоиён, 2011. – 168 с.
3. Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение / С. Д. Кацнельсон. - М.: Наука, 1965. – 110 с.
4. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика / И. М. Кобозева. – М., 2007. – 352 с.
5. Кронгауз М. А. Семантика / М. А. Кронгауз. – М., 2005. – 352 с.
6. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика / Дж. Лайонз // Введение. – М., 2003. – 620 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: СЭ, 1990. – 683 с.
8. Луғати русӣ-тоҷикӣ. - М.: Русский язык, 1985. - 1279 с.
9. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе, 2007. – 1079 с.
10. Маҷидов Ҳ, Забони адабии муосири тоҷик. / Ҳ. Маҷидов // Луғатшиносӣ. – Душанбе: Деваштич, 2007. - Ҷ. 1. – 241 с.
11. Муин М. Фарҳанги форсӣ / М. Муин. - Теҳрон, 1374. - Ҷ. 3. – 2889 с.
12. Муин М. Фарҳанги форсӣ / М. Муин. - Теҳрон, 1374. - Ҷ. 4. - 3881 с.
13. Новиков Л. А. Семантика русского языка / Л. А. Новиков. – М., 1982. – 272 с.
14. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М.: Оникс, 2007. – 972 с.
15. Полмер Франк. Нигоҳе тоза ба маъношиносӣ / Франк Полмер; тарҷумаи Куруши Сафавӣ. – Теҳрон, 1372. –270 с.
16. Сафавӣ Куруш. Фарҳанги тавсифии маъношиносӣ / Куруш Сафавӣ. – Теҳрон: Фарҳанги муосир, 1384 ҳ.
17. Сафавӣ Куруш. Даромаде ба Маъношиносӣ / Куруш Сафавӣ. – Теҳрон, 1390. – 460 с.
18. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. - М: Советская энциклопедия, 1962. - 951 с.
19. Сулаймони У. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ / У. Сулаймонӣ. – Душанбе, 2009. - С. 42.
20. Шмелёв Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д. Н. Шмелёв. – М.: Просвещение, 1964. – 243 с.

МАРЗИ МАЪНОӢ

Таҳқиқ бо тарзу усули марзи маъноӣ дар луғатшиносӣ, луғатнигорӣ ва грамматика, омӯзиши забони осору асари шоирону адибон ба роҳ монда шудааст. Дар луғатнигорӣ барои мураттаб сохтани луғатҳои идеографӣ, ганҷвожаҳо (тезаурусҳо), луғати мавзӯотӣ ва дигар навъи луғатҳо ба кор меравад.

Дар ҳамин асос (чун имконоти маъноии калимаи марз бештар аст), инчунин қарина ва таносуби маъноии калимаи «поле»-и русӣ бо калимаи марз дар истилоҳи семантическое поле вобаста ба хусусияту моҳияти истилоҳ, ки мегӯем, нисбат ба калимаи майдон бештар аст, мо марзи маъноиро мувофиқтар ва созгортар ҳисобидем.

Калидвожаҳо: майдони семантикӣ, марзи маъноӣ, маҷмӯи воҳидҳои забонӣ, аломатҳои семантикӣ, воҳидҳои лексикӣ.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ГРАНИЦЫ

Исследования методами и способами семантического поля используется в лексикологии, лексикографии и грамматике, изучении языка произведений поэтов и литераторов.В лексикографии также используется для составления идеографических словарей, тезаурусов, тематических словарей и грамматики. На этой основе, (так как смысловые возможности слова границы в таджикском языке имеют большие преимущества) мы предлагаем вместо русского значения слова *поле* в таджикском языке использовать слово *границы*, так как в зависимости от значения и сущности термина, данное слово по сравнению со словом *поле* имеет наибольшее значение, и более приемлым в использовании.

Ключевые слова: семантическое поле, семантические границы, совокупность языковых единиц, семантические признаки, лексические единицы,

SEMANTIC BORDER

Research methods and sposabami semantic field is used in lexicology, lexicography and grammar, learning the language and the works of poets literatorov.V lexicography is also used for compiling ideographic dictionary, thesaurus, specialized dictionaries and grammar. On this basis, (as the semantic possibilities of word boundaries in the Tajik language has many advantages), we propose that the Russian value field of speech in the Tajik language to use the word boundaries, as depending on the value and nature of the term, the word is compared with the word field is the largest value, and is more suitable to use.

Keywords: semanitic heskoe field semantic boundaries set of linguistic units, semantic features, lexical units,

Сведения об авторе: ***Ж. Гулназарова*** – кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой истории языка и типологии Таджикского национального уцниверситета. Телефон: **(+992) 918-68-19-70**

АКТУАЛЬНОЕ ЧЛЕНЕНИЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ

З. Р. Юсупова
Технологический университет Таджикистана

Одним из типичных случаев использования различительных способностей порядка слов является выявление, так называемого, **актуального членения** высказывания.

Термин «Высказывание» в современных работах по синтаксису употребляется в самых разных значениях. Это объясняется тем, что теория высказывания находится в стадии становления, поэтому в ней уживаются разные (подчас противоположные) концепции и мысли. Под высказыванием понимается «наименьшая коммуникативная единица, законченная со стороны содержания и интонации и характеризуемая грамматической и смысловой структурой» [2].

«… понятие «высказывание» - не результат формального слияния понятий «предложение» - «фраза». Ему соответствует реальная синтаксическая единица, представляющая собой единство формальной организации и речевой конкретности, единство инвариантного и вариативного, реляционного и субстанционального, закономерного и случайного. Реальность высказывания особенно ярко проявляется в тех случаях, когда границы предложения и фразы не совпадают. Высказывание выступает как единица, в пределах которой язык сцепляется с речью, что особенно очевидно при отсутствии совпадения границ коррелятивных единиц речи и языка» [1].

По Ванникову, «высказывание есть тот первичный лингвистический объект, анализируя который мы выделяем соотносительные единицы языка и речи» [1].

«Русская грамматика» 1980 г. (Т. 2) понимает под высказыванием «любой линейный отрезок речи, в данной речевой обстановке выполняющий коммуникативную функцию и в этой обстановке достаточный для сообщения о чем-нибудь. Высказывание не существует, во-первых, без интонации, которая соответствует данной конкретной задаче сообщения, во-вторых, без конкретной цели этого сообщения» [3, 34]. Таким образом, «Русская грамматика» под одним термином понимает неоднородные явления.

С одной стороны, под высказыванием понимаются простые и сложные предложения, т.е. единицы, имеющие свою собственную синтаксическую организацию. С другой стороны, как высказывания трактуются диалогические единства, в которых последующая реплика зависит от предыдущей. Кроме того, к высказываниям относятся так называемые слова-предложения и, наконец, незавершенные сообщающие единицы, которые всегда требуют информативной поддержки.

Для всех высказываний «Русская грамматика» выделяет некие общие признаки: 1) организацию формами слов; 2) функцию сообщения (коммуникативную); 3) интонацию сообщения (повествование, побуждение, вопрос); 4) способность соединяться с другими высказываниями в составе текста [3].

Основную особенность высказывания лингвисты видят в ориентации на участников речи. Высказыванию свойственна ситуативность, т.е. соотнесенность с конкретной ситуацией, известной говорящему. Поэтому в высказывании используются дейктические элементы, заменяющие прямые обозначения, а также окказиональные обозначения, ясные только в данном контексте.

Актуальное членение предложения всегда бинарно. Оно зависит от того, какую цель перед собой ставит говорящий (пишущий), какую новую информацию он хочет передать своим высказыванием. Эту целевую установку отражает членение предложения на две части - тему и рему. Чтобы высказывание с точки зрения актуального членения было бинарным, необходимо наличие в его составе не менее двух синтагм (под синтагмой понимается, по Л. В. Щербе, «фонетическое единство, выражающее единое смысловое целое в процессе речи-мысли и могущее состоять из слова, словосочетания или даже группы словосочетаний») [4].

В рассуждениях о частях речи существуют противоречия, когда мы определяли часть речи сначала по её значению как отражение определённой категории сущностей реального мира, а затем – по её формальным свойствам, не зависящим от материального значения и даже привносящим в него дополнительные категориальные оттенки. Более того, мы только ещё раз переопределили часть речи по её функции в высказывании. Из этого в частности вытекает, что русский глагол это специальные слова для выражения предикации. Это противоречие проистекает не от недостатков изложения материала, а отражает многофункциональность языковых явлений. Что касается частей речи, то тут следовало бы говорить не об одном понятии «часть речи», а расщепить его на три независимых: «семантическая категория слов» – по отражению категорий действительности, «морфологический класс слов» – по принимаемым формам словоизменения, и «синтаксический класс слов» – по роли в структуре предложения. И эти классы только частично могут перекрывать друг друга.

При построении высказывания разные основания классификации слов могут по-разному акцентироваться в разных случаях. Стараясь описать ситуацию и наблюдая в ней некие объекты, их свойства и процессы, говорящий сразу подбирает существительные для отражения свойств и глаголы для отражения процессов. Выбор глагольных форм привязывает высказывание к ситуации общения, а остальные члены его располагаются в соответствии с их связанностью друг с другом и ставятся в такие формы, которые требуются этой связью. Вот предложение и готово. При этом вполне может оказаться, что в этой описанной панораме события **новым** является вовсе не то, что выражено глаголом, а допустим новым является некоторое свойство сопровождающего события обстоятельства. В принципе каждое слово может оказаться тем новым, ради которого составлено высказывание, при наличии такого противоречия между структурой предложения и задачей говорящего эта задача решается путём расположения членов предложения в соответствии с логическим переходом от известного старого к сообщаемому новому, в той мере как это допускается принятой структурой предложения. В результате

в начале предложения собираются слова, выражающие тему, а в конце – рему. Это видно на примере изменения смысла предложения при перестановке слов:

Прилежные студенты ходят на лекции по языкознанию ***во вторник*** (сообщение о времени лекции).

Во вторник прилежные студенты ходят ***на лекции*** *по языкознанию* (сообщение о характере занятий).

На лекции по языкознанию во вторник примерные ***студенты ходят*** (сообщение о характере прилежности)

Ходят на лекции по языкознанию во вторник ***прилежные студенты*** (сообщение о том, кто ходит на лекции).

Эти примеры, в частности, показывают, что не всякое слово может быть поставлено на конец предложения, в позицию, наиболее ясно выражающую идею **нового**. В этих предложениях нельзя поставить слова «лекции» и «прилежные», которые должны обязательно предшествовать связанным с ними словам. Если именно эти слова несут в себе новую информацию, то применяется новый способ выделения ремы – интонация. Рема произносится с усиленным ударением, а тема – с ослабленным, как бы скороговоркой, с пониженным тоном. При этом слова, выражающие рему могут быть расположены в любом месте предложения и занимать любой элемент его структуры:

Прилежные студенты ходят на ***лекции*** *по языкознанию во вторник* (а не на лабораторные работы)

Прилежные *студенты ходят на лекции по языкознанию во вторник* (они являются прилежными, а не лодырями)

Такое деление предложений на тему и рему независимо от его предикатной структуры называется **актуальным членением предложения.** Актуальное членение может быть показано и специальными формами слов или вспомогательными словами при сохранении неизменной формальной структуры предложения. Так в английском и других европейских языках неопределённый артикль обычно указывает на рему:

A student comes to the lecture (на известную лекцию пришел какой-то студент, что и является предметом сообщения)

The student comes to the lecture (известный студент пришел на какую-то лекцию, что и интересно).

Порядок слов служит как средство выделения актуально значимой информации - ремы высказывания. Эта функция порядка слов универсальна: она отмечается в любом языке, так как обычно рема следует за темой во всех языках. Порядок слов в этом случае обозначается символами T - R.

В экспрессивной речи рема предшествует теме: R - T. В таком случае используются термины: обратный, субъективный порядок слов.

Таким образом, целые комплексы слов располагаются в предложении в зависимости от того, в какой компонент актуального членения они входят - тему или рему. Актуальное членение соответствует синтаксическому, если подлежащее или группа подлежащего совпадает с темой, а сказуемое или группа сказуемого с ремой.

В зависимости от средств выражения актуального членения, т.е. от порядка слов и интонации, высказывания могут быть построены по схемам T-R и R-T . Эти схемы универсальны. Однако оба компонента актуального членения могут быть расположены дистантно, что объясняется их вариативным строением. В этом случае мы получаем следующие схемы: T-R-T и R-T-R. Второе расположение компонентов актуального членения получило название ***интраядерного*** (термин П. Адамца).

ЛИТЕРАТУРА

1. Ванников Ю. В. Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи / Ю. В. Ванников. - М.: Рус. язык, 1979. - С. 34.
2. Леонтьев А. А. Высказывание как предмет лингвистики, психолингвистики и теории коммуникации / А. А. Леонтьев // Синтаксис текста: отв. ред. Золотова Г. А. - М., 1979. - С. 30.
3. Русская грамматика. - 1980. - Т. 2. - С. 34.
4. Щерба Л. В. Фонетика французского языка: очерк французского произношения в сравнении с русским. Пособие для студентов факультетов иностранных языков / Л. В. Щерба. - Л.- М., 1937. - С. 8.

ТАҶЗИЯИ АКТУАЛИИ ФИКРИ БАЁНШУДА

Дар мақола фикру андешаҳои муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ нисбати таҷзияи актуалии фикри баёншаванда оварда шудааст. Мафҳуми “фикри баёншаванда” аз ҷониби муҳаққиқони муосир бо маъноҳои гуногун истифода бурда мешавад. Ин чунин арзёбӣ мегардад, ки мафҳуми “фикри баёншаванда” ҳоло дар ҳолати омӯзиш ва таҳқиқ қарор дорад.

Калидвожаҳо: таҷзияи актуалии фикри баёншуда, воҳиди коммуникатӣ, оҳанги гуфтор, забон ва нутқ, мавзӯъ, рема.

АКТУАЛЬНОЕ ЧЛЕНЕНИЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ

В статье рассматривается концепции и мысли учёных об актуальном членении высказывания и о самом термине «высказывание». Термин «Высказывание» в современных работах по синтаксису употребляется в самых разных значениях. Это объясняется тем, что теория высказывания находится в стадии становления, о чём говорится в статье.

Ключевые слова: актуальное членение высказывания, коммуникативная единица, интонация, язык и речь, тема, рема.

THE ACTUAL DIVISION STATEMENTS

The article discusses the concepts and thoughts of scientists about the actual partitioning of the statements about the term "statement". The term "Statement" in modern works on the syntax used in a variety of values. This is because the theory of utterance is in the development stage, as described in the article.

Key words: actual division of the utterance, communicative unit, intonation, language and speech, subject, Remus.

Сведения об авторе: ***Зарина Розиковна Юсупова*** - кандидат филологических наук Технологический университет Таджикистана. Телефон: **(+992) 915-07-77-37**. E-mail: **zarina1966@list.ru**

ЗАМИНАҲОИ ТАШАККУЛИ АНТРОПОНИМИЯИ МАРДУМИ ШУҒНОН

Малоҳати Махсутшо
Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Номҳои ашхос ва номҳои таърихӣ ва ҷуғрофи бахши муҳимме аз луғоти ҳар сарзаминро ташкил медиҳад ва аз ин миён номи ашхос аз аҳамияти зиёде бархурдор аст, зеро ин номҳо оинаи таърихи ниёгон, мазҳаб, эътиқод, тарзи тафаккур, рӯҳияи миллию мазҳабӣ ва фарҳангӣ мебошанд. Антропонимия аз нигоҳи тадқиқоти ҷомеашиносӣ ва мардумшиносӣ ва таҳаввулоти иҷтимоӣ бисёр муҳим ва боарзиш ба ҳисоб меравад. Бо таваҷҷуҳ ба он ки Мовароуннаҳр ва Хуросони бузург аз дер боз сарзамини ақвоми эронӣ ва ғайриэронӣ ва забонҳои гӯйишҳои мухталифи эронӣ ва ғайра будааст, антропонимияи ин сарзамин низ дорои вижагиҳои зиёде мебошад.

Дар миёни номҳои тоҷикӣ қабатҳои гуногуни таърихӣ дида мешавад. Қисми номҳои ҷолиби таваҷҷуҳ, ки гоҳо бисёр зебову шоирона ба назар мерасанд, номҳои баргирифта аз мазоҳир ва ҷилваҳои табиӣ ва ансори гуногун табиат мебошанд. Иддаи дигаре аз номҳои туркӣ ва ҳамчунин таркибе аз туркӣ ва форсӣ низ номҳои куҳани тоҷикӣ аст, ки дар ривоёти миллӣ ва таърихӣ вуҷуд дорад.

Раванди таърихии исмҳо, ки имрӯз дар системаи номшиносии сокинони Шуғнон вуҷуд дорад, мухталиф аст ва аз назари пайдоиш ба даврaҳои гуногуни ташаккули мардуми Шуғнон марбут аст. Бинобар ин, метавон гуфт, ки ин номҳо дорои синну сол ҳастанд.

Гурӯҳи зиёде аз номҳои шуғни бо пайдоиши дини Ислом аз забони арабӣ вориди фарҳанги номгузории мардум гардида, таъсири зиёде дар рушд ва ташаккули номсозӣ ба ҷо гузоштааст. Дар таҳқиқи номҳои мардуми Помир, аз ҷумла мардуми Шуғнон, муҳаққиқи маъруфи забонҳои помирӣ шодравон Д. Карамшоев саҳми босазое гузоштааст. Номҳои арабии роиҷ дар забони шуғнӣ шомили номҳои динию мазҳабӣ ва номҳои арабии мухталиф мебошад [1; 2; 3;]. Дар зер ба теъдоде аз анвои мухталифи ин гуна номҳо ишора мекунем:

1) номҳое, ки ҷузъи дувуми онҳо “оллоҳ”аст: (Ҳ) Абибулло(ҳ), Ҳалилулло(ҳ), (Ҳ) Икматулло(ҳ), Нурулло (ҳ).

2) номҳое, ки ҷузъи аввали он “Абд”ва ҷузъи дувуми онҳо “оллоҳ”аст: Абдулло(ҳ), Абдул(ҳ)алим.

3) номҳои паёмбари Ислом ва аҳли байти ӯ: Муҳаммад (Мамад), А(ҳ)мад, Фотима, Али, (Ҳ)асан, (Ҳ)усейн, (Ҳ)айдар, Умар, Усмон, (Усмон) ва ғайра.

4) номҳои паёмбарон: Иброҳ(Ҳ)им, Исмоил, Аюб, Мусо.

5) номҳое, ки аз калимаҳои Қуръон гирифта шудааст: Назир, Ёсин.

6) номҳое, ки як ҷузъи он арабӣ ва ҷузъи дигараш тоҷикӣ аст: Ра(ҳ)мондӯст, Муҳаммадёр (Мамадёр), Гулмуҳаммад (Гулмамад), Бахтулло (ҳ), Алиёр, Неккадам, Анваршо(ҳ), Шо(ҳ)салим.

7) номҳое, ки як ҷузъаш арабӣ ва ҷузъи дигараш туркӣ аст: (Ҳ)азраткул, Имомқул (Имумқул), Раҳмонбердӣ (Рамунбердӣ), Худойбердӣ, (Худобердӣ).

Ба таври мисол калимаҳои “оллоҳ”, ”абд”, “худо”, ”дин” аз унсурҳои номсози аслӣ дар номҳои шуғнӣ аст ва ҳамчунин се ном – “Муҳаммад”, “Алӣ”, “Саид” бо вуҷуде, ки номҳои хос ҳастанд, вале дар таркиби номҳо унсури номсоз ба шумор мераванд. Яке аз нуқоти муҳим дар бораи номҳои занон он аст, ки дарохири бархе аз номҳои сокинони Шуғнон мутобиқи сарфи забони арабӣ “а”- и таҷниси арабӣ афзуда шудааст, монанди: Парвина, Нигора, Дилноза, Гулнора, Шаҳноза, Нигина, Сангина,

Хуршеда, Дилдора, Умеда, Сабзина, Матлуба, Фарида, Ситора, Назира, Нодира, Мадина, Манижа, Камила, Фарзона, Сайёра ва ғайраҳо, ки хос ба номҳои сокинони соири манотиқи Тоҷикистон мебошад.

Ба ҳар сурат таъсиру нуфузи Ислом ва фарҳанги исломӣ дар сохтор ва густариши номҳои Шуғнонӣ ва танаввуи он нақши бисёре доштааст. Номҳои бошандагони Шуғнон аз назари сохтор яксон набуда, бо роҳҳои мухталиф сохта мешаванд. Дар суннати номгузорӣ таъсироти гуногуни мазҳабӣ, эътиқодӣ, табиӣ, таърихӣ, қавмӣ ва ғайра таъсири босазое доштаанд, ки дар зер ба теъдоде аз онҳо ишора мекунем:

1. Номҳои динӣ ва қуръонӣ: Му(ҳ)ммад, Алӣ, Расул, Марям, Ниссо, Фотима.
2. Номҳои моҳҳо ва айёми арабӣ: Ҷумъа, Курбон, Рамазон, Сафар, Рачаб, Шогун.
3. Номҳои асбобу олот ва аслиҳа: Шамшер, Ханҷар, Сипинёр, Сангмамад.
4. Номҳои маҳал ва мансуб ба он: Зарафшон, Бадахшон, Шуғнон, Хуҷандеҷ, Ғундиҷ, Дарморахт, Рушонгул.
5. Номҳои марбут ба сифот ва ҳолоти нафсонӣ: Ме(ҳ)рубон, Далер, Оқил, Хиром(у)н, (Ҳ)алим, Доно, Хушвахт.
6. Номҳои вобаста ба мафҳумҳои қавмӣ ва хешӣ: Биби, Бибигул, Бобоҷон.
7. Номҳои вобаста ба қавмҳо ва миллатҳо: Арабшо, Қирғизбек, Авғоншо.
8. Номҳои асотирӣ ва таърихӣ, бузургони илму адаби ирфон, ошиқу маъшуқ ва тахаллусҳои шуаро: Рустам, Сӯҳроб, Исфандиёр, Сиёвуш, Темур, Қубод, Лайлӣ, Маҷнун, Юсуф, Зулайхо, Сино, Хайём, Ҳофиз, Саъдӣ, Шамс.
9. Номҳои марбут ба ҳифзи кӯдак ва назру эътиқод: Назрулло(ҳ), Назрихудо, Худодод, Назарали, Сангин, Амирҷон, Алиназар.
10. Номҳое, ки марбут ба рӯз, моҳ ё шароити таваллуд гузошта шудаанд: Аввалбек, Аввалмо(ҳ), Шанбе, Душанбе, Ҷумъа, Чоршанбе, Пайшанбе.
11. Номҳое, ки марбут ба ранг ва вазъ ҳастанд: Зардолу, Кабудсор, Сабзалӣ, Рушт.
12. Номҳое марбут ба аносир ва авомили табиӣ: Борон, Сангин, Баҳор, Тобистон, Жола, Маҳтоб, Ситора, Сайёра, Ҷаҳонгул, Олам, Шабнам, Барф.
13. Номҳои гулҳо ва гиёҳҳо: Бибигул, Гулрафтор, Рай(ҳ)он, Шафтолу, Баргигул, Сабза, Санавбар, Ни(ҳ)ол, Садбарг, Нилуфар, Себарга.
14. Номҳои бархе аз ширинихо: Набот, Шакар, Асал, Шакармо(ҳ), Ширинмо(ҳ).
15. Номҳои фулузот ва сангҳои гаронбаҳо: Пӯлод, Тилло, Нуқра, Лочвар, Зарнигор, Лаълмоҳ, Зумрат, Фирӯза, Гавҳар.
16. Номҳои марбут ба хирфа ва шуғлу мақом: Де(ҳ)қон, Мулло, Мирзо, Ку(ҳ)кан, Халифа, Охун(д), Дорқа, Шо(ҳ)малик, Султон.
17. Номҳои меваҳо ва донаҳо: Ангур, Ангуршо, Аноргул, Хурмо, Олуболу, Бодом, Шафтолу, Дона (Дуник), Писта, Олуча.
18. Номҳои ҳайвонот: Шер, Паланг, Гургалӣ, Товус, Тутӣ, Майна, Кабӯтар, Кабӯтаршо(ҳ), Кawк.

Таъсири забони тоҷикӣ ва мавқеи он дар доираи номҳои шахсӣ аён аст. Гуфтан лозим аст, ки то паҳн шудани забони тоҷикӣ дар бархе аз навоҳии Бадахшон мардуми шуғнизабон аз номҳои аслӣ истифода бурданд. Ба андозаи аз худ намудан ва паҳн шудани забони тоҷикӣ (форсӣ-дарӣ) ҳамчун воситаи робитаи байни мардуми гуногунзабон ва инчунин, алоқаи онҳо бо дигар давлатҳои ҳамсоя (ба мисли Афғонистон), дар номҳои шахсӣ васеътар истифода бурдани аппелятивҳои тоҷикӣ, иқтибос кардани миқдори зиёди номҳои шахс дар оянда вусъат ёфт. Аз нуқтаи назари хронологӣ (таърихӣ) қайд кардан лозим аст, ки дохилшавӣ ва паҳншавии забони тоҷикӣ дар Кӯҳистонӣ Бадахшон таърихӣ ҳазорсола дорад. Ин ҳудуди муайян ба он рост меояд, ки дини Ислом дар байни мардуми шуғнизабон паҳн шуда буд. Дар ин асос баробар ва мувозӣ паҳн шудани номҳои арабӣ ва номҳои аслии тоҷикӣ дар байни мардуми Шуғнон якҷоя қарор гирифт.

Яке аз аломатҳои муҳимми номҳои мардуми Шуғнон, ки дар заминаи ақидаҳои динӣ ба вуҷуд омадаанд, серистеъмол будани номи Алӣ мебошад. Ин ном метавонад дар таркиби номҳои мураккаб ҳам дар аввал ва ҳам дар охир ояд:

Алидод, Додалӣ (аз тоҷ. дод, ва арабии Алӣ)

Алибахш (тоҷ. “бахш”, ар. Али бахшидааст)
Алидӯст, Дӯсталӣ (тоҷ. “дӯст”)
Масталӣ (тоҷ. “маст”).
Мавҷудалӣ (араб. Мавҷуд, зистан)
Савзалӣ (савз, тоҷ. сабз)
Давлаталӣ (араб.”давлат”,тоҷ. ”кишвар”)
Алиназар, Назаралӣ (араб.”назар”)
Алиризо, Ризоалӣ (араб.”ризо”, тоҷ.”розӣ”)
Наврӯзалӣ (тоҷ.”Наврӯз”соли нав)
Гургалӣ (тоҷ.”гург”)
Сангалӣ (тоҷ. “санг”)
Сафаралӣ (араб. “сафар”)
Алиҷон, Ҷоналӣ (тоҷ. “ҷон”).

Исми Муҳаммад низ дар таркиби номҳо хеле зиёд кор фармуда шудааст. Дар ин маврид, метавонад ҳамчун ҷузъи аввал, ё чун ҷузъи охири номи мураккаб, ояд.

Масалан, Муҳаммад дар номҳои шахсии мардона ин тавр истифода мешавад: Ма(ҳ)мад, Мамад, Ма(ҳ)мадалӣ (аз Муҳаммад ва Алӣ), Алимамад (аз Алӣ ва Муҳаммад), Шома(ҳ)мад (аз Муҳаммад ва Шоҳ), Маҳмадназар, Назармоҳ, (аз арабии “назар”), Мамадато, Атома(ҳ)мад (аз Ато ва Муҳаммад), Ма(ҳ)мадбек, Бекма(ҳ)мад, Ма(ҳ)мадсафо, Сафома(ҳ)мад, (аз арабии сафо, тоза) ва ғайра.

Аз исмҳои Худо, Мавло ва Уллоҳ чунин номҳои мардонаи мураккаб ба вуҷуд меоянд: Худодод, Додихудо, (Худододагӣ), Худобахш, Худоназар, Назархудо, Худодӯлст, Раҳмихудо, Худораҳм, Мавлобахш, Мавлодод, Мавлоназар, Назармавло, Шукулло, Шукрулло, Абодулло.

Номи шахсии волидон ва хешу табори наздики фавтшуда ҳамчун мероси пурқиммат мебошад ва аз ин сабаб он номҳо набояд аз байн раванд. Лекин на ҳамаи аҳли оила ҳуқуқ доранд, ки аз номҳои аҷдодӣ истифода баранд. Хешовандони наздик (бародарон, писарон, духтарон ва хоҳарон) ба истифода бурдани номҳои шахсии падарон, модарон, хоҳарон ва бародарони фавтида барои фарзанди калонӣ ато мешавад (номи модар ба духтар, номи падар ба писар), фақат бо розӣ будани ӯ номи волидонро ба хоҳар ва ба бародар додан мумкин аст, агар волидон фақат духтар дошта бошанд номи онҳо ба духтари калонӣ бахшида мешавад, лекин на ҳама вақт ин қоида риоя карда мешавад, баъзан номи волидонро фарзандони дигар истифода мебаранд. Бештар номи волидон ба фарзанди аз ҳама хурд мерос мемонад.

Ба ғайр аз ин, волидон ҳуқуқ доранд, ки дар пирӣ номи худро барои яке аз писарон (духтарон) ва ё барои яке аз хешовандони наздик боқӣ монанд. Агар шахс бе фарзанд аст, баъди фавт номи вай ба яке аз хешовандони наздик дода мешавад, аз ин сабаб номҳои имрӯзаи аҷдодӣ инкишоф ва қисмати гуногун доранд. Дар боқӣ намондани номҳои аҷдодӣ волидон барои фарзандони худ номҳои мувофиқ ва зеботар мегузоранд. Дар замонҳои пеш барои ном мондан ба писар, падар роли аз ҳама калон мебозид, аммо модар ҳуқуқи фақат ба духтар ном гузоштан дошт. Дар вазъиятҳои номусоид волидон барои номмонӣ ба фарзанд ба фозилон ва донишмандон мурочиат мекарданд.

Номҳои мардуми Шуғнон ба ғайр аз номҳои динӣ, инчунин аз калимаҳои гуногун сурат гирифтаанд, ки дар ҳаёти моддӣ ва маънавии мардуми ин минтақа мавқеи муҳим доранд.

Мисол: Дилшод (тоҷ.Дил), Маҳтоб (тоҷ. Маҳтоб), Ҷаҳонгул (тоҷ. ҷаҳон, гул), Хушдил (тоҷ. хуш, дил), Равшан (тоҷ. равшан), Ширин (тоҷ. Ширин), Гулдаста (гулдаста, тоҷ. дастаи гул), Гулдона (тоҷ. гулдона,тоҷ. донаи гул), Гулпарӣ, Паригул (тоҷ. гул ва парӣ) Дастамобӯй (тоҷ. дастамбӯй, хушбуй), Рухзорамо (тоҷ. рухзораи моҳ), Бозича (тоҷ. бозича), Хандон (тоҷ. хандон), Муқбил (араб. хушбахт), Ғолиб (араб.) ва ғайра.

Ба мақсади фарқ кардани номи фарзанд ё номи хешу табор аз якдигар бо ин типи компонентҳо ба мисли: Сардор, Барор, Гулзор, Радор, Камол, Шамол ва ғайраҳо ифода мешавад. Номҳои мардонаи зиёде ҳастанд, ки дар байни мардуми шуғнизабон хеле маъмул ҳастанд. Ба онҳо ин гуна номҳо дохил мешаванд: Шодмон (тоҷ. шодбош), Корвон (тоҷ. корвон), Навруз (тоҷ. рӯзи нав), Тирандоз(тоҷ. Тирандоз), Қаладор (араб. қалъа, тоҷ. дор).

Аз ҷумла номҳои шахсии занона ба монанди: Пеwиста (тоҷ.пайваста), Реза, Зубайда (тоҷ. зиёд), Озода (тоҷ. озод), Матоб (тоҷ. маҳтоб), В(w)атан (араб. ватан).

Аз номҳои дар боло зикршуда чунин номҳо ба вуҷуд меоянд ба мисли: Мавлобахш, Алибахш, Мирамбахш, Корвонбек, Корвоншо Шодмонбек, Мардонашо, Наврузали. Номҳои занона ба мисли: Наврузмо, Наврузбегим, Певистамо, Пистагул, Резагул, Резабону, Резамо.

Аз калимаи арабии Азиз дар байни мардуми шуғнизабон чунин номҳо паҳн гардидаанд: Мамадазиз, Азизмамад (аз арабии Муҳаммад ва Азиз), Азизбек (шуғн.), Азизшо (тоҷ. шо), Ёразиз (тоҷ. ёр), Гулазиз (тоҷ.гул).

Номҳои занона: Азизбегим (турк. бегим,тоҷ. хонум), Азизмо (тоҷ. моҳ), Азизхотун (турк. хотун).

Дар байни ҳамаи мардуми шуғнизабон аз калимаи арабии-давлат (боигарӣ) номҳои зиёде ба вуҷуд омадаанд ба мисли: Давлатбек (шуғн.), Давлатшо, Шодавлат, Давлатмурод, Давлатхудо, Давлатҷон, Давлатхоҷа, Хоҷадавлат, Давлатали, Давлатмамад, Давлатёр, Бахтдавлат, Давлатамон.

Номҳои занона: Давлат, Давлатбахт, Давлатбегим, Давлатмо, Давлатсултон, Давлатбибӣ, Давлатхотун, Модавлат, Амондавлат.

Аз калимаи арабии - мурод (орзу, ният) чунин номҳои дар поён зикршуда ба вуҷуд меоянд: Миродбек, Муродбек, Бекмурод, Муродшо, Шомурод, Миродали, Муроден, Мамадмурод, Миродмамад, Миродик, Давлатмарод, Султонмурод.

Номҳои занона:Марод, Миродбегим, Миродсултон, Миродбахт. Номҳои зиёде мавҷуд ҳастанд, ки аз ду асос иборат мебошанд. Аз ин рӯ, аппелятивҳои тоҷикии ин гуна компонентҳо сохти мураккаб доранд: Гулба(х)ор, (тоҷ. гул, араб. назар), Сангмамад (тоҷ. санг, араб. мирзо, граф).

Номҳои мураккаби туркӣ, туркӣ-арабӣ, туркӣ-тоҷикӣ хеле камистеъмоланд: Тошбек, Тошхуҷа (турк. тош, санг), (“бек” тоҷ “хоҷа”, тоҷ. идоракунанда), Тошмамад, Қулмамад (турк. қул-хизматгор, араб. Муҳаммад).

Ҳамин тариқ, номҳои мардуми Шуғнон дар заминаи номномаи халқи тоҷик ба вуҷуд омада, таҳти таъсири гӯйиши маҳаллӣ ба тағйироти шаклӣ дучор шудаанд.

Иддаи зиёди номҳо ба ақидаи динӣ алоқаманд буда, иддаи дигаре ба фарҳанги моддӣ ва маънавии мардум вобастагӣ доранд.

Заминаи луғавии номҳоро гурӯҳҳои муайяни вожаҳо ташкил додаанд, ки ҳар кадоми онҳо сабаби ба сифати ном интихоб шудани худро доранд.

Номгузории мардуми ин минтақа ба баъзе омилҳои этнографӣ низ иртибот доранд, ки ба таркиби лексикии номҳо бетаъсир намондааст. Баъзе номҳо аз авлод ба авлод омада расидаанд.

Дар номномаи сокинони Шуғнон тағйироти муайяне ба мушоҳида мерасад. Аз номҳои мураккаби аҷдодӣ камтар истифода ба амал меояд. Бештар номҳои миллии дар адабиёту фарҳанги бостонӣ машҳур истифода мешаванд. Тамоюли интихоби номҳои шево, дилкаш ва пурмаънӣ дида мешавад. Ба тафриқаи гендерии номҳо таваҷҷуҳ зоҳир мегардад. Алоқамандии гендерӣ, махсусан, дар номҳои занона тавассути унсурҳои муайяни номсоз ифода меёбад.

АДАБИЁТ

1. Карамшоев Д. Особенности памирских личных имен / Д. Карамшоев // Памироведение. Вып. 2. -Душанбе: Дониш, 1985.
2. Карамшоев Д. Памирские имен / Д. Карамшоев // Ономастика, типология, стратиграфия. - М.: Наука 1988.
3. Карамшоев Д. Словары памирских личных имен / Д. Карамшоев. - Душанбе: Дониш, 2014.

ЗАМИНАҲОИ ТАШАККУЛИ АНТРОПОНИМИЯИ МАРДУМИ ШУҒНОН

Мақола ба баррасии манбаъҳои ташаккули антропонимияи сокинони Шуғнон бахшида шудааст. Дар номномаи сокинони ин минтақа номҳои марбут ба дини ислом мавқеи назаррас доранд, ки ба густариши ислом дар минтақа вобастагӣ дорад. Бахши дигари номҳо дар заминаи апелятивҳои гуногуни забони тоҷикӣ –форсӣ пайдо шудаанд ва гурӯҳҳои муайяни луғавиро ташкил медиҳанд. Дар раванди имрӯзаи инкишофи номҳо пайдоиши “ неологизмҳои антропонимӣ” ба мушоҳида мерасад.

Калидвожаҳо: манбаъҳои ташаккули антропонимияи сокинони Шуғнон, номҳои марбут ба дини ислом, апелятивҳои гуногуни забони тоҷикӣ –форсӣ, гурӯҳҳои муайяни луғавӣ.

ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ АНТРОПОНИМИИ ЖИТЕЛЕЙ ШУГНАНА

Статья посвящена анализу семантической базы антропонимов Шугнана. Заметное ядро в антропонимии жителей данного региона состовляют так называемые религиозные имена, связанные с распространением Ислама. Другая часть антропонимов возникла на основе различных семантических групп аппелятивной лексики таджикского языка. Закрепление различных лексических групп в антропонимике жителей Шугнана связано с этнографическим факторами, постепенно теряющими свое влияние. В настоящее время наблюдается изменение в антропонимике региона и появление антропонимических “неологизмов”.

Ключевые слова: семантическая база антропонимов Шугнана, религиозные имена, аппелятивная лексика таджикского языка, семантические группы.

BASIS OF ANTHROPONOMY FORMS OF SHUGNAN IN HABITANTS

This article is dedicated to semantic base of analyses of Shugnan anthroponomy. Noticeable core in anthroponomy of the remote inhabitants consist of religious names connected to dissemination of Islam. Next part of anthroponomy appeared on the base of various semantic group in appeal Tajik language lexicon. Reinforcement of various lexical group of Shugnan inhabitant connected with ethnographical factors that are loosing gradually its influence.

At the moment a change has been observed and appearance of anthroponomical neologism in anthroponomy of the region.

Kev words: semantic database of anthroponyms Shugnan, religious names, appellativa vocabulary of the Tajik language, the semantic groups.

Сведения об авторе: ***Малохати Махсутшо*** - Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева.
Телефон: **(+992) 934-28-28-15**

ИСТИЛОҲОТИ ИФОДАГАРИ РОЗ ВА СИРРРУ АСРОР ДАР АШЪОРИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ

А. Амириоев
Донишгоҳи давлатии Кӯрғонтеппа ба номи Н. Хусрав

Истилоҳоти ба мафҳумҳои роз, сирру асрор, ғайбату ҳузур ва зоҳиру ботин иртиботдошта гурӯҳи алоҳидаи луғати ифодакунандаи масоили назариявию амалӣ ва фалсафии тасаввуфро ташкил медиҳанд, ки дар ашъори Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ васеъ истифода шудаанд, онҳо дар навбати худ ба якчанд зергурӯҳҳои луғавӣ-маъноии дигар ҷудо мешаванд.

1. Гурӯҳи **роз.** Матлаби пӯшидаи солик, ки ҳанӯз ифшо нашудааст, бо вожаи «роз» ифода мегардад. Ин истилоҳ дар ғазалиёти шоир бештар ба кор бурда шудааст:

*Агар фақиро нагуфта **роз** мешунавӣ,*
Биғӯ, ки сурати он шайхи хирқапӯш чӣ буд? [11-1, 484].

Вожаи «ҳамроз» ифодагари солики дигарест, ки шунидани нияти ботинии солик ба ӯ муяссар мегардад:

*В-агар ту бо ман ҳамхирқаву **ҳамрозӣ**,*
Биғӯ, ки сурати он шайхи хирқапӯш чӣ буд? [11-1, 684].

Истилоҳи арабиасли «сир» (ҷамъ «асрор») ҳаммаънои вожаи «роз»-и тоҷикӣ буда, нисбат ба «роз» нисбатан зиёдтар истифода шудааст:

З-он рӯз мову ёрон дар роҳ аҳд кардем,
*Пинҳон кунем **сирро**, пеш афканем сарро [11-1, 153].*

***

***Сир** пинҳон аст андар сад ғилоф,*
Зоҳираш бо пӯсту ботин бар хилоф [12, 24].

Вожаи «сир» бештар дар таркиби ибораҳои изофӣ омада, мансубияташро бо ашёи дигар муайян мекунад. Истифодаи истилоҳ-ибораҳои «сирри дил» [11-1, 29,34; 11-3, 220], «сирри хулосаи ризо» [11-1, 61], «сирри Худо» [11-1, 61], «сирри аршу сад курсӣ» [11-1, 70], «сирри рӯҳ» [11-2, 651; 13, 1115], «сирри ёр» [12, 19] аз ин қабиланд:

*Ман дӯши дидам **сирри дил** андар ҷамоли дигаре,*
Сангиндиле, лаълинлабе, имонфазое, кофаре [11-3, 220].

***

*Асли ҳақиқати вафо, **сирри хулосаи ризо**,*
Хоҷаи рӯҳ Шамсиддин буд сафои нафси мо [11-1, 61].

***

*Аз он нафас, ки дар ӯ **сирри рӯҳ** пинҳон шуд,*
Бикард ҳомила дилро расули раҳгузаре [12, 1115].

Шакли ҷамъи «сир» - «асрор» ҳам васеъ истифода шудааст [11-1, 36, 39, 83; 11-2, 107; 13, 1087; 12, 39 ва ғ].

К-*он нотиқи рӯҳуламин бикшояд он **асрорро** [11-1, 39].*

***

Ҳар касе аз занни худ шуд ёри ман,
*Аз даруни ман начуст **асрори** ман.*
***Сирри** ман аз нолаи ман дур нест,*
Лек чашму гӯшро он нур нест [12, 16].

«Асрор» низ таъйинот дорад, ки бо ибора - истилоҳоти «асрори Худо» [11-1, 47], «асрори кибриё»

[11-1, 160], «асрори кирдгор» [11-3, 105] «асрори Иброҳим» [12, 35], «олами асрор» [11-1, 49], «сирдеҳи асрор» [11-1, 83] ва ғайраҳо ифода ёфтаанд:

Ай ёри мо, дилдори мо, ай ***олами асрори*** *мо,*
Ай Юсуфи дидори мо, ай равнақи бозори мо [11-1, 49].

***

Андар о, ***асрори Иброҳим*** *бин,*
К-ӯ дар отаи ёфт сарву ёсамин [12, 35].

2. Вожаҳои ифодагари мафҳумоти умумии басирату ғайбату ҳузур ва зоҳиру ботин гурӯҳи дигари луғавӣ-маъноиро ташкил медиҳанд. Ин истилоҳот ба масъалаи фаҳмиши моҳияти сифату сурати ашё иртибот доранд ва дар навбати худ онҳоро ба зергурӯҳҳои дигар тасниф намудан мумкин аст:

а) истилоҳоте, ки нишондиҳандаи айнияти ашё мебошанд: айн [11-2, 353], «аён» [11-2, 502; 12, 33], «ошкор» [11-2, 107], «ошкоро» [12, 19], «мақшуф» [12, 19], «пайдо» [11-3, 403]:

З-ин шамъҳои сарнагун, з-ин пардаҳои нилгун,
Халқе ачаб ояд бурун, то ғайбҳо гардад ***аён*** *[11-2, 502].*

***

Ҷумла харобот хароби туанд,
Ҷумлаи асрор зи туст ***ошкор*** *[11-2, 107].*

***

Гуфт: - ***Машкуфи*** *бараҳна гӯй ин,*
Ошкоро *беҳ, ки пинҳон зикри дин [12, 19].*

***

Мисоли ишқ ***пайдоиву*** *пинҳон,*
Надидам ҳамчу ту пайдо ниҳоне [11-2, 403].

Аз мундаричаи ин байт:

Парда бардору ***бараҳна*** *гӯ, ки ман,*
Менахусбам бо санам бо пераҳан [12, 19].

бармеояд, ки истилоҳи «бараҳна» бо истилоҳи «ошкор», «ошкоро» муродиф аст.

б) гурӯҳи дигари луғавӣ-маъноӣ фарогири истилоҳоте аст, ки аз рӯйи маъно бо истилоҳоти банди а) зидданд. Ин истилоҳ вожаи «ғайб» мебошад, ки истифодаи он бо нишондоди қисмате аз басомадаш дар асарҳои манзуми Мавлоно ба ин тарз аст: ғайб [11-1, 32, 45, 46, 63, 67, 155; 11-2, 353, 403, 604, 651; 11-3, 100, 604; 13, 1115: 12, 68, 107, 111 ва ғ].

Истифодаи ин истилоҳ дар матн:

Зи ниҳонхонаи ***ғайбе*** *паём оварад мастонро [11-1, 67].*

***

Дар ачаб афтод, к-ин маъҷуд нест,
Ин зи ***ғайб*** *афтод, бемақсуд нест [12, 68].*

Дар як матн истифода гардидани ин ду истилоҳ- «ғайб» ва «аён» маънии мутаззодии онҳоро тақвият мебахшад:

Аз ***айн*** *ба* ***ғайб*** *роҳ дорем,*
Зеро ҳамроҳи пайки динем [11-2, 353].

***

З-ин шамъҳои сарнагун, з-ин пардаҳои нилгун,
Халқе ачаб ояд бурун, то ***ғайбҳо*** *гардад* ***аён*** *[11-2, 502].*

Маънои истилоҳи «ғайбӣ» ашёю амалест, ки ба «ғайб» иртибот дошта, мансуб ба олами лоҳут аст. Чунончи, дар байтҳои зерин истилоҳи «ғайбӣ» дар таркиби ибораи «башоратҳои ғайбӣ» муждаи аз ғайб, аз улувият омадаро мефаҳмонад ва дар таркиби «сурати ғайбӣ» ишора ба Офаридгор аст:

Башоратҳои ғайбӣ *шуд гизояш,*
Зи шираш во раҳонад аз башираш [11-2, 152].

***

Ай ***лутфи ғайбӣ****, чанд ту шакли баҳорӣ мешавӣ ?*
В-ай адли мутлақ, чанд ту андар хазонӣ меравӣ? [11-3, 217].

***

Он ***сурати ғайбӣ****, ки ҷаҳон толиби ӯст,*
Дар ойинаи фаҳми ту мафҳум шавад [11-4, 265].

Истилоҳи «ғайбдон» касеро мефаҳмонад, ки огоҳ аз асрори ғайб аст, яъне Оллоҳ аст, истилоҳи «ғайббин» низ ифодакунандаи касест, ки шоҳиди асрори ниҳон аст. Ба гумони инҷониб, «ғайббин» ҳам ишора ба Худованд аст [ғайбдон-11-1, 46; 11-3, 532; ғайббин-11-1, 22]:

Валлаҳ, ки ин дам сӯфиён бастанд аз шодӣ миён,
Дар ғайб пеши ***ғайбдон*** *аз шавқи истисқои мо [11-1, 46].*

***

Чун меҳр ҷонпазирӣ, бе лашкаре амирӣ,
*Ҳам мулки ғайб гирӣ, ҳам **ғайбдон** биёбӣ [11-3, 532].*

Маънои истилоҳи ғойиб [11-1, 25; 12, 92, 108, 218 ва ғ.] солики роҳи тариқат аст, ки аз «ман»-и худ бурун рафта, дар мабдаи хеш ҳулул ёфтааст:

*Дасти пир аз **ғойибон** кӯтоҳ нест,*
Дасти ӯ чун қабзаи Аллоҳ нест [12, 92].

***

*Шуд хаёли **ғойиб** андар сина зафт,*
Чунки ҳозир шуд, хаёли ӯ бирафт [12, 108].

Истилоҳи «ғоибӣ» ишора ба ҳолати аз хеш бурун будани солики тариқат аст:

Авлиё атфоли Ҳаққанд, эй писар!
***Ғойибиву ҳозирӣ** бас бохабар [12, 218].*

Истилоҳи «ҳозир» ба истилоҳи «ғойиб» муқобилмаъност. Агар истилоҳи «ғойиб» солики аз «ман»-и хеш берунрафтаро фаҳмонад, истилоҳи «ҳозир» ишора ба солики ба Ҳақ расида аст:

Нигореро, ки меҷӯям ба ҷонаш,
*Намебинам миёни **ҳозиронаш**.*
*Кӯҷо рафт ӯ? Миёни **ҳозирон** нест,*
Дар ин маҷлис намебинам нишонаш [11-2, 153].

Истилоҳи «ҳозирон» бо «ғоибон» дар як матн истифода гардидаанд ва бо ин неруи муассирию мутаззодии хешро зиёдтар зоҳир кардаанд:

***Ҳозирон** аз **ғоибон** лошак беҳанд,*
***Ғойибонро** чун навола медиҳанд. [12, 92].*

в) истилоҳоти «зоҳир» [12, 24, 25] ва муқобилмаънои он «ботин» [12, 24, 25], «пайдо» [11-1, 68] ва муқобилмаънои он «мастур» [11-1, 68], истилоҳоти зидмаънои «ниҳон» [11-2, 157], «пинҳон» [11-1, 158], «ошкор» [11-2, 157], «ошкоро» [11-1, 158], «рӯпӯш» [12, 108], «хуфя» [11, 315], «хуфӣ» [12, 144] ҳам гурӯҳи махсуси луғавӣ-маъноиро ташкил медиҳанд, ки бевосита ба истилоҳи «роз» ва «сир», «асрор», яъне омолу ашёи воқеӣ ва муҷарради ғайривоқеӣ иртибот доранд. Барои муассирии ифода ва тасвири воқеию муқоисавии фикр аксаран ин истилоҳот якҷоя дар як матн истифода карда шудаанд:

*Бо **ботин** ҳамчу ақли кулл, ба **зоҳир** ҳамчу тунги гул,*
Даме илҳоми амри «қул», даме тафсири «аътайно» [11-1, 62].

***

Сир пинҳон аст андар сад ғилоф,
***Зоҳираш** бо тусту **ботин** бар хилоф [12, 24].*

***

Боз аз ҷаҳони рӯҳ расулон ҳамерасанд,
***Пинҳону ошкоро** боз о ба акрабо [11-2,158].*

***

*Ишқе, ки **ниҳону ошкор** аст,*
Хунрезу ситамгар асту авбош [11-2, 157].

***

*Мисоли ишқ **пайдоиву пинҳон**,*
*Надидам ҳамчу ту **пайдо ниҳоне** [11-3, 403].*

***

Боз шаклу сурати шоҳи сафӣ,
*Ҳаст маҳкуми яке фикри **хафӣ** [12, 144].*

***

*Чун зи дил ба ҷониби дил раҳи **хуфя** асту комил,*
Зи хазинаҳои дилҳо зару нуқра баргузидам [11-1, 315].

***

*Чунки **ғайбу ғойибу рӯпӯш** беҳ,*
Пас лабон барбанду лаб хомӯш беҳ [12, 108].

АДАБИЁТ

1. Баҳор (Малик-уш-шуаро Баҳор). Сабкшиносӣ ё таърихи таттаввури насри форсӣ / Баҳор (Малик-уш-шуаро Баҳор). – Душанбе: Бухоро, 2012. – 572 с.
2. Беков Н. Мухаммад Шахристони - историк философии / Н. Беков. – Душанбе: Дониш, 1987. – 118 с.
3. Белгородский Н. А. Современная персидская лексика / Н. А. Белгородский. – М. –Л.: Изд. А.Н. СССР, 1939. – С. 28-59.
4. Беляев Е. А. Арабы, ислам и арабский Халифат в ранее средневековье / Е. А. Беляев. – М.: Наука, 1966. - 280 с.
5. Бертельс Е. Э. Суфизм и суфийская литература / Е. Э. Бертельс. - М.: Науки, 1965. – 542 с.
6. Зиёев М. Х. Мавлоно / М. Х. Зиёев. - Душанбе: Дониш, 2007.
7. Одилов Н. Мировоззрения Джалолудина Руми / Н. Одилов. - Душанбе: Ирфон, 1974.
8. Олимов К. Хоросанский суфизм (опыт историко – философского анализа): автореферат дис. .. д-ра философ. наук / К. Олимов. – Ташкент, 1994.

9. Сабзаев С. Забон ва сабки баёни Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ / С. Сабзаев. – Душанбе: Ирфон, 2014.
10. Ясрабӣ Сайид Яҳё. Забонаи Шамс ва забони Мавлавӣ / Ясрабӣ Сайид Яҳё. - Теҳрон: Амири Кабир, 1384.
11. Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ. Девони Кабир / Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ. – Душанбе; Дониш, 2007.
12. Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънави // Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Бар асоси матни Николсон ва мукобила ба нусхахои дигар. – Теҳрон. Нашриёти «Замон», 2001.
13. Девони Шамси Табрезӣ.

ИСТИЛОҲОТИ ИФОДАГАРИ РОЗ ВА СИРРРУ АСРОР ДАР АШЪОРИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ

Истилоҳоти ба мафҳумҳои роз, сирру асрор, ғайбату ҳузур ва зоҳиру ботин иртиботдошта гурӯҳи алоҳидаи луғати ифодакунандаи масоили назариявию амалӣ ва фалсафии тасаввуфро ташкил медиҳанд, ки дар ашъори Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ васеъ истифода шудаанд, онҳо дар навбати худ ба якчанд зергурӯҳҳои луғавӣ-маъноии дигар чудо мешаванд, ки онҳоро муаллиф дар мақолаи мазкур мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Калидвожаҳо: Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, луғати ифодакунандаи масоили назариявию амалӣ ва фалсафии тасаввуф, луғат, истилоҳоти мафҳумҳои роз ва сирру асрор, зергурӯҳҳои луғавӣ-маъноӣ.

ТЕРМИНОЛОГИЯ ОБОЗНАЧАЮЩАЯ ПОНЯТИЯ ТАЙН БЫТИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МАВЛЯНА ДЖАЛАЛАДДИНА БАЛХИ

Терминология обозначающая понятия тайн бытия составляет отдельную группу словарей обозначающих теоретическо-практические и философские проблемы мистицизма. Она очень широко использована в произведениях Мавляна Джалаладдина Балхи и, в свою очередь, подразделяется на несколько словарно – смысловых подгрупп, которые и исследует автор в своей статье.

Ключевые слова: Мавляна Джалаладдина Балхи, словарей обозначающих теоретическо-практические и философские проблемы мистицизма, словарь, терминология обозначающая понятия тайнбытия, словарно – смысловые подгруппы.

THE TERMINOLOGY DENOTING THE MYSTERIES OF LIFE IN THE WORKS OF JALAL AD-DIN BALKHI MAWLANA

The terminology denoting the mysteries of life is a separate group of dictionaries representing the theoretical-practical and philosophical problems of mysticism. It is very widely used in the works of Jalal ad-DIN Balkhi Mevlana and, in turn, is divided into several lexico – semantic groups, which explores the author in his article.

Kev words: Maulana of Jalal ad-DIN Balkhi. dictionaries denoting theoretical-practical and philosophical problems of mysticism, dictionary, terminology denoting Tunebite, lexico – semantic subgroups.

Сведения об авторе: ***А. Амириоев*** – преподаватель Курган-Тюбинский государственный университет им. Н. Хусрава

ҲИДРОНИМҲОИ ТОҶИКИСТОН ДАР АСАРИ «СУРАТУЛАРЗ»-И ИБНИ ҲАВҚАЛ

Д. Р. Ҳомидов, Г. Х. Икромова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мусаллам аст, ки осори зиёди таърихӣ, ҷуғрофӣ ва адабию бадеӣ дар хазинаи тамаддуни ҷаҳон маҳфузанд, ки аз онҳо рочеъ ба таъриху ҷуғрофиё ва фарҳангу тамаддуни халқамон маълумоти ҷолиб пайдо намудан мумкин аст. Яке аз ин асарҳо «Суратуларз»-и ҷуғрофидони араб Ибни Ҳавқал мебошад ва ин асарро соли 977-и масеҳӣ, пас аз сафари мамлакатҳои Африкаи Шимолӣ, Марказӣ ва Гана, инчунин ба Испаниё, Итолиё, Эрон, Ҳиндустон ва Моварои Қавқоз намудааш, ӯ бо унвони «Китобулмасолик вал мамолик» («Китоб оид ба роҳҳо ва мамлакатҳо») таълиф менамояд. Китоби мазкур бо номи китоби «Суратуларз» низ машҳур аст, ки мо дар ин гузориши илмӣ асарро бо ҳамин ном овардаем. Дар ин асар Ибни Ҳавқал ҳамчун яке аз нахустин ҷуғрофидонони араб мушоҳидаву мулоҳизаҳои худ ва маълумоти шоҳидонро мавриди таҳлилу баррасии хеш қарор додааст. Ин асар маълумоти муфассали ҷуғрофӣ ва мардумшиносии давлату кишварҳои Шарқи исломӣ, қисман қитъаи Аврупоро дар бар мегирад. Ӯ дар асарҳояш доир ба нимҷазираи Арабистон, халичи Форс, Испаниё, Миср, Сурия, Ирок, Эрон, Мовароуннаҳр ва Моварои Қавқоз маълумоти муфассал додааст. Маълумоти Ибни Ҳавқал рочеъ ба шаҳру навоҳии Мовароуннаҳр - Самарқанд, Бухоро, Чоч, Хуҷанд, Ӯш, Тирмиз, Қубодиён, Кеш, Чағониён, Ахсикат, Ҳулбук, Бунҷикат, Фарғона, Хоразм, Истаравшан, Суғд, Бадахшон, Хатлон ва монанди инҳо, дорои аҳамияти бузурги илмию таърихӣ мебошад. Муаллифи асар ба сифати мулҳақот ба асари худ 20 харитаи ҷуғрофии дорои тасвири ноҳияву кишварҳоро тартиб додааст.

Тавре маълум аст, ки дар фасли сездаҳуми ин асари ҷуғрофиёӣ муаллиф доир ба сарзамини Мовароуннаҳр, ҳудуди ҷуғрофии он, остону вилоёт ва мардуми ин сарзамин, забону расму ойини эшон маълумоти ҷолибу диққатҷалбкунандаеро овардааст. Аз ҷумла, ӯ дар ин бобат чунин менигорад: «Мовароуннаҳр маҳдуд аст аз Машриқ ба Фомар (Помири кунунӣ – Ҳ. Д.) ва Рошт (Рашт ё Қаротегин- Ҳ. Д.) ва бахше аз ноҳияи Тароз, ки камонвор ба Воробу Сатканд, Суғду Самарқанд ва

навоҳии Бухоро то Хоразм кашида шуда, ба дарёчаи Хоразм мунтаҳо мешавад. Ва аз Шимол ба сарзамини туркони харлахӣ, ки аз дуртарин нуқтаи сарзамини Фарғона то Тароз ба хати мустақим кашида шудааст. Хоразму Хуттал дар Мовароуннаҳр ҳастанд, зеро Хуттал миёни рӯди Вахшобу Харбоб (Ҷарёб) қарор дорад ва рӯди Ҷайҳун, Харбоб ва навоҳии поинтар аз он ҷузъи Мовароуннаҳранд ва Хоразм, ки маркази он аст, пушти рӯд аст ва ба шаҳрҳои Мовароуннаҳр наздиктар аз шаҳрҳои Хуросон мебошад ва ман ин суханро ба такрор гуфтаам» [19, 130]. Ё дар ҷойи дигар доир ба табиати ин сарзамин чунин меафзояд: «Мовароуннаҳр дар саросари дунё ба фарохии неъмату сафо ва хуррамӣ ва пурбаракат будан маъруф аст. Мардумони он ба некӣ роғиб ва дорои ҳадафи муқаддасанд. Ба зердастону бандагон бахшиш мекунанд ва дорои шавкату муноҷоту қувват ва далериву бузургворӣ ва донишу салоҳанд ва афроди бисёр ва созу барг доранд. Аммо фарохии неъмати он чунон аст, ки дар ҳамаи ақолиме, ки дар ин китоб зикр шудааст, қаҳтӣ рӯй медиҳад, вале Мовароуннаҳр ҳаргиз қаҳт намебинад. Ва агар гоҳе сармо ё гармо ё офате ба кишти он ҷо бирасад, аз навоҳии дигар ниёзмандиҳои мардуми он таъмин мешавад» [19, 133-134]. Боз поинтар рочеъ ба меҳмондории мардумони ин сарзамин мулоҳизаҳои ҷолиби диққатро менигорад: «Бисёр меҳмоннавозанд ва аз меҳмоне, ки шабона бад-онон ворид шавад, нохурсанд нестанд, балки аз вай пазироӣ мекунанд, бе он ки вайро бишносанд ё таваққуӣ подош дошта бошанд. Дар Мовароуннаҳр ҳар молику тавонгаре кӯшиш мекунад, ки қасри бузурге бисозад ва меҳмонсаройи бузург низ тартиб диҳад. Он гоҳ тамоми рӯзро дар андешаи таъмини ниёзмандиҳои меҳмон ба сар мебарад ва бо шавқи фаровон аз меҳмон пазироӣ мекунад ва ҳангоме ки меҳмоне ба ноҳия ворид шавад, мардуми он ҷо дар пазироии ӯ ба якдигар пешӣ мечӯянд ва дар ин бора ба низоъ бармехезанд» [19, 135].

Мусаллам гашт, ки сарзамини Мовароуннаҳр аз нигоҳи дорои табиату манзараи дилкашу зебо доштан ва мардуми меҳмоннавозу саховатпеша будан, тавоҷҷуҳи оламиёнро аз даврони бостон ба худ ҷалб кардааст. Аз ин ҷиҳат, ба ин мавзеъ сафар кардан ва аз хислатҳои ҳамидаи инсонии мардуми ин сарзамин баҳрабардорӣ намудану онро таблиғу ташвиқ кардан аз дер боз ба ҳукми анъана даромадааст. Дар ин асари ҷуғрофиёии ҷуғрофидони араб Ибни Ҳавқал низ, ҳамин ҷиҳатҳо бо далелу бурҳон оварда шудааст. Мо низ дар доираи ин гузориши илмӣ тасмим гирифтем, ки рочеъ ба номи дарёву чашмаҳои сарзамини Тоҷикистон, ки ҷузъи асосӣ ва ҷудонашавандаи Мовароуннаҳри таърихӣ мебошад, дар асоси маводи асари мавриди баррасӣ қарор гирифта, маълумоте чанд бидиҳем. Бояд гуфт, ки дар асар номи зиёди дарёву рӯд, чашмаву кӯл ва дигар мавзеъҳои ба об иртиботдоштаи сарзамини Тоҷикистон дида мешаванд, ки дар забоншиносӣ ин гурӯҳи номҳои ҷуғрофиро яке аз шохаи номшиносӣ (ономастика) топонимия ва ҷузъи таркибии он ҳидронимия мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Ҳидронимия, тавре зикраш рафт, ҷузъи таркибии топонимика маҳсуб ёфта, маҷмӯи номи мавзеи ҷуғрофии бо об иртиботдоштаро мавриди омӯзишу баррасӣ қарор медиҳад. Мафҳуми ҳидроним номи мавзеи ҷуғрофии ба об алоқаманд - дарё, баҳр, ҳавз, кӯл, чашма, шаршара, шаршар, чоҳ ва амсоли инҳоро меомӯзад. Баъзан дар илми ономастика (номшиносӣ) баҳри ифодаи таълимот доир ба тадқиқу таҳқиқи ҳидронимия истилоҳи «ҳидронимика» корбаст мегардад, ки аз луғати юнонии hidra - об, onumiya - ном гирифта шудааст, ки маънояш илм дар бораи номи мавзеъҳои обӣ аст.

Ҳидронимҳо дорои хусусиятҳои зиёди забонӣ, таърихӣ ва ҷуғрофианд. Шумораи умумии номҳои ба об алоқаманд ва ё ҳидронимҳо (аз калимаи юнонии hidro-«об»), тавассути мавҷудияти шаклу муродифоти зиёд аз худи шумораи мавзеъҳои обӣ зиёдтаранд. Як дарё ва ё баҳр дар тӯли таърих метавонад чандин маротиба номи худро табдилу тағйир диҳад [1, 25]. Дар асари мавриди тадқиқ қароргирифта чунин номи дарёҳои Тоҷикистон ва самти ҷоришавию чӣ гуна барои обёрӣ нақш доштани онҳо сабт ёфтаанд: Ба рӯди **Ҷайҳун** панҷ рӯд мерезад: нахустин **Боҳшуст**, ки миёни он рӯд ва рӯди дувум шаҳри **Форғар** ва миёни рӯди дувуму савум "Мунг"(Ховалинг ё Балҷувони имрӯза – Д. Ҳ.) ва "Ҳало руд" (Курғонтеппаи ҳозира – Д. Ҳ.) қарор дорад [19, 130]. **Амударё** аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз ҷузъҳои аму//ому ва дарё иборат аст. Мувофиқи навиштаҳои муаллифони қадим аз номи деҳае гирифта шудааст, ки деҳаи мазкур дар канори ҳамин рӯди бузург воқеъ будааст. Маънои луғавии вожаи ому//аму деҳаест дар канори дарёи лаболаб, ки далел аз бисёр доштани оби дарё мебошад [4, 68]. Номи қадимаи юнонии ин вожа дар сарчашмаҳои таърихӣ дар шакли Окс ва шакли арабиаш Ҷайҳун мебошад.

Ому тоҷикӣ ва аму шакли ифодаи туркии ому//омӯй//омул-и тоҷикӣ аст. …пас аз убур аз рӯди **Қабо** ноҳияти Ӯш ва пас аз убур аз рӯди дувум рӯди **Урсат** ва пас аз убур аз рӯди савум **Хурушоб** қарор дорад. Ва шояд ин номи **Хурушоб** бино ба қавли саҳеҳ **Ӯзканд** бошад [19, 132]. Бояд гуфт, ки **Ӯзканд** яке аз шохобҳои дарёи **Сир** имрӯз маъруф аст. **Хишироб** - номи мавзеъ ва дарё дар дараи Яғноби ноҳияи Айнӣ. Аз ҷузъҳои **хишират**-хунук, хушк ва **об** - дарё таркиб ёфтааст, ки маънояш оби дарёи хунук, сард аст. Риштаи аслии рӯди **Ҷайҳун** рӯди **Харбоб (Ҷариоб)** аст, ки аз билоди Вахон дар ҳудуди Бадахшон берун меояд ва дар ҳудуди Хутталу Вахш рӯдҳое бад - он мепайванданд ва рӯди бузурги мазкур ташкил мешавад. Аз ҷумлаи ин рӯдҳо рӯди **Вахашво** дар пушти **Харбоб** (Ҷариоб) аст, ки наҳри **Ҳулбук** номида мешавад ва пас аз он рӯди **Бурбон** ва савум рӯди **Форғар** ва чаҳорум рӯди **Андичорағ** ва панҷум рӯди

Вахшоб, ки аз ҳама пуробтар аст, мебошад [19, 144]. **Сурхоб -** номи дарё дар мавзеи Рашт. Аз ҷузъҳои сурх - гулгун, қирмизранг, ба ранги хун ва **об** - дарё иборат аст. Маънои луғавии ин топоним бо ранги сатҳизаминии соҳилҳои дарё вобаста аст, ки хоку гили он сурхранг буда, ба дарё ранги сурхчатоб бахшидааст. Номи дигари ин дарё Камароб аст. Ғайр аз ин, номи дигари ин дарё Рашгруд аст, ки ҷузъи аввал мансуб ба номи мавзеи Рашт мебошад [6, 112].

Хингоб - номи дарё дар минтақаи Рашгзамин. Ин вожа аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз ҷузъҳои **хинг**-асп, аспи сафеду хокистарранг ва **об**-дарё таркиб ёфтааст. Ба ҳамин маъно, ҷузъи хинг дар забони адабиёти классикӣ хеле фаровон корбаст гардида, дар гӯйиши маҳаллӣ ба маънои хира, тира корбаст мегардад [13, 602]. Пас, маънои луғавии дарёи Хингоб дарёе, ки обаш тира, хира буда, ба дарёи Вахш ҷоришаванда аст. Ин дарё дар қисмати ҷанубӣ-шарқии Тоҷикистон воқеъ гардида, аз пиряхҳои кӯҳии азимҷусса маншаъ мегирад.

Хуталоб - номи дарёи Ёхсу дар шаҳри Кӯлоб. Ин топоним дар айни ҳол шакли Кӯлобро гирифтааст. Аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз ҷузъҳои хутал, об таркиб ёфтааст ва ҳар ду ҷузъ тоҷикист.

Ҳамин тариқ, дар ин асари ҷуғрофӣ дар маҷмӯъ чунин ҳидронимҳо ё номи мавзеъҳое, ки марбути обанд ва дар ҳудуди Тоҷикистон воқеанд, мавриди истифода қарор гирифтаанд: наҳри Суғд - номи қадима ва номи дигари Сир ё Сайҳун, ки дар вилояти таърихии Суғд ҷорӣ буд ва ин ном ҳоло шакли Норинро гирифта, яке аз шохобҳои асосии дарёи Сир маҳсуб меёбад.

Муаллифи асар дар ин бобат чунин меафзояд: «Ҳамаи ин наҳрҳо аз рӯди Суғд муншаъаб мешаванд ва бозмондаи рӯди Суғд дар наҳри Зар мерезад ва ҳамин наҳри Зар аст, ки рабази Бухороро обшор месозад» [19, 156].

Маънои луғавии вожаи **Вахш** аз домани **Вахш//Охшо//Оахшо** – номи дарё, водӣ, қаторкӯҳ, ноҳия, деҳа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар шакли Охшо, Оахшо номи олиҳаи обу обёрӣ дар тасаввури Бохтариёни қадим мебошад. Яқин аст, ки аз калимаи «вахшу»-и порсии қадим баромадааст. Дар забони авастоӣ ва дар китоби «Авасто» вахш истилоҳе мебошад, ки маънои луғавиаш «сухани гуфташуда» аст, дар забони суғдӣ бо «логос» - и юнонӣ (мафҳум, сухан, гуфтор) ҳаммаъност. Дар забонҳои миёнаи эронӣ Вахш ба маънои «рӯҳ» истифода шуда, баъзан «оби ҷорӣ»-ро низ ифода мекардааст. Дар сарчашмаҳои ҳиндӣ калимаи «Вахшу» номи Амударёст, ки юнониён онро бо калимаи ба он ҳамоҳанги **Оксус** ном мебурданд. Дар катибаи рӯйи санге, ки дар осорхонаи Калкатта маҳфуз аст, Вахш Худои яккаву ягона номида мешавад. Дарёи Вахш дар ҷанубу ғарби Ҷумҳурии Тоҷикистон воқеъ гардида, шохоби рости дарёи Аму мебошад. Дарозиаш 524 км (бо дарёи Сурхоб), масоҳати ҳавзааш 39100 км буда, қисми зиёди ҳавза дар ҳудуди силсилаи қаторкӯҳҳои Помиру Олой воқеъ аст. Дарёи Вахш аз якшавии дарёҳои Қизилсую Муғсу ба вуҷуд меояд, ки бо номи дарёи Сурхоб ба ғарб ҷорӣ мешавад, баъди ҳамроҳ шудани дарёи Хингоб (аз чап) дарёи Вахш ном мегирад ва ба ҷанубу ғарб равон мегардад.

Сафедоб - номи дарё дар минтақаи Кӯлоб ва дар ноҳияи Китоб. Ин топоним аз ҷузъҳои **сафед**-ранг ва **об**- дарё таркиб ёфта, ба маънои дарёе, ки обаш соф аст, далолат мекунад. Аз нигоҳи сохт мураккаб буда, ҳар ду ҷузъ мутааллиқи забони тоҷикӣ аст.

Сароб - номи шохоби дарёи Сурхоб. Ин ҳидроним аз ҷузъҳои **сар**-оғоз, ибтидо ва **об -** дарё иборат аст, ки маъноаш оғози дарё мебошад. Антоними ин топоним поёноб аст.

Сайроб - номи мавзеъ ва дарёча дар ноҳияи Бойсуни вилояти Сурхандарё. Аз ҷузъҳои **сайр** - гардиш, гашту гузор, ҳаракат ва **об-** дарё ба ҳаракат меояд, мебошад. Муҳити ҷуғрофии ин мавзеъ ба номи мавзеъ мувофиқ аст ва дар ин деҳа тоҷикон зиндагӣ доранд. Номи мавзеъ мансуби забони тоҷикӣ аст.Ҷузъи **сайр** арабӣ буда, бо илова шудани **об** калимаи тоҷикӣ сохта шудааст.

Яғноб - номи мавзеъ, дара ва шохоби дарёи Зарафшон дар ноҳияи Айнии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Калимаи мазкур аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз ҷузъҳои **яғд**-и суғдӣ ба маънои васеъ ва **нов**-дара таркиб ёфтааст, ки ба маънои дараи васеъ далолат мекунад. Ин шарҳи вожа ба муҳити ҷуғрофии Яғноб мувофиқат мекунад [7, 28].

Осруд- чун гидроним вожаи хеле қадимаи забони тоҷикӣ мебошад ва дар қадим маънои «олиҳаи об» Худо, фариштаи обро дошт. Зеро ҷузъи **ос** бо калимаҳои **ёхсу//йохс** умумият дорад ва дар замони қадим рӯд, маънои об, дарёеро медод [2, 110]. Ғайр аз ин, ҷузъи **ос** дар забонамон ба маънои сафедӣ низ меояд ва аз ин ҷузъ вожаи осиё созмон ёфтааст. Маънои дигари луғавии калимаи **Осрӯд//Асрӯд** дарёе мебошад, ки аз назди осиё мегузарад. Ҳамин сафедиро ба инобат гирифта дертар ин номи дарё гунаи туркӣ пайдо намуд ва Осрӯд ба Оқсув табдил ёфт. Дар айни замон низ ин дарё ба ҳамин ном ёд мешавад. Ба номи **Оқсув//Оқсу** дар минтақаи Осиёи Миёна дарёву кӯлҳои бисёре ёд мешаванд. Таърихан ин вожа ба қавли топонимшинос Ҷ. Алимӣ, вожаи туркӣ набуда, дар забонамон тибқи навиштаҳои асари хаттии чинӣ дар давраи қадим дар шаклҳои **Уху, Ху-Ху-Шу, Бу-ху, По-тсу, фо-сту** зикр гардидаанд, ки бо номҳои мазкур муқоисашаванда буда, аз як решаи умумиэронӣ сарчашма гирифта, маънои «олиҳаи об» (Худо, фариштаи обҳо)-ро дорад. Дар китоби муқаддаси «Авасто» яшти 5 ба олиҳаи обҳо (Ардвсиура, Аноҳита) бахшида шудааст ва «Ардвсиура» Яшт ё «Обон-яшт» ном

дорад. Олиҳаи обҳо дар Яшти мазкур ба ду сурат, ба шакли рӯди бузурге, ки сарчашмаи ҳамаи обҳо ва бахрҳои дунё аст ва сипас тасвири худи олиҳа (зани зебое) омадааст [2, 110; 7, 48].

Ҳамин тавр, аз нигоштаи фишурда маълум мегардад, ки дар асари гаронмояи «Суратуларз»- и Ибни Ҳавқал роҷеъ ба ҳидронимҳои мавзеъҳои Мовароуннаҳр маълумоти аҷибу дақиқ ва муфид зикр гардидааст, ки ин маълумоти муаллифи асар оварда, аз чанд ҷиҳат ҷолиби диққатанд. Аввалан, маълумоти овардаи ӯ роҷеъ ба номҳои мавзеъҳои таърихии ба ҳидронимҳо мансуб буда, барои харитасозону номшиносон чун сарчашмаи боэътимод хидмат хоҳад кард. Сониян, ин маълумотро муаррихону ҷуғрофиёдонон ҷиҳати муайян кардани ҳудуди таърихии номҳои ҷуғрофӣ истифода хоҳанд намуд. Савум, ин номҳои ҷуғрофии марбути мавзеъҳои об аз нигоҳи мансубият бештар мутааллиқи забонҳои эронӣ, бахусус суғдӣ, бохтарӣ, хоразмӣ ва тоҷикиву забонҳои помирӣ буда, ин номҳо гувоҳи онанд, ки халқу қавмҳои эронӣ дар ин сарзамин бумӣ мебошанд, яъне аз азал иқомату зиндагӣ доранд ва он иддаое, ки гӯё халқи тоҷик аз халқҳои омада бошанд, ғайри воқеианд.

АДАБИЁТ

1. С. Айнӣ. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айнӣ. - Душанбе: Адиб, 2010. - 461 с.
2. С. Айнӣ. Куллиёт. - Ҷ.11 / С. Айнӣ. – Душанбе, 1965. - С. 82-110 .
3. Алимӣ Ҷ. Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб / Ҷ. Алимӣ. - Душанбе, 1995. - 198 с.
4. Алимӣ Ҷ. Мавзеънномаи Кӯлоб / Ҷ. Алимӣ. - Душанбе, 2008. - 46 с.
5. Алимӣ Ҷ. Топонимика / Ҷ. Алимӣ. - Душанбе, 1996. - 42 с.
6. Девонақулов А. Асрори номҳои кишвар / А. Девонақулов. - Душанбе: Ирфон, 1989. - С.4-25.
7. Исмоилов Ш. Таҳлили лингвистии топонимҳо / Ш. Исмоилов. - Душанбе, 1994. – 28 с.
8. Лившис В. А. Согдийские слова в таджикском языке / В. А. Лившис. – Душанбе, 1967. - 68 с.
9. Олимҷони Муҳаммадҷон. Баррасиҳо дар номшиносии тоҷик / Олимҷони Муҳаммадҷон. - Душанбе, 2004. - 68 с.
10. Офаридаев Н. Ойконимияи вилояти мухтори кӯҳистони Бадахшон / Н. Офаридаев. - Душанбе, 2001. - 125 с.
11. Тоҷиев Д. Т. Осори мунтахаб / Д. Т. Тоҷиев. - Душанбе, 2006. - С. 132.
12. Тӯраев Б. Забон-рукни тоат / Б. Тӯраев. - Душанбе, 2004. - С. 36.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: СЭ, 1969. - Ҷ.1. - 908 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: СЭ, 1969. - Ҷ.2. - 910 с.
15. Хромов А. Л. Очерки по топонимике и микротопонимике Таджи-кистана / А. Хромов. - Душанбе, 1978. - С. 39.
16. Ҳомидов Д. Топонимияи водии Кешруд / Д. Ҳомидов. - Душанбе, 2002. - 104 с.
17. Ҳомидов Д. Сарнавишти вожаҳо / Д. Ҳомидов. - Душанбе, 2008. - 146 с.
18. Ҳомидов Д. Корбасти гидронимҳо дар асари “Таърихи ҳумоюн” – и Гулшанӣ / Д. Ҳомидов // Паёми ДМТ. – Душанбе: Сино, 2010. - № 7. - С. 44-46.
19. Ибни Ҳавқал. Суратуларз / Ибни Ҳавқал. – Душанбе: Адиб, 2008. – С. 130, 132, 133-134, 135, 144, 156.

ҲИДРОНИМҲОИ ТОҶИКИСТОН ДАР АСАРИ«СУРАТУЛАРЗ»-И ИБНИ ҲАВҚАЛ

Дар мақолаи мазкур асари гаронмояи «Суратуларз»-и Ибни Ҳавқал аз нигоҳи корбасти гидронимҳои мавзеъҳои Мовароуннаҳр мавриди баррасӣ қарор мегирад ва муаллифон дар ин бобат мисолҳои зиёдро аз асар оварда, аз нигоҳи маъно ва сохтор таҳлил намудаанд, ки аз чанд ҷиҳат ҷолиби диққатанд.

Калидвожаҳо: гидронимҳо, истифодабарии гидронимҳо, хидронимҳои Тоҷикистон, маъно ва сохтори калима, асари гаронмояи «Суратуларз»-и Ибни Ҳавқал

ГИДРОНОМЫ ТАДЖИКИСТАНА В ПРОИЗВЕДЕНИИ ИБН ХАВКАЛА «СУЛАТУЛАРЗ»

В настоящей статье на основе изучения бесценного произведения ибн Хавкала «Суратуларз» рассматриваются гидронимы с точки зрения изученности местности Мовароуннахра.

Авторы по этому поводу приводят большое количество примеров, из произведения которые привлекают внимание читателей.

Ключевые слова: гидронимы, использование гидронимов, хидронимы Таджикистана, смысл и структура слова, бесценное произведение ибн Хавкала «Суратуларз».

HYDRONIMS OF TAJIKISTAN IN IBN HAWGALS WORK ‘ SURAT – AL – ARZ ‘ (The Shape of the Earth)

Srom the point of view of Central Ayias hydronims usage, and the authars picked up a number of examples according to this problem and analyzed them from the point of view of their semantic and structural formation, which are verv attractable from several aspects.

Kev words: hydronyms, the use of hydronyms, hydronymy of Tajikistan, the meaning and structure of words, a priceless work of Ibn was Haskala "Curators"

Сведения об авторах: ***Д. Р. Хомидов*** – кандидат филологических наук, доцент кафедры истории языка и типологии Таджиксого национального университета

Г. Х. Икромова – соискатель кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета.

Телефон: **(+992) 935-83-66-92**

НАЗАРЕ БА ЛЕКСИКАИ ЛАҲҶАИ ВАХЁЙ-ҚАРОТЕГИНӢ

О. Борунов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шевашиноси маъруф В. С. Расторгуева соли 1960 дар кунгураи байналмилалии шарқшиносон бо маърӯзаи « Опыт класификации таджикских говоров» баромад намуд, ки матни он дар шакли як китобчаи хеле хурд ба таври алоҳида худи ҳамон сол ба табъ расид. Ин китобча баъдтар соли 1964 дар китоби ӯ « Опыт сравнительного изучения тадикских говоров» ба сифати як боби ҷудогона ҷо дода шуд [10, 154-162]. Дар ин боб ӯ шеваҳои забони тоҷикиро ба чор гурӯҳ ҷудо кардааст, ки яке аз онҳо шеваи ҷанубӣ мебошад. Муҳаққиқ хусусиятҳои дохилии ҳар як шеваро дар асоси тафовутҳои овозӣ ва қисман шаклҳои феълӣ ба инобат гирифта, дар ин замина шохаҳои лаҳҷавии онҳоро низ муайян намудааст. Ӯ мегӯяд: «Ҳар кадоме аз ин гурӯҳҳо боз ба шохаҳои калони лаҳҷавӣ ва шохаҳои калон, дар навбати худ, ба шохаҳои хурди лаҳҷавӣ ва зерлаҳҷаҳо ҷудо мешаванд» [10, 157]. Ин аст, ки дар дохили шеваи ҷанубӣ панҷ гурӯҳи лаҳҷаҳоро аз ҳам ҷудо намудааст. Инак, лаҳҷаи қаротегинӣ аз ҷумлаи онҳост.

Лаҳҷаи қаротегинӣ дар як ареали васеи ҷуғрофӣ- дар ду соҳили дарёҳои Сурхобу Хингоб ва рӯди азими Вахш то мавзеи сохтмони НОБ-и Роғун интишор ёфтааст. Албатта, вақте ки лаҳҷа дар чунин як ҳавзаи фарохи ҷуғрофӣ густариш меёбад, табиист, ки дар нутқи сокинони маҳалҳои алоҳидаи он кам ё беш тафовути фонетикӣ ва ё лексикию грамматикӣ, баъзан ҳам ину ҳам он ба амал меояд. В. С. Расторгуева ҳамин гуна фарқиятро дар нутқи аҳолии ду тарафи дарёи Сурхоб эҳсос карда, ба хулосае омад, ки дар ин минтақа на як лаҳҷа, балки ду лаҳҷаи мустақил амал мекунанд. Аз ин хотир, лаҳҷаи мазкурро боз ба ду зергурӯҳ тасниф кард: а) лаҳҷаи қаротегинӣ, ё худ лаҳҷаи қаротегинии соҳили рост; б) лаҳҷаи вахиёй-қаротегинӣ, ё лаҳҷаи қаротегинии соҳили чап (ҳавзаи поёноби дарёи Хингоб), ки аз деҳаи Тавилдара то мавзеи бо ҳам омадани дарёҳои Сурхобу Хингоб (ноҳияи Нуробод-О. Б.)-ро фаро мегирад [10, 161]. Муаллиф оид ба умумияту фарқияти ин ду шохаи лаҳҷавии шеваи ҷанубӣ далелҳои фаровон дорад ва дар асоси он далелҳо баъзе фарқиятҳои дохилии онҳоро нишон додааст [10, 161], ки он фарқиятҳоро маводи андӯхтаи мо низ тасдиқ мекунад. Аммо чун ин мавзӯъ мавриди баҳси дигар қарор хоҳад гирифт, алҳол дар ин мақола аз ин беш дар ин хусус чизе нагуфта, танҳо ба тадқиқи баъзе хусусиятҳои лексикаи лаҳҷаи вахёй-қаротегинӣ дар мисоли калимаҳои арабӣ машғул мешавем.

Аз адабиёти илмӣ бармеояд, ки лаҳҷаи қаротегинӣ (соҳили рости дарёи Сурхоб) нисбат ба лаҳҷаи вахиёй-қаротегинӣ (соҳили чапи Сурхоб) бештар омӯхта шудааст. Инро метавон аз рисолаҳои А. З. Розенфельд «Говоры Каратегина» [12] ва Исмоилов Ш. «Лексика каратегинского говора» [4] ба қиёс гирифт. Лекин оид ба лаҳҷаи вахиёй-қаротегинӣ ба ҷуз мақолаҳои Н. Кисляков «Описание говора таджиков Вахё-боло» [5, 24-59] ва Р. Саидов «Баъзе хусусиятҳои лексикаи шеваи Шехои Вахёи Боло» [13, 108-118] чизи дигаре дар даст надорем.

Таркиби луғавии лаҳҷаи вахёй-қаротегинӣ ниҳоят бой ва гуногунранг аст. Ин гуногунрангӣ дар қабатҳои гуногуни калимаҳо, гурӯҳҳои мавзӯӣ ва семантикии вожаҳо, муносибати воҳидҳои луғавӣ ба забонҳои алоҳида, қолабҳои калимасозӣ, васоити калимасоз ва ғайра ба назар мерасад.

Як бахши калони луғати лаҳҷаи мазкурро вожаҳои ба истилоҳ иқтибосӣ ташкил медиҳанд, ки миёни онҳо иқтибосоти арабӣ мавқеи калон доранд.

Калимаҳои арабӣ аз асрҳои VII-VIII сар карда, ба забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он дохил шудан гирифтанд. Ин раванди таърихӣ вобаста ба ҳодисаи хуҷуми араб ба Осиёи Миёна ва ба ҳайати хилофат дохил гардидани ин марзи ҷуғрофӣ ба амал омад. Дар натиҷаи ин ҳодиса сели калимаҳои арабӣ ба лексикаи забони тоҷикӣ ворид гардида, дар он як таҳаввулоти азим ба вуҷуд овард. Н. Маъсумӣ дар ин бобат чунин мегӯяд: «Таҳйироти ҷиддӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ дохил шудани калима ва ибораҳои арабӣ мебошад, ки ин на танҳо ба воқеаи таърихии дар асрҳои VII-VIII рӯйдодагӣ вобаста аст, балки протсесси дохилшавии унсурҳои забони арабӣ дар тамоми даврaҳои тореволютсионии мардуми Осиёи Миёна давом дошт. Ин масъала таърихан ба воқеаи Осиёи Миёна ва Эронро истило кардани арабҳо ва баъд аз он дар мамлакат афзудани нуфузи дину забони арабӣ алоқаманд аст» [8, 131].

Калимаҳои арабӣ ба лексикаи лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ бо чанд роҳ ворид гардидаанд, ки баъзе аз онҳоро ба таври зерин номбар кардан мумкин аст:

1. Ҷорӣ гардидани дини ислом дар ин ҳавзаи ҷуғрофӣ ва ба ҷо овардани қоидаҳои динӣ аз ҷониби мардуми маҳаллӣ. Бо ин роҳ асосан калимаҳое дохил шудаанд, ки онҳо ба соҳаҳои гуногуни дин, адои урфу одати динӣ, супоришҳои динӣ, маросимҳои динӣ дахл доранд. Истифодаи аксарияти ин навъи калимаҳо дар лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ, монанд ба забони адабии тоҷик сурат мегирад. Аммо дар баробари ин, баъзе аз онҳо тибқи қонунҳои дохилии худи лаҳҷаи мазкур ба тағйироти фонетикӣ ё лексикӣ гирифтор мегарданд.

2. Таҳсили толибилмони маҳаллӣ дар мадрасаҳои Бухорову Самарқанд ва муносибату муошарати онҳо бо ҳомиёни дину мазҳабҳои исломӣ.

3. Таъсири забони адабии тоҷик ба лаҳҷаи мазкур, ки дар забони адабӣ иқтибосоти забони арабӣ ниҳоят фаровон аст.

4. Дар муддати ду аср (а. VII-IX) дар Мовароуннаҳру Хуросон на танҳо ба сифати забони дин, балки ба ҳайси забони илму фарҳанг амал кардани забони арабӣ.

Калимаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ нахуст дар шакли гуфтугӯйӣ амал карда, пас аз он оҳиста-оҳиста ба забони адабии хаттӣ роҳ ёфтанд ва ба ин восита дар як давраи муайяни таърихӣ қариб тамоми паҳлуҳои фаъолияти мардуми тоҷикро фаро гирифтанд. Бинобар он, тадқиқи ҳамаҷонибаи ин гурӯҳи вожаҳо дар бобати дақиқ муайян намудани марҳилаҳои аввали рушди забони ҳозираи тоҷик аҳамияти калон пайдо мекунад. Вале бояд иқрор шуд, ки оид ба ин масъала дар забоншиносии тоҷик ба ҷуз асари Т. Бердиева, ки он дар асоси маводи матбуоти солҳои 20-уми асри XX иншо ёфтааст, чизи дигаре камтар ба назар мерасад [1].

Калимаҳои арабӣ дар таркиби луғавии лаҳҷаҳои маҳаллӣ ҷой ва мавридҳои махсуси истеъмоли худро доранд. Ба таври дигар, лаҳҷаҳо дар ин бобат аз забони адабии тоҷик як андоза фарқ мекунанд. Аз ин рӯ, баррасии калимаву истилоҳоти арабӣ дар асоси маводи лаҳҷаҳои алоҳида ва ба ин восита муайян намудани умумияту фарқияти лаҳҷаҳо аз забони адабӣ дар ин бобат дорои аҳамияти калон аст. Ҳаминро ба ҳисоб гирифта Т. Мақсудов, Р. Л. Неменова ва Ғ. Ҷураев, Ш. Исмоилов дар доираи солҳои 70-80-уми асри XX ин мавзӯъро аз рӯйи маводи лаҳҷаҳои Исфара, водии Рашт ва умуман шеваи ҷанубӣ каму беш мавриди омӯзиш қарор доданд [6, 55-60; 9, 276-283; 3, 28-31]. Баъдан дар ибтидои асри XXI ба ин масъала дар асоси маводи лаҳҷаи Мастчоҳ Ф. Убайдов ва зимни маводи лаҳҷаи Конибодом Р. Сангинова даст заданд [15, 114-146; 14, 14-16].

Калимаву истилоҳоти арабӣ, ки мо аз лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ гирдоварӣ намудем, аз нигоҳи теъдод хеле зиёданд. Онҳо ба таркиби луғавии лаҳҷаи мазкур нисбат ба дигар унсурҳои иқтибосӣ барвақттар роҳ ёфта, рафта-рафта дар истеъмоли соҳибони лаҳҷа мавқеи устувор пайдо карданд. Ба хусусияти қадимӣ доштани иқтибосоти арабӣ дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ В. С. Расторгуева ҳанӯз аввали солҳои 60-уми асри XX ишора карда, чунин гуфта буд: «Қабати нисбатан қадимаи лексикаи иқтибосиро калимаҳои арабӣ ташкил медиҳанд. Ин навъи вожаҳо дар ҳама лаҳҷаҳо ба назар мерасанд, ки бисёре аз онҳо ба фонди луғавии забони умумитоҷикӣ раҳ ёфтаанд» [10, 151].

Маълум аст, ки лаҳҷаҳои маҳаллӣ ҳамчун воситаи муошарати як гурӯҳи нисбатан хурди аҳолӣ дар марзҳои алоҳидаи ҷуғрофӣ иқтидори зиёд доранд ва як қисм калимаҳоро хоҳ худӣ бошанд, хоҳ иқтибосӣ, ба меъёрҳои фонетикиву грамматикии худ мутобиқ месозанд. Ҳатто иддае аз онҳоро ба тағйироти маъноӣ гирифтор менамоянд. Ҳамин ҳодисаро дар унсурҳои иқтибосии арабӣ, ки аз лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ ба даст овардаем, низ дидан мумкин аст. Аммо дар ин мақолаи ҳаҷман хурд тамоми паҳлуҳои ин масъаларо фаро нагирифта, танҳо ба тадқиқи он иқтибосҳое машғул мешавем, ки дар лаҳҷаи мазкур ба тағйироти маъноӣ гирифтор гардидаанд, аз қабили **таҳсин(تحسين),** ки маънои он дар асл «таъриф, офарин, офарин гуфтан» бошад ҳам, дар лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ дар мафҳуми «водор кардан, майлу хоҳиш доштан» кор фармуда мешавад. Ё худ мегирем вожаи **тазкира ه(تذكر)**-ро, ки маънии адабии он ба ҳама маълум аст, аммо дар лаҳҷаи мазкур ба маънии «такрор кардан, ёдоварӣ намудан» истеъмол меёбад.

Дар ҳақиқат, ин гуна калимаҳо дар ин лаҳҷа хеле зиёданд, ки баъзе аз онҳо дар тӯли таърих на як, балки чандин маънию тобишҳои дигари маъноӣ пайдо кардаанд. Дар мавриде метавонем аз маъниҳои нахустину иловагӣ-лаҳҷавии онҳо натиҷаи дуруст ба даст оварем, ки маводи ҷамънамударо

дар муқоисаву муқобила бо луғатҳо ва сарчашмаҳои таърихӣ мавриди омӯзиш қарор диҳем. Ба ин маънӣ Президенти Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мефармояд, ки «Масъалаҳои забонро бе омӯзиши дақиқи илмӣ ва таҳқиқи даврaҳои таърихии он дар асоси осори хаттӣ наметавон ба таври дуруст ҳаллу фасл кард» [18]. Ин ишора бар он аст, ки забонҳои дунё ҳамеша дар иртибот бо ҳамдигар инкишоф меёбанд ва дар ҷаҳон забон ё лаҳҷаеро наметавон пайдо кард, ки аз забон ва лаҳҷаҳои дигар таъсир нагирифта бошад. Дар ин бобат Н. М. Шанский чунин менависад: «Дар рӯйи замин чунин як забоне вуҷуд надорад, ки вай тамоман аз таъсири забонҳои дигар озод бошад, чунон ки ягон халқи эҷодкор ва соҳиби забон наметавонад тамоман ҷудо ва дур аз дигар халқҳо зиндагӣ ба сар барад» [17, 87]. Маҳз ана ҳамин ҷиҳати масъала тақозо менамояд, ки он қабати калимаҳои арабиро, ки имрӯз дар лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ хусусияти маҳаллӣ пайдо карданд ва ҳамчун диалектизми семантикӣ шинохта мешаванд, дар қиёс бо луғатҳои тафсирӣ ба риштаи таҳқиқ кашем. Таваҷҷуҳ мекунем ба калимаҳои **фақир, манзил, қалам, ғурбат, тал, мадор, саҳна, толеъ** ва амсоли инҳо, ки дар забони адабии тоҷик бо ҳамон маъноҳои маъмули худ хеле фаровон ба кор мераванд, вале дар муоширати соҳибони лаҳҷаи мазкур онҳо маънии лаҳҷавӣ гирифтаанд. Аз маънии решагии ин воҳидҳои луғавӣ танҳо ашхосе огоҳӣ дорад, ки соҳиби маълумоти кофӣ аст.

Вожаи **фақир (فقير)** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (1969) «бечора, бенаво, камбағал» маънидод карда шудааст [19, 428], ки ин маъно дар забони муосири тоҷик ҳам роиҷ аст. Аммо дар лаҳҷаи мазкур **фақир** на дар маънои боло, балки ба маънои «сатил» кор фармуда мешавад:

Бъра (бирав) да(р) **фақир** ow бийор (Хур).

Синоними он дар лаҳҷаи қаротегинӣ диалектизми **чалак** мебошад.

Диалектизми **фақир** дар лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ бо пасванди**-ча** омада, шакли **фақирча** ҳам дорад, ки **фақирча** маънои «сатилча, сатили хурд»-ро ифода мекунад:

Фақирча пъри руған-ай (Хур).

Маънии луғавии калимаи **манзил (منزل)** дар луғат ба таври зерин дода шудааст: «работе, ки дар масофаи муайяни роҳ барои дамгирии корвониён бино карда мешуд, истгоҳ, ҷойи дамгирии мусофирон. . .» [19, 632]. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик вожаи мазкур ба маънии «хона, иқоматгоҳ, ҷойи зист» мунтазам ба кор меравад. Вале дар лаҳҷаи мазкур ин воҳиди луғавӣ танҳо дар маънии «гӯр, қабр, қабристон» истеъмол меёбад:

Сари **манзили** аво-ш рафтай (Гулрез).

Дар ин мисол маънии лаҳҷавии **манзил** бо маънои аслии он алоқамандӣ дорад, зеро қабр ҳам мисли **работ** ҷой, макон аст. Яъне, ҳар ду аз гурӯҳи исмҳое мебошанд, ки дар ифодаи макон истеъмол меёбанд. Лекин аз он ҷиҳат, ки яке (работ) ба ашхоси зиндаву дигаре (қабр, гӯр) ба мардуми фавтида иртибот мегирад, то ҷое аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Аз ҷониби дигар, вожаи **манзил** дар лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ танҳо дар ҳамон мафҳуми лаҳҷавияш ба кор меравад, ки дар ин мавриди ҳамчун диалектизми семантикӣ намудор мегардад.

Калимаи **толеъ (طالع)** ҳам дар лаҳҷа ҳамин гуна хусусият дорад. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (1969) ин воҳиди луғавӣ ба маънии «тулӯъкунанда, бароянда» зикр ёфтааст [19, 371]. Аммо, вақте ки вожаи мазкур ба таркиби луғавии лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ ворид гардид, лаҳҷаи номбурда онро дар асоси қоидаҳои дохилии худ ҳазм намуда, ба тағйироти маъноӣ гирофтор кард. Акнун соҳибони лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ воҳиди луғавии **толеъро** на ба маънии боло, балки ба маънии «бахту саодат» кор мефармоянд:

И(н) бечора **толеъ** надоштаст, ҳар руз шу-ш лат-ъш мекъна (Нушор).

Бояд қайд кард, ки калимаҳои иқтибосӣ баробари ҳазм гардиданашон дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ ба меъёрҳои калимасозии онҳо низ мутобиқ мешаванд ва мебинед, ки тавассути пешванду пасвандҳои тоҷикӣ шакли сохта пайдо мекунанд ва ё бо унсурҳои тоҷикӣ дар як таркиб ҷо гирифта, навъи калимаҳои мураккабро ба вуҷуд меоранд. Калимаи **толеъ** дар лаҳҷаи мазкур ба ҳамин ҳодиса гирифтор гардида, дар як маврид ба воситаи пешванди **бе**-дар шакли **бетолеъ (бебахт, бахтбаргашта)** қолаби сохта пайдо карда бошад, дар мавриди дигар бо калимаи тоҷикии **хуш** алоқа баста, вожаи мураккабсохти **хушполеъро** ба вуҷуд овардааст, ки бо воҳиди луғавии **бетолеъ** дар мавқеи антонимӣ қарор мегирад:

Ҳами(н) фарзанд **хъшполеъ** боша(д), зиқ нъмешай, агар **бетолеъ** боша(д), чи ко (р) каҳанга нъмедунӣ (Сари пул).

Воҳиди луғавии **мадор (مـد ا ر)**, ки дар луғат ба маънои «маркази гардиш, меҳвар, нуқта ё хате, ки дар атрофи он гардиш ба амал меояд» ва боз чанд маънои дигари мачозӣ оварда шудааст [19, 619], дар лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ маъмулан дар мафҳуми «қувват, тавон, зӯр, дармон» истеъмол меёбад. Мураттибони луғати лаҳҷаҳои ҷанубӣ низ ба ҳамин маъни роич будани онро дар лаҳҷаи мазкур қайд кардаанд [16, 430]:

Касал-ай, **мадори** гап заҳан надора(д) (Шулонак).

Гуфтан лозим аст, ки калимаи иқтибосии **мадор** дар лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ аз унсурҳои сермаъност ва ба ҷуз маънои боло, боз ба маънии «андак, каме, қадре», инчунин «вақти, ҳангоми» ва амсоли инҳо ҳам кор фармуда мешавад. Ин рӯйдод, албатта, тасодуфӣ нест, балки ба ҳамон ҳодисаи азхудшавии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ин лаҳҷа вобастагӣ дорад. Зеро, вақте ки калимаи як забон ба забони дигар, ё лаҳҷаҳои он ворид мегардад, табиист, ки ба ҳама қоидаҳои маъмули ҳамон забон, ё лаҳҷа мутобиқ шуда, аз рӯйи ҳамон қонуну қоидаҳои дохили он амал мекунад. Ҳамин гуна тақдири таърихӣ зимни азхудшавӣ дар лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ ба сари вожаи арабии **мадор** бор гардид. Раванди сермаъноиро аз сар гузаронидани **мадор** дар ин лаҳҷа ва дар маъниҳои «каме, андак, қадре», «вақти, ҳангоми» ба кор рафтани он дар муоширати соҳибони лаҳҷаи мазкур дар ҳамин асос ба амал омадааст:

Бъра, **мадоре** кор къ(н), бас-ай, бо(з) бъгард бийо (Хипшон)

Мадори рафтан шид, мън-а хawар къ(н) (Гулрез).

Ҳамин ҳодисаро дар калимаи **талл (طـل)** ҳам, ки аз нигоҳи баромад арабист, метавон ба мушоҳида гирифт. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (1969) дар шакли **тал(л)** бо маъниҳои «пушта, теппа, кӯҳи паст, тӯдаи хоку рег»; «шабнам», «борони реза» оварда шудааст [19, 310]. Аммо вақте ки ин калимаро аз лексикаи лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ пайдо карда, ба тадқиқ гирифтем, маълум гардид, ки вай дар лаҳҷаи мазкур дар ду мафҳуми дигар, ки аз маъниҳои боло фарқ мекунанд, кор фармуда мешавад. Инак, он маъноҳо: а) «ҳар чизи болои ҳам бо тартиб чидашуда» (за қабили кӯрпаю болишт, ҳезум, матоъ»; б) «лойи нарми соҳили дарё, ки пойи инсон дар он меғӯтад».

Агар чуқуртар назар андозем, мебинем, ки байни маънии якуми лаҳҷавии он бо маънои дар луғат додашуда як андоза умумият ҷой дорад, ки ин зимни ҳодисаи сермаъноии калима - дар натиҷаи қиёс, ё шабоҳати ашёи болои якдигар гузошташуда бо теппа, тӯдаи регу гил ба амал омадааст. Лекин маънии дуюми лаҳҷавии он аз инҳо хеле дур аст.

Ба ин монанд, воҳидҳои луғавии **қотил**, **латифа**, **хазина**, **мақом** ва амсоли инҳо низ дар лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ аз қабили диалектизмҳои лексикӣ-семантикӣ ҳисоб меёбанд. Зеро онҳо дар нутқи намояндагони лаҳҷаи мазкур на ба он маъниҳое, ки дар забони адабии тоҷик доранд, балки ба маънии хосси лаҳҷа истеъмол меёбанд. Доираи маънои лаҳҷавии онҳо васеъ нест ва аз ҳудуди интишори лаҳҷаи ҷанубӣ берун рафта наметавонанд. Аз ҳамин ҷиҳат ин калимаҳо хусусияти лаҳҷавӣ пайдо карда, ба гурӯҳи диалектизмҳои лексикӣ-семантикӣ дохил мегарданд. Барои мисол вожаи **қотил (قـا تـل)**-ро мегирем, ки аз решаи **қатл** рӯйидааст. Калимаи арабии **қотил** фоил, яъне исми шахс аст ва дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (1969) «қатлкунанда, кушанда, он кӣ мавҷуди зиндаро мекушад» маънӣ карда шудааст [19, 701]. Аммо дар лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ **қотил** хусусияти сифатӣ касб карда, ба маънои «қобил, кордон, моҳир, гулдаст, бемонанд» кор фармуда мешавад. Мураттибони «Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» (2012) низ дар ҳамин маъно маъмул будани онро дар ин лаҳҷаҳо зикр кардаанд [16, 393].

Шариф устои хуб-ай, да(р) лойъ девол **қотил**-ай (Сари пул).

Воҳиди луғавии **латифа (لـطـيـفـه)** дар луғат ба маънои «шӯхӣ, базла, мутоиба, сухани бозарофат» оварда шудааст [19, 549]. Дар ҳақиқат, калимаи мазкур дар забони тоҷикӣ хеле маъмул аст ва моҳиятан маънои суханеро мефаҳмонад, ки ниҳоят нозук ва мухтасару пурмаъно бошад. Аммо чун лаҳҷаҳои маҳаллӣ қонуну қоида ва меъёрҳои дохилии худро доранд ва баъзе калимаҳои иқтибосиро ба қонунҳои фонетикиву лексикии худ мутобиқ месозанд, лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ вожаи **латифа**ро дар худ ба маънои дигар қабул кардааст, ки он маъно номи асбоби даҳонкушоду поёнтанге мебошад, ки тавассути он ба зарфҳои даҳонтанг, аз қабили чароғ, равған мерезанд:

Латифа-ра бийор-ъ да(р) чъроғ карасин бърез (Бурсад).

Мураттибони «Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубӣ забони тоҷикӣ» дар нутқи аҳолии як қисми мавзеъҳои ҷанубии Тоҷикистон муодили **латифак** доштани онро низ қайд кардаанд [16, 413], ки чунин

шакл пайдо кардани калимаи **латифа** низ зимни қоидаи ҳазмшавии он дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ба амал омадааст. Ин аз он ҷиҳат аст, ки калимаҳои иқтибосӣ, ҳамин ки дар лаҳҷаҳои маҳаллӣ аз худ шуданд, соҳибони лаҳҷаҳо миёни онҳову унсурҳои худӣ дигар тафовут намебинанд ва ба ҳар шаклеву ба ҳар маъное, ки хоҳанд, онҳоро ба кор мебаранд. Ин раванд бардавом аст ва аз даврахои аввали рушди забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он ибтидо гирифта, то имрӯз идома дорад. Воқеан, ин ҳодиса дар дигар забонҳову дигар лаҳҷаҳо ҳам ба назар мерасад [7, 47].

Чунонки гуфта шуд, вожаи **хазина(خزينة)** бо воҳиди луғавии **латифа** «ҳамтақдир» аст. Дар нутқи соҳибони лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ калимаи мазкур дар радифи калимаҳои **қотил**, **латифа**, **дарак** ва амсоли инҳо таѓйири маънӣ карда, имрӯз дар ифодаи мафҳуми «равѓанҷойи кундаи ҷувоз» истифода мешавад. Ҳол он ки дар забони адабиёти класикӣ **хазина** ҳамчун ифодакунандаи маънии «ҷойи нигоҳ доштани пул ва ҷавоҳирот, сандуқи давлатӣ» ба қалам дода шудааст [19, 455], воқеан, дар забони адабии муосири тоҷик ҳам **хазина** бо ҳамон маънӣ фаҳмида мешавад. Аммо раванди азхудшавии он дар лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ тақозо кардааст, ки аз маънии асливу бунёдии худ канда шуда, дар маънии хосси лаҳҷа - «равѓандони кундаи ҷувоз» мавқеъ пайдо намояд:

Хазинайи ҷъвоз-а дь-се бор ба owи гарм бъшу, бъад зъѓер-а бъдоз (Лоҷурк).

Бояд қайд кард, ки вожаи арабии **хазина** дар лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ ба ҷуз маънии боло боз дигар маънои лаҳҷавӣ низ пайдо кардааст, ки он маънӣ «хонаи махсус барои масолеҳи рӯзгор, анбори ѓаладона» мебошад. Ин ҳодиса шаҳодат медиҳад, ки **хазина** дар лаҳҷаи мазкур аз гурӯҳи калимаҳои сермаъност. Зеро, агар андак чуқуртар андеша намоем, миёни ҳар ду маънии лаҳҷавии он як робитаи басо нозуке эҳсос мегардад, ки он дар мафҳуми ҷойи захира шудан, ё ҷамъ кардани ягон ашё, аз қабили равѓан, орд, ѓалла, лавозимоти рӯзгор ва ѓайраро ифода кардани онҳо мебошад.

Зъмистун сахт умад, ба(ъ)д бисйорӣ рафтем ай **хазинаи** усто Шариф чан(д) ҷъвол ҷав-ъ гандъм гъръфтем, то боҳор расид (Лангар).

Ҳамин гуна ҳодисаро вожаи **мақом (مقام)** низ аз сар гузаронидааст. Маънои луғавии **мақом** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (1969) «ҷой ва маҳалли сукунат, ҳамчун шаҳр, деҳа; иқоматгоҳ, ҷойи истиқомат» мебошад. Дар ин замина боз чанд тобиши маъноии он дар ин луғат зикр ёфтааст [19, 671]. Лекин дар лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ вай дар ифодаи мафҳуми «одат, рафтор, анъана» ва ҳам «тарз, хел» мавриди истеъмол қарор дорад, ки ин маъноҳои лаҳҷавии он бо маъноҳои аслиаш ҳеҷ умумият надоранд. Ин аст, ки ҳамчун диалектизми лексикӣ хусусияти семантикӣ зоҳир кардани он маҳз ба ҳамин ҳодисаи забонӣ алоқамандӣ дорад.

Дар омади гап, бояд гуфт, ки калимаи **мақом** дар забони адабии ҳозираи тоҷик маънои «вазифа, мансаб, мартаба; оҳанги мусиқӣ» ва ѓайраро ифода мекунад. Аз ин мебарояд, ки калимаи мазкур дар забони адабӣ ҳам аз унсурҳои сермаънои нутқ аст, вале ин маъноҳои он дар лаҳҷаи мазкур роиҷ нестанд.

Як роҳи ҳазмшавии вожаҳои иқтибосӣ дар лаҳҷаҳо ин азхудшавии маъноӣ мебошад, ки чун унсури сермаъно дар маъниҳои «рафтор, кирдор, одат, анъана; тарз, хел» мавқеъ пайдо кардани калимаи арабии **мақом** дар лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ зимни ҳамин рӯйдоди воқеӣ ба амал омадааст.

Да(р) мо и(н) хел **мақом** нест; Йа **мақом** гап мезана(д), ки ҳайрун мешай (Ҳичборак).

Як қисми калимаҳои арабӣ вобаста ба ҳодисаҳои азхудшавӣ дар лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ дар як таркиб ҷо гирифта, вазифаи ҷузъи номии феълҳои таркибии номиро ба уҳда мегиранд. Дар ин бобат мавқеи ёвари **кардан** калон аст. Аммо инро мебояд зикр кард, ки дар ин маврид онҳо маънои асосии худро гум карда, дар мафҳуми сирф лаҳҷавӣ амал мекунанд. Масалан, феълҳои таркибии номии **ѓурбат кардан**, **қалам кардан**, **дарак кардан** ва монанди инҳо бо ҳамин роҳ шакл гирифтаанд. Дар феъли якум ҷузъи **ѓурбат** маънои «ѓарибӣ, мусофирӣ, ҷудоӣ аз ватан»-ро дорад [19, 658], аммо дар лаҳҷаи мазкур якҷоя бо феъли **кардан** маънои «ҷанҷол кардан, сарзаниш кардан, норозигӣ баён намудан»-ро мефаҳмонад.

Awo-м йа(к) қийомат **ѓърбатм кард**, гуфт, ки асп-а ow надодӣ (Себистон).

Дар феъли дуюм маънои исми **қалам** ба ҳама маълум аст. Дар лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ низ **қалам** бо ҳамон маънои маъмули худ ба кор меравад, вале, вақте ки бо ёварҳои **кардан** ё **шудан** таркиб баст, маънои он дигар мешавад. Яъне, маънои лаҳҷавӣ мегирад, ки он «буридан» ё «даридан» мебошад;

И(м) руз навдвҳой ток-а **қалам каҳем**, пъгаҳ навдаҳой сewo-ра **қалам менем**. (Баҳористон)

Кърта-м да(р) хор-о **қалам шид** (Лангар).

Ҷузъи **дарак** аз феъли таркибии номии **дарак кардан** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (1969) ба маънои «ниҳояти чуқурӣ, қаъри чизе, ҳамчун таги дарё, қаъри баҳр» оварда шудааст [19, 324]. Дар лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ бошад, маънои он «хабар, бохабар шудан, хабардор гардидан» аст. Лекин, ҳамин ки бо ёвари **кардан** якҷоя омад, мафҳуми «пурсон шудан, чизеро ҷустан, кофтукоб кардан»-ро ифода мекунад:

Ҳарчанд **дарак карем**, ура дига(р) наёфтем. (Ёзғанд)

Ҳамаи ин собит месозад, ки лаҳҷаҳои маҳаллӣ дар муқоиса бо забони адабии тоҷик дар бобати қабули иқтибосоти арабӣ як андоза фарқ мекунанд. Аз ин рӯ, «Омӯзиши калимаҳои иқтибосии забони арабӣ аз рӯйи материали шеваҳои забони тоҷикӣ боз ҳам аҳамияти муҳим касб мекунад» [9, 277].

Тағйироту таҳаввулоти калимаҳои иқтибосии забони арабӣ, ки дар лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ ба мушоҳида гирифта шуд, албатта, бо таъсири омилҳои дохилии худи ҷомеа ба амал омадаанд. Зеро забон ва лаҳҷаҳои он дар иртиботи қавӣ қарор доранд ва таъсири мутақобила миёни онҳо пайваста идома меёбад. Профессор Ю. Д. Дешериев ба ин маънӣ чунин менависад: «На танҳо ҷомеа дар инкишофи забон таъсир мегузорад, балки забон ҳам ба соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа беасар наmemонад» [2, 7].

Ба ин тариқ, лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ сарвати пурғановати худро, ки иборат аз унсурҳои ноби сирф тоҷикист, ҳифз намуда, ҳамзамон таркиби луғавиашро аз ҳисоби унсурҳои иқтибосӣ такмил мебахшад ва воҳидҳои иқтибосиро зимни қоидаҳои азхудкунии фонетикӣ ва семантикиву грамматикӣ дар худ ҳазм месозад.

АДАБИЁТ

1. Бердиева Т. Лингвистические и экстралингвистические причины арабских заимствований (по материалам прессы 20-х годов) / Т. Бердиева. - Душанбе, 1971. - 230 с.
2. Дешериёв Ю. Д. Социальная лингвистика / Ю. Д. Дешериёв. - М., 1977. - 382 с.
3. Исмоилов Ш. Лексика каратегинского говора. дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук / Ш. Исмоилов. - Душанбе, 1982. - 201 с.
4. Исмоилов Ш. Лексика каратегинского говора» / Ш. Исмоилов // АҚД. - Душанбе, 1982. - 24 с.
5. Кисляков Н. Описание говора таджиков Вахио-боло. Труды таджикский базы. Т. 3 (лингвистика) / Н. Кисляков. - Москва-Ленинград, 1936. - С. 29-59.
6. Мақсудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара / Т. Мақсудов. - Душанбе, 1977. - 160 с.
7. Матвияс И. Г. К истории диалектов украинского языка / И. Г. Матвияс // Совещание по общим вопросам диалектологии и истории языка (тезисы докладов и собщений). - М., 1979. - С. 46-48.
8. Маъсумӣ Н. Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат / Н. Маъсумӣ. - Душанбе, 1966. - 267 с.
9. Неменова Р. Л., Ҷураев Ғ. Шеваи ҷануби забони тоҷикӣ / Р. Л. Неменова, Ғ.Ҷураев. - Душанбе, 1980. - Ҷ. 1. - 328 с.
10. Расторгуева В. С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров / В. С. Расторгуева. - М., 1964. - 188 с.
11. Расторгуева В. С. Опыт класификации таджикских говоров / В. С. Расторгуева. - М., 1960. – С. 6.
12. Розенфельд А. З. Говоры Каратегин / А. З. Розенфельд. - Сталинобод, 1960. - 106 с.
13. Саидов Р. Баъзе хусусиятҳои лексикаи шеваи Шеҳои Вахёи Боло / Р. Саидов // Маҷмӯаи илмӣ (серияи филологӣ) ҷ. IV (нашри VIII) Институти давлатии педагогии Кӯлоб ба номи Рӯдакӣ. - Кӯлоб, 1969. - С. 108-118.
14. Сангинова Р. И. Лексика канибадамского говора таджикского языка / Р. И. Сангинова // АКД. - Душанбе, 2012. - 23 с.
15. Убайдов Ф. А. Ҳифзати вожаҳои аслӣ ва иқтибосии даврони куҳани забони тоҷикӣ дар лаҳҷаи Мастчоҳ / Ф. А. Убайдов. - Хуҷанд, 2012. - 171 с.
16. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ (мураттибон: М. Маҳмудов, Ғ. Ҷураев, Б. Бердиев). - Душанбе, 2012. - 946 с.
17. Шанский Н. М. Лексикология русского языка / Н. М. Шанский. - М., 1972. - 117 с.
18. Эмомалӣ Раҳмон. Ҷумҳурият. 21-03-2010. - №37 (21544).
19. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М., 1969. – 945 с.

НАЗАРЕ БА ЛЕКСИКАИ ЛАҲҶАИ ВАХЁӢ-ҚАРОТЕГИНӢ

Дар мақолаи мазкур, сухан оиди калимаҳои иқтибосии арабӣ дар шеваи вахёӣ–қаротегинӣ ва мувофиқакунонии фонетикиву лексикӣ ва грамматикӣ дар гуфтори мардуми сукунатдошта дар ҳудуди вусъатёбии ин шева меравад. Тағйирёбии семантикӣ ва тобишҳои стилистикӣ, ҳамчунин робитаи муродифи (синонимӣ) ва ҳамгунагии (омонимии) онҳо, сермаъногӣ ва суолҳои дигари вобаста ба ин гурӯҳи калимаҳо дида баромада шудааст.

Калидвожаҳо: лаҳҷаи ҷануб, забони тоҷикӣ, диалект, калима, иқтибос, лексика, калимаҳои арабӣ, лексикаи лаҳҷаи вахёӣ-қаротегинӣ.

ВИДЕНИЕ ЛЕКСИКИ ВАХИНО-КАРАТЕГИСКОГО ГОВОРА

В данной статье речь идёт об арабских заимствованиях слов в вахинско-каратегинском говоре, их фонетической, лексической и грамматической адаптации в речи людей, проживающих на территории распространения данного говора. Рассматриваются их семантические изменения, стилистические оттенки, а также синонимичные и омонимичные отношения, многозначность и другие вопросы, связанные с данной группой слов.

Ключевые слова: Южный говора, таджикский язык, диалект, слово, заимствование, лексика, арабские слова, лексика вахинско-каратегинского говора.

A GLANCE TO THE LEXICOLOGY OF VAHIYO-KAROTEGINIAN DIALECT

In this article we are talking about Arabic words adopted to Vahin-Karateginian dialect and their phonetical lexical and grammatical adaptation in the speech of people who lives in this dialect spread areas. We'll study semantic change, styles and also synonymous and homonymous relations, polysemy and other issues related to this group of words.

Key words: Southern dialect, Tajik language, dialect, word, adoption, vocabulary, Arabic words, lexicology of vahiyo-karoteginian dialect

Сведения об авторе: ***Оятулло Борунов*** – соискатель кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета. Телефон: (**+992) 93-535-07-97.** E-mail: **oyat-1986@mail.ru**

АНТРОПОНИМЫ РЕЛИГИОЗНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

Ш. Ш. Гуламадиоев
Кулябский государственный университет им. А. Рудаки

Шугнанский язык относится к памирским языкам, составляющим, в свою очередь, особую подгруппу восточноиранских языков и распространённых в горных долинах Памира, на территории Горно-Бадахшанской Автономной области (ГБАО), в Синьцзяне (Китайская Народная Республика) и северо-восточной части Афганистана.

Название «памирские языки» в иранистической литературе прилагается к следующим живым восточноиранским языкам: шугнанский, рушанский, хуфский, бартангский, ороморский, баджуйский и сарыкольский, язгулёмский, ваханский и ишкашимский. Шугнанский язык распространен в трёх самых крупных районах ГБАО. Кроме того, шугнанским владеют носители других памирских языков. Так, многие ваханцы, ишкашимцы и язгулёмцы владеют шугнанским языком . Несмотря на то, что языком уже давно является таджикский язык, шугнанский до сих пор продолжает доминировать в повседневном обиходе. Небольшое число слов шугнанского и других памирских языков приведено в работах В. Гейгера по белуджскому и афганскому языкам. В 1895 году К. Г. Залеман опубликовал материалы Д. Л. Иванова по шугнанскому языку под названием "Шугнанский словарь Д. Л. Иванова, предпослав им небольшой историко-лингвистический комментарий. В конце XIX в начале XX столетий был подготовлен и издан сводный труд по иранской филологии. Материалы, накопленные к этому времени по шугнанскому языку и частично обработанные К. Г. Залеманом, были переданы В. Гейгеру, который и использовал их при составлении очерка грамматики диалектов и диалектных групп. В этом очерке были освещены и некоторые элементы грамматики шугнанского языка. В 1916 году Р. Готьо опубликовал небольшой историко-лингвистический этюд по язгулёмскому языку, в котором для сравнения использовал незначительный шугнанский лексический материал. В это же время И. И. Зарубин начинает свои исследования по фонетике, лексике шугнанского языка непосредственно в языковой среде, находясь долгое время среди носителей языка. В 1921 году Г. Гирсон издал посвященный иранским языкам очередной том своего труда о языках Индии. В нем, наряду с другими памирскими языками, была публикация по шугнанскому языку, но ничего нового по сравнению с материалами Р. Шоу и В. Томашека в этой работе не содержится. Значительный шугнанский лексический материал содержится в работе И. И. Зарубина по мунджанскому языку, приведенный автором для сопоставления с мунджанской лексикой. Некоторое число шугнанских слов приведено в другой работе того же автора. Шугнанокому языкv посвящено несколько замечаний Г. Моргенстьерне в его книге "Отчет о лингвистической миссии в Афганистане. Привлекается также шугнанская лексика в этимологическом словаре афганского языка, опубликованном в 1927 году. В 1928 году в лингвистическом журнале Норвежской Академики наук Г. Моргенстьерне напечатал статью, посвященную истории шугнанского языка, в которой попытался дать суммарную историко-лингвистическую характеристику этого языка, установил ряд древнеиранско-шугнанских соответствий и составил небольшой глоссарий с этимологическими заметками. Для историко-этимологических сравнений большое число шугнанских слов привлек В. И. Абаев в первом томе своего словаря. Значительное количество бытовой лексики по хуфскому диалекту приведено в монографии М. С. Андреева, самый обширный материал по лексике шугнанского языка собран в книге И. И. Зарубина, изданной в I960 году. Шугнанская лексика привлекается для историко-сравнительных целей во многих статьях Х. Беили, а также в трудах Э. Бенвениста, посвященных различным проблемам индоиранских языков. Небольшое число шугнанских слов приведено в статье А.Н.Рагоза. Как уже было отмечено, шугнанский язык считается наиболее изученным среди памирских языков. Однако, несмотря на такое мнение, сложившееся, как видно, из того, что по шугнанскому языку по сравнению с другими памирскими языками имеется больше публикаций, все же шугнанский язык недостаточно исследован, особенно в историко-лингвистическим плане. Прежде всего, почти все публикации посвящены современному состоянию шугнанского языка и в основном охватывают его фонетику и лексику. До сего времени нет хотя бы краткого

грамматического очерка шугнанского языка. Единственной довольно хорошо изученной стороной шугнанского языка можно считать современное состояние его звуковой системы, установленной И. И. Зарубиным и В. С. Соколовой. Лексика наиболее полно представлена в указанной уже книге Л. И. Зарубина "Шугнанские тексты и словарь".

Один из разделов языкознания, изучающий собственные имена, историю их возникновения. развитие преобразования при длительном употреблении языков, называется ономастика (от **греч. onomastika** «искусство давать имена», **греч. onoma** «имя. название»). Попутно заметим, что данное слово с тем же значением сохранилось в иранских языках и активно реализуется как самостоятельно, так и при словообразованиях **(ср. тадж. ном. перс. nam. шугн, нӯм** «имя, название»; *анг,* **name.** В целом, ономастика включает еще антропонимику (из **греч. antropos** «человек») и включает еще топонимику-раздел, изучающий географические названия, зоотомию- названия животных, астрономию космонимию - названия зон и частей веселенной и т.п. Что касается семантических аспектов антропонимики, то в этом отношении в научной и научно-популярной лингвистической литературе вырисовываются разные точки зрения и подходы, порою исключающие друг друга, а именно:

- отрицания значения и понятия у собственных личных имен;
- признание у собственных имен значения, но отрицание их связи с понятиями;
-признание значения и понятия у собственных имен.

Между тем известно, что любое слово в языке имеет в той или иной мере семантическую нагрузку. Антропонимы в этом отношении не являются исключениями, о чем можно убедиться и при анализе антропонимической системы в памирских языках и диалектах.

Среди всех районов и областей Таджикистана Памир, или Бадахшан, а официально Горно-Бадахшанская автономная область **(**ГБАО) представляет собой наиболее многоязычный и разноязычный регион, где наряду с таджикским, киргизским, русским языками функционируют относительно близкие друг другу, а исторически и таджикско-персидскому памирские (припамирские) языки.

В официальных документах все памироязычные народы ГБАО по национальной принадлежности обозначаются словом **точик** «таджик», а в научно-популярной литературе по отношению к ним употребляют общее понятие «памирцы», «бадахшанцы», «памирские этносы, народности», «памирские таджики», а для конкретизации: шугнанцы, рушанцы, хуфцы, бартангцы, рошарвцы (орошорцы), язгулямцы (езгулямцы), ишкашимцы, ваханцы и т.д. Несмотря на значительные успехи памирской лингвистики (иначе памироведения), памирская антропонимия до последнего времени не стала предметом специального изучения путаницы и в передаче на шугнанский и английский языки личных имен (*шугн.* типа: **Душанби, Душамби, Душанбе, Душамбэ; Писареч, Писаридж, Писаредж; Шобек, Шохбек, Шахбек, Шобайг; Бекшо, Бекшох).** При перемещении жителей соответствующих районов по территории Англии возникала необходимость в создании определённого словесного знака, отражавшего наиболее заметные признаки переселенцев, который впоследствии закрепился за ними в виде фамилии. Так появилась фамилия **Scott,** носителей которой в Англии сейчас гораздо больше, чем в Шотландии. Таковы также фамилии ***England, English, English- mann***, шотландцы изменили их в ***Ingle, Ingleman, Langley.*** Сюда же относятся фамилии ***Irish, Wales, Welsh, Welshman, Wallace.*** Много фамилий возникло от названий стран и районов: ***German, France, Spain, Pickard, Norman, Champagne, Portwine;*** от названий графств: ***Cornish, Cornwall, Cheshire, Kent, Surrey, Hampshire-*** здесь мы встречаем практически все графства Англии. Прозвища выходцев из различных городов и селений Англии образуют основную массу фамилий данной подгруппы. Возникновение этих прозвищ (а затем и фамилий) связано с переселением жителей мелких городов и селений в Лондон и другие крупные города Великобритании: ***New Langford, Troubridge, Fife, Wesley, Norleigh, Eastthorpe, Sutton, Sudley*** и др. Вторая подгруппа включает в себя фамилии, образованные от прозвищ, в которых нашли своё отражение топографически примечательные пункты определённой местности: ***Brook, Hill, Cliff, Dale, Fell, Moore, fields.*** Человек, живущий в непосредственной близости от какого-нибудь примечательного объекта сельского ландшафта, мог получить подобное прозвище (***at the Ley или Lee, Attlea; Attlee; Atten-Oaks; Noakes;) Nokes; Atten-Ash; Nash;)***

Переходя из одного языка в другой, личные имена теряли свой первоначальный фонетический облик, значение и подчинялись нормам тех языков, которыми они заимствовались. Первоначальная форма в заимствованных языках может изменяться до неузнаваемого, а исходное значение перестанет осмысляться. Так случилось с восточными каноничными именами арабского происхождения (иначе шугнанского-английского) происхождения. Достаточно сослаться на историю и «путешествие» таких употребительных и широкоизвестных имен, как, **Иван, Иосиф и Анна** (об этимологии этих имен *см.* Суперанская. 1977). Первое из них связано с семитским **Йуханна, Йоханан** со значением «бог даст», «дар бога», которое дало следующие формы по языкам и странам: *греч.* **Иоаннес,** ***анг.*** **Джон,** ***нем.*** **Йоханан, Йоганн, Иоганн, Ханс, Ганс,** ***фр.*** **Жан.** ***ит.*** **Джованни.** ***швед.*** **Юхан,** ***исп.*** **Хуан,** ***болг.*** **Он,** ***порт.*** **Жоао,** ***арм.*** **Ованас** и т.д. На основе другого восточного имени Иосиф, Йусуф с первоначальным значением «он (бог) умножит (прибавит)» утвердились следующие формы: *рус.* **Иосиф, Осип, Ося,** ***анг.*** **Джозеф,** ***нем.*** **Йозефг,** ***фр.*** **Жозеф,** ***исп.*** **Хосе,** ***ит.*** **Джузеппе,** ***польск.*** **Юзеф,** ***порт.*** **Жузе,** ***тадж.*** **Йусуф.** ***паш. (шугн.)*** **Йусуф. Йесуф, Йусуфбек, Йусуфшо, Йесуфбек.**

Подобная широкомасштабность характерна и для некоторых женских имен типа *рус.* **Анна, Аня, Анюта, Анюра, Анюса, Ася,** *аиг.* **Анна,** *нем.* **Анна.** *фр.* **Анн,** *ит.* **Анна,** *анг.* **Анни. Нанси,** *фр.* **Анетта, Аннина, Наннина, Нанна,** *нем., исп.* **Анита (из** *ар* **Ханно «милость»**). Примечателен тот факт, что имена арабского происхождения в ираноязычной среде меньше подвергались фонетическим изменениям и в известной степени сохранили свое первоначальное значение**. Ср. араб.-тадж.* **Якуб, Ёкуб «пятка»;** *рус.* **Яков,** *анг.* **Джеймз, Джейкоб, Джейк,** *нем.* **Якоб,** *фр.* **Жак. Жакоб,** *ит.* **Джакомо, Джакоббе. Якопо.** *исп.* **Хайме(с.), Яго:** *ар.- тадж., нам.* **Содик «преданный»;** *рус.* **Садок. Салко.** *анг.* **Садик:** *ар.-тадж.. Шамс* **«солнце»:** *тадж.* **Шамсй («солнечный»);** *рус.* **Самсон.** *анг.* **Самсон,** *нем.* **Замзон.** *фр.* **Сансон.** *ит.* **Сансоне:** *ар.-тадж.* **Исмоил, Исмаил.** *рус.* **Самуил,** *анг.* **С'амьюэл, Сам, Сэм.** *нем.* **Замуэль,** *фр.* **Самуеле,** *ит.* **Самуэле.**

В английском языке состав теофорных имен неоднороден. Можно выделить нижеследующие компоненты. В состав этих имен включались имена различных богов и героев, в слово «бог» означало одного из богов. Всё имя представляло собой конструкцию, с помощью которой выражалась принадлежность к тому или иному богу, либо имянаречение в честь того иного бога, например; ***Oswald, Anselm***, в честь бога ***Aceni, Jngram, Jngvar*** в честь бога ***Jnge; Elfrich, Elbin***. Английское имя ***Mattew*** всходит к древнееврейскому ***Mattanja*** и обозначает «Бог Якве». Власть церкви, которая к середние XV в. была настолько сильна, что смогла потребовать от верующих наречения именами только канонизированных святых. Становятся распространёнными библейские имена ***John, Peter, James, Michael, Philip, Simon, Luke, Mark***- для мальчиков и ***Mary, Joan, Agnes, Catherine, Margaret, Ann (e)*** –для девочек. Женский именник в XII в. был очень разнообразен; в нём использовались и экзотические, непривычные древним англичанам имена: ***Hodierena, Italia, Melodia, Antigone, Cassandra, Norma, Splendor*** и др. приведем еще несколько примеров популярных в этот период имен: ***David, Thomas, Nicholas, Gilbert, Martin, Maurice, Adam, Stephen, Eleanor, Isabel, Matilda, Margaret***. Так в английский именник пришли из мистерий такие имена, как ***Adam, Eve, Noah, Sarah, Joseph, Daniel, Sampson, David, Susanna, Judith (из Ветхого Завета), Baptist, John, James, Peter, Simon, Matthew, Thomas (из Нового Завета).*** После реформации (XVI в.) личные имена небиблейских святых на некоторое время выходят из употребления ***(Austin, Basil, Bennet, Christopher, Dennis, Martin, Fabian, Hilary, Quentin, Valentine*** и др). получают распространение древнееврейский имена из Ветхого Завета: ***Abigail*** «отец возрадовался», ***Abraham*** «отец многих», ***Adam*** «красный», ***Bathsheba*** «обольстительная», ***Benjamin*** «сын моей печали», ***Daniel*** «бог рассудил», ***David*** «друг» и др. Аналогичное международное распространение получило Доро. Дара (из *тадж:.-перс.* Доро, Дара «обладающий, владеющий могучий»; **ср тадж.** глагол дор, дошт «иметь, обладать»). На его основе создавались такие мужские имена, как рус. Дарий, **греч** Дариус **(Darios),** анг. **Дарайус (Darius),** фр. **Дариус, Дарьюс (Darius) и женские имена типа** рус. **Дарья, Даша, Дася, Дасия** и т.д.

Отличие наблюдается даже **в** сфере использования общего для суннитов и исмаилитов имени **Али** (имя родственника и последователя Мухаммада). У суннитов форма вне всякого сложения может реализовать в качестве собственных личных мужских имен и фамилий типа: **Али, Алиев, Ализода**. У исмаилитов указанное имя вне сложения табуизированно - этим именем обычно никого не нарекают, считая его священным. Однако данная форма препозитивно и постпозитивно широко применяется при образовании сложносоставных мужских имен (Другой компонент рассматриваемых имен также заимствованный- либо из таджикского, либо из арабского): **Алидӧд, Дӧдали** *(букв,* **«данный Али»). Алибахш «даренный Али», Алидӯст, Дӯстӑли «почтитель, друг Али», Мавҷудӑли (***ар.-тадж.* **мавҷуд «существование»), Савзӑли, Савзӑлӣ** *(ш.* **савз,** *анг.* **green «зеленый»), Давлатӑли, (анг Rich давлат «государство, богатство»), Ал(ӣ)назар, Назарӑли Алӣризӧ, Ризо(ӑ)ли, Наврӯзӑли (анг.-** *New year* **«новый день»), Гургӑли** *(анг wolf* **«волк»), Сангӑли** *(анг.* **Stone «камень»).**

Аналогичному запрету у исмаилитов **подлежат** другие эпитеты бога: **худо,** *ш..* **худой, (анг. God) Мавлӧ, уллӧ, а** также полная форма имени пророка Мухаммад. На основе каждой из упомянутых выше основ в усеченном виде **образуется** множество сложных мужских имен. Место компонентов в рассматриваемых сложных именах также свободно (одна и та же основа может употребляться и препозитивно). Так, имя **Мухаммад** в виде **Мӑмад, Мамад** используется в следующих и **подобных** им сложносоставных личных мужских именах: **Ма(х)мадали (из Му- ҳаммад+Али), Ал(и)мӑмад (из Али+Муҳаммад), Ма(х)мадшӧ, Шӧма(х)мад (из Муҳаммд+шох), Ма(х)мӑдназар,, Назар-ма(х)мад Ма(х)мадато, Атома(х)мад, Ма(х)малбек. Бекма(х)мад, Ма(х)мадсафо, Сафома(х)мад и т.д.**

С участием апеллятивов **худо, мавло и улло образуются собственные мужские имена типа: Худодод, Дод(и)худо** *(букв.* **«данный богом», соответствует русскому Богдан). Худобахш** *(букв.* **«божий дар»), Худоназар** *(букв.* **«божий взгляд»), Назархудо** *(букв.* **«взгляд бога»), Худодӯст** *(букв,* **«боголюб»), Худора(х)м. Ра(х)махудо** *(букв.* **«божья милость»), Худой,** *ш.* **Худойи** *(букв.* **«божий, жертва для бога»). Мавлобахш** *(букв.* **«божий дар»), Мавлодод** *(букв.* **«данный богом», Ма(х)мадул(л)о, Ра(х)матул(л)о** *(ар.-тадж.* **раҳмат «милость, спасибо»), Шукул(л)о, Шукрулло** *(букв.***«слава аллаху»), Абдул(л)о** *(иуги.* **«раб» т. е. «раб Аллаха»)** и т. д.

Реформация - социально - политическое движение, принявшее в странах Западной Европы в XVI в. форму борьбы против католической церкви,- внесла существенные изменения в систему английских личных имен. Церковная Реформация потребовала обращения к библейским личным именам: ***Abraham, Abigail, Adam, Benjamin, David*** и др. Имена католических святых ***Basil, Bennet, Christopher, Denis, Martin, Valentine*** и многие другие надолго выходят из употребления. Имятворческая фантазия пуритан, наиболее радикально настроенных сторонников движения, пополнила номенклатуру того времени «добродетельными» именами, такими, как ***Desiderius и Desire, Amor, и Love*** либо использовались особо редкие библейские например, ***Bezaleel, Habakkuk,*** и т.п. Их именования свидетельствовали о приверженности к Библии ***Habakkuk,*** религиозном фанатизме ***Sorry-for-Sin***, вере в ничтожность человека ***Ashes, Duet***, бесстрашии и упорстве в вопросах религии ***Fear-not, Sin-Denie*** и др.

В проникновении коранических или библейских персонажей в номенклатуру шугнанских – английских личных имен ведущую роль играла их взаимосвязь с религией и религиозным мировоззрением. При этом следует отметить, что единство в восприятии некоторых религиозных постулатов, совпадение имен многих религиозных персонажей: пророков, святых и т.д. обусловило распространение сходного антропонимического материала, связанного с религией в сопоставляемых языках. Приведём некоторые примеры, которой свидетельствуют об этом:

Aaron- м. Эрон***, биб. Аарон. Aaron-*** предположительно «светлый». В библии ***Аарон-*** старший брат Моисея. В шугнанском – ***Хӯрӯн*** из арабского;

анг. Adam- шуг. Одӣм; букв, из красной глины, земли (из которой, по библейскому преданию, был сотворён первый человек), «Земля отбросы». В библии Адам-имя первого человека на земле;

англ. Eva- шуг. Ӣвӯ, Ӣвӯбегӣм., Eva- в Коране и Библии - жена Адама, в анг., Eva- источник жизни.

англ. Mary-шуг., Мӣрям, Мӣрӣм, библ. ***Mariam, Мариам***. (предположительно горечь, возмущение, сопротивление, желанная, избранная). В Коране Марям и Библии Мария- дева из города Назарета, обручённая с Иосфом, мать Иисуса Христа. В Библии Мариам- пророчница, сестра Аарона и Моисея, которая согласно Второй книге Пятикнижия Моисея «Исход» с тимпаном в руке воспела хвалу богу за покровительство израильтянам, благополучно выведенным из Египта Моисеем. В английском это имя имеет дериваты: ***Mae, Mai, Mamie, Marietta, Marilla, May, Minnie, Moll, Mollie, Molly, Poll, Polly***.

Преференциальные особенности антропонимов как особого раздела имени собственного характеризуются с помощью сопоставления с дейктическими словами, которые прямо не называют общий тип (типы) предмета , но лишь указывают на него, отсылают к нему. Антропонимы обладают понятием, значением, в основе которого лежит представление о категории объектов. В значении антропонима выделяется в целом четыре компонента: бытийный, или интродуктивный, классифицирующий, индивидуализи-рующий и характеризующий. Им присущи следующие признаки: указание на то, что носитель антропонима - человек, на принадлежность к национально-языковой общности, указание на пол человека. В системно - семасиологическом аспекте антропонимы шугнанского - английского языков представляет собой систему лексических единиц со своими особенностями семантической организации, особенностями их использования в качестве особых номинативных средств языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аламшоев М. М. Об одном ирригационном празднике шугнанцев долины р. Шахдара (Западный Памир) / М. М. Аламшоев, Т. С. Каландаров // Этнографическое образование РАН. – 2000. - №4. - С. 69-72.
2. Аламшоев М. М. К вопросу об этнолингвистическом изучении шугнанского языка / М. М. Аламшоев // Материалы конференции, посвященной 90-летию со дня рождения члена-корреспондента РАН Агнии Васильевны Десницкой. - СП (б). 2002. - С.8-13.
3. Бахтибеков П. Т. Семантико-грамматические особенности шугнанской антропоним. Иранское языкознание / П. Т. Бахтибеков. - М., 1981. - С. 86-97.
4. Герценберг А. Г. Морфологическая структура слова в древних индоиранских языках / А. Г. Герценберг. - Л., 1972. – С. 24-38.
5. Додихудоев Р. Х. Памирская микротопонимия / Р. Х. Додихудоев. – Душанбе, 1975. – С. 13-245; Карамшоев Д. Словарь памирских личных имен. Том 5 / Д. Карамшоев. – Душанбе, 2015. – С. 8-20.
6. Насруддинов С. М. Сопоставительный анализ антропонимов таджикского и английского языков / С. М. Насруддинов. – Душанбе, 2014. – С. 148-150.

АНТРОПОНИМҲОИ МАЗҲАБӢ

Мақолаи мазкур натиҷагирии умумии таҳлили антропонимҳоро дар забоншиносӣ фаро гирифта, антропонимҳои хешовандӣ дар забони шуғнонӣ ва англисӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: забон, забоншиносӣ, ономастика, антропонимҳо, мавод, таҳлил, семантика, Қуръон, Таврот, номҳои мардона, номҳои занона, номгӯзорӣ, ҷой, лексика.

АНТРОПОНИМЫ РЕЛИГИОЗНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЕ

В данной статье анализируются и обобщаются результаты проведенного исследования относительно лингвистического анализа антропонимической системы шугнанского и английского языков.

Ключевые слова: язык, лингвистика, ономастика, антропонимы, материал, анализ, семантика, Коран, Библия, мужские имена, женские имена, наименование, местность, лексика.

ANTHROPONOMY RELIGIOUS ORIGIN

This article is considered analyses conclusion result of the construction investigation of the linguistics system Anthroponomy of Shugnon and English languages.

Key words: language, linguistic, animistic, anthroponomy, material, analysis, Semantic, Quran, bible, men names, women names, mention name, area, lexical.

Сведения об авторе: ***Ш. Ш. Гуламадиоев*** - ассистент кафедры методики преподавания английского языка Кулябского государственного университета им.А.Рудаки. Телефон: **(+992) 988-38-21-88**

СПОСОБЫ ОБРАЗОВАНИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ СОКРАЩЕННЫХ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

И. Б. Дададжанова, Г. Х. Мирзоева
Таджикский национальный университет,
Таджикский государственный медицинский университет им.Абуали Ибн Сино

Сокращение (Abbreviation) – это процесс уменьшения числа фонем или морфем у имеющихся в языке слов или словосочетаний без изменения их лексико-грамматического значения/категории, в результате которого появляется новая номинативная единица или вариант исходной единицы.

Сокращения в английском бывают акронимами и инициализмами. Они происходят из научно-деловой терминологии и характерны не только для данной сферы науки, но и для других наук, в частности и для демографической лексики, а также для просторечного письма. Словесно-фразовые сокращения заполонили мобильную переписку, чаты и форумы. Поэтому без знания хотя бы основных аббревиатур невозможно полноценно ориентироваться в сегодняшнем английском – читать надписи, переписываться и даже разговаривать.

На примере демографической лексики рассмотрим несколько примеров сокращенных слов и словосочетаний: *cert. - certificate - шаҳодатнома, диплом; da. - daughter - духтар; dec.; decd - deceased - фавтида, вафоткарда; B.P. - birth place - љои таваллуд; CA - chronological age - синну соли таърихї.*

Акронимы

Акронимы обычно произносятся по своим полным исходникам, т.е. откуда они произошли (кроме самостоятельно развившихся сокращений типа radar). Они образуются путем словосложения и сокращения.

Словосложение		**Сокращение**	
английский	**таджикский**	**английский**	**таджикский**
A - accidental death	фавти нобаҳангом	Da. – daughter	духтар
B.P. – birth place	ҷойи таваллуд	Dr. – Doctor	духтур
DOB – date of birth	рӯзи таваллуд	ann – annual	ҳарсола, солона
M.C. – medical certificate	маълумот дар бораи саломатӣ	M. – male	ҷинси мард, мардона
VIP – very important person	шахси муҳим	org. – origin	асл, насаб
WHO – World Health Organization	Созмони Байналмилалии Ҳифзи Саломатӣ	Inc. – Incorporated	расман сабтшуда
CH - Custom House	гумрукхона	inc. – income	даромад

Еще несколько примеров часто употребительных сокращений демографической лексики:

addr. - адрес, нишонӣ
Ch. Chief - сарвар
corp. - корпоратсия
Dept. - шуъба, вазорат
e.g. exempli gratia (лат.) - масалан
encl. enclosure - замима
esp. especially - хусусан
etc. etcetera (лат.) – ва ғайраҳо
Govt. - њукумат
HQ headquarters - қароргоҳи штаб
i.e. id est (лат.) - яъне
info. - маълумот
FAQ(s) frequently asked questions - саволҳои зуд-зуд пурсидашаванда
Ltd. - ҷамъияти масъулияташ маҳдуд
max. - ҳадди аксар
min. - ҳадди ақҷал
mph - мили соат
No. - №
qtr – чорьяк
Rep. - намоянда
sec. - сония
SME/SMB - тиҷорати хурд ва миёна
VP- ноиб-президент
vs (versus) - муқобили
para. - боб, модда, банд
pls. – марҳамат

Акронимы стали основой тайнописи в дружеской и мгновенной переписке среди населения, в основном среди молодежи. Помимо инициализации просторечных фраз в буквенные наборы, текстик широко применяет для сокращения слогов и слов сходнозвучащие математические символы (too late for you > 2L8 4U).

& - ва
@ - 'at' - дар даруни, дар назди, дар болои
404 - намедонам
BTW - by the way - вокеан
CU - See you - то вохӯрӣ
IC I see - фаҳмо
JK just kidding - ҳазл мекунам
R - received - гирифтан, қабул кардан
TFS – ташаккур барои баёни ақида
24/7 - 24 hours a day, 7 days a week - шабонарӯзӣ
AAMOF - As a matter of fact - дар ҳақиқат
AFAIK - as far as I know - то чӣ андоза медонам
FOAF friend of a friend - аз шиноси шинос
FYA For your amusement - барои дилхушӣ
FYI for your information - ба диққати шумо, барои маълумот, ба маълумоти шумо
IM an instant message - хабари фаврӣ
IMHO - in my humble opinion - аз рӯйи фикру андешаи хоксоронаи ман
IOW - in other words - дигар хел карда гӯем
IWBNI - It would be nice if - хуб аст, агар ки
NRN - no reply is necessary - ҷавоб шарт нест
OTOH - on the other hand - аз дигар тараф
TIA – пешакӣ ташаккур
TUVM – раҳмати калон
TX - ташаккур
WRT - бо эҳтиром ба
F2F - face-to-face - рӯ ба рӯ
POV - Point of View - фикру ақида

Инициализмы

Инициализмы служат для экономии места и ускорению прочтения, поэтому чаще произносятся алфавитно, по буквам (USA).

AGM (annual general meeting) – ҷаласаи умумии солона
CEO (Chief Executive Officer) - директори генералӣ
CRM (Customer Relationship Management) – муносибат бо мизоҷон
CV – резюме, маълумотнома
et al. et alii (лат.) and others – ва дигарон
GMT Greenwich Mean Time – вақт аз рӯйи Гринвич
HR (Human Resources) – кадрҳо
ISBN (International Standard Book Number) – рақами байналмилалии стандартии китоб
PLC/plc/Plc. (public limited company) – ҷамъияти саҳҳомии кушода
PR (public relations) – робита бо ҷомеа
R&D (research and development) тадқиқот ва коркард, рушд, НИОКР
SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats) - қурб, камбудӣ, имконият, хавф (дар сохтани бизнес-планҳо истифода мешавад)
BA – бакалаври санъат
BEd - бакалаври педагогика
BSc – бакалаври илм
VIP – шахсони баландмартаба
MA Master of Arts – магистри илмҳои гуманитарӣ, магистри санъат
MSc - магистри илм
PhD - доктори фалсафа
OK – хуб

В таджикском языке способ словосокращения или аббревиация не популярен. Это новое явление в таджикском языке, которое появилось в таджикском языкознании под воздействием других языков, в том числе русского и английского языков.

В современном таджикском языке количество русских аббревиатур по отношению к другим языкам выше. В основном они встречаются в структуре нескольких слов как готовые лексические единицы, которые в основном заимствованы из других языков путем калькирования. Основа сокращений в таджикском языке - устойчивые изафетные слова и словосочетания и термины. Следовательно, по данному типу словообразования образуются собственные имена существительные. Сокращения в таджикском языке, как и английском языке, могут быть:

а) инициальными (буквенными): *вируси норасоии масунияти одам - ВНМО - acquired immunodeficiency syndrome - AIDS; ЛИД - Ҷамъияти илмии студентон; ҶТ - Ҷумҳурии Тоҷикистон; БДА - Бозрасии давлатии автомобилӣ; ДМТ - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон; ДСРТ - Донишгоҳи славянии Россияву Тоҷикистон; ҶДММ - Ҷамъияти дорои масъулияташ маҳдуд; ҶСШП - Ҷамъияти саҳҳомии шакли пӯшида; ҶСШК - Ҷамъияти саҳҳомии шакли кушода;*

б) усечёнными: *Тоҷсохтмон - Тоҷиксохтмон; Тоҷбайналмилал - Тоҷикбайналмилал; наирдавтоҷ - Наириёти давлатии Тоҷикистон.*

Как особый способ словообразования выделяются различные типы сложносокращенных слов. Однако

следует отметить, что данный способ словообразования в целом характерен для английского языка, а в таджикском языке способ словосокращения, или аббревиация, непродуктивен.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русских языков : учеб. пособие для пед. ин-тов / В. Д. Аракин. – Л.: Просвещение, 1979. – 340 с.
2. Арзуманов С. Дж. Худомӯзи забони тоҷикӣ (Самоучитель таджикского языка) / С. Дж. Арзуманов. – Душанбе: Маориф, 1989. – 135 с.
3. Бортничук Е. Н. Словообразование в современном английском языке / Е. Н. Бортничук, И. В. Василенко, Л. П. Постушенко. – Киев: Вища школа, 1988. – 382 с.
4. Коровушкин В. П. Сокращения в англоязычном военном жаргоне: автореф. дис. … канд-та филол. наук / В. П. Коровушкин. – Л., 1987. – 23 с.
5. Мюллер В. К. Англо-русский словарь / В. К. Мюллер. – М.: Советская энциклопедия, 1971. – 912 с.
6. Ҷамшедов П. Ҷ. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / П. Ҷ. Ҷамшедов, Т. Розӣ. – Душанбе: Пайванд, 2005. – 420 с.
7. Пулатова Н. Ю. Англо-таджикско-русский словарь юридических терминов / Н. Ю. Пулатова. – Худжанд: Ношир, 2006. – 164 с.

РОҲҲОИ СОХТАНИ ИХТИСОРАҲОИ ВОЖАҲОИ ДЕМОГРАФӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар ин мақола хусусиятҳои раванди сохтани калимаҳои ихтисоршуда ва ё ихтисораҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ таҳти назар мегарданд. Калимаҳои ихтисоршуда дар ду нуқтаи назар дида баромада шудаанд: роҳҳои сохта шудани он ва сохтори он яъне қисмҳои таркибии он. Дар ин мақола якчанд қолабҳои сохтани калимаҳои ихтисоршуда дар забонҳои муқоисашаванда дида баромада шудаанд.

Калидвожаҳо: калимаҳои ихтисоршуда, забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, калимасозӣ, сохтор, тарҷума.

ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ СЛОЖНЫХ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ СЛОВ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются особенности процесса образования сложных слов в английском и таджикском языках. Сложное слово рассматривается в двух аспектах: в аспекте его образования, как оно образовано, из каких компонентов и в аспекте его структуры: из каких частей оно состоит. Выделено несколько моделей, по которым образуются сложные слова в сопоставляемых языках.

Ключевые слова: сложные слова, языки, словообразование, структура, перевод.

THE WAYS OF FORMING DEMOGRAPHIC ABBREVIATIONS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article deals with the peculiarities of forming of the abbreviations in English and Tajik languages. The abbreviations consider in two aspects: in ways of forming and in its structure. The author shows the models of forming of the abbreviations.

Key words: abbreviations, words, English and Tajik languages, word formation, structure, translation.

Сведения об авторе: ***И. Б. Дададжанова*** - к. ф. н., доцент кафедры английского языка Таджикского национального университета. Телефон**: (+992) 904-58-44-59**. E-mail: **ahmedovainoyat_61@mail.ru**

Г. Х. Мирзоева - ассистент кафедры иностранного языка Таджикского государственного медицинского университета им. Абуали Ибн Сино

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ СЕМАНТИЧЕСКОГО СПОСОБА ТЕРМИНООБРАЗОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ (русский, таджикский, немецкий)

З. И. Замонов
Таджикский национальный университет

Семантический способ является одним из важнейших способов образования не только в политической терминологии, но и во многих других отраслях науки. Значительное количество научных терминов во многих языках образуется путем изменения значений слов общелитературного языка и терминов, заимствованных из других отраслей науки.

Процесс терминологизации непростой. Она касается, прежде всего, семантических свойств терминологизируемых лексических единиц. Процесс терминологизации соприкасается с соотношением различных типов значений и понятийного аспекта, которыми различаются термины и общелитературные слова. Как известно, исследователи выделяют формальное и содержательное понятие Караулов (1981), «наивное» и общее понятие Новиков (1982); Звегинцев (1957); Апресян (1974), «бытовое» и научное понятие Стернин (1979, 52); Левковская (1962, 149).

Общеупотребительное слово соотносится с «бытовым» понятием, т. е. обобщенным представлением о классе предметов, известных всем членам данного языкового сообщества. Термин в отличие от него соотносим с «научным» понятием, т. е. всем комплексом специальных знаний о предмете, которым располагает современная наука. «Бытовые», или «обиходные», понятия и понятия научные существенным образом отличаются друг от друга. Научные понятия базируются на сущности тех или иных явлений, постигаемой учеными путем упорного труда в результате многолетнего (иногда даже многовекового)

изучения этих явлений с пользованием научного наследства предшествующих эпох с применением все усложняющихся с развитием человеческих знаний научных вспомогательных средств, научной аппаратуры. Исследователи еще в середине прошлого века установили, что «бытовые» понятия опираются лишь на практический человеческий опыт многих поколений, полученный от наблюдения этих явлений «невооруженным глазом», и чисто практического их использования; при этом постигается не внутренняя сущность этих явлений как таковых, но лишь их внешние черты и их роль в жизни человека» [3, 149].

В теоретическом осмыслении данного типа терминологизации существенны также устанавливаемые в семасиологии два типа номинации — первичная и вторичная. Под первичной номинацией понимается «соотнесение отражаемого в сознании фрагмента внеязыковой действительности и звуковой оболочки, впервые получающей функцию называния» [Языковая номинация 1977, 73]. Под вторичной номинацией понимается «использование уже имеющихся в языке номинативных средств в новой для них функции наречения» [Будагов 1974, 129]. Способ использования имеющихся в языке слов в качестве звуковой оболочки вновь созданного смысла широко распространен в языке. Исторически все непроизводные слова современных языков могут рассматриваться как вторичные номинации. В современном состоянии этот способ является основным средством формирования вариативности семантики слова и развития многозначности лексических единиц.

В то же время существуют определенные закономерности в реализации данного способа вторичной номинации она не может быть произвольным или случайным, так как слова, выбираемые для обозначения новой для них функции наименования, должны соответствовать не только по звуковой форме, но и обладать соответствующим внутренним содержанием. Выбор новой звуковой формы предполагает наличие определенного сходства или общих семантических характеристик исходного и нового наименования [Белявская 1987, 38].

В приводимых ниже примерах слова соотносятся с одним и тем же референтом, данные эквиваленты определенным образом различаются по денотатам, т. е. конкретным признакам, принятым в качестве основы наименования. В нашем случае это либо определение, либо дополнение к термину, то есть выраженное следующим образом определение (прил.) + слово (сущ.) = термин, выраженный словосочетанием: *договор – аҳднома – Vertrag, соглашение – шартнома - Vereinbarung (двусторонний договор - шартномаи дутарафа – kehrseitige vereinbarung); визит – ташриф - Besuch (официальный визит – ташрифи расмӣ – offiziell Besuch); акт – санад – der Akt (международные правовые акты – санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ – internationalle legal akt); заявление – баёния – die Erklärung (совместное заявление – баёнияи муштарак – die zusammene Erklärung); база – база (ҡароргоҳ) – die Basis (военная база - базаи ҳарбӣ – militäre Basis); нота – нота – die Note (дипломатическая нота – нотаи дипломатӣ – diplomatische Note); иммунитет – дахлнопазирӣ – die Immunität (дипломатический иммунитет – дахлнопазирии дипломатӣ – diplomatische immunität); грамота - нома – die Urkunde (верительная грамота – эътимоднома – die trauene Urkunde); привилегии – имтиёзҳо – das Vorrecht (привилегии дипломатического представительства – имтиёзҳои намояндагии дипломатӣ – das Vorrecht diplomatische vertretung); полномочия – салоҳият – die Vollmacht* и др.

Анализируя процесс именования новых материалов и товаров, «вновь созданных» именований, автор отмечает, что они относятся к специальным областям и напоминают имена собственные [Белявская 1987, 36].

Важным в процессе номинации является формирование функциональной значимости единицы языка, при которой отражаются не только важнейшие специфические свойства предмета, но и они получают определенную оценку, определяя его общность с другими предметами и явлениями. С другой стороны, процесс номинации предполагает формирование коммуникативной значимости единицы, при которой определяется круг тех ситуаций коммуникации, в которых данное слово может употребляться в процессе реальной коммуникации (официальная, неофициальная или нейтральная ситуации общения).

При семантическом способе образования политической терминологии в русском и таджикском языках, наблюдаются следующие типы развития семантики слов:

а) терминологизация общелитературных (в том числе и общенародных) слов;

б) специализация значений общелитературного слова и словосочетания;

в) семантическое переосмысление издавна существующих в языке слов.

Проникая в сферу определенной науки для наименования назначенных понятий, слова общелитературного языка приобретают те свойства, которыми характеризуются термины, т.е. терминологизируются. Термины берутся из общелитературного языка в неизменном виде, при этом ничего структурно нового не возникает, а образуется лишь новое значение. В данном случае новое содержание вкладывается в старую форму, что отличает семантический способ терминообразования от других способов.

Общелитературные слова сопоставляемых языков составляют:

а) так называемую полифункциональную лексику, т.е. слова, которые одновременно являются принадлежностью и общего, и специального употребления. Это многие феномены таких направлений, как война, мир, право, коммуникативные процессы быта, политика, географические понятия и т. д. *(агрессия, преступление, сосуществование, мирный договор, земля, река, внутреннее море, территория, законность, граница, интерес, народы, страна, государство-тальовуз, лыноят, ньамзисті, шартномаи сулҳ, замин, об,*

баҳри дохилӣ, ҳудуд, ќонунӣ, сарҳад, завќ, халќњо, кишвар , давлат- die Aggression,das Verbrechen, die Koexistenz, der Friedensvertrag, die Lande, der Fluß, das Innersmeer, die Fläche, die Gesetzlichkeit, die Grenze, das Interesse, die Völker, die Regierung и т.п.). Различаются они в зависимости от сферы употребления степенью определенности значения и соответственно определением их в толковых словарях общелитературного языка и в специальных словарях;

б) слова, общеупотребительные по происхождению, но ставшие терминами благодаря семантическому преобразованию *(лицо, глава, действие, посланник – шахс, сарвар, амал, тараф, фиристода – Person, Hauptmann, die Handlung,der Gesandte* и др.). Это очень продуктивный на всем протяжении развития терминологии так называемый семантический способ, основанный на метафорическом и других формах переноса значения слов.

Значительная потенциальность возможностей общеупот-ребительных лексем первого типа употребляться в функции политических терминов обусловлена двумя факторами: 1) спецификой их номинативной функции и 2) спецификой содержания бытового понятия, а именно — высокой степенью его абстрактности. Поскольку терминологизация лексем первого типа связана, прежде всего, с изменением сферы функционирования.

Процесс привлечения общеупотребительных лексем в терминологию сферы политической науки связан с несколькими линиями, направленными на превращение общеупотребительного слова в научный термин, в качестве главных из которых выделяют: 1) изменения функций общеупотребительных слов или слов других сфер употребления с номинативной на дефинитивную; 2) углубления и научной конкретизации бытового понятия, обозначенного этой общеупотребительной лексемой; 3) путем увеличения информационного объема в дефиниции в отличие от толкования.

Отграничиваясь друг от друга, значения общелитературного слова и политического термина вступают в определенные взаимоотношения. В семантической структуре общеупотребительного слова происходит расширение за счет прибавления нового для него функционального терминологического значения. Так, термины *держава – абарқудрат – die Macht; записка – қайд(нома) – die Note; агрессия –die Aggression – ваҳшонат; ҷанг – война – der Krieg; намояндагӣ – представительство – die Vertretung; робита – сношения – der Verkehr; фавқулодда – чрезвычайный - außerordentlich; кафил(ҳомӣ) – гарант – die Garantie;* и др. возникли в результате терминологизации общелитературных слов сопоставляемых языков.

Такие общеупотребительные слова в роли терминов отличаются сферой употребления и выполняемой функцией. Как терминам им отвечает дефиниция с более точными и конкретными параметрами содержания и соответствующих понятий. Терминологическое понятие, обозначенное такой лексической единицей, является более широким, а бытовое соответственно уже; дифференциация и углубление семантических структур этих единиц осуществляются на уровне сем в результате изменения сферы функционирования.

К терминам могут относиться также слова диалектные и просторечные по происхождению. Термины-диалектизмы сохраняются в отраслевых терминологиях, связанных с территориально ограниченными объектами номинации.

Значительную часть названий составляют слова, заимствованные из других национальных языков, что является естественным процессом формирования терминологии политической сферы в русском и таджикском языках.

Метафорическое переосмысление является одним из важнейших источников обогащения терминологической системы любого языка, в том числе и политической терминологии русского и таджикского языков.

Метафорическое переосмысление основано на различных видах сходства, реальных или воображаемых предметов, явлений, свойств, и могут обозначать различные географические объекты. В целом, как свидетельствует сопоставительный анализ, терминологизация общеупотребительных слов основывается на следующих типовых метафорических переосмыслениях:

- название по сходству внешних признаков: *международный договор – шартномаи байналхалқӣ – der internationale Vertrag; антикоминтерновский пакт – пакти зиддикоммунтернӣ - antikomintern pakt; региональное соглашение - шартномаи минтақавӣ - regionale Vertrag; военный нейтралитет – рейтралитети ҳарбӣ – militärische neutralität; международные обычаи – одатҳои байналхалқӣ – internationale Sitten* и др.

- осмысление на основе фактора места возникновения международных феноменов и событий: *Маастрихтский договор – шартномаи Маастрихт – Maastrichische Vertrag; Фултонская речь (W. Churchill) – гуфтори Фултон – Fultonssprech; Мюнхенский заговор – хиёнати Мюнхен – Munchenische Verschwörung; Венский конгресс – ҷамъомади Вена – Venische Kongress; Карибский кризис – бухрони Кариби – karibische krisis; Хельсинский пакт – Пакти Хелсинӣ – Helsinki pakt; Киотский протокол – протоколи (сурат ҷамъӣ) Киото – Kioto protokol ; Тегеранская встреча – вохӯрии Теҳрон – Teheran treffen* и др.;

- метафорическое осмысление выражений международных феноменов и явлений, имеющих переносный смысл, косвенное значение: *мягкая мощь – қудрати нарм – die leichte Macht; жесткая мощь – қудрати сахт – hart Macht; мировой жандарм – жандарми дунявӣ - Weltgandarme*

- по значимости или преобладанию признака определенного феномена: *мирный договор – аҳдномаи сулҳ – Friedenvertrag; конфликт латентный – муноқишаи латентӣ (пинҳонӣ) – latentischer konflikt;*

- сходству структуры: *акт – санад (международные правовые акты - санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ – recht internationale akt);*

- исходя из практики и действия в международных отношениях: *угроза безопасности – таҳдид ба амният- die Gefahr; неправомерное действие – амали зиддиҳуқуқӣ – illegale akt;*

- номинация политического (международного) события, явления, феномена путем соотнесения его признаков с именами лиц, сыгравших существенную роль в их характеристике: *нота Сталина – ноти Сталин – Stalins note; Доктрина Монро - доктринаи Монро – doctrine Monro; манифест Дарийа – изҳороти Доро – Doro manifest; линия Дюранда – хати Дуранд – Durand linie;* и др.

- при именовании политических объектов, явлений, событий широко используется метафорическое переосмысление путем соотнесения его с характерными чертами некоторых представителей животного мира, сравнения с признаками и свойствами: *тянуть кота за хвост (переговоры) – кашидани гурба аз дум; верблюдово стойка – истоди шутур (переговоры); заячьи бега (увиливание от вопроса) – гурези заргуш;*

При метонимическом переосмыслении также наблюдаются различные виды соотношения смежности. Некоторые виды метонимического переосмысления в политической терминологии являются наиболее продуктивными видами переосмысления общеупотребительных слов и их терминологизации в сферу политической терминологии.

Как показывает механизм перехода общеупотребительного слова в разряд термина посредством переноса значения с одного предмета на другой, который сопровождает слово при терминологизации, в семантической структуре терминологизируемого слова происходят различные изменения.

В лингвистической литературе выделяют следующие типы изменения значения: *расширение* значения, *сужение* значения и различного рода *сдвиги* значения [3, 120].

Под *расширением* значения понимают переход от частного значения к более общему. Например, у термина - существительного *акт* первоначальное значение расширилось: (‘*акт агрессии – амали ваҳшонат – akt von Aggression),* оно стало использоваться также для обозначения политических понятий: *правовой акт – санади ҳуқуқӣ – legal akt (название документов) учредительный акт – санади таъсисдиҳанда;* и др. Сравните также: *конфликт – муноқиша – konflikt (политический конфликт – муноқишаи сиёсӣ –politische konflikt – расхождение и противо-поставленность позиций представителей государств): вооруженный конфликт – муноқишаи ҳарбӣ – militärkonflikt; приграничный конфликт – муноқишаи наздисарҳадӣ; конфликт интересов – муноқишаи манфиатҳо – konflikt von Interesse;* и др.

Сужение значения представляет собой переход от более общего значения к более частному. Одним из частных случаев сужения значения является специализация**,** которая заключается в том, что родовое название применяется к отдельной частной группе, представляющей в глазах говорящего соответствующий род.

При *смещении* или *сдвиге* значения изменение значения происходит по смежности (название содержащего, например, становится названием содержимого, название причины становится названием результата, название знака — названием обозначаемого и т. д. и обратно). Ср.: *положение – ҳолат – die Lage*: *положение договора – ҳолати шартнома – die Vertragslage.* Сдвиг или смещение значения, в свою очередь, является случаем появления нового ЛСВ (лексико-семантическое выражение) слова при сохранении (в большинстве случаев) исходного ЛСВ.

Способы изменения значений при терминологизации разнообразны и в отдельных случаях индивидуальны. При этом при терминологизации в терминологизируемом слове могут реализоваться различные потенциальные значения общеупотребительного слова. Ср. *Джентльменское соглашение – шартномаи нақшибона (мардонавор)* – «договор, заключающийся в устной форме на доверии договаривающихся сторон»; - переосмысление, семантическое расширение значения слова *джентльмен: джентльмен* –метонимическое переосмысление от значения определенной благородной когорты общества – аристократичного характера. Ср. Джентльменское - благородное, заслуживающее доверия, - «стиль и дух заключения договора, основанные на порядочности», т.е. сравнение с самыми благородными традициями, уподобление его носителю, синонимом к которому выступает *джентльмен.* Этот признак становится основным также в таджикском эквиваленте *нақшибона – шартномаи нақшибона* – соглашение, не подписываемое, а заключаемое в устной форме.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апресян В. Д. Лексическая семантика / В. Д. Апресян. - М., 1974. - 231 с.
2. Журавченко К. В. Русско-английский дипломатический словарь / К. В. Журавченко. М., – 2006.
3. Звегинцев В. А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. – М., 1960. - 347 с.
4. Левковская К. А. Теория слова, принципы ее построения и аспекты изучения лексического материала / К. А. Левковская. - М., 1962. - 189 с.
5. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова / И. А. Стернин. - Воронеж, 1979. -278 с.
6. Хакимов Ш. К. Ҳуқуқи байналмилалӣ / Ш. К. Хакимов, Ф.Н. Усмонов. Душанбе – 2010.

ХУСУСИЯТҲОИ МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ СИЁСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ
(русӣ, тоҷикӣ, олмонӣ)

Омӯзиши хусусиятҳои семантикии истилоҳоти соҳаҳои гуногун барои рушди илми забоншиносӣ саривақтӣ ва муҳим ба шумор меравад. Мақолаи мазкур низ ба таҳлили муқоисавии истилоҳоти сиёсӣ аз ҷиҳати маъно бахшида шудааст. Дар сохтори грамматикии истилоҳоти сиёсӣ низ умумияту тафовутҳои зиёд мушоҳида мешавад.

Калидвожа: сиёсӣ, истилоҳот, омӯзиш, таҳлили муқоисавӣ, забоншиносӣ, сиёсат, грамматикӣ.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ СЕМАНТИЧЕСКОГО СПОСОБА ТЕРМИНООБРАЗОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ
(русский, таджикский, немецкий)

В данной статье рассматриваются некоторые особенности семантического способа терминообразования политической терминологии в иностранных языках. Также автор изложил структурные модели политических терминов. В примерах наблюдается использование зоонимов в составе политических терминов.

Ключевые слова: термин, политический, особенность, семантический, зооним, структурный, модель.

SOME PARTICULARITIES OF SEMANTIC WAY TERM-FORMATION OF POLITICAL TERMINOLOGY IN FOREIGN LANGUAGES (Russian, Tajik, German)

In this article is considered some particularities of semantic way of term-formation of political terminology in foreign languages. And also the author has shown structural models of political terms. It is observed uses of zoonim as a part of political terms in examples.

Key words: term, political, particularity, semantic, zoonim, structural, model.

Сведения об авторе: ***З. И. Замонов*** - доцент общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 919-55-86-80**

УПОТРЕБЛЕНИЕ В КАЧЕСТВЕ ФАМИЛИЙ ЛИЧНЫХ ИМЁН

С. М. Насруддинов
Технологический университет Таджикистана

Прежде всего, отметим употребление в качестве фамилий личных имён, которые при переходе не претерпевают никаких изменений: *Anthony, Allen, Baldwin, Cecil, Dennis, Godfrey, Henry, Neale, Owen, Thomas, Walter*. Многие из патронимических фамилий, употреблявшихся до норманнского завоевания, связаны с тевтонской мифологией, имена богов – *Good, Godwin, Goodiers, Godyears, Goddard;* либо образованы от различных скандинавских личных имён- *Swan, Swanson* < сканд. *Swain, Thurston, Thurlow, Thurkette* < от имени бога *Thor*. Пришедшие с норманнским завоеванием имена легли в основу личных фамилий: *Walters Watterson, Ralph, Hugh etc*. Имя *Roland* дало фамилии *Rowland, Rowlands* от *Richard* пошли *Richardson* (в Уэльсе *Pritchard*), *Ritchie, Hitch, Rick, Hick,* а также *Dixon, Dickson, Ricket etc. Hud* (неизвестная сокращенная форма имени *Richard*) дало *Hudd, Hudson*. В период позднего средневекового возрастает роль библейских имен, используемых в качестве фамилий. Так, от имени святого *St. Lawrence* образовались фамилии *Lawrence, Lawson, Larson, Larkin*. Многие английские отантропонимические фамилии содержат в своем составе формант *_son_ Thomson*, означающий «сын такого –то». Вставное *-t-* говорить о северном происхождении носителя фамилии: *Johnson* - уроженец севера Англии, *Johnson* - живёт на юге страны. Отмечается сокращение этого формата до - *s*, и на ряду с *Matthewson* встречаем *Matthews*[1, 159].

Правда, следует отметит что наличие – *s* в фамилиях могло означать не только родственные отношение: *Abbots = Abbot's son* , но и тот , кто работал на Эббота ли принадлежал к домовладению. Жители Шотландского нагорья (*Highlands*) употребляют префикс *Mac-* «сын»: *MacDonald, MacCarthy, MacGregor*. Этот же фамильный префикс имеет распространение и среди Ирландского населения, но в Ирландии также сильно традиция создавать фамилию по имени деда с помощью префикса О: *O'Hara, O'Neal*. Ряд фамилий образуется при помощи префикса *Fitz-* искаж. Норманнское *Fils* «сын»: *Fitzwilliam, Fitz-Gilber, Fitz-Hugh*. По-валлийский «сын» – *ap*, отсюда пошли фамилии *Powell* < *Ap Howell, Pritchard* < *Ap Richard, Bunyan* < *Ap-Onion, Blood* < *Ap-Lloyd* . В прежние времена нередко можно было встретить валлийца, с гордостью произносящего свое имя: *Evan-ap-Griffith-ap-David-ap-Jankin* «Эван, сын Гриффита сын Дженкина». Это дало повод для многочисленных анекдотов о пристрастии валлийцев к подобным фамилиям [2, 189].

Многие фамилии возникали из сокращенных имен родителей. В средние века имя *David* часто сокращалось в *Dawe*, отсюда фамилии *Dawe, Dawson* от *Anthony* пошли фамилии *Tonkin, Tonson, Tonnson;* от *Robert* (и его форм *Robin, Rod, Dod, Hob*)- фамилии *Robbins, Roberts, Robinson, Robson, Ropes, Dobbs, Dobson, Hobbes Hobson, Hopps*. Ряд фамилий возник от ласкательных или уменьшительных имен, которые образовывались путем добавления суффиксов *-kin, cock(-cox), -ot/-et – Simpkin, Tomkinson, Haycock, Haycox, Wilcox Hewett* [3, 198].

Местные фамилии - это самая обширная группа английских фамильных имен, охватывающая примерно 50% всех английских фамилий.

Исходя из значения прозвищ, от которых они произошли, местные фамилии можно подразделить на следующие под группы: фамилии, образованные от прозвищ, которые в свою очередь, указывали на происхождение их владельцев из определенной местности, города или страны. Известно, что Соединенное Королевство состоит из Англии, Шотландии, Уэльса, и Ирландии. При перемещение, жителей соответствующих районов, возникало необходимость в создании определенного словесного знака, отражавшего наиболее заметные признаки переселенцев который, за ними в виде фамилии. Так появилась фамилия *Scott*. Носителей который в Англии и сейчас больше, чем в Шотландии (что представляется вполне естественным). Таковы фамилии *England, English,* шотландцы изменили их *Ingle, Ingleman langley* (последнее, возможно, через Францию или Америку). Отметим также фамилии *Irish, Wales, Welsh, Welshman Wallace.* Много фамилий от названий графств – *Cornish, Cornwall, Cheshire, Kent, Surrey, Hampshire* - здесь мы встречаем практически все графства Англии. Прозвища выходцев из разных городов и селений Англии образуют основную массу фамилий данной подгруппы. Здесь может возникнуть вопрос почему так мало людей с фамилиями крупных городов Англии, а так много всяких фамилий с популярными английскими топонимическими суффиксами *–ford, -ham, -ley, -ton* не стоит забывать, что первопричиной возникновения стало потеря индивидуализирующего признака в прозвищах, и на помощь пришла фамилия, а какой смысл было бы вводить фамилию как категорию, если бы были тысяча людей с фамилией *London?*

Вторая группа включает в себя фамилии, образованные от прозвищ, в которых нашли свое отражение топографически примечательные пункты определенной местности: *Brook, Hill, Cliff, Dale, Fell, Moore, Fields.* Человек, живущий в непосредственной близости от какого-нибудь примечательного объекта сельского ландшафта, мог получить подобное прозвище: *at the ley/lee >Atteley> Attlee$ Atten-Oaks> Noaks/Nokes$ Atten-Ash> Nash.* Нередки фамилии отражающие особенности растительного мира: *Aspen, Beech, Birch, Holly, Yewdale, shaw, Bankroft, Meadowcroft etc.* Сюда также можно отнести фамилии образование от название рек: *Tees, Cherwell, Teems, Calder, Becker, Brook etc* [4, 171].

Особое место среди местных фамилий занимают именно происходящие от знаков вывесок изображавших животных или растений и служивших как для распознавания домов на улица средневековьях Англии. Для обозначения мастерских, лавок, гостиниц, таверн, постоялых дворов необходимо помнить, что в те времена вывески были совершенно необходимы, чтобы неграмотные (а их было большинство) могли отыскать то, что им нужно. Неудивительно, поэтому, что многие английские фамилии восходят изображениям различных животных, растений и других предметов, служивших домовыми знаками. *Интересна в этом плане этимология фамилии* ***Bush:*** *в средневековье обычно для того, чтобы обозначить свой дом, торговец вином высаживал у своей двери раскидистый куст.*

К этой группе фамилий относятся: *Bull, Bell, Angel, Swan, Lyon, Griffin, Talbot* [5, 39].

Таким образом, в заключение можно сказать что, исходя из значения прозвищ, от которых они произошли, местные фамилии указывали на происхождение их владельцев из определенной местности, города или страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гардинер А. Теория собственных имен. 2-е издание / А. Гардинер. - Лондон, 1957. - С. 159.
2. Хьюз Дж. Происхождение и значение фамилий / Дж. Хьюз. - Лондон, 1959. - С. 189.
3. Ренни П. Х. Происхождение английского Место – Имена / П. Х. Ренни. - Лондон, 1961. - С. 198.
4. Смит Е. С. История наших имен / Е. С. Смит. - Нью-Йорк, 1950. - С. 171.
5. Виткомбер Е. Г. Оксфордский словарь английских христианских имен. 2-е издание / Е. Г. Виткомбер. - Оксфорд, 1950. - С. 39.
6. Хусейнова Г. А. Из истории создания общих таджикско-русских словарей / Г. А. Хусейнова // Вестник Таджикского национального университета. (научный журнал). - Душанбе, 2015. - №4/4. С. 64.
7. Насруддинов С. М. Исследования региональной антропонимии / С. М. Насруддинов // Вестник Таджикского национального университета. (научный журнал). - Душанбе, 2015. - №4/4. С. 88.

ИСТИФОДАИ НОМҲОИ ФАРДӢ ҲАМЧУН НАСАБ

Дар мақола мафҳуми ҳамачонибаи лақаб, ки аз насабҳои маҳаллӣ ба вучуд омадаанд, баррасӣ гардида, онҳо ба ду зергурӯҳ чудо карда шудаанд: 1) насабҳое, ки аз лақаб ба вучуд омадаанд, яъне онҳое, ки дар навбати худ ба маҳалли зисти соҳибони худ, яъне шаҳр ё кишвар, ишорат менамоянд; 2) насабҳои аз лақаб сохташуда. ки иньикоси худро дар бандҳои назаррасии топографии маҳалли муайян дарёфт кардаанд.

Калидвожаҳо: лақаб, иньикос, пайдоиш, молик, маҳалли муайян, бандҳои назаррас, этимология, овезаҳои тасвири ҳайвонот, бандҳои назаррасии топографии маҳалҳои муайян.

УПОТРЕБЛЕНИЕ В КАЧЕСТВЕ ФАМИЛИЙ ЛИЧНЫХ ИМЁН

В статье всесторонне обобщено значение прозвищ от которых они произошли и местные фамилии, которые можно подразделить на две подгруппы: 1) фамилии, образованные от прозвищ, которые в свою очередь, указывали на происхождение их владельцев из определенной местности, города или страны,

2) фамилии, образованные от прозвищ в которых нашли свое отражение топографически примечательные пункты определенной местности.

Ключевые слова: прозвище, отражение, происхождение, владелец, определенная местность, примечательные пункты, этимология, вывески изображающие животных, топографически примечательные пункты определенной местности.

THE USE OF SURNAMES AS PERSONAL NAMES

In article comprehensively summarizes the meaning of nicknames which appeared from local surnames may divide into two subgroups: 1) surnames, forming from nicknames, which in its turn indicated to origin of their owner from definite locality of cities or countries. 2) surnames forming of nicknames which found their reflection in topographical notable points of definite locality.

Key words: nickname, reflection, origin, owner, definite locality, notable points, etymology, sign of describing animals, topographical notable points of definite locality.

Сведения об авторе: ***С. М. Насруддинов*** - кандидат филологических наук, заведующий общеуниверситетской кафедрой английского языка Технологического университета Таджикистана.
Телефон: **(+992) 918-10-14-48; 915-12-84-48.** E-mail: **strongman58@mail.ru**

НИГОҲЕ БА ТАҲЛИЛИ ЗАБОНИЮ ТАЪРИХИИ ОРОНИМИЯИ «ҚУРЪОН»

Муҳаммад Саидов
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Ба риштаи таҳлилу тадқиқ кашида шудани номвожаҳо, алалхусус, топонимҳо дар рушди забон хело ҳам мусоидат мекунад. Дар баробари топонишиносони тоҷик як зумра олимону номшиносони мамолики хориҷ низ барои таҳлилу тадқиқи топонимияи ҳудудҳои мухталиф саҳми арзандаи худро гузоштаанд. Ба ин зумра метавон муҳаққиқон А. З. Розенфелд, Каменский, Т. Н. Пахалина, М. И. Стеблин, Д. И. Эделман, Лившитс, Фрейман В. А., Климчитский А. А., М. И. Боголюбов, Маллитский Н. Г., О. И. Смирнова ва монанди инҳоро мисол овард, вале дар баробари муҳаққиқони мазкур О. И. Смирнова, А. З. Розенфелд ба таҳлилу тадқиқ ва омӯзиши топонимҳои Осиёи Миёна, алалхусус, Тоҷикистон бештар кор кардаанд.

Чуноне ки дар фавқ зикр кардем, дар баробари муҳаққиқони хориҷӣ олимону топонимшиносони ватанӣ чун Р. Х. Додихудоев, А. Л. Хромов, Ҷ. Алимӣ, О. Муҳаммадҷонов, Д. Ҳомидов, Н. Офаридаев, Ш. Исмоилов, А. Абдунабиев, М. Шодиев ва дар илми топонимика саҳми созгор доранд.

Мо дар таҳлилу тадқиқамон, ки перомуни китоби осмонӣ-динӣ бахшида шудааст, тасмим гирифтем, то қабати оронимияи онро мавриди омӯзиш қарор диҳем. Пештоз бояд бигӯем, ки ороним - номи мавзеъҳои сатҳизаминии ба шаклҳои сатҳи замин вобаста буда, оронимия маҷмӯи чунин номҳо мебошад. Дар асл зери мафҳуми оронимия номҳои чариҳо, ғорҳо, теппаҳо, кӯҳҳо, нишебиҳо, теғаҳо ва ғ. фаҳмида мешаванд. Лекин дар Қуръон ҳангоми омӯзиш танҳо номи кӯҳҳо ва ғорҳо пайдо гардид, ки мо низ ба таҳлили он мепардозем. Дар ибтидо номи кӯҳҳо ва теппаҳо таҳти мафҳуми «Ороним» ифода мешуд, аммо баъд аз муддате мафҳуми он тағйир ёфт, ки мо низ бар он мафҳумҳои инкишофёфта такя намуда, онро шартан барои ифодаи номи кӯҳҳо, теппаҳо, қуллаҳо ва ағбаҳо истифода намудем [1, 288].

Дар «Қуръон» номи кӯҳҳо чун дигар қабатҳои онимӣ ҷойи хоссаро ишғол намуда, тамоми анбиёву расулон барои расидан ба рисолат аз ин кӯҳу ғорҳо истифода намудаанд. Дар ҳикояи ҳазрати Иброҳим (а) ҳангоми сохтани Каъба, нақши кӯҳҳои Сафо ва Марва хело назаррасанд, зеро бо амри Худованд Иброҳим (а) барои бунёди Каъба аз кӯҳҳои мазкур санг овардааст [2, 70].

Яке аз дуоҳои Мӯсо (а), ки бо Худои худ роз гуфтан буд, болои яке аз ҳамон кӯҳҳо бо номи Тур анҷом ёфтааст. Охирин паёмбари Худо Муҳаммад (с) низ болои якчанд кӯҳи дигар бо номҳои Уҳуду Ҳиро ва Атҳал сурат гирифтанд [2, 363].

Аз ин гуфтаҳо хулоса бардоштан мумкин аст, ки нақши кӯҳҳо дар китоби осмонӣ муҳим ва созгор буда, баҳри ошкор сохтану возеҳ намудани мавзеъҳои ҷуғрофӣ, комил гардонидани арқоми фаромӯшшудаи таърихӣ, тасвири манзараҳои дилфиреб ва макони набарду ҷонбозиҳо хизмат намудаанд. Номи кӯҳҳо дар «Қуръон» дар радифи дигар номвожаҳо корбурди вижаро соҳиб буда, ҳар кадоми он этимологияи ба худ хосро доро мебошад.

Чуноне, ки дар фавқ зикраш рафт «Ороним» номи мавзеъҳои сатҳизаминии ба шаклҳои сатҳи замин марбут буда, «Орономия» - дар маҷмӯъ чунин номҳоро меомӯзад. Ҳоло исмҳои кӯҳҳо, сохту густариш ва ба кадом забон тааллуқ доштани эшонро нишон хоҳем дод.

Аввалан, мехоҳам ба таври кӯтоҳ дар бораи мафҳуми "кӯҳ" сухан гӯям. Бояд зикр намоям, ки кӯҳ сирф мансуби забони тоҷикӣ аст. Мафҳуми тоҷикии «кӯҳ» дар забони тоҷикӣ маъноҳои «барҷастагии табиии бузургу баланд дар рӯйи замин, ки аз сангу хок ба вуҷуд омадааст, «ҷабал» шарҳ дода шудааст [3, 634].

Бояд ёдовар шуд, ки дар забони тоҷикӣ бештар истилоҳи "кӯҳ"-ро истифода мебаранд, вале кӯҳ бо мафҳумҳои "ғар" (ғара) ва туркии (той, тов, тоу) ва арабии "ҷабал"низ истифода мешавад. Вале дар "Қуръон" бо ду истилоҳ-"ҷабал" ва "кӯҳ" мавриди истифода қарор гирифтааст.

Олим ва муҳаққиқ Ҷ. Алимӣ дар тадқиқоти хеш кӯҳро сирф мансуби забони тоҷикӣ хонда, чунин менигорад: "Кӯҳ калимаи хело қадимаи тоҷикӣ буда, бисёр таърихи инкишофи маъниро аз сар

гузаронидааст”.

Дар луғату фарҳангномаҳои забони тоҷикӣ оид ба мафҳуми «кӯҳ» маълумоти хеле фаровон дарёфт намудан мумкин аст. Мафҳуми тоҷикии «кӯҳ» дар забони тоҷикӣ маъноҳои «барҷастагии табиии бузургу баланд дар рӯйи замин, ки аз сангу хок ба вуҷуд омадааст, «ҷабал» шарҳ дода шудааст [1, 134].

Оронимҳо дар “Қуръон” дар шакли оронимҳои ибора ва ё ибораҳои изофӣ корбаст гардидаанд: Кӯҳи Қоф, Кӯҳи Ҷудӣ, Кӯҳи Марва, Кӯҳи Сафо, Кӯҳи Тур, Кӯҳи Ҷудӣ ва амсоли инҳо.

Дар зимн мехоҳем тибқи ривояту сарчашмаҳои амиқ ва саъю кӯшиш дар асоси маълумотҳои муътамад ва далелу бурҳони таърихӣ, сарчашмаҳои навтаълифи муосир оронимҳои китоби осмониро маънидод намуда, мавриди омӯзиши ҳамаҷонибаи забонӣ қарор бидиҳем.

Тур (Кӯҳи Тур) – мансуби забони суриёнӣ буда, ба маънои “кӯҳ” меояд. **Тур -**номи кӯҳе, ки тибқи нақлу ривоятҳо болои он паёмбар Мӯсо (а) бо Худованд сухан гуфтааст: “Савганд ба кӯҳи Тур» (сураи Тур, ояти 1) Ин кӯҳ дар давлати Исроил мавқеъ дошта, онро Тури Сайно низ ном мебаранд. «Ва қасам ба Тури Сино» (сураи Тин, ояти 2). Сарчашмаҳо **Турро** ба маънии мутлақи “кӯҳ” маънидод намудаанд. Дар фарҳанги «Ғиёс-ул-луғот» гуфта шудааст. **“Тур”** бо лафзи суриёнӣ кӯҳро мегӯянд. Инчунин «…Он кӯҳ, ки Мӯсо … таҷаллӣ бар он шуда буд» [3, 386]. Дар дигар сарчашмаҳо омадааст, ки Мӯсо (а) дар кӯҳи **Тур** бо Худованд сухан гуфтааст ва гирифтани лақаби калимуллоҳ // каломуллоҳ-ро ба ин ҳаводис рабт медиҳанд. «…Лақаби Мӯсо - пайғамбари яҳудиён, ки гӯё дар кӯҳи **Тур** (ба қавле Сино) бо Худо ҳамсуҳбат шуда буд» [3, 128].

Таркиби калимаи Турро танҳо як реша созмон дода, аз нигоҳи сохт сода мебошад. «Савганд ба кӯҳи Тур» (сураи Тур, ояти 1).

Инчунин, “Тур” номи сураи 51-уми Қуръон буда, дар Макка нозил шуда, дорои 49 оят аст. Турро тафсири “Анвор-ул Қуръон” мансуби забони арабӣ медонад ва мегӯяд, ки “Тур ба маънои кӯҳи дарахтдор аст. Ва кӯҳе, ки дарахт надорад, ба он “Тур” намегӯянд, балки “ҷабал” мегӯянд” [12, 2799] Тур кӯҳест, ки дар болои он Худованд бо Мӯсо (а) сухан гуфт ва кӯҳест, ки Худованд аз он Исоро ба рисолат фиристод. Пас кӯҳи “Тур” бо ин рухдоди азим аз шарафи бузурге бархӯрдор аст. Дар саҳифаи дигари тафсири мазкур кӯҳи “Тур"-ро мансуби забони суриёни номида, ба маънои “кӯҳ” шарҳ медиҳад [4, 2799].

Топонимҳои **Марва** ва **Сафо** дар «Қуръон» ба қабати оронимҳо (номи кӯҳ) дохил шуда, **Марва** 4 маротиб ва **Сафо** 6 маротиб зикр ёфтаанд. Ин топонимҳо дар дохили Каъба дар шаҳри Макка мавқеъ доранд. «Ба дурустӣ, ки Сафо ва Марва аз нишонаҳои Худо аст; пас, ҳар ки ҳаҷҷи Хона кунад, ё умра ба ҷо орад, пас, бар вай гунохе нест, ки дар миёнаи ин ҳар ду тавоф кунад. Ва ҳар ки некӣ ба ҷо орад, пас Худо Шукургузори Доно аст» (Бақара, 158).

Сафо ва Марва иборат аз ду баландии кӯҳмонанди сангӣ аст, ки масофаи байни онҳо 450 м буда, муқобили якдигар қарор доранд. Фосилаи байни ин ду баландиро бо номи «Масъо» ,«ях̆не ҷойи саъй кардан» ёд мекунанд ва маҳалли он дар дохили Масҷидулҳаром буда, барои ҳамагон маъруф ва машҳур аст [5, 138].

Ҳазрати Иброҳим (а) баъд аз дуои зиёд дар айёми пирӣ аз канизаш Ҳоҷар соҳиби фарзанде шуд бо номи Исмоъил. Сора ҳамсари аввали Иброҳим (а) аз ин моҷаро нороҳат шуд ва аз ин сабаб Иброҳим (а) модару кӯдакро бо фармони Худо дар биёбони хушку беобу алаф, назди Каъба танҳо гузошт ва аз онҳо ҷудо шуд. Об ва ғизои модару кӯдак тамом шуд. Ҳоҷар саросема рӯйи кӯҳи Сафо баромада, обе наёфт ва ба сӯйи кӯҳи Марва баргашта чизе пайдо накард. Пас аз ҳафт бор рафту баргашт мушоҳида кард, ки аз зери пойи кӯдак обе мечӯшад. Ин ҳамон обе буд, ки оби Замзамаш хонданд [7, 49-50].

«Инна-с-Сафо ва-л-Марвата мин шаъоириллоҳ» (Ба дурустӣ, ки Сафо ва Марва аз нишонаҳои Худо аст) (Бақара 158).

Сафо дар қисмати ҷанубии Масҷидулҳаром рӯ ба рӯйи Ҳаҷаруасвад ва Марва дар ноҳияи шимолу шарқии он қарор дорад. Тӯли Масъо (ҷойи сайъ) 394 м, арзи (паҳнойии) он 20 м баландии табақаи аввал 12 м ва баландии табақаи дувум 9 м аст. (Ба дурустӣ, ки Сафо ва Марва аз нишонаҳои Худо аст; пас, ҳар ки ҳаҷҷи Хона кунад, ё умра ба ҷо орад, пас, бар вай гунохе нест, ки дар миёнаи ин ҳар ду тавоф кунад. Ва ҳар ки некӣ ба ҷо орад, пас Худо Шукргузори Доно аст.) **(Бақара, 158).**

Бояд ёдовар шуд, ки Сафо ва Марва дар ибтидо ду кӯҳ буданд, вале бо таъсири офатҳои табиӣ, рушду тараққиёт, пешравӣ дар соҳаи меъморӣ ва дигаргунсозии шаҳр, васеъ намудаи ҳаҷми хонаи Каъба дар шаҳри Макка Марва дар шакли нимтеппаи хурд ва Сафо бошад дар шакли гумбази хурд барои аз байн нарафтан ва нигоҳ доштани таърихи ин ду кӯҳ, дар чунин ҳол боқӣ мондаанду бас. Сафо ва Марва дар қисмати Шимолу Шарқи Каъба мавқеъ дошта, миёни онҳо 400 - 450 метр масофа меистад.

Сафо ва Марва дар шарқи Масҷид-ун-набӣ воқеъ шудаанд. Сафо ва Марва теппаҳое дар васати Макка будааст, ки хонаҳои мардуми Макка, аз ҷумла хонаи Аркам, хонаи Соиб ибни Абӯсоиби Оилӣ ва ғайра дар атрофи он воқеъ будааст.

Кӯҳи Сафо муттасил ба кӯҳи Абӯқубайс ва Марва муттасил ба кӯҳи Қуайқаон аст ва он ду кӯҳи машҳури Макка ҳастанд. Оғози амали саъй бани он ду, ба замони Иброҳим (а) бармегардад. Гуфта мешавад, ки дар замони ҷоҳилият мушрикони бутпараст бути ба номи «Асоф» дар болои кӯҳи Сафо ва бути дигаре ба номи «Ноила» дар болои Марва насб карда ва амали саъйро ба ҷо меоварданд. Дар соли 1357 ҳичрӣ хонаҳои канори маҳалли саъй вайрон ва маҳалли саъй дутабақа сохта шуд ва дар табақаи аввал ҷое байни Сафо ва Марва насб шуд [6, 124].

Сафо - дар миёни ду кӯҳ масофае чанд бо ранги сабз аз ду тараф нишона шудааст, ки аз он ҷо бояд давида ва ё бо суръат гузашт. Аз рӯйи ривоят дар ҳамин мавзеъ бибӣ-Ҳоҷар – ҳамсари пайғамбар Иброҳим (а), барои шикастани ташнагии писараш ҳазрати Исмоил 7 маротиба ду тараф давида, об ҷӯстааст, дар ҷое, ки хеҷ нишона аз об набуд. Баъди саъйи зиёди бенатиҷа ба назди кӯдак бармегардад ва мебинад, ки он ҷо аз пояшро бисёр ба хок кӯфтани кӯдак бо амри офаридгори олам об баромадааст. Ба чашма «Зам Зам» ном мемонанд ва то имрӯз кулли мусулмонони олам аз оби он нӯши ҷон карда, аз худованд имони комил, файзу баракат ва нусрату некбахтӣ металабанд.

Сафо ва **Марва** ду кӯҳе аз кӯҳҳои маъруфи Маккаанд, ки миёни онҳо 760 метр фосила аст. Ва ҳамакнун бо сақфи зебо пӯшонида шудааст [4, 140].

Сафо ва **Марва** дар сарчашмаҳо истифодаи фаровон дошта, Марва ҳамчун номи ҷуғрофӣ (номи кӯҳе дар шаҳри Макка), Сафо чун калимаи маъмулии забон (покӣ, беғуборӣ, софӣ; равшанӣ; хушӣ, хуррамӣ, шодмонӣ, хушдилӣ ва ба маънои дигар оштӣ, сулҳ, осоиш) шарҳ ёфтаанд [4, 254].

Машъару-л-ҳаром тақрибан дар мавқеи дувоздаҳкилометрии Арафот ва дар масири Макка аст.

Машъари ҳаром кӯҳе дар сарзамини Муздалифа аст, ки тибқи ривояту сарчашмаҳо имом дар он қарор гирифта, намозҳои шом ва хуфтанро рӯзи нуҳуми моҳи зулҳиҷҷа ва намози бомдодро рӯзи даҳуми моҳи зулҳиҷҷа барпо медорад [4, 183].

Баъзе гуфтанд, ки Машъари ҳаром дар ду кӯҳи Муздалифа қарор дорад, бинобар ин, онро «машъал» номиданд. Чун нишонгоҳе барои ибодат аст, онро «Ҳаром» номиданд чун макони эҳтиром аст ва дар он ҳама гуна амал ҳаром аст [4, 184].

Арафот-саҳрое фарох аст дар нуздаҳкилометри Макка, ки ҳоҷиён дар рӯзи арафа (нуҳуми зулҳиҷҷа), ки аз айёми ҳаҷ аст, дар он гирд меоянд. Кӯҳи Арафот ҳам дар тарафи ғарбии Масҷидулҳаром воқеъ аст. Дар мавриди ваҷҳи тасмияи Арафот акволи мухталифе зикр шуда, аз ҷумла ин ки вақте Одам ба замин ҳубут кард ва муддате саргардон буд, Худованд Байти Маъмурро дар маҳалли феълии Каъба барои дилхушии ӯ бино кард ва вайро маносики ҳаҷ омӯхт. Рӯзе Одам дар маҳалли кунунии Арафот дар миёни кӯҳҳо мегашт ва ӯро аз Ҳавво ёд набуд. Ҳавво низ, ки дар Ҷадда дилтанг шуда буд, дар он кӯҳҳо саргардон мегашт ва чун ба ин маҳал бирасиданд, якдигарро бишинохтанд ва пас аз он ин маҳалро Арафот номиданд. Қавли дигар он аст, ки чун Иброҳим Каъбаро бисохт, Ҷабраил ӯро ба Мино ва сипас ба Арафот бурд ва бо сангҳои сафед он ҷо масҷиде бисохт ва намози зӯҳр ва аср дар он ҷо бигузорид. Ҷабраил ба мавқифи Арафоташ буд ва гуфт: Ин Арафот аст бишинос; пас Арафот номида шуд. Низ гуфтаанд, ки дар ин ҷо мардум ба гуноҳи худ эътироф кунанд ва гӯйӣ он ҷо ба тиб ва бӯйи хуш андуда бошад. Дар ривоёт омадааст, ки Хизр ва Илёс соле як бор ба ҳам расанд ва дар маҳалли Арафот дидор кунанд. Рӯзи нуҳуми зулҳиҷҷаро бад-он сабаб Арафа гӯянд, ки ҳуҷҷоҷ дар ин рӯз ба он маҳал оянд ва замоне он ҷо тавоққуф кунанд ва баъзе гӯянд, ки дар ин рӯз ҳазрати Иброҳим (а) таъбири хоби худро шинохт ва ба ин сабаб «Арафа» номида шуд.

Дар шеъри форсӣ ба Арафот, ба унвони ҳамон маҳалли наздики Макка, ки бархе маносики Ҳаҷ дар он ҷо сурат мепазирад, ишора шудааст:

Омада сӯйи Макка аз Арафот,
Зада лабайки умра аз Таньим (Носири Хусрав).

***

Ба Замзаму Арафоту ҳатиму рукну мақом,
Ба умрав ҳаҷҷару Марваву Сафову Мино (Адиб Собир).

***

Парер навбати ҳаҷ буду маҳди хоҷа ҳанӯз
Аз он сӯйи Арафот аст чашм бар фардо (Хоқонӣ).

***

Моно, ки муҳрими Арафот аст офтоб,
К-аҳромро бараҳнасар ояд зи ховараш (Хоқонӣ).

***

Бинӣ ба мавқифи арафот омада Масеҳ,
Аз офтоб ҷомаи иҳром дар бараш (Хоқонӣ).

***

Ба Минову Арафотам зи Худо дар хоҳед,
Ки ҳам аз каъбапарастони Худоед ҳама (Хоқонӣ).

Арафот номи саҳроест васеъ ва ҳамвор дар доманаи кӯҳе бо номи «Ҷабалу-л-раҳма», ки бидуни вуқуъ дар он Ҳаҷ адо намегардад. Барои он ин ҷойро Арафот меноманд, ки дар он макон Одам ва

Ҳавво якдигарро шинохтанд ва ба гуноҳи хеш эътироф намуданд [4, 51].

«Он гоҳ, ки аз Арафот баргардед, назди Машъари Ҳаром Худоро ёд кунед» (Бақара, 198).

Сабаби Арафот ном гирифтани ин кӯҳ ин аст, ки мардум ҳангоми ҳаҷ дар он ҷо ҷамъ шуда бо якдигар таарруф ва шинос мешуданд.

Ба ақидаи мо «Арафот» мансуби забони арабӣ буда, аз решаи «арафа», «ярифу», «маориф», яъне ба маънои шинос шудан меояд.

Топоними дигаре, ки дар китоб аён гардид **Уҳуд** мебошад. Уҳуд кӯҳест, ки фавқи он байни мусалмонон ва мушрикони Макка ҷанг сурат гирифтааст. Ин муҳорибаро таърих бо номи «Ҷанги Уҳуд» сабт кардааст. Сабаби «Уҳуд» ном гирифтани ин муҳориба маълум аст, яъне муҳориба болои ин кӯҳ ба вуқуъ пайваст ва ҷанг бо ин ном дар таърих машҳур шуд.

Ҷудӣ – топоними дигаре, ки мо дар китоби осмонӣ ошкор сохтем, Ҷудӣ мебошад. Ҷудӣ номи ҳамон кӯҳест, ки бинобар сабаби имон наовардани қавми Нӯҳ ва дуои эшон, ки табаддулоти дунёӣ, ки дунё зери об монда буд, киштиаш болои он қарор гирифта буд. «….Ва киштӣ ба кӯҳи Ҷудӣ қарор гирифт..» (Сураи Ҳуд, ояи 44) [4, 172].

1. Соҳиби тафсири «Анвор-ул-Қурьон» мегӯяд: Ҷудӣ номи кӯҳест, дар наздикии диёре бо номи Мавсул. Ёдовар мешавем, ки Худованд киштии Нӯҳро бар он кӯҳ ибқо кард, то нишонае барои ояндагон бошад. Умматҳои пешиниён ин кӯҳро дидаанд [4, 1170].

Аммо Шайх Саъид дар китоби худ «Тафсири Ал-Асос» мегӯяд.

Ҷудӣ вожаи арабӣ буда, аз ҷузъи **ҷуд (**ҷавонмардӣ, саховат, бахшиш, эҳсон**)** ва анҷомаи - ӣ таркиб ёфта, аз рӯйи сохт сохта мебошад. (Ҳудуд-ул-олам, сах. 29).

Каҳф- яъне ғоре дар кӯҳ. Муаррихон дар ин амр, ки ғори «Асҳоби Каҳф» дар кучо қарор дорад, ихтилофи назар доранд, баъзе бар он ақидаанд, ки ин ғор дар наздики води Уқба наздикии ҷанубии Фаластин қарор дорад, баъзеҳо онро дар Неймуи (Найнуи), ки дар шимоли Ироқ ҷойгир аст, пиндоштаанд. Баъзеи дигар бар ин ақидаанд, ки ин ғор дар ҷанубии Туркия дар маҳаллае бо номи Тарсус –собиқ шаҳри Рум ҷойгир аст. Албатта, ин ҳама ақвол ниёзманди далоиланд пас афзалтар аст, бигӯем, ки Худованд худ бар макони ин ғор донотар аст. «Оё пиндоштӣ, ки Асҳоби Каҳф ва Рақим аз ҷумлаи нишонаҳои Мо шигифтовар буданд?» (Каҳф, 9).

Хулоса, дар «Қурьон» номи кӯҳҳо (оронимҳо) чун дигар онимҳо дар тасвири воқеаҳо ва ҳаводиси он нақши намоён дошта, ҳамчун макони ба вуқуъ пайвастани муҳориба, тоатгоҳ, махзани масолеҳи меъморӣ ва амсоли инҳо истифода гардидаанд. Ҳамчунин маҳз омӯзиши ин қабати онимӣ дар ошкор намудани арқоми таърихӣ ва ошкор намудани номвожаҳо кӯмак расонида, барои рӯйи кор овардани арқоми дурусти ҳаводиси таърихӣ ва дар забони меъёр ворид намудани калимаҳои фаромӯшшудаи асар (архаизмҳо) нақши асосиро адо намуданд.

АДАБИЁТ

1. Алимӣ Ҷ. Топонимияи минтақаи Кӯлоб (тадқиқи таърихӣ-забоншиносӣ) / Ҷ. Алимӣ. - Д: “Андалеб-Р”, 2015. - 350 с.
2. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Ҷ. 2. / А. Нуров. - Душанбе: Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи советии тоҷик, 1984. - 608 с.
3. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки. Ч. 3. - М.: Наука, 1979. – 634 с.
4. Адуррауфи Мухлис, «Тафсири анвор-ул-Қурьон». - 3170 с.
5. Я. Ш. Самарқандӣ. Фарҳанги номвожаҳои форсии тоҷикӣ / Я. Ш. Самарқандӣ. - Душанбе: Эр-граф, 2010. - 392 с.
6. Ал-азрафӣ. Ахбори Макка. / Ал-азрафӣ. - Ҷ. 2. – С. 93; Ҷ. 1. – С. 87.

НИГОҲЕ БА ТАҲЛИЛИ ЗАБОНШИНОСИИ ОРОНИМИЯИ «ҚУРЪОН»

Мақола дарбаргирандаи масъалаҳои таҳлили забоншиносии оронимияи «Қурьон» буда, муаллиф дар асоси сарчашмаҳои муътамади таърихӣ ва луғату қомусҳо топонимҳои (оронимҳо) асарро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додааст. Инчунин, муаллиф зимни ин таҳлил қабати оронимияи асарро тасниф намуда, ба ҳар қабати таснифнамудааш дар асоси ахбори сарчашмаҳои солим ва арқоми саҳеҳи таърихӣ маълумотҳои алоҳидаи комил додааст.

Калидвожаҳо: оронимия, таҳлили забоншиносӣ, Қурьони карим, кӯҳ, тадқиқот.

ВЗГЛЯД НА ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОРОНИМИИ КОРАНА

Статья содержит проблемы лингвистического анализа оронимии Корана и автор в ней на основе изучения исторических источников, словарей и энциклопедий подверг анализу оронимы использованные в Коране. Также автор в процессе изучения Корана охарактеризовал оронимические ряды и на основе данных изученных источников привел подробные сведения о каждом оронимическом ряде данного произведения,.

Калидвожаньо: оронимия, лингвистический анализ, Коран, гора, исследование.

A GLANCE TO ANALYZING LINGUISTIC OF THE ORONYM OF «QURAN»

The article talks about the problem of analyzing linguistics of the toponym of «Quran», the author decided in order to get historical reliable sources and encyclopediastoponymies trace. As well the author classify among the trace of analyzing toponim, for every his classification has given in case of information correct sources and historical right number perfect separately information.

Key words: toponymy, analyzing linguistic, Quran Karim, mountain, research

Сведения об авторе: ***Мухаммад Саидов*** – соискатель Кулябского государственного университета им. А. Рудаки.
Телефон**: (+992) 985-29-73-73**. E-mail**: Saidzod-90@mail.ru**

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ УЧЕБНИКА «АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК ДЛЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА» В УЧЕБНЫХ ГРУППАХ

З. А. Валиева, Р. Р. Раджабова
Российско-Таджикский (славянский) университет

На современном этапе развития методики преподавания иностранных языков широко используются разнообразные учебники и учебные пособия, способствующие активному обучению иностранным языкам.

В свою очередь, важно отметить посыл, прозвучавший по данному вопросу в обращении основоположника мира и национального единства - Лидера нации Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона к Парламенту страны от 20 января 2016 года. В своем обращении Лидер нации, в частности, отметил, что знание иностранных языков формируется в результате развития общества и является велением времени, без их изучения гражданам республики будет тяжело достичь каких-либо высот. Он также отметил, что от знания русского и английского языков, которые в настоящее время считаются наиболее используемыми языками в мире, зависит развитие страны необходимы высококвалифицированные специалисты со знанием иностранных языков.

Учитывая вышесказанное, актуальность настоящей статьи заключается в дополнительном исследовании аспектов использования учебника «Английский для международного туризма» при обучении иноязычной лексике.

В данной статье представлен теоретический анализ и пути практической реализации использования данного учебника в учебном процессе.

Для анализа проблемы использования предлагаемого учебника при обучении иноязычной лексике необходимо рассмотреть его основные характеристики при использовании студентами отделения «Туризм».

В 2010 году московскими издательствами «ИП Логос-М» И «Дом Славянской книги» выпущен учебник «English for international tourism»

(«Английский язык для международного туризма»), автором которого является Письменная О. А.

Предлагаемый учебник является одновременно учебным, лексикографическим, справочным и страноведческим изданием, содержащим в своих двадцати тематических блоках (Units) разнообразную тематику разговорной речи в процессе общения на английском языке с представителями других государств и во время поездки в зарубежные страны. В учебнике также представлены фразеологические обороты и словосочетания, фразы, лексические единицы, используемые в переводческой практике; информативные тексты интересного содержания, в которых разработано туристическое и страноведческое направления.

Данный учебник предназначен для студентов I-II курсов отделения «Туризм» и для специалистов в области международного туризма, менеджеров и турагентов, занимающихся организацией международных поездок. Он представляет интерес и просто для желающих изучить английский язык с целью выезда в туристические путешествия.

Учебник состоит из четырех частей, каждая его часть включает в себя по 5 разделов. В учебнике подробно описывается методика работы по каждому уроку. Ниже приводится тематика разделов предлагаемого учебника.

Part One

Unit1. Travelling. Tourism. Recreation, Business Trips, Touring (Путешествие, туризм, отдых, деловые поездки, экскурсия);

Unit 2. At an airport. Travelling by plane (Путешествие самолетом);

Unit 3. Travelling by Train (Путешествие поездом);

Unit 4. Travelling by sea (Путешествие морем);

Unit 5. Customs Procedure (Таможенный контроль);

Part Two

Unit1. Directions inside a buildings (Как найти дорогу внутри здания);

Unit 2. Outside (На улице);

Unit 3. Asking about the distance (Как спросить о расстоянии);

Unit 4. Asking about streets (Как спросить об улице);

Unit 5. Naming & describing buildings (Название и описание зданий);

Unit 6. City services (Городские службы);

Part Three

Unit1. At a hotel (В гостинице);

Unit 2. Telephone calls (Разговоры по телефону);

Unit 3. Meals. Eating out (Питание. Еда вне дома);

Unit 4. Currency. Bank services (Банки. Банковские услуги);

Unit 5. Shopping (Покупки);

Part Four
Unit1. Public Transportation (Общественный транспорт);
Unit 2. Getting a taxi (Берем такси);
Unit 3. Cities,towns and villages (Крупные и мелкие города и села);
Unit 4. Sightseeing (Осмотр достопримечательностей);
Unit 5. Shopping (Покупки);
Appendix 1:
Comprehension check questions / Вопросы для проверки понимания
Appendix 2:
Vocabulary for an international tourist/Словарик международного туриста
Appendix 3:
Brief guided tours around countries and continents/ Краткий путеводитель по странам и континентам
Appendix 4:
New trends in tourism/ Новые тенденции в развитии туризма.

Кроме того, в предлагаемом учебнике широко представлены страноведческие материалы, в которых дается обширная информация по следующим странам: Sweden, Norway, Denmark, The Netherlands, Finland, Hungary, Switzerland, Austria, Belgium, France, Luxembourg, Italy, Spain, Andorra, Monaco, Greece, Israel, The UAE, South Africa, India и т.д.

Наряду с этим приведены небольшие по объему, но разнообразные по содержанию тексты и несложные задания, которые в предельно краткий срок помогут всем желающим изучить и освоить английский на определенном уровне.

Необходимо отметить, что этот учебник представляет собой один из компонентов учебно-методического комплекса по английскому языку и может оказать преподавателю существенную помощь в реализации требований программы по обучению лексике, грамматике и устной речи студентов.

Что касается основных особенностей учебника, то здесь можно отнести практическую направленность, коммуникативность и страноведческий характер представленных в нем материалов. Практическая направленность учебника уже на первом этапе основывается на тщательно отобранном языковом материале, развивает навыки и умения в аудировании, в разговорной речи, чтении и письме.

Страноведческая направленность определяется тем, что студенты получают некоторую информацию не только об англоязычных и европейских странах, но и об азиатских государствах, а также представление о соответствующем речевом стиле официального и неофициального общения.

Учебник предусматривает активизацию минимального объема отобранных языковых средств. Студенты получают представления о деятельности сферы туризма.

Весь грамматический материал в учебнике составлен на синтаксической основе и организован таким образом, чтобы продемонстрировать его функционирование в речи. Единицей обучения выбрана речевая модель, которая представляет собой единство фонетико-интонационных и лексических средств языка и которая дает возможность ему реализовать с

помощью этого единства ту или иную интенцию в определенной ситуации общения. Речевые модели представлены в учебнике различными конструкциями простого и сложного предложений, а также диалогическими единствами (Dialogues Patterns).

Следует определить некоторые общие для всех уроков принципы организации работы с материалами, и в частности с речевыми моделями, ситуациями и диалогами. В вышеуказанной работе можно отметить следующие этапы:

I этап. Речевые модели вводятся устно. Преподавателю необходимо показать их, произнести и объяснить студентам, в каких ситуациях и выражениях, какой интенции они используются. Таким образом, речевые модели приобретают коммуникативную направленность и ситуативную обусловленность.

II этап. Далее следует чтение данных речевых моделей в фонетических упражнениях. Целью является устранение трудностей в чтении и произношении новых слов, словосочетаний, речевых конструкций.

III этап. Затем приводятся многочисленные условно-коммуникативные упражнения для закрепления первичных навыков грамматического оформления.

IV этап. После закрепления речевых моделей приводятся диалоги с целью доведения речевых навыков до автоматизма. Диалоги воспроизводят определенную ситуацию из возможной сферы общения. Благодаря тому, что каждая реплика готовится в течение занятий, диалог обеспечивает относительную безошибочность выполнения коммуникативной задачи.

Речевые модели предполагают развитие и улучшение фонетических навыков, т.е. правильное произношение в речи при переключении внимания говорящего на ее смысловое содержание. Эти модели способствуют автоматизации навыков произношения только при следующих условиях:

1) когда трудности в произношении являются посильными для студентов;

2) когда студенты на первых порах обучения могут распределить произвольное внимание между звуковой и смысловой сторонами высказывания, что, в конечном счете, способствует становлению механизма фонологического самоконтроля.

Учебник предполагает использование различных способов семантизации новой лексики: перевод, средства наглядности, контекст, а также сочетание этих средств. Необходимо отметить, что независимо от способа семантизации новой лексики, студенты всегда смогут проверить себя по словарю - вкладышу, в котором поурочно дан перевод новых слов. Вся новая лексика урока выделена жирным шрифтом.

Помимо вышеуказанного, в учебнике имеются специальные упражнения, направленные на усвоение правил перехода от письменной формы речи к устной, закладывающей основы техники чтения.

Система упражнений представлена в учебнике и направлена не только на выработку навыков фонетического и грамматического оформления на английском языке, но и на развитие навыков и умений в основных видах речевой деятельности. Ряд упражнений составлен с целью развития навыков и умений в диалогической и монологической речи, причем, исходя из задач данного учебника, множество упражнений направлено на выработку диалогической речи в области туризма.

Например: **Диалог в гостинице/ At a hotel.**

Dialogues Patterns (Диалогические модели)

- Hello, could I speak to the receptionist, please?
- Speaking.
- My name is … I'd like to make a reservation at your hotel.
- For how many people?
- For three.
- What kind of rooms would you like?
- One double room and one single.
- When for and for how long?
- For the week of the 14 th May.
- I've got your reservation, Mr. .. Welcome to our hotel!
- Thank you.[1].

Далее приводятся приложения к учебнику, в которых наблюдаются следующие тенденции:

I. Вопросы для проверки понимания;

II. Словарик международного туриста;

III.Краткий путеводитель по странам и континентам;

IV. Раздел о новых тенденциях в развитии туризма.

Для закрепления грамматических тем в учебнике дается множество лексико-грамматических упражнений. Самостоятельно выполняя их вне аудитории, студенты лучше осваивают пройденный материал. Ниже приводятся примеры из этих заданий:

I. Supply the articles or possessive pronouns where necessary.

(Вставьте артикли и притяжательные местоимения, где необходимо):

1. Most travelers carry … camera … them to capture memorable objects or moments.
2. In … Caucasus … weather is usually fine in summer and it's always … pleasure to swim in … warm sea.

II. Supply the correct Tenses (Вставьте правильные видовременные формы):

1. Before the plane(take off) the stewardess (give) you all the information about the flight.
2. Douglas (to show) the clerk his ticket and passport and the man (to give) him a boarding-pass.

III. Choose and Use (Выберите и используйте):

Because, that's why (потому что, поэтому)

1. I often spend my holidays on the coast of the Black Sea … the weather is hot and dry there in summer.
2. I like the actor who plays the part of Hamlet … I'd like to go and see the film again.

IV. Supply the correct prepositions (Вставьте правильные предлоги):

1. Tourists planned to leave … Sochi… the 5th July.
2. Passengers are requested … arrive at the airport one hour before departure time on international flights.

V. Translate the sentences into English (Переведите на английский язык):

1. Поездка по городу доставила нам большое удовольствие.
2. Пассажирам, путешествующим в эконом-классе, разрешается бесплатно провезти до 20 кг багажа.

VI. Translate the sentences into Russian (Переведите на русский язык):

1. Before boarding the plane you must check in at the airport.
2. The passenger is required to fill in a customs declaration form.

Большим достоинством данного учебника является обширный и богатый материал на английском языке (тексты, диалоги), простота изложения терминов в сфере туризма и путешествий. Все вышеуказанное свидетельствует о том, что учебник «Английский для международного туризма» может быть эффективным средством развития устной речи студентов, как на занятиях, так и во внеурочное время.

Таким образом, учебник «Английский язык для международного туризма» является необходимым и своевременным пособием для студентов отделения «Туризм». Данный учебник открывает перед студентами возможности для более глубокого и детального изучения английского языка, его грамматического строя, специализированной лексики в сфере туризма и гостиничного бизнеса.

Подводя итоги анализа использования учебника, можно сказать, что учет вышеизложенных особенностей акцентного фонетического, лексического и грамматического оформления будет способствовать успешному овладению языком, более эффективному формированию и развитию навыков аудирования и говорения на английском языке в сфере турбизнеса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Письменная О. А. Английский язык для международного туризма: учебное пособие / О. А. Письменная. - М.: ИП Логос-М, 2010. – 290 с.
2. Сербиновская А.М. English travel for travel business and service: Учебник для вузов / А. М. Сербиновская. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2006. - 428 с.
3. Качалова К. Н. Практическая грамматика английского языка с упражнениями и ключами / К. Н. Качалова, Е. Е. Израилевич. - М.: ЛадКом, 2010. – 720 с.
4. Миньяр-Белоручева А. П. 120 Topics. Сборник - разговорник тем по английскому языку / А. П. Миньяр-Белоручева. - М.: Экзамен, 2009. – 158 с.

ИСТИФОДАИ КИТОБИ ДАРСИИ «ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БАРОИ СОҲАИ ТУРИЗМИ БАЙНАЛХАЛҚӢ» ДАР ГУРӮҲҲОИ ТАЪЛИМӢ

Мақолаи мазкур ба шарҳу тавсифи китоби дарсии «Забони англисӣ барои соҳаи туризми байналхалқӣ» барои донишҷӯёни курсҳои I-II шуъбаи «Туризм» бахшида шудааст.

Дар мақола, аз ҷумла, методикаи кор бо машқҳо ва супоришҳо, ки барои кори синфӣ ва мустақилонаи донишҷӯён пешниҳод карда мешаванд, оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: туризм (сайёҳӣ), китоби дарсӣ, дар меҳмонхона, муколамаҳо, тарҷумаи амалӣ, методика, машқҳо, фаслҳо, донишҷӯён.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ УЧЕБНИКА «АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК ДЛЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА» В УЧЕБНЫХ ГРУППАХ

Данная статья посвящена описанию учебника «Английский для международного туризма» для студентов I-II курсов, отделения «Туризм».

В статье, в частности, описывается методика работы с упражнениями и заданиями, представленными для аудиторной и самостоятельной работы студентов.

Ключевые слова: туризм, учебник, в гостинице, диалоги, практический перевод, методика, упражнения, разделы, студенты.

USING THE TEXTBOOK «ENGLISH FOR INTERNATIONAL TOURISM» IN LEARNING GROUPS

This article is devoted to the description of the textbook «English for international tourism» for the I-II year students of a department of «Tourism».

The article is particularly said about a method of work with lexico- grammar exercises which are prepared for the class and individual activity.

Key words: tourism, textbook, at the hotel, dialogues, practical translation, method, exercises, units, students.

Сведение об авторах: ***З. А. Валиева*** - кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка Российско-Таджикского (славянского) университета. E-mail: **zamira0606@mail.ru.**

Р. Р. Раджабова - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка (Российско-Таджикского(славянского) университета. Телефон: **(+992) 907-99-76-47**. E-mail: **j.o.92@mail.ru**

ТАЪБИРОТИ ФЕЪЛИИ СОМАТИКИИ ТОҶИКӢ ВА ТАҲВИЛИ ОНҲО БА ЗАБОНИ РУСӢ

М. Н. Саидхоҷаева

Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Дар тарҷума мазмуни асар ҳар қадар муҳим бошад, таҳвили забони пурғановат ва санъати сухан ба ҳамон андоза аҳамият дорад. Он имкон медиҳад, ки хонанда тавассути тарҷума аз дастовардҳои ғоявию бадеии асар огоҳ шавад ва агар соҳибқалам бошад, аз таҷрибаи нависандагон бархурдор гашта, минбаъд онро дар рушди эҷодиёти худ, гузашта аз ин, адабиёти миллати худ эҷодкорона истифода намояд.

Ғановат ва назокати забони тоҷикӣ аз бисёр ҷиҳат ба мачоз алоқаманд аст ва беҳуда нест, ки онро "забони мачозҳо" (академик М. Шакурӣ) номидаанд. Мачоз тору пуди шеъри тоҷикист, аз ин рӯ, дар баргардони матн аввалин мушкилие, ки мутарҷим дучор меояд, таҳвили воҳидҳои мачозӣ – таркиб, ибора, ҷумлаҳои мачозӣ мебошад. Албатта, имкони онҳоро сарфи назар кардан нест. Аз рӯйи он ки мутарҷим дар таҳвили воҳидҳои рехта то чӣ андоза муваффақ мешавад, сифати тарҷума муайян мегардад.

Ин гуфтаҳо на танҳо ба шеър, балки ба наср низ тааллуқ доранд, зеро вазифаҳои маъноию услубии воҳидҳои фразеологӣ дар назму наср муштарак мебошанд, онҳо ҳам аз забони муаллиф ва ҳам аз забони иштирокдорони асар бо мақсадҳои мухталифи эҷодӣ истифода мегарданд.

Нависанда ҳар қадар варзида бошад, аз воҳидҳои фразеологӣ-дурдонаҳои забони умумихалқӣ ҳамон қадар бештар ба кор мебарад.

Мақолаи мавриди назар дар асоси маводи романи сеҷилдаи Нависандаи халқии Тоҷикистон Раҳим Ҷалил "Шӯроб", ки барои он ба Ҷоизаи давлатии ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ мушарраф гардидааст, таълиф гашт.

Эҷодиёти Раҳим Ҷалилро интихоб намудани мо бесабаб нест. Ба ин савол гуфтаҳои зерини яке аз муҳаққиқони забон ва услуби Раҳим Ҷалил забоншиноси маъруф Р. Ғаффоров ҷавоб шуда метавонад: "Забони тоҷикӣ, ки яке аз забонҳои хеле бой ва қадимтарини гурӯҳи забонҳои эронист, аз ибора ва ҷумлаҳои фразеологӣ хеле бой аст. Нависандагони мо аз ин "гули эҷодиёти халқ" ҳар қадом ба қадри дониш ва маҳорати эҷодии худ истифода бурда, обуранги миллии асарҳои худро зиёд кардаанд. Дар ин масъала дар адабиёти советии тоҷик баъд аз устод Айнӣ Раҳим Ҷалил мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Муҳимтарин унсурҳои воҳидҳои фразеологӣ, мақол, зарбулмасал ва афоризмҳои ба ҳукми зарбулмасалҳои халқӣ дохилшудаи шоир ва нависандагони классикии мо якҷоя бо луғатҳои забони зинда ба асарҳои Р. Ҷалил тароват ва рӯҳи миллӣ бахшида, услуби ҳақиқатан ҳам фолклории ӯро ташкил кардаанд [1, 67-68].

Мақола ба омӯзиши қазияи таъбиршиносии тоҷик ва роҳу усулҳои таҳвили яке аз шохаҳои услубии он воҳидҳои фразеологии халқӣ (дар асоси маводи асари сеҷилдаи Раҳим Ҷалил "Шӯроб") бахшида шудааст. Таҳвили ВФ ба русӣ ба қалами тарҷумонҳои маъруф Ю. Смирнов (бобҳои 1-24 ва 30 ҷилди якум) ва Л. Қандинов (қисматҳои дигари роман) тааллуқ дорад.

Зиёдтар аз 75 дар сади ибораҳои фразеологиро ибораҳои феълӣ ташкил менамоянд, ки ифодагари амал ва ҳолатанд. Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки дар ибораҳои фразеологии феълӣ нисбат ба номӣ эҳсосоти мухталиф бештар ифода мешудааст, барои он ки амал, яъне рафтори одамон ва ҳолатҳое, ки аз натиҷаи он ба миён меояд, аксар аз ҷониби гӯянда (дар роман персонажҳо) бо эҳсосот ва баҳои муайян баён мегардад.

Ибораҳои фразеологии феълӣ аз рӯйи сохтор ва мазмун хеле мухталифанд, ки навъҳои онҳо ҳанӯз дар илми таъбиршиносӣ муайян карда нашудааст. Аз ин рӯ, ҳар як навъи сохториву маъноии ибора дар тарҷума роҳу усули хосса пайдо мекунад. Ба ҳар ҳол барои шарҳи масоили тарҷума низоми муайяни ҷобаҷогузории мавод бояд бошад. Мо дар банду басти ин қисмати рисола ба таҷрибаи корӣ М. М. Мирзоева, ки таҳти роҳбарии забоншиноси варзида профессор Б. Камолиддинов ба анҷом расидааст [3], такя намудем. Яъне, низоми ҷойгузинии ибораҳои фразеологии феълӣ бар калима – меҳвар асос ёфта, ки он аз вожаҳои исмӣ иборат буда, чун нишони ибора хидмат менамояд: 1) ибораҳо ба исмҳои ашё (конкрет); 2) ибораҳо ба исмҳои маънавӣ (абстракт). Дар доираи ин гурӯҳбандӣ зергурӯҳҳо ҳастанд.

1. Ибораҳои фразеологии феълӣ, ки калима - меҳвари онҳо исмҳои ифодакунандаи узвҳои инсон (соматикӣ) ҳастанд, ағлаби теъдоди ибораҳои устувори феълиро ташкил менамоянд.

Чашм. Бо ин калима ҳафт ибораи фразеологии феълӣ сохта шудааст. Чунончи, аз чашм сурмаро задан, чашм сер нашудан, чашм малахак рафтан, чашм ало – було шудан, чашми касеро кушодан, болои чашму нури дида, касеро чашми дидан надоштан аз ҷумлаи онҳо ҳастанд. Бо ёрии «чашм» ибораҳое сохта шудаанд, ки ифодагари маъноҳои ҳам мусбат ва ҳам манфӣ буда, ба забони русӣ асосан бо ду рох: тарҷумаи айнӣ ва шарҳи маъноӣ баргардон гаштаанд.

Бояд ёдовар шуд, ки дар тарҷумаи айнӣ, агар ихчамӣ, қолаби рехтаи мачозӣ рӯшан нигоҳ дошта шавад, боиси ғановати захираи таъбироти забони тарҷумашаванда мегардад. Масалан, «чашм сер нашудан» дар забони тоҷикӣ ба ду маъно фаҳмида мешавад: 1) аз чизе қонеъ нашудан; 2) аз чизе майлу рағбат гум нашуданро дошта, онҳо бештар ба молу чизи дунё, хӯрданӣ ва дидор нисбат доранд: Чашмони Давлат дар ин ҷо аз тамошои кӯчаҳо, саройҳо, чойхонаву ошхонаҳо, растаи пур аз одаму дӯконҳо сер намешуданд [1, 56]. Ибораи мазкур ба русӣ дар қолаби тағйирёфта «чашмони ӯ сер шуда наметавонистанд»– ифода гардидааст: Его глаза не могли насытиться видом улиц, караван-сараев, чайхан, харчан торговых рядов [4, 34].

Дар мисоли зер тарҷума танҳо аз лиҳози шумора – ҷамъ ва танҳо фарқ дорад, ки аз тағйири объекти тарҷума бармеояд: дар матни асл сухан аз таъсири узви ҳизби сотсиал – демократ Антонов меравад, ба матни русӣ ба ин ном ҳамсафони ӯ («из его соратников») ҳамроҳ шудааст: Антонов ҳам аз мухлисони ҳамон суратгир аст. Вай чашми моро кушод [1, 284] // Фотограф оказался необычным человеком, был социал – демократом, то есть коммунистом. Они и открыли мои глаза [4, 190].

Дар таркиби ибораи «чашми касе ало – було шудан» вожаи «ало було» маънои бичир – бичир карданро дорад, ки дар луғатҳои тоҷикӣ ва русӣ зикр ёфтааст. Мутарҷим онро дуруст ба асос гирифтааст «дар асл «ало - було» дорои маъноҳои дигар низ мебошад: Аммо вақте ки йигитчаи овезонқавоқ аз як чашми хӯрчин се китобро берун оварда ба одами политсия дароз кард ва ӯ номи дуи

онҳоро хонд, чашмҳои вай якбора ало - було шуда, ҳар ду гӯшаи лабҳояш навбат ба навбат ҷунбида, буруташро рақсондан гирифтанд [1, 114] // Но когда хмурый парень вытащил из хурджина Петра одну за другой три книги и протянул их уреднику, у того сразу зарябило в глазах, уголки рта задёргались и кончики лихо закрученных усов принялись приплясывать от радости [4, 79]. Чунонки дар қиёс мебинем, мутарҷим аз худ таркиби «аз хурсандӣ» («от радости»)- ро илова намуда, ҳолати рӯҳии қаҳрамонро аёнтар кардааст.

Дар ҷумлаи поён ибораи «аз чашм сурмаро задан»– киноя аз фиребгари гузаро будан – мазмун айнан оварда шудааст, вале мутарҷим ӯсмаро бо сурма, ки ба чашм мекашанд, дар тарҷума ба обрӯвон («бровей») нисбат додааст: –Ҳушёр нашавӣ, ин мутаҳамҳо аз чашм сурмаро мезананд,– гуфт ӯ ва ба дигаре рӯ овард [2, 34] // Не будешь держать ухо востро и сурьму с бровей слизнут эти паразиты [4, 228].

«Касеро чашми дидан надоштан» киноя аз бад дидан, тоқати дидани касеро надоштан аст, ки ба русӣ бо муодилаш «терпеть немогь кого- либо» баргардонида шудааст. Дар ҷумлаи зер сухан аз дӯкондори мутаасиб меравад, ки Ҳидоятро ба хонанишинӣ талқин менамояд. Риши чӯроб – монанди баққол намоён шуд. Ҳидоят чашми дидани ӯро надошт [3, 260] // Показалась широкая, похожая на веник борода лавочника, Хидоят терпеть не могла этого человека [4, 403].

Таъбири «болои чашм» гуфтан ифодаи қаноатмандию хушнудист, ки дар мисоли зер дар таркиб бо муродифаш «нури дида» омадааст. Дар айни замон хушнудии қаҳрамони роман Саломатшоҳ аз дидори дӯсти деринааш Пётр аст:– Ҳай, ман дида истодаам, ки ту шӯхиро ба моҷаро мебарӣ,– хандид Саломатшоҳ миёнбандро аз китф гирифта ва аз ҳар ду нӯгаш дошта алвонҷ дода, тоб хӯронда истода,- омаданҳот болои чашму нури дида [1, 36]. Ба забони русӣ бо усули шарҳ баргардон шудааст:– Уж не всерьёз ли ты принял мою шутку? – рассмеялся Саломатшах и, сняв с плеча платок, принялся скручивать его, держа за противоположные концы. – Приходи, когда захочешь. Мы всегда рады тебе, Петржон [4, 18].

Ибораи «чашмони касе малахак рафтан» аз рехтаҳои фразеологист, ки комилан ба маънои маҷозии ҷузъҳои таркибаш асос ёфтааст, аз ин рӯ имкони тарҷума надошта, ба маънои сахт талабгор будани кас ба ягон чизи ҳозир гуфта мешавад. Дар айни замон барои нишон додани нигоҳи ҳарисонаи лӯлизан ба пули яксӯмӣ, ки ҷавон ба ӯ дароз мекунад, ба кор бурда шудааст: Маҳ, инро бигир, – ҷавон яксӯмиро ба лӯлизан, ки чашмонаш ба он малахак мерафтанд, дароз кард [3, 329]. Мутаассифона, ин лаҳзаи воқеии тасвири бадеӣ дар матни русӣ мушоҳида нашуд.

Даҳон. Бо вожаи «даҳон» чор ибораи фразеологӣ ба маънои маҷозӣ асос ёфтаанд. «Даҳони касро ловида мондан», ки қаринааш «даҳони касеро бастан» аст, сермаъно мебошад: 1) касеро аз гуфтани чизе боздоштан, хомӯш гардонидан; 2) касеро розӣ кунонидан; ришва додан; забонкӯтоҳ кардан; 3) дар музокира, мубоҳиса мағлуб кардан [7; 1, 332]. Дар матни зер сухан аз қаҳрамони асар – Машаро розӣ кунонидан меравад, ки барои Давлатро ғамгин накардан сирреро пинҳон медорад. Дар асар аз номи Ҷаббор омадааст:

- Аз афташ, Маша даҳонпӯкӣ кардагӣ барин. «Сарамро хам кардӣ»– мегӯяд дадом.

- Маша дар ҳеҷ ҷой арз намекунад. Ман даҳони вайро ловида мондаам [3, 332]. Таъбир мазмунан ба русӣ тарҷума шудааст, ки низ такя ба маҷоз дорад.

- Старик, кажется, и про Машу знает, – сказал он.

- Ну и что?

- Пожаловала, наверно …

- Ерунда! У Машки рот на замке. Я заставил её молчать.

- Как?

- Легче легкого. Деньги пообещал [4, 459].

Мафҳуми хомӯш мондан дар таъбири маъмули «ба даҳон об гирифтан» низ ифода меёбад, ки он дар забони русӣ мутобиқат дорад:– Ба даҳонатон об гирифтед магар? [1, 67) // Что молчите, словно воду в рот набрали? Или онемели совсем? [4, 43].

Чунонки дар аввали матн зикр гардид, «даҳон пӯк будан» («даҳонпӯкӣ») дар аввали порча ва дар ҷилди аввали роман ҳам дар муколамаи персонажҳо нисбат ба духтарак корбаст шудааст, вале тарҷумаи он носаҳеҳ воқеъ гардидааст, чунончи:

-Оё Даша ҳам хабар надорад? – пурсид он мард аз Буров.

- Хабар дошту пинҳон кардааст. Ману ту барин даҳонаш пӯк нест. Ту бошӣ, ҳай тақпурсию борикресӣ мекунӣ, ки мондан гир!– ҳам ҷиддию ҳам ҳазломез гуфт ба ӯ Буров [1, 231].

- А разве Даша не знает? – тихо спросил шахтёр у Бурова.

-Знает, только скрывала от Давлата, чтобы не опечалить парня, у неё не такой длинный язык, как у нас с тобой, брат,– полушутя, полусерьёзно ответил Буров [4, 155]. Феълан таъбири «даҳон пӯк будан (ё набудан)» бо «забони дароз доштан» ё «забонкӯтоҳ будан» аз ҷиҳати маъно умумияте надорад. «Забони дароз надоштан» маънои дар гуфтани чизе ҳад надоштанро дорад, ҳол он ки гап дар бораи на ҳаққу ҳуқуқи иброз доштан, балки нигоҳ дошта тавонистани сир меравад.

Ба монанди мисоли боло ибораи «даҳони касе бо баногӯшаш ҳарифона хӯрдан» ки ба маънои хандидан, бағоят шодмон шудан меояд, дорои маҷоз ва бадеият мебошад. Мутаассифона, аз он дар таҳвил қатъи назар шудааст. Аммо дар мавриди дигар қаринаи он «даҳони касе ба пуштаи баногӯш будан» ба маънои ниҳоят хушнуд будан дар таркиби муродифӣ корбаст шуда, ки матлаби нависанда афзудани таъсири гуфтор мебошад: «даҳон ба пуштӣ баногӯш будан» - «ба пӯсти худ нағунҷидан». Ҳар ду таъбир ба русӣ бо усули тарҷумаи айнӣ таҳвил гардидааст. Фарқ дар ин аст, ки дар мавриди таъбири дуюм мутарҷим қаринаи «ба курта (на пӯст) нағунҷиданро маъқул шуморидааст, ки мантиқист, зеро феъли «влазить» (ё «не влазит») суоли «куда» (ба кучо) – ро тақозо дорад ва табиист, ки ҷавоб мутаносибан ба курта («в рубаху») на ба пӯст («в кожу») мешавад: Ба қавли тоҷикон, даҳонаш аз хурсандӣ ба пӯсти баногӯшашу ба пӯсти худ намеғунҷад [3, 444] // Он, как говорят таджики, ходит растянув рот до ушей, и не влазит от счастья в рубаху [4, 552].

Ҳам дар матни асл ва ҳам дар матни тарҷумавӣ барои рӯшании мазмуни таъбирҳо таркибҳои тавзеҳии «аз хурсандӣ» ва «от счастья» илова гардидааст.

Сар. Дар байни ибораҳои соматикӣ се мисол бо калимаи «сар» («калла») дучор омад, ки бо роҳҳои гуногун ба русӣ баргардон шудаанд:

1.«Сари касеро хӯрдан»– касеро нобуд кардан, боиси марги касе шудан – ба забони русӣ он мазмунан таҳвил ёфтааст: «дар акси ҳол боз як нафар бародарамон кам мешуд» («а то ещё одного нашего брата не досчитались бы»): Ҳой, Семён, канӣ як ба ин ҷо биё, ки ин сангро аз сари роҳ онтарафтар лағжонем,– овозе аз ҷонибе баланд шуд,– хайрият дар вақти набудани одам афтодааст, вагарна ин ҳам сари як шӯрбахтро мехӯрд [1, 75] // Эй, Семён! – послышался голос. – Помоги-ка сдвинуть с дороги камень. Хорошо, что не на людей упал, а то еще одного нашего брата не досчитались бы! [4, 49].

Дар иборасозӣ баъзан матлабро калимаи «сар» адо карда наметавонад, зарурати корбурди муродиф ба миён меояд. Ҳарчанд «сар» бо «калла» муродифи пурраро ташкил менамояд, ивази яке бо дигаре боиси тамоман тағйир ёфтани мазмуни ибора мегардад, чунончи: «сар кафондан» – сареро мачрӯҳ кардан (ба маънои аслӣ) дар ҳамин замина таъбири «сар кафад зери токӣ»; «калла кафондан»– роҳи ҳалли муамморо ҷустан. Ибора дар ин шаклу мазмун бо «ломать голову»– и русӣ мутобиқат дорад, ки дар мисоли зер ба кор рафтааст: Ба шахта фаромада бо кори устои кӯҳӣ, челонгар ва инженери ҷавон, ки нишебшинони конвейерро аз ёд бароварда, бедарак «калла мекафонданд», ки чаро чархзании агрегат мувофиқи табъ нест, мадад расонд [3, 424] // Секретарь парткома стал ломать голову над регулировкой вместе с горным мастером, слесарем – наладчиком и молодым, только со студенческой скамьи и поэтому ещё робким инженером [4, 536]. Дар матни русӣ «барои таъкиди ҷавонӣ ва лиҳоз бечуръат» («только со студенческой скамьи и поэтому ещё робкий») илова карда шудааст.

Пой. Як ибораи фразеологии феълӣ дар ду қарина ба кор рафтааст: «ду пойи касеро ба як мӯза ҷо кардан» / ду пойи касеро ба як мӯза қава кардан», ки дар мавриди дуюм ба туфайли корбурди калимаи гуфтугӯйии «қава» ҷанбаи халқии ибора қавитар гаштааст. Ҳарду таъбир ба забони русӣ бо роҳи луғавӣ («давить», «стоял не своем») саҳеҳ таҳвил ёфтааст:

1. Охир роҳи оҳан ду пойи маро ба як мӯза ҷо карда ҳадаҳа мегӯяду мо бошем, назар ба порина камтар ангишт медиҳем [2, 61] // Железная дорога нас давит, а мы ничем помочь не можем, даем меньше чем в прошлом году, и выработка с каждым днём снижается [4, 246].

2. Эрмат «ҳамин ҷавонро хоҳӣ нахоҳӣ ба ман медиҳӣ» гуфта ду пойи ӯро ба як мӯза қава мекард. Ӯ аз гиря бадтар, аз меҳмонӣ сад бор пушаймону лекин ноилоҷ розӣ шуд [3, 247] // Хочешь – не хочешь; а парня отдашь, стоял на своем Эрмат – партизан. Пришлось Кадырову, скрепя сердце, уступить [4, 394].

Аз ҳисоби калимаҳои умумиистеъмолӣ ва гуфтугӯйӣ ба вуҷуд овардани қаринаи ИФФ дар мисолҳои зерин низ мушоҳида мегардад. Ба замми ин қаринанокӣ дар заминаи тағйири ду воҳиди луғавӣ ба амал омадааст: «пойи касеро аз ҳаво овардан» ва «линги касеро аз осмон овардан». Дар ин порчаҳо низ тарҷума бо усули луғавӣ сурат гирифтааст. Ибораи мазкур дар матни аввал маънои нобуд кардан, ба ҳалокат расонидан, дар матни дуюм ба маънои мағлуб сохтан омадааст: Калонҳои ин ҷо ҳам монанди бисёр шаҳриён ҳама фиребгару қаллоб. Аммо гапи ҳақро гӯю рӯз бин. Поятро аз ҳаво меоранд [1, 86) // Ведь здешние господа – не хуже горожан – обманщики и жулики. Но только попробуй произнести это в слух – увидишь, что будешь вздернут вверх ногами! [4, 58]); Шаҳбози Ёлдор - полвон имрӯз линги ҳамаи полвонҳои Хуҷанду Қистакӯз, Унҷию Ёваро аз осмон овард [2, 47] // Но Ёлдор-полвон, ах, сокол!-всех полвонов Ходжента, Костакоза, Унджи и Явы положил на лопаткти [4, 239]. Дар мавриди дигар дар таркиби ибора калимаи «осмон» бо «пой» омадааст, таъбир маънои нест шавад, пайваш аз рӯйи замин рӯфта шавадро дорад, ки дар ҳаққи император гуфта шудааст:

- Кошки, пояш аз осмон меомад [1, 199] // Чтоб такому отцу провалиться! [4, 136].

Аммо таъбири «пой дар гил мондан» аз лиҳози услуб аз мисолҳои боло фарқ мекунад. Он дорои хосияти услуби адабии китобӣ мебошад, ки ба объекти тасвири нависанда мутобиқ аст. Таъбир аз

забони шахси бомаърифат сардори кон коммунист меравад, ки аз дармондагиаш дар хатои ҷиддӣ иқрор мешавад. Он ба забони русӣ бо усули шарҳ – «угадил в трясину» (ба ботлоқ ғӯтидан) таҳвил гардидааст: -Ман ҳамчун коммунист ба котиби комитети партия хатои худамро эътироф намуда, кӯчравии роҳбари корхонаро фош карда истодаам,– ҳалқи аз хиҷолат хушкидаро бо оби даҳон тар кард сардори шахта. – Пой дар гил монда, ба пеши шумо омадам [3, 430] // Я винось перед вами, как коммунист. Угодил в трясину, пришел в партком [4, 548].

Лаб. Дар баъзе ибораҳо, ки дар забони тоҷикӣ ба ИФФ мутааллиқанд, таҳвил бо усули мутобиқ бо риояи умумияти сохтор ва таркиб дар забони тарҷумашаванда воҳиди нави фразеологӣ ба вуҷуд меорад. Масалан, «ба лаб кулӯх молидан» киноя аз хомӯш мондан, надида гирифтан – замазать рот глиной: Мераваму чуноне ки сартҳо мегӯянд, «ба лаб кулӯх молида» гаштан мегирам, чӣ гуфтед, оличоҳ? … [1, 97] // В Шурабе я буду днём, как говорится, «замажу рот глиной» в ожидании мер, которые вы, ваше благородие, сочтёте нужным принять [4, 67].

Ба ҷойи «лабу лунҷ»– и тоҷикӣ дар забони русӣ овардани «бинӣ» кифоя будааст, ки таъбир таҳвил меёбад: «лабу лунҷ овезон кардан» табиат хира будан, ғамгин, димоғсӯхта будан [1, 589] –«нос повесить»: Хайр, бало занад ҳамонҳоро. Даррав лабу лунҷатро овезон накун [3, 335] // Что нос повесил? – Хусейн с маху опустился рядом с ним на траву … [4, 460].

Яке аз вазифаҳои муҳимми воҳидҳои фразеологӣ дар роман мусоидат намудан дар тасвироти миллист. Дар ин сурат матлаби нависанда бо овардани ибораҳои ҷудогона ба даст намеояд, зарурате пайдо мешавад, ки ба доираи васеътари падидаҳои забони халқ - панду андарз, ҳикматҳои мардумӣ, зарбулмасалу маколҳо ва ғайра рӯй орад. Дар тарҷума комилан фаҳмост, ки аз ин воситаҳои халқияти забон, умуман халқияти асари бадеӣ, қатъи назар карда намешавад. Аз ин ҷост, ки баъзан ба гӯш носуфтатар садо диҳад ҳам ва ба назари хонандаи миллати дигар бегонатар намояд ҳам, ба шаклу мазмуни забони асл наздик будани воҳидҳои миллӣ айни муддаост. Чунончи, дар байни тоҷикон таъбири «гадо бошаду дадо бошад» маъмул аст. Яъне, бепадарӣ (ятимӣ) мушкил аст, дар ҳар ҳол, будани падар давлат аст. Ба ҳамин мазмун дар ҳаққи шавҳар низ омадааст: Кӯтур буду чӯтур буду шавҳарам буд, лангам буду гунгам буду дилбарам буд [3, 330]) // Хромой ли, кривой, глухой аль немой - всё равно мой. Понял? [4, 457]. Чунонки мебинем, ба русӣ ҳарчанд мусаҷҷаъ хос нест, мутарҷим аз он камоли маҳорат истифода бурдааст.

Вале бо вуҷуди ин баъзан таъбиру ифодаҳои хосси тоҷикӣ фурӯгузор шудаанд ва маънои ҷумла ба таври умумӣ баён гаштааст, аз он ҷумла, «табарзан як тангаю ин ҷо бизан даҳ танга» [2, 221]; кирми чашми мардонро куштан» [3, 267]; «аз қуттии аттор ёфт нашудан» [3, 433]; «меҳри кабудаки касе тофтан» [3, 388].

Мисолҳое ҳастанд, ки маънои онҳоро мутарҷим дарк накардааст. Масалан, ифодаи қофияноки «на риштаву на тофта, аз баҳри Худо ёфта», мазмуни муфт, моли бемеҳнат ба даст омадаро дорад, аммо дар матни русӣ ба ҷойи он дуои бад («чтоб было ему пусто на том и на этом свете») омадааст: Ниҳоят пас аз он ки пушаймонии Зокир ба куллӣ қаноат хосил кард, аз хусуси пули пилла, сагбачаи ба дару ҳавлии ҳамшираш кушта овехташуда, таҳдиди кадом касе, ки на риштаву на тофта аз баҳри Худо ёфта, мехоҳад пули меҳнати ҳалоли бевазане, ризқу рӯзии ятимонро кашида гирад, сухан кушод [2, 134] // И только уверившись в искреннем раскаянии собеседника, заговорил об истории с дохлым щенком и запиской, в которой какой-то негодяй, чтоб было ему пусто на том и на этом свете, требовал у сестры деньги, полученные за коконы [4, 306].

Ҳамчунин бо калима – меҳвари соматикии бинӣ, димоғ, дандон, мижа, гардан, дум, пӯст ва устухон ибораҳои феълии фразеологӣ созмон ёфтаанд.

Ҳамин тариқа, теъдоди аз ҳама зиёди ВФ-ро ибораҳои фразеологӣ ташкил менамоянд. Онҳо ба мисли ибораҳои синтаксисӣ ба номӣ ва феълӣ қисмат мешаванд, вале фарқ дар ин аст, ки ибораҳои фразеологӣ комилан ба маҷоз асос меёбанд.

Таносуби ибораҳои фразеологии номӣ ва феълӣ 15 бар 75 аст, яъне ибораҳои фразеологии феълӣ ба маротибҳо зиёданд. Алҳол дар таъбиршиносии тоҷик усули таснифоти семантикӣ-услубии ИФФ бар унсури асосии ибора-калимаи меҳварӣ асос дорад, ки он дар ин мақола низ ба кор бурда шуд. Дар романи «Шӯроб» бо ҳар як калима-меҳвар аз ду то ҳашт ибораи фразеологии феълӣ созмон ёфтаанд, ки дар доираҳои мафҳумҳои узвҳои инсон (соматикӣ), коинот ва сайёра, чор унсури ҳастӣ, манзил ва ашёи рӯзгор, хӯрок, мевачот ва ғайра алоқамандона ба усулҳои таҳвия ба забони русӣ таҳлил карда шуданд.

ИФ-и тоҷикӣ бо чаҳор усули таҳвил – мутобиқ, муодил, тарҷума ва шарҳ ба русӣ баргардон шудаанд. Комёбии мутарҷим дар ин қисмати ВФ, яъне ибораҳои фразеологӣ, бештар ба назар мерасад. Аз ҷумла, кӯшиш ба маъно ва услуби забони асл (тоҷикӣ) наздик кардани таҳвил хубтар даст додааст. Мавридҳое кам нестанд, ки як ибора вобаста ба мавқеъҳои услубӣ дар ду-се қарина (вариант) баргардон шудаанд, тобишҳои маъноӣ ва хусусиятҳои услубии ИФ-и тоҷикӣ дар тарҷума ба эътибор гирифта шудаанд. Вале дар ин қисмати кор низ аз сабаби носаҳеҳ фаҳмидани мазмуни ИФ дар таҳвили мисолҳо нуқсонҳо рох ёфтаанд.

Ихтисораҳо: **ВФ** – воҳидҳои фразеологӣ, **ИФ** - ибораҳои фразеологӣ, **ИФФ** – ибораҳои феълии фразеологӣ.

АДАБИЁТ

1. Ғаффоров Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил / Р. Ғаффоров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 223 с.
2. Мачидов Ҳ, М. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ, М. Мачидов. – Душанбе, 1982. – 103 с.
3. Мирзоева М. М. Воҳидҳои фразеологии асарҳои С.Айнӣ ва усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони русӣ / М. М. Мирзоева. – Душанбе: Матбуот, 2008. – 160 с.
4. Рахим Джалил. Шураб. В трех книгах / Рахим Джалил. - Душанбе: Ирфон, 1973. – 575 с.
5. Раҳим Ҷалил. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди якум. Китоби 1. Романи «Шӯроб» / Раҳим Ҷалил. – Душанбе: Адиб, 1988. – 304 с.
6. Раҳим Ҷалил. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди дуюм. Китобҳои 2-3. Романи «Шӯроб» / Раҳим Ҷалил. - Душанбе: Адиб, 1988. – 464 с.
7. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик / Тартибдиҳанда М. Фозилов. Ҷилдҳои 1-2. - Душанбе, 1963-1964. – 1756 с.

ТАЪБИРОТИ ФЕЪЛИИ СОМАТИКИИ ТОҶИКӢ ВА ТАҲВИЛИ ОНҲО БА ЗАБОНИ РУСӢ

Мақола ба яке аз масъалаҳои муҳимии фразеологии забони тоҷикӣ – таъбирҳои фразеологии феълии соматикӣ ва усулҳои таҳвили онҳо ба забони русӣ дар заминаи романи сеҷилдаи Раҳим Ҷалил «Шӯроб» ва тарҷумаи русии он бахшида шудааст. Аз навъи воҳидҳои фразеологии феълӣ ибораҳо бештар мавқеъ доранд, ки дар онҳо вожаҳои соматикии «забон», «сар», «пой», «лаб» ва ғайра ҳамчун калимаи меҳварӣ нақш доранд.

Воҳидҳои фразеологии соматикии тоҷикӣ ба забони русӣ бо чор усул таҳвил ёфтаанд: усулҳои мутобиқ, муодил, тарҷума ва шарҳ.

Аз қиёс ва муқобалаи маводи забони асл (тоҷикӣ) ба матни русӣ бармеояд, ки тарҷумонҳо барои ҳарчи ба услуби асл (оригинал) наздик овардани баргардониши воҳидҳои фразеологии тоҷикӣ кӯшиш кардаанд.

Калидвожаҳо: таъбирҳо, таркибҳо, ибораҳои фразеологӣ, ибораҳои фразеологии феълӣ, калима-меҳвар (стержневые слова), усулҳои таҳвил, мутобиқ, муодил, тарҷума, шарҳ.

ТАДЖИКСКИЕ ГЛАГОЛЬНЫЕ СОМАТИЧЕСКИЕ ВЫРАЖЕНИЯ И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕДАЧИ НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Статья посвящена одной из важнейших проблем фразеологии таджикского языка – фразеологическим глагольным соматическим словосочетаниям и способам их передачи на русский язык на основе фактологического материала трехтомного романа Рахима Джалиля «Шураб» и его перевода на русский язык. В группе глагольных фразеологических единиц преобладают словосочетания, имеющие в своем составе ключевые соматические единицы, такие как «забон» (язык), «сар» (голова), «лаб» (губы), «пой» (нога) и другие.

Таджикские соматические фразеологические единицы переданы на русский язык путем аналогии, соответствия, перевода и комментария.

В процессе сравнения и сопоставления исходного языка (таджикского) с языком перевода (русским) выясняется, что переводчики предприняли попытки наиболее точного перевода фразеологических единиц таджикского языка в соответствии с языком оригинала.

Ключевые слова: фразеологизмы, конструкции, фразеологические словосочетания, глагольные фразеологические словосочетания, стержневые слова, способы передачи, аналогически, соответствия, перевода, комментария.

TAJIK VERBAL SOMATIC EXPRESSION AND WAYS OF THEIR TRANSFER INTO RUSSIAN LANGUAGE

The article is devoted to one of the major problems of phraseology of the Tajik language – verbal somatic phraseological word groups and methods for their transfer to Russian language on the basis of factual material of a three-volume novel by Rahim Jalil "Shurab" and its translation into Russian language. In the group verbal phraseological units is dominated by the phrase, having in its composition a key somatic units, such as "sabon" (language) "SAR" (head) "lab" (lips), "Shine" (leg) and others.

Tajik somatic phraseological units transferred to the Russian language by analogy, matching, translation, and commentary.

In the process of comparing and contrasting the source language (Tajik) language (Russian) it appears that the translators have attempted the most accurate translation of phraseological units of the Tajik language in accordance with the original language.

Kev words: idioms, constructions, phraseological collocations, idiomatic verb phrases, core words, modes of transmission, analogicas, matching, translation, commentary.

Сведения об авторе: ***М. Н. Саидходжаева*** – преподаватель кафедры таджикского и русского языков Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: **(+992) 927-07-20-03.** E-mail: **musabbiyakhon72@mail.ru**

ПОЛИЛЕКСЕМНЫЕ ТЕРМИНЫ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

З. Салиев
Таджикский национальный университет

Сложные термины составляют определенную категорию терминов образовательного сектора как в таджикском так и в немецком языках и представляют одного из наиболее продуктивных способов образования терминов.

I. По морфологическому составу термины отрасли образования в обоих языках делятся на: а) двухлексемные и б) многолексемные.

Главную часть терминов отрасли образования таджикского и немецкого языков составляют двухлексемные сложные слова. Двухлексемные сложные слова представляют собой сложение двух

основ разных частей речи и служат для образования различных частей речи, прежде всего существительных и прилагательных. Производные сложные слова немецкого языка в таджикском языке имеют свои аналогии в большинстве случаев в форме словосочетаний, типа *das Fernstudium - таҳсили ғоибона (заочное обучение), das Studienbuch - дафтарчаи донишҷӯӣ (зачетная книжка), der Studentenwohnheim - хобгоҳи донишҷӯён (студенческое общежитие)*.

В обоих языках представлены так же многолексемные термины, образованные путем сложения двух и иногда более чем двух лексем: *номбаркунӣ (нарекание, именование), иншонависӣ (написание сочинения), омодасозӣ (подготовка), донишҷӯӣ (студенчество), худомӯзӣ (самообучение), мактабдорӣ (управление школой), навоварӣ (новаторство), пешқадамӣ (успешность); Mittelmäßig - миёнадараҷа (среднее, средний уровень), das Reifezeugnis - номаи камол (аттестат), die Aufnahmeprüfung - имтиҳони қабул (вступительный экзамен)*. В приведенных примерах представлены существительные образованные от основ существительных (*назар-, иҷозат-, худ-, ҷой-, шакл-)* и глаголов разного рода происхождения. Общим способом словообразования в данном случае является сложение двух и более основ при помощи суффикса *-ӣ*, т.е. сложносуффиксальный способ.

В немецком языке многолексемные слова представлены чаще всего в трехкомпонентном сложении: *der Studentenwohnheim - хобгоҳи донишҷӯён (студенческое общежитие*).

II. При словосложении характер связи между лексемами выделяются типы сложных терминов в следующем порядке: а) безаффиксальное сложение, б) аффиксальное сложение, в) лексикализация.

Аффиксальное словосложение как в таджикском, так и в немецком языках представляет определенный способ образования сложных слов, который заключается в следующем: 1) интерфиксальный способ образования; 2) сложно-суффиксальный способ словообразования.

При интерфиксальном способе словообразования основа сложного слова соединяется соединительной морфемой. Например в таджикском языке в качестве соединительной морфемы используется *–у-*: *ҷустуҷӯ (поиск), нигоҳубин (уход), нақшуниғор (декорация), гуфтугӯ (диалог, дискуссия)*.

При сложносуффиксальном способе сложное слово формируется сложением основы и суффиксации.

Сложносуффиксальный способ подразделяется на следующие модели:

1. $R_1+R_2+ӣ$: существительные: а) от основы настояще-будущего времени глагола: *иншонависӣ (сочинение), рӯйнавискунӣ (списание), баҳогузорӣ (оценивание), донишҷӯӣ (студенчество), худомӯзӣ (самообучение), навоварӣ (новаторство), пешқадамӣ (первенство)*. Для характеристики общей семантики данной модели важна аффиксация при помощи *–ӣ* которая образует абстрактные термины с обозначением действия, состояния процессы.

В состав модели **$R_1+R_2+ӣ$** входят также некоторые сложные термины с местоимением *худ* в качестве стержневого компонента: х*удатестатсиякунӣ, худбаҳодиҳӣ* и др. В отличии от приведенных сложно суффиксальных терминов в терминах с местоимением *худ* выявляются отношения субъекта (*Худ*) и его действия посредством глагольной основы.

Модель **$R_1+R_2+ӣ$** является наиболее продуктивным способом образования сложных терминов в современном таджикском языке.

2. $R_1+R_2+а$ образует сложносуффиксальные термины от сочетаний основ различных частей речи, но объединяет их кроме общесуффиксального производства так же наличие существительного в качестве второго компонента. В качестве второго компонента продуктивными являются числительные и слова со значением количества: а) в главном образует прилагательные: *хатмкунанда (выпускник), бойгонишуда (архивированное), интиқолшуда (переведенное);* б) существительные – термины отрасли образования в данной модели представлены редко: *талабнома (справка), шаҳодатнома (свидетельство)*. Семантические отношения между компонентами в обоих группах основывается на взаимном определенном семантическом соотношении и выявляются определительные отношения.

3. $R_1+R_2+ак$ – образует сложносуффиксальные термины существительное от сочетания основ глагола с другими частями речи: *хаткашак (линейка), хатпоккунак (резинка)* и как видим, образует термины-названия средств и оборудований, используемых в образовании.

В немецком языке наиболее продуктивны следующие сложно суффиксальные модели:

1. R_1+R_2+er: *der Berichterstatter, der Büroleiter, der Fotokopierer, der Doktorvater*. Модель **R_1+R_2+er** образует имена существительные. Главные семантические отношения между компонентами сводятся прежде всего к атрибутивным и объектным значениям.

2. R_1+R_2+ung: *die Abschlussprüfung, die Allgemeinbildung, die Aufnahmeprüfung, die Auseinandersetzung, die Bildungseinrichtung, die Buchführung, die Buchhandlung* между компонентами в сложном слове выявляются различные семантические отношения объективного и обстоятельственного характера.

3. $R_1+R_2+ation$: *die Basisorganisation, die Interpellation, die Interpretation, die Interpunktion, die Transliteration*. Данная модель образует имена существительные между компонентами выявляются все типовые семантические отношения, характерные для приведенных выше моделей.

4. R_1+R_2+lich: *Allgemeinverständlich, Buchstäblich, Freiberuflich, Leichtverständlich, Maschinenschriftlich, freiberuflich, gemeinschaftlich* – образуют сложные имена прилагательные. Наибольшую группу в обоих языках составляют сложные слова, сочетающиеся без аффиксов, т.е. путем просто соположения основ. При этом важной становится семантическая соотнесенность сочетающихся основ, поэтому в образовании безаффиксальных сложных слов первостепенное значение приобретает семантические отношения между составляющими компонентами сложных слов.

Аббревиатура как способ образования слов развита в таджикском и немецком языках. В различных источниках отрасли образования мы можем встретить некоторые формы аббревиаций, типа *ДМТ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Таджикский национальный университет), ДКА – Дарс-кори амалӣ (урок- практическая работа), НХ – Накли хаттӣ (изложение)*.

Аббревиация получила широкое распространение также и в немецком языке. Выделяются следующие типы аббревиации в немецком языке: 1. Аббревиация инициального типа: *TU - Technische Universität (Технический университет), TH - Technische Hochschule (Высшее техническое училище)*. 2. Буквенно-слоговые: *exkl. - exklusive (исключая), Expl. - Exemplar (экземпляр)*.

Во втором разделе второй главы под названием **«Термины-словосочетания»** проводится структурно-семантический анализ терминов в форме словосочетаний. Словосочетание является одним из продуктивных способов терминообразования в обоих языках. По количеству компонентов словосочетания в обоих языках выделяются два типа терминов: а) двухкомпонентные; б) многокомпонентные. Двухкомпонентные термины-словосочетания в сопоставляемых языках образованы по нижеследующим конструкциям.

1. S^n+*и*+A^{adj}: – в которой S^n – главный компонент – существительное, A^{adj} –зависимый компонент – прилагательное связаны при помощи изафетной связки «*-и*. Например: *дарси хониш (урок чтения), синфи якум (первый класс), шурои олимон (ученый совет), шурои методӣ (методический совет), шуъбаи таълим (учебный отдел)*. Некоторые термины-словосочетания могут передаваться на немецкий язык в форме сложного слова. Например: *мактаби ибтидоӣ - die grundschule (начальная школа)*. Модель S^n+*и*+A^{adj} выражает определительные отношения и данная модел может усложняться до включении нескольких определительных компонентов типа *муассисаи олии таълимӣ (высшее профессиональное образовательное учреждение), таҳсилоти касбии иловагӣ (дополнительное профессиональное образование)*.

2. S^n+*и*+*pr*+A^n: – подчинительная связь между ядерным (S^n) и зависимым (A^n) компонентами выражена при помощи изафета и предлогов: *озмуни байни хонандагон (конкурс среди учеников), комиссияи назди мактаб (комиссия при школе), литсейи назди донишгоҳ (лицей при университете)*. Данная структура может иметь более сложную форму типа *«назорати давлатӣ оид ба сифати таҳсилот»*. В определенных случаях термины-словосочетания данной модели могут соотноситься со сложными терминами и являются спецификой таджикского языка, которые построены по моделям изафетных словосочетаний.

3. A^{adj}+S^n: – данная модель характеризует двухкомпонентные термины, связанные способом примыкания прилагательного в качестве зависимого компонента (A^{adj}) к ядерному компоненту – существительному (S^n): *der Beste schüler (лучший ученик) – хонандаи беҳтарин, allgemein bildende Schule (общеобразовательная школа) - мактаби таҳсилоти умумӣ* и другие. Модель A^{adj}+S^n построена на атрибутивной семантической связи между компонентами при котором главный компонент обозначает предмет, а зависимый – признак данного предмета.

4. A^n+S^n: – также характеризует немецкие двухкомпонентные термины, в которых зависимый и главный компоненты – существительные: *unterrichtsplan auf Geometrie, Physik Lehrer, Geographie lehrbuch, Lektion singen, kurse der Russischen sprache* и др. Данная модель является также типовым для выражения атрибутивных отношений и соответствует терминам построенным по модели S^n+*и*+A^n в таджикском языке.

5. S^v+A^n: – *auswendig lernen (выучить наизусть) аз худ кардан, аз ёд кардан, im kopf behalten (запомнить) дар хотир нигоҳ доштан, durch die Prüfung fallen (провалиться на экзамене) аз имтиҳон афтидан*.

При анализе и интерпретации многокомпонентных терминов в исследуемых языках можно выявить такую специфическую особенность терминообразования, как использование в качестве терминов сочетания двух или более двух простых и сложных словосочетаний.

Третий раздел второй главы – **«Термины-символы»** посвящен анализу и интерпретации структурно-семантических особенностей терминов образовательной отрасли применяемых в форме символов в таджикском и немецком языках. Термины-символы в настоящее время часто стали применяться в качестве обозначений различных понятий в области образования. например обозначения групп учащихся и их классов типа *синфи 5^A* (*5^A класс – академическая группа школьников в общеобразовательных учреждениях), мтҳ №28 – мактаби таҳсилоти умумии №28* (*си №28 - общеобразовательная икола №28)*, обозначения оценок и полученных баллов учащихся заглавными

буквами типа *ABC* или цифровые отметки достижения ученика типа 2, 3, 4, 5 также можно отнести к терминам-символам, которые часто стали употребляться в отрасли образования.

В четвертом разделе второй главы под названием **«Эпонимные термины сферы образования»** рассматриваются структурно-семантические особенности эпонимных терминов отрасли образования. Исследуя эпонимные термины образовательной отрасли как таджикского так и немецкого языков можно делать такой вывод, что в определенных случаях форма образования эпонимных терминов особенно в структуре словосочетаний местами имеет определенную схожесть. Эпонимы, в состав которых входят имена и фамилии известных личностей, непосредственно участвующих в открытие того или иного учебного заведения или создавших тот или иное образовательное понятие или объект в немецком языке: *Ruprecht-Karl Universität – Университет Карла Рупрехта; Goethe-Institut - Институт Гёте.* К данной группе терминов также можно отнести названия образовательных проектов, программ, академические сообщества и различные движения отрасли образования, например: *Der LINUS-Konzept – Проект Линюс; SOKRATES Programm – Образовательная программа «Сократ».* Наряду с антропонимами, топонимы также могут участвовать в формировании эпонимов отрасли образования. К таким эпонимным терминам также можно отнести наименования образовательных учреждений и других понятий и объектов, взятые из имен городов и местностей, например; *die Universität Siegen – Университет Сайгена.* Научные направления, школы и концепции по имени ученых и теоретиков в области образования и науки: *Levis-Modell – модель Левиса; Fischereffekt – эффект Фишера; Samuelson-Theorem – теорема Самуэльсона.*

В зависимости от количества компонентов, эпонимные терминологические словосочетания делятся на двух-, трех-, четырехкомпонентные, а также на многокомпонентные терминологические сочетания. Структурную формулу таких словосочетаний можно обозначить представить в виде **NэN**, где N – обозначает имя существительное, а Nэ – имя существительное, выраженное эпонимом и в зависимости от составных единиц терминологических сочетаний данная формула может разворачиваться на основе этой формулы, как **Nэ-NэN**.

Среди трехкомпонентных эпонимных ТС наиболее распространенными оказались следующие модели:

Nэ-NэN: *Ludwig-Maximilians Universität*

NNэN: *Bayerische Elite Akademie – Баварская элитная академия.*

В современном таджикском языке по сравнению с немецким языком сравнительно реже встречаются эпонимные термины и особенно в названии образовательных учреждений эпонимы применяются вместе с полным названием именуемого объекта. Эпонимные термины также применяются для обозначения определенных видов учебной и научной деятельности, например, *Хониши синоӣ – авиценские чтения, Рӯдакихонӣ – кружок чтения «Рудаки».* Как видно из структуры вышеприведенных эпонимных терминов эпоним приводится вместе с основой настоящего времени глагола «хон» (читай) и словообразовательным суффиксом «-и» и данную структуру можно представить в такой модели: **Nэ+V+и,** в данной модели **V** обозначает глагол. Другая группа эпонимных терминов образованы в форме изафетных словосочетаний: *маҳфили Ҳофиз – кружок «Хафиза», маҳфили Хайём – кружок «Хайяма».*

Модели терминологических сочетаний приведенных групп в таджикском языке выглядят немного иначе и в данной модели **A** обозначает прилагательное:

NAAN-Nэ: *Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ – Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни.*

NAN-Nэ: *Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров – Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова.*

NA-Nэ: *Конфронси бузургдошти Имоми Аъзам.*

NNэ: *Стипендияи Айнӣ, маҳфили Ҳофиз.*

ЛИТЕРАТУРА

1. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка / Н. М. Шанский. - М.: Просвещение, 1972. - 368 с.
2. Шеллов С. Д. Термины, терминологичность и значение / С. Д. Шеллов // Научно-техническая терминология. – Вып. 5. – С. 17 – 19.
3. Шарофов Н. О., Чураев Т.К. Лексикаи касбу хунар саръчашмаи тер-минологияи техникии тоҷик / Н. О. Шарофов, Т. К. Чураев. - Душанбе, 1991. - 91 с.
4. Широков О. С. Языковедение: введение в науку о языках / О. С. Широков. - М.: Добросвет, 2003. - 736 с.
5. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. - М.: Наука, 1972. - 280 с.
6. Шмелев Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д. Н. Шмелев. - М.: Просвещение, 1984. - 244 с.
7. Шукуров М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад / М. Шукуров. - Душанбе: Ирфон, 1988. - 160 с.
8. Щепина Т. С. Прилагательные, обозначающие характер человека / Т. С. Щепина // РЯШ, 1978. - С. 19 – 24.
9. Щур Г. С. Теории поля в современной лингвистике / Г. С. Щур. - М., 1997. - 134 с.
10. Якубова В. Г. О лексико-семантической группе слов со значением чувств / В. Г. Якубова // РЯШ, 1986. - №4. - С. 83-86.
11. Ярцева В. Н. О сопоставительном методе изучения языков / В. Н. Ярцева // ФН, 1960. - №1. - С.61 – 67.
12. З. Самиев. Научно-теоретические особенности сопоставительного исследования образовательных терминов в таджикском и немецком языках / З. Самиев // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2013. - №4/1. - С.46-49.

ИСТИЛОҲОТИ ПОЛИЛЕКСЕМӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Дар мақолаи мазкур сухан оиди дараҷаи омӯзиши истилоҳот дар забони тоҷикӣ ва олмонӣ меравад. Бояд қайд намуд, ки истилоҳоти эпонимӣ аз рӯи хусусиятҳои маъноӣ аз дигар воҳидҳои истилоҳотӣ фарқият надоранд, аз ин рӯи хеле зиёд чунин ҳолатҳои синонимия ба назар мерасанд, ки дар онҳо эпонимҳои гуногун як мафҳумро ифода менамоянд. Қайд карда мешавад, ки таҳқиқи истилоҳот бо назардошти шартнокии сабабии падидаҳои забонӣ бо воқеияти объективӣ, яъне бо баҳисобгирии омилҳои экстралингвистӣ, имконият фароҳам меорад то ки ба бисёре аз равандҳои лингвистӣ, ки дар истилоҳот ба вуқӯъ меояд, шарҳу эзоҳ дода шавад.

Калидвожаҳо: лексика, семантика, эпоним, истилоҳот, забон, воҳиди забонӣ, синонимия, мафҳум, воқеият, омилҳои экстралингвистӣ, равандҳои лингвистӣ.

ПОЛИЛЕКСЕМНЫЕ ТЕРМИНЫ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье речь идет о **степень изученности терминов и терминологии в таджикском и немецком языках**. Следует отметить, что эпонимные термины по своим семантическим свойствам не отличаются от остальных терминологических единиц, поэтому достаточно часто встречаются случаи синонимии, при которой разные эпонимы обозначают одно понятие. Отмечается, что исследование терминологии с учетом причинной обусловленности языковых явлений объективной действительностью, то есть с учетом экстралингвистических факторов, позволит дать объяснения многим лингвистическим процессам, происходящим в терминологии.

Ключевые слова: лексика, семантика, эпоним, термин, язык, единица языковая, синонимия, понятие, действительность, экстралингвистические факторы, лингвистические процессы.

POLIHEXANIDE TERMS IN TAJIK AND GERMAN

This article deals with the lexical-semantic features eponymy terms. It should be noted that the eponymy terms on its semantic properties are not different from the rest of terminological units, so quite often there are cases of synonymy, in which different eponymous designate one concept. It is noted that the study of terminology with the causation of linguistic phenomena of objective reality, that is, taking into account extra-linguistic factors, will give an explanation of many linguistic processes occurring in terminology.

Key words: vocabulary, semantics, eponym, a term language, a unit of language, synonymy, the concept, the reality, extra-linguistic factors, linguistic processes.

Сведения об авторе: *З. Самиев* – кандидат филологичесикх наук, старший преподаватель кафедры немецкого и французского языков Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 918-65-41-01**

ВАСЛИ ПАТРОНИМИ «КАЙ» ДАР НОМҲОИ ЭРОНИИ «ҲАЗОРУ ЯК ШАБ»

Ҷ. Темуров
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Дар «Ҳазору як шаб» пас аз номҳои арабӣ ҷойи дуюмро номҳои эронӣ ишғол мекунанд, ки қисмате аз онҳо аз ҷузъҳои номвожасоз таркиб ёфтаанд. Ҷузъи «кай» низ аз ҷумлаи он ҷузъҳое ҳаст, ки дар сохтани антропонимҳои эронӣ саҳим аст.

Ҷузъи «кай» дар сохтани номҳои эронӣ хеле фаъол буда, ба номи подшоҳон ва шоҳзодагони силсилаи каёнӣ ҳамроҳ карда мешуд. Номҳое, ки бо ин ҷузъ таркиб ёфтаанд, аз таърихи дуру дароз доштани худ гувоҳӣ медиҳанд.

Доктор Баҳром Фараҳвашӣ оид ба ин компонент чунин андеша дорад: «Аз навиштаҳои «Авесто» ва паҳлавӣ бармеояд, «Kavi»- и авестоӣ, «Кау»- и паҳлавӣ унвони шоҳон ва амирон ва шоҳзодагоне будааст, ки пеш аз зуҳури Зартушт дар машриқи Эрон фармонравоӣ мекарданд ва дар ҳангоми зуҳури ӯ адади зиёде аз онҳо бо ӯ мухолиф кардаанд, аз миёни онон «Kavi Vištāsp» подшоҳи Балх аз ӯ пуштибонӣ кард» [1, 23]. Мавриди истифода қарор гирифтан ва паҳншавии унвони «кай» дар давраи ҳукмронии Сосониён аз тарафи олими шарқшиноси америкоӣ Ричард Фрай ба таври зайл зикр гардидааст, ки «берун аз ҳудуд ва сарҳади империяи Сосониён таъмим ёфтани унвони «кай»-ро тангаҳои аз Осиёи Миёна ёфташуда исбот мекунад» [7, 315]. «Кай» дар форсии бостон унвони подшоҳони каёнӣ буда, Мубад Фирӯз онҳоро «силсилаи бузургон ва асилзодагон» тавсиф мекунад, аз қабили Кайқубод, Кайковус, Кайхусрав ва ғайраҳо [3, 53].

Муҳаммад Муин дар асоси андешаи дигарон панҷ тан аз шоҳони силсилаи каёнӣ - «Кайковус, Кайхусрав, Кайқубод, Кайлухрасп ва Каюмарс»-ро номбар мекунад. Р. Фрай бошад, ин ададро ба ҳашт мерасонад ва Каюмарсро истисно мекунад. Аз қабили, «**Kai** Kavad, **Kai** Apiveh, **Kai** Kaus, **Kai** Arіš, **Kai** Pišin, **Kai** vyarš, **Kai** Siyavuš, **Kai** Xusrav» [4, 3, 1749; 7, 63].

Ҳамчунон ки дар боло ёд шуд, аз рӯйи навиштаи М. Муин баъзеҳо Каюмарсро ба ин силсила дохил кардаанд ва ҷузъи якуми онро ҳамрешаи «Kavi» - и авестоӣ донистаанд, ки тачдиди назар мехоҳад, зеро «Kai» ба ҷузъи аввали «Каюмарс» ягон алоқамандие надорад.

Донишманди забоншиноси тоҷик Д. Саймиддинов дар китобаш «Вожашиносии забони форсии миёна» компоненти «кай»-ро чунин тешреҳ додааст: «Кау «кай, шоҳ». Ин унвон махсуси шоҳони шарқи Эрон дар аҳди бостон буд. Кай-Кавод (бунёдгузори ин хонадони шоҳӣ), Кай-Лухросп, Кай-Хусрав, Кай-Виштосп. – Авестоӣ kavi-, портии монавӣ k`w, форсии миёна дар шакли ҷамъ kayān. Ин унвон бори нахуст дар сиккаҳои шоҳони сосонӣ Пирӯз ва Кавод дар асри V-и мелодӣ ёд мешавад. Унвони

kay дар хориҷи кишвари Сосониён дар сиккаҳои аз Осиёи Марказӣ ба даст омада низ маълум аст. Дар «Фарҳанги паҳлавиг» (бахши XII. 2) kay бо вожаи mas (meh) маънӣ шуда, аз рӯйи тартиби навишти унвонҳо пас аз вожаи «шāҳ» қарор дорад. Идомаи ин вожа дар форсии нав бидуни дигаргуниҳои савтӣ kay (шоҳи бузург), аммо иқтибоси шимолӣ-ғарбии он kaw ба маънои «далер, ҷасур» омадааст. Таърихи пайдоиш ва бунёди маънои ин унвон рӯшан нест. Гумон меравад, ки миёни мардумони ориёӣ ин вожа нахуст ба маънои пешвои қабила, ки русум ва фароизи диниро анҷом медод, ба кор рафтааст. Дар аҳди Сосониён kay аз роҳи суннати асотирии шарқи Эрон маъруф гардидааст [6, 209].

Ҳангоми ҷамъоварии мисолҳо дар «Ҳазору як шаб» мо ба номҳои зерин вохӯрдем, ки бо ин ҷузъ сохта шудаанд:

Кайковус // Ковуси Кай [КаіКāos]. Дар таърихи халқи ориёӣ Кайковус подшоҳи Эрон ва номи яке аз писарони Кайқубод буд.

Дар «Авесто» Кайковус номи дувумин подшоҳи каёнӣ мебошад ва аз се қисм: Kavi+Kavi+usan (қисми аввали онро дар вақти таҳлил истисно мекунем) иборат аст. Сайри таърихии ин ном чунин аст: Ковус – дар «Авесто» «Kavi Usan» ё «Kavi Usashan» омадааст, яъне аз ду қисм «Kavi» + «Usan / Usashan». «Usan / Usashan» - дар забони форсии ҷадид «us» шудааст.

Ковус номест, ки бо унвони «кай» таркиб ёфтааст ва бори дигар ба он ин унвон изофа шудааст, яъне Кайковус. Бояд зикр кард, ки дар Кайковус ду бор калимаи «кай» такроран омадааст. «Қобус» муарраби «Ковус» мебошад. Ҷузъи сеюми ин ном «usan» дар «Авесто» ҳамчун исми мустақил истеъмол шуда, маънои «идора ва майл, орзу ва майл»- ро ифода мекардааст. Бортоломе исми хосси «usan»-ро «дорои чашмаҳо» маънидод кардааст. Аммо Юстӣ ва Шпигел онро «арҷуманд, боирода, тавонотар» тарҷума кардаанд: хулоса «usan» маънои «ирода ва орзу»-ро дорад [5, 1, 236; 1, 248]. М. Муин Кайковусро ба маънии «одил, асил ва наҷиб» ва О. Ғафуров Ковусро «Шоҳ Уса» маънидод намудаанд [8, 3; 2, 191].

Хулоса, аз рӯйи маълумотҳои боло Кайковусро чунин маънидод кардан ба мақсад наздиктар аст: «шаҳриёри тавоно ва боирода».

Кайхусрав [Kay Xosrau]. Кайхусрав яке аз шоҳони каёнӣ ба шумор рафта, писари Сиёвуш мебошад ва дар Эрон подшоҳӣ кардааст.

Ин ном дар «Авесто» «Kavihusrava» [3, 76], паҳлавӣ «Kaihusrau» [1, 247], дар «Шоҳнома» «Кайхусрав» мебошад. Қисми дуюми Кайхусрав - дар «Авесто» «husravah» ба маънии «некномӣ ва машҳур», «husrūv // xu-srav» / некшуҳрат /- дар паҳлавӣ ва дар санскрит «sūshravas» аст [4, 2, 748]. М. Муин, Мӯбад Фирӯзи Озаргушасб ва Баҳроми Фараҳвашӣ ин номро ҷамъан ба маънои «шахси хушном, дорандаи шуҳрати хуб ва некшуҳрат» қаламдод кардаанд.

Кайқубод [Kai Kavad]. Кайқубод номи яке аз подшоҳони каён ва номи падари Нӯшервон буда, аз оли Сосон буд ва дар Эрон подшоҳӣ кардааст.

Кайқубод сарсилсила ва муассиси подшоҳони каёнӣ аст. Дар мадди аввал ба назар чунин мерасад, ки ин ном иборат аст аз ду қисм: Кай+қубод. Лекин дар асл ин ном аз се ҷузъ таркиб ёфтааст ва дар натиҷаи тағйироти фонетикии дуру дароз ба ин шакл то замони мо омада расидааст.

Кайқубод дар «Авесто» «Kavikavāta» омада, дар навиштаҷоти паҳлавӣ ҷузъи дуюми он «kavāt» ва гоҳе «Kubād» сабт карда шудааст. «Қубод» муарраби «Kavād // t ё kubād» мебошад. «Kavāt» мураккаб аст аз ду ҷузъ: якум «kavā», яъне ба маънии «kavi ё kai» ва ҷузъи дувуми он «vāta» буда, онро Бортоломе ба маънии «кайи азиз ва маҳбуб» донистааст [5, 1, 224; 8, 3, 1517; 1, 247].

Хулоса, Кайқубод ба маънои «кайи азиз ва маҳбуб» омадааст.

АДАБИЁТ

1. Баҳроми Фараҳвашӣ. Фарҳанги паҳлавӣ (тарҷумаи русӣ) / Баҳроми Фараҳвашӣ. - Эрон: Интишороти бунёди Фарҳанг (ба забони форсӣ).
2. Гафуров, А. Г. Лев и Кипарис: о восточных именах / А. Г. Гафуров. – М.: Наука, 1971. – 240 с.
3. Мӯбад Фирӯзи Озаргушасп. Бахш аз фарҳанги «Авасто» ва татбиқи он бо форсӣ ва курдӣ / Мӯбад Фирӯзи Озаргушасп. – Шаҳриюр, 1337 хуршедӣ. – 105 с. (ба забони форсӣ).
4. Муин М. Фарҳанги форсӣ / М. Муин. Ҷ. 1-6. – Теҳрон: Амири Кабир, 1363 (ба забони форсӣ).
5. Пури Довуд. Яштҳо. Ҷ.1. Чопи дувум / Пури Довуд. - Теҳрон, 1347 хуршедӣ. (ба забони форсӣ).
6. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. - Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.
7. Фрай, Р. Наследие Ирана. Культура народов Востока. Материалы и исследования / Р. Фрай. – М.: Наука, 1-е изд., 1972; 2-е изд. – М.: Восточная литература, 2002. – 426 с.
8. Халафи Табрезӣ. Бурҳони қотеъ / Халафи Табрезӣ: бо эҳтимоми доктор М. Муин. - Теҳрон, 1330 шамсӣ (бо забони форсӣ).

ВАСЛИ ПАТРОНИМИ «КАЙ» ДАР НОМҲОИ ЭРОНИИ «ҲАЗОРУ ЯК ШАБ»

Дар мақола сухан оид ба васли патроними «кай» дар антропонимҳои эронии мероси хаттӣ-таърихии «Ҳазору як шаб» меравад.

Ба андешаи муаллиф патронимии «кай» ҳамчун ҷузъи фаъоли номвожасоз, аз ҳама бештар дар таркиби номҳои шоҳон истифода бурда шудааст.

Масъалаи зеринро таҳқиқ намуда, муаллиф қайд менамояд, ки патронимии «кай» таърихи қадима дошта, тӯли асрҳо дар таркиб ва номгузории шоҳону ашрофзодагон мавриди истифода қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: ном, сохтор, шоҳ, мероси таърихӣ, қисмат, ҷузъ.

ПАТРОНИМ «КАЙ» В СОСТАВЕ ИРАНСКИХ ИМЁН «ТЫСЯЧА И ОДНА НОЧЬ»

В статье подвергается изучению соединении компонента «кай» в иранских антропонимах письменного памятника «Тысяча и одна ночь». По мнению автора компонент «кай», являясь активным антропообразующим элементом, больше всего участвует в образовании имён царей. Подводя итоги рассмотренного вопроса, автор справедливо отмечает, что данный компонент имеет древнюю историю и на протяжении веков участвовал в образовании и составе имен царей (Кайкубод, Кайхусрав, Кайковус).

Ключевые слова: имя, структура, царь, памятник, часть, компонент.

CHUCK «KAI» NAMES AS PART OF IRAN «THOUSAND AND ONE NIGHTS»

The article podyrchaitsya aparntsu connection patronymic «kai» in Iranian anthroponyms written monument «Thousand and One Nights». According to the author component «kai», being an active member antropoobrazuyuschim, most involved the formation of names of kings. Summing up the results of eating consideration, the author rightly notes that the component having the ancient and old, on pretyazheshiim vskov uchastvoeal formation and composition of the names of the kings (Kaykubod, Kayhusrav, Kaykovus).

Key words: name, structure, king, monument, part of the component.

Сведения об автора: ***Дж. Темуров*** – аспирант Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. Телефон: **(474) 44-31-08.** E-mail: **rustamshokh@mail.ru**

НАВВОЖАҲО (НЕОЛОГИЗМҲО) ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ АРАБӢ

А. Тураев
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи наввожаҳо ё худ неологизмҳо дар забони муосири арабӣ бахшида шудааст. Истилоҳи "неологизм" дар фарҳанги энсиклопедии забоншиносӣ чунин шарҳ дода шудааст: "Неологизм аз калимаи юнонии "*неос*" нав ва "*логос*" калима гирифта шуда, маънои калима ё таркиби калимаро гӯянд, ки дар як давраи муайяни таърихии забон ба вуҷуд меояд, ё худ як маротиба дар матн ё гуфтор истифода мегардад" [4, 331]. Ба ибораи дигар, неологизмҳо ё худ наввожаҳо он гурӯҳҳои нави калимаю ибораҳо ва истилоҳоте мебошанд, ки дар асосӣ калимаҳои дар захираи луғавии забон мавҷудбуда сохта шуда, аз назари забоншиносӣ яке аз роҳҳои муҳим ва фаъоли бой гардонидани фонди луғавии ҳар як забон мебошанд. Таҳаввулот ва тағйирёбии таркиби луғавии ҳар як забон, рушд кардан ё заиф гаштани он дар даврaҳои муайяни таърихӣ, яке аз хусусиятҳои хосси он ба шумор меравад. Забон ва ҷамъият бо ҳам тавъаманд, ҳар як ҳодиса ва воқеаи иҷтимоии ҷамъият ба забони он ҳатман таъсир мерасонад. Забони адабии арабӣ низ дар охири садаи XX ба сабаби пешравии илму фановарӣ, ҳодисаҳои сиёсӣ ва пайдо гардидани имконоти техникӣ таҳаввулоти ҷиддиро аз сар гузаронида истодааст. Дар натиҷаи чунин тағйироту таҳаввулот ва тақозои давру замон дар забони арабӣ чун забонҳои дигари ҷаҳон як гурӯҳ калимаҳо бо номи *"наввожаҳо*" ё "*неологизмҳо"* пайдо гардидаанд, ки дар даврони муосир дар зери таъсири равандҳои нави ҷомеа ва пайдо гардидани соҳаҳои нав ба навӣ илм ва техника, ки эҳтиёҷ ба номгузорӣ доранд, ба вуҷуд омадаанд.

Мавзӯи наввожаҳо гарчанде як масъалаи муҳим ва мубрами забони муосири араб ба ҳисоб рафта, дар пешрафт ва бойсозии он нақши қобили мулоҳиза дорад, ҳанӯз мавриди таҳқиқоти ҷомеи забоншиносӣ қарор нагирифтааст. Дар ҳоле ки омӯзиш ва баррасии ин мавзӯъ барои муайян кардани тағйирот ва таҳаввулоти ҳар як забон дар даврaҳои муайяни таърихӣ аҳамияти калон дорад. Аз ин рӯ, мо мавзӯи мақолаи худро ба таҳқиқи ҳамин қишри калима ва ибораҳо дар забони муосири арабӣ, дар асоси яке аз фарҳангҳои навтарини забони адабии муосири арабӣ бо номи *"ал-Муъҷам ал-арабӣ ал-асосӣ*", ки дар шаҳри Работи Марокаш соли 2006-ум ба чоп расидааст, бахшидаем.

Ҷойи тазаккур аст, ки мавзӯи "наввожаҳо" дар даврони қадим дар зимни осори забоншиносии араб ва махсусан, луғатномаҳо дар шакли "ал-муваллад" (чизи нав ба вуҷуд омада) ишора мегардад, ки онро арабшиноси рус В. Белкин чунин шарҳ додааст: "Истилоҳи "ал-муваллад" калимаҳоеро мегуфтанд, ки баромади асили арабӣ надошта, ё баъд аз асри классикӣ ин тарз номида мешуданд ва он калимаҳое манзур буд, ки маънои худро дигар карда, баромади хориҷӣ низ доштанд [1, 177].

Дар даврони муосир ин истилоҳ дар шаклҳои "ал-муҳдас" (навсохта), "ал-истеъмол ал-ҷадид"(корбурди нав), "ал-истиъмол ал-ҳадис" (истеъмоли тоза) ва "ас- сиғат ал-ҷадид"(сиғаи нав) истифода гардида, намунаҳои онро мо дар фарҳангҳои навӣ муосири араб, аз қабили " ал-Маъҷам ал-арабӣ ал-асосӣ", "Муъҷам ал-луға ал-арабийа ал-муосира" ва "ал-Муъҷам ал-кабир", ки аз ҷониби донишмандони Академияи забони арабӣ дар Қоҳира омода гардида истодааст, пайдо карда метавонем.

Мавзӯи наввожаҳо ҳама вақт дар мадди назари донишмандони соҳаи забоншиносӣ қарор дошт. Ҳанӯз яке аз аввалин тадқиқотҳои пуразришро доир ба наввожаҳо дар забоншиносии умумӣ Р. А. Будагов [2, 79] ба анҷом расонидааст. Забоншиноси маъруф назарияҳои дар он давра маъмулро таҳлил карда, ба хулосае меояд, ки калимаи нав «бо роҳи суньӣ аз захираҳои дар забон мавҷуда, бо роҳи калимасозии маъмули он забон сохта мешавад».

Аз донишмандони эронӣ Амирпуёи Шево истилоҳи наввожаро чунин муайян кардааст: «Бино ба таърифи доиратулмаорифи Вика Пидё наввожаҳо он калимаҳое мебошанд, ки ба тозагӣ тавлид ёфта, бештари мардуми як ҷомеа онҳоро вожаи нав медонанд, ки барои ишора ба чизи нав ё падидаи тоза дар фановарӣ, санъат, сиёсат, фарҳанг ва илм ба кор бурда мешаванд" [7, 36].

Мисол барои наввожаҳо дар забони арабӣ калимаҳои *қитор*-ба маънои қатора, поезд; *тайёра*-ба маънои ҳавопаймо; *сайёра*-ба маънои мошин; *ҳасода*-ба маънои комбайн ва ғайра, ки ҳарчанд имрӯз аз калимаҳои серистемоли забони муосири арабӣ мебошанд, вале имрӯз аз ҷиҳати маънои нави худ неологизм ба шумор мераванд. Ҷойи тазаккур аст, ки наввожаҳо дар ҳама забонҳои ҷаҳон ва аз ҷумла, забони арабӣ яке аз манбаъҳои муҳимми бой гардонидани забони адабӣ будааст. Арабшиноси рус Ушаков В. Д. дар мақолаи худ «*О создании терминов в арабском языке и о терминологических словарях*» қайд менамояд, ки барои сохтани истилоҳоти илмӣ чаҳор тариқаро ба кор бурдан мумкин аст: 1) дигар кардани маънои калима; 2) калимасозӣ; 3) тарҷумаи ҳарфӣ; 4) иқтибосгирӣ [6, 149]. Агар мо ба ин шеваи истилоҳофаринӣ диққат диҳем, мебинем, ки он бевосита ба ҳодисаи пайдоиши наввожаҳо дар забон алоқаи бевосита дорад, зеро тавассути роҳҳои мазкур бо истифода аз лексикаи забон истилоҳоти нав ба нави соҳаҳои илм ва техника сохта мешавад.

Дар забони муосири арабӣ неологизмҳоро метавон ба ду гурӯҳ тақсим кард: 1) наввожаҳои забонӣ ва 2) наввожаҳои муаллифӣ.

Неологизмҳо одатан барои ифодаи ашё ва мафҳумҳои нав ба кор бурда мешаванд ва ба захираи ғайри фаъоли забон дохил гардида, дар фарҳангҳои муосир ба неологизм буданашон ишора мегардад [2, 19]. Наввожаҳо одатан дар оғози истифода шудани худ чун наввожа эътироф карда мешаванд, вале бо гузашти вақт ва истифодаи зиёди худ ба калимаҳои оддӣ ва мутадовили забон табдил меёбанд. Масалан, калимаҳои "*қитор*", "*сайёра*", "*тайёра*", "*ҳассода*" ва ғайра дар оғоз наввожа буданд, вале бо гузашти солҳо ва зиёд истифода гардидани онҳо дар забон ба калимаҳои серистеъмол ва мутадовили забон табдил гардиданд. Мо агар наввожаҳои забони арабиро ба гурӯҳҳо тақсим намоем, онҳоро метавон ба ду гурӯҳ тақсим кард: яке наввожаҳои лексикӣ ва дигар наввожаҳои маъноӣ. Наввожаҳои лексикӣ, ҳамон калимаҳоеро мегӯянд, ки дар асоси шаклҳои дар забон мавҷуд буда сохта мешаванд ё аз забонҳои дигар иқтибос карда мешаванд. Хусусияти наввожаҳо иборат аз он аст, ки онҳо дар ҳама навъҳои калимаҳои забон: феъл, масдар, исм, сифат ва ғайра мавҷуд буда, тобишҳои маъноии мухталифро ифода мекунанд. Мо аз рӯйи маводи мавҷуда наввожаҳоро аз рӯйи шакли грамматикии онҳо ба гурӯҳҳои зерин тақсим намудем:

1. Феъл: а) *ба тезҳушияш ба шигифт овард*" [1, 180].

б) أَجْهَضَ، يُجْهِضُ، إِجْهَاضًا - сақт кард, бача андохт; أَجْهَضَ الطبيبُ الحاملَ (صيغة محدثة) "*Табиб занро исқоти ҳамл намуд*" [1, 274].

в) تَحَمَّمَ، يَتَحَمَّمُ، تَحَمُّمًا - оббозӣ (ҳаммом) кард; تَحَمَّمَ الشمس (استعمال حديث) "Гулҳо бо вазиши бод хам мезананд, мисли ин ки бо нурҳои офтоб шустушӯ карда бошанд" [1, 355].

г) تَرَخَّصَ، يَتَرَخَّصُ، تَرَخُّصًا - 1) даст кашид, гузашт кард (*аз барои чизе*); 2) сабук гирифт, раво (ҷоиз) шумурд (*чизеро*); 3) иҷозат (рухсат) гирифт [1, 513].

2. Масдар: а) استِيداعٌ *масд.* استودع - бознишастагии пеш аз муҳлат, бознишастагии зудҳангом. (صيغة محدثة) [إدارة] "*Афсар пеш аз муҳлат ба истеъфо фиристода шуд*" [1, 1299].

б) غَرَامَةٌ *масд.* غَرِمَ - ч. غَرَامَاتٌ - товон, ҷарима; حكم القاضي عليه بالغرامة (صيغة محدثة) "Қозӣ бар ӯ товон гирифт (ҷарима кард)" [1, 891].

в) قَنَاعَةٌ *масд.* قَنِعَ (صيغة محدثة) القناعة كَنْز لا يفنى "Қаноат ганҷи нестнашаванда аст" (محدثة, المعجم العربي الأساسي) [1, 1010].

3. Исм: а) باكِرٌ - фардо; سأزورك باكرًا "*Фардо туро зиёрат хоҳам кард*" (استعمال حديث, المعجم العربي الأساسي) [1, 170].

б) حَاجِيَاتٌ - эҳтиёҷоти рӯзмарра, ниёзҳои зарурии зиндагӣ; اشترى حاجياته من البقالة "*Чизҳои мавриди ниёзро аз бозор харид.*" (استعمال حديث, المعجم العربي الأساسي, с-36)

4. Сифат: а) خَبِيثٌ ч. خُبَثَاءُ з. خَبِيثَةٌ ч. خَبَائِثُ бадфарҷом; المرض الخبيث "Бемории бадфарҷом (саратон)" (المعجم العربي الأساسي, [1, 377]).

б) ذَهَبِيَّةٌ - киштии хурде, ки барои сукунат дар об лангар меандозад (*дар Мисри*) (محدثة, المعجم العربي الأساسي, [1, 488]).

в) مَزْلَقَانَاتٌ ч. مَزْلَقَانَاتٌ - гузаргоҳи роҳи оҳан, ки аз ду ҷониб нишеб аст (محدثة, المعجم العربي الأساسي, [1, 582]).

Чуноне ки аз мисолҳои мазкур равшан гардид, калимаҳои أَبْهَرَ - барангехт, таҳрик кард, ба ҳаяҷон овард; أَجْهَضَ - сақт андохт; تَحَمَّمَ - оббозӣ (ҳаммом) кард; تَرَخَّصَ - даст кашид, гузашт кард (*аз барои чизе*); استِيداعٌ *масд.* استودع - бознишастагии пеш аз муҳлат; غَرَامَةٌ *масд.* غَرِمَ - товон, ҷарима; باكِرٌ - фардо; حَاجِيَاتٌ - эҳтиёҷоти рӯзмара, ниёзҳои зарурии зиндагӣ; دِينَارٌ - (ҳозира) воҳиди пулӣ дар баъзе кишварҳои арабӣ; خَبِيث бадфарҷом; ذَهَبِيَّةٌ - киштии хурде, ки барои сукунат дар об лангар меандозад; مَزْلَقَانٌ - гузаргоҳи роҳи оҳан, ки аз ду ҷониб нишеб аст, наввожаҳое мебошанд, ки дар зери таъсири равандҳои нави ҷомеаи башарӣ маъноҳои нав касб намуда, аз як тараф ниёзмандиҳои ҷомеаро таъмин намудаанд, аз ҷониби дигар фонди луғавии забонро ғанӣ гардонидаанд. Ҳамчунин аз мисолҳои мазкур равшан мегардад, ки дар забоншиносии араб ин падидаи нав бо истилоҳоти: محدثة - навсохта; صيغة محدثة – сиғаи навсохта; استعمال

حديث – корбурди нав истифода гардида, бо истилоҳоти мухталифи аз назари маъно ба ҳам наздик ишорат карда мешавад.

Хулоса, аз мисолҳои боло равшан гардид, ки дар забони арабӣ низ падидаи навпардозӣ яке аз ҳодисаҳои муҳимми забоншиносӣ буда, дар зери таъсири равандҳои тозаи ҷомеа ва таъсири онҳо ба вуҷуд омада, дар забон тағйиротҳои чашмрас ворид менамояд ва дар айни замон фонди луғавии забонро бой гардонида, аз он шаҳодат медиҳад, ки пешрафти забон ва боландагии он ба пешрафти ҷомеа ва тағйироти он вобаста аст.

АДАБИЁТ

1. المعجم العربي الأساسي للناطقين بالعربية و متعلمين تأليف و إعداد جماعة من كبار اللغويين الفرو العلوم والثقافة العربية والثقا 1347, 2006.
2. Белкин В. В. Арабская лексикология / В. В. Белкин. – М., 1972. – С. 177.
3. Брагина А. А. Неологизмы в русском языке / А. А. Брагина. – М., 1973. – С. 79
4. Будагов Р. А. Ввдение в науку о языке / Р. А. Будагов. – М.: Учпедиздат, 1958. – С. 331
5. Куликова И. П. Введение в языкознание / И. П. Куликова, Д. В. Салмина. – М.: Юрайт, 2015.
6. Лигвистический энциклопедический словарь. – М.: "Советская энциклопедия", 1990. – С. 149.
7. Немченко В. Н. Введение в языкознание / В. Н. Немченко. – М.: Юрайт, 2015. – С. 36.
8. Осипова Л. И. Введение в языкознание / Л. И. Осипова. – М.: Академия, 2013.
9. Ушаков В. Д. О создании терминов в арабском языке и о терминологических словарях. Семитские языки. Сбор. статт, Вып. 3. / В. Д. Ушаков. - М., 1976.
10. [Электронный ресурс] www.©2008-2010 farspaje.com.

НАВВОЖАҲО ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ АРАБӢ

Дар мақола дар асоси маводи тасвирӣ таҳти таъсири омилҳои забоншиносии дохилӣ ва беруна, раванди ба вуҷуд омадани наввожаҳо дар забони муосири арабӣ таҳқиқ карда шуда, аз ҷумла таҳлили морфологӣ ва луғавии наввожаҳо дар забони адабии арабӣ амалӣ гаштааст.

Ҳамчун объекти таҳқиқ Фарҳанги тафсирии забони адабии муосири арабӣ "ал-Муъҷам ал-арабӣ ал-асосӣ" истифода шудааст.

Калидвожаҳо: наввожаҳо, мувофиқат, калимаҳо, истилоҳ, калимасозӣ, арабшиносӣ, иқтибос, тарҷума, луғатшиносӣ, забоншиносӣ, классикон, таҳлили муқоисавӣ, забони арабӣ.

НЕОЛОГИЗМЫ В СОВРЕМЕННОМ АРАБСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье на основе иллюстративного материала исследуется процесс возникновения неологизмов в современном арабском литературном языке под влиянием внутренних и внешних лингвистических факторов. В частности осуществлён морфологический и лексический анализ неологизмов в арабском литературном языке. Как объект исследования использован толковый словарь современного арабского литературного языка "Ал-Муъджам ал-араби ал-асаси".

Ключевые слова: неологизмы, сочетание, слово, термин, словообразование, арабистика, заимствование, перевод, лексикология, языкознание, классики, сопоставительный анализ, арабский язык

NEOLOGISMS IN THE ARABIC LANGUAGE

The article analysis the process of appearing neologisms in modern Arabic literary language, on the basis of illustrative materials by influence of internal and external linguistic factor. In particular carried out morphological and lexical analysis of neologisms in Arabic literary language. The object of the study is used by standard dictionary of modern Arabic literary languages of "Al-muajam al-arabi al-asasi".

Key words: neologisms, combination, word, term, word combination, borrowings, translate, lexicology, linguistic, classic, comparative analysis, Arabic language.

Сведения об авторе: ***А. Тураев*** – соискатель кафедры арабской филологии факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета. Телефон**: (+992) 918-21-99-82**

ШАРҲИ БАЪЗЕ НОМВОЖАҲОИ ҶУҒРОФИИ ВОДИИ ҲИСОР ДАР ОСОРИ ТАЪРИХӢ

М. Турсунова

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Тибқи сарчашмаҳои таърихӣ Ҳисор аз замонҳои хеле қадим бо номҳои Шумон, Ҳисор ва Ҳисори Шодмон ёд шуда, дар осори чинӣ бо унвони «Суман» ва маъхазҳои арабиву тоҷикӣ ҳамчун «Шумон» зикр шудааст. Дар забони авастоӣ вожаи «Шумон» дар шакли «шиман» истифода шуда, маънои «нишастгоҳи баланд»-ро ифода мекунад. Муаллифи «Ҳудуд-ул-олам» онро «кохи боракӯҳ» маънидод намудааст. Мулки Ҳисор таърихан дар сари роҳи яке аз шохаҳои муҳимми **Роҳи бузурги абрешим** мавқеъ дошта, муаррихон ва бостоншиносон ба ин назаранд, ки **Шумон** бо Хитой ва Ҳиндустон дар Шарқ ва бо Мисру Византия дар Ғарб робитаҳои хуби тиҷоратӣ доштааст. Сарчашмаи муътабаре, ки масъалаи гузариши роҳҳои тиҷоратиро ба воситаи водии Ҳисор зикр кардааст, асари Птоломей «Дастурҳои ҷуғрофӣ» мебошад, ки ҳанӯз соли 177-уми мелодӣ навишта шудааст. **Шумон** шаҳри нодири меъморӣ ва фарҳангӣ низ ба ҳисоб рафта, аз рӯйи нақшаи шаҳрсозӣ дар даврони гузашта дар минтақа беҳамто будааст» [10].

Ҳисор сарзамини бостонии қисмати ҷанубу ғарбии вилояти Бохтари бостон ва айни ҳол воқеъ дар ҳудуди шимоливу ғарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷанубии Ҷумҳурии Ӯзбекистон мебошад. Ин сарзаминро ҳоло бо номи водии Ҳисор ёд менамоянд ва ин водӣ дорои чандин деҳаву деҳакҳои хушманзар ва шаҳру шаҳракҳои қадимаи ободу зебо мебошад, ки метавон чанде онҳоро, чун ***Душанбе, Қаратоқ, Хонақоҳ, Регар, Тӯфаланг, Даштии Набот, Тирмиз, Бойсун, Сайроб, Дарбанд, Панҷоб, Заркамар (Олтинсой), Шеробод, Деҳнав, Сариосиёб, Узун, Шаргун, Хуфар, Даҳана, Дараи Ниҳон, Сина, Кургончa, Бибишарин, Пасисурхӣ, Чакчак, Сурхоб*** ва ғ. ин ҷо зикр намуд, ки аксари ин номвожаҳои ҷуғрофӣ дорои таърихи қадима мебошанд. Ғайр аз ин, аз ҳудуди сарзамини зикргардида чандин рӯду рӯдак ҷорист, ки калонтарини онҳо ***Кофарниҳон, Хонақоҳ, Сурхондарё, Тӯфаланг*** ва чанде дигар шохобҳои онҳоянд. Умуман, сарзамини мазкур дар водии Ҳисор воқеъ гардида, ба таври дигар мавзеи миёнаоби дарёи Ому маҳсуб ёфта, оғозгоҳи ин водӣ мавзеъҳои Обигарму Файзобод ва интиҳояш - шаҳри Тирмизи вилояти Сурхондарёи Ҷумҳурии Ӯзбекистон аст.

Аз бозёфтҳои таърихӣ маълум мегардад, ки Ҳисор дар даврони давлатдории Ҳахоманишиҳо, Селевкиҳо, Юнону бохтариҳо, Кушониён, Ашкониён ва Сосониён мулки обод буда, қалъаи он ҳамчун такягоҳи ҳокимони давру ҳимоятгари мардум хизмат мекардааст. Шарқшиносони рус ва муҳаққиқони хориҷӣ таҳқиқи таърихи Ҳисорро дар асарҳояшон мавриди омӯзиш қарор додаанд. Аз ҷумла асарҳои А. Вамбери «Путешествие по Средней Азии», Стеткевич «Бассейн Каратагдарьи», Лилентал «Гиссарское Кабадианское бекство 1889 г.», Д. Н. Логофет «Бухарское ханство под русским протекторатом», «В горах и равнинах Бухары: Очерки Средней Азии», Руи Гонзалес де Клавихо «Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406 гг.)», Н. Маев «Очерки Гиссарского края. Материалы для статиски Туркестанского края», «Географический очерк Гиссарского края и Кулябского бекства», Л. Н. Соболев «Заметки о Гиссарских владениях и о среднем течении Сурхандарьи», А. П. Колпаков «Из недавнего прошлого Кабадиана», Н. А. Вендерский «Гиссарское бекство», Р. Ю. Рожевиц «Поездка в Южную и среднюю Бухару в 1906 г.», В. Н. Липский «Горная Бухара», Б. Н. Литвинов «Через Бухару на Памир», Г. Андреев «В Гиссаре», В. В. Бартолд «Чағониён» ва «Ҳисор», Е. А. Давидович, А. Мухторов «Страницы истории Гиссара», Н. Н. Ершов «Каратаг и его ремесла», Е. К. Мейендорф «Путешествие из Оренбурга в Бухару», А. А.Сёменов «Нарубеже Афганистана. В благородном Гиссаре», «По границам Бухары и Афганистана» ба ин мавзӯъ бахшида шудаанд [16].

Муаррихи асри XV-и тоҷик Мирхонд дар асараш «Равзат-ус-сафо» оид ба тавсифи қалъаи Ҳисор навиштааст: «Алҳақ ин ҳисорест, ки дар рифъату (баландӣ) ҳасанат (зебоӣ) шабеҳи қалъаи Хайбару Сади Сикандар ва хандақи амиқаш ба сони арсаи ҳиммати арбоби аризу паҳновар буд» [7, 10].

Тавсифи муаллифи «Ҳафт иқлим» Амин ибни Аҳмад ар-Розӣ ибни Хоҷа Муҳаммади Мирзо (асри XVI) чунин аст: «Ҳисор – кӯҳистонест назиҳу ботароват… Ва дорулмулкаш Ҳисори Шодмон аст» [14, 94].

Муаррихи асри XVII-и аҳли Балх Маҳмуд ибни Валӣ дар асараш «Баҳр-ул-асрор» (дар боби «Сағониён») Қалъаи Ҳисорро, ки дар ин аср «Қалъаи Афросиёб» низ мегуфтанд, тасвир дода, навиштааст, ки қалъа чунон баланд будааст, ки на одамон, балки онро девону ҷиниён бунёд кардаанд: «Ва он ҳисорест, ки дар ғояти иҳком ва истеҳком бар фарози баланди олӣ. Ва дар баъзе осор чунон ба вузӯҳ мепайвандад, ки он баландӣ… аз сабонии девону ҷиниён хоҳад буд» [8, 411-412].

Академик В. В. Бартольд доир ба Ҳисори Шодмон бевосита мақолаҳои зиёде таҳти номи «Чағониён», «Ҳисор» ва амсоли инҳо иншо намуда, ҷанбаҳои гуногуни мулки зархезу ободро ба тариқи васеъ ба қалам додааст. Вай пиромуни Ҳисори Шодмон дар аҳди қадим, асрҳои миёна ва даврааи наву навин сухан ронда, нишон медиҳад, ки сарзамин бо номи Чағониён машҳур буда, маркази худро дошт ва дар ин минтақа ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ривоҷу равнақ ёфта будааст. Ба қавли муҳаққиқи номӣ, Чағониён дар навишти арабӣ Сағониён номида шуда, он вилоятест, ки дар болооби Сурхондарё ҷойгир буда, қисми ғарбии водии Ҳисор ва водии Сурхондарёро дар бар мегирифт. Маркази Чағониён дар масофаи 4 рӯза роҳ ё ин, ки 24 фарсах дуртар аз Тирмиз ва 3 рӯза роҳ аз Қуводиён (Қубодиёни ҳозира) воқеъ буд.

Аз рӯйи маълумоти В. В. Бартолд мавзеи поёнии дарёи Сурхон - Тирмиз ва Чармангон нисбати Чағониён дар масофаи як рӯза роҳ ё на камтар аз 6 фарсах воқеъ буда, ба Чағониён дахл надошт. Ин мавзеъ дар зери тобеияти ҳокими махсуси Тирмиз шоҳ қарор дошт. Ҳудуди он аз Чағониён ҷудо карда шуда буд. Вале минбаъд, хусусан дар асри X, дар аҳди Сомониён ин вилоят ба мисли вилоятҳои Шумон ва Ҳорун, ки дар шарқии Чағониён воқеъ буд, ба амири Чағониён тобеъ карда шуданд. Ҳаёти иҷтимоию фарҳангӣ дар Чағониён чун дигар минтақаҳои кӯҳии болооби Сурхондарё нисбат ба Бухоро ва Самарқанд тафовут дошта, он асосан дар зери таъсири Балх буд. То асри III Чағониён дар ҳайати давлати Кушониён, минбаъд то нимаи якуми асри VI дар ҳайати давлати Ҳайтолиён қарор

дошта, тақрибан охири асри VI Чағониён ба туркҳо тобеъ гардид, дар аввали асри VIII бошад он ба тасарруфи арабҳо гузашт [3, 558].

Мувофиқи иттилои сайёҳи чинӣ Сюан Цизан (тақрибан соли 630) пеш аз ҳуҷуми арабҳо ба Мовароуннаҳр дар ин ҷо асосан дини буддоӣ ҳукмрон буд. Дар он замон дар Чағониён то 500 дайр мавҷуд буд, аммо теъдоди роҳибон зиёд набудааст. Бо вуҷуди он, дар адабиёти таърихӣ, доир ба Чағониён ақидаи дигар низ мавҷуд аст. Чуноне академик В. В. Бартолд зикр намудааст, ки дар соли 705 Чағониён бояд ба Қутайба ибни Муслим тобеъ мегардид. Аммо баъзе далелҳое мавҷуданд, ки ин ақидаро рад менамояд. Аз рӯйи ахбори баъзе манбаъҳо дар соли 737 Чағонхудот ба сифати иттифоқчии арабҳо амал кардааст [3, 558].

Тазаккури он ҷоиз аст, ки доир ба таърихи иҷтимоию фарҳангии Ҳисор то асри X санаду далелҳои ниҳоят камшумор аст. Аз рӯйи ахбори маъхазҳои таърихӣ яке аз умарои машҳури ин хонадон Аҳмад (Абӯ Алӣ) б. Абӯбакр Муҳаммад ба шумор мерафт. Шаҳри Чағониён дар он замон нисбат ба Тирмиз калон буд. Дар майдони бозор масҷиди боҳашамате бо сутунҳо аз ғишти пухта бунёд ёфта, диққати бинандаро ба сӯйи худ ҷалб менамуд. Хусусан, дар асри XII мадрасаи Чағониён яке аз иншооти зебо ва машҳур ба ҳисоб мерафт [3, 558-559].

Инчунин, академик В. В. Бартолд доир ба таърихи сиёсӣ ва сокинони мулки Чағониён маълумот додааст, ки мувофиқи маълумоти ӯ аҳолии Чағониён ба 16 ҳазор нафар мерасид [3, 559] ва дар нимаи аввали асри XI мулки Чағониён дар ҳайати ҳокимияти Ғазнавиён ва баъдан дар ҳайати давлатдорони Салҷуқиён пурра тобеъ будааст. Дар натиҷаи шӯриши соли 1064 дар вилояти Чағониён ва Хатлон ба амал омада тибқи маълумоти маъхазҳои таърихӣ дар асри XII Чағониён гоҳе ҳамчун мулки хонҳои Самарқанд ва гоҳе чун ҷузъи давлати Ғуриён – Бомиён шуморида мешудааст [4, 559]. Аз давраи истилои муғул Чағониён рӯ ба таназзул ниҳода, ҷанбаҳои маданияти моддии Чағониён дар асрҳои миёна мавриди тадқиқу баррасӣ қарор наёфтааст.

Дар маъхазҳои таърихӣ Ҳисор бори нахуст бо номи Шумон ва аз асри XVI ҳамчун Ҳисори Шодмон зикр шудааст [11, 397]. Шумон яке аз қадимтарин шаҳр ва вилоятҳои таърихиву фарҳангие, ки дар ҳудуди ҳозираи водии Ҳисор ҷойгир шуда, ба ҳисоб мерафт [4, 164]. Дар маъхазҳои таърихӣ доир ба Шумон санаду далелҳо кам нестанд. Чунончӣ, дар «Ҳудуд-ул-олам» оид ба шаҳри Шумон чунин маълумот оварда шудааст: «Шумон шаҳрест устувор ва ба барокӯҳ ниҳода ва гирди он бораи кашида ва онро кӯҳандижест бар сари кеҳ ниҳода ва андар миёни кӯҳандиж чашмаи об аст бузург» [1, 45].

Бостоншиноси номии тоҷик Ю. Яқубов пиромуни Шумон маълумот дода зикр кардааст, ки дар аҳди Кушониён маркази Шумон шаҳри Ҳамоварон ба ҳисоб мерафт, ки масоҳати он тақрибан 350 гектарро дар бар мегирифт [5, 164]. Дар асрҳои IX-X Шумон дар ҳайати давлати Сомониён дохил мешуд, ки дар ин давра ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ривоҷу равнақ ёфтанд. Шаҳрҳои асосии Шумон – Ҳамоварон, Шумон, Аҳорун, Регар [Регдашт], Зинур ва Сиём ба шумор мерафтанд [13, 123]. Дар ин давра дини ислом дини асосии мардуми Шумон ҳисоб меёфт.

Истилоҳи Ҳисори Шодмон ё Ҳисор дар таърихномаи Темур зикр шудааст. Қайд кардан зарур аст, ки Ҳисор дар замони Темуриён ва Шайбониён - ҳамчун қалъаи мустаҳкам ва қароргоҳи ҳокимони мустақил аҳамияти худро нигоҳдошта тавонист. Дар ин давра дар ин мулк баъзе пешравиҳо ба амал омадаанд.

Дар нимаи дуюми асри XV Вилояти Ҳисор дар давраи Маҳмуд Мирзо (писари Абӯ– сайид) то Ҳиндукуш ҳудуди зиёдро дар бар мегирифт. Вале дар замони Темуриён Ҳисор ҳамчун вилояти камнуфуз ба ҳисоб мерафт. Зеро, ҳангоми ҷанги охирини байни Темуриён ва ӯзбакҳо Ҳисор ниҳоят хароб гардида буд. Баъдан Ҳисор ба зери тобеияти қабилаи туркманҳои юз дохил мегардад. Аз аввали асри XVII то соли 1869 мулкдорон дар Бухоро ба воситаи шамшер беки Ҳисорро дар муҳлати на он қадар тӯлонӣ тобеи худ гардониданд. Танҳо дар давраи ҳокимияти русҳо ба амир Музаффар муяссар гардид, ки мулки мустақили Бухорои Шарқӣ, аз ҷумла Ҳисорро ба аморати Бухоро тобеъ созад [4, 401]. Дар миёнаи асри XVIII заминҳои маҳаллаи Мир Шодии Ҳисор дар болооби Сурхон кишт карда шуданд. Инчунин, ба Ҳисор ноҳияҳои ғарбӣ, ба мисли Бойсун ва Шеробод дохил мегардиданд. Ба ҳайати Ҳисор, ба ғайр аз Чағониёни қадим, инчунин Қабодиён ва қисми Хуттали қадим бо Кӯрғонтеппа низ дохил мешуданд.

Ҳанӯз В. В. Бартолд дар мақолаи «Ҳисор»-и худ, ки онро пеш аз инқилоби соли 1917 навишта буд, пиромуни мавқеи ҷойгиршавии Шумон истинод намуда, қайд намудааст, ки он дар мавзеи шаҳрчаи Ҳисор, ки дар ҷанубии Қалъаи Ҳисор воқеъ буд, ҷойгир будааст. Вале ба тибқи назари Е. А.

Давидович ва А. М. Мухторов «Шумон дар ҷойи Ҳисори имрӯза ё шарқтари он ё ки дар наздикиҳои Қалъаи Ҳисор» ва ба назари М. М. Дяконов «дар ҷойи Душанбеи ҳозира» мавзеъ доштааст.

Дар асари дигари таърихӣ, ки ба қалами Содиқхоҷаи Гулшанӣ мансуб буда, «Таърихи ҳумоюн» ном дорад, роҷеъ ба водии Ҳисор ва навоҳии он, аз ҷумла доир ба мавзеъҳои Чағониён ё Чағонрӯд маълумоти ачиб оварда шудааст. Ин муаллиф доир ба ин мавзеъ дар яке аз мақолаҳояш маълумот додааст.

Тавре зикр гардид, «Мақолаи шашум иёлати Ҳисор» унвон дошта, дар ин мақолот роҷеъ ба вилояту навоҳии гирду атрофи водии Ҳисор (Душанбе, Қаратоқ, Сариҷӯй, Регар, Деҳнав, Юрчӣ, Кубодиён, Шеробод, Қурғонтеппа, Айвоҷ, ТирмизЪ маълумоти ҷолиб медиҳад. Аз ҷумла, роҷеъ ба водии Ҳисор чунин менигорад: «Ин иёлатро (Ҳисори шумон – М. Т.) иёлати кӯҳистон ва иёлати Ҳисор меноманд ва маркази ҳукумати ин иёлатро Бош Ҳисор меноманд. Ва дар кутуби таворихи салаф Ҳисори Шодмонро Чағониён мехонанд. Шамсуддинбеки Сомӣ дар китоби «Қомус-ул-аълом»-и худ аз ҷуғрофиюни араб ва аз китоби «Муъҷам-ул-булдон»-и Ёқути Ҳамавӣ нақл менамояд, ки дар солиф-уз-замон Чағониён ба касрати миёҳи ҷорӣ маъруф ва ба касрати абҳор машҳур ва дорои дусад ҳазор қария аст, лекин алҳол аҳволи ҳозираи он ба саёҳатномаҳо ва ба китобҳои ҷадид-ут-таълиф маълум нест, ки чӣ гуна аст…Ҳисор шаҳрест қадим ва иёлатест азим [16].

Ҳоло чанде аз номвожаҳои ҷуғрофии ин водиро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳем: Роқими савод дар таърихи санаи 1325 ҳичрии набавӣ (мутобиқи 1908 м. - М. Т.) ба вилояти Кубодиён рафта будам аз роҳи Шеробод ва Тирмиз, охируламр омадам ба болои кӯҳи Тобакутал дидам… [139].

Тирмиз ё Тирмид номи шаҳр ва маркази ҳудуди маъмурии вилояти Сурхондарёи ҳозираи Ҷумҳурии Ӯзбекистон буда, ин номвожаи ҷуғрофӣ таърихан вожаи мураккаб аст ва дар айни ҳол ба қатори калимаҳои рехтаи сода шомил гардидааст. Маънои луғавии ин топоним **гузаргоҳи обӣ** будааст, яъне тавассути бандаргоҳи Тирмиз роҳгузари обӣ мавҷуд аст. Ин топоним мутааллиқи забонҳои эронӣ мебошад.

Дарёе, ки аз таҳти шаҳри мазкур ҷараён дорад, ки манбаи он аз қарияи **Хонақоҳ** аст, ба **дарёи Сурхон** мерезад, аз таҳти **Қалъаи Ҳисор** мегузарад, онро **Оби Ҳисор** ва **Оби Хонақоҳ** ва **Оби Чангоб** низ меноманд [122]. **Хонақоҳ, Дарёи Сурхон, Оби Чангоб** ва **Қалъаи Ҳисор** чун номвожаҳои ҷуғрофӣ номи **дарё, деҳ** ва **диж** буда, мутааллиқи забонҳои эронӣ ва аз нигоҳи сохт **сода** (Ҳисор), **сохта** (Сурхон, Хонақоҳ) ва **мураккаб** (Чангоб) мебошанд. Дар асар ин номвожаҳои ҷуғрофӣ чандин маротиба корбаст гардидаанд, ки ин далели дорои таърихи қадима буданро нишон медиҳанд.

Ва қарияи **Сайроб** миқдори се ҳазор хонавор мардумони тоҷик мутаваттинанд… [110].

Номвожаи ҷуғрофии **Сайроб** номи яке аз деҳаҳои қадимаи мавзеи Бойсуни водии Ҳисор ва **дарё** мебошад ва аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз ҷузъҳои **сайр** ва **об** таркиб ёфта, мутааллиқи забони форсии тоҷикист. Маънои луғавии ин гидроним мавзеест, ки **дар он ҷо об сайр дорад**.

Қарияи **Дарбанд**, ки яке аз қурои **Бойсун** аст, сари роҳи **Ҳирот** мисли як манзил аст [111].

Номвожаи ҷуғрофии дигари ин сарзамин **Дарбанд** аст, ки номи **деҳа** ва **рӯдак** буда, аз нигоҳи сохт мураккаб аст ва аз ҷузъҳои **дар** ва **банд** таркиб ёфтаасту маънои луғавиаш мавзеи **тангнои баста аст** ва мутааллиқи забони форсии тоҷикист.

Панҷоб номи деҳа ва дарёи дигари ноҳияи Бойсуни сарзамини Чағонрӯди таърихӣ ва водии Ҳисор аст, ки аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз ҷузъҳои **панҷ** – адад ва **об** – дарё таркиб ёфта, мансуби забони форсии тоҷикӣ мебошад.

Заркамар яке аз мавзеъҳои ободу зебои водии Сурхондарё маҳсуб ёфта, айни ҳол шакли туркӣ-ӯзбекии **Олтинсой**ро соҳиб гардидааст. **Олтинсой** шакли тарҷумашудаи Заркамари тоҷикӣ буда, аз нигоҳи сохт мураккаб ва аз ҷузъҳои **зар** ва **камар** таркиб ёфта, маънояш **водии зарин** аст.

Номвожаи ҷуғрофии дигари ин сарзамин **Шеробод** ба шумор меравад ва вожаи **Шеробод** аз нигоҳи сохт мураккаб буда, мутааллиқи забони форсии тоҷикист. Ин вожа чун топоним номи **рӯд** ва мавзеест, ки дар қаламрави имрӯзаи вилояти Сурхондарёи Ҷумҳурии Ӯзбекистон воқеъ аст. Инчунин дар қаламрави Осиёи Марказӣ чандин мавзее мавҷуд аст, ки бо номи **Шеробод** ёд мешавад. Чунончи, дар ноҳияи **Китоб** ва вилояти **Хоразм Шеробод** ном деҳае мавҷуд аст, ки тибқи маълумоти сокинонашон ин мавзеъ ба **Шер** ном шахс, ки барои ободии ин деҳаҳо саҳм гирифтааст, гузошта шудааст. Вале Шерободе, ки мо мавриди баррасӣ қарор медиҳем, ба назари мо, бо ин ривоят умумият надорад. Чунки ин мавзеъ аз нигоҳи ҳудуди маъмурӣ хеле васеъ буда, яке аз мавзеъҳои қадимаи

тоҷикнишин аст. Дар айни ҳол **ноҳия** ва **шаҳр** номи **Шерободро** дошта, беш аз 150 ҳазор нафар аҳолиро фаро мегирад. Топонимияи Шеробод вожаи мураккаб буда, аз ҷузъи **шер** ва **обод** таркиб ёфтааст. **Шер** ҷузъи асосӣ ва **обод** анҷомаи топонимсоз мебошад. Ҷузъи **шер** чун вожаи таърихӣ таҳаввули ҷиддиро аз сар гузаронидааст. Ин вожа аслан аз калимаҳои қадимаи эронии **xša [y]** ва шакли дигари он **xšaуaϑiуa** буда, маънои **шаҳр, кишвар** ва **шоҳро** дорост. Дар калимаи **шер** аз дифтонги **au** фонемаи **ō** боқӣ мондааст ва аз ҳамсадои думахрачаи **xš-ш** пайдо шуда, шаклҳои **шер** ва **шаҳр** аз ҳамин калима аст. Шаҳр дар ибтидо ба маънои васеъ корбаст ёфта, муодили кишвар, мамлакат аст. Ин калима ҳамчун анҷома ва ҳамчун ҷузъи асосӣ дар таркиби калимаҳои ***Ардашер, Гариошшер, Баҳромшер, Шеробод, Шерхон, Панҷшер*** ва амсоли инҳо корбаст ёфта, ба маънои ***ҷойи истиқомат, ҷойи зисти ҳоким, мақоми будубош*** меояд. Агар ин нигоштаҳоро ҷамъбаст намоем чунин хулоса мебарояд, ки вожаи **Шеробод** калимаи хеле куҳани забони тоҷикӣ буда, таърихан мураккаб мебошад ва ба маънои ***ҷойи зисти ободу шукуфони мардуми ориёӣ*** далолат мекунад. Ба маънии шаҳри **обод**, макони **шукуфони ориёӣ, киштбоб** шудани ин мавзеъро худи муҳити ҷуғрофӣ низ ба исбот мерасонад. Зеро мавзеи Шеробод дар анбуҳи чандин навоҳӣ, аз қабили **Ҷарқӯрғон** ва **Қумқӯрғон** воқеъ буда, нисбат ба дигар мавзеъҳо дар ин мавзеъ киштукор ва ободӣ барвақттар оғоз гардидааст, ки дар айни ҳол низ шукуфонтару ободтар аст ва макони долу дарахти гуногун мебошад.

Топонимҳои дигари ин сарзамин, чун **Деҳнав, Сариосиёб, Ҳуфар, Даҳана, Дараи Ниҳон, Шарғун, Пасисурхӣ** ва монанди инҳо низ мансуби забонҳои эронӣ, аз ҷумла форсии тоҷикӣ буда, аз нигоҳи сохт мураккаб ва ибора - топониманд. Ин номвожаҳои ҷуғрофии форсии тоҷикӣ чун **мушт аз хирворест**, ки нақши забони тоҷикиро дар ташаккулёбии номвожаҳои ҷуғрофии берун аз Тоҷикистон нишон медиҳанд.

Ҳамин тавр, аз нигоштаи фишурда маълум мегардад, ки доир ба водии Ҳисор ва навоҳии атрофи он, аз ҷумла Чағониён ё Чағонрӯд дар сарчашмаҳои хаттӣ маълумоти дақиқу муфид оварда шудааст, ки ин маълумоти муаллифони осори таърихӣ оварда аз чанд ҷиҳат ҷолибу манфиатбахш аст. Аввалан, маълумоти онҳо роҷеъ ба номвожаҳои таърихии мавзеъҳо ва ҳудуди густариши онҳо барои харитасозону номшиносон чун сарчашмаи боэътимод хидмат хоҳад намуд ва, дувум, аз ин маълумот барои муайян кардани ҳудуди таърихӣ ва номвожаҳои ҷуғрофӣ истифода кардан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Алиева З. Мачити сангин / З. Алиева, Р. Муқимов, П. Саймолик // Гиссарский заповедник и его архитектурные памятники. – Душанбе, 1993. - С. 45.
2. Алимӣ Ҷ. Ташаккул ва таҳаввули микротопонимияи минтақаи Кӯлоб / Ҷ. Алимӣ. -Душанбе, 1995. - С. 82-110.
3. Бартольд В. В. Чаганиан / В. В. Бартольд // Соч. Т. III. – М., 1965.- С. 558-559.
4. Бартольд В.В. Гиссар (Хисар) / В.В. Бартолд // Соч. Т. III. - М., 1965. - С. 401.
5. Ёқубов Ю. Шумон. / Ю. Ёқубов // ЭСТ. - Душанбе, 1988. - Ҷ.8. - С. 164.
6. Лившитс В. Согдийские слова в таджикском языке / В. Лившитс. - Душанбе, 1967. - 68 с.
7. Мирхонд. «Равзат-ус-сафо» / Мирхонд. - Теҳрон, 1961. - Ҷ. VI. - С. 10.
8. Маҳмуд ибни Валӣ. Баҳр-ул-асрор / Маҳмуд ибни Валӣ: дар зери таҳияи Б. А. Аҳмадов. – Тошканд: Фан, 1977. - С. 411 - 412.
9. Олимҷони Муҳаммадҷон. Баррасиҳо дар номашиносии тоҷик / Олимҷони Муҳаммадҷон. - Душанбе, 2004. - С. 19.
10. Раҳмон Э. Суханронӣ ба муносибати 3000-солагии маданияти Ҳисор / Э. Раҳмон // АМИТ «Ховар», 27. 10. 2015.
11. Тошев А. Ҳисор / А. Тошев // ЭСТ. - Душанбе, 1988. - Ҷ.8. - С. 397.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М., СЭ, 1969. - Ҷ. 1. – 908 с. - Ҷ. 2. – 910 с.
13. Фрай Р. Мероси Осиёи Марказӣ. Аз замони бостон то истилои туркҳо / Р. Фрай. - Душанбе, 2000. - С. 123.
14. Хоҷа Муҳаммад Мирзо. Ҳафт иқлим / Мирзо Хоҷа Муҳаммад. – Теҳрон. Қисми II. - С. 94.
15. Ҳомидов Д. Топонимияи водии Кешрӯд / Д. Ҳомидов. - Душанбе, 2014. - 164 с.
16. Шарофуддинов С. Инъикоси таърихи Ҳисор дар осори таърихӣ / С. Шарофиддинов // Ҳисор дар массири таърих. - Душанбе: Маориф, 2015. – С. 56 – 60.
17. Чағониён // ЭСТ. - Душанбе, 1988. - Ҷ.8. - С. 63.

ШАРҲИ БАЪЗЕ НОМВОЖАҲОИ ҶУҒРОФИИ ВОДИИ ҲИСОР ДАР ОСОРИ ТАЪРИХӢ

Дар мақолаи мазкур номвожаҳои ҷуғрофии водии Ҳисор дар асоси маводи сарчашмаҳои хаттию таърихӣ мавриди таҳлили забонӣ қарор гирифтаанд ва муаллиф дар ин бобат маълумоти бештар овардааст. Маводи мақола барои забоншиносони ҷавон, унвонҷӯён ва донишҷӯёни номшинос ва умуман дӯстдорони фарҳангу тамаддуни қадимиамон муфид аст.

Калидвожаҳо: топонимияи Чағонруд, номвожаҳои ҷуғрофӣ, гидронимия, Сурхандарё, омӯзиши номвожаҳои ҷуғрофӣ, дарё, руд, чашма, сарчашма.

КОММЕНТАРИИ НЕКОТОРЫХ ТОПОНИМОВ ГИССАРСКОЙ ДОЛЫНИ В ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКОВ

Данная статья посвящена изучению образования и эволюции некоторых географических названий в письменных источников.

Ключевые слова: топонимия Чагонруда, географические названия, гидронимия, Сурхандарья, изучение географических названий, речка, басейн, родник, источники.

TOPONYMS CHAGORUDA IN PRODUCT «TARIHI HUMAYUN» OF GULSHANI

Given article is devoted studying of formation and evolution of some place names in product «Tarihi Humoyun» of Gulshani.

Key words: toponyms of Chagonruda, place names, "Tarihi Humayun", studying of place names.

Сведения об автор: ***М. Турсунова*** **–** старший преподаватель кафедры методика преподавание таджикский язык и литературы Таджикский государственный педагогический университет имена С. Айни. Телефон: **(+992) 917-30-31-19**

ЛСГ КАЧЕСТВЕННЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИХ НОС ЧЕЛОВЕКА

Ш. Р. Хасанова
Таджикский национальный университет

Лексико-семантическая группа, характеризующая нос человека представлена следующими 11 таджикскими сложными прилагательными, образованными по модели «признак+бинӣ». Они классифицируются по следующим семантическим признакам: 1. форма носа, так как наличие и отсутствие носа у человека является нерелеватным для физической характеристики человека, 2. цвет носа.

1. Форма носа.

Биникалон – носатый;
Биниборик, борикбинӣ – остроносый;
Бинипучуқ – курносый;
Паҳнбинӣ – широконосый;
Картошкабинӣ (*разг.*) – нос картошкой;
Бинифушк (*прост. разг.*) – курносый;
Бинидароз, дарозбинӣ – длинноносый;
Бинипачақ – курносый;
Биникач – кривоносый;
Минқорбини *(досл.клюв+нос)* – горбоносый;
Камонбинӣ *(досл.лук+нос)* – горбоносый;
Теғбинӣ (*досл.хребет+нос)* – горбоносый;
Бебинӣ – безносый;
Тӯтибинӣ – горбоносый.

В современном таджикском языке прилагательные **бинипучуқ, бинифушк**, **бебинӣ** - *безносый* обозначают человека, имеющего курносый или маленький нос, и указывают только на форму носа. Будет уместным обратить внимание на значение прилагательного **бебинӣ** – *безносый*. Хотя и в русском и таджикском языке префикс *бе- - без-* указывает на отсутствие предмета или признака, в данном случае, он несёт в себе сему «маленький» и в обоих языках характеризует маленький нос.

Фақат фарқе, ки дар миёни онҳо менамуд ин буд, ки яке ***бинипучуқ***, дигаре ***камонбинӣ*** буд [12, 73]. - Только носы у них были разные: один был ***курносый,*** другой ***горбоносый***.

Прилагательные **теғбинӣ, тӯтибинӣ, камонбинӣ минқорбинӣ** являются эквивалентами русского **горбоносый** и выступают как компоненты синонимическоро ряда.

Дарвозабон, пирамарди ***минқорбинӣ****, ки дар болои синааш медалҳо овехта буд, мардумро ба ҳар сӯ пароканда кард [2, 358]. - Сторож, седой,* ***горбоносый,*** *с медалями на груди, расталкал толпу [1, 299].*

Ришу муйсари расида, ба ҳам омехта шудагӣ, қавоқҳои ба дарун косахонаи чашм фурӯрафта, чашмҳои пӯшида, ***бинии теzкашида****, борик, беранг, лунҷҳои фурӯрафта [6, 164]. - Глубоко запали глаза,* ***нос заострился****, худые бледные щеки заросли свалявшейся, спутанной бородой.*

Прилагательные **бинидароз, бинидарозак**, указывающие на большую длину носа могут вступать в синонимические отношения с прилагательными **биникалон, картошкабинӣ** – *носатый*.

Члены такого синонимического ряда будут отличаться оттенками значения, так как **биникалон** и **картошкабинӣ** указывают на большой размер носа, без особого указания на длину. **Биникалон** и **картошкабинӣ** относятся к разговорной лексике, а прилагательное **картошкабинӣ** является стилистически окрашенным, обозначая размер носа путем сравнения его с картошкой. В отличие от

таджикского языка в русском языке нет эквивалентного сложного прилагательного, данное значение в русском языке передается описательно - *нос картошкой*. Остальные прилагательные, в семантической структуре которых присутствует интегральная сема 'форма носа', имеют полные эквиваленты в русском языке.

Носатый, *смуглый, с умным лицом, полным старинной дедовской запорожской отваги и хитрости и одновременно прямоты, что и составляю его обаяние [3, 346]. - Коля Сумской ҷавони гандумгуни бофаросате буда,* ***бинии калоне*** *доит ва аз симояш осори мардонагӣ ва ҳилагарии қадимаи аҷдоди запорожияш аён шуда меистод, дилкашии қиёфату кирдори ӯ ҳам аз ҳамин иборат аст [4, 92].*

Жандармский генерал, седой старичок с с багровыми щеками и ***большим*** *носом, ласково отказывал ей [1, 105]. - Генерали жандарм, ки пирамарди сурхрӯй ва* ***биникалоне*** *буд, бо мулоимат хоҳиши ӯро рад мекард [2, 113].*

Бинифушк, бинипучук, бинипачак служат синонимами к слову **бинипаҳн.** Среди прилагательных, характеризующих форму носа человека, обнаруживаются следующие антонимические пары: **биникалон - бинимайда; бинипучук – бинидароз.**

Прилагательные русского языка, относящиеся к той же подгруппе и имеющие похожий набор сем - *носатый, горбоносый, тупоносый, крючконосый, широконосый, узконосый, остроносый, курносый, кривоносый длинноносый, долгоносый, толстоносый, прямоносый.* Прилагательное *тупоносый* может служить синонимом к слову *широконосый.* Среди прилагательных, характеризующих человека относительно формы его носа, обнаруживаются следующие антонимические пары: *узконосый – широконосый, тупоносый – остроносый, востроносый; кривоносый – прямоносый.*

2. Цвет носа. Как в таджикском языке, так и русском есть прилагательные, содержащие в своей семантической структуре сему «цвет носа». Так, слова **бинисурх** – *красноносый* употребляются при характеристике человека. Цвет носа человека, обычно является непостоянным признаком, и в таких случаях всегда указывается причина появления такого цвета: аз сармо биниаш сурх шуд - от мороза нос стал красным. Данное прилагательное относится к просторечной лексике и таджикского, и русского языков.

Современный русский язык не располагает особыми прилагательными, характеризующими человека относительно цвета его носа. Имеющиеся в русском языке такие прилагательные, как *красноносый* - "с красным носом", *черноносый* - "с черным носом", *желтоносый* - "с желтым носом" и т.п. , в первую очередь, употребляются по отношению к птицам, например: красноносая утка, черноносая ворона и т.п.

Следует отметить, что количество единиц данной ЛСГ в таджикском языке также превосходит число прилагательных в русском языке. Хотя прилагательные русского языка *крючконосый* и *тупоносый* не имеют эквивалентов в таджикском языке. Методом сплошной выборки из толковых и двуязычных словарей было обнаружено 18 качественных прилагательных в таджикском языке и 12 - в русском.

ЛИТЕРАТУРА

1. М. Горький роман «Мать» / М. Горький. - М.: Изд. «Детская литература», 1982. - Часть 1 и 2. - 167 с.
2. М. Горький роман «Модар» / М. Горький; перевод Р. Хошим. – Душанбе: «Адиб», 1989. - 400 с.
3. Фадеев А. А. « Молодая гвардия». Кн. 1-2. / А. А. Фадеев. – Москва: «Просвещение», 1982. - 528 с.
4. Фадеев А. А. Гвардияи ҷавон:роман. Қис. 1. / А. Фадеев. – Душанбе: 1985. - 456 (перевод Х. Ахрорӣ).
5. Фадеев А. А. Молодая гвардия / А. А. Фадеев. - М.: Просвещение, 1957. - С. 544.
6. Дж. Икроми. Духтари оташ. Фасли дуюм «Дарбадарӣ» / Дж. Икромӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. - 560 с.
7. Дж. Икроми. Духтари оташ: роман / Дж. Икромӣ; рас.1 Королёва. - Душанбе: Ирфон, 1983. - 528 с.
8. Дж. Икроми. Двенадцать ворот Бухары: трилогия / Дж. Икроми; пер с тадж. Л. Бать, В.Смирновой, М. Явич. - М.: Сов.писатель, 1987. - 768 с.
9. Дж. Икроми. Дочь огня / Дж Икроми: автор из. пер. В. Смирновой. - М.: Известия, 1965. - 456 с.
10. Русско-таджикский словарь: 45000 слов / Ред.: А. П. Дехоти, Н. Н. Ершова. – М.: Гос. Изд. иностр. и нац. словарей таджикского издат. - Сталинабад: Госиздат, 1949. - 880 с.
11. Русско-таджикский словарь: свыше 7200 слов / С. Д. Арзуманов, Х. А. Ахрори и др.; под ред. М. С. Асимова. - М., 1985. - 1280 с.
12. С. Айни. Повесть «Ятим» / С. Айни; редактор С. Ховари. – Душанбе: Ирфон, 1970. - 347 с.
13. С. Айни. Марги судхур / С. Айни. – Душанбе: Адиб, 2010. – 215 с.

ГУРӮҲИ ЛЕКСИКӢ-СЕМАНТИКИИ СИФАТҲОИ ИФОДАГАРИ БИНИИ ИНСОН

Дар мақола гурӯҳи лексикӣ-семантикии сифатҳое, ки ифодагари бинии инсон мебошанд, дида баромада шудааст. Сифатҳо аз рӯйи аломатҳои луғавиашон ба монанди ранг ва сохти бинии инсон тасриф шудаанд. Дар мақола чумлаҳо аз асарҳои бадеӣ дар муқоиса бо ду забон оварда шудааст.

Калидвожаҳо: гурӯҳбандӣ, семантикӣ, таснифоти ҷисмонӣ, намуд, нишона, сифатӣ, биниборик, биникалон.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ГРУППА КАЧЕСТВЕННЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИХ НОС ЧЕЛОВЕКА

В статье рассматривается лексико-семантическая группа прилагательных, характеризующих нос человека**.** Они классифицируются по таким семантическим признакам как форма и цвет носа в сопоставительных языках. Приводится примеры из художественной литературы.

Ключевые слова: классификация, семантический, физическая характеристика, форма, признак, прилагательное, остроносый, носатый.

LSG QUALITATIVE ADJECTIVES CHARACTERIZING THE HUMAN NOSE

In the article a lexico-semantic group is examined of adjectives, characterizing the nose of man. They are classified on such semantic signs as a form and color of nose are in comparable languages. Led examples from fiction.

Key words: classification, semantic, physical description, form, sign, adjective, sharp-nosed, big-nosed.

Сведения об авторе: ***Ш. Р. Хасанова*** – кандидат филологических наук, Таджикский национальный университет.
Телефон: **(+992) 919-22-55-04**

БЫТОВЫЕ РЕАЛИИ В ПРОИЗВЕДЕНИИ С. АЙНИ «СМЕРТЬ РОСТОВЩИКА» И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕВОДА НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Т. Назибекова
Таджикский национальный университет

Перевод служит средством межкультурных контактов. Взаимодействие культур при переводе предполагает стремление предоставить в распоряжение читателей переводы фактов, свойственных чужой культуре, с целью расширить их кругозор, дать им возможность понять, что у других народов могут быть иные обычаи, что надо знать и уважать другие культуры. В тексте могут быть представлены такие элементы, которые свойственны лишь определённой культуре, то есть культурные реалии, имеющие место в действительности. Несомненно, что язык несёт в себе культурные особенности, а культура не существует без языка.

Произведения С. Айни представляют собой энциклопедию народной жизни. В ярких, подлинно народных характерах писатель раскрыл историю борьбы таджиков за свободу и независимость. Реалистические принципы творчества С. Айни, хорошее знание им культуры и истории таджикского народа, повлекли за собой использование в его произведениях большого числа реалий, относящихся к разряду бытовой лексики. Под бытовой лексикой в нашей работе мы будем понимать совокупность названий предметов и явлений бытовой жизни таджикского общества или совокупность названий предметов и явлений быта, имея в виду быт домашний, семейный, частный, т.е. повседневную жизнь таджикского человека.

Частота употребления и лексико-семантические подгруппы бытовой лексики выглядят так:

Таблица 1

№	Наименование бытовой лексики	Частота употребления
	Названия жилища, частей его, посуды, хозяйственных построек и утвари	107 случаев
	Названия продуктов питания, еды и напитков, бытовые заведения	10 случаев
	Названия одежды, украшения и уборов	3 случая
	Всего:	120 случае

Таким образом, наиболее частотны бытовые реалии со значением названия жилища, частей его, хозяйственных построек и утвари, реже встречаются бытовые реалии а) со значением еды, напитков, б) одежды, украшения и уборов.

Перейдем к рассмотрению нашего фактического материала.

1.Частота употребления бытовых реалий со значением названия жилища, частей его, хозяйственных построек и утвари выглядит следующим образом:

№	Названия реалий	Частота
1	Хучра	40
2	Суфа	35
3	Сандали	22
4	Кӯрпача	2
5	Дастархон	2
6	Танӯр	1
7	Палос	1
8	сарой	1
9	Пиёла	1
10	Всего:	104

Как наглядно показывает наша таблица, наиболее употребительными оказались реалии ***хучра*** (1. Комната; келья; 2. уст. жилая келья при медресе), ***суфа*** (небольшое глиняное или кирпичное возвышение во

дворе или в саду, на котором летом проводят время днем, а ночью спят) и ***сандали*** (низкий столик, который ставится над углублением с горячими углями и накрывается одеялом; используется для согревания ног). Реалии кӯрпача (узкое стеганое одеяло), дастархон (1. Дастархон, скатерть; 2. Скатерть с угощением), танӯр (печь для выпечки лепешек), палос (палас); сарой (1. дворец, 2. Дом; 3. Постоялый двор, караван-сарай; 4. Ист. Торговый дом, торговля), пиёла (пиала) встречаются очень редко.

2. Из реалий со значением пищи и напитков и бытовых заведений нами отмечены в тексте: гулканд (засахаренные лепестки роз) (5 случаев), қазӣ (кази – колбаса из конины), нишалло(лакомство из сахара, взбитых яичных белков и мыльного корня), нон (хлеб, лепешка) и нонвойхона(пекарня); - Ба ҳисоби абераш як хӯрок **гулқанд** марҳамат кунед! – гуфт [2, 24]. -Дайте мне кусочек **гулканда** в счет правнуков! [20 173]; … ки бояд худро ҳамеша бо **қазӣ** ва гӯштҳои бӯрдоқӣ тарбия карда бошад [20 78]. - …, ублажая свой желудок свежей **кази** и жирной бараниной. [2, 211]; Аз гӯш, гардану поҳояш монанди чилчӯби **нишалло** кафк мепарид… [2, 71]. - Вся она была покрыта хлопьями пены, словно сбивалка для **нишаллы**… [2, 207]; Бой дар рӯзи зиёфат мувофиқи он касоне, ки шумораи онҳоро медонист, аз хона бадаста биринҷу равған ва нони хонагӣ медод [2, 65]. - В день, назначенный для приема гостей, бай выдавал сыну, рассчитывая на известных ему гостей рис, сало и лепешки домашней выпечки [2, 202].

О. Сухарева перевела лишь 2 реалии со значением еды и бытовых помещений: нон и нонвойхона, остальные реалии переданы транскрипцией или транслитерацией, т.е. не переведены.

3.Из реалий со значением одежды нам встретились лишь слова **кулоҳ** (головной убор) и **салла** (чалма) (по 2 случая): бар сарашон саллаҳои мисқолӣ ва **куллоҳҳои** заррин… буд. [2, 163]-На головах белели чалмы из тонкой кисеи, намотанный на золототканые и парчовые высокие **кулахи**… [2, 275]. В этих примерах О. Сухарева перевела слова салла – чалма, а слово кулоҳ оставила не переведенным, что, на наш взгляд, неверно.

Таким образом, как показывает наш фактический материал, в произведении С. Айни «Смерть ростовщика» из бытовых реалий чаще встречаются названия жилища, частей его, посуды, хозяйственных построек и утвари, очень редко реалии со значением еды и единичны случаи реалий одежды. Переводчик О. Сухарева в основном перевела реалии транскрипцией или транслитерацией.

ЛИТЕРАТУРА

1. С.Айни. Ёддоштхо. Т. 4 / С.Айни. - Сталинобод: нашрдавточ., 1961. - С. 6-182
2. С. Айни Повести и очерки / С.Айни; перевод О.Сухаревой. - Душанбе: Маориф, 1983. - С. 164-289.

РЕАЛИЯҲОИ ҲАЁТИ МАЪМУЛӢ ДАР АСАРИ «МАРГИ СУДХУР»-И С. АЙНИ ВА ТАРЗИ ИСТИФОДАИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ РУСӢ

Дар ин мақола реалияҳои ҳаёти маъмулӣ дар асари нависандаи машҳури тоҷик «Марги судхур»-и С. Айни баррасӣ гардида, такроршавии истифодаи онҳо дар нутқ ва тарзҳои ифодаи онҳо дар забони русӣ муайян гардиданд.

Калидвожаҳо: реалияҳои ҳаёти маъмулӣ, забони русӣ, забони тоҷикӣ, такроршавии истифодаи реалияҳо, тарҷума, транскрибсия, транслитератсия.

БЫТОВЫЕ РЕАЛИИ В ПРОИЗВЕДЕНИИ С.АЙНИ «СМЕРТЬ РОСТОВЩИКА» И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕВОДА НА РУССКИЙ ЯЗЫК

В статье анализируются бытовые реалии в произведении известного таджикского писателя С.Айни «Смерть ростовщика» и их частота употребления, выявляются способы их перевода на русский язык.

Ключевые слова: бытовые реалии, русский язык, таджикский язык, частота употребления, перевод, транскрипция, транслитерация

DOMESTIC REALITIES IN THE WORK OF S. AYNI "USURER'S DEATH" AND METHODS OF THEIR TRANSLATION INTO RUSSIAN LANGUAGE

The article analyzes the domestic realities in the work of the famous Tajik writer S. Ayni - **"Usurer's Death"** and their frequency of use. The ways of their translation into Russian are identified.

Key words: everyday realities, Russian, Tajik language, frequency of use, translation, transcription, transliteration

Сведения об авторе: ***Тахмина Нағзибекова*** – аспирантка кафедры общего языкознания и сопоставительной типологии Таджикского национального университета

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ ИЗУЧЕНИЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕРМИНОСОЧЕТАНИЙ АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

Х. Асламов

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Результаты сравнительной оценки различных языков индексирования подтверждают преимущество информационного поисковых языков (ИПЯ), построенных на основе естественного языка. Причем это

преимущество подтверждается как с точки зрения качества поиска информации, так и экономической эффективности действующих моно - и полиязычных систем. Язык терминов все более привлекает внимание ученых при разработке средств общения с электронной машиной, а участие лингвистов в решении проблемы программирования на естественном языке уже становиться обязательным.

Но если возможность применения естественного языка в конкретных научно-технических разработках признается большинством (и построение дескрипторных языков уже регулируется государственными стандартами), само же терминоведение не может пока дать «четких рекомендаций в области терминостроительства и терминоиспользования». Сохраняется, таким образом, ситуация, о которой писал еще Ф. де Соссюр: «до сих пор в области языка всегда довольствовались операциями над единицами, как следует не определенными» [5, 111]. Такая неопределенность еще более дает о себе знать в нашем случае, когда наблюдение ведётся за такой сложной единицей языка, как терминосочетание.

Понятие, возникшее в конкретной сфере человеческого общества, не существует, как известно, без номинации – слова. Это название понятия можно рассматривать в виде отличительного знака, «. . .который я делаю представителем предмета, характеризующим предмет, чтобы представить его себе в его тотальности» [2, 74]. Усложнение понятия вызывает и усложнение, распространение термина, если не появляется новый, более емкий, термин. Приживется ли такая синтаксическая структура в «цехе» специалистов или нет, - зависит от ряда до сих пор не известных причин. Длинное номинативное терминосочетание в таджикском и английском языках может в процессе его употребления свернуться, скажем, в более усеченную синтаксическую структуру, последняя может также подвергнуться дальнейшему свертыванию, вплоть до аббревиатуры или акронима. Терминологические модели возникают как результат стремления системы нашего языка типизировать свои единицы, обеспечить регулярность их воспроизводства и одновременно единообразие их понимания в процессе общения. В конкретный период истории языка терминостроительство ведется на базе относительно устойчивых, «работающих» для этого периода моделей. Здесь можно сказать, что перечень таких моделей в конкретный период развития языка конечен. В целом же он бесконечен.

Расплывчивость понятия, обозначенного в тексте термином, снимается с помощью контекста, оптимальная глубина которого разными исследователями устанавливается разной.

Степень свободы элементов номинативного терминосочетания, т. е. способность его быть свободным, связным или терминированным, в данной работе не обсуждается. Все рассматриваемые в эксперименте терминосочетания подъязыка вычислительной техники имеют, как мы полагаем, «профессиональное значение, выражающее и формирующее профессиональное понятие» [4, 51].

В этой работе обсуждается основной подход, принятый нами для наблюдения за функционированием синтаксических структур в параллельных номинативных терминосочетаниях на таджикском и английском языках. Мы исходим из предположения, что любая синтаксическая структура наших объектов наблюдения есть лишь внешнее проявление (уже результат) работы законов разных уровней языка. Таким образом, сложность природы объекта требует всестороннего описания, представления каждого элемента терминосочетания, т. е. необходимо запастись достаточной информацией для последующего процесса интерпретации статистических результатов.

Объектом нашего исследования является терминосочетаний с полным левым и частичным правым распространением. Первое распространение в основном присутствует в сочетаниях на таджикском языке. Элементом таджикского терминасочетания может быть: английский термин, алфавитно-цифровое обозначение из таджикских и английских букв, акроним с присутствующими в нем прописными и заглавными буквами и т. п. Термин английского языка также, хотя и редко, может иметь правое распространение: распространение влево в английском термине происходит за счет прибавления обычных слов, символов, смешанных алфавитно-цифровых обозначений, даже сочетаний слов, соединенных дефисом (step-by-step – ќадам ба ќадам – шаг за шагом) и т. п. Укажем примеры сочетаний: двоичный разряд, полу-интеллектуальная цепь, электронно-вычислительная машина, 5-разрядный регистр, ФОРТРАН-транслятор, американская электронная вычислительная цифровая машина ИБМ 360/168, устройство АЦПУ, оператор DECLARE, хорошо отлаженный алгоритм и т. д. Английские терминосочетания: digital computer, pseudo-intelligent circuit, 5-bit register, COBOL-compiler, step-by-step, execution, statement TAKE, GO TO statement, GOTO-free program.

Здесь необходимо заметить, что заимствование отраслевой терминосистемой иностранных понятий, которые обычно оформлены на английском языке конструктивно-сжатыми, но емкими по смыслу номинативными сочетаниями (и даже однословными): software-таъминоти барномавї (программное обеспечение); firmware-василаи барномавї-таљњизотї (программно-аппаратные средства); random-access memory порождает вначале описательные таджикские эквиваленты таъминоти математикї (математическое обеспечение). Эти эквиваленты, а они очень часто употребляются, все более и боле приобретают синтаксическую структуру лишь с левым распространением. Такая ситуация вызывает определенные трудности уже на этапе отбора терминосочетаний в экспериментальный массив, не говоря уже о проблемах кодирования элементов таких описательных сообщений на таджикском языке. Но нам кажется, что таких терминосочетаний необходима хотя бы потому, что уже существуют попытки применения таких терминов

для индексирования документов/запросов информационных системах у нас и за рубежом.

Наблюдая за любой очередной номинативной цепью терминов, мы рассматриваем ее не как нечто, лишенное плана содержания, а как структурно-семантическую модель с конкретной смысловой нагрузкой. Причем не последнюю роль в таких терминосочетаниях играет взаиморасположение элементов сочетания относительно ядра, отношение между «спутниками ядра», возможно, и расположение знаков препинания и т. д.

Такой структурно-семантический подход подразумевает внимательное слежение за каждым элементом сочетания, причем каждый раз отмечается, какие «смысловые различия» возникают в терминосочетаний при изменении порядка следования его элементов относительно ядра. Но этот своеобразный «стилистический эксперимент» требует большое количество сравнений вариантов одного и того же терминосочетаний, а поэтому применение ЭВМ здесь необходимо. Постепенно наполняя позиции сочетания новыми классами терминов и на каждом шаге отмечая сдвиг в изменении смысла данного терминосочетания, можно выявить, как мы полагаем, классы терминов, побеждающих другие в борьбе за место у ядра. Здесь, по-видимомv, степень «контакта» между терминами действительно прямо пропорциональна расстоянию от элемента до ядра.

ЛИТЕРАТУРА

1. Квитко, И. С. Термин в научном документе / И. С. Квито. – Львов: Выща школа, 1976. – С. 19
2. Виноградов, В. В. Русский язык / В. В. Виноградов. – М. - Л.: Учпедгиз, 1947. – С. 13
3. Митрофанова, О. Д. Язык научно-технической литературы / О. Д. Митрофанова. - М., 1973. – С.44.
4. Овчаренко, В. М. Структура и семантика научно-технического термина / В. М. Овчаренко. - Харьков: Изд-во Харьков. ун-та, 1968. - С. 21- 24.
5. Будагов, Р. А. Введение в науку о языке: учебное пособие / Р. А. Будагов. - М.: Добросвет, 2003. - 544 с.
6. Будагов. Р. А. Слово и его значение. 2-е изд. / Р. А. Будагов. - М.: Добросвет, 2000, 2003. – 64 с.

ОИДИ БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ОМӮЗИШИ ИБОРАИСТИЛОҲОТИ КОМПЮТЕРӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур сухан аз боби баъзе масъалаҳои омӯзиши ибораистилоҳоти забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ меравад. Натиҷаи таҳлили муқоисавии забонҳои гуногун аз он гувоҳӣ медиҳад, ки бартарияти дарёфти маълумоти забонҳо, ки дар асоси забони асл сурат мегирад, хеле бузург аст. Аз як тараф, бартарияти он аз нигоҳи сифати дарёфти маълумот сурат гирад, аз тарафи дигар, он ба низоми якзабонӣ ва бисёрзабонӣ таъсири мусбӣ хоҳад расонд.

Истилоҳоти забон таваҷҷуҳи олимонро бештар дар коркарди васоили муошират бо мошинаҳои электронӣ ба худ ҷалб кардааст ва ҳамбастагии забоншиносон дар ҳалли масъалаҳои коркарди барномаҳо бо забони асл, аллакай, ҳатмӣ шуда истодааст.

Калидвожаҳо: компютер, омӯзиш, истилоҳ, ибора-истилоҳ, истилоҳоти компютерӣ, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, забонҳои дарёфти маълумот, забони истилоҳот.

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ ИЗУЧЕНИЯ КОМПЬЮТЕРНОЙ ТЕРМИНОСОЧЕТАНИЙ АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

В данной статье речь идет о некоторых проблемах изучения компьютерной терминосочетаний английского и таджикского языков. Результаты сравнительной оценки различных языков индексирования подтверждают преимущество информационного поисковых языков (ИПЯ), построенных на основе естественного языка. Причем это преимущество подтверждается как с точки зрения качества поиска информации, так и экономической эффективности действующих моно - и полиязычных систем. Язык терминов все более привлекает внимание ученых при разработке средств общения с электронной машиной, а участие лингвистов в решении проблемы программирования на естественном языке уже становиться обязательным.

Ключевые слова: компьютер, изучения, термин, терминсочетания, компьютерной терминологии, английский язык, таджикский язык, информационного поисковых языков, язык терминов.

ABOUT SOME PROBLEMS OF LEARNING OF COMPUTER COLLOCATIONS OF ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

The present article concerns some problems of learning computer collocations of English and Tajik languages. The results of comparative evaluation of various languages' codification affirm preference of information retrieval languages (IRL), having built on basis of natural language. Besides, this preference is affirmed both from the point of view of quality of information retrieval and economic efficiency of functioning mono- and polylingual system. The language of terms ever more draws attention of scientists in developing medium of communication through electronic machine, and the linguists' collaboration in solving the problems of programming in natural language is by now becoming invariable.

Key words: computer, learning, term, collocation, English language, Tajik language, information retrieval languages (IRL), language of terms.

Сведения об авторе: ***Х. А. Аслимов*** – аспирант Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни.
Телефон: **(+992) 918-65-86-69**

ПОНЯТИЕ АНТОНИМИИ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Э. Гулмонов
Курган-Тюбинский государственный университет им. Носира Хусрава

В английском и таджикском языках проблема антонимии затрагиваются в работах известных лингвистов. Проблема антонимии, многосторонние нюансы ее семантики на протяжении долгого времени завлекают пристальный интерес исследователей, как у нас, так и за рубежом.

В. В. Виноградов отмечает, что проблеме антонимии предается очень большое значение в самых разнообразных лингвистических концепциях и в самых различных областях лингвистического исследования. Известно, что на протяжении длительного времени исследования в области антонимии сосредотачивались на лексической антонимии.

Антонимами называются различные по произношению и противоположные по смыслу лексические единицы.

Л. Ю. Максимов в базу определения антонима вмещает симптом свойства, так как в это понятие он подключает не только разнокоренные, но и однокоренные слова антонимы [5].

По мнению Л. А. Вараксина антонимы могут иметь лишь слова только разнокоренных слов не отображающие реального положения вещей, т. к. выражение антонимических отношений в русском языке [2, 17].

В своей работе «Однокорневые префиксальные глаголы - антонимы в современном русском языке» он совершенно справедливо и оправданно приходит к выводу, что «сущность явления антонимии не может быть сведена лишь к качественной противоположности лексических единиц», и далее – «разряд слов, являющихся выражением противоположных понятий, при таком ограничении совершенно неоправданно сужается, что затрудняет лингвистический анализ антонимии как единого целостного явления» (Л. А. Вараксина)

Однако, уделение чрезмерного внимания качественному признаку несколько расширило понимание противоположности, а следовательно, и ограничило понятие антонимии.

В «Словаре лингвистических терминов» О. С. Ахмановой находим следующее определение антонимов: а) это слова, имеющие в своем значении качественный признак и потому способные противопоставляться друг другу как противоположные по значению. Например, хороший – плохой, близкий – далекий, добрый – злой, а также. Слова, противопоставленные друг другу: а) как коррелятивные (брат – сестра)

б) как обозначающие противоположно направленные действия (уходить – приходить) и т. п [1].

В одном ряду с данными работами были предприняты поползновения описательного определения антонимов в русском языке через перечисление их все возможных качеств, в частности, предпринятые П. А. Введенской в её внедрении к словарю антонимов русского языка. Из вышеназванных примеров, определения антонимов в русском языке очень многообразны. Она стала автономной темой изучения в ведущем в последнее время в связи с развитием структурной лингвистики.

Обзор работ по антонимии в зарубежном языкознании даёт Х. Гекелер в своей книге «Структурная семантика и теория семантического поля». Он отмечает, что по сравнению с синонимией антонимия изучалась значительно меньше. Она стала самостоятельным объектом исследования в основном в последнее время в связи с развитием структурной лингвистики. И, тем не ме- нее, определение этого явления имеет по сравнению с принятым традиционным достаточно дифференцированный характер.

По сведениям словаря лингвистических определений Дж. Кноблоха, «антонимом является слово, которое вступает с иным текстом в отношение контрадикторной, контрарной или же соотносительной противоположности. Не обращая внимания на то, что значимость антонимии как особенного противопоставления, особенного объединения слов подчеркивалась многократно в связи с доктриной семантических полей Трира, а также в связи с задачей идентификации и систематизации прецедентов в лингвистике (Ш. Балли), языковеды и в настоящее время исходят часто из очень недифференцированного мнения антонимии. Что касается как раз англистики, то весомую лепту в изучение английских антонимов внёс Дж. Лайонз, который имел направленность дифференцировать массовое осознание антонимии. В своих работах «Структурная семантика» и «Введение в теоретическую лингвистику» Дж. Лайонз предположил своего рода систематизацию всех антонимов британского языка по типам противоположностей. Он подчеркнул 3 класса антонимов – комплементарные, именно антонимы и конверсивы, обрисовал их качества [4].

Вопрос антонимии в системе терминологии не вызывает острых споров в языкознании. Данный лексико-семантический процесс (в различие от терминологической полисемии и терминологической синонимии) в терминологической системе протекает так же, как и аналогичный общеязыковой процесс, что обосновано специфичностью его появления. Антонимические отношения слов автономно от сферы их функционирования не трогают их стилистической окрашенности и выразительности, они основаны на четком противопоставлении 2-ух определенных обратных свойств или же состояний. Этим образом, антонимические

значения не противоречат специфике термина, не соблюдают главные основы терминологии, которые следует именовать точность, однозначность, стилистическую нейтральность.

Кроме того, говоря об антонимической противоположности терминов, ученые берут за основу логическую противопоставленность научных понятий и считают, что в самой природе научных понятий содержатся предпосылки для создания антонимических оппозиций. В частности, В. П. Даниленко цитирует А.М.Деборина, полагающего, что ″понятия рождаются парами″, и Кеннета Форда, утверждающего, что ″в природе у каждой частицы есть своя античастица″ [Даниленко 1977: 79-80].

Таким образом, с одной стороны, специфичность антонимии готовит вероятным распространение сего появления и на сферу терминологии, с иной стороны, появление антонимии в терминологии вызвано самой природой научных познаний. Потому что терминологическая антонимия и общеязыковая антонимия не имеют значительных, принципных различий, к анализу данных явлений, возможно, использовать одну и ту же модель.

Наконец, данные имеющие место быть определения антонимов, возможно, символически поделить на 3 группы.

1. группа – определения, относящие к антонимам слова с обратными значениями. Подобные определения имеют частные варианты, но ключевое в том, что отмечается присутствие обратных значений. Это определения антонимов Реформатского, Шанского, Степанова.

«Антонимы – это текста обратного значения». «Антонимы считаются словами различного звучания, которые выражают обратные, но коррелятивные друг с другом понятия».

«Антонимы – это текста, обратные по сигнификативному значению». К данной этой группе можно отнести вышеуказанные определения В. А. Ивановой, Д. Н. Шмелева.

2. К этой группе определения антонимов относятся те, в которых делается попытка очертить грани антонимии методом перечисления ведущих симптомов антонимов и методика идентификации. Например, одной из таких дефиниций является дефиниция, предложенная Н. Л. Соколовой: «Антонимы – это лингвистически сопряженные пары слов, принадлежащие одной части речи, являющиеся членами уникальной, единичной, бинарной привативной, градуальной, пропорциональной многомерной оппозиции» [6].

Под лингвистической сопряженностью понимается систематическая воспроизводимость слов-антонимов в речи и обоюдная противопоставленность их значений. К предоставленной группе, по нашему воззрению, можно, отнести определения Комиссарова, Максимова, Новикова, Миллера, которые отмечают качественные, признаковые и действующие свойства антонимии, в одном ряду с этим раскрывая проблему оппозиций.

3. Сюда возможно совместить поползновения описательного определения антонимов путём перечисления и комментарии всевозможных их качеств, функций, методик образования и использования. В неё входят выше указанные определения Л. А. Введенской, Дж. Лайонза.

Известно, что любое определение призвано отразить основное содержание исследуемого объекта, а именно вслед за Лукьяновым мы утверждаем, что определение любого предмета достигает цели лишь в том случае, когда в нём содержатся указания на его сущность. Суть ориентируется как беспристрастное личное бытие.

Известно, что каждое определение схематизирует, сводит, упрощает настоящее оглавление предмета. Данным моментом обоснованы многократные поползновения языковедов правильно, квалифицировать антонимы. Каждая из данных попыток невозможно, если строго говоря, адекватным определением антонимов (да и то не в абсолютной мере, на наш взгляд) считается учение об антонимах в целом.

Антонимическая противопоставленность слов считается в этом случае конструктивно важной для них. Определенный образ антонимов представлен парами слов, между значениями которых «без остатка» распределена определенная семантическая область; член такой группы противопоставлены друг другу: to be present – **хозир будан** – присутствовать, to be absent – **ғоиб, хозир набудан**- отсутствовать, to be married – **оиладор** - женатый , to be unmarried – **мучаррад** – холостой.

От антонимов следует отличать пары слов, которые тоже в каком-то смысле противопоставлены друг другу, однако не противоположны по смыслу. Например, слова to buy - **харидан** - покупать и to sell - **фурӯхтан** продавать являются не антонимами, а конверсивами, т.е. указывают на действия, которые осуществляют разные участники одной и той же ситуации. Слова to die - **мурдан** умирать и to kill –**куштан**- убивать – также не антонимы: убивать является каузативом к умирать, то есть указывает на причину. А как антонимы к to die - **мурдан** – умирать можно рассматривать такие глаголы, как to be born- **таваллуд шудан** - рождаться или to alive-**зинда шудан** - оживать.

Антонимы используются как средство создания контраста в литературно-художественных произведениях.

Считается общепризнанным, что в объективном мире и в человеческом опыте ничего отрицательного нет. Два явления могут стать отрицанием друг друга только из-за отношения несовместимости. Но это не

значит, что в объективной реальности вообще нет отрицания. Развиваясь со временем объект, прекращает свое существование, исчезает, и, таким образом, становится своим собственным отрицанием.

Следовательно, отрицание реально существует как отношение несовместимости и как момент развития объектов реального мира. Эта реальность отрицания и отображается в языке. Если мы будем определять антонимию на основе ее связи с отрицанием, точнее, рассматривать отрицание как механизм порождения антонимии, то нам придется признать антонимичным весь лексический состав языка.

Современная лексикология рассматривает синонимию и антонимию как крайние, предельные случаи, с одной стороны взаимозаменяемости, с другой – противопоставленности слов по содержанию.

Противоположные значения устанавливаются путем анализа семантических синтагматико-парадигматических свойств слов, выявления взаимного их противопоставления в узких контекстах, в типичных синтаксических конструкциях.

Антонимами могут быть признаны слова, которые противопоставлены по самому общему и существенному для их значения семантическому признаку. В качестве критериев выделения антонимов были выдвинуты следующие: возможность употребления слов в данном высказывании при противопоставлении, одинаковая сфера лексической сочетаемости.

Достаточно отчетливо различаются две группы слов, значения которых являются антонимичными. Их различия обусловлены тем, как в значениях слов представлены членение различных отрезков действительности и соотношения выделяемых в них признаков. Членение различных частей "семантического пространства" основано на различных принципах. Любая часть его может быть представлена двояко: во-первых, путем выделения более или менее устойчивых отрезков этого пространства, приобретающих относительно самостоятельные характеристики. Во-вторых, путем антонимической поляризации, то есть установление двух полярных точек, характеристики которых взаимообусловлены.

Для обозначения конкретных предметов и явлений в языке используется, главным образом, первый способ членения "семантического пространства", а при выделении разнообразных качественных и оценочных признаков – второй способ.

Основную группу антонимов представляют слова, обозначающие определенные качества, само выделение которых возможно только как расчленение данных качеств при помощи противоположных друг другу значений.

Антонимическая противопоставленность слов является в таком случае конструктивно необходимой для них. Особый тип антонимов представлен парами слов, между значениями которых "без остатка" распределена определенная семантическая область; член такой группы противопоставлены друг другу: присутствовать - отсутствовать, **хозир будан - хозир набудан**, женатый – холостой – **зандор – безан,**

Дафъаи аввалин расид ба гӯш,
Ҳуштаку фишиоси буғи парвоз.
Охирин бор сӯйи мо бинамуд,
Хайрухушкунон Ҳасан овоз. *(Турсунзода)*

Изучение антонимов в английском языке, так же, как и синонимов, способствует расширению запаса слов и повышению уровня владения языком. С помощью составления антонимических пар можно запомнить значительно больше лексических единиц, чем при простом их заучивании.

Своими противоположностями – антонимами могут обладать не все слова. Лексические единицы, обозначающие конкретные предметы, не могут иметь антонимов. Например, **nose, chair, hand, tiger, wolf, cup** и другие.

Антонимы в английском языке имеют свои особенности. Степень противопоставления по определенному признаку может быть разной. Так, у слова hot-**гарм** есть антоним cold-**хунук**, однако hot может выступать антонимом и для слов cool и chilly. Значит, между парой hot – cold есть промежуточные противопоставления.

Обычно противопоставляются слова, заключающие в своем значении какой-либо признак или качество. Чаще всего это прилагательные, но возможна антонимия и в других частях речи. Например, глаголы buy (купить) -**харидан** – sell (продать) -**фурухтан**, hide (прятать)- seek (искать) или наречия good (хорошо) хуб – badly (плохо) **бад**, early (рано) барвакт – late (поздно)**дер.**

Антонимичные пары у существительных характерны для следующих групп:

1. Слова, обозначающие человеческие чувства и свойства характера: courage (смелость) мардонаги – cowardice (трусость) тарсончаки, gentleness (мягкость) мулоими– cruelty (жестокость)сахтгири.

2. Слова, обозначающие деятельность или состояние человека или общества: war (война) чанг – peace (мир) сулх, laziness (лень) танбали – activity (активность), фаъол drunkenness (пьянство)мастигари – sobriety (трезвость) хушери.

3. Слова, обозначающие время: beginning (начало)саршави огоз — end (конец)тамомшави охир, morning (утро) субх – evening (вечер) шом.

4. Некоторые другие состояния: heat (жара)тафсони – cold (холод) сарди, clarity (прозрачность) шаффофи – muddiness (мутность) гализи .

Почти все качественные прилагательные обладают антонимической парой:

Wise (мудрый) **бохирад** – stupid (глупый)-**беакл**

Light (светлый) **равшан** – dark (темный)-**торик**

Strong (сильный) **сахт** – weak (слабый) **бечон суст**

Все приведенные выше примеры антонимов относятся к корневым антонимам, то есть имеющим разные корни. Корневые антонимы, которые выражают совершенно противоположные понятия, называются полярными. А те, которые выражают промежуточные понятия, называются градуальными.

Но существуют однокоренные антонимические пары, образующиеся путем аффиксации. В этом случае приставка или суффикс придают слову противоположное значение. Например:

Convenient (удобный) **кулай мувофик** – inconvenient (неудобный) **нокулай номувофик.**

Literate (грамотный) **саводнок** – illiterate (безграмотный)**бесавод**

Harmful (вредный) – harmless (безвредный)

Possible (возможный) **мумкин** – impossible (невозможный) **номумкин**

Такие антонимы называются деривационными.

Особый интерес представляют так называемые авто антонимы, когда одно и то же слово может иметь противоположные значения. К таким словам относятся, например, handicap – препятствие, увечье, помеха, которое в спорте имеет значение «преимущество». Hold up может обозначать «поддерживать» и «препятствовать». Ярким примером служит глагол to dust, обозначающий «пылить» и «убирать» **арра кардан, тоза кардан.**

Освоение антонимических рядов способствует расширению ассоциативных связей и лучшему усвоению новой лексики. Поэтому не стоит пренебрегать изучением антонимов в языке.

Антонимы - это слова разные по звучанию и противоположные по значению. Контекстные формы, в которых могут проявляться антонимические отношения, в целом сводятся к нескольким типам:

1. not tall but short; **на он кадар баланд-кадпаст**

2.I'll tell you if you are right or wrong; **шумо хак ё не ман ба шумо мегуям**

3. (Jack is) tall, but (Jim is) short; **Чек кадбаланд, Чим кадпаст**

Существование антонимов возможно далеко не у всех слов в английском языке. Например, названия конкретных предметов антонимов не имеют: hand-**даст**, face-рӯй, table-**миз**, book-**китоб**

Признак, по которому понятия противопоставлены, может проявляться в разной степени. Так, в примере tall (высокий) **баланд** – short (низкий) **-кӯтоҳ** понятие роста выражено предельно в положительной и отрицательной степени, как и в другой паре признаковых слов hot (горячий) –cold (холодный). Между ними возможны промежуточные противопоставления:

Short (низкий) **паст** – medium (средний)-**миёна**

Hot (горячий**) гарм-** warm (теплый) **-форам**

Cool (прохладный) **хунук** – chilly (холодный)-**сард**

Warm (теплый) **гарм-** cool (прохладный) **хунук.**

Антонимы характерны для слов, содержащих в своем значении указание на качество, признак, причем, признаковыми словами могут быть не только прилагательные, но и другие части речи:

Light-**равшани** (свет) – darkness-**торики** (темнота), wisdom (мудрость) –**боакл** foolishness-**бефахм** (глупость), глаг. to freeze-**ях кардан** (замораживать) -to thraw-**об шудан** (таять), mingle **якчоя кардан** (смешивать) – separate-**чудо кардан** (разделять), пригаг. full–**пурра** (полный) – empty- **холи**, нопурра (пустой), difficult- **муракkаб,** душвор (сложный) - simple-**одди**, осон (простой) нареч. Slowly- **охиста** (медленно) – quickly-**тез** (быстро), accurately-**боэхтиёт (**аккуратно) - carelessly- **беэхтиёт** (неряшливо) предл. up- боло (вверх) - down-**поён** (вниз), in – **дар** (в) – out-**аз** (из).

Особенно богаты антонимами качественные прилагательные: Beautiful- **зебо** (прекрасный) – ugly- **безеб** (уродливый). Для существительных антонимичные пары особенно присущи словам: 1) обозначающим чувства, настроения и свойства человека: love – **дуст дошган** (любовь) – hatred – **бад дидан** (ненависть), 2) обозначающим состояние или деятельность человека: work-**кор** (работа) - rest-**рохат** (отдых), life – **хаёт** (жизнь) - death – **марг (**смерть), health –**тансихати-**(здоровье) - illness- **касали** (болезнь). 3) обозначающим время: day – **рӯз** (день) - night –**шаб** (ночь), summer (лето) - winter- **зимистон** (зима), beginning- **саршави** (начало) - end –**охир** (конец).

Таким образом, типы антонимов различаются, прежде всего, по степени, в которой понятия противопоставлены (полярные и градуальные антонимы), а также по способу, которым достигается их антонимичность (корневые и деривационные антонимы).

Выделенные слова образуют пары языковых антонимов, однако предложение содержит и еще одну пару противопоставленных понятий — слова spring – **баҳор** и winter- **зимистон**. В системе языковых значений этих слов нет признаков, позволяющих отнести их к антонимам, но контекст, в котором они употреблены в этом отрезке речи, снабжает их контрастностью. Слова spring- **баҳор** и winter- **зимистон** могут быть названы речевыми, или контекстуальными, антонимами.

Антонимии могут возникать и как следствие развития многозначности слова, некоторые значения которого могут отрываться от основного и образовывать самостоятельное слово.

Многие антонимы появились в таджикском современном литературном языке в результате различных процессов словообразования, среди которых ведущее место занимает конверсия.

На протяжении длительного времени многосторонние аспекты антонимии привлекают пристальное внимание исследователей, как у нас, так и за рубежом. Внимание лингвистов к проблемам антонимии обусловлено тем, что, являясь языковой универсалией, антонимия свойственна почти всем уровням языка и отражает существующие в нем системные отношения. В английском и таджикском языках проблема антонимии затрагиваются в работах известных лингвистов.

Всестороннее изучение морфологии, фонетики и семантики таджикского языка является актуальной задачей, значение которой выходит далеко за пределы самого таджикского языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова. - М., 1957.
2. Вараксин Л. А. Однокорневые префиксальные глаголы-антонимы в современном русском языке: автореф. дис. канд. филол. наук / Л. А. Вараксин. - Куйбышев, 1970.
3. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и – лексикография / В. В. Виноградов. - М., 1977.
4. Лайонз Джон. Введение в теоретическую лингвистику / Джон Лайонз. - М., 1978.
5. Максимов Л. Ю. Антонимия как один из показателей качественности прилагательных: автореф. дис. . канд. филол. наук / Л. Ю. Максимов. - М., 1958.
6. Соколова Н. Л. К проблеме определения и классификации антонимов и их стилистического использования / Н. Л. Соколова // Филологические науки, 1977.-№ 6.-С. 60-69.

МАФҲУМИ АНТОНИМИЯ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф чунин падидаи забоншиносӣ - антонимияро таҳлил намуда, антонимҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисиро мавриди муқоиса қарор додааст. Антонимияҳо ҳамчун натиҷаи инкишофи бисёрмаъноии калима ба миён меоянд, ки баъзе аз маъноҳои он аз калимаи асосӣ чудо шуда, метавонанд калимаи мустақилро ба вуҷуд оранд. Теъдоди зиёди антонимҳо дар забони муосири адабии тоҷик дар натиҷаи равандҳои гуногуни калимасозӣ ба вуҷуд омадаанд.

Калидвожаҳо: антонимҳо, англисӣ, тоҷикӣ, маънӣ, лексикология, муқобилгузорӣ, лексика, ҷуфти антонимӣ, забон.

ПОНЯТИЕ АНТОНИМИИ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье автор анализирует такое явление лингвистики как антонимия, сопоставляя антонимы таджикского и английского языков. Антонимии могут возникать и как следствие развития многозначности слова, некоторые значения которого могут отрываться от основного и образовывать самостоятельное слово. Многие антонимы появились в таджикском современном литературном языке в результате различных процессов словообразования.

Ключевые слова: антонимы, английский, таджикский, значение, лексикология, противопоставление, лексика, антонимическая пара, язык.

NOTION TO ANTONYMY IN ENGLISH AND TADZHIK LANGUAGES

In given article author analyses such phenomena of the linguistics as antonymy, matching antonyms tadzhik and english. Antonymy can appear and as effect of the development to ambiguity of the word, which some importances can come off from the main and form the independent word. Many antonyms came up for tadzhik modern literary language as a result of different processes of the word-building.

Key words: antonyms, english, tadzhik, importance, lexicology, contraposition, lexicon, антонимическая pair, language.

Сведения об авторе: ***Эҳсон Гулмонов*** – преподаватель кафедры практического курса английского языка Курган-Тюбинского государственного университета им. Н. Хусрава. Телефон: **(+992) 939-13-86-13**

ДУШВОРИҲОИ СИНОНИМИЯИ ИСТИЛОҲОТ ДАР МИСОЛИ ИСТИЛОҲОТИ СОҲАИ ЭКОЛОГИЯ

Ш. Б. Каримов, И. Б. Эмомов
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Масъалаи синонимияи истилоҳот, яъне истифодаи якчанд воҳидҳои махсуси луғавӣ барои номгир кардани як мафҳум, яке аз масъалаҳои асосӣ ва бисёр муҳимми истилоҳшиносӣ ба шумор меравад. Ин масъала дер боз мавриди тадқиқ қарор дорад ва ҳамчун анъана дар бештари корҳои марбут ба истилоҳшиносӣ мавриди омӯзиш қарор дода мешавад. Бо вуҷуди ин, бисёр масъалаҳо дар пайдоиши синонимия, хусусияти ба ҳам таъсиррасонии истилоҳҳои ҳаммаъно ва тамоюли инкишофи ин падида то ҳол норавшан боқӣ мемонад.

Мавҷудияти якчанд истилоҳоти ҳаммаъно мутахассисони соҳаро водор месозанд, ки фарқияти байни онҳоро пайдо намоянд, зеро ин ба ғалат маънидод кардани мазмуни онҳо оварда мерасонад. Дар баробари он, истифодаи истилоҳҳои гуногун нобоваро дар он, ки оё мутахассисони соҳа дар бораи ҳамон як мафҳум ҳарф мезананд, ба вуҷуд меорад. Ин ба мушкилии ҳамдигарфаҳмӣ оварда

мерасонад ва мубоҳисаҳои бешуморро дар бораи истилоҳот ба вуҷуд меорад. Бинобар ин, дар тадқиқотҳои батартибдарории истилоҳлуғатҳо бахшидашуда, одатан талаботи мавҷуд набудани синонимҳо пешниҳод мегардад, ки ин зуҳурот дар тадқиқотҳои пешина аз истилоҳ талаб карда мешуд, аммо дар татқиқотҳои минбаъда ин аз истилоҳоти банизом, дар оянда бахусус истилоҳоти стандартизатсияшаванда, арз карда мешавад [3].

Як гурӯҳ муҳаққиқон мавҷудияти синонимияро дар истилоҳот эътироф мекунанд (Т. Р. Кияк, В. М. Лейчик, В. П. Даниленко) ва як гурӯҳи дигар онро рад мекунанд (Е. Н. Толикина, Д. С. Лотте, А. В. Крыжановская). Ақидае мавҷуд мебошад, ки мувофиқи он муносибатҳои синонимӣ дар истилоҳот ҳамчун номатлуб ва зарарнок муқаррар карда мешаванд [7]. Ҳамин тавр, агар дар матни бадеӣ истифодаи синонимҳо ба муаллиф имкони нишон додани ягон тобишҳои иловагиро диҳад ва ҳамчун воситаи дуруст нигоҳ доштани услуб хизмат кунад, пас мавҷудияти синонимҳо дар матнҳои илмӣ дар марҳалаҳои аввали ташаккулёбии системаи истилоҳот ҳамчун натиҷаи зиёдатии луғатҳо муоина карда мешавад.

С. И. Коршунов қайд мекунад, ки аз сабаби сохта натавонистани истилоҳ аз воҳидҳои мавҷудаи забони худ ва таъқибу талоши мухтасарии истилоҳ, бисёр вақт ҳамчун синоним ба истилоҳи аллакай мавҷуд буда, истилоҳи забони бегона илова мегардад [6, 211-216]. Чунин зуҳурот дар ҳақиқат хосси истилоҳоти дар ҷараёни ташаккулёбӣ буда мебошад. Ин ҳолатро метавон ба истилоҳоти соҳаи экология нисбат дод. Бояд ишора намуд, ки дар ҷараёни ташаккулёбии системаи истилоҳот синонимҳои номувофиқ метавонанд ғайб зананд. Ин ҷараёнро якхелкунӣ (унификатсия)-и истилоҳот меноманд.

Дар лексикаи махсус муродифот (синонимҳо) бо осонӣ аз ҳисоби истилоҳоти иқтибосгардида ба вуҷуд меоянд, ки баъдан дар забони амалкунанда на танҳо аз ҷиҳати фонетикӣ ва грамматикӣ монанд мешаванд, балки аз ҷиҳати луғавӣ низ бо синонимҳо фаро гирифта мешаванд. Муродифот дар лексикаи махсус дар натиҷаи ҷустуҷӯи ифодаи боз ҳам дурусттари ягон мафҳум, дар натиҷаи ташаккулёбии номи нави мафҳуми мавҷуда ба воситаи воҳидҳои забонӣ ва дар натиҷаи иқтибоси истилоҳ аз дигар забон арзи вуҷуд мекунанд. Ҳамин тавр, Б. де Бессе қайд мекунад, ки ҳар як ихтирооти нав шумораи зиёди неологизмҳоро, ки ҳамон як маъноро ифода мекунанд ба вуҷуд меорад, зеро ҳар як лаборатория ва ҳар як муштарӣ метавонад ба он номи худро гузорад [2]. Синонимия, бахусус, хосси даврањои аввали ташаккулёбии системаи истилоҳот аст, вақте ки ҳанӯз интихоби аслӣ (ва ғайрисамимӣ)-и истилоҳи беҳтарин ба вуқуъ напайвастааст ва пешниҳодоти зиёди номгӯи истилоҳот мавҷуд мебошад [4, 7-67]. Масалан, дар байни истилоҳоти соҳаи экологияи забони англисӣ 7 муродиф ба истилоҳи ***surface flow - поверхностный сток – ҷӯёи сатҳӣ*** (surface runoff, surface flow, sheet flow, land runoff, overland flow, overland runoff, immediate runoff), 6 муродиф ба истилоҳи ***subsurface flow - подповерхностное течение – ҷараёни зеризаминӣ*** (subsurface water flow, groundwater flow, ground water runoff, effluent runoff, subsurface runoff, groundwater seepage) ва 11 муродиф ба истилоҳи ***effluent – оби ганда (-и дар баҳр, дарё резанда)*** (treated sewage, treated effluent, treated sewage effluent, sewage effluent, effluent sewage, stabilized sewage, renovated sewage effluent, purified effluent, purified sewage, renovated wastewater, effluent water) муқаррар карда шуд.

Муҳаққиқи ёдоваршуда одилона қайд мекунад, ки дар истилоҳот замина ва сабабҳои мавҷуд будани номҳои ҳаммаънои як мафҳум кам нестанд. Ӯ синонимияро дар истилоҳот ҳамчун пайдоиши табиии қонунҳои инкишофи луғат (лексика) дида мебарояд. Тағйир додани воситаи ифодаи ҳамон як объект дар забон вобаста ба оне, ки дар кучо ин мафҳум истифода мегардад, дар назар дошта шудааст. Масалан, В. П. Даниленко синонимияро дар истилоҳот ҳолати асоснок мешуморад. Мисол: ***ecologic system – ecosystem – системаи экологӣ***.

Д. С. Лотте дар муқоиса бо В. П. Даниленко ақидаи дигарро тарафдорӣ мекунад. Ӯ талаботҳои «классикӣ» оиди истилоҳро тавсия карда, қайд мекунад, ки истилоҳ набояд синоним ва омоним дошта бошад. Бо вуҷуди ин, вай қайд мекунад, ки дар истилоҳоти техникӣ синонимия ба мисли сермаъноӣ васеъ паҳн гардидааст. Дар зери мафҳуми синонимия яке аз истилоҳшиносони варзидаи собиқ Шӯравӣ - Лотте чунин зуҳуротеро мефаҳмад, ки барои ифодаи як мафҳум ду, се ё зиёда истилоҳ мавҷуд мебошад. Дар ин маврид сухан оиди вариантҳои истилоҳ меравад. Ба ақидаи вай муродифот набояд дар истилоҳоти соҳавӣ, техникӣ, хешу таборӣ ва бо ҳам алоқадор арзи вуҷуд дошта бошад. Танҳо баъзе истисноот вуҷуд дошта метавонад.

Синонимия ба ақидаи В. А. Татаринов нишонаи ибтидоии инкишофи системаи истилоҳот намебошад. Шумораи истилоҳот ҳангоми гузариш аз ҳолати ором (истода) ба инкишофи системаи истилоҳот дар адабиёти илмӣ меафзояд. Бинобар ин, муаллиф чунин мешуморад, ки набудани мафҳуми «тафаккури ҳаммаъно» дар илм ва техника – падидаи беҳаракатро мемонад. Забони техника шаҳодат медиҳад, ки синоним дар истилоҳот воситаи фаъоли забонӣ мебошад, ки нуқтаи назари навро нисбат ба ашёи фарзшаванда муқаррар мекунад [10].

Забоншиноси тоҷик Ҳ. Маҷидов маҷмӯи калимаҳои бо ҳам синонимро силсилаи муродифӣ номидааст. Дар силсилаи муродифҳо, одатан, калимаҳо бо яке аз маъноҳои луғавии худ бо ҳам алоқаманд шуда, бо арзишҳои хоссаи худ аз ҳам тафовут доранд. Ба ин сабаб аст, ки дар ин ё он

силсилаи муродифӣ калимаҳои зиёди бо доираи истеъмол ва рангубори ҳиссии худ аз ҳам фарқкунанда гирд омадаанд. Инро дар силсилаҳои истилоҳҳои ***рӯ ишоӣ - нур, партав, шуъла, зиё*** ва монанди инҳо мушоҳида кардан мумкин аст [9]. Ин зуҳоротро дар мавриди истилоҳот низ гуфтан ҷоиз аст.

Таҳлили «Истилоҳоти экологӣ» аз он шаҳодат медиҳад, ки синонимия ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ хуб рушд ёфтааст. Масалан, синонимияи истилоҳотро Баротов Ф. ба ду гурӯҳ ҷудо намудааст:

а) истилоҳоти комил – истилоҳоте, ки мазмуни якхела доранд;

б) истилоҳоти нисбӣ – истилоҳоте, ки мазмунашон қисман мутобиқат мекунад.

Сабаби пайдоиши синонимҳоро номбурда чунин шарҳ медиҳад:

1) мавҷудияти синхронии ду вариант пурра ва кӯтоҳ;
2) роҳҳои гуногуни ташкилёбии истилоҳот ва воситаҳои гуногуни ифодаи онҳо;
3) ивази ибораи истилоҳӣ бо калима; иқтибосот [1].

Тадқиқоти масъалаи синонимия дар истилоҳоти «Экология» дар асоси таснифи мафҳум ва истилоҳоте гузаронида шуд, ки С. В. Гринёв пешниҳод кардааст. Муҳаққиқ истилоҳи **баробараҳамиятпиро** ба кор мебарад. Шакли ин истилоҳ ва истилоҳҳои баробараҳамиятӣ аз он ҳосил гардида равшану шаффоф, осону фаҳмо ва далелнок буда, бинобар ин, муносиб мебошад [3].

Истилоҳоти баробараҳамият ба истилоҳ-синонимҳо - истилоҳҳои як забон бо мазмуни якхела ё шабеҳ (истилоҳоти баробараҳамияти як забон) ва эквивалентҳо (ҳаммаъно) - истилоҳоти гуногунзабон бо мазмуни якхела ё шабеҳ (истилоҳоти баробараҳамияти забонҳои гуногун) ҷудо мешаванд. Қобили қайд аст, ки дар ягон луғати забони тоҷикӣ ҳаммаънои истилоҳи ***lotic ecosystem*** ва ***lenitic ecosystem*** ба чашм нарасид.

Инчунин, истилоҳоти баробараҳамият ба синонимҳои комил (синонимҳои дорои мазмуни якхела) ва синонимҳои шартӣ (синонимҳое, ки мазмуни монанд доранд) ҷудо мешаванд. Синонимҳои комил дар навбати худ ба вариантҳои мазкур ҷудо мешаванд:

- синонимҳои комиле, ки дар шакли истилоҳ тағйиротҳои ҷузъи ҳосил гардидааст;
- дублетҳо – синонимҳои комили дорои шакли гуногун мебошанд.

Таҳлили истилоҳоти «экологӣ» аз он шаҳодат медиҳад, ки ин навъи синонимҳо чи дар забони тоҷикӣ ва чи дар забони англисӣ ба таври васеъ паҳн гардидаанд. Аммо вариантҳои ҳуруфӣ (танҳо дар шакли навишт фарқкунанда) ва вариантҳои фонетикӣ-ҳуруфӣ (ҳам дар шакли талаффуз ва шакли навишти лексемаҳо фарқкунанда) танҳо дар забони англисӣ ба чашм расид.

Масалан, шаклҳои ҳуруфӣ (графикӣ) (***vapour/ vapor - буғ, бухор;, colour / color - ранг, odour / odor – бӯй)***, ***gray water / grey water – оби ганда.*** Ин далел қобили қайд мебошад, ки шакли навишти воҳиди луғавии ***odor,*** аллакай, дар забони англисии давраи миёна дида мешавад. Он дар асри 14 аз байн рафт, аммо дар асри 16 боз пайдо гардид ва дар асри 17 васеъ паҳн гардид. Бояд ишора намуд, ки он айни ҳол дар гунаи забони англисии амрикоӣ мавриди истифода қарор дорад.

Шакли фонетикӣ-ҳуруфӣ: lenitic ecosystem - lentic ecosystem.

Шаклҳои морфологӣ-синтаксисӣ ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ дар шакли мураккаб ва эллиптикӣ дида мешавад.

Дар зери мафҳуми шакли мураккаб шаклҳои морфологӣ-синтаксисие дар назар дошта шудааст, ки тавассути ҷамъбандии калимаҳо ё решаҳои истилоҳоти бисёрҷузъа сохта шудаанд. Масалан: ***об мондан - обмонӣ; тоза кардани об – обтозакунӣ; обҳои зери замин- обҳои зеризаминӣ; fresh-water ecosystem - freshwater ecosystem; ground water - groundwater; run-off – runoff; ecological system - ecosystem waste water – wastewater ва ғ.***

Мувофиқи ақидаи Гринёв В. А. рушди истилоҳот мутеи принсипи сарфаҷӯйӣ мебошад. Мутобиқи ин принсип дар забон иштиёқ ба сарфакории зуҳурот мавҷуд аст, ки дар истилоҳшиносӣ дар шакли тамоюли таърихӣ барои фишурдани сохти истилоҳ зоҳир мегардад, ки шаклҳои кӯтоҳро афзалтар медонад [3]. Кӯтоҳшавии шаклҳои луғавии номгӯи мафҳумҳои махсус дар соҳаи додашудаи илм, инчунин аз ҳисоби эллипсис ба вучуд меояд. Дар зери мафҳуми эллипсис дар забоншиносӣ афтодани ягон калимаи ибораи истилоҳӣ ва ифода кардани мазмуни пурраи ибора тавассути калимаҳои боқимонда дар назар дошта шудааст.

Шаклҳои эллиптикӣ дар байни истилоҳоти экологии ҳам забони англисӣ ва ҳам забони тоҷикӣ васеъ паҳн гардидаанд. Масалан: ***гардиши об дар табиат - гардиши об; ба тарафи дигар гардонидани мачрои об – гардонидани мачро; ҳифз ва истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ – ҳифзи захираҳои обӣ; чашмаи оби гарм – гармчашма; wastewater – waste; water quality monitoring - water monitoring; water resources conservation - water conservation; nonpoint source pollution - nonpoint pollution; subsurface water flow - subsurface flow*** ва ғайра.

Вариантҳои морфологӣ – вариантҳое, ки танҳо тавассути аффиксҳои тағйирдиҳандаи калимаҳо фарқ мекунанд, дар таркиби истилоҳоти соҳаи экологияи забонҳои мавриди қиёс қарордошта, ба чашм мерасанд. Масалан***: меъёрҳои экологӣ – меъёри экологӣ, оби забур – обҳои забур, занг-зангор,***

боришҳо –боришот, waste effluent - waste effluents, inland water - inland waters, water - waters, waste quality criterion - water quality criteria ва ғайра.

Навъҳои калимасоз – вариантҳое, ки бо аффиксҳои калимасоз ё модели ташкилдиҳӣ (тартиби воҳидҳо) ҳангоми якрангии воҳидҳо фарқ мекунанд, инчунин дар таркиби истилоҳоти соҳаи мазкури забонҳои мавриди қиёс қарордошта, ба чашм мерасанд. Масалан: ***моддаҳои захрнок – моддаҳои захрин, зангидан – занг задан, hydrological balance - hydrologic balance, meteoric water - meteorological water, oxygen-free water - oxygenless water, industrial-municipal wastewater - municipal-industrial wastewater*** ва ғайра.

Навъҳои синтаксисӣ – вариантҳои иборасозистилоҳоте, ки бо модели синтаксисии ташкилёбиашон (тартиби калимаҳо ва муносибати байни онҳо) фарқ мекунанд, бештар хосси истилоҳоти соҳаи экологияи забони англисӣ мебошанд. Мисол: ***water body / body of water - обанбор, water quality / quality of water – сифати об*** ва ғайра.

Дублетҳо мутобиқи пешниҳодоти муосир, ҳамчун синонимҳои мутлақ мебошанд, ки як мафҳумро ифода мекунанд, аммо шаклан аз ҳамдигар фарқ доранд. Дар байни истилоҳоти соҳаи экологияи забонҳои мавриди қиёс қарордошта шумораи зиёди истилоҳ-дублетҳо зоҳир гардиданд. Масалан: ***waste (оби чиркини дар саноат, хоҷагӣ ва кӯҳкани истифодашуда - dirty water from mining, industrial, and domestic use), sewage (моеъи партофташуда аз тиб, хоҷагӣ, ва таҷҳизотҳои санитарӣ-техникӣ - the fluid discharge from medical, domestic, and industrial sanitary appliances) ва effluent (моеъи ифлоси баъд аз истифода дар саноат партофташуда - the liquid waste of sewage and industrial processing).*** Ин се истилоҳ-дублетҳо аз сохтмони шаҳрвандӣ гирифташуда, оби баъди коркард партофтаи ифлосро ифода мекунанд.

Таҳқиқи истилоҳоти экологӣ нишон медиҳанд, ки дар забони тоҷикӣ низ истилоҳ-дублетҳо ба чашм мерасанд. Аз ҷумла, истилоҳҳои ***обҳои таркибихокӣ*** ва ***обҳои зеризаминӣ*** ба ин гурӯҳ мансубанд. Обҳои таркибихокӣ – обҳое мебошанд, ки дар ковокиҳо ва тарқишу кафидаҳои замин ҷойгиранд. Обҳои зеризаминӣ – обҳое, ки дар хок ва ҷинсҳои геологии рӯйи замин дар ҳолатҳои табиӣ ҳархела мебошанд, аз ҷумла оби химиявии пайваст. Инчунин, истилоҳҳои ***обсофкунӣ*** ва ***обтозакунӣ*** ба истилоҳ-дублетҳо мансуб буда метавонанд.

АДАБИЁТ

1. Баротов Ф. К. Земледельческая терминология в таджикском и английском языках / Ф. К. Баротов. – Душанбе: Ирфон, 2011. - С. 89-90.
2. Бессе Б. де. Терминология и стандартизация / Бессе Б. де. // Теоретические и методологические вопросы терминологии. - М., 1979; Международный симпозиум. Всесоюзный научно-исследовательский институт классификации и кодирования информации // Цит. по кн.: Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. - М.: Наука, 1989. - 50 с.
3. Гринёв С. В. Введение в терминоведение / С. В. Гринёв. - М., 1993. - 309 с.
4. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В. П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. - М., 1971. - С. 7-67.
5. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. - М., 1977. - 194 с.
6. Коршунов С. И. Синонимы в технической терминологии / С. И. Коршунов; Татаринов В. А. История отечественного терминоведения. Т. 2. / В. А. Татаринов // Направление и методы терминологических исследований. Очерк и хрестоматия. - М., 1995. - С. 211-216.
7. Крыжановская А. В. Сопоставительное исследование терминологии современного русского и украинского языков. Проблемы унификации и интеграции / А. В. Крыжановская. - Киев, 1985. - 204 с.
8. Лотте Д. С. Некоторые принципиальные вопросы отбора и построения научно-технических терминов / Д. С. Лотте; Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте. - М., 1961. - 285 с.
9. Мачидов Х. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ / Х. Мачидов. - Душанбе, 2007. - 234 с.
10. Татаринов В. А. Теория термина: история и современное состояние / В. А. Татаринов. - М., 1996.

ДУШВОРИҲОИ СИНОНИМИЯИ ИСТИЛОҲОТ ДАР МИСОЛИ ИСТИЛОҲОТИ СОҲАИ ЭКОЛОГИЯ

Дар мақолаи мазкур проблемаҳои синонимияи истилоҳот дар мисоли истилоҳоти соҳаи экология мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Ҳангоми таҳлили чуфти синонимҳо муқаррар гардид, ки бархе аз истилоҳоти алоҳида дорои маъноҳои зиёди синонимӣ мебошанд. Дар рафти омӯзиши истилоҳоти ҳаммаъно хусусияти ҳар як истилоҳ-синоним муқаррар карда шуд, ки ин барои таснифи онҳо ба зергурӯҳҳо, ба мисли вариантҳои эллиптикӣ, синтаксисӣ, морфологӣ, калимасоз ва дублетҳо, имкон фароҳам хоҳад овард.

Калидвожаҳо: синонимияи истилоҳот, якхелкунӣ, истилоҳҳои комил, истилоҳҳои шартӣ, дублетҳо, вариантҳои фонетикӣ, вариантҳои морфологӣ-синтаксисӣ, вариантҳои графикӣ, вариантҳои эллиптикӣ.

ПРОБЛЕМЫ СИНОНИМИИ ТЕРМИНОВ НА ПРИМЕРЕ ТЕРМИНОВ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СФЕРЫ

В данной статье рассматривается проблема синонимии терминов на основе собранной экологической терминологии. При анализе синонимических пар, было установлено, что у отдельных терминов существует несколько синонимичных значений. В ходе анализа синонимов, были выявлены особенности каждого термина-синонима, что дало возможность классифицировать их на такие подгруппы, как композитные варианты, эллиптические варианты, синтаксические варианты, морфологические варианты, словообразовательные варианты и дублеты.

Ключевые слова: синонимия терминов, унификация, абсолютные термины, условные термины, абсолютные синонимы, дублеты, фонетические варианты, морфолого-синтаксические варианты, графические варианты, эллиптические варианты.

THE PROBLEM OF SYNONYMY IN TERMINOLOGY REGARDING ECOLOGICAL TERMS

In the given article is reviewed the problem of synonymy in terminology on the bases of gathered ecological terms. Analyzing synonymous pairs was determined that some terms have several synonymic meanings. During analyses of synonyms was revealed the peculiarity of each synonymic term and it gave possibility to classify them in several subgroups, such as composite, elliptic, syntactic, morphological, word-formative and duplicate.

Key words: synonymy of terms, standardization, absolute synonyms, conditional synonyms, duplicate, phonetic variant, morphological syntactic variant, graphical variant, elliptical variant

Сведения об авторах: ***Ш. Б. Каримов*** - кандидат филологических наук, заведующий кафедрой стилистики и теории перевода факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Телефон: **(+992) 985-11-24-75.** E-mail: **shuhrat-karimov2@mail.ru**

И. Б. Эмомов – кандидат педагогических наук, декан факультета романо-германских языков Таджикского государственного института языков им. С. Улугзаде. Телефон: **(+992) 985-11-24-75.**

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ СОПОСТАВЛЕНИЯ ПЕРФЕКТА В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

И. Муродов
Курган-Тюбинский государственный университет имени Носира Хусрава

Любой язык представляет собой постоянно меняющееся историческое явление. Это касается всех аспектов языка: грамматики и лексики, фонетики и орфографии. Основная цель изучения истории языка состоит в объяснении сегодняшнего этапа его существования, позволяющем лучше понять его современные особенности. Грамматические категории таджикского глагола являются предметом многочисленных работ общего и специального характера по теории и истории грамматического строя таджикского языка.

Морфологическая категория времени глагола - это система противопоставленных друг другу рядов форм, обозначающих отношение действия ко времени его осуществления. Строение системы форм времени в их отношении к виду глагола свидетельствует об отсутствии тождества между грамматическим временем и представлениями о членении реального времени.

Категория времени глагола тесно связана с категорией вида. Глаголы несов. вида в изъявит. накл. имеют три формы времени - настоящего, прошедшего и будущего сложного (строю, строил, буду строить); глаголы сов. вида имеют две формы времени - прошедшего и будущего простого (построил, построю).

Категория времени на протяжении истории германских языков претерпевала и претерпела большие изменения в древний, средний и новый периоды. Как в древненемецком, так и в древнеанглийском (др. а.) было всего два времени: настоящее и прошедшее; не существовало даже будущего времени, и не было аналитических форм времен настоящего, прошедшего и будущего. К этим аналитическим формам, в первую очередь, мы относим перфектное время как особо отличное от аналитического будущего и аналитического длительного времени.

Отсутствие перфекта в древних германских языках - всегда вызывало повышенный интерес языковедов в связи с тем, что в древнегреческом и латинском, в санскрите перфектные формы существовали.

Форма германского перфекта выражает во всех германских языках различные способы протекания действия в прошлом (длительное действие, действие, завершённое к определённому моменту или предшествующее другому действию в прошлом). Однако в определённый исторический момент в германских языках северной и западногерманских групп наряду с претеритом создаётся целая группа новых форм, содержание которых с самого начала носило яркую видовую окраску. Это формы группы Perfect, передававшие видовое значение завершённости действия к определённому моменту в настоящем, прошедшем или будущем.

Однако у историков нет единого мнения и по поводу времени образования аналитической формы перфекта и становления новой категории.

О.А. Смирницкая (Смирницкая 1977) считает, что расцвет перфекта в английском языке относится к XII-XIII вв. Г. Фриден (Friden 1948), описавший употребление временных форм в английском языке от Чосера до Шекспира, не обнаружил различий между этими эпохами; употребление перфекта и претерита не установилось, и они строго не различались в течение всего этого периода. Ф. Т. Виссер (Visser 1963— 1973) относит формирование перфекта в его современном категориальном значении к ещё более позднему времени - после эпохи Шекспира. В. Н. Ярцева (Ярцева 1960; 1969) полагает, что как структурно, так и семантически перфект окончательно формируется только в ранненово-английском.

Многие советские языковеды, такие как, Г.Н. Воронцова, Б.А. Ильиш, В.Д. Аракин, Ю.С. Маслов (Воронцова 1950; Ильиш 1973; Аракин 1950; Маслов 1949), и такие зарубежные лингвисты как Кёрм, Свит, Несфилд, Есперсен (Sweet 1901; Jesperson 1946; 1954; Curme 1935) сходятся во мнении, что перфект развился из «посессивной» конструкции типа to have something done - иметь что-то сделанным.

Все грамматисты пишут об изменении значения элементов «посессивной» конструкции, изменении порядка слов в ней и, в конечном счёте, изменении значения всей конструкции.

Г. Н. Воронцова утверждает, что превращение «посессивной» конструкции в перфект произошло «в результате сдвига особого рода, превратившего пассивное причастие в составную часть активной глагольной формы» (Воронцова 1950:151).

Однако, как отмечают учёные, с большой исторической достоверностью трудно судить о пути развития перфекта из данной конструкции, так как уже в др., а период конструкция подобного рода являлась пережиточным явлением. В исследовании, посвященном истории скандинавских языков, М. И. Стеблин-Каменский указывает, что «в эпоху древнейших рукописных памятников в скандинавских языках уже, по-видимому, были представлены все те временные формы глагола, которые есть в современных скандинавских языках; а именно: ... формы сложного прошедшего времени, т.е. перфект и плюсквамперфект...» (Стеблин-Каменский 1953: 226). Таким образом, процесс превращения «посессивной» конструкции в перфект происходил, вероятно, в дописьменный период, но главным образом в письменный период. А. И. Смирницкий считает, что у английского глагола имеются два вида, выраженные длительными формами, с одной стороны, и не длительными, с другой. Есперсен, Поутсма, Керм, профессор Ильин и некоторые другие исследователи рассматривают данную форму в главе, посвященной форме длительного вида. Но они сопоставляют данную форму и с перфектом, утверждая, что форма PPC передает значения, свойственные как форме Continuous, так и форме Perfect.

Профессор Ильиш рассматривает перфектно-длительный разряд в разделе длительных форм и называет его длительной формой перфекта. В своей классификации он основывается на синонимии перфекта и перфектно-длительного разряда при непредельных глаголах, а также на сходном поведении переходных глаголов в длительном перфектно-длительном разрядах.

С другой стороны, Моллингтон – Уорд, Пенс, Свит, Лебедева и другие считают, что формы PPC следует отнести к перфекту, порою они даже отождествляют формы Perfect Continuous с перфектными формами. Однако в их работах не дается обоснование отнесения формы Perfect Continuous к тем или другим формам. Относя данные формы к той или иной грамматической категории, авторы, считают, что эти формы имеют либо временное, либо видовое значение.

Профессор Н. Ф. Иртеньева считает PPC трехсложной грамматической формой времени, образующейся путем грамматического сложения настоящего времени перфекта от вспомогательного глагола to be (have (has) been) и причастия I.

Н. Ф. Иртеньева отмечает, что появление в языке новой формы – длительного перфекта не лишило простой недлительный перфект его способности выражать те же временные отношения.

Различие здесь только в том, что PPC выражает, что действие происходит в течение некоторого периода, предшествующего моменту речи, в силу значения самой формы (значение формы состоит в указании на то, что время действия – это период, предшествующий моменту речи или другому моменту настоящего, принятому за основу временных отношений), тогда как Present Perfect может выражать данные временные отношения лишь при взаимодействии с лексическими средствами, использованными в составе предложения.

Таджикский язык - один из иранских языков (юго-западная группа). Фонетическая система включает 6 гласных и 24 согласных. Грамматический строй флективно-аналитический. Именные части речи утратили развитую в древности систему словоизменения. Отсутствуют категории рода и падежа. Падежные отношения выражаются синтаксически. Распространённым средством связи имён является изафет. В глаголе много аналитических форм и сочетаний. Временные значения тесно переплетаются с видовыми. Различаются наклонения: изъявительное, повелительное, сослагательное, предположительное. На уровне особого наклонения (неочевидного, или аудитивного) выделяются формы перфекта.

Литературный таджикский язык восходит к классическому персидско-таджикскому (9—15 вв.) языку - единому источнику для говорящих на персидском, таджикском и афганском дари. Существенные изменения в литературном таджикском языке произошли в советскую эпоху в связи с процессом сближения его с разговорным языком.

Во многих языках есть по нескольку различающихся форм перфекта у одного глагола. Выделяется повествовательное форм перфекта (нарратив), используемое в рассказе о событиях прошлого или о вымышленных событиях, относимых к любому времени, в частности и к будущему, и неповествовательное, актуальное прошедшее (акциональный перфект), обозначающее такое событие прошлого, которое по своим прямым или косвенным последствиям важно для настоящего момента. Повествовательное прошедшее может подразделяться на аорист, обозначающий событие как звено в последовательной цепи событий и как бы продвигающий повествование вперёд во времени, и имперфект, обозначающий событие, одновременное другому событию прошлого, и, таким образом, как бы задерживающий повествование на каком-то этапе временной последовательности. Иногда особыми формами выделяется предварительное прошедшее (антепретерит, плюсквамперфект).

Эти и другие разновидности форм перфекта по отдельности или в разных комбинациях друг с другом составляют содержание соответствующих грамматических форм и описательных конструкций,

выполняющих их функции. Раздельные формы для этих разновидностей форм перфекта существуют во французском и других романских, древних славянских, современномболгарском, албанском, турецком и других языках.

Термин «вид» в некоторой степени характеризует содержание самой категории: «вид действия» является показателем того взято ли действие в его развитии

Соли гузашта ман ба у тез-тез менавиштам.

В прошлом году я часто писал ему.

с другой стороны - действие по его завершении:

I wrote to him yesterday

Дина **ман ба у навиштам**".

Я написал ему вчера.

Помимо этого, несомненный интерес представляет широко распространенная среди западных ученых точка зрения, согласно которой длительный вид

Интерпретируется скорее, как категория семантическая, нежели грамматическая.

По мнению А. Г. Кеннеди категория вида включает в себя:

1. ограниченную длительность, представляющую действие как единое целое:

"He went to town"; **У ба кишлок рафт.**

2. «ингрессивность» обозначающую время начала действия:

"He began to work"; **У ба кор сар кард.**

3. результативность, показывающая действие с точки зрения его результатов:

"She ceased speaking"; У гапашро давом дод.

4. длительность, показывающая действие в его продолжительности:

"Wheat grows in Canada";**Гандум дар Канада меруяд.**

5. повторяющееся действие:

"Each night the old man would go to town.**Хар шаб мард пиёда ба шахр меравад.**

Таким образом, в современном английском языке глаголу присущи категории вида, времени и временной отнесенности, которые, пересекаясь в различных плоскостях, образуют 4 разряда (групп форм): неопределенный, длительный, перфектный, перфектно- длительный.

ЛИТЕРАТУРА

1. Воронцова Г. Н. Очерки по грамматике английского языка / Г. Н. Воронцова. – М., 1960.
2. Иртеньева Н. Ф. Грамматика современного английского языка / Н. Ф. Иртеньева. – М., 1956.
3. Смирницкий А. И. Древнеанглийский язык / А. И. Смирницкий. – М., 1955.
4. Смирницкий А. И. История английского языка / А. И. Смирницкий. – М., 1965.
5. Смирницкий А. И. Морфология английского языка / А. И. Смирницкий. – М., 1959.
6. Смирницкий А. И. Перфект и категория временной отнесённости «Иностранный язык в школе» / А. И. Смирницкий. - 1955. - № 1-2.
7. Ярцева В. Н. Историческая морфология английского языка / В. Н. Ярцева. – М., 1961.
8. Ярцева В. Н. Проблема парадигмы в языке аналитического строя / В. Н. Ярцева. – М., 1961.

ЗАМИНАҲОИНАЗАРИЯВИИ МУҚОИСАИ ПЕРФЕКТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Муаллиф дар мақолаи мазкур нуқтаҳои назари гуногуни забоншиносонро оиди чунин категорияи грамматикии феъл чун перфект мавриди баррасӣ қарор додаст. Дар бисёре аз забонҳо якчанд шаклҳои перфектҳои фарқкунандаи феъл мавҷуд аст. Шаклҳои намуди перфектӣ дар забони муосири англисӣ хеле зиёд паҳн гардидаанд . Он чи ки марбут ба шакли перфектӣ дар забони муосири тоҷикӣ мебошад, он нисбат ба намуди перфектӣ дар забони муосири англисӣ хусусиятҳои фарқкунанда дорад.

Калидвожаҳо: категория, перфект, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, феъл, аҳамият, намуд, грамматика.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ СОПОСТАВЛЕНИЯ ПЕРФЕКТА В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Автор в данной статье анализирует различные точки зрения лингвистов о такой грамматической категории глагола как перфект. Во многих языках есть по нескольку различающихся форм перфекта у одного глагола. Формы перфектного вида в современном английском языке являются очень распространенными. Что касается формы перфектного вида в современном таджикском языке, то она имеет отличительные черты от формы перфектного вида в современном английском языке.

Ключевые слова: категория, перфект, английский язык, таджикский язык, глагол, значение, вид, грамматика.

THEORETICAL BACKGROUND COMPARISON OF THE PERFECT IN TAJIK AND ENGLISH

The author of this article analyzes different points of view of linguists about such grammatical categories of the verb as perfect. Many languages have several different forms of the perfect tense of one verb. Forms of perfect form in modern English are very common. As regards the shape of perfect form in the modern Tajik language. it has distinctive features from the shape of perfect form in modern English.

Key words: category, perfekt, English, Tajik language, verb, value, form, grammar.

Сведения об авторе: ***Исмоил Мурадов*** - преподаватель кафедры теории и методики преподавания английского языка Курган-Тюбинского государственного университета им. Н. Хусрава. Телефон: **(+992) 917-91-33-40**

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЛЕКСИКИ УКРАШЕНИЙ ОДЕЖДЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Х. Худоиева
Таджикскй государственный педагогический университет им. Садриддина Айни

Традиционно словообразованием называют процесс создания новых слов на базе существующих словарных единиц. В соответствии с этим словообразование определяется как основное средство обогащения словарного состава языка разными способами.

Новые слова создаются по действующим в языке правилам, а также моделям, отражающим определенный языковой механизм, для обозначения которого также используется термин «словообразование», в этом случае имеются в виду способы создания новых слов в том или ином языке. Кроме того, термином словообразование обозначаются такие понятия, как строение производных слов, система производных слов и т. д.

Общепризнано, что объектом словообразования как раздела языкознания является слово, которое изучается и в других разделах лингвистической науки.

К числу важнейших задач словообразования относится изучение способов синхронического словообразования, так как способ словообразования (с синхронной точки зрения) является одним из основных структурных (формальных) признаков синхронически производных слов. Особое значение при этом имеет изучение словообразовательных средств, по которым определяются сами способы словообразования. На тесную связь словообразования с лексикологией указывают практически все таджикские лингвисты, занимающиеся проблемами словообразования.

Словообразующими формантами в таджикском языке могут быть отдельные служебные морфемы: префиксы, суффиксы, полуаффиксы, а также их сочетания. Например, **не -, на-, бе -, но,- , а в английском языке dis-, ir-, ity-, ment- и т.д., в словах духтан - шить, to dislike - «нравиться — не нравиться» и т.д.**

Наиболее ярким формальным признаком таких производных слов является наличие в их составе не менее двух основ и в таджикском языке это характерная особенность слов, образованных в результате словосложения (основосложения). Например: **в тадж: марҷондузӣ, гулдузӣ.**

В данной статье мы согласны с мнением Е. С. Кубряковой. К линейным моделям могут быть отнесены следующие модели:

- модели сложных слов, получающихся в результате сложения двух и более самостоятельных элементов языка (слов, основ, словосочетаний);
- модели различных аффиксальных образований, получающихся в результате сложения слова или основы слова с одним из видов аффиксов;
- модели смешанных образований - префиксально-суффиксальных или сложных слов, оформленных каким-либо аффиксом; модели аббревиатур или сложносокращенных образований: когда сложению подвергаются не целые слова, а части слов [Кубрякова, 59]. В создании наименований лексики украшения одежды в современном таджикском языке в системе словообразования самым продуктивным способом является аффиксация.

В английском языке для осуществления оппозиции «простое - производное слово» употребляется модель - «префикс + общая часть слова». Наиболее производительными антонимообразующими префиксами в английском языке являются un-, in-, с вариациями **im-, il-, ir-, dis-**, которые образуют прилагательные, существительные, а в таджикском языке префиксы **– бо, - бе, -на- безеб, нодаркор**, **to like - to dislike-** нравиться - не нравиться.

Суффикс **-ӣ** в таджикском языке очень многозначен и модель **R+ӣ, R+а** является наиболее продуктивной: **гулдӯзӣ, чокдӯзӣ, мухра, мӯйбофӣ, фархросткунӣ.**

Также очень продуктивным является арабский заимствованный суффикс –**ак, як**. **сетак, торак, горкокулак, ростак.** С помощью этого суффикса можно образовать множество новых сложных слов: **ризоият** – agreement – согласие.

Поскольку суффикс – **от** вошел в таджикский язык в составе лексических заимствований, то он редко образует новые слова с исконной таджикской основой. Суффикс – **от** в таджикском языке является нетерминальным, поэтому слова этой модели могут быть подвергнуты вторичной суффиксации. Этот суффикс также является показателем множественного числа.

В языковом материале названные суффиксы образуют абстрактные названия и служат для наименования обобщенных понятий, что широко используется в таджикском языке.

Значительная часть префиксальных терминов с точки зрения морфологического строя в обоих языках имеют полное соответствие.

С точки зрения морфологического строя определенное место занимает префиксальная аффиксация, и в этом отношении производные слова идентичны с точки зрения их словообразовательного значения. Как в одном, так и в другом случае обязательно наличие префикса и

основного терминообразующего корня, хотя как в таджикском, так и английском языке терминообразующим компонентом являются разные префиксы. Так, например, на следующей схеме в роли таджикского префикса употреблены: **но+R**: **номувофиқ-** unsuitable- неподходящий и т.д. и др., которые также образуют прилагательные; **бе+ R:**, **безеб, беранг** образующие прилагательные от существительных.

Основным способом объединения слов лексики украшения одежды в английском языке является соединение основ различных частей речи без какого бы то ни было их изменения или оформления. Характерной особенностью большинства приведенных нами наименований лексики украшения одежды является то, что в большинстве случаев при аффиксации в английском языке образуются существительные и мы показываем их в модели. Анализируемая группа слов лексики представлена следующими структурными типами: **V - глагол, N-существительное, Adj - прилагательное, Adv – наречие: нақшҳо- рисунки, beautiful – красивый-зебо, марҷонҳо и тд.**

Проанализировав структурно-семантические особенности наименований лексики украшения одежды таджикского и английского языков, мы пришли к выводу, что данная тематическая группа в лексикологии английского языка является весьма весомой и по основным словообразовательным моделям классификаций она соизмерима с любыми другими тематическими группами в лексикологии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка / И. В. Арнольд. – М.: Высшая школа, 1986. – 295 с.
2. Арнольд И. В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика его исследования / И. В. Арнольд. - Л.: Просвещение. – С. 192.
3. Арутюнова Н. Д. Номинация, референция, значение / Н. Д. Арутюнова // Языковая номинация. – М.: Наука, 1977. - С–188 – 206; Кубрякова Е. С. Типы языковых значений: семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М.: Наука, 1981. - 200 с.
4. Кузнецов А. М. Структурно – семантические параметры в лексике / А. М. Кузнецов. – М.: Наука, 1980. - 59 с.
5. Мешков О. Д. Словосложение в современном английском языке / О. Д. Мешков. – М.: Высшая школа, 1985. - 187 с.
6. Мешков О. Д. Словообразование современного английского языка / О. Д. Мешков. - М.: Наука, 1976. - 245 с.

ТАҲЛИЛИ ЛЕКСКАИ ОРОИШИ ЛИБОСҲО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКИ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола гуфта шудааст, ки лексикаи ороиши либосҳои занона як қисми луғавии забон ба ҳисоб рафта барои инкишоф ва мукамал кардани таърихии он мусоидат мекунад. Аз ҳамин саббаб дар таркиби лексикаи ороиши либосҳо якчанд қисмҳо муайян карда мешавад, ки он нишонаҳои қадима дар инкишофи таркиби луғавии калимаҳо дар забон дида мешавад, ва дигараш бошад ба фонди луғавии ҳозира таалук дорад.

Калидвожаҳо: санъати зардузи, таҳлили ороиши либосҳо, ороиши либосҳо.

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЛЕКСИКИ УКРАШЕНИЙ ОДЕЖДЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье говорится, что в системе словообразования с точки зрения морфологического строя определенное место занимает префиксальная аффиксация, и в этом отношении производные слова идентичны с точки зрения их словообразовательного значения. Как в одном, так и в другом случае обязательно наличие префикса и основного терминообразующего корня, хотя как в таджикском, так и английском языке терминообразующим компонентом является разные префиксы.

Ключевые слова: словообразование, простое - производное слово, префикс + общая часть слов, суффикс.

WORD-FORMATION ANALYSIS OF CLOTHES DECORATION LEXIS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article says that the system of word formation from the point of view of morphological building, is prefixed affixation, and in that regard, the derived words are identical from the point of view of their derivational meaning. As in the one and in another case must have a prefix and the main terminal rows root, although as in the Tajik and English terminal rows component is different prefixes.

Key words: word-formation, simple derivative word, prefix+ common part of word, suffix.

Сведения об авторе: ***Хиромон Муродалиевна Худоиева*** - ассистент кафедры стилистики и теории перевода факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Телефон: **(+992) 917-19-03-03.** E-mail: **khiromon90@mail.ru**

СПОСОБЫ ВЫДЕЛЕНИЯ ТЕМЫ И РЕМЫ В ТЕКСТАХ

З. Р. Юсупова
Технологический университет Таджикистана

Уже не раз было отмечено, что тема и рема выделяются чисто интуитивно теми, кто не углублялся в их изучение. Но определенно существуют критерии, благодаря которым мы можем четко определить, что тот или иной компонент относится к теме или реме. Далее будут отмечены три уровня, на основе которых может основываться тема-рематическое членение речевых отрезков. Это семантический, синтаксический и просодический уровни языка.

Просодические способы выделения темы и ремы. Наиболее ярко выраженными способами выделения темы и ремы являются просодические, поскольку благодаря паузации и интонации можно легко выделить компоненты актуального членения речевых отрезков, не углубляясь в их структуру. Назначение просодических средств языка в образовании речевых единств заключается в том, чтобы совместно с другими синтаксическими средствами обеспечивать, во-первых, структурное единство определённого коммуникативного события (дискурса) как самостоятельной сущности и, во-вторых, его последовательное членение на такие функционально значимые сегменты, как речевые ходы (реплики), отдельные речевые акты (выступающие в интонационно-смысловом плане как фонологические фразы) и фонологические синтагмы (минимальные речевые интонационно-смысловые единицы). Каждый из выделенных сегментов дискурса, в свою очередь, предполагает обеспечение их внутренней целостности.

Таким образом, ведущими функциями синтаксико-просодических средств (или, как их часто называют, интонационных) являются интегрирующая и сегментирующая. Одновременно интонационные средства могут служить при передаче определённого эмоционально-психологического настроя (эмотивная функция).

Они способны также служить противопоставлению разных фраз и синтагм по их коммуникативно-смысловому содержанию (дифференцирующая функция).

Тема чаще всего предшествует реме. Говорящий использует возможности выделения темы при помощи:

- интонации
- ударения (словесного, тактового, фразового, логического, эмфатического)
- особой паузации, отмеченной на письме рядом знаков препинания.

Представители психологического направления в лингвистике подчёркивали особую роль ударения (словесного, тактового, фразового), интонации.

Логическое ударение типично для вопросительных предложений, не содержащих вопросительного слова. Слово, к которому ставится вопрос, выделяется логическим ударением.

Интонация речевых отрезков является важным фактором в русском, а в английском не столь важна, т.к. английскому свойственен зафиксированный порядок слов. В русском, меняя слова местами, мы можем поменять коммуникативный смысл фразы.

Для характеристики эмоциональной выразительности слова Щерба ввел термин ,,эмфатическое ударение". Это ударение ,,выдвигает" и усиляет эмоциональную сторону слова или выражает аффективное состояние говорящего в связи с тем или иным словом. Вкратце различие между логическим и эмфатическим ударением можно сформулировать следующим образом: логическое ударение привлекает внимание к данному слову, а эмфатическое делает его эмоционально насыщенным. В первом случае проявляется намерение говорящего, а во втором выражается непосредственное чувство.

По-русски эмфатическое ударение состоит в большем или меньшем удлинении ударного гласного: ***пре-кра-аснейший работник, замеча-ательное произведение искусства".***

Так, например, восторг, удовольствие, нежность и т. п. действительно выражаются фонетически в удлинении ударного гласного... Однако негодование, раздражение и т. п. нередко получают в русском языке фонетическое выражение в удлинении первого согласного в слове, например: ***ч- черт возьми! м-мерзавец!*** и т. п."

Рема в русском, английском и многих других языках выражается интонацией определенного типа. Это нисходящий акцент, или падение тона:

В предложении ***Стоял мороз*** падение фиксируется на ударном слоге словоформы *мороз,* т.е. словоформа *мороз* является акцентоносителем ремы. Акцентоноситель ремы также называют собственно ремой. Одним из средств выражения темы служит восходящая интонация, и у темы тоже есть акцентоноситель.

Так, в предложении:

*В Кулябе жил Нурали (*например, при ответе на вопрос *Кто из твоих друзей жил в это время в Кулябе?)* словоформа *Кулябе* несет или может нести на себе один из типов восходящей интонации. В беглой речи подъем тона на теме может отсутствовать. Таким образом, тема, в отличие от ремы, не имеет единого средства выражения. А рема всегда выражается единообразно - падением.

Падение же служит средством выражения не только для ремы. Так, если в пределах предложения за падением следует подъем, то такая комбинация акцентов является средством выражения для вопроса с вынесенным в начало невопросительным компонентом. В вопросе:

А Вася пришел? на не-вопросительном компоненте *Вася* фиксируется падение, а на вопросительном компоненте *пришел* - характерный для русского вопроса без вопросительного слова подъем тона. Падение используется и в повелительном предложении*: Заходи!* Таким образом, повествовательное предложение от повелительного отличается не интонацией, а лишь грамматической формой глагола (наклонением).

Итак, комбинация акцентов «подъем - падение» и одиночное падение однозначно указывают на речевой акт (иллокутивное значение, иллокутивную функцию) сообщения - при условии отсутствия в предложении лексических (вопросительных слов) или морфологических (повелительное наклонение)

показателей других типов иллокутивных значений. А комбинация акцентов «падение - подъем» и одиночный подъем в русском языке однозначно указывают на вопрос без вопросительного слова. Тем самым падение, если за ним не следует подъема и отсутствуют лексические и морфологические показатели других иллокутивных значений, служит надежным средством выделения ремы.

В стилистически нейтральной речи тема предшествует реме. Кроме того, тема выделяется повышением тона, а на рему падает фразовое ударение. В экспрессивной стилистически окрашенной речи рема может перемещаться в начало предложения, продолжая, однако, оставаться носителем фразового ударения; ср.: *Саид (рема) уехал в Худжент (тема*). *Саид (рема)ба Хуҷанд рафт (тема)*.Таким образом, основными показателями актуального членения предложения являются порядок слов и интонация.

Большие практические трудности представляет разметка при записи на бумаге интонационного контура, которая должна включать в себя указания на акцентную вершину, мелодический пик, направления движения голосового тона, паузы и т.п. Разрабатываются системы интонационной транскрипции, основанные на разных теоретических принципах. Есть некоторый (далеко недостаточный для транскрибирования фраз и сверхфразовых единств) набор соответствующих символов и в Международном фонетическом алфавите.

Синтаксические способы выделения темы и ремы. Как говорилось ранее, тема и рема в основном выделяется интуитивно, но все-таки на чем основана интуиция, чем руководствуется человек, выделяя тему и рему именно так, а не иначе? Просодические способы выделения темы и ремы актуальны в русском и таджикском языках, так как здесь не фиксированный порядок слов и, меняя слова местами, может изменится смысл. А в английском языке более важными способами выделения тема-рематического членения являются синтаксические.

Представители психологического направления в лингвистике обращали внимание на несовпадение грамматического подлежащего и сказуемого с «психологическими подлежащим и сказуемым» (так они называли тему и рему). Учёные подчёркивали важную функцию «психологического сказуемого», определяя его как «цель сообщения», Г. Пауль отводил также особую роль нарушению привычного порядка слов в предложении. В своём труде «Принципы истории языка» он писал: «Каждый член предложения, в какой бы грамматической форме он ни выступал, с психологической точки зрения может быть или подлежащим, или сказуемым, или связующим членом, или частью одного из этих членов» [6, 340].

Было установлено, что тема и рема могут распознаваться в тексте на основании места их расположения в предложении, т. к. тема обычно предшествует реме. Поэтому были выделены зоны начала предложения (тематическая зона) и второй части предложения - (рематическая зона). Каждая из зон, помимо главных членов предложения, включает и второстепенные члены предложения, которые называются распространителями или расширителями, т. к. в их задачу входит расширение информации о теме или реме, ее уточнение.

Людовик взглянул на офицера с беспокойством. [8, 90]

В этом примере темой является *Людовик*, а ремой - *взглянул*, а второстепенные члены - расширители.

Учёные Г. Пауль и Я. Фирбас, помимо зон тема и рема, выделили третий, «связующий член», содержащий модальные и временные показатели. Поэтому была определена третья зона, которая была названа «предъядерной» или «диффузной». Диффузная зона может располагаться перед темой, между темой и ремой и после ремы. Поэтому диффузная зона может примыкать как к зоне темы, так и к зоне ремы, может быть членом двойственной связи, относясь как к теме, так и к реме.

Подобного рода высказывания, вычленяющие две основных зоны (тема+рема) получили название диремных. Границы между зонами могут варьироваться в зависимости от установки говорящего, от места логического ударения в высказывании.

Не всегда в речевых отрезках содержатся тема или рема. Такие структуры называют моноремными, не членимыми на тему и рему. К ним относятся:

1. Полносоставные моноремные высказывания, являющиеся общеинформативными, они всем составом отвечают на вопрос: *Что произошло? Что происходит?*

Например: Было темно. Заблудились мы. Понял я.

2. Моноремными являются также неполносоставные, частноинформативные высказывания с опущенной или не предполагавшейся темой:

Не курить! Точно! Договорились!

Моноремными являются короткие неполные предложения, использующиеся в разговорном языке, а также в художественной литературной речи.

Тема дискурса (dicourse topic) представлена в виде макропропозиции в отличие от темы отдельного предложения или высказывания, как правило, представленной именной группой подлежащего.

Актуальное членение предложения, вообще говоря, не совпадает с конструктивно-синтаксическим. В зависимости от ситуации и контекста любой член предложения может быть и темой, и ремой; ср.: Маша (тема) ела кашу(рема) и Кашу (тема) ела Маша (рема). Тем не менее, в актуально расчлененных двусоставных предложениях подлежащее обычно является темой, а сказуемое - ремой.

Концепция о синтаксической природе актуального членения предложений допускает отождествление АЧП с синтаксическими категориями из-за выражения темы и ремы с помощью грамматических средств языка (но иногда - только контекста).

Пражские ученые называли нормальный, нейтральный, фиксированный порядок (или объективный) в том случае, если тема и рема расположены в обычной последовательности, с нарастанием смысла сообщения от темы к реме. Такой порядок слов называют также прямым, прогрессивным, неэмфатическим. Такой прямой порядок актуального членения может совпадать или не совпадать с грамматическим (синтаксическим) членением. При прямом порядке слов тема обычно совпадает с подлежащим или группой подлежащего, а рема – со сказуемым или группой сказуемого. Подлежащее, равное теме, оформляется словами со значением предметности, сказуемое, соответствующее реме, чаще всего выражается при помощи глагола. Рема при прямом порядке слов получает фразовое ударение и может содержать усилительно-выделительные частицы: только, и, лишь и др. Следовательно, прямой порядок актуального членения связан с логически последовательным развёртыванием в коммуникативной перспективе мысли говорящего от данного, исходного к неизвестному, новому, наиболее важному в сообщении.

Тема при прямом порядке слов может быть оформлена при помощи местоимения 1-го или 2-го лица, обозначая говорящего или его адресата.

Я(тема) взяла(рема) в руки фонарь.

Обратный порядок рема-тема называется регрессивным Положение ремы в начале или в конце предложения может быть обусловлено так же: необходимостью ее позиционной контактности с соотносимым членом предшествующего предложения; расчленением распространенной ремы; ритмом; желанием говорящего скорее высказать главное. В этом случае рема распознается по контексту - путем вычитания из состава предложения избыточной самоочевидной темы, обычно опускаемой или отодвигаемой в конец.

Вопрос хочу вам задать. Как он вам показался? Старик он уже.

Семантические способы выделения темы и ремы

На выделение темы и ремы при анализе предложений оказывает существенное влияние характер соотнесенности компонентов актуального членения с компонентами информационной структуры дискурса. Сообщаемое (рема) обычно соотносится с той информацией, о которой еще не было речи в текущем дискурсе. Естественно сообщать то, что для слушающего ново. А тема обычно включает то, о чем только что шла речь. То, о чем уже шла речь, в теории дискурса называют активированным (данным, старым), а то, о чем говорится впервые, - неактивированным (новым). Активация относительна: она угасает по мере удаления текущей точки дискурса от активированных сущностей, если они не реактивируются.

Естественная соотнесенность ремы с неактивированным, а темы - с активированным или известным часто приводит в работах по теории актуального членения и коммуникативной структуры к подмене иллокутивного значения, выражаемого ремой (сообщение), его информационными коррелятами: неактивированным и неизвестным. Это является еще одним дискуссионным моментом теории актуального членения.

Между тем рема не равна неактивированному, а тема - активированному, хотя часто они соответствуют одним и тем же фрагментам предложения. Рема - это носитель иллокутивного значения, а категория неактивированного описывает состояние сознания слушающего в определенной точке дискурса.

Примером несовпадения темы с активированным может служить первое предложение рецепта приготовления песочного теста: В глубокую посуду следует влить один стакан кислого молока. В данном предложении информация, соответствующая фрагменту в глубокую посуду, оформляется как исходная точка - тема. Таким образом, говорящий - в данном случае это составитель поваренной книги - делает вид, что глубокая посуда у слушающего всегда под рукой, хотя о ней говорится в первый раз. Можно привести и такие примеры, в которых, наоборот, ремой служит активированное: Мне предложили пальто и шубу. Я купила ШУБУ. Во втором предложении примера словоформа шубу входит в рему и даже служит ее акцентоносителем, между тем о шубе говорилось в предыдущем предложении.

Итак, тема может не совпадать с активированным, а рема - с неактивированным. Поэтому подмена категорий актуального членения - темы и ремы - категориями информационного членения текста или категориями описания состояний сознания собеседников неправомерна. Единственная функция ремы состоит в том, что она служит носителем иллокутивного значения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и толковый словарь / Ю. Д. Апресян // ВЯ. 1986.
2. Ковтунова И. И. Современный русский язык: Порядок слов и актуальное членение предложения / И. И. Ковтунова. - М.: Просвещение, 1976;
3. Крушельницкая К. Г. К вопросу о смысловом членении предложения / К. Г. Крушельницкая // ВЯ. 1956. - №5.
4. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. - М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 318 с.
5. Панина А. Ф. Текст: Его единицы и глобальные категории: учебник для студентов-журналистов и филологов / А. Ф. Панина. - Н.: «Едиториал УЛСС», 2002. – 368 с.
6. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. 1960. - С. 340.

7. Языкознание. Большой энциклопедический словарь. 2-е издание / Гл. редактор В. Н. Ярцева. - М., 1998. – 685 с.
8. А. Дюма. Виконт де Бражелон. Роман / А. Дюма. - Душанбе: Маориф, 1983.

ТАРЗИ ҶУДО КАРДАНИ ТЕМА ВА РЕМА ДАР МАТН

Дар мақола тарзи ба ду қисмат, яъне ба тема ва рема ҷудо кардани ҷумла аз нигоҳи таҳлили маъноӣ ва ё таҷзияи актуалӣ оварда шудааст. Бояд қайд кард, ки ҳамаи ҷумлаҳо ҳатман ба темаву рема тақсим намешаванд.

Калидвожаҳо: тема ва рема, таҷзияи актуалии ҷумла, бурришҳои нуткӣ, семантикӣ, сатҳҳои синтаксисӣ ва тарзи талаффузи забон.

СПОСОБЫ ВЫДЕЛЕНИЯ ТЕМЫ И РЕМЫ В ТЕКСТАХ

В статье рассматривается способы выделения темы и ремы, уровни, на основе которых происходит тема-рематическое членение речевых отрезков. Нужно отметить, что не все предложения делятся на тему и рему.

Ключевые слова: тема и рема, актуальное членение предложения, речевые отрезки, семантический, синтаксический и просодический уровни языка.

THE WAYS OF CHOOSING OF THEME AND RHEME IN THE TEXTS

The article considers methods of selection of theme and rheme. levels. on the basis of which the subject-tematicheskoe articulation of speech segments. It should be noted that not all sentences are divided into subiect and bumn.

Key words: theme and Remus, the actual division of sentences, speech segments, semantic, syntactic and prosodic levels of language.

Сведения об авторе: ***Зарина Розиковна Юсупова*** - кандидат филологических наук, доцент, Технологический университет Таджикистана. Телефон: **(+992) 915-07-77-37.** E-mail: **zarina1966@list.ru**

ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИЕ ВОЗРАСТ ЧЕЛОВЕКА В ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Л. И. Джамирова
Таджикский национальный университет

В современном таджикском языке выделяются прилагательные, которые характеризуют человека, указывая на его физическое состояние, связанное с возрастной стадией, с физическим развитием. Здесь, с одной стороны, обнаруживаются такие прилагательные, которые указыват на точный возраст, например: яксола, чорсола, нимсола, садсола и т.п. Такие прилагательные в таджикском языке, как и в русском, образуются от всех количественных числительных, например: чавони сисола- тридцатилетний юноша; писарбачаи чорсола- четырехлетний мальчик и т.п.:

Впереди шли директор шахты №1 – бис Валько, плотный бритый мужчина лет **пятидесяти**, в пиджаке и сапогах, с лицом мрачным и черным, как у цыгана. стр-19 - Валько, марди тануманди риштарошидаи тахминан **панҷоҳсола,** ки дар танаш пиджак ва дар пояш мӯза дошт, чехрааш хира ва мисли рӯйи лули сиёҳ буд.

С другой стороны, здесь выделяются слова, характеризующие человека с указанием не на точный возраст, а на какую-нибудь одну возрастную стадию в жизни человека, например: чавон- молодой; ширмак – грудной; пирсол-старый; миёнсол –пожилой; и т.п.

Специфика данных прилагательных состоит в том, что в первую очередь указывают на состояние физического развития человека. Но во многих из них существует связь между переживаемым состоянием человека и его в внешностью, поэтому мы считаем целесообразным рассматривать их вместе с прилагательными, характеризующие человека на основе его внешности. Напрмер, в сочетаниях **духтараки ҷавон** и **марди миёнсол ҷавон** (молодой) и **миёнсол** (пожилой), указывая на возрастную стадию человека, вместе с тем указывают и на соответствующую такому возрасту внешность:

Ҷавон (молодой) –Не достигающий зрелого возраста, юный, противопоставлен **старый-пир**.

Пиронсол - старый, преклонного возраста, престарелый.

Калонсол - взрослый, старший (по возрасту); пожилой, немолодой.

Куҳансол - престарелый, старый, древний;

Миёнасол - среднего возраста; пожилой

Хурдсол- маленький, малолетний.

Миёнаумр - пожилой;

Солхӯрда - старый; пожилой;

Болиғ – совершеннолетний, взрослый; дееспособный;

Пир –старый;

Норасид –недоразвитый;

Ҷавоннамо –моложавый;

Баркамол - совершеннолетний; возмужалый; зрелый;

Миёнсин - пожилой;
Солдида – старый, пожилой;
Қадрас - взрослый; подросток;
Калон - взрослый;
Ёш (разг.) – молодой;
Наврас –молодой;
Фартут (разг.)– старый, ветхий, дряхлый;
Нотавон – слабый, немощный;
Умрдида – долго живший, пожилой;
Ношуд – физический неразвитый, плохо растущий;
Сафедмӯй – пожилой;
Кӯчак –малый, маленький;
Навзод –новорожденный**.**

Прилагательные таджикского языка ёш, ҷавон, ҷавоннамо, қадрас, баркамол по значению близки и могут выступать в качестве синонимов, которые отличаются оттенками значений , а следовательно, и сочетаемостью. Баркамол, болиғ больше внимание обращают на физическое развитие, чем на возрастную стадию, но так как понятие болиғ/баркамол- зрелости/возмужалости прямым образом связано с возрастной стадией, данные слова также в какой-то степени содержат указание и на возраст, т.е. имеют сему "вышедший из детского возраста". Достижение зрелости, возмужалости неразрывно связано с вступлением в возрастную стадию молодости (или выходом из детского возраста), поэтому данные прилагательные, как правило, сочетаются с существительными, содержащими в своих значениях указание на соответствующий возраст, например: ҷавони баркамол- зрелый юноша; духтари қадрас - зрелая девушка, но нельзя говорить зрелый ребенок, возмужалый мальчик.

Прилагательное ҷавоннамо выделяется тем, что оно одновременно обращает внимание на тот факт, что характеризуемый им человек выглядит молодым, а на самом деле он может быть и немолодым по возрасту.

Прилагательное «ҷавон» - молодой в своем значении в большей степени содержит указание на возрастную стадию, чем на физическое развитие. Оно в первую очередь свидетельствует о выходе определяемого им лица из детского возраста и указание на физическую зрелость, возмужалость содержится в нем не в качестве обязательного компонента его значения. О таком значении прилагательного ҷавон свидетельствует и тот факт, что оно вступает в антонимические отношения с прилагательными солхурда (пожилой) и пир(старый), в которых также на первое место выдвигается указание на возраст.

Солхӯрда -пожилой указывает на промежуточную возрастную стадию между молодостью и старостью. Куҳансол - пожилой отличается от пир большей степенью выделяемого им признака, т.е. указывает на очень старый возраст.

Прилагательное наврас - юный, которое может служить синонимом к слову ҷавон- молодой, указывает на более раннюю стадию молодости:

Один из говорившх был штатский, с морщинистым, желчным и бритым лицом, человек, уже приближавшийся к старости, хотя и одетый, как самый модный ***молодой человек.*** *108стр*

Яке аз ин ҳамсуҳбатон марди гайриҳарбӣ, рӯяш пурчини логар, ришу мӯйлабаш тарошида, тундмиҷоз буда, ҳарчанд ба пири наздик расида бошад ҳам, лекин монанди ***ҷавон*** *хеле олуфта либос пӯшида буд. [С. 96].*

Прилагательные таджикского языка **фартут, пучала**, имеющие значение дряхлый, употребляется в разговорной лексике и вступает в антономический ряд со словом ёш, имеющее значение молодой:

Это был ***старый холостяк*** *Шиншин, двоюродный брат графини, злой язык, как про него говорили в московских гостиных. [С. 108].*

Ин одам амакбачаи графхоним, ***пирмуҷаррад*** *Шиншин буд, ки дар меҳмонхонахои Москва ӯро одами неизабон мегуфтанд. [С. 96].*

Занаш оҷиза ва нобино, худаш ланг ва ***пир****, бефарзанд ва бедавлат….*

Старый*, хромой, он жил с больной, ослепшей женой. [С. 17].*

Все прилагательные русского языка, образованные при помощи приставки "не" (например, немолодой, нестарый, незрелый) и имеющие соответствующие варианты без "не" (молодой, старый, зрелый) в какой-то степени могут составлять с ними антонимические пары, так как приставка "не" указывает на отсутствие признака, содержащегося в мотивирующем слове.

Например, **«шахси миёнсол»** - "пожилой человек" - это не совсем то же, что и шахси пиронсол- "старый человек" и, наоборот, "нестарый человек" - это не совсем то же, что "молодой человек". Можно сказать, что миёнасол -"пожилой" и миёнаумр"- нестарый" ближе, чем "немолодой" и "старый" или "нестарый" и "молодой".

Данные прилагательные могут сочетаться со словами "лицо", "вид", "возраст", "годы", например: **чеҳраи ҷавон-** юное лицо, айёми ҷавонӣ - молодые времена, синни ҷавонӣ - молодой возраст, солҳои ҷавонӣ - молодые годы, синни наврасӣ- взрослый возраст, намуди болиғ –возмужалый вид, чеҳраи старое лицо и т.п:

Тоня Иванихина, самая **младшая** из девушек, длинноногая, почти девочка, с крупным носом и толстыми, заправленными за крупные уши прядями темно-каштановых волос, стр-13

Тоня Иванихина, ки духтари аз ҳама **ҷавонтар**, пойдароз, қариб духтарча, биникалон ва миллаҳои ғафси мӯйи қаҳварангаш ба пушти гӯшҳои калонаш гузаронида мондагӣ буд. [С. 17].

Некоторые из рассматриваемых прилагательных по отношению к человеку употребляются и в других значениях, особенно в переносных: расида **«духтари расида»** - зрелый - перен. взрослая девушка. Полностью сложившийся; достигший опытности, мастерства и т.п. **нависандаи баркамол** – зрелый писатель, **рассоми баркамол-** зрелый художник. бачаи ноболиг незрелый мальчик- не полностью сложившийся; не достигший опытности, мастерства: шоири камтаҷриба- незрелый поэт. ҷавон- молодой - недавно начавший деятельность в какой-либо области: **нависандаи ҷавон**-молодой писатель, **мутахассиси ҷавон-** молодой специалист « ҷавон»- юный - о детях, подростках-участниках каких-либо научных кружков, любителях какого-либо вида искусства и т.п.: **химикони ҷавон** юные химики; **рӯзноманигорони ҷавон-** юные корреспонденты « пир» перен. пухта, ботаҷриба - старый - давно занимающийся каким-либо делом; опытный,бывалый**: ҷанговари пухта-**старый воин; ношуд-неразвитый – ни к чему не способный, никуда не годный, никчёмный, не обладающий достаточным умственным, духовным развитием; **бачаи ношуд** –неразвитой человек.

Доминанте ряда – прилагательному **«молодой»** - «не достигший зрелого возраста» – в таджикском языке соответствуют выражения **ҷавон, наврас, ёш.**

В русском языке прилагательное «молодой» употребляется с названиями лиц: молодой человек, молодая девушка, молодой врач, молодое лицо:

И такая *высокая, небесная душа этот **молодой** Безухов.*

*Ин Безухови **ҷавон** чи қалби поки олиҷанобе дорад.*

В качестве эквивалента таджикскому прилагательному **наврас – юный «очень молодой»** двуязычный словарь предлагает, что не соответствует русской лексеме по семантике. Этим обусловлена и разница в сочетаемости в двух языках. Например, русском типичны словосочетания юный возраст, юные годы, юная девушка и.т.п. Кроме того, русское прилагательное **юный** часто употребляется в поэтической речи:

Юный Пушкин, милые влюбленные барышни, атмосфера изящного летнего флирта…[Сергей Довлатов. Заповедник (1983)]

Выйди вечером, молодой друг, **юный** читатель, на Чистопрудный бульвар — что ты увидишь своими свежими очами? [Евгения Пищикова. Пятиэтажная Россия (2007) // «Русская жизнь», 2008].

А в современном таджикском языке прилагательное **«наврас»** - юный широко употребляется и в литературной и в разговорной лексике. Например: Духтари **наврас, меваи наврас, шохчаи наврас, дарахти наврас**. Следует отметить, прилагательное **«наврас»** имеет широкое употребление, т.е. применимо не только с одушевленными предметами, но и употребляется с неодушевленными существительными. А в современном русском языке неуместно говорить «юное дерево», «юная ветка». Этим обусловлена и разница в сочетаемости в двух языках.

Слова - **бачагӣ, кудакӣ,** в буквальном переводе звучат как **детство, младенчество,** т. е. «незрелый» перен. не достигший зрелости, опытности, мастерства.

Таким образом, в таджикском языке данные прилагательные чаще всего сочетаются с существительными время, промежуток, период и не являются прилагательными, употребляются в разговорной лексике.

ЛИТЕРАТУРА

1. Переход относительных прилагательных в разряд качественности в современных русском и таджикском языках // Русский язык в многополярном мире: новые лингвистические парадигмы диалога культур. Сборник статей Международной научно-практической конференции, посвященной 50-летию образования РУДН. – Москва: РУДН, 2009. - С. 53-54.
2. Гак В. Г. Сопоставительное изучение языков и лингвистическая типология / В. Г. Гак // РЯЗР, 1974. - №3. - С.40-45.
3. А.Фадеев. Молодая гвардия / А. Фадеев. – Москва: Просвещение, 1957. - С. 544.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷ. ик. - Душанбе: Дониш, 1985. - С. 350.
5. Русско-таджикский словарь / Под ред. М. С. Асимова. - М., 1985. - 1280 с.
6. А. Фадеев. Гвардияи ҷавон / А. Фадеев; тарҷумаи Р. Ҳошим. – Душанбе: Ирфон, 1968.

СИФАТҲОЕ, КИ СИННУ СОЛИ ИНСОНРО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА РУСӢ ИФОДА МЕНАМОЯНД

Дар мақолаи мазкур оиди сифатҳое, ки синну соли инсонро дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ ифода менамоянд, сухан меравад ва сифатҳое оварда шудааст, ки синну соли аникро ифода мекунанд. Ҳамчунин ҷумлаҳо аз асарҳои бадеии адабиёти русу тоҷик оварда шудааст.

Калидвожаҳо: синну сол, марҳила, инкишофи ҷисмонӣ, сифат, марди ришторошида, кӯдакона.

ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИЕ ВОЗРАСТ ЧЕЛОВЕКА В ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье речь идёт о прилагательных, характеризующих возраст человека в сопоставительном аспекте. Приводится ряд прилагательных, указывающих точный возраст человека. Также приводятся примеры из художественной литературы таджикского и русского языков.

Ключевые слова: возраст, стадия, физическое развитие, прилагательные, бритый мужчина, детский.

ADJECTIVES, CHARACTERIZING AGE OF MAN IN THE TADJIK AND RUSSIAN LANGUAGES

In this article, we are talking about adjectives that characterize a person's age in comparative aspect. We present a number of adjectives to indicate the exact age of the person. It also provides examples of literature of Tajik and Russian languages.

Key words: age, stage of physical development, adjectives, tight, clean-shaven man,kids.

Сведение об авторе: ***Л. И. Джамирова*** – старший преподаватель кафедры сопоставительной типологии факультета руссоко языка Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 918-76-06-84**

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СРАВНИТЕЛЬНЫХ ПРИДАТОЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

(на материале русского, таджикского и английского языков)

Н. Ш. Рахмонова

Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. А. Рудаки АН РТ

Придаточные предложения, поясняющие содержание главного предложения путем сравнения, называются сравнительными придаточными. Они присоединяются к главному предложению сравнительными союзами *как, будто, как будто, словно, точно, что (разг.), подобно тому как (книжн.), как если бы* и др.

Союзы *как, подобно тому как* употребляются в тех случаях, когда сравнение имеет реальный характер — сравниваемые факты действительно сходны: *Каждая строка стихов разгорается,подобно тому как с каждым днем сильнее бушуют осенним пламенем громады лесов за рекою. (Паust.)*

Союзы *будто, как будто, словно, точно, как если бы* используются тогда, когда сходство сравниваемых фактов является воображаемым, предполагаемым: *Рассуждали о том, что мусульманское поверье,* ***будто*** *судьба человека написана на небесах* [7, 284].

Придаточные сравнительные предложения относятся ко всему главному предложению в целом, к ним нельзя поставить вопрос, им не соответствуют и не могут соответствовать указательные слова. Этими признаками придаточные сравнительные отличаются от сходных по значению придаточных образа действия, меры и степени. Ср.: *Я вышел из ванны свеж и бодр,* ***как будто*** *собирался на бал* [7, 269].

Он (Лугин) шел неровными шагами, ***как будто*** *боялся достигнуть цель своего путешествия, или не имел ее вовсе* [7, 299].

В первом примере придаточное сравнительное, во втором — образа и способа действия.

Сравнительные придаточные предложения следует отличать от сравнительных оборотов, в составе которых отсутствует сказуемое: *За окном бегут крутые сопки,* ***словно*** *волны, замерших морей* [7, 412].

В связи с тем, что сравнение заключает в себе множество оттенков (собственно сравнения, уподобления, соответствия и др.), в русском языке сложились разнообразные способы синтаксического выражения сравнительной связи. Разнообразие это состоит прежде всего в различии тех союзов, посредством которых придаточные сравнительные связываются с главным, далее- в употреблении некоторых частиц, уточняющих значения, вносимые союзами наконец- в порядке расположения главного и придаточного предложений.

Сравнительные придаточные предложения, в зависимости от характера заключающегося в них сравнения, распадаются на две группы:

1) в одних сравнение состоит в уподоблении того, о чем говорится в главном предложении, тому что действительно происходило, происходит или будет происходит;

2) в других то, о чем говорится в главном предлождении, сравнивается с чем-либо похожим, напоминающим сравниваемое, но при этом только возможным, иногда же и не реальным, а лишь воображаемым, даже фантастическим.

Указанное различие в характере сравнения выражается в большинстве случаев различными союзами.

Попрекал меня Колюшка, ***будто*** *я чуть не на колени становился, но это неправда*…[14, 171].

Сложные предложения, в которых придаточное присоединяется к главному посредством союза *как*, могут содержать в себе сравнение того или другого характера.

Если сравнительное придаточное предложение относится к члену главного предложения. Выраженному глаголом, именем прилагательным или наречием, то для усиления к этому члену предложения может быть присоединено указательное наречие *так*:

*Почему **так** происходит, загадка – ведь при жизни их мало что мучило* [12, 120].

*А если все **так** делают, то, стало быть, **так** и над* [7, 64].

Для усиления сравнения, имеющего характер уподобления, к указательному наречию *так* в главном предложении может прибавляться частица *же, точно*, а к союзу *как*- союз *и*. Возможно одновременное обоих этих приемов.

*… Левин узнал Катавасова в соломенной шляпе, шедшего, **точно так** размахивая руками, **как** представляла Таня* [6, 334].

В тех случаях когда, когда придаточное сравнительное указывает, чему соответствует то, о чем говорится в главном предложении, последнее обычно не содержит указательного наречия.

Придаточное сравнительное с этим оттенком значения иногда могут рассматриваться как вводные предложения. Точно разграничить собственно сравнительные придаточные предложения и вводные предложения в устной речи можно лишь на основании интонации; вводные предложения этого типа чаще следуют за главным предложением и отделяются от него не большой паузой.

*Недели три спустя стал я замечать, что Азамат бледнеет и сохнет, **как** бывает от любви в романах-с* [7, 254].

В значении, близком к указательному наречию *так* , в главном предложении часто употребляется оборот *подобнотому*, к которому непосредственно и относится придаточное сравнительное с союзом *как*. В ряде случаев, когда слово *подобнотому* оказываются непосредственно перед союзом *как,* пауза перед последним отсутствует, что свидетельствует о тенденции к образованию сложного сравнительного союза *подобнотомукак*. Предложения этого типа имеет книжный характер.

Если сравнительное придаточное предложение служат для пояснения члена предложения, выраженного именем существительным в главном предложении, то для усиления сравнительной связи к этому члену предложения может прибавляться указательное местоимение *такой*. В таких случаях придаточное предложение обычно соединяется с главным по средством сложного союза *какбы* и содержит в себе оттенок условного значения.

***Как бы** то ни было, полтора- два года, по-видимому, все обстояло благополучно* [1, 162].

Если сравнение, заключающееся в придаточном предложении , содержит в себе нечто не реальное, а лишь возможное (иногда воображаемое, даже фантастическое), то придаточное предложение присоединяется к главному посредством одного из следующих союзов: *словно, будто, как будто (как будто бы), точно.* Во всех таких сложных предложениях в главном возможны указательные слова (*так, такой*), функция которых та же, что и при сравнительном союзе *как*. Никаких различительных оттенков в значении сравнительности, связанных с употреблением указанных союзов, по существу нет. Выбор того или иного союза следует отнести к особенностям жанра, а иногда- к особенностям индивидуального стиля говорящих и пишущих.союз *будто* (и в большей мере *какбудто*) чаще встречается в живой разговорной речи, союзы *словно* и *точно* более характерны для книжной речи. Близость союзов *словно, будто, какбудто* (*какбудтобы*), *точно*. Во всех таких сложных предложениях в главном возможны указательные слова (*так, такой*), функция которых та же, что и при сравнительном союзе *как*.

*Опять неслись по пустой дороге, **словно** чем дальше – меньше и меньше было людской жизни* [14, 376].

Особую разновидность представляют собою сравнительные придаточные предложения, поясняющие член главного предложения, выраженный формой сравнительной степени наречия или прилагательного, а также наречиями *прежде, раньше,* наречиями *лучше, скорее* со значением предпочтения, наречиями *иначе, по-иному, по-другому*. Придаточное предложение указывает при этом, с чем сопоставляется то, о чем говорится в главном предложении, или что следует предпочесть тому, о чем говорится в главном предложении. В рассматриваемых сложных предложениях придаточное связывается с главным по средством союза *чем,* реже- *как* (последний является в этих случаях архаическим).

*Ему хотелось, чтобы солнце не взошло **прежде**, чем он дойдет до болота* [6, 554].

Порядок расположения главного и сравнительного придаточного предложений в составе сложного в одних случаях является твердым, в других- зависит от характера взаимоотношений между содержанием главного и придаточного.

Сравнительные придаточные предложения с союзом *чем, как* поясняющие член главного предложения, выраженный сравнительной степенью или наречием *прежде, раньше,* всегда следуют за главным. То же обязательно для придаточных с союзом *нежели*.

Придаточные предложения с союзом *чем,* указывающие, чему предпочитается то, о чем говорится в главном предложении, обычно предшествуют главному предложению, так как в этих случаях важно начать с того, что отвергается, а затем перейти к тому, что предлагается взамен отвергаемого (чаще всего то, что отвергается, уже было предметом обсуждения).

Придаточные сравнительные других типов могут занимать место как после главного предложения, так и перед ним; они могут вводиться и в середину главного предложения. Придаточные с союзами *словно, будто, как будто, точно* очень редко предшествуют главному предложению. Это объясняется тем, что придаточные с этими союзами, как уже сказано ранее, содержит в себе нечто предполагаемое, воображаемое и употребляется обычно для образного раскрытия или углубления того, что сказано в главном предложении. Придаточные с союзом *как* ставятся перед главным во всех случаях, когда к тому, что составляет содержание придаточного, необходимо привлечь внимание слушателя или читателя. Для усиления сравнительной связи в главное предложения в таких случаях может вводиться соответствующие союзу *как* указательное наречие *так* (иногда с сочетанием с союзом *и*).

Опять неслись по пустой дороге, ***словно*** *чем дальше – меньше и меньше было людской жизни* [14, 376].

Надо думать, что она (Катя) и потом была серьезно больна, ***так как*** *следующее письмо я получил уже из Ялты, куда, по всей вероятности, ее послали доктора* [1, 164].

Подобно русскому языку в таджикском языке сравнительные придаточные предложения служат для сравнения явления, действия и состояния предложения с другими подобными действиями, процессами и явлениями.

Сравнительные придаточные предложения в таджикском языкознании издавна считаются одной из разновидностей придаточных предложений образа действия [13, 20]. Специфические свойства придаточных, употребляющихся специально для сравнения или же сопоставления мысли главного с другой, похожей на нее, мыслью, позволяют считать необходимым, закономерным выделение их как самостоятельных придаточных предложений.

Часть придаточных сравнительных разъясняет сказуемое главного: ***Чунон*** *ки тамоми дарахтон, ҳамаи олами наботот ба офтоб моил аст, мо бо социализм моил ҳастем* [3, 155].- *Подобно тому,* ***как*** *все деревья, весь мир растений тянутся к солнцу,* ***так*** *и мы свой взор обращаем к социализму.*

Необходимо отметить, что иногда сравнительное придаточное предложение находит в главном предложении смысловую поддержку, в случае, если ему предшествуют обстоятельства образа действия и сравнительные, дающие характеристику действию главного предложения: Ин на достон аст, на афсона, на очерк, на муболиға, балки як афсона аст, ки бо номҳои реалӣ, чунон буд, тасвир карда шуд (С.Айни)- Это неявляется ни поэмой, ни сказакой, ни очерком, ни метафорой, а является таким приозведением, в котором все показано реально, как в действительности; *Онҳо суханҳои ӯро,* ***чунон*** *ки ангурҳои яккачинро мехӯрда бошанд, дона-дона фурӯ бурда истодаанд*[11, 175].- *Они воспринимали его речь слово в слово,* ***будто*** *съедали виноград поштучно.*

В данных примерах имеются обстоятельства образа действия *(бо номњои реал- реально, дона-дона-слово в слово),* которыедаютв какой-то мере характеристику действию главного, а добавление придаточную предложения придает этой характеристике большую точность и ясность.

Когда обстоятельство главного выражено соотносительными словами, то употребление придаточные придаточных необходимо:*Худро* ***чунон*** *нишон додам, ки гӯё ҳамаи он суханҳоро бовар кардам* [11, 115].- *Я притворился* ***так, будто*** *всему тому верил.*

Придаточные сравнительные предложения в зависимости от выражаемого ими содержания могут быть разделены на две группы:

1. Придаточные предложения могут содержать реальное, соответствующее фактам действительности соотношения. При реальном соотношении двух сравнительных понятий употребляются союзы *чи тарзе ки, чи тавре ки, чунон ки, чи хеле ки, чи гунае ки, чм навъе ки, (ба) мисли он (ин) ки, ҳамчунон ки, чунон ки – инчунон, чи хеле ки- инчунин* и др.

Дастам, ***чунонки*** *ба ҷойи сӯхтаи он намак пошида бошад, тиззосзанон сӯзиш мекард*[11, 145].- *Рука моя сильно ныла,* ***будто*** *рану посыпали солью.*

Подобные сложные предложения могут соединяться и другими союзами, например, условным союзом *агар:* ***Агар*** *оби чашмаҳои кӯҳсори тоҷик шифобахш бошанд, сурудҳои халқи он бо зебоӣ, ҳаяҷон ва латофати худ ба дилҳо фараҳ мебахшанд («Тоҷикистони совети»)-* ***Если*** *ключевые воды таджикских гор целены, то песни таджикского народа своей красотою, трогательностью и нежностью вселяют в сердца вдохновение.*

2. Придаточное предложения, характеризующие действие, состояние, явление, процессы, сходные с другим действием, состоянием, процессом, явлением, могут обозначать неравное состояние двух сравнительных понятий.

Придаточные предложения неравенства могут содержать условные сравнения, не соответствующие фактами действительности, а также образные, метафорические сравнения. Такие ирреальные придаточные вводятся модальным словом *гӯё* и другими производными от него грамматическими формами: *гӯё ки, гӯё ин ки* (в языке классической литературы используются другие его виды: *ту гӯйӣ, ту гуфтӣ, гӯиё, гуфтӣ),* а также союзы *ба тарзе ки гӯё, ба тавре ки гӯё: Шоди ҳам,* ***гӯё ки*** *аз пайи онҳо паридан мехоста бошад, ба багали модараш ба ҷавлон медаромад* [11, 114].- *Шоди шевелился, прижавшись к матери,* ***будто*** *хотел полететь за ними.*

Группа придаточных предложений сравнительных вводимых союзами *чунон ки, чи тавре ки, чихеле ки, чинавъе ки, ба тавре ки, ба тарзе ки,* отходя от своего сравнительного нахначения, переходит в группу вводных конструкций: *Дар ариза рафти корро, **ба тарзе ки** ҳозир гуфта гузаштам, шарҳ додам* [11, 154].- *В заявление, **как** я об этом говорил сейчас, всю работу объяснил.*

В английском языке придаточные сравнительные предложения соединяются с главным предложением союзами:

Than – *чем*

As ... s - *так (такой) же... как*, (первое **as** – в главном предложении)

(not) so ... as - *(не) так (такой)... как*, (**so** – в главном предложении)

The … the – *чем … тем*, (второе **the** – в главном предложении)

Например:

It did, so indeed, and ~~milk~~ sooner **than** she had expected: before she had drunk half the bottle, she found her head pressing against the ceiling, and had to stoop to save her neck' from being broken [15, 54].

"But then," thought Alice, "shall I never get any older **than** I am now That'll be a comfort, one way- never to be an old woman but then - always to have lessons to learn! Oh, I shouldn't like that!" [15, 46].

She draw her foot **as**far down the chimney **as** she could, waited till she heard a little animal (she couldn't guess of what sort it was) scratching and scrambling about in the chimney close above her: then, saying to herself, "This is Bill," she gave one sharp kick, and waited to see what would happen next [15, 51].

"We must burn the house down !" said the Rabbit's voice, and Alice called out **as** loud **as**she could, "If you do, I 'll set Dinah at you!"[15, 52].

"I've seen hatters before," she said to herself: "the March Hare will be much the most interesting, and perhaps as this is May it won't be raving mad at least **not so** mad **as** it was in March " [15, 93].

" It's a mineral, I think," said Alice.

"Of course it is," said the Duchess, who seemed ready to agree to everything that Alice said; "there's a large mustard-mine near here. And the moral of that is-' The more there is of mine, the less there is of yours."' **The more** there is of mine, **the less** there is of yours [15,134].

Пузырёк подействовал, и ещё как! Не успела Алиса выпить и половины, как упилась головой впотолок, и ей пришлось сильно наклониться, чтобы не сломать себе шею.

Значит, я и старше не стану! Пожалуй, это неплохо: никогда не стану старушкой! Да, но ведь тогда мне придётся всю жизнь учить уроки. Нетуж, спасибо!

Она просунула ногу подальше в дымоход и подождала, пока не услышала, что какое-то маленькое существо (какое именно, она не могла понять) шуршит и скребётся в трубе.

– Вот и Билль пожаловал, – сказала она, как следует наподдала ногой и снова стала ждать, что будет дальше.

Придётся сжечь дом, – прозвучал деловитый голос Кролика, и Алиса закричала изо всех сил:– Только попробуйте! Я на вас Динку напущу!

«Шляпы я и раньше видела, – думала она, – а Заяц, конечно, намного интереснее! А потом, ведь сейчас май месяц, а не март, – может, он уже понравился, стал нормальный. . .»

- Горчица - это, кажется, минерал,- продолжала размышлять вслух Алиса.

- Вот именно, минерал! - подхватила Герцогиня. Она, по-видимому, готова была согласиться со всем, что бы Алиса ни сказала.- Тут неподалеку что-то минировали горчичными минами, совсем на днях. А отсюдамораль: "Чемубыть - тогонеминовать!"

При наличии **the ... the** будущее время после первого **the** (т. е. в придаточном предложении) заменяется настоящим.

В таблице можно показать так:

сравнения	Отвечают на вопросы *как что? как кто? чем что? чем кто?* и относятся обычно ко всему главному предложению; присоединяются при помощи союзов *как, подобно тому как, словно, будто, точно, как будто, как если бы, что.*	У женщины были такие же светлые волосы, **как** и у Светланы, а глаза – карие.	***монандӣ***	Отвечают на вопросы? и относятся обычно ко всему главному предложению; присоединяются при помощи союзов *монанди он ки, мисли он ки, ки, ба тавре ки, ба тарзе ки, чунон ки, гӯё ки, чи тарзе ки, чи тавре ки, , чи хеле ки, чи гуна е ки, чи навъе ки, (ба) мисли он (ин) ки, ҳам-чунон ки, чунон ки – ин-чунин, ба тарзе ки гӯё, ба тавре ки гӯё …*	Чавон, монанди он ки ӯро каждуме неш зада бошад, печу тоб мехӯрд (С. Айнӣ, Ёддошҳо)- Юноша, подобно тому как укуса скорпиона, корчился.

ЛИТЕРАТУРА

1. А. П. Чехов. Степь. Повести. Рассказы / А. П. Чехов. - М: Художественная литература, 1980. – 350 с.
2. Грамматика таджикского языка.(для высших школ, на тадж. языке). –Душанбе: Таджикское государственное издание, 1963. – 184 с.
3. Джалил Рахим. Рассказы / Джалил Рахим. – Душанбе, 1977. - 236 с.
4. Качалова К. Н., Израилевич Е. Е. Практическая грамматика английского языка с упражнениями и ключами / К. Н., Качалова, Е. Е. Израилевич. - М.: Юнвес Лист, 1998. - 718 с.
5. Л. Н. Толстой. Воскресенье. Рассказы / Л. Н. Толстой. - М.: Художественная литература, 1984. - 527 с.
6. Л. Н. Толстой. Анна Каренина,ч.6, XII / Л. Н. Толстой. - 1982. 627 с.
7. М. Ю. Лермонтов. Полное собрание сочинение / М. Ю. Лермонтов. - М.: Правда, 1953. – 497 с.
8. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка / А. Г. Руднев. - М.: Высшая школа, 1963. - 543с.
9. Рустамов Ш., Камолиддинов Б. Грамматика современного таджикского литературного языка (на тадж. яз.). ч.3(Сложные предложения) / Ш. Рустамов, Б. Камолиддинов. - Душанбе: Дониш, АН РСС Тадж, 1989. – 224 с.
10. Уильям Шекспир. Гамлет (перевод А. Кронеберга). Т. 8 / Уильям Шекспир. – М.: Интербук, 1997. – 666 с.
11. С. Айни. Полное собрание сочинений. Т.7. / С. Айни. – Душанбе: Тадж. гос. изд., 1962. - 519 с.
12. Светлана Ягубова. А вы не верили. . ..Фантастика / Светлана Ягубова. - М: Молодая гвардия, 1983. – 352 с.
13. Ф. Зикриёев. Сложные предложения с придаточными образа действия и сравнительными придаточными в современном таджикском литературном языке. Автореферат / Ф. Зикриёев. – Душанбе: Ленинабадская типография, 1976. – 21 с.
14. И. С. Шмелев. Сочинения. Том первый / И. С. Шмелев. - М.: Художественная литература. 1989. – 463 с.
15. Carroll, L. Alice's Adventures in Wonderland / L. Carroll. - N. Y. D. Appleton and Co., 445, Broadway, 1866. - 225 p.

ХУСУСИЯТҲОИ ГРАММАТИКИИ ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ МОНАНДӢ

Дар мақолаи мазкур тадқиқоти ҷумлаи пайрави монандӣ дар забонҳои гуногунсохт шарҳ дода шудааст. Ҷумлаҳои пайрави монандӣ, одатан, амали сарҷумларо шарҳ дода, ба воситаи он ба тамоми сарҷумла муносибат пайдо мекунанд. Аммо, ин ҷумлаи пайрав баъзан ба калимаҳои ҳамнисбат, ки аъзои пайрави сарҷумла мебошад, тобеъ шуда, ба воситаи онҳо тамоми сарҷумларо эзоҳ медиҳад. Бо ин нишонаҳо аз ҷумлаҳои мураккаби пайрав мувофиқ бо мазмун, тарзи амал, андоза ва дараҷа фарқ мекунанд. Мисли забони русӣ дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои пайрави монандӣ амал, ҳолат ва аломати сарҷумларо ба воситаи ҳамгунсозӣ ва муқоиса шарҳ медиҳад.

Дар забони англисӣ дар мавҷуд будани ҷумлаи пайрави монандӣ пайвандакҳои *the (назар ба* (*нисбат ба*) *… the (ҳамон қадар), the* (*ҳамон қадар,* дар сарҷумла) замони оянда пас аз *the(назар ба* дар ҷумлаи пайрав*)* ба замони ҳозира иваз мешавад.

Калидвожаҳо: ҷумлаҳои пайрав, монандӣ, ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, шартӣ, бадеӣ, монандии маҷозӣ.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СРАВНИТЕЛЬНЫХ ПРИДАТОЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

(на материале русского, таджикского и английского языков)

В статье рассматривается вопрос придаточных сравнительных предложений в разносистемных языках. Придаточные предложения, поясняющие содержание главного предложения путем сравнения, называются сравнительными придаточными. Придаточные сравнительные предложения относятся ко всему главному предложению в целом, к ним нельзя поставить вопрос, им не соответствуют и не могут соответствовать указательные слова. Этими признаками придаточные сравнительные отличаются от сходных, по значению придаточных образа действия, меры и степени. Подобно русскому языку в таджикском языке сравнительные придаточные предложения служат для сравнения явления, действия и состояния предложения с другими подобными действиями, процессами и явлениями.

В английском языке при наличии **the ... the** *чем … тем*, (второе **the** – в главном предложении) будущее время после первого **the** (т. е. в придаточном предложении) заменяется настоящим.

Ключевые слова: придаточное предложение, сравнение, сложное подчиненное предложение, условные, образные, метафорические сравнения.

THE GRAMMATICAL PECULIARITIES OF THE COMPARATIVE SUBORDINATE CLAUSE

(in Russian, Tajik and English languages)

The article discusses the question of the comparative subordinate sentences in the languages with different systems. The subordinate clause, explaining the content of the main clause by comparison, called comparative clauses. Comparative subordinate sentences relate to the whole main sentence as a whole. they can not raise the issue. they do not match and can not match the index words. These characteristics differ from comparative clauses are similar in meaning subordinate of manner, measure and degree.
Like the Russian language in the Tajik language comparative clauses are used to compare the phenomena of the operation and status of the proposal with other similar actions, processes and phenomena.

In the English language in the presence of the ... the what ... the (second the – in the main clause) future time after the first (i.e., in the subordinate sentence) is replaced by the present.

Key words: relative clause, comparison, complex sentence subordinate, conditional, figurative, metaphorical comparison.

Сведения об авторе: ***Н. Ш. Рахмонова*** - старший научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ. Телефон: **(+992) 917-09-02-99.**

АДАБИЁТШИНОСӢ–ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

АЗ ТАЪРИХИ ЭҶОДИ ПОВЕСТИ «СУБҲИ ҶАВОНИИ МО»

Сирољиддини Эмомалӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз рукнҳои асосии матншиносӣ, ки бори аввал соли 1922 аз тарафи Н. Л. Бродский ба аҳли илм пешниҳод шудааст, ***таърихи эҷоди асар*** ба шумор меравад. Омӯзиши ***таърихи эҷод*** роҳи самараноки тадқиқи асари бадеӣ маҳсуб гардида, он муҳаққиқро аз муҳокимаронихои умумӣ ва ғайривоқеӣ нигоҳ медорад. Чунин тарзи тадқиқ диққати олимони ҷаҳон аз қабили, А. Г. Горнфелд, Д. С. Лихачев, Л. Д. Громова, С. Ш. Тимина, П. Н. Сакулин, А. П. Гроссман, Б. В. Томашевский ва Л. Н. Душинаро ба худ ҷалб намудааст.

Тадқиқи ***таърихи эҷод*** тамоми қонунияти дохилии адабиёти бадеӣ чун образҳо, сужа, бандубаст ва забону услуби асарро фаро гирифта, бо ҳамин дар илми адабиётшиносӣ як соҳаи муҳимми таҳлили филологиро ба вуҷуд овардааст.

Алҳол омӯзиши матнҳои чопии достонҳои «Парии Бахт»-и А. Лоҳутӣ, «Ҳасани аробакаш»-и М. Турсунзода, «Сурӯши Сталинград»-и М. Қаноат, романҳои «Одамони ҷовид» ва «Шӯроб»-и Р. Ҷалил, «Гузашти айём»-и Ҷ. Одина, қиссаҳои «Субҳи ҷавонии мо» ва «Ривояти суғдӣ»-и С. Улуғзода, «Камони Рустам»-и С. Турсун [4, 20] ба ҳалли як қатор масъалаҳои марбут ба ҷаҳонбинӣ ва маҳорати адибони номбурда кӯмак мекунад.

Дар байни тадқиқотҳои ба таърихи эҷод ва таърихи матни асарҳои бадеӣ бахшида, асару мақолаҳои академики АИ ҶТ, профессор Х. Отахонова, Камол Айнӣ, А. Кӯчаров ва Н. Қаландаров бо мукаммалии худ фарқ мекунанд. Зеро номбурдагон дар тадқиқоти худ дастхатҳои адибоне чун С. Айнӣ, А. Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймониро истифода кардаанд.

Чунин тамоюли эҷодиро ҳангоми мутолиаи асарҳои яке аз адибони боистеъдод ва сермаҳсул тоҷик Сотим Улуғзода, хусусан ҳангоми нашрҳои навбатии повести тарҷумаиҳолии «Субҳи ҷавонии мо» баръало мушоҳида кардан мумкин аст.

Омӯхтани таърихи эҷоди қиссаи «Субҳи ҷавонии мо»-и С. Улуғзода такмили минбаъдаи бандубаст, хатти сужа ва образҳо, забону услуби асарро ошкор месозад ва бо ҳамин ба хонанда имконият медиҳад, ки меҳнати эҷодии нависандаро возеҳу равшан ба мушоҳида гирад.

Таълифи асарҳои тарҷумаиҳолӣ ва шарҳиҳолӣ дар таърихи адабиёти тоҷику форс ҳодисаи нав набуда, балки он анъанаҳои хеле қадимӣ дорад. Чунончи «Рисолаи саргузашт»-и Абӯалӣ ибни Сино, «Сафарнома»-и Носири Хусрав, «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ва «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмади Дониш далели ин гуфтаҳо мебошанд.

Ҳамин гуна асарҳое, ки хусусияти тарҷумаиҳолӣ доштаанд, дар адабиёти классикии рус низ ба мушоҳида мерасанд. Дар ин ҷода асарҳои тарҷумаҳолии «Солҳои бачагии Багров набера» ва «Хроникаи оилавӣ»-и С. Т. Аксаков, «Бачагӣ», «Наврасӣ» ва «Ҷавонӣ»-и Л. Н. Толстой, «Бачагии Тёма», «Студентҳо» ва «Инженерҳо»-и Гарин Михайлковский ва «Бачагии Никита»-и А. Н. Толстой аз қабили онҳост. Бо гузашти замон ва омезиши адабиёти тоҷик бо адабиёти дигар халқҳо, хусусан адабиёти нимаи дуюми асри XX, ин анъанаи қадимии адабиёти классикиро мувофиқ ба талаботи замони нав ва шароити нав устод Садриддин Айнӣ дар ҳикояҳои «Аҳмади девбанд» (1928) ва «Мактаби куҳна» (1930), «Ёддоштҳо» (1949-1954) ва «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам» (1958), Ҷалол Икромӣ дар «Устоди ман, мактаби ман ва худи ман» (1972), Раҳим Ҷалил дар «Маъвои дил» (1972) ва Сотим Улуғзода дар повести «Субҳи ҷавонии мо» идома додаанд.

Дар таърихи адабиёти собиқ шӯравии рус бошад, А. М. Горкий ҳамчун бунёдгузор ва асосгузори асарҳои тарҷумаиҳолӣ маҳсуб меёбад. Ба қавли Н. П. Белкин «Ин асар (асари сегонаи тарҷумаиҳолии Горкий) ба як қатор нависандгони советӣ имконият дод, ки материали тарҷимаи ҳоли худро чун ҷиҳати типӣ ва умумиятъёфтаи ҳаёт фаҳманд» [3, 79].

А. М. Горкий аввалин касе маҳсуб меёбад, ки дар асари сегонаи худ: «Бачагӣ», «Дар байни мардум» ва «Университетҳои ман» тақдири қаҳрамони асари тарҷумаиҳолиро бо тақдири халқ вобаста ба воқеаҳои таърихии кишвараш алоқаманд тасвир кардааст.

Дар пайравии ин асари сегонаи А. М. Горкий дар адабиёти рус як қатор асарҳои тарҷумаиҳолӣ аз қабили, «Қиссаи бачагӣ», «Озодихоҳон» ва «Замони мудҳиши»-и Ф. Гладков, «Кушодани дунё» (Открытие мира) ва «Мактаб ҳаёт»-и С. Муқонов, «Бачагии Ойбек» ва «Шамо»-и С. Раҳимов, «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ ва повести «Субҳи ҷавонии мо»-и С. Улуғзода ба табъ расидаанд.

Дар ин миён повести «Субҳи ҷавонии мо»-и С. Улуғзода яке аз намунаҳои олии асарҳои тарҷумаиҳолӣ дар адабиёти нимаи дуюми асри XX тоҷик ба шумор меравад. Ин асари С. Улуғзода дар арафаи анҷумани III нависандагони Тоҷикистон бори аввал соли 1954 дар маҷаллаи «Шарқи Сурх» шумораҳои №2 то №8 нашр шуда, дастраси хонандагон гардидааст. Сипас, худи ҳамон сол, яъне

соли 1954 дар шакли китоби алоҳида аввалан ба забони русӣ ва дар соли 1956 ба забони тоҷикӣ чоп шудааст.

Аз мулоҳизаҳои профессор Худойназар Асозода бармеояд, ки фикри навиштани асари тарҷумаиҳолӣ дар Сотим Улуғзода маҳз ҳангоми сафари нависанда ба Бухоро (тобистони соли 1949) пайдо шудааст. Дар ин сафар С. Улуғзода ва Ҷ. Икромӣ устод Айниро ҳамроҳӣ мекарданд ва аксар суҳбатҳо дар атрофи қисми якуми «Ёддоштҳо», ки аз тарафи устод Айнӣ ба тозагӣ таълиф ёфта буд, ҷараён мегирифт. Шубҳае нест, ки ин суҳбатҳо, ки хеле самимона, хотирмон ва омӯзанда буданд, ба нависандаи ҳассос таъсири корӣ расонданд ва «Баъд аз саёҳати Бухоро якдафъаӣ С. Улуғзода ба навиштани асари ёддоштияш «Субҳи ҷавонии мо» оғоз намуд» [1, 42].

Ҷараёни эҷоди С. Улуғзода низ, чи хеле ки аз таълифи «Субҳи ҷавонии мо» бармеояд, ҷолиби диққат аст ва ба дарси асарофаринӣ, ки нависанда ҳангоми сафари Бухоро аз устод Айнӣ гирифта буд, вобастагӣ дорад. Устод С. Айнӣ аз таҷрибаи нависандагии худ нақл карда, шогирдонро ба он водор мекунад, ки онҳо навиштаҳояшонро ба ҳамкасбон, ёру рафиқон ва ашхоси мутахассис хононда, фикри онҳоро ба инобат гирифта, баъд ба дасти чоп супоранд.

Повести «Субҳи ҷавонии мо» бори аввал дар арафаи съезди III – юми Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон охирҳои соли 1954 дар шакли китоби алоҳида ба забони русӣ аз чоп баромадааст. Сотим Улуғзода сабаби ба забони русӣ ба табъ расидани ин асари худро дар шакли китоби алоҳида чунин шарҳ додааст: «Повестро ман ба ду забон навиштам. Аввало ба забони модарӣ. Баъд бевосита аз рӯйи мусаввадаи он нусхаи русиашро тайёр кардам. Ман бо Нашриёти давлатии адабиёти бачагонаи РСФСР шартнома баста будам ва муҳлати он маҷбурам карда буд, ки нусхаи русии онро зудтар ба анҷом расонам. Бинобар ин, дастнависи русии повест аз нусхаи тоҷикиаш пештар ба чоп тайёр шуд. Нашриёти давлатии Тоҷикистон ба муносибати съезди III -юми Иттифоқи нависандагони республика зудтар нусхаи тайёрашро аз чоп баровардан шуд. Ман ба ин муқобил нашудам ва повест ба шакли китоби алоҳида соли 1954 ба забони русӣ аз чоп баромад» [7, 38].

Нашри тоҷикии повест соли 1956 дастраси хонандаи тоҷик гардидааст. Пас аз ҳашт соли чопи асар нависанда онро аз нав таҳрир намуда, дар асар баъзе иловаю тағйирот дохил намуд ва сипас соли 1962 дар шаҳри Москва нашриёти «Советский писатель» повести мазкурро зери унвони «Утро нашей жизни» ба табъ расонид. Таҳрири дуюми тоҷикии ин асар бошад, соли 1967 дар шакли китоби алоҳида ба табъ расидааст.

Асари Сотим Улуғзода «Субҳи ҷавонии мо» баъд аз «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ аввалин асари тарҷумаиҳолие мебошад, ки давраи ташаккулу инкишоф ва ба камолрасии зиёиёни тоҷикро дар замони барқароршавӣ ва мустаҳкамшавии собиқ Ҳукумати Шӯравӣ дар Тоҷикистон дар бар гирифтааст. Шояд ба ҳамин далел бошад, ки повести «Субҳи ҷавонии мо» хонандагони зиёде пайдо кард ва ба забонҳои чандин халқҳои собиқ иттиҳоди шӯравӣ: ӯзбекӣ (1958), туркманӣ (1960), белорусӣ (1961) ва украинӣ (1963) тарҷима ва нашр шудааст.

Мирзо Турсунзода дар маърӯзаашон, ки дар арафаи анҷумани III – юми нависандагони Тоҷикистон садо додааст, оид ба повести «Субҳи ҷавонии мо» - и С. Улуғзода чунин баҳоро раво донистаанд: «Бешубҳа «Субҳи ҷавонии мо» дар насри тоҷик як асари намоёнест. Вай материалҳои ҳақиқии бисёре медиҳад ва ҷиҳати муҳимми ҳаёт - сар шудани ташаккули табақаи равшанфикрони тоҷикро зоҳир ва тасвир мекунад» [7, 19].

Сотим Улуғзода кӯшиш намудааст, ки дар повести «Субҳи ҷавонии мо» лаҳзаҳои барҷаста, муҳим ва ибратомӯзи айёми бачагӣ ва ҷавонии худро пешкаши хонанда гардонад. Ин асар ҳангоми дар қайди ҳайёт будани муаллифаш дар соли 1954 дар шумораи №8-и маҷаллаи «Пионер» порчае бо номи «Ҷамъомади якум», соли 1955 дар шумораҳои №2, №3, ва №5-уми маҷаллаи «Шарқи сурх», соли 1955 дар шумораи №7-уми маҷаллаи «Занони Тоҷикистон» порчае бо номи «Модарам», соли 1956 бо забони тоҷикӣ дар шакли китоби алоҳида, соли 1957 бо забони тоҷикӣ дар шакли китоби алоҳида бо номи «Саргузашти Собир» барои хонандагони хурдсол, 25-уми июни соли 1957 дар рӯзномаи «Пионери Тоҷикистон» порчае бо номи «Мактаби Муллозайниддин», соли 1959 дар шакли китоби алоҳида бо забони арабӣ, 14-уми апрели соли 1959 дар рӯзномаи «Ҳақиқати Ленинобод» порчае бо номи «Ту фарзанди Ленин шудӣ, Собир!», соли 1961 дар шумораи №9 маҷаллаи «Машъал» порчае бо номи «Рафиқи ман Солеҳ», соли 1967 дар шакли китоби алоҳида бо номи «Субҳи ҷавонии мо» ва ниҳоят соли 1982 дар ҷилди 1-уми «Мунтахабот»-и нависанда нашр шудааст.

Фикри навиштани повести тарҷумаиҳолии «Субҳи ҷавонии мо» ба С. Улуғзода маҳз баъди оне, ки дастнависи онро ба фарзандонаш мутолиа мекунад, пайдо мешавад: «Ман, – мегӯяд Сотим Улуғзода, - воқеаҳои повестро ба фарзандонам қисм – қисм нақл мекардам, онҳо нақли маро шунида ба вачд меомаданд, дар чашмонашон қатраҳои ашк пайдо мешуданд. Дар муддати чанд вақт нақли қисса ба охир расид.

Фарзандонам ба камол расиданд ва хоҳиш намуданд, ки саргузашти худаму рафиқонамро ба рӯйи коғаз орам, вале ин хоҳиши онҳоро ҳар дафъа мавқуф мегузоштам. Худ ба худ фикру андеша мекардам, ки саргузашти ман, тарҷимаи ҳоли ман ба кӣ лозим аст ва ин ба хонанда чӣ манфиате мерасонад? Соли 1952 дар шаҳри Москва ҳам кор ва ҳам истироҳат мекардам. Дар ҳамон ҷо ду боби

повести «Субҳи ҷавонии мо» - ро навишта ба мунаққиди рус Вера Смирнова барои мулоҳиза супоридам. Вера Смирнова пас аз хондани ду боби ҷудогонаи повест гарму ҷӯшон маслиҳат дод, ки навиштанро давом диҳам» [7, 37].

Сотим Улуғзода дар повести «Субҳи ҷавонии мо» лаҳзаҳои барҷастаю муҳим ва ибратомӯзи айёми бачагӣ ва ҷавонии худро тасвир намудааст. Нависанда ҷиҳатҳои муҳимми ҳаёти гузаштаро, ки дар иҳотаи он тарбият ёфта, аз он ғизои рӯҳӣ гирифта ба камол расидааст, воқеъбинона тасвир намудааст: «Аз рӯзе, ки ман худро шинохтам, дар сарам кокулча буд. Гумон мекардам, ки ман бо вай зоида шудаам. Ин кокулчаи зормонда, ки аз теппаи сарам овезон шуда меистод, боиси хафагиҳои аввалини ман шуда буд, зеро дар вақти бо ҷӯраҳоям ҷанг карда даст ба гиребон шуданам маро дар муқобили онҳо оҷиз карда мемонд. Хусусан, дар вақтҳои гӯштингириам кокулча балои ҷони ман буд.

Ман шашсола будам, ҷӯраҳо доштам. Мо ҳам ба бачагони калонсолтар тақлид карда гӯштин мегирифтем, аммо гӯштингирии мо аксар вақт бо занозанӣ ва доду фиғон меанҷомид.

Ҳарифони ман, агар дар гӯштингирӣ маро ғалтонда натавонанд, аз кокулам гирифта мекашиданд, ман аз дард доду фарёд бардошта, маҷбур мешудам, ҳатто аз ҳарифе ҳам, ки аз ман камқувваттар буд, таслим шавам. Ин ба ман бисёр алам мекард, ба назди модарам омада гиря мебардоштам:

- Кокула намехоҳам, бурида партоед! Бачаҳои дигар кокул надоранд – ку!

Модарам маро ба оғӯш гирифта аз сару рӯям мебӯсид ва мегуфт:

- Охир бачаҳои дигар худашон ба дунё омадаанд, ту бошӣ фарзанди талабида гирифтагӣ мебошӣ. Дертар фаҳмидам, ки падару модарам баъди Азизхон боз чаҳор фарзанд ёфта бошанд ҳам, ҳамаи онҳо дар хурдсолӣ вафот карда будаанд. Падару модарам пештар аз он ки ман ба олами вуҷуд оям, ғами умрдарозии маро хӯрда, сарамро ба мазори Идрис – пайғамбар ниёз карда будаанд, то ки агар баногоҳ худо ҷони маро гирифтанӣ шавад, ин пайғамбар ба ман шафоат карда, ӯро аз нияташ гардонад. Барои ин хизмати Идрис – пайғамбар падарам ба вай як гӯсфанд ваъда карда будааст. Кокул нишонаи «ниёзмандӣ» - и сари ман, дурустараш – ҳуҷҷати қарздории падару модарам аз Идрис – пайғамбар буд ва ман аз он кокул танҳо баъд аз адои қарз, яъне баъди гӯсфанд куштани падарам дар мазори пайғамбар, халос шуда метавонистаам» [5, 22-23].

Қиссаи «Субҳи ҷавонии мо» асари тарҷумаиҳолӣ буда, мундариҷаи он атрофи як оилаи деҳқони камбағали тоҷик – Умархону ҳамсараш ва писарҳояш: Азизхон, Собир ва Мухтор баҳс мекунад. Ҷараёни воқеаҳои асар аз забони Собири хурдсол баён мегардад. Шароити пасти зиндагӣ, нодорию қаҳтии замон ва, махсусан, хушксолию гуруснагии соли 1918 Умархонро маҷбур месозад, ки бо аҳли хонадон, ҳамсару фарзандонаш ба Тошканд кӯч банданд. «Ҳамаи ин заҳматҳои бепоёнро ӯ ба хотири аҳли хонадони худро нигоҳубин кардан бардошт мекард, шикояту тангдилӣ аз кору меҳнат надошт. Ӯ намунаи шахсияти марди тоҷик дар он замон ва шояд дар замони мо ҳам мебошад. Муҳаббат ва дӯстдории аҳли хонадон ӯро ба фидокории бардавом омода кардааст. Ҳамин дӯстдорӣ ва дилбохтагии ниҳонист, ки коҳиши он бар асари марги ҳамсару фарзанд ришгаи умри ӯро бурид. Умархон нақши намунаи марди деҳқон ва соҳибхонаи тоҷик бояд бошад» [6, 161].

С. Улуғзода аз тасаввуроти бачагӣ ва ҷавонии худ дар повест лаҳзаҳоеро интихоб намудааст, ки онҳо маҷмӯи воқеаҳои ҳаётиро ба таври равшану возеҳ дар худ инъикос менамояд: «Падарам як ҳафта боз дар Тошкент. Мо бо модарамон мондаем. Модарам ҳомила. Аз чӣ сабаб бошад, ки гоҳо худ ба худ гиря мекунад. Ҳар гоҳ ки ман ё бародарам аз кӯча омада:

- Бибӣ, гӯшна мондам, - гӯем модарам як каф орди зирбондашуда ё аз сандуқ камтар зардолуи хушк ё ки санҷид (ҷигда) гирифта медиҳаду худаш гиря мекунад. Ором ва бесадо гиря мекунад.

- Бибӣ, барои чи гиря мекунед? – мепурсам ман. Вай чашмонашро бо нӯги рӯмолаш пок карда дам намезанад.

Боре ману Солеҳ дар айвон донакбозӣ мекардем, модарам бо зани амакам дар хона нишаста буданд. Овози модарам ба гӯшам мерасид, ки мегуфт:

Поччотон ба мо якуним орд монда рафтанду халос. Агар Худо накарда як-ду моҳ дер монанд, чи кор мекунам? Ризқу рӯзии бачагонамро аз кучо меёбам? Бачагони бечораи ман гушна – гушна мегарданд, рӯзе як бор дами гармӣ мехӯранд, набошад не. Собири маро дидед, рӯз ба рӯз харобтар шуда истодааст… Чунон метарсам, чунон метарсам, авсун! Худо нишон надиҳад – ку, агар мабод… мурда монад, чи кор мекунам? Шӯракам хушк мешавад, ман ҳам мемурам. – Модарам дар ин ҷойи суханаш гирист» [5, 33, 34].

Повести «Субҳи ҷавонии мо» дорои хусусиятҳои гуногун буда, аз ҳар ҷиҳат хотирмон мебошад. Ба андешаи мо яке аз хусусиятҳои муҳимми он аз ин иборат мебошад, ки жанри тарҷимаи ҳол бо жанри хотирот ба ҳам омезиш ёфтааст. Чунин хусусият дар «Ёддоштҳо» - и устод С. Айнӣ низ ба назар мерасад. Хусусан ҳангоми таълифи бобҳое, ки ба Аҳмади Дониш, Ҳайрат ва Шарифҷон - маҳдуми Садри Зиё бахшида шудааст.

С. Улуғзода низ ҳангоми навиштани повести «Субҳи ҷавонии мо» аз ин тарзи усули корбарии устод С. Айнӣ баҳра бурда, онро дар асари худ ҳангоми таълифи бобҳое, ки ба С. Айнӣ, Абулқосим

Лоҳутӣ, профессори рус Андреев ва Нисор Муҳаммади Афғон бахшида шудаанд, моҳирона истифода намудааст.

Баъдан дигар аз хусусиятҳои повести «Субҳи ҷавонии мо» аз он иборат аст, ки асар аз ҳикояҳои хурд (новеллаҳо), чунончи дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ дида мешаванд, фароҳам омада, алоқаи мустаҳками дохилии қисматҳои асарро, робитаи байни онҳо ва ягонагии тамоми сужаи повестро таъмин намудааст: «Дар повести охирини Улуғзода «Субҳи ҷавонии мо», - қайд намудааст М. Турсунзода, - чунин сохти новеллагӣ мавҷуд аст» [7, 82].

Дар адабиёти тоҷик образи намояндагони миллатҳои гуногун, аз ҷумла халқи рус ба асрҳои гузашта рафта мерасад. Ба ин масъала дар адабиёти бадеии тоҷик бори аввал устод С. Айнӣ дахл намуда, С. Улуғзода онро идома дода, ба қуллаи баланд оварда расонидааст.

Шоҳиди ин гуфтаҳо, повести «Субҳи ҷавонии мо» - и С. Улуғзода маҳсуб гардида, он ба қатори асарҳое дохил мешавад, ки дар он дӯстии байни халқҳо, хусусан халқҳои тоҷику рус ба хубӣ эҳсос карда мешавад. С. Улуғзода кӯшиш намудааст, ки образи намояндагони ин халқҳоро бо тамоми маҳсусиятҳои миллиашон тасвир намояд. Решаҳои таърихии робитаҳои дӯстии халқи русро бо мардуми тоҷик дар повести «Субҳи ҷавонии мо» нависанда бо далелҳои раднашаванда тасвир намудааст. Чунончи дӯстии халқҳои тоҷик бо коргарони фаъоли рус дар мисоли Умархон бо Ершов ва Николаев, дӯстии байни занҳои тоҷику рус дар мисоли ҳамсари Умархон бо завҷаи Ершов ва Николаев ва дӯстии байни бачагони тоҷик ва ҷавонони рус дар мисоли Собир, Серёжа ва Паша далели ин гуфтаҳо мебошад.

Собир аз бачагони рус забони русиро меомӯзад. Меҳру муҳаббати вай нисбат ба бачагони рус рӯз аз рӯз зиёд мегардад. Аз тамошои китобҳои суратдори Серёжа дар дили Собир шавқу ҳаваси китобхонӣ зиёд мешавад. Инак Серёжа дар дами ҷудоӣ китоби суратдори худро ба Собир чун хотираи дурахшони айёми ҷавонӣ тақдим мекунад: «Мо борамонро мебастем. Аз пагоҳӣ сар карда дар пеши хонаи мо бачагони гуселкунанда ҷамъ мешуданд. Ҷӯраи ҷоноҷони ман Серёжа, Паша ва Лёня ҳам дар он ҷо ҳозир буданд. Онҳо чизҳои моро аз хона ба берун мекашонданд. Пашаи харобаки почадароз зӯр мезад, ки ба мо ҳарчи бештар ёрӣ расонад. Падарам ба вай бо чашми навозиш нигоҳ карда, хандида мегуфт:

- Туро худам келин мекунам. Азизхон мактабашро тамом, ки кард, ба ту хосттор мефиристонам.

Паша, бисёр изо кашид, ба тавре ки ҳатто гӯшҳояш ҳам суп – сурх шуданд.

Ҳамсояҳо ва бачаҳо моро то пеши дарвоза гусел карданд. Серёжа дар паҳлуи ман равон буд, ман ба ӯ гуфтам:

- Ана мебинӣ, ман ҳам хонда саводамро мебарорам, баъд монанди ҳамон китоби суратдори ту китобҳо мехарам.

Серёжа нохост истоду ақиб гашта давон – давон ба тарафи хонаашон рафт.

- Серёжа, кучо меравӣ?-ҳайрон шуда фарёд задам ман аз қафои ӯ.

- Дарав меоям, расида мегирам!

То дарвоза як сад қадам монда буд, ки Серёжа расида омад. Вай дар бағалаш як китоб гирифта овард.

- Ма, Собир, ин ба ту ёдгорӣ, - гуфт вай китобро ба ман дароз кард.

Ин ҳамон китоб буд – китоби мусаввар бо суратҳои ҳайвонот ва мурғони ёбоӣ, ки ман онро ҳар дафъа бо шавқу ҳавас варақ мезадам ва аз тамошояш сер намешудам. Серёжа медонист, ки ман ин китоби ӯро аз ҳамаи китобҳои дигараш дӯсттар медорам, бинобар ин, хостааст дар дами ҷудоӣ ба ман бахшад. Ман аз шодӣ саросема шуда мондам ва гумон мекардам, ки Серёжа ҳазл мекунад. Аммо вай ҳазл намекард ва бо табассуми гарми дӯстона мегуфт:

- Ҳар вақте ки варақ задӣ, маро ба ёдат меорӣ.

- Хуб, - розӣ шудам ман, - Раҳмат.

Падарам бо хоҳиши ман харро истоёнда, туҳфаи гаронбаҳоро ба хӯрҷин андохт.

Инак, мо аз дарвозаи завод ба кӯчаи фарох баромадем. Дарвоза баста шуд ва гуселкунандагони мо дар паси он мондand» [5, 127].

Сотим Улуғзода лаҳзаҳое, ки дӯстии Собир, Азизхон ва бачагони русро тасвир мекунад, хеле табиӣ ва ҳаяҷонбахш мебошанд. Собир дар натиҷаи робитаи дӯстии фаромӯшнашаванда аз бачагони рус забони русиро меомӯзад, ки омӯхтани забони русӣ дар навбати худ барои инкишофи дониш ва ташаккули характери Собир ҳамчун одами маданӣ ва ходими ҷамъиятӣ ба камол расидани ӯ ёрии ҳартарафа мерасонад.

А. М. Горкий оид ба асарҳое, ки дар бораи ҳаёти гузашта офарида шудаанд, гуфта буд: «Барои он ки замони пуразоб ва захролуди замони гузашта нағз равшан гардад ва фаҳмида шавад, дар худ чунин лаёқатеро инкишоф додан лозим аст, ки ба гузашта аз баландии муваффақиятҳои ҳозира, аз баландии мақсадҳои бузурги оянда нигоҳ карда тавонем» [3, 150].

Ба андешаи мо, повести «Субҳи ҷавонии мо» - и Сотим Улуғзода гарчанде дар бораи гузаштаи халқи тоҷик навишта шуда бошад ҳам, ба ояндаи дурахшони халқу Ватан бахшида шудааст. Худи С. Улуғзода ғояи повестро чунин баён намудааст: «Аз навиштани «Субҳи ҷавонии мо» мақсади ман ин буд, ки ба бачагон ва ҷавонон гӯям, ки китобро, донишро, меҳнатро дӯст доранд, қадри некӣ ва

саодатеро, ки Ватан барои онҳо фароҳам овардааст бидонанд, аз душвориҳо натарсанд, дар дӯстӣ содиқувафодор бошанд, одамони доно ва ҳунарманд шуда ба воя расанд» [5, 400].

Бо вуҷуди ин, дар повести «Субҳи ҷавонии мо» Сотим Улуғзода ба муҷазӣ ва зебоии сарлавҳаҳои асар низ аҳамият додааст. Масалан, лаҳзаи ба дорулмуаллимин омадани профессор М. С. Андреев дар нашри якум дар боби «Дорулмуаллимин» ҷой дошт, нависанда онро дар зери сарлавҳаи «Халқи худро шинос» овардааст, ки бо мазмуни боб пурра мувофиқат мекунад. Ба ҳамин монад номи бобҳои дигари асарро, ки дар нашри соли 1956 чунин буанд: «Ҷалои Ватан», «Падарам», «Модарам», «Дуздии Исмат», «Модари угай», «Боз дар Тошканд» ва «Боздид» ба чунин шакл: «Падар», «Модар!», «Дузди Исмат», «Модарандар», «Ассалом Тошканд», «Зиёрати дӯстон», «Халқи худро шинос» тағйир додааст. Бо ҳамин тариқ, нависанда сарлавҳаҳои ҳар як бобро ба мазмуни умумии повест мувофиқат кунондааст.

АДАБИЁТ

1. Асозода Х. Устод Айнӣ дар шиноҳти С. Улуғзода / Х. Асозода. – Душанбе: Деваштич, 2001. – 138 с.
2. Белинский В. Г. Пол. собр. соч. Т. 5 / В. Г. Белинский. – М., 1954. – 400 с.
3. Горький М. О литературе / М. Горький. – М., 1956. – 500 с.
4. Кӯчаров А. Масъалаҳои матншиносии адабиёти тоҷик / А. Кӯчаров. – Душанбе: Маориф, 1994. – 138 с.
5. С. Улуғзода. Субҳи ҷавонии мо / С. Улуғзода. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 447 с.
6. Шарифов Х. Гӯяндаи достони таърихи тоҷикон / Х. Шарифов // Озурдагон ва умедворон. – Душанбе: Сино, 2001. – 195 с.
7. Юсуфов К. Сотим Улуғзода ва повести тарҷимаҳолии ӯ «Субҳи ҷавонии мо» / К. Юсуфов. – Душанбе: Дониш, 1968. – 126 с.

АЗ ТАЪРИХИ ЭҶОДИ ПОВЕСТИ «СУБҲИ ҶАВОНИИ МО»

Алоқи адабиёти тоҷик бо таърих решаҳои ҳазорсоларо дорост. Дар байни нависандагони тоҷик таваҷҷӯҳ ба ҷанбаи таҷрибаи судманди таърих ба монанди осори дар мавзӯи таърих навиштаи Сотим Улуғзода дида намешавад. Барои Сотим Улуғзода ҳамчун нависанда мақсади баррасӣ ва арзёбии сарнавишти таърихии халқи тоҷик дарёфти дарсҳои таърихӣ мебошад.

Повести «Субҳи ҷавонии мо» бо ишора ба худогоҳӣ ва худшиносии миллӣ, боиси пайдоиш ва ташаккули як навъи хоси алоқа нисбат ба гузашта дар хиссу идроки нависанда гардид.

Калидвожаҳо: худшиносии миллӣ ва таъризӣ, Сотим Улуғзода, ташаккули диди таърихии нависанда, таваҷҷӯҳ ба таърих, повести «Субҳи ҷавонии мо».

ИЗ ИСТОРИИ НАПИСАНИЯ ПОВЕСТИ «УТРО НАШЕЙ ЮНОСТИ»

Связь таджикской литературы с историей имеет тысячелетние корни. Обращение к исторической судьбе таджикского народа для писателя, прежде всего, продиктовано страстным желанием извлечь уроки истории выявить и анализировать причины падений и взлетов народа. Сотим Улугзода своими историческими произведениями внес в национальную литературу мощную струю, воплощающую национальные чаяния и исторические интересы народа. В повести «Утро нашей юности» Сотим Улугзода намекая на точную дату пробуждения в нем интереса к истории, располагает важными документами для выявления почвы и основных этапов формирования его исторического видения.

Ключевые слова: национальное и историческое самосознание, Сотим Улугзода, формирование исторического видения писателя, интерес к истории, повесть «Утро нашей юности».

THE HISTORY OF WRITING THE NOVEL "THE MORNING OF OUR YOUTH"

Communication Taiik literature history has ancient roots. Turning to the historical fate of the Taiik people for a writer, above all, dictated by an ardent desire to learn the lessons of history to identify and analyze the causes of the UPS and downs of the people. Sotim Ulugzade his historical works contributed to the national literature a powerful stream that embodies the national aspirations and historical interests of the people. In the story "the Morning of our youth" Sotim Ulugzade hinting at the exact date of the awakening of his interest in history, has important documents to identify the soils and the main stages of formation of his historical vision.

Kev words: national and historical consciousness, Sotim Ulugzade, the formation of historical visions of the writer, the interest in history, the story "Morning of our youth."

Сведения об авторе: ***Сироҷиддин Эмомали*** – декан филологического факультета Таджикского национального университета

МАХСУСИЯТҲОИ ШЕЪРИ АНДЕШАҲОИ ОТИФИИ ТАСВИРИИ БОЗОР СОБИР

Аскар Ҳакимов

Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Бозор Собир аз аввалин мачмӯаи худ «Пайванд» (с. 1971) шоири баркамол ба назар мерасид, зеро ҳам аз ҷиҳати синну солу зиндагӣ (он вақт ӯ сиву се сол дошт), ҳам аз назари эҷодӣ таҷрибаи муайяне андӯхта буд. То нашри мачмуаи аввалаш ӯ дар Афғонистон як сол ба сифати тарҷумон хидмат карда, бо шеъри форсии муосири Афғонистону Эрон ошноӣ дошт, ки ин шеър дар он солҳо бо сабаби бастагии сарҳадҳо ва ночиз будани иртиботи фарҳангӣ бо ин кишварҳо ба шоирони тоҷик кам дастрас буд. Шеъри ин кишварҳо дар он айём аз шеъри тоҷикӣ аз назари муҳтавову сабк, забону баён ва ифодаи шайъии эҳсосоту таассурот бештар дастоварда дошт, ки Бозор Собир он таҷрибаро

эҷодкорона омӯхта буд. Бинобар он, ашъори маҷмӯаи аввали ӯ нисбат ба маҷмуаҳои аввали шоирони дигар, ки дар он замон ба арсаи адабиёт ворид мешуданд, аз ҷиҳати муҳтаво, ифодаи бадеъиву шайъӣ ва тасвиркорона пурбору ҳунармандонатар ба шумор меомад.

Маълум аст, ки барои адабиёт ва хосса шеър, тарзи умумӣ ва корхӯрдаи тасвири эҳсосот ва воқеъият роиҷ буда наметавонад, зеро қариб ҳазор сол қабл аз ин «сухан нав ор, ки навро ҳаловатест дигар» [9] гуфтаанд ва дар масъалаи талаби тозагӣ аз шеър ҷойи ҳеҷ баҳсу талоше нест. Ҳар шаклу василаи бадеие, ки умумиву дастхӯрда шудааст, парвози озодонаи тахайюлотро маҳдуд сохта, имкон намедиҳад, ки эҳсосоту таассурот бо ҳамон тару тозагӣ ва шадидиаш, ки дар ботини шахсияти шеър ба ғалаён меояд, ифода карда шавад.

Вале дар назар бояд дошт, ки шеъри ҳар давра ва ё муҳити адабӣ аз як меъёри шахсӣ фаротар меравад ва бинобар он, шинохтан ва рӯй овардан маҳз ба ҳамин меъёр ба шоир имкон доданаш мумкин аст, ки ин таҷрибаи фарошахсиро истифода карда, ба дастовардҳои муҳими бадеӣ ноил шавад. Бозор Собир ба таҷрибаи шеъри кишварҳои ҳамзабон маҳз ба ҳамин меъёри фарошахсӣ рӯй меовард, ки бо вуҷуди аз ҷониби шоирони ин кишварҳо истифода шуданашон моли сабки шахсии ҳеҷ яки онҳо набуд. Зеро дар ин замина ӯ фардияти сабки худро нигоҳ дошта, ҷаҳони ботинии худро ҳамчун шахсияти бадеъӣ пурра нишон дода метавонист.

Аз шеъри андешаҳои отифии тасвирӣ, ки Бозор Собир дар солҳои шаст навиштааст, шеърҳои «Ҳавас», «Бозгашт», «Ёдгори рӯзҳои даргузар» ҷолибанд, ки дар онҳо сифатҳои асосии истеъдоди шоирии ӯ – самимона ва дилкушодона розу ниёз карда, на танҳо хонанда, балки муҳит ва олами ашёро на аз худ дур, балки ба худ ҳамдилу ҳамсуҳбат донистан, ба таври зарурӣ зоҳир шудаанд. Аз ин рӯ, дар ин шеърҳо эҳсосоту таассурот камтар баёни ҳарфӣ, вале бештар тасвиру ифода гашта, таъсири амиқи бадеъӣ боқӣ мегузоранд. Дар ин радиф шеъри «Ҳавас» ҷолиби диққат аст, ки на фақат орзуи инсонии шоирро ифода менамояд, балки ба чӣ ҷаҳоне майл доштани нигоҳи шоиронаи ӯро нишон медиҳад:

Боз овораи айёми тамуз,
Боз хоҳони ҳавоҳои дигар
Ба ҳаво мегузаред аз назарам
Достакҳо, ҳама рӯз,
Ҳама пуршӯртар аз хотири ман.
Хоҳам имрӯз ба ҳамроҳи шумо,
синасафедони баҳор,
Бикушоям пару бол,
Равам он ҷо, ки маро шому саҳар
Нигаҳе мекобад,
Мезанад бӯса раҳи омаданамро ба умед… [5, 24]

Суҷаи ғиноии ин шеър бевосита аз ҳолате, ки шоир дорад, аз дидани парвози достакҳои болои сараш оғоз шуда, хаёлоти ӯро бо худ мебарад. Суҷа дар шеъри ғиноии андешаҳои отифии тасвирӣ на танҳо ба мафҳуми инкишофи ҳодисаҳо, балки ҳамчун инкишоф, ҷараёни андеша, таассурот, эҳсосот бештар мавқеъ дорад, ки дар ин маврид ҳам ҳамин тавр аст. Як дидани парвози достакҳо хаёлоти шоирро бо худ бурда, хоҳишҳоеро, ки дар ниҳонхонаи дили ӯ хуфтаанд, бедор мекунад, яъне як амали дидан барои оғоз шудани силсилаи таассурот сабаб мешавад ва баъд аз ин суҷаи шеър ба роҳи ифодаи эҳсосоту таассурот давом меёбад. Ин гуна аз як воқеъа, ҳолат ва ё суҷае, ки шоир барои ифодаи муҳтавои бадеияш месозад, ибтидо гирифтани шеър имкон медиҳад, ки ҷараёни эҳсосоти мусалсал ба пуррагӣ ифода карда шавад. Дар ин ҳолат ҳодиса танҳо васила аст, мақсад ва суҷаи ҳақиқии шеър дарк, муносибат ва таассуротест, ки шоир аз он бармедорад. Муҳимии масъала на дар ҳодиса, балки дар чигунагии идроки шоир аст, ки онро эҷодкоронаву хаёлангез мебинад ва ин ҳолат дар ӯ эҳсосоту таассуроти мусалсалро ба вуҷуд оварда, хусусияти воқеъанигории шеър маҳдуд ва заминаи таассуротии он фарох мешавад ва ҷараёни инкишофи муносибати шахсияти шеър ба ин ё он ҳодиса ва ё шайъ бештар мавриди таваҷҷуҳ қарор мегирад. Суҷаи асосӣ ҳам аз ҳамин ҷараёни эҷодкорона дидан, дарк кардан, эҳсосоту таассуроти худро бо табу тоби баланд ба он пайванд дода тавонистан иборат мешавад, ки дар натиҷа шеърро мухтасар, вале пурбору пургунҷоиш менамояд.

Ҳамин тариқ, дар шеъри «Ҳавас» ҳам фақат як дидани парвози достакҳо дар шахси шеър хоҳишҳоеро ба вуҷуд меорад, ки ба бачагии деҳотиаш вобаста буда, дар замираш ҷой доштааст. Ва он ин тавр ба забон оварда мешавад:

Сипарам роҳи дароз,
Биравам деҳи шинос,
Бинишинам ба лаби боми падар,
Бинишинам ба сари дастниҳоли падарӣ,
Кашам овоз ба монанди шумо
Ва дар он гӯшаи сабз
Лонае аз гилу хошок кунам [5, 24].

Ин як шеъри содаест, ки шоир дар ибтидои эҷодиёташ гуфтааст, аммо, ба ҳар ҳол, намоёнгари хусусиятҳои умдаи ашъори ӯст. Чанде аз хусусиятҳои он, ки ба суҷаи ғиноӣ, муносибати шоир ба он, афзалияти эҳсосоту таассурот бар ҳодисаи суҷа ва ё шайъи мавриди тасвир дахл доштанд, болотар зикр шуданд, ки минбаъд дар эҷодиёти шоир тавсиа хоҳанд ёфт. Дар ин радиф нишон додани хусусияти сохтори шеър ҳам зарур аст, зеро сохтор дар ифодаи озодонаи андешаи отифӣ ва пуррагии тасвир нақши муҳим дорад. Ин шеър дар қолаби арӯзи озод ё ин ки навъи нимоӣ гуфта шуда, вазнаш бар рамали (мусаддас, мусамман…) махбуни маҳзуф (мақсур, аслам) асос дорад, ки аз рукнҳои **фоилотун фаилотун фаилун (фаилон, фаълон)** ташкил ёфта, дар ҳар мисраъ ба талаби мазмуну оҳанг каму беш оварда мешаванд. Баъзан рукни аввал ба шакли махбун **фаилотун** ҳам меояд. Дарозтарин мисраи он «хоҳам имрӯз ба ҳамроҳи шумо, синасафедони баҳор» аз панҷ рукн, ки нуздаҳ ҳиҷои арӯзӣ ва кӯтоҳтарини он «нигаҳе мекобад» аз ду рукн, ки шаш ҳиҷои арӯзиро ташкил медиҳад, иборат мебошад. Адади мисраъҳо дар пора ба тамом ифода шудани ҷузъи андешаву эҳсосот вобастааст. Ин шеър, ки 17 мисраъ дорад, ба се пора ҷудо мешавад, ки мутаносибан аз панҷ, панҷ ва ҳафт мисраъ иборат мебошад. Ҷойи қофия дар он муайян нест, танҳо дар банди аввал мисраи якум бо чаҳорум ҳамқофия омада, дар дохили бандҳои дигар қофия вуҷуд надорад, аммо дар баъзе мисраъҳои ҳар се банд ҳам калимаҳои **дигар, саҳар, падар** дар охир омадаанд, ки ҳамқофияанд, вале азбаски онҳо аз ҳам хеле дур афтодаанд, вазифаи махсуси қофиявӣ надоранд. Ин ҳама далели он аст, ки шакли шеър аз қавонини пешакӣ озод буда, дар ҳар банд ба тақозои ифодаи комили мазмуну оҳанг сурат мегирад. Ҳар се пора аз мисраъҳои дарозу кӯтоҳ ба ҳам омадаанд, вале бо хотири ба эътибор гирифтани тамомияти маъноиву мантиқии баёни фикру эҳсосот ва зарбу лаҳни сухан равону хушоҳанганд. Аммо ҳар пора аз ҷиҳати ифодаи андешаву эҳсосот ва лаҳну оҳанг тамомшудаву комил аст. Пораи аввали шеър аз назару аз хотири шахси шеър парвозкунон гузаштани достакҳо, пораи дуюм асари ин диданро, ки боиси пайдо шудани хоҳиши ҳамроҳи онҳо парвоз карда рафтан ва пораи севум давоми амалеро, ки барои расидан ба маҳалли хоҳиш, яъне деҳу хонаи падарӣ зарур аст, ифода намудааст. Парвози достакҳо заминаи тасвирӣ ва зикри ҷузъиёти муҳит пару бол, роҳ, деҳ, лаби бом, дастниҳол, гӯшаи сабз, лона, гилу хошок заминаи ашёвии шеърро ташкил дода, ифодаи андешаву эҳсосотро маҳсусу тасаввуршаванда сохтаанд.

Дар ин ҷо оид ба таносуби суҷа ва ё шайъи тасвир бо эҳсосоту таассуроти шоир бояд қайд кард, ки ҳамин суҷа ва ашёе, ки дар заминаи шеър қарор гирифтаанд, бедоркунандаи маҳз ҳамон эҳсосоту таассуроте нестанд, ки баён шудаанд, пас аз ин бармеояд, ки дар айни ҳол муносибати шоир бо онҳо муҳим мебошад. Шоир аст, ки бо чигунагии муносибати худ ин суҷа ва ашёро барои ифодаи манзури худ мувофиқ месозад, вагарна на дар ҳама кас ва на дар ҳама ҳолат тамошои фақат парвози достакҳо ба чунин ҷараёни андеша ва эҳсосоти мусалсал расониданаш мумкин аст. Бинобар, суҷаи асосии ин шеър ва ашъори дигари аз ҳамин қабили Бозор Собир на ҳодиса ва ашё, балки муносибати шахси шоир ба онҳо мебошад, ки дар натиҷаи дарки эҷодкоронаву озодонаи онҳо риштаи эҳсосоти мусалсал пайдо мешавад.

Дар баробари ин, дар эҷодиёти Бозор Собир навъи дигари ашъори андешаҳои отифии тасвирӣ низ мавҷуданд, ки дар онҳо ҳодиса ва ё шайъ дар мақоми аввал буда, шахси шеър дар зимни онҳо арзи вуҷуд менамояд. Дар ин ҳолат, шахси шоир ба олами шахсе, ки дар шеър ба ҷойи субъект қарор гирифтааст, ворид шуда, эҳсосоту таассуротро аз забони ӯ баён мекунад. Дар маҷмуаи дуюми Бозор Собир «Оташбарг» (с. 1974) шеърҳои «Антигона» (Илҳом аз муҷассамаи «Модари Литва»), «Пирамард» аз ҳамин навъи ашъори андешаҳои отифии ғиноиянд. Дар ҳар дуи ин шеър муҷассама ва

пирмард ҳам мавзуъ (объект) ва ҳам шахс (субъект) -и шеър ҳастанд, ки шоир ба забони онҳо сухан мегӯяд. Азбаски эҳсосоту таассурот ба шайъ, дар айни ҳол субъекти ҷудо аз шоир вобастааст, он воқеъӣ, обективӣ ифода мешавад. Дар шеъри «Антигона», ки эҳсосоти модарони дар ҷанги меҳанӣ фарзандгумкарда баён мешавад, аз забони ҳайкали модар чунин суханҳо садо медиҳанд, ки ҳамсанги бузургиҳои ӯ ҳастанд:

Ман модарам, маломатпи дунё кашидаам,
Ман модарам, ба кулфатпи дунё гирпстаам.
Ҳарчанд ман санг бастаам (?), ман зиндаам ҳанӯз,
Ҳарчанд сангҳайкалам (?), ман нола мекунам [6, 5].

Ҳарчанд Бозор Собир худ аз шоирони насли ҷанг нест, аммо сахтиҳои онро дар бачагии худ кашидааст, бинобар он дарди модари литвонӣ ба ӯ шинос аст, зеро дар ранҷу азоби ӯ ранҷу азоби модари тоҷик, модари худро ҳам мебинад. Чизе, ки дар хотираи модари литвонӣ мондааст, хотираи башарият аст аз ҳамаи ҷангҳо, ки чунин бо табу тоб ва эҳсоси шадид ҳушдор медиҳад:

Бо он ки санг бастаам (?), ман боз зиндаам,
Аз ашки ман ҳанӯз
Тар мешавад замин,
В - аз хашми ман ҳисори худо ларза мекунад [6, 6].

Дар шеъри «Пирамард» ҳам таассуроти марде, ки иштирокчии ҷанг будааст, ба қалам оварда шудааст. Ду шеъре, ки дар эҷодиёти Бозор Собир дар нимаи дуюми садаи бист ба назар мерасад ва дар онҳо шоир ба тимсоли дигарон ворид шуда, аз номи онҳо сухан мегӯяд, ҳар ду ҳам шахсиятҳои замони ҷанганд. Яке зан, тимсоли сангпайкари модар ва дигаре пирмард, собиқ иштирокчии ҷанг, ки бо як байт тамоми даҳшати ҷанг ва зиндагии пасазҷангии худро чунин баён мекунад:

Ман як шаҳиди зиндаам аз арсаҳои ҷанг,
Дар байни зиндаҳову шаҳидони кшиварам [6, 22].

Ҳардуи ин тимсол на фақат аз ҷанг хотироти мудҳиш мегӯянд, балки худ ҳам хотираи ҷанг ҳастанд ва шоир ҳам ба вуҷуди онҳо аз роҳи хотира ворид мешавад, ки ҳикмат дорад, зеро хотира танҳо моли гузашта нест, балки ҳушдордиҳандаи имрӯзу ҳимоятгари фардост. Дар ин шеърҳо воқеъияти объективӣ аз забони объект, ки худ суъект ҳам ҳаст, баён мешавад, ки дар он нақши шахси шоир намоён нест. Аммо Бозор Собир шеърҳое ҳам дорад, ки дар онҳо воқеъияте, ки як замон мавҷуд буд, дар хотирааш нақш бастаанд ва ӯ онҳоро бо нақши равшани идроки шахсии худ ифода менамояд. Шеъри «Асп» намунаи барҷастаи ин тарзи ифодаи воқеъият аст. Ҳамаи таассуроти ғиноии шахси шеър дар он вобаста ба аспе, ки дар лавҳи хотироти бачагиаш боқӣ мондааст, бо зикри сифатҳои асп ва ҷузъиёти маҳалли ёдҳои бачагӣ баён мешавад. Аз аввали шеър тимсоли асп дар байни воқеъият ва хаёлот қарор дошта, ба ду тарз – хаёлпардозона ва воқеънигорона ба тасвир гирифта шудааст, ки онро серпаҳлӯ менамояд:

Аз рӯй-рӯйи хотираҳои ҷавониам,
Балки аз он диёр, ки гум кардаам падар,
Аспе ҳанӯз медаваду медавад ҳанӯз,
Аспе, ки ҷуз ба хоб намебинамаш дигар.

***

Пояш сафеду гардану пешониаш сафед,
Соқаш дарозу тахташ пушташ дарозтар,
Зери шикам ба тахташ пушташ кашида сахт,
Чашмаш мисоли лахчаи сӯзанда дар назар [7, 23].

Тимсоли асп дар ин шеър, ки ба он ҷавониҳои падари шахси шеър, бачагиҳои худи ӯ, кулбаи падар, деҳу пуштаҳои дур, хулоса ҳамаи он чизе, ки бачагии шоирро фаро гирифта буд, иртиботи қавӣ дошта, зиёда ва муҳимтар аз он, ҳамаи онҳоро дар худ муҷассам намуда, дар хотираи шоир аз нав зинда мекунад, аз тимсол фаротар рафта, ба самбул, намод бадал мешавад. Ҳамчунон ки Тақии Пурномдориён дар бораи намод менависад: «Намод баёнгари куллиёт ва мафоҳими бузург ба василаи мавзуоти ҷузъӣ аст, аммо ин мавзуот ва тасвири ҷузъӣ чунон зинда ва ҷондоранд, ки зеҳнро тасхир мекунанд» [4, 161]. Дар ин ҷо ҳам асп василаи ҷузъист, аммо азбаски пайванди қавӣ ва густарда бо бачагагии шоир пайдо кардааст, мафҳуми на танҳо асп, балки падари ҷавондаргузаштаи азиз, бачагии

ятимона, хаёлҳои зебои тифлӣ, деҳаи чун орзу ширини шоир ва боз чизҳои дигарро ифода мекунад. Тимсолро ба дараҷаи намод расонидан тахайюлоти ғаниву қавии шоирона мехоҳад, ки дар ин шеъри Бозор Собир зуҳур кардааст. Вақте ки шайъ, дар айни ҳол асп ба намод бадал мешавад, вай танҳо шайъ нест ва ҳамчунон ки Чадвик Чарлз менависад: «Ашё фақат шайъе нестанд, намодҳое аз шаклҳои ормонианд, ки дар паси онҳо пинҳонанд» [10, 17]. Ва асп ҳам баёнгари шаклҳои ормонии бачагии шоир гаштааст.

Маълум аст, ки намодҳоро иҷмолан ба ду гурӯҳи куллӣ тақсим кардан мумкин аст: намодҳои аслӣ ва ғайри аслӣ. Ба намодҳои дастаи аслӣ онҳое дохил мешаванд, ки дар дарозои таърихи зиндагии башар ғайри ихтиёри ӯ аз калима ва ё таркибҳои забоние ба вуҷуд омадаанд, ки ифодакунандаи шайъ ё мафҳуме буда, дар асл маънои ба намодии хеш наздике доштаанд ва тадриҷан ғайри ихтиёри инсон ба худ маънои намодӣ гирифтаанд. Масалан, намоди «хурӯс», ки маънои бедорӣ аз хоби ғафлат, даъват барои озодиро медиҳад, аз ҷумлаи онҳо буда, ин аз асл, аз табиати худи хурӯс, ки бо бонги субҳонаи худ бедоркунанда аз хоб мебошад, ба вуҷуд омадааст [2, 245-262]. Дастаи дигари намодҳо эҷоди тахайлоти шоирона аст, ки асп дар шеъри мазкури Бозор Собир аз ин навъи намодҳост. Дар ин ҷо мавридаш аст, ёд оварда шавад, ки: “ Асб ё асп... дар фарҳанги Эрон бавижа асбу гардуна аз замонҳои куҳан мавриди истифода будаанд... Равонкобон асбро намоди равони нохудогоҳ ва ғайрибашарӣ медонанд. Боварҳои қавмӣ ва асотирии фаровоне дар мавриди асб дар миёни милал роиҷ аст ва сабаб шуда, то маънии самбулики фаровоне аз қабили оздӣ, андоми зебо, энержии хуршед, бахшандагӣ, пойдорӣ, пирӯзӣ, қадрдонӣ, суръат, фаҳмидагиву фаросат, нерӯмандӣ, хуш, хирасарӣ, сарсахтӣ ва ғурур дар ҳунару андешаи адбӣ ва фарҳангӣ табалвур ёбанд” [1, 64-65]. Аммо ин намодро дар ин шеър эҷоди Бозор Собир хондан бад он сабаб аст, ки шоир онро сар то сари шеър қарор дода, тадриҷан сифат афзуда, такмил медиҳад ва ниҳоят ба ифодаи мафҳуми фарохи мушаххасе қобил месозад, ки манзури ӯст. Дар натиҷа ин намод ва ин гуна намодҳо танҳо дар ҳамон асар маънои мушаххаси намодӣ пайдо карда, аммо далели халлоқият ва тахайюли қудратманди шоир мегарданд ва ба номи ӯ боқӣ мемонанд. Дар ин ҷо ҷо дорад аз шеъри шоири эронӣ Манучеҳри Оташӣ «Ханҷарҳо, бӯсаҳову паймонҳо» [3, 26-30] ёд оварда шавад, ки дар он ҳам намоди асп офарида шуда, доманаи мафҳуми намодии он хеле фароху пургунҷоиш ва пурбортар аз шеъри «Асп» -и Бозор Собир мебошад. Вале он намоди мафҳумҳои дигар аст.

Шеъри андешаҳои отифии тасвирӣ боз навъе дорад, ки воқеъияти объективӣ, хоҳ ҳодиса бошад, хоҳ шайъ, гӯё бо ҳамон воқеъияти вуҷуддоштааш аз забони шахси шеър ва ё шоир ифода мешавад. Дар ин гуна шеърҳо маҳалли идрок на дар ботини шоир, балки дар олами хориҷ аст, бинобар таассурот ҳам аз он бештар объективӣ мебошад. Андешаҳои отифии тасвирӣ дар шеърҳои «Ватан», «Дар оғӯши кӯҳистон», «Бухоро», «Забони Ватан» (Гули хор с. 1978) ҳамин гуна домани фарох дошта, мавзуъҳои муҳими зиндагии инсон, таърих, озодӣ, тақдири халқ, адолат, фарҳангро фаро гирифтаанд. Дар ин навъ ашъори Бозор Собир, ки дар онҳо инкишофи афкору эҳсосоти ғиноӣ на муттасил, яке аз дигаре бурун наомада, балки ба болои ҳам зам мешаванд, барангезиши ғиноӣ нақши муҳим дошта, барои эҷоди тимсолҳои пуртаъсир, ифодаи дурахшони андеша ва шадиди эҳсосот хидмат мекунад. Аксари ин тимсолҳо мусалсал буда, дар назари аввал гӯё ба ашё ва мавзуи тасвир алоқа надоранд, вале шоир дар онҳо монандиҳои ғайричашмдошти тару тозае пайдо мекунад, ки доираи таассуротро хеле фарох менамояд. Масалан, дар шеъри «Бухоро» барангезиши ғиноӣ барои зуҳури силсилаи тимсолҳои ғайричашмдошт, вале барҷою мувофиқ созгор омада, ифодаю тасвирро ғаниву ҳарранг сохтаанд. Шоир замоне маркази илму маданияти форсии тоҷикӣ будани Бухоро ва баъдан ба таназзулу парешонӣ расидани онро чунин ба қалам меорад, ки дар он нақши барангезиши ғиноӣ калон аст:

Дар ақсои ҷаҳон тухми бузургонат
Ба монанди зару симат парешон шуд,
Ба монанди зару симат ба беқадрӣ.
Агар роҳе чу роҳи Каҳкашонат буд,
Ба мисли риштае печида гӯё рафт
дар пои ҷаҳонгардон.
Агар шустанд аз байни ту боронҳо
Раҳеро чун раҳи мӯрон,
Раҳеро бодҳо рӯфтанд аз байни тую дунё [7, 23].

Дар ин пора тухми бузургон, зару сим, роҳи Каҳкашон, ришта, раҳи мӯрон ҳама дар натиҷаи барангезиши ғиноӣ ҳамчун тимсолҳои эҳсоси мусалсал ба қалам омадаанд, ки яке бар дигаре афзуда шуда, ифодаи таассуротро шадид месозанд.

Шеъри андешаҳои отифии тасвирии Бозор Собир аксаран муфассал буда, он муъҷазию мухтасарбаёниро, ки ба ин навъи шеър хос аст, надоранд, аммо бо вуҷуди ин на ҳамеша дар онҳо пурҳарфӣ эҳсос мешавад, зеро суханаш муҷаррад набуда, ашёвист. Андешаҳои ӯ, ки аз барангезиши ғиноӣ ва ё ягон санад, ҳодиса ва манзараи табиат оғоз мегирад, озодона ин ё он тимсол ва ё шабоҳатҳои дигарро ба доираи худ кашида, хонандаро дар асоси ин барангезиши ҳиссӣ ноаён ба хулосаи зарурии ҳикматнок баровардан омода мекунанд.

Ашъори пас аз ин, дар солҳои гуногун навиштаи Бозор Собир, аз ҷумла «Тирамоҳ», «Номаҳо», «Абрҳо», «Дарахти садда шуд дар пушта модар», «Кӯҳи лолагардан», «Навбаҳор устоди марҳамбанд» низ ҳамин гуна хусусият доранд, зеро дар онҳо низ нақши асосии суҷасозро на ҳодисаву ашё, балки таассуроти аз онҳо бардоштаи шоир, ки бештар на ба он ҳодисаву ашё, балки ба ҷараёни андешаву эҳсосот ва раъйи шоир вобастаанд, ташкил медиҳанд. Азбаски ин эҳсосот аз ҳам канда набуда, мусалсаланд, онҳо ба ҳамдигар пайванд гирифта, ягонагии суҷаи ғиноиро таъмин менамоянд. Аз ин ҷиҳат шеъри «Кӯҳи лолагардан» (Чашми сафедор с. 1991) ҷолиби таваҷҷуҳ аст. Ин шеър пасон дар маҷмуаҳои «Симхор» (с. 1999) ва «Аз «Гули хор» то «Симхор» (с. 2003) бо номи «Фасли занона» бо таҳрирҳои сахте ба нашр расидааст, ки дар ин ҷо таҳрири охирин мавриди назар аст. Дар ин шеър, ки аз барангезиши ғиноӣ оғоз мешавад, даҳ тимсоли асосӣ бо риштаи эҳсоси мусалсал ба ҳам пайванд мегирад. Онҳо «чашма», «лолазори гулчӯш», «бед», «борон», «рангинкамон», «бунафша», «сафедор», «шохи гул», «боғи ношумурда», «ҳавои борон» мебошанд, ки ҷараёни муносибати шахси шеър ба онҳо суҷаи ғиноии шеърро ташкил додааст.

Як лаҳза тарки раҳ кун,
Ин чашмаро нигаҳ кун,
Ин чашма мезанад чашм,
Чашми занона дорад;
Аз таънагии чашме
Як чашмаро бинӯшӣ,
Узру баҳона дорад.

***

Ин лолазори гулчӯш
Сурхида то баногӯш,
Инро макун фаромӯш,
Хунаш, ки мезанад ҷӯш,
Шарми занона дорад… [8, 84]

Бозор Собир дар ин шеър аз ашёи гуногун, ки дар назари аввал ба ҳам камтар наздикию шабоҳат доранд, сифатҳоеро мечӯяд, ки ба ҳам монанд бошанд ва дар ин асос онҳоро сифатҳои «занона» меномад. Ба ҳамин тариқ, чашма «мезанад чашм» -у «чашми занона», «лолазори гулчӯш сурхида то баногӯш» «шарми занона», «бед…остин метаконад» -у «дасти занона», «борон» «атри занона», «рангинкамон шукуфта…рахти занона» ва… ашёи дигар ҳам монандиҳои занонаро пайдо мекунанд. Ӯ ин ашёро, ки дар онҳо ба ҳам монандӣ мечӯяд, бо диққати тамом аз назар мегузаронад, паҳлӯ мегардонад ва сифатеро меёбад, ки онро барои ба зан шабоҳат додан қобил менамояд. Азбаски таваҷҷуҳи асосӣ барои пайдо кардани шабоҳат ҷалб карда шудааст, ки ба як шайъ – дар айни ҳол зан, тааллуқ дорад, ин ашё ба ҳамдигар зуд робита пайдо мекунанд ва дилчаспу боназокат ба ҷилва омада, тару тозаву шоирона идрок мешаванд. Қувваи ҷозибаи марказшитоб дар ин навъ шеърҳо нисбат ба қувваи марказгурез шадидтар амал карда, ҷузъиётро аз ҳам пароканда ва ё баҳамвохӯрии онҳоро тасодуфӣ нишон надода, барои ифодаи ягонагии мақсадноки андешаву эҳсосот ва ба ҳам пайвастагии суратҳои шеър хидмат мекунад.

Дар ашъори андешаҳои отифии тасвирии «Кӯлоби як баёзи пур аз сураи намоз» (с. 1992), «Чашмҳои дурбинҳо кӯр бодо, кӯр!» (с. 1994), «Навбаҳор устои марҳамбанд» (с. 1997) ва як қатор шеърҳои дигари Бозор Собир, ки сохтмони шеър бар асоси эҳсосу андешаи мусалсал қарор мегирад, низ ҳамин навъи ба ҳам вобаста намудани ашёву суратҳои гуногун ба кор бурда мешавад. Шоир дар

онҳо як шайъро бо шайъи дигар ва як суратро бо сурати дигар бо устодӣ ба ҳам пайванд дода, онро аз оғози шеър то ба охир мебарад, дар натиҷа истифораву маҷозҳое, ки истифода шудаанд, зерматни заруриро ба вуҷуд оварда, барои равшантар дарк шудани якдигар хидмат мекунанд. Азбаски ҳар шеъри шоир ҳадаф ва мақсади муайян дорад, ҳеҷ як аз шайъу сурате, ки ба кор рафтааст, камаҳмият ва ё то охир боз нагашта бокӣ намемонад. Ҳадафмандии шеър ва ба охир расидани як чузъи андешаву эҳсосоти ғиноӣ баъзан ба воситаи такрорҳои сабкӣ, ки ҳамчун далелҳои иловагӣ хидмат мекунанд, таъид мешаванд. Ин ҳама бар идроки воқеъии ҳастӣ бастагӣ дорад, ки ҷанбаи ҷаҳоншинохтии Бозор Собирро ташкил додааст. Ин шоир дар ҷаҳоншинохтии худ на фақат бештар назар бар деҳ дошта, балки онро дар маркази назари худ қарор додааст, ки ҳусну қубҳаш ҳам дар ҳамин зоҳир мешавад.

АДАБИЁТ

1. Ёҳаққӣ Муҳаммадҷаъфар. Фарҳанги асотир ва достонвораҳо дар адабиёти форсӣ; таҳия бо шарҳу тавзеҳот ва таълиқот Рустами Ваҳҳоб / Муҳаммадҷаъфари Ёҳаққӣ. - Душанбе: Бухоро, 2014. – 748 с.
2. Каззозӣ Мирҷалолиддин. Парниёни пиндор / Мирҷалолиддин Каззозӣ. - Теҳрон: Равзана, 1376. - 330 с.
3. Оташӣ Манучеҳр. Мачмӯаи ашъор / Манучеҳр Оташӣ. – Теҳрон: Нигоҳ, 1386. - 1000 с.
4. Пурномдориён Тақӣ. Сафар дар мех / Тақӣ Пурномдориён. – Теҳрон: Зимистон, 1374. – 532 с.
5. Собир Бозор. Пайванд / Бозор Собир. – Душанбе: Ирфон, 1971. - 68 с.
6. Собир Бозор. Оташбарг / Бозор Собир. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 48 с.
7. Собир Бозор. Гули хор / Бозор Собир. – Душанбе: Ирфон, 1978.
8. Собир Бозор. Аз «Гули хор» то «Симхор» (Гулчини шеър) / Бозор Собир. - М.: Интрансдорнаука, 2003. – 255 с.
9. Фаррухии Сиистонӣ. Девони ашъор. Қасида / Фаррухии Сиистонӣ. - Теҳрон: Дурҷи 3.
10. Чадвик Чарлз. Самбулисм; тарҷумаи Маҳдӣ Саҳобӣ / Чарлз Чадвик.- Теҳрон: Марказ, 1375. – 88 с.

МАХСУСИЯТҲОИ ШЕЪРИ АНДЕШАҲОИ ОТИФИИ ТАСВИРИИ БОЗОР СОБИР

Дар мақола қайд карда мешавад, ки дар шеър наметавонад воситаи ягонаи дастхӯрдаи тасвири бадеии эҳсосот ва воқеият вуҷуд дошта бошад. Ҳар як шакли бадеӣ, вақте ки мавриди истифодаи ҳамагонӣ мешавад, фардияти аввалинаи худро аз даст дода, боиси маҳдуд гаштани фазои парвози хаёлоти бадеӣ мегардад. Дар ашъори ғиноии андешаҳои отифии тасвирии Бозор Собир махсусиятҳои решагии истеъдоди шоирии ӯ, ҳамчун самимият ва назари ашёвӣ ба воқеият, ба зуҳур меоянд. Дар онҳо эҳсосот ва таассурот тасвир мешаванд, то зикр, яъне воситаҳои тасвири бадеӣ бештар ба истифода мераванд. Дар баробари ин, муаллифи мақола дар ашъори ғиноии андешаҳои отифӣ чӣ гуна ба хидмати на танҳо инкишофи воқеа, балки дар аксари ҳолат барои инкишофи эҳсосот, андеша ва таассурот омадани сучаро низ баррасӣ менамояд. Моҳияти масъала на дар воқеа, балки дар махсусияти идроки шоир аст, ки онро бо назари хаёлангези эҷодии худ мебинад, ки дар ӯ эсосоти мусалсалро бедор мекунад. Муаллиф боз дар эҷодиёти Бозор Собир мавҷуд будани анвои дигари ашъорро қайд мекунад, ки дар онҳо воқеа ва ё ашё мақоми аввалиндараҷа дошта, шахсияти ғиноӣ зери партави онҳо зоҳир мешавад.

Калидвожаҳо: шеър, бадеият, тасвирӣ, эҳсосот, воқеият, андеша, таассурот, воқеа, ғиноӣ, мусалсал, шакл, муҳтаво.

ОСОБЕННОСТИ ЛИРИЧЕСКОЙ МЕДИТАТИВНО-ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ ПОЭЗИИ БОЗОРА СОБИРА

В статье отмечается, что в поэзии не может быть общего, наработанного способа художественного изображения чувств и действительности. Каждая художественная форма, став предметом общего пользования, теряет первончальную индивидуальную особенность, ограничивает свободный полет воображения. В лирических медитативно-изобразительных стихотворениях Бозора Собира проявляются самые существенные особенности его поэтического таланта – искренность, открытость, вещественность видения. В них чувство и переживания больше изображаются художественными средствами, они не называются, а изображаются. Наряду с этим, автор статьи анализирует, как сюжет в лирических медитативно-изобразительных стихотворениях выражает не только развитие событий, а в большинстве процесс развития чувств, раздумий, переживаний. Сущность проблемы содержится не в событии, а в свойстве восприятия поэта, который видит его воображаемым творческим взглядом, вызывающий у него ассоциативные чувства. Еще автором отмечается, что в творчестве Бозора Собира есть и другие виды стихов, в которых события или предмет играют первостепенную роль, а лирическая личность проявляется под их отражением.

Ключевые слова: поэзия, художественность, изобразительность, чувство, действительность, раздумья, пережевания, событие, сюжет, лирический, ассоциативность, форма, содержание.

FEATURES LYRICAL MEDITATIVE. VISUAL POETRY BOSORA.

The article points out that poetry may not be shared, tried and tested method of artistic representation of feelings and reality. Every art form, becoming the subject of General use, loses personalnew individual feature restricts the free flight of imagination. Lyrical meditative visual poems Bosora Collec manifested the essential features of his poetic talent – honesty, openness, objectivity of vision. Their sense and feelings are portraved more artistic means, they are not called and displaved. Along with this, the author of the article analyzes how the story in lyrical meditative visual poems expresses not only the development of events, and most of the process of development of feelings, thoughts, experiences. The essence of the problem is not the event, and the property of perception of the poet who sees his imaginary creative view, calling him an associative feelings. Even the author notes that in the work of Bosor, there are other types of verses which event or object play a major role, and the lyrical personality manifests itself in their reflection.

Key words: poetry, artistry, visual, feeling, reality, thoughts, perejivaniya, event, plot, lyrical, associative, form, content.

Сведения об авторе: ***Аскар Хакимов*** – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела современной таджикской литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. А. Рудаки АН РТ. Телефон: **(+992) 918-61-01-77**. E-mail: **askar_hakim@mail.ru**

ИҚБОЛИ ЛОҲУРӢ ВА АБУЛҚОСИМИ ЛОҲУТӢ
(таҳлили муқоисавии ашъор ва афкор)

Р. Ваҳҳобзода
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар нигоҳи аввал ин ду суханвари тавоно ба эътибори мавқеияти фикриву ақидатӣ чун ду қутби мухолиф ба назар мерасанд. Бо ин ҳол чӣ ниёзе ва чӣ асосе ҳаст, ки ин ду суханвари тавонои адабиёти форсизабон бо якдигар муқоиса ва муқобала шавад.

Аввалан, бояд гуфт, ки дар ибтидои садаи XX агар бихоҳем ду тан шоиреро имтиёз бидиҳем, ки бар тибқи суннатҳои дерини адабӣ бар он кӯшидаанд, то афкору орои адабӣ ва фалсафию иҷтимоии худро бар пояи системаи нав ба мухотаби худ ироа бидиҳанд, пас ин ду шоир ҳастанд ва ба ин хотир аст, ки таъсири онҳо дар адабиёти мо маҳдуд ба таъсир дар завқу салиқа ва сабку услуби адабӣ набуда, балки таъсир дар ҷаҳонбинӣ ва шинохту маърифати воқеият аз тариқи каломи бадеъ аст. Яъне, ҳам Лоҳутӣ ва ҳам Иқбол талош кардаанд, то қабл аз сурудани ашъори омӯзандаи худ, пешзаминаи фикрӣ ва ақидатии пазириши ин сурудаҳоро дар зеҳни хонанда ба вуҷуд биёранд ва аз ин рӯ, кори худро аз ислоҳи тафаккури фалсафӣ ва иҷтимоии ҷомеаи худ шурӯъ намудаанд ва дар ин роҳ ногузир даст ба навиштани назира ва ҷавобия ба машҳуртарин осори адабии маҳфуз ва таъсиргузор дар зеҳни ҷомеаи худ задаанд. Зеро ин роҳро наздиктарин роҳе барои ислоҳи фикрии хонандаи худ донистаанд. Вақҳи муштараки ҳарду суханвар дар ин марҳала он аст, ки онҳо талош кардаанд, то хонандаи худро аз асорат ва таслими пиндоре, ки ба унвони тақдир ва қисмати азалӣ пазируфтаанд, берун оранд. Аз ин нигоҳ, ашъори ин ду шоир дар ин марҳала он қадр ба якдигар шабоҳат дорад, ки имкон дорад навиштаҳои яке дар девони дигарӣ дарҷ гардад. Масалан, ин шеъри Иқбол дар девони Лоҳутӣ ғариб нахоҳад буд:

Хоҷа аз хуни раги муздур созад лаъли ноб,
Аз ҷафои деҳқудоён кишти деҳқонон хароб,
Инқилоб, эй инқилоб [4, 145].

Ва ё ин шеъри Лоҳутӣ дар девони Иқбол:

Ватан вайрона аз ёр аст, ё агёр, ё ҳарду?
Мусибат аз мусалмонҳост, ё куффор ё ҳарду? [15, 16].

Ва, албатта, бо шинохтӣ бар ин нукта, ки манзури Лоҳутӣ аз «мусалмонон» ҳамаи ҳамватанон, дар муқобили хоричиҳо (куффор) мебошад, бар тибқи тасаввури ом.

Ҳамчунин, комилан имкон дошт, ки Лоҳутӣ бо майли тамом ин байти Иқболро дар дафтари худ бинависад:

Мункири Ҳақ назди мулло кофар аст,
Мункири худ назди ман кофартар аст [4, 389].

Ҳарду шоир дар таъкид бар зарурати истиқлол ва ҳуввият он қадар муболиға мекунанд, ки ҳатто аз талхгӯйӣ нисбат ба мухотаби худ парҳез наменамоянд.

Лоҳутӣ мегӯяд:

Эй коргарон, абди тавонгар нашавед,
Маҳкуми шаҳу шайхи бадахтар нашавед.
Ҳар кас ба ҷаҳон майли саворӣ дорад,
Эй коргарон, вале шумо хар нашавед [15, 168].

Иқбол мегӯяд:

Одам аз бебасарӣ бандагии одам кард,
Гавҳаре дошт вале назри Қубоду Ҷам кард.
Яъне аз хӯйи гуломӣ зи сагон хортар аст,
Ман надидам, ки саге пеши саге сар хам кард [4, 239].

Мавриди хитоби ҳар ду шоир дар бештари осорашон ҳамаи мардуми мазлуми Шарқ, бахусус Шарқи мусалмон, мебошад ва ҳарду дар рӯёрӯйӣ бо таҳоҷум ва таҷовузи Ғарб қарор доранд.

Лоҳутӣ:

Қурбони рӯшноиву нуру сафои Шарқ,
В-он боғи дилкашу ҷамани дилкушои Шарқ…
Эй он ки шарқро ба Урупо фурӯхтӣ,
Эй бешараф, бигӯ чӣ харидӣ ба ҷойи Шарқ [15, 18].

Ва, албатта, достони «Сафари Фарангистон», ки бештари қитъаҳо ва байтҳои он бо шарқияҳои Иқбол ҳамхонии комил дорад:

Дар иқлими савдогарон зар худост,
Ба зар ҳар касе бандаи бенавост.
Дар он ҷо ки сад қасри обод ҳаст
Мапиндор як рӯҳи озод ҳаст.

Амиру вазиру дабиру фақир
Ба қонуни сармоя ҳастанд асир [4, 295].

Иқбол мегӯяд:

Роздони ҷузву кул аз хеш номаҳрам шудаст,
Одам аз сармоядорӣ қотили одам шудаст [4, 261].

Он гуна ки дар аввал ишора шуд, ҳарду суханвар ислоҳи фикрии хонандаи худро аз тариқи ислоҳи андешаи адабӣ ва фалсафӣ парваришёфта, дар азҳони онҳо ба воситаи осори барҷастаи пешиниён анҷом бидиҳанд. Назира ва ҷавобияҳои Лоҳутӣ ба Фирдавсӣ, Хайём, Хоқонӣ ва дигарон ва ҳамчунин назира ва ҷавобияҳои Иқбол ба Носири Хусрав, Саъдӣ, Ҳофиз ва Мавлоно аз ҳамин мавқеъ суруда шудааст. Ба истисноі баъзе мавориди муштарак дар умум миёни назира ва ҷавобияҳои ин ду суханвар як фарқи усулӣ вуҷуд дорад. Лоҳутӣ афкори пешиниёнро дар ниҳоят аз назари эътиқодӣ ва ҷаҳоншиносии ғоӣ (ниҳоӣ) ва назари синфӣ ва ё материалистиро ҷойгузини он мекунад. Ин равиш дар он осори Лоҳутӣ, ки бо тасарруфи андаке дар қолаби шеъри пешиниён офарида шудаанд, ба сурати барҷаста ошкор мегардад. Масалан, дар ин рубоӣ, ки дар қолаби рубоии маъруф ба номи Хайём мебошад:

Май хӯрдану шод будан ойини ман аст,
Озод будан зи куфру дин дини ман аст.
Гуфтам ба арӯси фатҳ: "Кобини ту чист?"
Гуфто: "Огаҳии синфи ту кобини ман аст" [15, 264].

Дар ин ҷо устод Лоҳутӣ танҳо як калима аз мисраи аввал (ба ҷойи "даҳр" "фатҳ" ва мисраи охири рубоиро, ки дар асл "Гуфто: "Дили хуррами ту кобини ман аст" мебошад, бар муроди худ тағйир дода, асари дигареро ба вуҷуд овардааст.

Вале Иқбол мехоҳад, ки бардошт ва тасаввури иштибоҳии хонандаро аз он осор бартараф ва маънои аслии он осорро, ки бар муроди Иқбол ва мутобиқ бо омӯзаҳои қурьонист барои хонанда бозгӯйӣ ва фикри ӯро ислоҳ намояд. Бо ин ҳол ҳам дар баъзе мавридҳо чунин ба назар мерасад, ки Иқбол андешаи комилан тоза ва муғойир бо назариёти адиби пешинро талқин мекунад. Масалан, дар ҷавоб ба ин абёти Саъдӣ:

Яке қатра борон зи абре чакид,
Хиҷил шуд чу паҳноі дарё бидид,
Ки ҷойе, ки дарёст ман чистам,
Гар ӯ ҳаст, ҳаққо, ки ман нестам [12, 313].

Иқбол дар идомаи ин суханони Саъдӣ аз забони дарё мегӯяд:

Валекин зи дарё баромад хурӯши:
Зи шарми тунукмоягӣ рӯ матӯши.
Тамошои шому саҳар дидаӣ,
Чаман дидаӣ, баҳру бар дидаӣ.
Гуҳар шав, дар оғӯши қулзум бизӣ,
Дурахшонтар аз моҳу анҷум бизӣ [4, 227].

Албатта, лозим аст зимнан таъкид шавад, ки назари фавқи Саъдӣ, ки гӯё нақд мешавад, дар таълимоти ӯ мутлақ нест ва афкори ӯ фаротар аз ин аст, ба тавре ки ба афкору орои Иқбол комилан ҳамхонӣ дорад, аз ҷумла дар мавриди нақши инсон дар сарнавишт. Чунончи дар ин қитъа баён шуда:

Ризқ ҳарчанд бегумон бирасад,
Шарти ақл аст ҷустан аз дарҳо.
Бе ачал ҳеч кас гарчи намурд,
Ту марав дар даҳони аждарҳо [4, 118].

Аммо дар ин лаҳза ин қитъа аз шеъри Саъдиро Иқбол барои баён ва нақди он рӯҳиёти фарогире, ки дар ҷомеаи мусулмонони даврони ӯ густариш ёфта буд, бисёр муносиб меёбад ва ба ин восита заминаи посухи ҳамчунин муносибро фароҳам месозад.

Дар кулл ҳарду шоир дар марҳалаи инкор ва ислоҳ ва то ҷое дар марҳалаи тасдиқ, аз ҷумла тасдиқи зарурати истиқлол ва ҳуввият, бо ҳам ҳастанд вале дар ниҳоят, ки ба тасдиқи марҷаъ ва мабдаъи кулӣ ва олии мақсуд ва ҳадафи худ мерасанд, аз ҳам ҷудо мешаванд. Иқбол ба мавзӯъ аз дидгоҳи ирфони фаъол ва Лоҳутӣ ҳамоно аз дидгоҳи материалистӣ нигоҳ мекунанд.

Ин ҳамроҳии Иқбол бо Лоҳутӣ ва дар ниҳоят ҷудоии онҳоро метавон аз он пораҳое аз осори Иқбол таъбир кард, ки аз инқилоби Рус истиқбол карда ва идомати онро аз мавзеи ло илоҳ то иллалоҳ мехоҳад:

Русро қалбу ҷигар гардид хун,
Аз замираш ҳарфи ло омад бурун …
Кардаам андар мақомоташ нигаҳ,
Ло салотин, ло калисо, ло илаҳ…[4, 395].

Ва ин тавсияро аз забони Афғонӣ (Сайид Ҷамолиддин) чунин меорад. Вай дар муроҷиат ба миллати Русия мегӯяд:

Ту ки тарҳи дигаре андохтӣ,
Дил зи дастури куҳан пардохтӣ…
Боз меоӣ сӯйи ақвоми Шарқ
Баста айёми ту бо айёми Шарқ.
Куҳна шуд афрангро ойину дин
Сӯйи он дайри куҳан дигар мабин.
Кардаӣ кори худовандон тамом,
Бигзар аз ло ҷониби илло хиром…[4, 315].

Зимнан, ин ҷо беихтиёр номаи таърихии раҳбари инқилоби исломии Эрон ИмомХумайнӣ (р) ба унвони раҳбари Иттиҳоди Шӯравӣ Михаил Горбачёв ҳам ба хотир мерасад, ки ҳамчунин Русияро аз сароби фиребои ҷаҳони сармояпарастӣ хушдор медиҳад ва ба водии имон ба Ҳаққ фаро мехонад

Чи Лоҳутӣ ва чи Иқбол дар адабиёти Ғарб мутолиаи хуб доранд ва онро яке тарҷума ва дигарӣ бозгӯйӣ мекунад. Аз ин роҳ ба ҷуз мазомини нав, қолабҳои наверо низ барои назми форсӣ ба вуҷуд меоранд. Аз ҷумла, тарҷумаи «Сангари хунини» Виктор Ҳугу аз сӯйи Лоҳутӣ ва бозгӯйи шоиронаи «Нағмаи Муҳаммад»-и Гете дар шеъри «Ҷӯйи об»-и Иқбол, ки ҳарду ба навъе саршор аз рӯҳиёти навоварона аст.

Шояд барҷастатарин тафовут миёни ин ду шоири тавоно ва баҳақ адолатҷӯй наҳваи муроҷиати онҳо ба осори куҳан ва осори ҷаҳонӣ бошад, ки яке бештар аз дидгоҳи сиёсиву иҷтимоӣ будааст ва дигарӣ таҳқиқиву фалсафӣ. Чун адабиёти тоҷик ҳамеша бахше аз афкори фалсафии миллӣ буд, мебинем ки дар даврaҳои баъдӣ муроҷиат ба шеъри Иқбол бештар сурат гирифтааст.

Сарнавишти адабӣ ва таърихии ин ду суханвари баҳақ тавоно дар зимни муқоиса ба якдигар метавонад намунаи барҷастае дар ихтиёри мо барои имтиёз додан ба ҷараёнҳои фикриву адабии имрӯз низ бошад, ки оё идомати бақои кадом яке аз ин ду ҷараён бештар танзим шудааст: ситезу рӯёрӯйӣ ва инкори комили меҳварҳои аслии фарҳанги суннатӣ ба хотири аҳдофи сиёсӣ ва ё идомат ва такмили ин суннатҳо аз тариқи ислоҳ ва эҳёи тафаккури шахшуда ва ба суолҳои рӯз қобили посухгӯ сохтани он ва ҳамчунин ҳамзамон наву тоза кардани пероятҳои адабии ин афкор, яъне шаклҳо ва навъҳо ва сабку услуби адабӣ?

АДАБИЁТ

1. Асозода, Х. Адабиёти тоҷик дар садаи 20 / Х. Асозода.– Душанбе: Маориф, 1999.
2. Бертелс, Е. Э. Сарсухани девони Лоҳутӣ / Е. Э. Бертелс.– М., 1939.
3. Давронов, С. Вазни ашъори Абулқосим Лоҳутӣ / С. Давронов.– Душанбе: Дониш, 1974.
4. Иқбол, Муҳаммад. Куллиёти ашъори форсии Мавлоно Иқболи Лоҳурӣ / Муҳаммад Иқбол. - Теҳрон: Интишороти Саноӣ, 1373.
5. Иқбол, Муҳаммад. Пайғоми Шарқ / Муҳаммад Иқбол. – Душанбе: Адиб, 1987.
6. Иқбол, Муҳаммад. Садои Машриқ / Муҳаммад Иқбол. – Душанбе: Дониш, 1987.
7. Иқбол, Ҷовид. Зиндарӯд / Ҷовид Иқбол. – Душанбе: ЭрГраф, 2011.
8. А. Лоҳутӣ. Куллиёт. Ҷ. 1. / А. Лоҳутӣ. – Душанбе: Дониш, 1987.
9. А. Лоҳутӣ. Куллиёт. Ҷ. 4. / А. Лоҳутӣ. – Душанбе: Нашр.дав.Тоҷ., 1962.
10. А. Лоҳутӣ. Куллиёт. Ҷ. 5. / А. Лоҳутӣ. – Душанбе: Нашр.дав.Тоҷ., 1962.
11. Мусулмониён, Р. Фурӯғи шеъри ҷонпарвар / Р. Мусулмониён. – Душанбе: Ирфон, 1984.
12. Саъдии Шерозӣ. Куллиёти Саъдӣ / Саъдии Шерозӣ. – Теҳрон: Интишороти Форобӣ, 1386 ҳ.ш.
13. Ҳусейнзода, Ш. Гуфтор аз ганҷи сухан / Ш. Ҳусейнзода. – Душанбе: Ирфон, 1982.
14. Шукурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷики садаи бист / М. Шукурӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006.
15. Абулқосим Лоҳутӣ . Мунтахаби ашъор / Абулқосим Лоҳутӣ . - Душанбе: Ирфон, 1987.

ИҚБОЛИ ЛОҲУРӢ ВА АБУЛҚОСИМИ ЛОҲУТӢ

(таҳлили муқоисавии ашъор ва афкор)

Дар мақолаи мазкур ба таври мухтасар нигоҳ ва мавқеи умумии ду суханвари тавонои адабиёти форсизабони ибтидои садаи ХХ Муҳаммад Иқбол Доҳурӣ ва Абулқосим Лоҳутӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Асли масъала аз он иборат аст, ки ҳарду шоир, бо назардошти мавқеи умумии ҳифзи манфиатҳои мардуми мазлуми Шарқ, хонандаи худро аз асорат ва таслими пиндоре, ки ба

унвони тақдир ва қисмати азалӣ пазируфтаанд, берун оранд. Аз ин нигоҳ, ашъори ин ду шоир дар ин марҳала он қадр ба якдигар шабоҳат дорад, ки имкон дорад навиштаҳои яке дар девони дигарӣ дарҷ гардад. Лекин дар интиҳо Иқбол ба мавзӯъ аз дидгоҳи ирфони фаъол ва Лоҳутӣ ҳамоно аз дидгоҳи материалистӣ нигоҳ мекунанд.

Ҳарду суханвар ислоҳи фикрии хонандаи худро аз тариқи ислоҳи андешаи адабӣ ва фалсафӣ парвариш ёфта дар азҳони онҳо ба воситаи осори барҷастаи пешиниён анҷом бидиҳанд.

Калидвожаҳо: адабиёт, шоир, ирфон, ҷаҳонбинӣ, муқоиса, истиқлол, ҳуввият.

ИКБАЛ ЛАХОРИ И АБУЛЬКАСЕМ ЛАХУТИ
(сравнительный анализ поэзии и мысли)

В данной статье кратко рассматриваются общие взгляды и общая позиция двух знаменитых поэтов персоязычной литературы начала XX -го века Мухаммада Икбала Лахори и Абулькасема Лахути.

Суть вопроса состоит в том, что оба поэта, исходя из общей позиции защиты интересов угнетенных народов Востока, призывают их к бдительности, защите своих национальных интересов и борьбы за свободу. Они одинаково рассматривают чрезмерную привязанность своих народов к обычаям и суевериям как основную преграду на пути борьбы за свободу от угнетения западных колонизаторов. Однако, в итоге каждый из них настаивает на существенно различных способах решения данного вопроса.

Икбал выступает как реформатор традиционных общественно-философских и эстетических взглядов воплощённых в персидской литературе. А Лахути, в свою очередь, настаивает на революционное обновление мировоззрения своих читателей с позиции марксизма и материализма. Оба поэта, с целью подтверждения своих реформаторских и революционных взглядов, вступают в поэтическую полемику с классиками персидской литературы, в ходе которого формируется новая эстетическо-философское мировоззрение и новые поэтическтие формы в современной персидско-таджикской поэзии.

Ключевые слова: литература, поэт, мистицизм, мировоззрение, сравнение, независимость, менталитет.

IQBAL LAHORI AND ABOLQASEM LAHUTI
(comparative analysis of poetry and thoughts)

This article briefly discusses the common views and common position of the two famous poets of the Persian literature of the early 20th century, Muhammad Iqbal Lahori and Abolqasem Lahuti.

The crux of the matter is that both the poet, proceeding from the General perspective of the protection of the interests of the oppressed peoples of the East, urged them to be vigilant, protecting its national interests and struggle for freedom. They are equally considered excessive attachment of their peoples to the customs and superstition as the main obstacle to the struggle for freedom from the oppressive Western colonialists. However, in the end each of them insists on significantly different ways to solve this issue.

Iqbal acts as a reformer of the traditional social-philosophical and aesthetic views embodied in Persian literature. And Lahuti, in turn, insists on the revolutionary renewal of the worldview of their readers from the position of Marxism and materialism. Both the poet, to confirm its reformist and revolutionary views, enter into a poetic polemic with the classics of Persian literature, in which a new aesthetic-philosophical Outlook and the new poeticheskie forms in contemporary Persian-Tajik poetry.

Key words: literature, poet, mysticism, ideology, comparison, independence, and mentality

Сведение об авторе: ***Рустам Вассобзода*** – кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОЭМЫ «САЛАМАН И АБСАЛЬ» ДЖАМИ С ПЕРЕВОДОМ ХУНАЙНА ИБН ИСХАКА

М. Низомов
Таджикский национальный университет

«Саламан и Абсаль» является второй поэмой «Семерицы» Джами. Работа над поэмой, по видимому завершена в 1480 году. Поэма написана метром «Язык птиц» («Мантик-уг-тайр») Шейха Аттара и «Маснави» Мавлоно Джалаладдина Руми (рамал мусаммана махзуф (максур) –V–|-V–|-V-(~)). Это произведение Джами посвящена новой по тематике и содержании поэмы, корни сюжета которой восходят к древнегреческой литературе.

В литературе на фарси до Джами никто не создал под таким названием поэму. О происхождении сюжета данной поэмы среди исследователей нет единого мнения. Джами скорее всего пользовался сюжетом книги «Комментарии «Указания и наставления»» Ибн Сины» Насириддина Туси в двух вариантах, источниками которой были арабский перевод с гречкского Хунайна ибн Исхака и самого Ибна Сина [13, 16]. Всего до Джами существовало четыре варианта сюжета «Саламан и Абсаль» и основным источником служил перевод Хунайн ибн Исхак. На аллегорическое значнеие образов «Саламан и Абсаль» указывают его комментаторы Фахри Рози и Насириддина Туси. В предании Хунайн ибн Исхака преобладает влияние философии и греческой мифологии. У Абдаррахмана Джами чувствуется влияние суфийских поэм, в особенности «Маснави» Джалаладдина Руми.

Как в других поэмах Джами не всегда придерживается линии сюжета самых источников, перевод Хунайн ибн Исхака и комментарий Насириддина Туси. Несмотря на то, что Мавлоно Джами свою поэму написал на основе перевода Хунайна ибн Исхака, он в некоторых эпизодах ввел изменения. Эти изменения,

вероятно, носят идейный характер, так как в некоторых случаях то, что соответствует философии и мифологии Древней Греции, не соответствует исламскому познанию.

Переведённое сочинение Хунайна ибн Исхака очень кратко и малообъемной (11 страниц) [13, 5], а поэма Джами написана более подробно с дополнением рассказов и притч. Следует отметить, что эту кратность исследователи приводят в более краткой форме и некоторые главы неполны и несовершенны. Предания Хунайна ибн Исхака в произведениях, посвящённых теме «Саламана и Абсоля» приводятся по разному. Одно из различий между поэмой Джами и преданий Хунайна ибн Исхака находит отражение в греческой легенде: «Этот образованный падишах правил большим краем, имел сведения о влияниях небесных тел и знал тайн земных особенностей, изучал форм чар и колдовства» [13, 6]. То есть, этот образованный падишах кроме различных информаций, имел представлений об умственных науках, в частности об астрономии, занимался изучением форм чар и колдовства.

В поэме Джами шах имел зеркало, показывающее весь мир, поэтому он был осведомлён о тайнах мира, что у ученых является сердцем мудреца или совершенным человеком:

Имел шах зеркало, что весь мир показывает,
Что занавес от всех тайн мира открывает.
Как сердце ученого не был скрыть о него,
Ничто хорошее или плохое не скрыто [2, 434].

Другая проблема касается рождения Саламана. Согласно преданию Хунайна ибн Исхака и поэмы Джами, Саламан родился искусственно и без участия матери. В соответствии с преданием Хунайна ибн Исхака «Однажды шах пожаловался близкому и образованному другу на то, что не имеет детей. Шах не имел влечения к женщинам. Евклид в добрый час оказался там и взял из спины шаха воду и влил на мандрагору. Он стал ухаживать за растением до тех пор, пока растение не принял душу и от алхимии родился ребёнок, которого назвали Саламаном» [10, 93; 13, 6].

Такой уход за спермой шаха напоминают древнеиранских мифов. Согласно которым из спермы Каюмарса, остававшийся сорок лет (согласно другим легендам тридцать лет) на земле выросло растение под названием ревень (в Древнеримской мифологии Ceres) и вышла пара, которых звали Маши и Машиёна. «Мифология Маздясно основывается на то, что из спермы Каюмарса, который сорок лет оставался на земле вырастает двухтелое растение под названием ревень, из растения появляются супруги (самка, самец) под именами Маши и Машиёна» [3, 242].

Предание о неестественном воспитании Саламана в ревени, как мы знаем, исходит из древнеиранской мифологии и это предание распространено среди древних народов мира. Вырастание из спермы Каюмарса или первого человека и появление из неё пар под именами Маши и Машиёна, Мори и Мориёна, Махли и Махлиёна, Марди и Мардиёна и… является свидетельством распространения этого предания среди различных народов мира [3, 242].

Однако, Мавлоно Джами не указывает на воспитание спермы в ревени, а считает научным опытом мудрец, что заслуживает внимания:

Благожелательный мудрец как-то,
Страсть и женщине упрекнул перед шахом.
Принял меру, знание использовал,
Удивляя тем самым мудрецов.
Сперму без страсти принял у него,
Без матки как-то успокоил его.
Девять месяцев спустя родился
Ребёнок здоровый и невредимый [2, 411].

Джами акцентирует своё внимание на меру или научный опыт мудреца. Выведение без страсти спермы из семени шаха без матки, уход за ним в течении девяти месяцев и рождении здорового и невредимого ребёнка приводил некоторых учёных к удивительным выводам. Так, иранский ученый Кароматуллох Туфангдор об этом пишет следующее: «Мудрец вывел сперму шаха без страсти из поясницы шаха и после девяти месяцев родился здоровый ребёнок! Другие предания рассказывают другое о рождении Саламана и только Джами предлагает такое предание. Следует отметить, что после 500 лет по л.к. от рождения Саламана размышлять о такой теме в то время ныне кажется невозможным… Однако прошло только несколько десятилетий со момента появления мыслей о рождении лабораторного ребёнка. К тому же, способ выведения спермы из тела и создание зародыша только из сперматозоида всё еще кажется невозможным. К сожалению, согласно древним книгам, наши исследователи мало обращали внимания к рассматриваемой научной проблеме. Абулькасым Фирдоуси в «Шахнаме» ведет речь об использовании кесарево сечения в рождении Рустама, но никто не уделял должного внимания к нему» [11, 62].

Эти мысли Туфангдора заслуживают внимания и подчёркивание рождения Рустама посредством кесарево сечения является уместным. Хотя в мифологии народов мира неестественное рождение богатырей есть указание на необыкновенность героев, в исследованиях, относящихся к истории Древнего Ирана, есть

указания на эту проблему. Но научный опыт мудреца в поэме Джами всё ещё не нашел своего полного комментария и никто из исследователей не уделял этому внимание.

В предании Хунайна ибн Исхака Саламан после ожесточённого разногласия отца с его любовью к Абсалем, пытается утопиться в море вместе с возлюбленной. Но его отец даёт приказ духовенству воды спасти Саламана от гибели и эта интерпретация есть указание на море и океан в мифологии Древней Греции [13, 25].

Однако в поэме Джами влюблённые бросаются в пламя, в результате чего Саламан усилиями своего отца остается в живых, а Абсаль погибает:

Как Саламан услышал тот рассказ,
Халат спокойствия на себя порвал.
Веру в жизни он вдруг потерял,
Он мыслям о смерти как-то внял.
С Абсалем оказались в степи,
В сторону смерти он поспешил.
Повсюду холмы отрубил,
Собрал же в одном месте их.
Из этих холмов возвысилась гора,
Пламя бросил в гору и в эти холма.
Обе обрадовались этой пламени,
Бросились в пламя они взявшись за руки [2, 437-438].

Пламя в иранской и исламской культур имеет несколько свойств, два из которых считаются очищающим элементом и нормой проверки и экзамена. В преданиях и древних религиозных произведениях, в частности в легендах о Дороби Хурмуздёр рассказывается о том, что пламя имеет несколько сияний и от каждого сияния исходить очищение [3, 110].

Также в древней иранской мифологии пламя признаётся как средство испытания и экзамена. По словам Зумурради божье испытание посредством пламени, которое в мифологии упоминается как «вар» или «пасохт», является испытанием, где определялось виновность или невиновность людей. Это испытание состояло из питья воды серы, резания ножом, перехода через пламя и т.п. [3, 110]. В этом случае рассказ о переходе Сиявуша через пламя для доказательства своей невиновности служит хорошим примером.

В учениях ислама и мистических исламских произведениях большое внимание уделяется этим двум свойством пламени в совершенствовании личности и борьбе со страстью. В священном Коране и в комментариях к нему записан рассказ о том, как Ибрагима бросили в пламя, а он божьей помощью остаётся в живых. В мистических произведениях и в мистической культуре известно словосочетание «пламя испытания» с намёком на «пламя намрудийцев, которое не навредило Иброхиму [9, 4]. В маснави «Силсилат-уз-захаб» (Золотая цепь) Джами использует данное словосочетание в отношении к Ибрахиму:

Основное свойство пламени – это горение, что среди мудрецов применяется в значении сражении за веру и удаления животной страсти. Сожжение Абсаля вместо утопления в море является одним из начинаний, что не встречается в переводе Хунайна ибн Исхака и в комментариях Насируддина Туси и Исмаила Рези. Шайх Аттар Нишапури в поэме «Мантик-уг-тайр» (Язык птиц) подчёркивает, чтобы освободиться от силков страсти и встретится с настоящей любовью, нужно сгореть в пламени:

Из всего, что имеешь, пламя разжигай,
В пламя бушующее ногою ступай.
Если ничего не осталось, о саване не думай,
Без одежды и без обуви себя в пламя бросай.
Если имущество превратится в пепел,
То и убавится немного твоя спесь [1, 230].

Изображая самосожжение влюбленных, Джами подчеркивает, что Саламан, благодаря усилию мужчин, не сгорел в пламени и частое повторение этого слова свидетельствует о приверженности поэта к суфизму. Если в тексте перевода Хунайна ибн Исхака шах приказывает духовенству воды, используя магию и колдовство. В поэме Джами эту миссию выполняет усилие божьих рабов:

Шах был осведомлен о тайне той,
В смерти Абсаля усилие его.
Для собственной цели он щедрость проявил,
Сжег её, Салмана оставив в живых.
Мужские дела –удел мужчин,
Не скрыть усилие от мужчин.
Перед усилием мужчин это покажется,
Кто не проявит усилия – тот отрицатель [(2, 437, 438].

Абдулхай Хабиби о спасении Саламана от огня пишет: «Спасение Саламана от бушующего пламени в поэме Джами вместо мифологической легенды Греции устойчиво вошло в век Джами и называют его «химмати мардон» (усилием мужчин)» [13, 18].

«Химмати мардон» (усилием мужчин) значения: намерение, желание, воля, усилие, надежда, стремление, старание и т.д. в терминологии мудрецов – это внимание сердца к его намерениям вместе с силами духовенства в сторону Бога для собственного совершенствования или для другого… Усилие делится на три части: усилие наказания, усилие воли и усилие правды.

Однако усилие наказания – это абстракция сердца, состоящая из желаний, которые сбываются или нет. А усилие воли – это первый шаг верности мюрида. Это усилие общества и состояние мира. Усилие правды – это особое усилие и вдохновение гордых шейхов, великих мужей, которые избегают нечистой и желают общего единения. И усилие это внимание сердца и его намерениям вместе с силами духовенства в сторону Бога, чтобы совершенствовать себя и других, а он самое достойное из всего, что Бог внёс в сердце человека. Для его сохранения есть два признака: первый, обстоятельство, являющееся полной и конкретной уверенностью в получении желаемого. Второе, фактичность, в значении того, что все движения хозяина тому, которое своим усилием желает его, имеет соотношение и координации. Иначе, его не назовут волевой мужчиной [9, 1224 – 1225].

Тогда, по мнению Джами, усилие мужчин – это усилие совершенных мистиков, которые все мысли и их сердца направлены к Богу, этим способом они созревают и для достижения совершенства им способствуют последователи суфизма. В отношениях между духовным наставником и мюридом повеления духовного наставника подлежать обязательному исполнению и в этом заключается его авторитет перед мюридом. В суфийских книгах приводится немало рассказов о спасении последователей суфизма или мюридов с помощью приверженца в Бога, совершенных духовных наставников, а спасение Саламана соответствует учениям суфизма. Так, Айнулкузоти Хамадани в «Тамхидот» (Прославления), беседуя об этике воли, духовном наставнике и мюриде, в качестве примера приводит суру «Юсуф». Айнулкузот здесь Юсуфа представляет в качестве мюрида, а Якуба – в качестве духовного наставника: «Этика заключается в том, что мюрид должен говорить о своей жизни своему духовному наставнику, а духовный наставник ежедневно, ежечасно воспитывает его, предупреждает об опасностей, и различных становится идеалом для мюрида. Мюрид должен быть открыт сердцем и духовному наставнику, так как той может устранить его недостатки. Случай, происходивший с верным Юсуфом, имеет отношение к духовному наставнику и мюриду. Тогда Якуб сказал: Первый завет духовного наставника мюриду заключается в следующем: никому не открой своё сердце…» [12, 32].

В преданиях Хунайн ибн Исхака Венера – это небесная богиня, которая в древнегреческой мифологии представляется так богиня красоты, танца, пении и веселья. Хунайн ибн Исхак пишет: «После этого мудрый учёный Венеру представил нам духовное лицо и постоянно приходил к ней» [13, 11]. Здесь становится ясно, что он относится к Венере как к богине.

Венера в мифологии и культуре римлян именем Venus признавалась как богиня красоты и любви, а греки называли её Афродитой (Aphrodite). Эта планета почти во всех культурах мира именуется как богиня красоты, любви и плода родня. В Иране с древности называли её Нохидом, а другое её имя – Анахито – богиня воды. В «Авесте» один из длинных яштов – «Обоняшт» посвящается богине воды Нохиду. Она описывается как красивая и статная девушка, уделяющая огромное значение браку, чистой и непорочной любви. В Иранском мифологии пятница соотносится с Нохидом и водяным лотосом. Арабское название Венеры, как планеты, - Зухра. Это звёзда радости и веселья, звёзда женщин, украшений и роскоши. Её называют певицу неба. В исламской культуре, особенно в комментариях к Корану, в комментарии 102 аята суры Бакара приводится легенда о двух ангелах – Хоруте и Моруте, которые спустились на землю и влюбились в некую женщину, которую звали Зухра (Венера) [6, 31] и «они именем всемогущего Бога спускались на землю и вновь поднимались на небо, её обучали и после полного её обучения эта женщина именем всемогущего Бога отправилось в небо, но не послушалось Бога и не вращалась с ангелами» [6, 44]. Согласно некоторым легендам, Бог превратил её в звёзду, то есть название звёзды исходит от имени женщины по имени Зухра.

Так, Мавлоно в «Маснави» пишет:

С плохого дела побледнела она,
В Зухру – планету Бог её превращает… [4, 24].

Баде'уззаман Фурузонфар в комментарии к этому бейту приводит следующее: «В этом бейту есть указание на поэму о Хоруте и Моруте, которых охватила гордыня, с неба спустились на землю, были обольщены женщиной по имени Зухра, пили вино, красили кровь и занялись прелюбодеянием. Зухра обучалась у них великой имени Бога, полетела на небо и Бог превратил её в небесную звезду» [12, 233].

В иранской мифологии и в исламских легендах упоминается Зухра или Нохид как красивая и сладкоголосая женщина, её называет также певицею неба. В этом смысле Джами говорит следующее:

Зухра среди небесных тел будто звезда,
Перед нею затеряется любая краса.
Если покажет свою красоту,
Затмит она и Солнце и Луну.
В достатке не сравнится никто,
В пирах веселее её [2, 442].

Конец предания Хунайна ибн Исхака имеет отношение к правлению Саламана и его удивительным делам, написанию этой легенды на семи досках, созданию молитв, открытию дворца Хирман помощью Аристотеля, которые отсутствуют в поэма Джами. Только в письменном завещании отца Саламана можно найти содержание одного предложения из завещания Саламана: «Знание и правление просите у великих и совершенных людей, так как неполноценные кроме изъяна и коронов ничего не могут дать» [13, 11]. В этом смысле Джами пишет:

Короче говоря, каждый, кто творит зло,
Блага жизни он религии предпочтёт.
Нет в мире никого глупее его,
Никому не делает глупец добро.
Дела религии и света всего,
Разумным людям доверяй и всё [2, 445].

Из сравнительного исследования поэмы «Саламан и Абсоль» Джами и переведённого предания Хунайна ибн Исхака становится ясно, что между этими двумя произведениями существуют большие различия. Хотя Джами своего поэму написал в основе переведённого текста Хунайна ибн Исхака, но в зависимости от творческой цели ввёк изменения в некоторых частях поэмы. Переведённый текст Хунайна ибн Исхака написана на основании греческой мифологии и философии, в то время как поэма Мавлоно Джами соответствует исламской культуре и мистицизму.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аттар Нишапури, Фаридаддин. Язык птиц («Мантик-ут-тайр») / Фаридаддин Аттар Нишапури; предисловия, подготовка текста и комментарий Мухаммадризо Шафеи Кадкани. - Тегеран: Сухан, 2004. – 440 с (на ар. гр.).
2. Джами, Нуреддин Абдуррахман ибн Ахмад. Поэма "Семь престолов"(«Ҳафт авранг»). Том 1 / Нуреддин Абдуррахман ибн Ахмад Джами; предисловии Аълохона Афсахзода. - Тегеран: Центр иранской исследовании, 1378. - 912 с (на ар. гр.).
3. Зумурради, Хумайро. Комроративный анализ религий и мифологий в "Шахнаме" Фирдоуси, "Пятерица" Низами и "Язык птиц" Аттара / Зумурради Хумайро. - Тегеран: Заввор, 2006. - 569 с.
4. Мавлави, Джалаладдин Мухаммад ибн Мухаммад. Поэма о скрытом смысле («Маснавии маънавӣ ») / Джалаладдин Мухаммад ибн Мухаммад Мавлави; на основе подготовленном тексте Никольсона, с предисловием Абдулхусайна Зарринкуба. - Тегеран: Ахуро, 2005. - 1008 с (на ар. гр.).
5. Никелсон, Роналд Алан. Комментарии к "Поэма о скрытом смысле (Маснавии маънавӣ") Мавлав. Том 1. / Роналд Алан Никелсон; перевод Хасана Лохути.– Тегеран: Компания научных и культурных издательств, 2014. - 585 с (на перс. яз).
6. Перевод "Комментарии Табари" (Тарҷумаи "Тафсири Табарӣ"); подготовка текста и комментарий Н. Салимов, Н. Зохидов, Н. Гиёсов, А. Хасанов, А. Самиев. - Душанбе: Бухоро, 2014. - 822 с (на тадж. яз.).
7. Перевод и комментарии «Указания и наставления»(«Ишорот ва танбеҳот») Ибн Синь»: сочинение доктор Хасан Маликшохи. - Тегеран: Суруш, 1991. - 589 с (на перс. яз.).
8. Рези, Исмоил. Жизнь духов («Ҳаёт-ун-нуфус") / Рези Исмоил; подготовка текста и комментарий Мухаммадтаки Донишпажух. - Тегеран: Фонд доктор Махмуда Афшора, 1990. - 578 с (на ар. гр.).
9. Саиди, Гулбобо. Сводный словарь мистических терминов. На основе произведений Ибн аль-Араби / Гулбобо Саиди. - Тегеран: Заввор, 2012. -1269 с (на перс. яз.).
10. Саттори, Джалол. Введение к мистической символистике / Джалол Саттори. – Тегеран: Издательство Марказ, 1994. - 187 с (на перс. яз.).
11. Туфангдор, Кароматуллах. Жизнь и творчество Абдуррахман Джами / Туфангдор, Кароматуллах // Избранное "Семь престолов" (Гузидаи "Ҳафт авранг") Нуреддин Абдуррахман Джами; подготовка, предисловие и комментарий Кароматуллоха Туфангдора. - Тегеран: Издательство научных и культурных изданий, 1998. - 366 с.
12. Фурузонфар, Бадеъуззамон. Комментарии к "Священной Месневи (Маснавии шариф)". В 3-х томах / Бадеъуззамон Фурузонфар. - Теегеран: Заввор, 2009. – 1236 с. (н перс. яз.).
13. Хабиби, Абдулхай. Взгляд на «Саламан и Абсаль» Джами и её давность / Абдулхай Хабиби. - Кабул: Издательство «Ассоциация Джами», 1964. - 53+32 с (на яз. дари).

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ДОСТОНИ «САЛАМОН ВА АБСОЛ» ҶОМӢ ДАР ТАРҶУМАИ ҲУНАЙН ИБН ИСҲОҚ

«Саламон ва Абсол» достони дуюми «Ҳафт авранг» - Ҷомӣ мебошад ва онро дар соли 1480 ба анҷом расонидааст. Достон бо вазни «Забони паррандаҳо» («Мантиқ-ут-тайр») Шайх Аттор ва «Маснавӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ (рамал мусаммана маҳзуф (мақсур) –V–┼V–┼V-(~)) эҷод шудааст. Ин асари Ҷомӣ ба мавзӯоти аз чиҳати мазмун ва мундарича нав бахшида шуда, аз адабиёти Юнони қадим маншаъ мегирад. Аз таҳқиқоти муқоисавии достони «Саламон ва Абсол»-и Ҷомӣ ва ривояти тарҷумгардидаи Ҳунайн ибн Исҳоқ маълум мегардад, ки байни ин ду асар фарқиятҳои назаррас мавҷуд аст. Ҳарчанд Ҷомӣ достони худро дар асоси матни аз ҷониби Ҳунайн ибн Исҳоқ тарҷумгардида навишта бошад ҳамлекин вобаста аз мақсади эҷодӣ ба якчанд қисмати достон тағйирот ворид намудааст. Матни тарҷумагардидаи Ҳунайн ибн Исҳоқ дар асоси асотир ва фалсафаи юнонӣ навишта шуда, достони Мавлоно Ҷомӣ ба фарҳанги исломӣ ва тасаввуф мувофиқат менамояд.

Калидвожаҳо: Мавлоно Ҷомӣ, Ҳунайн ибн Исҳоқ, «Саламон ва Абсол», адабиёти Юнони қадим, мазмун ва мундарича, асотир ва фалсафаи юнонӣ, фарҳанги исломӣ ва тасаввуф.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОЭМЫ «САЛАМАН И АБСАЛЬ» ДЖАМИ С ПЕРЕВОДОМ ХУНАЙНА ИБН ИСХАКА

«Саламан и Абсаль» является второй поэмой «Семерицы» Джами. Работа над поэмой, по видимому завершена в 1480 году. Поэма написана метром «Язык птиц» («Мантик-ут-тайр») Шейха Аттара и «Маснави» Мавлоно Джалаладдина Руми (рамал мусаммана махзуф (максур) –V–┼V–┼V-(~)). Это произведение Джами посвящена новой по тематике и содержании поэмы, корни сюжета которой

восходят к древнегреческой литературе. Из сравнительного исследования поэмы «Саламан и Абсоль» Джами и переведённого предания Хунайна ибн Исхака становится ясно, что между этими двумя произведениями существуют большие различия. Хотя Джами своего поэму написал в основе переведённого текста Хунайна ибн Исхака, но в зависимости от творческой цели ввёл изменения в некоторых частях поэмы. Переведённый текст Хунайна ибн Исхака написана на основании греческой мифологии и философии, в то время как поэма Мавлоно Джами соответствует исламской культуре и мистицизму.

Ключевые слова: Мавлоно Джами, Хунайн ибн Исхака, «Саламан и Абсаль», древнегреческая литература, тематика и содержание, греческая мифология и философия, исламская культура и мистицизм.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE POEM "SALAMAN AND ABSAL" JAMI TRANSLATION HUNAIN IBN ISHAQ

"Salaman and Absal" is the second poem "Samerica" Jami. Work on a poem, apparently completed in 1480. The poem is written in meter "Language of birds" ("Mantiq-ut-tavr") the Sheik of Attar and "masnavi" of Mavlono Rumi (musamman of the Ramal meter (Maksur) –V–|-V–|-V-(~)). This work Jami devoted to new topics and the content of the poem, the roots of the story date back to ancient Greek literature. From a comparative study of the poem "Salaman and Absal" Jami and translated legends Hunain Ibn Ishaq it is clear that between these two works there are big differences. Although Jami your poem written in the basis of the translated text Hunain Ibn Ishaq, but depending on the artistic goals never change in some parts of the poem. The translated text Hunain Ibn Ishaq written based on Greek mythology and philosophy, while the poem Mavlono Jomi consistent with Islamic culture and mysticism.

Kev words: Mavlono Jomi, Hunain Ibn Ishaq, "Salaman and Absal", ancient Greek literature, topics, Greek mythology and philosophy, Islamic culture and mysticism.

Сведения об авторе: ***Мухриддин Низомов*** - кандидат филологических наук, доцент, докторант кафедры истории таджикской литературы Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 918-71-43-50**

ТАҲМИДИЯ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ХОҶУИ КИРМОНӢ

А. Сатторов
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода

Наът ё худ таҳмидия дар адабиёти форсии тоҷикӣ таърихи куҳан дорад. Ҳанӯз дар ибтидои ислом донишмандони эрониасле, монанди Ҷабала ибни Солим, Ҳушом ибни Абдумалик, Абдуҳамид ибни Яҳё ва алалхусус, Рузбеҳ писари Додвеҳ, маъруф ба Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ, ҳини нақли осори паҳлавӣ ба арабӣ ба таҳмидия ибтидо гузоштаанд. Таҳмидия дар истилоҳи улуми адабӣ ба маънии бисёр ҳамд гуфтан аз барои Худо ва зикри номи Ӯ ва адои эҳтиром аст ба паёмбари ислом - Муҳаммади Мастафо (с) дар садру хутбаҳо ва дебочаи китобҳо [2, 94].

Абулато Камолиддин Маҳмуд ибни Алии Кирмонӣ, ки бо тахаллуси Хоҷу шуҳрат дорад, яке аз бузургтарин шоирони орифи адабиёти форсу тоҷик буда, дар таҳаввули ғазал мақоми аввалиндараҷа дорад.

Хоҷу низ дар сурудани таҳмидия, яъне дар тавҳиди Бори Таъоллоҳ ва наъти Расули Акрам (с) ҳамон суннати пешиниёнро идома додааст, аммо дар ин масъала сабку баёни хосси худро дорад. Таҳмидияи Хоҷу бештар ирфонӣ буда, саршор аз шӯру завқ ва сӯзи ишқу иштиёқи дидор буда, дар он андешаҳои каломию фалсафии шоир бо афкори ирфонияш омехта баён шудаанд. Чизи дигаре, ки дар таҳмидияҳои шоир ҷолиби таваҷҷуҳанд, ҳамоно, корбурди санъатҳои бадеӣ мебошад. Санъати бароати истеҳлол аз муҳимтарин санъатҳоест, ки дар таҳмидияи Хоҷу ба кор рафтааст. Баъди ин санъати талмеҳ асос ва ташкили таҳмидияи шоирро ташкил мекунад. Хоҷу аз оятҳо ва ё қисмате аз оятҳои Қуръон, маъниҳои онҳо, саргузашту корнамоии пайғамбарон, ки номашон дар ин китоби осмонӣ зикр шудааст, мафҳуму алфози Қуръон ва мазмуни аҳодис дар ашъораш ба кор бурдааст.

Дар ибтидои девони Хоҷу ду ғазал, яке дар ҳамди Худо дигаре дар наъти Набӣ (с) омадааст, аз беҳтарин абётест, ки дар таҳмидияи адаби форсии тоҷикӣ суруда шудаанд.

Дар таҳмиди Худованд гӯяд:

Гӯёи беталаффузу бинои бебасар,
Донои бетафаккуру дорои бемалол [1, 327].

Дар тамҷиди ҳазрати Паёмбар (с) гӯяд:

Эй ба ғалтоқи «лаумрук» бар қади қадри ту рост,
Чун ту шамшоде зи боғи «қум фаанзир» бар нахост [1, 112].

Шоир он улфат ва муҳаббати беназире, ки нисбат ба Қуръон ва маорифи динӣ доштааст, бо ҳунармандӣ теъдоде аз оёт ва аҳодисро дар шеъри худ ба кор бурдааст.

Аз ҷумла, дар байти зерин бо ҳунари суханпардозӣ аз мазмуни тоҷикии асмои Илоҳӣ истифода намуда, Офаридгорро ба чаҳор сифати бечунучарояш сутудааст, ки саршор аз мазмуну фишурдаҳои Қуръони мачид мебошад:

Султони бандапарвару Қаҳҳори сахтгир,
Дайёни адлгустару Саттори бурдбор [1, 153].

Дар ин байт шоир аз чаҳор исми илоҳӣ, ки онро «Асмо-ул-ҳусно» меноманд, дар чор мавзеи ба худ хос ёд кардааст. Масалан, исми «Қаҳҳор», ки ба маънии «бисёр чирашавандаа», «пирӯзманд», «ғолиб ва тавоно», «пуриқтидор» ва «муқтадир» аст. Шоир дар мисраи аввал мегӯяд, ки Худованд бо муҷиби он, ки подшоҳи банданавоз аст, бо вучуди ин боз бисёр сахтгир аст, ки касе дар муқобили

сахтии ӯ тоб оварда наметавонад. Чуноне ки қайд намудем, ин исм сифате аз сифатҳои Офаридгор буда, Худованд дар ояти 39-уми сураи «Юсуф», ояти 12-и сураи «Раъд», ояти 48-уми сураи «Иброҳим», ояти 65-уми сураи «Сод», ояти 4-уми сураи «Зумар» ва ояти 16-уми сураи «Ғофир» зикр кардааст. Аз ҷумла, дар ояти 16-уми сураи «Ғофир» мефармояд: «*Он рӯз, ки ҳамагон ошкор шаванд, ҳеҷ чиз аз онҳо бар Худо пӯшида намонад. Дар он рӯз фармонравоӣ аз они кист? Аз они Худои яктои қаҳҳор!*» [3, 202].

Хоҷу дар мисраи охири байти мазкур аз сифатҳои «Дайён (бисёр чира, ғолиб)» ва «Саттор (бисёр пӯшанда, пардапӯш, пардадор, пӯшидани гуноҳи бандагон)»-и Худованд истифода намуда, мегӯяд: Танҳо Ту подшоҳ ва султони додгустару айбпӯши гуноҳи бандагонӣ.

Ё дар байти зерин аз бениёз ва мустағнӣ будани Худованд, аз ёрӣ ва аз костагиву нуқсонот орӣ будани давлати ӯро баён намуда, мегӯяд:

Султони бевазиру ҷаҳондори «лам язал»,
Дайёни беназиру Худованди «ло язол» [1, 326].

Хоҷу бо тарзи суханварӣ дар ин байт Офаридгорро сутуда, дар мисраи аввал Худовандро бо сифатҳои «ҷаҳондори лам язал», яъне, «ҷаҳондори ҷовидона» васф карда мегӯяд: Он Зот султони бевазир аст, яъне, ниёзе ба вазир надорад ва ҷаҳондории ӯ ҳамеша пойдору ҷовидон ва пояндаву безавол буду мемонад. Дар мисраи дувум калимаи «дайён» истифода шудааст, ки он номе аз номҳои Худованд буда, маъняяш «қозӣ», «ҳоким» ва «муҳосиб» мебошад. Шоир дар ин байт аз подшоҳӣ ва фармонравои замину осмон, яъне он Холиқи якто сухан мегӯяд. Хоҷу дар мисраъ аз мазмуни оятҳое, ки дар бораи соҳиби мулк ва фармонравои коинот будани Парвардигор далолат мекунанд, суд ҷустааст. Масалан, дар ояти 26-уми сураи «Фурқон» Худованд чунин мефармояд: «*Фармонравоӣ дар он рӯз, ба ростӣ, аз они Худои раҳмон аст. Ва барои кофирон рӯзе душвор хоҳад буд*». Ин оят далолат ба рӯзи маҳшар мекунад, ки дар он рӯз тамоми подшоҳону фармонравоён худ ба кӯмаку ёрӣ ниёз доранд ва дар он рӯз подшоҳи ҳақиқӣ маълум мешавад. Дар китоби «Саҳиҳи Бухорӣ» омадааст, ки Офаридгор дар он рӯз осмонро бо дасти рост ва заминро ба дасти дигар гирифта, сипас мегӯяд: Манам подшоҳ, манам қозӣ, кучост подшоҳони замин ва канӣ ҷабркунандагон ва канӣ саркашону мутакаббирон [4, 469]. Дар ин маънӣ Худованд дар ояти 48-уми сураи «Иброҳим» мефармояд: «*Он рӯз, ки замин ба замине ғайри ин замин бадал шавад ва осмонҳо ба осмоне дигар ва ҳама дар пешгоҳи Худои воҳиди қаҳҳор ҳозир оянд!*» [3, 125]. Инчунин, ин байт ишора ба ояти 16-уми сураи «Ғофир» аст, ки зикри онро дар боло баён намудем.

Шоири ориф ҳамчун солики роҳи Ҳақ ва сарсупурдаи дини Муҳаммад (с) аз бори гуноҳ ба Худо муноҷот карда, дар охири сухан Паёмбари Исломро (с) шофии умматони гунаҳгор дониста, мегӯяд:

Гар чурми мо чу раҳмату фазли ту бехад аст.
Охир шафиъи мо на ба маҳшар Муҳаммад аст!? [1, 113].

Дар байти дигар шоир аз ачзу бечорагӣ ва нотавонии худ ба даргоҳи он Зот рӯй оварда, аз он талаби омурзиш мехоҳад ва ба бахшандагии ӯ итминон дошта мегӯяд:

Хоҷу гар илтимос аз ин дар кунад, равост,
Аз подшаҳ иҷобат в-аз бандагон суол [1, 327].

Хоҷу дар ин байт аз малакаи суханварӣ ва нуктапардозии хеш истифода намуда, аз санъати тарҷума кор бурда, мазмуни ояти қуръониро бо забони тоҷикӣ баён намудааст ва ин иқтибос аз ояти 146-уми сураи «Бақара» аст, ки Худованд мефармояд: *«Чун бандагони Ман дар бораи Ман аз ту бипурсанд, бигӯ, ки Ман наздикам ва ба нидои касе, ки Маро бихонад, посух медиҳам. Пас, ба нидои Ман посух диҳанд ва ба Ман имон оваранд, то роҳи рост ёбанд!*» [3, 12].

Бештар ғазалиёти шоир саршор аз маънавиёти ирфонӣ буда, дар он оёт ва аҳодис нақши асосӣ дорад, ки Хоҷу бо корбурди оятҳои қуронӣ ва аҳодиси набавӣ андешаҳои ирфониашро баён намудааст.

Хулоса, таҳмидияҳои Хоҷуи Кирмонӣ, пеш аз ҳама, аз ояҳои қуръонӣ ва аҳодиси набавӣ сарчашма мегирад. Ин каломи раббонӣ ва аҳодиси набавӣ зиннати дигаре ба таҳмидияи шоир зам намуда, талмеҳоти исломӣ ва суханони бузургони дин низ истифода шудааст, ки аҳамияти тарбиявӣ ва арзиши эстетикии онро афзудааст.

АДАБИЁТ

1. Куллиёти ашъори Хоҷуи Кирмонӣ / Бо иҳтимом ва тасҳеҳи Аҳмад Суҳайли Хонсорӣ. – Теҳрон, 1391. - 728 с.
2. Исрофилниё Шарифмурод Раҳимзода. Мероси адабии Носири Бухороӣ ва такомули ғазали ошиқонаи орифона дар асри XIV / Исрофилниё Шарифмурод Раҳимзода. – Душанбе, 2013. - 338 с.
3. Қуръони Карим; матни асл ва тарҷумаи маъноҳои он ба забони тоҷикӣ. Матни тарҷумаи тоҷикӣ ва тавзеҳоти Муҳаммадҷон Умаров. - Душанбе: Ирфон, 2007. - 606 с.
4. Қумшаӣ Муҳйиддин Ҳусайн Илайҳи. Сесаду панҷоҳу шаш рӯз дар суҳбати Қуръон / Муҳйиддин Ҳусайн Илайҳи Қумшаӣ. – Теҳрон, 1390. - 956 с.
5. Сулаймонӣ С. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ. Чопи дувуми ислоҳшуда ва иловашуда / С. Сулаймонӣ. - Душанбе: ЭР-Граф, 2010. - 1562 с.

ТАҲМИДИЯ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ХОҶУИ КИРМОНӢ

Дар мақола сухан аз таъсирпазирии шоири бузурги ибтидои қарни XIV Хоҷуи Кирмонӣ аз Қуръон ва аҳодиси набавӣ меравад. Таҳмидияҳои Хоҷуи Кирмонӣ, пеш аз ҳама, аз оятҳои қуръонӣ ва аҳодиси набавӣ сарчашма мегирад. Ин каломи раббонӣ ва аҳодиси набавӣ зинати дигаре ба таҳмидияи шоир дода, аҳамияти тарбиявӣ ва арзиши эстетикии онро афзудааст.

Муаллиф бо далелҳои илмӣ собит менамояд, ки сарчашмаи асосии таҳмидияи Хоҷу ин Қуръон ва ҳадисҳои набавӣ мебошад.

Калидвожаҳо: Аллоҳ, Пророк, таҳмидия, Қуръон, ҳадис. Оят, Саттор, Қаҳҳор, Хоҷуи Кирмонӣ, ғазал.

РОЛЬ ТАХМИД В ГАЗЕЛИ ХОДЖУ КИРМОНИ

В статье речь идёт об оде великого поэта начала 14 века Ходжуи Кирмони из Корана и высказывания Пророков. Ходжуи Кирмони имея большую симпатию и неограниченную любовь к Корану и религиозному образованию, с большим мастерством некоторые использовал аяты и хадисы из Корана в своей оде.

Автор с приведением научных фактов доказывает, что главным источником произведения Ходжу является Коран и высказывания пророка Мухаммада.

Ключевые слова: Аллах, Пророк, тахмид (ода), Коран, хадис, аят, Саттор, Каххор, Ходжуи Кирмони, газель.

THE ROLE OF TAHMID IN THE GAZAL OF KHOJUI KIRMONI

The article focuses on the tahmid (ode) in the gazal of great poet early XIV century Khojui Kirmoni with the Qur'an and the tradition of the Prophet Muhammad. Author with the scientific facts proves that the main source of Khoja's poetry is a tradition of the Holy Quran and the Prophet Muhammad.

Key word: lord, Muhammad, Prophet, irresistible (qahhor), Cover (Sattor), Khojui Kirmoni, Gazal.

Сведения об авторе: ***А. Сатторов*** – аспирант Таджикского государственного института языков им. С. Улугзаде.
E-mail: **Amirhamza-1983@mail.ru**

ПРОЦЕСС ТЕОГНОЗИСА В ИРФАНИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ МИР САЙИД АЛИИ ХАМАДОНИ

К. Кодиров
Курган-Тюбинский государственный университет им. Носира Хусрава

Причину духовности процесса теогнозиса Мир Сайид Али Хамадани относит к тому, что она связана с её присутствием в явлениях действительности. Эта причина – необходимость сотворения. Бог есть необходимая причина. Всё, что существует в действительности и всё, что происходит в ней, есть причина и её исследование необходимо.

Человек - существо, ищущий истину, и это – его внутренняя потребность. Познание Бога – явление духовное и сущность его заключена в том, что любознательность с самого начала сотворения заложена в его душе. А это значит, что человек знаком с сущностью и духовно знаком и с Богом. Бог – любовь, которую ищет человек:

На дида бувад, ки ҷустуҷӯяш накунад,
На кому забон, ки гуфтугӯяш накунад.
Ҳар дил, ки дар у меҳри илоҳи набувад,
Гар пеши саг афкананд, буяш накунад.
(То не око, которое не ищет его
И нёбо и язык, которые не говорят о нём.
Всякое сердце, в котором нет любви к Богу,
Если кинешь его собаке, не станет даже обнюхивать его) [8, 64].

Бог – «необходимо – сущее», сотворившее «возможно – сущее». Необходимо – сущее, существо которое необходимо, его существование возможно – сущее. Человеческий рассудок видит существование и существо, которые являются возлюбленными Бога – есть возможно - сущее.

Углубляясь в рассуждения, Мир Сайид Али Хамадани доказывает, что «таухид» есть не что-либо иное, как то же «необходимо-сущее», а «сущее» не может быть «возможным». Все существа в мире есть «возможно – сущее», следовательно, среди них нет никакого «необходимо-сущего».

Мир Сайид Али Хамадани в трактате «Истилоҳоти суфия» («Суфийские термины») о «таухид» упоминает в таких характеризующихся выражениях, как «من حيث هو» (в его отношении), «هويت غيبي» (потусторонняя сущность), «حقيقة الحقايق» (истина истин), «بياض مطلق از نور مطلق» (абсолютная белизна от абсолютного света), «اولويت و حق و احديت ذات و احديت» (божественность, истина, единичность сущности, абсолютная сущность) и т.п. «Необходимо-сущий», идентичный «таухиду», - непознаваем, ибо не имеет ни описания, ни изображения. «Необходимо-сущий» («таухид») есть поступки, служащие прикрытием от опасностей и спасительным положением [8, 76].

В ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани серьёзное внимание уделяется вопросу о человеке «до сотворения» («قبل از منها»). Согласно этой концепции, человек не простое творение из праха: он очаровательное существо из другого мира. Более развернуто эта легенда гласит, что дух человека в

субстанции духа индивидиума пребывает в другом мире и прилетает, как птица, на землю, чтобы приобрести временное гнездо, с мыслью о возвращении. В поэзии эту концепцию Мир Сайид Али Хамадани излагает под названием «чужбинная жизнь человека на земле». В соответствии с этой идеей, человек в течение своей жизни живёт на земле в качестве странника. Муртаза Мутаххари по этому поводу пишет: «Говорят, это к тому, что «мы» есть действительно наше «мы», который является божественным духом «و نفخت و فيه من روحي», который Бог вдохнул в него, залетел сюда из своей прародины и должен вернуться на свою родину. Здесь же родина камня, родина праха, родина глины, родина растений, родина животных, это есть на сто процентов творений естества, но мы не являемся каким-то стопроцентным естественным творением. Та, другая наша действительность есть что-то потустороннее от реальности. Там – наша прародина, с которой нас разлучили. Поэтому мы здесь чужие» [6, 121-122].

В этом ирфаническом воззрении человек мечтает о бессмертии, о вечности, поэтому на этом свете чувствует себя чужим, а своё стремление представляет настолько значительным, что сущий мир кажется слишком узким для его полета. И причиной этому – то, что свою мечту мы унаследовали из тогдашней жизни. Человек в ирфанической поэзии изображается в образе мечты, желаний, боли, страстей, разлук.

Дух в ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани предвечен и божественен, составляет одно целое с Богом. В существе духа множество и единство действительны, более того, их единство – сама действительность. Множество является сущностью вахдата (единство) и, как творец, вбирает в себя всё сотворенное в собственной субстанции. Вахдат (единство), являясь существом Истины, произошел из манифестации лика материального мира. Этот акт Мир Сайид Али Хамадани изображает в газели «تجلی جمال» («Манифестация лика»):

آنکه بر هر ورقی نقش جمال تو غرق آبست که یک قطره نابد بخشید
ور ز کام غم عشق تو فرو رفت آنکه خاک طُرّهٔ مشکین تو بویی نشمید
از پی آب چو ماهی همهٔ عمر طپید برون ز خود اندر طلب سعی کرد
وانکه بی خویش درآمد به یکی لحظه بسیعقل طلب کرد همه نیافت و
ورنه نزدیکتر از دوست کسی هیچ ندید جهل از حرم قرب مرا دور افکند
مست عقشند به بادی که از آن کوی تو لید جمالش همه ذرّات وجود
همه در عین وصالند چه پیر و چه مرید پردهٔ لطفند، چه هشیار و چه مست
یافتی گنج حقیقت، که برین نیست چو تو ارا همه بینی همه دانی به یقین
شبنم جان علایی سوی خورشید تابش عکس رخش چون ز پس پرده بتافت

(Тот, кто на каждом листе не увидел отражение твоего лика,
Тонет в воде, которая подарила тебе прозрачную каплю.
И если спасти тоски от разлуки с тобой ушёл под землю
Тот, кто не понюхал аромат твоих мускусных кудрей хоть раз,
Тот, кто не в себя постарался в твоём поиске,
Всю жизнь, как рыба, барахтался из-за воды.
Тот, кто разумом всю жизнь искал, не нашёл,
А тот, кто не в себя выступил, за мгновение дошёл.
Спячка невежества отбросила далеко от храма близости,
Не то, ближе друга никто никогда не видал.
От блеска его лика все частицы сущего
Опьянены любовью от ветра, идущего с той улицы.
Все взращены милостью: что трезвый, что пьяный,
Все в пору соития: что наставник, что последователь.
Если ты его видишь всем, принимаешь за всё, наверняка,
Нашел клад истины, больше которого не найти.
Когда отражение его лика засияло из-за завесы,
Роса души Алайи устремилась к солнцу) [7, № 546, Л. 377ª].

В ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани самостойное тело существования не имеет; оно имеет предназначение служить средством осуществления миссии духа. В раскладе этой теории, важно заметить, как Мир Сайид Али Хамадани объясняет существо множественности духов и их связь с Абсолютным Духом. Важность этого обстоятельства заключается в том, что о структуре взаимоотношений духов с Абсолютным Духом существует три концепции: хулук, таквин, судур. Понятие «хулук» в общих чертах носит признаки семитского мышления. Понятие «таквин» нашло свое выражение в культе «сына божьего». Понятие «судур» имеет родство с типом аллегорического или метафорического мышления. Понятие «хулук» подчеркивает противоречие между сущностью Бога и духом тварей, различие между которыми подобно различию отношений между творцом и сотворённым. Что касается «таквина» (сотворение), то оно в системе единства измеряет соотношение Бога с духом. Понятие «судур» (выпуск) относится к предмету объяснения воли. Если понятие «хулук»

рассматривает отношение Творца к сотворённому, то понятие «судур» касается присутствию Творца в сотворённом [3, 27-28].

Мир Сайид Али Хамадани в своей ирфанической поэзии придерживается принципа необходимости ступеней и стоянок на пути духовного просветления – непременных элементов «таухида». В «Асрор ун-нукта ё тавҳиди ирфонӣ» («Тайны точки или ирфаническое единство») он изображает «ирфанический таухид» как «вачҳ» (лик), а «вачҳ» - это изображение познания Бога. Нравственное просветление же в этом ряду выступает как упорядочение действительности. Просветление, которое преследует мудрец, есть порядок, в котором познание Бога является важным столпом, но в целевом отношении опять, же входит в орбиту «божественного просветления».

В «Асрор ун-нукта ё тавҳиди ирфонӣ» («Тайны точки или ирфаническое единство») познание Бога – это познание всего. Все должно быть познано на фоне познания Бога и в связи с идеей «таухида». Такой расклад идеи познания – просветления определяет различение вообще познания от «божественного просветления». К тому же, познание в интерпретации Мир Сайида Али Хамадани есть мыслительный и субъективный акт.

Арифы в этой делеме всегда следовали первому влечению и никогда не проявляли интереса ко второму. Ирфан, хранящий в себе всяческие сокрытия, самые тонкие свои мыслительные построения мистического порядка всегда извлекались из ислама. По этому поводу Муртаза Муттахари пишет: «Свои первоначальные ценности как в сфере практики, так и сфере теории, ирфан занимал в самом исламе, поэтому свои построения в этом направлении он выражает в формах правил, установлений и принципов, хотя подвергался и внешнему воздействию, особенно воззрений ишракийской философии» [6, 98].

Темой всякой ирфанической поэзии служит «таухид». Таухид – единение с Богом - в теоретическом каламе (богословии) и прикладной философии рассматривает благословские аспекты темы, при котором всякое усилие направляется на усвоение аргументации и избегание «сугра» и «кубра», дабы было достигнуто словесное заключение. В «таухиде» - единение с Богом - калам (богословие), философия, аргументация–все подчиняются исключительно целям ирфана–достижению соликом (странствующим) престола божественности, приближения его к порогу Господства.

Указанное положение в интерпретации Мир Сайида Али Хамадани выглядит таким образом: лучи солнца божественной субстанции должны озарить просторы самосознания, капли дождя возникновения – растворяются в океане вахдата (единство) таким образом, чтобы и следа от них не осталось: (Ту дар ӯ гум шав, ки тавхид ин бувад – ты исчезни в нем, что и есть таухид). Развернуто это излагается так:

Гар ту хоҳӣ, то бад-ин манзил расид,
То ки мӯе мондайӣ, мушкил расӣ.
Ҳар кӣ дар дарёи ваҳдат гум нашуд,
Гар ҳама одам бувад, мардум нашуд.
То нагардӣ бехабар аз ҷисму ҷон,
Кай хабар ёбӣ зи ҷонон як замон.
Гар ҷаҳоне роҳ ҳар дам биспарӣ.
Гоми аввал бошадат, чун бингарӣ.
Ҳич солик роҳро поён надид,
Ҳич кас ин дардро дармон надид.
Ҷумлаи мардон ниҳон ин ҷо шуданд,
Аз ду олам бенишон ин ҷо шуданд.
Ошиқон донанд дар майдони дард,
То фанойи ишқ бо ишон чӣ кард.
(Если ты желаешь достигнуть этой стоянки
От тебя осталось на волосок, добраться трудно.
Всякий кто аннигилировался в океане единства,
Если даже Адам он, не будет человеком.
Пока ты не будешь в неведении о теле и душе,
Ни узнать тебе ничего о возлюбленной.
Если путь в цельй мир пройдёшь каждый миг,
Когда оглянешься – на первом шаге увидишь себя.
Никакой путник не увидал конца этого пути,
Никто не увидал излечения от этой болезни.
Все мужи исчезли здесь,
Не осталось следа от них в двух мирах.
Только влюблённые знают на поле боли,
Что с ними сотворила аннигиляция любви) [9, 169].

В трактате Мир Сайида Али Хамадани «Асрор ун-нукта ё тавҳиди ирфонӣ» («Тайны точки или ирфаническое единство») точка в ирфанической поэзии воспевается как «таухид» - единение с Богом и «вахдати вуджуд» (единства сущего). «Точка» предстаёт как существо букв и сокрытий, на которых создается ирфаническая поэзия. «Точка» в ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани предстает концом всего, началом всего, в разгаре начала – концом и в разгаре сокрытии – явью в манифестациях. Более того, в ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани точка проявляет себя кладезью тайн совершенной премудрости Творца, так как истина точки входит в ряд особых букв и слов, вбирая в себя всевозможные тайны цифр и знаков. «Точка» является первоматерией и основной материей божьих букв и слов. «Точка» является материей истин букв, цифр и первоматерии, деталями знаков слов, посредством которых на полированных страницах листа появляются формы слов. Поэтому Мир Сайид Али Хамадани в своей ирфанической поэзии точку считает носительницей наивысшей действенности и беспримерного приобретения. Между этими двумя истинами располагаются два мира – мир знаков и букв, мир чисел и цифр. Эти два мира являются заветной тайной Творца в бескрайном мироздании и никому не под силу снять завесу с этой тайны, разве что возлюбившие и созерцающие. «Точка» или «таухид», по выражению Мир Сайида Али Хамадани, подобна влаге, которая протекает по жилкам и веткам дерева, которые поглощают её и природа влаги завладевает жизненными путями веток, листьев, цветов, запахов и вкусов деревьев.

Движение точки в ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани происходит по восходящей линии, находящей свое выражение в «знаке». «Знак» в тройственных душевных и в духовных перемещениях происходит в иллюзорных, божественных мирах и в присутствии Бога. В поэзии ‘Арифа первой точкой предстает как «знак» о том, что идущий по пути «маърифат» (просветления) солик (странствующий) отвращает свою плоть от мирских соблазнов и очищается от чувственных осквернений и свои поступки аннигилирует в поступках Творца. Вторая точка в этой поэзии тоже предстаёт «знаком», в соответствии с которым солик (странствующий) уже очищает свою душу от неугодных поступков и непристойных качеств, а свою очищенную душу аннигилирует в атрибутах Бога. Третье проявление точки также предстается «знаком» продолжением самоочищения солика (странствующего). Здесь солик (странствующий) освобождается от «одежд существования собственной субстанции» и «проявлений собственных атрибутов и последствий своих деяний» и таким образом, что его деяния аннигилируются в деяниях Бога, атрибуты его – в атрибутах Бога и субстанция его – в субстанцию Бога». Здесь солик (странствующий) ощущает дуновение ветерка близость Творца и почувствует радость близости божественного рая.

В «Асрор ун-нукта ё тавҳиди ирфонӣ» («Тайны точки или ирфаническое единство») в связи с изображением четырех миров – загробного мира, царствия небесного, мира ангелов и вещей и человеческого мира – «точка» также изображается в четырех «знаках»: первая точка – это протяжение направления, которое указывает на первое опускание, под которым подразумевается снижение Бога от величия единичности на величие единства, при котором происходит его манифестация в загробном мире в образе бестелесного разума и духа со семеричными атрибутами и именами мира. Второй «знак» относится к снисхождению Истины от загробного, эпитетов и атрибутов в царствие небесном, которое называется миром заповедей и книги судеб. Третий «знак» относится к снисхождению Истины от царствия небесного в мир ангелов, который именуется миром чувств и свидетельствования, проявление которого происходит в формах небесных праотцов, как космических тел и планет, праматерей, как первичные элементы и тройственные порождения. Четвертый «знак» относится к конечному этапу снисхождения существования, при котором указание относится к снисхождению святейшей милости к миру людей и её проявлений в явлениях совершенствования человека в формах истин существования, которые являются отражениями имен Бога и атрибутов господня, в числе которых можно назвать такие, как жизнь, познание, воля, могущество, слух, зрение, речь [8, 19].

Если в теоретическом и прикладном ирфане споры идут вокруг теософии, то в «таухиде» речь идет о достижении соликом (странствующего) божественного владычества и его приближения божественности. Мир Сайид Али Хамадани писал: «Мне вздумалось высказаться о некоторых тайнах науки о точке и свойствах ее манифестаций в явных буквенных и самовольных образах, которые проявляются при назначений букв (которые указывают на достоинства манифестаций Бога), пересказать в том виде, в каком восприняла моя душа. К написанию этих страниц я приступил с восторгом и со знаками, а не в манере представителей официальных наук, которые в своих изложениях вопросы излагают с помощью аргументов» [8, 19].

В трактате «Зикрия» («Упоминания») ‘Ариф пишет: «Таухид – это то, когда священную долину шагов следует беречь от мусора случаев, избегать скопления низостей, не обращать внимания на всё, что увидишь и узнаешь, и так раствориться в абсолютной Истине, чтобы забыть о частности» (8, 70). Следовательно, «таухид» - единения с Богом - Мир Сайида Али Хамадани есть форма «вахдати вуджуд» (единства сущего), а «вахдати вуджуд» (единства сущего) - это единство действительности. Ядром «таухида» предстает Бог, а все, что находится вне субстанции Бога, представляет собой его манифестации. Ещё Джалал ид-дин Руми писал:

Мо одамҳоем ҳастиҳонамо,

Ту вуҷуди мутлақу ҳастии мо.
Мо ки бошем, з-у ту моро ҷони, ҷон,
То ки мо бошем бо ту дар миён.
(Мы – несуществующие существообразия,
Ты же – абсолютное наше существо.
Чтоб мы существовали, ты наша душа,
Дабы мы были с тобою в существовании) [3, 88].

В трактате «Асрор ун-нуқта ё тавҳиди ирфонӣ» («Тайны точки или ирфаническое единство») Мир Сайид Али Хамадани компоненты «таухида» рассматривает в теоретическом и прикладном частях ирфана. По свидетельству иранского исследователя Азизуллаха Майданчи, этот трактат с арабского перевел на фарси Ахмад б. Хадж Мирза Мухсин Ардебили Хали, известный под псевдонимом Имад ал-Фукара или Ахмада Хушневиса Имада. Исследователь, в частности, пишет: «И потому, что сочинение было написано на арабском языке, персоязычные писатели не могли в полной мере воспользоваться его полезными положениями о тайнах таухида, ирфанических тем – соответствовании аллегорий «точки» и манифестаций света единства в возможностях и способе возникновения возможностей от субстанций Истины. Исходя из этого положения, ничтожный бедняк Ахмад ибн Хаджи Мирза Мохсин Ардебили Хали, по прозвищу Имад ал-Фукара, по причине не имения научных и практических достоинств, с помощью духа величественного автора, да будет светлой его тайна, перевел эту книгу на фарси. При этом, когда возникали затруднения и непонятные места в тексте, он за помощью обращался к трудам святых ‘арифов и шейха Абд ар- Раззака Кашани и объяснения и толкования выносил в сноски. Затем, получив предварительное разрешение на издание у высокочтимого кутб ал-’арифина Хаджи Мирза Мухаммад-Али Хубби Хейдар ‘Абд ал- Футух… принял решение на издание и приступил к работе» [4, 3].

В своей ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани наставляет искателей божественной любви на освоение аллегорий «тайн таухида». Искатель любви (толиб) на этом свете известен, если он даже не облачён в наряды совершенства. Если искатель загробной жизни стремится покинуть сущий мир, искатель любви отрешается от обоих миров. Солик (путник) тот, кто в достижении цели шагами отказа смыть с экрана существования привычные банальности… Усердие толиба (искатель любви) выражается в том, что он не обращает внимние на все низменное, что существует на свете и не снимает с лица маску усердия лишь для обозрения лика возлюбленной, а это счастье достигается лишь тогда, когда талиб наносит черту отказа на письмена всех желаний:

То бодияи дард ба поён набарӣ,
Аз ҳич тараф роҳ ба дармон набарӣ.
То бар сари ному нанг гоме назанӣ,
Бӯе зи насими васли ҷонон набарӣ.
(Пока не пересечешь долину боли,
Ни с какой стороны не поступишься к излечению.
Пока не переступишь через «честь» и «гордость»,
И запаха соединения с возлюбленной не почуешь) [8, 116].

Первой стоянкой (манзил) на пути солика (странствующего) к Богу в ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани определяет как стоянка пробуждения – «منزل يقضه». При анализе душевного и духовного состояния человека Мир Сайида Али Хамадани прибегает к помощи специальных аллегорий и выражений, которые, несомненно, не выходят за пределы общей словесной структуры ирфанической концепции. Но при этом он не отказывается от эстетических концепций традиционных поэтики и риторики. Поэтому его поэтическая речь, красноречие, выговор, притча, ссылки, стихи, аллегория и многие другие достижения художественной речи в этой поэзии предстают обычным творческим явлением.

В своей ирфанической поэзии Мир Сайид Али Хамадани высказывает о человеке различные мысли, но при всём этом придает ему очень важное значение. Эту позицию он занимает в соответствии с общей концепцией ирфанического теогнозиса: ведь в этой концепции человек предстаёт эманацией Бога. Как макромир, человек в этой поэзии воспринимается как ворота в микромир, мир вещественный, откуда открывается другая дверь, уже к Богу. Человек должен общаться с Богом. Увидев Бога, человек становится способным видеть всё. Взглянем, как этот тезис поэт развертывает в стихах:

سر سودای تو در سینه هویدا بینند عکس رخش در همه اشیا بینند،
دو جهان پیش درش عیش مهیا بینند یک نفسی با تو مهیا گردد،
توتیای رمد دیدهٔ بینا بینند راهی، که سگ کوی تو بر وی گذرد،
خوشتر از مائدهٔ جنت مأوا بینند عشقت، که حمایتگر ما بینند،
آتشی، کز غم تو رخت دل و جان سوزد تبش نور تجلّی بینند
هر چه هست، آن همه آیینهٔ ز آتش روی تو در آیینه پیدا بینند
عود جان را همه شب سوخته در مجمر عشق صبا در دل از این جا بینند

دست همت به بد و نیک جهان چون دل او هر چه دورنگیاست، مبرّی بینند
سالکان توشهٔ این ره ز عنایت ساخته آخرت از محنت دنیا بینند
در پلاس تعب فقر بدو نازند کز پلاس غم او روی مسمّا بینند
جفت الجنّت چون کرد علایی کز تپق، رنج و تعب گنج مکافا بینند

(Влюблённые отражение твое лика видят во всех вещах,
Страсти любовные находят в своей груди.
Если кому-то подвернётся миг общения с тобой,
Два мира наслаждений у порога своего находит даром.
Пыль дороги, по которой собака твоей улицы проходит,
Находят тутией воспалённого глаза зрячего.
Муки твоей любви, которые защищают от всякой болезни,
Предпочитают угощению в райском прибежище.
Огонь, который от тоски по тебе сжигает ткани сердца и души,
Принимают за сияние света манифестации.
Всё, что существует, принимают за зеркало субстанции,
Желанный лик в тех зеркалах видят наяву.
Всю ночь, сжигая алое души в кадильнице любви,
Ароматное дыхание зари в сердце от того находят.
Руку усердия не оскверняют в мирских зле и добре,
Коль чувствуют сердце свободным от всяких лицемерий.
Припасом этой дороги путники сделали страдание,
Счастье загробной жизни в мирских мучениях.
В лохмотьях тоски по ней лицезрение улыбнется им.
Семь раев когда Алайи происследовал, [и понял],
Что после страданий и лишений увидят клад даров)

[7, № 546, Л. 373б-374а].

ЛИТЕРАТУРА

1. Абӯали ибни Сино. Осори мунтахаб / Абӯали ибни Сино. – Душанбе: Ирфон, 1980. - Ҷилди 2. – 416 с.
2. Кашф-ул-асрор // Гулчини ғазалиёт аз девони Шайх Абдурраҳими Давлат. – Душанбе: Ҳумо, 2000. – 32 с.
3. Майдончи Азизуллоҳ. Амир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Асрор ал-нуқта ё тавҳиди ирфонӣ / Майдончи Азизуллоҳ. – Теҳрон, 1359 (1991). – 301 с.
4. Мирзомуҳаммад Мударрис Оштиёнӣ. Манзумаи ҳикмати Сабзаворӣ: таҳқиқот бар шарҳ / Мирзомуҳаммад Мударрис Оштиёнӣ. – Теҳрон, 1352 (1984). – 342 с.
5. Муллоаҳмадов М. Бузургдошти инсон дар «Маснавии маънави»-и Ҷалолиддини Балхӣ: Офтоби маърифат / М. Муллоаҳмадов. – Душанбе: Пайванд, 2007. – С. 24-39.
6. Муртазо Мутаҳҳарӣ. Наҳзатҳои исломӣ дар сад соли охир / Муртазо Мутаҳҳарӣ. – Теҳрон, 1381 (2003). – 169 с.
7. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Ғазалиёт. Дастхати Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон / Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Рақами 546.
8. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Шоҳи Ҳамадон / Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ // Осори мунтахаб иборат аз чаҳор ҷилд. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 189 с.
9. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Шоҳи Ҳамадон /Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ // Осори мунтахаб иборат аз чаҳор ҷилд. – Душанбе: Ирфон, 1995. – 201 с.

ҶАРАЁНИ ТЕОГНОЗИС ДАР ШЕЪРИ ИРФОНИИ МИР САЙИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ

Дар мақола алоқамандиву сабабияти ҷараёни теогнозис дар шеъри ирфонии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ мавриди таҳлил қарор ёфтааст. Қайд карда мешавад, ки тавҳид дар шеъри ирфонии мутафаккир роҳест ба сӯйи маърифат ва худоштиносӣ.

Калидвожаҳо: Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, ирфон, шеър, тавҳид, ҳақиқат, моҳият, худо, ягонагӣ ва воқеият.

ПРОЦЕСС ТЕОГНОЗИСА В ИРФАНИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ МИР САЙИД АЛИИ ХАМАДОНИ

В статье рассматриваются причинно-следственные связи процесса теогнозиса в ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадони. Подчеркивается, что «таухид»-единение с богом в ирфанической поэзии мыслителя предстаёт как преодоление пути просветления и достижения положения бога.

Ключевые слова: Мир Сайид Алии Хамадони, ирфон, поэзия, таухид, истина, сущность, бог, единства, действительность.

THE PROCESS OF DIAGNOSIS IN ORGANICHESKOI POETRY OF MIR SAYID ALII HAMADONI

The article discusses the causation of the process of diagnosis in organicheskoi poetry of Mir Savid Ali Hamadoni. It is emphasized that "Tawheed"-the oneness with God in organicheskoi poetry thinker appears as the overcoming of the path of enlightenment and achieve the status of God.

Key words: Mir Sayid alii Hamadoni, irfon, poetry, Tawhid, truth, spirit, God, oneness, reality

Сведение об авторе: ***Каримджон Кодиров*** – и.о. профессор кафедры таджикской литературы Курган-Тюбинского государственного университета им. Носира Хусрава. Телефон: **985-19-22-25**

ИМОДУДДИН АЛ-ИСФАҲОНӢ ВА «ХАРИДАТ АЛ-ҚАСР»-И Ӯ

М. Н. Аминов
Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Абӯабдуллоҳ Имодуддин Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Ҳомид ибни Маҳмуд ибни Ҳабатуллоҳ маъруф ба Имодуддин ал-Котиб ал-Исфаҳонӣ соли 519 ҳ. мувофиқ ба 1125 мелодӣ дар шаҳри Исфаҳони Эрон ба дунё омадааст. Ӯ дар зодгоҳаш дар назди Ибни Ахвата аш-Шайбонӣ ал-Бағдодӣ, ки сокини Исфаҳон буд, забони арабиро меомӯзад. Ҳамон тавре ки ба форсӣ менавишт, ба он шакл арабинависиро омӯхт. Имодуддин ба мадрасаи низомияи Бағдод дохил шуда, касби илм намуд. Бо дониши васеи динию дунявӣ Имодуддин тавонист, дар мансабҳои гуногуни дарбори Халифаи Бағдод, Малик Нуруддин ибни Зангӣ ва Султон Салоҳуддини Аюбӣ адои вазифа намояд. Имодуддин ал-Котиб ал-Исфаҳонӣ баъди худ осори фаровони адабию таърихӣ ба ҷо гузошт. Асарҳои таърихии ӯ дарбаргирандаи ҳодисаҳои замонаш буда, саргузашти хонадони Салҷуқиёну Аюбиёнро бо тамоми аниқию дақиқӣ навиштааст. Дар радифи осори таърихӣ осори адабии ӯ миёни донишмандони Шарқу Ғарб мавқеи намоён дорад.

«Харидат ал-қаср ва ҷаридат ал-аср» яке аз асарҳои машҳури Имодуддин ал-Исфаҳонӣ мебошад, ки ҳамчун асари таърихию адабӣ дарбаргирандаи осору аҳволи шоирону адибон, амирону вазирон ва қозиёну фақеҳони шеърдӯстӣ нимаи дуюми асри V ва VI-и ҳичрӣ мебошад. Муҳаммад Баҳҷат ал-Асарӣ дар васфи ин китоб чунин мегӯяд: «Ин китоб ба гунаест, ки ковокии як асри пурраи адабиёти арабро пурра мекунад. Муаллиф кӯшидааст, то шахсиятҳоеро, ки дар сартосари кишвари паҳновари исломӣ, аз Шарқ то ба Андалус дар асрҳои VI ва ҷузъи асри V зиндагӣ кардаанд, дар он ҷо диҳад» [2, 11]. Аз гуфтаҳои боло фаҳмида мешавад, ки асар хусусияти «тазкиравӣ» доштааст. Бояд қайд кард, ки дар адабиёти форсу тоҷик ва араб чунин тазкираҳо ҷойи махсус доранд. Нахуст тазкирае, ки аз аҳволи шоирону адибони асри II ҳичрӣ маълумот додааст, китоби «ал-Бориъ»-и ал-Муначҷимӣ ал-Бағдодӣ мебошад. Абӯмансур ас-Саолибӣ «Ятимат-уд-даҳр»-и худро дар пайравии он навишта, ал-Бохарзӣ бошад, «Думят-ал-қаср»-и худро дар пайравии асари ас-Саолибӣ менависад. Ҳамин тавр, ба ин донишмандон пайравӣ намуда, Имодуддин «Харидат-ал-қаср»-и худро таълиф намудааст. Тазкиранигорон иброз доштаанд, ки ин асар 10 ҷилдро дар бар мегирад [8, 702], аммо тибқи маълумоти худи Имодуддин он аз 4- қисм (ҷилд) иборат аст. Муаллиф адибону шоиронро аз рӯйи минтақаҳо ҷудо кардааст: қисми шуарои Ироқ ва атрофи он, қисми шуарои аҷам, форс ва Хуросон, қисми шуарои Шом, Мавсил, Ҷазира, Бани Рабиа, Диёри Бакр ва атрофи он ва қисми шуарои Миср, Ҷазираи Сиқилия, Мағриб ва Андалус. Ҳаминро бояд гуфт, ки дар ҳар як қисм муаллиф аз насру назми шоирону адибон, амирону вазирон муфассал сухан мегӯяд ва ҳар як шаҳри бузургро бо навоҳии атрофаш зикр мекунад. Аз ин ҷост, ки муҳаққиқони баъдина, чун Муҳаммад Баҳҷат ал-Асарӣ, Шавқӣ Зайф, Аднон Муҳаммад Оли Туъма ва Шукри Файсал дар натиҷаи таҳқиқ ва шарҳу тавзеҳ адади ҷузъҳои онро ба 17 ҷилд расонидаанд, ки ба тариқи зайл аст: 6 ҷилд шуарои Ироқ, 3 ҷилд шуарои форс, 3 ҷилд шуарои Шом, 2 ҷилд шуарои Миср ва 3 ҷилд шуарои Мағриб ва Андалус. Мутарҷими китоби «Таърихи адабиёти араб»-и Броккельман, доктор Саид Яъқуб Бакр дар саҳифаи 7, ҷилди 6-и китоби мазкур дар ҳошия роҷеъ ба сол ва ҷойи нашри қисматҳои алоҳидаи китоби «Харидат ал-қаср» аз ҷониби муҳаққиқон чунин маълумотеро ироа мекунад: «Қисми шуарои Миср соли 1951 дар Қоҳира аз ҷониби Аҳмад Амин, Шавқи Зайф ва Иҳсон Аббос дар ду ҷилд ба чоп расид. Қисмати шуарои Мағриб аз ҷониби Муҳаммад ал-Марзуқӣ, Муҳаммад ал-Арусӣ ал-Матвӣ ва ал-Ҳайлонӣ ибни ал-Ҳоҷ Юҳайнӣ нашр шуда, як ҷузъи он соли 1966 дар Тунис аз чоп мебарояд. Қисмати шуарои Ироқ аз солҳои 1955 то 1976 дар се ҷилд (якум, дуюм ва чорум) бо кӯшиши Муҳаммад Баҳҷат ал-Асарӣ аз чоп баромад. Қисмати шуарои Шом бо саъйи Шукри Файсал, шурӯъ аз қисми шуарои Шом, соли 1968 дар Димашқ аз чоп баромад» [6, 6]. Соли 2000 муҳаққиқ Аднон Муҳаммад Ол Туъма дар се ҷилд қисмати шуарои форсро дар Эрон аз чоп бароварад.

Сабаби таълифи асар. Муҳаққиқи ироқӣ Муҳаммад Баҳҷат ал-Асарӣ дар муқаддимаи китоби «Харидат ал-қаср» дар қисми шуарои Ироқ сабаби навишти ин асари бузурги адабиро ба ду қисм ҷудо намуда, якеро ом ва дигареро хос шуморидааст. Сабаби омро ба ин сухани Имодуддин марбут медонад, ки гуфтааст: «Чун бузургии асри хешро дидам, агар ин насими форам даргузарад, хубиҳову некиҳои зиёд аз миён меравад….. Пас, ба худ раво дидам, ки шоҳкориҳои аҳли ин асрро ривоят намоям, то осори онҳо ҷовидона гардаду манораи баландашон зи нав бунёд шавад. Ман тозатарин афкори онҳоро дарёфтаму мураттаб сохтам….» [2, 3-4].

Муҳаммад Баҳҷат ал-Асарӣ сабаби хосро бо ин суханони Имодуддин ал-Исфаҳонӣ марбут намудааст: «Он чизе, ки –аввалан- маро барои ҷамъоварии ин китоб водор намуд, ин аст, ки ман ҳамасрони амакам ас-Садр аш-Шаҳид Азизуддин Абӯнаср Аҳмад ибни Ҳомидро дарёфтам. Онҳо шоироне буданд, ки ба ӯ рӯ оварда, аз атоҳояш сарфароз мешуданд. Бо мадҳияҳои худ ба ҳузураш меомаданду аз бахшишҳояш бонасиб мегаштанд….. Ман ба худ раво донистам, то ёди онҳоро зинда кунам ва бо амали хеш сипосгузорӣ ва эҳтироми онҳоро ба ҷо биёрам» [2, 7-8].

Аз гуфтаҳои боло аён мегардад, ки асри VI-и хичрӣ / XII мелодӣ олимону фозилони забардастеро ба арсаи таърих баровард, ки онҳо диққати муаллифро ҷалб намуда, ӯро ба сабти аҳволу осори онҳо дар ин ганҷинаи бузургӣ адабӣ ташвиқ намудааст. Аммо паҳлӯи дигари масъала он аст, ки Имодуддин ба хотири сипосу миннатдорӣ аз он шоироне, ки васфи амаки ӯро сутудаву фазлашро сано хондаанд, ин асарро таълиф намуда, бо ҳамин шукру сипоси хешро ба онҳо изҳор намудааст. Бо ин амалаш ӯ натанҳо шоирону адибон, амирону вазирон, фақеҳону қозиёни асри хеш, балки асри падарону бобоҳои худ, яъне асри V-и ҳичрӣ / XI мелодиро низ дар китобаш сабт намуд.

Яке аз ангезаҳое, ки боиси ба миён омадани «Харидат ал-қаср» гаштааст, ин ошноӣ ва мутолиаи Имодуддин ал-Исфаҳонӣ аз «Думят-ал-қаср»-и Абулҳасан ал-Бохарзӣ мебошад. Дар ҷилди 2-юми «Харидат ал-қаср» муаллиф, чун сухан аз васфу санои ал-Бохарзӣ мекунад, ишора ба тазкираи ӯ намуда, ҳамзамон чунин иброз медорад: «Ин китобро дар Исфаҳон дар китобхонаи Ҷомеи Тоҷулмулк мутолиа намудам. Ва ин маро ба навишти ин китобам ва зикри фазоили ин аср ва ҳар он чӣ, ки аз назму наср дар он ба миён омадааст, водор намуд» [4, 94]. Дар радифи сабабҳои зикршуда гуфторе низ ҳаст, ки шояд аз чашми муҳаққиқону тазкиранигорон дур мондааст. Муаллиф дар асари худ, ки бахшида ба қисми фузалои Исфаҳон аст, ҷойе аз бузургии аҳлу фазли Исфаҳон сухан гуфта, орзую омоли падари хешро нисбати ватаниаш ёдовар мешавад. Бо шавқ суханронии падар нисбати ватану диёр, нисбати бузургону хирадмандони сарзамини аҷдодӣ Имодуддинро таҳти таъсир қарор дода, барои ҷомаи амал пӯшонидани орзӯи падар даст ба таълифи асари мазкур зад. «Падарам Сафиюддин (Худо ӯро биомурзад) пайваста фазоили Исфаҳонро бароям ёдовар мешуд. Мақсадашро аз ин гуфтор баён карда, мефармуд: «Мехоҳам дар бораи Исфаҳон китобе таълиф намоям ва онро ба бобҳо ҷудо созам. Бузургону хирадмандони онро ҳанӯз аз замони Искандар то ба ин аср сано хонам, то ҳамагон донанд, ки Исфаҳон ба олам бузургонеро бахшид, ки ягон иқлим дар тӯли асрҳо, мисли онҳоро ба олам набахшида буд. Аз фузалои Исфаҳон нафаре аз он ғариб намонад, магар ҳар кучое бошад бо аъёну ашроф чун сарвар бошад.» Ман аз Худованди Бузург масъалат дорам, то маро барои амалӣ намудани орзӯи падар комёб гардонад. Китоберо таълиф намояму тибқи орзӯи падар онро ба бобҳо ҷудо созам» [3, 42].

Муҳтавои асар. Ҳамон тавре, ки ишора намудем, «Харидат ал-қаср ва ҷаридат ал-аср»-и Имодуддин ал-Исфаҳонӣ осори насрию назмии шоирони як асрро фаро гирифтааст. Гузашта аз ин, мо метавонем ин асарро асари «тазкиравӣ» низ номем, зеро дар он, дар баробари осори шоирону адибон, амирону вазирон ва қозиёну фақеҳон, маълумотҳои мухтасару муфид аз ҳаёту рӯзгори онҳо оварда мешавад ва тазкира ҳам бошад, аз маҷмӯи ашъори шоирон ва тарҷумаи ҳоли онҳо [9, 294] иборат аст.

Имодуддин ал-Исфаҳонӣ дар тазкираи худ кӯшидааст бехтарин суханони фузалои замонро гирдоварӣ намояд ва то ҳадди лозим насру назми онҳоро дар он ҷо диҳад. Аз жанрҳои адабӣ қариб аз ҳар адиб намуна оварда, гоҳо ба нақди он сухан меронад. Аз ин рӯ, Имодуддин асари худро ба боғе ташбеҳ кардааст, ки тамоми гулҳои рангоранг дар он рӯйидааст, онро ба баҳре ҳамгун кардааст, ки тамоми дурру гуҳар дар он нуҳуфтааст. Ӯ мегӯяд: «Ин китоб мисли бӯстони беназирест, ки ҳама навъи гулу райҳон дар он рӯйидааст. Мисли баҳрест, ки саршор аз дурру гуҳар. Мисли дунёест, пур аз ҳикмат, дарбаргирандаи фанҳову санъатҳо дар тозатарин маъниҳост» [2, 6].

«Харидат ал-қаср» дарбаргирандаи осору аҳволи афроди гуногуни табақаи ҷамъиятӣ буда, қисме, ки ба шуарои Аҷам бахшида шудааст, аз аҳволи нобиғагони адабиёти форсу тоҷик дарак медиҳад. Қисмати бештари ин донишмандон бо сабабҳои гуногуни сиёсию иҷтимоӣ бештари осори худро ба забони арабӣ навиштаанд, аммо он асолати фарҳангиеро, ки дар замири эшон нуҳуфта буд, нигоҳ дошта, бо забони арабӣ дар қолабҳои шеъри форсӣ эҷод кардаанд, ки муаллифи тазкира ба таври махсус онҳоро ишора кардааст. Қисмате, ки ба ҳаёту рӯзгори шоирони Аҷам бахшида шудааст, аз 3-қисм ва ё ҷилд иборат буда, чунин номгузорӣ шудааст:

«في ذِكْر فُضَلاء أهْل أصْفَهان» (ҷилди 1-юм)
«فِي ذِكْر فُضَلاء أهْل خُراسان و» (ҷилди 2-юм)
«فِي ذِكْر فُضَلاء أهل فارس» (ҷилди 3-юм)

Дар ҳар се ҷилд Имодуддин аз осори 217 шоиру адиб, ки амиру вазир ва қозиву фақеҳ ва ғайра буданд, намунаи насру назм овардааст. Жанрҳои назмие, ки онҳо эҷод намудаанд иборат аз ғазал, қасида, насиб, қитъа, рӯбоӣ ва урчӯза мебошад. Осори мансури онҳо ба услуби сачъ, ки дар он асрҳо хеле маъмул буд, навишта шуда, бештар мавзӯъҳои табрику таҳният, тасаллияту ҳамдардӣ, расоили дӯстона (ихвониёт) ва ғайраро дар бар мегирад.

Сохти асар. «Харидат ал-қаср»-и Имодуддин ал-Исфаҳонӣ аз рӯйи сохт ба тазкираҳои ал-Бохарзию ас-Саолибӣ шабеҳ аст. Дар он намунаҳои осори шуарои Ироқ, Шом, Ҷазират ал-араб, Миср, Мағриб, Форс, Хуросону Мовароуннаҳру ғайраро ҷамъоварӣ намудааст [7, 417]. Аз ин маълум мегардад, ки тақсимбандии «Харидат ал-қаср» аз рӯйи ҳудудҳои ҷуғрофӣ ба назар гирифта шудааст. Дар баробари зикри суханварони кишваре муаллиф аз шаҳрҳову навоҳӣ ва ё деҳот ёдовар шуда, мансубияти шоирро ба ин ё он минтақа баён мекунад.

Хусусияти асар. «Харидат ал-қаср»-и Имодуддин ал-Исфаҳонӣ дорои хасоиси худ буда, бо як қатор мумайязоти худ аз тазкираҳои пешин фарқ мекунад. Ин хасоис дар забон ва услуби нигориши

асар, маълумоти лозима аз ҳаёту рӯзгори удабо, махсусан бо зикри солу моҳи таваллуд ва вафот, ки дар тазкираҳои собиқ дида намешуд, дар таҳлилу нақди ашъор ва ғайра таҷассуми худро ёфтааст.

Ҳамин тавр, муаллиф на танҳо ба зикри шахсият ва намунаи афкори насрию назмии адибон кифоя карда, балки гоҳо онҳоро нақд мекунад, ки ин амали ӯ дониши васеи адабии ӯро нишон дода, хасоиси тазкираашро боз ҳам равшантар месозад. Масалан, Имодуддин дар бораи Имодуддин Абӯлало Муҳаммад ибни Шарафуддин Аҳмад ибни Ҳибатуллоҳ ибни Абдулваҳҳоб ал-Ансорӣ ал-Исфаҳонӣ маълумот дода, намунаи ашъори ӯро меоваду ҷойе чунин мегӯяд: «Аҷамро равияи аҷибест дар шеър, ки хилофи услуби араб. Онҳо як калимаро радиф гардонида, дар ҳар байт онро меоранд. Равӣ назди онҳо ҳарфест, ки пеш аз он калима меояд.» Мисоли инро шоир ал-Имод ибни Шараф гуфтааст:

سَل الصَّبا هل وردَ الثَّريـــا من علـــيه حَســـــد الورد

Тарҷума:

Зи бод бипурс, магар овардааст атри гул ?,
Эй он ки ҳасад мебари бар гул.

Ҳарфи (د) дар калимаи(حَســـد) назди онҳо равӣ буда, калимаи(الورد) радиф аст мисли (ها)-и замир дар калимаи(أسوَدها و أغيَدها)» [4, 242].

Яке аз хусусиятҳои дигари тазкира дар он аст, ки гоҳо Имодуддин дар баробари зикри ашъори шоирон ва нақди онҳо, худ низ ҳунарнамоӣ намуда, дар ҳамон вазну қофия байте замзама мекунад. Дар бештари ҳол бошад, мунозира ва ё байтбараки миёни шоиронро низ меорад. Масалан, баъди нақди шеъри Имод ибни Шараф мегӯяд: «Ин назм миёни аҷам баръало буда, саньатест боиси фахри эшон. Ба ёдам рубоиёте расид, ки дар ҳамин вазн навишта будам. Аз он рубоиёт:

گـــم حـــضر الرَّاح و غَـــاب الوردُ
حَـــتَّى عُـــدِمُ الرَّاح فـــنابَ الوردُ
لمَّـــا عَـــبقَ الرَّاح و طـــاب الوردُ
قُـــلنا جَمـــدَ الرَّاح و [4, 243].دُ

Тарҷума:

Ҳардам май омаду гул ғайб зад,
То даме май тамом шуду гул сар зад.
Чун бӯйи май баланд шуду гул аз он атрнок гашт,
Гуфтем, бӯйи май шах шуду гул об гашт.

Имодуддин ал-Исфаҳонӣ дар ҳар як ҷилди тазкира аз 3-нафар шоирони машҳури арабизабони форсу тоҷик маълумот оварда, ашъори фаровони онҳоро овардааст ва дар асоси он маълумот мумкин аст девонҳои он се шоирро таҳия кард. Дар ҷилди якум пиромуни Абӯисмоил ат-Туғроӣ маълумот дода, ашъори ӯро ба пуррагӣ оварда, ҳатто онҳоро ба мавзӯот ҷудо намуда, жанрҳои онро таъйин мекунад. Дар ҷилди 2-юм дар бораи шоир ал-Абивардӣ маълумот дода, ашъори зиёди ӯро меорад. Дар ҷилди 3-юм оиди Абӯбакр Арҷонӣ маълумот дода, ашъори фаровони ӯро ҷой медиҳад. Ашъори ин ду шоирро ӯ аз рӯйи қофия тасниф карда, тибқи ҳарфҳои алифбоӣ ҷудо мекунад. Ин иқдоми Имодуддин дар ҷамъоварии девонҳо ва тақсими онҳо аз рӯйи ҳарфҳои алифбоӣ нисбат ба тазкираҳои пешин кори наве ба ҳисоб меравад. Ин тарзи баёнро метавон яке аз хасоиси хоссӣ «Харидат ал-қаср» шуморид.

Сарчашмаҳои асар. Ҳаминро бояд ёдовар шуд, ки Имодуддин ал-Исфаҳонӣ асари худро дар асоси сарчашмаҳои муътамади шифоҳию хаттӣ таълиф намуда, дар иншои он амонати илмиро хуб ба ҷо овардааст.

Сарчашмаҳоеро, ки Имодуддин ал-Исфаҳонӣ истифода кардааст, метавон ба ду қисм ҷудо кард:

а) шифоҳӣ ва ё нақлӣ; б) хаттӣ ё катбӣ;

Дар қисмати аввал метавон ба он маълумотҳое ишора намуд, ки Имодуддин онҳоро аз падараш Сафиюддин Муҳаммад, устодаш Абдурраҳим ибни ал-Ахвата аш-Шайбонӣ, дӯсташ Абӯлмаолӣ Муҳаммад ибни Масъуд ал-Қассом ва бештари онҳоро аз худи шуаро шунидааст. Имодуддин худ таъкид менамояд, ки фалон шоир ё адиб: «Бароям зикр намуд» ё «Бароям қироат намуд» ва амсоли ин. Ё, масалан, дар бораи ал-Муваффақ Абӯтоҳир ал-Ҳусайн ал-Хотунӣ ал-Буҷайлӣ маълумот дода мегӯяд: «Падарамро шунидам, ки санои ӯро мехонд ва бузургияшро месутуд. Ёдашро зинда мекард. Падарам гуфта буд, ки ӯ соҳибмаҳорат буда, донандаи латифаҳову ҳазлиятҳои арабию форсӣ аст» [5, 84]. Дар бораи Ибни Идрис ал-Байёрӣ бошад, ӯ чунин менависад: «Устодамон Абулфазл Абдурраҳим ибн ал-Ахвата ал-Бағдодӣ дар Исфаҳон аз ӯ ёдоварӣ карда гуфт: «Фақеҳ аст, мударрисест аз асҳоби Абӯҳанифа дар Хуросон; гуфт: «соли 508 худаш бароям шеърашро қироат намуд»[4, с. 86]. Сипас мисраъҳои шеъриро меорад. Аз сарчашмаҳои хаттӣ Имодуддин нисбатан фаровонтар истифода бурда, номи муаллиф ва китобаш, номи муаллиф ва дастнависаш, номи муаллиф ва мактубаш ва амсоли инро зикр мекунад. Дар матн ин гуна ибораҳоро дидан мумкин аст: «Дар маҷмӯае бо хатти ӯ ҳондам», «Ӯро ас-Самъонӣ дар Музайялаш зикр кардааст», «Дар номае, ки бароям навишта буд», «Маҷмӯаи ашъори ӯро орият гирифтам» ва амсоли ин. Сарчашмаҳои хаттӣ чунин аст:

1. «Зайл таърих Бағдод», ки аз ҷониби Абӯсаъд Абдулкарим ибни Муҳаммад ибни Мансур ат-Тамимӣ ас-Самъонӣ навишта шуда, ба гуфтаи Ибни Халликон аз 15-муҷаллад иборат будааст [1, 23].

Имодуддин ал-Исфаҳонӣ аз ин асар хеле зиёд истифода бурда, маълумотҳои овардаашро ба он тақвият медиҳад. Гузашта аз ин, дар ҷилди 2-юм бахше дорад бо номи «جَمَاعَةٌ من أهل خُراسان ذَكَرَهُم ابن السَّمعاني في مُذَيل بَغْداد» (Ҷамоате аз аҳли Хуросон, ки Ибни Самъонӣ онҳоро дар китоби Музайяли Бағдод зикр кардааст).

2. «Маҷмӯа»-е, ки ба Абӯбакр ал-Хозимӣ тааллуқ дорад. Имодуддин ал-Исфаҳонӣ дар ибтидои ҷилди 2-юм мегӯяд: «Фахр ал-Ислом Муҳаммад ибни Умар ибни Абӯбакр ал-Хозимӣ ал-Ҳиравӣ соли 549 ба Исфаҳон омад. Ӯро аз шуарои Ҳирот пурсон шудам, пас бароям «Маҷмӯае»-ро орият дод ва аз он шеърҳои овардаашро аз он шуаро навиштам». Аз чӣ бошад, ки гоҳо дар матн ал-Хозимӣ ва гоҳо ал-Ҳозимӣ қайд шудааст.

3. «Маҷмӯа»-е бо хаттӣ Алоудддин ал-Ғазнавӣ. Алоуддин Абдурраҳим ибни Маҳмуд ибни Муҳаммад ибни Абӯлфатҳ роҳбар ва мударриси мадрасаи ҳанафияи Ҳалаб буда, Имодуддин дар баъзе аз ҷойҳои китоб чунин меорад: «Дар маҷмӯае бо хаттӣ Алоуддин ал-Ғазнавӣ мударриси мадрасаи ҳанафияи Ҳалаб пайдо намудам».

4. «Маҷмӯа»-е аз Ҳазирӣ. Чи тавре ки ишора намудем, ал-Ҳазирӣ муаллифи китоби «Зинат-ад-даҳр» мебошад, ки дар пайравии «Думят-ал-қаср» навишта шудааст. Аммо Имодуддин аз вуҷуди ин гуна китоб ҷойе ёдрас намешавад, танҳо ду ё се ҷойе гуфтааст: «Дар маҷмӯаи Абӯлмаолӣ ал-Кутубӣ пайдо намудам».

5. «Девон»-и Зиёуддин Фазлуллоҳ ибни Алӣ ибни Абдуллоҳ ибни ал-Ҳусайнӣ ар-Ровандӣ. Имодуддин чун дар қисмати 3-юми китоб дар бораи Фазлуллоҳ ар-Ровандӣ маълумот медиҳад, иброз медорад: «Бо писари ар-Ровандӣ дӯст шудем. Дар назди ӯ китоберо дидам, ки падараш ӯро тасниф намуда, «رَمل يبرين» номаш ниҳодааст. Он аз ҷилдҳои бузург иборат буда, фавоиди зиёдеро доро мебошад. Ҳамааш бо хатти худи ӯ буд. Инчунин, девонеро бо хатти ӯ он ҷо пайдо намудам ва қасидаеро, ки дар васфи амӯям суруда шуда буд, навишта гирифтам» [4, 68]. Дар ҳамин ҷилд бахше дорад бо номи «جَمَاعَةٌ من أهل قاشان ذَكَرَهم لِي بأصفَهان كَمال الدين ابن السيد أبي الرِضا الراوندي أَنْشَدَني» (Ҷамоате аз аҳли Кошон, ки Камолиддин ибни Сайид Абӯризо ар-Ровандӣ ашъори онҳоро бароям дар Исфаҳон хонда буд), ки писари Фазлуллоҳ ар-Ровандӣ барои ӯ маълумотҳоро фароҳам овардааст.

Чи тавре ки маълум гардид, Имодуддин ал-Исфаҳонӣ маълумоти овардаи худро дар асоси сарчашмаҳои муътамад навишта, арзиши илмии онро боз ҳам балантар бурдааст.

АДАБИЁТ

1. Абдулкарим ас-Самъонӣ. ал-Ансоб / Абдулкарим ас-Самъонӣ. - Қоҳира, 1980. - Ҷ 1.
2. Имодуддин ал-Исфаҳонӣ. Харидат ал-қаср ва ҷаридат ал-аср / Имодуддин ал-Исфаҳонӣ; ба таҳқиқи М. Б. ал-Асарӣ. - Ирок, 1955. - Ҷ 1.
3. Имодуддин ал-Исфаҳонӣ. Харидат ал-қаср ва ҷаридат ал-аср / Имодуддин ал-Исфаҳонӣ; ба таҳқиқи Муҳаммад Ол Туъма. - Теҳрон, 2000. - Ҷ 1.
4. Имодуддин ал-Исфаҳонӣ. Харидат ал-қаср ва ҷаридат ал-аср / Имодуддин ал-Исфаҳонӣ; ба таҳқиқи Муҳаммад Ол Туъма. - Теҳрон, 2000. - Ҷ 2.
5. Имодуддин ал-Исфаҳонӣ. Харидат ал-қаср ва ҷаридат ал-аср / Имодуддин ал-Исфаҳонӣ; ба таҳқиқи Муҳаммад Ол Туъма. - Теҳрон, 2000. - Ҷ 3.
6. Карл Броккелман. Таърих ал-адаб ал-араб / Карл Броккелман; тарҷумаи доктор Саид Яъқуб Бакр. - Қоҳира 1959. - Ҷ 6.
7. Умар Фаррух. Таърих ал-адаб ал-арабӣ / Умар Фаррух. - Бейрут, 1979. – Ҷ. 3.
8. Ҳоҷи Халифа. Кашф аз-зунун / Ҳоҷи Халифа. - Истанбул, 1941. - Ҷ 1.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2008. - Ҷ 2.

ИМОДУДДИН АЛ-ИСФАҲОНӢ ВА «ХАРИДАТ АЛ-ҚАСР»-И Ӯ

Дар мақола сухан оид ба тазкираи «Харидат ал-қаср» меравад, ки он ба қалами Имодуддин ал-Исфаҳонӣ тааллуқ дорад. Тазкира ба забони арабӣ навишта шуда, дарбаргирандаи осору аҳволи шоирони зуллисонайн ва арабизабони форсу тоҷик дар асрҳои XI-XII мебошад. Инчунин, дар мақола аз мазмуну муҳтаво ва хасоиси асар маълумот дода шудааст.

Калидвожаҳо: Имодуддин, тазкира, Харидат ал-қаср, сохти асар, муҳтавои асар, сарчашмаҳо, хусуссияти асар, Исфаҳон, Хуросон, Форс.

ИМАДУДДИН АЛ-ИСФАХАНИ И ЕГО «ХАРИДАТ АЛ-КАСР»

В данной статье речь идёт об антологии «Харидат ал-каср», которая относится к перу Имадуддина ал-Исфахани. Антология была написана на арабском языке и включает в себе жизнь и творчество арабоязычных и двухязычных персидско- таджикских поэтов 11 и 12 веков. Также в статье рассмотрены особенность и содержание антологии.

Ключевые слова: Имадуддин, антология, Харидат ал-каср, сопоставления творчества, содержение творчества, источники, особенность творчества, Исфахан, Хорасан, Персия.

IMADUDDIN AL-ISFAHANI AND HIS “XARIDAD AL-QASR”

This article is about anthology of “Xaridat al-qasr” which belongs to the pen of Imaduddin al-Isfahani. The anthology was written in Arabian language and included the living and the creativity of Arabian and bilingual Persian –tajik poets of XI-XII centuries. And also it was considered the feature creativity and content creativity of anthology.

Key words: Imaduddin, an anthology, Xaridat al-qasr, mapping creativity, content creativity, sources, feature creativity, Isfahan, Khorasan, Persia.

Сведения об авторе: ***М. Н. Аминов*** - аспирант Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. А. Рудаки АН РТ. Телефон: **(+992) 988-88-26-14**

АНАЛИЗ СОДЕРЖАНИЯ ПОЭЗИИ САЛМАНА ХИРАТИ

Ахдия Фазили
Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ

Победа исламской революции, происшедшая навязанная война, политические и социальные события середины 60х годов, стали причиной изменений в политических, социальных и культурных структурах иранского общества и в их руководстве. Естественно, всё это повлекло за собой преобразования в литературной, точнее, во всей творческой среде. После революции поэзия, в основном, функционировала по трем направлениям: 1) традиционная религиозная поэзия; 2) новаторская светская поэзия, или интеллигентская поэзия; 3) интеллигенитская религиозная поэзия. Результатом этих трех литературных течений стало появление четвертого течения: «поколение молодых поэтов послереволюционного периода».

Содержанием поэзии послереволюционного периода было описание угнетенния народа шахским режимом, почитание народных ценностей, воспевание руководства, жертв и жертвенности в течение восьми лет защиты исламских святынь, поклонение культуре и литературе об ашура и, наконец, протест против показа и проявления роскоши, богатства.

Салман Хирати из числа тех поэтов исламской революции, который основной тематикой своего творчества выбрал проблемы революции, социального положения трудящихся масс и т.д.

Хирати, с точки зрения языка и размышлений в стихах, внес в свое творчество много новаторского, присущего только ему. По нашему мнению, можно сказать, что он имеет свой, личный стиль. Для примера достаточно привести два его стиха «Я тоже умру» («Ман ҳам мемирам») и «Ад и ореховое дерево» («Дӯзах ва дарахти гирду»). В этих стихах поэт, используя выражения «Я тоже умру» («Ман ҳам мемирам»), «Пускай, я плачу» («Бигзор, гиря кунам»), создает аналогию, сходство, созвучие внутри стиха и излагает таким образом разнообразные и многочисленные понятия и мысли. Также в стихах Салмана Хирати встречаем много новаторских словосочетаний и выражений, подобно, «фонтан, ищущий свет» («фаввораи равшанҷуст»), также «сырой песок беспечности» («хоки хиси тагофул»), «лес, полный жизни» («ҷангали анбуҳи зиндагӣ»), «серое пространство утра» («саҳни хокистаре субҳ»), «гнев без цвета и мнительности» («буғзи бе рангу васвос»), «синяя постель» («бистари кабуд») и т.п. Таким образом, мы можем констатировать, что Салман Хирати из всех элементов стиха, таких как описание, зарисовки, эмоции и фантазия, воображение и средства украшения речи, язык и мысль, смысл более всего тянулся к новшествам, к тем элементам, которые создавали дух и аромат современности и свежести.

Из анализа творчества этого поэта вытекает, что Салман Хирати твердо верил во всё то, о чем писал в своих стихах. В его поэзии совершенно нет показухи, двуличия, лицемерия. Его речь, его перо – это демонстрация исламской культуры, особенно её шиитской части. Искренность языка, логичность и плавность мыслей выделили его поэзию среди современных поэтов, верных ценностям исламской революции, и они присущи только лишь ему, в этом заключается его индивидуальность.

Особенности поэзии Салмана Хирати. Мы разделили особенности творческого почерка Салмана Хирати по следующим признакам:

1) язык стихов Салмана чистый, прозрачный, близкий к нормативному. Если язык произведений Фуруг и Сухроба отличается гибкостью и мягкостью, а язык Нима грубостью и использованием архаизмов, то язык Салмана мастерски приведен в соответствие между языком Нима и Сухроба и считается его личным почерком. В стихах Салмана природа севера страны описана более мягко по сравнению с Нима и создание словосочетаний и атмосферы грусти и печали у Салмана более достоверны и реальны по сравнению со стихами Сухроба. Салман не очень обращает внимание на красоту слов. Мифы и метафоры в его стихах, в основном, религиозные, традиционные и обычные, поэтому верность и простота и одновременно глубина его размышлений поражают. Другими словами, Салман в своем творчестве успешно применял стиль «кажущаяся простота» («сахли мумтанеъ»).

2) другая особенность почерка Салмана – это самопроверка, самоиспытание своих возможностей, таланта. В связи с этим он проверял свои силы в форме стихов, в действенности их на читателя. Как показывает анализ литературного наследия Салмана, он выбирал самые распространенные, широко употребляемые формы стихов: газель, месневи, рубаи, дубайти (двустишие), четверостишие (чахорпора), стихи в стиле Нима и белый стих.

3) ещё одна особенность стихов Салмана – это отражение чарующих красот природы родного Мазендарана. Другими словами, большая часть слов в его стихах взяты из окружавшей его с детства среды. Анализ наследия Салмана показал, что в лексике его стихов много слов из местного разговорного языка, как лес – ҷангал; река – дарё; гора Шали – кӯҳи Шолӣ; облака и дождь – абру борон и др.

Другой момент - использование пословиц и поговорок, народных поверий Мазендарана.

4) избегание ритмичности при выборе непоэтических слов – одна из особенностей стиля Салмана. Как большинство современных поэтов, в свои стихи он ввел современные и малоиспользуемые слова.

5) ещё одна особенность стиха Салмана – это точность названий стихотворений, название стиха становится осью всего стиха, что становится затем причиной органической связи частей не только одного стиха, но и стихов всего сборника.

6) замеченная нами ещё одна особенность заключается во влиянии профессии Салмана Хирати на его поэзию, т.е. учительствования. Особенно это заметно в стихах Салмана, написанных для молодежи. В таких стихах Салман Хирати предстает перед нами как вдумчивый психолог, мастерски передающий молодежи свое понимание революционных, социальных и религиозных ценностей. Число такого рода произведений Салмана так велико, что можно было бы посвятить им отдельный раздел под названием «Учительские сочинения Салмана» («Сурудаҳои мадрасаии Салмон»):

Дафтари кӯчаки наққошии ман
Дохили ҳар барқат тарҳи як мавҷ кашидам бо ранг
Гуфта будам шояд битвонам дарёро бикашам
Оҳ, афсӯс нашуд
Дафтари кӯчаки наққошии ман
Баргҳои ту кам аст мавҷ аммо бисёр… [4, 35].

***

Моя маленькая тетрадь для рисования
На каждом твоем листе контуры волны в цвете я нарисовал.
Я говорил, возможно, смогу нарисовать море.
Ох, жаль, но не получилось.
Моя маленькая тетрадь для рисования,
У тебя мало листов, волн, однако, много…

Салман, как и все свободолюбивые люди, с революцией связывал большие надежды и в будущем видел идеальное общество во главе с духовным руководством, без всяких разногласий и недостатков.

Салман глазами своих друзей. Мансура Некугуфтар так характеризует поэта: «Салман не гоняется за игрой слов и выражений и не хочет выражать свои мысли через словесные украшения. Он использует при изложении мыслей и раздумий свой жизненный опыт».

Фатима Солорванд говорит: «Салман - отважный поэт, и поэтому он смог попробовать свои силы в разных литературных школах. В своих стихах он отразил климатические, жизненные особенности, свою непоколебимую веру и мировидение, свой протест в социальном плане».

Ораш Шифоъи говорит: «Салман является поэтом – первопроходцем, т.е. он настолько отважен, что для приобретения поэтического опыта, с точки зрения языка и мировоззрения, побывал в различных литературных школах» [2, 12].

Подытоживая проведенный анализ оставшегося литературного наследия Салмана Хирати и высказывания о нем его друзей, с огромным сожалением приходится констатировать, что современная иранская поэзия, по всей вероятности, потеряла выдающегося поэта, трагически ушедшего из жизни в 27 лет.

Исламская революция привнесла много существенных изменений в политическую, социальную и интеллектуальную сферы иранского общества. Вся литературная продукция, созданная на протяжении революционных лет верными делу и идеалам революции писателями и поэтами, является литературой исламской революции. Исламская революционная поэзия родилась и выросла из политической и социальной поэзии. Политическая и социальная поэзия непосредственно повлияла на формирование исламской революционной поэзии. Революционная поэзия периода исламской революции в Иране, в основном, обратила свое внимание на две старые формы персидской поэзии – это газель и рубаи. Поэты этого направления используют довольно активно и новые формы стихов, при помощи которых легче и доходчивее выразить и описать революционные преобразования и события. Революционная исламская поэзия всецело обращена к трудовым массам, она стремится отразить чаяния, надежды и нужды простого народа, трудящихся масс.

Представителями революционной исламской поэзии являются Кайсар Аминпур, Сайид Хасан Хусайни и Салман Хирати. Особенностями творчества этих поэтов, присущими им всем, являются простота, плавность, понятность и доходчивость языка их поэтических произведений. Они все воспевали достижения исламской революции, прежде всего победу над шахинщахским режимом и её героев, пожертвовавших жизнями ради идеалов и святынь революции. Темами их произведений были защита родины, её природных богатств, освобождение её от иностранной зависимости и осуждение вмешательства иностранных государств во внутренние дела Ирана. Поэты, знакомые со страданиями и горестями народа, в своих газелях и рубаи стремились передать народу свои сочувствие, послания, помощь и т.п. После исламской революции поэты – интеллектуалы и просветители, противники режима династии пехлеви, на основе религиозных ценностей, стали поднимать свои голоса за ликвидацию нищеты, против угнетения народа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Джавохири Гиляни, Мухаммадтаки (Шамс Лангаруди). История исследований нового стиха / Джавохири Гиляни, Мухаммадтаки (Шамс Лангаруди). – Тегеран, 1377. - Т. 1-2. - 499 с. (на перс. яз.)
2. Бахрами Разия и Саларванд, Фатима. Ветер огня (памяти Салмана Хирати) тетрадь свежих стихов / Бахрами Разия и Саларванд, Фатима. – Тегеран, 1383. (на перс. яз.)
3. Хирати, Салман. В запрещенных садах (Избранное из стихов Салмана Хирати); Бокери, Саъд, Махмуди, Сухайль / Хирати, Салман. – Тегеран: Амир Кабир, 1389. - 137 с. (на перс. яз.)
4. Хирати, Салман. Полный сборник стихов Салмана Хирати (тетрадь свежих стихов) / Хирати, Салман. – Тегеран, 1380. (на перс. яз.)
5. Ходеми Гулоби, Мехди. Изучение жизни и поэзии Салмана Хирати (Знакомство с рисовым полем) / Ходеми Гулоби Мехди. – Техрон, 1385. - Т. 1. (на перс. яз.)
6. Ходжамурадов Олимджан. Литература периода конституционализма в Иране / Олимджан Ходжамурадов. – Душанбе, 2002. – 64 с. (на тадж. яз.)

ТАҲЛИЛИ МАЗМУНИ АШЪОРИ САЛМОНИ ҲИРОТӢ

Дар мақола фаъолияти эҷодии Салмони Ҳиротӣ баррасӣ шудааст, ки эҷодиёти худро ба ҳифз ва тавсиф, тарғиби идеал ва мақсуди Инқилоби исломӣ, муқаддасот ва намояндагони он, инчунин ёдгории қаҳрамонони инқилоб, ки ҷони худро барои ғалаба нисор кардаанд, бахшидааст. Ба ақидаи муаллифи мақола, агар ба осори ӯ тавсифи умумӣ дода шавад, пеш аз ҳама, бояд дар бораи садоқати устувори ӯ ба имон ва ҳадафҳои инқилоб, азми устувори ӯ барои дифои мазлумон, шахсони аз ҳуқуқ маҳрум ва аъзои камбизоати ҷомеа бояд диққат дода шавад. Инчунин, ба тамоми шоирони давраи инқилоби исломӣ хашмгинӣ ва эътирози номуътадил бар зидди ҳар гуна беадолатӣ, истисмори коргарон, беадолатӣ ва нобаробарӣ ва ба инҳо монанд, яъне зуҳуроте, ки дар ҷомеаи муосир вуҷуд дорад, бояд бартараф карда шаванд.

Калидвожаҳо: шеър, инқилоб, ислом, ҳаёт, ғалаба, қаҳрамонон, муқобилат.

АНАЛИЗ СОДЕРЖАНИЯ ПОЭЗИИ САЛМАНА ХИРАТИ

В статье рассматривается творчество Салман Хирати, который свое творчество посвятил защите и воспеванию, пропаганде идеалов и целей исламской революции, её святынь и лидеров, также памяти героев революции, отдавших жизнь за её победу. Если попытаться дать общую характеристику его произведениям, отмечает автор статьи, то, прежде всего, следует отметить его преданность вере, целям революции и постоянное и твердое решение защитить угнетенных, бесправных, бедных членов общества. Также всем поэтам периода исламской революции присущ гневный и нелицеприятный протест против всякого рода несправедливостей, эксплуатации трудящихся, бесправия и неравноправия и т.п., т.е. тех явлений в современном обществе, которые необходимо искоренить.

Ключевые слова: поэзия, революция, ислам, жизнь, победа, герои, протест.

ANALYSIS OF POETRY SALMAN HIRATA

The article discusses the work of Salman Hirata, who have dedicated their works to protect and chanting, the promotion of the ideals and objectives of the Islamic Revolution, its shrines and leaders of the revolution and the memory of heroes who sacrificed their lives for her victory. If you try to give a general description of the works, the author of the article points out, first of all, it should be noted his dedication to faith, the objectives of the revolution and the constant and firm decision to defend the oppressed, the powerless, the poor members of society. Also, all the poets of the Islamic Revolution period inherent angry and hard-hitting protest against all kinds of injustice, exploitation of workers, injustice and inequality, and the like, ie, the phenomena in modern society, which must be eradicated.

Key words: poetry, revolution, islam, life, victory, heroes protest.

Сведения об авторе: ***Ахдия Фазили*** – аспирантка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ

НИГОҲЕ БА АНДЕШАҲОИ АДАБИИ ФУРӮҒИ ФАРРУХЗОД

Р. Мансурова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Адабиёти муосири Эрон баъд аз нимаи дувуми солҳои 50-уми қарни XX рушду боландагии биловасфе касб намуд. Мактаби адабие, ки Нимо Юшиҷ поягузорӣ намуда буд, дар ин солҳо шуҳрату шукӯҳи беандозае пайдо намуда, истеъдодҳои нодиреро дар чаҳордевори хеш гирди ҳам оварда буд. Фурӯғи Фаррухзод яке аз чеҳраҳои пурфуруғи ин мактаб ва ҷонибдори сарсахти шеваи Нимо ба шумор меравад. Бо гузашти ҳар соле таваҷҷуху диққат ба осору сурудаҳои ҷаззобу дилписанди ӯ бештар мегардад. Насли имрӯз ҳамвора талош меварзад ба фалсафаи кори офаринандагиву ҳунарии ин шоираи номвар амиқан пай барад. Фурӯғ яке аз пурхонандатарин адибони замон аст ва мухотибони вижаи худро дар ҷомеаи адабӣ миёни табақоти сегона пайдо намудааст.

Замоне ки сухан аз Фурӯғи Фаррухзод дар миён меафтад, зеҳн беихтиёр аз маҷмӯаҳои «Асир», «Девор», «Исён» ва «Таваллуди дигар», ёд мекунад. Сурудаҳои ин дафтарҳо ҳастии зоҳириву ботинии шоирро баён месозанд. Перомуни маҷмӯаҳои аввалини Фурӯғ дидгоҳҳо мухталифанд. Худи Фурӯғ низ дар бораи се маҷмӯаи аввал назари хос дорад. Вале агар мулоҳизоти мунаққидинро канор бигузорем, бояд гуфт, ки интишори маҷмӯаҳои мазкур худ як ҷунбише буд, ки дунёи онрӯзии ҷомеаи эрониро такон дод. Навиштаҳои Фурӯғ дар дафтарҳои аввалин баёнгари ҳолу ҳавои зиндагӣ дар Эрон, ҷустуҷӯи ишқ, ҳуввияту амнияти иҷтимоӣ, беҳудагӣ дар зиндагӣ, масъалаи гуноҳ дар ҳаёти шахсият, сӯйгирӣ аз мушкилот ва дигар масъалаҳои муҳимми мубрами замону ҳаёти фардии хеш мебошанд. Бояд қайд намуд, ки ашъори ӯ нишонгари зиндагиномаи худи шоир аст, зеро он

сарнавиште, ки ба ӯ насиб дониста шуда буд, Фурӯғ бар пояи шеър кашид ва кулли таҷриботу таъсироти худро аз зиндагӣ ва муҳити табиаташро бо калимаву вожагони мутааддид пайваст намуд ва дар ҳар навиштаҷоташ андешаҳои адабии хешро ҳамчун баёнгару тасдиккунандаи каломи худ, ҷойгузин намуд.

Фурӯғи Фаррухзод ҳамзамон бо сурурдани ашъори бою рангин ва доштани девони бузурги шеър, мақолоту мусоҳибаҳо ва гуфторҳое аз худ ба ёдгор монда, ки фарогири дидгоҳҳои адабии ӯ ҳастанд ва баррасии онҳо аз ҳар нигоҳ судманд аст. Зеро, Фурӯғи Фаррухзод дар ин мусоҳиботу мақолот ва гуфторҳо назари фардии хешро дар атрофи шеъру шоирӣ ва аз ҷумла нақши ашъори онҳо баён намудааст, ки дар ин мақола чанд намунае аз назароти ӯ, ки рочеъ ба калимаву шеър, шоирӣ ва якчанд аз намояндагони адабиёт аст, баррасӣ карда мешавад.

Фурӯғ ба мафҳуму абзори шеър ва нақши калима дар шеър назари хосси худро дошт, тасвиру тарсими рӯҳу вокеияти замонро дар шеър муҳим медонист, ба фалсафаи калимот дар шеър пай бурда буд ва бо вожагон бархурди дигаргунаро тақозо менамуд. Барои шоир ҳар калима як дунёи тозае буд, ки зиндагиномаву шиносномаи вижаи худро дошт. Фурӯғ бар ин назар буд, ки диди шоири муосир бояд вожагони муносиби худро дошта бошад. Ӯ дар мақолае рочеъ ба нақши калима дар шеър ва пайдо намудану истифодаи калимоти тоза дар шеър, чунин изҳор намуда буд: «Барои ман калимот хеле муҳим ҳастанд. Ҳар калимае рӯҳияи хосси худашро дорад. Ҳамин тавр, ашё. Ман ба собиқаи шеърии калимот ва ашё бетаваҷҷуҳам. Ба ман чи, ки то ҳол ҳеҷ шоири форсизабон, масалан калимаи «инфиҷор»- ро дар шеъраш наёвардааст. Ман вақте мехоҳам шеър бигӯям, дигар наметавонам ба худам хиёнат кунам. Агар дид имрӯзӣ бошад, забон ҳам калимоти худашро пайдо мекунад ва ҳамоҳангӣ дар ин калимотро. Ман ҷумларо ба содатарин шакле, ки дар мағзам сохта мешавад ба рӯйи қоғаз меоварам ва вазн мисли нахе аст, ки аз миёни ин калимот рад шуда бе он ки дида шавад, фақат онҳоро хат мекунад ва намегузорад биафтанд. Агар калимаи инфиҷор дар вазн намеғунҷад ва масалан эҷоди сакта мекунад, бисёр хуб, ки сакта мисли гирехе ҳаст дар ин нах» [4, 628].

Шоир бо шеър зиндагӣ мекард ва дар ҳар навиштаҳояш калимаҳоро дар дохили инсоният зинда менамуд. Барои ӯ танҳо навиштани калимот дар рӯйи коғаз набуд, балки навиштани онҳо ба таври ҷондору зинда буд. Вақте аз ӯ пурсиданд, ки «шеър чист?» Фурӯғ дар посух ба ин пурсиш чунин баён карда буд: « Шеър барои ман иборат аз зиндагӣ кардани калимаҳо дар даруни одамист ва бознавиштани ин калимаҳо ба сурати зинда ва ҷондор дар рӯйи коғаз. Бинобар ин, аз ҳар навъи сакта ё таваққуф ё сукуте, ки асбоби бечон шудани калимаҳо бишавад, бояд эҳтироз кард. Як вақт шумо мебинед, ҳамин тавр ки бо худатон ҳастед, калимаҳо мисли мӯрчаҳое, ки як рӯзи офтобӣ аз сӯрох берун меоянд ба дунболи ҳам ва бо як назми мантиқӣ радиф мешаванд. Ин назми калима, агар битавонад дар ҳамон лаҳза баёнкунандаи мафҳуми зеҳнии Шумо ҳам бошад, бидуни тардид шеър хоҳад шуд. Ман ҳоло ин тавр шеър мегӯям. Дигар муддатҳост, ки дунболи калима намегардам, балки мунтазир мешавам калима ҷойи худашро пайдо кунад, ба вуҷуд биёяд, он вақт ман ӯро ба як назм даъват мекунам, ба як навъи ҳамоҳангӣ мехонам» [2, 6].

Фурӯғ дар идомаи қазоваташ перомуни ашъори шоироне, ки ба саҳлангориву бемазмунӣ роҳ медиҳанд изҳори назар намуда, чунин баён кардааст: «Баъзе шеърҳои шоирон мисли дарҳои бозе ҳастанд, ки на ин тарафашон чизе ҳаст на он тарафашон, бояд гуфт:- ҳайфи коғаз. Баъзе шеърҳо мисли дарҳои бастае ҳастанд, ки вақте бозашон мекунӣ, мебинӣ хато хӯрдаӣ, арзиши боз кардан надоштаанд. Холӣ будан он тараф истад, он қадар вахшатноканд» [1, 181].

Тавре ки хотирнишон кардем, Фурӯғ аз зумари шоироне буд, ки худро муассир ва парваридаи мактаби Нимо медонист. Устод Абулҳусайни Зарринкӯб дар бораи пайванди Фурӯғи Фаррухзод бо мактаби Нимо чунин менависад: «Дар байни соири мустаидони аср, ки дар заминаи шеъри ҷадид ҳам баъзе осори арзанда ба вуҷуд овардаанд аз ду шоири дигари ин айём, ки кулливор, ноошно ва бегонаваш аз арсаи шеъри аср убури шитобон карданд ва шеъри нав дар каломи онҳо ғарибтарин ва рангинтарин оҳанги худро танинандоз кард, наметавон бо сукут гузашт. Ҳар ду шоир дар ҷавонӣ ба шуҳрат расидаанд ва ҳарду шоир дар ҳамон солҳои ҷавонӣ ба қаламрави гузаштаҳои адабӣ қадам ниҳодаанд – Фурӯғи Фаррухзод ва Сӯҳроби Сипеҳрӣ, ки ҳар ду ба ҳалқаи Нимо тааллуқ доштаанд» [3, 552].

Худи Фурӯғ Ниморо оғози хеш медонад. Нимо барои шоир мисли ситорае буд, ки ӯро мутаваҷҷеҳи осмон менамуд ва фазои фикрии ӯро боз ҳам паҳнтару хусусиёти рӯҳиашро боз ҳам болотар мегардонид. Ӯ мехост нигоҳу диди Ниморо дошта бошад ва ончи ки ҷони шеър буд, аз Нимо омӯхтааст. Фурӯғ дар яке аз мусоҳибаҳояш бо М. Озод дар мақаллаи «Ораш» рочеъ ба Нимо Юшиҷ чунин изҳори назар намудааст: «Ман Ниморо хеле дер шинохтам ва шояд ба маънии дигар хеле ба мавқеъ, яъне баъд аз ҳамаи тачрибаҳову васвасаҳову гузаронидани як даврааи саргардонӣ ва дар айни ҳол ҷустуҷӯ. Нимо шоире буд, ки ман дар шеъраш барои аввалин бор як фазои фикрӣ дидам ва як ҷур камоли инсонӣ. Содагии ӯ маро шигифтзада мекард. Бахусус, вақте ки дар пушти ин содагӣ ногаҳон бо тамоми печидагиҳо ва пурсишҳои торики зиндагӣ бархӯрд мекардам, мисли ситора, ки одамро мутаваҷҷеҳи осмон мекунад, дар содагии ӯ содагии худамро кашф кардам. Бештарин асаре, ки Нимо дар ман гузошт дар ҷиҳати забон ва формҳои шеърияш буд, ки ман аз лиҳози шаклҳои шеърӣ ва забон

аз дарёфтҳои ӯ истифода мекунам, вале аз ҷиҳати дигар. Яъне, он чи ки дар воқеъ ҷони шеър аст аз Нимо ёд гирифтаам» [1, 154].

Инчунин, Фурӯғ дар чанде аз мусоҳибаҳояш роҷеъ ба ашъору ҷойгоҳи шоирони дигар дар адабиёт назару ақоиди хешро баён намудааст. Яке аз он шоироне, ки Фурӯғ борҳо қайд намуда буд, ин Аҳмади Шомлу аст. Фурӯғ ӯро шефтаи мафоҳими зебо медонад ва чунин изҳор менамояд, ки гӯё тамоми ин мафоҳим барои А. Шомлу паноҳгоҳе ҳастанд дар берун аз вучуди худи шоир. Зимни мусоҳибае бо Сирус Таҳбоз чунин гуфтааст: «Ба назари ман Аҳмад Шомлу одаме аст, ки дар бештари маворид шефтаи мафоҳими зебо мешавад. Ситоише, ки дар баъзе шеърҳои ӯ ҳастанд ба назари ман натиҷаи таҷрибаҳои ӯ ва маҳлут шуданҳои ӯ бо ин мафоҳими зебо нест, ҳосили шефтагиҳои ӯ аст. Инсоният, ишқ, дӯстӣ, зан. Ӯ нигоҳ мекунад ва он қадар масҳур мешавад, ки фаромӯш мекунад бояд як қадам чулутар бигзорад ва худашро пурт кунад ба қаъри ин мафоҳим то ором шавад. Бояд гуфт, ки ӯ аз зебоӣ дардаш намегирад, вақте дардаш мегирад, дарди муҷарradӣ аст, ки дигар иртиботе ба зебоӣ надорад ва тамоми ин мафоҳим барои ӯ паноҳгоҳҳое ҳастанд дар берун аз вучуди худаш» [5, 217].

Аз ин ҷост, ки Фурӯғи Фаррухзод ҳамчун шоирае, ки диду нигоҳи фарох роҷеъ ба адабиёту шеъру шоирӣ дошт, дар ҳар мақолоту мусоҳибаҳо ва гуфторҳо андешаҳои ҷадиди адабии хешро баён менамуд, ки саросар пурмуҳтавову тозаандешона буданд. Ӯ ҳамаи навиштаҷоти шоирони гуногунро таҳлилу дарк менамуд ва аз онҳое, ки барои ӯ воқеан шоири ҳақиқӣ ҳисоб мешуданд арзи сипос мекард ва дар баробари он аз навиштаҳои бепояву берешаи баъзе шоирон изҳори нигарониву таассуф мекард.

АДАБИЁТ

1. Аббосӣ Б. Ба офтоб саломи дубора хоҳам дод / Б. Аббосӣ // Шеърҳо, зиндагӣ ва баррасии ашъори Фурӯғи Фаррухзод. - Теҳрон, 1382. - С. 154-181.
2. Абдуалӣ М. Осмони равшани шеър / М. Абдуалӣ // Фарҳанги ашъори Фурӯғи Фаррухзод. - Теҳрон, 1377. – 6 с.
3. Зарринкӯб А. Аз гузаштаи адабии Эрон / А. Зарринкӯб. – Теҳрон, 1375. – 552 с.
4. Равшангар аз хомӯшӣ // Баргузидаи шеъри имрӯзи Эрон: Ба интихоб ва муқаддимаи Муртазо Кохӣ. - Теҳрон, 1369. – 628 с.
5. Ҷалолӣ Б. Ҷовидона зистан дар авҷ мондан / Б. Ҷалолӣ. - Теҳрон, 1377. – 217 с.

НИГОҲЕ БА АНДЕШАҲОИ АДАБИИ ФУРӮҒИ ФАРРУХЗОД

Мақола ба таҳлили андешаҳои адабии шоираи муосири адабиёти Эрон, Фурӯғи Фаррухзод бахшида шудааст. Вай дар радифи ашъори хеш мачмӯае аз номаҳову афкори танқидии худро дар атрофии ашъори шоирони машҳури адабиёти муосир гузоштааст, ки арзиши махсуси илмиву адабӣ доранд.

Калидвожаҳо: Ф.Фаррухзод, адабиёт, андешаҳо, шеър, нигоҳи нав.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ВОЗЗРЕНИЯ Ф.ФАРРУХЗОДА

Статья, посвящена анализу литературных воззрений современной поэтессы Ирана Ф.Фаррухзод. Она наряду с поэтическими сборниками оставила большое количество писем и критических заметок о поэзии знаменитых поэтов современной литературы, которые представляют особую научную и литературную ценность.

Ключевые слова: Ф.Фаррухзод, литература, воззрения, поэзия, новое ведение.

THE LITERATURE'S VIEW OF F.FARRUKHZODA

The article analyses the literature's view of Iranian modern poetess F.Farrukhzoda. Along with collection, she left a lot of letters and critical notes about poetry of famous poets in modern literature which have special scientific and literature value.

Key words: F.Farukhzod, literature, view, poetry, new introduction.

Сведения об авторе: ***Р. Мансурова*** – аспирантка кафедры иранской филологии факультетета языков Азии и Европы Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 93-926-72-77**

НОСЕҲИ ХАТЛОНӢ – ШОИРИ ДОСТОНСАРО

Бӯрӣ Гулназаров
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Абдурраҳмонхоҷа ибни Мирзоподшоҳи Хатлонӣ (1779-1887), мутахаллис бо Носеҳи Хатлонӣ дар охирҳои садаи ҳаждаҳум ва аввалҳои садаи нуздаҳум зиндагӣ ва эҷод намуда, аз худ осори зиёде боқӣ гузоштааст. Ӯ яке аз шоирони пешқадам ва сермаҳсули замонаш буда, бо асарҳои таълифнамудааш дар таълиму тарбияи ахлоқӣ ва маънавии насли наврас ва умуман мардуми диёри хеш саҳм гирифтааст.

Илова бар ин, саҳми Носеҳи Хатлонӣ дар рушду нумуи адабиёти тоҷик, хусусан қисмати ҷанубӣ Тоҷикистон назаррас мебошад. Муҳаққиқи пухтакору борикбин, профессор Искандар Икромов, ки дар таҳқиқу омӯзиши зиндагинома ва осори то вақтҳои охир хеле кам маълуму дастраси як зумра адибони Роғи охирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX тоҷик хизмати арзишманде кардаанд, дар асараш «Зеҳнпораҳо» (Душанбе, 2007) дар мақолаи «Мақоми Хатлон дар адабиёти тоҷик» Носеҳи Хатлониро дар қатори сермаҳсултарин ва маълумтарин намояндагони илму адаби Хатлонзамин ном мебарад: «Бузургтарин ва сермаҳсултарин симоҳои адабӣ, ки дар ин сарзамин ба камол расидаанд,

машҳуртаринашон Носеҳи Хатлонӣ, Ҳочӣ Ҳусайни Хатлонӣ, Муҷрими Роғӣ, Мирзо Қадам, Лиқои Роғӣ, Мулло Бурҳон, Мирзо Булбул, Мухлис, Мисраъ, Мирзошарифи Амрутихамӣ, Валии Роғӣ ва Абдулҳамиди Қадрӣ мебошанд» [1].

Пештар аз ин, муҳаққиқ А. Ҳабибов дар китоби хеле маъруфи хеш «Доираҳои адабии Бухорои Шаркӣ (асри XIX ва ибтидои асри XX)» [2] Носеҳи Хатлониро ба қатори шоирони доираи адабии охири асри XVIII – асри XIX-и Кӯлоб Раҳимӣ, Ҳочӣ, Маҳмудхоҷаи Балҷувонӣ, Мулло Рачаб, Мирзо Қадам, Муҷрими Роғӣ, Мизробхон, Хотирӣ ва Шоҳин дохил менамояд.

Муҳаққиқи ҷавон Фарҳод Шафиев дар монографияи худ «Ашӯр Сафар ва муҳити адабии Кӯлоб» дар такя ба маълумотномаи маъхазҳо дар мавриди васеъ будани доираи адабии Хатлон ва сермаҳсул будани намояндагони он чунин менигорад: «Дар ҳақиқат, ҳавзаи илмию адабии Хатлони асри XIX ва ибтидои асри XX шахсони зиёдеро, аз қабили Носеҳи Хатлонӣ, Муҳаммадҳусайни Ҳочӣ, Муҷрими Роғӣ, Мирзо Қадам, Мисраъ, Мирзо Лиқо, Аламии Дуобӣ, Мулло Бурҳон (Бисмил), Мирзо Рачаб, Мавлоно Муҳаммад Умар Маҳмудхоҷаи Балҷувонӣ дар арсаи илму адаб парварда буд, ки аксари онҳо соҳибдевон буда, дар мамлакатҳои Шарқ чун суханвар маълумум машҳур буданд» [3.]

Чуноне зикр шуд, дар мавриди номгир намудани намояндагони машҳуру сермаҳсули доираи адабии Кӯлоб ва умуман Хатлону Бухорои Шаркӣ, пештар аз дигарон аз Носеҳи Хатлонӣ ёд мешавад. Ба гумони мо, ин як далели муътамади тавоноӣ ва соҳибистеъдодии шоир мебошад. Дигар ин ки шоир соҳибдевон буда, бештар ҳамчун шоири достонсарои замонаш шинохта мешавад. Аз Носеҳи Хатлонӣ ба ғайр аз девони ашъор, инчунин се достони калонҳаҷм ба мерос мондааст: «Маҷлисафрӯз», «Ҳайратангез» ва «Ҳадиқат-ур-расул».

Хушбахтона, ин достонҳои панду насиҳатӣ пайдо ва дастрас мебошанд ва онҳо низ чун дигар ашъори боқимондаи шоири пешқадами замонаш бо забони сода эҷод гаштаанд ва барои ҳама табақоти мардум фаҳмо буданд ва ҳастанд.

Ва аммо, мутаассифона, бо вуҷуди ин ҳама мероси адабии гаронбаҳои Носеҳи Хатлонӣ, мисли аксар шоирони ҳамзамонаш, то ба ҳол ба таври комил ва дақиқ мавриди омӯзишу таҳлил ва баҳодиҳии чиддӣ аз ҷониби адабиётшиносону муҳаққиқон қарор нагирифтааст. Мо сари ин мавзӯъ поинтар бармегардем ва ҳоло дар мавриди ҳолу аҳвол ва зиндагии шоир чанд нуктаро гуфтанием.

Қабл аз ҳама, ёдрас бояд шуд, ки зиндагиномаи шоир низ чун мероси адабиаш пурра омӯхта нашудааст ва бисёре аз лаҳзаҳои ҳаёту рӯзгори вай то ба ҳол маълуму дақиқ карда нашудааст. Банда – муаллифи навиштори зиндагиномаи шоир, ки набераи Абдурраҳмонхоҷа Носеҳи Хатлонӣ мебошам, дар такя ба нақлу ёддоштҳои модарам Абдурраҳмонова Одинабӣ, ки шахси босавод буданд ва дигар шахсоне, ки аз нақлҳои падаронашон дар бораи шоир қиссаҳо карданд, кӯшиш дорам зиндагиномаи шоирро то ҳадди имкон пурраю аниқу дақиқ созам.

Дар бораи зиндагӣ ва осори Носеҳи Хатлонӣ фақат муҳаққиқ Амирбек Ҳабибов, ки дар омӯзишу тадқиқи рӯзгору ҷамъоварии қисмате аз осори паҳну парешони 63 нафар шоирони гумноми Қаротегину Дарвоз ва Кӯлоб тадқиқоти пуразрзише ба анҷом расонидааст, маълумот додааст, ки он ҳам нопурраю нокифоя мебошад.Дар мачмӯаи мазкур, ки унвонии «Ганҷи парешон» аз тариқи нашриёти «Ирфон» дар соли 1984 бо теъдоди 8000 нусха ба табъ расида буд, дар аввали қисми сеюм, ки ба доираи адабии Кӯлоб бахшида шудааст ва дар он дар бораи зиндагӣ ва фаъолияти 22 нафар адибон маълумот дода ва аз осорашон намунаҳо оварда шудааст, ба шоир Носеҳи Хатлонӣ аз ҳама зиёд – 22 саҳифа (219-238) чудо гардидааст.

Тайи даҳсолаҳои зиёд соли таваллуд ва вафоти шоир аниқ маълум набуд, аниқаш дар ин маврид касе кӯшише ҳам накарда буд. Аммо А. Ҳабибов дар такя ба маълумоти овардаи худи Носеҳи Ҳатлонӣ дар охири нусхаи достони «Ҳадиқат-ур-расул» (захираи Академияи Улуми Ҷумҳурии Ӯзбакистон рақами 8500) санаи таваллуди ӯро 1767 муайян намудааст.

Оваридам бӯстонеро ба чанг,
Ки дар ӯ гулҳо шукуфта ранг-ранг.
Кардаам таърихаш аз булбул сурог,
Дар ҷавобам гуфт «зеби чорбог».
Нусхаи ториху таснифаш хуш аст,
Як ҳазору дусаду бисту шаш аст.

Соли 1226 мутобиқ аст ба соли 1810-1811 милодӣ, пас ин асар дар ҳамин сол таълиф шуда будааст. Шоир мегӯяд, ки

Дар ҳазору дувисту сиву як,
Ин китобат тамом шуд бешак.
Ҳаст дар лавҳи дилам ҳарфи падар,
Мулҷари мавлуди ман соли бақар.
Кам-камак рафтам ба нармӣ роҳро,
Тай задам соли ду кам панҷоҳро [4].

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки дар соли 1815, яъне дар 48-солагӣ китобати ин достон ба анҷом расонида шудааст.

Ҳарчанд маҳалли ба дунё омадани Абдурраҳмонхоҷа бинни Мирзоподшоҳи Хатлонӣ комилан аниқ нест, вале аниқу дақиқ аст, ки ӯ то замони ба Бухоро баҳри таҳсил рафтан дар шаҳри Кӯлоб дар хонаи падар ба камол расидаву хатту савод баровардааст. Худи Носеҳ дар ин маврид гуфтааст:

Фақир аз қарияҳои кишвари Кӯлоб мебошам,
Гирифторам ба гуфтори лаби лаъли Бадахшонӣ…

Инчунин, дар хотимаи достони «Ҳадиқат-ур-расул» омадааст:

Абдурраҳмони Хоҷаи Кӯлобӣ,
Дар баҳри китобат аст чун мургобӣ.
Дорад ҳаваси шино ба гирдоби муҳит,
Мабсут намояд гуҳари ноёбӣ.

Ҳамин тариқ, дар мавриди аз Кӯлоб будани Носеҳ шакку шубҳае намемонад. Дар хусуси он ки шоир баъди солиёни таҳсили илму дониш дар Бухоро ва хатми мадраса, баъди чандин соли зиндагии қашшоқона ва саргардониву оворагардиҳо дар шаҳрҳои Бухоро, Тошканду Хуҷанд ва чанд вилоёти Мовароуннаҳр бозгашта ба ватанаш меояд ва дар пиронсолӣ дар Кӯлоб аз дунё дармегузарад, низ баъзе маълумот ҳаст.

Аниқ маълум нест, ки Абдурраҳмонхоҷа маълумоти ибтидоиро дар кучо ва дар пеши кӣ ё киҳо гирифта бошад. Вале пайдост, ки бе доштани чунин маълумот касе нияти дар мадрасаи Бухоро идомаи таҳсил карданро дошта наметавонист. Гумон меравад, ки ӯ маълумоти ибтидоиро назди падараш Мирзоподшоҳ гирифта бошад. Аз иловашавии «Мирзо» ба исми падараш бармеояд, ки ӯ хату савод дошт ааст ва дар таълими фарзанд саҳм гузоштааст.

Хулоса, бо вуҷуди тангдастӣ Абдурраҳмонхоҷа чун аксар толибилмони камбизоати ташнаи илму дониши замонаш дар маркази илмию фарҳангии тоҷикон шаҳри Бухоро азми таҳсил менамояд ва он ҷо мадрасаро хатм мекунад. Ва баъдан дар ҳамин шаҳр мемонад, оиладору фарзанддор мешавад ва тайи бист сол иқомату саргардониҳо насибаш мегардад. Билохира, ӯ аз чунин аҳволи вазнини зиндагӣ ба танг омада ба Кӯлоб бармегардад.

Баъд аз ба Кӯлоб баргаштан аҳволи зиндагии ӯ каме беҳ мегардад. Шоир барои таъмини рӯзгор ба деҳқонӣ машғул шуда, инчунин ба кори тадрисӣ низ шуғл варзидааст. «Дар ҳақиқат ҳам Носеҳ ба ватанаш баргашта ба корҳои деҳқонӣ ва инчунин тадрисии мадрасаи дар Кӯлоб таъсиснамудаи худаш, машғул мешавад.

Феълан калонсолони шаҳри Кӯлоб ҷое, ки ҳоло хонаи маданияти шаҳр ҷой гирифтааст, он ҷоро мадрасаи Абдурраҳмонхоҷа мегӯянд. Инчунин, тасдиқ мекунанд, ки Носеҳ аз Бухоро омада, мадрасаи куҳнаеро таъмир намуда, худаш дар он тадрисӣ мекунад» [5].

Чуноне ишора рафт, дар бораи зиндагиномаи Носеҳи Хатлонӣ маълумоти хеле маҳдуд ва баъзан норӯшану нокифоя дастрас ва нашр гардидааст, вале баъди таълифоти А. Ҳабибов аз хешовандону наздикони шоир доир ба ҳолу аҳволи ӯ маълумоти зиёде пайдо гардида ва дастрас гашта истодааст. Алҳол муаллифи ин сатрҳо ба омӯзишу тадқиқ ва аниқгардонии онҳо машғулам ва ният аст дар мақолаи алоҳидае сари зиндагиномаи пурратару муфассали ин достонсарои хеле боистеъдод сухбат намоем.

Ин ҷо бошад, дар такя ба осори шоир ва маъхазҳои мавҷуда асосан дар бораи рӯзгори шоир ва мазмуну мундариҷаи се достони Носеҳи Хатлонӣ ва девони шоир мухтасаран зикр менамоем.

Аввалтар аз ҳама бояд зикр намуд, ки Носеҳи Хатлонӣ бо вуҷуди маҳрумиятҳои рӯзгор дониши хуб аз бар карда будааст. Тибқи гуфтаи муҳаққиқ А. Ҳабибов «Аз рӯйи девони ашъор ва се адад достонҳои Носеҳ чунин ба назар мерасад, ки шоир доманаи дониши васеъ доштааст. Барои ин аз як тараф дар мадраса хуб хондани ӯ ва аз тарафи дигар касби китобат кардани шоир бояд сабаб шуда бошад. Доир ба илмҳои замонаш даст доштани худро чунин қайд кардааст:

Ҳал намудам мушкилоти ҳикмату тавзеҳро,
Дар миёни олимон шуд номи ман Мулло Ҷалол [5].

Тавре маълум аст, бисёре аз адибони асрҳои XVIII - XIX ва ибтидои садаи XX адабиёти Бухорои Шарқӣ, ки аслан дар кӯҳистон умр ба сар мебурданд, бо вуҷуди донишу маҳорат ва истеъдоди хуби шеъргӯйӣ ва достонсаройӣ доштан рӯзгори хеш ва аҳли байташонро асосан аз пешаи деҳқонию боғдорӣ таъмин менамуданд.

Ҳамчунин бояд зикр кард, ки қисмати калони ин шоирон асосан аз мачбурӣ дар маҳалли иқомати хеш ба кори китобат машғул мегаштанд. Як сабаби ба исми бархе аз онҳо илова гардидани лақаби «Мирзо» дар ҳамин аст. Аксар зиндагии камбағалона ба сар мебурданд ва ё дар миёни ин табақа зиста аз аҳволи тангу камдастӣ ва ранҷу азоби онҳо ба хубӣ огоҳ будаанд. Гузашта аз ин, бисёре аз намояндагони аҳли илму адаб, ки аз дини Ислом, аз қавонини шариат огаҳии хуб доштанд, кӯшиш мекарданд рӯзгори хеш ва аҳли оилаашонро бо меҳнати ҳалол, бо маҳсули обилаи кафи даст таъмин созанд. Аз ин ҷост, ки дар ашъори онон аз қашшоқию мухточии рӯзгор ва беадолатиҳои замонаву замонадорон, бекадрии одаму олиму сухану суханвар бисёр сухан рафтааст.

Носеҳи Хатлонӣ низ аз зумраи ҳамин гуна сухансароёне будааст, ки дар зиндагӣ, бахусус овони наврасию таҳсилу ҷавонӣ як даврае нодорию камбағалиро низ аз сар гузаронидааст:

…Чоруқи куҳна буд попӯшам,

Чакмани пора-пора бар дӯшам.
На ба мерос дида моли падар,
На аминам, на марди савдогар.
Нашудам ман ба умри худ асло,
Қозии шаҳру муфтии саҳро.
На раису имоми аҳли замон,
На муаззин, ки ош орому нон…

Дар ғазали дигари шоир омадааст:

Фитодагию фақирию ачз шони ман аст,
Кучо, ки нақши қадам дидаӣ нишони ман аст.
Дар ин нашимани ғамзодаи мусибатҷой,
Ба гӯши ҳар кӣ расад нолаву фиғони ман аст.
Агар ба хизмати Исо равам рафт,
Фиғону оҳ дар ин роҳ нардбони ман аст.
Вазифае, ки шабу рӯз мерасад аз ғайб,
Ситора нуқлу маҳу офтоб нони ман аст.
Замин, ки хирмани худ баст, шуд тали гандум,
Фалак яке зи гуломони каҳкашони ман аст.

Ё ки:

…Моҳии беобам аз бедастгоҳӣ дар ҷаҳон,
Аз барои харҷи хона хун дамодам мехӯрам.
Тирабахтӣ бин, ки дар пеши амири зарнисор,
Арзи қашшоқӣ намоям, чӯби маҳкам мехӯрам…

Агарчанде Носеҳи Хатлонӣ барои таъминоти рӯзгори худу аҳли оила ҳам ба кори деҳқонӣ, ҳам ба китобат ва ҳам ба тадрисӣ машғул шудаву бисёрҳо кӯшиш менамояд ва заҳмат мекашад, зиндагиаш беҳ намегардад ва ба қавли худи шоир, чуноне дар як ғазалаш мегӯяд: *«Ба ҳар ҷо меравам, Носеҳ, зи зулмат нестам фориг, Ба ранги соя меояд сияҳбахтӣ ба дунболам».*

Чун дар замони шоир бинобар нобасомониҳои мухталиф ва кӯрдилии зимомдорони давр илму дониш ва адабу фарҳанг қадру қиммати чашмрасу басанда надошт, ҳатто касби китобат ҳам аҳволи рӯзгори шоирро беҳбудӣ бахшида натавонистааст. Носеҳ дар достони «Маҷлисафрӯз», ки саршор аз панду насиҳат аст, дар ин маврид гуфтааст:

…Ҷуз китобат ҳунар надорам ман,
Ҳамчу соя сияҳкорам ман.
Менависам китоб ҳамвора,
Синаам чун қалам шуда пора.
То ба рӯйи дигар варақ гардад,
Дили ман ҳамчу хома шақ гардад.
Ман ба ин меҳнати уфуру ситам,
Пул ба даст оваридаам кам-кам…

Чун худи шоир аз падар молу сарвате ба мерос нагирифтааст, бисёр маҳзунона мегӯяд, ки:

Пас аз маргам ба фарзандон агар мерос мемонад,
Давоти бесиёҳию қаламдонест пуштии ман…

Ё ки:

Ба мулку давлату иқбол кас номам намедонад,
Вале дар олами бетолеӣ бисёр машҳурам…

Ба ҳамин сурат, девони ашъори Носеҳи Хатлонӣ саршор аз шикоятҳо аз рӯзгору рӯзгордорӣ ва бетолеӣ, ноадолатиҳо ва беқадрии илму дониш ва зулмпешагии сарватмандону мансабдорон дар он давру замон мебошад. Бинобар ин, ба гумони мо, муҳаққиқи борикбину нуктасанҷ Амирбек Ҳабибов барҳақ ба хулосае омада, ки «ҳиссаи зиёди ашъорашро шикоятнома гуфтан мумкин аст».[5] Ва мо, дар навбати хеш, бар ин назарем, ки новобаста аз чунин оҳанги шикоятомезро касб намудани қисмате аз ашъори Носеҳ наметавон ӯро пессимист, рӯҳафтодаю маъюс ва шеърҳояшро маъюсона гуфт. Дуруставш ин аст, ки шоир дар мисоли рӯзу рӯзгор ва аҳволи хеш ва қаҳрамони лирикиаш он ҳақиқатеро нишон додааст, ки аксари аҳолӣ ва аз ҷумла аксари олимону адибону ҳунармандони замон бар иллати костагии ҷомеа ва сохти ҷомеа гирифтори он буданд.

Биноан, ин нуктаи басо муҳим мавриди зикр ва таъкид аст, ки гарчанде Носеҳи Хатлонӣ дар зиндагӣ аз тиҳидастӣ бисёрҳо азобу машаққат дидааст, қарздориҳо кашидааст ва аз умри ноосудаи хеш афсӯсҳо хӯрдааст:

Ман зи умри худ наёсудам, дарег!
Кош дар дунё намебудам, дарег!
Чун гузар кардам ба бозори ҷаҳон,
Ҳосилам афсӯс шуд, судам дарег…

ва аммо боз ҳам ба ҳайси як фозили аз меҳнати ҳалол бо обилаи кафи дастон нонхӯранда ва шукргузор боифтихор ва муътақидона мегӯяд:

Носеҳ, аз кори зироат дасти худ кӯтаҳ макун,
Дар ҷаҳон ашроф бошад, ҳар кӣ гардад деҳқон.

Шоир дар бораи мақому мартабаи марди барзгар ва фоидаи меҳнати ҳалол ва умуман дар бораи касбу ҳунаромӯзӣ дар девони ашъор ва достонҳояш, бахусус дар «Маҷлисафрӯз», фикру ақидаҳои пешқадам ва ҷолибу манфиатовар, ки панду ахлоқӣ ва насиҳатианд, баён намудааст. Аз ҷумла, дар достони «Маҷлисафрӯз» Носеҳи Хатлонӣ дар ин маврид чунин меоварад:

…Гуфт деҳқонбачаи некӯсиришт,
Боиси ободии даҳр аст кишт.
Гар набошад тухму заръу кишту об,
Оламе дар як замон гардад хароб!
Деҳқонон ҳар куҷо хирман кунанд,
Халқро таъмир ҷону тан кунанд.

Аслан, ба мисли ӯ бисёре аз шоирони дар замони Носеҳ ва баъдан зиндагию эҷод карда, хоссатан ононе, ки аз касбу кори зироаткорию боғдорӣ рӯзӣ ба даст меоварданд, марди дехқонро сано гуфтаанд ва меҳнаташро васф намудаанд. Масалан, Мирзо Қадам, ки аз шоирони пешқадаму сермаҳсул ва соҳибдевони охирҳои асри XIX ва нимаи аввали асри XX буд ва худ деҳқонӣ мекарду боғдорӣ фаррохтар андешаронӣ карда, дар ғазале хеле хуб сароидааст:

Ба номи холиқе ҳамчун бародар ҳар кӣ деҳқон аст,
Дилаш пок аз кудуратҳо, ба рӯяш нури имон аст.
Камоли баҳри тавфиқаш бад-ин олам намегунҷад,
Зи дасти пурҷафои ӯ ҳазорон хайру эҳсон аст.
Ба давлатгоҳи он бигзар чу тоби ҳимматаш бингар,
Ки ин дунёву мофиҳо ба пешаш зарраи дон аст.
Чунон Ҳотамсифат хайраш шабонарӯз мебошад,
Вале чун ном бар Ҳотам ба деҳқон доди чандон аст,
Ҳама шоҳу гадоёнро бидидам бар дару бомаш,
Ҳама шайхону олимҳо дуогӯяндаи он аст.
Чу мӯру мӯрчаву малах бо тамоми ҷумла(и) нафсон,
Ҳама пайваста бар деҳқон зи эзид магфират хон аст.
Ба таҳқиқ ин суханро дон ба дунё номи нек аз нон,
Ба фардо зарраи эмон наҷот аз нори сӯзон аст.
Шунидам ман зи устодам, ки он аз пири худ бишнид,
Ки нуре бар сари деҳқон шабонарӯз ҷӯён аст.
Ба давлатхонаи деҳқон ҳазорон гар шавад меҳмон,
Дилаш ғунҷоише дорад, ба ҳар як рӯ хандон аст.
Илоҳо, бар мани мискин бибахшо роҳи деҳқонӣ,
Ки шояд дарбиёбам ман аз он ганҷе ба деҳқон аст.
Қадам дар васфи деҳқонон чӣ лоиқ дур сухан гуфтан,
Ки деҳқонро худо додаст, чандин ганҷ пинҳон аст [6].

Ба андешаи мо, ғазал, балки сурудаи мазкур аз ҷумлаи беҳтаринҳоест, ки ба марди деҳқон бахшида шудааст ва қадру манзалати барзгар дар он васф шудааст.

Аслан шахсе, бахусус сухансарое, ки худ аз табақаи заҳматкашон аст ва ё мардуми меҳнатӣ, ин офарандагони неъматҳои моддиро пуштибонию васф менамояд, наметавонад нисбати онон зулму золимӣ ва ноҳақиҳои ҳокимону амалдорону сарватмандон ва тайёрахӯрии ононро набинад ва нодида бигирад. Баръакс, чунин рафтору кирдори бераҳмонаи ононро аз ҳисоби меҳнати сангину вазнини халқи заҳматкаш зиндагӣ, айшу ишрат ва кайфу сафо кардану давр ронданашонро боҷуръатона зери тозиёнаи танқид мегирад.

Дар ашъори Носеҳи Хатлонӣ, бахусус дар достони «Ҳадиқат-ур-расул», ки савумин достони таълифкардааш мебошад ва бештар масоили панду ахлоқиро фарогир аст, тоифаи ҳаққимардумхӯр ба меҳнат кардан ва ҳалол хӯрдану ҳалол зистан даъват мешавад. Шоир дар хотимаи ин достон таъкид менамояд, ки:

Шукрилиллаҳ хатм кардам ман китоб,
Шуд аён аз ҷайби субҳам офтоб.
Ҳаст мазмуни ҳикоятҳош панд,
Муштамил бар вазъҳои дилписанд.
Аксаринаш маънии Қуръон бувад,
Ки дили афсурдагонро кон бувад.
Сабт дар вай гуфтаи Пайғамбар аст,
Бош огаҳ, к-ин садаф пургавҳар аст.
Маслаки асҳоби шайхони кибор,

Қавлу феъли хусравони рӯзгор…[4]

Яъне, Носеҳи Хатлонӣ дар бештари ҳикоёти ин таснифоти хеш «…ба воситаи нишон додани образҳои «мусбати» подшоҳон ва пайғамбарони гузашта, ки худашон бо меҳнати дасти худ рӯз мегузарониданд» [5] амирону амалдорони замонашро ба меҳнат кардан даъват намудааст. Ба ин маънию мақсад дар «Баёни хилофати Умар разийаллоҳи таъоло анҳу» хеле хуб гуфта шуда:

Чун расидӣ вақти давлат бар Умар,
Баст аз баҳри хилофат ӯ камар.
Ҷамъ гардиданд асҳоби камол,
Ки диҳандаш ачрае аз байтмол.
Ҳар қадар гуфтанд ёрони Расул,
Ки зи байтулмол ачра кун қабул.
Гуфт: «Дорам қуввати касб ин замон,
Нест лоиқ хӯрданам моли касон».
Аз ҳукумат ҳар гаҳе фориг бигашт,
Ҷанда мепӯшиду меомад ба дашт.
Хокро бар фарқ ар мерехтӣ,
То ба вақти зуҳр хиште рехтӣ.
Баъд аз ин рафтӣ амири додгар,
Сӯйи кори хеш то вақти дигар.
То замони реҳлаташ ин буд ҳол,
Касб кардӣ туъмаи аҳлу аёл.
Ҳосил овардӣ ба хона қутро,
Кай назар кардӣ дурру ёқутро.
Эй, ки мегӯйӣ амирам дар ҷаҳон,
Зиндагонӣ боядат кардан чунон.
Пайравӣ хоҳӣ агар ту бо Умар,
Чашм бикшо, сифати ӯро нигар.
Дар аморат мезанӣ лофу газоф,
Мекунӣ афъоли эшонро хилоф [4].

Ончуноне зикр гардид, Носеҳи Хатлонӣ дар эҷоди достон маҳорати хуб доштааст. Ӯ дар давраи фаъолияти эҷодиаш се достони калонҳаҷм, ё худ се маснавии мазмуни панду ахлоқидоштаро таълиф намудааст: «Маҷлисафрӯз», «Ҳайратангез» ва «Ҳадиқат-ур-расул». Ва заррае ҷойи шубҳа намонда, ки муаллиф ё худ таълифгари ҳарсеи онҳо Носеҳ аст, чаро ки дар хотимаи «Ҳадиқат-ур-расул», ки пас аз дуи аввалӣ иншо шудааст, овардааст:

Пеш аз ин таснифе кардам ду китоб,
Ки шуда мақбули табъи шайху шоб.
Аввалинро Маҷлисафрӯз аст ном,
Дувумиро Ҳайратангез ихтимом.
Исми ин гашта Ҳадиқат-ур-расул,
Чорбоғаш гуфтаанд аҳли қабул [4].

Ва шоир андаке поинтар бори дигар таъкид мекунад, ки ин достонро низ худи ӯ тасниф намудааст:

Абдурраҳмон ибни Мирзоподшоҳ,
Котиби ин нусха шуд бешитибоҳ.

Ҷойи тазаккур аст, ки дар девони ашъори Носеҳи Хатлонӣ назар ба достонҳояш мавзӯоти иҷтимоӣ бештар ба назар мерасад ва қисмати калони таълифоташ як навъ хосияти тарҷумаиҳолиро дорост, ки чуноне болотар қайд намудем, аз мазмуну мундариҷаи онҳо аҳволи рӯзгори шоир ва ба чи кору касбҳое шуғл варзиданаш то андозае айён мегардад.

Баръакси ин, дар ҳар се достон шоир асосан сари масъалаҳои тарбиявӣ-ахлоқӣ андешаронӣ намуда, бисёр фикрҳои пешқадам баён кардааст. Дар маҷмӯъ Носеҳ ба сифати як шоири пешқадам ва хуб беҳтарину волотарин хислатҳои ҳамидаи инсониро тарғибу ташвиқ ва ахлоқу хислату кирдорҳои баду зишти ҷомеаи замонашро баҳри беҳбуди ахлоқи ҷомеа ва саодатмандии мардуму диёр мазаммат намудааст. Гузашта аз ин, аҳамияти тарбиявӣ-ахлоқии мавзӯъҳои достонҳои таснифнамудаи шоир ва умуман ашъораш метавонанд имрӯз ва дар оянда ҳам дар кори ислоҳи камбуду норасоиҳои дар ахлоқу маънавиёт ва ҳам иҷтимоиёти ҷомеа ҷойдошта нақши бориз бибозанд.

Носеҳи Хатлонӣ таснифи достони «Маҷлисафрӯз»-ро дар соли 1220 хичрӣ мутобиқ ба соли 1805-1806 милодӣ ба охир расонидааст. Он «нисбатан бар ду достони дигараш бузургтар мебошад. Достон иборат аз 193 варақ буда, дорои 4124 байт аст. Вале аз аввали китоб чанд варақ афтодааст, ки миқдори байтҳои онро муайян кардан мумкин нест. Ин достон ба 33 боб тақсим шуда ва бобҳо дар навбати худ, боз ба фаслҳо ҷудо карда мешавад» [5].

Тавре борҳо ёдрас гаштем, ин асар асосан мавзӯъҳои панду насиҳатиро фарогир мебошад ва шоир бо илтифот тавсия менамояд, ки ҳамагон аз ин чашмаи маънавӣ нӯш ва аз меваҳои ин боғ даҳон ширин кунанд:

…Муштамил бар насоеҳ асту панд,
Нӯш кун шарбати сухан чун қанд.

Достони дигари худ «Ҳайратангез»-ро Носеҳи Хатлонӣ дар соли дигари пас аз хатми таснифи «Маҷлисафрӯз», яъне дар соли 1221/1806-1807 китобат мекунад.

Сана алфу дусадду бисту як буд,
Ки аз таснифи назмаш дил биёсуд.

Модоме шоирро фақат аз таснифи ин асари панду насиҳатӣ дил биёсудааст ва ӯ ин корро бо камоли майлу завқ ба анҷом расонидааст, пас ривоёту ҳикоёти пандуахлоқии бисту панҷ фасли он чи гуна метавонад ба дилҳои хонандагон фараҳ набахшад ва ба роҳи ростину ба корҳои ростин ҳидоят нанамояд? Тибқи маълумоти овардаи А. Ҳабибов «Маҷлисафрӯз» аз 124 варақ иборат буда, дар ҳар варақи он 32 байт ҷой дода шудааст, ки дар маҷмӯъ 3963 байтро ташкил менамояд.

Соли таснифи достони савум ва охирини Носеҳи Хатлонӣ «Ҳадиқат-ур-расул» 1811 мебошад. Ин достон ҳам саросар пандуахлоқӣ буда, хушбахтона, то замони мо чаҳор нусхаи хаттии он ҳифз ва дастраси аҳли илм гардидааст. Нусхаи 1484 АИ Тоҷикистон ва нусхаи 8500 Пажӯҳишгоҳи шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Абӯрайҳони Берунии АИ Узбакистонро муҳаққиқон дастхати худи Носеҳи Хатлонӣ меҳисобанд ва корҳои тадқиқотӣ аз рӯйи онҳо сурат гирифтааст.

Дар илми адабиётшиносии тоҷик муҳаққиқ Амирбек Ҳабибов аввалин олиме буданд, ки ба омӯзиш ва таҳқиқи ин достон сари кор гирифтанд. Мавсуф нусхаи 8500 АИ Узбакистонро мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода, дар «Ганҷи парешон» овардааст, ки он «дорои 133 варақ буда, дар ҳар варақи он 30 сатр ҷой гирифтааст, ки ҳамагӣ 4 ҳазор байтро ташкил медиҳад. Ғайр аз он ки достони мазкур 4 ҳазор байт дорад, боз шоир онро ба 4 фасл тақсим мекунад. Шояд барои ҳамин ҳам бошад, ки гоҳо онро «чорбоғ» ҳам меномад» [5].

Ду нусхаи дигар аз тарафи котибон бе нишон додани маъхаз нусхабардорӣ шудаанд. Якеи онҳо нусхаи 737 Пажӯҳишгоҳи шарқшиносӣ ва мероси хаттии АИ Тоҷикистон мебошад.

Пеш аз оне ки дар мавриди нусхаи чоруми ин достон ҳарф занем, бояд гуфт: дар соли 2005 «Ҳадиқат-ур-расул»-и Носеҳи Хатлонӣ бо хати сирилик тариқи Муассисаи нашриявии «Маориф ва фарҳанг»-и Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаҷми 268 саҳифа бо теъдоди 500 нусха рӯйи чоп омад. Бешак, ин як туҳфаи арзандае гардид барои аҳли илму адаб ва муштоқони каломи бадеъ, хосса адабиёти классики тоҷику форс…

Мураттиб ва шореҳи луғоти ин китоби нодиру пурарзиш Саломи Нуриёни Баравнӣ, дар пешгуфтори китоб ёдрас месозад, ки ин нашри сирилик аз рӯйи нусхае вокеъ гардидааст, ки он моли шахсии ӯ мебошад ва аз падар мерос мондааст. «Падарам-Нуруллоҳбеки Маҳрамбек навваралоҳи марқадуҳу марди китобдӯсте буд. Аз вай ба мо чанд китоб, аз қабили «Девон»-и Хоҷа Ҳофиз, «Девон»-и Ҳаллоқулмаъонӣ Бедил, нусхаи қаламии асари панду насиҳатие бо унвони «Ҳадиқат-ур-расул» ёдгор мондааст. «Ҳадиқат-ур-расул», ки ҳоло дар дасти шумо аст, ҳанӯз дар солҳои донишандӯзӣ нусхаи қаламии он чанд муддат дар дасти банда – Салом Нурийони Баравнӣ буд ва ман ба мутолиаи ин асар машғулиат доштам, вале вақти зиёде, ки сарфи омӯзиши фанҳои расмии донишгоҳи омӯзгорӣ мегардид, имкони ба ин асар чиддан машғул шудан намедод. Ҳодисаҳои солҳои охир, ноороминҳои ҳаёти сиёсии ҷумҳурӣ, ки ба муваққатан ба хонаи бобоӣ баргаштани банда сабаб гардид, маро водор намуд, ки ба омӯзиши «Ҳадиқат-ур-расул» баргардам. Чун ба ин асари тарбиявӣ-ахлоқӣ, аз назари таҳқиқ наздик шудам, дарёфтам, ки китоб метавонад дар баланд бардоштани маърифати хонандагон, дар иморати одобу ахлоқи костаи омма ҳиссагузор бошад, бинобар ин, зарур донистам, ки матни пурраи онро ҳамчун як сарчашмаи нодири мероси миллии тоҷикон ба нашр омода созам» [4].

Бояд зикр намуд, ки Саломи Нуриёни Баравнӣ аз солҳои навадуми садаи гузашта ба ин ҷониб ба омӯзиш, пурраву мураттабсозӣ ва дастраси умум гардонидани «Ҳадиқат-ур-расул»-и Носеҳи Хатлонӣ машғул шуда, як қатор мақолоту таълифоте ба табъ расонидааст, ки мукаммалтаринаш ҳамин чопи сирилики достон мебошад. Мо ният дорем сари ин мавзӯъ ва дар мукаммалсозии достон хизматҳои кардаи Саломи Нуриёни Баравнӣ ва саҳми ӯ, инчунин мазмуну мундариҷа ва мавзӯоти «Ҳадиқат-ур-расул» муфассалтар дар мақолоте дигар суҳбат намоем, чаро ки ҳаҷми ин нигоштаи мо дигар имкони давом додани мавзӯъро намедиҳад.

Носеҳи Хатлонӣ дар «Ҳадиқат-ур-расул» низ чун дар дигар асарҳояш бо нияти саҳмгирӣ дар беҳсозии ахлоқи ҷомеа, тарбияи инсони комили дорои ахлоқи ҳамида, дар рӯҳияи инсондӯстӣ, садоқату вафодорӣ, некниятӣ, ҳақиқатҷӯйию ҳақпарастӣ, хайркорӣ ва ҳалолхӯрӣ, касбомӯзӣ ва меҳнатдӯстӣ тарбият намудани одамон, хосса насли наврасу ҷавон, дур будан аз кору амалҳои зишту носавоб, золимию баландешӣ, фиребгарӣ, ҳаққимардумхӯрӣ ва мардумозорӣ, ғайбату гапчинию гапбарӣ ва амсоли инҳо ба масоили зиёди маънавию иҷтимоӣ дахл мекунад ва мавқеи инсонро, чи мард бошаду чи зан, дар ташаккулу пешрафти ҳаёти ҷомеа аз муҳимтарин омилҳо меҳисобад ва ташвиқу тарғиб менамояд. Ва чуноне аз таҳаллуси шоириаш пайдошт, панду насиҳат мекунад.

Хулоса, Абдурраҳмонхоҷа бинни Мирзоподшоҳи Хатлонӣ, мутахаллис бо Носеҳи Хатлонӣ, тавре ки аз шиносоӣ бо осораш ва мутолиаи он бармеояд, аз адибони пешқадам, соҳибистеъдод ва сермаҳсулу бомаърифати охирҳои садаи ҳаждаҳум ва аввалҳои садаи нуздаҳум буда, дар достонсароӣ ва таснифи достон маҳорати хуб доштааст.

АДАБИЁТ

1. Икромов И. Зеҳнпораҳо / И. Икромов. – Душанбе, 2007.
2. Ҳабибов А. Доираҳои адабии Бухорои Шарқӣ (асри XIX ва ибтидои асри XX) / А. Ҳабибов. – Душанбе: Дониш, 1984.
3. Фарҳод Шафиев. Ашӯр Сафар ва муҳити адабии Кӯлоб (нимаи дуюми асри XX) / Ш. Фарҳод. – Душанбе: Шучоиён, 2011.
4. Носеҳи Хатлонӣ. Ҳадиқат-ур-расул; мураттиб ва шореҳи луғот Саломи Нуриёни Баравнӣ / Носеҳи Хатлон. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – С. 5, 45 – 46, 247.
5. Ҳабибов А. Ганҷи парешон / А. Ҳабибов. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 226, 227,224, 232, 247, 229.
6. Мирзо Қадам. Девон. (Мероси адабии шоирони Роғи охирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX. ҷилди якум); мураттиб Искандар Икромов // Мирзо Қадам. - Душанбе: Кишоварз, 2009. - С. 95.
7. Ҳабибов А. Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон / А. Ҳабибов. - Душанбе: Дониш, 1971.

НОСЕҲИ ХАТЛОНӢ – ШОИРИ ДОСТОНСАРО

Носеҳи Хатлонӣ (1779-1887) дар охирҳои садаи ҳаждаҳум ва аввалҳои садаи нуздаҳум зиндагӣ ва эҷод намуда, аз худ осори зиёде боқӣ гузоштааст. Ӯ яке аз шоирони пешқадам ва сермаҳсули замонаш буда, бо асарҳои таълифнамудааш дар таълиму тарбияи ахлоқӣ ва маънавии насли наврас ва умуман мардуми диёри хеш саҳм гирифтааст.Илова бар ин, саҳми Носеҳи Хатлонӣ дар рушду нумуи адабиёти тоҷик, хусусан қисмати ҷанубӣ Тоҷикистон назаррас мебошад. Тавре ки аз шиносоӣ бо осораш ва мутолиаи он бармеояд, аз адибони пешқадам, соҳибистеъдод ва сермаҳсулу бомаърифати охирҳои садаи ҳаждаҳум ва аввалҳои садаи нӯздаҳум буда, дар достонсароӣ ва таснифи достон маҳорати хуб доштааст.

Калидвожаҳо: Носеҳи Хатлонӣ, рушду нумуи адабиёти тоҷик, адибони пешқадам, достонсароӣ, таснифи достон, таълиму тарбияи ахлоқӣ ва маънавии насли наврас.

НОСЕХ ХАТЛОНИ – СКАЗАТЕЛЬ ДАСТАНОВ

Носех Хатлони (1779-1887) жил и творил в конце 18 и начале 19 веков и оставил огромное поэтическое наследие. Он был одним из передовых и плодотворных поэтов своего времени и внес огромный вклад в дело нравственно-этического воспитания подрастающего поколения. Также неоценим вклад Носеха Хатлони в развитие таджикской литературы, особенно ее южных территорий. Как видно из знакомства с его творческим наследием, он являлся самобытным, плодотворным и передовым литератором конца 18 и начала 19 веков и обладал необычайным мастерством в сочинении составлении дастанов.

Ключевые слова: Носех Хатлони, развитие и процветание таджикской литературы, передовые литераторы, сказитель дастанов, составление дастанов, нравственно-этическое воспитание подрастающего поколения.

NOSEH HATLON – SKAZATEL DASTANS

Noseh Chatlani (1779-1887) lived and worked in the late 18th and early 19th centuries and left a rich poetic legacy. He was one of the most advanced and fruitful poets of his time and made an enormous contribution to the ethical education of the younger generation. Also the invaluable contribution of Nosehe Chatlani to the development of Taiik literature. especiallv in its southern territories. As vou can see from exploring his heritage. he was an original, fruitful and leading writer of the late 18th and early 19th centuries and possessed extraordinary skill in the preparation of composition of the epics.

Kev words: Noseh Chatlani, development and prosperity of the Tajik literature advanced writers, a narrator of dastans, preparation of epics, moral and ethical upbringing of the younger generation.

Сведения об авторе: ***Бури Гулназаров*** – старший преподаватель кафедры таджикской литературы факультета филологии и журналистики Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. Телефон: **(+992) 918-68-19-70**

НИГОҲЕ БА «ҒАРБЗАДАГӢ»-И ҶАЛОЛ ОЛИ АҲМАД
(пажӯҳиши фарҳангшиносӣ)

Олимҷон Хоҷамуродов
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Ҷалол Оли Аҳмад (1923- 1969) аз ҷумлаи он чеҳраҳои адабӣ ва фарҳангии қарни XX Эрон аст, ки осори бадеӣ, адабӣ ва публитсистиаш василае барои ибрози андешаҳои иҷтимоӣ - сиёсиаш буда, тозагиву арзишмандии онҳо бо зербинои фикрии нависанда робитаи қавӣ доранд [1, 5].

Аз ин рӯ, ба қавли нависанда ва адабиётшинос Ҷамол Мирсодиқӣ «достонҳояшро, ки бифшоранд, усорае аз назариёти сиёсиву иҷтимоӣ ва мазҳабии ӯ берун мезанад» [2, 632]. Аммо дар осори иҷтимоӣ- адабӣ ва таҳқиқотӣ- публитсистиаш афкори иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фарҳангии хешро хеле бо сароҳату бепарда баён кардааст. Аз ҷумла, дар асари маъруфи таҳқиқӣ- оммавиаш «Ғарбзадагӣ», назариёти интиқодгароёнааш хело хашину босароҳат ироа шудааст. Аз ин ҷост, ки ин асар баъд аз такмилаш чандин бор дар Эрон ва хориҷ аз он ба чоп расида, баҳсҳои фаровонеро ба роҳ андохтааст.

Ба андешаи бародараш Шамс Оли Аҳмад: «Ғарбзадагӣ» ба маънии воқеӣ…доктрини як мутафаккир» буда ва Ҷалол Оли Аҳмад бо ин китобаш «соҳиби як мактаби фикрист» [3, 262].

Албатта, ин назари шахсии як бародар аст. гузашта аз ин, бо вуҷуди он ки пеш аз Ҷалол Оли Аҳмад ба масъалаи таъсири Ғарб ва ғарбпарастӣ дар ҷомеаи Эрон дигарон, ба вижа Козимзода

Эроншаҳр, Шин Партав, аз муосирони нависанда Самади Беҳрангӣ, Алӣ Шариатӣ ва амсоли эшон андешаронӣ кардаанд, аммо Ҷалол Оли Аҳмад нисбат ба онҳо ба ин масъала бархӯрди амиқу ҳамаҷониба намудааст.

Ба эътирофи худи нависанда ӯ таъбири «ғарбзадагӣ»-ро аз ифодоти шифоҳии» устоди фалсафиаш доктор Аҳмад Фардид гирифта[4, 10], аммо беш аз ҳар эронӣ онро маъруф сохтааст.

Ин асар бо тарҳи масъала ва ҳаллу фасли он дар андак муддат маъруфияти зиёде касб кард. Ба қавли Ризо Бароҳанӣ «Ғарбзадагӣ»-и Оли Аҳмад нахустин рисолаи шарқиест, ки вазъи Шарқро дар баробари Ғарб, Ғарби истеъморгар рӯшан мекунад ва шояд нахустин рисолаи эрониест, ки дар сатҳи ҷаҳонӣ дорои арзиши иҷтимоист» [5, 465].

Воқеан, «Ғарбзадагӣ»-и Оли Аҳмад як рисолаи илмӣ- публитсистии мунҳасир ба фард аст, ки то ба имрӯз матолиби он ҳам дар Эрон ва ҳам хориҷ аз он мавриди таҳқиқу арзёбии ҷомеашиносону мунтақидин қарор гирифтааст [6].

Мутаассифона, ин асар то ба имрӯз барои хонандаи тоҷик ба таври бояду шояд муаррифӣ нагардидааст. Дар ин мақола саъй мешавад то дарунмоя ва мазмуни ғоявии «Ғарбзадагӣ» ҳамчун як асари илмӣ- оммавии дорои аҳамияти адабӣ- фарҳангӣ бо зикри вижагиҳои он таҷзияву таҳлил гардад.

Бояд ёдовар шуд, ки тарҳи аввали ин асар ҳамчун гузорише таҳия гардида буд ва соли 1961 гунаи (варианти) аввали он ба таври ғайрирасмӣ чопу мунташир гардид.

Худи Ҷалол Оли Аҳмад дар «Пешдаромад»-и китобаш дар ин бора чунин ишора мекунад: «тарҳи нахустини он чи дар ин дафтар хоҳед дид, гузорише буд, ки ба «Шӯрои ҳадафи фарҳангии Эрон» дода шуд. Дар ду маҷлис аз ҷаласоти мутааддиди он Шӯро. Чаҳоршанбеи 8 озари 1340 ва чаҳоршанбеи 27 дайи 1340» [4, 9].

Шӯрои мазкур дар назди вазорати фаҳанги вақт, яъне вазорати маориф доир шуда буд, ки донишмандону коршиносони фаррехта бояд масоили мубрами низоми таълиму тарбия ва маорифи кишварро баррасӣ ва барои рафъи он пешниҳодоте ба вазорат ироа медоштанд.

Ин супориши иҷтимоӣ хатти машӣ ва сохтори гузориши Ҷалол Оли Аҳмадро муайян кардааст. Мунтаҳо, андешаи тозаи ин гузориш, ки дар пероиши забони бадеъу бепарда ироа гардида буд, онро аз як санади амалии идорӣ ба як асари таҳқиқотии публитсистӣ табдил медиҳад. Бадеиист, ки дар чунин як қолаб ироа гардидани ин «гузориш» истеъдоду иҳотаи муаллифи он нақши боризе бозидааст. Аз ин рӯ, ба тайиди худи Оли Аҳмад ин гузориш дар маҷмӯаи ҳисоботи аъзои «Шӯрои ҳадафи фарҳангии Эрон», ки дар баҳмани соли 1340 ҳ.ш (феврали 1961) аз тарафи вазорати фарҳанг мунташир шуд, шомил нагардид. Иллати онро нависанда чунин тафсир мекунад: «Ҳанӯз мавқеи он нарасидааст, ки яке аз давоири вазорати фарҳанг битавонад, чунин гузоришеро расман мунташир кунад» [4, 9].

Агарчи гузориши Оли Аҳмад дар он маҷмӯа ҷой дода нашуд, аммо нусхаҳои чопи мошинка шудаи он дар байни рӯшанфикрони кишвар паҳн гардид ва бо ташвиқи дӯстон Ҷалол Оли Аҳмад онро такмилу таҳрир намуда, тавре ки ёдрас шудем дар ҳазор нусха ба чоп расонад.

Вижагии ин рисолаи Ҷалол Оли Аҳмад, қабл аз ҳама, дар дарунмоя ва сабки забони хашин ва бадеӣ он аст, ки ба таври ҳамаҷониба бемории иҷтимоии ҷомеаи Эронро дар ёздаҳ боб ироа ва роҳҳои илоҷи онро аз диду андешаи хеш пешниҳод кардааст.

Ҷалол Оли Аҳмад нисбат ба дигар муҳаққиқон ба масъалаи мазкур даст зада, такяи каломаш бештар рӯйи мақулаи «ғарбзадагӣ» ва таърихчаи пайдоиши ин бемористи. Аз ин рӯ, сабаб ва заминаҳои ғарбишавӣ ва ғарбзадагии ҷомеаи Эронро аз нигоҳи таърихию фарҳангӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ ба як тартиби муайян ба муоина гирифтааст. Бояд мутаззакир шуд, ки Оли Аҳмад дар ҳаллу фасли ин масъала ба ҷанбаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҷомеашиносии он ба ҷузъиёт нарафта, онро ба мутахассисини соҳа муҳаввал мекунад ва бештар ба накди масоили иҷтимоӣ ва фарҳангии он мепардозад.

Ҷалол Оли Аҳмад масъалаи ғарбзадагиро дар ҷомеаи Эрон ба як офате монанд мекунад, ки гандумро аз дарун мепӯсонад, аммо ҷилдашро нигоҳ медорад. Аз назари нависанда, ин беморӣ ду чеҳра дорад: яке «Ғарб» ва дигаре «ғарбзада».

Аз ин нигоҳ нависанда вобастагии ҷомеаи Эронро аз Ғарб дар ҳамаи соҳоти ҷомеа, қабл аз ҳама, фарҳанги он ба муоина гирифтааст. Бад-ин сабаб, унвони ҳар як боби асар ба тадриҷ ташхиси решаҳои ин «бемористи». Барои мисол, боби аввал «Тарҳи як беморӣ», боби дуюм «Нахустин решаҳои беморӣ», боби сеюм «Сарчашмаҳои аслии сел», боби чаҳорум «Нахустин гадидагиҳо» ва амсоли он, ки ҳар як боб тарафҳои мухталифи «бемории ғарбзадагӣ»-ро шарҳу тафсир мекунад.

Зимнан, тавре ки ёдовар шудем, сайри таърихӣ ва баҳсҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва фалсафӣ низ дар асар фаровон ҷой дорад, ки Ҷалол Оли Аҳмад ба иллати ворид набуданаш ба кунҳи ин масоил аз дидгоҳ як нависандаи интиқодгаро ба онҳо наздик шудааст.

Дар боби «Тарҳи як беморӣ» нависанда ҳадафи аслии рисолаашро, ки аз назари мо бобҳои баъдӣ барои исботи ин нуқтаи назар равона шудаанд, чунин иброз медорад:

«Ҳадафи аслии ин дафтар ин аст, ки мо натавонистаем шахсияти «фарҳангӣ-таърихӣ»-и худамонро дар қиболи мошину ҳуҷуми ҷабриаш ҳифз кунем, балки музмаҳил (несту нобуд- О. Х) шудаем. Ҳарф дар ин аст, ки мо натавонистаем мавқеияти санҷидаву ҳисобшудае дар қиболи ин ҳаюлои қуруни ҷадид бигирем. Ҳарф дар ин аст, ки мо то вақте моҳияту асос ва фалсафаи тамаддуни

Ғарбро дар наёфтаем ва танҳо ба сурату ба зоҳир адои Ғарбро дармеоварем. Бо масраф кардани мошинҳоям, дуруст ҳамчун он харем, ки дар пӯсти шер рафт ва дидем, ки чӣ ба рӯзгораш омад» [4, 20].

Ин иқтибоси тӯлонӣ бад-ин сабаб оварда шуд, ки дар он доктринаи асосии нависанда, ифода шудааст. Бобҳои баъдӣ ва мадорику матолибе, ки дар онҳо ҷой дода шудаанд, ҳама ба манзури исботи ин доктрина ва мақулаи «ғарбзадагӣ» равона шудааст.

Қабл аз он ки ба баҳси ғарбзадагӣ бипардозад, нависанда дар ҳамин боб саъй кардааст, ҳудуди ҷуғрофиёии Шарқро аз нигоҳи ғарбиёни истеъморгар мушаххас созад. Аз назари Оли Аҳмад «Ғарб» аз вақте моро, аз савоҳили шарқии Мидитарона (баҳри Миёназамин-О.Х) то Ҳинд, «Шарқ» хонд, ки аз хоби зимистонаи қуруни вустоии худ бархост ва ба ҷустуҷӯи офтобу адвияву абрешум ва дигар матоъҳо…ба Шарқ омад» [4, 21-22].

Албатта, ин таснифбандии Ҷалол Оли Аҳмад доир ба ҳудуди марзии аз Шарқу Ғарб диди хосси ӯст ва аз тақсимбандии Гегель ва дигар муҳаққиқини аврупоӣ тафовут дорад. Сарфи назар аз ин ҳама, ба таври умум, мафҳуми «Шарқ» дар таснифбандии нависанда ба доктринааш ҳамхонӣ дорад.

Зеро, манзури Ҷалол Оли Аҳмад аз Шарқ дар ин баҳсаш, пеш аз ҳама, шарқи исомӣ ва аввалтар аз ҳама Эрон аст. Аз ин нигоҳ, ӯ ба ин ақида аст, ки барои Ғарб тасхири қитъаи Африқо ва то ҳадде Ҳинд, мушкиле ба бор наовард. Зеро «бумиёнаш бар заминаи ҳеҷ суннати шаҳрнишинӣ ё динии густарда қадам намезаданд» [4, 22] ва гузашта аз ин, ҳар қабилае барои худаш худое дошту адабеву забоне ва муҳимтар аз ҳама, парокандаву султапазир буданд. Аммо шарқи Ховари миёна, билкул аз соири кишварҳои Шарқ фарқ мекард. Зеро Ховари миёна бо куллияти исломиаш ва гузашта аз ин, бо фарҳангу тамаддуни бостонии хеш садди асосие барои густариши «тамаддуни урупоӣ, яъне дар муқобили бозорёбии саноеи Ғарб» [4, 24] қарор дошт.

Яке аз силоҳи асосии Ғарб дар тасхири Шарқ барои истеъмору бозорёбӣ, таблиғи масеҳият буд, ки ин аслиҳаи тавоно дар кишварҳои исломӣ коргар набуд. Аз ин рӯ, ба андешаи нависанда, Ғарб дар мавриди Ховари Миёна тадбири дигареро пеш гирифт. Он авваltар аз ҳама, таҳзияи куллияти ислом ва сипас аз роҳи нуфузи фарҳангу технология тасхири Ховари Миёна, аз ҷумла Эрон будааст.

Ҷалол Оли Аҳмад, қабл аз он ки решаҳои ин нуфуз ё ба қавли худаш бемориро арзёбӣ намояд, «ғарбзадагӣ»-ро чунин таъбир мекунад:

«Маҷмӯаи аворизе, ки дар зиндагиву фарҳанг ва тамаддуну равиши андешаи мардумони нуқтае аз олам ҳодис шудааст, бе ҳеҷ суннате ба унвони такягоҳе ва бе ҳеҷ тадовуме дар таърих ва бе ҳеҷ мударриҷи таҳаввули пояндае, балки фақат ба унвони савғоти мошин…»[4, 26].

Тавре ки мулоҳиза шуд, нависанда ривоҷи ин бемории «ғарбзадагӣ»-ро дар ҷомеаи Шарқ, ба вижа Эрон раҳоварди бе решаву пояи «савғотии» асри техника ё ба қавли худаш мошин меҳисобад.

Дар боби дуюм, ки «Нахустин решаҳои беморӣ» ном дорад, Оли Аҳмад иллати «ғарбзадагӣ»-и Эронро дар таърихи кишвар ҷустуҷӯ мекунад. Дар ин боб нависанда сайри таърихии хешро дар таърихи Эрон аз замони бостон то қарни ХХ аз зовияи муносиботи ҷаҳони Ғарб бо ҷаҳони Ислом анҷом медиҳад. Аз ин рӯ, дар консепсияи таърихшиносии Ҷалол Оли Аҳмад Эрон ба ҳайси давлате шинохта мешавад, ки дар тӯли таърихи чандҳазорсолаи хеш ҳам аз Шарқ ва ҳам аз Ғарб мавриди таҳоҷум қарор гирифта ва дар заминаи ин таъсирпазириҳои мусолиматомез ё иҷборӣ арзишҳои таърихӣ ва фарҳангии хешро ба миён овардааст.

Ҷалол Оли Аҳмад тамоми таърихи беш аз 2500 солаи Эронро ба ду давра тақсим мекунад, ки дар давраи сонӣ он тағйироти куллие дар мақому мартабаи Эрон ва дигар кишварҳои Ховари Миёна ба амал меояд, ба тафсил аз дидгоҳи хеш ироа медорад.

Аз нигоҳи Ҷалол Оли Аҳмад нахустин бархӯрди Эрон бо Ғарб, ин бархурд бо лашкари Искандари Мақдунист. Ба қавли нависанда: «Ин бархӯрд бо Искандар ва сарбозонаш бархӯрд бо хонабадӯшони зиннишин набуд. Бархӯрде буд, бо моҷарочӯёну сарбозони муздури довталаби шаҳрҳои канораи Мидитарона, ки…дар пайи сарвати асроромези шоҳаншоҳии эронӣ… омада буданд» [4, 34]. Ва таъкид мекунад, ки бар хилофи бодинишинҳои Шимолу Шарқӣ ғарбиён ба ҷойи харобкории шаҳрҳову ободиҳо, шаҳрҳо сохтанд ва «аз масабби (резишгоҳи-О.Х) Нил то масабби Синд тухми чандин Искандарияро ба ҷойи урдугоҳҳои муваққатии хеш пошидаанд, ки дутои онҳо то ба имрӯз сару қомату доман густурда» [4, 34] аст.

Ва таваҷҷуҳи эрониён ба Исломро низ нависанда таваҷҷуҳе ба Ғарб донистааст. Зеро, ба андешаи Ҷалол Оли Аҳмад сарфи назар аз китобсӯзониҳои ҳазрати Умар дар Райю Искандария «Ислом лобаяке будааст, ба даъвате, ки аз се қарн пеш аз баромадани нидои Ислом дар ин дашти Бараҳут салтанатҳо дар даҳони Мониву Маздак ба зарби сурб доғ карда, хафа шуд» [4, 36]. Зеро, таъкиди нависанда: «Ислом худ нидои тозае буд, бар мабнои тақозои шаҳрнишиниҳои восити Фароту Шом, ки ҳар як хаста аз ҷангҳои тавили Эрону Рум…» [4, 36] буданд ва умед доштанд, ки омадани Ислом сулҳи доимиро дар ин манотиқ ба бор хоҳад овард. Исломӣ шудани Эронро Ҷалол Оли Аҳмад ҳамчун навъе аз анвои шарик бо ҷаҳони Ғарб меҳисобад, ки аз дер замоне хоҳиши шинохти халқову кишварҳои ҷадидро ба мақсади баркарории робитаҳои тиҷоратӣ ва сиёсӣ доштааст. Аз ин рӯ, мегӯяд: «Оё ин таваҷҷуҳи мо ба ислом низ худ таваҷҷуҳе ба Ғарб нест?» Ва худ чунин тавзеҳ медиҳад: «Шояд ҳам таваҷҷуҳи мо ба Ғарб аз ин ношӣ мешавад, ки дар ин паҳндашти хушк, мо ҳамеша чашм ба роҳи

абрҳои Мидитарона доштаем. Дуруст аст, ки нур аз Шарқ бархост, аммо абрҳои боронзо барои мо сокинони фалоти Эрон ҳамеша аз Ғарб меомадаанд. Дар ин тавоҷуҳ ба сарманшаи абру обу ободонӣ, мо аз биёбонҳои ҷанубу шимоли шарқӣ низ мегурехтаем. Дуруст, баръакси он чи шимолиҳои урупоиро аз сармову рутубату яхбандони диёри худ ба ҷанубу дарёҳои гарм мекашонад… Ин кашиши дучониба дар саросари торики тамаддуни башарӣ ҳувайдост» [4, 37].

Дар ин доду ситати беш аз ду ҳазорсолае, ки Эрон бо Ғарб доштааст, бо ҳамаи бурду бохтҳои дутарафа, агарчи муомилаи ду дӯстро надошта бошанд ҳам, аммо ҳамчун ду ҳарифи баробарҳуқуқ муносибат доштаанд. Зеро ба қавли нависанда: «Абрешумро додаему нафтро, Ҳиндро маъбар будаем ва Зардушту Меҳрро, дар таркиши ислом то Андалуз сафар кардаем. Дастори ҳиндиву хуросониро ба сари пешвоёни ислом ниҳодаем. Фарраи яздониро ба «ҳола» бадал кардаему даври сурати муқаддасони масеҳиву исломӣ ниҳодаем ва… бисёре бидеҳу бисгонҳои дигар» [4, 40].

Аммо нависанда бо таассуф менигарад, ки дар ин ду-се қарни ахир вазъ билкулл дигаргун шуда ва эҳсоси рақобату баробарӣ фаромӯш ва ба ҷояш эҳсоси дармондагиву убудият нишастааст:

«Акнун аз он ду ҳарифи қадим, чунин ки мебинем, оқибат яке ҷорӯкунандаи майдон аз об даромада аст ва он дигаре соҳиби маъракае аст. Ва чӣ маъракае! «Сипас, нависанда ба худ суол медиҳад: «дар ин ду-се қарни ахир чӣ рух додааст?... то рӯзгор чунин воруна шавад?» [4, 41].

Бобҳои баъдии китоб посух ба ин суол аст. Яъне, нависанда кӯшиш кардааст суқути Шарқ, пеш аз ҳама, Эронро баъд аз қарни XVII, дар сиёсату иқтисоду фарҳанг нишон диҳад.

Аммо дар арзёбии решаҳои ин рукуд Ҷалол Оли Аҳмад қазоваташ яктарафа ва дар ағлаб маврид субъективона аст. Нависанда омилҳои айниву зеҳнии рушди Ғарби сармоядориро дуруст баррасӣ кардааст. Ба ин андешаи солим, ки, пеш аз ҳама, инқилоби техникӣ низоми сармоядориро ҷойгузини низоми феодалӣ сохт ва инқилоби илмӣ, мунҷар ба кашфи роҳҳои бахрӣ гардид. Аммо нависанда ҳангоме ки дар бораи сабабҳои ақибмонӣ ва рукуди Эрону ҷаҳони Шарқ сухан мегӯяд, далоилаш бештар эҳсосотиву ғайримантиқист.

Аз назари Ҷалол Оли Аҳмад сабаби рукуди сесадсолаи Эрон ва вобастагии он аз кишварҳои истеъморгар аз бекифоятии нухбагони рӯҳонии кишвар мебошад, ки мутеи ҳокимони ғаддори вақт гардида буданд. Ин масъаларо нависанда дар боби «Сарчашмаи аслии сел» баррасӣ кардааст.

Нависанда сарчашмаи аслии ақибмондагии Шарқ, бавижа Эронро дар қиёс бо Ғарб ва мутеу ғарбзадагӣ шудани онро аз мазҳабситезӣ ва ташайюъпарастии ҳукумати Сафавӣ, ки бо пуштибонии уламои Ислом амалӣ мешуд, медонад. Аз ҷумла, муътақид аст, ки «дар ин се қарни ахир, аз тарафе дунёи Ғарб дар як инқилоби санъатӣ қаввом омад ва «феодализм» ҷойи худро ба шаҳрнишинӣ дод… ва мо дар ин гӯшаи Шарқ …бар мабнои ташайюъ паноҳ бурдем… ва ҳатто агар қиёме ҳам кардем, ба либоси «ботиниён» -у «нуқтавиён»-у «ҳуруфиён» ва «баҳоиён» даромадем ва ба изои (ба ивази- О.Х) ҳар чӣ мадрасаву озмоишгоҳ, ки дар Ғарб бино ниҳода шуд, мо маҳофили сиррӣ сохтему ба бутуни (аъмоқи - О .Х) ҳафтгонаи рамузу исми аъзам паноҳ бурдем» [4, 43].

Нависанда боз ҳам ҷилавтар меравад ва дар канори шоҳроҳи тараққӣ мондани Эрону ғарбзада шудани ҷомеаи онро аз мубаллиғу хидматгори дарбор шудани уламои аҳли шиъа, ки бо ин роҳ куллияти Исломро аз ҳам пошиданд, медонад. Зеро ба андешаи ӯ «даст кам бо суқути ризоятомези худ… ба таблиғи ташайюъ ба хидмати дарбори Сафавӣ даромаданд, ки ҷаъли ҳадис кунанд» [4, 44]. Аз ҳамон рӯз саркарда мо эрониён, таъкид мекунад Оли Аҳмад, «саворон бар маркаби куллияти Ислом бадал шудем ба ҳофизони қубур (қабрҳо- О.Х) ва резахорони хони мазлумияти шуҳадо» [4, 44].

Таҷзияву таҳлили ҳамаи масоили матраҳшудаи рисола аз маҷоли як мақола хориҷ аст. Аммо ба таври хулоса метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки Ҷалол Оли Аҳмад чӣ гуна ғарбзада шудани ҷомеаи Эрони замони хешро дар ин рисолааш аз дидгоҳи зер арзёбӣ кардааст:

- Ғарбзадагӣ дар қолаби фарҳанг ва равобити иҷтимоӣ;
- Техника(ба қавли ӯ мошин) ва технология;
- Робитаҳои иқтисодии Ғарб бар пояи манфиатҳои истеъморӣ ва империалистӣ;
- Раҳоӣ аз ғарбзадагӣ: бозгашт ба фарҳанги миллӣ ва ба мазҳаб.

Агарчи Ҷалол Оли Аҳмад роҳи раҳоӣ аз ғарбзадагии ҷомеашро дар бозгашт ба суннатҳои миллӣ ва ислом мебинад, аммо дар боби хотимавии рисола таъкид бар он дорад, ки барои расидан ба сӯйи тараққии ҷомеаву рифоҳи мардум побанди Ғарб набошем. «Ҷони деви мошинро дар шиша кунем» ва билохира, онро худамон бисозем ва асири мошин набошем. Зеро «мошин василаасту ҳадаф нест. Ҳадаф фақрро аз байн бурдан асту рифоҳи моддиву маънавиро дар дастраси ҳамаи халқ гузоштан» [4, 117] аст.

Аз ин рӯ, ба андешаи Оли Аҳмад то замоне ки ба улуми ҷадиду технологияи нав ошно нашавем ва сохтани мошинро ёд нагирем, ғарбзада бокӣ мемонем.

Ҷойи тазаккур аст, ки ин назари нависанда то ба имрӯз барои аксари кишварҳои Шарқ, аз ҷумла Тоҷикистони мо низ мисдоқ аст. Чунки барои муқобила бо ҷаҳонишавӣ ва ҳифзи ҳуввияти миллӣ соҳиб шудан бо илму технологияи муосир хело муҳим аст. Ба таъбири дигар, набояд масрафкунандаи технологияи ҷадид буд, балки мисли Японияву Ҳинд, содиркунандаи он буд.

АДАБИЁТ

1. Хоҷамуродов Олимҷон. Ҷаҳише ба сӯйи ҳаяҷону асабоният / Олимҷон Хоҷамуродов // Адабиёт ва санъат, 2004. 14.05. - №20. (1210).
2. Мирсодиқӣ Ҷамол. Адабиёти достонӣ / Мирсодиқӣ Ҷамол. - Теҳрон. 1366ҳ.ш. - 650 с.
3. Шамс Оли Аҳмад. Аз чашми бародар / Шамс Оли Аҳмад. – Қум: Интишороти «Китоби Саъдӣ», 1369ҳ.ш. - 470 с.
4. Ҷалол Оли Аҳмад. Ғарбзадагӣ / Ҷалол Оли Аҳмад Ҷалол Оли Аҳмад. – Теҳрон, 1390. - Чопи чаҳорум. - 180 с.
5. Ризо Бароҳанӣ. Қиссанависӣ. Чопи дуввум, матни комил / Ризо Бароҳанӣ. – Теҳрон: Созмони интишороти Ашрафӣ, 1348ҳ.ш. - 840 с.
6. Бархе аз ин пажӯҳишҳо перомуни «Ғарбзадагӣ»-и Оли Аҳмад дар «Ёдномаи Ҷалол Оли Аҳмад» / ба кӯшиши Алӣ Деҳбошӣ. – Теҳрон: Нашри Шаҳоб,. 1378. - Чопи аввал ҷой дода шудааст. Ҳамчунин нигː Ризо Бароҳанӣ. Қиссанависӣ; Абдулалӣ Дастғайб. Нақди осори Ҷалол Оли Аҳмад / Абдулалӣ Дастғайб. – Теҳрон: Нашри жарф, 1371. - Чопи аввал; Қосим Софӣ. Қаламрави андешаи Ҷалол Оли Аҳмад / Қосим Софӣ. – Теҳрон: Донишгоҳи Теҳрон, 1363ҳ.ш.; В. Б. Кляшторина. Иран 60-80-х годов. От культурного плюрализма к исламизации духовных ценностей: (Идеология, политика, литература) / В. Б. Кляшторина. - М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1990.
7. Ҳасан Обидинӣ. Сад соли достоннависӣ дар Эрон / Ҳасан Обидинӣ. – Теҳрон, 1366. - Чопи аввал. - Ҷ.1. ҳ.ш. - 345 с.

НИГОҲЕ БА «ҒАРБЗАДАГӢ»-И ҶАЛОЛ ОЛИ АҲМАД
(пажӯҳиши фарҳангшиносӣ)

Дар мақола аввалин маротиба дар эроншиносии тоҷикӣ дар ҷанбаи таҳқиқоти маърифатӣ китоби машҳури нависандаи эронӣ ва публитсист Ҷалол Оли Аҳмад «Ғарбзадагӣ» дида баромада шудааст.

Бо дида баромадани мазмуни ғоявӣ – мавзӯотӣ, услуб ва композитсияи асари илмӣ-публитсистии Ҷалол Оли Аҳмад «Ғарбзадагӣ», муаллифи мақола муносибати нависандаро нисбати ҷаҳони ғарб ва ҷаҳони ислом ошкор месозад. Ана дар ҳамин фалсафаи истеъмолӣ нависанда асоси паҳншавии «ғарбзадагиро» дар ҷомеаи Эрон ва аз даст додани худогоҳии миллиро мебинад.

Калидвожаҳо: Ҷалол Оли Аҳмад, Ғарбзадагӣ, публитсистика, фарҳанг, ислом, худогоҳии миллӣ.

ВЗГЛЯД НА «ЗАПАДНИЧЕСТВО» ДЖАЛАЛА АЛЕ АХМАД
(культурологическое исследование)

В статье впервые в таджикской иранистике в аспекте культурологического исследования, рассматривается самая известная книга иранского писателя и публициста Джалал Але Ахмада «Гарбзадеги (Западничество)».

Рассматривая идейно-тематическое содержание, стилистику и композиции научно-публицистического произведения Джалал Але Ахмада «Гарбзадаги» автор статьи раскрывает отношение писателя с западным миром и миром ислама. Именно в потребительской философии писатель видит основу распространения «западничества» в иранском обществе и потери национального самосознания..

Ключевые слова: Джалал Але Ахмад, Гарбзадаги, западничество, публицистика, культура, ислам, национальное самосознание.

A LOOK AT THE "WESTERNIZATION" JALAL ALE AHMAD
(cultural studies)

In the article for the first time in the Tajik Iranian studies in the aspect of cultural studies, considered the most famous book of the Iranian writer and journalist Jalal Ale Ahmad "Garbzadegi (Westernism)."

Considering the ideological and thematic content, style and composition of the scientific and journalistic works of Jalal Ale Ahmad "Garbzadagi" the author reveals the attitude of the writer with the Western world and the Islamic world. It is in the consumer philosophy of the writer sees the basis of grafting "Westernism" in Iranian society and the loss of national identity.

Key words: Jalal Ale Ahmad, Garbzadagi, Westernism, journalism, culture, Islam and national identity.

Сведения об авторе: ***О. Ходжамуродов*** – доктор филологических наук, профессор кафедры гуманитарных наук и развития личности Технологического институт Таджикистана. Телефон: **(+992) 951-54-42-05; 915-05-46-64**. E-mail: **khojamurod@mail.ru**

ЗАРБУЛМАСАЛ ВА МАҚОЛҲОИ НАСРИ БАЧАГОНАИ ТОҶИК

М. Р. Исматуллоев
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Зарбулмасал ва мақолҳо яке аз жанрҳои оммавии адабиёти шифоҳии халқ, яъне фолклор ба ҳисоб меравад. Ин навъи жанри фолклорӣ ақида, ҷаҳонбинӣ, муносибатҳои ҷамъиятӣ, тачрибаҳои ҳаётӣ, заковат ва ахлоқи оммаи васеи мардумро ба таври хеле сода, муъҷаз ва пурмазмуни бадеӣ ифода менамояд. Нависандаи рус М. Горкий дар бораи моҳияти зарбулмасал ва мақол чунин ибрози ақида кардааст: «Дар калимаҳои сода хирадмандии аз ҳама бузург мавҷуд аст. Зарбулмасал ва мақолҳо ҳамеша мухтасаранд. Вале хирад ва ҳиссиёт дар онҳо дар ҳаҷми як олам ҷой дорад» [3, 414].

Аҳамияти истеъмоли зарбулмасал ва мақолҳо чун яке аз воситаҳои пуркуввати тасвир дар адабиёти бадеӣ бағоят бузург аст. Агар онҳо дар мавқеи худ истеъмол шаванд, забони асарҳои нависанда пуробуранг ва таъсирбахш шуда, хусусияти миллии он барчастатар мегардад. Дар эҷодиёти П. Толис зарбулмасал ва мақол фаровон истифода шудааст. Бисёр зарбулмасалу мақолҳо ва ифодаҳои халқӣ бетағйир ба забони асарҳои нависанда дохил шудаанд: «Аввал таом, баъд калом», «Меҳнату роҳат», «Дара задам – девор кафид», «Гӯш ба қимор мондан», «Хар аз лой гузаштан» ва ғайра: «Корро ту куниву гапаш ба ман расад», «Ҳалворо ҳаким хӯраду калтакро ятим» гуфтагӣ барин мешавад» [8, 148].

Маҳсул ва услуби адабии Пӯлод Толис ба талаботи замони зиндагии нависанда то андозае ҷавоб дода метавонад. Фаъолияти эҷодӣ ва адабии ӯ аз омӯзиши эҷодиёти халқ, ҷустуҷӯйи роҳ ва тарзҳои содаю равони ифодаи фикр, воситаҳои таъсирбахши забони халқӣ оғоз ёфтааст.

Дар зарбулмасалу мақолҳо маъниҳои амиқи иҷтимоӣ ифода ёфтаанд. Онҳо мазмунҳои ба ҳадди охирин фишурда, суфтаю сайқалдодашудаи воқеаҳо, хулосаҳои борҳо санҷидашудаи таҷрибаи рӯзгор, мақсади фаъолияти фикрию ҷисмонии одамонро дар бар мегиранд. П. Толис вобаста ба хислат, характер, касбу кор ва мавқеи иҷтимоии персонаж, мутобиқ ба майлу рағбат ва ҷаҳонбинии ғоявии ӯ мақолу масалро интихоб намуда, дар мавқеаш ба кор мебарад. Нависанда, махсусан, дар тасвири марому мақсад, рӯҳия ва психологияи персонажҳои манфӣ аз зарбулмасалҳо моҳирона истифода бурдааст. Инро мо дар мисоли фелетони «Ҳар гулеву як бӯе» дида метавонем, ки ҳатто дар номи асар мақол истифода шудааст.

Дар асарҳои бачагонаи Б. Ортиқов низ мавқеи истифодаи зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ хеле калон аст. Муаллиф онҳоро барои ифодаҳои гуногуни маъноӣ дар ҳолатҳои зарурӣ истифода намуда, содагӣ ва равонии забони персонажро таъмин намудааст: «Алифро калтаку б-ро ғалтак», «Хоҳ болоро бод бараду хоҳ поёнро сел», «Ҳамая мону аммая меҳон кун», «Ё шаҳри азим рав, ё кӯҳи баланд», «Ба лаб кулӯҳ молидан» ва ғайра: «Ҳамин ки бегоҳ мешуд, боз ба лабамон кулӯҳ молида, ба қӯшхона даромада меомадем» [6, 88].

Дар ашъори Баҳром Фирӯз ҳам истифодаи зарбулмасалу мақолҳо баръало ҳис мешавад. Нависанда онҳоро аз забони қаҳрамонони худ истифода бурда, барои тақвияти фикри худ кор мефармояд: «Гапро ғоз додан», «Гоҳ аз пир, гоҳ аз мурид», «Ҷоғашон тафсид» ва ғайра: «Кунҷковона ҳар хел савол диҳам ё ба ягон гапашон розӣ нашуда, талош кунам, хафа намешаванд. Агар аз ҳад гузаронам, «Оббо, маҳмадоное! Хайр ҳеҷ гап не, гаҳ аз пир, гаҳ аз мурид-дия», мегӯянд» [2, 358].

Муаллифи китоби «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ» М. Фозилов зимни тадқиқ ба хулосае омадааст, ки: «Зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ду хел мебошанд: зарбулмасалу мақолҳои даҳонакӣ ва зарбулмасалу мақолҳои китобатӣ…

Дар даврaҳои аввали ташаккули забони адабии тоҷик унсурҳои забони гуфтугӯйӣ ба забони адабӣ ва адабиёт дохил гардидаанд. Дар ҳамин ҷараён зарбулмасалу мақолҳо низ ба таври фаровон ба асарҳои бадеӣ дохил шудаанд» [10, 3].

Дар ҳақиқат, дар осори шоирони классик мисраъ ва байтҳои зиёде ба назар мерасанд, ки аз ҷиҳати сохту мундариҷа ва қувваи таъсиргузорӣ ба зарбулмасалҳо баробаранд. Гуфтаҳои пурҳикмати бузургони илму адабиёт ҳамчун натиҷаи мушоҳидаи чандинсолаи рӯзгор монанди мақол ва зарбулмасалҳо бо шакли муъҷаз ва маъноҳои бикри фалсафӣ барои сода, мухтасар ва таъсирбахш ифода ёфтани нутқ аҳамияти басо бузург дорад. Нависандагони баъдина, баробари истифода кардани ин гуна дурдонаҳои мероси гузаштагон, дар ҷараёни кори эҷодӣ баъзан худашон низ пандҳо меофаранд, ки аҳамияти махсуси бадеӣ ва услубӣ доранд. Пӯлод Толис дар асарҳояш ҳам аз ин ҳодисаи умумӣ дар канор намондааст:

Ба рӯзи бекасӣ ҷуз сояи ман нест ёри ман,
Вале он ҳам надорад тоқати шабҳои тори ман [8, 134].

Ятимию бекасӣ, оворагию бенавоӣ Қосимҷонро аз як дар ба дари дигар, аз ин деҳа ба деҳаи дигар бурда, ӯро дар зиндагӣ дилшикастаю ноумед сохта буд. Ҳатто ӯ худро дар машаққатҳои зиндагӣ созгор намуда, тоқати ҳар гуна таҳқиру пастиҳоро ба худ раво медид. Ӯ ба Ҳасан маслиҳат медиҳад, ки: «Як мушт хӯрдӣ – хӯрдӣ-дия!» ба тақвияти фикри худ Қосимҷон мақоли халқиро меорад:

Ман-маниҳо пешаи шайтон бувад,
Ҳар кӣ худро кам занад, мард он бувад [8, 136].

Барои аъзои ҷамъият умумӣ ва ягона будани ҳар забони миллӣ дар истеъмоли сухан, баъзе тамоилҳои услубӣ зоҳир намудани забони асарҳои нависандагони ҷудогонаро инкор намесозад. Чунон ки В. В. Виноградов қайд мекунад: «Истеъмоли сухан ва маънои калима як чиз нест, дар он бисёр имкониятҳои маъноии калима ниҳон аст».

Вобаста ба талаботи фикр ва мундариҷаи матн калимаҳо дар асари бадеӣ тобишҳои нав пайдо карда, сермаъно мешаванд, ё баръакс доираи маънояшон маҳдуд мегарданд. Ин ҳодиса, то як андоза, ба захираи дониш, таҷриба ва маҳорати сухандонии нависанда, аз тарафи дигар, ба майли услуб ва тақозои табъи эҷодии ӯ вобаста аст.

Чунончӣ, дар забони асарҳои Пӯлод Толис ба маънои аслӣ кор фармудани калимаҳо ҷолиби диққат аст. Адиб баъзе калимаҳоро аз маънои маҷозӣ ва дигар тобишҳои маъноӣ тоза карда, дар асарҳояш танҳо ба як маънои аслиашон ба кор мебарад: Шуоҳои кӯчи офтоб аз тиреза гузашта, рост ба рӯйи сандалӣ мефаромаданд [7, 43].

Калимаи сандалӣ дар луғати устод Айнӣ дар ду маъно омадааст: 1. курсӣ; 2. чорпояи маълум аст, ки бар болои оташ гузошта, бар рӯяш кӯрпа андохта дар гирдогирдаш нишинанд [1, 333]. Дар «Ғиёсуллуғот» маънои дигари сандалӣ чунин шарҳ ёфтааст: «Навъе аз тахти кӯчак, ки ба ҳиндӣ гавкӣ гӯянд» [4, 13]. Дар асарҳо, аз ҷумла осори бачагонаи нависанда, танҳо ба маънои чорпояи маълум

истифода шудааст. Мисоли дигар: «Маҳмуд… дар хона ботинкаашро кашид, палтояшро ба мех овехт ва ба сандалӣ нишаст» [8, 11].

Чунин тасвир шудани калимаи сандалӣ дар повести «Қиссаи мӯмиё»-и Б. Ортиқов дида мешавад. Нависанда калимаи сандалиро ба маънои чорпояи маълум истифода намудааст: «Вай дар таги пояш сандалича гузошта, баргҳои зиёдатии токро зада мепартофт». Ё мисоли дигар: «Шикастабанд аз болои сандалича поён фуромада, мисли онрӯза каме аз мӯмиё ба даҳан андохт» [6, 258].

Дар осори ба бачагон бахшидаашон ба забони умумихалқӣ ва гуфтугӯйӣ майли бештар доштани нависандагон П. Толис, А. Деҳотӣ, Б. Ортиқов, А. Шукӯҳӣ, М. Шарқӣ ва дигаронро аз истифодаи калимаҳои гап ва ҷиян низ фаҳмидан мумкин аст. Калимаи гап чун сухан, ҳарф, лафз, калом, такаллум, нутқ синонимҳои бисёр дорад. Чи хеле ки забоншинос М. Муҳаммадиев қайд мекунад: «калимаи гап дар забони адабӣ нисбат ба сухан камистеъмол бошад ҳам, дар забони умумии гуфтугӯйӣ аз ҳамаи синонимҳо серистеъмол ва сервазифа мебошад» [5, 194].

Дар ҳақиқат, калимаи гап дар таркибҳои гуногун омада, маъниҳои зиёди аслию маҷозӣ дорад. Дар асарҳои бачагонаи П. Толис, асосан калимаи «гап» истифода шудааст: - Мебинем, - оромона ҷавоб дод Комил, - мебинем, канӣ, гапи кӣ рост мебарояд [7, 309]. Ё худ: - Анвар ба қаиқронӣ усто, - гапи рафиқашро қувват дода гуфт Инъом [7, 344]. Дар мисоли поён бошад, калимаи гап ба маънои маҷозӣ истифода шудааст: - Лекин, аз худат гап наметмонад, пули дар чойхона коркардаашро бояд бигирад [8, 94]. Таркиби аз худат гап наметмонад қатъияти фикри Шокиртарошаро қувват бахшидааст. Калимаи сухан бошад, дар осори бачагонаи нависанда хеле кам, ҳамагӣ як-ду маротиба истифода шудаасту халос: «Боз як-ду сухани хуши тағоям ва панду насиҳати мӯйсафед деҳқонбачаро бовар кунонд» [8, 118].

Дар офаридаҳои Б. Ортиқов калимаи гап ба маъноҳои гуногун омада, барои тақвияти сухани гӯянда хизмат намудаанд: - Ҳамаи гап, ҳамаи нозукӣ дар он аст, ки мӯмиёи соф аз сӯрохӣ, ё дарз не, балки аз худи санги хоро ҷӯшида мебарояд [6, 302]. Ё ки: - Ду-се рӯз ҳеҷ гап не, худам чаронидан мегирам [6, 63].

Дар повести «Об аз кучо меояд?-и А.Шукӯҳӣ низ калимаи гап зиёд омадааст, ки барои тасдиқи фикр ва далелу арқом овардани гуфтаҳои персонажҳо ба кор бурда шудаанд: - Не, амак, мо барои обкушоӣ омадем. Самад дармонд, – ана! – Асад рости гапро гуфта Самадро нишон дод [2, 258]. Зани калонсол ниҳоят ба гап даромад [2, 262]. – Ростӣ, –кӯтоҳ ҷавоб дод, Бурҳони бихӣ. Охир вай агрономи колхоз, бояд гапи ростро гӯяд [2, 267].

Дар осори бачагонаи П. Толис калимаи ҷиян низ хусусиятҳои услубӣ гирифтааст. Муродифи ин калима, чи хеле ки дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» омадааст, додарзода ва хоҳарзода мебошад [9, 752]. Вале нависанда муносибати хешутабории мазкурро танҳо ба воситаи калимаи «ҷиян» ифода кардааст. Зиёда аз ин, калимаи ҷиян дар қиссаи «Тобистон» хеле серистеъмол аст. Тағои Ҳасан – Абдулатиф ин калимаро чун воситаи ҳалимӣ, қавмдӯстӣ ва меҳрубонӣ нисбат ба хоҳарзодааш истифода мекунад: - О ҷиянам, о ҷияни худам, шери тағо! – мегуфт ӯ бо ҳаяҷон мӯйлабашро даст-даст карда. – Кор ана ин хел шудааст, боракалло, қандата зан, ҷиянам, офарин! [8, 158]. Дар ҳақиқат, ин калима танҳо муносибати хешутабориро ифода намекунад ва чи хеле ки аз мисоли боло бармеояд, гувоҳи манфиатпарастии ӯ ва риёкориҳои Абдулатиф низ мебошад. Ифоданокии калимаи ҷиян, махсусан, ҳангоми дар як ҷумла чанд бор такрор шудани он меафзояд. Мисоли дигар: - Ҷиянам, - гуфт ӯ дар охир бо оҳанги нарму дӯстона, вале ҷиддӣ, - ҷиянам, ман ба ту панду насиҳат хондан нестам [8, 113].

Калимаи ҷиян дар ашъори ба бачагон офаридаи дигар нависандагон ба монанди, Б. Ортиқов, А. Деҳотӣ, Б. Умарӣ, А. Шукӯҳӣ, А. Баҳорӣ ва дигарон серистеъмоланд. Масалан, Б.Ортиқов калимаи ҷиянро барои миннатдорӣ ва рӯҳбаланд намудани персонажи хурдсоли худ аз тарафи раиси колхоз кор фармудааст, ки ҳусну таровати матнро дучанд намудааст: - Бале, ҷиян, офарин, - гуфт хурсанд шуда раис, - ман ҳозир ба саҳро рафта истодаам [6, 63].

Ҳамин тариқ, дар забони асарҳои нависандагони бачагон П. Толис, А. Шукӯҳӣ, Б. Ортиқов, Ҳоҷӣ Содиқ, А. Баҳорӣ. А. Шарифӣ, Б. Умар, М. Шарқӣ ва дигарон ибораҳои фразеологӣ, мақолу зарбулмасалҳо ва афоризмҳои адабиёти хаттӣ воситаи муҳимми ифоданокӣ ва образнокии нутқ буда, онҳо барои зиёд кардани қувваи таъсири сухан, пуробуранг баромадани мазмун ва мундаричаи идеявии объекти тасвир роли бағоят муҳим мебозад. Воситаҳои тасвири номбаршуда, дар ифодаи махсусиятҳои забону услуби нависандагон саҳми муносиб мегиранд. Ҳамаи онҳо мувофиқи маъно ва мазмуни худ барои ҳаматарафа воқеӣ ва табиӣ баромадани нутқ хизмат мекунанд.

АДАБИЁТ

1. С. Айнӣ. Куллиёт. Т. 4 / С. Айнӣ. - Сталинобод: НДТ, 1961. – 352 с.
2. Амонов Р.Тазкираи адабиёти бачагон. Т. 2 / Р. Амонов. – Душанбе: Маориф, 1980. – 368 с.
3. Горький М. Материалы и исследования / М. Горький. – М.: Советский писатель, 1954. - Т. 1. – 743 с.
4. Ғиёсуллуғот (таҳияи А. Нуров). Ҷ. 2. – Душанбе: Ирфон, 1988. – 416 с.
5. Муҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ / М. Муҳаммадиев. – Д.: Маориф, 1993. – 272 с.

6. Ортиқов Б. Повести и рассказы / Б. Ортиқов. – Душанбе: Маориф, 1984. – 399 с.
7. П. Толис. Куллиёт / П. Толис. – Душанбе: Ирфон, 1975. - Т. 1. – 464 с.
8. П. Толис. Куллиёт / П. Толис. – Душанбе: Ирфон, 1976. - Т. 2. – 672 с.
9. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ / Зери таҳрири Д. Саймиддинов, С. Д. Холматова, С. Каримов. - Душанбе, 2006. – 814 с.
10. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ / М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1975. Т. 1. – 368 с.

ЗАРБУЛМАСАЛ ВА МАҚОЛҲОИ НАСРИ БАЧАГОНАИ ТОҶИК

Муҳаққик дар мақолаи худ доир ба яке аз жанрҳои маъмултарини адабиёти шафоҳии тоҷик – зарбулмасал ва мақолҳои насри бачагона маълумот дода, хусусиятҳои тарбиявии онҳоро кушода додааст. Таъсирбахш ва барҷастатар ифода шудани онҳо барои боз ҳам дилчасп шудани нутқи персонажҳо кӯмак мерасонад. Чунин зарбулмасал ва мақолаҳо дар эҷодиёти ба бачаҳо бахшидаи П.Толис, Б.Ортиқов, Ҳочӣ Содик, А. Шукӯҳӣ, А. Шарифӣ, М. Шаркӣ ва дигарон зиёд истифода шудаанд.

Калидвожаҳо: зарбулмасал, мақол, адабиёти бачагона, мазмун, тарбия.

ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ В ТАДЖИКСКОЙ ДЕТСКОЙ ПРОЗЕ

Автор в своей статье даёт информацию об основных жанрах устного народного творчества – пословицах и поговорках в детской прозе и открывает воспитательные особенности данного жанра. Влияние и выдающиеся их особенности помогают для развития речи детей. Такие пословицы и поговорки в детском творчестве использовали П. Толис., Б. Ортиков., Х. Содик., А. Шукухи., А. Шарифи., М. Шарки и другие.

Ключевые слова: пословицы, поговорки, детская литература, содержание, воспитание.

PROVERBS AND SAYINGS IN THE TAJIK CHILDREN PROSE

An author inform us about one of the basic genres of oral people creation – proverbs and sayings in children prose and discloses education process of this peculiarities. The influence of their peculiarities helps for the development of the children speech. This types of proverbs and sayings in the children creation were used by P. Tolis., B. Ortikov., H. Sodiq., A. Shukuhi., A. Sharifi., M. Sharkey and others.

Key words: proverb, proverbs, children's literature, content, education.

Сведения об авторе: ***М. Р. Исматуллоев*** - кандидат филологических наук, дотсент, докторант Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни.Телефон: **(+992) 935-83-53-68**

РӮЗГОР ВА ОСОРИ ФАРИДУН ТАВАЛЛУЛӢ

Ш. С. Тешаева
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шоири муосири Эрон – Фаридун Туваллулӣ – соли 1920 дар шаҳри Шероз ба дунё омадааст. Волидайни ӯ аз хонаводаҳои асили Шероз буданд. Падараш аз соҳибмансабони девони он замон буд ва хонаводаи ӯ яке аз хонаводаҳои бонуфуз ба шумор мерафт. Фаридун 6 сола буд, ки модарашро аз даст дод ва ба дарди ятимӣ гирифтор гардид. Шояд яке аз авомили муассир дар ҷӯш задани табъи шоирии вай ҳамин воқеаи дарднок дар зиндагии хусусии ӯ буд, ки дар синни 11 – солагӣ ба сурудани шеър оғоз бахшид. Пас аз хатми мактаби миёна ба донишгоҳи Теҳрон дохил гардид ва дар соли 1942 дар риштаи бостоншиносии донишкадаи адабиёти ин донишгоҳ фориғуттаҳсил гардид. Сипас, ба кори бостоншиносӣ рӯй оварда ва то мурдоди 1954 чанд муддат раиси идораи бостоншиносии кишвари Форс буд. Таваллулӣ пас аз августи 1942 вориди фаъолиятҳои сиёсӣ шуд ва ба навиштани мақолоти сиёсӣ дар нашриёти ҳизбӣ пардохт. Вай ин ҷӯшу хурӯши адабиро дар заминаи танз ба кор гирифт. Хоки ишқу адабпарвари Шероз бо табиати муқовиму сарсахти шоир омехта шуд, то яке аз бепарвотарин танзпардозони ин марзу бум чеҳранамоӣ кунад [6].

Муқовимати сарсахтонаи Таваллулӣ дар муқобили қонуни ислоҳи мӯйҳои сар дар дабиристонҳо, ки то ҳадди ихроҷи ӯ аз дабиристон гардид, бебокии вайро аз ҳамон овони ҷавонӣ нишон медод. Вай пас аз итмоми таҳсилоти миёна дар Шероз дар донишкадаи адабиёти донишгоҳи Теҳрон ба фарогирии доништи бостоншиносӣ пардохт ва пас аз итмоми таҳсилот дар вазорати фарҳанг ба кор шуруъ намуд. Ҳамин солҳо буд, ки шоҳкории вай дар заминаи танз ба номи "ат-Тафосил" дар рӯзномаҳои он замон дар шакли пароканда чоп мешуд [5].

Сипас, соли 1946 Фаридун Таваллулӣ бо ҷамъоварии дастнавиштаҳои хеш китоби "ат-Тафосил"-ро нашр намуд, ки шомили 75 қитъаи адабӣ буда, дар шакли мақома навишта шудааст. Насри ин китоб тақлиде буд, танзомез аз "Гулистон"-и Саъдӣ, мақомоти Ҳамидӣ ва тазкираҳои қадимӣ. Мазмуни он ба ғайр аз чанд қитъаи мутоибаомез интиқодоте буд, ки дар натиҷаи вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии он замон ба амал омадааст.

Озодии ин навиштаҳо ба ҳадде буд, ки бисёре аз нашриёте, ки ин матолибро чоп мекарданд, баста мешуданд. Аммо озодии солҳои даҳаи бист ба ӯ ин фурсатро фароҳам оварда, то дар муқобили истеъморгарон ва мустабидон муқовимат намояд. Фаридун Таваллулӣ пас аз ин солҳо (1942-1954) дастгир ва зиндонӣ мешавад ва таҳти шиканҷаҳои гуногун қарор мегирад, ки ҳосили ин моҷаро ноумедии шадиди шоир аст. Аммо рӯҳи Фаридун илова бар шикасти сиёсӣ аз паймоншиканиии барҳе аз ёронаш низ дар азоб буда, ин ноумедии маҳзро дар китоби "Нофа" ба риштаи назм мекашад:

Кас надонист, ки дар пардаи ҳар хандаи гарм,
Нолаҳо хуфта туро з-он ҳама андуҳи дароз.
Кас надонист, ки дар зулмати ҳирмону дарег,
Даштаҳо хӯрда туро бар тани табдори ниёз.

Ин ноумедӣ дар канори вазъи бади маишӣ ва ҷисмии вай саранҷом боиси рӯй овардани ӯ ба сӯйи Асадуллои Алам, ки ба раёсати донишгоҳи Шероз расида буд, ба сурудани китобе бо ашъори бисёр сабук ва мубтазал мепардозад, ки шоир дар айни нобоварии хонандаи илм, ки худро ғуломи хонаводаи салтанат мехонад, тахаллуси "*Мири бутон*"-ро мегирад [2].

Билохира, Фаридун Таваллулӣ, ки дӯстонаш ӯро "Ҳазоровои гулистони Шероз" меномиданд, дар соли 1986 ва пас аз таҳаммули солҳои бемории қалбӣ, ки аз кӯдакиаш ба ёдгор монда буд, дар синни 66- солагӣ ҷон ба ҷонофарин супурд ва дар канори муриди риндони олам дар Шероз дафн гардид.

Таваллулӣ бар асари ошноӣ бо Нимо Юшиҷ дар шеър ба шеваи ҷадид гироиш ёфт ва ба яке аз пешравони он табдил ёфт. Таваллулӣ бо забони фаронсавӣ ошноӣ дошт ва ашъоре аз шоирони фаронсазабонро ба форсӣ тарҷума кардааст. Фаридун Таваллулӣ 3 духтар бо номҳои Нимо, Фиребо ва Раҳо дорад. Таваллулӣ ба хотири алоқаи зиёди хеш нисбат ба Нимо номи ӯро бар нахустин духтари худ мегузорад [1].

Шеъри Таваллулӣ дар маҷмӯъ шеъри ошиқона, романтикӣ ва эҳсосотӣ аст. Бо тасвирҳои вожаҳо ва таркибҳои фиребандаи хушоҳанг, ки бо баёни шоиронаи эҳсосоти фардӣ беш аз ҳар чиз аз комӯйиҳои ҷисмонӣ сухан мегӯяд, ки муваффақияти ӯ дар ҳунари шоирӣ ба сабаби ҳамин шеърҳост. Таваллулӣ дар сурудани шеъри ошиқона ба шеваи нав, рӯзгори пешрав ва инчунин назарияпардоз будааст, ки дар ин замина саҳми бузурге дорад.

Фаридун Таваллулӣ баъд аз Нимо Юшиҷ ва дар канори Гулчини Гелонӣ ва доктор Хонларӣ яке аз нахустин пешоҳангони таҳвили шеъри форсӣ дар қарни охир аст. Таърихи шеъри форсии муосирро бидуни мутолиа ва таҳқиқ дар шеъри ӯ ба дурустӣ наметавон навишт. Чандин намуна аз беҳтарин шеърҳои ғаноии муосири Эрон сурудаи Таваллулист [4]. Шеърҳои дафтари "Раҳо" зери унвонҳои: "Марям", "Ишқи рамида", "Маҳтоб", "Сояҳои шаб", "Бостоншинос", "Андӯҳи шомгоҳ", "Ноошнопараст", "Вайронаи умед", "Ҳаваснок", "Нопойдор", "Кӯи мурдагон" ва "Гунаҳкор", ки нахустин маҷмӯаи ашъори ӯст, гузашта аз арзиши таърихие, ки дорад, фарогири чандин намунаи шеъри барҷастаи ними қарни ахири забони форсист. Ҳамчунин, гузидаи ашъори дафтари "Нофа", ки шомили номҳои "Малъун", "Сарнавишт", "Ҳамзод", "Ҳавдачи марг", "Гиловез", "Бунбаст", "Бепаноҳ", "Лобаи иблис", "Кохи гумон", "Палид", "Тобут" ва "Андарзи рӯзгор" мебошад, дувумин маҷмӯаи шеърии Таваллулӣ мебошад. Илова бар ин, Фаридун Таваллулӣ осори назмии зиёдеро бо номи "Пуё" зери унвонҳои: "Ҷавона", "Чун насӯзам", "Пироҳани гулфом", "Азизо", "Гар дилнавозӣ мекунӣ"; китоби "Шигарф" зери унвонҳои: "Кӯҳи дард", "Овози кӯҳҳо", "Тарозуи симин", "Субҳи баҳор", "Зиндагонӣ", "Бомдоди баҳор", "Буҳтони зиндагӣ", "Мастона" ва маҷмӯаи шеърҳои "Бозгашт" таҳти унвонҳои: "Ошнои ғариб", Пуле аз пайвандгоҳ", "Уфрияти хомӯшӣ", "Бахт" ва "Чатри сафед" аз барҷастатарин намунаҳои шеъри Таваллулӣ ҳисобида шудааст. Ғайр аз ин, дар миёни осори назмии ӯ қитъаҳо ва се достон бо номҳои "Лавҳи маҳфуз", "Амният" ва "Колхоз" мушоҳида мегардад [1].

Таваллулӣ аз пешравони шеъри ҷадиди форсӣ ва аз нахустин пайравони сабки Нимо маҳсуб меёбад. Шеъри нав аз нигоҳи Таваллулӣ вижагиҳое дорад. Ӯ вазнро дар шеър мепазирад, вале ақида дорад, ки бояд бо ҳолу аҳволи шеър ҳам оҳанге дошта бошад, яъне вазне, ки шоир бармегузинад, бояд мутаносиб ва созгори ҳолу аҳволи шеър бошад. Ҳамчунин, Таваллулӣ қофияро дур намекунад. Аз сурудани ашъори бевазн мепарҳезад ва риояи қавоиди форсиро воҷиб мешуморад ва навпардозони ростинро ба риояи он тавсия мекунад. Шеъри ӯ шеърест васфи ошиқона бо таркиботи хушоҳанг, аммо маҳдуд. Муваффақтарин шеърҳои ӯ ҳамон аст, ки дар қолаби дубайтиҳои пайваста суруда шудааст [3].

Шеъри Таваллулӣ дар маҷмӯъ шеъри ошиқона, романтикӣ ва эҳсосотӣ аст. Бо тасвирҳои вожаҳо ва таркибҳои фиребандаи хушоҳанг, ки бо баёни шоиронаи эҳсосоти фардӣ беш аз ҳар чиз аз комӯйиҳои ҷисмонӣ сухан мегӯяд, ки муваффақияти ӯ дар ҳунари шоирӣ ба сабаби ҳамин шеърҳост. Таваллулӣ дар сурудани шеъри ошиқона ба шеваи нав, рӯзгори пешрав ва инчунин назарияпардоз будааст, ки дар ин замина саҳми бузурге дорад.

Яке аз хусусиятҳои чашмрасу шигифтангези завқи Таваллулӣ офаридани таркибҳои хушоҳанг ва фасеҳ дар баёни ташбеҳот, истиорот ва тасвиргириҳои нав зуҳур намудааст ва чандон, ки метавон гуфт вай ганҷинаи камолоти забони форсӣ ва вожагони шеъри дариро ғанитар кардааст [6].

Хулоса, Фаридун Таваллулиро аз ҷиҳати муҳтавои ашъори ғиноӣ ва ошиқона бояд бунёдгузори шеъри нави тағаззулӣ хонд. Тасвир дар шеъри ӯ аҳамияти фаровон дорад ва метавон гуфт, ки шеъри Таваллулӣ то андозае шеъри тасвирист. Таваллулӣ забони тавоно дорад ва дар сохтани таъбирҳои шоирона ва офариниши таркиботу корбурди алфоз ва мусиқии калом дар миёни шоирони ҳамзамонаш камназир аст.

АДАБИЁТ

1. Алибобо Чоҳӣ. Ин бонги диловез: Зиндагӣ ва шеъри Фаридун Таваллулӣ / Чоҳӣ Алибобо. – Теҳрон, Чопи саввум, 1380.
2. Мансури Поймард. Рӯзномаи эътимоди миллӣ. Шумораи 138 / Поймард Мансур. – Теҳрон, 1386.
3. Ризо Бароҳанӣ. Тилло дар мис. Интишороти "Зарёб" / Бароҳанӣ Ризо. – Теҳрон, 1380.
4. Фаридун Тавалллулӣ. Шуълаи кабуд. Мунтахаби панҷ дафтари шеър: "Раҳо", "Нофа", "Пӯё", "Шигарф", "Бозгашт" / Тавалллулӣ Фаридун. – Теҳрон, 1376. Чопи аввал
5. Ҳасан Имдод. Тавалллулӣ ва ҳаводиси Форс / Имдод Ҳасан. – Бухоро, соли чаҳорум. - Шумораи 85.
6. Ҳасаналӣ Маҳаммадӣ. Шеъри муосири Эрон. Аз Баҳор то Шаҳриёр. / Маҳаммадӣ Ҳасаналӣ. – Теҳрон, 1389. - Ҷилди 1.

РӮЗГОР ВА ОСОРИ ФАРИДУН ТАВАЛЛУЛӢ

Дар ин мақола дар пояи маводи гирдомада рочеъ ба рӯзгор ва осори яке аз чеҳраҳои шинохтаи шеъри муосири Эрон таҳқиқ ба амал омадааст. Эҷоди таркиботи хушоҳанг ва равон дар баёни ташбеҳот, истиорот ва тасвирот яке аз хусусиятҳои чашмрасу шигифтангези мероси назмӣ ва насрии ин шоири забардаст ба ҳисоб меравад. Метавон гуфт, ки ӯ бо ифодаи чунин сабку услуб дурдонаи камолоти забони форсӣ ва вожагони шеъри дариро ғанитар сохтааст.

Калидвожаҳо: оҳанг, танз, назм, калима, таркиб, каломи манзум, санъат, ашъор, қофия, мадҳ, истиора, мачоз, тасвир.

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО ФАРИДУНА ТАВАЛЛУЛИ

В данной статье на основе собранного материала исследуется жизнь и творчество одного из известных лиц современной иранской поэзии. Творение благозвучных и изящных аллегорий, метафор и описаний является одним из ярких и изумительных особенностей поэтического и прозаического наследия этого искусного поэта. Можно сказать, что он таким стилем и манерой изложения обогатил сокровищницу слов персидского языка и поэтики дари.

Ключевые слова: мелодия, подшучивание, поэзия, слово, состав, поэтическая речь, искусство, стихи, рифма, восхваление, аллегория, метафора, образ.

LIFE AND WORK OF FARIDUN TAVALLULI

In this article the research is fulfilled based on the collected materials about the life and literary works of one of the outstanding figures of modern Iranian poetry. We can say that, one of the autstanding and amazing features in the poetry and prose works of this eminent poet is the creation of euphonious and eloquent structures on expression of allegories, metaphor and new descriptions, which he has enriched the treasury of Persian vocabularies and poetic terms of dari through this style of composition.

Key words: melody, ribbing, poetry, word, composition, poetic speech, art, poetry, rhyme, glorification, allegory, metaphor, character.

Сведения об авторе: ***Ш. Тешаева*** – соискатель кафедры иранской филологии факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 935-27-84-28**

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕРСИДСКОГО РОМАНА

Акрам Борути

Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ

Для полного понимания особенностей романа, как литературного жанра необходимо обратиться к определению его сущности.

Прежде всего, необходимо отвлечься от характеристики рассказов и повестей. Несмотря на то, что рассказы и повести имеют длительную историю, в настоящее время они олицетворяют некоторые моменты индивидуальной бытовой жизни, и в частности, в исторически далёком времени их содержание было направлено на освещение бытовой жизни в совокупности с религиозной жизнью общества.

В отличие от них, романы олицетворяют и отображают более глобальные моменты и события общественной жизни, и этой своей особенностью они близки к дастанам. Нужно отметить, что жанр романа в иранской литературе довольно недавно образован, а именно: в течение последних четырёх столетий.

«Дастан, является прообразом жанра романа и основным сопутствующим элементом его появления» [9, 22]. «Поэтому писатель в романе отображает взаимоотношения отдельных личностей в общественной жизни в совокупности с происшедшими событиями. Все отображаемые им события носят глобальный характер, которые ранее не затрагивались другими писателями» [10, 76].

С учетом всего вышесказанного можно констатировать, что роману, как литературному жанру, нельзя дать конкретного определения, так как в отличие от других литературных жанров он не имеет четких границ с точки зрения его содержания, структуры и формы. Поэтому «в отличие от других литературных жанров, например - поэзии и драматургии дать определение жанру романа весьма трудно» [9, 23].

Наверно, самое краткое определение роману дал в своей книге под названием «Различные стороны романа» А. М. Фостер: «роман-это то же, что и дастан в прозе, но только в более широком смысле. Необходимо отметить, что его границы должны быть в пределах не менее 50-ти тысяч слов» [9, 23].

Конечно, это определение не полное, так как оно определяет его количественные размеры, не затрагивая его художественных особенностей.

Если руководствоваться этим определением, то многие образцы романов остаются вне пределов границ жанра роман. Иными словами, жанр романа подразумевает приложение усилий писателя к исследованию

различных методов художественного вымысла, основанного на реальной общественной жизни, связанной с определёнными событиями. Эта особенность романа позволяет стереть географические рамки и связывает культуру и традиции различных народов в одно целое.

Жанр кисса и написания её в иранской литературе относят к древним временам, в то время как жанр дастан и романа – это литературные явления нового времени. В прошлом дастаны в основном писались в поэтической форме. До конца XIX века прозаическая литература Ирана в основном была посвящена и отображала исторические события, выражала нравственно-философскую мысль. Конечно, в период правления сафевидов , были и любовные дастаны, которые можно отнести к прообразам персидского жанра романа.

Другим литературным видом до начала XX века можно назвать жанр - сафарнаме (путевой дневник). Авторы этого жанра обычно отображали в своих дневниках рассказы и воспоминания о своих путешествиях в другие страны. Это жанр, с точки зрения своей формы и стиля, стал моделью для последующих литераторов – романистов.

Однако, первым модерновым иранским романом можно считать «Повествование о путешествиях Ибрагимбека» (1896), автором которого является Зейнал Обиддин Марагайи. Роман повествует о судьбе и путешествии в Иран, человека иранской национальности египетского происхождения. Основная цель этого произведения – показать общественно-политическую жизнь Ирана до конституционного периода.

«На пороге конституционного периода появились литературные произведения, которые способствовали росту политической самосознательности и дальнейшему развитию поэзии и прозы в Иране» [3, 71].

С появлением революционно-настроенных представителей общества, ростом их политического самосознания, широкого распространения литературы и прессы, среди населения стали появляться романы, посвященные общественно-политической и культурной жизни иранского народа.

В конце 1904 года страну охватил экономический кризис. Упадок промышленного производства, снижение торгового оборота с Севером, распространение холеры на этих территориях. Война России и Японии и последующая за ней революция стала следствием повышения цен, сокращением таможенных доходов и падение платежеспособности населения. Все это стало причиной того, что были повышены налоги на торговлю. Этот экономический кризис вызвал бурное сопротивление населения, и в результате привел к конституционной революции (1905-1911) [8, 74], но это продолжалось недолго, революция задохнулась, и все чаяния революционеров остались невыполненными.

В этот период, как и прежде, основным романноподобным жанром, к которому прибегали иранские писатели, был дастан. Основной тематикой этих произведений было отображение социально-общественной жизни иранского общества, борьба за справедливость и свободу, утверждение норм законодательства в общественной жизни, внедрение демократических реформ [7, 246].

Революционные события (Машруты 1905-1911) и широкое недовольство общественно-политической и культурной жизнью Ирана при правлении династии Каджаров привело к их свержению и приходу к власти Реза-шаха Пехлеви. Реза-шах стал основателем новой правящей династии. Начиная с этого периода, многие представители литературы в своем творчестве все более широко стали отображать социальную проблематику иранского общества.

Произведение Марогайи не сразу нашло последователей. Наоборот, многие литераторы обратили свои взоры на историческую проблематику, в результате, в этот период появляется много произведений на историческую и любовную тематику. Это явление длится три десятилетия и, в частности, весь период правления Резе-шаха Пехлеви. Этот процесс свидетельствует о том, что в литературном обществе преобладает историческая тематика. С другой стороны, этот процесс показал, что писатели в своем творчестве стали более глубоко отображать патриотические и националистические взгляды и идеи. Этому способствовало и то, что в этот период сильно усилилась деятельность цензурных органов страны. Выбор исторической тематики позволял литераторам без опаски вести свое творчество и посредством своих произведений в той или иной степени критиковать и раскрывать существующие недостатки действующей власти.

С учетом вышесказанного необходимо отметить, что многие писатели старались посредством своего творчества в форме романа более глубоко, основываясь на реальных фактах, раскрыть исторические события. Однако читательская масса Ирана ещё не была подготовлена к восприятию таких романов как новой формы литературного жанра.

Одной из главных целей Реза-шаха была модернизация Ирана. Он и другие представители правящей верхушки Ирана, получившие европейское образование, были уверены в том, что модернизация равносильна европеизации иранского общества. Одним из принципиальных сторон реформаторства Реза-Шаха было внедрение европейской системы образования. Эта реформа предполагала не только внедрение европейской системы образования, но и проведение некоторых других прогрессивных мер, а именно: отмену ношения хиджабов женщинами, замену мужской одежды. Эти преобразования в конечном итоге привели к тому, что всё больше женщин стало участвовать в общественной жизни Ирана.

Это послужило толчком равноправию мужчин и женщин в романах иранских литераторов. Все эти прогрессивные процессы и изменения, произошедшие в иранской литературе, привели к тому, что в Иране на

пороге XX века появились такие литературные произведения нового образца, как творчество Мухаммада Али Джамаль-заде (1922), и десять лет спустя произведения Садека Хидоята и Бузурга Алави.

Творчество Джамаль-заде началось со сборника коротких рассказов «Йеки буд ва йеки набуд». Его произведения стали отличаться от прежней классической иранской литературы восхваляющей и отображающей философско-духовную жизнь. Другим отличием его творчества было внедрение в литературу бытового разговорного языка, что послужило примером использования такого языка другими литераторами в последующем. Несмотря на то, что Джамаль-заде считается основателем нового модернистского направления художественной прозы в Иране, однако творчество Садека Хедаята оказало более сильное влияние на развитие персидской художественной прозы, особенно её малого жанра.

Самой известной повестью С. Хедоята считается «Буфи кур» («Слепая сова»). Данная повесть была написана в период, когда на персидский язык было переведено большое количество западных романов и когда многие иранские студенты получили образование в западноевропейских странах. Поэтому можно считать, что повесть «Буфи кур» написана под влиянием этих настроений. Последующие произведения С. Хедоята состоят из коротких рассказов, где резкой критики подвергается социально-общественная жизнь Ирана того времени. После С. Хедоята новое поколение иранских прозаиков оказалось под влиянием политических событий начала нового десятилетия (1951 г.).

Национализация нефтяной промышленности и снижение влияния иностранцев на эту отрасль, проведенная Мосаддыком, представила его в общественной среде как истинного национального героя.

Однако после его свержения в 1332 (1953) году, с помощью английской разведки и ЦРУ, в стране наступило тяжелое время для ведения литературной деятельности и усиления цензуры привело к пессимистическим взглядам и неверию в будущее молодого поколения иранских литераторов. Это разочарование молодых иранских литераторов, в частности писателей - романистов, которыесвои творческие усилия направили против героев – нигилистов и пессимистов. Вторая группа основным стержнем своего творчества выбрала отображение самых отрицательных сторон в жизни иранского общества в лице беднейших его слоев, тем самым дискредитируят усилия Мухаммад Реза-шаха Пехлеви по модернизации страны.

В период с 1941 г. и доисламской революции в стране появляются крупные писатели - романисты, каждый из которых по мере своих возможностей внес определенную лепту в развитие жанра романа в Иране, в частности, Ахмад Махмуд, Содик Чубак, Гулямхосейн Сайеди, Джалал Али Ахмед, Симин Данешвар, Хушанг Голшари и другие.

С приходом Исламской революции и в результате с произошедших изменений в различных областях общественной жизни Ирана пришло и новое поколение литераторов. В этот период по причине ужесточения условий культурно-общественной жизни, в частности запрещение показа западных фильмов, показа развлекательных программ на телевидении и в сокращении городских развлекательных мероприятий, люди обратились больше к самообразованию.

После революции разразилась ирано-иракская война, в связи, с чем боевые сражения этой войны стали основной тематикой творчества литераторов.

Жанр романа весьма удобен для художественного отображения реальных событий, происходящих в стране. Поэтому иранские литераторы весьма удачно отображали события военных лет в своих произведениях.

Несомненно, что военная тематика - одна из самых удобных для дастаного творчества. И мы знаем много примеров отображения дастаного творчества, посвященных тем или иным войнам, восхвалению героизм, проявлению патриотизма, тем или иным военным победам, а также пораженим и т. д.

Война является двигателем истории, и действительно, история творится в результате вооруженных столкновений, и конечно, придет время, когда войны уйдут в прошлое, так как войны являются «Злом» человечества. Настанет время, когда все разногласия будут решаться мирным путем на основе существующих границ между странами [1, 125].

В период после Исламской революции самые известные рассказы и романы в литературе Ирана напрямую или косвенно посвящены военной тематике.

Наверное, главным достижением романистики в Иране является приход в литературу женщин - литераторов.

Поэтому можно констатировать, что персидский современный роман на протяжении целого столетия был средством отображения мотивов несогласия с существующим положением, критикой социально-общественной жизни, но, несмотря на все трудности в процессе своего постепенного развития, он приобретал черты современного, модернового, социального романа.

Персидский роман – это литературное явление, которое рассматривает различные вопросы и проблемы, в том числе – социально –политические. При этом писатель стремится привлечь внимание читателя к проблемам и порокам общества, порой подсказывая пути их решения. Персидский социальный роман в процессе своего эволюционного развития с самого начала, т.е. с периода Машрута и по сей день, испытывает влияние различных социальных и политических течений. В романических формах периода Машрута

внимание писателей было направлено на создание таких эпических произведений, которые бы завершались пробуждением общественного сознания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ботул Гостон. Социальный аспект войны / Ботул Гостон; перевод Хушанга Фархуджаста. – Тегеран: Изд-во науки и культуры, 1379. – Т.4. –
2. Дастгейб, Абдолали. Критика сочинений Ахмад Махмуда Муина / Дастгейб Абдолали. – Тегеран, 1378.
3. Дастгейб, Абдолали. Возникновение персидского романа / Дастгейб Абдолали. – Тегеран: Навид Шероз: 1386. – 460 с.
4. Дастгейб, Абдолали. Стурктурный анализ персидского романа. 1-е издание / Дастгейб Абдолали. – Тегеран: Сураи Мехр, 1383. – 512 с.
5. Дервишиян Али Ашраф. Мрачные годы Аспарака / Дервишиян Али Ашраф. – Тегеран, 1370. – 4 т. - 2269 с.
6. Ибадиян Махмуд. Введение в современную персидскую литературу. 1-е издание / Ибадиян Махмуд. – Тегеран: Чашма, 1383.
7. Ибадиян Махмуд. Литературные виды. 1-е издание / Ибадиян Махмуд. – Тегеран: Хавзаи хунар, 1379.
8. Ибрахамиян, Эрванд. Иран между двумя революциями от Конституционной революции до исламской революции / Ибрахамиян Эрванд; перевод Казим Фирузманди, Хосайни Шамс и др. – Тегеран: Нашри марказ, 1377.
9. Фостер А. М. Донишвар Симин, Сувушан / А. М. Фостер. - Тегеран: Хоразми, 1357. – Т.9. – 307 с.
10. Хосайни Хошим. Современная иранская литература сквозь времени / Хосайни Хошим, Ахмад Махмуд [и др]. - Афраз, 1389. – 187 с.

ЗАМИНАИ ИҶТИМОӢ ВА СИЁСИИ ТАШАККУЛИ РОМАНИ ФОРСӢ

Дар мақола баъзе хусусиятхои романи мусосири форсӣ дар асоси таърихи қадим баррасӣ шудааст. Муаллифи мақола ба хулосае меояд, ки дар жанри роман кӯшиши нависанда дар тахқиқи методхои гуногуни тахайюли бофта дар асоси ҳаёти вокеии иҷтимоӣ бо ҳодисахои муайян алоқаманд дар назар дошта мешавад. Ин махсусияти роман имкон медиҳад, ки ҳудудҳои ҷуғрофӣ алоқамандкунандаи фарҳанг. суннатхои гуногуни халкхо. аз байн бардошта шавад.

Калидвожаҳо: роман, махсусият, нависанда, суннат, тахайюлот.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОГО ПЕРСИДСКОГО РОМАНА

В статье рассматриваются некоторые особенности современного персидского романа на основе давней истории. Автор статьи приходит к выводу, что жанр романа подразумевает приложение усилий писателя к исследованию различных методов художественного вымысла, основанного на реальной общественной жизни, связанной с определёнными событиями. Эта особенность романа позволяет стереть географические рамки и связывает культуру и традиции различных народов в одно целое.

Ключевые слова: роман, особенность, писатель, жанр, традиция, вымысел.

SOME FEATURES OF MODERN PERSIAN NOVEL

The article discusses some of the features of modern Persian novel on the basis of a long-standing history. The author concludes that the novel genre writer implies efforts to study the application of different methods of fiction based on real social life associated with certain events. This novel feature allows you to erase the geographic scope and binds the culture and traditions of different peoples into one.

Key words: affair, feature writer, genre, tradition, fiction.

Сведения об авторе: ***Акрам Борути*** – аспирант Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ. E-mail: **baroutiakram@yahoo.com**

ОБРАЗИ ПОДШОҲОН ДАР “ЧАҲОР МАҚОЛА”-И НИЗОМИИ АРӮЗИИ САМАРҚАНДӢ

Абдуқодирзода Саидмукаррам
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар “Чаҳор мақола”-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ масъалаҳои ҳикмати амалӣ мавқеи муҳим дорад. Низомии Арӯзӣ, дар баробари баёни масоили адабӣ ба умури ахлоқию иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар ҷомеаи асримиёнагӣ диққати ҷиддӣ додааст. Нақду назарҳои адиб ба масоили мавриди назар, махсусан, дар хилоли ҳикояҳо равшантар ифода ёфтааст. Бо нишон додани мавқеъ ва кирдори табақаҳои хосси ҷомеа, хусусан подшоҳону аркони давлат адиб назари сиёсиву иҷтимоӣ ва ахлоқии худро хеле нишонрас баён намудааст. Масъалаи мавриди назар дар назму насри то замони Низомии Арӯзӣ, чун “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, “Қобуснома”-и Унсурулмаолии Кайковус, “Сиёсатнома” - и Низомулмулк, “Насиҳат-ул-мулук”-и Имом Муҳаммад Ғаззолӣ ва дигар осори адабӣ матраҳ шудааст.

Образи подшоҳон дар тамоми ҳикояҳои «Чаҳор мақола» мақоми аввалдарача дорад. Ин бесабаб ҳам нест, зеро ҳадафи аслии Низомии Арӯзӣ хидмат ба подшоҳи валинеъмати хеш Алоуддин Ҳусайни Ғурӣ ба василаи нишон додани бузургию шаҳомати подшоҳии вай мебошад.

Дар тасвири Низомии Арӯзӣ подшоҳӣ дар баландтарин мақом пас аз паямбарӣ қарор дорад. Тибқи ин андеша, дар ҷомеаи инсонӣ мақоми баландтаринро пайғамбарон доро мебошанд. Пас аз пайғамбарон имомон қарор доранд, ки шариат ва суннати пайғамбаронро дар гӯшаву атрофи олам нигоҳ дошта, фармудаҳои пайғамбаронро ба уммат мерасонанд. Вале дар кори эҳёи шариат имом наметавонад, ки ба офоқи Машрику Мағриб ва Шимолу Ҷануб бирасад ва амру наҳйи ӯ ба дуру наздик ва оқилу ҷоҳили олам таъсир дошта бошад. Аз ин сабаб, ба қавли Низомии Арӯзӣ, ноилоҷ имомонро «ноибон боянд, ки ба атрофи олам ин навбат ҳамедоранд ва аз эшон ҳар якеро ин қувват набошад, ки ин ҷумла ба унф (дағалӣ) тақрир кунад, лобуд соисе (сиёсатмадоре) бояд ва қоҳире лозим

ояд. Он соис ва қоҳирро малик хонанд, яъне подшоҳ ва ин ниёбатро подшоҳӣ. Пас подшоҳ ноиби имом аст ва имом ноиби пайғамбар ва пайғамбар ноиби Худои азза ва ҷалла...» [8, 29].

Аз ин хулосаҳои Низомии Арӯзӣ, ки дар муқаддимаи «Чаҳор мақола» ироа гардидаанд, маълум мегардад, ки подшоҳ аз лиҳози мақоми худ дар ҷомеаи инсонӣ пас аз имом ё поёнтар аз мақоми пайғамбарӣ қарор дорад ва «ҳеҷ ҳамле гаронтар аз подшоҳӣ ва ҳеҷ амале қавитар аз мулк нест» [8, 29].

Ҳадафи аслии нависанда дар тасвири образи подшоҳон офаридани симои шоҳи ормонист, ки адолат, раҳму шафқат, ҳиммату ҷавонмардӣ, шуҷоат ва қатъият дар мулкдорӣ, покдинӣ ва тадбирандешӣ, тарки шаҳвату бадахлоқӣ ва амсоли инҳо сифатҳои ҳамидаи ӯро ташкил менамоянд.

Чунин подшоҳи одилу соҳибтадбир ва бо ҳушу рой бояд барои машварат дар корҳо дар хидмати худ чаҳор тоифаи мардумро нигоҳ дошта бошад. Ин тоифа дабирон, шоирон, мунаҷҷимон ва табибон мебошанд, ки подшоҳро хидмати онҳо ногузир аст. Маҳз дар муносибат бо чаҳор тоифаи мазкури мардум симо ва сифатҳои образи подшоҳон кушода мешавад. Аз ҷумла, дар муносибат бо дабири хонадони Сомониён Абулқосим Аскофӣ ва нақши ӯ дар пешравии мамлакатдории Нуҳ ибн Мансури Сомонӣ андешаи мазкур ба тасвиб мерасад. Чунончи дар мақолати аввал, ки ба дабирон ихтисос дода шудааст, нақл мешавад, ки ҳокими Рай ва Кӯҳистон Мокон ном дошту аз зердастони ин хонадон дар аҳди Нуҳ ибн Мансур буд. Ӯ бар зидди хоҷагони худ исён кард ва ба хонадони Сомониён хавфу хатар овард. Барои барҳам задани хавфи Мокон подшоҳ Нуҳ ибн Мансур Тош ном сипаҳсолори худро бо ҳафт ҳазор лашкари савора ба ҷанги ӯ фиристод.

Қабл аз фиристодани лашкар ба ҷанги Мокон амир Нуҳ ибн Мансур дабири хосси худ Аскофиро пинҳонӣ аз дигарон даъват намуда гуфт: «Ман аз ин шуғл азим ҳаросонам, ки Мокон марде далер аст ва бо далерию мардӣ кифоят дорад ва чуд ҳам. Ва аз Даёлама чун ӯ кам афтодааст. Бояд, ки бо Тош мувофиқат кунӣ, ҳар чи дар ин воқеа аз лашкаркашӣ бар вай фурӯ шавад, ту ба ёди ӯ фурӯ диҳӣ. Ва ман ба Нишопур мақом хоҳам кард, то пушти лашкар ба ман гарм гардад ва хасм шикастадил шавад. Бояд, ки ҳар рӯз мусрее тезрафтор бо мулаттафае аз они ту ба ман рсад ва ҳар чи рафта бошад, нукат аз он берун оварда бошӣ ва дар он мулаттафа сабт карда, чунонки тасаллии хотир ояд» [8, 36-37].

Дар суҳбати мазкури шоҳ бо дабир, аввалан, ниёзмандии кори подшоҳӣ ва мулкдорӣ ба дабирон ошкор мегардад. Подшоҳ ба дабири худ чун ба сипоҳсолор арҷ мегузорад ва асрори мулкро ба ӯ бовар менамояд. Подшоҳ ба заковат ва нуктадонии дабири худ барҳақ бовар дошт ва ин заковати Аскофӣ вақте зоҳир мегардад, ки дар ҷанг бо сипоҳи Нуҳ ибни Мансур Мокон кушта ва лашкараш саркӯб мегардад. Сипаҳсолор Тош аз Аскофӣ хоҳиш мекунад, ки бо кӯтоҳтарин вақҳ ба амир Нуҳ номае навишта аз ҳақиқати ҳол ӯро хабардор намояд. Аскофӣ дарҳол қаламу қоғаз гирифта менависад: «Аммо Мокон фасора каисмиҳи вассалом», яъне: Аммо Мокон чун номи худ шуд, яъне мурд. Ва дар ҳамин якчанд калима дабири доно аз ғалабаи лашкари амир Нуҳ ва шикасти комили лашкари ёғии Мокон ва ба қатл расидани худи вай хабар медиҳад.

Яке аз сифатҳои асосии подшоҳон ҳушу фаросат ва ақлу тадбирандешии онҳо мебошад. Подшоҳ ба замми ақлу фаросати баланд ҳиммат ва азми дуруст дошта бошад, зеро ҳоли замона ва раъият ба ақлу фаросат ва тадбирандешии ӯ вобаста аст. Раиятпарварӣ ва раҳму шафқат нисбат ба зердастон аз зумраи фазилатҳои подшоҳи одил мебошад.

Мувофиқи андешаи Низомии Арӯзӣ, тамоми надимони дарбори подшоҳ - табибон, шоирон, мунаҷҷимон ва дабирон, ки ба фаъолияти фикрӣ сару кор доранд, бояд рӯзгори моддии осуда дошта бошанд, вагарна аз рӯйи хотирпарешонӣ дар кори онҳо халалҳо ворид хоҳад шуд.

Дар ҳикояте, ки аз ҷузъиёти фаъолияти яке аз дабирони хилофати Аббосиён нақл мекунад, зикр мешавад, ки ҳангоми аз номи халифаи Бағдод ба волии Миср нома навиштан ногаҳон канизаки дабир даромада изҳор кард, ки «орд намонд». Бо таъсири ин ҳолат дабир чунон шӯридатабъ ва парешонхотир гашт, ки он сиёқати сухан аз даст бидод ва бад-он сифат мунфасил шуд, ки дар нома бинвишт, ки «орд намонд». Чунонки он номаро тамом кард ва пеши халифа фиристод ва аз ин калима, ки навишта буд, ҳеҷ хабар надошт [8, 38]. Халифа аз беробтии таъбири «орд намонд» дар матни нома дар тааҷҷуб афтод, вале чун аз асли ин воқеа огоҳ гардид, амр дод, ки дар таъмини осоиши моддии дабир чораҳо андешанд, то ӯ битавонад бо хотири ҷамъ фаъолият карда тавонад.

Ҷиҳати дигари хислати подшоҳон он аст, ки қабл аз эътимод ва ғамхорӣ намудан дар ҳаққи ходимони дарбори худ онҳоро мавриди омӯзиш ва озмоиши ҳунару истеъдод қарор медиҳанд ва танҳо дар сурати боварӣ ҳосил намудан ба ҳунару истеъдодашон ба онҳо иноятӣ ғамхорӣ менамоянд. Аз ҷумлаи чунин озмоишҳост Яъқуб Исҳоқи Киндии Яҳудиро озмудани халифа Маъмуни Аббосӣ ё Абӯрайҳони Беруниро озмудани Султон Маҳмуди Ғазнавӣ, табиб Ҷосаликро озмудани Фазл ибн Яҳёи Бармакӣ ва амсоли онҳо.

Дар яке аз ҳикоятҳои марбут ба табибон нақл карда мешавад, ки дар сари синаи вазири Аббосиён Фазл ибни Яҳёи Бармакӣ беморие барас пайдо шуд. Фазл ибн Яҳё аз ин ҳолат хеле андӯҳгин шуд ва бо надимони худ машварат намуда, ба қароре омад, ки барои муолиҷа Ҳаким Ҷосаликро аз Порс ба Бағдод даъват намояд. Бо ин мақсад ба Шероз кас фиристоданд ва пас аз он ки Ҷосалики

табиб ҳозир шуд, Фазл ибни Яҳё гуфт: «Маро дар пой футуре мебошад, тадбири муолиҷат ҳамебояд кард».

Ҳаким Ҷосалиқ ба ӯ таъкид кард, ки пеш аз муолиҷа бояд аз тамоми маҳсулоти ширӣ ва туршиҳо парҳез намояд, аз ғизо бештар нахӯдоб хӯрад бо гӯшти мокиёни яксола ва ҳалво. Зардии мурғро ба асал ҳамроҳ карда бихӯрад ва танҳо баъди анҷоми ин ғизоҳо табиб ба ӯ даво хоҳад дод.

Вале баръакси фармудаҳои табиб «Фазл бар одат он шаб аз ҳама чизҳо бихӯрд ва зирабои муаққад сохта будаанд, ҳама ба кор дошт. Ва аз қавомиху равосир ҳеҷ эҳтироз накард.

Дигар рӯз Ҷосалиқ биёмаду қорура бихост ва бингарист. Рӯяш барафрӯхту гуфт: «Ман ин муолиҷат натавонам кард. Туро аз туршиҳою лабаниёт наҳӣ кардам, ту зирабой бихӯрдаӣ ва аз комаю анбиҷот парҳез накунӣ, муолиҷат мувофиқ наяфтад» [8, 124].

Пас Фазл ибн Яҳё бар ҳадду ҳазоқати он бузург офарин карду иллати хеш бо ӯ дар миён ниҳоду гуфт: «Туро бар ин муҳим хондам ва ин имтиҳоне буд, ки кардам [8, 124-125].

Ҳамин тавр, истеъдоди дабирону мунаҷҷимон, шоирону табибон мавриди озмоиш ва санҷиши ҷиддӣ қарор мегирад. Дар баробари ин, як ҷиҳати хислату хӯйи подшоҳон ин аст, ки хулоса ва андешаҳои ходимон бояд на аз рӯйи ақлу илми онҳо, балки аз рӯйи хоҳиш ва мувофиқи сиёсати подшоҳ бошад, вагарна аз лутфу марҳамати подшоҳон ҳунарвару донишманд бенасиб хоҳад монд.

Аз ҷумла, дар ҳикояти Султон Маҳмуд ва Берунӣ маъруф аст, ки Берунӣ муаммои дармиёнгузоштаи султонро, ки ӯ аз кадом аз чаҳор дари қаср берун хоҳад рафт, аз ҷиҳати илмӣ дуруст ҳал мекунад. Бори дуюм ҳам Берунӣ аз чунин озмоиш ғолиб меояд, вале ин шоҳро малӯл месозад ва ба ҳабси Берунӣ фармон медиҳад. Берунӣ шаш моҳ дар қалъаи Ғазнин дар ҳабс мемонад.

Вақте ки вазири султон Маҳмуд Хоҷа Ҳасани Маймандӣ дар назди шоҳ аз Берунӣ шафоат карду озодии ӯро хост ва далел оварад, ки «бечора Бӯрайҳон, ки чунон ӯ ҳукм бар он некӯӣ бикард ва бадали хилъату ташриф банду зиндон ёфт». Султон Маҳмуд гуфт: «Хоҷа бидонад, ки ман ин донистаам. Ва мегӯянд, ки ин мардро дар олам назир нест, магар Бӯалии Сино, лекин ҳар ду ҳукмаш бар хилофи раъйи ман буд. Ва подшоҳон чун кӯдаки хурд бошанд, сухан бар вифқи раъйи эшон бояд гуфт, то аз эшон баҳраманд бошанд. Он рӯз, ки он ду ҳукм бикард, агар аз он ду ҳукми ӯ яке хато шудӣ, беҳ афтодӣ ӯро. Фардо бифармой, то ӯро берун оранд ва аспи сохти зар ва чуббаи маликӣ ва дастори қасаб диҳанд ва ҳазор динору ғулому канизаке» [8, 90].

Пас ҳамон рӯз, ки фолгӯй гуфта буд, Бурайҳонро берун оварданд ва ин ташриф бар ин нусхат ба вай расид. Ва султон аз ӯ узр хосту гуфт: «Ё Бӯрайҳон, агар хоҳӣ, ки аз ман бархурдор бошӣ, сухан бар муроди ман гӯй, на бар салтанати илми хеш» [8, 90-92].

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки раҳму шафқат ва ғамхорию дастгирии подшоҳ дар ҳаққи раият ва ходимони дарбор то ҳадде ба дараҷаи итоат ва фармонбардории онҳо низ вобаста аст. Дар ҳоли исёни раият ё нофармонии ходимони даргоҳ, аз ҷумла мунаҷҷимон, дабирон, шоирон, табибон, онҳо на мавриди иноятu ғамхорӣ, балки ҷазову уқубат қарор хоҳанд гирифт.

Асоси подшоҳӣ сиёсат ва идораи мулк аст. Аз ин ҷо подшоҳ бояд соҳиби иродаи қавӣ ва дар азму қарори худ қатъӣ бошад, манфиати кишвар ва раиятро бар манфиатҳои шахсӣ ва хонаводагӣ афзал шуморад. Подшоҳ бояд ҳамеша бар ҳавасҳои ҷисмонӣ ва шаҳвонии худ ғолиб омада тавонад. Ҳангоми иқдом намудан ба коре ба ақлу фаросати худ ва аҳкоми шаръ такя намояд. Чунин ҳолатҳои фурӯ нишондани подшоҳон хашму ғазаби худро дар ҳикояти шашум аз мақолаи аввал, марбут ба халифаи Бағдод Маъмун ва дар ҳикояти марбут ба қиссаи ишқи Маҳмуд бо Аёз дар мақолати дуюм тасвир гардидааст. Дар ҳикояти марбут ба зулфи Аёз оварда мешавад, ки султон Маҳмуди Ғазнавӣ марде диндору тақводор буд, вале ба ишқи Аёз алоқае сахт дошт, ҳарчанд ки дар ин ишқ аз маҳдудаи шаръ қадам берун намениҳод.

«Шабе дар маҷлиси ишрат, баъд аз он ки шароб дар ӯ амал намуд, ба зулфи Аёз нигарист, анбаре дид бар рӯйи моҳ ғалтон, сунбуле дид бар чеҳраи офтоб печон: ҳалқа-ҳалқа чун зирех, банд-банд чун занҷир. Дар ҳар ҳалқае ҳазор дил, дар ҳар банде сад ҳазор ҷон. Ишқ инони хештандорӣ аз дасти сабри ӯ бирабуд ва ошиқвор дар худ кашид. Муҳтасиби оманно ва саддақно сар аз гиребони шаръ бароварду дар баробари султон Яминуддавла биистоду гуфт: «Ҳон Маҳмуд, ишқро бо фисқ маёмезу ҳақро бо ботил мамзуҷ макун, ки бад-ин зиллат вилояти ишқ бар ту бишӯрад ва чун падари хеш аз биҳишти ишқ биафтию ба анои дунёи фисқ дармонӣ» [8, 61].

Чунонки маълум мегардад, ишқи султон Маҳмуд ба Аёз чун ишқи рӯҳонӣ таъбир шуда, на ишқи ҷисмонӣ ва шаҳвонӣ. Ин маънӣ дар навбати худ таъкид менамояд, ки подшоҳ бояд ба шаҳват ва ҳавасҳои нафсонӣ дода нашавад ва бештар ба аҳволи мулку раъият пардозад. Дар хештандорӣ ва тарки шаҳвату ҳавои нафс ба подшоҳ диндорӣ ва парҳезгорӣ мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, подшоҳ бояд бо хислати покдинӣ ва парҳезгорӣ низ ороста бошад.

Дар маҷмӯъ, зимни тасвири симои подшоҳон дар ҳикояҳои чаҳор мақолати асари худ Низомии Арӯзӣ саъй намудааст образи подшоҳи ормониеро тачассум намояд, ки бо сифатҳои раҳму шафқат, инсофу адолат, ҳиммату ҷавонмардӣ, қатъият ва устуворӣ дар сиёсати мулкдорӣ, ақлу фаросат ва тадбирандешӣ, покдинӣ ва парҳезгорӣ, далериву шуҷоат, дурӣ аз шаҳвату бадахлоқӣ ва амсоли онҳо

ороста бошад. Чунин шоҳи ормонӣ танҳо хоҳиши Низомии Арӯзӣ нест, балки орзуи тамоми адибони асрҳои миёна ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Абулмаолӣ Насруллоҳи Муншӣ. Калила ва Димна / Абулмаолӣ Насруллоҳи Муншӣ: бо интиқодоти устод Сайид Муҳаммади Қазвинӣ. - Теҳрон, 1377 ҳ. - 538 с.
2. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷ. 1. / Абулқосим Фирдавсӣ. - Душанбе, 1964. - 478 с.
3. Давлатдории тоҷикон дар асрҳои IX-XIV / Мураттиб ва муҳаққиқ Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ. - Душанбе, 1999. -1008 с.
4. Забеҳуллоҳи Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони форсӣ. Ҷилди дувум. Аз миёнаи қарни панҷум то оғози қарни ҳафтум / Забеҳуллоҳи Сафо. - Теҳрон, 1378 ҳ. - 1128 с.
5. Кайковус Унсурулмаолӣ. Қобуснома / Кайковус Унсурулмаолӣ. – Душанбе, 1979.
6. Манижа Раҳимзода (Мусулмонқулова). Симои шахсиятҳо дар «Асрор-ут-тавҳид» / Манижа Раҳимзода. – Душанбе, 2004. – 80 с.
7. Муҳаммад Ғаззолӣ. Насиҳат-ул-мулук / Муҳаммад Ғаззолӣ; таҳияи Назруллои Назар. – Душанбе, 1993. – 142 с.
8. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола ва таъличот бар асоси нусхаи аллома Муҳаммади Қазвинӣ / Низомии Арӯзии Самарқандӣ; бо тасҳеҳи мучаддад ва шарҳи луғату иборот ва тавзеҳи нукоти адабӣ ба эҳтимоми Муҳаммад Муин. – Теҳрон, 1388 ҳ. – 736 с.
9. Салимов Н. Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои IX-XIII) / Н. Салимов. - Хуҷанд, 2002. - 396 с.

ОБРАЗИ ПОДШОҲОН ДАР “ЧАҲОР МАҚОЛА”-И НИЗОМИИ АРӮЗИИ САМАРҚАНДӢ

Дар “Чаҳор мақола”-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар баробари баёни масоили адабӣ ба умури ахлоқию иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар ҷомеаи асримиёнагӣ диққати ҷиддӣ додааст. Бо нишон додани мавқеъ ва кирдори табақаҳои хосси ҷомеа, хусусан подшоҳону аркони давлат адиб назари сиёсиву иҷтимоӣ ва ахлоқии худро хеле нишонрас баён намудааст. Образи подшоҳон дар тамоми ҳикояҳои «Чаҳор мақола» мақоми аввалдарача дорад.

Калидвожаҳо: Низомии Арӯзии Самарқандӣ, шоири дарборӣ, “Чаҳор мақола”, образи подшоҳон, бузургию шаҳомати подшоҳӣ, тасвири симои подшоҳон.

ОБРАЗ ЦАРЕЙ В "СОБРАНИИ РЕДКОСТЕЙ" ИЛИ "ЧЕТЫРЕ БЕСЕДЫ" НИЗАМИ АРУЗИ САМАРКАНДИ

Трактат Низами Арузи Самарканди в общих чертах характеризует состояние придворной литературы. Центральным героем во всех рассказах является царь. Он центральная фигура всех рассказов. По мнению Основной целью автора является изображение идеального царя. Царь, конечно, заботится о благе всех этих людей. В целом, царь в изображении Низами - личность властная, но справедливая и благородная.

Ключевые слова: Низами Арузи Самарканди, придворный поэт, «Четыре беседы», образ царей, величие царей, изображение образа царей.

THE WAY OF KINGS IN "COLLECTION OF CURIOSITIES" OR "FOUR DISCOURSES" OF NIZAMI SAMAROANDI AROSE

Treatise Arose Nizami samarqandi an overview of the status of courtlv literature. The Central character in all the stories is the king. He is the Central figure of all stories. According to the Main purpose of the author is the image of an ideal king. The king, of course, cares about the welfare of these people. In General. the king in the image of Nizami - the identitv of the imperious but fair and noble.

Key words: Arusi Nizami samarqandi, the court poet, "Four interviews", the way of kings the greatness of kings, the image of the image of the kings

Сведения об авторе: ***Абдукодирзода Саидмукаррам*** – доцент кафедры международных отношений Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 988-31-50-50**

ПОЭЗИЯ И ПОЭТИЧЕСКОЕ ИСКУССТВО С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МУСУЛЬМАНСКИХ БОГОСЛОВОВ

И. Давлатов
Таджикский национальный университет

Поэзия, как и любое другое высокое искусство, безусловно является неким божественным даром, которым Господь наделяет своих особых им же избранных рабов. Под этим божественным даром в данном случае имеется в виду истинная поэзия, сотворенная в согласии с божественными законами, и никакая иная. По справедливому утверждению Мухаммадали Аджами «поэзия является шестым чуством, которым Бог удостаивает не каждого» [1, 3]. Именно поэтому человек не может знать и объяснить душевные и психологические состояния и условия, при которых создается поэзия. Однако эти состояния и условия сопровождают человека на протяжении всей его жизни от начала и до конца, делая его связь с поэзией неразрывной. Даже правители и государственные деятели во все времена прибегали к помощи поэзии и использовали её духовную мощь в укреплении своей власти и реализации своей политики, в силу чего поэзия нередко отходила от своей столбовой дороги и не всегда выполняла возложенную на неё миссию. Может быть, именно это и послужило причиной того, что иногда люди цивилизованные и истинно верущие разочаровывались в поэзии и поэтах и сторонились их. Один из крупнейших деятелей и реформаторов XX

века Аллама Абулхасан Али Надви по этому поводу писал: «До тех пор, пока сердце не отягощено болью и не обрело непоколебимой веры в истины шариата, образование и воспитание не могут занять в душе подобающие и доподлинно предназначенные им места. Поэтому цели образования и воспитания могут быть как весьма благотворными, так и вредоносными, ибо они обладают как созидательной, так и разрушительной силой. Поэтому необходимо правильно оценить и распорядиться потенциалом поэзии и прозы, чтобы употребить его не на разрушение, подавление здравомыслия, поиск наслаждений и удовлетворение низменных инстинктов, а на дела благородные и праведные, на исправление и устранение пороков души» [14, 242].

Поэтическое искусство есть одна из сфер человеческого бытия, имеющая свои специфические особенности. Природа человека создана Всевышним таким образом, что всякого рода тонкие искусства благоприятно воздействуют на него, внушая ему удовольствие и наслаждение. Люди, даже не обладающие художественным вкусом, испытывают влечение к этим искусствам, к каковым относятся поэзия, зодчество, живопись и т.п. Священный ислам, являющийся последней и замыкающей небесной религией, и в этой области выработал свои мудрые законы, согласно которым искусство, функционирующее в рамках шариата, не является запретным, напротив, оно дозволено и одобряемо. Сущность отношения ислама к искусствам, в особенности к поэтическому искусству, подробно изложена в трудах средневековых мусульманских ученых – теологов и философов, в частности, в фундаментальном сочинении Абухамида ал-Газзали «Возрождение наук о вере» («Ихйа улум ад–дин»). В наше время детальная разработка вопроса отношения исламского вероучения к искусствам дана в работе выдающегося современного богослова Юсуфа ал-Карзави «ал-Ислам ва-л-фан» («Ислам и искусство»).

Достаточно подробно данная тема на основе коранической суры «Поэты» разбирается в статье профессора марокканского литературного института в г. Уджда Мухаммада Икбала аль-Арауи называющейся «Искусство и красота с позиции исламской цивилизации» [2].

В настоящей статье мы также хотели бы остановиться на основных положениях темы взаимоотношения ислама и искусства, опираясь на священный Коран, пророческие хадисы и воззрения древних теоретиков литературы и мусульманскых богословов. Задача её состоит, во-первых,в необходимости опровержения утверждений представителей целого ряда новоявленных течений, заявляющих от имени ислама о том, что ислам якобы отрицательно относится ко всем искусствам и всецело отвергает всякое из них. Во-вторых, в статье предпринята попытка ознакомить современных литераторов, как прозаиков, так и поэтов, живущих в постсоветских восточных республиках, и знавших, главным образом, только метод социалистического реализма, с другой точкой зрения, с тем, как оценивали поэзию и её художественные ценности их древние предки и предшественники.

Во избежание удлинения настоящей работы в ней не приведены высказывания богословов, основывающиеся на сурах Корана и пророческих преданиях. Но прежде чем приступить к рассмотрению темы исследования, хотелось бы вкратце ознакомить читателей с лексическим и терминологическим значением понятий «ши'р» (поэзия), «њунари ши'р» («поэтическое искусство»), «ша'ир» («поэт»), зафиксированных в известных энциклопедических изданиях и словарях.

1. В «Словаре таджикского языка написано: «Поэзия есть речь ритмическая, красноречивая и художественная, обладающая размером и рифмой». «Поэтом» же называется «лицо, способное слагать стихи, перелагать в стихи художественное слово и вводить прозаическую речь в особую систему изложения» [19, 2, 581-595].

2. В «Энциклопедии таджикской литературы и искусства» дано следующее определение поэзии: «Ши'р (поэзия) есть арабское слово, означающее «осознание», «ведание», «знание», «чувствование» и представят собой речь ритмическую и рифмованную. Поэзия является одним из двух основных жанров литературы, отличающихся по своей структуре и строю художественной речи от прозы» [23, 3, 367].

3. В словарях «Гияс ал-лугат» и «Фарханги Амид» значение «поэзии» излагается почти так же, как и в «Энциклопедии таджикской литературы и искусства», за тем исключением, что лексическое значение слова «ша'ир» («поэт») обьясняется весьма кратко: «Поэтом называют индивидуум, знающий и слагающий стихи» [7, 1, 451; 3, 2, 1520].

4. В известном словаре «ал-Мунджид» слово «ши'р» истолковывается как «стих», «песня», а от него образуется множественное число в форме «аш'ар». Слово «шаи'р» дается здесь в том же значении, что и в словаре «Гияс ал-лугат» [6, 1, 856].

В сочинениях древнегреческих авторов, средневековых арабских теоретиков литературы даются самые разные определения поэзии. Достаточно взглянуть в соответствущие главы и разделы «Поэтики» Аристотеля, «Фанн аш-ши'р» («Искусство поэзии») Абуали ибн Сина, «Хадаик ас-сихр фи дакаик аш-ши'р» («Сады волшебства в тонкостях поэзии») Рашидуддина Ватвата, «ал-Му'джам фи ма'айир аш'ар ал-аджам» («Свод знаний о мерилах поэзии персов») Шамса Кайса Рази, «Бадаи ас-санаи» («Изящные искуства») Атауллаха Хусайни, «Асас ал-иктибас» («Основа заимствований») Насируддина Туси, «Рисала-и аруз» («Трактат об арузе») Сайфи Бухараи, трактаты о поэтическом искусстве, метрике, рифме Абдуррахмана Джами и

сочинения других авторов, где можно встретить весьма интересные мысли и трактовки содержания поэтического искусства.

Если взять, к примеру, Аристотеля, то он приравнивает поэзию к прозе, подразумевая под поэзией зачастую и просто размеренную речь. По его мнению, поэзия немыслима без размера, но он проводит различие между подлинной поэзией и размеренной речью. Он убежден, что ценность поэзии заключается в её содержании и смысле. Поэтому не всякую размеренную речь можно причислять к поэзии [23, 3, 367] .

Подчеркивая роль художественного мышления в поэтическом творчестве, Абуали ибн Сина пишет: «Поэзия есть речь образная, складывающаяся из выражений мелодичных и соразмерных, а у арабов еще и рифмованных» [4, 72]. Из этих слов Ибн Сина можно прийти к выводу, что различие между, например, арабской и древнегреческой или древнеперсидской поэзией было в отсутствии в двух последних рифмы.

Называя поэзию также образной речью, Ибн Рушд считает обязательным в ней условием наличие размера, что видно из его «Книги о поэзии», где он говорит, что «образные выражения или речи, состоящие из различных смешанных метров, не являются поэзией» [4, 94].

Говоря в одном из своих трактатов об определении поэзии, Насируддин ат-Туси пишет, что «Поэзия есть речь образная, составленная из равных,соразмерных и рифмованных выражений». Как видим, это определенние почти аналогично определению Ибн Сина и Ибн Рушда. Насируддин ат-Туси добавляет при этом, что если речь лишена размера и рифмы, даже если и является образной, то её не должно считать поэзией. Однако древние ученые называли поэзию образной речью, даже если она не обладала истинным размером, под которым ат-Туси подразумевал размер арабской метрической системы «аруз», а все, что не укладывалось в неё, он не считал размером, достойным какого бы то ни было внимания» [4, 189]. «Таковыми были,- продолжает ат-Туси, -некоторые стихи греков, да и в других древних языках, таких как арабский, сирийский, персидский, истинному размеру не придавали особого значения. Однако похоже на то, что у арабов все же ранее остальных стали употребляться истинный размер и рифма, а впоследствии другие народы переняли их у них, а некоторые народы, к примеру, персы, даже привнесли в эту область определенные новшества» [4, 151-152].

Известный средневековый теоретик литературы Шамс Кайс Рази дает следующее определение поэзии: «Поэзия есть речь продуманная, упорядоченная, образная, мерная, повторяющаяся в размере, равная в частях, со схожими друг с другом последними буквами» [22, 161].

Шибли Ну'мани даёт свое несколько отличное от определения Шамса Кайса Рази видение поэзии: «Речь, пробуждающая чувства и приводящая их в движение, и является поэзией» [16, 1, 4]. Он также подчеркивает, что «поэзией называют соединение воедино речи, метра, мелодии и танцевального ритма. Когда все эти элементы сводятся вместе, то чувства переживания достигают наивысшего напряжения и предела. Однако почти невозможно свести все эти элементы воедино, или не могут стихи обладать всеми этими элементами и свойствами одновременно, но ни одно стихотворение не может существовать без ритмичности и мелодичности. Ведь размер является обязательнейшим условием стиха, ибо он и есть мелодия. Именно поэтому арабы всегда не читали, а распевали стихи. Поэтому даже само чтение стихов у них обозначалась словом «иншад», то есть «пение» или «распевание» (буквально: чтение нараспев)» [16, 1, 16].

Из изложенного можно сделать вывод, что большинство теоретиков литературы и поэтологов считали поэзию речью размеренной и рифмованной, однако средневековые логики добавляли к этому образность. Насируддин ат-Туси наряду с образностью считает размер сущностным элементом поэзии. Поэзия всегда и во все времена связывалась с метрикой и только в последнее столетие появились поэты, писавшие стихи без размера, называвшиеся «белыми стихами». Несмотря на то, что белый стих тоже изобилует всяческими образами, словесными и смысловыми фигурами, но на человека, воспитанного на традициях и канонах классической восточной, в особенности арабской и персидской поэзии, он не производит впечатления и почти не оказывает воздействия на его чувства.

Разумеется, что кроме теоретиков литературы, литературных критиков, знатоков и ценителей поэзии свое отношение к поэзии, поэтическому творчеству и поэтам выразили и представители средневекового мусульманского духовенства, среди которого было весьма немало выдающихся мастеров поэтического слова, даже оставивших свой яркий след в истории литературы. Среди этих представителей бытовали самые разные взгляды и мнения по поводу смысла и целей поэзии, порой диаметрально противоположные. Свои взгляды средневековые мусульманские богословы, основывающиеся на положениях Священного Карана и хадисов (преданий, высказываний и поступков) Пророка ислама (с), излагали в своих сочинениях, многие из которых, к счастью, дошли до наших дней. И кажется, что современным литературоведам, да и массам любознательных читателей было бы небезынтересно ознакомиться с ними.

Исламские богословы суннитского толка, немало споря о целях и задачах поэзии, о предназначении поэта, делили поэзию на пять основных частей, исходя из её идеи и содержания:

1. Ши'р-и ваджиб (поэзия необходимая). Один из авторитетнейших ханафитских ученых-богословов Ибн Абидин в своем сочинении «Рад ал-мухтар» заявляет следующее: «Все учёные сходятся в том, что если благодаря поэзии познаются законы языка, посредством которых усваиваются Коран и пророческие предания,

благое отличается от пагубного, дозволеное от запретного, то безусловно, в сложении и чтении таких стихов есть насущная необходимость» [8, 1, 115].

2. Ши'р-и мубах (поэзия дозволеная). Дозволеным считается сочинение, декламация и слушание стихов, в которых нет сквернословия или чего-то противного мусульманскому шариату. Пророк ислама (с) с удовольствием слушал стихи и даже иногда сам просил кого-либо почитать ему хорошие стихи. Случалось и так, что он наказывал поэту Хассану ибн Собиту подвергнуть в стихах резкой критике или осмеянию язычников. Ибн Кудама в своем сочинении «ал-Мугни» категорично замечает, что «по поводу дозволенности поэзии среди богословов никаких разногласий не существует» [9, 12, 45].

А Ибн Хаджар ал-Аскалани в своем сочинении «Фатх ал-бари», являющемся комментарием к своду хадисов «Сахих ал-Бухари» говорит, что «в чтении стихов даже в мечети нет ничего зазорного, если, конечно, это не переходит все этические пределы» [5, 10, 659].

В связи с обсуждаемой темой Имам ал-Куртуби в своем комментарии к Корану пишет: «Мерилом дозволенности или недозволенности стихов является их содержание. Если содержание стихов хорошее, то ничего запретного в их декламации даже в мечети нет» [12, 12, 271].

3. Ши'р-и мустаҳаб (поэзия предпочитаемая). Тот же Имам ал-Куртуби утверждает, что «из всех стихов для чтения и слушания предпочитаемы те, что содержат упоминания Господа, восславляют Всевышнего и Посланника Божьего» [12, 13, 146].

4. Ши'р-и макрух (поэзия порицаемая). Как пишет в «ал-Мугни» Ибн ал-Кудама, «те стихи являются порицаемыми, в которых выражаются низменные чувства и которыми бывают увлечены иные легкомысленные люди» [9, 9, 178], а Ибн Абидин считает, что «чрезмерность увлечения стихами, в которых нет пользы, порицаема « [8, 1, 32].

5. Ши'р-и ҳарам (поэзия запретная или греховная). В сочинении «Нихаят ал-мухтадж» Ибн Шихаба, известного также как аш-Шафии-младший, говорится: «Всякие стихи, в которых поэт воспевает опьяняющие и дурманящие напитки или оскорбляет чувства мусульманина или зиммия, сочинять, декламировать и даже слушать греховно» [18, 8, 283].

С точки зрения богословов, заучиванние стихов наизусть дело вполне дозволенное, но при условии что в заучиваемых стихах нет неприемлемых для души и сердца непристойных слов и выражений. Богословы весьма щепетильны в вопросах декламации стихов в различных жизненных ситуациях. Так, уже говорилось о возможности чтения стихов в мечети. Они дискутируют даже о том, можно ли читать стихи человеку, совершающему хадж или умру и облачившемуся для этого в специальное одеяние паломника (ихрам). В конце концов они приходят к единодушному выводу, что если дозволено человеку читать стихи в мечети, то есть, в месте поклонения Богу, то мусульманин, совершающий паломничество и облачившийся для этого в ихрам, тоже совершает обряд поклонения Аллаху в Мекке и потому он вправе читать стихи, когда это угодно его душе. Ну а в книге «ал-Мавсу'а ал-фикҳия» («Богословская энциклопедия») так вообще утверждается, что платой или выкупом за невесту, называемым в исламе «махрия» или «махр» может послужить обучение поэзии или законам стихосложения. И вот что в ней говорится: «Имам аш-Шафи'и считает вполне приемлемым и допустимым обучение правилам поэзии в качестве выкупа (махрия) за невесту» [13, 26, 120].

Поэзии уделяется внимание мусульманскими богословами иногда даже в самом неожиданном ракурсе. Например, в тойже «Богословской энциклопедии» со ссылкой на Имама аш-Шафии приводится, что он считает вполне справедливым «отсечение руки похитителю книг по тафсиру, хадису, фикҳу и поэзии» [13, 26, 120]. Упоминание книг по поэзии или поэтике или же поэтических сборников, как видим, в данном случае может расцениваться в исламской юриспруденции как уголовнос преступление, предусматривающее соответствующее наказание. Это свидетельствует об огромном уважении в исламе к поэтическому искусству и поэтическому творчеству. И разумеется, с точки зрения исламской идеологии заслуживает уважения тот поэт, который направляет свой поэтический талант на прославление побед и достижений ислама, восхваление религиозных и общечеловеческих ценностей, высокой морали. Только такой поэт удостоится милости и любви Всевышнего Аллаха. Те же поэты, чьи стихи полны лжи и обмана, лести и подобострастия, легкомысленного кокетства и нереального славословия или содержат выпады,порочащие истинную веру, и оскорбления, унижающие честь и достоинство человека, в особенности мусульманина, должны непременно знать, что они не выполнили возложенную на них миссию поэта и использовали поэтическое слово в качестве убийственного оружия против высоких морально-этических принципов и нравственных ценностей человечества, за что им будет уготовано соответствующее их проступку место на том свете.

Вся история ислама показывает, что эта самая молодая религия в мире никогда не чуралась поэзии и не отвергала её. Даже в окружении самого Пророка ислама Мухаммада (с) было немало поэтов, чьи имена сейчас вписаны в историю арабской литературы. Кроме того, самые выдающиеся представители исламского вероучения, например, такие как Имам Абуханифа, Имам аш-Шафи'и, Имам ал-Бухари, ал-Газзали и многие другие не были чужды поэзии и в источниках сохранилось немало принадлежащих им талантливо написанных поэтических строк. Имам аш-Шафи'и был известным поэтом своего времени, даже оставил после себя, как известно, небольшой сборник стихов, пользующихся популярностью и по сегодняшний день. А по поводу стихотворства Имама Абуханифы ученый-литературовед Шибли Ну'мани пишет: «Имам Абуханифа

иногда сочинял стихи, но стихи эти не имели развлекательного характера и тона газели, а содержали мотивы назидательные и наставительные». Он приводит в пример этот бейт:

و من المروة للفتي ما عاش دار فاخرة فا شكر اذا اوتيتها واعمل لدار الاخرة

Гордостью для мужа в этом мире может явиться жизнь в достатке и почете,
Возблагодари Аллаха, если ты достиг этого, но теперь постарайся и ради того мира [15, 121].

Несколько бейтов и стихов Имама аш–Шафи'и приводит в своей книге «Искусство с точки зрения ислама» ученый — богослов Фазлуррахман Факихи. В этих стихах аш-Шафи'и призывает людей к изучению полезных наук, обретению знаний, которые осветят их жизненный путь, особенно Коран, хадис, другие исламские науки. Примером тому может служить следуюший его бейт:

كل العلوم سوي القرآن مشغلة الا الحديث و الاالفقه في الدين
العلم ما كان فيه قال حدثنا و ما سوي ذلك وسواس الشياطين

Все науки, помимо наук о Коране, суета,
И кроме хадиса и религиозного богословия.
Наука это то, когда говорят «Рассказывал нам...»
А все остальное-это происки шайтанов [21, 50-51].

Непререкаемый авторитет в области собирания пророческих преданий, автор огромного свода достоверных хадисов «Сахих» Имам ал-Бухари также оставил несколько стихотворных фрагментов, которые поместил в своей работе Абдулмун'им Кандил, и один из которых мы здесь процитируем:

اغتنم في الفراغ فضل ركوع فعسي ان يكون موتك بغتة
كم صحيح رايت غير سقم ذهبت نفسه الصحيح فلتة

В свободное время не упускай возможности преклонять колени (в молитве),
Ведь смерть твоя может настигнуть тебя внезапно.
Сколько здоровых людей доводилось мне видеть, как без всякого недуга,
Души их неожиданно отходили в мир иной [10, 103].

Также Таджиддин Мардони в свяяей научней статие «Имом Абӯ ҳомиди Ғаззолӣ ва назари ӯ ба шеър» («Имам Абухамид Газзали и его взгляд на поэзию») передает взгляд Абухамида Газзали таким образом: «Выдающийся пресидско-таджикский мыслитель, широко известный мусульманский учёный, философ и богослов Абухамид Газзали не писал трудов, специально посвященных литературе, поэтике и вообще словесному искусству. Однако в ряде своих сочинений он затрагивает проблемы прозы и поэзии, определяет задачи поэзии и поэтов, дает остроумный, но категорический отпор фанатикам, отвергающим слушание стихов и музикы («самоъ»), излагает свое видение этих проблем и задач, зиждящееся на знамениях Священного Корана, хадисов Пророка (с), на национальных и общечеловеческих ценностях» [20, 114].

Богословы, являющиеся приверженцами шиитского толка в исламе, тоже неоднократно и по различным поводам выражали своё мнение о поэзии и поэтическом творчестве и считаем целесообразным отразить здесь мнения некоторых из них, несколько отличающиеся от вышеприведенных взглядов приверженцев Сунны.

1. Хаммад ибн Усман и другие передают со слов Имама Садика, что он сказал следующее: «Не следует читать стихи ночью вообще, а тем более в ночи и дни священного поста рамазан» [19, 7, 121].

2. Али ибн Джа'фар рассказывал: «Я как-то спросил своего брата Мусу ибн Джа'фара: «Возможно ли чтение стихов в мечети?» На что он ответил: «Ничего порицаемого в этом нет» [17, 14, 120].

3. Невзирая на то, что мусульманам в пятничный день предназначено совершение особых дел и поступков, тем не менее, Зарара передает со слов Имама Садика, что тот говорил: «Всякому, кто прочитает в пятницу хоть один бейт стихов, то уделом и воздаянием ему в тот день будет равноценное лишь тому одному бейту» [17, 5, 84].

В принципе шиитские богословы придерживаются в остальном того же, что и другие мусульманские ученые, то есть они считают, что поэзия должна прославлять непреходящие ценности ислама, его священные постулаты, превозносить общечеловеческие морально-этические положения, почитаемые в исламе. Она не должна пропагандировать зло и насилие, распространять порочные и оскорбительные для человека, вообще, и для мусульманина, в частности, идеи, разврат и бесстыдство, содержать ложь и обман, лесть и уничижение и т. п. Поэты, отходящие в своих произведениях от норм и требований шариата, по словам богословов, будут подвергнуты божьему наказанию и на том свете не удостоятся милости и снисхождения Аллаха. Наказания заслуживают и те, кто слушает, заучивает и передает другим такие непристойные стихи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аджами, Мухаммадали. Что такое поэзия? / Аджами Мухаммадали. – Душанбе: Фуруги дониш, 2006. - 44 с. (на тадж. яз.).
2. аль-Арауи, Мухаммад Икбал. Искусство и красота с позиции исламской цивилизации / аль-Арауи Мухаммад Икбал // Хасанийские Чтения в Священный месяц Рамадан. - Москва: Институт исламской цивилизации, 2006. – С. 129-143. (на рус. яз.)
3. Амид, Хасан. Персидская культура Амида. Состоит из трех томов / Амид Хасан. - Тегеран, 1387// 2008(на перс. яз.).
4. Аристотель. Фанн аш-шиф («Искусство поэзии») / Аристотель, Фараби, Ибн Сино, Ибн Рушд, Насируддини Туси: составление, редактирование и пояснения Ш. Хусейнзода, Х. Шарифов. - Душанбе: Ирфон, 1985. – 192 с. (на тадж. яз.).

5. ал-Аскалони. Фатх ал-Бари / ал-Аскалони, Ахмад ибн Али ибн Хаджар. ат-Табъат ал-уло. - Бейрут-Лубнон: Дор ал-кутуб ал-илмия, 1989. (на араб. яз.).
6. Бандарреги, Мухаммад ал-Мунджид. Состоит из двух томов / Бандарреги Мухаммад ал-Мунджид. - Тегеран, 2006. (на перс. яз.).
7. Гиёсуддин, Мухаммад. Гияс ал-лугат. Состоит из трех томов / Гиёсуддин Мухаммад; составление текста с введением, переговоров, раскрывать смысл и оглавление А. Нуров. - Душанбе: Адиб, 1988. (на тадж. яз.).
8. Ибн Абидин. Рад ал-мухтар ало ад-дур ал-мухтар / Ибн Абидин. - Бейрут: Дор эхё ат-турос. (б.т) (на араб. яз.).
9. Ибн Кудома, ал-Макдиси. ал-Мугни / Ибн Кудома ал-Макдиси. ат-Табъат ал-уло. - Бейрут: Дор ал-Фикр Адад ал-аджзо, 1405//1983– 10 с.(на араб. яз.).
10. Кандил, Абдулмуким. Жизнь и характер Имом Бухори / Кандил Абдулмуким;мутарджим Расули Гулрони. - Душанбе: Дониш, 2010. - 111 с. (на тадж. яз.).
11. Комёр, Таки Вахидиён. Фунун и прославление литература / Комёр Таки Вахидиён; авторы введение – разъяснение и приготовивший печати Урватуллои Тоир и Саидмурод Саидали. – Душанбе, 1993. – 50 с. (на тадж. яз.).
12. ал-Куртуби, Абдуллох. ал-Джомиь ли ахком ал-Курьон / ал-Куртуби Абдуллох. ат-Табъат ал-уло. - Бейрут: Дор ал-кутуб ал-илмия,1408/1983(на араб. яз.).
13. ал-Мавсуа ал-фикхия ал-кувайтия. («Богословская энциклопедия») ат-Табъат ас-сония. ал-Кувайт: Министерство ал-авкоф и аш-шуун ал- исломия. ал-Интишорот зот ас-салосил, 1404//1983. (на араб. яз.).
14. Норави, Абдуллатиф. Эпизоды жизни, размышления и заслуги Саид Абулхасана Надви (Духовный лидер обращения к богу для очищения и исправления в 20-м столетии) / Норави Абдуллатиф. – Тегеран: Издания Сиддика, Зохидон: Национальная библиотека Ирана, 1385\\2009. – 320 с. (на перс. яз.).
15. Нуьмани, Шибли. Образ Имоми Аъзам Абуханифа. Первая печать. / Шибли Нуьмани; перевод Абдулваххоб Муллодзайи. - Тегеран, 1386// 2007- 304 с. (на перс. яз.).
16. Нуьмани, Шибли. Шеър ал-Аджам / Шибли Нуьмани; мутарджим Сайидмухаммад Такии Фахри: состоит из пяти компонентов. Третья печать. - Тегеран, 1368// 1989(на перс. яз.).
17. ал-Омили. Васоил аш-шиа. Пятый печать // ал-Омили, ал-Хур Мухаммад ибн Хусейн. - Тегеран: ал-Мактаба ал-исломия. (б.т). (на араб. яз.).
18. ар-Рамли, Ибни Шихобуддин. Нихоят ал-мўхтодж ило шарх ал-минхоъ / ар-Рамли Ибни Шихобуддин. - ал-Мактаба ал-исломия.(б.т). (на араб. яз.).
19. Словарь таджикского языка; состоит из двух томов. - М: Сов. энциклопедия, 1969. (на тадж. яз).
20. Таджиддин Мардони. Имам Абухамид Газзали и его взгляд на поэзию / Таджиддин Мардони // Известия АН Республики Таджикистан серия философия и право. – Душанбе, 2009. - № 3. - С. 104-114; Таджиддин Мардони. Избранные труды. Страници из истории арабско-пресидских литературних связей / Таджиддин Мардони. - Душанбе: Ирфан, 2010. - С.90-114. (на тадж. яз.).
21. Факехи, Фазлуррахмон. Искусство с точки зрения мусульманского законоведения / Факехи Фазлуррахмон. - Иран: Первое издание, Национальная библиотека Ахмади Джом, 1380\\2001. – 166 с. (на перс. яз.).
22. Шамса Кайса Рази. ал-Муъджам / Шамса Кайса Рази; автор введение разъяснение и приготовивший печати У.Тоиров. - Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с. (на тадж. яз.).
23. Энциклопедии таджикской литературы и искусства. Состоит из трех томов. – Душанбе, 2004. (на тадж. яз.).

ШЕЪР ВА ШОИРӢ АЗ ДИДГОҲИ ФУҚАҲОИ ИСЛОМ

Баъд аз баррасии суханони фуқаҳо ба ин хулоса метавон расид, ки дини муқаддаси Ислом, ҳеҷ гоҳ бо шеър ва ҳунари шоирӣ зид набуда ва намебошад. Ба ибораи дигар агар бигӯем, Ислом аслан ба зоти шеър мухолифу зид нест. Балки бо он манҳаҷ ва услубе зид аст, ки шеър дар мачрои он суруда шудааст, яъне ба маонӣ ва муҳтавои он менигарад, ки ин ашъор ба чӣ мафҳум ва ё дар чӣ мавзӯъе иншо карда шудааст. Худи ашъори пурмазмуни шоирони мо чун Ҳофиз, Саъдӣ, Мавлоно, Муҳаммад Икболи Лоҳурӣ ва дигарҳо худ далели ошкор ба гуфтаҳои болост. Яъне, модоме ки шоир он шартҳои донишмандон баёнкардаро риоя намояд ва дар чорчӯбаи он шеъри худро иншо кунад, ин навъ шеър аз назари дини муқаддаси Ислом мақбул ва мамдӯҳ аст. Аслан иншои шеър ва ё сурудани он як навъи ҳунар аст ва дини муқаддаси Ислом, чуноне ки қаблан ҳам ёдрас шудем, ҳеҷ гоҳ зидди ҳунар набуда ва намебошад, модоме ки ин ҳунар аз чаҳорчӯбаи қонуни он берун нашуда бошад ва арзишҳои умумибашариро тарғибу талқин намояд, ба осор ва ахлоқи ҳамида даъват намояд. Аммо агар ҳунар қонуни динро поймол намуда, аз сарҳадҳои муайянкардаи он таҷовуз карду гузашт, пас он ҳунар, чӣ ҳунари шеърӣ ва чӣ ғайришеърӣ, аз назари дин мазмуму ҳаром ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: Курьон, шеър, фарҳанг, ислом, фуқаҳои ислом, ҳадис, Имом Абӯ ҳанифа, Имом Шофиьӣ , Ибни Обиддин, Абӯ ҳомиди Ғаззолӣ .

ПОЭЗИЯ И ПОЭТИЧЕСКОЕ ИСКУССТВО С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МУСУЛЬМАНСКИХ БОГОСЛОВОВ

Таким образом, ислам по сути никогда не отвергал поэзию и поэтическое искусство. Он не принимает только поэзию низкопробную, воспевающую низменные страсти и человеконенавистнические идеи. Выдающиеся поэты исламского мира, в особенности арабские и персидско-таджикские, в большинстве своем сами были крупнейшими знатоками исламского вероучения, авторитетами в области богословских наук и потому их стихи, насыщенные кораническими мотивами и ссылками на хадисы, носят философско-дидактический и лирико-философский характер, сделавший их популярными и любимыми среди громадного числа читателей во всем мире. Ведь таковы стихи Абулатахии, Абуалала ал-Маарри, Абуттайиба ал-Мутанабби, Ибн ар-Руми, Абуабдуллаха ар-Рудаки, Абулфатха ал-Бусти, Насира Хусрава, Омара Хайяма, Хафиза Ширази, Са'ади Ширази, Джалалуддина Руми, Абдуррахмана Джами, Мухаммада Икбала и многих других. Творчество этих корифеев художественного слова наглядно показывает, что соблюдение в поэтическом творчестве рамок исламского и исламской морали шариата не означает сковывание поэта сугубо религиозными мотивами и ограничение его творческой свободы. Напротив, мусульманские богословы считают, что творчество поэта и содержание поэзии могут быть ограничены лишь рамками религиозной и общечеловеческой морали, нормы которых во многом совпадают у всех народов.

Ключевые слова: Поэзия, искусство, ислам, мусульманские богословы, Коран, хадисы, имам Абу Ханифа, Имам аш-Шафии, Ибн Абидин, Абухамид аль-Газали.

POETRY AND POETIC ART WITH THE VIEWPOINT OF THE MUSLIM THEOLOGIAN

Thus, Islam in substance never rejects the poetry and poetic art. It does not accept only low-standard poetry, glorifying the lowland passions and misanthropic ideas.

The Famous poets of the Islamic world, especially the Arab and Persian-Tajik, in the majority of themselves were the largest connoisseurs of the Islamic faith, the authorities in the field of theological science, and because of their poems, saturated Koranic motives and references to the hadith, wearing the philosophical and didactic and lyrical and philosophical character that made them popular and favorite among the vast number of readers around the world.

After all are such poems Abulatahii, Abualala al-Maarri, Abutayyiba al-Mutanabbi, Ibn al-Rumi, Abuabdullahi ar-Rudaki, Abulfathi al-Busti, Nasiri Khusraw, Omari Khayyam, Hafezi Shirazi, Sa'adi Shirazi, Jalaluddini Rumi, Abdurrahmani Jami, Muhammad Iqbal and many others. The creativity of these leading lights of the artistic word clearly demonstrates that compliance to the poetic creativity by framework of Islamic Sharia does not mean the binding of the poet purely with religious motives and restricting of its creative freedoms. On the contrary, Muslim theologians consider that creativity of the poet and content of poetry may be limited only by frameworks of religious and human morality, norms which are very similar for all peoples.

Key words: Poetry, art, Islam, Muslim theologians, Koran, Hadith, Imam Abu Hanifa, Imam ash-Shafii, Ibn Abidin, Abuhamida al-Ghazzali.

Сведения об авторе: ***И. С. Давлатов*** – докторант (PhD) кафедры арабской филологии Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 918-43-02-88**. E-mail: **anas_293@mail.ru**

АНТУА́Н ГАЛЛА́Н И «АРАБСКИЕ НОЧИ ИЛИ ПЕРСИДСКИЕ ДНИ»

Д. Махмудов
Таджикский национильный университет

К концу XVII века благодаря развитию печати, чтение книг в западной Европе становится явлением вполне обыденным. Многие молодые люди, склонные к чтению стали писать «волшебные рассказы», для экзотики переḍнося их действе в «волшебные страны древнего Востока».

Антуан Галлан(фр. Antoine Galland; 4 апреля 1646, Ролло, Пикардия, Королевство Франция — 17 февраля 1715, Париж, Королевство Франция) — французский востоковед, антиквар, переводчик, был выходцем из бедной крестьянской семьи. В четыре года он потерял отца, в десятилетнем возрасте поступил в коллеж в Нуайоне, выучил греческий, латынь, древнееврейский языки. Продолжил обучение в Коллеж де Франс, где изучал восточные языки и совершенствовался в древнегреческом. В 1670 стал библиотекарем и личным секретарем Шарля Ольe, маркиза де Нуантеля, назначенного послом Франции при дворе Мехмета IV в Стамбуле. В 1670—1675 вместе с послом побывал во Фракии, Македонии, Малой Азии, Ионии, Сирии, Палестине. Изучил за это время турецкий, персидский, арабский языки. После своих многочисленных путешествий на Восток, с 1697 он руководил многотомным энциклопедическим изданием Восточной Библиотеки, надолго ставшей для Европы надежным источником сведений о Востоке. С 1701 до конца жизни занимался переводом восточных сказок, известными в Европе под названием «Тысяча и одна ночь» (араб.كتاب ألف ليلة وليلة kitāb 'alf layla va-layla; перс.هزار و یک hazār-o-yek šab). Помимо сказок, Галлан перевел также Коран, книгу о происхождении кофе, историю Турецкой империи. Член Академии надписей и медалей (1701), преподаватель арабского языка в Коллеж де Франс (с 1709). Его дневник был опубликован в 1881 году.

Сначале во Францию пришла мода на Турцию; «Memoire du Serail», «Anecdotes sekretes du cour Ottoman» и т.п.

Затем, благодаря запискам путешественников Таверньe и Шардена (1676 и 1686), началась «мода» на Персию; «Тахмас – царь Персии» (1676), «Альсина, персидская принцесса» (1683), «Замира», персидская история» (1687), «Сироэс и Мирама, персидская история» (1692). В жанровом и стилевом отношении это были, как правило, произведения односоставные.

Всего Галлан опубликовал двенадцать томов. Первые рукописи, которыми пользовался Галлан, сохранились до наших дней. В этих рукописях содержатся сорок сказок, разбитых на 282 ночи, которые собраны в первых семи томах французского издания.

К восьмому том этого издания, были добавлены три сказки: «Зейн Ал-Аснам», «Кодадад и его братья» и «Принцесса Дарьябар». Эти сказки стали известны во Франции благодаря записям Пети де ла Круа, «профессора и чтеца короля в том, что касается перевода с арабского языка». Сам Галлан специально оговорил в предисловии к изданию, что эти сказки не имели ни малейшего отношения к арабскому фольклору и были самовольно добавлены его издателем. Эти сказки были персидского происхождения и составляли часть сборника носившего имя «Тысяча и один день».

Добавление было сделано без ведома де ла Круа и Галлана, последний, возмутившись подобным самоуправством, вынужден был задержать публикацию следующего тома и сменить издателя. Он требовал, чтобы «лишние» сказки были изъяты из второго издания.

В остальные тома сборника вошли сказки, которые были записаны Галланом со слов Ханны, сирийского маронита. «Он рассказал мне несколько изящных арабских сказок, которые сам же вызвался позднее для меня записать», - пишет Галлан в своем дневнике.

В дневнике Галлана есть запись от 10 ноября 1709 года, повествующая о сказке про Аладдина: «Вчера взялся читать арабскую сказку о Лампе, которую более года назад записал для меня на арабском же языке маронит из Дамаска - его привозил с собой мсье Лукас. Надо будет перевести ее на французский. К утру дочитал целиком. Вот ее полное название: «История об Аладдине, сыне портного, и приключениях, выпавших на его долю по вине африканского колдуна и посредством лампы».

Рассказ об Аладдине также был включен в сборник [4], однако источник этой сказки для Галлана не был найден, поэтому его долго подозревали в фальсификации [3, 8]. Согласно дневнику переводчика, Галлан услышал эту историю из уст сирийского рассказчика Ханны, который был привезён в Париж из Халеба английским путешественником Полом Лукасом. В дневнике Галлан поясняет, что сделал перевод «Аладдина» зимой 1709—1710 годов.

В X—XII веках сформировалась «багдадская» редакция сборника. Тогда же появилось название «Тысяча ночей» и разделение сборника на ночи. Свой окончательный современный вид «Тысяча и одна ночь» приобрела в Египте в начале XVII века. А уже в начале XVIII столетия сборник начинают переводить на европейские языки.

Числительное «тысяча» в названии сборника сказок, скорее всего, появилось из-за того, что им в средние века обозначали не конкретное число, а употребляли в значении «неопределенное количество, очень большое количество, множество». Вероятно, и название сборника звучало как «Множество ночей». Данной версии придерживается и немецкий ученый Литтман, который связывает название «Тысяча и одна ночь» с тюркской идиомой «бин бир» (тысяча один), которая обозначала неопределенное множество.

Между тем, первое упоминание о сборнике в «тысячу преданий» относится ко временам правления персидского царя Ардашира, где было собрано более двухсот индийских и персидских сказок. В X веке Абд-Аллах аль-Джахшияри принялся за составление сборника из тысячи сказок «арабов, персов, греков и других народов» по одной на ночь, каждая примерно по пятьдесят листов. Однако автор скончался, успев собрать только 480 историй. Сборник аль-Джахшияри не сохранился, но об этом сборнике повествует известный библиограф ан-Надим. Поэтому попытки отыскать прародину этого сборника, предпринятые его первыми исследователями, пока не достигли желаемого результата. Большинство исследователей считают прообразом «арабских ночей», сделанный в X веке перевод персидского сборника «Хазор-Афсона» («Тысяча сказок»). С полной уверенностью можно сказать, что из «Хазор-афсона» взята рамка сборника (Шахрияр и Шехрезада), Рыбак и дух, Хасан Басрийский, Царевич Бадр и царевна Джаухар Самандальская, Ардашир и Хаят-ан-нофуса, Камар-аз-заман и Бодура. Сказки эти по своей поэтичности и психологичности — украшение всей 1001 ночи[1, 28].

«Тысячи и один день» Пети де ла Круа, как и «Тысячи и одна ночь» А. Галлана, являются лишь наиболее значимыми из многочисленных восточных сочинений, опубликованных во Франции и Англии на тот период.

Говоря о личности Пети де ла Круа, отметим, что он также провел длительное время в странах Востока. Его отец был секретарем-переводчиком Людовика 14, специалистом по турецкому языку. После десятилетнего пребывания на Востоке Пети де ла Круа получил в 1680 г. разрешение вернуться во Францию. В 1681 г. он перевел «Договор Франции с королевством Марокко». Во время франко-алжирской войны он совершил семь путешествий, был переводчиком на переговорах о мире. Во время войны с Тунисом переводил договор, по которому Франция получила 300000 франков контрибуции. С 1680 г. и до самой своей смерти он переводил различные письма, речи, договоры с Турцией, Марокко, Алжиром, Тунисом Персией. В 1692г. Пети де ла Круа занял кафедру арабского языка в Коллеж де Франс. После получения кафедры он занялся переводом восточных рукописей. С французского на персидский перевел историю «Medailles du roi», которая была подарена персидскому царю сэром Мишелем, чрезвычайным посланником в Персии. Пети де ла Круа знал персидский, арабский, турецкий, татарский, эфиопский и армянский языки. Им были написаны «История Туниса», «История Марокко», «История завоевания Сирии арабами», «Арабская грамматика», «Армянский словарь», «История Армении», переведена «География Бин-Рабия». «Зафар-наме, или «История Тимура», Шарафутдина Али в четырех томах, вышедший в 1723г., Британская энциклопедия называет «последним памятником литературной славы» Пети де ла Круа. В 1707 г., еще до появления «Тысячи и одной ночи», Пети де ла Круа напечатал турецкую сказку «История персидской султанши и визирей».

«Турецкая сказка» Пети де ла Круа отлична от ее персидский тезки. Они совпадают в описании волшебства, но турецкие повести отличаются эмоциональной сдержанностью, недостатком структурного единства. Все внимание автора сфокусировано на сюжете.

Как и для Галлана основным произведением Пети де ла Круа остается книга «Тысячи и один день. Персидские сказки». Пять томов этого произведения, увидели свет в 1710-1712 гг., сразу за «Тысяча и одной ночью» Галанна. Проза Галлана, как и проза Пети де ла Круа, обработанная Лесажем, была наполнена экзотикой».

В предисловии к первому изданию Пети де ла Круа скромно оставляет себе лишь роль переводчика: Этими сказками мы обязаны знаменитому дервишу Моклесу, которого Персия почитает в числе великих своих людей. Он был главою Исфаганских суфиев и имел двенадцать учеников, которые носили длинные

одежды из белой шерсти. Народ и вельможи особо чтили его, так как считали его чернокнижником. Дервиш Моклес упоминается также в дневнике Пети де ла Круа и у Е. Г. Брауна в его «Literary History of Persia» [5. v. 4, p. 194]. Однако Луазелер-Делоншан сообщает, что все поиски персидского текста, полученного Пети де ла Круа от дервиша, оказались безуспешными.

Связь книги Пети де ла Круа с «Тысячью и одной ночью» совершенно не скрывается. Сам Пети де ла Круа отмечает: «Кажется, что «Тысяча и один день» есть не что иное, как подражание «Тысяче и одной ночи». С вероятностью можно думать, что одно из этих произведений стало поводом к созданию другого, но так как неизвестна эпоха арабских сказок, то и нельзя сказать, прежде или после персидских они были сделаны».

Между тем, существует авторитетное мнение о том, что «Тысяча и одна ночь», является таджикско-персидским по происхождению. И. фон Хаммер в 1827 г. предположил, что сказки были переведены на арабский язык в царствование халифа Мамуна.

Связь между книгами Галлана и Пети де ла Круа проявляется не только в названии, но и в композиции. Сюжет предложен в виде противоположностей: если в «Тысяче и одной ночи» речь идет о жестоком султане-женоненавистнике, то в «Тысяче и одном дне» повествуется о принцессе Фарухноз, которая не верит мужчинам и поэтому не хочет выходить замуж. Как и в «Тысяче и одной ночи», рассказчик только один, он ведет все повествование и объединяет все истории.

Основное издание во Франции - это издание Рапильи (1827), более ранний перевод в обработке Лесажа вышел в Париже в 1826 г. Французское переиздание, сделанное Луазелер-Делоншаном в Panthéon Litteraire (Париж, 1838), с добавлением из «Mélange littéraire « Кардонна, включает: Историю персидской султанши и визирей (в переводе Пети де ла Круа), сказки и басни Бидпая, Гулистан. Издание с добавочными переводами Сент-Круа Пажо вышло в Париже в 1843 г.

На немецкий язык книга Пети де ла Круа была переведена фон дер Хагеном (1827-1828), который издал не только перевод, но и дал выборки из Галлана, Казота, Шави и других, а также добавил к основному тексту шесть рассказов из «Калилы и Димны». Этот сборник Хагена был переиздан в 1836г.

На английский язык перевод был осуществлен А. Филипсом сразу после появления французского оригинала, а в 1812 г. он был переиздан Вебером во втором томе «Tales of the East» в Эдинбурге. Следующие английские переводы были сделаны с французского издания Пажо с 1857 по 1892 г. мисс Парду под названием «The Thousand and One Day. Persian tales», в двух томах.

Также с издания Пажо в 1876 г. в Мадриде был сделан испанский перевод под названием «Mill e un giorno novella persiane tradizione di Armando Dominicis».

На русский язык перевод был осуществлен известным русским переводчиком Михаилом Поповым и вышел в Санкт-Петербург в 1778г., т.е. значительно раньше некоторых из названных выше изданий, под названием «Тысячи и один день. Персидские сказки».

Систематическое исследование этого литературного явления в Республике было начато лишь в 1950-60-е годы. В 1971 г. вышла в свет монография таджикского исследователя Ю. Салимова «Персидско-таджикская повествовательная проза», в которой был предпринят анализ так называемых иранских сказочных энциклопедий «Джавоме-ул-хикоёт». Анализу таджикско-персидского влияния, конкретно на литературу средневековой Франции посвящены исследования И. С. Раджабовой и Ш. Мухтора.

В целом «Персидские дни» напоминают «Арабские ночи» смешением волшебного с реальным, очарованием восточных обычаев, драматическим представлением увлекательных приключений и за небольшим исключением, структурного единства.

Кроме того, «Персидские сказки» более фантастичны. Их сказочно-фантастические существа – такие, как говорящая птица, которая имела голубую голову, красные глаза, желтые крылья и зеленое тело, или безобразный Ифрит с носом, похожим, на хобот слона, с одним глазом кроваво-красным, другим – голубым, намного живописнее, чем аналогичные персонажи арабских сказок.

«Персидские дни» намного ярче по колориту. Здесь читатель находится в сказочном мире обаятельных и гротескных чудес, тогда как в «Арабских ночах», вполне ощутима твердая почва под ногами.

М. Конант считает, что именно этим объясняется, почему «Арабские ночи» пользовались всегда большим успехом в Англии, чем «Персидские дни», и почему во Франции популярность «Персидских дней» сравнялись, если не превзошла «Арабские ночи».

ЛИТЕРАТУРА

1. Крымский А. ЭСБЕ / А. Крымский // Тысяча и одна ночь.
2. Мухторов Ш. Замон ва тарҷумон / Ш. Мухторов. – Душанбе: Адиб, 1989. - 208 с.
3. Труды по востоковедению, издаваемые Лазаревским Институтом Восточных языков. Выпуск VIII.
4. Les milles et un jour. Contes persans traduits en français par Pétis de la Croix, doein des secretaries interprètes du roy, lecteur et professeur au collège royal à. – Paris, 1710—1712.
5. Literary History of Persia. - Том 4. - С. 194.
6. Sir R. Burton. The book of the thousand nights and one night / Sir R. Burton.

АНТУА́Н ГАЛЛА́ Н ВА «ШАБҲОИ АРАБӢ Ё РӮЗҲОИ ФОРСӢ»

Тадқиқоти систематикии ин зуҳуроти адабӣ дар чумҳурӣ танҳо солҳои 1950 – 60 оғоз шуд. Соли 1971 монографияи муҳаққиқи тоҷик Ю. Салимов «Насри нақлии (ҳикоягии) форсу тоҷик», ки дар он мачмуаи афсонаҳои форсии «Ҷомеъ-ул-ҳикоёт» мавриди таҳқиқ қарор гирифта буд, рӯйи чоп баромад. Тадқиқотҳои Ш. Мухтор ва Й. С. Рачабова ба таҳлили адабиёти форсу тоҷик ва таъсири он ба адабиёти асримиёнагии Фаронса бахшида шудаанд.

Дар мачмӯъ «Рӯзҳои Форс» («Персидские дни») «Шабҳои арабӣ»-ро бо омезиши афсона бо ҳақиқат, анъанаҳои дилфиреби шарқиёна, саргузаштҳои ҳавасангез ба хотир меорад.

Калидвожаҳо: зуҳуроти адабӣ, насри нақлӣ, адабиёти форсу тоҷик, адабиёти Фаронса, анъанаҳои дилфиреби шарқиёна, саргузаштҳои ҳавасангез.

АНТУА́Н ГАЛЛА́Н И «АРАБСКИЕ НОЧИ ИЛИ ПЕРСИДСКИЕ ДНИ»

Систематическое исследование этого литературного явления в Республике было начато лишь в 1950-60-е годы. В 1971 г. вышла в свет монография таджикского исследователя Ю. Салимова «Персидско-таджикская повествовательная проза», в которой был предпринят анализ так называемых иранских сказочных энциклопедий «Джавоме-ул-хикоёт». Анализу таджикско-персидского влияния, конкретно на литературу средневековой Франции посвящены исследования И. С. Раджабовой и Ш. Мухтора.

В целом «Персидские дни» напоминают «Арабские ночи» смешением волшебного с реальным, очарованием восточных обычаев, драматическим представлением увлекательных приключений и за небольшим исключением, структурным единством.

Ключевые слова: литература, сказка, перевод, персидский, арабский, культура, традиция, восток, романтика.

ANTOINE GALLÁND AND "ARABIAN NIGHTS OR PERSIAN DAYS"

The author notes that systematic study of this literary phenomenon in the Republic was only launched in 1950-60-ies. In 1971, a monograph was published Tajik researcher Yu. Salimova Persian-Tajik narrative prose '', in which the analysis was undertaken of the so-called Iranian fairy encyclopedia'' Džavome-UL-hikoët ''. Analysis of Tajik-Persian influence, specifically the literature of medieval France dedicated to study and I. Radžabova and SH. Mukhtor. In General, the ''Persian days resemble'' Arabian Nights ''mixing magic with real charm of Oriental customs, dramatic presentation of exciting adventures and with a few exceptions, structural unity.

Key words: literature, to study, fairy encyclopedia, translation, Persian, Arab, culture, tradition, east, romance, real charm.

Сведения об авторе: ***Давлатхуча Махмудов*** – старший преподаватель кафедры иностранных языков факультета журналистики Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 934-48-84-39**

МАВҚЕИ ОСОРИ ХУРДИ ЛИРИКӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ МИРЗО ҚАДАМ ВА МУҲТАВОИ ОН

Г. Мирзорахматова
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Ҳар суханваре, ки хома ба даст гирифта аз пайи эҷод меравад, албатта, дар навбати аввал мавзӯи эҷоди худро интихоб мекунад ва дар он чаҳорчӯба доираи андешаҳояшро ҷой менамояд. Дар осори бозмондаи устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ асосан мавзӯъҳои ғиноиро дармеёбем. Баъдтар Дақиқии Бухороӣ, Абулқосими Фирдавсӣ, Асадии Тӯсӣ ва пайравони онҳо маснавию достонҳои асотирӣ-қаҳрамониро асоси эҷодиёти худ қарор дода буданд. Саноии Ғазнавӣ, Ҳаким Низомии Ганҷавӣ, Шайх Фаридуддини Аттори Нишопурӣ, Мавлоно Ҷалолуддини Балхии Румӣ бошанд маснавӣ ва осори лирики ирфониро пайгирӣ намуда, ба ин васила фарҳанги бои ғании моро ғанитар гардониданд. Андешаҳои ҳакимонаи Шайх Саъдии Шерозӣ, ғазалиёти орифонаю ошиқонаи Хоҷа Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Хуҷандӣ, Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ, ахлоқи Ҳусайн Воизи Кошифӣ ва ғ. аз мавзӯъҳоеанд, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ мақому мавқеи вижа доранд ва зиндагӣ таҳдоби он ҳама мавзӯъҳост.

Ҳар адибе, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ қадам ба арсаи эҷод ниҳодааст, кӯшида, ки дар ҷодаи эҷод, новобаста аз баҳраҳои судманд бардоштан аз пешиниёни суханвар, пайроҳаи худро дошта бошад. Ин ба он маънност, ки адибони ҳар давру замон вобаста ба талаботи вақт ба мавзӯи умумие даст зада, дар атрофи он зермавзӯъҳои муҳимми зиндагиро дар эҷодиёташон матраҳ менамуданд, монанди тасвири зебоиҳои табиат, сурату сирати инсонҳо, ахлоқи ҳамидаи одамон, панду андарз ба фарзандон ва ҳамнавъон, сулҳу ҷанг, инсондӯстӣ, дину ойину мазҳаб, қувваи некию бадӣ, подоши рафтору кирдори номатлуб, зебоипарастӣ, васфу ҳачв, қашшоқию дороӣ, муҳит ва таъсири он ба сокинони ин ё он минтақа, ақоид ва ғайраҳо. Умуман, онҳо бо нигоҳи нозукбини худ чизҳоеро дар зиндагии гузарон мебинанду тараннум менамоянд, ки ҳамнавъонро аз роҳи баду зулму истибдод ва вайронкорӣ боздошта, ба ҷодаи некию некӯкорӣ ва созандагӣ раҳнамун месозанд.

Тарғиби илму дониш ва фаро гирифтани он аз масъалаҳои махсус дар асарҳои шоиронанд. Агар ба эҷодиёти Мирзо Қадам, бахусус ба осори лирики ӯ, ки аз жанрҳои гуногуни хурди бадеӣ иборатанд, таваҷҷуҳи амиқ шавад он чӣ дар боло ишора шуд, ҳамаашонро метавон дарёфт. Яъне, Мирзо Қадам ҳамчун як фарди ҷомеа дар давоми зиндагӣ, бо ҳамаи бурду бохт, расоию норасоӣ, неку бад ва ғайраи он ҳамроҳу ҳамқадам буд ва дар ҳеҷ ҳолат бетараф истода наметавонисту он ҳамаро ҳамчун як қаламкаш ҳатталимкон ба риштаи назм кашидааст. Вай дар эҷодиёташ дар ифшои масъалаҳои зиёди зиндагӣ тавонистааст то андозае муваффақ шавад ва рӯҳи замонро дар он таҷассум намояд.

Барои инъикоси ҳодисаҳои замон, муҳити носолими аҳд, нобаробарии миёни одамон, дар миёни он ҳама обу оташ ҷон ба саломат бурданҳо, инъикоси ҳаёти иҷтимоию сиёсии вақт Мирзо Қадам аз жанрҳои хурди бадеии қасида, ғазал, қитъа, рубоӣ, маснавӣ, мухаммас, чистон ва ғайра мувофиқи қудрату тавон кор гирифта, ба сифати як адиби соҳибдевон баромад намудааст.

Шоир ҳамчун мусулмони комил дар бештари қисматҳои девонаш ташвиқи дину мазҳаб ва аркони он намуда, қисса, ривоиёт, талаботи дини мубини исломро ба ришгаи назм кашидааст, ки ҳадафи асосӣ дар онҳо покизагӣ ва тарбияи ахлоқи ҳамида дар байни ҷомеа мебошад. Пас, барои ба ахлоқи ҳамида расида, ҳамнавгонро эҳтирому эътироф намудан аз кадом роҳ ба даст меояд? Албатта, аз роҳи дониш. Ва шоир, вобаста ба талаботи вақту замон, дин ва муҳити иҳотакардаи худ калиди донишро, пеш аз ҳама, дар китоби мукаддаси дини ислом «Қуръони мачид» дида, пайваста «Қуръон» хондан ва дар асоси гуфтаҳои он амал намуданро барои ҳар як бандаи муъмину мусалмон ҳатмию воҷиб медонад ва дар як қасидаи худ баисрор таъкид менамояд, ки:

Давлат аз «Қуръон» биёбӣ, дониш аз «Қуръон» бувад,
Хондани «Қуръон» дилу ҷонро мусаффо мекунад.
Гар касе хонад, такаллум карданаш бошад ба Ҳақ,
Ҳар ҳуруфаширо савобу қадр пайдо мекунад.
Бар ҳама ёбад зафар, бошад кушода рӯзият,
Шамъи имонро зиёву ақл аъло мекунад.
Ҷумла ашёи ҷаҳон пайдо зи оёташ бувад,
Бар ҳама ранҷе давою дафъи ғамҳо мекунад.
Муъмино, то он ки мебошӣ, ба «Қуръон» хӯ бигир,
Хӯй бар «Қуръон» гирифтан қурби мавлоно бувад. (Мирзо Қадам. Девон 2)

Мирзо Қадам дар навиштаҳояш аҳамияти бузурги илму донишро ҳамчун калиди асосии маърифати инсонӣ қайд намуда, на фақат илму ҷаҳл (нодонӣ – Г.М.) ва олиму ҷоҳилро муқобили якдигар мегузорад, балки илмро тоҷи сари ҷумла ҳунарҳо, қулфкушои тамоми дарҳо, банизоморандаи олам ва шарафи одамӣ медонад. Вай одамонро новобаста ба маншаи баромадашон, мавқеашон дар ҷамъият, ҳаёти иҷтимоияшон, сиёсати замон ва ғайра ба пардохтану азбар намудани илму дониш далолат менамояд ва олимону доноёнро пояи дунёю дини Мустафо номида, мақоми аҳли илмро нисбат ба зоҳидону соликон дар ҷомеа баландтар меҳисобад;

Илм ҳосил кун, ки аз илм аст хайри бешумар,
Илм мебошад сароғи гӯр рӯзи хайру шар.
Илм фарз аст бар ҳама, аз маҳд хондан то лаҳад,
На барои он ки мулло қавми бобову падар.
Одамӣ бошад ниҳолу илм ҳамчун ҷӯйи об,
Хуш ниҳоле, ки бувад андар лаби ҷӯяш гузар.
Он ки ӯ олим бувад, ё толибе, ё зоҳиде,
Фазли ҳар якро шунав, эй толиби касбу ҳунар…
Олимонанд пояи дунёю дини Мустафо,
Соликонанд раҳнамои халқ андар баҳру бар. (Мирзо Қадам. Девон 2)

Оре, дарахти қад ба боло афрохта обро талаб мекунад, то сарсабзу назаррабо ва боровар бошад. Одамон низ чун дониш гиранду олим шаванд, бар манфиати худашону дигарон аст. Донистан роҳкушоӣ ба оянда ва расидан ба манзил аст, ки ин танҳо ба соликон муяссар мешавад ва билохира расидан ба Ҳақ. Расидан ба Ҳақ бошад, худро шиностан ва қадру манзалати худро донистан бошад.

Мирзо Қадам дар як қасидаи тавили худ, ки аз 143 байт иборат аст, мавзӯи динӣ-ахлоқиро матраҳ намуда, таъкид менамояд, ки агар онро касе хонад, хоҳад донист, ки дунё даргузар аст ва таваллудшудаю ба ин ҷаҳон омадае зиндаи ҷовид нахоҳад монд. Хоҳ - нохоҳ рӯзе ба он дунё рехлат менамояд ва дар лаҳзаи рехлат ҷон додан аз азобҳои алим аст. Дар қасида баъдан чӣ тавр бо расму русуми исломӣ танро шустану покиза кардани бадан, ба кафан гузоштани майит ба гӯристон гусел кардан, баъди соате расидани пурсандаҳо, омадани Мункиру Накир ва сурати даҳшатноки онҳову саволи он ду тану ҷавобҳои майити тоза ба қабр гузошташуда, яке паси дигар аз рӯйи талаботи дини ислом ба тасвир кашида шудаанд, ки бо вуҷуди андешаҳои дунёбезорӣ доштан дар ниҳоди худ ҳикмати исломиро ҷой додаанд. Ин қабил қасидаю ғазалҳои шоир агарчи аз ифодагари ҷаҳонбинии маҳдуди вай маншаъ гирифта аст, дар онҳо тарғиби ахлоқи динӣ хеле равшан ба мушоҳида мерасад ва барои чаҳорчӯбаи ахлоқи инсониро дар рӯйи замин нигоҳ дошта тавонистани зиндаҳо беаҳмият нестанд. Дар ин саҳна, албатта, зиндагон бояд рӯзи фардо ва ҷойи худро дар рохати Ҷаннату азоби алими Дӯзах, ки манзили аввалӣ хубу манзили дувумӣ зишт аст, дарк кардаву пешакӣ дида тавонанд. Одамон бояд бидонанд, ки некӣ ва парҳезкорӣ ба Ҷаннат мебараду бадӣ ва нопокӣ ба Дӯзах. Албатта, ба андешаи Мирзо Қадам, ҳар муъмину мусулмон бояд дар зиндагӣ бар он кӯшад, ки фардояш роҳ ба Ҷаннат бошад. Барои ин рӯзаю намоз, тоату ибодат, хайру саховат ва ба инҳо монанд сифатҳои нек доштан ҳар мусулмонро фарзу қарз аст ва риояти он ҳама то охирин нафас дар зиндагӣ. Барои ин қабил мусулмонон ба қавли шоир:

Хозинони боғи ҷаннат бобҳо бикшодаанд,

Аз кадомин дар, ки мехоҳӣ, дароӣ бе ҳичҷоб. (Мирзо Қадам. Девон 3)

Мирзо Қадам дар фароварди ин қасида бар он аст, ки насиҳатҳои ба ҳамнавгон додааш беҳуда нестанд. Онҳо барои ҳар як шахс дарси ибрат ва тӯшаи роҳи зиндагониянд ва ҳар кӣ аз онҳо баҳрае мегирад, гӯяндаашро дуои нек мефиристад:

Чашм дорам, ҳар кӣ хонад, даст бардорад дуо,
Дар ҳақи гӯянда гӯяд як дуои босавоб. (Мирзо Қадам. Девон 3)

Ва шоир дар байти мақтаъ аз Офаридагор таманно дорад, ки:

Заррае аз абри раҳмат рез бар хоки Қадам,
Хок аз борон шавад сарсабзу хуррам, комёб! (Мирзо Қадам. Девон 3)

Шоир дар ғазалгунае, ки дар 27 байт бо мисраи «Як ғазал мегӯям аз он кардаҳои нораво…» [13, 41-42] ҳусни оғоз мегирад, бо оҳанги ҳазин аз бевафоии умр дар умри кӯтоҳ, қадру қимат надоштани молу мулки ҷаҳон, рӯзаю тоату ибодатро тӯшаи роҳи охират донистан, аз дурӯғу газоф бо ҳамнавъон парҳез кардан, ҳаққи бечорагону дармондагон ва ятимонро нахӯрдан, савганди ноҳақ хӯрдан, дари хайру саховатро ба талбандагон набастан сухан ронда, ниҳоят таъкид менамояд, ки марг ногузир аст. Ва агар зан ё мард, новобаста ба синну сол аз олам даргузаранд, набояд доду фарёд зад, рӯканию мӯйканӣ кард, ки ин ҳам ҷанг эълон намудан бо Офаридгор дониста мешавад ва аз ин рафтору кирдор бар болои сари майити тоза қаҳри Худо меояд. Беҳтар он ки бояд ҳар чӣ зудтар андешаи гӯру чӯби майитро кард, чунки майитро ҳар қадар баъди марг бештар нигоҳ дорем, ҳамон қадар зиён ба хонаю дар мерасад. Дигар ин ки ҷисми мурда зуд буй мегирад, ки сирояташ ба зиндагон нохуш бошад. Мирзо Қадам ба ин ҳама бо чашми ҳакимона ва аз рӯйи ахлоқи дар ҷомеа роиҷ нигоҳ намуда, хирадмандона ба зиндагон мурочиат карда мегӯяд:

Дар мусибат мӯ бурӣ, ё рӯ канӣ, ё ҷома чок,
Ё каниӣ овоз, ё бар рух занӣ дасти ҷафо,
Бо сияҳ биниинӣ, ё ки рӯй бинмоӣ ба ғам,
Ё занӣ дод аз фалак, бераҳм гӯйӣ маргро,
Ин ҳама бедодиҳо гӯё ба Ҳақ ҷанғат бувад,
Гиряи бесавти руҳат бошад, эй соҳибҳаё. (Мирзо Қадам. Девон 4)

Марги наздикону азизон, бахусус марги падару модарон ва гоҳе бо сабаби дасти нохуши рӯзгор – марги фарзандон инсонро орому бетараф гузошта наметавонад ва хоҳ нохоҳ касро гиряву рикқат пахш менамояд. Вале бо ин ҳама гаронӣ Мирзо Қадам омиронаю оромона таъкид менамояд, ки дар ин маврид «гиряи бесавт», яъне гиряи боовози баланду намоишкорона мукин нест.

Ба андешаи борикбини Мирзо Қадам, ки дар умри худ ва омӯхтаю андӯхтаҳояш дарси ҳикмати зиндагӣ гирифтааст, агар зиндагии ҳар фарди ҷомеа гузарон бошад, пас, онро бояд босамар ва бар муроди дил гузаронид, бо касони донишманд, дур аз «ҷафои хор» сипарӣ намуд:

Эй дило, бо аҳли дониш ёр бош,
Ҳамчу булбул мойли гулзор бош.
Гар ҳамехоҳӣ насиб аз бӯйи гул,
Бо дилу ҷон дар ҷафои хор бош.
Рӯ ба ҳар муҳтоҷи беҳоҷат макун,
Толиби ҷононаи ғамхор бош.
Кулбаи худро зи май обод кун,
Ҳоки пойи мардуми майхор бош.
Дил мадеҳ бар ин ҷаҳони бевафо,
Пайравони хонаи хаммор бош.
Ҳамраҳон рафтанд, мо ҳам меравем,
Пеш аз рафтан ба ёрон ёр бош. (Мирзо Қадам. Девон 4)

Дар як силсила шеърҳои дар жанрҳои хурди бадеӣ навиштаи Мирзо Қадам, ки аз ғазал, қасида, қитъа, маснавиҳои хурд ва рубоӣ иборатанд, шоир вобаста ба талаботи давру замон, бесаводию камсаводии мардуми авом, бахусус мардуми дур аз марказҳои тамаддунофари дар кӯҳистон маскунгирифтаро маҳкум карда, кӯшиш намудааст, ки талаботҳои аввалияи исломро барояшон ёдрас намояд. Ва ин талаботҳои аввалия, ки аз покизагии тан, шустушӯйи баъди ҷимоъи марду зан, тарзи таҳорат гирифтан, аркони намозро сари вакт ба ҷой овардан, усулҳои динро донистан, бинои адлро рост нигоҳ доштан, фарзу вочиб дар намоз, дар як шабонарӯз сию ду ракат намозро ба ҷой овардан, бар ташнагон об расонидан, даруни дар бо пойи рост даромадану бо пойи чап баромадан, вақту соатҳои хоб рафтану хестани аҳли муслим ва ғайра иборатанд, ба гӯшҳо чун ҳикмат садо ва моро ҳушдор медиҳанд, то аз ҳар кадоми он огоҳ бошем. Ба бофтаю сохтаҳои аҳли риё, таассубҳои ноҷо, сеҳру ҷоду, макру ҳияли муллоҳои ҷоҳу молхоҳ бовар нанамоем. Хулоса, ҳақ гӯему ҳақбин бошему ҳақ мирем, то дини мубини исломро бо шайтонаш олудаи касифиҳои бардурӯғ нанамоем. Шоир он ҳамаро дониста дигаронро талқин менамояд. Аз ҷумла, ба ин маънӣ ӯ мегӯяд:

Усули дин бувад ҳашт, эй бародар,
Бигӯям, як ба якро гӯш овар.

Ав (в)ал тавҳид бошад, эй мусалмон,
Дувум бинои адл, аз рост магзар…
Ба севум дон, ки мебошад имомат,
Чаҳорумро нубувват дор бовар…
Ба панҷум амри маъруф аст ин ҷо,
Шашумро низ медон наҳйи мункар…
Мақоми ҳафтумин бошад табарро,
Тавалло ҳаштум омад, эй диловар!(Мирзо Қадам. Девон 4)

Ин ҳашт усули динро ҳоҷат ба шарҳу тавзеҳи тӯлонӣ нест. Ба аҳли муслим ва ҳатто бештар ба аҳли таҳқиқ он возеҳу фаҳмост. Дар ин маврид ин андешаҳои боркибинона таълимӣ ба назар мерасанд ба аҳамияти баланди тарбиявӣ дорад, ки дар боло низ ишора намуда будем. Он чи дар ин мавзӯи эҷодиёти Мирзо Қадам дарёфтем, он аст, ки мусанниф асосан дар онҳо ахлоқи диниро, ки рӯҳияи ҷамъияти замонро нишон медиҳад, матраҳ намудааст. Эҷодкор беҳуда ба ин мавзӯъ даст назадааст ва диди ӯву пешниҳоди ӯ тақозои давру замонест, ки дар он зиндагӣ дорад ва бо ҷамъияти вақт ҳамқадам аст. Ҷиҳатҳои неки масъаларо ба миён гузошта, мардумро ба роҳи рост ҳидоят намудан қудрати раҳнамоӣ доштанро дорад, ки ин қудрат дар ниҳоди Мирзо Қадам будааст. Шоир дар офаридаҳои динӣ-ахлоқии худ асосан ба авом, онҳое, ки бесаводанду дур аз китоб муроҷиат менамояд ва онҳоро ҳушдор медиҳад, ки:

Дар шабонрӯзӣ бипурсандат, ки чанд ракъат намоз,
Гӯ ҷавоб, ки сиву ду ракъат бувад, эй аҳли роз.
Ҳафт ракъаташ бувад фарзу дувоздаҳ суннат аст,
Се ракъат витр бошад, сӣ дигар рукӯъ боз.
Шасту чаҳор суҷуду наваду чор такбир бувад,
Саду ҳаштоду ҳашт тасбеҳ бувад, эй покбоз.
Ҳафтдаҳ аттаҳиёту бисту ду бошад салом,
Ҷониби ямину ясорат бувад бо лафзи соз.
Бо ҷамоат гар касе хонад, Қадам, панҷ вақтро,
Ҳам Худо розӣ аз ӯву ҳам Расулаш сарфароз. (Мирзо Қадам. Девон 4)

Аз мавзӯъҳои дигаре, ки диққати Мирзо Қадамро дар ҷомеаи онрӯза ба худ ҷалб намудааст, ин ба мавзӯъҳои иҷтимоӣ даст задании ӯст. Вай «аз тартибот ва сохти пӯсидаи ҷамъияти феодалӣ, ки қисми зиёди умри ӯ дар он гузаштааст, норозист». Аз ин рӯ, нисбат ба беадолатиҳои он ба мардум нафрат дорад, ки дар қитъае бо овози баланд мегӯяд:

Дило, аз бетамизиҳои олам,
Сухан кӯтоҳ кун з-ин роҳу фарсанг.
Мазан ҳарфе зи бебокӣ дигар дам,
Ба айби худ бибин, касро мазан санг.
Қадам, з-ин гуфтугӯ хомӯш мебош,
Бикаш по аз сарои олами нанг. (Мирзо Қадам. Девон 4)

Замони тираву тор, нобаробариҳои рӯзгор, зиддиятҳои синфҳои боло ва поёнии ҷамъият, қашшоқию нодории мардуми бечораву бенаво, дар ҷомеа кам будани додрас ва ҳатто вуҷуд надоштани ин тоифа, бесарусомониҳо ва бо умеди беҳбуди оянда тарки манзилу макон ва зодгоҳи бобоӣ намуда, муҳоҷират намуданҳо пайваста зеҳни Мирзо Қадамро такон медоданд ва маҷбур менамуданд, ки хома ба даст бигираду дарди дили худ ва ҳамдиёрони бенавояшро рӯйи коғаз орад. Нисбат ба нобаробариҳои ҷамъияти онрӯза изҳори ақида намояд, дар айшу ишрат будани давлатмандон ва дар ҳолати ногувор зиндагӣ ба сар бурдани аҳли илму фарҳанги замон, зиёда аз ин табақаи даврро ба риштаи тасвир кашад.

Шоир дар шеъре, ки дар қофиябандии қасидаю ғазал гуфта шуда, аз 16 байт иборат аст, аз кулфати дар рӯзгори дун ба сараш омада лаб ба шиква мекушояд ва бо ҳасрат мегӯяд:

Коҳиши маргу ғами фарзанду савдои нигор,
Бар сарам афтодааст бо рӯзгори бемадор…
Кулфати дунёи дун дар кӯҳи ғафлат мекашам,
Оқилонро кай бувад осудагӣ ҷуз хору зор?!(Мирзо Қадам. Девон 4)

Шоир мардуми замони худро ба ду табақа тақсим намуда, дар ҳамин шеър фарқи ин ду табақаи ҷамъиятро ба таври зайл сифатчинӣ менамояд:

Он яке бо тахту тоҷу давлати шоҳӣ бувад,
Он яке аз бенавоӣ дар ба дар, дар зери бор.
Он яке бо дарду ғам бо хок ҳамбистар бувад
В-он дигар бо айшу ишрат бо муроди хешу ёр.
В-он яке гумроҳу нодон, бурда аз ҳайвон сабақ
В-он дигар бо илму дониш, зоҳиду парҳезкор.
Ҳикмати дигар набошад, ганҷ дар вайронаҳо,
Лаъл андар санги хоро, дурр (р) ба коми аждаҳор.

Зоғ дар саҳни чаман сайри гулистон мекунад,
Булбули бечорае дар гӯшае нолонда зор. (Мирзо Қадам. Девон 2)

Мирзо Қадам, ки кошона дар зулматистони замони феодализм дошту бехабар аз ҷаҳону ошӯбҳои халқ бар зидди золимону давлатмандон буд, ин ҳамаро қисмати азалии бою камбағалҳо, хости Худо медонист, ки гӯё барои рафъи он бандагон бечораранд:

Ин ҳама бошад муқаддар қисмати рӯзи азал,
Бандаро чора набошад бар муроди хеш кор.
Бандаро дар бандагиҳо хуш чӣ мебошад Қадам,
Розӣ бошад дар ризои ҳазрати Парвардигор. (Мирзо Қадам. Девон 2)

Шоир бо чашми сар медид, ки дар баробари носозгории замон дар байни одамон низ носозгориҳое вуҷуд доранд, ки онҳо аз ғайбат, суханчинӣ ва хабаркашиҳо сар мезананду маншаъ мегиранд. Вай медонист, ки ин хислатҳои манфур метавонанд инсонҳоро ба ҳам барангезанд, душмани ҳамдигар созанд, балки ҳатто ҷомеаро хароб намоянд. Мирзо Қадам ба ин пастию разолат муросо нанамуда, ин тоифаро сазовори ба дӯзах рафтан медонад ва мегӯяд:

Кас хабарбофӣ кунад андар миёни мардумон,
Дохили ҷаннат намебошад ба қавли Мустафо. (Мирзо Қадам. Девон 2)

Дар баробари ғайбату суханчинӣ ба андешаи Мирзо Қадам ба ҳеҷ ваҷҳе ранҷонидани хотири касе дар рӯзгори гузарон раво дониста намешавад. Шоир дар зиндагии худ чунин ҳолатро ба назар гирифтааст, ки аксар дар байни одамон бо ҳарфи ночизе ё рафтори бехудае ин ҳодиса сар мезанад.

Мирзо Қадам дар ин қабил ашъори иҷтимоии худ бар он аст, ки ба ҳамзамонон, хоҳ шоҳ асту хоҳ раъият, роҳи рости зиндагиро нишон диҳад, ки он ҳама имрӯз ҳам зарурию барои ба эътидол даровардани ахлоқи ҳамидаи инсонҳо кораяманд.

Тавре ишора рафт, аз Мирзо Қадам то ба имрӯз ду мухаммас боқӣ мондааст, ки ҳарду ҳам, бо вуҷуди ноқис будани мухаммаси дувум, асосан муҳтавои шарҳихолӣ доранд. Шоир дар мухаммаси аввал, ки аз 13 байт иборат аст, аз кӯдакию ҷавонии худ, ки бешубҳа симои ҷомеъи бачагони даврони худи ӯ мебошад, ҳикоят намудааст. Ба андешаи дурусти адиб, оғози кӯдакияш бехабар аз худ, фориғ аз ҳарфҳои беҳуда, дар канори модари ҷонпарвар (Модари ширин ба нозам парварда дар канор), ба сар бурдааст. Модар буда, ки ӯ масти шир, гули баҳор ва булбули ғазалхони падару модар ба камол мерасид. Парвои ҷаҳон ва бешу ками он надошт. Вале гузашти солҳою ба камол расиданҳо ҳар инсонро ба роҳи зиндагӣ, бо ҳар неку бадаш меандозаду месанҷад. Мирзо Қадам мегӯяд:

То ба се сол омада будам зи дунё бехабар,
На гами авқот будам, на паи нафъу зарар,
Булбули хушхон будам дар назди момову падар,
Рӯзгоре шуд аён андар назар шому саҳар,
Мардумон дидам, ки саргардон ба ҳар корею бор. (Мирзо Қадам. Девон 3)

Дар банди шашуми мухамас аз дар ҳафтсолагӣ назди устод рафтану сабақ гирифтан, дар банди ҳафтум чаҳордаҳсолагӣ гирифтори зебосанамон шудани мусаннаф тасвир ёфтааст. Дар банди ҳаштум давраи балоғату камолот ва неку бадро дарк кардан, зиндагиро сарфаҳм рафтан ва дидан, ки зиндагӣ ба ниҳояти душворист, ин зайл рӯйи коғаз омадааст:

Дар балоғат по ниҳодам, гашт ҳоли ман дигар,
Яъне рафтам аз пайи авқоту ҳар касбу ҳунар,
То ки гардад ҳолу рӯзам беҳтар аз рӯзи дигар,
Рафта-рафта рӯзи ман аз рӯзи дигар шуд батар,
З-он ки гуфто: - «Кулли явмин батар» садри кибор! (Мирзо Қадам. Девон 3)

Мирзо Қадам ин ҳамаро дар сини 55-солагӣ, ки мухаммас дар ин синну соли шоир навишта шудааст, дар банди нуҳуми он ин тавр ҷамъбаст намуда, мегӯяд:

Зери ин чархи мукаддар соқии паймонасанҷ,
Ҳар киро бар қадри ҳолаш мерасонад ганҷу ранҷ,
Гоҳ бахшад ҳоли некӯ, гоҳ бидҳад дарду ранҷ,
Бар ман ин авқот омад умр дар панҷоҳу панҷ,
Гарчи рӯ дар пирӣ дидам, дил ба сад ҷӯшу қарор. (Мирзо Қадам. Қасас-ул-анбиё 5)

ЛИТЕРАТУРА

1. «Касас-ул-анбиё» / По инициативе Али Бахои и Шариф Али. - Бомбай: Мухаммади. - 340 с.
2. «Касас-ул-анбиё» / Публикация Саидбеги Мухаммадуллох, Аъламиён Махдуми Абдусаттор, Саидиён Исматуллохи Ахрор, Амриддини Джалол. - Душанбе: Ориёно, 1991. – С. 400.
3. Лохури, Мухаммад Икбол. Персидские сочинения / Мухаммад Икболи Лохури: публикация текста и научных анализов Алии Мухаммадии Хуросон и Шарафнисо Пуладова. – Душанбе, 2013. - 672 с.
4. Мирзо Кадам. Собранное сочинение / Мирзо Кадам; письменный экземпляр. Материала М.Сатторова.
5. Мирзо Кадам. Собранное сочинение / Мирзо Кадам; автор введения Искандар Икромов; перевод Шерхона Ватанова на криллическую письменность. - Душанбе: Кишоварз, 2009. - 184 с.
6. «Касас-ул-анбиё» / Автор введения Искандар Икромов; редактор и переводских на кириллическую письменность Шерхон Ватанов. – Душанбе, 2010. - 336 с.

МАВҚЕИ ОСОРИ ХУРДИ ЛИРИКӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ МИРЗО ҚАДАМ ВА МУҲТАВОИ ОН

Мақола яке аз мавзӯъҳои муҳимми эҷодиёти Мирзо Қадам, бахусус осори лирикии ӯ, ки аз жанрҳои гуногуни хурди бадеӣ иборатанд, мавриди таҳлилу тасниф қарор дода шуда, ҳангоми таҳқиқ муаллиф дар асоси ахбори сарчашмаҳои солим ва арқоми саҳеҳи таърихӣ маълумотҳои алоҳидаи комил овардааст.

Калидвожаҳо: осор, лирика, эҷодиёт, жанр, Мирзо Қадам, нақш.

РОЛЬ МАЛОГО ЛИРИЧЕСКОГО СОЧИНЕНИЯ И ЕЕ СОДЕРЖАТЕЛЬНОСТЬ В ТВОРЧЕСТВЕ МИРЗО КАДАМА

Статья охватывает одну из важных тем творчества Мирзо Кадама, особенно его лирику, которая состоит из малых жанровых разновидностей. Автор анализировал ее и в процессе констатации примеров и проблем на основе информации важных источников и подробного редактирования привёл отдельные содержательные сведения.

Ключевые слова: творческое деятельности, лирика, жанр, Мирзо Кадам, роль**.**

THE ROLE OF SMALL LYRICAL WORKS AND ITS RICHNESS OF CONTENT IN CREATIVITY OF MIRZO KADAM

The article covers one of the important works of the Mirzo Kadam, especially his lyrics, which consists of small genre varieties.

The author analyzed it and in the process of ascertaining the examples and problems on the basis of important information sources and detailed editing brought some meaningful information.

Key words: creative activities, lyrics, genre, Mirzo Kadam, role.

Сведения об авторе: ***Г. Мирзорахматова*** – аспирант таджикского факультета Кулябского государственного университета им. А Рудаки. Телефон: **(+992) 907-95-95-23**

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ ПОЭЗИИ РУДАКИ

М. М. Мирзохонова
Худжандский государственный университет им. Б. Гафурова

В эти знаменательные дни 25-летия независимости нашей республики, празднования дня рождения Абуабдуллаха Рудаки и Года таджикского языка, цивилизованный мир, преклоняющийся перед Гением великого Поэта всех времён и народов и перед величием языка его поэзии, вновь и вновь задает себе вопрос: В чем таинства непреходящей прелести, глубины поэтической мысли и изящной словести поэзии Рудаки?

Неожиданно приходит в память по счастливой случайности сохранившийся бейт самого поэта, действительно, способный послужить ключом для ответа на поставленные эпохальными учеными вопросы, для догадок и разгадок таинственной прелести его поэтической мысли и поэтических творений.

К-аз иоцрон наванд манаму навгувора:
Як байти парниён кунам аз санги хора.
Ведь я из тех поэтов, что новые вести приносят и слова говорят,
Шелковистый бейт я делаю из гранита.

Это подлинные слова Рудаки, и здесь ценно и значимо каждое слово. И по своему содержанию, и по форме бейт влечет и уводит нас в глубины истоков поэтической мысли поэта, «к эстетике обычного и простого», свойственной стихам Рудаки.

Задумываясь над удивительной судьбой этого гениального самородка, неожиданно для себя чувствуешь острое и непреходящее желание проникнуть в сокровенный мир его поэтических творений, существенная и содержательная сторона эстетики которых выражается в самом подходе к поэтическому творчеству как к граниту. Гранит (санги хора), точно указанный в бейте Рудаки, исходные, бесформенные, грубые, могучие глыбы камня, отторгнутые из отвесных скал, каких так много на родине поэта. Этот гранит, обтесанный и отшлифованный любовью поэта, превращается в его творчестве в глыбы образов, метафор и кристаллизованных чувств: в шелковистый, нежный бейт, в тончайший и мозаичный шелк – парниян, о чем Рудаки говорит поэтическими строками:

То зиндаам маро нест ҷуз мадҳи ту дигар кор:
Кишту дурудам ин аст, хирман ҳамину шудгор.
Пока я жив, тебя хвалю я, труда не ведая иного:
То пахота моя, и жатва, и молотьба - и в поле снова!

Поистине – это меткая самооценка поэта, совпадающая по существу в расширительном её смысле с понятием «гениальная простота», а приведенные строки могут послужить скорее прелюдией синтеза, чем исходной позицией анализа.

Даже оторванные от глобального контекста бейты Рудаки, не окрашиваемые ни идеей всего стихотворения, ни поэтическими сентенциями других строк, они стоят перед читателями обнаженные, открытые самому взыскательному почитателю творческого наследия поэта, отвечающие сами за себя своей поэтической изящностью и неповторимой красотой, воплотившейся в двух бессмертных строках, в десятке-другом союзе слов. Всемирно известный ученый-востоковед Иосиф Самойлович Брагинский, отмечая это

явление, говорил: « Лицом к лицу с отдельными двустишиями, иногда искаженными переписчиками, не зная контекста, часто не улавливая из-за этого смысла и даже тональности – торжественной или иронической – стиха, оказывается всякий, кто хочет анализировать мастерство Рудаки» [2, 57]. Вспомним, между эпохой поэта и нашим временным пространством пролегла путь протяженностью в более 1150 лет. Но иного пути к истокам его творчества у нас, к сожалению, нет. Единственные тропы, освещенные лучами гения поэта, это именно разрозненные бейты, дошедшие до XXI века нашей эры во всей своей первозданной красе, как один из высочайших достижений искусства слова.

«Ничем не отвлекаемые, мы вынуждены пристально вглядываться именно в это маленькое двустрочное поле битвы, где поэт развертывает свои поэтические войска, и чем дольше и сосредоточеннее мы вглядываемся, тем больше обнаруживаем силу и красоту, шлифовку и граненность каждого бейта. Так удается нам напасть на след тех отдельных компонентов, из которых складывается художественная форма стиха Рудаки. Это должно помочь нам впоследствии выявить благородное, гармоничное единство формы и содержания уже в пределах цельного стихотворения (или более или менее завершенного его фрагмента).

По одной строке мы часто узнаем почерк гения. Мы уподобляемся исследователям древнегреческой пластики, которые по обломкам, изувеченным временем торсам, раскрывали величие ваятеля и его произведения» - так оповещал нас - почитателей бессмертного наследия Рудаки - русский востоковед И.С. Брагинский» [2, 82]. Сегодня отделяет нас от эпохи поэта путь длиною более в 1150 лет. Напутствие русского ученого определило и путь наших научных поисков, автора этих строк. Изучение словесных богатств и глубины недр стилистических ресурсов бейтов Рудаки, которые отражают хронологические границы используемых в них выражений, пришедших в просторы современного таджикского языка из сокровищниц таджикско-персидской классической литературы эпохи Рудаки, стала целью наших научных изысканий.

Стилистические ресурсы поэзии Рудаки представляют собой уникальные явления, через их призму в бейтах и четверостишиях поэта наиболее ярко отражается самобытность языка, в которой запечатлена богатая история народа, высокая образность его поэзии, её национальная специфика, поэтизированная фразеологизация её словесных знаков:

Чархи каҷабоз, то ниҳон сохт каҷа,
Бо неку бади доира дарбохт каҷа;
Ҳангомаи шаб гузашту шуд қисса тамом,
Толеъ ба кафам яке наяндохт каҷа.

Поэзия Рудаки располагает разнообразными стилистическими ресурсами, в ней художественно – поэтическая оценочность обычно соединяется с экспрессией торжественности, приподнятости:

Бе рӯйи ту хуршеди ҷаҳонсӯз мабод,
Ҳам бе ту чароғи оламафрӯз мабод,
Без твоего лица к чему мне солнце в час дневной?
К чему мне без тебя луна, к чему мне свет ночной?

Богатство поэзии Рудаки обусловлено не только обширным использованием стилистических ресурсов, их количественным составом, но и чрезвычайной широтой содержания в себе метафорически положительно – одобрительного отношения поэта к носителю названного качества, разнообразием специфики стилистического выражения оценок:

Рӯят-дарьёи ҳусну лаълат-марҷон,
Зулфат-анбар, садаф-даҳан, дур-дандон,
Абрӯ-киштию чинӣ пешонӣ-мавҷ,
Гирдоби бало-ғабғабу чашмат-тӯфон.
О, лик твой – море красоты, где множество щедрот.
О, эти зубы – жемчуга и раковина – рот.
А брови черные – корабль, на лбу морщины – волны,
И омут – подбородок твой, глаза – водоворот.

Как и слова, поэтизированные единицы бейтов или четверостиший неодинаковы в отношении стилистической окрашенности, выразительность любого из них во многом зависит от какой-либо эмоционально – экспрессивной их окраски и контекста их обитания, выражающих различные эмоции:

а) приподнятость:

Дар ишқ чу Рудакӣ шудам сер аз ҷон,
Аз гирьяи хунин мижаам шуд марҷон,
Алқисса, ки аз бими азоби ҳиҷрон,
Дар оташи рашкам дигар аз дӯзахиён.

б) торжественность:

Ҳон, Рудаки, аз қайди ғам озод бизӣ,
Бо хотири хурраму дили шод бизӣ!
Вайронии худ мангару ободии даҳр,

Вайрониидахр бину обод бизӣ!

в) назидательность:

Бо дода қаноат куну бо дод бизӣ,
Дар банди такаллуф машав, озод бизӣ,
Дар беҳ зи худӣ назар макун, ғусса махӯр,
Дар кам зи худӣ назар куну шод бизӣ.

г) ироничность:

Бо дили пок маро ҷомаи нопок равост,
Бад мар онро, ки ҷома палид асту палишт.

д) шутливость:

Хоки кафи пойи Рӯдакӣ сипари ту,
Ҳам бишавӣ гову ҳам бихоӣ баргаст?

Данные образцы поэзии Рудаки, подчеркивая образно – художественное развитие лексики, приводят к выводу, что семантическая символизация поэтического замысла не всегда и не обязательно сопровождается увеличением диапазона словаря поэтического контекста, а часто оно связано с динамикой количества значений в едином слове, что стремление слова к многозначности (образной) в поэзии Рудаки диалектически взаимосвязано с развитием в его семантической структуре новых значений.

Присутствие стилистической экспрессии в данных источниках делает их более выразительными, живыми, придает им национальное своеобразие и национальный колорит.

Совмещение в содержании поэтизированных единиц номинативных и эмоционально – оценочных элементов значений позволяет поэту использовать указанные выше нюансы значений, образы, эмоции не только для передачи логического содержания мысли, но и образного представления объекта мысли, а также и выражения эмоционального отношения к предмету мысли, что обеспечивает семантико-стилистические своеобразия поэтизированных моделей и превращает их в уникально- оригинальные поэтические единицы языка его творений, которые используются в бейтах и иных творений Рудаки главным образом ради той же эмоционально – экспрессивной выразительности, которую они несут с собой.

Стилистическая экспрессия заключена и в самой природе бейтов Рудаки, являясь их специфической чертой, важнейшим их лингво – художественным источником:

Аз гесӯи ӯ насимаки мушк ояд,
В-аз зулфаки ӯ насимаки настарвон.

Посредником между свободными словосочетаниями и образованными на их основе поэтизированными, стилистически эмоционально – окрашенными единицами служит внутренняя форма, которая является носителем образного представления, подлежащего дальнейшему преобразованию в его поэзии в понятийную художественно – образную поэтизированную категорию. На уровне внутренней формы в поэтическом контексте слова подвергаются некоей семантической деактуализации, смысловому перерождению:

Зулфат бикашӣ, шаби дароз андозад,
В-ар бикшоӣ ҷангали боз андозад,
В-ар печу хамаи зи якдигар бикшоянд,
Доман-доман мушки Тароз андозад.

В силу этих обстоятельств внутренняя форма является составной частью процесса поэтического представления мысли, в пространстве которой (мысли) чаще всего стилистическая фразеологизированная экспрессия образуется вследствие метафорического переосмысления свободных словосочетаний.

Свободное словосочетание преобразуется в поэтизированное единство лишь тогда, когда оно становится материальным выражением внутренней формы, указывающей направление мотивации. Благодаря выявленной внутренней форме поэтических строк происходит их гармония, слияние семантики, структуры, функции этих единиц в поэтическом контексте.

В составе таких поэтизированных контекстов со стилистической экспрессией служебные компоненты (предлоги, послелоги, порядок слов и иные знаки грамматических явлений) образуют поэтическую рамку представления, которая заполняется определенным лексическим материалом. При этом служебные компоненты не преобразуются, а знаменательные компоненты переосмысливаются:

Омад бари ман. Кӣ? Ёр. Кай? Вақти саҳар.
Тарсанда зи кӣ? Зи хасм. Хасмаи кӣ? Падар.
Додам-ш ду бӯса. Бар кучо? Бар лаби тар.
Лаб буд? На! Чӣ буд? Ақиқ! Чун буд? Чу шакар!

Своеобразным стилистическим ресурсом поэзии Рудаки является повторение одного и того же лексически полнозначного компонента, придающего поэтическому контексту усилительное значение, при котором знаменательные компоненты иных классов семантически актуализируются особо:

Гар бар сари нафси худ амирӣ-мардӣ,

Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ-мардӣ,
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ-мардӣ.

Эти конструкции построены на смысловом противопоставлении знаменательных компонентов поэтического контекста, в процессе которого происходит не свободная, а поэтизированная концептуализация смысла. Если освободить эти обороты от поэтических напластований, то они будут восприниматься как обычные словосочетания, в составе которых слова употребляются в своем собственном (общераспространенном) значении.

Большинству бейтов, входящих в горизонты конструкций, стилистически окрашенных ресурсами поэзии Рудаки, свойственно повторное усилительное значение предикатного характера, которые содержат оттенок смысла «очень, сильно, весьма, в высшей степени», как правило, выделяющиеся в семантической структуре слов сходного, близкого значения:

Дар манзили ғам фиканда мафраш моем,
В-аз оби ду чашм дил пур оташ моем,
Олам чу ситам кунад, ситамкаш моем,
Дасти хуши рӯзгори нох(в)аш моем.

Другие обороты могут быть признаны условно фразеологи-зированными единствами или образно-оценочно-организующими строки стиха моделями, обладающими богатыми ресурсами стилистики (дар манзили ғам фиканда мафраш, в-аз оби ду чашм дил пур оташ, ситамкаш, дасти хуши рӯ згору нох(в)аш).

Стилистическими ресурсами указанного четверостишия является не только богатство его обширного количественного состава специфически маркированных комплексов, но и чрезвычайная широта семантики предикатных моделей, разнообразие качеств стилистических ресурсов при поэтической концептуализации авторского замысла.

Продолжая параллель свободных моделей со стилистически поэтизированной характеристикой слов, можно прийти к выводу, что в поэзии Рудаки функционально – стилистическая окраска нередко совмещается с эмоционально – экспрессивной и оценочной поэтической интерпретацией:

Дил хаставу бастаи мусалсал мӯест,
Хунгаштаву куштаи бути ҳиндуест;
Суде надиҳад насиҳатат, эй воиз,
Ин хона харобтурфа як пахлуест.

Подавляющее большинство стилистически окрашенных словесных знаков(дил хаставу бастаи мусалсал, хунгаштаву куштаи бути ҳинду и др.) обозначают те же понятия, которые могут быть переданы словами или описательными конструкциями, однако они отличаются нюансами значений и, главным образом, экспрессией, ибо стилистически и семантически, а также функционально – маркированные словесные знаки в данном поэтическом контексте не только называют что-то, но и выражают эмоционально – окрашенную оценку данного предмета, экспрессивно характеризуют предмет или явление, вызывая представление о какой-нибудь его образной характерности.

Замена экспрессивно – образных моделей словом или равнозначной, ибо при такой замене исчезают нюансы художественно-образных значений, образы, личностные эмоции автора-все то, что составляет семантико-стилистическое своеобразие поэтических единиц, имеющих исключительно выразительные и яркие по эмоционально-экспрессивному тону, поэтические ресурсы. В стилистической характеристике поэтических единиц творений Рудаки особый интерес представляют вопросы о том, как соотносятся по своим стилистическим качествам с другими единицами в стилистической структуре языка поэзии словесные знаки, иначе говоря, как реализуется стилистическая парадигматика, включающая и связи поэтизированных моделей.

Как показывают художественно-образные парадигмы поэтизированных моделей, в контексте поэзии Рудаки используются богатые арсеналы стилистических ресурсов, занимающие в пространстве стихов, бейтов, газелей все позиции, которые в поэтизированных контекстах составляют уникальные явления.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авалиани, Ю. Ю. Дар бораи фарқи муродифот ва вариантҳои ибораҳои фразеологӣ / Ю. Ю. Авалиани, Х. Мирсаидов // Масъалаҳои филологияи тоҷик (Маҷмӯаи мақолаҳо). - Душанбе: Дониш, 1967. - С.134-139.
2. Брагинский, И. С. Абу Абаллах Рудаки / И.С. Брагинский. - М.: Наука, 1989. – 141 с.
3. Ғаффоров, Р. Ибораҳои фразеологи дар забони тоҷикӣ / Р.Ғаффоров // Маориф ва маданият. - Душанбе, 1963.
4. 4.Джураев, Н.А. Фразеологические единицы как выразительные средства таджикского языка: автореф.дис. …канд. филол. наук / Н.А.Джураев. – Душанбе, 1988. – 24 с.
5. Маҷидов, Х. Фразеология / Х. Маҷидов // Энциклопедияи советии тоҷик. – Душанбе, 1987. - Ҷилди 7. - С. 583.
6. Тахохов, Б. Д. Фразеологические единицы русского и таджикского языков / Б. Д. Тахохов. – Душанбе, 1988. – 118 с.
7. 7.Тилавов, Б. Фразеологияи шеърҳои Рӯдакӣ / Б. Тилавов // Маориф ва маданият. – Душанбе, 1967. 12. 07.
8. Хушенова, С.В. Известные фразеологические единицы таджикского языка / С. В. Хушенова. - Душанбе, 1971. - С.184.
9. Шрайбер, В. И. Актуализация фразеологических единиц в литературно – художественных текстах / В. И. Шрайбер. – М., 1981. - С. 215.

10. Ярцева, В. Н. Соотношение общего и частного языкознания и проблема двуязычия. (Изд-во АН СССР. Серия лит-ра и языкознание). В 5 т. Т.48 / В. Н. Ярцева. – М., 1989. С. 390.

ЗАМИНАҲОИ УСЛУБИИ НАЗМИ РӮДАКӢ

Мақолаи илмӣ ба омӯзиши ва баррасии фасоҳату балоғати ашъори Рӯдакӣ, вежагиҳои бадеиву услубии осори ин шиор, аз ҷумла корбурди анвои воситаҳои тасвири бадеӣ, ки вазифаҳои муҳимми маъноиву услубиро адо мекунанд, бахшида шудааст.

Дар мақола инчунин ҳунари шоирӣ ва нафосати ашъори ин суханвар таъкид гардида, арзиш ва аҳамияти адабии навиштаҳои ӯ, аз лиҳози истифодаи санъатҳои бадеӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф кӯшидааст фасоҳату балоғати каломи Рӯдакиро тавассути намунаҳои олӣ ба риштаи таҳқиқ кашида, табъу ҳунари баланди шоирии ин суханвари мумтозро ба намоиш гузорад.

Калидвожаҳо: захираҳои услубӣ, баҳогузории бадеӣ-назмӣ, фразеологиякунонӣ, ифодаи услубӣ, ранги муассири экспрессивӣ, қарина, рамзикунонии семантикӣ, ҷузъи муассири экспрессивӣ, захираҳои назмӣ.

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ ПОЭЗИИ РУДАКИ

Основным аспектом исследования в статье является определение специфики стилистических ресурсов поэзии Рудаки, а также установление тех отношений, которые складываются в контексте поэзии Рудаки, прежде всего, между именным субъектом и предикатом, темой и ремой.

Автор придерживается мнения о значительном своеобразии стилистики языка поэзии Рудаки и потому в задачу исследования вводит не только процесс ознакомления с канонами лингвистики творений поэта, но и со спецификой стилистических средств, использованных поэтом, оригинально – стилевыми чертами контекстов поэзии, а также с лучшими образцами их воплощения.

Ключевые слова: стилистические ресурсы, художественно-поэтичная оценочность, фразеологизация, стилистическое выражение, эмоционально-экспрессивная окраска, контекст, семантическая символизация, эмоционально-оценочный элемент, поэтические ресурсы.

THE STYLISTIC RESOURCES OF RUDAKI POETRY

The main aspect of the study is to determine the specifics of the stylistic recourses of Rudaki poetry as well as to establish the relations, which are formed in the context of Rudaki poetry, primarily, between nominal subject and predicate, theme and rheme.

The author keeps to the opinion that the stylistics of Rudaki's poetry is remarkable for its significant originality thus the author aims in his study not only to familiarize with linguistic canons of the poet's works but also with the specifics of the stylistic means used by the poet, original-stylistic features of the poetry context as well as the best examples of their implementation.

Key words: stylistic resources, artistic and poetic valuation, phraseologization, stylistic expression, emotional and expressive coloring, context, semantic symbolization, emotional and evaluative element, poetic resources.

Сведения об авторе: ***М. М. Мирзохонова*** - доцент общеуниверситетской кафедры русского языка Худжандского государственного университета им. Б. Гафурова

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ЗАРРИНКУБА

Настаран Ибрагимзаде
Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ

Зарринкуб, в дополнение к таланту, изобретательности, способностям и упорству, которые он сумел продемонстрировать в своих исследовательских работах, уделял также немало внимания литературному творчеству, такому, как поэзия, проза и драма. Хотя его произведения в области художественной литературы немногочисленны, они несомненно свидетельствует о таланте и мастерстве Зарринкуба как художника слова. Зарринкуб всегда считал себя преподавателем и исследователем и не питал особых надежд в такой области, как написание стихов, рассказов и драм, но все, что выходило из – под его пера, чётко показывает, что если бы он начал серьезно заниматься одним из этих видов творчества, то, без сомнения, занял бы одно из ведущих мест на этом поприще.

Художественная проза Зарринкуба в его многогранном творчестве занимает особое место. В представлении своих научно-исследовательских работ Зарринкуб не стремится избежать эстетические аспекты и пытается с помощью благозвучного повествования выразить сухой текст суфизма, философии или истории. Он синтезировал научные исследования и искусство, что стало результатом появления на свет таких художественных произведений, как "Из переулка любознательности", "Побег из школы", "Шаг к встрече с Богом" и т. д.

Несмотря на то, что эти произведения написаны в форме рассказа, они по своей сути не являются рассказами. На самом деле, эти произведения были созданы на основе одновременно науки и научных исследований. По нашему мнению, один из секретов успеха Зарринкуба заключается в создании именно такого характера работ, то есть научно – исследовательских работ, выраженных в художественной форме. Этот художественный взгляд начинается с названия его книг и распространяется на их содержание.

Такие названия его трудов, как "Побег из школы", "Великий Ганджи в поисках утопии", "Встреча с Каабой" подразумевают определенные рассказы или романы, но в процессе их прочтения читатель сталкивается также и с научными выкладками автора, написанными вполне доходчивым, понятным стилем.

Философия, история, суфизм, критика и другие исследовательские работы Зарринкуба привлекают и широкую аудиторию, и они представляют интерес не только для студентов и академических исследователей, но и для массового читателя. Его работы притягивают многочисленных читателей тем, что получают из них зачастую много познавательного. Читатели воспринимают Зарринкуба как своего учителя. Многие из тех, кто не был непосредственно учеником Зарринкуба, но написали статьи о нем и его работах, также видели в нём своим наставника. Несмотря на то, что у них не было возможности посещать лекции Зарринкуба, они в своей научной деятельности использовали его многочисленные и разнообразные труды.

Одной из особенностей творческого наследия Зарринкуба можно считать простую и понятную прозу, которая составляет большую часть его художественных произведений. Его доступный всем язык притягивает к себе читателей – почитателей ученого и художника пера. Зарринкуб, который считал преподавание своим подлинным призванием, в своих произведениях, как преподаватель, старался использовать простой язык для обучения читателей. Стремление поделиться своими знаниями с читателями всегда в той или иной форме присутствует в лекциях и научных работах.

Возможно, метод, применяемый Зарринкубом при создании своих произведений, на первый взгляд, выглядит легким, но это не совсем так. Манера писать Зарринкуба вначале кажется простой и доступной, в процессе практической деятельности становится понятно, что это совершенно не так. Доказательством этому может послужить подобный упрощенный стиль известной поэмы Саади «Гулистон», который мало кто смог повторить.

Отличие научной прозы Зарринкуба от исследований его современников заключается в том, что его труды можно рассмотреть каждый в отдельности и понять специфику их языка. Зарринкуба можно считать основоположником научно-исследовательской прозы в современной литературе и одним из величайших современных писателей, особенно в области литературных, исторических и критических исследований.

Его прозаические произведения могут быть разделены на два вида: научная проза и художественная проза; особенности его прозы целесообразно исследовать с точки зрения структуры языка, состава лексики, изобразительных средств и речи.

Проза Зарринкуба развивается в двух направлениях. Одна группа его произведений, которые в соответствии со своим содержанием допускают возможность полета мысли; в этих произведениях больше всего имеет место воображение, создание пространства и создание чувства возвращения в прошлое, а также присутствуют фантастические образы, например, в таких произведениях, как "С караваном Хелле", "Из переулка любознательности", "Побег из школы", "Ценность наследия сефевидов". Эта группа произведений, несмотря на то, что они несколько отличаются по содержанию, с точки зрения нашей классификации, находятся в одной категории, проза этой группы произведений может быть витиеватой или художественной. Например, в книге "Ценность наследия сефевидов", которая является исследовательской работой, больше всего бросаются в глаза сцены из прошлого, они предстают перед глазами читателей и преобладают над содержанием его прозы. В книгах "Из переулка любознательности" и "Побег из школы" более распространены методы эстетики и воображение. Книга "С караваном Хелле" из всех книг Зарринкуба предыдущих лет имеет больше словесных эффектов. Вторая категория книг, которая характеризуется точностью слова, логической последовательностью и объяснениями, но содержит меньше эстетических эффектов, включала в себя такие произведения, как "Литературная критика", "Изучение мистики", "Поэзия без лжи, поэзия без маски", "Аристотель и любитель поэзии". В этих произведениях меньше просматривается стиль Зарринкуба, и здесь читателя привлекают большое количество информативного материала и точность содержания. Разумеется, среди них есть другие работы Зарринкуба, такие как "История на весах", "Два века молчания", "Ни восточный, ни западный, человеческий", тип повествования которых визуально немного отличается.

О художественно – научной прозе Зарринкуба доктор Таги Пурнамдарьян пишет следующее: "Те, кто более или менее знакомы с трудами Зарринкуба, или не знакомы с его творчеством, а только слышали о нем, часто считают его одним из выдающихся мастеров в области исследований, и меньше знают о его утонченном вкусе, но истина в том, что художественный вкус и умение мастера, приобретенное с помощью его иранских и западных читателей и хорошо заметные в большинстве его произведений, и особенно выраженные в книге "Литературная критика", стали стабильной прозой его исследовательских произведений". Далее он продолжает: "Сила адаптации качества речи, что предполагает тонкий вкус и присутствие духа преподавателя, делает стиль его исследований одним из самых красивых стилей персидского языка среди современников, что также способствует поддержке, развитию и защите персидского языка в наше время и в будущем" [11, 149].

Среди других особенностей прозы Зарринкуба можно отметить выразительность и образность его сочинений, которые, несмотря на использование трудных научных слов и выражений, не отпускают читателя до конца книги. Он является глубоким знатоком языка и использует в своих произведениях новый стиль. Содержание трудов Зарринкуба проявляется весьма своеобразным способом. Показывая интеллектуальную мощь и смелость высказываемого, на протяжении многих лет он никогда не отходил от своих принципов, с каждым днем становясь сильнее и сильнее". Доктор Абадалер Замадрес также считает важнейшим фактором

Зарринкуба прогресс в размышлениях о прошлом, чтобы при исследовании новых исторических, литературных и мистических тем не отворачиваться от того, что называют традиционным прошлым [11, 109].

О Зарринкубе уже было сказано, что его манера писать в персидской прозе была инновационной и точно передающей его мировоззрение. Вдобавок к этому, его работы считались лучшими примерами современной персидской прозы. Его размышления об истории появления прозы и в формальных и содержательных их событиях также точны и внимательны. Зарринкуб в книгах «Рисунок на воде» и «Литературное прошлое Ирана» пытается определить и объяснить место персидской прозы и понять суть современной литературы, прозы и ее вариантов. Он считает, что современная проза впервые превзошла стихи и достигла такого уровня, какого не видела литературная история Ирана.

Доктор Ростгар Фасаи, анализируя творчество Зарринкуба, говорит: "Заслуга Зарринкуба в создании и представлении определенного вида современной научной прозы очень значительна и важна, так как Зарринкуб, Ханрали, Софа, Муин и несколько современных мастеров своего жанра, старались не повторять прозу таких писателей, как Аллам Газвини, Тагизаде и даже Фарузанфар, Хамаи и Малик Аршуаро Бахор, а представить ясную, выразительную и справедливую прозу, сбалансированную и украшенную научными и литературными понятиями. В то же время, если проза Зарринкуба своей свежестью и жизненностью превосходит прозу Ханлари, но в общем проза Ханлари более плавная и размеренная, чем проза Зарринкуба.

Научная проза Зарринкуба, вдобавок к тому, что особое внимание уделяет литературе и ее разнообразным сферам, рассматривает многие глобальные идейные и национальные вопросы и такие темы, как философия, лексика, религия, духовность, критика, история, фольклор и мифология. В его прозе хорошо заметно влияние арабского языка и литературы, а также арабской культуры" [2, 136].

Доктор Мухаммад Джафараги взаимовлияние и взаимодействие истории и литературы называет одной из особенностей произведений Зарринкуба, которая придает его прозе достоверность. Он считает Зарринкуба одним из выдающихся основателей прозы современной эпохи по литературе, истории, критике. В его литературной прозе используются элементы воображения, выражения, значения, словесной и духовной музыки. Особое место в его прозе занимают большое количество определений, метафор и сравнений. Таким образом, его проза находится всего лишь в нескольких шагах от поэзии. Характеристики его прозы показывают, что причиной сбора нескольких элементов являются безжизненно и материально искаженные человеческие эмоции и нравственность. Свежесть и естественность, инициатива и простота, избегание странностей и трудностей, являются характеристиками воображения прозы Зарринкуба. В его прозе мысли, слова, сочетания и выражения повторяются в художественной форме для выразительности и красочности текста, и это повторение связано с художественным творчеством и лишено банальности. Хорошее начало и хороший конец улучшает притягательность этого вида творчества.

Можно смело утверждать, что проза Зарринкуба выделяется и отличается от других современных стилей персидской прозы. Другой характеристикой его прозы является элемент повествования, который наиболее четко заметен в некоторых его произведениях, например, "Шаг навстречу к Богу" о Мавлоно.

Муджтабо Башардуст в критическом обзоре статей Зарринкуба пишет: "Зарринкуб не придает большого значения содержанию, его статьи часто однородны, сначала читатель должен подготовить себя к преодолению пути в гору, на котором даже нет возможности вздохнуть, и только тогда читатель может сделать вздох, когда достигнет конца пути, часто не понимая, как это произошло. Точно так, как пишет Муляна, основываясь на Алькалам Баджер Алькаламе" [10, 120].

Использование в произведениях Зарринкуба устаревших слов арабского языка многие ученые считают их недостатком. Абдулла Арианфар так говорит об этом: "Еще одной характерной чертой сочинений Зарринкуба является то, что при всем своем умении использования персидских слов, в своем творчестве неизбежно использование литературно-культурного богатства арабских слов, которые хорошо сочетаются с персидскими. Но общий контекст текста и фраз показывает высокое мастерство Зарринкуба и преданность написанию произведений на персидском языке. Однако весь диапазон исследований Зарринкуба и возможные требования культурной и литературной лексики, которая наиболее распространена в исторических исследованиях того времени, требует того, чтобы писатель избегал использования таких слов, которые кажутся устаревшими и тяжелыми" [1, 48].

Эта точка зрения автора, эти возражения также подходят к прозе Зарринкуба, так как в некоторых фразах и объяснении некоторых тем, применение трудновоспринимаемых слов нецелесообразно, потому что это усложняет понимание читателя, вследствие чего читатель должен изучать произведение медленно, с паузами для осмысления текста. Но, касаясь критики стиля и работ Зарринкуба, можно сказать, что притягательность и красочность его трудов, несмотря на трудные научные слова, удерживает и притягивает читателя до конца книги, так как Зарринкуб являлся сильнейшим выдающимся и интересным писателем, создавшим новый стиль в произведениях того времени.

ЛИТЕРАТУРА

1. Араянфар, Абдоле. Современники. Золотой рекорд. Исследовательское бюро культуры. Выпуск 1 / Абдоле Араянфар. - Тегеран, 1379.
2. Ахундов М. Ф. Мактубхо / М. Ф. Ахундов. - Д., 1962. - 185 с.

3. Бертельс Е. Э. Избранные труды. История персидско-таджикской литературы / Е. Э. Бертельс. – М.: Наука, 1960. – 556 с.
4. Брагинский И. С. Очерки из истории таджикской литературы / И. С. Брагинский. - Сталинобод, 1956. - 451 с.
5. Брагинский И. С. Персидская литература / И. С. Брагинский. - М., 1963. - 218 с.; История персидской литературы (Руководитель проекта Д. С. Комиссаров; отв. ред. Н. И. Пригариное). - М., 1999. - 534 с.
6. Зарринкуб, Абдулхусейн. Краткая история прозы Ирана / Абдулхусейн Зарринкуб. – Тегеран, 1329. – С. 2-3.
7. Зарринкуб, Абдулхусейн. Научные методы в области литературоведения / Абдулхусейн Зарринкуб. – Тегеран, 1332. – С. 4-5.
8. Зарринкуб, Абдулхусейн. Познание прозы / Абдулхусейн Зарринкуб. – Тегеран, 1341. – С. 5; Араянфар, Абдоле. Современники. Золотой рекорд. Исследовательское бюро культуры. Выпуск 1 / Абдоле Араянфар. - Тегеран, 1379.
9. Зарринкуб, Абдулхусейн. Сущность прозы/ Абдулхусейн Зарринкуб. – Тегеран, 1329. – С. 2.
10. Икрами Д. Проблемы перевода русской литературы в Иране / Д. Икрами. - Д., 1988. - 142 с.
11. Кадыров Г. Современный персидский исторический роман / Г. Д. Кадыров. – 1982. - 137 с.
12. Ходжимуродов О. Х. Поэтика Садека Хедаята / О. Ходжимуродов. - Д., 1991.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ОСОРИ ЭҶОДИИ ЗАРРИНКӮБ

Дар мақола баъзе хусусиятҳои бадеии насри доктор А. Зарринкӯб баррасӣ шудааст, ки муаллиф хусусиятҳои хосси методҳои таҳқиқоти ӯ маводи адабиро ва мавқеи ӯро ҳамчун олими филологи забардасти муосири Эрон муайян мекунад.

Калидвожаҳо: хусусияти хос, адабиёт, таҳлил, метод, тамоюл.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ЗАРРИНКУБА

Автор в статье исследует научное наследие доктора А. Зарринкуба, раскрывая особенности примененных им методологий исследования литературного материала, определяет роль и место этого выдающегося ученого-филолога современного Ирана. По мнению автора, исследование, еще раз доказывает неординарность, феноменальность Абдулхусейна Зарринкуба, как выдающегося теоретика литературы, ученого с весьма широким кругозором и энциклопедическими знаниями, первопроходца в принятии новых тенденций и методологий в современной персидской иранистике. Поэтому работы Зарринкуба не утратили своего научного значения, ценности и значимости и в наше время.

Ключевые слова: творчество, теоретик, литература, ученный, методология, тенденция.

SOME OF THE FEATURES OF THE CREATIVE HERITAGE OF ZARRINKUB

The author of the article explores the scientific legacy of Dr. A. Zarrinkub, revealing the features of the applied methodologies in the study of literature defines the role and place of this outstanding scientist and scholar of modern Iran. According to the author, the study proves once again the originality, the phenomenon of Abdulhusein of Zarrinkub, as an outstanding theorist of literature, a scientist with a very broad Outlook and encyclopedic knowledge, a pioneer in the adoption of new trends and methodologies in modern Persian Iranian studies. Therefore, the work of Zarrinkoub has not lost its scientific meaning, value and significance in our time.

Key words: creativity, theorist, literature, scientists, methodology, trend.

Сведения об авторе: ***Настаран Ибрагимзаде*** – аспирантка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ. E-mail: **neebrahimzade@gmail.ru**

ТАСВИРИ МУШКИЛОТИ ЗАН ДАР РОМАНИ «ПАЛАТАИ КУНҶАКӢ»-И Ф. МУҲАММАДИЕВ ВА «ОСМОНИ БЕКАРОН» («САРА АКАШ»)-И Р. ЯДАВ

М. А. Нурова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷараёни пешрафту камоли адабиёти ҳар миллат иборат аз мачмӯи осори ҳунарӣ ва адабиест, ки вобаста ба муҳити хеш, воқеияти замон, авзои умумии адабиёти ҷаҳон аз зовияҳои мухталиф ба ҳам пайванд доранд ва ҳамин вобастагиву иртиботи миёни онҳост, ки зимни омӯзишу шинохт таҳлилу баррасиҳои тадбиқӣ-қиёсиро тақозо менамояд.

Яке аз мавзӯъҳое, ки дар адабиёти ҳар ду кишвар қобили қиёсу тадбиқ аст, ҷойгоҳи зан дар ҷомеа аст. Ҳарчанд барои ҳеҷ як аз адабу фарҳанги миллат ин мавзӯи тоза нест, вале бархурд бо он дар тӯли таърихи башар дучори таҳаввул аст ва дучори навсонҳои чашмгир шудааст. Аслан ба гунае, ки аз дидгоҳҳои феминистӣ бармеояд, муносибат ба зан ва махсусан зулму ситам ба зан дар ҳар шаклу намуна, ки бошад, хоҳ таҷовузи ҷинсӣ, хоҳ латту кӯб намудан, хоҳ зери чодару фаранҷӣ нигоҳ доштан, натиҷааш ҳосили фарҳанги мардсолорӣ мебошад. Яъне, тибқи он мардон дар ҳама маврид бартар аз занон мебошанд. Воқеан зулму ситам, эҳсоси бартар будан ҳангоме зуҳур мекунаду инкишоф меёбад, ки фард дорои неруву иқтидори ҷисмонӣ, равонӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ бошад. Будани ин имконот барои мард шароитеро фароҳам меоварад, ки ҷинси муқобили худро маҷбур созад, то тибқи хостаҳои ӯ амал намояд. Машҳуртарин навъи зулму ситам ин ранҷу азобҳои хонаводагӣ мебошад. Яъне, дар муҳити хусусӣ. Агар ба дидаи таҳқиқ нигоҳ кунем, ин рухдодҳои нохушоянд миёни афроде рух медиҳад, ки пайвандашон нахуст дар асоси самимияту дӯстдорӣ ба вучуд омадааст. Вале дар ҷомеаҳое, ки бар пояи итоату фармонбардорӣ бино шудаанд зан заифтарин қишри иҷтимоӣ ба шумор меравад. Ӯ ҳақи сухан гуфтан, садо задан, рух боз намудан надорад. Бояд ҳамеша сокиту фармонбардор бошад.

Агар ба тарҳи масъалаи мазкур нигоҳе густурдатар сурат бигирад, равшан мегардад, ки зан дар осори нависандагони тоҷик дар мавқеиятҳои мухталиф, қонуни хонаводагӣ, дар ҷомеа, маҳалли кору

фаъолият тасвир гардидааст. Ногуфта намонад, ки арзёбии масъалаи мазкур аслан дар кишвари мо дар қиёс бо дигар манотиқи Шӯравӣ тафовутҳои чашмгире дорад. Зеро кишвари мо аз зумраи кишварҳое аст, ки он ҷо расму суннатҳои решадору мазҳари хосси зиндагии Шарқӣ ҳукмфармост.

Нависандагоне, ки осорашон барои баррасиву арзёбиҳои қиёсӣ баргузида шудааст, саъй менамуданд, кӯшидаанд дар бозтоби ҷойгоҳи шоистаи зан, арзишҳои инсонии он қаламашон кӯтоҳӣ накунад. Вале азбаски таҳаққуқи ахдоф ҳамеша пайванду иртибот бо дигар аркони ҳастӣ дорад, шароиту муҳити иҷтимоӣ ағлаб хостаҳои эшонро таҳти суол қарор медиҳад. Зиндагии як зан дар маҷмӯъ фарогири масоилу мушкилот, саҳнаву манзараҳои фарҳанг аст ва хушбахтона ҳеҷ гӯшае аз рӯзгори зан дар таълифоти адибони мо пинҳон намондааст.

Ба сифати шоҳид нахуст аз мероси нависандаи маъруф устод Шодравон Ф. Муҳаммадиев пораеро нақл мекунем. Миёни осори нависандаи мазкур романи «Палатаи кунҷакӣ» мавқеи ҷудогона дорад. Нақди тоҷик дар замонаш ба ин шоҳасар баҳои сазовор дода буд. Дар ин роман яке аз дарунмояҳои муҳимму қобили тааммул издивоҷи маҷбурист, ки махсусан дар ҷомеаҳои шарқӣ решаҳои бас амиқ дорад.

Дар ин амри нохушоянд, ки шояд дар ҷомеаҳои дигар низ намунаҳо дошта бошад, ҷониби мазлуб зан қарор мегирад. Зеро ӯ ҳуқуқи эътироз кардан, баёни матлаб намудан надорад. Он чи аз ӯ тақозо мешавад, бидуни қайду шарт пазируфтани фармони волидайн, махсусан падару бародар аст.

Аз сӯйи дигар, дар чунин ҷомеаҳое метавонанд дучори чунин саҳнаи мазлумона гарданд. Ҷойи басо таассуф аст, ки ҳарчанд аз ҳазораи сеюми таърихи инсоният беш аз як даҳа мегузарад, вале ин расми дерсолу сахтҷони ҷомеаи шарқии мо то ба ҳол зинда аст ва дар бархе аз манотиқи кишвар ҳузури ниҳоят пурранг дорад. Издивоҷи маҷбурӣ: амале, ки зимни он озодиҳои фардии бозигарони ин саҳна комилан пушти по зада мешаванд. Хоҳиш, ният, андеша, эҳсосу авотифи ҷонибҳо барои фармоишгарони ин амри иҷборӣ ҳеҷ аҳамияте надорад. Такяи онҳо бар суннату анъанаҳои муравваҷ аст. Яъне, пешгузаштагони мо чунин одате доштанд ва мо низ бояд онро риоят кунем. Ин амал чи паёмадҳое хоҳад дошт, барои ҳидоятгарон ҳеҷ арзише надорад. Иброҳим яке аз шахсиятҳои муҳимми «Палатаи кунҷакӣ» маҳз бо ҳамин тариқ аз рӯйи расму ойин хонавода бунёд мекунад, вале… «Ҳазорон сол аҷдодаш ба ҳамин ойин хонадор шуда, рӯз гузаронидаанд. Ҳеҷ кадоми онҳо аз бадбахтӣ ғуссамарг нашудааст. Иброҳим ба дастури қадим хонадор шуд ва расо пас аз як сол аз зани никоҳияш ҷудо шуд» [3, 25].

Тааҷҷуб ин аст, ки дар аксар маворид дастандаркорони чунин аъмоле намояндагони қутбҳои мухталифанд. Яъне, яке комилан побанди расму ойинҳои марсум аст ва адами муроот аз онҳо барояш амрест дарку тасаввур ношуданӣ. Тарафи дигар, ҳарчанд зеҳни равшану ҷаҳонбинии пешрафта дорад, вале ба иҷрои амре дастур медиҳад, ки нораво буданаш барояш собит аст. Воқеан пайравӣ, бастагӣ ба бархе аз ойинҳои қадим, ки бесуд ва гоҳо зиёноваранд, дар қиболи таҳаввулоти замонӣ муқовимати шадид доранд ва аз зеҳн поккорӣ намудани онҳо ниҳоят мушкил аст: «Агар маҳсули боқимондаҳои урфу одати феодалӣ ин ҳолро ба эътибор бигиранд, яъне ба назар бигиранд, ки модари «қафомонда» ва бародари пешқадамаш забон як карда ӯро маҷбурӣ ба хеши худашон хонадор карданд ва сабабгори носозии оилавиашон гардиданд» [3, 114].

Таслиму фармонбардори расмҳои пешин будани бархе аз мардум қаҳрамони достонро дар шигифт меорад. Мехоҳад иллати ин побандии атрофиёну наздиконро бидонад. Талош меварзад дарк намояд, ки замоне инсонҳо чунин таслиме мегиранду, наздиконро барои издивоҷи зӯракӣ маҷбур месозанд, далелашон чист? Чи чизе эшонро бимзада мекунад? Чаро наметавонанд аз чаҳорчӯби дерсол қадаме фаротар гузоранд. Ба ин андешаи ботинии қаҳрамони «Палатаи кунҷакӣ» таваҷҷуҳ кунем: «Бародар талаб мекунад, ки дарди дилашро гуфта диҳад. Чиро гӯяд? Чи тавр гирифтори ишқи Хиромон шуданашро. Магар ҳамин бародараш набуд, ки бахсу мунозираи бутун-бутун ташкилотҳо, маҳаллаҳо, гурӯҳ-гурӯҳ одамонро ба осонӣ ҳал карда метавонисту носозиеро, ки дар оилаи додараш буд, ба ҷойи бартараф кардан мураккабтар менамуд. Магар ҳамин марди хирадманд, ҳамин ходими маъруфу машҳури идораи корҳои дохилии республика рафиқ Ҳамроҳ Олимӣ набуд, ки бо заҳмати модари парешон аз як гиребон сар бароварда Иброҳимҷонро зӯран ба хеши худашон хонадор карданд? Ҳар боре ки Иброҳимҷон баҳонае ёфта тӯйро ба таъхир андохтанӣ мешуд, сахт карда мегуфт:

-Бас, шаш-ҳафт сол интизор шудем, ки арӯс меёбӣ, натавонистӣ шер. Акнун шер ба гапи модар гӯш кун.

«Ба гапи модар гӯш кун» мегуфту гапи худашро мегузаронд. Барои он ки Иброҳимҷон ба зани ёфта додаатон зиндагӣ намекунам, бародараш қариб ҳар рӯз ӯро аз ҳаллочӣ мегузаронид» [3, 87].

Издивоҷи маҷбурӣ, ки перомунаш баҳс шуд, зимнан ба яке аз ҳодтарин масъалаи дигар, никоҳи хешовандӣ пайванд мехӯрад, ки намунааш дар мисоли болоӣ омадааст. Номуносиб, нораво, хатарнок будани чунин никоҳе кайҳост, ки аз ҷониби муҳаққиқон исбот гардидааст. Шояд никоҳи хешовандӣ, гоҳо маҷбурӣ набошад, вале бехабарӣ, бемаърифатии аксар боис мегардад, ки гурӯҳе ба гирдоби бадтарин пайёмадҳои чунин никоҳе биафтанд. Дар пораи мазкур ҳарчанд аз ҷониби ровӣ матлаби равшане перомуни он зикр намуда, вале худи ибораи «ба хеши худашон» тааммулбарангез аст.

Яке аз муҳаққиқи саршиноси Ҳиндустон, ки асари нақди арзишманде перомуни сабку ҳунари нависандагии Рабиндра Ядав навишта, дар атрофи масъалаи мазкур, яъне никоҳи маҷбурӣ андешаҳои

судманде баён медорад. Номбурда дидгоҳҳои хешро зимни таҳлилу арзёбии зиндагии яке аз қаҳрамонони Рақандра Ядав Самар («Осмони бекарон») баён менамояд. Самар мардест аҳли мутолиаву равшанфикр, ӯ ҳаргиз ҷонибдори он нест, ки дар ҷомеаи суннатии онҳо занҳо чодарпӯш бошанд. Вале ба хотири он ки волидайн ва бародарони худро наранҷонад ва ба суннатҳои зерин эҳтиром гузорад, ҳамсараш Прабхуро накуҳиш месозад, то чодар ба сар андозад. Барои Самар возеҳ аст дар ҷомеае мисли Ҳиндустон тибқи суннатҳои роиҷ зан бояд мутеъ ва фармонбардори дархостҳои шавҳар бошад ва марде, ки аз ин расму анъанаҳо пайравӣ менамояд, зиндагии хешро бар мабнои онҳо сохтааст, бояд шеваи хонаводагии хешро бар асоси онҳо бунёд намояд. Таҳаввулоти сиёсии давр ин ки дар ҷомеа расман баробарҳуқуқии зану мард эълон шуда, камтарин таъсире дар мафкураи шахшудаи Самар надорад.

Муҳаққиқи ёдшуда қайд менамояд, ки иллати дигари низоъҳои хонаводагӣ беҳуқуқии занон дар масъалаи интихоби ҳамсар бар асоси хоҳиши шахсист. Сонаване Чандрабҳана аз қавли Рачендра Ядав чунин менигорад: «Ин қиссаи танҳоӣ то кай ҳақ будани худро собит месозад? То тӯй касе фикр ҳам накард, ки розигии Самарро пурсад. Шояд ҷавонон дилдодаҳои худро доштанд? Магар онҳо чунин қадами волидайнро фаҳмида метавонанд? Чунин ҳолат Самарро низ думболагир аст. Самар суханро аз он хусус, ки тӯй шудан намехоҳад, шурӯъ кард, вале касе ба суханаш гӯш накард. Илова бар ин, таҳқир ва дашном ҳам шунид» [4, 2].

Тавре ки дида мешавад, тарҳи масъала дар матни асари ҳарду нависанда шабоҳати комил доранд, вале ба андешаи мо чи дар мисол аз матни точикӣ ва чи аз матни ҳиндӣ ҳадафи аслӣ танҳо инъикоси зан ва ҷаҳони он нест, балки дар радифи тарсими он тааммулу андеша атрофи аркону заминаҳои устувору расму суннатҳои қарнҳо шаклгирифта ва дар хуну пӯсти мардум нишаста аст. Дар тасаввури суннатии мардуми точик зан-мардум дар қиёс ба мард ҷойгоҳи нозиртаре дошт. Дар адабиёт ва миёни халқ аз занон ҳамчун «мушти парзада», «хонагӣ», «сиёҳсар» ва ғайра ёд менамуданд, ки ин худ гувоҳи мавқеияти ҷамъиятии он буд.

Ҷолиб ин аст, ки мисолҳои мазкур аз нигоҳи замонӣ низ тафовути зиёд доранд. Дар навиштаи Р. Ядав тасвири масъала ба нимаи дувуми қарни XX рост меояд. Яъне замоне, ки кишвар пас аз солҳои тӯлонии муборизаву пайкор соҳиби истиқлолу озодӣ мегардад. Бар хилофи он дар романи «Палатаи кунҷакӣ» ин мавзӯъ замоне матраҳ мегардад, ки аз умри ҷомеаи Шӯравӣ, ки нахустин иқдомаш эъломи озодӣ ва баробарии мардону занон аст, беш аз ҳафт даҳсола сипарӣ шудааст ва занон гӯё саросар ба ҳуқуқҳои ростини хеш даст ёфтаву мавқеияти хешро дар ҷомеа истеҳком бахшидаанд. Вале шеваи тасвири масъала аз сӯйи нависанда ба гунаест, ки ба дигарсон будани воқеияти рӯзгор, таблиғ будани гуфторҳои мавҷуд ишора мекунад. Зеҳни халлоқи нависанда дар пайи шинохти заъфу нотавониҳои маънавии занон ва омилҳои иҷтимоии он аст, ки хориву золимӣ ва бекадрии занонро сабабгор мегардад. Вале роҳи ин шинохту маърифат, ки дар ботини нависанда масиру қаламрав дорад, ниҳоят ноҳамвору печида аст. Магар масъалаҳое, ки чунин тасаввуротро барои мавқеияту ҷойгоҳи зан фароҳам овардаанд, оё ҳамагӣ ба замон тааллуқ мегиранд. Ё магар гуноҳи пешиниён чунин аст, ки ниҳолеро бо чунин самари талх дар замини бовархо коридаанд? Оё дар рафъи мушкилоти имрӯза, масъалаи зан, худи инсонҳо дар замони муосир нақше надоранд. Ровии «Палатаи кунҷакӣ» дар ин замина андешаву дидгоҳҳои ниҳоят амиқ дорад. Раванди дуру дароз ва пурбори таърихи башарӣ, дастёбиҳои илмиву фаннии инсон, дигаргун шудани мазҳари зиндагӣ, камолоти азими васфношуданӣ, кашфиётҳои тозатарин ба моҳу дунёи пурнақши он зеҳни адибро муталотум месозад. Вале аз сӯйи дигар, карахту берӯҳ будан, нотавонии вай зимни тасимигириаш дар сари масоиле мисли зану мақоми иҷтимоиаш вайро сардаргум месозад (Самар, қаҳрамони Р. Ядав). Сабаби раҳоӣ, тарки ин худиву одати дар хун нишастаро наметавонад пайдо кунад. Барои асру замоне, ки дар «Палатаи кунҷакӣ» ва ё «Осмони бекарон» мунъакис гашта, сухан аз муҷриму гунаҳкори доимӣ, яъне, пасмандаҳои замони гузашта, ҷамъияти феодалӣ, дам назадан, ҳама айбро ба гардани замони гузашта бор намудан маъмул шудааст. Вале чунин тарзи инъикос барои ровӣ қобили пазириш нест. Ӯ ба зарфияту тавони зеҳнии инсон ақлу хирадаш нигоҳи дигар дорад. Ин неруи ботиниву зотӣ набояд ба осонӣ пазирандаи будиҳо бошад, балки посухи дигареро, роҳи ҳалли тозаеро бояд ҷустуҷӯву пайдо намояд. Тамоми мушкилотро ба дӯши пояҳои пешин бор кардан, гурез аз масъулият як навъ худхоҳӣ ва гоҳо буздиливу тарсуӣ, камзарфиву камхирадист.

Воқеан дидгоҳу тавсифи нависандаҳои мазбур ва назаргоҳҳо перомуни мавзӯи матруҳа андешабарангез аст. Аз нигоҳи адабиётшиносии тадбиқӣ мо ин ҷо унсуреро пайдо намудем, ки асос барои таъсирпазирии яке аз дигаре бошад. Вале аз сӯйи дигар масъалае, ки сархати осори он ду қарор гирифта, қобили қиёсу арзёбист ва моли ҳалоли мазҳари зиндагии инсонӣ, вуҷуди ҳамин мушкил аст, ки ҳушу зеҳни ҳунармандро ба худ во мекашад ва ӯро ба тааммулу андеша, дастёбӣ ба шеваҳои бурунрафт бармеангезад. Ба дигар сухан, дастгоҳи равонии таҳлилгарӣ ӯро ба кор меандозад. Ҳарчанд ангезаи ин таҳлилгарӣ густурдаву доманадор нест, вале дар матни зиндагии инсон мубрамият, чеҳраи шохис ва бозофарин дорад. Онро намешавад нодида гирифт. Наметавон бидуни таваҷҷуҳ аз пешаш гузашт.

Раванди ҳастӣ исто нест. Ҳама чиз дар ҳалли ҳаракату ҷунбиш, таҳаввулу дигаргунӣ аст. Пас, ин саҳнаи зиндагӣ ҳам наметавонад тағйирнопазир бошад.

АДАБИЁТ
1. Жирмунский В. М. Байрон и Пушкин / В. М. Жирмунский. - Л.: Наука, 1978. –424 с.
2. Жирмунский В. М. Сравнительное литературоведение. Восток и Запад / В. М. Жирмунский. - Л.: Наука, 1979. –495 с.
3. Муҳаммадиев Ф. Романҳо ва ҳикояҳо. Ҷ. 3. / Ф. Муҳаммадиев. - Душанбе: Адиб, 1991. – 384 с.
4. Сонаване Чандрабҳану. Раҷҷендра Ядав–прозаик / Сонаване Чандрабҳану. – Ҷайпур, 1982. – 160 с.
5. Rajendra Yadav. Sara akash (Осмони бекарон) / Rajendra Yadav. – Dilli, 1960.

ТАСВИРИ МУШКИЛОТИ ЗАН ДАР РОМАНИ "ПАЛАТАИ КУНЧАКИ"-И Ф. МУХАММАДИЕВ ВА "ОСМОНИ БЕКАРОН-И Р. ЯДАВ

Яке аз мавзӯъҳои адабиёти татбиқӣ, ки диққати мухаққиконро ҷалб мекунад - ҷойгоҳи зан дар ҷомеа мебошад. Новобаста ба он, ки дар адабиёт ва фарҳанги ҳар ду халқият ҳам ин мавзӯи нав нест, дар ташаккули даврони таърихии инсоният ин мавзӯъ табдил меёбад ва дар тағаввул мебошад.

Мавзӯи мазкур дар мисоли романи "Палатаи кунчакӣ"-и нависандаи тоҷик Ф. Муҳаммадиев ва романи "Осмони бекарон"-и нависандаи адабиёти муосири ҳиндӣ Р. Ядав таҳқиқ шудааст.

Калидвожаҳо: мушкилоти зан, романи тоҷикӣ ва ҳиндӣ, адабиёти татбиқӣ, раванди таърихӣ, адабу фарҳанг.

ОПИСАНИЕ ПРОБЛЕМ ЖЕНЩИН В РОМАНЕ «УГЛАВАЯ ПАЛАТА» Ф. МУХАММАДИЕВА И «НЕОБЪЯТНОЕ НЕБО» («САРА АКАШ») Р. ЯДАВА

Одна из тем сравнительной и сопоставительной литературы, заслуживающее особое внимание исследователей - это определение места женщины в обществе. Несмотря на то, что эта тема не является новой в литературе и культуре этих двух народов, однако сталкиваясь с ней на протяжении истории человечества она развивается и преобразовывается.

Данная проблема рассматривается на примере романа «Угловая палата» таджикского писателя Ф. Мухаммадиева и романа «Необъятное небо» современного писателя хинди Р. Ядава.

Ключевые слова: проблема женщин, таджикский роман и роман хинди, сопоставительная литература, история, литература и культура.

DESCRIPTION OF WOMEN'S ISSUES (PROBLEMS) IN THE NOVEL "CORNER HOUSE" (“PALATAI KUNJAKI”) F.MUHAMMADIEV AND "IMMENSE SKY" OF (“SARA AKASH”) R. YADAV

One of the relative and comparative literatures deserves special attention of researchers - this definition of the place of women in society. In spite of, that this topic is not new in the literature and culture of the two people however faced with it on throughout the history of humanity it growth and convert.

This problem is consider on the example of the novel "Corner house" of Tajik writer F. Muhammadieva and the novel "Immense sky" modern Hindi writer R. Yadav.

Key words: problem of women, tajik novel and hindi novel, comparative literature, history, literature and culture.

Сведения об авторе: ***М. А. Нурова*** - доцент кафедры индийской филологии Таджикского национального университета.
Телефон: **(+992) 909-00-92-62**

МУЛОҚОТИ МАВЛОНО ЯЪҚУБИ ЧАРХӢ БО ХОҶА УБАЙДУЛЛОҲИ АҲРОРИ ВАЛӢ ДАР МУЛКИ ЧАҒОНИЁН (ҲИСОРИ ШОДМОН)

Бурҳон Сайфиддинов
Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов

Мавлоно Яъқуби Чархӣ аз бузургони тариқати нақшбандия буда, дар ривоҷу равнақ ва густариши ин тариқат дар ҳудуди Ҳисори Шодмон хидмати шоиста кардааст. Яъқуби Чархӣ ҳамчун донишманду орифи бузурги тоҷику форс шинохта шуда, ба зиёрати ин орифи бузург шахсиятҳои забардаст аз Ҳисори Шодмон дидан кардаанд. Мавлоно Яъқуб ибни Усмони Чархӣ дар нимаи дуюми асри XV дар деҳаи Чархи Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар оилаи рӯҳонӣ таваллуд шудааст. Ӯ баъди анҷоми таҳсилоти ибтидоӣ барои идомаи илмомӯзӣ ба Ҳирот, ки дар он замон маркази бузурги илму адаб ва тамаддуни замон буд, меравад. Вай илмҳои замонаашро аз худ карда, ҳамзамон, ба ҷараёни Нақшбандия, ки дар он замон хеле ривоҷ ёфта буд, пайваста, осори пирони ин тариқат, аз қабили Боязиди Бастомӣ, Абдуллоҳи Ансорӣ, Шайх Аттор ва дигаронро аз бар намудааст.

Яъқуби Чархӣ ҳамчун шогирди вафодори Хоҷа Баҳоуддин барои равнақ ва интишори таълимоти Нақшбандия бо раҳнамоии устоди худ ба сарзамини Чағониён-водии Ҳисори Шодмон раҳсипор мегардад. Вай дар ин диёр илму дониш, Қуръон, ҳадисҳои Пайғамбари ислом (с) ва моҳияти тариқати Нақшбандияро талқин намуда, аз рӯйи фаҳму фаросати худ дар дилу дидаи мардум ҷо мегирифт.

Мавлоно Яъқуби Чархӣ дар яке аз деҳаҳои ин сарзамин маскан гирифта, то охири умр дар он ҷо зиндагӣ кардааст. Ин деҳа аз ҳамон давра ба Ҳазрати Мавлоно мансуб буда, ҳанӯз аз замони зиндагии Мавлоно Яъқуби Чархӣ шуҳратёр гардида, ободу сабзу хуррам буд ва мардум аз ҳар гӯшаву канор барои равшан намудани чароғи диёнати худ ба зиёрати Яъқуби Чархӣ меомаданд ва то ба имрӯз яке аз марказҳои ободу осоишта ва зиёратгоҳи ихлосмандон мебошад.

Беш аз 500 сол аст, ки аҳли донишу фарҳанг аз ин ганҷинаи бебаҳои илму ирфон – мероси пурбаҳои Яъқуби Чархӣ баҳравар гашта, нусхаҳои зиёди он дар китобхонаҳои давлативу шахсии мардуми маорифпарвари тоҷик маҳфуз аст.

Доир ба бузургии Мавлоно Яъқуби Чархӣ ва мавқеи ҷойгиршавии қабри ӯ донишманди тавонои Эрон Саид Нафисӣ чунин иброз доштааст:

«Яъқуби Чархӣ. Насаби ӯро Сурурӣ ҳам навиштаанд. Қабри вай инак дар колхози Ленин дар 5 километри Душанбе пойтахти Тоҷикистон дар водии Чағониён дар ҷоест, ки собиқан шаҳри Ҳисори Шодмон дар он ҷо буда ва баъд ба Ҳисорот маъруф шудааст. Инак асаре аз он шаҳр нест ва танҳо як ҳаммом ва ду мазор аз он мондааст. Қабри писараш Юсуфи Чархӣ, ки ҷонишини падар шуда, тақрибан дар 40 километри Душанбе аст. Дар ҷое, ки инак ба номи Чуртак маъруф аст ва сохтмоне ба сабки қабри Темур дорад ва дар он ҷо дар камари кӯҳ хонақоҳе бисёр бузург кандаанд ва андаруни он чанд ҳуҷра аст…».

Мақому мартабаи Мавлоно Яъқуби Чархӣ то он дараҷаест, ки ба зиёрати турбати бузургвор, масҷиди Мавлоно, дидани қадамгоҳи ашхоси бузург ва шиносоӣ бо осори таърихии ин диёр аз гӯшаву канори дунё меҳмонони зиёде ташриф меоранд.

Доир ба меҳмондӯстию меҳмоннавозӣ, ҳалолкориву меҳнатпазирӣ ва дигар паҳлуҳои ҳаёту зиндагии Мавлоно Яъқуби Чархӣ дар байни мардум ривоятҳои зиёде вуҷуд дорад. Дар гирду атрофи мазори Мавлоно дар соҳили дарёи Кофарниҳон заминҳои васеи ҳосилхез ва обҳои равон зиёд аст. Мавлоно дар ин водии ҳосилхез полезу киштзор ва боғҳои сабзпӯш бино карда буданд ва аз меҳнати пурмаҳсули худ рӯз ба сар мебурданд. Маҳз қисме аз ривоятҳо ба фазилатҳои хуби инсонӣ, меҳнати ҳалол кардан, зиндагии осоишта доштан ва бечорагону фақиронро дастгирӣ намудани Мавлоно бахшида шудааст.

Нақл ҳаст, ки Хоҷа Аҳрор аз Самарқанд барои дидани дидори мубораки Мавлоно Яъқуби Чархӣ меоянд ва хоҳиш менамоянд, ки ӯро дар роҳи тариқати Нақшбандия тарбия намоянд ва фотиҳа диҳанд.

Ҳамчунин, ривоят менамоянд, ки Хоҷа Аҳрор дар назди Мавлоно Яъқуби Чархӣ муддати се сол меистад. Дар ин давра Мавлоно бо Хоҷа Аҳрор суҳбатҳои дуру дароз, радду бадали афкор намуда, фазилат ва мартабаи ӯро месанҷанд. Мавлоно дарк мекунанд, ки Хоҷа Аҳрор камол ёфта, ба дараҷаи Ҳақ расидаанд ва соли 1431 ба ӯ дуои хайр дода, сафари нек орзу менамоянд.

Нақли дигаре ҳаст, ки Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ ба дидори Мавлоно Яъқуби Чархӣ расидаанд. Тахмин меравад, ки ин сафар шояд дар охири умри Мавлоно ба вуқӯъ пайваста бошад. Зеро Абдурраҳмони Ҷомӣ соли 1414 таваллуд шуда, Мавлоно Яъқуби Чархӣ соли 1447 вафот намудааст.

Дар ҳар сурат нақл мекунанд, ки Мавлоно Яъқуби Чархӣ Абдурраҳмони Ҷомиро хеле самимӣ истиқбол намуда, чанд муддат ҳамсуҳбат мегарданд ва ба Ҷомӣ дуои нек дода, роҳи сафед мехоҳанд.

Абдурраҳмони Ҷомӣ ҳангоми рафтан асои худро дар лаби чӯи масҷид ба замин фурӯ менишонанд. Аз даму нафаси бузургвор асо сабзида, як чанори бузурги сербаргу шоха мегардад.

Айни ҳол, дар масҷиди Мавлоно Яъқуби Чархӣ ҳафт чанори бузург месабзад, ки яке аз онҳо чанори Абдурраҳмони Ҷомӣ мебошад. Он чанорҳо мисли бузургворон умри зиёда аз панҷсадсола доранд, ки аз ҳаёту рӯзгори Мавлоно Яъқуби Чархӣ ва Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ қиссаҳои ин ду марди бузургро аз наслҳо ба наслҳо мерасонанд.

Фахриддин Алии Сафӣ дар таърихи фарҳангу адаби интиҳои қарни XV ва нимаи аввали XVI ба ҳайси шоиру нависанда, олиму воиз ва фақеҳу муфассири Қуръон мақоми назаррасе дорад ва ба қалами ӯ осори гаронбаҳое дар ҷанбаҳои мухталифи илму адаб мансуб аст.

«Рашаҳоти айн-ул-ҳаёт» аз ҷумлаи муҳимтарин таълифоти Фахриддин Алии Сафӣ буда, ба қавли худи муаллиф соли 1503, яъне дар синни чилсолагиаш навишта шудааст ва мавзӯи он шарҳи аҳволи бузургони силсилаи Нақшбандияи тасаввуф мебошад. Ин асар аввалин китобе маҳсуб мегардад, ки мунҳасиран дар бораи шарҳи ҳоли бузургони тариқати Нақшбандия баҳс мекунад.

“Рашаҳоти айн-ул-ҳаёт»-и Фахриддин Алии Сафӣ чун сарчашмаи таърихию адабӣ аҳамияти муҳим дорад. Фахриддин Алии Сафӣ дар он роҷеъ ба зиндагиномаи яке аз бузургони тариқати Нақшбандия Мавлоно Яъқуби Чархӣ ду нақл овардааст, ки дар возеҳ намудани шахсияти ин бузургвор хеле муҳимманд ва дар зер матни пурраи яке аз онҳо таҳия гардидааст.

«Зикри мулоқоти ҳазрати Эшон ба хидмати Мавлоно Яъқуби Чархӣ (қаддаса сирраҳу). Ҳазрати Эшон (яъне Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрори Валӣ) мефармуданд, ки аввал бор, ки ба Ҳарӣ мерафтам, ба Чиҳилдухтарон расидам. Бозаргони бисёр боҷамол бар дари работ нишаста буд. Чунин фаҳм кардам, ки ба тариқи хоҷагон (қаддасаллоҳу арвоҳуҳум) машғул аст. Пурсидам, ки ин тариқа аз кадом азиз ба шумо расидааст, чунончи тариқаи мардуми бозор ва туҷҷор мебошад.

Филҳол зоҳир карду гуфт:

- Азизе аст дар Ҳалғату аз хулафои ҳазрати Хоҷа Баҳоуддини Нақшбанд (қаддаса сирраҳу), ки эшонро Мавлоно Яъқуби Чархӣ мегӯянд. Ин нисбат аз эшон ба ман расидааст.

Ва баёни фазоил ва шамоили эшон кард ва дар он басо муболиға намуд.

Хостам, ки аз ҳамон ҷо муроҷиат кунам, баъд аз он ба мулозамати Мавлоно Яъқуб шитобам. Ба Ҳарӣ рафтам ва он ҷо муддати чаҳор сол маскан афтод. Ва дар хидмати шайх Баҳоуддини Умар дар нигоҳдошт эҳтимоми тамом доштанд. Баъд аз чаҳор сол ба ҷониби Ҳалғату равон шудам. Чун ба вилояти Чағониён расида шуд, ба ҷиҳати заъф ва беморӣ, ки ориз шуда буд, муддати бист рӯз таби сармо кашида будам, натавонистам, ки зуд аз он ҷо берун оям. Ва баъзе мардум дар навоҳии Чағониён ғайбати хидмати Мавлоно Яъқуби Чархӣ бисёр карданд. Ва дар ин муддати беморӣ ба сабаби шунидани суханони парешон футури азим дар доияи мулоқот бо эшон воқеъ шуд.

Охируламр, бо худ гуфтам: «Ин миқдор масофати баъида қатъ кардам, нек набошад, ки эшонро мулоқот накунӣ».

Чун рафтаму эшонро дидам, бисёр илтифот намуданд ва аз ҳар боб суханон фармуданд. Ва чун рӯзи дигар ба мулозамати эшон расидам, бисёр-бисёр ғазаб карданд ва ба хушунату дурушти пеш омаданд. Ба хотир омад, ки ғазаби эшон ба сабаби истимои он ғайбат буд ва футуре, ки ба сабаби он шуда буд. Агарчи тасреҳ накарданд, лекин гуфтанд, ки саҳл набошад, ки касе ояд ва касеро пеш аз ду моҳ набинад.

Ҳазрати Эшон фармуданд: маро яқин шуд, ки сабаби ғазаби эшон истимои ғайбат ва он футур буд дар мулозамат. Баъд аз он соате боз ба тариқи лутф пеш омаданд ва илтифоту иноят бисёр намуданд ва кайфияти мулоқоти худро ба ҳазрати Хоҷа Баҳоуддин (қаддаса сирраҳу) баён фармуданд. Ва баъд аз баёни кайфияти мулоқот ба ҳазрати Хоҷа даст дароз карданд, ки «Биё байъат кун». Табиати бар ман гирифтани дасти эшон иқбол накард, аз он ҷиҳат ки бар пешонии мубораки эшон баёзе буд мушобеҳи маразе, ки муҷиби нафрати табиат мебошад.

Эшон кароҳати табиати маро дарёфтанд ва дасти худро ба таъҷил кашиданд. Ва ба тариқи халъу лабс табдили сурати худ намуда, ба сурате зоҳир шуданд, ки ихтиёр аз дасти ман бирафт. Наздик шуд, ки бехудона бар хидмати Мавлоно часпам.

Эшон боз дасти худро дароз карданд ва фармуданд, ки ҳазрати Хоҷа Баҳоуддин (қаддаса сирраҳу) дасти ман гирифта буданд ва фармуданд, ки дасти ту дасти мо аст. Ҳар кӣ дасти ту гирифт, дасти мо гирифт. Дасти афтода Хоҷа Баҳоуддин мегиранд. Бетавакқуф дасти Мавлоно Яъқуброро гирифтам. Баъд аз таъзими тариқаи хоҷагон (қаддасаллоҳу арвоҳаҳум) бар ваҷҳи нафӣ ва исбот, ки онро вуқуфи ададӣ гӯянд, хидмати Мавлоно Яъқуб фармуданд, ки он чи аз ҳазрати Хоҷаи Бузург (қаддаса сирраҳу) ба мо расидааст, ин аст. Агар шумо ба тариқи ҷазаба толибонро тарбият кунед, ихтиёр шуморост. Гӯянд, ки баъзе асҳоб аз хидмати Мавлоно Яъқуб (қаддаса сирраҳу) пурсиданд, ки толиберо, ки ин замон тариқа гуфтед, чӣ гуна буд, ки фармудед, ки ихтиёр шуморост, агар ба ҷазаба тарбият кунед? Хидмати Мавлоно фармуданд, ки толиб инчунин мебояд, ки пеши муршид ояд, маҷмӯи умур муҳайё карда бувад. Ҳамин мавқуфи иҷозат бувад, ӯро қуввати ҳар чи гӯянд, ҳаст.

Ҳазрати Мавлоно Нуриддин Абдурраҳмон (қаддаса сирраҳу) дар «Нафаҳот-ул-унс» навиштаанд, ки чунин истимоъ афтодааст, ки хидмати Мавлоно Яъқуб фармудаанд, ки толибе, ки суҳбати азизе меояд, чун Хоҷа Убайдуллоҳ мебояд омад. Чароғ муҳайё сохта бувад ва равған ва фатила омода карда, ҳамин гӯгирде ба он мебоист дошт.

Ҳазрати Эшон мефармуданд, ки хидмати Мавлоно Яъқуб (алайҳирраҳма) иҷозат хостам, тариқаҳои хоҷагонро (қаддасаллоҳу арвоҳаҳум) ба тамом баён карданд. Ва чун ба тариқи робита расид, фармуданд: «Дар гуфтани ин тариқа даҳшат накунӣ ва ба мустаъидон бирасонӣ».

Ҳазрати Эшон мефармуданд, ки хидмати Мавлоно Яъқуб (алайҳирраҳма) инсоф медоданд, мефармуданд, ки тариқе, ки аз ҳазрати Хоҷа Баҳоуддин (қаддаса сирраҳу) ба мо расида, зикр аст. Агар касе ба тариқи ҷазиба тарбият метавонад кард, ба бисёр хуб аст, мебояд кард.

Ҳазрати Эшон мефармуданд, ки чун аз хидмати Мавлоно Яъқуб (алайҳи-р-раҳма) иҷозат хостам, тариқаҳои хоҷагонро (қаддасаллоҳу арвоҳаҳум) ба тамом баён карданд ва чун ба тариқи робита расид, фармуданд: «Дар гуфтани ин тариқа даҳшат накунӣ ва ба мустаъидон бирасонӣ».

Иқтибоси ду пораи мазкур, ки аз китоби «Рашаҳоти айн-ул-ҳаёт»-и Фахриддин Алии Сафӣ гирифта шудааст, воқеан аз бузургии мақому мартабаи Мавлоно Яъқуби Чархӣ дар байни бузургон ва пайравони маслаки Нақшбандия гувоҳӣ медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Ботурхони Хилъатпури Валихоҷа. Хоҷа Аҳрори Валӣ / Ботурхони Хилъатпури Валихоҷа. - Душанбе, 2000.
2. Мавлоно Фахриддин Алӣ бинни Ҳусайн Воизи Кошифӣ. Рашаҳоти айн-ул-ҳаёт; бо муқаддима ва тавзеҳот ва ҳавошӣ ва таълиқоти доктор Алӣ Асғар Муъиниён / Мавлоно Фахриддин Алӣ бинни Ҳусайн Воизи Кошифӣ. - Теҳрон.
3. Мавлоно Яъқуби Чархӣ кист? Замимаи мақолаи «Тоҷикистон». - Душанбе, 1992.
4. Осори мунтахаби Хоҷа Аҳрор ва пайравонаш. - Душанбе, 2004.
5. Б. Сайфиддинов. Фахриддин Алии Сафӣ ва «Латоиф-ут-тавоиф»-и-ӯ / Б. Сайфиддинов // Нури маърифат. - Хуҷанд, 2004.
6. Тафсири Яъқуби Чархӣ; таҳия ва тасҳеҳи С. Маҳмадуллоҳ. - Душанбе, 2006.
7. Энсиклопедияи адабиёт ва санъат. Ҷилди 2. - Душанбе, 1989.
8. Энсиклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 8. - Душанбе, 1988.

МУЛОҚОТИ МАВЛОНО ЯЪҚУБИ ЧАРХӢ БО ХОҶА УБАЙДУЛЛОҲИ АҲРОРИ ВАЛӢ ДАР МУЛКИ ЧАҒОНИЁН (ҲИСОРИ ШОДМОН)

Дар мақола масоили таъсирпазирии яке аз сӯфиёни маъруфи нимаи дуюми асри XV ва оғози асри XVI Мавлоно Яъқуби Чархӣ ба афкори адабии даврони худ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф дар натиҷаи таҳлили образи Яъқуби Чархӣ дар китоби Алӣ Сафӣ хусусиятҳои характер , сифатҳои ахлоқӣ-маънавии Яъқуби Чархиро ошкор кардааст.

Калидвожаҳо: Мавлоно Яъқуб иЧархӣ, сӯфӣ, таҳлили ,Хоҷа Убайдулло Аҳрорӣ, сифатҳои маънавӣ – ахлоқӣ, афкори адабӣ.

ВСТРЕЧА МАВЛОНО ЯЪКУБИ ЧАРХИ С ХОДЖА УБАЙДУЛЛОХ АХРОРИ ВАЛИ В ПРОВИНЦИИ ЧАГОНИЁН (ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЕ)

В статье рассмотрена проблема влияния одного из суфийских личностей второй половины XV и начала XVI веков Мавлоно Яъкуба Чархи на литературную мысль своей эпохи. Автор в результате анализа образа Яъкуби Чархи в книге Али Сафи раскрывает особенности характера, моральные и духовные качества Яъкуба Чархи.

Ключевые слова: Мавлоно Яъкуб Чархи, суфий, анализ образа, Ходжа Убайдулло Ахрори, моральные и духовные качества, литературная мысль.

THE MEETING OF MAWLANA YA'QUB CHARKHI WITH KHOJA UBAIDULLOH AHRORI VALI IN THE LAND OF CHAGHONIYON (HISORI SHODMON)

The article considers the problem of the influence of one of the Sufi personalities of the second half of XV and beginning of XVI centuries Mavlono Javcub Charkhi on the literary thought of his era. The author of the analysis of the image of Akubi Charkhi in the book Ali Safi reveals the features of character, moral and spiritual qualities Javcub Charkhi.

Key words: Mavlono Jaycub Charkhi. the Sufi, the analysis of the image, Hodge, Ubaidullo Ahrari, moral and spiritual qualities, and literary thought.

Сведения об авторе: ***Б. Сайфиддинов*** - проректор по учебной части Таджикской национальной консерватории им. Т. Сатторова. Телефон: **(+992) 918-65-22-35**

ТАҲҚИҚ ВА ШИНОХТИ ШЕЪР АЗ НИГОҲИ ШИБЛИИ НУЪМОНӢ

З. Ҳамроқулова
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Адабиёти форсӣ-тоҷикӣ қарнҳост, ки диққати аҳли суханро ба худ ҷалб намуда, бо равонию содагӣ ва маънии латиф дили ҳазорон ҳаводорони каломи мавзунро тасхир намудааст. Ашъори дилнишини шоирони форсизабон дар рушду нумуи фарҳанги башарӣ саҳми босазою нотакроре дошта, ихлосмандони ин назми оламгир дар ҳама давру замон роҷеъ ба мазмуну маънӣ ва моҳияти ашъори ноби форсии тоҷикӣ андешаву ақидаҳои гуногуни ҷолиб иброз намудаанд. Ноқидону суханшиносон шеърро аз ҷанбаҳои мухталиф мавриди нақд қарор дода, дар ин бора осори фаровон ва арзишмандеро аз худ мерос гузоштаанд.

Чун сухан дар бораи шеър меравад, саволе ба миён меояд, ки оё ҳар каломи мавзунро метавон шеър хонд? Дар адабиётшиносии асримиёнагии тоҷик шеър каломи маънавӣ ва воситаи барангехтани эҳсосот ва ҷӯшу хурӯши қалби инсонӣ фаҳмида мешуд. Агар ба маънои луғавии калимаи «шеър» назар андозем, дар «Ғиёс-ул-луғот» он ба маъниҳои «дарёфтан», «донистан» ва «маърифати чизҳои нафис» баён шудааст [4, 464]. Аз ин бармеояд, ки шоир шахси доно ва аз кулли ҳикматҳои зиндагӣ огоҳ буда, ҳикматро хеле моҳирона дар либоси бисёр зебову нафис ва муносиб тасвир намуда, ба хонанда мерасонад. Дар осори шоирону нависандагони классик, ба мисли «Китоб-уш-шеър»-и Абӯалӣ ибни Сино, «Эҳсоъ-ул-улум»-и Абӯнасри Форобӣ, «Қобуснома»-и Унсурулмаолии Кайковус, «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ, «ал-Муъҷам»-и Шамси Қайси Розӣ, «Меъёр-ул-ашъор»-и Хоҷа Насируддини Тӯсӣ, «Рисолаи арӯз»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ, инчунин, дар «Шеър-ул-Аҷам ё таърихи шеър ва адабиёти Эрон»-и донишманди машҳури ибтидои қарни бистуми кишвари Ҳинд Шиблии Нуъмонӣ ва чанде дигарон низ, масъалаҳои умумии назарияҳои адабӣ, шеъру шоирӣ ва сабабҳои бартарии назм бар наср фикру ақидаҳои ҷолиб баён шудаанд.

Тавре ки аз таълимоти мутафаккирон ва донишмандони ашъори форсии тоҷикӣ бармеояд, тамоми фаъолияти инсонӣ аз идрок ва эҳсос сарчашма мегирад. Омӯзишу пажӯҳиш ва инкишофи тамоми соҳаҳои илму дониш натиҷаи амали идрок буда, зери таъсири воқеаи ҷолибе эҳсосоти инсонӣ таҳрик меёбад. Дар натиҷа, тамоми вуҷуди инсонро шодиву сурур ё маҳзуниву парешонӣ фаро мегирад. Ва агар ин ҳиссиёти қалбӣ бо сухани мавзун ва маънии олӣ ифода ёбад, шеър мегардад. Дар мавриди шинохти шеър, дарки моҳияту унсурҳои он ва муҳиммоти шоирӣ, аллома Шиблии Нуъмонӣ (1857-1914) дар асари машҳури худ «Шеър-ул-Аҷам» андешаҳои ҷолиб иброз намудааст. Шиблии Нуъмонӣ барои фаҳмидани ҳақиқат ва моҳияти ашё, табиат ва олами моддӣ ҳар як узви инсонро вобаста медонад. Масалан, вазифаи идрок аз назари муҳаққиқ дар он зоҳир мегардад, ки мо тавассути он ашёи гирду атрофро маълум менамоем ва дар бораи онҳо иттилоъ пайдо мекунем. Яъне, идрок аз таҳқиқ ва инкишофи донишҳо оид ба шинохти ашё иборат буда, сабаби ба вуҷуд омадани фаҳмишҳои

умумӣ мебошад. Аммо эҳсос танҳо дар натиҷаи воқеаи муассире зуҳур мекунад ва боиси фаъол гаштани ҳолатҳои масрурангез ё ғамангез мегардад. Ба василаи барангехтани эҳсосот неруи тахайюли инсонӣ аввалин алфозу иборoти мавзунро ба вуҷуд меорад. Яъне, дар бунёди шеър пас аз фаъолгардонии қувваи идрок барангехтани эҳсосот дар нисбати шинохти муҳити атроф боиси ба танзим даромадани алфоз ва иборoти таъсирбахш мешавад. Дар асоси ин раванд Шиблии Нуъмонӣ шинохти мантиқии шеърро тавсиф намуда, дар баробари ин эҳсосотро нисбат ба дигар лавозимоти шеър муҳимтар арзёбӣ менамояд. Ба андешаи аллома Шиблӣ, ҳиссиёти ба чӯшомадаи ҳайвонот ё парандагон бо садоҳо ва ҳаракоти гуногун зоҳир мегардад. Вале ҳангоми мутаассир гаштани эҳсосоти инсонӣ ва ба хурӯш омадани қалб алфоз ва иборoти мавзуне ба воситаи неруи нутқ ҷорӣ мегардад, ки онро Шиблии Нуъмонӣ шеър меномад ва ин фаҳмишро чунин арзёбӣ менамояд: «Каломе, ки эҳсосотро бармеангезад ва онро ба таҳрик меоварад, шеър аст» [11, 4]. Ба андешаи Шиблии Нуъмонӣ тамоми манзараҳои зебои табиат: чашмаҳои хурӯшон, насими форами субҳгоҳон, осмони нилгун, ситораҳои дурахшон, дашту дамани гулпӯш, ки пеши назар ҷилвагаранд, воситаи илҳоми шоирон буда, боиси таҳрики эҳсосоти онҳо ва тавлиди сухани мавзуну зебо мегарданд, асоси шеърро ташкил медиҳанд. Ҳангоми шунидани мусиқӣ ё тамошои тасвири рассоме ба воситаи қувваи сомеа ва босира ҳиссиёти мо таҳрик меёбад, мутаассир мегардад. Дар ин маврид Шиблии Нуъмонӣ бар он ақида меояд, ки танҳо шеър қодир аст ҳам ба сомеаву босира ва ҳам ба зоиқаву ломиса таъсир бахшида, тамоми эҳсосоти моро бедор созад. Хаёлангезии сухан дар ин ҳолат ба тасвир ва тасаввури ҳар гуна маъниофариниҳо боис мегардад. Масалан, Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар ин байт моро маҷбур месозад, ки қувваи эҳсосоти худро бедор сохта, барои дарки маъниҳои тозаи воқеот равона созем:

…Биёр он май, ки пиндорӣ равон ёқути ноб астӣ
Ва ё ҷун баркашида тег пеши офтоб астӣ … [8, 124].

Дар ин мисраъҳо шоир софии майро ба ёқут ва ҷилои онро ба теғе, ки дар партави шуои офтоб медурахшад, ташбеҳ додааст. Матлаб ин аст, ки аз истифодаи санооти бадеӣ ҳангоми хондани шеър чизи набуда ва ё монанд ба он пеши назар таҷассум мегардад.

Ба ақидаи Шиблии Нуъмонӣ, воқеа низ дар бунёди шеър мавқеи муҳим дорад. Дар ин маврид чунин мисоле меорад, ки шахсе агар ҳангоми дидани шер ғурришу чашмони пур аз хашм ва ҳайбати онро бо эҳсосоту алфози муассире баён созад ё сурати воқеаеро дар пирояи тахайюл ороста ба хонанда пешниҳод намояд, ин шеър аст. Ин андешаи аллома Шиблӣ дар мавриди тахайюл бо ақидаи файласуфони Юнони бостон ва мутафаккирони тоҷик Ибни Синову Абӯнасри Форобӣ, ки унсури хаёлро ҷавҳари аслии шеър шумурдаанд, созгор меояд. Масалан, Абӯнасри Форобӣ шеърро натиҷаи муҳокот ва омили аслии онро аз тахайюл медонад. Ӯ чунин мешуморад, ки ақовили шеър агар бо мусиқӣ ҳамроҳ шавад, унсури тахайюл дар онҳо афзунтар хоҳад шуд ва мизони инфиолоти нафс дар баробари асар меафзояд. Ба андешаи Форобӣ, вазн ва мусиқӣ аз омилҳои нахустини тахайюл ба шумор мераванд.

Дар баробари мазмуни баланд шеър дорои вазну қофия, тахайюл, муҳокот, санъатҳои бадеӣ ва дигар аҷзои шеъру шоирӣ мебошад. Оё ин ҳамаро унсурҳои аслии шеър гуфтан дуруст аст? Шамси Қайси Розӣ дар «ал-Муъҷам»-и худ доир ба шеъру шоирӣ ва шартҳои асосии он назарияҳои ҷолибе баён намуда, шеърро каломи мавзун ва мураттаб, мазмуни онро мақсади аввалӣ ва шакли шеърро тобеи мазмун мешуморад. Шеър ҳангоме дилпазир аст, ки оҳанги хаёлангез ва вазн дошта бошад. Ба ин маънӣ донишманди дигар Хоҷа Насируддини Тӯсӣ аз шеър таҷаллии андеша ва хаёлу оҳангро талаб намуда, дар «Меъёр-ул-ашъор»-и худ таърифи шеърро хеле амиқ баён месозад. Ӯ мегӯяд: «Шеър дар назди омма каломест муқаффо ва мавзун, вале дар назари аҳли мантиқ каломест маънавӣ» [6, 29]. Ин таърифи саҳеҳ ва мукаммалест, ки фикру ақидаҳои аҳли мантиқ ва суханшиносонро нисбат ба шеър ба ҳам овард ва минбаъд дар тамоми тадқиқоти донишмандон эътибори баланд пайдо намуд.

Доир ба фикру ақидаҳои ин мутафаккирон мулоҳизаҳо ронда, Шиблии Нуъмонӣ суханеро, ки дорои вазн бошад, ҳанӯз шеър намеҳисобад. Ӯ вазнро дар шеър унсури асосӣ не, балки яке аз ҷузъҳои шеър ва ё омили тахайюл медонад, ки ин ба фаҳмиши файласуфони асримиёнагии тоҷик мувофиқ меояд.

Яке аз унсурҳои асосии дигари шеър, ба ақидаи Шиблии Нуъмонӣ, ин муҳокот аст. Чи тавре ки Ибни Сино қайд намудааст, муҳокот инъикоси табиат мебошад, ки тавассути истифодаи саноати бадеӣ ба вуҷуд меояд. Маънии аслии муҳокот он аст, ки як чиз бо ҳолате тавре тасвир карда шавад, ки сурати аслии он дар пеши назар таҷассум гардад. Барои муҳокот, пеш аз ҳама, ҷузъе аз табиат ва мутобиқати он ба оҳанг ва вазн зарур мебошад, то ки дар тасаввури хонанда он бо рангу ҷилои тоза зуҳур кунад. Албатта, як рассом ё наққош чунин имкониятро надорад. Вале танҳо шоир ва фақат дар шеър қодир аст ин амалро моҳирона, ҷаззоб ва хеле олӣ тасвир намояд. Чунончи:

Нармак-нармак насим зери гулон мехазад,
Ғабғаби ин мемакад, оразӣ он мемазад.
Сунбули ин мекашад, гардани он мегазад,
Гаҳ ба чаман мечамад, гаҳ ба суман мевазад [11, 9].

Бубинед, манзараи баҳор бо чӣ баёни сеҳрангезе ифода ёфтааст. Албатта, тасвири манзараи баҳор, ки ашёи моддист, шояд мушкил набошад, вале таъсир расонидан ба эҳсосоти хонанда ва ворид намудани ӯ ба олами тахайюл, ба фикри мо, амалест мушкилтар. Ҳатто наққоши забардаст наметавонад аз уҳдаи ин кор барояд. Масалан, дар ин шеър:

Насабномаи давлатти Кайқубод,
Варақ бар варақ ҳар сӯе бурд бод [11, 9].

Ин ҷо барбод рафтани хонадони Каёнӣ баъди вафоти Доро бо тахайюли шоир мохирона ба риштаи назм кашида шудааст. Ба ақидаи Шиблии Нуъмонӣ, ба таври мукаммал дар расм ё нақш нишон додани тахайюл ва муҳокот номумкин аст. Дар ин маврид низ, мо мушоҳида менамоем, ки Шиблӣ ҷонибдори андешаҳои мутафаккирони Юнон ва Ибни Синову Форобӣ мебошад. Ӯ мегӯяд: «… ҳақиқат ин аст, ки шоирӣ дар асл номи ду чиз аст: яке муҳокот ва он дигаре тахайюл. Чунон ки аз ин миён яке ҳам ёфт шавад, пас шеър мустаҳақ мешавад, ки онро шеър гӯянд ...» [11, 9]. Яъне, Шиблии Нуъмонӣ бар он ақида аст, ки ҷузъҳои асосии шеър асосан аз тахайюл ва муҳокот иборат аст.

Ба андешаи Шиблии Нуъмонӣ маънии шеър ба мувофиқати куллии шаклу мазмун вобастагии муҳим дорад. Зеро «Ҳар сухане, ки дар он маънии латиф набошад, табъи аҳли тамиз ба он майл намекунад» [10, 8]. Дар баробари ин, ҳарчанд тахайюл ва муҳокот яке аз унсурҳои асосӣ дар назманд, санъатҳои бадеӣ низ ҳангоми ифодаи мазмун омили ягонаи назм – шеърият буда, онро муассир месозанд.

Ҳамин тариқ, дар баробари баёни ақидаҳои мушаххаси худ оиди моҳияти шеър ва унсурҳои он Шиблии Нуъмонӣ эътимод бар он дорад, ки як шеъри олӣ дар баробари мазмуни баланд аз вазну қофия, тахайюл, муҳокот, санъатҳои бадеӣ ва дигар аҷзои шеъру шоирӣ иборат аст. Бо афкору андешаҳои Шиблии Нуъмонӣ оиди шеър ва моҳияти он ошно гардида, қайд кардан бамаврид аст, ки ӯ мехоҳад бигӯяд: «…фақат шеър бо тамоми унсурҳояш қодир аст, ки эҳсосоти латиф ва оливу шарифонаро дар мо зинда ва тоза намояд, моро аз доираи маҳсусот ва модиёт хориҷ сохта, ба як олами ҷаззоб ва дилпазире ворид созад» [11, 23].

Эътибори назари ин донишманди дақиқназар моро водор месозад, ки баҳри ташаккули шеъри муосири тоҷик ба омӯзиш ва пажӯҳиши афкори адабию эстетикии осори мутафаккирони Шарқ ва дастраси мардум гардонидани беҳтарин арзишҳои он кӯшиш намоем. Зеро ба андешаи аллома Шиблӣ танҳо « …шеър дилҳои моро рақиқ ва нарм мекунад, ҳолати ризо ва таслим ва таъсир ва билохира ақида ва имон дар мо пайдо мешавад, модият ҷо холӣ карда ба ҷойи он рӯҳоният ва маънавият қарор мегирад, ӯ моро ба олами тахайюл савқ дода, дар он олам барои соате ҳам шуда ба мо фароғат мебахшад» [11, 74].

АДАБИЁТ

1. Абӯнасри Муҳаммад ибни Муҳаммади Форобӣ. Эҳсоъ-ул-улум; тарҷумаи Ҳусайн Хадев–ичам / Абӯнасри Муҳаммад ибни Муҳаммади Форобӣ - Теҳрон: Бунёди фарҳанги Эрон, 1345.
2. И. С. Брагинский. Абдурраҳмони Ҷомӣ / И. С. Брагинский, Е. Э. Бертелс, А. Афсаҳов [ва диг.] // Мачмӯи мақолаҳо ба ифтихори 550-солагии шоир, адиб ва мутафаккири бузурги форс- тоҷик Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ. – Душанбе, Ирфон, 1965. - 220 с.
3. Арасту. Андар шинохти шеър / Арасту. - Душанбе: Адиб, 2007. - 169 с.
4. Ғиёс-ул-луғот. - Ҷ. 1. – Душанбе: Адиб, 1978. – 480 с.
5. Зеҳнӣ Т. Санъати сухан / Т.Зеҳнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1979. - 328 с.
6. Хоҷа Насируддини Тӯсӣ. Меъёр-ул-ашъор / Хоҷа Насируддини Тӯсӣ.–Душанбе: Ориёно, 1992.-152 с.
7. Муллоаҳмадов Мирзо. Инсон, адабиёт, инсоният / Мирзо Муллоаҳмадов. – Душанбе: Адиб, 1998. - 336 с.
8. Муҳаммадризо Шафеъии Кадканӣ. Сувари хаёл дар шеъри форсӣ / Муҳаммадризо Шафеъии Кадканӣ. - Теҳрон,1308. - 682 с. (бо ҳуруфи форсӣ).
9. Мусулмонқулов Р. Фурӯғи шеъри ҷ онпарвар / Р. Мусулмонқулов. – Душанбе: Ирфон, 1984. - 240 с.
10. Осори Рудакӣ / Таҳти таҳрири А. Мирзоев. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 542 с.
11. Сатторзода А. Таърихчаи назариёти адабии форси тоҷикӣ / А. Сатторзода. – Душанбе: Адиб, 2001. - 144 с.
12. Шамси Қайси Розӣ. Адавоти шеър ва муқаддамоти шоирӣ / Шамси Қайси Розӣ. - Душанбе, 2001. - 40 с.
13. Шиблии Нуъмонӣ. Шеър-ул-Аҷам ё таърихи шеър ва адабиёти Эрон. Ҷилдҳои 3-4. / Шиблии Нуъмонӣ. - Теҳрон, 1343.
14. Шарифов Ҳ. Услуб ва камолоти сухан / Ҳ.Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 1985. - 174 с.

ШЕЪРУ ШОИРӢ АЗ НИГОҲИ ШИБЛИИ НУЪМОНӢ

Шиблии Нуъмонӣ (1857-1914) дар “Шеър-ул-Аҷам”-и худ доир ба таҳқиқи шеър, дарки моҳияту унсурҳои он ва муҳимоти шоирӣ фикру андешаҳои ҷолиб баён намудааст. Ӯ дар мавриди шеър ақидаҳои файласуфони асримиёнагии тоҷикро дастгирӣ намуда, тахайюл ва муҳокотро ҷузъҳои асосии шеър мешуморад.

Калидвожаҳо: ашъор, шоир, идрок, эҳсос, тахайюл, вазн, санъатҳои бадеӣ.

ШИБЛИ НУМОНИ И ЕГО ВЗГЛЯДЫ НА ПОЭЗИЮ

В книге “Шеър-ул-Аҷам” Шибли Нумони (1857-1914) подробно выразил своё мнение о сущности поэзии и её элементах. Взгляды автора об основных элементах поэзии совпадают с мнениями таджикских философов средневековья.

Ключевые слова: поэзия, поэт, восприятие, ощущение, воображение, ритм, художественное искусство.

NUMONI SHIBLI AND HIS VIEWS ON POETRY

In the book " Sher - ul- Acham " Shibli Nu'mon detail expressed his opinion about the nature of poetry and its elements . The view of the author of the basic elements of poetry coincides with the views of the Tajik philosophers of the middle ages.

Key words: poem, poet, perception, sensation, imagination, rhythm and visual arts.

Сведения об авторе: *З. Хамрокулова* – старший преподаватель кафедры таджикского языка Технологического университета Таджикистана. Телефон: **(+992) 917-73-78-43**

МУҲАҚҚИҚИ АҲВОЛ ВА ОСОРИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Муҳаййё Холтураева
Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ (1414-1492) дар таърихи илму адаби форсу тоҷик аз бузургтарин шоир, ориф ва адабиётшинос шинохта шуда, бо осори гаронқадри хеш дар фарҳанги адаб дар радифи суханварони бузург ва донишмандони тавоно мавриди эътибори умум қарор гирифтааст. Дар марказҳои фарҳангии Шарқу Ғарб Мавлоно Ҷомӣ чун хотиматушшуаро унвон гирифта, осори илмию адабии ӯ чун ҷамъбасти адабиёти 500-солаи тоҷик қалмдод мешавад.

Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ дар байни мардуми тоҷик соҳиби эҳтироми баланд буда, дар мадорису макотиби шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Ҳирот ва дигар марказҳои илмӣ асарҳои илмию адабии ӯ ба сифати китоби дарсию таълимӣ истифода мешуд. Адабиётшиноси варзидаи тоҷик ва муҳаққиқи асосии осор ва аҳволи Мавлоно Ҷомӣ Аълохон Афсаҳзод, ки умри пурбаракати худро ба омӯзишу пажӯҳиши афкори илмӣ ва осори адабии ӯ бахшидааст, сабаби маҳбубияти Ҷомиро дар муҳити илмию адабии тоҷик бо чунин андешаҳо асоснок мекунад: «Маҳбубият ва қаробати Ҷомӣ бо мардуми мо ба дараҷаест, ки гуфтори ӯро одамони синну соли гуногун, ақоиду мафкураҳои мухталиф ва вазъияту кайфияти мутақобил, сарфи назар аз шуғлу пеша ва омолу андешаи хеш, чун далелу бурҳон барои қабулу рад, тақвияту тазъиф ва панду андарзи мусоҳиб ба сифати ҳикмати рӯзгорон ба кор мебаранд» [4, 3].

Дар ҳақиқат, Мавлоно Ҷомӣ ва осори адабии ӯ дар маҳфилҳои мардуми суханшинос, дар маросимҳои шодию дар маъракаҳои мотам дар паноҳи андешаҳои ӯ андӯху маломат ва ранҷу озурдагии хешро бартараф менамуданд. Зеро асарҳои Ҷомӣ ба рӯҳу равони мардум хеле наздик буда, ғаму андӯҳи мардумони табақаҳои гуногунро бо забони фаҳмо ва гуворо ифода намуда, вирди забони ҳамагон гардидаанд. Мақолаи Аълохон Афсаҳзод «Тамоми умр бо Ҷомӣ» унвон гирифтан тасодуфӣ набуда, балки он ифодагари маҳбубияти мардум ба Ҷомӣ ва осори ӯро тақассум менамояд. Аз замони Ҷомӣ то рӯзҳои мо осори ин шоири дардошнои мардум ҳамеша ва ҳаррӯза дар байни мардумони зинаҳои гуногуни ҷомеа сайр карда, дар замири дили онҳо тухми меҳру муҳаббат ва дӯстиву рафоқатро кишт мекунад. Ба ибораи устод Афсаҳзод «…ин аҳвол беш аз ним ҳазор сол боз давом дорад ва торафт густариш ёфта, чун торҳои заррини хуршед тамоми шебу фарози оламро нур мепошад» [5, 29].

Дар таърихи фарҳанги мардумони Мовароуннаҳр ва қисман Хуросон Мавлоно Ҷомӣ бо осори пурғановати худ ба сифати «Пешво» шинохта шудааст, ки ин гувоҳи эътибору эҳтироми аҳли илму ирфон нисбати ин нобиғаи илму адаб мебошад. Аълохон Афсаҳзод як боби асари гаронқадри худ «Ҷомӣ-адиб ва мутафаккир»-ро маҳз ба таҳқиқи маҳбубияти мардум ба Ҷомӣ ва осори ӯ бахшида, ба хулосае меояд, ки Мавлоноро аҳли илму маърифат ба сифати «Пешво» хонда, дар ҳар маҳфилу маърака ба осори ӯ чун ба раҳнамову роҳкушо мурочиат менамуданд. Аълохон Афсаҳзод ин маҳбубиятро мавриди омӯзиш қарор медиҳад ва самимияту садоқати мардумро чунин арзёбӣ мекунад: «Абдурраҳмони Ҷомӣ дар аҳди хеш барои мардумони Ховари Наздик ва Миёна хусусан барои адибон ба воситаи ду ҷиҳати фаъолияти хеш чун пешво шинохта шуда буд:

- аввалан вай ба воситаи таълим, тадрис, ҳакамӣ, маслиҳат, ёрии моддию маънавӣ ва амсоли инҳо;

- ҳамчунин бо эҷодиёти худ, ки бисёр адибон осори ӯро пайравӣ карда, мактаби адабиашро давом медоданд, ба сифати муқтадои суханварон ва орифон эътироф гардида буд» [5, 134].

Ин падидаи иҷтимоӣ чун анъана дар байни шаҳру деҳоти Мовароуннаҳру Хуросон давом мекард ва дар ҳар мактабу мадорис «Шарқи мулло»-и Мавлоно Ҷомӣ чун китоби дарсӣ, рисолаи «Арӯз» ва «Қофия» чун дастури шоирӣ, ғазалиёти ӯ чун ҳамрозу ҳамдами мардум хизмат менамуд.

Хонадони Аълохон Афсаҳзод, ки аз аҳли илму маърифат буда, дар водии Зарафшон ҳамчун мударрис ва муаллим соҳиби эҳтиром буд, аз осори Мавлоно Ҷомӣ баҳраҳо бардошта, фарзандони худро аз мактаби маърифати ин орифи соҳибмактаб сабақҳо медоданд. Аълохон Афсаҳзод ин анъанаи неку ибратбахшро ба ёд меорад ва бо ифтихор дар бораи он менависад: «Дар хонадони мо мақбулияту маҳбубияти Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ суннате қадимӣ ва ойини муқаддас буда, яқинан ба тарзи мерос аз насл ба насл гузаштааст. Ба ин маънӣ-ман аз рӯзе, ки худро мешиносам, бо номи Мавлоно

Ҷомӣ ва каломи сеҳрбаёни ин марди бузурги адабу ирфон ошноӣ дорам, доир ба зиндагӣ ва хислатҳои ноҷиб, табиати шӯх ва ҳозирҷавобии ӯ нақлу ривоятҳо шунидаам» [5, 30].

Чи хеле ки мебинем, Аълохон Афсаҳзод аз рӯзе, ки худро мешиносад, дар муҳити оилаи соҳибмактаби худ, ном ва осори Мавлоно Ҷомӣ ҳамеша ҳамқадаму ҳамрозашон будааст. Зеро Ҷомӣ дар тамоми осору ашъори худ бо дарду армони мардум буда, кӯшидааст дар гиреҳкушоии муаммоҳои рӯзгори одамони ҳоҷатманд ёрирасон бошад. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки Ҷомӣ маҳбубияти зиёдеро дар байни хоссу ом соҳиб будааст. Вале дар ҳавзаҳои адабии форсизабонон ба осори ӯ назари на он қадар некбинона доштаанд. Масалан, Ҷомӣ дар муҳити илмию адабиётшиносии Эрон ба дараҷае, ки дар Тоҷикистон соҳибном аст, эътибор надоштааст.

Абулҳусайни Зарринкӯб дар мақмӯаи «Бо корвони Ҳулла» дар радифи 30 шоири соҳибдевону соҳибном ба Мавлоно Ҷомӣ низ таваққуф намуда, ӯро «Орифи Ҷом» ном мебарад. Вале ба соҳибному овозадор будани Ҷомӣ хушбин набуда, балки бар он мекӯшад, ки дар шуҳрати ӯ костагие бинад. «Ҷомӣ дар шоири овозаи баланд дошт, аммо дар ҳақиқат шоириро фуруди шаъни хеш медид ва гоҳ-гоҳ аз он изҳори малол мекард. Бо ин ҳама дар шоирӣ бешу кам саромади муосирони хеш буд… Аммо ба ҳар ҳол вайро шоири қавӣ, мубтарис (навовар) ва офаранда наметавон шинохт. Он чӣ номи вайро дар шоирӣ баландовоза кард, зоҳиран шуҳрати донишу ҷоҳи ӯ буд» [9, 220].

Албатта, назари Зарринкӯб ба Ҷомӣ ва шеъри ӯ аз назари шеърият ва навоварӣ қобили мулоҳиза мебошад, вале муаллифи «Бо корвони Ҳулла» сабабҳои шуҳратёрии Ҷомиро нодида мегирад ва чун Афсаҳзод наметавонад дар байни мардум ворид шуда, ин маҳбубиятро дарк намояд. Шеъри Ҷомӣ аз назари Зарринкӯб «… ғолибан чуз тақлиди каломи устодони куҳан чизе нашуд», баҳогузорӣ мешавад. Вале намехоҳад донад, ки аз шеъри гузаштагон ғазалҳои Ҷомӣ дар байни мардум маҳбубтар ва мақбултар мебошанд. Афсаҳзод чун фарзанди хонадони соҳибмактаб инро аз замони туфулият ба мушоҳида мегирад ва осори Ҷомиро дар қатори шоҳасарҳои адабиёти бузурги мо дар китобхонаҳои шахсӣ ва қадимӣ мебинад, ки мардуми соҳиби донишу хирад ба осори Ҷомӣ ва классикони тоҷик бо эҳтиром муносибат намуда, китобро чун арзиши маънавии мардум мешинохтанд. Афсаҳзод китобҳое, ки ҷаҳони маънавии ӯро бо нури дониш рӯшанӣ бахшидаанд, аз айёми туфулият мечӯяд ва ба рафҳои китобхонаҳои бузургон ворид шуда, онҳоро ба мо шинос мекунад. «Дар манзили худи мо аз «Ҳафтяк» ва «Чаҳоркитоб» то китобҳои тавсиру фиқҳу фатво ва фалсафаю ирфон, ки хос мутааллиқи бобоям буданд ва кам истифода мешуданд, мавҷуд буданд. Аммо чанд китобе, кам буданд, ки шунидани онҳо барои мо-бачаҳо низ бисёр завқ мебахшид. Инҳо «Амир Ҳамза», «Алфа Лайла», «Гулистон», «Бӯстон» ва девони Шайх Саъдӣ, девони Хоҷа Ҳофиз, «Баҳористон» ва «Ҳафт авранг»-и Мавлоно Ҷомӣ, девони Ҳилолӣ, куллиёти Мирзо Бедил ва ниҳоят девони Эшони Туғрал буданд [5, 30].

Ин феҳрасти китобҳое буд, ки то солҳои 50-уми қарни XX хонадони мардумони саводнок чун сармояи арзишманд дар сандуқҳои махсус маҳфуз медоштанд ва ҳар толибилм баъд аз ҳифзи ин осор ба мутолиаи асарҳои бузургтар рухсат дода мешуд. Барои толибилмон ва мардуми ташнаи донишу маърифат муҳим набуд, ки Ҷомӣ ба кадом шоир тақлид кардааст, балки дар шеъри Мавлоно Ҷомӣ ғамзадагӣ, зиндагии пуршикаст, муроҷиат ба Худо, ҳамдардӣ ба ҳамдардон, насиҳат бо забардастон, дастгирии муҳтоҷмандонро медиду як лаҳзае дар ин дунёи пурфитнаву макр нафаси осуда мекашид. Аз ин буд, ки Ҷомиро мардум дӯст медошт ва ин муҳаббат шеъри ӯро дар маҳфилҳо вирди забонҳо мегардонд.

Аввалин шиносоии Аълохон Афсаҳзод ба шеъри Ҷомӣ ба тирамоҳи соли 1943 рост меояд. Афсаҳзод чун муҳаққиқи осори Ҷомӣ дар ин сол ҳамагӣ 8-сол дошт, мебинад, ки бобояш Қозӣ Бобоҷон (1848-1944) натъи зерини Ҷомиро қироат менамуд:

Ассалом, ай қиматтар аз гавҳари дарёи ҷуд,
Ассалом, ай тозатар гулбарги саҳрои вуҷуд.
Ассалом, ай он ки то аз ҷабҳаи одам натофт,
Нури покат, кас набурд аз қудсиён ӯро суҷуд.
Сад саломат мефиристам ҳар дам, ай фахри киром,
Бу, ки ояд як алайкам дар ҷавоби сад салом!

Қозӣ Бобоҷон-бобои Афсаҳзод дар ин замон 96-сола буда, дар айёми ғуруби офтоби умр, дар ин абёти Ҷомӣ дарду ҳасрати пирии худро ёфта, бо лаҳни мунга онро қироат менамуд!

Ё шафеъалмузнибин бори гуноҳ овардаам,
Бар дарат ин бор бо пушти дутоҳ овардаам!
Чашми раҳмат боркушо, мӯйи сафеди ман нигар,
Гарчи аз шармандагӣ рӯйи сиёҳ овардаам.

Ҷойи тазаккур аст, ки дар муҳити кӯҳистони даврони ҷанг, ки мардум рӯзҳои сахтро аз сар мегузаронд, шеъри Ҷомӣ бо чунин оҳанги ҳазин ва маъниҳои пурдард ҳамрози одамони бахтбохта ва дардманду дармонда буд. Он рӯзҳо табли шодӣ задан ва шеърро василаи хушҳолӣ намуданро замон намепарварид.

Ва ё соли 1945, ки ҷанги хонумонсӯз ҳанӯз ба хонадони ҳар тоҷик фалокату даҳшат меовард, Афсаҳзоди наврас ва мардуми деҳаи Варзиканда аз забони падари саркораш ғазали зерини Ҷомиро шунида, як лаҳза худро дар олами дигар медид:

Ҷон аз он лабҳо ҳикоят мекунад,
Тӯтӣ аз шакар ривоят мекунад.

Баъд аз солҳои 50-ум барои Афсаҳзод марҳилаҳои нави шиносоӣ ба осори Ҷомӣ шурӯъ мешавад. Соли 1959 Афсаҳзод ҳамчун донишҷӯйи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон аз устод Ҳусейнзода сабақҳои нотакрор оиди шинохти осори Ҷомӣ мегирад ва ҳамзамон ба мутолиаи китобҳои «Ҷомӣ»-и Алиасғари Ҳикмат, «Ҷжами»-и Е. Э. Бертелс, интихоб аз асарҳои Ҷомӣ, ки соли 1956 аз тарафи М. Раҳимӣ чоп шуда буд, сарфароз мегардад. Албатта, барои донишҷӯйи солҳои 50-ум мутолиаи ин қадар асар оид ба як шоир ба хотири баҳое сазовор шудан на фақат зиёд аст, балки зиёдатист. Ин гувоҳ бар он аст, ки Афсаҳзод дар замираш донае, ки ниёи соҳибмактабаш дар шинохти Ҷомӣ кишта буданд, ӯ бо як завқи тамом онро парвариш мекард ва дар ҳар фурсат мекӯшид, ки он дона сабз гашта, ба дарахти серборе табдил шавад, то коми мардумро меваҳои он ширин намояд.

Ниҳоят, соли 1963 дар Тоҷикистон бахшид ба 550-солагии зодрӯзи Нуриддин Абдурраҳмони Ҷомӣ тайёрӣ мерафт, ки яке аз фаъолони ин маъракаи муҳимми фарҳангӣ Аълохон Афсаҳзод буд. Ва ин маъракаи бузурги фарҳангӣ марҳилаи нав ва ниҳоят ҷиддиеро дар ҳаёти Афсаҳзод боз намуда, ӯро дар шинохти Ҷомӣ бо қадамҳои устувор раҳнамун сохт.

Дар кумитаи тадорукоти ҷашн ба Афсаҳзод ва ҷумлаи муҳаққиқон масъулияти хеле баланд вогузошта шуда буд. «Маро низ муваззафи таҳия ва нашри осори ин суханвари аллома карданд. Ҳамроҳи шодравон устод Баҳром Сирус ҷилди якуми «Осори мунтахаб»-и адиб, мустақилона достони «Лайлӣ ва Маҷнун» ва бо Абӯбакр Зуҳуриддинов, «Хирадномаи Искандарӣ»-ро барои нашр ҳозир кардем, ки ҳама соли 1964 аз чоп баромад» [5, 37].

Аз ин нигоштаи муҳаққиқ бармеояд, ки дар ин ҷашн Афсаҳзод ба муҳимтарин вазифа-омодасозии осори Ҷомӣ ба ин маъракаи бошукӯҳ сафарбар шуда, барои таҳқиқоти минбаъдаи ӯ заминаи мустаҳкамеро ба вуҷуд овард. Дар ҳамоиши илмии Ҷомӣ, ки маводҳои он соли 1964 аз чоп баромад, Афсаҳзод дар мавзӯи «Достони Лайлӣ» ва «Маҷнун»-и Ҷомӣ гузоришӣ илмӣ намуд, ки он дар маҷмӯаи номбурда чоп гардид. Қайд кардан ҷоиз аст, ки Афсаҳзод ғайр аз ин мақола боз панҷ мақолаи дигар дар саҳифаи матбуоти даврӣ чоп мекунад, ки ҳамагон дар бораи Ҷомӣ ва осори ӯ мебошанд.

Мақолаи «Достони Лайлӣ ва Маҷнун»-и Ҷомӣ дар маҷмӯаи мақолоти бахшида ба 550-солагии Мавлоно Ҷомӣ чоп гардид, ки ин аввалин мақолаи илмии Афсаҳзод мебошад. Дар ин мақолаи худ Афсаҳзод ба масоили муҳимтарини ишқномаҳои адабиёти тоҷикӣ-форсӣ таваҷҷуҳ намуда, кӯшидааст нишон диҳад, ки достони «Лайлӣ ва Маҷнун»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ аз достонҳои ҳамноми Низомии Ганҷавӣ ва Амир Хусрав тафовути ҷиддӣ дорад. Ба қавли Афсаҳзод «Ягонагии мавзӯъ, ягонагии вазн, ягонагии ном, баробар омадани баъзе лаҳзаҳо натавонистаанд шоирро ба муқаллидии Низомӣ ва Амир Хусрав табдил диҳад» [5, 183]. Пештар, яъне соли 1948, ховаршиноси Шӯравӣ Бертелс Е. Э. оид ба ин масъала чунин нигошта буд: «Достони ӯ (Ҷомӣ) чунон ҳам оргиналист, ки дар ин ҷо агар унвони умумӣ вуҷуд надошта бошад, робитаи онро бо достони Низомӣ пай бурдан чандон осон нест» [6, 144]. Яке аз тафовутҳои асосии достони «Лайлӣ»-и Ҷомиро Афсаҳзод, пеш аз ҳама, дар он мебинад, ки Мавлоно Ҷомӣ масъалаҳои нави замони худро дар ин достон мавриди таҳлил қарор додааст.

Аълохон Афсаҳзод дар ин мақолаи худ фарқияти достони «Лайлӣ ва Маҷнун»-и Ҷомӣ аз достонҳои Низомӣ ва Амир Хусравро дар матн, мавзӯъ, тасвири ҳодисот, тасвири ишқу зиндагӣ ва ғайра бо далелҳои воқеӣ нишон медиҳад.

Достони «Лайлӣ ва Маҷнун»-и Мавлоно Ҷомӣ ба матлаи зерин оғоз меёбад:

Эй, хоки ту тоҷи сарбаландон,
Маҷнуни ту ақли ҳушмандон.

Аз рӯйи таҳқиқи Афсаҳзод ин достон соли 1484 дар вазни ҳазачи мусаддаси ахбари мақбузи маҳфуз, ки арконаш ба мафъулу, мафоилун, фаулун (VV / V-V-/ VV-/) баробар мебошад, дар муддати чаҳор моҳ суруда шуда, 3860 байтро дар бар мегирад. Афсаҳзод дар бораи сохт ва мундаричаи достон, миқдори абёт ва ҳатто муддати сурудани асар бо машҳуртарин шарқшиносони дунё баҳс мекунад. Масалан, дар масъалаи муддати эҷод шудани достон бо Арберри баҳс намуда, чунин менигорад: «Арберри ба иштибоҳ роҳ дода менависад, ки Ҷомӣ ин достони худро дар зарфи чордаҳ моҳ анҷом додаст. Ин даъвои ӯро абёти зерини худи Ҷомӣ, ки Е. Э. Бертелс [7, 281] онро иқтибос меорад, рад мекунад:

Шуд арз зи табъи фикратандеш.
Дар тӯли чаҳор маҳ каму беш,
Дар як-ду соате зи ҳар рӯз,
Шуд табъ бар ин мурод фирӯз.
Гар соатҳо фароҳам оянд,
Бар як-ду-се ҳафта пай физоянд [1, 77].

Устод Аълохон Афсаҳзод достони «Лайлӣ ва Маҷнун»-и Ҷомиро дар адабиёти форс-тоҷик сеюмин достон ҳисобида, дар муқоиса бо достонҳои ҳамноми пешин (аз Низомӣ ва Амир Хусрав дар назар аст) ба чунин хулоса меояд:

1. Дар байни достонҳои ҳамноми Низомӣ, Хусрав ва Ҷомӣ як умумияти зиёде ҳаст, ки он ҳам дар мазмун, ҳам дар шакл ва ҳам дар тартиби баёни воқеаҳо зоҳир мегардад.
2. Дар ҳар се достон ҳам чаҳор боби анъанавӣ-ҳамд, наът, меъроҷ ва сабаби назми китоб пайи ҳам оварда шудааст.
3. Ҳар се шоир дар мавридҳои зарурӣ ҳикматҳои тамсилиро ба кор мебаранд, лекин ин ҳикоятҳо ба мақсадҳои гуногун хизмат мекунанд.
4. Дар ҳар се достон пайдо шудани ишқи Қайс ба Лайлӣ, хостгории падари Маҷнун ва хоҳиши ӯро рад кардани падари Лайлӣ, ҳичравии Маҷнун ва ғайра барин лаҳзаҳо муштараканд.

Афсаҳзод ҳамзамон фарқиятҳои ин достонҳоро низ ба мушоҳида гирифтааст, ки аз ҷумлаи онҳо:

1. Агар Низомӣ ба фарзандаш аз дигар илмҳо бештар ба фиқҳу тиб кӯшиш намудан, Хусрав ба писараш умуман пардохтани илмро тарғиб кунад, Ҷомӣ ба писараш бештар ба илмҳои динӣ машғул шуданро талқин мекунад, ки аз рӯйи хулосаи Афсаҳзод аз пешгузаштагони худ ақиб рафтааст.
2. Достони Ҷомӣ аз достонҳои Низомиву Хусрав ба ҳайси сужет фарқ дорад.
3. Дар услуб, забон, тарзи тасвири қаҳрамонҳо, воситаҳои тасвири қаҳрамонҳо, манзараҳои табиат фарқиятҳо вуҷуд дорад.

Афсаҳзод бо чунин назар соли 1971 рисолаи номзадии худро дар мавзӯи «Достони Лайлӣ ва Маҷнун»-и Ҷомӣ дифоъ намуда, ҳамзамон нашри интиқодии ин асарро дар муқоисаи нусхаҳои дастнависи достони мазкур ба вуҷуд оварда, дар шинохти матни асарҳои Ҷомӣ роҳ кушод. Аз замони таълифи ин мақола ва то охири умр Аълохон Афсаҳзод зиёда аз 70 мақола ва гузоришҳои илмӣ, асарҳои тадқиқотӣ дар бораи Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ таълиф намудааст.

Ҳамчунин осори 8-ҷилдаи Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ маҳз бо ташаббус ва заҳматҳои зиёди устод Аълохон Афсаҳзод дар Чумҳурии исломии Эрон чоп гардида, дастраси мардуми форсизабон гардид. Муҳимтарин рисолаю асарҳое, ки Аълохон Афсаҳзод дар бораи Абдурраҳмони Ҷомӣ ва осори гаронқадри ӯ нигоштааст, мехоҳем ном бурда, таҳқиқу арзиши ҳар як ин асарҳоро дар гузоришҳои оянда мавриди баррасӣ қарор диҳем: «Достони «Лайлӣ ва Маҷнун»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ (Душанбе: Дониш, 1970), Абдурраҳмони Ҷомӣ (Душанбе: Маориф, 1970), «Рӯзгор ва осори Абдурраҳмони Ҷомӣ» (Душанбе: Дониш, 1980), «Таҳаввули афкори Абдурраҳмони Ҷомӣ» (Душанбе: Дониш, 1981), «Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дувуми асри XV» (Душанбе: Дониш, 1987), «Лирикаи Абдурраҳмони Ҷомӣ» (Москва, 1988, ба забони русӣ), «Ҷомӣ - шоири ғазалсаро» (Душанбе: Маориф, 1989).

Ҳамин тариқ, метавон ба хулосае омад, ки устод Аълохон Афсаҳзод зиёда аз 35 соли умри пурбаракати хешро дар пажӯҳиш ва таҳияи осори Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ бахшида, мактаби «Ҷомишиносӣ» - ро аз худ ба мерос мондааст. Ин иқдом ва заҳматҳои устод Афсаҳзод минбаъд чун суннати бузурги «Ҷомишиносӣ» дар фарҳанги форсизабонон идома хоҳад ёфт.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод А. Достони «Лайлӣ ва Маҷнун»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ / А. Афсаҳзод. - Душанбе: Дониш, 1970. – 204 с.
2. Афсаҳзод А. Рӯзгор ва осори Абдурраҳмони Ҷомӣ / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1980. – 223 с.
3. Афсаҳзод А. Таҳаввули афкори Абдурраҳмони Ҷомӣ / А. Афсаҳзод. - Душанбе: Дониш, 1981. – 156 с.
4. Афсаҳзод А. Ҷомӣ-адиб ва мутафаккир / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 379 с.
5. Афсаҳзод А. Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ-адиб ва мутафаккир / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Адиб, 2014. – 461 с.
6. Бертелс Е. Э. Джами / Е. Э. Бертелс. – Сталинабад: Таджиктосиздат, 1948. - С. 144.
7. Бертелс Е. Э. Избранные труды. Низами и Фузули / Е. Э. Бертелс. - М.,1962. – С. 230-249.
8. Зарринкӯб А. Аз гузаштаи адабии Эрон / А. Зарринкӯб. – Теҳрон, 1385. - С. 387-391.
9. Зарринкӯб А. Бо Корвони Ҳулла / А. Зарринкӯб. - Душанбе: Пайванд, 2004. – 332 с.
10. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 2 / Х. Мирзозода. - Душанбе: Маориф, 1977. - С. 330-400.
11. Осорномаи Аълохон Афсаҳзод. - Душанбе, 2005. – 154 с.
12. Раҳмонфар Асрор. Аълохон Афсаҳзод – Ҷомишиноси забардасти чаҳон / Раҳмонфар Асрор // Абдурраҳмони Ҷомӣ адиб ва мутафаккир. - Душанбе: Адиб, 2014. – С. 5-28.
13. Сатторзода А. Назариёти адабии Абдурраҳмони Ҷоми / А. Сатторзода. - Душанбе: Дониш, 2014.
14. Ҳусейзода Ш. Шеър ва шоирӣ аз назари Ҷомӣ / Ш. Ҳусейзода // Ҳабдаҳ мақола. - Душанбе: Ҳумо, 2007. - С. 290-324.
15. Ҷомӣ – 550 сол. (Маводи конференсияи илмӣ бахшида ба 550- солагии Абдурраҳмони Ҷомӣ). – Душанбе, 1964. - С. 215.

МУҲАҚҚИҚИ АҲВОЛ ВА ОСОРИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Дар мақолаи мазкур фаъолияти илмию матншиносии муҳаққиқи варзидаи аҳвол ва осори Абдурраҳмони Ҷомӣ доктор Аълохон Афсаҳзод мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Бешак, Аълохон Афсаҳзод дар шинохти Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ ва осори гаронбаҳои ӯ дар адабиётшиносии тоҷик ва ҳамзабонон мактаби илмию матншиносиро ба мерос гузоштааст.

Калидвожаҳо: таҳқиқ, достон, гузориш, рисола, Афсаҳзод, Ҷомӣ, баррасӣ.

ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ

В данной статье рассмотрена научная деятельность умелого исследователя жизни и творчества Абдуррахмана Джами доктора Аълохона Афсахзода, который в таджикской и персидской литературе несомненно, унаследовал научно-текстологическую школу в исследовании жизни и бесценных произведений Абдуррахмана Джами.

Ключевые слова: исследование, изложение, сочинение, Афсахзод, Джами, рассмотрение.

RESEARCH OF THE SITUATION AND WORK ABDURRAHMAN JAMI

In this article the scientific and creative textual skilled researcher on the situation and work Abdurrahman Jami, the doctor AlohonAfsahzoda. AlohonAfsahzoda in the tajik and persian literature undoubtedly inherited the scientific knowledge in the textual school Abdurrahman Jami and his priceless works.

Ключевые слова: исследование, изложение, сочинение, Афсахзод, Джами, рассмотрение.

Сведения об авторе: ***Мухайё Холтураева*** – аспирантка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ. Телефон: **(+992) 915-15-96-96**

ТАЪСИРПАЗИРИИ ВОҚИФ АЗ ШОИРОНИ ПЕШИН

Шарофиддин Асомидинзода

Рочеъ ба аҳвол ва осори шоири асри XVIII Воқифи Лоҳурӣ аз тарафи адабиётшиносон дар Ҳиндустон, Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон баъзе корҳо сурат гирифта бошад, ҳам то кунун тадқиқотҳои муфассале ба миён наомадааст. Дар Тоҷикистон низ ба истиснои баъзе мақолаҳои муҳаққиқоне, ки чун А. Ғаффоров, С. Султон ва Дарвеш Баҳриддин, Рачабалӣ Худоёров, Исфандиёри Назар доир ба Воқифи Лоҳурӣ ба чуз баъзе ишораҳо маълумоти бештаре дида намешавад.

Воқифи Лоҳурӣ (ваф. 1788) ба ғазалҳои шоирони гузашта ба монанди Ҷалолиддини Румӣ (1207–1273), Ҳофизи Шерозӣ (1325–1388), Авҳадӣ (тав. 1565), Замирӣ (ваф. 1594), Назирӣ (ваф. 1612), Зуҳурӣ (ваф. 1616), Салими Теҳронӣ (ваф. 1647), Соиб (1603–1677) ва ҳамасрони худ чун Халилӣ, Офарини Лоҳурӣ (ваф. 1742), Ҳазин (1692–1766) ва дигарон назира ва ҷавобияҳо навиштааст.

Воқиф ба ғазали зерини Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ назирағазале навиштааст, ки дар поён аввал матни ғазалҳоро оварда, баъдан онҳоро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Ғазали Ҷалолиддини Румӣ:

«Сӯфиёнем омада дар кӯйи ту,
Шаолиллаҳ аз ҷамоли рӯйи ту!
Аз атаи ибриқҳо овардаем,
К-оби хубе нест ҷуз дар ҷӯйи ту!
Ҳо, бидеҳ чизе ба дарвешони хеш,
Ай ҳамеша лутфу раҳмат хӯйи ту!
Ҳусни Юсуф қути ҷон шуд соли қаҳт,
Омадем аз қаҳт мо ҳам сӯйи ту!
Сӯфиёнро боз ҳалво орзуст
Аз лаби ҳалвоии дилҷӯйи ту!
Валвала дар хонақоҳ афтод дӯш,
Мушкпур шуд хонақоҳ аз бӯйи ту!
Даст бикшо ҷониби занбили мо,
Офарин бар дасту бар бозӯйи ту!
Шамси Табрезӣ! Туйӣ хони карам,
Сер шуд кавну макон аз тӯйи ту! [*1, 826*].

***

Эй, маро рӯйи иродат сӯйи ту,
Қиблаи дил, Каъбаи ҷон кӯйи ту.
Ғофил аз дуди дилам натвон шудан,
Хоҳад омад ҳамчу хат бар рӯйи ту.
Бар сари кӯйе маломат ман кунам,
Бандаи соҳибсаломат кӯйи ту.
Ҳеч кас аз марги мо ғамгин нашуд,
Шуд парешон андаке гесӯйи ту.
Дар бихиштам дил намеояд фуруд,
То ҷудо афтодаам аз кӯйи ту.
Чашми ман бисёр гардиду надид
Гӯшае чун гӯшаи абрӯйи ту.
Хун хӯрам з-ин май, ки чун минои май
Ҳар тунукзарф аст ҳамзонуйи ту.
Сарви ман рафтиву об аз дидаам
Шуд равон аз баҳри ҷустуҷӯйи ту.
Чун кунам, к-аз баҳри озорам рақиб
Муттафиқ шуд бо сагони кӯйи ту.

Гӯямат девонаву мастам, кӣ кард?
Бӯйи ту, эй офати ҷон, бӯйи ту!
Ғайр аз теғи ту шуд серобу ман
Ташна мурдам бар канори ҷӯйи ту.
Ман гадои кӯят, эй Муллои Рум,
Шайъуллиҳ аз ҷамоли рӯйи ту!
Доди Воқифро бидеҳ, эй шоҳи ҳусн,
Мекашам тасдеъ дар урдуйи ту [*2, 254*].

Ҳар ду ғазал ҳам дар баҳри рамали мусаддаси маҳзуф навишта шудааст, ки арконашон аз ду бор фоилотун, фоилотун фоилун дар ҳар байт иборат мебошанд. Нақшаи ин баҳри шеърӣ чунин аст:

– V – – / – V – – / – V –

Ғазали Мавлоно аз 8 байт ва ғазали Воқиф аз 13 байт иборат мебошад, ки 5 байт зиёдтар аст. Ҳарду ғазал ҳам ба ғайр аз он, ки дар як баҳри шеърӣ ва вазни ягона навишта шуданашон, мазмуни ишқиро доро мебошанд. Фақат фарқ дар он аст, ки ғазали Мавлоно аз забони шахси якуми шумораи ҷамъ, яъне аз номи сӯфиёну дарвешон ва ғазали Воқиф ба ҷуз байти чорум, ки дар он сухан аз номи шумораи ҷамъ меравад, дигар дар тамоми байтҳои боқимондаи он сухан аз забони шахси якуми танҳо, яъне аз забони ошиқ гуфта шудааст. Воқиф дар пайравии ғазали Мавлоно калимаҳои «кӯй», «рӯй», «чӯй», «сӯй», «бӯй»-ро ба сифати қофияи якхела овардааст. Дар ғазали Мавлоно қофияҳои «хӯй», «бозӯй», «тӯ» низ мавҷуданд, ки чунин калимаҳои қофия дар ғазали Воқиф ба назар намерасанд. Воқиф ҳам дар ғазали хеш калимаҳои «гесӯй», «абрӯ», «ҳамзонӯй», «ҷустуҷӯй» ва «урдӯй»-ро ба сифати қофия кор фармудааст, ки он вожаҳо дар ғазали Мавлоно дида намешаванд.

Мавлоно дар ғазали хеш ягон калимаи қофияшударо дуюмбора кор нафармудааст, вале баръакси ӯ Воқиф дар ғазалаш калимаҳои «кӯй»-ро чор ва «рӯй»-ро ду маротиба ба сифати қофия истифода намудааст.

Воқиф дар байти 12 ғазали татаббуъбастааш тахаллуси ва ё номи муаллифи ғазали писандидаашро оварда, як мисраи ғазали Мавлоноро низ ба сифати меҳмон меоварад ва аз ин маълум мегардад, ки ӯро маҳз ҳамин ғазал водор намудааст, ки назирағазал нависад. Гарчанде дар ғазали Воқиф баъзе калимаҳои қофия такроран омада бошанд ҳам, аз ғазали Мавлоно пастар намеистад. Ғазал аз лиҳози мазмун ба шеъри Мавлоно ҳеҷ монандие надорад ва метавон онро ғазали аслӣ (оригиналӣ) номид. Воқиф дар мавридҳое, ки ба ғазалҳои шоирони гузашта ва ё муосираш назирағазал менависад, аксаран тахаллуси онҳоро дар мақтаи ғазали худ оварда, як мисраи ҳамон шоирро низ нишон медиҳад.

Мавлоно дар байти чоруми шеъри худ ба санъати талмеҳ рӯй оварда, аз ҳусни ҳазрати Юсуф ёдовар мешавад. Воқиф ҳам дар байти якуми ғазалаш бо истифода аз санъати талмеҳ бо ишораи тахаллуси шоир мисраеро аз он ғазал намуна меоварад ва аз ин ба кадом ғазали шоир татаббуъ ва ё назира навиштанаш маълум мегардад.

Ӯ дар баъзе назирағазалҳояш аз муаллифи шеър ном намебарад. Шояд ин амалро шоир ба он хотир мекунад, ки он ғазалҳо дар миёни аҳли илму адаб хеле машҳуранд. Чунин назирағазал дар девони Воқиф ба назар меояд, ки он дар пайравии ғазали машҳури Хоҷа Ҳофиз эҷод гардидааст. Агар ғазали Ҳофиз аз ҳафт байт иборат бошад, назирағазали Воқиф ҳашт байтро ташкил медиҳад. Дар поён ҳарду ғазалро мавриди таҳлил қарор медиҳем:

Ҳофиз:

Муждаи васли ту ку, к-аз сари ҷон бархезам?
Тоири қудсаму аз доми ҷаҳон бархезам.
Ба валои ту, ки гар бандаи хешам хонӣ,
Аз сари хоҷагии кавну макон бархезам.
Ё Раб, аз абри ҳидоят бирасон бороне,
Пештар з-он, ки чу ғарде зим иён бархезам.
Бар сари турбати ман бо маю мутриб бинишин,
То ба бӯят зи лаҳад рақскунон бархезам.
Хезу боло бинамо, эй бути ширинҳаракот,
К-аз сари ҷону ҷаҳон дастфишон бархезам.
Гарчи пирам, ту шабе танг дар оғӯшам каш,
То саҳаргаҳ зи канори ту ҷавон бархезам.
Рӯзи марғам нафасе муҳлати дидор бидеҳ,
То чу Ҳофиз зи сари ҷону ҷаҳон бархезам [*3, 413*].

***

Воқиф:

Метавонам зи сари ҳарду ҷаҳон бархезам,
Натавонам зи сари пири муғон бархезам.
Номи ман бандаи ишқ аст у нишонам дог аст,

Рӯзи маҳшар ба ҳамин ному нишон бархезам.
Ҳачрам аз пой фигандаст, аз он пир шудам,
Гар диҳад даст висоли ту, ҷавон бархезам.
Чанд гӯӣ, ки: «Фалонӣ зи бари ман бархез,
Дар канорам нанишин, то зи миён бархезам!»
Эй ки гуфтӣ: «Ба сари турраи ман савдо кун!»
Бош, то ман зи сари суду зиён бархезам.
Гар пайи куштани ман ёр зи ҷо бархезад,
Ман ҳам аз рӯйи адаб аз сари ҷон бархезам.
Гар кушӣ, шӯх, зи базми ту нахезам ҳаргиз,
Ман на онам, ки ба таҳрики забон бархезам.
Ин макон пири харобот ба ман таъйин кард,
Воқиф, аз пойи хуми бода чӣ сон бархезам? [*2, 196*].

Дар поён байтҳои ба шоирон ишорашударо, ки ба онҳо Воқиф назирағаз навиштааст, намуна меоварем:

Воқиф аз ҳолам чу шуд, гуфт Авҳадӣ:
«Эй мусулмонон, фиғон аз дасти дил!»
***
Надорам ҳеч, Воқиф, чун Зуҳурӣ:
«Диле дорам ба дилбар бигзаронам».
***
Воқиф дилам ба сони Замирӣ зи ҳачри ӯ:
«Дар оташ аст дуди кабобаш надид кас».
***
Назирӣ гуфт чун он моҳ омад бар сарам, Воқиф,
«Кучо будӣ, ки имшаб сӯхтӣ озурдаҷонеро».
***
Ин ғазал гуфта шуд аз файзи Назирӣ, Воқиф:
«Ғайри ман дар паси ин парда сухансозе нест».
***
Воқиф, зи Салим ин сухани тоза шунидам:
«Хуб аст, ки маъшуқ ба кас хуб набошад».
***
Салим, уфтода, Воқиф, баски табъам аз сафои дил,
«Чу оина ба ҳар сурат, ки уфтад, кор месозам».
***
Воқиф, ману Салим аз ин хона меравем,
«Бошем чанд сурати девори зиндагӣ?»
***
Воқиф, мапурс ҳасрати моро, ки чун Ҳазин:
«Пеш аз зуҳури ҷилваи ҷонона сӯхтем».
***
Ин ғазал аз партави Соиб ба ман, Воқиф, расид,
«Аз забони шамъ ин парвона мегӯяд сухан».
***
Кашида хон Халилӣ зи дарду ғам, Воқиф:
«Салои гиряи хунин ба шайху шоб зада».
***
Воқиф он аҳд гузошташт, ки мо ҳамчу Ҳазин,
«Мегирифтем ба ҷонон сари роҳе гоҳе».

Абдуллоҷон Ғаффоров дар «Энсиклопедияи шӯравии тоҷик» дар бораи Офарини Лоҳурӣ маълумоти мухтасар дода, аз ҷумла овардааст, ки «чанде аз муосирон ва шоирони баъдина ба Офарини Лоҳурӣ дар шеъру шоирӣ пайравӣ кардаанд» (Энсиклопедияи шӯравии тоҷик, ҷ. 5. – Душанбе, 1984, сах. 413). Азбаски Воқиф ба ашъори шоирони гузаштаву муосири худ таваҷҷуҳи зиёд дошт, бинобар ин, бо боварии қатъӣ метавон гуфт, ки ӯ аз шеъри шоири ҳамзамони худ – Офарини Лоҳурӣ низ бахравар гардида, таҳти таъсири ғазалҳои ӯ ғазалназираҳо навишта бошад. Ғазали поён яке аз он гуна назирағазалҳост, ки Воқиф дар мақтаи он аз Офарини Лоҳурӣ ёдовар шуда, мисраи писандидаашро низ дар шеъри худ ҳамчун меҳмон овардааст:

Ин ғазал, Воқиф, ба тарзи хос гуфтӣ, Офарин,
«Бандаи табъи сухангӯят на ман, сад ҳамчу ман».

Мутаассифона, ғазали пурраи Офарини Лоҳурӣ дастраси мо нагардид, вагарна то кучо таъсир гузоштани он ба ғазали Воқифро мавриди таҳлил қарор медодем.

АДАБИЁТ
1. Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. 800 ғазали дилошӯб / Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 856 с.
2. Девони Вақифи Лоҳурӣ. Нусхаи шахсии Р. Худоёров. – 315 с.
3. Мирзо Асадулло Ғолиб. Мунтахаби осори форсӣ / Мирзо Асадулло Ғолиб. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 393 с.
4. «Шоирони Афғонистон». – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 181 с.
5. Девони Вақифи Лоҳурӣ. – Душанбе: Ашӯриён, 2015. – 685 с.
6. Ҳофизи Шерозӣ. Куллиёт / Ҳофизи Шерозӣ. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 672 с.

ТАЪСИРПАЗИРИИ ВОҚИФ АЗ ШОИРОНИ ПЕШИН

Рочеъ ба аҳвол ва осори шоири асри XVIII Вақифи Лоҳурӣ аз тарафи адабиётшиносон дар Ҳиндустон, Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон баъзе корҳо сурат гирифта бошад, ҳам то кунун тадқиқотҳои муфассале ба миён наомадааст. Вақифи Лоҳурӣ (ваф. 1788) ба ғазалҳои шоирони гузашта ба монанди Ҷалолиддини Румӣ (1207–1273), Ҳофизи Шерозӣ (1325–1388), Авҳадӣ (тав. 1565), Замирӣ (ваф. 1594), Назирӣ (ваф. 1612), Зуҳурӣ (ваф. 1616), Салими Теҳронӣ (ваф. 1647), Соиб (1603–1677) ва ҳамасрони худ чун Ҳалилӣ, Офарини Лоҳурӣ (ваф. 1742), Ҳазин (1692–1766) ва дигарон назира ва ҷавобияҳо навиштааст, ки дар мақолаи мазкур баъзе аз онҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: Вақифи Лоҳурӣ, аҳвол ва осори шоир, шоирони гузашта, назира, муқоиса, ғазал, ҳамаср.

ВЛИЯНИЕ ПРЕДШЕСТВЕННИКОВ НА ТВОРЧЕСТВО ВОКИФА ЛОХУРИ

Относительно наследия поэта XVIII века Вокифа Лохури литераторами Индии, Ирана, Афганистана проведены некоторые изыскания, но до сих пор не существует подробного исследования относительно его жизни и поэтического наследия. Вокиф Лохури наряду с сочинением поэтических произведений, также сочинял газели подражая поэтам-предшественникам, таким как Джалолиддин Руми, Хафиз Шерози, Авхади, Замири, Назири, Зухури, Салими Техрони, Соиб и своим современникам как Халили, Офарини Лохури, Ҳазин и другим. В данной статье автором подвергнуты изучению и рассмотрению некоторые из его сочинений, написанных в подражание Джалолиддину Руми, Хафизу Шерози и Офарину Лохури.

Ключевые слова:: Вокиф Лохури, жизнь и поэтическое наследие, поэты - предшественники, поэтическое подражание, сравнение, газели, современники.

INFLUENCE OF PREDECESSORS ON CREATIVITY WAKITA, LAHORI

Regarding the heritage of the poet of the EIGHTEENTH century Wakita, Lahori writers India, Iran, Afghanistan conducted some research, but so far there is not extensive research on his life and poetic legacy. Vakif, Lahori along with writing poetry, also wrote ghazals in imitation of the poets predecessors, such as Jaloliddin Rumi, Hafiz Sherozi, Avadi, Zamiri, Naziri, Zuhuri, Salimi Tehrani, ISS and his contemporaries as Khalili, Farini, Lahori, Asin and others. In this article, the author subjected to study and discuss some of his writings, written in imitation of Jaloliddini Rumi, Hafiz Sherozi and Oparino, Lahori.

Key words:: Vakif, Lahori, the life and poetic legacy of the poet - predecessors, poetic imitation, comparison, Gazelle, contemporaries.

Сведения об авторе: Сведения об авторе: ***Ш. Асомидинзода*** – заведующий отделом образования Исполнительного комитета Хукумата города Пяндж. Телефон: **(+992) 918-30-05-47**

НИГОҲЕ БА ДОСТОНИ «КАЙХУСРАВ» ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ

Рустам Наботӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Достони «Кайхусрав» дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ мақоми волое дорад. Он ҳам аз ҷиҳати ҳаҷм (ҳудуди 15 ҳазор байт) ва ҳам аз ҷиҳати муҳтаво бузургтарин достони ҳамосии «Шоҳнома» аст, ба ҳадде, ки метавон гуфт, достони достонҳои ин шоҳасар мебошад. Аз ҷиҳати сохтор низ ин достон аз сойири достонҳои «Шоҳнома» бо печидагӣ, мураккабӣ ва ба ҳам омадани силсилаи бузурги воқеаҳои пурмоҷаро фарқ мекунад. Ин асар дар дохили худ достонҳое аз қабили «Рафтани Гев ба Туркистон», «Арз кардани Кайхусрав», «Фуруди Сиёвахш», «Комуси Кашонӣ», «Ҷанги Рустам бо хоқони Чин», «Аквондев», «Бежан ва Манижа», «Ёздаҳ рух» ва «Ҷанги бузурги Кайхусрав бо Афросиёб»-ро, ки 9 тоянд, фаро гирифтааст. Дар ҳамаи достонҳои номбаршуда воқеаву ҳодисаҳо ва тамоми сужету фабулаҳои асар дар атрофи қаҳрамони марказӣ – Кайхусрав мечарханд. Фирдавсӣ тарзе саҳнаороӣ мекунад, ки ҳамаи муаммоҳои дар рафти воқеаҳои асар падидомада ҳатман бо амалу рафтору гуфтори Кайхусрав гиреҳ мехӯранд. Мақсади асосии Фирдавсӣ ҳам нишон додани симои Кайхусрав бо тамоми шаҳомату барҷастагиаш мебошад. Гарчанде Фирдавсӣ дар тасвирҳои ин достон аз неруи халлоқи адабии худаш хеле зиёд кор гирифтааст, аммо сарчашмаи умдаи эҷодии ӯ «Шоҳнома»-и насрии Абӯмансурӣ будааст. Мо дар мақолаҳои қаблӣ решаҳои бунлоди образи Кайхусрав ва сужаи марбути корномаҳои ӯро дар осори аҳди қадим низ ҷустуҷӯ кардаем ва маълум карда будем, ки симои Кайхусрав ва баъзе воқеоти дар достон ба тасвиромада дар манобеи аҳди қадим, аз қабили Ригведо, Авасто, «Динкард», осори дигари паҳлавӣ, ба монанди «Шаҳристонҳои Эрон», «Бундаҳиш», «Минуи хирад», «Ардавирознома», «Гузидаҳои зодспарам» ба назар мерасанд [3, 127-133].

Таҳқиқоти дар ин замина анҷомдодаи мо ошкор намуд, ки симои Кайхусрав ба сифати шоҳи нексиришт, пок ва созандаи ормонҳои мардумони эронитабор дар осори хаттии қадимии номбаршуда тачассум шудааст. Дар ҳамаи маъхазҳои пешазисломӣ фарзанди Сиёвушу Фарангис будани

Кайхусрав ва дар матни «Шаҳристонҳои Эрон» дар Самарқанд мутаваллид шудани ӯ ва шаст сол дар Эрон ҳукмфармоӣ намуданаш ба қайди таҳрир омадааст. Аз ҳама муҳимтар ин аст, ки Кайхусрав дар ҳамаи манбаъҳои хаттӣ шоҳи бо фарр ва додгустару ободкор ва бинокунандаи шаҳрҳо буда, дорои маънавияти улвӣ мебошад. Вай пайваста бо душмани сарсахту пурзӯри Эрону эрониён, яъне Афросиёби хунхор ва намояндагони он дар набард буда, оқибат ӯро дар канори рӯди Чиючаст аз байн мебарад. Аҷибтар ин аст, ки дар аксари мутуни осори қадим Кайхусрав аз чумлаи ҷонҳои зинда ва пайвастшуда ба Ҷаҳонофарин ба тасвир омадааст. Чунин ҳолат дар миёни аҳли таҳқиқ баҳсҳои зиёдеро бор овардааст ва бархе аз донишмандон хулоса кардаанд, ки Кайхусрав шабеҳи Исои Масеҳ будааст ва вазифаи пайғамбариро ҳам бар дӯш доштааст [7, 9-44]. Бархеи дигар дар симои ин қаҳрамон ҷилое аз тасаввуфро дидаанд [12, 137-163]. Аммо, ба назари мо, дар андеша ва аъмоли Кайхусрав бештар обу ранги фалсафӣ дида мешавад, то мазҳабию ирфонӣ.

Диққатангез аст, ки устураи Кайхусрав дар ҳаёти маънавии мардумони эронитабор бо омадани ислом қатъ нашуд, балки дар осори давраи исломӣ, то эҷод шудани «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, бо обу рангҳои гуногун таҳаввул кард. Дар осори таърихнигорони давраи исломӣ, аз ҷумла «Ал-ахбор ат-тивал»-и Абӯҳанифаи Диноварӣ (ваф. 895), «Таърих ар-русул в-ал-мулук»-и Абӯҷаъфар Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ (839-923), «Таърихи сунани мулук-ул-арз-ва-л-анбиё»-и Ҳамзаи Исфаҳонӣ (тав. 892), «Таърихи Бухоро»-и Наршахӣ (899-959), «Муруҷ-аз-заҳаб»-и Масъудӣ (ваф. 958), «Ғурари ахбори мулук-ул-фурс ва сияриҳим»-и Абӯмансури Саолибӣ (таълифаш байни солҳои 1018-1022) ва монанди инҳо, ки ҳама ба арабӣ таълиф шудаанд, лаҳзаҳои гуногуни корномаи Кайхусрав оварда шудаанд. Фарқи онҳо аз манобеи тоисломӣ фақат дар шакли номҳои шахсиятҳо ва баъзе ҷузъиёти сужа мебошад. Аммо дар асари Саолибӣ навгонӣ он аст, ки пандномаи Кайхусрав қабл аз нопадид шуданаш бозгӯ карда шудааст [4, 214-222]. Аввалин асари давраи исломӣ, ки ба форсӣ аз Кайхусрав ҳикоят мекунад, тарҷумаи «Таърихи Табарӣ»-и Абӯалии Балъамӣ (ваф. 974) мебошад [4, 214-222]. Барои мо муҳим он аст, ки дар ин китоб ва сойири кутуби фавқан зикршудаи давраи исломӣ достони Кайхусрав ҳазф нагардид, балки бо вариантҳои гуногун бозгӯ шуд.

Устураи Кайхусрав дар миёни хоразмиёну суғдиён то дер гоҳ зинда будааст ва ин чиз аз иттилооти Берунӣ дар «Осор-ул-боқия» ва Гардезӣ дар «Зайн-ул-ахбор» [4, 214-222] ҳувайдост.

Қиссаи Кайхусрав дар шоҳномаҳои ба забони форсӣ таълифшудаи пеш аз Фирдавсӣ низ, албатта, ҷой доштааст ва ҳузури он ба тавре муфассалтар дар «Шоҳнома»-и Абӯмансурӣ омадааст. Ин ақидаро аксари шоҳномапажӯҳон, аз қабили Зотанберг [1, 188], М. Н. Османов [1, 181-189], А. А. Стариков [6, 29-30-31], З. Сафо [8, 78], М. Риёҳӣ [2, 91-94], Ҷ. Х. Мутлақ [13, 2-3], Х. Шарифзода [5, 20] ва дигарон низ қайд кардаанд.

Азбаски, шахсияти Кайхусрав ва аъмоли ӯ дар осори қадим ва таърихномаҳои аҳди исломӣ хеле пуррозу рамз ва бо рӯҳонияту покии хос гузориш ёфтааст, нависандагон ва шуаррои ориф аз он барои ифодаи маъниҳои ирфонӣ бардошти фаровон намудаанд. Чунончи, Шаҳобуддин Яҳёи Суҳравардӣ (мақтул дар соли 1191) дар асарҳои худаш Кайхусравро ба манзалаи як ҳакими ишроқӣ қаламдод кардааст [12: 137-163]. Махсусан, ҷоми гетинамое, ки Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» ба дасти Кайхусрав додааст, диққати адибони орифро ба худ ҷалб намудааст ва онро аз Аҳмади Ғаззолӣ сар карда, то Ироқию Ҳофиз ва дигарон ҳамчун намоди дили орифи комил қабул кардаанд.

Бо ин ҳама, образи Кайхусрав ва корномаҳои ӯ ба таври ҳамосӣ аз ҳама муфассалтар ва муҳташамтар дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ба тасвир омадааст [10, 11: 583-1457]. Дар тасвири Фирдавсӣ баёни воқеоти марбути ҳаёти Кайхусрав ва иқдомҳои ӯ дар пайвастагӣ ба як силсила воқеаҳои дигар ба шакли як асари бузурги ҳамосӣ даромад. Ба дунё омадани Кайхусрав ва то ба синни булуғ расидани ӯ дар гузоришоти Фирдавсӣ басо асрорангез аст. Падараш – Сиёвуш қурбони макру тазвири хонадони Афросиёб мешавад. Вале модараш Фарангис, ки дар батн ӯро дошт, аз тарафи Пирон – сарлашкари Тӯрон пинҳонӣ наҷот дода мешавад. Зода шудани Кайхусравро баъзе қаҳрамонони достон бар асари нишонаҳои гуногун пешгӯйӣ мекунанд. Ҳатто ӯ дар хоби Афросиёб аён шуда, ӯро забун мекунад ва ин хоб боиси чорасозиҳои беҳудаи ин шоҳи табаҳкор мегардад. Кайхусрав дар хобҳои Сиёвушу Пирон ва Гударз низ аён шуда, аз рисолати муҳимми худ дарак медиҳад. Оқибат Кайхусрав ба Эрон омада ба ҷойи ниёяш Кайковус ба тахти шоҳаншаҳӣ баргузида мешавад. Моҷароҳо ва ҷангҳои тӯлонӣ рӯйи саҳна меоянд ва дар масири онҳо бо саъйу муборизаҳои Кайхусрав ҳамаи душманони ӯ як-як барчида мешаванд [10, 11: 583-1457]. Пирӯзии Кайхусрав бар душманонаш натиҷаи ниёишҳои ӯ бар Яздони пок ҳам ҳаст. Ӯ ҳаргиз манманӣ кардан ва дағдағаи яккаҳукумрони ҳафт кишвар шуданро ба дил роҳ намедиҳад. Ҳамаи корҳои бузургро бо маслиҳату машварат бо мӯбадон ва паҳлавонон ба анҷом мерасонад. Ӯ адлро, ки сарчашмаи ҳамаи аъмоли нек ва рукни умдаи ахлоқи писандида аст, ҳамеша риоят мекунад ва ҳатто душманонро агар сидқан аз карда ва ё қасди бади худ пушаймон шаванд, мебахшад. Аз дари сулҳ даромадан ва оқибатандешию оянданигарӣ аз хислатҳои умдаи Кайхусрав аст. Ба ифтихори ғалабаҳо ҷиҳати шодбошии паҳлавонон оростани базмҳо низ аз барномаи амали Кайхусрав берун нест. Аммо Кайхусрав ҳамеша порсову хештандор аст. Фирдавсӣ бо ин образ хостааст типи подшоҳи неруманду хирадманд ва ормониро падид оварад ва бар он нек муваффақ шудааст.

Нишон додани шахсияти сойири қаҳрамонон низ аз ҷониби Фирдавсӣ ба хубӣ анҷом дода шудааст. Яке аз онҳо Тӯс аст. Ин образи басо мураккаб ва дар ботини худ хеле пурзиддият мебошад. Ӯ аз хонадони Нузариён аст ва бисёр мехост, ки аз ин дудмон касе бар рӯйи тахти шоҳӣ бошад. Азбаски ин нияти ӯ амалӣ намегардад, баъзе корҳои бадқасдонае аз ӯ сар мезанад. Чунончи, бо ҷурми ӯ бародари Кайхусрав – Фуруд (аз Ҷарира) ба таври фоҷиавӣ кушта мешавад. Фирдавсӣ чунин саҳнаҳои пуртаззоду фоҷеаборро ҷиҳати боз ҳам комилтар нишон додани шахсияти Кайхусрав ба кор бастааст. Корсозӣ ва чораандешии Кайхусрав дар достони «Комуси Кашонӣ» боз ҳам пуррангтар ҷилвагарӣ мекунад. Бар иллати иштибоҳоти сахту нобахшидании Тӯс лашкари Эрон аз ҷониби Тӯрониён мунҳазим бармегардад. Аз чунин ҳолат Кайхусрав чун як инсони заминӣ гирифтори ғаму андӯҳ ва хашму кин мешавад. Дар рафти воқеаҳои баъдӣ образҳои Рустам, Гударз, Фарибурз, Гев, Бежан ва дигарон ба саҳна ворид карда мешаванд. Дар натиҷаи бархурдҳо, гуфтумонҳо ва амалкарди ин қаҳрамонон ва билохира фармонҳои саҳеҳи Кайхусрав ҷанги зидди лашкари Тӯрон созмон дода мешавад ва дар ин набарди хунин ғолибият насиби лашкари Эрон мешавад. Душманони пурзӯри Эрон – Комуси Кашонӣ ва Хоқони Чин аз ҷониби Рустам барафканда мешаванд. Дар идомаи достон омадани қиссаи ширини Бежан ва Манижа хеле диққатангез аст. Ин достони паҳлавонии ошиқона аст. Аҷаб ин аст, ки ҳамаи паҳлавонони бузурги Эронӣ издивоҷашон бо духтарони бегонаасл сурат мегирад. Бежан низ ошиқи Манижа духтари Афросиёб мешавад. Вале ӯ бар асари воқеоти пурихтилофе, ки дар достон ба вуҷуд меоянд, ба дасти Афросиёб гирифтор ва дар чоҳи амиқе зиндонӣ мегардад. Дар ҳамин асно Кайхусрав аз ҷоми гетинамойи худ бо тартибу низоми хос истифода мекунад ва макони дар банд будаи Бежанро ошкоро мебинад. Бежанро Рустам, тибқи фармудаи Кайхусрав, озод мекунад ва ба мақсадаш мерасонад.

Дар натиҷаи пайкору ҷангҳои сахт бо лашкари Тӯрон, ки дар миёни онҳо бо даъвати Афросиёб аз кишварҳои дигар мисли Ҳинду Чин, Руму Сақлоб ва ғайра низ фавҷ-фавҷ лашкар буд, Эрониён пирӯз мешаванд ва билохира худи Афросиёб низ ба дасти Кайхусрав аз миён бардошта мешавад. Бо чунин фарҷом қисмати ҳамосии «Шоҳнома» низ ба итмом мерасад.

Кайхусрав пас аз хотима додан ба ҷанг ва таъмини сулҳу субот ва ба ҳам овардани ҳафт кишвар ин дунёро тарк мекунад ва нопадид мегардад. Сабабҳои чунин рафтори ӯро ба таври зайл хулоса кардан мумкин аст:

«Шоҳнома» асари бузургҳаҷмест ва ҳамаи муҳтавои он беруномада аз диду шинохти ягонаи эҷодгарии Фирдавсии бузург аст. Бинобар ҳамин, дар сар то сари «Шоҳнома» мантиқи устувори тасвири воқеаҳо ва баёни андеша мушоҳида мешавад. Маълум аст, ки бунёди ин ҳамосаи бузурги миллӣ ва инсонӣ бар таззодҳо ва дуализми ҷаҳонбинӣ такя дорад. Барои дарки саҳеҳи ин масъала метавон аз нақди сохторшиносӣ ва равонтаҳлилӣ суд чуст.

Муҳимтарин мафҳуми калидии сохторшиносӣ, ки «тақобули дугона» аст, имкони татбиқаш бар «Шоҳнома» ҳаст. Чунин тақобулҳои дугонаро дар табиат низ мушоҳида кардан мумкин аст: шаб-рӯз, торикӣ-рӯшноӣ, сиёҳ-сафед, гарм-сард, об-оташ, тарӣ-хушкӣ ва ғайра. Дар муносибатҳои иҷтимоӣ низ метавон чунин тақобулҳои дугонаро дид. Чунончи, бад-хуб, зишт-зебо, тавонгар-нодор, қавӣ-заиф, ҷанг-сулҳ, олиҳиммат-пастҳиммат, додгарӣ-бедодӣ ва ғайра. Дар «Шоҳнома» тасвири ҳамаи тақобулҳои дугонаи зикршуда ба таври аёнӣ ба тасвир омадааст ва муҳимтарини онҳо муборизаи некӣ бар бадист. Ба образи Кайхусрав ҳам нек бингарем, дар он таҷассуми пирӯзии мутлақи некиро бар бадӣ мушоҳида мекунем. Аз назари Фирдавсӣ дар рафтору гуфтор ва андешаи инсон омилҳои таъйинкунанда покии гуҳар (насаб) ва некӣ дар муносибатҳои иҷтимоист. Аз ин дидгоҳ вуҷуди Кайхусрав оганда аз ду гавҳари ба ҳам зид аст. Аз тарафи модар гавҳари нопоки Афросиёбро дорад ва аз тарафи падар гавҳари поки Сиёвушро. Аммо неруи охирӣ дар набард бо аввалӣ ҳамеша пирӯз ба тасвир омадааст. Кайхусрав дар бисёр лаҳзаҳо худро бо Ҷамшеду Заҳҳок қиёс мекунад ва ин бехуда нест, Ҷамшед соҳиби ҳафт кишвар буд, яъне дар назари ӯ ҷаҳон дар итоати ӯ буд ва ин замини бузург насиби Заҳҳок шуд. Дар робита ба ин шикваи Коваро, ки бар рӯйи Заҳҳок кашида буд ба ёд оварем, бачост:

Агар ҳафт кишвар ба шоҳӣ туруст,
Чаро ранҷу сахтӣ ҳама баҳри мост? [9, 54].

Вақте Фаридун Заҳҳоки лаинро аз байн мебарад, қудрати сиёсии худро миёни писаронаш тақсим карда буд. Салму Тур аз он ки Эрон (нофи замин) бародари кеҳтари онҳо – Эраҷро бахшида шуда буд, дар равони худ эҳсоси таҳқир диданд ва Эраҷро куштанд. Аз ҳамин ҷо ҷангу ҷидоли хунин миёни Эрону Тӯрон шурӯъ мешавад ва ахиран дар аҳди Кайхусрав душмани Эрон – Афросиёб тавре ки гузашт, аз ҷониби ӯ аз миён бардошта мешавад. Дар натиҷа ҳафт кишвари собиқ ба ҳам меояд ва подшоҳи он Кайхусрав боқӣ мемонад. Аммо Кайхусрав фақат фармонраво нест, дар айни замон ӯ ҳам паҳлавони майдонҳои набард ҳасту ҳам ҳакими хирадманд. Ӯ ба дунёву кори дунё ва қудрату давлат назари файласуфона дорад. Ӯ мебинад, ки ҳангоми ғалабаи қатъӣ бар душманон ҳолаш шабоҳати зиёд ба ҳоли Ҷамшедро дорад. Ҷамшед қудрати мутлақро дар даст дошт. Дигар бо мубадон, паҳлавонон, ки аз пеш дар идораи давлат саҳим буданд, эътиборе надод. Ҳама осоиши мардум ва ободии кишварро аз неруи худ диду манӣ кард ва аз пайи он фарри шоҳӣ аз ӯ зоил шуд. Дар аҳди Кайхусрав низ бинобар сиёсати оқилонаи ӯ ҳамаи душманиҳо ва беназмиҳои сиёсиву иҷтимоӣ рафъ гардида, зиндагии

борифоҳи мардум ва ободии кишвар комилан таъмин шуд. Ҷавонмардию силаҳшӯрӣ ва заковату хиради Кайхусрав аз мӯбадону паҳлавонони кишвараш бартарӣ дошт. Гарчи ӯ мазҳари адолату додгарӣ, худопарастиву бахшандагӣ ва парҳез аз дурӯғу паймоншиканӣ буд, бо ин ҳама, ахиран қудрати мутлақро соҳиб шуда буд. Ҳамин ақидаи қудрат метавонист дар равони вай маниро, яъне худкомагиро тавлид намояд.

Гузашта аз ин, Кайхусрав медонист, ки бар аҳволи ҷаҳон субот бегона аст. Аз ин рӯ, дар ин дунё хушии мутлақ низ насиби одамӣ нест. Аз пайи ҳар падидае омадани падидаи зидди он ногузир аст. Бинобар ин сабабҳо, Кайхусрав ин ҷаҳони моддиро тарк кард ва Фирдавсӣ низ ин подшоҳи ормонии худро, дарвоқеъ, барои ҷаҳониён ормонӣ гардонид. Худи Фирдавсӣ ҳам шоири оддие нест. Ӯ низ ба ин дунё ва аҳли он аз даричаи ҳикмату хирад менигарад. Ин чиз ба пуррагӣ дар достони Кайхусрав низ падидор аст. Диди ақидатӣ ва меҳварии Фирдавсӣ дар ин достон мукофоти амал аст. Ҳукми қазову қадар беш аз ҳама бастагӣ дорад аз хӯю аъмолу кирдори инсон. Мукофоти амали зишт ҳатман зишт хоҳад буд. Мисоли барҷастаи он фарҷоми корҳои зишти Гарсевазу Афросиёб аст. Мукофоти амали нек ҳамеша нек мебошад. Мисоли равшани он фарҷоми аъмоли неки Рустаму Кайхусрав аст.

Фирдавсӣ азбаски дар ин достон хостааст ва тавонистааст образи муҳташаму ҷовидро ба вуҷуд орад, сабки суханаш ҳам мутобиқ бар нияту самараи эҷодиаш романтикӣ гаштааст. Дар достон парвози тахайюли бадеӣ дар авҷ аст. Ҳарчанд ки ин достон ҳамосист, дар ҳама ҷойи он разму базму ғалабаю тантана нест. Дар он муноҷоту сӯгворӣ, мазмунҳои шукуру шикоят, саҳнаҳои ошиқона, бухлу ҳасад, андарзу насиҳат ва ҳоказо ҳам ҳаст. Ҳайати персонажу образҳо низ хеле гуногунанд. Ба ин ҳайат шоҳону шоҳзодагон, мӯбадон, сарлашкарон, паҳлавонон, духтарону занон, ҷодугарон, издиҳоми лашкарон, деҳқонон, савдогарон, ҳатто образҳои фавқуттабиӣ мудом дар ҳаракату бархурдҳои пуртаззод ба тасвир омадаанд. Персонажҳо аз қавму табори гуногунанд ва ҳар яке хулқу хисол ва шеваи рафтори худро дорад. Аз ҷиҳати фазову макони тасвир низ ин достон вусъати густарда дорад. Бинобар ин, ин асарро метавон ҳамчун як романи комил талаққӣ кард. Ба муқтазои хусусиятҳои жанрии асар васф якҷо бо иғроқи шоирона дар ҷойи аввал қарор дорад. Назари ақидатии Фирдавсӣ дар достони Кайхусрав мабнӣ бар ҳеҷ будани дунё ва кори дунё аст. Нигоҳи ӯро метавон чунин хулоса кард, ки аз инсон фақат некӣ хоҳад монд ва ҳар даъвои дигаре ҳеҷу пуч аст. Шоир чунин ақидаи адабӣ, фалсафӣ ва эстетикии худро бо истифода аз тамоми имконоти неруи халлоқи худ ба хонандагон талқин намудааст.

АДАБИЁТ

1. Османов М. Н. Своды иранского героического эпоса («Худай-намэ» и «Шах-намэ») как источники «Шах-намэ» Фирдоуси / М. Н. Османов // Уч. записки Института востоковедения АН СССР. – М., 1985. – Т. XX.
2. Риёҳӣ, Муҳаммадамин. Фирдавсӣ (зиндагӣ, андеша ва шеъри ӯ) / Риёҳӣ Муҳаммадамин; ба алифбои кириллии тоҷикӣ баргардони Дорои Дӯст. – Душанбе: Шуҷоиён, 2010. – 338 с.
3. Рустам Наботӣ. Шахсияти Кайхусрав дар осори хаттии пешазисломӣ / Рустам Наботӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филология – Душанбе: Сино, 2012. – №4/1 (80). – С. 127-133.
4. Рустам Наботӣ. Шахсияти Кайхусрав дар осори хаттии давраи исломӣ / Рустам Наботӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филология – Душанбе: Сино, 2012. – №4/3 (88). – С. 214-222.
5. Шарифзода Х. «Шоҳнома» ва шеъри замони Фирдавсӣ / Х. Шарифзода. – Душанбе: «Андалеб Р», 2014. – 400 с.
6. استریکوف، آدکادیویچ فردوسی و شاهنامه تهران کتاب آ 1388. 182 صح
7. آیدنلو، سجاد سیاوش، مسیح و کیخسرو (مقایسه ای تطبیقی) پژوهشهای ادبی شماره 2 (23). صص 449. 1388.
8. صفا، ذبیح. حماسه سرایی در ایران (از قدیمی ترین عهد تاریخی تا قرن چهاردهم هجری) تهران امیر کبیر 1363. 675 صح
9. فردوسی ابوالقاسم شاهنامه با معانی لغات و برخی توضیحات تمام محمّد دبیر سیاقی تهران نشر قطر 1381. 2966 صح
10. فردوسی ابوالقاسم شاهنامه با معانی لغات و برخی توضیحات تمام محمّد دبیر سیاقی تهران نشر قطر 1381. 2966 صح
11. فردوسی ابوالقاسم شاهنامه با معانی لغات و برخی توضیحات تمام محمّد دبیر سیاقی تهران نشر قطر 1381. 2966 صح
12. همدانی، امیر حماسه، اسطوره و تجربه: خوانش سهروردی از شاهنامه نقد ادبی 1388. ش 87 (3) س 137 تا 163.
31. http://www.noufe.com (خلق مطلق، جلال شاهنامه تا خداجنامه ي در بارة مآخذ مستقیم و غیرمستقیم شاهنامه 2009).

НИГОҲЕ БА ДОСТОНИ «КАЙХУСРАВ» ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ

Дар мақола бузургтарин достони «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ – достони «Кайхусрав» ба таври мухтасар таҳлилу баррасӣ шудааст. Ҳамчунин, такомулу таҳаввули шахсияти Кайхусрав ҳамчун як образи барҷастаи бадеӣ дар ёдгориҳои хаттии пешазисломӣ ва давраи исломии то «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ низ таҳлил шудааст.

Гузашта аз ин, тағйири аҳволи Кайхусрав дар охири умраш бар асоси равиши равонтаҳлилӣ ва сохторшиносӣ, бахусус мафҳуми «тақобули дугона» таҳлил гардида, ба диди адабӣ ва ақидатии Фирдавсӣ дар достони мазкур низ мушаххасан ишора шудааст.

Калидвожа: Кайхусрав, «Шоҳнома»-и Фироавсӣ, достон, образ, тақобули дугона, диди ақидатӣ, иғроқи шорина, роман.

ВЗГЛЯД НА «СКАЗАНИЕ О КЕЙ-ХОСРОВЕ» В «ШАХ-НАМЕ» ФИРДОУСИ

В данной статье автором подвергнут рассмотрению и изучению образ Кей-Хосрова в «Сказании о Кей-Хосрове» в «Шах-наме» Фирдоуси. Также данной образ рассматривается в доисламских памятниках. И памятниках исламского периода до создания «Шах-наме» Фирдоуси.

Кроме того, на основе психологического и структурного анализа и изучения литературных источников показан принципу «двойственности противопоставления», изменения душевного состояния Кей-Хосрова в конце его жизни с точки зрения Фирдоуси.

Ключевые слова: Кай-Хосров, «Шах-наме» Фирдоуси, дастан, образ, «двойственность противопоставления», идейное видение, поэтическая гипербола, роман.

THE VIEW AT THE LEGEND OF KAI-KHUSRAV IN SHAHNAME FIRDOUSI

In the given article the author subject to time and studying the image of Kai-Khusrav in legend of Kay-Khusrav and Shahnameh Firdousi. Also this image regarded pre-Islamic monuments. And monuments of the Islamic period prior to the creation of the Shahname Firdousi.

In addition, on the basis of psychological and structural analysis and study of literary sources shown duality principle of opposing changes in mental state, Kay-Khusrav at the end of his life view of Firdousi.

Key words: Kai-Khusrav, Shahname Ferdowsi, dastan, image, duality, pitting ideological vision, poetic hyperbole, the novel.

Сведения об авторе: ***Рустам Наботи*** – кандидат филологических наук, начальник отдела Научно-технической информации ТНУ. Телефон: **(+992) 221-71-87; 918-97-31-41**. E-mail: **rustamnaboti@inbox.ru**

ТАСВИРИ РӮЗГОРИ ШОҲ ШУҶОЪ ДАР «ТАЗКИРАТ-УШ-ШУАРО»-И ДАВЛАТШОҲИ САМАРҚАНДӢ

Момогул Шодиева
Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт,шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Дар миёни осори муътабари форсӣ тазкираҳо ҷойгоҳи муносиб доранд. Ин гуна осор ҳам аз лиҳози адабӣ ва ҳам аз ҷиҳати таърихӣ муфиду судманд мебошанд.

Яке аз чунин осор «Тазкират-уш-шуаро»-и ДавлатшоҳиСамарқандӣ ба ҳисоб меравад, ки ахбори фаровон дар бораи вазъи адабӣ ва ҳамчунин сиёсиву иҷтимоии даврaҳои гуногун медиҳад [1, 35-36]. Бештари ин ахбор дар осори дигари адабиву таърихӣ наёмадаанд. Ин асар аҳаммияти бузурги адабиву таърихӣ дорад. Бисёре аз ахбори он то кунун аз тарафи муҳаққиқон ба таври бояд арзёбӣ нашудааст.

Пирӯзии қавми биёбонгарди муғул, ки ба одобу сунан ва усули иҷтимоӣ ху нагирифта, бунёди қудрати эшон танҳо дар сояи қатлу ғорат ва решакании мабонӣ ва муносиботи иҷтимоӣ хулоса мешуд, аз тиратарин даврaҳои таърихии мардуми тоҷик маҳсуб мегардад. Ҳузури таърихии ҳамлаи муғул ҳамвора бар пайкару рӯҳияи миллати тоҷик озордиҳанда буда, хотираи талхи он рӯзгори наҳс ҳанӯз фаромӯш нашудааст.

Сарзамини тоҷик, қабл ва баъд аз ҳамлаи муғул чандин истилоро таҷриба кардааст, аммо ҳеч кадом ба монанди фитнаи муғул ва химу бадфарҷом набудааст. Бо мурур ба ҳар манобеи ин давра, метавон ба ин воқеият пай бурд.

Ибни Асир, Ҷувайнӣ, Рашидаддин, Вассоф ва муаррихони баъдӣ аз қабили Сайфии Ҳиравӣ ва Мирхонду Хондамир ва дигарон низ фоҷиаҳои ин асрро бо обу ранг нақл кардаанд [1, 672].

Замони пас аз ҳамлаи муғул ҳам асосан давраи тираву тори пасмондаҳои муғул буда, нақши он дар сарнавишти мардуми тоҷик хеле муҳим арзёбӣ мешавад. Дар ин давра яке аз паси дигар сулолаҳои хурд ва парешон дар гӯшаву канори Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳр ҳукумат кардаанд. Яке аз чунин сулолаҳо, хонадони тоҷикнажоди Музаффариён мебошад. Ин хонадон аслан аз шаҳри Хофи Хуросон бархостаанд. Сарсилсилаи ин сулола амир Шайх Ғиёсиддини Ҳоҷӣ ба шумор меравад. Ӯ пас аз ҳамлаи муғулҳо дар музофоти Язд паноҳанда шуд.

Шайх Ғиёсиддин аз самти мисараш Мансур се набера дошт: Муҳаммад, Алӣ ва Музаффар. Миёни фарзандонаш Музаффар ба сабаби фазлу дониш ва покдомонӣ бештар маҳбубият дошт. Ҳукумати ниммустақили Музаффариҳо дар зери итоати илхонони муғулӣ аз соли 1313, яъне аз замони ба вилояти Язд ҳоким гаштани амир Музаффар оғоз мегардад.

Сипас ӯро ҳокими Майбуд таъйин намуданд. Амир Музаффар пас аз маргаш (1314) дар саҳни мадрасе, ки дар шаҳри Майбуд, бино карда буд, ба хок супорида шуд [3, 459].

Мансаби Музаффаррро хони муғул ба писари ҷавонаш Муборизиддин Муҳаммад бахшид. Аммо, машҳуртарин намояндаи сулолаи Музаффариҳо, вориси тоҷу тахти Муборизиддин писараш Шоҳ Шуҷоъ (1359-1384) гардид.

Ӯ дар миёни подшоҳони сулолаи Музаффариҳо бо донишмандиву фазилат маъруф аст. Дар синни нуҳсолагӣ Қуръонро хатм намуда, бо шеъру шоирӣ низ ошноӣ дошт. Перомуни рӯзгори ӯ Давлатшоҳи Самарқандӣ чунин мегӯяд: «Дар рӯзгори давлати Муҳаммади Музаффар ва авлоди ӯ Хоҷа Имоди Фақеҳ марҷаъи хоссу ом будӣ ва ҳамгинон ба суҳбати шарифи ӯ моил будандӣ ва бо вуҷуди илму тақво ва ҷоҳу маротиб шоире комил буда сухани ӯ футуре надида» [1, 191].

Бояд гуфт, ки Давлатшоҳ на танҳо рӯзгори Музаффариҳоро тасвир мекунад, балки ба зиндагии Шоҳ Шуҷоъ низ пардохта, аз ҷумла чунин менависад: «Аммо Абулфаворис Ҷалолуддин Шоҳ Шуҷоъ чароғи дудмони Оли Музаффар буд ва дар илму мурувват ва фазоил ягонаи рӯзгор аст.

Баъд аз Муҳаммади Музаффар дар Ироқи Аҷам ва Форсу Кирмон салтанате ба истиқлол ёфт, олимпарвару шоирнавоз буда ва уламову фузало дар улум ба номи ӯ тасонифи марғуб пардохтаанд ва ӯ подшоҳи аҳли фазл буда» [1, 226]. Аммо, муаллифи «Тазкират-уш-шуаро» дар қатори баршумурдани ҳусни ният ва хубиҳои Шоҳ Шуҷоъу авлоди ӯ костиҳову норасоиҳои онро низ бар шумурдааст. Аз ҷумла, зиддият ва ҷангу хусумати дохилии хонадони Музаффариҳо низ аз қалами ин адиби тоҷик берун намондааст.

Ба навиштаи Давлатшоҳ Шоҳ Шуҷоъ бародаронаш Султон Аҳмадро ҳокими Кирмон ва бародари дигараш Шоҳмаҳмудро ҳукумати Исфаҳон бахшид. Бародарзодааш Шоҳяҳёро аз ҳукумат дур карда, зиндонӣ намуд, аммо дере нагузашта ӯро озод ва ба ҳукумати Язд таъйин кард. Аммо, чуноне ки интизор мерафт Маҳмуд ва Яҳё бо ҳам иттифоқ баста, муддате ба ҷанг бо Шоҳ Шуҷоъ пардохтанд.

Соли 1364 ҳатто Шерозро ҳам ишғол карданд. Танҳо марги Маҳмуд Шоҳ Шуҷоъро аз гирифториҳо озод сохт. Пас аз нақли ин достон тазкиранависи тоҷик як шеърро ҳам овардааст, ки ҳасби ҳоли он рӯзгор мебошад. Ба навиштаи ӯ ҳангоми муборизаи ду бародар «Шоҳ Маҳмуд мутаваффо шуд ва Шоҳ Шуҷоъ ин рубоиро муносиби он воқеъа мегӯяд:

Маҳмуд – бародарам, шаҳи шермакин.
Мекард хусумат аз пайи тоҷу нигин.
Кардем ду бахш, то биёсояд халқ,
Ӯ зеризамин гирифту ман рӯйи замин» [1, 239].

Тавре гуфта шуд, Шоҳ Шуҷоъ на танҳо ҳамчун сиёсатмадор, балки чун адиб шуҳраи офоқ гардида буд. Дар ҷавоби яке аз ҳамзамононаш, ки ӯро барои ҷанги бо бародар накуҳиш карда буд, ӯ рубоии зеринро менависад:

Саломи ман бирасону бигӯй бисёраш,
Ки чашми бад ба ҷамолу ҷалоли ту марасод.
Маро ту таъна мазан гарчӣ дар замони шубоб,
Ҷаримаи ба хатоӣ, на ихтиёр уфтод.

Пас аз овардани ин мисраъҳо Шоҳ Шуҷоъ чанд лафзи берун аз адабро ҳам оварда, Султон Увайсро, ки муаллифи чанд байти сарзанишкунанда буд, таҳдид мекунад.

Тавре аз саҳифаҳои таърих бармеояд, даврони зиндагии Шоҳ Шуҷоъ бо ошуфтагиву гиру дорҳои дохилӣ сипарӣ мегардад [4, 234]. Фарҷоми рӯзгори ин шоҳи адабпарвару донишмандро низ Давлатшоҳи Самарқандӣ тавсиф карда, чунин менависад:

«Ва Шоҳ Шуҷоъ, ки баъд аз 14 сол, ки ба комронӣ ва истиқлол салтанат ронд, ба ҳасрати тамом дар рӯзгори шубоб ва айёми фазлу иктисоб ҷаҳони бесомонро видоъ фармуд ва рӯзгори номусоид бар ҷавонӣ ва комронии ӯ набахшуд. Шуҷоъ буд, аммо на бо савори аҷал, мудаббир буд, аммо на ба ҳукми азал» [1, 227].

Пас аз зикри ҳузнангези рӯзгори ӯ Давлатшоҳ ин ду байтро ҳам овардааст, ки хеле дилчаспу хотирмон аст:

Дардест аҷал ки нест дармон ӯро,
Бар шоҳу гадост ҳукм фармон ӯро.
Шоҳе ки ба ҳукми душ Кирмон мехӯрд,
Имрӯз ҳамехӯранд кирмон ӯро.

Ҳамин тавр, маълумоти кӯтоҳ вале зебои асари «Тазкират-уш-шуаро» имкон медиҳад, ки вазъи сиёсиву иқтисодӣ ва адабиву ҳунарии нимаи дувуми қарни XIV-ро мо ба таври иҷмолӣ тасвир кардан тавонем. Муқоисаи ахбори Давлатшоҳ бо сарчашмаҳои дигари таърихиву адабӣ имкон медиҳад, ки бисёре аз саҳифаҳои норавшани таърих муайяну мушаххас гарданд. Таҳқиқи ин асар аз нигоҳи иҷтимоӣ низ хеле арзишнок буда, нашри муфассал ва ташреҳи он аз зарурияҳои рӯзҳои мо ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Тазкирату-ш-шуаро. Давлатшоҳи Самарқандӣ / Ба ҳиммати Муҳаммад Рамазонӣ. - Теҳрон, 1338. - 431 с.
2. Таърихи Эрон. Давраи Темуриён. Пажӯҳиши донишгоҳи Кембриҷ. Тарҷумаи Ҳасани Анӯша. - Теҳрон, 1376. - 760 с.
3. Давлатдории тоҷикон дар асрҳои IX-XIV; мураттиб ва муҳаққиқ Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ. - Душанбе, 1999.
4. Маҷмаъ-ул-ансоб; таълифи Муҳаммад ибни Алӣ ибни Муҳаммади
5. Шабонкораӣ; ба тасҳеҳи Мирҳошими Муҳаддис. - Теҳрон, 1343.

ТАСВИРИ РӮЗГОРИ ШОҲ ШУҶОЪ ДАР «ТАЗКИРАТ-УШ-ШУАРО»-И ДАВЛАТШОҲИ САМАРҚАНДӢ

Ин мақола ба рӯзгору осори ҳокими Форс, намояндаи сулолаи Музаффариён Шоҳ Шуҷоъ бар асоси яке аз сарчашмаҳои нодири форсии асримиёнагӣ бахшида шудааст. Қайд карда мешавад, ки ҳаёти ин ҳоким дар замони нооромиҳои сиёсӣ сипарӣ шудааст. Сарфи назар аз авзои нооромиҳои замон, Шоҳ Шуҷоъ ашъори зиёде сурудааст, ки дар он ҳодисаҳои таърихӣ низ инъикос ёфтаанд.

Калидвожа: Давлатшоҳи Самарқандӣ, Форс, Шероз, Музаффариҳо, Шоҳ Шуҷоъ.

«ТАЗКИРАТ-УШ-ШУАРО» ДАВЛАТШАХАСАМАРКАНДИ О ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ШАХ ШУДЖА

В статье исследуется жизнь и творчество правителя Фарса из династии Музаффаридов Шах Шуджа. Отмечается, что согласно этому источнику жизнь этого правителя-поэта проходил в сложной и непростой обстановке. Несмотря на все тяжести и невзгоды Шах Шуджа сочинил множество стихов, которые имеют исторические сюжеты.

Ключевые слова: Давлатшах Самарканди, Фарс, Шираз, Музаффариды, Шах Шуджа.

"TAZKIRAT-USH-SHUARA" DAVLATCHALARGA ABOUT THE LIFE AND ACTIVITIES OF SHAH SHUJA

The article examines the life and work of the ruler of Fars from the dynasty of Muzaffarid Shah Shuja. It is noted that according to this source the life of this ruler-poet took place in a complex and challenging environment. Despite all the hardships and tribulations of Shah Shuja wrote a lot of poems that have historical subjects.

Key words: Dawlatshah Samarkandi, Fars, Shiraz, Muzaffarid, Shah Shuja.

Сведения об авторе: ***Момогул Шодиева*** - аспирантка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. А. Рудаки АН РТ. Телефон: **(+992) 935-42-01-49**

ТЕОРИЯ ТЕОМАНИЗМА В ИРФАНИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ МИР САЙИД АЛИИ ХАМАДОНИ

К. Кодиров
Курган-Тюбинский государственный университет им. Носира Хусрава

Ибн ал-Араби теорию «вахдати вуджуд» («единства сущего») поставил в центре всей системы своей мысли, изложив её во всей полноте. Отсюда он и признан основоположником этой теории в ирфане. Это он преподнес благочестивым ‘арифам девиз «هو هو» (он – это он). Поэтому ирфан Ибн ал-Араби предстает учением «вахдати вуджуд» («единства сущего»), нашедшее отражение в «Фусус ал-хикам» («Геммы мудрости») и «Футухоти маккия» («Маккиевы открытия»).

В своём учении Ибн ал-Араби исходит из того, что в существующей действительности нет ничего лишнего и истина сущего едина, нет разницы между существованием и существующего, между наукой и действительностью, между наукой и известного. Излишни поистине, долги, насаждения и добавления, а аллегорические отношения к бытию и существующему – действительны:

«Весь действительный мир является единым существом и никогда в существующем нет расхождения. Действительность вся является единством и в сущности никак не может быть несоответствия. Она вся одна истина и предстаёт лишь возникновением и видением. Никаких излишеств в мире не существует; а то излишнее, которое предстаёт взору, - нет ничего кроме сновидений и грёз, теней и образов, вторым отражением косого глаза. Все эти излишки являются факторами, связанными тайнами и подтверждениями, некоей манифестацией и проявлением любви к субстанции [Бога], к его атрибутам именного и духовного порядка и всё это есть отражение вина и рисунком одного лишь сияния лика кравчия, отразившегося в чаше» [3, 98].

Ибн ал-Араби был последователем теоманизма, т. е. теории «وحدة الوجود» единой сущности к которой относятся имена и атрибуты, представленные двояко: чистым или божественным бытием «حق» и бытием, смешанным с небытием, что конституирует мир творения «خلق». Чистая сущность открывает свои атрибуты только в теофаниях. Феноменальный мир – это мир теофаний, он ни в коей мере не является иллюзией, он существует на самом деле, поскольку представляет из себя теофанию, другое «я» абсолюта. Следовательно, не существует разницы между сущностью и атрибутами: бытие тождественно мышлению.

По Ибн ал-Араби теофания проходят через три этапа: есть теофания единства (эпифания имен, единых с совершенным человеком); теофания самости, или эпофания атрибутов; теофания божественной личности, или эпофания сущности. В каждой эпохе существуют совершенные люди, являющиеся эпифониями чистей метафизической реальности Мухаммедавой (حقيقة محمدية), логоса Мухаммедова, или вечной пророческой подлинности [4, 61].

Садрид-дин Ширази, известный как Мулла Садра, теории «вахдати вуджуд» («единства сущего») придал иную трактовку и растолковал ее с помощью ссылок, ирфана и Корана, введя доказательства и ирфан в

сферу сияния Корана. Мулла Садра свою философию основал на подлинности бытия и учение «вахдати вуджуд» («единства сущего») привёл в соответствие с доказательствами и ирфаном, комментировал рассудок, откровение и объяснение таким образом, что между Кораном, ирфаном и доказательством не оставил места для разногласию. Это обстоятельство он объяснил: «Ирфан есть дух Корана, а доказательство – язык ирфана».

В концепции Мулла Садра благодатным источником ирфана предстает Коран, а Коран есть манифестация Бога, который находит своё отражение в зеркале откровений Корана. Коран своим величием и сиянием есть милость божия в метафорических письменах и выражениях. В каждой из букв Корана скрыты тысячи аллегорий и доводов, которые притягивают сердца людей ирфана.

Коран есть глас небесный, источник всех ирфанов и разделов просветления, в котором нашли отражение все субстанциональные достоинства, прикладные атрибуты и имена (Бога) отразились в нем. Коран пользуется абсолютизмом и абсолютной святостью. Абсолютная святость состоит из итога совокупности слов смерти и посмертной вечности. Каждое слово Корана принадлежит Богу и под особым значением указывает на имен Господа. Да, «…..суть жизни каждой буквы и каждого слова, познание и обучение которых происходит – это воздух одного вдоха и выдоха, который выходит из пространства носоглотки, протекает и превращается в издержки букв и в каждой издержке из определенных издержек в какой-нибудь из букв происходит волнение и каждая буква принимает особую форму…. И с такими разнообразиями свойств того количества букв приходит в манифестацию…» [2, 25].

Мир Сайид Али Хамадани в «Асрор ан-нукта ё Тавҳиди ирфони» («Тайны точки или ирфанические единства») пишет: «Суть» есть ключ от кладези определенных слов и цифр, изображение письменных букв, которые своей сущностью охватывают тайны цифр, обозначения букв в слове [2, 36]. Абу Наср Фараби в одном четверостишии «точку» представляет как тайну бытия:

Асрори вуҷуд хому нопухта бимонд,
В-он гавҳари бас шариф носуфта бимонд.
Ҳар кас ба далели ақл чизе гуфтанд,
Он нукта, ки асл буд, ногуфта бимонд.
(Тайны бытия остались сырыми и недозрелыми
И тот весьма благородный жемчуг остался непросветленным.
Иные высказали что-то, исходя из доводов рассудка,
Но та суть, которая была корневой, осталась несказанной) [3, 71].

«Вахдати вуджуд» («единства сущего»), т.е. «суть» есть существование действительной единицы, а существование вещей – манифестацией субстанции Бога, в виде материальных вещей.

Другой поэт говорит:

گر نه حسنش دائماً در جلوه
این نمود و بود عالم از کجاست؟
از تجلی جمالش وحدت اس
در حقیقت این که کثرت را بقاست

(Если его красота не в постоянной манифестации,
Тогда откуда этот вид и существование вселенной?
Единство от манифестации его красоты
Поистине – множеству существование) [4, 783].

«Вахдати вуджуд» («единства сущего») в ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани представляется как мир сотворения, свод науки ясновидения, а также свидетельство божьей книги, которая содержит все столпы атрибутов и эпитетов Бога. Каждое из творений есть слово от слов Бога, которое в особом значении не имеет указания в небожественных именах и происходит с дыханием Творца через говорящего, свидетельствуя о сокровенном. Этот процесс можно сравнить с тем, как слова выходят с при дыхании из гортани человека. «Да, суть и душа всех букв и слов, с помощью которых происходит процесс объяснения и освоения, обучения и учения, не что иное, как воздух, который выходит из дыхательного аппарата и расходуется на образование 28-значного алфавита. В каждом из определенных выходов появляется буква из букв. Каждая из букв принимает определенную форму, которая выступает её отличительным признаком. И с этими многочисленными отличительными признаками от того количества единиц происходят многочисленные буквы [2, 37].

‘Арифы и иные представители мистики настаивают на том, что в действительном контексте и объективной действительности кроме единичной субстанции нет ничего постоянного, не считая Бога. Сияние лика и сверкание субстанции Бога есть откровения красоты Бога. Мир множества есть зеркало жилища, а абсолютным существом является Бог. Множество выражается в проявлениях, а его достоверность и происхождение – добавление.

Исходя из того, что проблема теории «вахдати вуджуд» («единства сущего») является осью ирфанической поэзии, теория «сущности» в мистике Мир Сайида Али Хамадани представляется то же «вахдати вуджуд» («единства сущего»), которое находит свое выражение как в прикладном, так и в теоретическом ирфане.

Вопросы тариката с его детализацией (ступеней, состояний, этапов и т.д.) в ирфане Мир Сайида Али Хамадани находят свое отражение в поэтическом контексте. При этом он, как ‘Ариф, следует тем теоретическим положениям, которые в ирфанском теогнозисе имеют доктринальную правомерность. Отсюда ясно, что в своей ирфанической поэзии Мир Сайид Али Хамадани всемерно пользуется символикой и терминологией ирфанической догматики.

Мир Сайид Али Хамадани проявляет себя глубоким последователем учения тариката (путь духовного усовершенствования), но как личность с развитым культурным сознанием, подкрепленным обширными познаниями, он в своей ирфанической поэзии предаётся как последователь культурного течения этого далеко не однообразного учения. Поэтому его ирфан проявляет такие особенности, которые дают основание полагать, что его творец представляет ирфан одной из направлений поэзии, которое примешано, контаминировано с теогностическим научным мышлением.

Поэзия Мир Сайида Али Хамадани строго не дифференцирует теоретические и практические аспекты ирфана. Но, очевидно, что при всём желании между этими двумя концепциями обойти какого-то расслоения трудно избежать. Исходя из этого, как нам представляется, при исследовании ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани между этими двумя концепциями не следует проводить прямую линию.

Практическая концепция ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани основывается на том, что поэт в ней рассуждает о некоторых нитях, связывающих человека с мирской жизнью и ответственности человека перед этим миром.

Поэтому эта концепция ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани приобретает черты «ҳикмати амали» («практический мудрости») - прикладной философии или этики. В этом смысле обратимся к примерам:

Айб аст баланд бар кашидан худро,
В-аз ҷумлаи халқ баргузидан худро.
Аз мардумаки дидайӣ бояд омӯхт,
Дидан ҳама касрову надидан худро.
(Неприлично великим представлять самого себя,
Из всех людей избранным выставлять себя
У зрачка глаза следует учиться,
Замечать всех и не замечать самого себя) [1, 64].

Эта концепция ирфана называется «сайру сулук» - странствие. В этой концепции даются и пояснения к ирфану. В частности, популярно разъясняется, с чего солик (странствующий) должен начать сложный путь мистического восхождения, чтобы добраться до высочайшей вершине духовного совершенства - таухид – единение с Богом. Какое состояние и ступени преодолеть при этом.

Сложный путь тариката (путь духовного усовершенствования) солик (странствующий) должен совершить под руководством наставника – пира:

Пир бояд роҳро, танҳо марав,
Аз сари ашьё дар ин дарё марав.
(Наставник нужен дороге, без наставника не иди,
Из-за вещей на это море не ходи) [1, 27].

«Таухид» - единение с Богом - в ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани предстает вершиной духовного совершенства человека, конечной целью странствий солик (странствующий). «Таухид» же в этой поэзии есть «тайны сути» и теории «вахдати вуджуд» («единства сущего»), которая упоминается на каждой «стоянке» в ином изложении.

«Таухид» ‘арифа - это эманация человека в божество, единение человека с Богом, «таухид» ‘арифа - это существование лишь одного Бога, «таухид» ‘арифа - достижение той ступени в странствии путника, когда кроме Бога нет другого существа [3, 86].

С позиции Мир Сайида Али Хамадани, процесс «таухида» - это не дело рассудка и мысли, а дело сердца и усердия на пути к просветлению и самоочищению. Поэт об этом говорит:

Эй хирад саргаштаи даргоҳи ту,
Ақлро сарришта гум дар роҳи ту.
(О, разум в заблуждении у твоего двора,
Рассудок в растерянности на пути к тебе) [2, 66].

Целью странствования со стоянками и этапами является, по мысли Мир Сайида Али Хамадани, «сирот», который человек должен перейти:

Эй, ки дар дунё нарафтӣ бар сироти мустақим,
Дар қиёмат бар сиротаи ҷойи ташвиш асту бим.
Қалби зарандуд настонанд дар бозори ҳашр,
Холисе бояд, ки аз оташ бурун ояд салим.
(О ты, который на этом свете не шёл по прямому мосту,
В день страшного суда на мосту есть место волнениям и страху.

На базаре страшного суда не примут позолоченное сердце,
Нужно чистое, чтобы здравым выйти из огня) [1, 136].

В творчестве Мир Сайида Али Хамадани человеческий дух подобен растению, живущему по закону природы, но в этике речь идет исключительно о каком-то блоке достоинств наподобие правдивости, прямоты, справедливости, щедрости, совестливости и т. п., в которых дух переходит в манифестацию.

В теоретическом ирфане Мир Сайид Али Хамадани языком поэзии изображает действительность в её обычном ходе, рассуждает о Боге, человеке и жизни, но здесь поэзия функционирует на позициях рассудка. В этой позиции ирфанической поэзии все виденное и прочувствованное собственным сердцем передаёт доводами рассудка. По мысли поэта -'Арифа, рядом с Богом другие вещи, хотя они реально существуют, не существуют, существо самого Творца отражает все другие вещи, которые являются эпитетами, атрибутами и иными достоинствами своего творца и проявляются в его манифестациях.

В своей ирфанической поэзии Мир Сайид Али Хамадани стремится к тому, чтобы познать истину бытия, которое является Богом и освидетельствовать его. С позиции 'Арифа, совершенство человека заключается не в том, чтобы в своей памяти хранил какой-нибудь из образов действительности, а в том, чтобы проделал путь мистического просветления и достигнул того начала, откуда происходил. Этим самым он сокращает расстояние между Богом и человеком и, расставшись с собой, воплотиться в нём и найти вечную жизнь.

Он говорит:

Гар ҷаҳоне чун Алойи ҳар дам он ҷо шуд фано,
Қатра дар дарё фитоду боз шуд обе ба об.
(Если целый мир там, как Алайи, аннигилировался -
Все равно, что капля попала в океан, вода соединилась с водой) [2, 5].

В связи с этим в ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани понятие «таухид» - единение с Богом - становится актуальным предметом разъяснения и популяризации, ибо без раскрытия сути «таухида» приступить к рассмотрению теории «вахдати вуджуд» (единства сущего) представляется алогичным.

Фраза «сайру сулук» (странствие) концентрирует в себе нити растолкования ряда понятий и идей, важнейшими из которых выступают: «любовь» (ишк), «аннигиляция» (фано), «манифестации Бога» (тачалли), ибо субстанция божества присутствует везде и во всем.

В понимании теории и практики ирфана как самого Мир Сайида Али Хамадани, так и всего ирфана, существенную помощь можно извлечь и, трактата поэта «Рисолаи нафсия» («Трактат об алчности»). В нем растолковываются многие символические и терминологические слова и выражения ирфанической теории и обихода, а также в литературной практике. В качестве примера обратимся к толкованию слова «нафс» - душа, дух. «Ҳаворо бо ҳаво парастидан» («лелеять желание с желанием») в значении предпочтении мирских страстей и благ перед духовностью. Несовершенство плоти происходит от скаредности, так как «жадно бросается на все мирские соблазны»:

Нафси ноқис бахил хоҳад буд,
Дар саховат залил хоҳад буд.
Гар таваккул кунад,
В-ар на, доим алил хоҳад буд.
(Ущербная плоть бывает скаредной,
По части великодушия бывает жалкой.
Если б она уповала на Бога, приобрела бы,
Но если нет, то навеки останется хилой) [2, 87].

Аллегорически, плоть является темницей духа, а мир - темницей плоти. Так как дух тяготеет к плоти, а плоть не всегда привязана к желаниям, то 'Ариф может стать безнравственным или же благочестивым:

Орифи неку бад шавад битамом,
Ҳамчу неком биравад, вассалом.
(Добронравный 'Ариф испортится совсем,
Как добронравные пройдет, и все) [2, 88].

В связи с распространением ирфанической поэзии Мир Сайид Али Хамадани «нафси мутмаина» (безмятежное состояние души) трактует как мрачность плотских желаний и светских соблазнов, лицемерие и жажда удовлетворения, и заключает:

Мутмаина сифоташ ин бошад,
Васфи ӯ назди мо чунин бошад.
(Таковы его твердые правила,
Его изображение нам представляется таким) [2, 88].

В нижеследующем фрагменте Мир Сайид Али Хамадани с помощью аллегорий представляет понятие «нафси ошиқ» (влюбленный дух), которое выражает положение «желающего - толиба» (искателя любви):

Баъд аз ин қурби давлати васл аст,
Қурби васли азим бар асл аст.

Боз меҳрочи анбиё бошад,
Ҳамнасибӣ зи авлиё бошад
Нек ҷамъияте падид ояд,
Маҷлиси ҷамъеро биёрояд,
Яъне мақоми ҷамъи ҳазрати вуҷуд,
Яъне аҳадияти фарику ҷомеъ буд.
Ҷумла асрор кардааст таҳқиқ,
Ёфта аз худои худ тавфиқ.
Муршиди комиле бувад ба камол,
Бувад оёинаи ҷамолу ҷалол.
(За этим следует близость счастья соединения,
Близость великого соединения с началом.
Затем будет восхождение пророков,
Содолие будет уделом святых.
Возникнет порядочное сообщество,
Которое украсит собрание некоего общества,
То есть, положение общества близких Господа.
То есть, единство единичного и общего.
Все тайны познавший,
Удостоивший содействия своего Господа.
Наставником совершенным ставший,
Зеркалом отражения великолепия и величия) [2, 89].

Другим атрибутом духовности в ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани является «смирение», свойственное определённому состоянию духа. Отсюда слагается понятие «смиренный дух», который Творцом дарован пророку Мухаммаду, ибо:

Аввалин тавҳиди куллӣ они ӯст,
Кулли куллиёт дар фармони ӯст.
Он гаҳе иблоғи ҷомеъ ёфта,
Дар ҳама мавзеъ сомеъ ёфта.
(Первое полное соединение – его доля,
Все всего - под его властью.
Когда он получил полное посвящение,
Повсюду приобрел слушателей) [2, 89].

То, что мы извлекли из вышеизложенного, показывает, что теория «вахдати вуджуд» (единства сущего) в ирфанической поэзии имеет различные формы выражения. ‘Арифы говорят, что «вахдати вуджуд» (единства сущего) представляет собой единство относящейся исключительно к существу Истины, что субстанция Истина, есть беспредельная сущность, бесконечное совершенство, беспредельное величие, беспредельное могущество, бесподобная красота [4, 84].

«Вахдати вуджуд» (единства сущего) состоит из единственной истины, которой является истина существа. Истина существования классифицируется по мистическими состоянию: «воҷиб» - необходимость, «мумкин» - возможность, «ғанӣ»- достаточность. Истина существования – единична и одно из состояний её - достаточность и совершенство являются атрибутом субстанции Бога.

«Вахдати вуджуд» (единства сущего) есть всеобъемлющее единство существования и абсолютного пространства. Существование, т.е. – это существование Истины, и все, что не есть Истина, не есть и существование. Всё кроме Истины, есть подобие существования, а не существование.

Мир Сайид Али Хамадани придерживается концепции, что в действительности может иметь место лишь одна «манифестация» - манифестация «вахдати вуджуд» (единства сущего). Это манифестация Бога и Перворазума. Бог же является творческой силой «любви», ибо является и влюблённым, и возлюбленным. В центре ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани поставлены перипетии ирфанической же любви, ибо поэт убеждён, что мир является сотворением любви. Поэтому самые весомые достижения Мир Сайида Али Хамадани в поэзии достигнуты на ирфанической эротике. Здесь он проявляет себя проницательным мастером ирфанической эротической поэзии.

Если учесть, что в центре эротической поэзии ирфана непременно стоит фигура совершенной личности, то степень ценности этой поэзии становится очевидным. При этом существительные эпитеты изображения материального мира поэтом использованы как выразители «вахдати вуджуд» (единства сущего). Поэтому, как показывает знакомство с его поэзией показывает, мастерство поэта наиболее выражено проявляется с участием этой поэтической фигуры, ибо «аллегоричность изображения в поэзии ирфана является своеобразным способом урегулирования соотношения тайного и явного значения слов и важнейшим поэтическим приемом» [3, 46].

Представить традиционную таджикско-персидскую поэзию, особенно её ирфаническое течение, без ирфанических иносказательных изображений не возможно. Во всех случаях просветленческие мысли ‘Арифов в различных метрах поэтической просодии и прозаической литературы оставляли глубокий след в мыслительных процессе своего времени. Эти мысли в словесной форме, прежде всего в размышлениях и объективном мышлении, получали ирфаническую тенденцию.

Ирфанические тенденции времен Мир Сайида Али Хамадани ввели в действие новое течение, которое подняло тысячелетние пласты культурных залежей народов, различные религиозные источники, идейные течения, которые в синкретической совокупности породили художественную мысль.

Основными источниками ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани, прежде всего, служили четыре элемента предвечности, явления действительности и человеческого общества, которые находятся в связи с эмпирическими опытами человека. В этом ряду следует упомянуть памятники различных религиозных образований, таких, как книги Адама, Шиса, Идриса, Ибрахима, священные книги Ригведа, Авеста, художественные произведения древности индейцев Махабхарата, псаломы Давуда, Талмуд Мойсся, Евангелий Иусуса Христа и много других письменных и устных памятников, которые оставили художественный след в ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Осори мунтахаб. Иборат аз чаҳор ҷилд /Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. – Душанбе: Ирфон, 1995. - Ҷилди 1. – 144 с.
2. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Осори мунтахаб. Иборат аз чаҳор ҷилд / Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. – Душанбе: Ирфон, 1995. - Ҷилди 2. – 154 с.
3. Муртазо Мутаҳҳарӣ. Наҳзатҳои исломӣ дар сад соли охир / Муртазо Мутаҳҳарӣ. – Техрон, 1382 (2004). – 241 с.
4. Зайниддин Қиёмназод. Сайри ирфон дар ислом / Зайниддин Қиёмназод. – Техрон, 1372 (1994). – 269 с.
5. Султонов М. Сурийская доктрина Алии Хамадони / М. Султонов. – Душанбе: Дониш, 1993. – 196 с.
6. Султонов М. вопросы самосовершенствования в учении Алии Хамадони / М. Султонов // Известия АН Таджикской ССР, отд-обществ.наук. Серия философия, экономика, правоведение. – Душанбе, 1987. - № 1. – С. 12-20.
7. Степанянц М. Т. Философские аспекты суфизма / М. Т. Степанянц. – М.: Наука, 1987. – 269 с.

НАЗАРИЯИ ТЕОМАНИЗМ ДАР ШЕЪРИ ИРФОНИИ МИР САЙИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ

Дар мақола назарияи теоманизм дар шеъри ирфонии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ мавриди баррасӣ қарор ёфтааст. Тазаккур дода мешавад, ки дар шеъри ирфонии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ алоқамандии теоманизм ва назарияи «вахдати вучуд» таҷассум ёфтаанд.

Калидвожаҳо: Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, худо, инсон, воқеият, ирфон, шеър, тавҳид, тариқат, рӯҳ.

ТЕОРИЯ ТЕОМАНИЗМА В ИРФАНИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ МИР САЙИД АЛИИ ХАМАДОНИ

В статье рассматривается теория теоманизма в ирфанической поэзии Мир Сайид Алии Хамадони. Подчеркивается, что Мир Сайид Алии Хамадони в ирфанической поэзии был последователем теоманизма, также теории «вахдати вужуд» (единства сущего) к которой относятся именам атрибуты.

Ключевые слова: Мир Сайид Алии Хамадони, бог, человек, действительность, ирфон, поэзия, таухид, тарикат, дух.

THEORY THEOPANISM IN ORGANICHESKOI POETRY OF MIR SAYID ALII HAMADONI

The article discusses the theory of theopanism in organicheskoi poetry of Mir Savid alii Hamadoni. It is emphasized that Mir Savid alii Hamadoni in organicheskoi poetry was a follower of theopanism, the theory of "vahdati vujud" (the unity of things) which includes the names of the attributes.

Key words: Mir Sayid Alii Hamadoni, God, man, reality, irfon, poetry, Tawheed, tariqa, spirit.

Сведение об авторе: ***Каримджон Кодиров*** – и. о. профессор кафедры таджикской литературы Курган-Тюбинского государственного университета им. Н. Хусрава

САЙРИ КӮТОҲИ ТАЪРИХӢ БА БАЪЗЕ МАНОБЕИ ИСТИЛОҲОТИ МУСИҚИИ ТОҶИКӢ

З. Ф. Абдуллоева

Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи А. Рӯдакии АИ ҶТ

Мусиқӣ (аслаш калимаи юнонии μουσική, шакли сифатӣ аз калимаи юнонии μούσα – муза, санъати музаҳо) навъе аз ҳунару санъати бадеии қадимии ҳар қавму миллат аст, ки завқи зебоишиносии онро дар худ таҷассум намуда, дорои ва арзиши фарҳангии ин қавму миллат ба ҳисоб меравад. Вай дар тӯли садсолаҳо вазифаи ғоявию тарбиявӣ ва маданию маърифатиро ичро карда, дар амри пешрафти умумии иҷтимоӣ, ғоявӣ ва фарҳангии инсоният ва тарбияи ахлоқию зебоисандии он воситаи муҳимми маънавӣ ба шумор меравад.

Бояд таъкид намуд, ки таҳаввули таърихии мусиқӣ, пеш аз ҳама, ба қонуниятҳои инкишофи иҷтимоии ҷамъият сахт алоқамандӣ дорад. Ҳар халқ соҳиби мусиқии хосси худ мебошад. Мусиқии як халқ аз халқи дигар бо хусусиятҳои миллии он фарқ мекунад. Мусиқии халқӣ зинаи аввали мусиқии касбист ва бо мусиқии касбӣ дар алоқамандӣ ва ҳамбастагӣ инкишоф меёбад. Мусиқӣ мисли дигар

навъҳои санъату ҳунар мактаб ва равияҳои хосси эҷодӣ дорад. Дар мероси мусиқии ҳар халқ ва мусиқии касбии он ғаму андӯҳ, ранҷу озор, меҳнату машаққат, орзую омол, бедории маънавӣ ва зиндагию муборизаи халқ, баҳри озодӣ ва ҳаёти хушу хуррам, инъикос ёфтаанд.

Мусиқӣ ва мусиқишиносии тоҷикӣ ҷузъи таркибии осори фарҳангии мардуми эронинажод маҳсуб мегардад ва реша дар умқи таърихи ин мардуми куҳанбунёд дорад. Таърихи инсоният гувоҳ аст, ки мардуми эронинажод дар гузашта дорои фарҳангу адаби асили ғанию воло буда, бо таълифу тадвини осори гаронбаҳо дар тамоми бахшҳои илму ҳунар, аз ҷумла таълифу таснифи осори рангини мусиқӣ, дар ғанӣ гардонидани санъату ҳунар ва фарҳанги умумибашарӣ саҳми назаррас дорад.

Муаллифи «Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шоҳнома» (1994, 2002) Н. Ҳакимов [6] дар бобати марҳилаҳои таърихии ташаккули фарҳанги мусиқии мардумони эрониасл таҳқиқоти ҷолиб анҷом додааст [3].

Ин муҳаққиқ, аз ҷумла дар хусуси даврабандии таърихи қадимтарин, қадим ва аввали асрҳои миёнаи фарҳанги мусиқии мардуми эронӣ ба таври нисбатан муфассал изҳори назар карда, се марҳилаи асосии ташаккули онро таъкид менамояд: 1. Марҳилаи қадимтарин: а) то нимаи аввали ҳазораи II то милод; б) то нимаи дувуми ҳазораи II то милод; 2. Марҳилаи қадим: а) асрҳои охири ҳазораи II то милод – асри VII то милод; б) асрҳои VI-VI то милод; в) асрҳои III-I то милод; г) асрҳои I-VI милодӣ; 3. Марҳилаи аввали асрҳои миёна: а) асрҳои V-VII милодӣ [3, 386].

Муҳаққиқи мазкур дар ин таҳқиқоти арзишманди худ баъдан оид ба анъанаҳои мӯбадии (зардуштии) мусиқии эронӣ, анъанаҳои мусиқии шамангароии эронӣ, эҷодиёти мусиқӣ дар қаринаи маросими динӣ, сурудҳои авастоӣ, анъанаҳои мусиқии буддоӣ ва монавӣ, фарҳанги мусиқии шаҳрӣ, жанрҳои мусиқии халқӣ, анъана ва жанрҳои мусиқии ҳарбӣ, суннатҳои ҷавонмардию паҳлавонӣ, амалияи мусиқии дарборӣ, мусиқии дунявӣ, созҳои мусиқии мардуми эронӣ ва ғ. андешаҳои ҷолиб ва қобили мулоҳиза изҳор кардааст [3, 364-445].

Чунонки аз таҳқиқи дақиқи маъхазҳои муътамади таърихӣ ба мушоҳида мерасад, гузаштагони мо ҳанӯз дар замони давлатдории нахустин хонадонҳои эронии ҳахоманишӣ ва ашконию сосонӣ дар аксари соҳаҳои илму ҳунар, аз ҷумла санъати нафисаи мусиқӣ, ба дастовардҳои назаррас ноил гардида, рисолаю достоннома ва дигар осори илмию фарҳангии марбут ба он аз худ боқӣ гузоштаанд.

Сайри таърихӣ ва таҳқиқи осори гузаштагони мо дар бахши мусиқӣ, бахусус дар замони авҷу шукӯҳи давлатдории сулолаи Сосониён ба бисёр ҷанбаҳои зуҳуру таҷаллии санъати мусиқӣ равшанӣ андохта, дар хусуси арҷгузории донишмандону мусиқидонони ин давр аз ҷониби шоҳону сарварони сосонӣ ва эътибору эҳтироми фаровони сарояндагони мумтозе чун Борбад, Саркаш, Гесуи Навогар, Бомшод, Ромтин ва ғ. дарак медиҳад.

Маълум аст, ки ҳанӯз то ба тасарруфи арабҳо даромадани Мовароуннаҳру Хуросон дар ин сарзаминҳо адабиёти хаттӣ бо чандин забон ривоҷу равнақ пайдо карда, дар ин замина адабиёти шифоҳӣ низ, ки бозгӯйи орзую ормонҳои мардумони ин сарзаминҳо буд, тараққӣ намуд. Баъд аз забти ин сарзаминҳо ба дасти арабҳо, бештари ёдгориҳои хаттии таърихӣ ва илмию адабӣ нобуд гардид ва ба коми оташи беамон рафт. Бо вуҷуди ин, баъдан як миқдори ками ин осор аз тарафи донишмандони араб, ки аксар эронинажод буданд, ба арабӣ тарҷума гардид. Зеро мардуми эронинажод дар ҳар давру замон кӯшиш кардаанд, ки осори илмию адабии худро аз таассуби динию таҳмили расму одоти бегонагон ҳифз намоянд. Масалан, донишманди эронитабор Аҳмад ибни Тоиб (Табиб) (831-897) чанд рисоларо оид ба риёзиёт, нуҷум, мусиқӣ ва тиб ба арабӣ тарҷума намуд.

Ба андешаи профессор А. Рачабов дар мусиқии миллии эрониён қабл аз футуҳоти араб шаклҳои мухталифи ичрои оҳангҳо (масалан дар савти "Хусравонӣ", "Уромонӣ", "Патвожа" ва ғ.) вуҷуд дошт [5, 93]. Ҳамчунин, дар ин аҳд осори зиёди назарӣ низ доир ба мусиқӣ таълифу тадвин шудааст. Ҷоҳиз (соли вафоташ 884) дар "Китоб-ут-тоҷ"-и худ зикр кардааст, ки дар рӯзгори Сосониён равия ва усулҳои гуногуни мусиқӣ густариш ёфта буд ва дар ин давра китобе дар бахши мусиқӣ бо номи "Траникнамак" (Китоби сурудҳо) таълиф гардида буд.

Мутаассифона, бештари солноманависон ва муаррихон бо назардошти вазъи сиёсии он замон, фарҳанги то исломӣ, аз ҷумла осори мусиқиро танҳо ба мардуми араб нисбат додаанд. Ибни Хурдодбеҳ (соли вафоташ 922) мегӯяд, ки дар аҳди хилофати араб порсиён китоби "Хусрав Каватан у ритак" (Хусрави Қубодон ва ғуломи ӯ)-ро ба арабӣ тарҷума карданд, ки дар он дар бобати мусиқӣ маълумоти фаровон оварда шудааст ва аз ин китоб арабҳо баҳраи зиёд бурдаанд [5, 93].

Маъхазҳои муътамади таърихӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки мусиқии аҷдодии мо, аз ҷумла суғдиён, хеле ривоҷу равнақ ёфта буд. Шумораи асбобҳои мусиқии суғдиён ва шеваи ичрои оҳангу суруди онҳо хеле зиёд ва гуногун будааст, ки ин ҳақиқат аз нақшҳои рӯйи деворнигораҳои Панҷакати қадим, зарфҳо ва ғайра ба мушоҳида мерасад.

Абӯнасри Форобӣ дар китоби "ал-Мадхал ила-с-синоъати-л-мусиқӣ" (Муқаддимаи санъати мусиқӣ) дар хусуси фарҳанги мусиқии мардумони Мовароуннаҳру Хуросон қабл аз футуҳоти арабҳо сухан гуфта, ёдовар шудааст, ки "ин ҳамон илмест, ки онро гузаштагони мардуми Аҷам – донишмандони аҳди Хусрави Парвиз машҳур кардаанд ва китобҳои ин донишмандон то ба мо расидаанд ва мо айни замон ба онҳо пайравӣ мекунем" [5, 103].

Мусиқишиноси назарияпардози араб Юсуф ибни Яъқуб ибни Исҳоқ ал-Киндӣ (790-874) дар "Рисолат фӣ ниғам" дар бобати фарҳанги ғании мусиқии мардумони Моваруннаҳру Хуросон чунин зикр кардааст: "Анъанаҳои порсиён дар мусиқӣ хеле ғанист ва онҳо оҳангҳои мухталифе, аз қабили "Насим", "Обзан", "Абзис" (Исфарос), "Сандон", "Наврӯзӣ", "Меҳрчонӣ" ва ғайра доранд, ки барои онҳо шарҳу тафсири зиёде мавҷуд аст. Онҳо ҳамчунин осори сершуморе дар боби илми мусиқӣ доштанд ва ҳамаи онҳо дар замони то ислом хеле маълуму машҳур буданд" [5, 103].

Бояд таъкид кард, ки барору комёбӣ ва дастовардҳои камназири мусиқии тоҷикиро дар раванди ташаккулу такомули истилоҳоти мусиқии он метавон ба хубӣ мушоҳида намуд.

Барои таъйини вежагиҳои мусиқии халқи тоҷик ва истилоҳоти он рисолаҳои фаровони мусиқӣ, ки дар даврaҳои мухталиф таълиф шудаанд, аҳамияти муҳим доранд.

Нахустин рисолаи мусиқии ба мо маълум, ки дар бобати ин навъи санъат маълумоти муфид медиҳад, "Китоб ул-мусиқӣ ал-кабир"-и донишманди маъруф Абӯнасри Форобист. Шайхурраис Абӯалӣ ибни Сино низ дар таълифоти илмии худ ба масоили марбут ба мусиқӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир карда, фасли чоруми "Донишномаи Алоӣ", қисматҳои чудогонаи "Китоб-уш-шифо", "Китоб-ун-наҷот", ҳамчунин рисолаи алоҳидаи "Рисола фӣ-л-мусиқӣ"-и худро ба масъалаҳои амалӣ ва назарии мусиқӣ бахшидааст [2].

Дар байни рисолаҳои мусиқии баъдӣ "Китоб-ул-адвор" ва "Рисолат-уш-шарафия"-и Сафиуддини Урмавӣ (асри XIII) мақоми хос дошта, дар пешрафти назарияпардозии мусиқӣ марҳилаи нав ба шумор меравад.

Фарҳангномаҳои "Дуррат-ут-тоҷ ли ғуррат-ид-дибоҷ"-и Маҳмуд ибни Масъуди Шерозӣ ва "Нафоис-ул-фунун фӣ-ароис-ил-уюн"-и Омулӣ оид ба таҳаввули мусиқӣ ва истилоҳоти марбут ба он маълумоти ҷолиб медиҳанд.

Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ низ дар "Рисолаи мусиқӣ"-и худ масоили назарии мусиқиро ба ваҷҳи мухтасар, вале бо сабки дилнишин баён кардааст [7]. Дар ҳамин давр ҳамчунин Зайнулобидини Ҳусайнӣ бо номи "Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ" ва Хоҷа Абдулқодири Гӯянда зери унвони "Ҷомеъ-ул-алҳон" оид ба мусиқӣ рисолаҳои арзишманд таълиф кардаанд [1; 5; 7].

Рисолаҳои Нақмиддин Кавкабии Бухороӣ (асри XVI) ва Дарвешалии Чангӣ (асри XVII) аз рисолаҳои пураразиштарини мусиқии тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд [1].

Дар даврaҳои баъдӣ низ, рисолаҳои мусиқии зиёди ҷолиб ва қобили мулоҳиза таълиф шудаанд, ки дар таъйину ташхиси раванди ташаккул ва такомули истилоҳоти мусиқӣ аз аҳамияти фаровон бархурдоранд.

Илова бар ин, манбаи муҳимми истилоҳоти мусиқӣ ашъори устод Рӯдакӣ, "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ, ашъори Амир Хусрави Деҳлавӣ, "Қобуснома"-и Унсурулмаолии Кайковус, "Хамса"-и Низомии Ганҷавӣ, "Бадоеъ-ул-вақоеъ"-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, осори Аҳмади Дониш, Абдулқодирхоҷаи Савдо ва дигар шоирону адибону форсу тоҷик маҳсуб мешаванд.

Гирдоварӣ ва таҳқиқи истилоҳоти ин рисолаҳои мусиқӣ ва истилоҳоти мусиқии дигар осори назму насри ниёгон дар рӯзгори имрӯзаи истиқлолият ва бунёди давлати миллӣ беш аз пеш зарурат пайдо карда, таъйину таҳқиқ ва истифодаю корбасти истилоҳоти мусиқӣ барои ғанӣ гардидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ аз аҳамияти бузург бархӯрдор хоҳад буд.

АДАБИЁТ

1. Кавкабӣ, Нақмиддин. Рисолаи мусиқӣ / Кавкабӣ Нақмиддин; тавзеҳи А. Рақабов. - Душанбе: Ирфон, 1985. – 144 с.
2. Нағмаи ниёгон; таҳқиқ ва таҳияи А. Рақабов. – Душанбе: Адиб, 1988. – 160 с.
3. Негматов Н. Н. Ариана и Арйанведжа (история и цивилизация) / Н. Н. Негматов, Р. С. Мукимов [и др.] – Худжанд: Ношир, 2006. – 707 с.
4. Низомов А. Таърихи мусиқии тоҷик / А. Низомов. – Душанбе, 2014. – 353 с.
5. Раджабов А. К истории развития музыкальной жизни Мавераннахра и Хорасана VII-VIII вв. / А. Раджабов // Хорезм и Мухаммад аль-Хорезми в мировой истории и культуре. – Душанбе, 1983.
6. Ҳакимов Н. Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шоҳнома» / Н. Ҳакимов. – Хуҷанд, 1994.
7. Ҳусайнӣ, Зайнулобидин Маҳмуд. Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ / Ҳусайнӣ Зайнулобидин Маҳмуд; таҳияи А. Рақабов. – Душанбе: Дониш, 1987. – 336 с.
8. Ҷомӣ. Осор. Ҷилди ҳаштум / Ҷомӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 495 с.

САЙРИ КӮТОҲИ ТАЪРИХӢ БА БАЪЗЕ МАНОБЕИ ИСТИЛОҲОТИ МУСИҚИИ ТОҶИКӢ

Мусиқӣ мисли дигар навъҳои санъату ҳунар мактаб ва равияҳои хосси эҷодӣ дорад. Дар мероси мусиқии ҳар халқ ва мусиқии касбии он ғаму андӯҳ, ранҷу озор, меҳнату машаққат, орзую омол, бедории маънавӣ ва зиндагию муборизаи халқ, баҳри озодӣ ва ҳаёти хушу хуррам, инъикос ёфтаанд.

Мусиқӣ ва мусиқишиносии тоҷикӣ ҷузъи таркибии осори фарҳангии мардуми эронинажод маҳсуб мегардад ва реша дар умқи таърихи ин мардуми куҳанбунёд дорад. Бо дарназардошти ин, муаллиф дар мақолаи худ баъзе аз манобеи фарогири истилоҳоти мусиқиро мавриди омӯзиш қарор додааст.

Калидвожаҳо: мусиқӣ, навъи санъат, истилоҳоти мусиқӣ, сайри таърихӣ, мусиқишиносии тоҷикӣ,

КРАТКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЭКСКУРС В НЕКОТОРЫЕ ИСТОЧНИКИ ТАДЖИКСКОЙ МУЗЫКАЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Музыка как и другие виды искусства имеет свою школу и свои творческие направления. В музыкальном наследии каждого народа и в профессиональной музыке выражаются боль и отчаяние, страдания и мучения, труд и счастливая жизнь. Музыкальное искусство и таджикское музыковедение являются составной частью культурного наследия персоязычных народов и имеют глубокие исторические корни. Автор в данной статье рассматривает некоторые источники, которые содержат информацию о таджикской музыкальной терминологии.

Ключевые слова: музыка, виды искусства, музыкальная терминология, исторический экскурс, таджикское музыковедение.

A BRIEF HISTORICAL EXCURSION INTO SOME OF THE SOURCES OF THE TAJIK MUSICAL TERMINOLOGY

Music like other arts has its own school and its creative direction. In the musical heritage of each nation and in the professional music expressed the pain and despair, pain and suffering, work and happy life. Musical art and musicology of the Tajik are an integral part of the cultural heritage of Persian-speaking peoples and have deep historical roots. The author of this article considers some of the sources that contain information about the Tajik musical terminology.

Key words: Music, art forms, musical terminology, history, Tajik musicology.

Сведения об авторе: ***З. Ф. Абдуллоева*** - соискатель Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ. Телефон: **(+992) 901-40-00-40**

МУЛОҲИЗАҲОЕ ЧАНД ОИД БА ҲИКОЯҲОИ Ӯ. КӮҲЗОД

Д. Ҳикматова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ӯрун Кӯҳзод аз адибони қобилиятноку бомаҳорат буда, бо ҳаёти халқ алоқаи зич ва бевосита дорад, дар асарҳои худ масъалаҳои муҳимму ҷиддӣ, зиндагии мураккабу рангин, меҳнати бунёдкоронаи халқи моро бомуваффақият меомӯзад ва реалистона тасвир мекунад. Кӯҳзод ба кори эҷодӣ аз соли 1963 оғоз кардааст. Аввалин ҳикояҳои ӯ дар маҷмӯаи «Сареву савдое» ба табъ расидаанд. Доир ба маҷмӯаи нахустин ду суханшинос тақриз навишта, мундариҷаи асар ва маҳорати ҳикоянависии Кӯҳзодро дуруст муайян кардаанд. Мақолаи «Ҳадяи нахустин» аз Тӯйчӣ Миров ва мақолаи Саид Саъдизода «Савдои зиндагӣ» аст [8, 5].

Дар ин маҷмӯа ҳикояҳои хуби нависанда, аз ҷумла «Хеши дур», «Саломи ҳамсоя», «Вақти қимат», «Пагоҳ– фардо», «Дӯстон», «Модар ва Азроил» ва ғайра гирд оварда шудаанд.

Соли 1974 «Роҳи ағба» ном китоби нависанда чоп шуд, ки повестҳои «Роҳи ағба» ва «Писанддара»-ро дар бар мегирифт. Соли 1978 бошад, як зумра ҳикояҳо ва повестҳояш нашр гардиданд ва то ҳол асарҳои бисёри нависанда ба сифати роман, повест ва ҳикоя ба табъ расида, дар рушду нумуи насри муосири тоҷик саҳм гирифтаанд. Кӯҳзод он ҳодисаҳоеро, ки ба инкишофи фардияти инсон, ба тараққиёти ҳамаҷонибаи шахс мамоният мекунанд, чунин боқимондаҳои ҷамъияти гузаштаро, ки инсони ҷамъяти нав дар натиҷаи озод шудан аз қайди онҳо шахсияти худро устувор менамояд, бештар ба муҳокима гирифтааст. Ӯ муборизаи сохти наву куҳна, то чӣ андоза ҷонсахт будани ҷаҳонбинии куҳна ва тасаввуроти нораво доштан ва бо чӣ азобҳо ташаккул ёфтани шуури тозаи инсонро таъкид кардан мехоҳад.

Муқарриз Саъдуллоев А. дар бораи яке аз маҷмӯаҳои Ӯ. Кӯҳзод «Як сару сад хаёл» чунин ишора мекунад, ки: «Вақте ки ҳар як ҳикояи ин маҷмӯаро мехонед, дар ким – кучои хаёл равзанае падид меояд: ин гапро дар кучое шунидаед, бо чунин одам шумо ҳам вохӯрдаед, ҳамин хонаи «будӣ нобуд»-ро дидаед ва ғайра» [7, 4].

Дар ҳикояҳои Ӯ. Кӯҳзод зиндагӣ ба тарзе тасвир шудааст, ки ҳақиқат доранд, яъне ҳар он воқеаҳое, ки дар зиндагист, гоҳ ширину гуворо, гоҳ намакин ё нафратовар аст. Дар маркази ҳикояҳои ӯ, пеш аз ҳама, инсон ва фаъолияти ҷамъиятию меҳнатии вай меистад. Ҳикояҳои ӯ «Саттори роҳбалад», «Модар ва Азроил», «Дӯстон», «Достони муаллим», «Пули ларзон», «Никоҳ бо корд», «Шаби чордаҳ» ва ғайра аз ҷиҳати банду баст, барҷастатар тасвир намудани образҳо ва тасвири воқеаҳои реалии ҳаёт ҷолиби диққатанд. Нависанда дар баробари тасвири ҳаёти гузашта ва имрӯза баъзе масъалаҳои муҳимми ахлоқӣ, муносибати мураккаби инсонӣ, қарзи вичдон, ҷавобгарӣ дар назди халқ ва ҷамъиятро ҳам ба миён мегузорад.

Мунаққиди рус В. Г. Белинский дар бораи асарҳое, ки асоси реалӣ доранд, мегӯяд: «Чунин ба назар меояд, ки дар ҷое, ки ихтиёри нависандаро маъхазҳо, фактҳо маҳдуд мекунанд ва ӯ бояд кӯшиш намояд, ки он фактҳоро ба қадри имкон саҳеҳтар нақл кунад, санъат дар маънои бадеият чӣ ҷойи даркорӣ дорад? Албатта, сухан дар бораи он меравад, ки дуруст нақл кардани фактҳо бо ёрии як худи дониш имкон надорад, балки боз фантазия ҳам лозим аст. Мисол мегирем фактҳои таърихиеро, ки дар маъхазҳо ҳастанд, мисли сангу хишт мебошанд, танҳо санъаткор аз ин мавод бинои зебое сохта метавонад» [1, 62].

Маҷмӯаи «Як сару сад хаёл» ҳикояҳои зиёдро дар бар мегирад. Пеш аз ҳама, дар ин маҷмӯа ҳикояҳое ҷой дода шудаанд, ки дар онҳо сифати инсони муосир тасвир шудаанд.

Маҷмӯа бо ҳикояҳои «Достони муаллим» ва «Саттори роҳбалад» оғоз мешавад, ки дар хусуси ҳодисаҳои солҳои аввали барқарор шудани Ҳокимияти Советӣ, ҷанги граждани ва мубориза барои ҳаёти нав ҳикоят мекунанд. Дар ҳикояти «Достони муаллим» мавзӯи мубоизаи зиёиёни тоҷик ба муқобили душманон аст. Дар ин ҳикоя мазмуну мундариҷа не, балки шиддати воқеаҳо дар ҷойи аввал меистад. Дар ин ҳикоя бештар андешаҳои омӯзгор писанд меояд. Вале ҳамин мавзӯи куҳнаро муаллиф Ӯ. Кӯҳзод ба таври нав ҳал мекунад. Дар «Достони муаллим» сухан дар бораи корнамоии муаллиме меравад, ки дар деҳаи Хунукчашма барои аз ғафлат ва торикии нодонӣ раҳо додани мардум заҳмат мекашад. Меҳнати ӯ осон набуд, чунки вай ба мардуми нодон нури дониш меовард ва ӯ худро фақат муаллими мактаб не, балки муаллими аҳли деҳа мешуморид.

Дар ҳикояи «Достони муаллим» сар то по аз андешаҳои қаҳрамони беном, як муаллим ва фидоии матини роҳи маорифи халқ, дар ҳолати дар дами марг, дар остонаи ба ҳалокат расиданаш аз дасти душманон бо як иродаи қавии ватандорӣ худдорӣ мекард, сухан меравад. Нависанда образи яке аз босмачиён - Табари қулдурро, ки «марди сода ва чашму дилаш кӯр» буда, аз ӯ «хӯса сохтанду худаш бехабар аст» ба вуҷуд овардааст. Вақте ки муаллими қаҳрамон рафтору кирдори Табар, мутеиву фармонбардорӣ, беандешагиву бетамизиҳои ӯро фикр мекард, дар назараш Табар як ҷоҳилеро мемонд, ки ба сурати одамӣ менамуд. Табар шахси оддӣ буд, лек бозичаи дасти босмачиён шуд. Вақте ки муаллимро босмачиён ваҳшиёна мехкӯб карданд, дар ҳамон маврид ҳам ӯ аз ҷаҳолат, нодонӣ ва умри ба ҳадаф рафтаи онҳо ҳайф мегӯяд. «Ин ҷоҳилон бо ҳамин ҷаҳолаташон мурда мераванд. Нофаҳмида мурда мераванд… Ҳайфи одаму ҳайфи умр! Ҳайфи одам!» [3,17].

Ӯрун Кӯҳзод дар ин ҳикоя масъалаи шахс ва ҷамъиятро пеш гузошта, бештар он воқеаҳоеро, ки дар ҷамъияти гузашта ба инкишофи озодонаи шахсияти инсон халал мерасонид ва имрӯз ҳам боқимондаҳои он ба шинкишофи ҷомеа халал расонида истодаанд, ба таҳқиқ гирифтааст ва дар роҳи аз байн бурдани таъсири онҳо ҷидду ҷаҳд дорад.

Дар ҳикояи «Достони муаллим» ва ҳикояҳои дигари Кӯҳзод падидаҳои гуногуни чунин маҳдудияти назар, чунин беасолатӣ, ки боиси поймол шудани ҳуқуқи инсон, сабабгори таҳқир дидани ҳиссиёти инсонӣ гардида, дар зиндагӣ бемақсадӣ, беиродагӣ ва нотавониву оҷизиро ба миён меорад, бо диққат аз назари таҳқиқ гузаштааст. Ҳамаи ин қаҳрамонию фидокориҳои муборизони озодихоҳӣ дар мисоли муаллим дар он буд, ки золимону ҳаққи мардумхӯронро нест карда, адолату баробариро ҷорӣ намоянд.

Чун забон яке аз воситаҳои асосии офаридани образи характери персонажи асари бадеӣ ба ҳисоб меравад, ҳар як адиб, пеш аз ҳама, фикри худ, ғояи худро дар либоси тасвири бадеӣ манзури хонандагон мегардонад. Нависанда бояд на танҳо захираи бойи луғавӣ дошта бошад, балки ҳар як калима, ибора ва ифодаро дар мавқеъ истифода бурда тавонад. Забони навиштаҳои Ӯ. Кӯҳзод равону фасеҳ аст. Насрнавис на фақат ба мазмун, балки ба шакли асараш низ эътибори махсус медиҳад. Ӯ. Кӯҳзод бисёр муъҷаз ва конкрет менигорад. Аз тафсилоти зиёдатӣ худдорӣ мекунад.

Хусусиятҳои дигари забони муаллиф муъҷизабаёнӣ мебошад. Ӯ ҳангоми тасвири воқеаю манзараҳо ягон калимаро бечо истифода намебарад. Дар ин порча фикр кӯтоҳ, вале пурра ифода ёфтааст: - «Дар шаҳбарӣ одам як бор хато мекунад ва онро ислоҳ кардан мумкин нест, - гуфт ӯ ба аскарон» [3, 29]. Забони нависанда бой ва пурмазмун мебошад. Муаллиф барои пурра ва ҳаматарафа ифода кардани фикр аз тобишҳои гуногуни маъноии калимаҳо ва аз воситаҳои гуногуни тасвири бадеӣ моҳирона истифода мебарад. Нависанда муносибати худро ба ҳодисаву воқеаҳои дар ҳикояҳо баёншуда, ба воситаи нутқи персонажҳо, муносибати байниҳамдигарии онҳо ифода кардааст. Персонажҳои ҳикояҳои Ӯ. Кӯҳзод намояндагони табақаҳои гуногуни ҷамъиятианд. Ҳар кадом дорои расму одат, ҷаҳонбинии ба худ хос мебошад. Забони ҳар яке аз ин персонажҳо ба фардияти онҳо ёрӣ мерасонад. Забони муаллим дар ҳикояи «Достони муаллим» аслан аз забони адабӣ таркиб ёфтааст: «– Ҷон ба ҳама баробар азиз аст, модар, – бо ханда ҷавоб гардонид муаллим. – Лекин замон нав шуд, дар замони нав корҳои нави бисёре ҳаст, ки ягон кас бояд кунад» [3, 11].

Забони нависанда барои равшану образнок баромадани тасвир, барои эҷоди образҳои барҷаста воситаи муҳиммест. Яке аз воситаҳои муҳимми дигари бадеӣ, ки нависанда бо ёрии он мазмуну ғояи асар ва образи қаҳрамонро кушода медиҳад, портрет аст. Портрет дар он вақт образро пурра кушода нишон медиҳад, ки бо характери психологӣ, бо тасвири типии персонаж пайваст бошад. У. Кӯҳзод аз забони худ не, балки аз забони қаҳрамон портрети қаҳрамонони дигарро меофарад. Масалан, портрети Сатторро командири отряд Иван Фёдорович чунин нишон медиҳад: «Командир чашмони зардчаи на он қадар калони андаке фурӯрафтаашро боз ҳам тангтар кард ва номаълум аз по то сари Саттор, ки дар паҳлуи харсанг меистод, чашм давонид: чоруқ, эзори алоча, ҷомаи алоча, миёнаш бо яккабанд бастагӣ, салла. Манаҳаш калонустухони мустаҳкам, пешонааш танг, вачоҳаташ мардона, фақат бурутҳояш намезебад» [3, 21]. Баъди хондани чунин портрет ба хонанда маълум мешавад, ки Саттор тахминан чандсола аст.

Ӯ. Кӯҳзод дар истифодабарии санъатҳои бадеӣ низ, маҳорати хоссе дорад. Санъатҳои бадеӣ барои таъкид ёфтани фикр, пурқувват гардидани тарзи баён ва таъсирбахшу ифоданок, мухтасару муъҷаз баромадани тарзи ифода ёрӣ расонидаанд.

Ҳамаи он санъатҳои бадеие, ки дар ҳикояҳои Ӯ. Кӯҳзод истифода шудаанд, ба мақсадҳои идеявии ҳикояҳо тобеъ буда, барои равшан кардани муносибати нависанда ба воқеаҳои тасвиршуда ва персонажҳои гуногуни ҳикояҳо хизмат мекунанд. Дар ҳикояҳои Ӯ. Кӯҳзод асосан санъатҳои бадеии ташбеҳ, истиора, маҷоз, киноя ва ғ. кор фармуда шудаанд.

Ташбеҳ барои ифодаи идеяҳои нависанда роли калон мебозад. Нависанда аз ташбеҳ, ҳамчун муҳимтарин воситаи ифодаи ақидаи сиёсӣ ва ҷамъиятии худ истифода мебарад. Ӯ. Кӯҳзод нависандаи ҳаҷвнигор аст. Ҳикояҳои ҳаҷвии нависанда камбудиҳои ҳаётиро нишон дода, бартараф шудани онҳоро яке аз масъалаҳои муҳим медонад. Адабиётшинос М. Шукуров дар ҳаққи эҷодиёти Кӯҳзод ишорае намудааст: «Ҳоло доираи назари нависанда торафт васеъ, андешаву мулоҳизаҳои вай ҷиддӣ, ҳиссу ҳаяҷони шаҳрвандии ӯ баландтар шуда истодааст. Ҷиҳатҳои нав ба нави воқеияти ҳозира ба чашмандози ӯ даромада, мавриди тадқиқи таҳлилӣ ва муҳокимаи ҳарҷонибаи публитсистии пурҳиссиёти вай қарор меёбанд ва пафоси фаъолонаи гражданиву ватандӯстонаи асарҳои вай меафзояд» [11, 112].

Дар ҳақиқат Ӯ. Кӯҳзод ба мавзӯъ ва масъалаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъият дахл карда, бо ҳикояҳои пурмазмуну баландғояи худ дар адабиёт мавқеи намоёне пайдо кардааст. Ӯ. Кӯҳзод нависандаи ҳассосу мушоҳидакор аст. Кунҷковии ӯ боиси силсилабандии воқеаҳое шудааст, ки барои кашфу тасвирашон ба зиндагӣ ниҳоят моҳирона назар кардан лозим аст. Чунонки ишора рафт, бештари маврид мурод аз борикбиниҳо кашфи нуқсону камбудиҳоест, ки мутаассифона алҳол вомехӯранд. «Бартарии муаллиф дар он аст, ки танқидаш бунёдкорона аст, агар қаҳрамоне беамон фош шуда бошад, бегумон ӯ пайи ислоҳи худ ё вазъияти баамаломада, аллакай, камар бастааст» [5, 6].

Ба вай лозим меояд, ки дар ҳаққи одамони бадсиришт ва намояндагони дин ташбеҳҳои обдору намакинро ба кор барад. Ин на танҳо қимати асарҳои Кӯҳзодро меафзояд, балки ба хонандагон низ таъсири мусбат хоҳад расонд. Ӯ. Кӯҳзод шахсони меҳнатдӯстро бисёр эҳтиром мекунад ва дӯсташон медорад, аз ин рӯ, дар вақти тасвир намудан онҳоро хуб тасвир мекунад, дарди онҳоро дарди худ медонад. Маҳорати Ӯ. Кӯҳзод боз дар он аст, ки ҳатто дар он як ҷумлаи кӯтоҳ ташбеҳ офарида метавонад, ки ба ин на ҳамаи нависанда муяссар шуда наметавонад. «Чашмони хорроранги Саид об гирифта буд ва лаввас месӯхт. Гӯё аз даруни об ҳавли оташ мебаромад. Баданаш хонаи оташ буд» [3, 70].

Умуман Ӯ. Кӯҳзод дар жанри ҳикоя устод аст, чун ҳодисаҳоеро, ки ба инкишофи шахсияти инсон, ба тараққии ҳамаҷонибаи шахс мамониат мекунанд, бештар ба муҳокима гирифтааст. Дар ҳақиқат, агар мо ба зиндагӣ дуруст назар кунем, мебинем, ки ҳоло ҳам шахсоне мавҷуданд, ки онҳо ба зиндагӣ бо назари танг менигаранд, бе меҳнату машаққат аз ҳисоби дигарон зиндагӣ кардан мехоҳанд. Аз ин рӯ, ба муқобили чунин шахсон муборизаи бурдан, симои ҳақиқии онҳоро ба воситаи образҳои бадеӣ дар пеши чашми хонандагон возеҳу барҷаста кушода додан, барои аҳли қалам яке аз вазифаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Аз ин сабаб, Ӯ. Кӯҳзод ин масъулиятро дуруст ҳис намуда, он нуқсону камбудиҳоеро, ки мо дар зиндагӣ мебинем, шарҳу эзоҳ додааст. Ҳикояҳои «Достони муаллим» ва «Саттори роҳбалад» қимати калони тарбиявӣ дошта, муборизаи зиёиёни точикро ба муқобили душмани халқ нишон медиҳанд. Агарчи душманон муаллимро мехкӯб карданд ва Саттор дар рафти мубориза нобуд гардид, аммо корнамоӣ, қаҳрамониву ватандӯстӣ ва миллатпарастии онҳо ҷовидон хоҳад монд.

АДАБИЁТ

1. Белинский В. Г. Назаре ба адабиёти русии соли 1847 / В. Г. Белинский. - Сталинобод: НДТ, 1949. – 927 с.
2. Зеҳни Т. Санъати сухан / Т. Зеҳни. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 300 с.
3. Ӯ. Кӯҳзод. Як сару сад хаёл / Ӯ. Кӯҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 253 с.
4. Миров Т. Ҳадяи нахустин / Т. Миров // Комсомоли Точикистон.- 1972. 28-уми май. - С. 4.
5. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии точик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод: Ирфон, 1959. – 321 с.
6. Набавӣ А. Умеду оиндаи наср / А. Набавӣ // Садои Шарқ, 1986. - №1. – С. 98.
7. Саъдуллоев А. Инсон бо орзу зиндааст / А. Саъдуллоев // Маданияти Точикистон, 1983. 27-уми сентябр.
8. Саъдизода С. Савдои зиндагӣ / С. Саъдизода // Комсомоли Точикистон, 1972. 21-уми август. - С. 5.
9. Табаров С. Услуби бадеӣ ва насри муосири точик / С. Табаров // Садои Шарқ, 1975. - № 2. – С. 135.
10. Табаров С. Ҳаёт, адабиёт, реализм / С. Табаров. - Душанбе: Ирфон, 1966. – 321 с.
11. Шукуров М. Як назар ба бурду бохти ҳикоя / М. Шукуров // Садои Шарқ, 1982. - №2. – С. 112.

МУЛОҲИЗАҲОЕ ЧАНД ОИД БА ҲИКОЯҲОИ Ӯ. КӮҲЗОД

Ӯрун Кӯҳзод аз адибони қобилиятноку бомаҳорат буда, бо ҳаёти халқ алоқаи зич ва бевосита дорад, дар асарҳои худ масъалаҳои муҳимму ҷиддӣ, зиндагии мураккабу рангин, меҳнати бунёдкоронаи халқи моро бомуваффақият меомӯзад ва реалистона тасвир мекунад. Кӯҳзод ба кори эҷодӣ аз соли 1963 оғоз кардааст. Умуман Ӯ. Кӯҳзод дар жанри ҳикоя устод аст, чун ҳодисаҳоеро, ки ба инкишофи шахсияти инсон, ба тараққии ҳамаҷонибаи шахс мамониат мекунанд, бештар ба муҳокима гирифтааст.

Калидвожаҳо: Урун Кӯҳзод, кори эҷодӣ, жанри ҳикоя, инкишофи шахсияти инсон, устоди кори худ, образҳои бадеӣ, симои халқ.

НЕКОТОРЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ О РАССКАЗАХ У. КУХЗОДА

Урун Кухзод является одним из одаренных литераторов современного периода таджикской литературы и имеет тесную и непосредственную связь с народной жизнью. В своих рассказах он глубоко изучает очень важные и серьезные проблемы, релистично отражает сложную и разнообразную жизнь и плодотворный труд нашего народа. Он является мастером своего дела в написании рассказов, так как в своих сочинениях в основном обсуждает те проблемы, которые препятствуют всестороннему развитию личности.

Ключевые слова: Урун Кухзод, творческая работа, жанр рассказа, развитие личности, мастер своего дела, художественные образы, народный образ.

SOME REFLECTIONS ON THE STORIES OF W. COHSOD

Urun Cohsod is one of the gifted writers of the modern period of the Taiik literature and has a close and direct relationship with people's life. In his stories he deeply examines the very important and serious problems, relističnyi reflects the complex and diverse life and the fruitful work of our people. He is a master of his craft in writing stories. as in his writings mostly discuss the problems that hinder the full development of personality.

Key words: Urun Cohsod, creative work, short stories, personal development, master of his craft, artistic images, popular image.

Сведения об авторе: ***Д. Хикматова*** – соискатель кафедры теории о новейшей персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета.

ПАДИДАҲОИ ТОЗАИ ИЛМИИ ОСОРИ УСТОД С. АЙНӢ

Ҳ. У. Солиев
Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Устод С. Айнӣ олим ва донишманди бузург буд. Нахустин мақолаи ӯ дар бораи Бедил дар маҷаллаи «Шӯро» [1912, № 2] ба забони тоторӣ чоп шуд. Таҳқиқоти минбаъдаи Айнӣ ба таърихшиносӣ, кишваршиносӣ, адабиётшиносӣ ва забоншиносии нави тоҷик асос гузоштанд. Ӯ луғатшинос ва мусиқидон ҳам буд. Очерки илмии Айнӣ «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» (1923) аввал бо номи «Таърихи силсилаи манғития, ки дар Бухоро ҳукм ронданд» дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» (солҳои 1920-21) порча-порча чоп шудааст. Асари мазкур ҳукмронии амирони манғитро дар Бухоро аз аҳди Раҳимхон ибни Ҳаким Отолиқи манғит (1747) то сарнагун шудани охирин намояндаи ин хонадон амир Олимхон (1920) дар бар гирифта, тохтутоз, ҷангҳо ва зулму ҷабри онҳоро нисбат ба аҳолии бегуноҳ нишон медиҳад. Очерки дигари ӯ «Материалҳои таърихи инқилоби Бухоро» (Москва, 1926, ба забони ӯзбекӣ) аз давраи мулки хусусӣ шудани ҳуҷраҳои мадрасаҳои Бухоро (дар аҳди Шоҳмурод, ҳукмронӣ солҳои 1785-1800) то ғалабаи Инқилоби октябр, ҷараёни худогоҳӣ, бедории иҷтимоӣ, ҳаракатҳои маорифпарварӣ, озодихоҳии халқ ва зиёиёни миллии он - ҷадидҳо, воқеаи Колесов ва дигар амалиёти зидди амириро фаро гирифтааст.

Айнӣ асосгузори адабиёти навини тоҷик мебошад. «Намунаи адабиёти тоҷик», ки таърихи бештар аз ҳазорсолаи адабиёти форсии тоҷикиро то аввалин падидаҳои адабиёти тоҷикии замони шӯравӣ дар бар кардааст, якумин тадқиқоти бузурги ӯ оид ба мероси маънавии халқи тоҷик мебошад. Дар шароите, ки пантуркистон, ба қавли худи Айнӣ, «бар зидди барпо шудани Ҷумҳурияти Советии Тоҷикистон» иғво паҳн карда, «дар Осиёи Миёна тоҷик ном як халқ нест, инҳо ҳамон ӯзбаконанд, ки бо таъсири эрониён ва мадраса забони худро гум кардаанд» мегуфтанд, «Намунаи адабиёти тоҷик» бо далелҳои таърихӣ «пардаи он иғвогаронро даронид ва ба даҳони онҳо муҳри хомӯшӣ зад» [1, 97].

Айнӣ баъдтар ҳамчун яке аз муҳаррирони «Намунаҳои адабиёти тоҷик» (1940) дар ҳозир кардани ин китоби дастҷамъӣ ба чоп ва дар илм истифода бурдани истилоҳи «адабиёти тоҷикӣ-форсӣ» хизмати бузургеро анҷом дода, муштараконо мероси адабии тоҷикону форсҳо (эрониҳо)- ро ба исбот расонд. Ин истилоҳ дар илми шарқшиносии ҷаҳон эътироф шудааст.

Таҳқиқоти «Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ» (1934), «Шайхурраис Абӯалӣ Сино» (1939), «Устод Рӯдакӣ», «Камоли Хуҷандӣ» (ҳар ду 1940), «Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ» (1940-42), «Мирзо Абдулқодири Бедил» (1954) ва ғ. мақоми ҳар яке аз ин алломаҳои илму адабиётро дар таърихи фарҳанги тоҷик муайян намуданд ва дар омӯзиши ҳаёт ва эҷодиёти онҳо сухани тоза ва бозёфти нодир мебошанд. Айнӣ ҳаёт ва эҷодиёти Восифиро муддати мадиде омӯхта, чандин мақола чоп кард ва ниҳоят соли 1946 асари муҳимме ба унвони «Восифӣ ва хулосаи «Бадоеъ-ул-вақоеъ» анҷом дод, ки он соли 1956 интишор ёфт. Айнӣ дар мустаҳкам гардонидани равобити илмию адабии халқҳои тоҷику ӯзбек саҳми калон гузоштааст [4, 189]. Ҳамчун алломаи зуллисонайн аз солҳои аввали Инқилоби Бухоро дар ин самт кор кард, солҳои 1946-50 мудири кафедраи адабиёти ӯзбаки Донишгоҳи давлатии Самарқанд буд. Монографияи Айнӣ «Алишер Навоӣ» (1948), ки замони зиндагӣ, тарҷумаи ҳол, фаъолияти сиёсӣ-ҷамъиятӣ ва эҷодии шоири бузурги ӯзбак Алишери Навоиро бо иловаи шеърҳои мунтахаби форсӣ-тоҷикиаш (бо тахаллуси “Фонӣ”) фаро гирифтааст, ҳамчунин дӯстӣ ва ҳамкории эҷодии ӯро бо шоири классики адабиёти форсии тоҷикӣ Абдурраҳмони Ҷомӣ мушаххас нишон медиҳад. Худи Айнӣ дар зиндагӣ ва фаъолияти эҷодию илмиаш ҳамин анъанаро идома дод ва ғанӣ гардонд.

Солҳои 20-уми асри гузашта дар Ҳукумати Шӯравии собиқ ҷараёни ба истилоҳ «сохтмони забонҳо» оғоз гардид, ки он масъалаҳое чун табдили алифбо ва муайян кардани меъёрҳои забони адабии муосирро дар назар дошт. Албатта, ин чорабинии сиёсӣ ва ба амал баровардани кори иҷборӣ буд. Айнӣ ҳамроҳ бо дигар намояндагони илму адаби тоҷик, дар ин раванд кӯшиш кард, то алифбои наве тартиб диҳанд, ки ба табиати овозии забони тоҷик мувофиқ, аз бар карданаш осон ва забони адабӣ забони содае бошад, ки ҳам ба мардуми оддии тоҷик ва ҳам ба ҳамаи форсизабонон фаҳмо ва дастрас гардад. Агар ӯ бо мақолаҳои худ оид ба масъалаҳои забони тоҷикӣ («Китобҳои тоҷикӣ», «Масъалаи таърихӣ дар гирди алифбои нави тоҷикӣ», «Дар атро-фи забони форсӣ ва тоҷикӣ», «Дунёи нав ва алифбои нав» ва ғ.) асоси назарии услуби нави забони адабии тоҷик, роҳҳои демократӣ гардонидани онро нишон дода бошад, бо асарҳои бадеии худ намунаҳои равшани содабаёниро ба майдон гузошт. Забони Айнӣ забони оммаи васеи халқи тоҷик гардид. Айнӣ дар тамоми марҳилаҳои эҷодиёти худ сабки сода ва фаҳморо пеш гирифтааст.

Вай «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-ро (1938) аз дасти таҳрир баровард, ки он ҷилди 12 «Куллиёт»-и ӯро (1976) ташкил мекунад. «Луғати русӣ-тоҷикӣ» (ҷилдҳои 1-2; 1933-34) зери таҳрири Айнӣ чоп шудааст. Ӯ яке аз муҳаррирони «Луғати тоҷикӣ-русӣ» (1940) буд.

Эҷодиёти Айнӣ, хусусан насри реалистии ӯ натиҷаи ба ҳам пайванд додани беҳтарин анъанаҳои адабиёти Шарқ ва Ғарб мебошад. Айнӣ аз адабиёти форсии тоҷикӣ сар карда, то адабиёти туркизабон ва араб тамоми сарватҳои маънавии халқҳои Шарқро аз худ карда буд. Романтизми адабиёти Шарқ бо реализми рус ба ҳам омехта, дар эҷодиёти Айнӣ сифатҳои тоза пайдо кард. Айнӣ борҳо дар бораи таъсири таҷрибаи эҷодии А. С. Пушкин ва Н. В. Гогол, А. П. Чехов ва В. В. Маяковский ба эҷодиёти худ сухан рондааст. Ӯ, махсусан, омӯзиши самарабахши худро аз М. Горкий таъкид кардааст. С. Айнӣ дар анҷумани I -уми нависандагони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар Москва бо Горкий бевосита шинос ва ҳамсуҳбат шуда буд. Вай дар мақолаҳояш дар бораи М. Горкий «Зиндаи абадӣ» (1936), «Омӯзиши ман аз Максим Горкий» (1937), «Хотираи фаромӯшношудании устоди бузург» (1938, ба забони ӯзбакӣ), «Симои фаромӯшнашаванда» (1946), «Падари тарбиятгари адабиёти советӣ» (1951) ӯро устоди худ ҳисобидааст. Айнӣ дар ин замина хизмат кардан ба халқу Ватан ва адабиётро вазифаи муқаддаси ҷамъиятии худ қарор дода, таълиму тарбияи нависандагони ҷавонро ба ухда гирифт, равнақу ривоҷ додани адабиёти ҳарбии ватандӯстонаро яке аз муҳимтарин вазифаҳои худ донист. Айнӣ ба таърих, ба ҳофизаи таърихии халқ беҳтару бештар диққат ва эътибор медодагӣ шуд, сабақҳои таърихиро барои имрӯз ва оянда ба кор гирифт. Айнӣ иқрор кардааст, ки ӯ дар эҷоди бадеӣ истифода бурдани фолклор - зарбулмасал, мақол, латифаҳои халқӣ, афсонаю ривоят, суруду тарона ва ғайраро аз Горкий омӯхтааст. Истифодаи фолклор яке аз рукнҳои ҳалқияти эҷодиёти Айнӣ мебошад. Офаридани типҳои мухталифи иҷтимоӣ, характерҳои барҷаста, симои муаззами халқ, образҳои нотакрор, хубӣ ва қабоҳатҳои зиндагӣ, умуман ҳунари воқеъгароии асил аз бисёр ҷиҳатҳо ба омӯзиши эҷодии таҷрибаи ғоявию эстетикии Горкий алоқаманд будааст.

Айнӣ таҷрибаи ёддоштнависии миллиро дар эҷодиёти худ моҳирона кор карда, таҷоруби адабии нависандагони дигар халқҳоро низ истифода бурд. Омӯзиши таҷрибаи адабии Горкий, махсусан, дар таълифи «Ёддоштҳо» самараи хуб дод. «Ёддоштҳо»-ям, ки диққати хонандагони советиро ба худ ҷалб кардаанд, - иқрор мекунад Айнӣ, - асосан бо таъсири илҳомбахши «Бачагӣ», «Дар байни мардум» ва дигар ҳикояҳои ёддоштии ин устоди бузург таҳрир ёфтаанд» [5, 250]. Устод Айнӣ ёрмандии дастаҷамъонаро ба ҳамдигар дар роҳи пешрафти кори адабӣ аз сабақҳои муҳимми эҷодӣ медонист. Ӯ ба Горкий пайравӣ карда, муҳокимаи дастҷамъии дастнависи асарҳоро ба ҳукми қоида даровардааст, ин корро аз муҳокимаи асари худ «Марги судхӯр» шурӯъ намуд. Айнӣ дар ин масъала барпо кардани самимият ва муҳаббатро дар байни аҳли адаб шарт ва зарур мешуморид, ки ин ҳам анъанаи Горкий аст.

Айнӣ падари тарбиятгари адабиёти шӯравии тоҷик ва дигар адабиёти Шарқ дар замони шӯравӣ ва баъди он аст. Нуфуз ва таъсири мактаби Айнӣ дар инкишофи адабиёти миллатҳои гуногуни шӯравӣ баҳснопазир мебошад.

Мактаби бузург ва гуногунҷабҳаи реалистии Шарқ, пеш аз ҳама, бо номи Айнӣ вобаста аст. Инро М. Авезов, С. Муқанов, Ч. Айтматов, М. Ҳусейн, Г. Ғулом, Б. Карбобоев ва дигарон иқрор кардаанд. Мавқеъ ва мақоми Айнӣ дар зуҳуру инкишофи вуқуъгароӣ ва халқият дар адабиёти Шарқи хориҷа низ бузург мебошад, ки онро донишманди Эрон Саид Нафисӣ дар Анҷумани II-юми нависандагони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ таъкид карда буд. Дарвоқеъ, дар кишвари Эрон ба нашр ва таҳқиқи мероси адабӣ ва илмии С. Айнӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мекунанд. Донишмандони Ҷумҳурии Исломии Эрон чаҳор ҷилди «Ёддоштҳо», «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам», «Намунаи адабиёти тоҷик», «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» ва баъзе дигар асарҳои Айниро бо сарсуханҳои муфассал ва тавзеҳоти илмӣ ба чоп расондаанд. Онҳо, махсусан, ба забони ширин, бетакаллуф ва рангину равони устод С. Айнӣ баҳои баланд медиҳанд, забон ва сабки «Ёддоштҳо»-ро бо шеваю услуби «Таърихи Байҳақӣ»-и Абулфазл Муҳаммад ибни Ҳусайни Байҳақӣ муқоиса мекунанд. Нависандагон ва олимони Эрон исми шарифи Айниро дар радифи номҳои бузургтарин шоирон - Низомии Ганҷавӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ ва Афзалиддин Хоқонии Шервонӣ гузоштаанд. Айнӣ ба сифати чеҳраи шинохтаи классики адабиёти Шарқ эътироф шудааст. Конференсияи II-юми

нависандагони мамлакатҳои Осиё ва Африқо (Қоҳира, 1962) дар баённомаи худ таъкид кард: «Мо дар инкишофи тафаккур ва бедории худ аз асарҳои бисёр адибони гумном, инчунин нависандагоне ба мисли Робиндронат Такур, Лу Син, Садриддин Айнӣ ва Тоҳо Ҳусайн миннатдору шукргузор ҳастем». Нависандагон ва донишмандони Ғарб номи Айниро бо Ҷек Лондон, Киплинг, Горкий, Кнут Гамсун дар як қатор гузоштаанд. Алфред Курелла шоир, носир ва тарҷумони немис менависад, ки Айнӣ таҷассуми робитаи самара-бахши маданияти ҷаҳонӣ - шарқӣ ва ғарбӣ мебошад. Ин аст, ки 100-солагии зодрӯзи Айнӣ (1978) бо қарори ЮНЕСКО дар миқёси байналхалқӣ ҷашн гирифта шуд. Осори Айнӣ аз солҳои 20-уми асри 20 инҷониб ба забони русӣ, 17 забони халқҳои собиқ шӯравӣ ва 12 забони хориҷӣ тарҷумаю нашр шудаанд.

Устод С. Айнӣ аз соли 1933 нафақахӯри шахсӣ бошад ҳам, то охири умр дар хизмати давлат, халқ, илму адабиёт буд. Депутати Совети Олии СССР (1950; 1954) ва Совети Олии РСС Тоҷикистон (даъвати 2), бо ду ордени Байраки Сурхи Меҳнат (1953), се ордени Ленин (1941, 1948, 1949), Ҷоизаи давлатии ба номи Сталин (1950) сарфароз гардидааст.

АДАБИЁТ

1. С. Айнӣ. Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам / С. Айнӣ // Куллиёт. Ҷ. 1. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1958. – 346 с.
2. С. Айнӣ. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айнӣ; бо кӯшиши Алии Равоқӣ. – Теҳрон, 1385. – 372 с.
3. С. Нафисӣ. Мусоҳабат бо марди бузург / С. Нафисӣ // С. Айнӣ дар хотироти дӯстон ва шогирдон. – Душанбе: Ирфон, 1988. - С. 182-184.
4. С. Айнӣ. Куллиёт.Ҷ. 11. Китоби якум / С. Айнӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. – 506 с.
5. С. Айнӣ. Куллиёт.Ҷ. 11. Китоби дуюм / С. Айнӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1976. - 770 с.

ПАДИДАҲОИ ТОЗАИ ИЛМИИ ОСОРИ УСТОД С. АЙНӢ

Садриддин Айнӣ асосгузори адабиёти навини тоҷик ва забоншиноси маъруфи тоҷик масҳуб меёбад. Асарҳои бадеӣ ва илмии ӯ чандин маротиба ҳам дар чумҳурии мо ва ҳам берун аз он ба нашр расидаанд. Нуфуз ва таъсири мактаби Айнӣ дар инкишофи адабиёти миллатҳои гуногуни шӯравӣ баҳснопазир мебошад. Мақолаи мазкур ба омӯзиши падидаҳои тозаи илмии осори устод Айнӣ бахшида шудааст.

Калидвожаҳо: Садриддин Айнӣ, асосгузори адабиёти навини тоҷик, забоншиноси маъруфи тоҷик, мактаби Айнӣ, инкишофи адабиёти советии тоҷик, осори устод Айнӣ

НОВЫЕ НАУЧНЫЕ ЯВЛЕНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ САДРИДДИНА АЙНИ

Садриддин Айни (1878—1954) — основоположник таджикской советской литературы, видный ученый-филолог. Его художественные произведения и научные труды неоднократно издавались как в нашей стране, так и за рубежом. Влияние и авторитет школы Айни в развитии многонациональной советской литературы бесспорны. Данная статья рассматривает новые научные явления научного наследия Садриддина Айни.

Ключевые слова: Садриддин Айни, основоположник новейшей таджикской литературы, известный таджикский ученый – филолог, школа Айни, развитие советской таджикской литературы, наследие Садриддина Айни.

NEW SCIENTIFIC PHENOMENON OF THE WORKS OF SADRIDDIN AINI

Sadriddin Avni (1878-1954) — the founder of Taiik Soviet literature. a prominent scientist-philologist. His artistic works and scientific works have been repeatedly published both in our country and abroad. The influence and prestige of the school Aini in the development of multinational Soviet literature is undeniable. This article examines the new scientific phenomenon of the scientific heritage of Sadriddin Aini.

Kev words: Sadriddin Aini. the founder of contemporary Tajik literature, a well-known Tajik scientist – philologist, school, cafes, and the development of Soviet Tajik literature, the legacy of Sadriddin Aini.

Сведения об авторе: ***Х. У. Солиев*** – соискатель Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ.Телефон: **(+992) 905-45-88-86; 905-15-05-68**

ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ СТИЛЯ СТИХОТВОРЕНИЯ «МУЖЕСТВО» А. А. АХМАТОВОЙ ПРИ ПЕРЕВОДЕ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Кимати Элназар
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

В настоящее время значительно возрастает значение переводческого дела как органического компонента литературного процесса. В самом деле, развитие художественного перевода в нашей стране дает возможность таджикам приобщаться не только к творческому наследию классиков мировой литературы, современных зарубежных поэтов и писателей, но и соприкоснуться со всем тем богатством культурного, художественно- эстетического наследия, которое создано и продолжает создаваться народами мира.

В творческом освоении национальными литературами реалистических традиции русской литературы велика роль художественных переводов. Переводы лучших произведений русской и мировой литературы – одно из важных звеньев взаимовлияния и взаимообогащения таджикского народа.

Художественный перевод, являясь важнейшей формой взаимосвязей национальных литератур, также выражает и взаимосвязи нашего народа. Словами И.Г. Неупокоевой «Говоря о роли художественного перевода в развитии межнациональных литературных общений, следует различать перевод как средство

литературных связей, в развитии которых роль его первостепенна по своему значению, и перевод как форму творческого взаимодействия, где он служит таким важным задачам литературного развития, как расширение идейно-эстетических возможностей данного национального искусства, обогащение национального языка, выработка слога художника, работа над его формой» [3, 104].

Среди переведенных произведений русской литературы на таджикский язык творения А.А.Ахматовой занимают важное место. Переводы произведения Анны Андреевны Ахматовой, таджикские поэты не только знакомят своих читателей с замечательной лирикой и эпосом русской поэтессы, но и саамы учатся у нее мастерству, осваивают ее творческий опыт. Известно, что творчество А.Ахматовой оказывает огромное воспитательное воздействие на читателя, так как говоря словами Народного поэта Республики Таджикистан, лауреата Государственной премии имени Рудаки Фарзонаи Худжанди: «Анна Ахматова – русская поэтесса, снискавшая славу еще до начала первой мировой войны, как будто была избрана самой судьбой испытать неосознанную и просто унаследованную от прошлого ее современниками систему ценностей сперва под действием той волны энтузиазма, которая захлестнула массы в предвкушении грядущего коммунистического рая, а затем в условиях безумного репрессивного режима – сталинского тоталитарного государства. Поэзия А.Ахматовой поднимала глубинные пласты человеческого сознания, поднимала народные низы. Источником этого огромного поэтического проникновения и поэтического призыва была лирика русской поэтессы» [4, 70].

О роли А.Ахматовой в русской поэзии А. Колонтай отмечает : «А.А. Ахматова дала "целую книгу женской души". Ахматова – революционный поэт. При всём том внешне она почти всегда оставалась поэтом традиционным, поставившим себя под знак русской классики, прежде всего Пушкина» [2, 88].

У каждого большого поэта — свой мир идей и образов, свой «магический кристалл», следовательно, и свой стиль. Работая над переводом литературного произведения, чрезвычайно важно воссоздать стиль поэта, т. е. донести до читателя его индивидуальную творческую манеру.

Мы попытаемся охарактеризовать некоторые наиболее существенные стороны поэтического языка Анны Ахматовой, проследить, как воспроизводятся они таджикскими переводчиками.

Верное воспроизведение стиля является одной из главных задач переводчика, ибо индивидуальный стиль писателя и составляет, как правило, то неповторимое, что есть в каждом произведении. Произведение, лишенное в переводе индивидуальных черт, в огромной степени теряет эстетическую ценность. Вот почему реалистический перевод предполагает сохранение характерных черт оригинала, его своеобразия.

Поэтесса Анна Ахматова прожила удивительно яркую, полную трагизма, взлетов и падений, жизнь. Ей довелось застать сразу несколько эпох, так как одна из самых одиозных и непредсказуемых представительниц русской поэзии родилась за 17 лет до революции, стала свидетельницей сталинских репрессий, ленинградской блокады и восстановления страны после Великой Отечественной войны. В 1941 году, будучи в эвакуации, Анна Ахматова начала работу над поэтическим циклом под названием «Ветер войны», в который вошло стихотворение «Мужество». Следует сразу оговориться, что поэтесса никогда не была сторонницей советской власти, довольно открыто выражая свои монархические взгляды. Однако стихи из «Ветра войны» лишены даже малейшего намека на подобное.

Дело в том, что в этот период поэтесса переосмыслила очень многие важные для нее вопросы и пришла к выводу, что именно благодаря советской власти произошло единение русского народа, который смог дать достойный отпор немецко-фашистским захватчикам. Нет, Анна Ахматова не стала идейной коммунисткой. Уж слишком свежи еще были в воспоминаниях арест и расстрел мужа, поэта Николая Гумилева, а также сибирская ссылка сына, обвиненного в антисоветчине. Поэтому стихотворение «Мужество», преисполненное патриотизма, к советской власти не имеет никакого отношения. И рассматривать его следует не с политической, а с гражданской позиции.

В полной мере испытав на себе жернова сталинских репрессий, в период войны Анна Ахматова вновь ощутила себя нужной и полезной своему народу. Выражалось это в том, что ее стихи, преисполненные веры в победу, в какой-то момент оказались востребованными. В прошлом остались жесткая цензура и всевозможные препоны, благодаря которым поэтесса была лишена возможности донести до читателей свои произведения. И именно война в корне изменила эту унизительную для Ахматовой ситуацию.

Однако поэтесса осталась верна себе, четко разграничив такие понятия, как «народ» и «власть». Поэтому в стихотворении «Мужество» она обращается к обездоленным, голодным и уставшим людям, которые, тем не менее, не сломались под тяжестью военного бремени. «Час мужество пробил на наших часах, и мужество нас не покинет», — утверждает поэтесса, и эта строчка является ключевой в данном произведении, сдержанном, емком и поражающем своей суровой красотой. Быть вместе со своим народом для Ахматовой означает разделить с ним общую судьбу. Поэтому в стихотворении «Мужество» она отождествляет себя с ним и выступает от его лица. Поэтесса отмечает, что ей, как и тысячам других людей, «не страшно под пулями мертвыми лечь» ради того, чтобы сохранить «великое русское слово». Именно в этом она видит свою главную задачу поэта и гражданина, носителя русского языка, который обязан передать его будущим поколениям «свободным и чистым». Стихотворение «Мужество» было написано А. А. Ахматовой 23 февраля 1942 года. Оно вошло в поэтический цикл «Ветер войны». «В цикле богатая эмоциональная палитра — от бытовых зарисовок до народной клятвы и панихидного плача».

Лирическая героиня говорит здесь от лица целого поколения, от имени всего русского народа. Это стихотворение — обещание, клятва, данная Родине. Оно проникнуто публицистическим пафосом, относится к патриотической лирике. В начале стихотворения говорится о необычайной важности настоящего момента: в опасности судьба не только России, но и всего мира. Время требует от людей внутренней цельности, душевной стойкости, героизма: «Час мужества пробил на наших часах». Русские люди готовы пойти на любые жертвы во имя желанной победы, ради своей Родины: Не страшно под пулями мертвыми лечь, Не горько остаться без крова… Но все эти лишения они способны вынести ради одного — сохранения единства нации, национального самосознания, языка и культуры. Символом нации является речь, язык. «Великое русское слово» — вот величайшая ценность, определяющая жизнь и развитие народа. Именно в этом залог будущей победы, свободного развития страны. В этом стихотворении Ахматова говорит «мы», она говорит от имени русского народа, индивидуальность поэта здесь сливается с народной массой. Заключительная часть стихотворения представляет собой обращение к слову. «Это своеобразная клятва, обещание и даже молитва: последнее слово "Навеки!" вынесено в отдельную строку. Здесь явно прочитывается смысл: слово — самое святое в жизни, действительно божество, которое хранят и берегут, к которому обращаются с молитвой…»: И мы сохраним тебя, русская речь, Великое русское слово. Свободным и чистым тебя пронесем, И внукам дадим, и от плена спасем. Навеки!

А. Ахматова, создавая образ "час мужества", основывалась на тютчевском призыве, обращенном ко всем смертным: Мужайтесь, о други, боритесь прилежно, Хоть бой и неравен… Как бой ни жесток…

У А.Ахматовой образ мужества имеет конкретную характеристику, он тесно связан с современностью, в нем прославлены самоотверженность защитников родины и великие ценности народного духа.

Стихотворение написано четырехстопным и вольным амфибрахием. Оно состоит из двух катренов и заключительного трехстишия. Рифмовка — перекрестная и парная. Поэт использует различные средства художественной выразительности: метафору («что ныне лежит на весах»), метафору и фразеологизм («Час мужества пробил на наших часах»), анафору («Не страшно под пулями мертвыми лечь, Не горько остаться без крова»), олицетворение («от плена спасем»). Поэт использует книжную лексику, слова и выражения высокого стиля («ныне», «без крова»).

Таким образом, Анна Ахматова в стихотворении «Мужество» очень четко обозначила свою цель и роль в историческом процессе. Уже тогда поэтесса понимала, что восстановить разрушенные бомбежкой фабрики и заводы будет гораздо проще, чем вернуть людям духовное богатство, растраченное и фактически растоптанное во время войны. Поэтому поэзия является одним из немногих средств, которое сможет заставить людей вновь научиться чувствовать прекрасное. Однако справедливости ради стоит отметить, что в своем творчестве Ахматова после войны так и не вернулась к лирике, благодаря которой прославилась в 20-х года прошлого века. Ее стихи стали более резкими, с ярко выраженной социальной окраской и обличительным подтекстом. адресованным власть имущим.

Стихотворение «Мужество» А. Ахматовой явило России имя русской поэтессы. и оно же подняло ее на огромную высоту. Это стихотворение русской поэтессы перевели на таджикский язык известный таджикский поэт Бахром Фируз и опубликовал 28 сентября 1967 года в газете «Маориф ва маданият». а также другой таджикский поэт Доро Начот к 100-летию со дня рождения А. Ахматовой в газете «Точикистони Совети» 24 июня 1989 года. Стихотворение не осталось неоцененным современниками. Позднее А. В. Дружинин скажет: «Поэзия Ахматовой — сочетание предметности слова с резко преобразующим поэтическим контекстом, с динамикой неназванного и напряженностью смысловых столкновений. Это большая поэзия, современная и переработавшая опыт двух веков русского стиха. На рубеже прошлого и нынешнего столетий, хотя и не буквально хронологически, накануне революции, в эпоху, потрясенную двумя мировыми войнами, в России возникла и сложилась, может быть, самая значительная во всей мировой литературе нового времени «женская» поэзия – поэзия Анны Ахматовой» [1, 56].

Из двух таджикских переводчиков только Бахром Фируз правильно понял и перевел этот отрывок. Доро Начот в основном повторяет Бахрома Фируза с незначительными изменениями. Оба переводчика пропустили определение «час мужества» как незначительную деталь.

Свойственны. контрастны и лексические образы. которые воплощены в словах «свободным. чистым». «великое русское слово». «мужество», «сохраним». Эту поэтическую особенность стихотворения наиболее удачно передал Бахром Фируз.

Таким образом. таджикский переводчик. будучи тонким художником. чрезвычайно чутко улавливает особенности языка переводимого произведения. Иногда язык его перевода достигает почти ахматовского совершенства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дружинин А. В. Литература на современном этапе / А. В. Дружинин. - М.: Наука, 2001. – 187 с.
2. Колонтай А. Н. Характер творчества русской поэтессы / А. Н. Колонтай. - М.: Художественная литература, 2002. - 386 с.
3. Неупокоевой И. Г. Особенности творчества А. А. Ахматовой / И. Г. Неупокоевой. - М.:Наука, 2001. - 294с.
4. Фарзонаи Худжанди. Двадцать лепестков / Фарзонаи Худжанди. - М.: Советский писатель, 1990. - 176 с.

ТАҶДИДИ ТАҚВИМИ ШЕЪРИ «МАРДОНАГӢ»-И А. АХМАТОВА ДАР ТАРҶУМАИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Ин мақола ба эҷодиёти шоираи рус Анна Ахматова бахшида шудааст.ки вай асосгузори шеъри мактаби нави руси мебошад. Муалифи мақола дар асоси маводи бисёр тарҷумаи шеъри А. Ахматова «Мардонаги»-ро тахлил менамояд.

Калидвожаҳо: шоир, шеър, тарҷума, таквим, забон, Ахматова, мавод.

ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ СТИЛЯ СТИХОТВОРЕНИЯ «МУЖЕСТВО» А. А. АХМАТОВОЙ ПРИ ПЕРЕВОДЕ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Эта статья посвящена творчества великой русской поэтессы Анны Ахматовой – основателя новой поэтической школы русского стиха. Автор статьи на основы обширного материала исследует переводы стихотворения А.Ахматовой «Мужество» на таджикский язык.

Ключевые слова: поэт, стихотворение, перевод, стиль, язык, Ахматова, материал.

PLAYING STYLE POEM "COURAGE" ANNA AKHMATOVA WHEN TRANSLATED INTO TAJIK LANGUAGE

This article is devoted to creativity of the great Russian poetess Anna Akhmatova - the founder of a new poetic school of Russian verse. The author based on extensive material explores the translation of Anna Akhmatova's poem "Courage" in the Tajik language.

Key words: poet, poem, translation, style, language, Akhmatova, material.

Сведение об авторе: ***Киматби Элназар*** – аспирантка кафедры русской и мировой литературы Таджикского государственного университета имени Садриддина Айни. Телефон: **(+992) 988-16-94-89**

НИГОҲИ МУХТАСАР БА ТАҲҚИҚИ РӮЗГОР ВА ОСОРИ АМИР МУИЗЗИИ НИШОПУРӢ

Фаррух Ҳайдаров
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маркази адабии дарбори Салҷуқиён дар таърихи адабиёти форсу тоҷик ҳамчун маркази адабу фарҳанг як силсила сухангӯёни номиро ба олами шеъру адаби форсӣ пешниҳод намудааст, ки саҳми эшон дар рушду нумуи ин адабиёти куҳанбунёд қобили мулоҳиза мебошад.

Аз симоҳои машҳури шеъру адаби доираи адабии Салҷуқиҳо адибони номӣ чун Амир Муиззӣ, Анварӣ, Адиб Собири Тирмизӣ, Заҳири Форёбӣ, Маҳастӣ ва бисёр дигаронро метавон ном бурд.

Рушди адабиёти дарборӣ дар яке аз марказҳои адабии давлати Салҷуқиён – шаҳри Марв бештар назаррас буд. Мувофиқи тахлили Бертельс Е. Э. тазкиранигори қарни XIII Муҳаммад Авфии Бухорӣ дар «Лубоб – ул - албоб»-и худ роҷеъ ба як саду шаш шоири аҳди Салҷуқиён маълумот дарҷ намудааст. У шуарои қаламрави паҳновари Салҷуқиёнро ба чор ҳавза тақсим намудааст: 1) ҳавзаи адабии Хуросон, 2) ҳавзаи адабии Ироқу Моварои Қафқоз, 3) ҳавзаи адабии Мовароуннаҳр, 4) ҳавзаи адабии Ғазнин ва ғарби Ҳиндустон. Авфӣ то давраи ба фаъолияти адабӣ шурӯъ намудани Амир Муиззӣ миқдори шоирони мавзеи Хуросонро бисту ду адад муайян кардааст. Мутаносибан дар Мовароуннаҳр – ҳафт, дар Ироқ – даҳ, дар Ғазна – сездаҳ шоирро баршумурдааст. Баъд аз марги Муиззӣ миқдори шоирон дар Хуросон – бисту се, дар Мовароуннаҳр шонздаҳ, дар Эрон – шаш ва дар Ғазнин – даҳ адад будаанд [6.500].

Яке аз шоирони тавонои ин давр, ки то ба ҳадди маликушшуарой расидааст, Абӯабдуллоҳ Муҳаммад Муиззии Нишопурӣ мебошад, ки дар таърихи адабиёти форсу тоҷик мақоми махсус дорад.

Аввалин сарчашмае, ки тавассути он роҷеъ ба рӯзгору ашъори Амир Муиззӣ метавон иттилои муътамад ба даст овард, бидуни шубҳа девони маҳфузмондаи худи шоир аст, ки хушбахтона, дар Теҳрон бори аввал соли 1318, яъне соли 1940 бо саъй ва кӯшиши донишманди маъруф Аббос Иқбол ва сипас аз чониби олимони дигари Эрон се бори дигар дар асоси ин нашр ба табъ расидааст [2;3;4;5].

Гузашта аз ин, дар бораи рӯзгор ва осори ин шоир мо ҳанӯз дар маъхазҳои асри XII ба маълумотҳои судманде дучор мешавем. Ҳамин гуна маълумот роҷеъ ба ҳаёт ва эҷодиёти Муиззӣ дар аксар сарчашмаҳои адабии минбаъда ииз ба назар мерасад.

Бешубҳа, маълумоти ҳамаи сарчашмаҳо аз нигоҳи арзиш яксон нест. Бо вуҷуди ин, ахбори фаровони манбаъҳои адабию таърихӣ бори дигар шаҳодат медиҳанд, ки Муиззӣ ҳамчун шоири бузурги қасидасаро дар тӯли асрҳои миёна соҳиби шуҳрат гаштааст. Аз муаллифони сарчашмаҳо ягона шахсе, ки бо шоир вохӯрдааст ва дар китобаш оид ба эҷодиёти ӯ маълумот медиҳад, шоир ва олими асри XII Низомии Арӯзии Самарқандист. Мавсуф доир ба Амир Муиззӣ маълумоти нисбатан ҷолиб додааст. Ин маълумот аз он ҷиҳат арзишманд аст, ки аз забони худи Муиззӣ нақл карда мешавад. Бинобар ин, аз тамоми тазкираҳо, ки зикри рӯзгори Муиззӣ дар онҳо рафтааст, «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ китоби муътамадтар аст ва маълумоти бисёри тазкираҳои баъдина аксар аз такрори гуфтаҳои Низомии Арӯзӣ иборатанд

«Чаҳор мақола» ҳамчун сарчашмаи **боэътимод дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти Муиззӣ шуморида мешавад. Чунон ки ишора шуд, муаллифи «Чаҳор мақола» ҳамзамони шоир буда, бо вай воҳӯрда мулоқот кардааст. Аз он ҷумла Низомии Арӯзӣ вазъияти воҳӯрдаашро бо Муиззӣ дар «Чаҳор мақола» чунин тасвир мекунад: «… ба назди Амирушшуаро Муиззӣ рафтам ва ифтитоҳ аз ӯ кардам ва шеъри ман бидид…, ба муроди ӯ омадам. Бузургиҳо фармуд ва мехтариро воҷиб дошт. Рӯзе пеши ӯ аз рӯзгор истизодатӣ ва гилаҳо ҳамекардем. Маро диле дод ва гуфт» [10.70].**

Дигар аз сарчашмаҳои муътабар ва муътамаде, ки оид ба Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Абдулмалики Муиззӣ маълумот медиҳад, «Лубоб-ул-албоб»-и Муҳаммад Авфии Бухороӣ мебошад. Муаллифи «Лубоб-ул-албоб» низ дар бораи Муиззӣ малумоти мухтасаре медиҳад. Муҳаммад Авфӣ асосан дар бораи шуҳрати шоирии Муиззӣ сухан ронда, дар бораи ҷой ва соли таваллуду вафоти шоир маълумоте намедиҳад» [9, 193].

Мувофиқи ахбори Муҳаммад Авфӣ ному кунният ва лақабу нисбаи Муиззӣ Амирушшуаро Абӯабдулло Муҳаммад инби Абдулмалик Муиззии Нишопурӣ [9.300] мебошад. Дар ин ҷо «амирушшуаро» далолат ба вазифаи ӯ мекунад, Абӯабдулло кунияти шоир буда, Абдулмалик номи падари шоир ва Нишопурӣ нисбаи ӯст. Лақаби Муиззӣ ҳамон навъе, ки муаллифи «Чаҳор мақола» [10, 81] мегӯяд, аз лақаби султон Маликшоҳи Салҷуқӣ, яъне «Муиззиддин» гирифта шудааст ва ба вай бо таклифи яке аз амирони дарбор «амир»-ро афзудаанд. Ба ин тариқ лақаби шоир Амир Муиззӣ интишор ёфтааст ва илму адаб шоирро дар таърихи адабиёт бо ҳамин ном мешиносанд. Ин ақидаро муаллифони сарчашмаҳои дигар низ [7. 65] ва [2.17] тасдиқ кардаанд.

Худи шоир низ Муҳаммад будани номашро дар ашъораш зикр мекунад. Аввал, дар қасидаи ба мадҳи Абӯбакр Шамсушшараф ӯ чунин мегӯяд:

Ин ки эзид ҳамчунон, к-ӯро ба санъа лутфи ***хеш,***
Куният Сиддиқ доду номи пайғамбар маро [2, 6].

Сонӣ, дар қасидаи ба мадҳи Фахрулмулк бахшидааш мегӯяд:

Бувад номам бад ин хидмат ҳақиқат бандаи маҷлис
Агарчи хоҷа Бурҳонӣ Муҳаммад кард номи ман [2, 6].

Соли таваллуди Муиззиро аз рӯйи маълумотҳои таърихии қасидаҳояш гурӯҳи муҳаққиқони тоҷик охири нимаи аввали асри XI соли 440 (1049) тахмин мекунанд [1, 553].

Аббос Иқбол низ дар чунин ақида аст ва мегӯяд, ки «… давраи шоирии Муиззӣ ақаллан аз соли 465 (1072) таърихи ҷулуси Маликшоҳ шурӯъ шуда ва агар дар ин таърих синни шоирро дар ҳудуди бисту панҷ, бигӯем, таваллуди ӯ мақарини соли 440 буда...» [2, 73].

Ҷойи баҳс нест, ки Муиззӣ дар оилаи аҳли адаб ба дунё омадааст. Падари Муиззӣ Абдулмалики Бурҳонӣ худ шоири дарбор буд. Ӯ дар дарбори Алп Арслон (1063-1072) хизмат намуда, ба унвони «Амир-ул-шуаро»-и дарбор мушарраф гардидааст. Бино ба иттилои Низомии Арӯзии Самарқандӣ падари Муиззӣ дар аввалҳои ба тахт нишастани Маликшоҳи Салҷуқӣ вафот кардааст.

Худи Муиззӣ низ ба писари шоир Бурҳонӣ буданаш ишораҳо менамояд. Аз ҷумла дар қасидаи «Дар мадҳи амир Сақатулмулк Абӯмуслим сарви шайёрӣ домоди хоҷа Низомулмулк раиси шаҳри Рай»:

Дар маҷлиси ту буд яке шоири азиз
З-он шоири азиз Муиззист ёдгор.
Донам, ки ихтиёри падар хидмати ту буд
Ман низ чун падар кунам ин хидмат ихтиёр [3, 212].

«Дар мадҳи Киёмҷайруддавла вазири Санҷар»:

Писар беҳтар бад ин хидмат, ки бар ҷойи падар бошад
Муиззӣ чун бувад ноиб зи Бурҳонӣ падар мадфун [3, 573].

«Дар мадҳи Абӯсаҳл Абулраҳим –раиси шаҳри Рай»:

Меҳтаро, гар рафт Бурҳонӣ Муиззӣ ноиб аст,
Ҳам зи булбул бачаи булбул беҳ андар бӯстон [3, 576].

«Дар мадҳи Саидулруасо Муинулмулк»:

Зи Бурҳонӣ туро фардо ҳазорон офарин бошад
Ба ҳар некӣ, ки кардастӣ ту бо фарзанди Бурҳонӣ [3, 657].

Бурҳонӣ, ки худ аз аҳли илму адаб буд, барои нашъунамои ҳамаҷонибаи фарзандаш кӯшишҳо намудааст ва ин аст, ки Муиззӣ аз улуми роичи замона ба хубӣ баҳра бурдааст.

Дар бораи замони наврасӣ ва ҷавонии Муиззӣ маълумоти дақиқе дар даст нест ва ин давраи ҳаёти ӯ норавшан аст. Танҳо як нукта муайян аст, ки падари ӯ дар дарбори Алп-Арслон **456-465 /1063-1072/** хидмат мекард ва ин далолат бар он мекунад, ки Муиззӣ баробари падар аз давраи ҷавонӣ ба дарбори салҷуқиҳо наздик буд. Касбу кор ва ҳунари ӯ низ бояд мувофиқ ба камолоту завқи падараш ва дарбори мазкур мебуд. Вай, бешубҳа дониши расмии замонашро гирифта буд, яъне асосҳои саводу дониш, иллоҳиёт ва то дараҷае дигар навъҳои илму маърифатро аз худ кард.

Беш аз ҳама, эҳтимол, падараш диққати ӯро ба шеъри аҷаму араб ва форсии тоҷикӣ ҷалб кардааст. Аз эҷодиёташ маълум мешавад, ки вай тарзи сухан, ифода ва шеьру аҷами **арабро** хеле хуб аз худ кардааст. Муҳити зиндагии ӯ омӯхтани ҳунари ҳарбу муборизаро тақозо мекард.

Беҳуда нест, ки мувофиқи баъзе маълумотҳо вай дар айёми ҷавонӣ ба корҳои ҳарбӣ машғул будааст.

Аз рӯзгори пеш аз ҷалб шуданаш ба дарбор, мувофиқи тазкираҳо маълум мешавад, ки гӯё дар ибтидои ҳол сипоҳӣ [7, 65] ва дар силки сипоҳиён [11, 1292] будааст. Суханони зерин то дараҷае далели ин даъво шуда метавонанд:

Маро ба хидмати дарбор хост пайвастан,
Аҷал зи колбадаш ҷон гусаст дар Қазвин.

Ҳангоми дар қайди ҳаёт будани падараш ӯ ҳамчун шоир ба дарбор ва дарбориён маълум набуд. Аз рӯйи баъзе шеърҳо ва маълумоти «Чаҳор мақола» [10, 31] зиндагии ӯ дар ин давра бо машаққат ва душворӣ мегузаштааст. Соҳиби зану фарзанд нашудани ӯ низ яке аз сабабҳои тангии моддӣ диданаш буд.

Баъди падараш ва аз рӯйи васияти падар Муиззӣ хидмати дарбор ихтиёр намудааст. Давраи ҷавонӣ ва миёнсолии ӯ ба даврони ҳукмронии Маликшоҳи Салҷуқӣ рост меояд.

Оид ба таърихи ба дарбор омадани Муиззӣ дар сарчашмаҳо мулоҳизаҳои гуногун дида мешавад.

Мувофиқи гуфтаҳои худи Муиззӣ, ки дар «Чаҳор мақола» зикр шудааст, ӯ як сол дар хидмати Маликшоҳ будааст ва дар ин муддат фақат як бор ӯро аз дур дидаасту халос. Бинобар гуфтаҳои ӯ «ва харҷи ман зиёдат шуд, вом ба гардани ман дар омад ва кор дар сари ман печид» [10, 81] маълум мешавад, ки ӯ аз сабаби даромаде надоштанаш зери бори қарз мондааст. Пас аз ин, шоир ба назди Алоуддавла Амир Алӣ Фаромурз, ки домоди Ҷағирбек буд ва дар дарбори ӯ мансаби калонеро ба ҷо меовард, меравад ва аз ҳазор динор қарздор шудани худ ба ӯ хабар мерасонад ва ҳамзамон аз ӯ хоҳиш мекунад, то ба ӯ иҷозати ба Нишопур рафтан диҳанд. Амир Алӣ Фаромурз ин тақсири ҳуд ва дарбориёнро эътироф мекунад ва ба ӯ сад динор дода мегӯяд, ки «Султон намози шом ба моҳ дидан ояд, бояд ки он ҷо ҳозир бошӣ то рӯзгор чи даст диҳад [10, 82]. Баъд аз ин, мувофиқи маълумоти «Чаҳор мақола» Муиззӣ ба хиргоҳи шоҳ ҳозир мешавад ва ҳангоме ки шоҳ ва муқаррабони ӯ ба моҳбинӣ берун меоянд ва гӯё аввал касе, ки моҳ дид, султон буд». Алоуддавла ба ин муносибат аз Муиззӣ дархости шеър мекунад ва Муиззӣ ҳозирин бадоҳатан ин ду байти машҳуру маъруфро мегӯяд:

Эй моҳ, чу абрӯвони ёрӣ, гӯйӣ
Ё не, чу камони шаҳриёрӣ, гӯйӣ.
Наъле зада аз зари иёрӣ гӯйӣ,
Дар гӯши сипеҳр гӯшворӣ гӯйӣ [3, 736].

Ҳангоме ки ҳозирин ин ду байтро аз даҳони Муиззӣ мешунаванд, ӯро таҳсини зиёде мекунанд ва султон ба ӯ аспе туҳфа мекунад. Баъди намози шом дар сари хон Алоуддавла аз Муиззӣ талаб мекунад, ки дар атои шоҳ шеъри дигар бигӯяд. Муиззӣ дарҳол ин ду байтро мегӯяд:

Чун оташи хотири маро шоҳ бидид,
Аз хок маро бар забари моҳ кашид.
Чун об яке тарона аз ман бишнид,
Чун бод яке маркаби хосам бахшид [3, 791].

Султон дубора ба ӯ атоҳои бисёре, аз ҷумла ҳазор динор, медиҳад ва талаб мекунад, ки ӯро аз лақаби худаш, яъне «Муиззи дунё ва-д-дин» хонанд. Шоири ҷавон то ин дам тахаллус надошт. Маликшоҳ бо амри худ фармуд, ки ба ӯ тахаллус диҳанд. Амир ба хотири Султон, ки лақаби фахрии «Муиз-уд-дунё ва дин» дошт, «Муиззӣ» тахаллус гузоштанро таклиф кард, ба ҳама маъқул афтод. Он гоҳ султон ҳиммат карда гуфт: «Бигзор Муиззӣ мартабаи амирӣ ҳам дошта бошад». Ба ин тариқ, тахаллус ва мартабаи дарбории ӯ «Амир Муиззӣ» шуд. Ӯро тадриҷан ба вазифаи «амир-аш-шуаро»-ӣ ҳам бардоштанд. Акнун вай надими шоҳ ҳам буд. Аз ҳар ҷиҳат осуда гашт. Чи тавре ки худи Муиззӣ мегӯяд, пас аз ин ҳодиса ӯ яке аз надимони наздиктарини шоҳ мешавад ва дар дарбор моҳонаву рутбаи калонеро соҳибӣ мекунад.

Дар ин бора шоир дар қасидаи «Дар васфи шамшер ва мадҳи амир Алӣ бинни Фаромарз» ишорае менамояд, ки ҷолиби таваҷҷуҳ аст:

… Донам шунидаӣ, ту худованд, ҳоли ман
К-аз фурқати падар тани ман буд нотавон.
Будам миёни халқ чу ошуфтагин табоҳ,
Будам ба гирди шаҳр чу девонагон навон.
Сарве будам фитодаву пажмурда бар замин
Бар осмон кашид маро хусрави замон.
Додам лақаб Муиззиву бишнид шеъри ман
Чун дид дар мадеҳ забонам гуҳарфишон.
Миро, манам ба хидмати ту ноиби падар,
Алҳамд филлиамоилу Алҳамд филлисон.
Гар гулситони шеър зи булбул тиҳӣ шуда-ст
Бишнав навои бачаи булбул зи гулситон.
Фархунда буд бар мутанаббӣ бисоти Сайф,

Чунон ки бар ҳаким Дақиқӣ Чағониён.
Фархундатар бисоти ту бар ман, ки ёфтам,
Аз ту саодату шарафу умри ҷовидон [3, 483].

Давраи бехтарини ҳаёти Муиззӣ аз ҳамин воқеаи барои шоир фараҳбахш оғоз меёбад ва тамоми тазкираҳо шаҳодат бар он медиҳанд. Аз он ҷумла Муҳаммад Авфӣ дар «Лубоб-ул-албоб» мегӯяд: «… ва он чи ӯро дар давлати султон Маликшоҳ муяссар шуд, он улфи шон ва рафъати дарачат ҳеҷ шоиреро муяссар нашудааст ва гӯянд: се кас аз шуаро дар се давлат иқболҳо дидаанд ва қабулҳо ёфтаанд, чунон ки касеро он мартаба муяссар набуд: яке Рӯдакӣ дар аҳди Сомониён ва Унсурӣ дар давлати Маҳмудиён ва Муиззӣ дар давлати султон Маликшоҳ» [9, 300].

Дар ин давра, ҳамзамон, аксари шоирони дарбор пеш аз қироат дар назди султон ашъори мадҳиашонро аз назари амирушшуаро Амир Муиззӣ мегузаронидаанд. Низомии Арӯзии Самарқандӣ низ, чи хеле ки худи ӯ иттилоъ медиҳад, то пешниҳод ба Маликшоҳ қасидаи ҳудашро ба Муиззӣ нишон медодааст. аз чумла ишора менамояд, ки **«… ба назди Амирушшуаро Муиззӣ рафтам ва ифтитоҳ аз ӯ кардам ва шеъри ман бидид…» [10, 70].**

Ин давраи ҳаёти Муиззӣ, ки ба хушӣ сипарӣ гаштааст ва ӯ дар дарбори Маликшоҳ ба мадҳи футуҳоти ин подшоҳ машғул шуда, ҳамзамон дар тамоми сафару маҷлисҳо Маликшоҳро ҳамроҳӣ менамуд, лекин дар ҳаёти сиёсии салҷуқиҳо як қатор дигаргунӣ ва туғёнҳо рӯй дод. Аз тарафи қотилони исмоилии Ҳасан Сабоҳ Маликшоҳ кушта шуд. Шурӯъ аз ҳамин соли 485 //1092 ба муддати панҷ сол, яъне то замони ба тахт нишастани Санҷар Муиззӣ ба мисли пештара овони сарсонию саргардониро аз сар мегузаронидааст ва қасидаҳояш гувоҳӣ медиҳанд, ки дар талаби «мамдуҳи побарҷое мегашта, то замоне Арслон Арғу ва Муҳаммад ва вузарои эшонро мадҳ мегуфта ва дар Ҳирот ва Нишопур ва Исфаҳон мегашта, то ин ки Санҷар бар Хуросон мустақар шуда ва Арслон Арғу ва амири ҳабашӣ барафтоданд» [2, 6]. Аз ин таърих, яъне соли 490//1097 то фарҷоми рӯзгори худ, яъне соли 520//1127, Муиззӣ шоири Санҷар будааст.

Дар давраи ҳукмронии султон Санҷар ибни Маликшоҳ дурахшонтарин давраи зиндагии амир Муиззӣ сипарӣ шудааст. Султон Санҷар Муиззиро бисёр навозиш кард, эътибору шаъни ӯро афзоиш дод, ки аз ашъори Муиззӣ ба равшанӣ эҳсос мешавад:

То қиёмат фахри ман бошад, ки андар базми хеш,
Дар бари тахтам нишониву «падар» хонӣ маро [3, 706].

Кардам андар фатҳи Ғазнин соҳирӣ дар шоирӣ,
Кард пургавҳар даҳонам подшоҳи гавҳарӣ [3, 712].

Тавре ба назар мерасад, дар ин абёт аз ҷониби шоир ду нуктаи муҳим баён шудааст: Яке он ки султон Санҷар ӯро бо икром дар бари худ ҷой дода, бо эҳтиром «падар» мехонд. Дигар султон аз қасидаҳои Муиззӣ қадршиносӣ мекард ва дар воқеаи фатҳи Ғазнин даҳони Муиззиро бо гавҳар пур кард, то мукофоти қасидаи фатҳияро адо намояд.

Ҳодисаи аз дасти Санҷар тир хӯрдани шоир яке аз ҳодисаҳои муҳим ва асосии зиндагии шоир аст, ки чи дар рӯзгораш ва чи дар ашъораш мавқеи калонеро ишғол мекунад. Аммо дар кадом сол тир хӯрдани Муиззӣ ва дар бораи ба чи ҳолат афтодани ӯ маълумоти саҳеҳ ва ягонае ба назар намерасад.

Муҳаммад Авфӣ дар асари худ менависад, ки «… ногаҳ тире аз камон чудо шуд… ва нишона аз ҷигари он дилбанди фузало сохт… ва дарҳол бар замин афтод ва ҷон бар осмон рафт» [9, 306]. Ин гуфтаи Муҳаммад Авфӣ қобили қабул нест, чунки ашъори зиёди шоир чи дар қасида ва қитъаоту рубоиёти шоир шаҳодат аз он медиҳанд, ки шоир баъди ин воқеа нафавтидааст. Аз ҷумла:

Миннат худойро, ки ба фарри худойгон,
Ман банда бегунаҳ нашудам кушта ройгон.
Миннат худойро, ки ба ҷонам накард қасд,
Тире, ки шаҳ ба қасд наандохт аз камон.
Якчанд агар зи ранҷ дилам буд дардманд,
Яксол агар зи дард танам буд нотавон.
Фарҷоми кор оқибати хеиро сабаб,
Фазли худоӣ донаму фарри худойгон [3, 781].

Дар бораи рӯзгори минбаъдаи Муиззӣ маълумоти муфассал дар даст нест, лекин аз рӯйи ашъораш маълум мешавад, ки баъди воқеаи тир хӯрданаш қариб як сол бемори бистарӣ буда, дар ин муддат баъзе лутфу мехрубониҳои дарбориёнро дар хусуси ширкат дар айшу нӯшҳо бо иллати нотобӣ рад мекардааст:

Аҳд кардастам, ки даст аз ҷоми май дорам тиҳӣ,
К-аз паси тимор як сол аст, маъзам пурхисор.
Баски дар оғози кор аз умр бубридам умед,
Аҳду паймон бишканам чун беҳ шавам анҷоми кор.
Аз ҳама чизе маро парҳез кардан воҷиб аст,
Хосса аз чизе, ки бо табъам набошад созгор.
То ки бошад дар барам пайкон маро ранҷур дон,

В-аз набошад бар кафам соғар маро маъзур дор [3, 794].

Аз рӯйи бисёр қасидаҳояш, ки аксар вақт аз нохушии захми тир шикоят мекунад, аён мегардад, ки Муиззӣ то охири умр пайкон ба сина ва ранҷур будааст.

Дар бораи вафоти шоир муаллифи «Лубоб-ул-албоб» чунин навиштааст: «Сабаби вафоти ӯ он буд, ки рӯзе султони Саид Санҷар дар хиргоҳ тир меандохт ва ӯ беруни хиргоҳ истода буд. Ногоҳ тире аз камони шоҳ ҷудо шуд ва аз ҷодаи ҳадаф хато шуд бе қасд. Тир нишона аз ҷигари он дилбанди фузало сохт, мурғи чаҳорпари тири ӯ аз саводи дили он саводи дидаи арбоби ҳунар дона сохт ва дарҳол бар замин афтод ва ҷон ба осмон рафт. Оре, тири қасди замонаро ҷуз аз дили фузало нишона нест» [9, 70]. Аммо, пеш аз ҳама, аз ашъори Муиззӣ маълум мешавад, ки баъди ин ҳодиса низ муддате зиндагӣ ба сар бурдааст.

Дар кадом сол вафот кардани Муиззӣ дақиқ нест ва дар сарчашмаҳои адабию таърихӣ низ зикри он аниқ муайян нашудааст. Дар китоби Давлатшоҳи Самарқандӣ «Тазкират-уш-шуаро» [7, 65], «Маҷмаъ-ул-фусаҳо» [11, 1292], «Лубоб-ул-албоб» [9, 300] дар ин бора, яъне фавти Муиззӣ, сухан нарафтааст.

Аббос Иқбол дар муқаддимаи зикршуда менависад, ки «соли 542, ки Тақии Кошӣ ва дигарон барои фавти Муиззӣ муайян кардаанд, ба чандин иллат дуруст наменамояд [2, 6]. Аббос Иқбол барои ин гуфтааш далел меорад, далели якуми ӯ чунин аст: соли 465 / 1065, ки таърихи ба тахт нишастани Маликшоҳ аст, дар ин сол Муиззӣ ҳамчун шоир ном бароварда буд ва шахси баркамол буд. Агар дар ин таърих синни шоирро бисту панҷ гӯем, таваллуди ӯ тахминан ба соли 440/1049 рост меояд. Агар соли 542 /1049-ро соли вафоти Муиззӣ донем, дар ин сурат умри Муиззӣ қариб ба сад мерасад, лекин ин далел он қадар боварибахш наменамояд, чунки «шоире, ки дар таърихи 510 тир хӯрда ва аз захми пайкони пинҳонмондаи он менолида, бо вуҷуди калонии син то қариби сӣ соли дигар зинда бимонад» [2, 63]. Аббос Иқбол аз рӯйи воқеаҳои таърихӣ ва қасидаҳои ба шахсони алоҳида бахшидаи шоир ба ҳамин хулоса меояд, ки «бидуни истисно зикри ҷамеи вузаро ва ричолии салҷуқӣ аз ҳудуди 465/1075 то 518/1125 боқист, абдаи зикри ҳеҷ кас ё ҳеҷ воқеае, ки замони он бар соли 542 / 1149 муаххар бошад, дида намешавад» [3, 6] ва аз ин ҷо Аббос Иқбол соли вафоти Муиззиро дар ҳудуди 518/1125 ва 519 / 1126 муқаррар мекунад. Ин гуфтаи Аббос Иқбол ба ҳақиқат мувофиқ аст, чунки агар Муиззӣ аз соли 518 / 1125 то соли 542 / 1149 зинда мебуд, ин албатта, дар девони ӯ инъикос меёфт.

Муиззӣ аз худ мероси хеле гаронбаҳо ба мерос гузоштааст, ки он наздик ба нуздаҳ ҳазор байтро дар бар мегирад ва он аз 463 қасида, 3 таркиббанд, 1 мусаммат, 59 ғазал, 33 қитъа, 176 рубоӣ гирд оварда шудааст. Ҳамчунон ки қаблан зикр кардем, хушбахтона, девони Муиззӣ аввалин маротиба бо саъй ва эҳтимоми олими маъруфи Эрон Аббос Иқбол дар Теҳрон мутобиқи соли 1318 ва ё худ соли 1940 мелодӣ ва минбаъд се маротибаи дигар аз ҷониби олимони эронӣ ба табъ расонида шудааст.

Муиззӣ, пеш аз ҳама, шоири дарбор аст ва бешубҳа, аксари ашъори ӯ дар мадҳи салҷуқиён ва аҳли дарбор бахшида шудааст.

Дар ин замина дар ҷое, аз ҷумла дар қасидаи «Дар ситоиши Тоҷиддин хотун модари Санҷар ва султон Муҳаммад» аз хизматҳои сисола:

Сӣ сол пеши шоҳон гуфтам санову мадҳат
Чун бандагони якдил чун чокарони якто [3, 24]

дар қасидаи дигар:

Муддати сӣ сол дар мулки салотин кардаам
Миннати шоҳону шукри родмардон иктисоб. [3, 68]

ва дар қасидаи «Дар мадҳи шоҳ Хотун хоҳари султон Санҷар» аз хизматҳои чилсолаи худ:

Андар ин давлат чиҳил сол аст то ман бандаро
Нест коре ҷуз санову ҷуз дуову офарин.
Вақф дорам ҷону тан бар хидмату мадҳи шумо
Ҳаст бар сарам гуво яздони гетиофарин.
Аз худовандон маро ташрифҳо ҳосил шудаст
Зарри сурху ҷомаҳои фохиру дури самин [3, 513].

дар дарбори салҷуқиён ёд мекунад ва ишора менамояд, ки онҳоро мадҳ гуфта, ба ивази он рӯзгори бошукуҳ гузаронидааст, аммо билохира дар яке аз қасидаҳояш бо номи «Тавҳид» аз мадҳу ситоише, ки аҳли дарбор ва дигар бузургонро кардааст, изҳори пушаймонӣ намуда, чанд аз баҳри ҷоҳу мол мадҳи махлуқон хонам мегӯяд:

Чанд хонам мадҳи махлуқон зи баҳри ҷоҳу мол
Чанд гӯям васфи маъшуқону неъмат зулфу хол.
Гоҳи он омад, ки гӯям муддате аз баҳри дин
Офарину шукру тавҳиди Худои зулҷалол.
Кирдигори ҷону тан парвардигори марду зан
Кирдигори ламязал парвардигори лоязол [3, 417].

Эй Муиззӣ, то кай аз исён биороӣ дилат
Гоҳи он омад, ки аз тоат биороӣ хисол.

Дил зи кажӣ чун гумон кардию бефармон шудӣ
Лоҷарам яздон ба захми тир додат гӯшмол.
Гар кунӣ бар хештан мадҳу ғазал гуфтан ҳаром,
Гардад аз тавҳид гуфтан шеъри ту сеҳри ҳалол.
Офарин кун шоҳу соҳибро, ки номи ҳарду ҳаст
Сину нуну ҷиму рию миму ҳову миму дол. [3,417]

Муиззӣ дар назм анъанаҳои беҳтарини сабки хуросониро пайравӣ намуд ва онро хеле инкишоф дод. Ин пайравӣ ва муваффақияти ӯ, пеш аз ҳама, дар соданависӣ ва тарзи воқеии тасвири бадеӣ буд. Вай дар тамоми ашъори худ аз фикрҳои печида ва тарзи баёни пӯшида сарфи назар кардааст. Бо ташбеҳу истиораҳои равшан, ифодаҳои табиию барҷаста, мақолу масалҳои халқӣ шоир қасидаҳои пурдабдаба ба вуҷуд овардааст, ҳиссиёти амиқи лирикаи ишқиро ифода карда тавонистааст.

Донишманди бузурги адабиёти форсӣ устод Саид Нафасӣ ишора менамояд: «Муиззӣ яке аз бузургтарин шоирони Эрон аст ва шеъри ӯ дар мунтаҳои дараҷаи равонию содагию ширинист ва аз ин ҳайс бар ҳамаи шоирони қарни шашум ба ҷуз Собири Тирмизӣ бартарӣ дорад. Махсусан, дар авсофи табиат ва ғазалсароӣ маҳорати томе дошта ва дар мадҳу марсия баёни муассир ва каломи фасеҳ дорад» [12 83].

Забеҳулло Сафо низ, ҳамин ҷиҳати назми Муиззиро ба хубӣ пай бурда навиштааст: «Хосияти умдаи шеъри Муиззӣ содагии он аст. Муиззӣ маонии бисёрро дар алфози сода ва холӣ аз такаллуф адо мекунад... Агарчи дар тағаззулот ва ғазалҳои ӯ таровати тағаззулҳои Фаррухӣ дида намешавад, лекин ба ҳар ҳол кӯшише, ки ӯ дар сурудани ғазалҳои нағз ба кор бурда, мусалламан василаи муассире дар пешрафти фанни ғазалсароӣ шудааст. ... Муиззӣ дар таркиби алфоз хеле бештар аз шоирони дигари авохири қарни панҷум ва авоили қарни шашум таҳти таъсири лаҳзаи умумии асри худ қарор гирифтааст» [*8, 508*], ки дар сурудани рубоӣ на камтар аз жанрҳои дигар шуҳрати оламгир дорад.

Бо вуҷуди ҳама корҳои анҷомёфта роҷеъ ба рӯзгор ва ашъори амир Муиззӣ, аз ҷониби муаллифони сарчашмаҳои адабию таърихӣ ва муҳаққиқони замони муосири шарқ ва ғарб то кунун бисёр паҳлуҳои рӯзгор ва ашъори шоир таҳқиқоти бештареро тақозо менамояд.

АДАБИЁТ

1. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV. Душанбе, 1976., сах. 553.
2. Амир Муиззӣ. Девон / Амир Муиззӣ; тасҳеҳ ва таҳшияи устод Аббос Иқболи Оштиёнӣ.
3. Амир Муиззӣ. Девон / Амир Муиззӣ; тасҳеҳ ва таҳшияи устод Аббос Иқболи Оштиёнӣ. Бо эҳтимоми Абдулкарим Ҷарбазадор. – Теҳрон: Интишороти Асотир, 1389 х.қ.
4. Амир Муиззӣ. Девони комил / Амир Муиззӣ; муқаддима ва тасҳеҳи Носири Ҳайерӣ. – Теҳрон, 1362 х.қ.
5. Амир Муиззӣ. Девон / Амир Муиззӣ; бар асоси нусхаи мусаҳеҳ устод Аббос Иқболи Оштиёнӣ; муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммад Ризо Қанбарӣ. – Теҳрон: Интишороти Завол, 1393 х.қ.
6. Бертельс Е. Э. Избранные труды. История персидско-таджикской литературы / Е. Э. Бертельс. – М.: Наука, 1960.
7. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро / Давлатшоҳи Самарқандӣ; таҳқиқ ва тасҳеҳи Муҳаммад Аббосӣ. - Теҳрон. 1337 х.қ.
8. Забеҳуллоҳи Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон / Забеҳуллоҳи Сафо. – Теҳрон,: Фирдавс, 1381. - Ҷ. 2.
9. Муҳаммад Авфӣ. Лубоб-ул-албоб / Муҳаммад Авфӣ. - Теҳрон, 1335 х.қ.
10. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола / Низомии Арӯзии Самарқандӣ ; таҳияи Муҳаммад Муин. - Теҳрон: Ҷомӣ, 1385 х.қ.
11. Ризоқулихони Ҳидоят. Мачмаъ-ул-фусаҳо / Ризоқулихони Ҳидоят. – Теҳрон, 1340 х.қ.
12. Саид Нафисӣ. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ / Саид Нафисӣ. – Ҷ. 1. - С. 83.

НИГОҲИ МУХТАСАР БА ТАҲҚИҚИ РӮЗГОР ВА ОСОРИ АМИР МУИЗЗИИ НИШОПУРӢ

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои асосии адабиёти дарборӣ дар давраи ҳукмронии Салҷуқиён дар Хуросон дида баромада шудааст. Азбаски дар ин раванд нақши махсусро Амир Муиззӣ бозида буд, дар ин мақола лаҳзаҳои асосии омӯзиши ҳаёт, фаъолияти адабӣ, хусусиятҳои эҷодӣ дарҷ гардида, мадҳияҳои ӯ дар ҳошияи назми мадҳиясароии шоирони муосири даврони шоир баҳогузорӣ шудаанд.

Калидвожаҳо: адабиёти дарборӣ, марказҳои адабӣ, мадҳиясароӣ, Муиззӣ, қасида, мавзӯот, дарки адабӣ.

КОРОТКИЙ ВЗГЛЯД НА ИЗУЧЕНИИ ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО АМИРА МУ'ИЗЗИ

В данной статье рассматриваются основные особенности придворной литературы в эпоху правления Сельджукидов в Хорасане. Поскольку в этом процессе особую роль сыграл Амир Му'иззи, излагаются основные моменты изучение его жизни, литературной деятельности, творческие особенности, оцениваются панегирические касыды поэта в контексте хвалебной поэзии современных ему стихотворцев.

Ключевые слова: придворная литература, литературные центы, панегирика, Му'иззи, касыда, мотивы, художественное восприятие.

A SHORT LOOK AT THE STUDY OF THE LIFE AND WORKS OF AMIR MU IZZY

This article discusses the main features of courtlv literature during the reign of the Seliuk Khorasan. Since in this process a special role was plaved bv Amir Mu Izzv sets out the main points a study of his life, literary activities, creative features, estimated panegyric qasidas of the poet in the context of praise poetry of contemporary poets.

Key words: courtly literature, literary centers, panegyric, Mu Izzy, kasyda, motives, artistic perception.

Сведения об авторе: ***Фаррух Хайдаров*** – кандидат филологических наук, доцент кафедры истории таджикской литературы Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 918-64-00-40**

ШАЙХ АБУЛҲАСАНИ ХАРАҚОНӢ ВА АБӮСАИДИ АБУЛХАЙР

Г. С. Нозимова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳар як марҳилаи адабиётро бо тарвиҷи осори адабиву ҳунарӣ, ки ҷавобгӯйи ниёзи маънавии мардум аст, метавон арзёбӣ намуд. Аз ин рӯ, барои бароварда сохтани эҳтиёҷоти фарҳангиву маънавии худ, дар ҳама давру замон инсоният ба адабиёт майлу рағбат дошт ва ҳамвора дар ташаккули ҳамаҷонибаи он саҳми хешро мегузошт. Вобаста ба сатҳи ҷаҳонбинии маънавии адибону мутафаккирон рушду такомули адабиёт низ сурат мегирифт.

Адабиёти форс-тоҷик дар асрҳои X-XII бо беҳтарин падидаҳои адабию ҳунарии худ дар олами ирфон нуфуз пайдо кард. Дар ин марҳилаи таърихии адабиёт орифони зиёде ба майдони адабиёт ворид шуданд, ки аз дарёи ҳикмату ирфон ба ихлосмандони хеш дурри маънӣ берун меовардand. Аз ин ҷост, ки зевари гуфтору қиссаҳои ҷолиби рӯзгори орифони бузурге, чун Шайх Абулҳасани Харақонӣ ва Абӯсаиди Абулхайр то кунун ҷаҳони маънавии моро нуру зиё бахшида, афкори инсондӯстонаи эшон сармашқи камолоти ҳар як шахси худогоҳ мегардад.

Шайх Абулҳасани Харақонӣ ва Абӯсаиди Абулхайр дар як замон зиндагиву фаъолият намудаанд ва дар адабиёти ирфонӣ мавқеи бузург доранд. Аммо бо вуҷуди сӯфимаслак будан, дар ҷаҳонбинии онҳо як навъ умумияту тафовутҳое ба мушоҳида мерасад, ки зимнан мехостем онро дар ин мақола баррасӣ намоем. Агар аз рӯйи тақсимбандии мактаби тасаввуфӣ, яъне мактаби Бағдод ва мактаби Хуросон, ба кадом мактаб мутааллиқ будани онҳоро муайян кардanӣ шавем, бояд гуфт, ки Шайх Абулҳасани Харақонӣ ва Абӯсаиди Абулхайр ҳарду ҳам муртабит ба мактаби Хуросонand[†].

Ба як мактаб вобаста будани ин ду орифи бузург, як навъ қаробати афкору ақоиди фалсафию динии онҳоро низ ҷавобгӯ мебошад, чунки Шайх Абӯсаиди Абулхайр аз мухлисони вафодори Шайх Харақонӣ ба ҳисоб мерафт ва нисбаташ эҳтироми хоссаеро қоил буд.

Дар тариқати тасаввуфии мактаби Хуросон орифони аввалияи ин аҳд пайрави тариқати маломатия буданд, ки таъсири онро дар асрҳои минбаъда низ дидан мумкин аст[‡]. Яъне онҳо корҳоеро анҷом медоданд, ки баъзан ҳатто ба ақл носозгор аст ва бештар ба худ ранҷу озорро раво медиданд. Масалан, Шайх Харақонӣ ҳар шаб баъд аз намози хуфтан, пайваста ба хоки Боязид ба Бастом меомад ва талаб менамуд: «Бор Худоё, аз он хилъате, ки Боязидро додай, Абулҳасанро бӯе дех!» [2, 607-608] ва боз то субҳдам ба вақти намози бомдод ба ёрон мепайваст ва намози бомдодро дар Харақон мегузошт, то бад-ин 12 сол сипарӣ шуд ва ҳоҷаташ раво гардид ва ё Абӯсаиди Абулхайр низ ҳар шаб баъд аз он, ки ҳама мехуфт, ба масҷид мешуд, намоз мегузошт ва баъд аз он «расане бар пойи худ баст ва чӯб бар сари чоҳ ниҳод ва хештанро биёвехт ва Қуръонро ибтидо кард. То саҳар хатм карда буд» [2, 749]. Рафтору гуфтори онҳо баъзан бо сукр пайваст буд, «маломатиҳо ҳеҷ гоҳ ба ягон чиз алоқа надоштанд, зеро ягон чизи ба худ мувофикро намедиданд, ки ба он бипайвандад» [6, 336-337]. Баъзе ҳикматҳои онҳо тафсири Қуръон буда, дар баъзан ҳолат робитаи бисёр заиф доштанд бо Қуръон.

Муҳаққиқони адабиёти тасаввуф саромади мактаби Хуросонро бо исми мубораки Боязиди Бастомӣ оғоз мегузоранд ва пайдоиши ёдгориҳои шавқовари адабиро ба гунаи шатҳиёт низ ба ӯ нисбат медиҳанд, аммо бо вуҷуди пайравӣ аз ӯ, Шайх Абулҳасани Харақонӣ тавонистааст бо назарияҳои ҷадиди худ дар олами ирфон, ҳамон тавре ки Боязиди Бастомӣ шуҳрат дошт, мақому нуфузи бештареро соҳиб гардад. Ҳарчанд Шайх Абулҳасан аз Боязид пайравӣ мекард, чи тавре дар гуфтори дигар аз ҳамасронаш шатҳ гуфтан ба мушоҳида мерасад, дар нигоштаҳои ӯ шатҳ гуфтан камтар ба назар мерасад ва далели амиқи ин маъниро дар чунин гуфтаҳои ӯ метавон шарҳ дод, ки мегӯяд: «Олим бомдод бархезад, талаби зиёдатии илм кунад ва зоҳид талаби зиёдатии зуҳд кунад ва

[†] Дар ин тақсимбандӣ низ баъзе нозукиҳое низ ба назар мерасад, ки аз дидгоҳи диниву мазҳабӣ табақабандӣ гардидаанд ва муҳаққиқони адабиёти ирфонӣ, орифони мактаби Бағдоду Хуросонро бо он тафовут мегузоранд, ки яке бо «саҳв» ва дигаре бо «сукр» бино ёфтааст ва чунин тафовутро дар амали орифон баҳо медиҳанд. Агар вижагиҳои машоихи мактаби Бағдод дар ботину зоҳир мувофиқ будан бо шариати исломӣ бошад, аммо машоихи мактаби Хуросон бо далели ба забон овардани суханоне, ки ба аҳкоми дину зоҳири шариати исломӣ созгор набуд амалу рафтори онҳоро бо «сукр» пайванд намуданд, ҳарчанд ҳадафи ҳар ду мактаб ҳам як буд.

Аммо ин тақсимбандӣ то андозае наметавонад, дар мавриди орифони ин ду мактаб баҳои арзишмандро қоил бошад, чунки аз зиндагиномаи орифони машҳур (новобаста аз тобеияти мактабӣ) метавон бо қотеият гуфт, ки ҳам аз машоихи мактаби Бағдоду Хуросон ҳастанд орифоне, ки таълимоти ирфонии онҳо наметавонад ба кадом мактаб мутааллиқ будани онҳоро муайян қунад, ки дар таърифи саҳву сукр Ҳучвирӣ дар "Кашф-ул-маҳҷуб"(1) ба он ишора намудааст.

[‡] Аслан бояд ба як нукта ишора намоем, ки зербинои мактаби Хуросон ҳамон мактаби Бағдод буд, яъне тамоми орифон бо ҳам қаробати наздик доштанд ва бо як занҷира бо ҳам пайванд буданд, аммо баъдан мактаби Хуросон бо назарияҳои нави худ дар тасаввуф маъруфият пайдо намуд ва таъсири мактаби Бағдод аз он коста гардид ва ҳатто дар ин замина як навъ рақобати намояндагони мактаби Хуросонро нисбат ба намояндагони мактаби Бағдод, ки дар асл аввалин устодонашон ба шумор мерафт, ба мушоҳида мерасид.

Булҳасан дар банди он бувад, ки суруре ба дили бародаре расонад» [2, 629]. Шайх Абулҳасани Харақонӣ дар тариқати ҷавонмардӣ устувор буда, онро заминаи бунёди ҳар коре маънидод мекунад: «… ҷавонмардӣ забонест бегуфтор, биноиест бе дидор; танест бе кирдор, далелест бе андеша ва чашмаест аз дарёву сарҳои дарё» [2, 655] ва агарчи ӯ ҷавонмардиро бунёд бар бинои ҳастиҳо шуморидааст, маърифатро дар вай чароғи равшанибахшӣ ҳастӣ медонад: «… маърифат ҳаст, ки бо шариат омехта бувад ва маърифат аст, ки аз шариат дуртар аст ва маърифат ҳаст, ки бо шариат баробар аст. Мард бояд, ки гавҳари ҳар се дида бувад, то бо ҳар касе (он) гӯяд, ки аз он ҷо буд» [2, 651].

Аз рӯзгори Шайх Абулҳасани Харақонӣ ба мо маълум аст, ки ҳанӯз 130 сол қабл аз тавлиди ӯ Боязиди Бастомӣ ба оромгоҳе, ки наздики деҳаи Харақон ва бо «деҳи дуздон» маъруф буд расида болои санге менишинаду ба ин деҳ назар карда мегӯяд: «Оре, ки аз ин деҳи дуздон бӯйи мардӣ мешунавам» [2, 607]. Яъне ин паёмади неке буд, ки аз омадани Шайх Абулҳасани Харақонӣ мужда медод [7; 9;].

Агар Шайх Абулҳасани Харақонӣ бо диди нави худ дар олами ирфон мақом ёфт, Абӯсаиди Абулхайр аз бузургони ин мактаб аст, ки пайдоиши ашъори ирфониро бо эҷодиёти ӯ тавъам медонанд, яъне намунаи рубоиёте, ки бо номи ӯ дар адабиёт сабт гардидааст, "сарогозии шеъру адаби ирфонии форсӣ" [8, 217] ба шумор меравад. Агарчи дар бисёре аз сарчашмаҳои таърихӣ дафтари рубоӣ доштани Шайх Абӯсаидро раъд мекунанд, аммо аз рӯйи мантиқи гуфтор муҳаққиқон ба натиҷае расидаанд, ки дар ин дафтари рубоиёт, шояд якчанд рубоии ӯ низ маҳфуз аст. Аксаран Шайх Абӯсаид дар маҷлисҳои худ манфиати халқи бечораро ҷонибдорӣ мекард ва барои иддаои фикри худ бо забони мардумӣ онро ташреҳ менамуд ва баид нест, ки ӯ низ соҳибдевон бошад.

Аз ҷониби дигар, ҳарфи ӯ серуни маъниҳои бикри суфтаву ҳамворе буд, ки ҳеҷ кас ба олами розаш роҳ надошт. Агар ба ин рубоӣ назар кунем:

Ман бе ту даме қарор натвонам кард,
Эҳсони туро шумор натвонам кард.
Гар бар сари ман забон шавад ҳар мӯе
Як шукри ту аз ҳазор натвонам кард [2, 746].

ба яқин аз Шайх Абӯсаид будани онро маълум хоҳем кард. Ва ё ҷойи дигар мефармояд:

Аз мо ҳама аҷзу нестӣ матлуб аст,
Ҳастию тавобиъаш зи мо манкуб аст.
Ин ӯст падид гашта дар сурати мо,
Ин қудрату феъл аз он ба мо мансуб аст [3, 245].

Яъне танҳо чунин тарзи афкор метавонист, заминаеро барои пайдоиши ашъори ирфонӣ муҳайё намояд ва Шайх Абӯсаид бо роҳу равиши хосса онро ибтидо гузошт. Дар баёни Шайх Абӯсаид як нигоҳи пойдореро дар ҷаҳонбинии орифонааш дарёфтан мумкин аст, ки бешак сарчашма мегирад аз ҷаҳонбинии ӯ: «Бо зоҳидон зоҳид бош ва бо сӯфиён сӯфӣ бош ва бо орифон чунонки хоҳӣ бош» [2, 753]. Агар ин нуктаро дар баёни Шайхи Харақон дарёфтан хоҳем, набояд дигарҷӯй бошем, чунки қариб дар ҳар ду маънӣ ба ҳам наздик аст. Бубинед, ки Шайх Абулҳасан чи мефармояд: «…динро аз шайтон он фитна нест, ки аз ду кас: олими бар дунё ҳарис ва зоҳиде аз олам бараҳна» [2, 644] ва ё ҷойи дигар мефармояд: «…рӯзи қиёмат ман нагӯям, ки: «ман олим будам ё зоҳид ё обид. Гӯям: ту якеӣ, ман з-он якеӣ ту будам» [2, 630]. Яъне агар ба ҷаҳонбинии ин ду ориф назар афканем, ду тафаккури созандаи ҷаҳони маъниро дармеёбем. Аз ин ҷост, ки Шайх Абӯсаиди Абулхайр пайваста мекӯшид маҷлисҳои худро бо Шайх Харақонӣ баргузор намояд. Далели дигари наздикии онҳоро аз таълифоти Жуковский дар бораи зиндагиномаи Шайх Абӯсаиди Абӯлхайр, ки барои омӯхтану муайян намудани тасаввуфи мактаби Хуросон хидмати бузурге намудааст, метавон дарёфт ва он аз рӯйи дастнависи мутаалиқ ба Ч. Рё, ки дар музейи Британияи Кабир маҳфуз аст, гирифта шудааст. Бо таҳриру баррасии ин осори бозёфтшуда Жуковский тамоми паҳлуҳои муҳимми рӯзгори Шайх Абӯсаидро барои муайян намудани зиндагиномаи ӯ ба ришгаи таҳқиқ мекашад. Бо ҷой доштани қиссаву ривоятҳои фаровоне аз рӯзгори Шайх Абӯсаиди Абулхайр, ки баъзан аз ҳақиқат дур аст, ин матн наметавонист манбаи эътимодбахше барои муҳаққиқ бошад, аммо ягона сарчашмаи аслии марбут ба рӯзгори Шайх Абӯсаид ҳамон «Асрор-ут-тавҳид» мебошад ва азбаски ин матн баргирифта аз «Асрор-ут-тавҳид» буд, аз ин рӯ барои шинохти чеҳраи аслии Шайх Абӯсаид, Жуковский аз он ба кор мегирад ва аҳамияти илмию адабии ин асарро мекушояд. Дар поёни матне, ки Жуковский бо унвони «Халат ва суханон» интишор додааст, матни «Нур-ул-улум»-и Шайх Харақонӣ низ ҷой дорад [5]. Аз ин ҷо метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки шахси нигорандаи ин мутун қаробати миёни онҳоро ба назар гирифта, ду матнро, ки ба қалами ду орифи бузурги ҳамаср марбут медонанд, дар як китоб ҷой додаст. Дар мавриди назари нек доштани онҳо нисбати якдигар ва дӯстиву садоқати эшон қиссаҳои ҷолибу дилнишине низ дар осори ирфонии баъзе аз адибони бузург вомехӯрад, ки ин маъниро далолат мекунад. Бавижа, Шайх Аттор муносибати миёни онҳоро аз рӯйи ихлосу эҳтироми бузург нисбати ҳам маънидод кардааст. Дар зикри Шайх Абӯсаиди Абулхайр огоҳ шудани ӯро аз Шайхи бузурге хабар дода, менависад, ки Шайх Абӯсаид бо иродати зиёд ба дидораш шараф меёбад ва ё дар зикри Шайх Абулҳасани Харақонӣ, маҷлис оростани Шайх Абӯсаиди Абулхайрро дар манзили Шайх Харақонӣ

меорад, ки бисёр ҷолиби таваҷҷуҳ аст.

Аз Шайх Абӯлҳасани Харақонӣ ва Абӯсаиди Абулхайр осори пуразрзише боқӣ мондааст, ки ба онҳо нисбат медиҳанд ва ҳар кадом дар пайравӣ аз роҳу равиши худ онро эҷод намудааст ва мероси бою рангини онҳо метавонад ҷаҳони маънавии онҳоро бозгӯй бошад.

«Нур-ул-улум», ки ба Шайх Абулҳасани Харақонӣ нисбат медиҳанд, аз тавқеоту мавъизаҳои саропо ҳикматангезу пандомӯз иборат буда, дорои дах боб аст ва барои муайян намудани ҷаҳонбинии ин орифи бузург аз сарчашмаи аввалин ба ҳисоб меравад.

Таълифоти Абӯсаиди Абулхайр низ, аз дафтари рубоиёте иборат мебошад, ки ба ӯ нисбат медиҳанд ва аз он метавон чеҳраи шайхи олитаборро баркушуд.

Ҳамин тариқ, ҳар як падидаи адабӣ густураи адбиётро бо муассирӣ ва моҳияти баланди илмӣ ва арзишманди худ барои интишор ба асрҳои минбаъда муайян мекунад ва омӯзиши таърихи адабиёти гузашта бори дигар собит менамояд, ки ҳар як адибу нависанда, орифу обид, мутафаккиру файласуф, мунаққиду муаррих, новобаста аз замони фаъолияти хеш, бо диди хосси худ дар арсаи адабиёт по гузошта, аз дидгоҳи худ тавонистааст уфуқи тозаеро дар адабиёт ворид намояд.

АДАБИЁТ

1. Абулҳасан Алӣ бинни Усмон Ҳучвирӣ. Кашф-ул-маҳҷуб / Абулҳасан Алӣ бинни Усмон Ҳучвирӣ; муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Маҳмуд Ободӣ. – Теҳрон: Сурӯш, 1383. - 1154 с.
2. Аттори Нишопурӣ. Тазкират-ул-авлиё / Аттори Нишопурӣ; бар асоси нусхаи мусаҳҳеҳ Роналд Ален Николсон. - Теҳрон: Илм, 1384. – 777 с.
3. Ахтарони адаб. Ашъори ҳакимон ва орифон; таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Худоӣ Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов. - Душанбе: Адиб, 2010. - 480 с.
4. Бадеуззамон Фурӯзонфар. Шарҳи аҳвол ва накду таҳлили осори Шайх Фаридаддин Муҳаммад Аттори Нишопурӣ / Бадеуззамон Фурӯзонфар. – Теҳрон: Интишороти китобфурӯшии Деҳхудо, 1353. - Чопи дуюм. – 540 с.
5. Бертелс Е. Э. Суфизм и суфийская литература / Е. Э. Бертелс. – Москва, 1965.
6. Заринкуб, Абдулҳусайн. Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон / Заринкуб Абдулҳусайн. – Теҳрон: Амири Кабир, 1357. – 446 с.
7. Назари ирфонии Аттор дар ҳикоёти Шайх Харақонӣ // Донишгоҳи миллии Тоҷикистон - маркази тайр кардани мутахассисони соҳибунвон: маҷмӯаи маводҳои конференсияи илмию назарияии ҷумҳуриявӣ. – Душанбе, 2013. С. 445-451 (бо заб. тоҷ.).
8. Таърихи адабиёти Эрон (аз даврони бостон то қоҷория) / Рипко Ян [ва дигарон]; мутарҷим Исо Шаҳобӣ. - Теҳрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1381. - 646 с.

ШАЙХ АБУЛҲАСАНИ ХАРАҚОНӢ ВА АБӮСАИДИ АБУЛХАЙР

Ин мақола ба зиндагиву эҷод ва муносибати байни ду орифи машҳури асри X Шайх Абулҳасани Харақонӣ ва Абӯсаиди Абулхайр, ки бо каромот ва садоқати худ ба Худо муҳаббати тамоми курраи заминро ба даст оварда буданд, бахшида шудааст.

Калимаҳои калидӣ: Шайх, ориф, каромот, суфӣ, сукр, саҳв, Хуросон, Бағдод.

ШЕЙХ АБУЛХАСАН ХАРАКАНИ И АБУСЕЕД АБУЛХЕЙР

Данная статья посвящена изучению жизни, творчества и литературной связи двух легендарных мыслителей X века Шейха Абулхасана Харакани и Абусееда Абулхейра, которые своими тонкими знаниями и преданностью к Богу завоевали любовь всей целенной.

Ключевые слова: Шейх, мыслитель, совершение благодеяний, суфизм, опьянение, оплошность, Хорасан, Багдад.

SHEIKH ABULHASAN HARAKANI And ABUSEED ABULHEYR

This article is dedicated to the life and work and the connection of two legendary thinkers of the X century Sheikh Abulhasan Harakani and Abuseeda Abulheyra that their thin knowledge and devotion to God, won the love of all fission.

Key words: Sheikh thinker to make a blessing, Sufism, intoxication, oversight, Khorasan, Baghdad.

Сведения об авторе: ***Гулрухсор Саидисломовна Нозимова*** - кандидат филологических наук, доцент кафедры истории таджикской литературы Таджикского национального университета

ЖУРНАЛИСТИКА

МАВҚЕИ РАДИОКОМПОЗИТСИЯ ДАР БАРНОМАҲОИ РАДИОИ «ТОҶИКИСТОН»

Ализода Абдурашид Хӯҷамқул, Саидмуроди Хоҷазод
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Композитсия яке аз жанрҳои маъмули радиои даврони шӯравӣ буд, ки вобаста ба таҷлили санае ва дар рӯзи чорабиниҳои идона таҳия мешуд. Пажӯҳишгарон бар ин ақидаанд, ки он бо радиофилм як жанр аст. Дар радиои Тоҷикистон он дар солҳои 70 – 90 инкишоф ёфт ва яке аз жанрҳои муҳим ва мушкил ба ҳисоб мерафт. Дар композитсияҳои солҳои 80 – 90 истифодаи пораҳои шеърӣ мақоми муҳим дошт, ҳатто бисёр композитсияҳо бо шеър оғоз ва анҷом меёфтанд. Барои мисол, дар композитсияе, ки ба ифтихори Наврӯз соли 1990 садо додааст, беш аз 12 шеър оварда шудааст, ки 35 – 40 фоизи барномаро ташкил медиҳад [1]. Дар композитсияҳои даврони истиқлоли радиои Тоҷикистон унсурҳои нав ба миён омаданд. Истифодаи шеър хеле коҳиш ёфт. Агар композитсияҳои даврони шӯравӣ одатан аз 5 унсур: матни гӯянда (сенария), суруд, назари қаҳрамон дар бораи рӯйдод, пораҳои шеърӣ ва лаҳзаҳои мусиқӣ мураттаб мешуданд, дар солҳои 1997 ва баъд тадричан ширкати қаҳрамони рӯйдод хеле кам шуда, баъди солҳои 2006 қариб аз байн рафт. Аммо баъди солҳои 2013 сухани қаҳрамон дар ин жанр аз нав мақоми худро дарёфт.

Инчунин ба мушоҳида мерасад, ки панҷ унсури номбаршуда бо ҳам омезиш меёбанд. Чунончи, пораҳои шеърӣ матни гӯяндаро тақвият медиҳанд, лаҳзаҳои мусиқӣ ба ҳайси пайвандгари сухани гӯянда хизмат мекунад, назари қаҳрамон матни гӯяндаро тақвият медиҳад. Боз як тафовути композитсияи даврони истиқлол дар он зуҳур меёбад, ки ҷанбаи сиёсии ин жанр хеле коҳиш ёфтааст ва хислати фароғатии он афзун гардидааст. Қаблан хусусияти сиёсӣ касб кардани ин жанр композитсияро ба як жанри сиёсӣ ва ҷиддӣ табдил дода буд. Ҳамакнун, ки ҷанбаи фароғатии композитсия афзудааст, композитсия ба як василаи тафреҳиву фароғатӣ табдил ёфтааст.

Дар замони истиқлол вобаста ба расонаҳо ҳаҷми композитсияҳо низ тафовут доранд. Масалан, дар расонаҳои ғайриҳукуматӣ, хусусӣ ва ҷамъиятӣ нисбат ба радиои Тоҷикистон ҳаҷми он кӯтоҳ аст. Азбаски вақти композитсияҳои радиои Тоҷикистон тӯлонист, онҳоро бештар ду нафар ровӣ (мард ва зан) қироат мекунанд. Дар композитсияҳои радиои Тоҷикистон сухани муаллиф (матни наттоқон) мавқеи муҳим дошта, қисми асосиро ташкил медиҳад. Радиокомпозитсияҳои «Оташи Наврӯз», «Наврӯзи хушастапай», «Қадаҳи шабнам», «Нози хаёл», «Меҳвари иқбол» ва «Паёми хуршед» асосан ба идҳои Соли нав ва Наврӯз бахшида шудаанд, ки дар онҳо сухани муаллиф нақши меҳварӣ дорад..

Бори нахуст дар композитсияи «Паёми хуршед» [2], ки ба ифтихори оғози соли нав таҳия гардида, шоми 31-уми декабри соли 2006 садо дод, аз суханрониҳои масъулини касбу кори гуногун сарфи назар карда шуд. Бахшҳои кӯтоҳи алоҳида дар мавриди хосиятҳои соли вафодор, таҷлили соли нави масеҳӣ дар мамлакатҳои ҷаҳон, аз таърихи соли нав, муҷал чист? композитсияро шавқовар ва ҷолиб намудаанд. Суханронии тӯлонӣ бо инсенировкаҳои кӯтоҳи саҳнавӣ иваз гардид. Латифаҳои солинавӣ аз ибтидо то интиҳо ба як ҷузъи ёридиҳандаи сюжетҳо мубаддал шудааст. Чунончӣ, «Арчаи сарсабз рамзи сабзии рӯзгор ва идомаи ҳаёт аст. Дар гирди он мерақсанд, базму шодӣ мекунанд. Вале шодии солинавии қаҳрамони мо дер напоид. Чаро?». Инсенировкаи «Арчаи солинавӣ» бахши мазкурро давом медиҳад, ки хеле ҷолиб аст. Ҳамин тавр, латифа ва саҳначаҳо ҳар бахшро тақвият дода ҷолиб месозанд. Чун композитсия ба гурӯҳи жанрҳои калонҳаҷм дохил мешавад, вақти пахши он тӯлонист. Дар радиои Тоҷикистон композитсияҳо аз як то чор соат садо медиҳанд. Азбаски ҳаҷми чунин барномаҳо васеъ аст, дар радиоҳои хориҷӣ аз ҷумла «Би – би – си», «Озодӣ» хеле кам садо медиҳад. Ҳаҷми ин жанр дар расонаҳои дигар аз 10 то 20 дақиқаро ташкил медиҳад.

Композитсия ба як мавзӯи мушаххас иртибот мегирад. Мавзӯъ бо тарзҳои гуногун ифода мешавад. Гоҳе композитсия тобишҳои ҳаҷв (памфлет, фелетон)-ро касб мекунад. Шояд ин ҷиҳат танҳо ба композитсияҳои даврони истиқлоли радиои Тоҷикистон хос бошад. Композитсияе, ки дар барномаи «Насими субҳ» [3] ба иди бонувон бахшида шудааст, ғайричашмдошт аз садои гиряи кӯдак шурӯъ мегардад. Ин бесабаб нест. Фарзанд меваи ҳаёт аст ва кӯдаконанд, ки орзуи ҳаётро дар қалби волидон зинда медоранд. Гиряи кӯдак хоҳу нохоҳ моро ба меҳри модар нисбат ба фарзанд мекашад: «Мардак, ҳо мардак. Лаббай, занак! (садои гиряи кӯдак баландтар мешавад) Шаб дер омадед-чӣ? То ҳол кӯдак гиря дораду Шумо гаҳвораро намеҷунбонед?. Ё гӯшҳоятон вазнин шудагӣ?. Не – е, занак, ҳозир гаҳвораро меҷунбонам (садои гиряи кӯдак хомӯш мешавад)». Барнома бо муколама оғоз гардида, чун фелетон неши сухан ба камбудиҳои рӯзгор равона шудааст: «… шаб хӯрокатонро нахӯрдеду косаро ҳам нашустед?. Шӯхӣ накун, занак, ин ҳам хӯрок-мӣ? Ман талқони дар сатил бударо хӯрда будам-ку?. Эҳ, намуред, мардак. Вай талқон набуд. Чӣ буд? Барқ ҳам набуд, ки дурусттар бинам, дар торикӣ кучо донам, вай чӣ буд? Муред, мардак, о вай сабӯс буд… А?!» [3]. Композитсияро

рекламаҳои хурди ба ҳаёти бонувон вобаста тақвият медиҳанд. Ҳар саҳначаи ҳачвӣ бо чунин рекламаҳо аз ҳам чудо мешаванд. Дар навбати худ ин рекламаҳо бахшҳоро ба ҳам васл мекунанд. Амсоли: «Хомӯш! Реклама. Оиладор шав! Ақаллан як маротиба ба хотири он ки донӣ, чаро мардони соҳибақл оиладор намешаванд, ва ё ҳангоме, ки ду нафар бо ҳамдигар боварӣ надоранд, пас бидонед, ки онҳо зану шавҳаранд» [3]. Тобишҳои ҳачвии композитсияи мазкур аз ибтидо то интиҳо пайи ҳам сурат гирифта, камбудиҳои рӯзгор, омилҳои аз назарҳо дур мондани занони заҳматкаш, каммаърифатии онҳо, беҳуқуқии бонувони тоҷикро ба ришгаи тасвир кашидааст. Ҳачвияи мазкур як навъ мавзӯъро чамъбаст намудааст. «Хомӯш, Реклама. Оиладор шав. Агар занат боақл бошад, хушбахт мешавӣ, дар акси ҳол файласуф. Мардак, ҳо мардак! Лаббай занак! Бо зуқиданҳот безор кардӣ, як суруди шӯх хон.

Занро бизан, занро бизан, гардаме,
Сариша кафон, поша шикан, гардаме.
Бо ҳама ин гар накунад гӯш туро,
Якта, якта мӯша бикан, гардаме.

Бас кун мардак...» [3].

Ба назар мерасад, ки диди тоза дар таҳияи радиокомпозитсия нақши онро баландтар хоҳад кард, зеро шунавандаҳо аз радиокомпозитсияҳои қолабӣ хаста шудаанд. Муҳим он аст, ки ихтисори баъзе чузъиёти ин жанр (суханронии қаҳрамонҳои рӯйдодҳо, сурудҳои мавзӯӣ, иқтибосҳо) мавзӯъ ва мухтаворо камранг накардааст. Мундарича бо шакли нав пешниҳоди шунаванда гардидааст. Вале баъзан аз тӯлонӣ будани вақт композитсияҳо қимати худро гум мекунанд, такрор ба назар расида, таъсирашон коста мегардад.

Радиокомпозитсияи «Шукӯҳи ваҳдат» [3] ба ифтихори 19-умин солгарди рӯзи Ваҳдати миллӣ дар ҳачми як соату 45 дақиқа таҳия гардидааст. Он қолаби анъанавиро нигоҳ дошта, маъмулан бо шеър оғоз мегардад:

Б:1. Мекунад обод Ваҳдат давлати озодагон,
Б:2. Шод гардонад, суруди сулҳ рӯҳи рафтагон,
Б:1.Тоҷикистони азизи мо гулистон мешавад,
Б:2. Шуҳрати ӯ мерасад, то шоҳроҳи Каҳкашон.
Б:1.Тоҷикистон, меҳани ман, хонаи ободи ман,
Б:2. Бахти ман, дунёи ман, эй давлати озоди ман! [3].

Мусиқӣ

Сипас, барандагон бо садои мутантан ваҳдатро васф менамоянд, ки тавассути чумлаҳои сода ва аксаран шиоргуна ифода мегардад:

Б:2. Ваҳдати миллӣ – таҳкимбахши Истиқлолият!
Б:1. Ваҳдати миллӣ -иди чамбастагӣ:
Б:2. Ваҳдати миллӣ -иди соҳибихтиёрӣ
Б:1. Оре, имрӯз чашни фархунда барои миллат аст.
Б:2. Зеро Ваҳдати миллӣ бақои давлат аст !

Якчоя : Иди Ваҳдати миллӣ муборак ҳамватанони азиз!

Суруди мутантан дар васфи Ваҳдат

Мусиқии маҳин баланд гардида, тадричан паст мешавад [3].

Навгонии радиокомпозитсияи мазкур аз он иборат аст, ки табрикоти масъулин ва ашхоси дорои касбу кори гуногун бо усули зер ба тариқи кӯтоҳ аз 30 сония то як дақиқа садо медиҳанд:

Мусиқии мавзун дар пасманзар
Б:1. ***Таманноҳо***
Б:2. ***Табрикот***
Б:1. ***Орзуҳои нек***
Мусиқӣ
(Суҳбати сариҳӣ бо шахрвандони касбу кори гуногун оид ба нақши Ваҳдати миллӣ дар чомеа)
Б:2 Ҳусейнова Хайринисо шахрванд (25 сония)
Б:1. ***Таманноҳо***
Б:2. ***Табрикот***
Б:1. ***Орзуҳои нек***
Мусиқӣ
Б:1.Камол Насрулло- Шоири халқии Тоҷикистон (як дақиқа)
(Мусиқӣ)
Б:1. ***Таманноҳо***
Б:2. ***Табрикот***
Б:1. ***Орзуҳои нек***
Мусиқӣ

Б:2. *Ӯрун Кӯҳзод- нависанда (як дақиқа)*

Мусиқии мавзун баланд гардида, оҳиста паст мешавад [3].

Радиокомпозитсияи «Шукӯҳи вахдат» қолаби анъанавиро нигоҳ дошта, 40%- и онро матни гӯянда ба шакли муколама, 40%- ро пораҳои шеърӣ ва лаҳзаҳои мусиқӣ ва 20%- и боқимондаро назари қаҳрамон дар бораи рӯйдод, таманнову табрикот ташкил медиҳад.Ба назари мо, матни гӯянда (40%), ки фармоиши идора аст, ҳанӯз хислати қавии сиёсӣ дорад ва шунавандаро хаста менамояд.Дар хотима, зимни баррасии мавзӯъ ба чунин натиҷа мерасем:

-радиокомпозитсия ҳамчун жанри публитсистиву бадеӣ дар замони истиқлол низ дар байни жанрҳои дигари радиои Тоҷикистон мақоми худро ҳифз намудааст;

- ҳарчанд дар таркиби унсурҳои ин жанр, яъне мундариҷаи он навоварӣ ба мушоҳида мерасад,аммо ҳанӯз шакл ё қолаби анъанавии он пойбарҷо аст;

- тадқиқот собит кард, ки тадриҷан радиокомпозитсия аз барномаи ҷиддии сиёсӣ ба фарҳангу фароғатӣ табдил меёбад, ки ин тақозои замони муосир мебошад;

- дар радиокомпозитсияҳои замони шӯравӣ ва истиқлол гӯянда нақши меҳварии худро нигоҳ доштааст;

- суханҳои қолабӣ, шиору даъват ва мурочиат хоси радиокомпозитсияҳои замони шӯравӣ буд ва бино ба натиҷаи пажӯҳиши мо, дар замони истиқлол тасвири табиии ҳодисаву рӯйдод, манзараҳои табиат, падидории робитаи бевоситаи гӯянда бо объекти тасвир, мусоҳибаи мустақиму «зинда» бо иштирокдорони воқеаву чорабиниҳо ҷойи онҳоро иваз намудаанд;

- пажӯҳиш моро ба хулоса овард, ки тӯлонӣ будани ҳаҷми композитсияҳои радиои Тоҷикистон, характери ҳисоботӣ доштани суханрониҳо, афзалият доштани матни гӯянда ва қироати қолабӣ ояндаи наздик аз коҳиши мавқеи ин жанр гувоҳӣ хоҳад дод.

САРЧАШМАҲО

1. Радиои Тоҷикистон. «Наврӯз». 1990. 22 – юми март
2. Радиои Тоҷикистон. «Паёми Хуршед». 2005. 31-уми декабр
3. Радиои Тоҷикистон. «Насими субҳ».2007. 8 – уми март
4. Радиои Тоҷикистон. «Шукӯҳи вахдат». 2016. 27.06

МАВҚЕИ РАДИОКОМПОЗИТСИЯ ДАР БАРНОМАҲОИ РАДИОИ «ТОҶИКИСТОН»

Дар мақола мавқеи радиокомпозитсия дар барномаҳои радиои «Тоҷикистон» бо мисолҳои мушаххас ба риштаи пажӯҳиш кашида шудааст.Мутобиқи натиҷаи тадқиқот ҳарчанд дар мундариҷаи ин жанр навоварӣ ба мушоҳида расад ҳам, аммо ҳанӯз шакл ё қолаби анъанавии он пойбарҷост ва ба мисли радиокомпозитсияҳои замони шӯравӣ дар композитсияҳои замони истиқлол низ гӯянда нақши меҳварии худро нигоҳ доштааст.

Бино ба натиҷаи пажӯҳиш тӯлонӣ будани ҳаҷми композитсияҳои радиои Тоҷикистон, характери ҳисоботӣ доштани суханрониҳо, афзалият доштани матни гӯянда ва қироати қолабӣ ояндаи наздик аз коҳиши мавқеи ин жанр гувоҳӣ хоҳад дод.

Калидвожаҳо: радио, композитсия, жанр, навоварӣ, воқеа, гӯянда, истиқлол, барнома, танзим.

МЕСТО КОМПОЗИЦИИ В ПРОГРАММАХ РАДИО «ТАДЖИКИСТАН»

На конкретных примерах в статье анализируется место композиции в программах радио «Таджикистан». Согласно выводам исследования, в содержании данного жанра наблюдаются некоторые новаторства, однако до сих пор его форма или классический макет сохраняются. Изучая большое количество радиокомпозиций советских времен, авторы приходят к выводу, что в радиокомпозициях периода независимости центральное место все еще занимает диктор (ведущий).

Также согласно выводам исследования, длинные радиокомпозиции радио Таджикистана, их чтение в формате отчета, отдавать приоритет тексту ведущего и формальное чтение могут в ближайшем будущем навредить содержанию и месту данного жанра.

Ключевые слова: радио, композиция, жанр, новаторство, событие, диктор, независимость, передача, монтаж.

THE PLACE OF COMPOSITION IN PROGRAMS OF RADIO "TAJIKISTAN"

On concrete examples the place of composition is analyzed in the article in the programs of radio "Tajikistan". According to the conclusions of research, there are some innovations in maintenance of this genre, however until now its form or classic layout is saved. Studying plenty of radio compositions of soviet times, the authors come to the conclusion, that in radio compositions of the period of independence a central place still occupies speaker (broadcaster).

According to the conclusions of research, long radio compositions of the radio of Tajikistan, their reading in the format of report, to give priority to text of broadcaster and the formal reading can in the near future harm to maintenance and places of this genre.

Key words: radio, composition, genre, innovation, event, speaker, independence, transmission, editing.

Сведения об авторов: ***Ализода Абдурашид Худжамкул*** - кандидат филологических наук, доцент кафедры телевидения и радиовещания Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 900-90-04-32**

Саидмуроди Ходжазод – доктор филологических наук, доцент кафедры методики изучения таджикского языка и литературы ТГПУ им С. Айни. Телефон: **(+992) 938-55-52-99**. E mail: **Saidmurod70@mail.ru**

МАҚОМИ ОЧЕРК ДАР ЭҶОДИЁТИ ТОҶӢ УСМОН

Маҷид Салимов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Очерк чун жанри мустақил ва пешгоми адабиёт шинохта шудааст. Зеро маҳз очерк имкони воқеаҳои алоҳидаро ба ҳам пайвастан дошта, ба хонанда таъсири бештар дорад. Максим Горкий дар номаи худ ба И. Ф Жига очеркро «эскиз», «Мусаввада барои хотира», «Ҷузъе барои оянда» номида тамоми ҷараёни нақли муаллифро ба ҷӯйи ғаму шодӣ,бурду бохт ва андешароиҳои инсон иртибот медиҳад.

Очерк дар фаъолияти эҷодии Тоҷӣ Усмон низ мақоми вижа дошта, маҳорати адабию рӯзноманигории ӯро дар ин жанри муҳимми ҳаётӣ муайян намудаанд. Албатта, дар публитсистикаи солҳои сиюм бештар мақолаю лавҳа ва баъд очерк ба вуҷуд омадаанд. Дар жанри очерк устод С. Айнӣ, Ҳаким Карим, Сотим Улуғзода, Алӣ Хуш ва дигар публитсистон намунаҳои осори худро ба табъ расондаанд. Масалан, очеркҳои устод Садриддин Айнӣ «Колхози Коммунизм», «Ҷашни таърихӣ», «Тирози ҷаҳон», «Исёни Муқаннаъ» омӯзанда буда, баъдтар ҷанбаи омӯзиши насли ҷавони публитсистони тоҷик гардид. Ба насри мустанад ва очерк рӯй овардани устод Айнӣ бесабаб нест, зеро Айни чун шогирди чилсолаи Инқилоби Октябр инъикоси музаффариятҳои ҳаёти навро танҳо аз тариқи эҷоди очерку осори мустанад медид. Устод Айнӣ дар поёни очерки «Колхози Коммунизм» навиштааст: «Ин на достон аст, на афсона, на очерк, на муболиға, балки як факт аст, ки бо номҳои реалӣ, чунон ки буд, тасвир карда шуд».

Устод Айнӣ инъикоси рӯйдодҳои таърихиро маҳз ба воситаи жанри ҷанговар –очерк медид. Масалан, дар очерки дигари устод Айнӣ «Тирози Ҷаҳон»(соли 1936), ки ба дирӯзу имрӯзи шаҳри қадимаи тоҷикон Хуҷанд бахшида шудааст, ба тарзи муқоиса бартариҳои ҳаёти баъдиинқилобиро нишон додааст. Яке аз хусусиятҳои хосси очеркҳои Тоҷӣ Усмон дар он аст, ки нависанда бештар ба мавзӯи доғи рӯз, ҳаёти ҳамзамононаш ва бунёдкориву созандагӣ даст задааст. Ӯ аз овардани факту рақамҳои зиёдатӣ даст кашида, бештар симои қаҳрамононашро ба риштаи таҳқиқ мекашад. Аз ин рӯ, ҷаҳони ботинии қаҳрамонони аксари очеркҳои Тоҷӣ Усмон рангину боварибахш қаламдод шудаанд. Масалан, дар очерки «Чилдухтарон» Тоҷӣ Усмон образҳои барҷастае офаридааст, ки хоҳу нохоҳ хонандаро ба фикру хаёл мебаранд. Муаллиф аз номи қаҳрамони асосии очерк Зебӣ бо сӯзу гудоз ҳарф мезанад.

Муаллиф сурату сирати ҳақиқии Зебиро нишон дода, чи гуна ба шуҷоату ҷонисорӣ расидани ӯро ситош мекунад. Духтараки тасвирнамудаи Тоҷӣ Усмон пойбанди хурофоту ғаразҳои нопоки одамони беғам нагашта, барои бахту саодат ва ишқи покаш талош мекунад.

Нависанда дар кушодани симои ҳақиқии Зебӣ аз диалог ва дигар воситаҳои бадеӣ моҳирона истифода мебарад. «Чил духтарон аз духтарони қишлоқи мо, бо сардории чӯпондухтар Зебии зебо, ки ҷойҳои хушҳавою дилкушотарини ин кӯҳсоро медонист, ба сайри лола баромада, ана дар он кӯҳ, ки то ҳанӯз Сурфаи подшоҳ меноманд, чунон бозию хушгузаронӣ мекарданд, ки дар атроф чӣ ҳодиса рӯй дода истодааст, бехабар буданд».

Инҷо Зебӣ ба сифати духтари поку нотарс мавриди тавваҷуҳи муаллиф қарор мегирад ва дар охир ин хислати ҳамидаи ӯро мекушояд. Бешубҳа очерк дарки амиқи ҳаёт, чашмандозии возеҳи воқеот мебошад.

Дар очерки дигари Тоҷӣ Усмон «Ҷаҳонгул ва Ҷаҳонафрӯз» аз тақдири духтаре сухан меравад, ки ӯ аз бахти хеш шоду хурсанд аст ва меболад, ки ҳукумати Советӣ ба вай имкон додааст, ки дар истеҳсолот пурмаҳсул кор кунад. Ҷаҳонгулро муаллиф ба таври пурра тасвир намуда, лаҳзаҳои гуногуни зиндагиашро ба риштаи тасвир кашидааст. Дар ин очерк муаллиф ба манзараҳои табиат ва фасли сол низ диққат дода, тасвирро аз аввали моҳи декабр хеле ҷолиб шурӯъ мекунад:

«Аввалҳои моҳи декабр. Барфи тунук рӯйи тамоми дашту саҳро ва кӯҳҳои атрофро пӯшонда буд. Рӯзи истироҳат мо бо мақсади сайру шикор ба тарафи саҳро равона шудем. Ҳавои софи баъд аз барф ва манзараи зебои табиат қалби инсонро шод мекард Дар қуллаҳои кӯҳ ва теппаҳои атроф барф дар зери шуълаи хуршеди ҷаҳонафрӯз, ки акнун аз машриқ аз байни силсилаи кӯҳҳо сар берун меовард, мисли булур ё алмос медурахшид».

Дар очеркҳои Тоҷӣ Усмон образнокӣ, тасвири воқеаҳо, инъикоси характер, ҷузъиёт ва воситаҳои образофариниӣ хеле ҷолиб мебошанд. Дар очерки «Дар сари қабри шаҳидон» муаллиф аз лаҳзаҳои фаъолияти мактабдории Каримҷон Ҳусейнзода дар водии Ғарм ёд намуда, ташкилёбии аввалин мактабҳои советиро дар ин минтақа ба риштаи тасвир кашидааст. Муаллифи очерк бештар ба ҷаҳду талоши нахустин омӯзгорон диққат дода, муборизаи онҳоро барои таълими ҳаёти нав ва маҳви бесаводӣ, ҷалби духтарон ба мактаб хеле моҳирона тасвир менамояд. Тоҷӣ Усмон нахустин сафарашро ба водии Ғарм чунин баён намудааст: «Агар аз канори Сурхоб ба ҷойи аҳолинишин назар андозед, боварӣ ҳосил мекунед, ки шаҳри Ғарм аслан дарёзодаи домани кӯҳӣ, шаҳри соҳилии сабзу хуррам ва ниҳоят зебо мебошад. Арарҳои бешумори он мисли шамшод то ба қуллаҳо сар кашидаанд,

садаю чинор, беду сафедорҳо аз дур гулдастаҳои сабзро ба хотир меоранд, мевазорҳо бошанд, ин дараи харсангҳоро ба боғи Ирам мубаддал сохтаанд».

Тоҷӣ Усмон, ки солҳои 1930-ум яке аз мухбирони фаъол, кормандии кумитаи ҳизбӣ ва комсомолӣ буд, бештари навиштаҳояш аз ҳаёти нав, муборизаи Аскарони сурх бар зидди ҳаракати босмачигарӣ нақл мекарданд. Ӯ зимни сафарҳояш ба Саройкамару Вахш, Сталинободу Хуҷанд фаъолияти серҷабҳаи халқро дар сохтмонҳои нав омӯхтааст. Лавҳаю очеркҳояш асосан ба мавзӯи комсомолони фаъол ва муборизаи ҳаёти наву куҳна бахшида шудаанд.

Дар навиштаҳояш тавсифи публитсистии рӯйдоду воқеоти рӯз ба чашм мерасад. Маълум аст, ки Тоҷӣ Усмон чун супоришҳои газетаҳоро ичро мекард, дигаргуниҳои ҳаётро аз мавқеи ҳизби ҳукмрон медид ва шарҳу эзоҳ медод. Тоҷӣ Усмон баробари эҷоди мақола, лавҳа ва очерк ба жанрҳои бадеӣ низ даст задааст.

Вай соли 1966 бо ҳаммуалифии Маҳмуд Ашӯрмуҳаммадов қиссаи «Муборакқадам»-ро таълиф менамояд. Ин қисса дар шакли китоби алоҳида ҳамон сол аз тариқи нашриёти «Ирфон» дастраси хонанда шудааст. Қисса аз бобҳои алоҳидаи Муборакқадам, Ҷавонмардон, Мулоқот бо духтари Губернатор, Бӯсаи аввалин, Рӯзҳои тира, Сӯйқасд, Революсия иборат мебошад. Қисса дар шакли очерки таърихӣ иншо гардида, дар бораи саргузашти фидоии роҳи озодӣ Муборакқадам Аҳмадхон, ки соли 1927 дар ҷанг бо босмачиён ҳалок гардидааст, ҳикоят мекунад. Дар қисса ҳаёти Муборакқадам дар навоҳии Исфара, Фарғона ва Конибодом тасвир ёфтааст. Муборакқадам чун кормандии фаъоли милиса дар барқароркунии сохти Шӯроӣ дар ин минтақа корнамоиҳо намудааст. Дар қисса Тоҷӣ Усмон дар бораи ишқи поки ду ҷавон Муборакқадаму Лиза, ки бо ҳам дил бастаанд, лавҳаю тасвирҳои ҷолиберо баён намудааст. Хусусан, баъди ба итмом расидани ҳаракати босмачигарӣ Муборакқадам ба шаҳри Воронеж рафта, маҳбубааш Лиза ва ягона фарзандашро ҷустӯҷу мекунад. Аммо онҳоро пайдо накарда ба Исфара бармегардад. Оқибат дидори онҳоро надида аз дасти душманон ба ҳалокат мерасад. Соли 1967 нашриёти «Ирфон» китоби нисбатан мукаммали очерку лавҳаҳои Тоҷӣ Усмонро бо номи «Лаънаткардаи халқ» аз чоп мебарорад. Дар ин китоб муаллиф дар бораи воқеаҳои аввали Инқилоби Октябр дар шаҳр ва музофоти Хуҷанди бостонӣ ва қисман дар кишвари Туркистон рӯйдодаро тасвир менамояд. Чи тавре ки аз номи асар дида мешавад, партияҳои буржуазӣ ва пешвоёни онҳо дар аввал худро «Хайрхоҳи халқ» эълон карда, дар амал ба вай хиёнатҳои бешумор мекунанд, охируламр сазовор ба лаънати халқ мегарданд, ки қисми ин кирдорҳои онҳо дар ин китоб ба таври драматизм тасвир ва сирҳояшон ошкор карда мешавад. Маҷмӯа 26 лавҳа навеллаҳои ба ҳам пайвастаеро дар бар мегирад, ки хонанда дар онҳо воқеаҳои то ба ҳол тамоман номаълуму дар ҳеҷ як асар қайд нашударо мутолиа мекунад. Қобили зикр аст, ки дар очеркҳои Тоҷӣ Усмон воқеанигорӣ дар чойи аввал меистад. Зеро, ӯ худ шоҳиди бисёр воқеаву ҳодисаҳое буд, ки баъдтар онҳоро ба риштаи тасвир кашида, дар қолаби мақола ва очерк пешниҳоди хонанда намудааст. Албатта, мавзӯи очеркҳои Тоҷӣ Усмон хеле доманадор ва гуногун мебошад, вале метавон онро ба се қисмат чудо кард:

1. Очеркҳое, ки дар мавзӯи барқарорсозии сохти Шӯравӣ ва маҳви бесаводӣ навишта шудаанд.
2. Очеркҳое, ки дар он корномаи мардум дар замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ тасвир ёфтааст.
3. Очеркҳои таърихӣ ва илмӣ-бадеӣ.

Силсилаи мақолаю очеркҳои Тоҷӣ Усмон «Вохӯрӣ дар хориҷа», «Мухторияти аксулинқилобӣ», «Дар ҳалқаи оташ», «Фитнагарон», «Совети Депутатҳо», «Прокурор сардори дӯздон», «Сӯйқасд ба намоянда», «Каждуми таги бурё» «Қатл дар Гарнизон» «Ҳақиқати талх» фарогири мавзӯи барқарории ҳукумати Шӯравӣ дар Тоҷикистон мебошанд ва дар эҷодиёти Тоҷӣ Усмон мақоми намоён доранд. Масалан, мақолаи нигоштаи «Босмачигарӣ дар музофоти Хуҷанд», ки бо номи очерк нашр шудааст, дар бораи интихоби қурбошӣ ва ҳаракати босмачигарӣ дар Масчоҳ, Ӯротеппа, Нов бо сардории Турдибой, Холбутта, Лаҳадмахсум дар солҳои 1919-1920 ҳикоят мекунад. Ин ҳодиса аз ҳаёти воқеӣ нақл мекунад, ки чи гуна душманони сохти нав ба муқобили аскарони сурх мебаромаданд. Муаллиф ҳаводиси онрӯзаи Хуҷандро чунин тасвир мекунад: «Дар охирҳои моҳи апрели соли 1921 ҳукумати Хуҷанд бо сардории Бобобек Мавлонбеков, ҷонишини сардори идораи сиёсӣ Худяков ва раиси Ревкоми Уралкент Абдусаттор Ҳасановро намояндаи худ карда, ба қароргоҳи Раҳмонқул-қурбошӣ фиристод. Вақте ки намояндагон ба Ошоба расиданд, қурбошӣ бар хилофи аҳд фиристодагони Ревкомро ба ҳабс гирифт ва куштанӣ шуд». Адиб дар ин очерк хислату характери ҳар як персонажро алоҳида ва мушаххас ба хонанда муаррифӣ намудааст.

Дар мавриди ба кадом жанр тааллуқ доштани бархе нигоштаҳои Тоҷӣ Усмон дар миёни адабиётшиносон ақидаҳои гуногун ҷой дорад. Зеро бисёр ҳикоя ё мақолаҳои вай дар шакли очерк нашр шудаанд ё баръакс. Вале ба мушоҳида мерасад, ки очерку ҳикояҳои солҳои сиюм ба ҳамдигар якрангӣ ва монандӣ доранд ва қариб тафовуте надоранд. Сабаби ин гуна умумиятҳоро адабиётшинос Л. Демидчик «омехташавии жанрҳо» дар ҳамон солҳо медонад. Ба андешаи Л. Демидчик нахустин омехташавии чунин жанрҳоро дар адабиёти тоҷик И. С Брагинский дар эҷодиёти устод Айнӣ мушоҳида намудааст. Вай ин мавзӯъро пайгирӣ намуда қайд мекунад, ки «анъанаҳои бадеии чандинасра»дар насри Айнӣ ҳифз шуда ва «омезиши жанрҳо истиқлолашро нигоҳ дошта», ки «таълифоти ӯ нисбат ба очерку ҳикояҳои имрӯз ба ҳикояи анъанавӣ бештар қаробат дорад».

Ба назари мо очерку ҳикояҳои Тоҷӣ Усмонро метавон бо номи достонҳои хурд ном бурд. Адиб ба мавзӯи дӯстдоштааш Инқилобу Озодӣ содиқ монда дар ин бора як силсила новелла ва очеркҳои таърихӣ иншо намудааст. Новеллаи «Сӯйқасд ба намоянда» ба жанри очерк қаробат дорад. Зеро дар очерк симои Ориф ном инқилобчӣ, ки ҳамяроқи Абдулло Раҳимбоев мебошад кушода шудааст. Далерию нотарсии вай миёни душманон тухми адовату бадкирдориро кошт, ки оқибат бо роҳи сӯйқасд ӯро ба ҳалокат мерасонанд. Очерки «Ҳақиқати талх»-ро нависанда ба мавзӯи муҳим, эҳёи шаҳри Хуҷанд ва обёрию ободонии ин шаҳри қадимаи тоҷикон, ки дар гузашта бо номи Тирози ҷаҳон машҳур буд бахшида шудааст.

Ба андешаи мо дар эҷодиёти Тоҷӣ Усмон хотираҳои ӯ, ки дар шумораи 8-уми «Шарқи сурх» соли 1962 бо номи «Як моҳ бо Садриддин Айнӣ» нашр шудааст мавқеи муҳим дорад. Аввалан ин хотираҳо дар шакли очерки сафарӣ-бадеӣ таълиф гардида, аз рӯзгори аллома Айнӣ ва характеру муносибати устод бо мардуми оддӣ ва таърихи шаҳри Хуҷанд маълумоти фаровон медиҳад. Тоҷӣ Усмон аввалин маротиба натиҷаи сафари якмоҳаи устод Айниро ба собиқ вилояти Ленинобод дар соли 1936 ва навоҳии он ба риштаи тасвир кашидааст. «Як моҳ бо Садриддин Айнӣ» аз бахшҳои «Ҷумҳурияти ҳаштум», «Истиқболи Айнӣ», «Шабнишинӣ дар меҳмонхона», «Интихоби котиб», «Вохӯрӣ дар мактаби ба номи Айнӣ» «Дар ҷустуҷӯйи қалъаи Темурмалик», «Тирози ҷаҳон», «Вохӯрӣ дар колхози ба номи Айнӣ», «Ҷанги Хуҷандиён бо муғулҳо», «Дар ҷустуҷӯйи Мехрбодом», «Дар Конибодом», «Сухбатҳои шахсӣ» «Сафари Тошканд» иборат мебошад. Тоҷӣ Усмон пеш аз дидорбинӣ бо устод Айнӣ манзараҳои табиати Хуҷанд ва ҳаёти мардумро дар соли 1936 чунин тасвир намудааст: «Ленинободиҳо баҳори музофоташонро арӯси сол меноманду тирамоҳро айни камолоти он мешуморанд. Чунки дар ин мавсим на танҳо серию пурӣ, меваю шира, ҳосили фаровон аст, балки обу ҳаво ҳам муътадил ва хеле форам мешавад. Сангҳои сиёҳранги кӯҳи Муғул, ки дар шимоли шаҳр воқеъ аст, эҳтимол аз таъсири шуълаи офтоб бошад, дар ин мавсим ба худ ранги гӯламуҳи баландро гирифта, намоёнтар мешаванд. Идораи газетаи Ленинобод (аввал «Роҳи колхозчӣ», баъдтар «Пролетари Хуҷанд», пас аз он «Болшевики Хуҷанд» ва дар охир «Бо роҳи Ленин») ба як штаби мадании паҳнкунандаи маданият табдил ёфта буд. Нависандаи дӯстдоштаи мо Раҳим Ҷалил, фелетончии маъруф Қурбон Баҳлулзода ва дигарон дар он газета машғули кор буданд. Ман вазифаи муҳарририи ин рӯзномаро иҷро мекардам Шоири ширинкалом Муҳиддин Аминзода, олими маъруф профессор, академик Зариф Рачабов, педагогҳо Раҳим Алӣ, Ҳотам Солибоев, Ф. А. Абдуллозода иштирокчиёни фаъоли ин газета буданд».

Ҳамон соли 1936 моҳи сентябр Тоҷӣ Усмонро ба кумитаи партиявии шаҳри Хуҷанд даъват намуда, мутасаддии қабули ташрифи устод Айнӣ ба шаҳр таъйин мекунанд. Ва Тоҷӣ Усмон ҳамчун муҳаррири газетаи вилоятӣ пешвозгирии устод Айниро ба Хуҷанд ташкил ва роҳбарӣ мекунад. Адиб манзараи чӣ тавр бо қатора вориди шаҳри Хуҷанд шудан ва пешозгирии мардуми шаҳрро аз устод Айнӣ бисёр самимӣ ва барҷаста нишон додааст. Ин ҳолатро Тоҷӣ Усмон чунин ба қалам додааст: «Соати 9-45 дақиқаи бегоҳӣ бо вақти маҳаллӣ поезд омад. Ашот Карамиян, Рӯзибой Шерматов, ман ва чанде рафиқон сӯйи вагон давидем Ҳанӯз мо аз зина ба болои вагон набаромада Айниро дидем, ки дар баромадгоҳ ҳозир ба фаромадан истодааст. Дар рӯшноии чароғҳои электрикӣ дидан мумкин буд, ки Айнӣ дар сар тӯппии сабзи тошкандӣ, дар тан камзӯли сафеду нави нӯғайча ва ба пояш мӯзаи хром дорад. Ришаш ҳам кӯтаҳакак буд, мӯйлабаш ба худаш мезебид.

Ман дар байни ҳозирон аз ҳама ҷавонтар ва чаққонтар менамудам ва барои ҳамин ҳам хез зада, ба роҳрави вагон баромадам ва баъд аз даст дода вохӯрдӣ кардан ба нависанда «Хуш омадед!» гуфтаму ҷомадонро аз дасти он кас гирифта, аз вагон фаромадам». Сипас, муаллиф дар силсилаи очеркҳои мустанад ва бадеии худ вохӯрию мулоқотҳои устод Айниро дар мактабу дигар муассисаҳои шаҳр ба риштаи тасвир мекашад. Дар ин лавҳаҳое, ки хеле ҷолиб ва хонданибоб таълиф шудаанд, пеш аз ҳама бузургӣ ва салобату фарзонагии ин абармарди таърих дар он солҳои аввали ташкилёбии Тоҷикистони алоҳида мучассам гардидааст. Дар очерк Тоҷӣ Усмон ба фаросату рисолати адиб дар ҷомеа ва нақши Айнӣ дар эҳёи суннатҳои мардумӣ ва бузургдошти ҳақиқати таърихӣ ошкор шудааст. Муаллиф вохӯрии устод Айниро дар мактаби ба номи Садриддин Айнӣ чунин қаламдод мекунад:

«Вақте ки қарори Президиуми Совети шаҳриро дар бораи ба ин мактаби нав дода шудани номи Айнӣ хонда шуд, нависанда бо ҳайрат ба ман нигоҳ кард. Ман ба он кас чизе нагуфта чашмак задам ва табассуми табрикомез кардам. Ба ҷойи ҷавоби хушнудона дар чашмҳои нависанда равон шудани ашкро мушоҳида кардам. Айнӣ рӯймолчаро гирифта, дар пеши назари ҳама оби чашм пок мекард».

Устод Садриддин Айнӣ дар симои Тоҷӣ Усмон, ки он вақтҳо сармуҳаррири рӯзномаи вилояти собиқи Ленинободро ба ухда дошт як ҷавони боистеъдод ва рӯзноманигори боғайратро дид. Ва ба ҳар минтақае устод Айнӣ сафар мекард, албатта, бо ҳамроҳии худ Тоҷӣ Усмонро мегирифт. Дар ин сафар устод Айнӣ бештар ба таърихи Хуҷанди бостонӣ, ҷуғрофияи он ва гузаштаи диёр таваҷҷуҳ мекард. Он рӯзҳоро ба хотир оварда, Тоҷӣ Усмон менависад: «Садриддин Айнӣ дар он вақтҳо одами бекарор буд. Бо вуҷуди он ки ҳар рӯз чандин корхонаю колхозҳо, мактабу муассисаҳои маданиро медид ва дар ду-се ҷой вохӯрӣ ба вуҷуд меомад, боз шабҳоро то қарибии саҳар ба нақлшунавӣ, сухбати кӯҳансолону пешқадамони меҳнат мегузаронд. Рӯзи дигар боз аз ман пештар аз хоб хеста, дари хонаи маро мекӯфт ва аз хоби ширини пагоҳӣ бедор карда, аз пайи иҷрои нақшаи онрӯза мешуд».

Ба назари Тоҷӣ Усмон чунин мерасад, ки устод Айнӣ нақшаи китоби наверо аз таърихи Хуҷанд дар дил мепарварад. Устод Айнӣ аз таърихи муборизаҳои халқ бар зидди ачнабиён ва ким-кадом қалъаю истеҳкомҳо пурсон мешуд. Баъдтар Тоҷӣ Усмон пай бурд, ки Устод Айнӣ аз таърихи муборизаи қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик асаре навиштанист. Дар ин бора Тоҷӣ Усмон чунин нигоштааст: «Ман ҳанӯз аз рӯзҳои аввали ба Ленинобод омадани Айнӣ фаҳмидам, ки вай дар ҷустуҷӯйи кадом як қалъа ва ё ҷойи таърихӣ мебошад. Бинобар ҳамин, рӯзи дигар мо пас аз мулоқот ва суҳбат бо олимон ва муаллимони Институти мевадории Осиёи Миёна (САПИ) бо хоҳиши ӯ ба тамошои соҳили сойи Хоҷа Боқирғон, деҳаҳои Чорсу, Ғозиён, Кӯҳи Рухак, Дашти Амин ва Қалъача рафтем».

Тоҷӣ Усмон дар ҳамин хотирот ё очерки сафариаш бозгиди устод Айниро аз Хуҷанд ботафсил ҳикоят мекунад. Хусусан, тасвири манзараҳои Оби дарёи Сир, соҳили мустаҳками он ва ҳаракати кемаҳо, қайқҳои обӣ хеле табиӣ ва хонданибоб мебошанд. Тамошои кӯҳои Рухак, чашмаи Арзанак, Унчӣ, нимчазираи Сумчак ва Тути Калон ба Айнӣ як дунё завқу илҳом бахшидааст. Тоҷӣ Усмон медид, ки Айнӣ мисли чавонони ҳузарб ва боғайрат барои асари ояндааш мавод чамъ мекард ва ӯ ба ҳар як факту рақам ё ривояту воқеа диққат медод ва навишта мегирифт. Муаллиф очеркашро чунин идома додааст: «-Мо аз он ҷо роҳи тарафи дашти Сомғорро пеш гирифтем ва кема ба соҳили рости дарёи Сир гузашта, аз қалъаи нест шударафтаи Султонобод (ҳоло дар рӯ ба рӯйи он стансияи электрикии обии Қайроқум сохта шудааст) сар карда, нимчазираи совхози ҳозираи Палос, арали Унчӣ, арали Оқтеппа, нимчазираи Сумчак, арали Усто Турсун, арали Раззоқ ва ғайраро як-як дидем.

Айнӣ лаб-лаби дарё гашта, чазираи Темурмаликро мечуст, аммо ҳеч кадоме аз он чазираю нимчазираҳо ба ӯ маъқул нашуд. Вай тамоми рӯз кунчковона ба ман саволҳо медод. Мо ба шаҳр хеле бемаҳал баргаштем». Устод Айнӣ, менависад Тоҷӣ Усмон, мондашавиро ҳис накарда, бо ғайрати дучанд, тамоми атрофро аз назар мегузаронд. Ӯ пиёда роҳро паймуда, таърихи маҳаллаи Тути Калонро бо кӯчаи Ҳасти Буво ва назди Урда муфассал омӯхт. Устод Садриддин Айнӣ дар роҳ ба ман суолҳо медод, навиштааст Тоҷӣ Усмон, ва маънидорона ба атроф нигариста нақл кард: «Чазираи мудофиавии Темурмалик ҳамин Урда набошад? Вақте ки соҳил як вақтҳо дар маҳаллаи Тути калон бошад, дар чазира воқеъ шудани ин урда ачаб не! Ғайр аз ин кӯҳи он сӯйи дарёро ҳам куҳи Муғул мегӯянд.

Муғулҳо аз онҷо ба шаҳр наздик омада, хучум кардаанд. Ба ҳар ҳол, фардо он ҷоро дурусттар дидан лозим! Рӯзи дигар мо ба болои Урда баромадем ва пас аз тамошои он ба тарафи Камар Тукай равон шудем».

Тоҷӣ Усмон баъдтар иқрор мешавад, ки ҳамаи он маълумотҳо ва андешаҳоеро ки устод Айнӣ дар мавриди муборизаю набарди Темурмалик зидди душманон дошт, баъдтар дар очерки таърихӣ-бадеии Айнӣ «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» мутолиа намудааст. Муаллиф серталабӣ ва заҳмату бехобиҳои устод Айниро дар ин очеркаш хеле барчаста ифода кардааст. Охиран натичаи ин сафари Айниро ӯ чунин хулоса намудааст: «Ин гуна суҳбатҳо хеле кам муяссар мегардид. Сабаб он ки Айнӣ ҳамеша серкор буд. Нақшаҳои сафарии ӯ хеле васеъ буду сабаб чӣ, ки вақти кам дошт. Ӯ мехост, ки ҳама ҷоро бинад, ҳамаро фаҳмад ва аз рӯйи нақшаи пеш тартибдодааш ягон чизро аз хотир набарорад. Аз нақлҳои зикршуда ба осонӣ фаҳмидан мумкин аст, ки вай ба Ленинобод барои таҳқиқоти илмӣ, бо мақсади материалчамъкунӣ, бо корҳои эҷодии нависандагӣ, омӯхтани ҳаёти меҳнаткашон омада буд. Натичаи ҳамин сафар буд, ки Айнӣ баъдтар асарҳои таърихӣ-бадеии таърифии худ: «Тирози Чаҳон» ва «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» ва дигар мақолаҳои илмӣ-оммавӣ оид ба ин диёр навишт. Бинобар ин, вай кори бисёре дошту ба меҳмонҳои алоҳидаи ғайрирасмӣ, суҳбатҳои шахсӣ намерафт».

Тӯли сафари якмоҳаи устод Айнӣ ба вилояти ҳамонвақтаи Ленинобод Тоҷӣ Усмон ҳамеша ҳамроҳу роҳбалади ӯ буданд. Айнӣ Тоҷӣ Усмонро дӯст дошганд ва сабақҳои аввалини насрнависиро омӯзонданд. Дар сафарҳои устод Айнӣ ба саҳро ё корхонаю истеҳсолот ё миёни мардум Тоҷӣ Усмон паҳлуяшон меистоданд. Забондонӣ ва маърифати баланду истеъдоди худдоди Аллома Айнӣ Тоҷӣ Усмонро мафтун мекард. Хусусан, ба забон ва зарофату покии он диққат додани устод Айниро муаллиф хеле дилчасп тасвир намудааст: «-Нависанда,-гуфт Айнӣ –бояд ҳар чизи зебоеро дида тавонад ва онро дӯст дорад, бо каломи латиф ва зарофати махсус, мисли наққош онро тасвир намояд, мисли ҳайкалтарош муҷассамаи барчаста карда нишон диҳад. Инро на ин ки бо калимоти зебои интихоб-кардашуда, балки бо афкори зебо, яъне маънии бо мантиқу манфиатнок, шавқовар ифода кунад. Ин гуфтаҳои Айнӣ дар бораи табиатро омӯхтан ва зебоиро дида тавонистан ҳанӯз дар ҳамон вақт ба ман як таъсири бузурге бахшиданд».

Хотираҳои Тоҷӣ Усмонро дар бораи Қаҳрамони Тоҷикистон Садриддин Айнӣ метавон як саҳифаи тозае аз рӯзгору эҷоди Айнӣ номид. Мутаассифона, ин хотирот ё очерки сафарӣ ҳамагӣ як маротиба, он ҳам бошад дар маҷаллаи «Шарқи сурх» соли 1962 нашр шудааст халос. Тоҷӣ Усмон хотироти худро бисёр ҷолибу хотирмон ҷамъбаст намудааст, ки бозгӯи ҳаёти ҷовидонаи аллома Айнӣ мебошад:

«Як ҳафта пеш аз вафоташ барои зиёрати Айнӣ ба боғи Совети Вазирон рафтам. Пас аз каме суҳбат яке аз ҳамшираҳои тиббӣ, ки хеле зебо буд, ба бемор дору овард. Ман аз диққати назари устод

бехабар ба он духтарак бо ҳавас нигоҳ карда мондам. Баъд аз берун рафтани ҳамшираи тиббӣ Айнӣ бо табассум ба ман нигоҳ карда гуфт:

-Меҳмонхонаи Хоҷа Камол ба хотирам меояд. Ёд доред, ки шумо чи хел аз тирезаи он ба духтарони роҳгузар нигоҳ мекардед? Дар чашмҳои устод Айнӣ ман як завқи ҷавониро дидам. Бори дигар дар он ҷо фаҳмидам, ки нависандаи маҳбубамон то дами охир сафари Ленинободро ба ёд дошт».

Ба ҳамин тартиб очеркҳои портретӣ, бадеӣ, мустанад ва сафарии Тоҷӣ Усмон дорои ҷанбаи бузурги таърихӣ ва илмӣ мебошанд. Дар онҳо сарнавишт, паҳлуҳои гуногуни ҳаёти нахустин инсонҳои воқеӣ ва бунёдкор тасвир ёфтааст, ки то ҳол аҳамияти бузурги маънавӣ-маърифатии худро гум накардаанд.

АДАБИЁТ

1. Тоҷӣ Усмон. Кашфи асрор / Тоҷӣ Усмон. - Сталинобод, 1958. - 214 с.
2. Тоҷӣ Усмон. Лаънаткардаи халқ / Тоҷӣ Усмон. – Душанбе: Ирфон, 1967. - 180 с.
3. Тоҷӣ Усмон. Як моҳ бо Айнӣ / Тоҷӣ Усмон // Маҷаллаи Шарқи сурх, 1962. - №8.

МАҚОМИ ОЧЕРК ДАР ЭҶОДИЁТИ ТОҶӢ УСМОН

Тоҷӣ Усмон хеле бомуваффақият як қатор очеркҳоро дар бораи ҳаёти нахустин инсонҳои воқеӣ ва бунёдкори Тоҷикистон эҷод кардааст. Дар очеркҳои офаридаи ӯ образҳои қавии қаҳрамонон, портрет ва тасвирҳои табиат дида мешавад.

Калидвожаҳо: Тоҷӣ Усмон, Унҷӣ, очерк, тасвири табиат, портретҳо, навъ, лавҳаҳо, ангораи бадеӣ, навгонӣ, истеъдод.

МЕСТО ОЧЕРКА В ТВОРЧЕСТВЕ ТОДЖИ УСМОНА

Тоджи Усмон успешно создал ряд очерков о жизни и трудовой деятельности славных сынов Таджикистана. В его очерках чувствуются сильные образы героев, портреты и пейзажи природы.

Ключевые слова: Тоджи Усмон, Унджи, очерк, пейзаж, портреты, тип, зарисовка, художественный этюд, новаторство, талант.

THE PLACE OF SKETCHES IN TOJI USMON'S CREATIVITY

Tojii Usmon has successfully created a number of sketches about lives and life of the people of Tajikistan, about formation of the Soviet power in mountains of the republic. In his sketches strong images of heroes, portraits and landscapes of the nature are felt

Key words: Taji Usmon, sketch, creative skill, landscape, portraits, images, life

Сведения об авторе: ***М. Салимов*** - соискатель Таджикского национального университета

СУТУННАВИСӢ ДАР МАТБУОТИ МУОСИРИ ТОҶИК

М. А. Муҳимов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Колонка - сутун тарҷумаи калимаи англисии column буда, ҳоло ба се маъно истифода мешавад: сутуни газета, рубрикаи газета ва жанри матбуот.

Аз соли 1650 дар Аврупо барои беҳтар кардани сифати чоп ва хоно шудани рӯзнома матнро ба колонкаҳо (сутунҳо) тақсим мекарданд. Истифодаи колонка дар кори амалӣ ҳамчун як элементи чоп соли 1760 васеъ паҳн шуд. Баъдтар он ҳамчун рубрикаи газета истифода гардид ва ба журналистикаи ИМА низ кӯчид. Он вақт барои муроҷиати муҳаррир ва ё сухани ягон муаллифи машҳур колонкаи махсус ҷудо карда мешуд, ки ҳамеша дар як саҳифа, як ҷой ва зери рубрикаи «Колонка» ба чоп мерасид. Соли 1800 рӯзномаи «Aurora» (Филоделфия) дар сутуни дуюми газета колонкаи муҳаррирро нашр кард. Аз ҳамин вақт дар сохти газета «Сутуни муҳаррир» шакл гирифт ва то имрӯз дар бисёре аз рӯзномаву маҷаллаҳо он истифода мешавад.

Сатрнависӣ ба шакли имрӯза, ки онро дар Ғарб колумнистика мегӯянд, дар асри XIX дар ИМА ба вуҷуд омада, ташаккул ёфтааст, агарчӣ қаблан шакли он дар Аврупо пайдо шудааст. 6 майи соли 1835, муҳаррири газетаи «New York Herald» Ҷеймс Гордон Беннет дар мавзӯи муҳимми иҷтимоӣ сутун навишт ва онро ҳоло чун санаи аввалини колумнистика медонанд. Пас аз ин, рӯзномаҳои маъруф дар мавзӯъҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ сутунҳои муаллифӣ чоп мекарданд.

Моҳи январи соли 1886 дар маҷаллаи «Harper's New Monthly Magazine» сутуни «Editor's Study» пайдо шуд, ки ба қалами нависанда Уилям Дин Хоуэллс тааллуқ дошт. Ӯ то моҳи марти соли 1892 бештар дар мавзӯъҳои муҳимми рӯзи Амрико ва Аврупо, ки мардумро ба ташвиш меовардand, сутуннависӣ мекард. Уилям Дин Хоуэллсро аз беҳтарин сутуннависони асри XIX дар ИМА медонанд. Солҳои 1920-1930 дар ИМА сутуннависӣ аз жанри маъмули матбуот маҳсуб мешуд. Ҳоло бошад, жанри мазкур мавқеи худро аз даст додааст ва бо телевизион рақобат карда наметавонад.

Соли 1889 аввалин нишонаҳои колумнистика дар Русия пайдо шудаанд. Масалан, яке аз публитсистони машҳури рус Алексей Сергеевич Суворин, ки муҳаррир ва муассиси рӯзномаи "Новое время" буд, аз соли 1889 матлабҳои интиқодӣ дар мавзӯъҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ менавишт. Нигоштаҳои ӯ аксаран қолаби сутуннависиро доштанд. Дар давраи Ҳукумати Шӯравӣ бошад, сутуннависӣ ҳамчун жанр истифода намешуд, зеро ба ҳукумати худкома публитсистикаи муаллифӣ лозим набуд ва ақидаи инфиродӣ дастгирӣ намешуд. Танҳо бозсозии горбачёвӣ дар соли 1985 ба пайдоиш ва ташаккули сутуннависӣ дар СССР мусоидат намуд.

Ҳоло дар журналистикаи тоҷик, махсусан дар матбуоти хусусӣ, ин тарзи нигориш ба таври зиёд истифода мешавад ва он ҳамчун як воситаи асосии муаррифии андешаи муаллиф, эҳсосоти ӯ оид ба ягон ҳодисаву рӯйдод ба хонандагон мебошад.

Жанри мазкур ин андешаи инфиродии муаллиф ба ягон мавзӯи доғ аст, ки бо як низоми муайяни вақт ва ҷойи доимӣ дар як рӯзнома ё маҷалла ва солҳои охир дар сомона ба табъ мерасад. Асоси нақли муаллифро дар колонка мушоҳидаҳои шахсии сутуннавис ташкил медиҳанд. Ақидаи шахсии муаллиф бошад, бевосита ба хонанда равона гардида, ӯро ба баррасии проблемаи мадди назар ҷалб кардани мешавад. Дар ҳамин ҳол, андешаи муаллиф аксаран субъективӣ аст. Ҳаҷми колонка одатан то 200 сатри газета (12 ҳазор аломат) мебошад, зеро матни аз ин зиёд барои аудитория душворхон мешавад. Сутуннависиро метавон дар ҳамаи ВАО истифода кард. Масалан, ҳоло дар сомонаҳо ва шабакаҳои иҷтимоӣ видеоколонкаҳо ташаккул ёфта истодаанд. Дар телевизиону радио низ метавон ин жанрро истифода бурд.

Дар илми журналистикаи тоҷик ҳанӯз ҳам сутуннависиро чун жанри алоҳида нашинохтаанд. Профессор И. К. Усмонов колонкаро ҳамчун жанри алоҳида қабул надорад. Ӯ дар китобаш «Жанрҳои публитсистика» мегӯяд, ки «Аксарияти сармақолаҳои матбуоти шахсӣ ба номи «сутуни муҳаррир» ва дигар истилоҳи муродифи он чоп мешаванд» [6, 65]. Китоби мазкур 7 сол қабл чоп шудааст ва тӯли ин солҳо сутуннависӣ ҳамчун жанри алоҳида дар матбуоти тоҷик ташаккул ёфт. Воқеан ҳам, сармақола наметавонад жанри колонка бошад. Зеро вай чун колонка ақидаи шахсии муаллиф нест. Чӣ тавре ки профессор И. К. Усмонов дар китоби номбурда менависанд, «… сармақола фикри редаксия аст» [6, 65]. Аз ҷониби дигар, на ҳамеша сутуни муҳаррир ба талаботи жанрии колонка мувофиқ меояд.

Профессор М. Муродов низ мегӯяд, ки «Зимнан сутун ё колонкаи муҳаррир як навъ хусусияти сармақоларо дорад. Аммо на ҳамеша нигоштаҳои муҳаррирон, хосса мухаррирони нашрияҳои хусусӣ ба талаботи сармақола ҷавобгӯ аст» [4, 170]. Муаллиф дар китоби «Асосҳои эҷодӣ журналистӣ» оид ба сутуннависӣ маълумот дода, баъзе хусусиятҳояшро номбар кардааст, вале онро дар қатори жанрҳои алоҳидаи таҳлилӣ ворид накардааст. Аз он ки муаллиф дар бораи колонка дар бахши «Падидаҳои замон ва жанрҳои таҳлилӣ» ҳарф мезанад, ӯ низ дар ақидааш устувор нест, ки сутуннависӣ жанри алоҳида мебошад.

Сутуннависӣ таърихан ҳамчун усули навиштани маводи журналистӣ ташаккул ёфта, ҳоло дар системаи жанрҳо ҷойгоҳи хосси худро дорад ва дар Тоҷикистон аз жанрҳои маъмулии матбуоти хусусӣ мебошад. Воқеан, сутуннависӣ дар матбуоти Ғарб (журналистикаи иттилоотӣ) ягона имконияти изҳори мавқеи шахсии журналист вобаста ба ягон мавзӯи рӯз дар матбуот мебошад, ки дигар ягон жанри журналистикаи Аврупо ва ИМА надорад. Қолаби сутуннависӣ барои ҳамаи моделҳои журналистика ягона буда, онро метавон ба гурӯҳи жанрҳои таҳлилӣ дохил кард. Агарчӣ дар он ҷузъҳои жанрҳои ахборӣ ва публитсистӣ- бадеӣ, аз қабили эссе ва фелетон, низ ба назар мерасад.

Характеристикаи асосии жанрии сутуннависӣ аз рӯйи мавзӯъ эҳсоси шахсии муаллифро нисбати ягон чизи мушаххас фаро гирифта, вазифааш нишон додани нуқтаи назари муаллиф барои ҷалб кардани таваҷҷуҳи аудитория ба вазъияти мавҷуда ва баҳодиҳии он мебошад. Усули пешниҳоди матлаб ба таври таҳлили образӣ, яъне тавъам будани таҳлил ва умумияти бадеӣ сурат мегирад. Аз рӯйи мундариҷа сутуннависӣ ин занҷираи фактҳо, ҳодиса ё рӯйдод аст, ки барои муаллиф ҳамон вақт муҳим намуда, муҳокимаи он вокуниш ба ин факту рӯйдод мебошад. Аз рӯйи шакл сутуннависӣ ин нақли озод аст, ки дар он ҷузъҳои жанрҳои гуногун, аз хабар то эссе, ба назар мерасанд. Аксаран колонка аз фелетон хусусиятҳои интиқодӣ ва тамасхуру киноярро ба худ гирифтааст.

Симо ва шахсияти муаллиф дар сутуннависӣ мавқеи асосӣ ва муҳимро дорад. Зеро аудитория ба он таваҷҷуҳ мекунад: «Кӣ? Чӣ мегӯяд?». Яъне, маъруфияти муаллиф пеши хонандаҳо аз талаботи

асосии сутуннависӣ аст. Бинобар ин, журналистон, адибон, сиёсатмадорони шинохта ва дигарон, ки пеши мардум маҳбубият пайдо карда, аудитория ба суханонашон эътимод доранд, ба сутуннависӣ машғул мешаванд. Дар матбуоти Ғарб талаботи мазкур ҳатман риоя карда мешавад. Мутаассифона, дар матбуоти хусусии муосири Тоҷикистон имрӯз шахсони ба аудитория ношинос ва ҳатто донишҷӯён ҳам сутуннавис шудаанд. Масалан, дар ҳафтаномаҳои «Нигоҳ» аксаран шахсони маъруф, ки онҳоро хонандагон мешиносанд, сутуннависӣ мекунанд. Вале дар нашрияҳои «Фараж» ва «Asia-Plus» нафарони ба аудитория ношинос, ки маъруф нестанд, колонка менависанд. Албатта, дар ин ҳол матлаби чунин муаллифонро намехонанд ва интизор ҳам намешаванд.

Дар ҳамин ҳол, колонка аз ҳама бештар дар ҳафтаномаи ҷамъиятӣ-сиёсии «Фараж», ки ба таъсисаш (22 декабри соли 2006) соли равон 10 сол мешавад, чоп шуда, мавқеи махсуси худро дорад. Нашрия аз шумораи аввали худ ба ин жанр таваҷҷуҳи хосса дошта, аз имкониятҳои сутуннависӣ ба таври васеъ истифода мебарад. Ҳамин аст, ки ҳафтанома қариб дар ҳамаи шумораҳои худ колонка чоп мекунад ва баъзан онро ба матлаби асосии шумора табдил медиҳад. Масалан, 6 апрели соли 2016 (№16) ҳафтаномаи «Фараж» 6 колонка чоп кардааст. Дар саҳифаи якум колонкаи Хуршед Атовулло, муассиси нашрия бо номи «САрҳаД» чоп шудааст. Дар он муаллиф мегӯяд, «Ҳар касе даъво дорад, ки тақсимоти ҳудудӣ дар собиқ Шӯравӣ кӯр-кӯрона, ноогоҳона сурат гирифта буд, хато мекунад». Ба қавли муаллиф чунин сарҳадсозӣ барои тафриқаандозӣ байни миллатҳо ва идора кардани онҳо дар аҳди Сталин сохта шуда буд.

Дар саҳифаи сеюм колонкаи сармуҳаррир Фазлиддин Асозода бо номи «зИДдият» ба табъ расидааст. Дар он муаллиф аз «зиддият»-ҳои раиси МН Ш. Зуҳуров ёд кардааст. Ӯ зиддияти раисро оид ба муҳоҷирати меҳнатии занон ба кишварҳои Араб дастгирӣ намуда, дар ҳамин ҳол ба зиддияти Ш. Зуҳуров дар бораи тағйирот ба Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ оид ба афзоиши чаримабандии соҳибкорон барои вуруди ғайриқонунии мол муқобил баромадааст.

Дар саҳифаи панҷум колонкаи хабарнигори «Фараж» Шамсулло Фозилов «исТЕЪДОД» чоп шудааст. Дар ин мавод муаллиф аз истеъдоди кӯдаки дусолаи украинӣ Арина Шулевич, ки пойтахти кишварҳои дунёро медонад, изҳори ҳайронӣ мекунад ва аз масъулин мепурсад, ки оё дар Тоҷикистон чунин истеъдодҳо ҳастанд.

Дар саҳифаи ҳафтуми нашрия колонкаи Хусрав Шоҳсаидов, хабарнигори «Фараж» бо номи «ХУДкушЙ» ба табъ расидааст. Дар ин колонка муаллиф андешаҳои субъективии худро оид ба худкушии занон иброз доштааст. Ӯ аз худкушии Мафтуна Раҳимова, ки худро бо кӯдаки 6-моҳааш ба дарёи Кофарниҳон партофтааст, изҳори нигаронӣ мекунад. Ба қавли муаллиф Мафтунаи 20- сола дар ин синну сол бояд таҳсил мекард ва ё касб меомӯхт. Ӯ фаромӯш мекунад, ки синни издивоҷ дар Тоҷикистон аз 18-солагӣ аст. Муаллиф ҳамчунин зарурати мавҷудияти Кумитаи кор бо занон ва оиларо зери суол бурдааст.

Дар саҳифаи 10-уми нашрия колонкаи Бибиҷон Ашӯрова, ки ба хонандаҳо ношинос мебошад, бо номи «Фиреб» чоп шудааст. Муаллиф ин ҷо дар муоширати дағали ронандаҳо ва пулчинакҳои нақлиёти ҷамъиятӣ (маршруткаи№33) ҳарф задааст. Дар ин бора садҳо маротиба дар ВАО гуфтаанд ва мутолиаи он барои хонандаҳо ҷолиб нест. Ҳамчунин колонкаи мазкур ба талаботи сутуннависӣ ҷавобгӯ нест.

Дар саҳифаи 11-уми нашрия колонкаи Доро Сӯҳробӣ бо номи «Тарс» чоп шудааст. Муаллиф аз тарсаш ба савор шудани мошинҳои боркаш ҳангоми сафар аз Душанбе ба Айниву Панҷакент ва тармафароӣ сухан мекунад. Муаллифи колонка маъруф нест ва аудитория ӯро намешиносад. Ин колонка низ ба талаботи жанрӣ мувофиқат намекунад.

Воқеан, дар як шумораи ҳафтанома, ки ҳамагӣ аз 16 саҳифа иборат аст, чоп кардани 6 колонка мувофиқи мақсад набуда, эътибори колонкаро пеши хонандаҳо коҳиш медиҳад. Аз ҷониби дигар, аз ин 6 мавод танҳо 3 колонка ба талаботи сутуннависӣ ҷавобгӯ аст ва ҳеҷ зарурати онҳоро ба шакли колонка чоп кардан набуд.

Бояд гуфт, ки чунин амал дар нашрия нав нест. Масалан, 5 августи соли 2015 дар саҳифаи сеюми ҳафтаномаи «Фараж» (№32 (453) маводи Ҷ. Мирбозхонова бо номи «Намеёбанд!?» ба табъ расид. Муаллиф дар он маълумоти аз нишастҳои матбуотии ташкилоту идораҳо гирифтаашро, оид ба маблағҳои буҷетиро дуздидани ашхоси мансабдори идораҳои гуногуни Тоҷикистон, меорад. Ӯ дар

сархати охирин, ҳамагӣ дар ду ҷумла мегӯяд, ки онҳоро намеёбанд. Яъне, дар ин матн ҳамагӣ дар ду ҷумла, андешаи шахсии муаллиф, эҳсосоти ӯ нисбат ба ин амал оварда шудааст, ки ин ҳеҷ ба талаботи жанрии колонка бозгӯ нест.

Ногуфта намонад, ки дар ҳамин саҳифа маводи Нигора Саидбекова бо номи «Агроинвестбонк», Сирки давлатӣ, Кумитаи занон… боз кӣ дуздид?» чоп шудааст. Ин матлаб ба мавзӯи колонкаи Ҷ. Мирбозхонова бахшида шуда, дар он оид ба изофанависиҳо ва дуздидани маблағҳои давлатӣ сухан меравад.

Дар ҳафтаномаи «Самак» низ якчанд сол колонка чоп мешуд. Аз ҷумла, Ҷасур Абдуллоев, сармуҳаррири вақти ҳафтаномаи «Самак» аз соли 2008 дар нашрияи «Фараж» ба колонканависӣ шурӯъ карда, минбаъд онро дар «Самак» идома додааст. Ӯ аз сутуннависони чирадаст маҳсуб мешавад. Сентябри соли 2015 Ҷасур ва ҳамсабақаш Диловар Салимов, ки ӯ ҳам дар ҳафтаномаи «Самак» ва «Фараж» колонка менавишт, барои таҳсил ба Русия рафтанд. Баъди ин сутуннависӣ дар нашрияи мазкур аз байн рафт.

Ҳафтаномаи ҷамъиятӣ-сиёсии «Нигоҳ» як замон шакли махсуси пешниҳоди колонкаро дошт. Колонка дар ин нашрия бештар дар саҳифаҳои 3, 5, 7 ва баъзан 14 нашр мешуд. Рубрикаи колонкаҳои «Нигоҳ» аз дигар рӯзномаҳо фарқ мекард. Масалан, дар саҳифаи 3-юм зери рубрикаи «Бидуни Format» (ҳоло он аз байн рафтааст) колонкаи сармуҳаррири рӯзнома Фаридун Раҳнавард чоп мешуд. Мазмуни колонкаҳои ӯ асосан иҷтимоӣ ва сиёсӣ мебошанд. Ӯ дар воқеъ дар навишти колонка хеле муваффақ аст. Махсусан, колонкаҳои ӯ «Либоси номаълум» (№1 (434) 01.04.2015), «Ору кор» (№3 (436) 15. 04. 2015), «Кош Худо подшоҳ мебуд!» (№9 (442) 27.05.2015), «Шаф-шаф неву бизнес» (№10 (443) 03.06.2015) ва ғайра аз беҳтарин матлаб дар ин жанр маҳсуб мешаванд.

Дар нашрияи «Нигоҳ» солҳои гуногун Маҳбуби Ганҷалӣ, Фахриддини Холбек, Дориюши Рақабиён ва дигарон низ колонка менавиштанд. Аз ҷумла, колонкаи Фахриддини Холбек бо номи «Баёни аёну ноаён аз Фахриддини Холбек» ба табъ мерасиданд. Сутуннависӣ ҳоло ҳам дар нашрияи «Нигоҳ» маъмул аст. Ҳоло дар ҳафтаномаи «Нигоҳ» колонкаҳои Абдуазими Абдуваҳҳоб, Муҳибуллоҳ Қурбон ва дигарон ба табъ мерасад. Аз ҷумла, колонкаи Абдуазими Абдуваҳҳоб бо рубрикаи «Паём ба оянда аз Абдуазими Абдуваҳҳоб» чоп мешавад.

Нависанда Муҳибуллоҳ Қурбон аз соли 2015, баъди ба ҳафтаномаи «Нигоҳ» омаданаш ба сутуннависӣ шурӯъ кардааст. Колонкаҳои ӯ бештар ба мавзӯъҳои иҷтимоӣ бахшида шудаанд. Масалан, колонкаи «Ҳилаи бонкӣ» (№36 (469). 02.12.2015) мавзӯи аз банкоматҳо гирифта натавонистани маблағи хурдро ба доллар баррасӣ мекунад. Муаллиф дар охир мегӯяд: «Эҳтимол дар бонкҳои мо танҳо ҳангоми қабули пасандоз онро бо ҳар асъоре, ки пешниҳод кунед, мегиранд, аммо мисли афсонаҳои "рафтан ҳасту баргаштан нест", доллар ҳам ба бонкҳо осон дарояд ҳам на фақат барнамегардад, балки "бандагиро ба ҷо меорад!".

Қобили зикр аст, ки дар ҳафтаномаи «Нигоҳ» низ баъзе колонкаҳо ба талаботи жанрӣ ҷавобгӯ нестанд. Масалан, 26-уми январи соли 2016, дар нашрия колонкаи Фахриддини Холбек бо номи «Дӯсту душман» (№43 (476) ба табъ расид. Дар маводи мазкур сард шудани муносибати Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ баррасӣ гардидааст. Муаллиф инро ба созмони террористӣ эълон шудани ҲНИТ рабт медиҳад.

Маводи мазкур дар саҳифаи 1-ум чун колонка чоп шудааст, вале он аз як сутун зиёд буда, идомааш дар саҳифаи 3-юм дар 2 сутун ба табъ расидааст. Он ба талаботи колонка ҷавоб намедиҳад ва бештар хусусияти сармақоларо гирифтааст.

Бояд гуфт, ки на ҳар кас аз уҳдаи сутуннависӣ мебарояд ва на ҳар журналист ё нависанда ва умуман шахси маъруф метавонад колумнист бошад. Масалан, дар рӯзномаҳои ИМА, ки теъдоди журналистонаш аз 100 нафар то ҳазор нафар ва аз ин ҳам бештар аст, танҳо ду-се нафар аз уҳдаи ин кор мебароянд. Дар хориҷа агар колумнист машҳур бошад, рӯзномаҳо ба ӯ навиштани колонкаро фармоиш медиҳанд ва маводи мазкурро бо нархи гарон мехаранд. Дар мо бошад, имрӯз донишҷӯёну мухбирони навкор ҳам колумнист шудаанд. Ҳол он ки шарти асосии сутуннависӣ шахси маъруф будан ва сухани шахс дар ҷомеа қурбе доштан аст.

Сутуннависӣ кори заҳматталаб буда, аз муаллиф тақозо мекунад, ки пайваста омӯзад, малакаи худро сайқал диҳад, доимо дар ҷараёни мавзӯи баррасишаванда бошад ва дар ин бора ба аудитория

ақидаи шахсии худро тавре гӯяд, ки дигарон нагуфта бошанд. Яъне, дар нигоштаи ӯ бояд ягон чизи нав ва ҷолиб бошад, ки хонандаро ба ҳамрайӣ ва вокуниш даъват намояд. Агар не, колонкаи ӯро намехонанд. Ҳамчунин яке аз талаботи сутуннависӣ пешниҳоди матлаб бо забони содаву равон ва баъзан вобаста аз мавзӯи баррасишаванда бо киноя ву тамасхур аст, то ки таваҷҷуҳи хонандаро ба худ ҷалб намояд. Ҳамин аст, ки колонкаи хуб дар як нафас хонда мешавад.

Дар сутуннависӣ асос монологи муаллиф аст, ки аз қалби ӯ мебарояд. Бинобар ин, хонанда ба худи факту рӯйдод камтар таваҷҷуҳ карда, аслан мехоҳад ақидаи муаллифро дар бораи мавзӯи баррасишаванда фаҳмад. Зеро ӯ ба сухани муаллиф эътимод дорад.

Сутуннависон метавонанд имрӯз тасаввуроти ҷомеаро ба масоили мубрами рӯз ташаккул диҳанд ва тафаккури онҳоро ба таҳрик оваранд. Ҳамин аст, ки ба ин жанр таваҷҷуҳи журналистон ва нашрон афзудааст.

АДАБИЁТ

1. Гордеев, Ю. А. Жанровая специфика колонки в печатных СМИ / Ю. А. Гордеев // Жанровые метаморфозы в российской журналистике: тез. IV Всерос. науч.-практ. конф., г. Самара 18—19 марта 2010 г. - Самара: Порто-принт, 2010. - С. 22-23.
2. Кройчик, Л. Е.Система журналистских жанров / Л.Е. Кройчик // Основы творческой деятельности журналиста. - СПб.: Знание: СПбИВЭСЭП, 2000. - 272 с.
3. Михайлов, С. А. Современная зарубежная журналистика: правила и парадоксы / С. А.Михайлов. - СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2002. - 446 с.
4. Муродов, М. Б. Асосҳои эҷоди журналистӣ (Китоби дарсӣ) / М. Б. Муродов.-Душанбе: Ирфон, 2014. – 256 с.
5. Тепляшина, А.Н. Творческая природа комического: жанровая парадигма современной журналистики: диссертация доктора филологических наук: 10.01.10 / А. Н. Тепляшина [Место защиты: С.-Петерб. гос. ун-т]. - СПб, 2007. - 373 с.
6. Усмонов И. К. Жанрҳои публитсистика / И. К. Усмонов. - Душанбе, 2009. – 139 с.
7. Шостак М. Журналист и его произведение / М. Шостак. - М.: Гендальф, 1998. – 95 с.
8. Ярцева, С. С. Колумнистика: история возникновения и перспективы развития: диссертация кандидата филологических наук: 10.01.10 /С. С. Ярцева [Место защиты: Ворнежский гос. ун-т]. - Воронеж, 2011. - 177 с.

СУТУННАВИСӢ ДАР МАТБУОТИ МУОСИРИ ТОҶИК

Дар мақолаи мазкур жанри сутуннависӣ, ки дар рӯзномаҳои хусусии Тоҷикистон нашр мешаванд, мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф қайд менамояд, ки сутуннависӣ ҳамчун жанр дар ИМА ҳанӯз дар асри 19 ташаккул ёфтааст, вале дар журналистикаи шӯравӣ он мавриди истифода қарор нагирифтааст, зеро барои ҳукумати худкома ақидаи шахсии муаллиф бегона буд. Дар Тоҷикистон жанри сутуннависӣ таҳти таъсири рӯзноманигории рус бо ба вуҷуд омадани якчанд рӯзномаҳои мустақил дар асри 21 арзи вуҷуд намуд. Имрӯз ҳафтаномаҳои хусусии «Фараж», «Нигоҳ» ва «Asia-Plus» бештари вақт сутуннависии муаллифиро истифода менамоянд. Масалан, рӯзномаи "Фараж" дар ҳар як шумораи худ то се сутун нашр мекунад ва баъзан шумораи сутунҳои муаллифӣ то 6 сутун расонида мешавад. Муаллифи мақола дар мисолҳои мушаххас собит месозад, ки на ҳамаи сутуннависиҳои муаллифии рӯзномаҳо ба талаботи ин жанр мувофиқат менамоянд.

Калидвожаҳо: рӯзноманигорӣ, жанр, сутуннависӣ, рӯзнома, "Фараж", "Нигох", "Озодагон", "Asia-Plus".

КОЛУМНИСТИКА В СОВРЕМЕННОМ ПЕЧАТЕ ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье анализируется жанр колонка, который печатается в частных газетах Таджикистана. Автор пишет, что колонка как жанр формировался в США ещё в 19 веке, но в Советской журналистике он не использовался. Так как в тоталитарном режиме личное мнение автора были чужды в СМИ. В Таджикистане жанр колонка появилась под воздействием русской журналистики с массовым появлением независимых газет только в начале 21 века. Ныне частные еженедельники «Фараж», «Нигох» и «Asia-Plus» часто печатают авторскую колонку. К примеру, газета «Фараж» в каждом своем номере печатает, по меньшей мере, 3 колонки, но иногда число авторских колонок достигает 6. Автор статьи на конкретных примерах доказывает, что не все авторские колонки этой газеты соответствует требованиям жанра.

Ключевые слова: журналистика, жанр, колонка, колумнистика, газета, «Фараж», «Нигох», «Озодагон», «Asia-Plus».

COLUMNIST'S IN THE TAJIK CONTEMPORARY OF NEWSPAPERS

Summary: The article examines the genre column in the Tajik private newspapers. The author writes column as genre to form in USA in the 19 century, but the Soviet Union journalism didn't use it. As in totalitarian regime the author's private opinion was alien in mass media.

Column genre in Tajikistan appeared only in the beginning of the 21 century under the influence of Russian journalism with the appearance of mass independent papers. New private newspaper "Faraj", "Nigoh", "Asia-Plus" are often printing, the author column. For example, weekly "Faraj" prits at best 3 column in its every issues, but sometimes the number of author column mounts to 6. The author of article with the specific example proves that not all author columns of this newspaper conforms to the demands of genre.

Key words: Journalism, genre, column, newspaper, "Faraj", "Nigoh", "Ozodagon", "Asia-Plus".

Сведения об авторе: ***М. А. Мукимов*** - профессор кафедры международной журналистики Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 93-501-72-32.** E – mail: **jovidm@mail.ru**

ИНЪИКОСИ ВОҚЕАҲОИ ТОҶИКИСТОН АЗ НИГОҲИ СОМОНАҲОИ «АЛ - ҶАЗИРА» ВА «БИ- БИ-СИ» (BBC)

С. Қаландаров
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Асре, ки дар он зиндагӣ ба сар мебарем, давраи пешрафти бесобиқаи илму технология дар тамоми ҷаҳон аст. Дар замони рушди босуръати муосидилаи иттилоотӣ ҷиҳати сари вақт ба аҳолӣ расонидани иттилоот дар баробари матбуоти чопӣ, ВАО – и электронӣ, шабака ва сомонаҳои интернетӣ низ нақши муассир доранд. Имрӯз тавассути рушди техникаву технологияи рақамӣ, шабакаи байналмилалии интернет иттилоъро ҳамон лаҳза ба таври фаврӣ метавон ба тамоми олам паҳн кард. Профессор И. Усмонов интернетро «Сареъторин ва хавфноктарин василаи ахбор дар таблиғоти сиёсӣ ва байналмилалӣ» номидааст [8, 22]. Ҳамин аст, ки дар кишварҳои тараққикарда таваҷҷӯҳ ба воситаҳои электронии ахбор афзуда истодааст.

Мувофиқи пажӯҳиши сотсиологӣ солҳои охир бо афзоиши интернет теъдоди рӯзномаҳо дар баъзе мамлакатҳо кам шудан дорад, вале шумораи онҳое, ки "рӯзномаро аз интернет мехонанд, афзуда истодааст" [4]. Аз ин рӯ, ин нуктаро ба эътибор гирифта, имрӯз ҳамаи ширкатҳои бузурги иттилоотии ҷаҳон, аз ҷумла BBC, Рейтер, Al-Jazeera, CNN, NBC ва ғайраҳо дар шароити бо суръати кайҳонӣ рушд кардани технологияи мухобиротӣ – интернет сомонаҳои худро дар интернет боз кардаанд. Айни ҳол интернет марҳилаи муассиртарини ҷаҳонишавии ВАО мебошад, ки тавассути он нашрияҳо, телевизионҳо, радиоҳо ва агентиҳои иттилоотӣ маводи худро ба муштариёнашон ирсол менамоянд. Муҳаққиқ С. Хочазод қайд мекунад, ки дар назарсанҷии сомонаи интернетии АМИТ «Ховар» ба суоли «Шумо хабарҳои ҳаррӯзаро аз куҷо мегиред?» (байни 1541 нафар) назарҳо ба ВАО ба таври зайл аст:

Телевизион – 416 - 27 %;
Интернет - 764- 49,58%;
Радио- 245- 15, 9%;
Ҳафтанома - 116- 7,53%.

Худи ҳамин назарсанҷӣ далолат бар он дорад, ки дар ҷомеаи имрӯзаи Тоҷикистон интернет ва телевизион дар ташаккули афкори омма нақши пешгом доранд" [9, 254].

Дар замони ҷаҳонишавии ҷомеа барои амалӣ намудани манфиатҳои худ ва нодида гирифтани манфиатҳои дигар давлатҳо, ҳизбу созмонҳо ба муқобили ҳамдигар муборизаи иттилоотиро вусъат дода, сомонаҳои интернетии худро ҳамеша дар ҳолати "омодабош" нигоҳ медоранд. Зеро исбот шудааст, ки "бо таъсири иттилоъ дар баъзе ҳолатҳо худи инсон куллан тағйир меёбад ва иттилои дурӯғ метавонад, ҷомеаро аз раванди табиии пешрафташ берун бикунад" [5, 7].

Ҳодиса ва инқилобҳои солҳои охири кишварҳои мусулмоннишин – Ироқ, Сурия, Либия, Яман, Афғонистон мустақим ва ботадриҷ таъсири манфии худро ба дигар кишварҳо, аз ҷумла ба Тоҷикистон низ мерасонанд. Феълан дар шароити имрӯзаи ҷанги иттилоотӣ, ки дар як вақт ҳам хабари воқеӣ ва ҳам хабари дурӯғ аз ҷониби ВАО паҳн мешавад, амнияти ҷомеа зери хатар аст. Ҳамин аст, ки "иттилоъ дар ҳамаи давраҳои рушди ҷомеа мавқеи муҳим дошт ва он объекти мубориза буд" [5, 5].

Мавзӯе, ки мавриди пажӯҳиш қарор медиҳем, инъикоси воқеаҳои Тоҷикистон аз дидгоҳи сомонаи "Ал-Ҷазира" – и Қатар дар муқоиса бо сомонаи арабии "Би-Би-Си" мебошад. Сабаби мавриди омӯзиш қарор додани хабару гузоришоти сомонаҳои мазкур дар он аст, ки ҳарду оҷонсӣ дар муборизаҳои иттилоотии ҷаҳон мавқеи муҳим доранд ва бештари расонаҳои дигар ҳангоми пахши хабарҳо ба онҳо такя мекунанд. Аз пажӯҳиш бармеояд, ки баъзан як иттилоъро ҳар ду расонаи хабарӣ дар як вақт ва бо нигоҳи худ нашр мекунанд.

Дуруст аст, ки агентиҳои иттилоотии хориҷӣ на ҳамеша воқеиятро объективона таҳлил ва пахш мекунанд. Дар хабару гузоришоти онҳо баъзан хусни таваҷҷуҳи хосси шаҳрвандиашон ба мушоҳида мерасад ва ё фактро аз рӯйи хоҳиши хӯҷаинони худ тафсир медиҳанд. Дар хабари худ "нуқтаи назари расмиро таҳриф намуда, ба шунавандаҳо фаҳмиши худро оид ба раванди рӯйдодҳо бор мекунанд" [5, 24]. Ба хусус дар замони имрӯза, ки саросари ҷаҳон, махсусан олами ислом пур аз воқеоти хунин аст ва сарнавишти ҷаҳон (инсон) дар чорраҳаи номаълуме меистад, ҳар як хабари сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангию илмӣ ҳассосона пазируфтаю аз ҷониби ҳар фард ба таври инфиродӣ таҳлил ва арзёбӣ мешавад.

Бояд тазаккур дод, ки дар интернет бо номи "Ал-Ҷазира" ду сомона фаъолият дорад, ки яке бо нишонаи http://www.al-jazirah.com ба Шоҳигарии Арабистони Саудӣ ва дигаре бо нишонаи http://aljazeera.net ба Қатар мутааллиқанд.

Оҷонсии иттилоотии "Ал-Ҷазира" – и Қатар, ки "яке аз машҳуртарин ширкатҳои иттилоотии олами араб ба шумор меравад (муассисаш амири Қатар – Ҳамад ибн Халифа ас – Сонӣ), аз соли 1996 инҷониб фаъолият дошта, дар рақобати ҷангҳои иттилоотии ҷаҳон нақши муассир дорад" [10, 203]. Сабаби асосии муваффақият ва шуҳрати Алҷазира дар байни ВАО – и олами араб (баъдтар ҷаҳонӣ)

маблағгузории ҳангуфт ва истифодаи усули замонавии онлайнии пахши иттилоот аст. Маҳз ҳамин усул онро аз шабакаҳои дигари арабӣ ҷудо мекунад. Махсусан, баъд аз пахши мустақими ҳуҷумҳои ҳавоии қувваҳои мусаллаҳи НАТО ба Афғонистон (2001) ва изҳороти Усам бен Ладен тариқи ин шабака ҷаҳониён (махсусан олами араб) ба ахбори ин ширкат таваҷҷуҳ зоҳир карданд. Кормандони "Ал-Ҷазира" дар минтақаҳои таҳти назорати Толибон қарордошта фаъолият карда, ҳамзамон шабакаҳои иттилоотии Ғарбро бо мавод таъмин мекарданд.

Шабакаи "Ал-Ҷазира" дорои мутахассисони варзида аст, ки дар бахши арабӣ ва англисии он 2,5 ҳазор кормандон ва журналистон аз 40 давлати дунё кор мекунанд. Ба ғайр аз қароргоҳҳои доимӣ дар Дуҳа, Лондон, Париж, Москва, Вашингтон ва Куала – Лумпур дар бисёр давлатҳои ҷаҳон бюроҳои худро дорад, аз ҷумла дар кишварҳои арабӣ 35 бюро фаъолият дошта, аудиторияи бештар аз 35 млн. одамро дорост [6, 36].

Ҳодисаҳои "Баҳори араб" нишон дод, ки васоити ахбори омма дар дигар кардани сохти сиёсӣ, ноором кардани вазъият, ба мувофиқа овардани ду ҷониб, роҳгум занонидани мардуми оддӣ ва рӯйпӯш кардани ҳақиқат нақши бағоят бузург доранд. Имрӯз кишварҳои абарқудрат як роҳи хеле осони амалӣ кардани нақшаҳои худро ёфтаанд, ки ин ҳам бошад, ба воситаи расонаҳои худи ҳамон кишварҳо ноором кардани вазъияти сиёсии давлатҳост, ки далели равшани ин гуфтаҳо ноороміҳои кишварҳои араб аст.

Муҳаққиқон ва коршиносони хориҷӣ ва дохилии ВАО нақши "Ал-Ҷазира"- ро дар инқилобхои "баҳори араб" ва низоъҳои кишварҳои мусулмонӣ (Ироқ, Сурия, Миср, Либия, Тунис, Яман) калидӣ меҳисобанд [3].

Махсусан, дар сарнагун сохтани низомҳои давлатдории Ҳуснӣ Муборак ва Муаммар Қаззофӣ нақши бениҳоят муҳим бозид. "Ал-Ҷазира" амалан сарҳади журналистикаи телевизионӣ ва тарғиботро убур карда, рӯйирост сиёсати ҳизби "Ихвонулмуслимин" - ро тарғибу ташвиқ ва мавқеи исломгароён (аз Алқоида то "Ихвонулмуслимин") – ро ҷонибдорӣ мекард, ки аз ин Қатар хеле манфиатдор буд [2].

Мутахассисони ВАО чунин меҳисобанд, ки шабакаи "Ал-Ҷазира" "айни ҳол барои амалӣ сохтани сиёсати хориҷии Қатар оид ба заиф гардонидани мавқеи кишварҳои калидии минтақа, ба монанди Миср, Либия, Сурия ва Арабистони Саудӣ олоти муассири тарғиботӣ ба шумор меравад" [7].

Таҳқиқи маводи сомона ба он далолат мекунад, ки воқеан ҳам сомонаи "Ал-Ҷазира" оид ба ҳама паҳлуҳои ҳаёти мардуми кишварамон хабар, гузоришот ва мақолаҳо нашр кардааст, ки дар бегаразона инъикос кардани воқеаҳо ва муаррифии Тоҷикистон ба олами араб мавқеи хоссе дорад. Аз ин рӯ, аз чи гуна шарҳ ва тавзеҳ додани воқеаҳои муҳимми сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон барои олами араб аз сиёсати пешгирифтаи сомонаи "Ал-Ҷазира" вобаста аст. Чунончӣ, ба қавли муҳаққиқи тоҷик И. К. Усмонов «пайдоиши афкори умум дар бораи Тоҷикистон дар байни онҳое, ки Тоҷикистонро надидаанд, аз бисёр ҷиҳат ба фаъолияти онҳо вобаста аст» [5, 44].

Ҳангоми омӯзиши маводҳои сомонаи "Ал-Ҷазира" мушоҳида шуд, ки аз тамоми воқеаҳову ҳодисаҳои муҳимми Тоҷикистон пайгирӣ менамояд. Чунончӣ, дар муддати солҳои 2001 – 2015 номи Тоҷикистон дар 643 хабару гузоришот дарҷ гардидааст. Аз ҷумла соли 2001 – 200 маротиба, 2002 – 65; 2003 – 35; 2004 – 42; 2005 – 45; 2006 – 36; 2007 – 26; 2008 – 27; 2009 – 42; 2010 – 33; 2011 – 23; 2012 – 18; 2013 – 16; 2014 – 18 ва 2015 – 17 [11].

Ҳамин таҳқиқ дар Би-Би-Си дар маҷмӯъ 153 хабару гузоришотро дарбар мегирад: соли 2001 – 47; 2002 – 9; 2003 – 4; 2004 – 3; 2005 – 10; 2006 – 7; 2007 – 5; 2008 – 8; 2009 – 9; 2010 – 11; 2011 – 9; 2012 – 5; 2013 – 6; 2014 – 7 ва 2015 – 17 [12].

Сабаби дар соли 2001 бисёр дарҷ гардидани номи Тоҷикистон дар хабару гузориш ин ба ҳуҷуми НАТО ба Афғонистон рабт дорад, ки ҳамчун кишвари ҳамсоя ном бурда мешавад.

Қобили тазаккур аст, ки мо айни ҳол дар ин мақолаи хеш фақат хабару гузоришоте, ки доир ба воқеиёту ҳодисоте, ки Тоҷикистонро соли 2015 дар сархати расонаҳои хориҷӣ қарор дод, мавриди пажӯҳиш қарор медиҳем. Соли 2015 дар маҷмӯъ дар сомонаи "Ал-Ҷазира" 17 хабару гузориш нашр шудааст (2 хабари фарҳангӣ, 4 – варзишӣ ва 8 хабари бевосита ба воқеаҳои Тоҷикистон). Ҳамчунин 3 хабар доир ба вазъи Афғонистон, ки Тоҷикистонро ҳамчун кишвари ҳамсоя муаррифӣ намудааст.

Хабарҳои фарҳангие, ки боиси ифтихори тоҷикон аст, яке рӯзи 1. 04. 2015 бо номи «Тоҷгузории ғолибони Қуръон дар Қатар» нашр шудааст. Дар хабар сухан оид ба озмуни (мусобиқа) байналмилалии Қуръони карим, ки дар он 1371 довталаб аз 51 давлати ҷаҳон иштирок дошт, меравад. Дар мавод аз қудрати зеҳнии кӯдаки 12 – солаи тоҷик – Айёмиддини Фахриддин, ки аҳли толорро ба ваҷд овардааст, хабар медиҳад. Ӯ аз имтиҳони ҳифзи комили Қуръон бо азёд донистани қуръон (рақамҳои оёт, сура ва саҳифаҳои қуръон) бо муваффақият гузашт [13].

Ҳамзамон маводи фарҳангии дигаре, ки бо сарлавҳаи «Академияи забони арабӣ ба зиёд кардани мазмуну мухтавои арабӣ дар Интернет дастур медиҳад», нашр шудааст ва аз Тоҷикистон ном бурда мешавад, ин баромади узви Академияи забони арабӣ, доктори илмҳои филологӣ, профессор С. Сулаймонов мебошад. Дар хабар дар бораи баромади устод Сулаймонов С. дар мавзӯи мақом ва мартабаи Ибни Сино дар фалсафа, тиб ва истилоҳоти илмию фалсафӣ дар забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ (форсӣ) сухан меравад [14].

Қобили зикр аст, ки имрӯз ВАО-и хориҷӣ бештар ба рӯйдодҳои манфӣ таваҷҷуҳ доранд. Аз ҷумла, сомонаи "Ал-Ҷазира" низ воқеаву ҳодисаҳои нохуби соли 2015 – и Тоҷикистонро, ки сабаби дар сархати расона ва сомонаҳои хабарии ҷаҳон қарор гирифтани кишварамон гашт ва вокунишҳои зиёдеро ба бор овард, мавриди баррасӣ қарор додааст.

Чунончи, яке аз онҳо ҳодисаи фирори Гулмурод Ҳалимов – сардори дастаи таъиноти вижа (ОМОН) – и ВКД аз кишвар ва ҳамроҳшавиаш (пайвастшавӣ) ба ДИИШ, ки дар сархати тамоми рӯзномаҳои хориҷӣ, аз ҷумла Алҷазира ва Би-Би-Си низ қарор дошт.

Сомонаи Би-Би-Си оид ба ин мавзӯъ рӯзи 28.05.2015 хабареро бо номи «Фармондеҳи қувваҳои махсуси тоҷик ба ташкилоти Давлати исломӣ дар Сурия ҳамроҳ мешавад» нашр кард. Сомона дар такя ба навори видеоии шабакаи CNN менависад, ки Г. Ҳалимов бо эътироз аз сиёсати душманонаи зидди исломии Тоҷикистон ба ДИИШ ҳамроҳ шудааст. Сомона аз номи хабарнигораш дар Тоҷикистон Абдуҷалил Абдурасулов менависад, ки Ҳалимов ду моҳ боз бедарак буд ва Ҳукумати Тоҷикистон дар бораи макон ва ҷойи будубошти ӯ маълумот надорад. Он вақт овозаҳо дар бораи он, ки Гулмурод Ҳалимов барои ба сафи ДИИШ пайвастан ба Сурия рафтааст, дар миён буд. Хабарнигор менависад, ки «Ҳалимов яке аз масъулони зидди тундравон буд ва мансаби баландеро дар милитсия ишғол мекард. Ҳамчунин аз беҳтарин афсари таҷрибадор ба ҳисоб мерафт» [17]. Дар хабар оид ба гузаштани даврахои омӯзишии зидди террории Ҳалимов дар Амрико ва ҳамроҳшавии садҳо нафар ба ДИИШ маълумот оварда, махсус қайд мекунад, ки ӯ аз масъулони болорутбае мебошад, ки ба ин ташкилот пайваст мешавад [17].

Баъдан сомонаи "Ал-Ҷазира" низ рӯзи 31.05.2015 дар такя ба шабакаи CNN ва рӯзномаи «Вашингтон пост» бо сарлавҳаи *«Фармондеҳи тоҷик Вашингтонро пас аз оне ки ӯро омӯзонид, таҳдид мекунад»* муфассалтар хабар оварда, менависад, ки фармондеҳи милитсияи тоҷик, ки ӯро ИМА дар муборизаи зидди террор таълим додааст, амрикоиҳоро бо задухӯрд дар дохили худи Амрико таҳдид мекунад.

Сомона менависад, ки полковник амрикоиёнро бо забони русӣ таҳдид карда мегӯяд: «Эй хукони амрикоӣ гӯш кунед!: Ман се маротиба аз Амрико дидан намудам ва дидам, ки чи хел ба омӯзиши сарбозон барои куштани мусулмонон машғул мешавед. Шумоён аскарҳоятонро усули муҳосира ва ҳуҷумро барои нобуд кардани ислом ва мусулмонон меомӯзонед. Агар худо хоҳад мо дар кишваратон рӯ ба рӯ хоҳем шуд, ба хонаҳоятон хоҳем омад ва шуморо мекушем» [16].

Сомона дар такя ба рӯзнома менависад, ки «полковник Холинуф (Ҳалимов – Қ. С) бо террористоне, ки зидди онҳо машқ мекард, ҳамроҳ шуд» [16].

Ҳамчунин, сомона ба тафсилоти курсҳои омӯзишии зидди террор (5 маротиба), ки фармондеҳи собиқи тоҷик гирифтааст, ишора карда менависад: «ҳоло вай (Ҳалимов – Қ. С) усулеро, ки посбони ҷойҳои ҳассос (сафоратхонаҳо, ….) фикр мекунад, медонад» [16].

Қайд кардан зарур аст, ки дар хабари мазкур оид ба эътирози Ҳалимов Г. аз сиёсати Тоҷикистон чизе гуфта нашудааст.

Аз таҳлили хабар бармеояд, ки як хабарро ҳар ду сомона бо назардошти манфиатҳои хеш нашр кардаанд.

Боиси зикр аст, ки насаби Ҳалимов дар "Ал-Ҷазира" хато нашр шудааст: Ғулмурод Холинуф (غولمراد خالينف).

Мавзӯи дигаре, ки сабаби дар сархати хабарҳои матбуоти дохилӣ ва хориҷӣ мавриди баҳс қарор гирифтани номи Тоҷикистон гашт, ин исён ва задухурди мусаллаҳонаи ҷонишини вазири мудофиа, генерали собиқ Абдуҳалим Назарзода ва тарафдоронаш мебошад.

Доир ба ин воқеа ҳар ду сомона рӯзи 5.09.2015 дар такя ба изҳороти сафорати Амрико дар Тоҷикистон бо сарлавҳаҳои *«Даргириҳо дар Тоҷикистон ва Амрико сафораташиро мебандад», «Қуввахои Тоҷикистон генерали аз мансаб дуриуда ва гурӯҳи ӯро таъқиб мекунад* (15) ва *«Амрико дар муҳити тарс аз зӯровари нав сафораташиро дар Тоҷикистон мебандад»* (18) хабарҳо нашр кардаанд.

Хабарҳои мазкур ба ҳам қариб пурра монанданд ва дар такя ба як манбаи асосӣ навишта шудааст. Дар ҳар ду хабар омадааст, ки мақомоти Тоҷикистон дар ин воқеа ҷонишини вазири мудофиа генерал Абдуҳалим Назарзодаро ба ташкили гурӯҳи ҷиноӣ ва дастаи террористӣ муттаҳам карда, гуфтаанд, ки ӯ ба дастгоҳи Вазорати мудофиа ва ШКД - и шаҳри Ваҳдат ҳамла кардааст. Дар бораи кушташудагон омори мухталиф оварда шудааст. Би-Би-Си дар такя ба маълумоти ВКД менависад, ки 8 корманди вазорат ва 2 нафар силоҳбадастон кушта шудаанд [18], аммо "Ал – Ҷазира" дар такя ба оҷонсиҳои Ассошейд Пресс (8 н. корманди ВКД ва 9 н. силоҳбадастон) ва РИА – и русӣ (33 н. корманди ВКД ва ВМ, 9 н. силоҳбадастон) маълумот додааст [15].

Сомонаи Би-Би-Си дар такя ба изҳороти сафорати Амрико дар Тоҷикистон менависад, ки «ҳодисаҳо мумкин саршавии зӯроварии наве бошад» ва дар охири хабар доир ба Тоҷикистон менависад, ки кишвари мусулмонӣ буда, яке аз фақиртарин ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба шумор рафта, ду даҳсола боз онро Э. Раҳмон сарварӣ мекунад ва интихоботи соли 2013 гарчанде ором гузашт, аммо «интихоботи ҳақиқӣ» вуҷуд надошт [18].

Сомонаи "Ал-Ҷазира" бошад, оид ба сиёсати Тоҷикистон қайд мекунад, ки ҳукумат ҳуҷуми сахтеро алайҳи зуҳуроти динӣ ва мусулмонони кишвар сар карда, занони ҳиҷобдор ва мардони ришдорро мавриди ҳадаф қарор додааст. Сомона дар такя ба ВАО – и маҳаллӣ менависад, ки ин даргирӣ «ба задани ҷавони ришдор то мурданаш аз ҷониби милитсия» рабт дорад. Сомона дар такя ба изҳороти сафорати Амрико менависад, ки «оқибати хатари ин задухӯрдҳо маълум нест, аммо сафорат аз ба амал омадани зӯроварии дигаре нигарон аст. Кормандону шаҳрвандонашро барои аз хона набаромадан ва худдорӣ аз фиристодани фарзандонашон ба мактабҳо водор кард» [15].

Ҳамчунин мавзӯи муҳимми дигаре, ки сомонаи "Ал-Ҷазира" ба он таваҷҷуҳ намудааст, ин оид ба озод кардани чаҳор сарбози нерӯҳои сарҳадии Тоҷикистон аз асорати Толибон мебошад. Рӯзи 14.06.2015 хабареро бо номи «Толибон 4 сарбози тоҷикро бо миёнаравии Қатар озод мекунанд» нашр кардааст, ки дар такя ба Вазорати корҳои хориҷии Қатар навиштааст, ки сарбозони тоҷик бо миёнаравии дипломатҳои ин кишвар аз асорати гурӯҳи Толибон раҳо шуда, аллакай, ин чаҳор сарбозро ба мақомоти Тоҷикистон супурдаанд. Дар хабар бахусус аз талоши миёнаравии амири Қатар – Шайх Тамим бин Ҳаммад оли Сонӣ, зикр мешавад [19].

Дар бораи ин мавзӯъ 16-уми июн Агентии миллии иттилоотии "Ховар" баёнияе нашр кардааст, ки дар он гуфта мешавад, "11-уми июни соли 2015, дар натиҷаи гуфтушуниди расмӣ ва дидани чораҳои махсус бо мақомоти муайян, органҳои салоҳиятдори Ҷумҳурии Точикистон сарбозони қисми низомии сарҳадӣ, ки рӯзи 17-уми декабри соли 2014 дар минтақаи сарҳадии 128/2-и Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби силоҳбадастони номаълум ба қаламрави Ҷумҳурии Исломии Афғонистон рабуда шуда буданд, аз асорат озод карда, ба ватан баргардониданд" [20]. Дар хабари мазкур дар бораи ҷузъиёти чи тавр раҳо кардани сарбозон ҳарф зада намешавад.

Хулоса, метавон гуфт, ки аз таҳқиқи хабару гузоришоти ҳар ду оҷонсӣ маълум мешавад, ки назар ва матолиби ин сомонаҳо нисбати Тоҷикистон то андозае яктарафа аст. "Ал-Ҷазира" дар ҳаёти тоҷикистониён танҳо норасоӣ ва мушкилоти зиёду мухталифи Тоҷикистонро мебинад ва қобили зикр аст, ки дар мавриди муваффақиятҳои Тоҷикистон ягон маводи хуб ба назари мо нарасид. Нашри чунин хабарҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки сомонаи мазкур Тоҷикистонро дар олами араб ҳамчун кишвари ноором ва зидди исломӣ муаррифӣ мекунад.

Боиси тазаккур аст, ки омӯзиш ва таҳқиқи муҳтавои маводи сомонаҳои мазкур ва тарзу усули пешниҳоди мавод нишон медиҳад, ки онҳо аз манфиатҳои давлате, ҳизбе ва ё созмоне пайгирӣ мекунанд ва ошкор набошад ҳам, бо ҳар роҳу усулҳои гуногун ғоя ва ақидаҳои худро амалӣ месозанд.

АДАБИЁТ

1. Брусницын Н. Информационная война и безопасность / Н. Брусницын. - М.: Вита-Пресс, 2001. - 280 с.
2. Добродеев Д. Почему в Египте не любят "Аль-Джазиру" / Д. Добродеев. - ИТАР-ТАСС, 2014. 14 июн.
3. Мирзаян Г. Катару придется протрезветь / Г. Мирзаян // ЭКСПЕРТ ONLINE. 2012, 12 апрел.
4. Муқим Ҷ. Таъсири буҳрони молиявӣ ба рушди матбуоти электронӣ дар ИМА / Ҷ. Муқим. [Захираи электронӣ] www.jovidmuqimwordpress.com
5. Муқим Ҷ. Радиои Би-Би-Си: дирӯз ва имрӯз / Ҷ. Муқим. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 144 с.
6. Орлов В. В. Глобальные телесети новостей на информационном рынке / В. В. Орлов. – М: РИП-холдинг, 2003. – 101 с.
7. Самсонов А. Катар - карлик с амбициями империи / А. Самсонов // Военное обозрение, 2015. 15 март.
8. Усмонов И. ВАО ва сиёсати хориҷии Тоҷикистон / И. Усмонов. – Душанбе: Сино, 2003. – 64 с.
9. Хоҷазод С. Нақши ВАО – и электронӣ дар ташаккули афкори ҷомеа / С. Хоҷазод // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2015. - №4/3 (137). - С. 254 – 256.
10. Шафель Али Шаиф Хусейн. Эволюция состава новостных арабоязычных спутниковых телеканалов в начале XXI века (статья первая) / Шафель Али Шаиф Хусейн // Научные ведомости Белгородского государственного университета: Научный журнал. – 2014. - №6 (177). - Том 21. - ISSN 1990-5327.), с. 202 – 209.

МАНБАЪ

11. [Захираи электронӣ] http:// www.aljazeera.net/portal
12. [Захираи электронӣ] http:// www.//www.bbc.com/arabic
13. [Захираи электронӣ] http:// www.aljazeera.net 2015/4/1 م الموافق 1436/6/11 هـ تتويج الفائز بجبن الثوار القرآنية قطر
14. [Захираи электронӣ] http:// www.aljazeera.net 2015/4/7 م الموافق 1436/6/17 هـ مجمع اللغة يوصي بزيادة المحتوى العربي
15. [Захираи электронӣ] http:// www.aljazeera.net 2015/5/5 م الموافق 1436/7/21 هـ اشتباكات في طاجيكستان وأميركا تنفي
16. [Захираи электронӣ] http:// www.aljazeera.net 2015/5/31 م الموافق 1436/8/12 هـ قائد طاجيكي يهدد واشنطن بعدما دربته لمحاربة الإسلام
17. [Захираи электронӣ] http:// www.//www.bbc.com/arabic 28.05.15 قائد القوات الخاصة الطاجيكية ينظم الدولة الإسلامية في سوريا
18. [Захираи электронӣ] http:// www.//www.bbc.com/arabic 5.09.15 أمريكا تغلق سفارتها في كيشنيف وسط مخاوف من موجة
19. [Захираи электронӣ] http:// www.aljazeera.net 2015/6/14 م الموافق 1436/8/26 هـ طالبان تطلق سراح أربعة جنود طاجيك بـ
20. [Захираи электронӣ] www. www.tojnews.org Чахор сарбози нерӯҳои сарҳадӣ аз асорати Толибон ба Тоҷикистон баргаштанд. 17 июн, 2015 – 08:31.

ИНЪИКОСИ ВОҚЕАҲОИ ТОҶИКИСТОН АЗ НИГОҲИ СОМОНАҲОИ «АЛ-ҶАЗИРА» ВА «БИ-БИ-СИ» (BBC)

Дар таҳқиқоти мазкур шаклу василаи инъикоси воқеаҳои имрӯзаи Тоҷикистон дар сомонаҳои хориҷӣ баррасӣ шудааст. Муаллиф дар заминаи маводи расонаҳои хабарӣ, ба хусус сомонаи маъмултарини оҷонсиҳои иттилоотии араб «Ал-Ҷазира» ва «Би-Би-Си (BBC)» воқеаҳои мубрами Тоҷикистонро аз нигоҳи сомонаҳои мазкур таҳлил намуда, нақш ва мавқеи онҳоро дар инъикоси воқеаҳои Тоҷикистон нишон додааст.

Калидвожаҳо: нақш, ВАО-и электронӣ, Ал-Ҷазира, Би-Би-Си, муборизаҳои иттилоотӣ, ҳодиса, воқеа, Тоҷикистон, воқеият...

ОТРАЖЕНИЯ СОБЫТИЙ В ТАДЖИКИСТАНЕ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ САЙТОВ «АЛЬ-ДЖАЗИРА» И «БИ-БИ-СИ» (BBC)

В данном исследовании рассматриваются различные методы и средства используемое иностранными информационными агентствами для отражения новостных событий в Таджикистане.

На материалах различных информационных сайтов в частности наиболее известных - «Аль-Джазира» и «Би-би-си», автор анализирует освещение ими событий происходящих в Республике Таджикистан. На основа результатов данного анализе автором дается оценка роли и места этих агентств в отражении происходящих в Таджикистане событий.

Ключевые слова: роль, электронные СМИ, Аль-Джазира, Би-би-си, информационная война, событие, реальность, Таджикистан…

REFLECTION OF TAJIKISTAN EVENTS FROM THE POINT OF "ALJAZEERA" AND "BBC" SITES

In given research work different methods and ways of reflecting the current events in Tajikistan used by foreign informative agencies are covered.

On the materials of different informative sites, especially of the most popular "Aljazeera" and "BBC" the author analyzes the coverage of all key events taking place in Tajikistan by them. On the bases of results of given analyze the author has marked the role and place of these agencies in the impact of Tajikistan events.

Key words: role, electronic mass media, Aljazeera, BBC, informational wars, event, Tajikistan, reality…

Сведения об авторе: ***С. Каландаров*** – кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранного языка факультета журналистики Таджикского национального университета.
Телефон: **(+992) 955-05-44-60.** E–mail: **ihson@mail.ru**

БАРРАСИИ ПРОБЛЕМАИ ТЕРРОРИЗМ ВА ЭКСТРЕМИЗМ ДАР НАШРИЯИ "НИГОҲ"

М. Баҳромзода
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Проблемаҳои глобалӣ, аз қабили норасоии оби ошомиданӣ, қочоқи маводи мухаддир, терроризм ва ифротгароӣ яке аз масъалаҳои муҳимми ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҳисоб рафта, таваҷҷуҳи кишварҳои зиёдро ба худ ҷалб намудааст. Ҳамарӯза мо шоҳиди куштори берањмонаи кӯдакону занон ва дигар шахсони бегуноҳ, аз ҷониби гурӯҳҳои террористӣ мегардем, ки дар ВАО мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Аз ин рӯ, дар ҳама давру замон ҳалли чунин масъалаҳои муҳим, ки боиси нигаронии аҳли ҷомеа гаштааст, ниёз ба таҳқиқоту омӯзиш дорад ва дар ин ҷода муайян намудани мавқеи ВАО дар инъикоси ин проблемаҳо низ, дар мадди аввал меистад.

"Нигоҳ" аз қабили он нашрияҳои мустақилест, ки ба воқеаҳои ҷомеа аз нигоҳи дигар назар мекунад. "Нигоҳ" ҳафтаномаи ҷамъиятиву сиёсӣ ва таҳлилӣ аст, ки онро Бунёди ҷумҳуриявии "Индем" (Информатика барои демократия ва рушди миллӣ) моҳи декабри соли 2006 таъсис додааст [1, 261]. Рӯзнома воқеаҳои дохилӣ ва хориҷиро ба таҳлил мегирад ва баҳо медиҳад. Профессор Иброҳим Усмонов қайд кардааст, ки "Нигоҳ дар бораи масъалаҳое менависад, ки баҳс сари он проблемаҳо зиёданд" [2, 58]. Нақши матбуоти ғайрирасмиро дар масъалаҳои муҳимми ҷомеа муҳаққиқони зиёд назаррас арзёбӣ кардаанд. Аз ҷумла, муҳаққиқи тоҷик Нуриддин Бозоров вобаста ба нақши матбуоти мустақил ё ғайрирасмӣ гуфтааст, ба назар чунин мерасад, ки матбуоти мустақил дар баррасии масъалаҳои доғи рӯз пешдастӣ дорад [3, 286].

Проблемаи вобаста ба вазъияти Афғонистон, яке аз масъалаҳоест, ки ҳамавақт мадди назари нашрияи «Нигоҳ» қарор гирифтааст. Вобаста ба ин масъалаи муҳимми глобалӣ нашрияи мазкур назари коршиносон ва мутахассисонро дар саҳифаҳои худ дарҷ кардааст. Тавре дар як маводи таҳти унвони «Оғози баҳори хунини Афғонистон» Фирӯз Муҳаммад навиштааст, ҳарчанд Ғарб мегӯяд, нахоҳад гузошт Афғонистон ба як кишвари бебандубор ва лонаи терроризми ҷаҳонӣ мубаддал гардад, вале коршиносон назари дигар доранд. "Онҳо мегӯянд бо хуруҷи НАТО дигар шаке нест, вале дар Афғонистон ҷанги шаҳрвандӣ ба авҷи аълои худ хоҳад расид» ["Нигоҳ", 2012. 18 апрел].

Аз мақолаи мазкур бармеояд, ки бо вуҷуди ин ки тамоми кишварҳои ҷаҳон сари андешаи таъмини амният дар Афғонистон фурӯ рафтаанд, вале вазъият дар ин кишвар ҳамоно муташанниҷ аст. Коршиносон низ ин масъаларо қаноатбахш арзёбӣ намуда, иброз доштаанд, ки берун шудани НАТО аз ин сарзамини ноамн наметавонад ба ҷанги шаҳрвандии он хотима гузорад.

«Хуруҷ аз Афғонистон: соли 2014 ё пештар?»-матлаби дигари ҳафтаномаи “Нигоҳ” аст, ки он аз ҷараёни сафари навбатӣ ва басо ногаҳонии сарвари Пентагон ба Афғонистон ҷиҳати мушаххас кардани теъдоди аскарони ин кишвар баъди хуруҷ аз Афғонистон иттилоъ додааст. Ба ин восита “Нигоҳ” навиштааст, ки гарчанде вақти хуруҷи неруҳои НАТО соли 2014 муқаррар шудааст, аммо онҳо саъй доранд аз ин кишвар аз муҳлат пештар бароянд. “Ҳомид Карзай, президенти Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар остонаи сафари Панетта изҳор дошта буд, ки кишвараш ҳатто хостори он аст, ки неруҳои хориҷӣ қабл аз вақти муайяншуда, яъне пештар аз соли 2014 Афғонистонро тарк кунанд. Сарвари Афғонистон хостори он шуд, ки НАТО ва ИМА раванди ба неруҳои афғонӣ таҳвил додани нуктаҳои муҳимми стратегиро тезонанд” [“Нигоҳ”, 2012. 19 декабр].

Ин ҳам дар ҳолест, ки ҳарчанд НАТО ният надорад дар қасдаш тағдиди назар кунад, вале Вашингтон изҳор дошт, ки ин равандро хоҳад тезонд ва дар Афғонистон на бештар аз 10 ҳазор сарбозонро бокӣ хоҳад гузошт, дарҷ шудааст дар нашрияи “Нигоҳ”.

Масъалаи хуруҷи низомиёни ИМА аз Афғонистон суолест, ки тамоми ҷомеаи ҷаҳонро ба ташвиш овардааст. Тоҷикистон, ки бо Афғонистон ҳаммарзу бум мебошад, таҳти роҳбарии Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша масъалаи таъмини сулҳу суботро дар ин кишвари ҳамсоя матраҳ намуда, таваҷҷуҳи ҷаҳониёнро ба он ҷалб намудааст. Ба навиштаи “Нигоҳ” таҳкими амнияти Афғонистон дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон мақоми асосиро ишғол менамояд. Дар робита ба ин “Нигоҳ” суханони Эмомалӣ Раҳмонро зимни вохӯрӣ бо намояндаи нави Иттиҳоди Аврупо рӯйи чоп овардааст: «Вобаста ба Афғонистон ҳадафи аслии сиёсати хориҷии давлати Тоҷикистон, таъмини сулҳу субот, амният ва ҳаёти осоишта дар ин кишвар мебошад ва мо омодаем, ки баҳри расидан ба ин ҳадафҳо ҳамкории созандаро бо шарикони байналмилалии худ идома диҳем» (“Нигоҳ”, 2012. 25 июл).

Хуруҷи неруҳои НАТО аз Афғонистон, агарчӣ аз як ҷониб мустақил гаштани ин кишварро аз ҷиҳати ҳарбӣ нишон диҳад, аммо аз ҷониби дигар он метавонад барои пайдо шудани муноқишаҳои нисбатан нави кишварҳои абарқудрате чун Амрикову Покистон мусоидат кунад. Аз ин рӯ, “Нигоҳ” дар робита ба муайян намудани вазъи кишвари Афғонистон пас аз хуруҷи неруҳои НАТО мусоҳибаи Аймал Файзӣ-охирин сухангӯйи Ҳомид Карзайро дар саҳифаи худ нашр намудааст. “...раванди сулҳи Афғонистон ва пойдории субот дар ин кишвар ба Покистону Амрико ва дигар қудратҳои ҷаҳонӣ бастагӣ дорад, агар онҳо бихоҳанд, дар кӯтоҳ муддат сулҳ барқарор мешавад, вале агар нахоҳанд, умедвор шудан ба барқарории сулҳ дар 1 ё 2 соли наздик мушкил аст”, гуфтааст охирин сухангӯйи Ҳомид Карзай (“Нигоҳ”, 2014. 29 декабр). Аз мусоҳибаи мазкур “Нигоҳ” ба таври хулоса навиштааст, ки ин гуфтаҳо ба он маънист, ки мо кишварҳои Осиёи Марказӣ бояд миёнбандро сахттар бандем, зеро ҳукумати нави Афғонистон аз террористон пуштибонӣ хоҳад кард.

Агарчӣ масъалаи хурӯҷи неруҳои НАТО аз Афғонистон яке аз масъалаҳои муҳимми глобалӣ дар таҳқиқи “Нигоҳ” маҳсуб ёбад, аммо мушоҳидаҳо нишон доданд, ки ин нашрия бевосита масъалаҳои дигари глобалӣ, аз ҷумла терроризм, ифротгароиро низ мадди назар гирифта, маводҳои зиёди таҳлилӣ омода намудааст. “Нигоҳ” навиштааст, ки гурӯҳҳои ифротӣ ягон кишвари мусулмоннишинро канор нагузошта, ҳатто қасд доранд Тоҷикистонро низ ба сифати ёрманди худ дар мубориза бар зидди Башор Асад, президенти Сурия истифода баранд. “Шояд кам касе ба ин эътибор дода бошад, ки шурӯъ аз оғози мухолифатҳои хунин дар Сурия аъзои Ҳизби таҳрир дар саросари олам, аз ҷумла, Тоҷикистон ба таблиғи зидди ҳукумати Башор Асад камар баста, шабу рӯз даст ба сиёҳ кардани он задаанд” [“Нигоҳ”, 2013.29 май].

Дар робита ба ин “Нигоҳ” низ чунин навиштааст, ки Ҳаракати исломии Ӯзбекистон ва “Ҷамоаи Ансоруллоҳ”-ро агар шуъбаҳои “Ал-Қоида” дар Осиёи Марказӣ унвон кунем, пас чаро хулоса накунем, ки онҳо дар оянда фаъоли инқилобҳо алайҳи режимҳои минтақа хоҳанд буд?

Дар мақолаи навбатии худ нашрияи “Нигоҳ” сабаби ҳама гуна дархӯриҳоро ба шабакаҳои иҷтимоӣ вобаста намуда, онро воситаи амалишавии ҳадафҳои гурӯҳҳои мухолиф номидааст. Аз ҷумла, вобаста ба вазъи номатлуби Туркия “Нигоҳ” дар такя ба назари коршиносон навиштааст, ки Макс Жюрен, таҳлилгари амрикоии масоили амниятӣ менависад, ки Эрдуғон ғарқаи ҳалли мушкилоти Сурия шуд ва ният дошт обро лой карда, моҳӣ медорад, вале бехабар монд, ки аз дӯстони худ аз пушт корд мехӯрад. “Даступохӯрдагии сарвазири Туркия қобили дарк аст, “дӯстон”-и дирӯзааш, ки имрӯз аз ӯ даъват мекунанд, ки аз истифодаи неру зидди тазоҳуркунандагон даст кашад ва аз ҷониби дигар аз тариқи шабакаҳои иҷтимоӣ мардумро ба майдонҳо мекашанд, талошҳои майдоннишинонро шабеҳи инқилобҳо ё худ хезишҳои мардумии ҷаҳони араб қаламдод мекунанд ва бо ин васила дар атрофаш домҳои фиребу дасиса мегузоранд”,-навиштааст “Нигоҳ”. Пас аз ин гуфтаҳо бармеяд, ки агар шабакаҳои иҷтимоиро дар замони ҳозира “силоҳ”-и ҳар гуна ҳаракатҳои мухолиф бар зидди дигар кишварҳо ном барем, хато намекунем.

Дар як дидораш аз пойгоҳи ҳарбии Кэмп-Пендлтон воқеъ дар штати Колифорния Барак Обама назари худро дар мавриди мубориза бо терроризм дар ҳузури бештар аз 3 ҳазор сарбоз ва афсари ҳарбӣ ин гуна иброз дошт: “Ба шарофати шумо роҳбарияти олии “Ал-Қоида” дар Афғонистон ва

Покистон дар садади торумор шудан қарор дорад. Ман аз ҷасорати дипломатҳо, хадамоти иктишофӣ ва ҳарбиёни мо, ки шабонарӯз кор карданд, то ин ки сафоратхонаҳо ва консулгариҳо ва шаҳрвандони мо дар хориҷ аз кишварро ҳимоя намуданд, ифтихор мекунам" ["Нигоҳ" , 2013. 14 август].

Аз навиштаи "Нигоҳ" бармеояд, ки Амрико бо қудрати ҳарбӣ ва амниятие, ки он дорад, тадриҷан хатари таҳдидҳои гурӯҳҳои террористие, чун "Ал-Қоида"-ро пушти сар мекунад. "Ал-Қоида" аз назари вазири хориҷии Амрико созмонест, ки акнун сояи он боқӣ мондааст, вале аз вуҷуди он дараке нест, навиштааст, "Нигоҳ" дар идомаи матн.

""Ал-Қоида" ва "Толибон" дар саҳнаи ҷиҳоди Миср"- номи як зерсарлавҳаи матлаби "Нигоҳ" аст, ки дар он гуфта мешавад, суқути ҳукумати ихвониҳо барои гурӯҳҳои дигаре, ки аз ислом ҳимоят мекунанд, хеле дардовар қабул шудааст. Зеро ҳатто ғарбе, ки демократия, озодии баёну андеша, интихоботи одилонаро тарғиб мекунад, дар мавриди Миср аз ҳарбиён пуштибонӣ намуд. Ин буд, ки ҳам "Ал-Қоида" ва ҳам "Толибон" сареҳан эълон карданд, ки билохира ба ҷиҳоди Миср хоҳанд пайваст. "Нигоҳ" аз ин мавзӯъ чунин натиҷагирӣ кардааст: "Толибон ҳукумати низомии ин кишварро ба қатли бегуноҳон муттаҳам намуд. "Ал-Қоида" бошад, расман ба тазоҳуроти Қоҳира пайваст ва ваъда ҳам дод, ки аз тариқбаи муборизаи худ бо ҳукуматҳои дастнишонда кор хоҳад гирифт ва "Бародарон"-ро хоҳад ба ин еваи муборизаи ошно кард" ["Нигоҳ", 2013. 21 август].

Ба навиштаи "Нигоҳ" зарфи ду ҳафтаи охир таҳаввулоти ҷиддие дар ҳалли бухронҳои минтақавии Ховари Миёна ба миён омад ва агар нек таҳлил шавад, метавон баръало пирӯзии дипломатияи Русияро мушоҳида кард. Ташаннуҷи авзоъ, ки баъди 20 августи соли 2013 дар бухрони Сурия ҳоким буд ва ин кишварро дар остонаи як ҷанг ва дахолату таҷовузи хориҷӣ қарор медод, тадриҷан ба оромиши нисбӣ бадал шуд. "Хашми Амрикову таҳдидҳои Обама фурӯ нишастанд ва олам як бори дигар шоҳид шуд, ки қудратҳо дар сурати озмудани неру метавонанд роҳи ҳаллеро пайдо кунанд, ки ҳадди ақал хунрезӣ ва хушунатро коҳиш диҳад. Талоши Маскав барои роҳ надодан ба дахолату интервенсияи хориҷӣ ба Сурия самара дод. Амрико роҳи дипломатии ҳалли бухронро пазируфт, вале ин роҳ аз ҷониби Маскав пешниҳод шуд" ["Нигоҳ", 2013. 2 октябр]. Бо овардани чунин корнамоиҳои Русия "Нигоҳ" собит сохтааст, ки иқдоми Русия як минтақаи муҳимми оламро аз хатари бесуботӣ наҷот дод. Ҳоло, ки ҷанг миёни гурӯҳҳо идома дорад, менависад "Нигоҳ", боз ҳам Маскав бар ин умед аст, ки бо коҳиш додани кумаки силоҳ ба мухолифони Асад, метавон ҷилави хунрезиҳои аз ин бештарро гирифт.

Масъалаи дигаре, ки имрӯз тамоми ҷаҳон, бахусус кишварҳои исломиро таҳдид ва нигарон кардааст, ин ифротгароӣ ва гароиши ҷавонон ба он мебошад. Нашрияи "Нигоҳ" маводҳои зиёди таҳлилиеро дар робита ба ин масъала нашр намуда, сабабҳо ва паёмадҳои онро ба кишварҳои Осиёи Миёна пайгирӣ намудааст. Аз ин рӯ, лозим донистем чанд маводи "Нигоҳ"-ро дар ин самт мавриди пажӯҳиш қарор диҳем. Дар як матлаби худ зери унвони "Хилофате бо сарнавишти номаълум" нашрияи "Нигоҳ" яке аз ҳадафҳои гурӯҳҳои ифротиро дар доғдор намудани дини мубини ислом ном бурда, нишон додааст, ки дар ин ҷода Ғарб ба муваффақият ҳам ноил шудааст.

"Нигоҳ" менависад, ки охири садаи гузашта давлати навпои муҷоҳидин дар Афғонистон тавассути исломгароёни номниҳоде бо исми Толибон заъиф ва аз садри Кобул берун ронда шуд. Толибон муддати каме бештар аз 5 сол ҳокимият карданд ва боз ҳамон ғарб бо сенарияи дигар онҳоро ҳам аз салтанат берун ронд. Вале муваффақ шуд чеҳраи Исломро мағшушу олуда бо хуну террор ба ҷаҳониён ба намоиш гузорад. "Чун Толибон бо ҳамон андешаи асримиёнагӣ тавре амал карданд, ки то дергоҳ ғубори он аз чеҳраи Ислом пок намешавад" ("Нигоҳ", 2014. 9 июл). Илова бар ин, "Нигоҳ" бар ин назар аст, ки Давлати исломии Ироқу Шом (ДИИШ) низ тибқи ҳамон сенария аст, вале ба гунаи даҳшатафкантар, акнун ду мазҳаби маъруф дар Ислом теғ ба рӯйи ҳам мекашанд. Хилофат давлати сунниҳост ва шиамазҳабонро лозим меояд баҳри қаламрав ва ояндаи будану мондани худ даст ба пайкор зананд.

ДИИШ чӣ гуна созмон ҳаст ва ҳадафи он аз чӣ иборат аст? Дар робита ба ин "Нигоҳ" мусоҳибаи Абдулборӣ Атавон, таҳлилгари машҳури масоили сиёсии кишварҳои арабӣ рӯйи нашр овардааст, ки фишурдаи онро барои мисол меорем: "Абдулборӣ Атавон, раиси рӯзномаи электронии "Раъюлявм"-и чопи Лондон ва яке аз "Ал-Қоида"-шиносони шинохтаи Ховари Миёна дар посух ба суоли "Оё аҳди "Ал-Қоида" ба охир расидааст ҷойи онро созмони "ДИИШ" гирифтааст ё хайр? мегӯяд: ДИИШ, вориси аслии Созмони "Ал-Қоида" аст, лекин дар шакли ибтидоии он не. ДИИШ тавонистааст, ҳамон стратегияеро амалӣ созад, ки "Ал-Қоида" онро дар замони раҳбарии Усома бин Лодан амалӣ мекард" ("Нигоҳ", 2014.3 сентябр). Ба андешаи Атавон, айни замон ин созмон ба куллӣ мустақил шуда, талош дорад, ҳамин чеҳраи пешрафтаи худро ба намоиш гузорад. Ин созмон аз чор се ҳиссаи Сурия ва аз чоряк ҳиссаи Ироқро зери тасарруфи худ даровардааст. Ин ҳама ба он оварда расонидааст, ки ДИИШ ба ягон ҳукумат итоат намекунад, навиштааст "Нигоҳ" дар идома.

Аммо пажӯҳиши маводҳои минбаъдаи "Нигоҳ" нишон дод, ки гарчанде ДИИШ созмони мустақил буда, ба ягон ҳукумат итоат намекунад, вале барои муқобилият нишон додан бар зидди он гурӯҳи нави террористие бо номи "Хуросон" таъсис дода шудааст, ки ба иттилои расонаҳои амрикоӣ он душмани рақами 1-и Иёлоти Муттаҳида маҳсуб мешавад. Дар ин бора аз ҷумла нашрияи "The New York Times" навиштааст, ки гурӯҳи "Хуросон" аз шохаҳои қавии "Ал-Қоида" буда, тавассути Муҳсин

ал Фазлӣ, ки шаҳрванди Қувайт аст, роҳбарӣ мешавад. Ба навиштаи “Нигоҳ” бисёре аз ниҳодҳо ва шахсиятҳои Русия дар ибрози назарҳои худ дар мавриди муборизаи Амрико алайҳи “Давлати исломӣ” ба ин нукта ишора доштанд, ки ин ҷунбиш ва ҷунбишҳое мисли он парвандаи сервисҳои махсуси Амрико ҳастанд, ки барои даст ёфтани ин кишвар ба ҳадафҳои стратегиаш дар нуқоти мухталифи ҷаҳон шакл дода мешаванд. “Ҳамин мавзӯъ дар “душмани рақами яки Амрико” эълон шудани гурӯҳи “Хуросон” низ сидқ пайдо мекунад” (“Нигоҳ”, 2014.1 октябр). Аммо чизи муҳимме, ки нашрияи “Нигоҳ” тавассути ин мақола ба он ишора кардааст, ин номгузории ин гурӯҳи террористӣ ба исми як музофоти форсизабонон аст.

Дар ҳоле ки, то ҳол ҳама гурӯҳҳое, ки Амрико онҳоро “гурӯҳҳои исломии ифротӣ” муаррифӣ мекард, менависад “Нигоҳ”- исмҳои арабӣ доштанд, ин бор гурӯҳе ба истилоҳ ташкил шудааст, ки номи форсӣ дорад. Хуросон, ки аз нигоҳи ҷуғрофиёӣ дар гузаштаи начандон дур минтақаи азиме аз Эрон то Осиёи Марказӣ ва Ҷанубиро дар бар мегирифт, имрӯз номи се вилоят дар Эрон аст. “Бо номгузори ин гурӯҳ чанд ҳадаф дар назар аст: ҳарчи бештар ҷазб кардани ҷавонони ин минтақа ба гурӯҳҳои бо ном исломии дар асл террористӣ, дар тарсу ваҳшати бештар нигоҳ доштани ҳокимони минтақа, фароҳам кардани замина барои дахолатҳои низомии Амрико дар минтақа, тақвият кардани ҳизбу ҳаракатҳои мухолиф дар ин кишварҳо...”. Аз ин гуфтаҳои “Нигоҳ” бармеояд, ки гурӯҳи террористии “Хуросон пойи низомиёни Амрикоро ба Осиёи Миёна низ хоҳад кашид.

Вале бо вуҷуди ин Амрико, аллакай, иқтидори ба пуррагӣ нест кардани ДИИШ-ро надорад. Зеро он шоҳиди пуркувват гаштани ин гуна неруҳо аз ҳисоби дигар кишварҳо гаштааст. “Нигоҳ” навиштааст, ки Амрико тӯли каме бештар аз як даҳсола ба сеюмин ҷанги густарда доман мезанад ва Барак Обама аз ҳоло мегӯяд, ки ҷанг бо ДИИШ кори як солу ду сол нест. Ва боз ин дар ҳолест, ки ДИИШ ва созмонҳои дигари шабеҳи он сохтаву бофтаи ҳамин кишваранд. “Созмонеро, ки замоне ба хотири барандозии як низоми худкома дар минтақа сармоягузорӣ карда буд, имрӯз домангири худи ӯ шуда ва шояд миллиардҳо доллари дигарро масраф мекунад, то ҳадди ақал хуруҷи шармандаворашро таъмин созад”,- навиштааст “Нигоҳ”. Ҳамин аст, ки Институти медиа-мониторинги Ховари Миёна тарҷумаи як пора аз муроҷиати мубаллиғи мисрӣ Салом Абу-ал-Футуҳро интишор дод. Вай дар суҳбати худ бо боварӣ изҳор дошт, ки Хилофати исломӣ ҳамаи кишварҳои Ғарбро ишғол мекунад. Нашрияи “Нигоҳ” баъзе иқтибосҳоро аз суханони ин мубаллиғи мисрӣ овардааст: “Миллати ислом боз хоҳад гашт. Сарфи назар аз буҳрони кунунӣ ва такаббураш Ғарб нобуд мешавад. Онҷуноне, ки Аллоҳ Импературиҳои Византия ва Форсро бо дастони мусулмонон нобуд сохта буд, ҳамон гуна Ғарбро бо дастони мусулмонон нобуд месозад. Ҳамаи кишварҳои Ғарб Исломро қабул хоҳанд кард” (“Нигоҳ”, 2015. 27 январ). Чуноне ки маълум гашт, агар аз як ҷониб Ғарб созмонҳои ифротгароро худ таъсис дода ва манфиатҳояшро амалӣ кардан мехоҳад, аз ҷониби дигар ин созмонҳо метавонанд билохира ба ин кишвар таъсир расонанд, ки матали “Теша ба решаи худ задан”-ро ба ёд меорад.

Дар ҳамин ҳол аз маводи навбатии “Нигоҳ” бармеояд, ки муроҷиати мубаллиғи мисрӣ Салом Абу-ал-Футуҳ, ки гӯё оқибат ҳамаи кишварҳои Ғарб исломро қабул мекунанд ба ҳақиқат наздик шуда истодааст. Аз ҷумла, “Нигоҳ” дар такя ба расонаҳои фаронсавӣ хабар додааст, ки ҳамлаҳои зиддиисломӣ ва тарғиботу таблиғоти исломситезонаи расонаҳои Ғарб дар Аврупо ва бахусус дар Фаронса пас аз ҳамлаҳои террористӣ ба идораи маҷаллаи танзии “Шарли Эбдо” натиҷаи баръакс додааст. “Масъулини масҷиди марказии Порис, пойтахти Фаронса ба хабарнигорон гуфтаанд, ки дар моҳи январи соли ҷорӣ 40 ҳолати мусалмон шудани фаронсавиҳоро ба қайд гирифтаанд, ҳол он ки дар январи соли 2014 ба 22 нафар Шаҳодатномаи пазириши Исломро додаанд” [“Нигоҳ”, 2015. 18 феврал].

Ҳамзамон дар “Нигоҳ” хабар дода мешавад, ки аз ҷониби гурӯҳе аз фаъолони исломгаро дар Фаронса Ҳизби демократии исломӣ ташкил шуд ва дар як муддати кӯтоҳ тавонист беш аз 800 узв ва 9 ҳазор ҷонибдор пайдо карда, дар интихоботи маҷлисҳои маҳаллӣ ширкат кунад.

“Нигоҳ” дар робита ба авҷгирии ДИИШ ба дигар кишварҳои абаркудте чун Чин навиштааст, ки ин кишвар тамоми имконоташро истифода мекунад, то қадами ДИИШ ба марзҳояш нарасад, Шинҷону Уйғурро ба ҳаракат надарорад ва аз ҳамон даҳлези Осиёи Марказӣ ба сӯйи Русия ҳаракат кунад. “Аммо чанд амали террористии як-ду соли ахир дар Шинҷону Уйғур нишон медиҳад, ки зуҳури ДИИШ дар дохили марзҳои Чин низ эҳтимолияти зиёд дорад” (“Нигоҳ”, 2015. 4 феврал).

Пас аз ин бармеояд, ки имрӯз хатари ДИИШ ё “Давлати исломӣ” на танҳо кишварҳои мусулмоннишинро таҳдид дорад, балки кишварҳои ғайримусалмонӣ ҳам яке аз ҳадафҳои он маҳсуб мешаванд. “Он чӣ имрӯз дар Ховари Миёна мегузарад, дуруст таърихи 1400 соли пешро ба хотир меорад. Агар таҳрикҳои 1400 сол пеш дар ҷазираи Араб имрӯз таърих бошанд, ҳоло намуна ва ё “миф”-е барои муддаиёни хилофати кунунӣ шудаанд”,-навиштааст “Нигоҳ” дар як матлаби худ таҳти унвони “Ҷанги Арабу Аҷам”. Ба навиштаи “Нигоҳ” агар он замон Хилофати Араб худ қудрат буд, ҳоло қудратҳои ҷаҳонӣ ин хилофатро мехоҳанд аз рӯё ё миф ба воқеият табдил диҳанд ва ё таҳти шиори он олами исломро ба ҳам дарандозанд. Ҷанги Арабу Аҷам 1400 сол пеш набарди ду қудрати ҷаҳонӣ буд, ин навбат қудратҳои дигар онҳоро меҷангонанд.

Аз таҳқиқи қисмати бештари матолиби “Нигоҳ” маълум мегардад, ки хатари созмонҳои террористӣ на танҳо кишварҳои Ғарбро таҳдид мекунад, балки эҳтимолияти сар задани онҳо ба сарзамини Осиёи Марказӣ низ вуҷуд дорад. СММ бо пахши як гузориш гуфтааст, ки тайи се моҳи

охир дар Афғонистон 655 афроди мулкӣ кушта ва 1155 тани дигар захм бардоштаанд. Ин ҳодисаҳо барои Тоҷикистон дар Осиёи Марказӣ чӣ паём доранд, таҳлилгари "Нигоҳ" чунин навиштааст: "Сар задани 28 сарбози ҳукуматӣ дар Бадахшон аз сӯйи ҷомасиёҳони ДИИШ ва як пулис дар Самангон аз сӯйи Ҳаракати исломии Ӯзбекистон нишон медиҳад, ки дар Афғонистон як ҷанги дигар оғоз шудааст ва ҳадафи он ҳамоно Осиёи Марказӣ аст"["Нигоҳ",2015.15 апрел]. Пас метавон хулоса бароварда, ки рӯзе фаро хоҳад расид, ки аз кишварҳои шимоли Афғонистон ҳаракатҳо ба ин сӯйи Ому шурӯъ шаванд.

Ҳамин тавр таҳқиқи нашрияи "Нигоҳ" нишон дод, ки он дар саҳифаҳои худ аз соли 2012 то 2014 бештар роҷеъ ба масъалаи Афғонистон, хусусан хурӯҷи неруҳои Амрико ва НАТО-ро мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода, дар ин маврид ақидаи коршиносон ва муҳаққиқонро хеле назаррас пайгирӣ кардааст. Аммо қисмати охири он, яъне солҳои 2014-2015, бештар ба масъалаҳои терроризму экстремизм, таҳдиду паёмадҳо ва роҳҳои пешгирии ин зуҳороти номатлуб аз ҷониби абарқудратҳо бахшида шудааст.

Таҳқиқи матолиби нашрияи «Нигоҳ», нишон дод, ки нашрия бештар матолиби худро дар самти шарҳи ҳодисаву рӯйдодҳои муҳимми на танҳо Тоҷикистон, балки берун аз он низ мавриди омӯзиш қарор додааст. Бештар матлабе, ки ба вазъи имрӯзаи кишварҳои абарқудрат, аз қабили ИМА, Эрон, Афғонистон, Сурия ва дигар кишварҳои ҷаҳон бахшида шудаанд, дар шакли мақола ба хонандагон пешниҳод гаштаанд. Аз нигоҳи жанрӣ масъалаҳои глобалӣ дар саҳифаҳои "Нигоҳ" бештар дар шакли мақолаҳо нашр гаштаанд. Мусоҳиба низ дар қисмати ками ин ҳафтанома дида мешавад, ки онро аз ВАО-и хориҷӣ бознашр кардааст. Кам андар ками масъалаҳои глобалӣ дар "Нигоҳ" дар жанри хабар навишта шудаанд. Усули дигаре, ки нашрияи "Нигоҳ" дар баррасии масъалаҳои муҳимми ҷомеа ва ҷаҳон аз он ба таври фаъол ва хеле ба истилоҳ "профессионалӣ" истифода бурдааст ин хулосаи матбуоти хориҷӣ оиди терроризму экстремизм мебошад, ки дар шакли иқтибос оварда шудааст. Чунин усул яке аз фарқиятҳо ва бартариятҳои ин ҳафтаномаро аз дигар нашрияҳои кишвар нишон медиҳад.

Бояд гуфт, ки ҳафтаномаи «Нигоҳ» дар муқоиса бо дигар нашрияҳо, аз ҷумла «Ҷумҳурият» дар саҳифаҳои худ ба масъалаҳои марбут ба захираҳои обӣ, наҷоти Баҳри Арал, қочоқи маводи мухаддир ва амсоли инҳо таваҷҷуҳи кам зоҳир намуда, бештар масъалаи таъмини сулҳу субот ва амният дар Афғонистон ва терроризму экстремизмро мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар бораи Афғонистон навиштани нашрияи «Нигоҳ» дар саҳифаҳои худ як навъ ҳамрайъӣ ва ҷонибдории нашрия ба мавқеи Президент атрофи ин кишвар низ мебошад. Нашрияи мазкур дар масъалаи сиёсати хориҷӣ ва ташаббусҳои Президент ягон зиддият нишон надода, балки он маводеро, ки нашрияҳои расмӣ ба таври ошкоро навишта наметавонистанд, ин нашрия рӯйи чоп овардааст.

ЛИТЕРАТУРА

1. Усмонов И. История таджикской журналистики / И. Усмонов, Д. Давронов. - Душанбе, 2008. - 280 с (на тадж. яз.).
2. Усмонов И. Журналистика. Т. 3. / И. Усмонов. – Душанбе, 2008. - 448 с (на тадж. яз.).

ИСТОЧНИКИ

3. Бозоров Н. Роль Сафарнаме (путевых заметок) в таджикской прессе / Н Бозоров // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2015. – № 4/1(159). - 312 с (на тадж. яз.).
4. Газета "Нигох" - 2012, 2013, 2014, 2015 г.

БАРРАСИИ ПРОБЛЕМАИ ТЕРРОРИЗМ ВА ЭКСТРЕМИЗМ ДАР НАШРИЯИ "НИГОҲ"

Дар ин мақола тарзу василаи инъикоси проблемаи терроризм ва экстремизм, ба хусус вазъи Афғонистон дар давоми солҳои 2012 – 2015 дар нашрияи "Нигоҳ" мавриди таҳлилу тадқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф дар заминаи омӯзиш ва таҳлили маводи марбут ба тероризм, нақши нашрияи "Нигоҳ"- ро дар инъикос ва баррасии проблемаҳои глобалии замони муосир муайян намуда, мавқеъгирии коршиносони алоҳидаро доир ба ин масъала нишон медиҳад. Ба хусус ба масъалаи Афғонистон ва фаъолияти гурӯҳҳои террористие чун "Толибон", "Ал-Қоида" ва ДИИШ бештар таваҷҷуҳ шуда, ҳадафҳои ин созмонҳо ошкор гардидааст.

Калидвожаҳо: ВАО, «Нигоҳ», терроризм, экстремизм, НАТО, ДИИШ, Ал – Қоида, Осиёи Марказӣ, Тоҷикистон, Афғонистон , коршинос, мушкилот.

АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ ТЕРРОРИЗМА И ЭКСТРЕМИЗМА В ГАЗЕТЕ "НИГОХ"

В данной статье анализируется освещение проблем терроризма и экстремизма в газете "Нигох", как одной из глобальных проблем. В статье особое внимание уделяется ситуации Афганистана в период 2012-2015 годов, с выходом вооружённых сил НАТО с этой страны. Также определяется позиция соседних стран Афганистана, в частности Таджикистана в обеспечение мира и согласия в этой стране. Особое внимание уделяется материалам, посвящённым террористической организации "Исламское государство Ирака и Леванта" (ИГИЛ) и его влияние на спокойствие стран мира. Также в статье анализируются политические взгляды экспертов о проблемах террорризма и экстремизма.

Ключевые слова: СМИ, «Нигох», Средная Азия, Таджикистан, терроризм, экстремизм, Афганистан, НАТО, ИГИЛ, Аль-Каида, эксперт, проблема.

ANALYSIS OF THE PROBLEMS OF TERRORISM AND EXTREMISM IN THE NEWSPAPER "NIGOH"

This article analyzes the coverage of terrorism and extremism in the newspaper "Nigoh" as one of the global problems. In the article special attention is paid to the situation of Afghanistan for the period of 2012-2015 years, with the withdrawal of NATO armed forces from this country. Also is

determined the position of surrounding countries to Afghanistan, in particular Tajikistan in ensuring peace and accord in this country. Special attention is paid to the materials dedicated to the terrorist organization "Islamic state of Iraq and the Levant" (ISIL) and its impact on the tranquility of the world. The article also analyzes the political views of experts on the problems of terrorism and extremism.

Key words: Media, "Nigoh", Central Asia, Tajikistan, terrorism, extremism, Afghanistan, NATO, ISIL, al-Qaeda, expert, problem.

Сведения об авторе: ***М. Бахромзода*** - докторант философии (Ph.D), факультета журналистики Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 934-65-06-04**

ДОИР БА ЯК РӮЗНОМАИ МУЗОФОТӢ

С. Ғоибов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муҳаққиқ М. Муродов дар бораи проблемаҳои таҳқиқ дар илми журналистикаи тоҷик андешаронӣ намуда, барҳақ қайд мекунад, ки: "Матбуоти музофотии Тоҷикистон дар умри наздик ба садсолаи худ ҳамчун сарчашмаҳои кашфношуда паҳлуҳои зиёди мавриди таҳқиқро ба вуҷуд овардааст, ки нигарони пажӯҳишанд. Хуб аст, ки дар замони Истиқлол ба пажӯҳиши матбуоти маҳаллӣ таваҷҷуҳи илмӣ ба вуҷуд омадааст [7, 109-114].

Воқеан, дар шароити муосир дар контексти илмии журналистикаи тоҷик матбуоти маҳаллӣ ҷойгоҳи хоссаро касб намудааст. Пажӯҳиши он на танҳо илми таърихи матбуоти ватаниро ғанӣ мегардонад, балки сабақҳои таърихӣ ва касбиро ошкор месозад.

Дар солҳои сиюми асри гузашта Кумитаи марказии Ҳизби коммунист (болшевикӣ)-и Тоҷикистон бо мақсади рушди матбуоти даврӣ ва беҳтару хубтар ба роҳ мондани кори матбуот ва ҳаракати мухбирони коргару деҳқон як қатор қарорҳоро қабул кардааст, ки қарор «Дар бораи аз нав ташкил кардани шабакаи газетаҳо бинобар барҳам дода шудани округҳо» (аз 11 августи соли 1930), «Дар бораи кори партиявӣ-оммавӣ дар ҳудуди фаъолияти МТС-ҳо» (аз 16 октябри соли 1930), «Дар бораи кадрҳои коркунони газета» (аз 11 ноябри соли 1930) аз ҷумлаи онҳост.

Дар заминаи ин қарорҳо дар ин даҳсола дар минтақаву навоҳии кишварҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, аз он ҷумла Тоҷикистон, таъсиси рӯзномаҳои маҳаллӣ ба роҳ монда шуд. Ҳукумати вақт ба ҳамин восита мехост, ки ҳарчи бештар миёни омма, ғоя ва андешаҳои ҳизбиро пурзӯр гардонад. Баъзе муҳаққиқон дар хусуси пайдоиши нашрияҳои ҷамоҳири шӯравӣ, минҷумла, рӯзномаҳои маҳаллӣ сухан ронд, омили зуҳури онҳоро ба талаботи сиёсати давр ва ҳадафи баланд бардоштани саводнокии мардум нисбат медиҳанд. Аз ҷумла, муҳаққиқ А. Азимов менависад: «Давлат ва Ҳукумати Шӯравӣ бо таъсири ҷумҳуриҳои миллӣ ва инкишофи сохтор ва иқтисоди онҳо барои амали гардонидани ниятҳои худ аз қувваи матбуот хуб истифода бурд. Охири солҳои бистум ҷумҳурии мустақили Тоҷикистон низ таъсис шуда, матбуот ва дар ин замина журналистикаи он ташаккул ёфт» [2, 5]. Муҳаққиқ Носирҷон Маъмурзода дар китоби худ, навиштааст, ки «Ҳадафи аслии КМ ҲК Тоҷикистон аз таҳия ва тасвиби ин қарорҳо таъсис додан, қавӣ кардан ва васеъ намудани шабакаи рӯзномаҳои ноҳиявӣ дар ҷумҳурӣ арзёбӣ мешуд» [6, 33].

Дар солҳои 1930 - 1940 дар ҳудуди Тоҷикистон нашрияҳои зиёде рӯйи чоп омада теъдодашон хеле афзуд. Ин ҳолат имкон ба вуҷуд овард, ки доманаи иттиколи масъалаву мавзӯъҳо зиёд ва сатҳи фарогириашон гуногун гардад. Аммо дар ин даҳсола масъалаҳое амсоли партофтани фаранҷӣ, ҳуруфи забони форсӣ, уруфу одатҳои халқӣ, бавежа тоҷикон дар сархати нашрияҳо қарор доштанд ва интиқодона баррасӣ мегардиданд. Барои дар доманаи васеъ фаро гирифтани паҳлуҳои ин масоил ва тарғибу ташвиқи зарарнокии онҳо дар байни мардум, аз мухбирони коргару деҳқон истифода мешуд. Ин усул ба тадричан зиёд гардидани хонандагон замина мегузошт. Дар ин хусус Ҷӯра Усмонов навиштааст: «Баробари тараққиёти матбуоти маҳаллӣ сафи хонандагони газетаҳо ва мухбирони коргару деҳқон низ торафт меафзуд. Масалан, агар дар соли 1925 мухбирони коргару деҳқон ҳамагӣ даҳҳо бошанд, пас дар соли 1935 шумораи онҳо ба 6852 нафар расид» [9, 11-12]. Дар зиёд гардидани теъдод ва доираи хонандагон, аз як тараф, мундариҷаи нашрияҳо мусоидат мекард, аз сӯйи дигар, эътибори ҳизбу ҳукумати вақт нақши муҳимтар мебозид. Чунончи М. Ҷураев менависад, ҳизби айём ба тараққии матбуот аҳамаияти бештар медод ва зиёд кардани теъдоди муштариён, хабарнигоронро яке аз омилҳои асосии ривоҷи матбуот дар байни омма медонист [12, 120].

Ба навиштаи муҳаққиқони таърихи матбуоти тоҷик Иброҳим Усмонов ва Давлат Давронов, ҳукумат ба матбуоти тавлидшудаистодаи аҳолии маҳаллӣ аҳамияти аввалиндараҷа медод, зеро ҳадафаш ин буд, ки тавассути корҳои таблиғотӣ он бояд ба дили оммаи меҳнаткашон роҳ ёфта, обрӯ, таъсири ҳизб ва Ҳукумати Шӯроиро дар байни коргарон ва деҳқонон таъмин мекард [10, 44].

Ин ва дигар маълумотҳо ба мо имкон медиҳад, ки доир ба вуҷуд омадани матбуоти маҳаллӣ дар Тоҷикистон ду омилро асосӣ ҳисобем:

1) Ҳукумати Шӯравӣ мехост ба воситаи матбуот мардумро босавод кунад;
2) ба воситаи рӯзномаҳо сиёсати худро амалӣ созад.

Нақши матбуот дар ҳама давру замон муҳим буд ва боқӣ мемонад. Ба воситаи матбуот метавон ҳар кори бузургеро анҷом дод, ки он корҳоро ба воситаи яроқу аслиҳа анҷом додан ғайри имкон аст. Дар солҳои 30-юм ҳокимони давр инро хеле бо хубӣ дарк карданд. «Матбуоти даврагӣ аз аввалин рӯзҳои мавҷудияти худ дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва мадании республика мавқеи бузургро ишғол намуда, диққати асосиро ба кори ташкил ва мустаҳкам намудани ташкилотҳои партиявӣ (ячейкаҳо)-и советҳои қишлоқ медод» [11, 234]. Албатта, барои рушди матбуот низ мушкилот вуҷуд дошт. Дар солҳои аввали таъсисёбии матбуоти даврӣ дар Тоҷикистон низ мушкилот вуҷуд дошт. Натанҳо кори рӯзноманигорӣ мушкилот дошт, балки ба ҷони рӯзноманигорон баъзан таҳдидҳо мешуд. «Мувофиқи маълумотҳои прокуратураи республика дар соли 1929 фақат аз рӯйи хабарҳои мухбирони коргару деҳқон органҳои РСС Тоҷикистон 131 нафар шахсонро ба ҷавобгарӣ кашида буданд, аз ин ҷумла, 2 кас барои поймол намудани ҳуқуқи мухбирони коргару деҳқон ба ҷиноят кашида шуда буд» (Советский Таджикистна, 1930, 5-уми май). Дар ҳамин хусус М. Р Шукуров менигорад, ки дар солҳои сиюм мухбири қишлоқии райони Исфара Исмоилзодаро захр доданд, мухбири фаъоли Ленинобод Пӯлодҷон Бобоев ваҳшиёна кушта шуда буд. Бо вуҷуди ин ҳама мушкилот дар Тоҷикистон рӯз аз рӯз шумора ва теъдоди рӯзномаҳо хеле зиёд мегардид.

Дар партави ҳамин қарорҳо ва тасмимгириҳои ҳукумати маҳаллӣ дар ноҳияи Айнӣ (Заҳматобод) дар нимаи аввали солҳои 30-юм рӯзномае бо номи «Чорводор» таъсис дода шуд. Аммо дар хусуси соли нашри ин рӯзномаи маълумотҳо гуногунанд. Мувофиқи нигоштаи муҳаққиқ Давлат Давронов «Соли 1930 дар ноҳия (Айнӣ - С.Ғ.) аввалин рӯзнома таҳти унвони «Чорводор» нашр карда мешавад. Аз соли 1932 ин рӯзнома бо номи «Зарбдор» баъдтар таҳти унвони «Барои чорводори сотсиалистӣ» нашр шудааст [5, 12]. Муаррих Қаҳори Расулиён маълумоти дигареро пешниҳод мекунад. Бино ба навиштаи ӯ «Рӯзномаи «Барои чорводори сотсиалистӣ» нашрияи Кумитаи иҷроияи Шӯрои намояндагони халқи ноҳияи Заҳматобод (Айнӣ), аз соли 1935 ҳафтае се маротиба бо забони тоҷикӣ нашр мешуд» [7, 76]. Дар «Энсиклопедияи советии тоҷик» низ ба ҳамин маълумот дучор мешавем, «Барои чорводори сотсиалистӣ» аз соли 1935 бо забони тоҷикӣ нашр мегардад».

Дар моҳи августи соли 1984 рӯзномаи «Меҳнат» ба ифтихори 50 солагияш нашри махсусро барои хонандагонаш пешниҳод кардааст. Муҳаррири рӯзнома Субҳон Тӯйғун дар бораи таърихи пайдоиши нашрия сухан ронда, аз ҷумла навиштааст: «…. 50 сол пеш бошад, вақте ки моҳи августи соли 1934 дар район (Айнӣ) шумораи аввалини газетаи «Барои чорводори сотсиалистӣ» аз чоп баромад, дар назди он вазифаҳои нисбат ба ҳамон давра басо азиму масъулиятнок меистод» (Меҳнат, 1984.-9-20). Аз ин нигоштаҳо бармеояд, ки рӯзнома дар соли 1934 рӯйи чоп омадааст. Дар шиносномаи рӯзнома низ соли аввалин бароиши он 1934 нишон дода шудааст. Гумони ғолиб он аст, ки рӯзнома дар соли 1930 ба вуҷуд наомадааст. Аз тарафи дигар, таърихи таъсиси рӯзномаи «Коммунисти Панҷакент», ки ба соли 1931 рост меояд, андешаи дар соли 1930 ба табъ расидани «Чорводор»-ро зери суол меорад. Табиист, ки шаҳри Панҷакент нисбат ба ноҳияи Айнӣ ба марказҳои фарҳангӣ наздиктар ва имконияти бештари таъсиси рӯзномаро дошт. Эҳтимол меравад, ки таъсиси рӯзнома аввал дар шаҳри Панҷакент ва баъд дар ноҳияи Айнӣ рух дода бошад.

Омӯзиш нишон дод, ки рӯзномаи «Меҳнат» чанд даврараро паси сар кардааст. Агар даврараҳои ташаккули рӯзномаро мушаххасан муайян карданӣ шавем, онҳоро ба чор давра ҷудо кардан мумкин аст:

1) аз замони таъсис то соли 1941;
2) баъди ҶБВ то соли 1965;
3) аз соли 1966 то 1990;

4) аз соли 1991 то имрӯз.

Ин давраҳоро ба тарзи мушаххас шарҳ медиҳем.

1. Дар марҳилаи аввал рӯзнома унвони «Чорводор»-ро дошт ва асосан ба соҳаи чорводорӣ ва дигар соҳаҳои хоҷагии халқ эътибор медод. Дар солҳои аввалини таъсисёбӣ рӯзнома дар ҷамоатҳо низ мухбирони худро дошт, ки дар бораи вазъи колхозу совхозҳо ва дигар соҳаҳо хабарҳо навишта ба идораи нашрия равон мекарданд. Бо сар шудани ҷанг фаъолияти рӯзноманигорон ва мухбирони коргару деҳқон дар ин рӯзнома кам шуд. Дар солҳои ҶБВ интишори он камтар шуд.

2. Дар оғози марҳилаи дуюм рӯзнома бо номи «Барои чорводори сотсиалистӣ» чоп мешуд. Аз соли 1950 рӯзнома «Роҳи коммунизм» ном гирифт. Муҳаққиқ Давлат Давронов соли таҳйири номи рӯзномаро соли 1963 медонад. Дар «Энсиклопедияи советии тоҷик» низ дарҷ гардидааст, ки рӯзномаи мазкур аз соли 1950 бо номи «Роҳи коммунизм» чоп мегардад. Бо шиносоӣ бо бастаҳои рӯзнома мо мутмаин шудем, ки воқеан рӯзнома соли 1950 номи «Роҳи коммунизм»-ро гирифта, бо ҳамин ном то соли 1960 дарҷ гардидааст. Баъдан рӯзнома бо сабабҳои номаълум тӯли 5 сол - аз соли 1960 то 16-уми апрели соли соли 1965 фаъолияташ қатъ гардидааст. Аз 16-уми апрел то декабри соли 1965 ин рӯзнома дар якҷоягӣ бо рӯзномаи «Зарафшон» чоп мешуд. Яъне, нашрияи Кумитаи ҳизбӣ ва Кумитаи Шӯрои намояндагони халқи ноҳияҳои Панҷакент ва Айнӣ якто шудааст. Албатта, рӯзнома дар ин давра ҳам аз лиҳози банду баст ва ҳам аз лиҳози мазмуну мундариҷа хеле пеш рафт. Дар рӯзнома дар паҳлуи мавод гоҳо аксҳо низ инъикос мегардид. Ҳамчунин дар муқоиса ба давраи аввал, ки бештар хабару мақола ба назар мерасад, ин ҷо жанрҳои лавҳаву очерк пайдо шудааст.

3. Аз моҳи январи соли 1966 рӯзнома дар алоҳидагӣ бо номи «Меҳнат» чоп мешавад. Ин марҳилаи инкишофи нашрияро метавон «замони тиллоӣ» номид. Рӯзнома тамоми масъалаҳои мубрами рӯз аз қабили хоҷагии қишлоқ, санъату фарҳанг, сиёсат ва ҳатто варзишро пайгирӣ кардааст. Ҳамчунин дар охирҳои солҳои 1980 доираи мавзӯоти нашрия васеъ гардида, ба масъалаҳои аҳамияти ҷумҳуриявӣ дошта дахолат намудааст. Адади нашри рӯзнома низ сол аз сол зиёд мегардид. Ин аз он далолат мекард, ки рӯзнома байни хонадагон маҳбубият пайдо намудааст. Дар ин давра дар нашрия аксари жанрҳои публитсистӣ дида мешавад. Аз ҷумла, жанрҳои хабар, репортаж, мақола, лавҳаву очерк, фелетону памфлет мавқеи бештар доранд.

4. Дар солҳои аввали замони соҳибистиқлолии кишвар рӯзномаи «Меҳнат» то андозае фаъолияташ маҳдуд гардид. Агар ин марҳилаи нашрияро ба давраи сеюм муқоиса кунем, фарқияти зиёдеро ошкор мекунем. Аввалан, дар давраи сеюм рӯзнома дар як ҳафта ду маротиба нашр мешуд. Дар ин давра бошад дар як моҳ як ё ду бор нашр шудааасту халос. Сабаб ноороминҳои кишвар ва буҳрони молӣ. Дар солҳои 1998-2003 рӯзнома каме фаъол гардид. Баъдан бо иллати камтар эътибор додани муассисаш (Ҳокимияти иҷроияи маҳаллии ноҳияи Айнӣ) рӯзнома боз ба гоҳнома табдил ёфт. Баъд аз соли 2014 рӯзнома боз каме фаъол шуд. Айни замон рӯзнома дар як моҳ ду маротиба дар ҳаҷми 8 саҳифа ва бо теъдоди 1600 нусха интишор мегардад.

Яке аз аввалин муҳаррирони рӯзномаи мавриди назар Неъматулоев мебошад. Одилов, Ниёзбадалов, Мирзоев, Авезов аз аввалин нафароне буданд, ки дар ин рӯзнома кор кардаанд ва минбаъд дар солҳои гуногун муҳарририи ин рӯзномаро ба уҳда доштаанд. То соли 1941, яъне то оғози ҶБВ, муҳарририи рӯзномаи «Барои чорводори сотсиалистӣ» -ро Нодиров, Неъматуллоев, Юсупов, Мирзоев ва Авезов ба дӯш гирифтанд. Дар солҳои ҶБВ Назрулло Авезов муҳаррири ин рӯзнома буд. Номбурда дар хотираҳояш менависад, ки «Ана дар он рӯзҳои душвор муҳаррири рӯзномаи «Барои чорводори сотсиалистӣ» Наим Хоҷаев аз деҳаи Сангистон ба фронт рафт. Ҳамин тавр, ҷойи ӯ холӣ монд. Бо супориши Комитети марказии партия маро ба ҳамин газета муҳаррир таъйин намуданд» (Меҳнат.1984.-9-20). Баъди Назрулло Авезов муҳарририи рӯномаро то соли 1966 Наимов, Ҷумаев, Ғиёсов, Турсунов ба дӯш доштаанд.

Баъди иваз шудани номи рӯзнома ба «Меҳнат» (1966) муҳаррири он Субҳон Туғӯн гардид. Субҳон Туйғӯн қариб ним аср муҳарририи ин рӯзномаро ба уҳда дошт. Воқеан, замони гул-гулшукуфии рӯзномаи «Меҳнат» ба замони муҳарририи Субҳон Туйғӯн рост меояд. Адади нашри рӯзнома дар солҳои 80-ум ва 90-уми асри гузашта ба 10 ҳазор мерасад. Худи муҳаррири рӯзнома дар хотираҳояш менависад, ки «Агар дар аввали ташкилёбӣ тиражи газета («Меҳнат») 400-500 нусхаро ташкил дода бошад, ҳоло 7 ҳазору 100 нусха расидааст». Дар замони муҳарририи Субҳон Туйғӯн

обрӯи рӯзномаи «Меҳнат» на танҳо дар вилоят, ҳатто дар ҷумҳурӣ хеле боло рафт. Ин рӯзнома дар солҳои 80-уму 90-ум на танҳо масъалаҳои музофотӣ, балки мавзӯъҳои ҷумҳуриявиро пайгирӣ ва масъалагузорӣ мекард. Аз солҳои 60-ум то солҳои 90-ум дар рӯзномаи «Меҳнат» журналистон ва шоирону адибони маъруф, аз қабили Мерган Султонов, Мирзоодил Наимов, Давлат Давронов, Амонқул Одилов, Мансур Султонов, шоирон Қутбӣ Киром ва Доро Наҷот кору фаъолият кардаанд.

Воқеан, дар солҳои охири Ҳукумати Шӯравӣ фаъолияти рӯзномаи «Меҳнат» хубтару беҳтар гардид. Як муддат ин рӯзнома мактаби бузурге ҳам шуд. Шахсоне, ки дар боло ёдовари кардем, асосан мактаби рӯзноманигории «Меҳнат»-ро гузаштаанд. Баъди даргузашти Субҳон Туйғун якчанд сол ин рӯзнома гӯё фаъолият намекард. Баъдан рӯзнома ба моҳнома табдил ёфт, ки гоҳ нашр мешуд ва гоҳ не. Теъдоди нашр низ хеле кам шуд, аз ҳазор нусха зиёд намешуд.

Аз соли 2014 муҳарририи ин рӯзномаро Муҳаммадносири Насрулло ба уҳда гирифт. Ин шахс то андозае қомати рӯзномаро «рост» кард. Тиражи онро аз ҳазор ба 1500 нусха расонд. Ҳамчунин, дар ин давра рӯзнома аз 4 ба 8 саҳифа расонида шуд, ки дар як моҳ ду маротиба нашр мешавад. Рӯзноманигорони «Меҳнат» кӯшиш доранд, ки мавзӯъҳои муҳимро пайгирӣ кунанд, аммо маводи расмии он бештар аст. Нашрия аз имконоти жанрҳои хабар, ҳисобот, мухбирнома ва мақола зиёдтар истифода мекунад.

АДАБИЁТ

1. Азимов А. Матбуот ва маҳви бесаводӣ (1928-1940) / А. Азимов. - Душанбе: Ирфон, 2013.
2. Азимов А. Марзи сухан / А. Азимов. - Душанбе: Дониш, 2008.
3. Айнӣ С. Куллиёт / С. Айнӣ, ҷ.6. – Душанбе,1962.
4. Алиев Р. Ҷашни пуршарафи «Зарафшон» / Р. Алиев // Ҳақиқати Ленинобод, 1982.- 2 май.
5. Давронов Д. Зарафшон то навоҳо дорад / Д. Давронов. - Душанбе, 2003.
6. Маъмурзода Н. Журналистикаи Хатлон: Вазъият, тамоюлҳо ва дурнамои рушд / Н. Маъмурзода. - Душанбе: Ирфон, 2015.
7. Муродов М. Иқдоми нек / М. Муродов // Паёмномаи фарҳанг. – Душанбе, 2015. - №4. - С. 109-114.
8. Расулиён Қ. Таърихи матбуоти форсӣ-тоҷикӣ / Қ. Расулиён. - Душанбе: Ирфон, 2008.
9. Усмонов Ҷ. Матбуот ва мухбирони коргару деҳқон / Ҷ. Усмонов. - Сталинобод, 1957.
10. Усмонов Ҷ. Матбуоти Тоҷикистони советӣ / Ҷ. Усмонов. - Душанбе, 1974.
11. Усмонов И. Таърихи матбуоти тоҷик / И Усмонов, Д. Давронов. - Душанбе: Ирфон, 1997.
12. М. Револютсияи маданӣ дар Тоҷикистон / М. Шукуров. – Сталинобод, 1957.
13. Ҷӯраев М. «Овози тоҷик» ва худогоҳии миллӣ / М. Ҷӯраев. - Душанбе: Кайҳон, 2008.
14. Энсклопедияи советии тоҷик. Ҷ.2. - Душанбе, 1988.

ДОИР БА ЯК РӮЗНОМАИ МУЗОФОТӢ

Муаллифи мақола дар бораи таъсис ва ташаккули рӯзномаи маҳаллии «Меҳнат» таҳқиқот бурдааст. Муҳаққиқ ҳамчунин сабаб ва омилҳои пайдоиши рӯзномаҳои маҳаллӣ дар Тоҷикистонро шарҳ додааст. Аз таҳлилҳои муалифи мақола бар меояд, ки рӯзномаи «Меҳнат» чанд даврароз паси сар кардааст. Инчунин, давраҳои ташаккули рӯзномаро мушахасан муайян карда, онҳоро ба чор давра ҷудо кардааст.

Калидвожаҳо: матбуот, сармуҳаррир, шумора, нашр, музофотӣ, журналистика, муҳаққиқ, таъсис.

ОБ ОДНОЙ РЕГИОНАЛЬНОЙ ГАЗЕТЕ

В настоящей статье речь идет о предпосылках возникновения региональной печати на территории Республики Таджикистан. В данной статье автор анализирует одну из региональных печатных изданий под названием «Мехнат» («Труд»). Рассматриваются исторические этапы, становление и развитие печатного издания. Особое место в статье уделено тем, кто был первым и последующими редакторами газеты. Стоит отметить, что в статье также отражено сегодняшнее состояние газеты «Мехнат».

Ключевые слова: редактор; газета; тираж; исследователи; годы; региональная печать.

ABOUT ONE REGIONAL NEWSPAPER

The present article is devoted to contexts of the rise a regional printing in the territory of Tajikistan. In this article the author analyzes one of the regional print media under the name "Mehnat" ("Work"). Looks at the historical stages, the establishment and the printed edition development. A special place in the the article is given to those who were first and subsequent by editors of the newspaper. It is worth noting that the article also is reflected the current state of the newspaper "Mehnat".

Key words: editor; newspaper; circulation; researchers; years; Regional print.

Сведения об авторе: ***Саъди Гоибов*** - аспирант кафедры печатных СМИ Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 938-00-08-30.** E-mail: **Jahon.888@inbox.ru**

НАҚШИ НАҚШАИ СЕНАРӢ ВА СЕНАРИЯ ДАР ТАҲИЯИ БАРНОМАИ ТЕЛЕВИЗИОНӢ

З. Муъминҷонов
Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода

Дар телевизион тарзи пешниҳоди мавод аз муҳимтарин ҷузъиёти корӣ ба ҳисоб рафта, дар ҷалби бинанда ва ба ҳадаф расидани мақсади офарандагони барномаи телевизионӣ нақши муҳимро мебозад. Дар ин ҷо ба маврид аст, таъкид бояд кард, ки телевизион аз рӯйи табиати хеш бештар аз матн дида ба навор ниёзмандтар аст. Агар дар матбуот асос матн ва сурат пуркунандаи он бошад, дар радио асос садое, ки аз рӯйи матн омода мешаваду мусиқӣ ва интершум пуркунандаи он мегардад. Дар телевизион бошад, садо ба ҷойи дуюм фаромада, навор (кадр) ба ҷойи аввал мебарояд. Матн ҳамчун пуркунандаи навор ба кор меравад. Аз ин рӯ, ҳангоми эҷоди барнома ин хусусиятҳои хосси телевизионро ба ҳисоб гирифта, вобаста ба он эҷод бояд кард.

"Дар эҷоди маводи матбуотӣ вобаста ба талаботи жанрӣ матн навишта мешавад. Дар маводи телевизионӣ бошад, бар иловаи матн, сурат, нақша, навор ва интершуму мусиқӣ дар шакли нақшаи сенарӣ ва ё сенария навишта мегардад. Лаҳзаҳои наворӣ, расму нақшаҳо ва интершуму мусиқии истифодашаванда дар тарафи чапи саҳифа то ними он ва дар нимаи тарафи рости боқимондаи саҳифа матн навишта мешавад" [4, 98].

Калимаи «сценарий» аз мафҳуми театрии «сценариус» шахсе, ки аз оқиби саҳна тартиби ба саҳна баромадани актёрҳо ва ивазшавии саҳнаҳоро аз рӯйи тартиби муайяншуда мегӯяд, ба вуҷуд омадааст. Минбаъд ин мафҳуми театрӣ ба кино ва аз кино ба телевизион гузаштааст. Муаллифи луғати истилоҳотии телевизион сенарияро чунин маънидод намудааст: «Сенария тасвири воқеа, ҷой ва вақти ба вуқуъ пайвастани он, самти инкишофи сужет, тафсили хислати иштирокдорони воқеа мебошад» [2, 66]. Дар луғати тафсирӣ бошад, сенария чунин маънидод гардидааст: «Сценария – асари адабиёт бо навиштани амали пурраи персонажҳо, ки дар асоси он кинофилм офарида мешавад. Нақша, тартиби гузаронидани ягон чорабинӣ» [7, 651].

Муаллифи дастури таълимии «Жанрҳои журналистикаи телевизион» нақшаи сенарияро чунин маънидод намудааст: «Нақшаи сенария – мақсаду орзу, тасаввуроти пешакии муаллифон дар хусуси намоиши ояндаи иди оммавист ва шакли ҷойгиршавии майдонҳои сабт ва табиати номераҳои интихобшаванда ва гурӯҳҳои ҳунариро дар бар мегирад» [3, 38]. Муаллифони дигари соҳаи телевизион низ андешаҳои хешро бобати сенария баён намудаанд: «Шакли пурраи барномаи телевизионӣ дар рӯйи қоғаз, тасаввури муаллиф ва коргардонро дар ҳамбастагӣ сенарияи телевизионӣ меноманд. Вай аз матни гӯянда, муҳтавои умумии аёнӣ, баромадҳо, ҳуҷҷатҳо, далелу рақамҳо иборат буда, асосан аз рӯйи услуб ва нигоҳи муаллиф тарҳрезӣ мегардад»[1, 63]. «Сценарий – сенария – матни асари саҳнавӣ (театр ва кино); матни дастхати барномаҳои телевизионӣ ва радио, ки дар тарафи чап ҷузъиёти ороишӣ низ нишон дода шудааст»[5, 119].

Тарзи навишти сенария чунин аст. Дар тарафи чапи саҳифа то ними он лаҳзаҳои наворӣ, сурат, нақша ва мусиқиву интершумҳои истифодашаванда навишта шуда, таъкид мегардад, ки баранда ва ё гӯяндаи барнома дар кадр ва ё аз паси кард матне, ки дар нимаи рости саҳифа навишта мешавад, мехонад.

"Гирдоварии мухтасари мақсади муаллифи асари телевизиониро нақшаи сенарӣ гуфтан мумкин аст. Одатан нақшаи сенарӣ пеш аз навиштани сенарияи пурра навишта мешавад. Нақшаи сенариро бе навиштани сенария дар барномаҳои мустақими телевизионӣ истифода бурда мешавад" [4, 99-100] Барандаи барномаи мустақими телевизионӣ аз рӯйи нақшаи сенарӣ барномаи мустақимро мебарад. Барои фаҳмо гардидан, намунаи нақшаи сенарии барномаи мустақими телевизиониро, ки аз рӯйи лоиҳаи муаллифи ин сатрҳо навишта шудааст, дида мебароем.

«Нақшаи сенарии барномаи мустақими ҳуқуқии «Инсон ва қонун»

1. Кулоҳи барнома: «Инсон ва қонун» барномаи мустақими ҳуқуқӣ.

2. Студия. Журналист (баранда) иштирокчиёни барномаро шинос мекунад:

Нуриддин Зайниддинов муовини прокурори шаҳри Душанбе;

Машкура Содирова судяи Суди шаҳри Душанбе;

Фархунда Самадова адвокати Маслиҳатхонаи ҳуқуқии шаҳри Душанбе; Нуриддин Қаршибоев раиси Ассосиатсияи воситаҳои ахбори оммаи мустақили Тоҷикистон.

Мавзӯи барнома: Ҳуқуқ ва озодии инсонро давлат ҳимоя мекунад.

3. Перебивкаи 1: Нишонии барнома. Дар экран чунин навиштаҷот «Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибихтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад. Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад» Моддаи 1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Рақамҳои телефон барои савол: 221-26-29; 221-45-21; 223-03-47. Почтаи электронӣ: inson.tvp@mail.ru» мувофиқ ба мусиқӣ навишта мешавад ва баробари он аз паси кадр хонда мешавад.

4. Студия. Журналист (баранда) ба иштирокчиён бобати мавзӯи барнома сухани муқаддимавӣ медиҳад. (Сухани муқаддимавӣ то 1 дақиқагӣ).

5. Перебивкаи 2: Нишонии барнома. Дар экран чунин навиштаҷот «Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои он арзиши олӣ мебошанд. Ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд.» Моддаи 5. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Рақамҳои телефон барои савол: 221-26-29; 221-45-21; 223-03-47. Почтаи электронӣ: inson.tvp@mail.ru» мувофиқ ба мусиқӣ навишта мешавад ва ин матн баробари он аз паси кадр хонда мешавад.

6. Студия. Журналист (баранда) саволҳои тариқи телефон ва почтаи электронӣ вобаста ба мавзӯи барнома дохилшударо мехонад ва барои ба саволҳо ҷавоб гуфтан суханро ба иштирокчиёни барнома медиҳад. (Ҷавоб то 2 дақиқагӣ).

7. Перебивкаи 3: Нишонии барнома. Дар экран чунин навиштаҷот «Ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд. Давлат ба ҳар кас, қатъи назар аз миллат, нажод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк, ҳуқуқу озодиҳоро кафолат медиҳад. Мардон ва занон баробарҳуқуқанд.» Моддаи 17. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Рақамҳои телефон барои савол: 221-26-29; 221-45-21; 223-03-47. Почтаи электронӣ: inson.tvp@mail.ru» мувофиқ ба мусиқӣ навишта мешавад ва ин матн баробари он аз паси кадр хонда мешавад.

8. Студия. Журналист (баранда) саволҳои тариқи телефон ва почтаи электронӣ вобаста ба мавзӯи барнома дохилшударо мехонад ва барои ба саволҳо ҷавоб гуфтан суханро ба иштирокчиёни барнома медиҳад. (Ҷавоб то 2 дақиқагӣ).

9. Перебивкаи 4: Нишонии барнома. Дар экран чунин навиштаҷот «Ба ҳар кас озодии сухан, нашр, ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор кафолат дода мешавад. Таблиғот ва ташвиқоте, ки бадбинӣ ва хусумати иҷтимоӣ, нажодӣ, миллӣ, динӣ ва забониро бармеангезанд, манъ аст. Сензураи давлатӣ ва таъқиб барои танқид манъ аст. Номгӯи маълумотеро, ки сирри давлатӣ доранд, қонун муайян мекунад.» Моддаи 30. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Рақамҳои телефон барои савол: 221-26-29; 221-45- 21; 223-03-47. Почтаи электронӣ: inson.tvp@mail.ru" мувофиқ ба мусиқӣ навишта мешавад ва ин матн баробари он аз паси кадр хонда мешавад.

10. Студия. Журналист (баранда) саволҳои тариқи телефон ва почтаи электронӣ вобаста ба мавзӯи барнома дохилшударо мехонад ва барои ба саволҳо ҷавоб гуфтан суханро ба иштирокчиёни барнома медиҳад. (Ҷавоб то 2 дақиқагӣ).

11. Перебивкаи 5: Нишонии барнома. Дар экран чунин навиштаҷот «Дар Тоҷикистон ҳар шахс вазифадор аст, ки Конститутсия ва қонунҳоро риоя кунад, ҳуқуқ, озодӣ, шаъну шарафи дигаронро эҳтиром намояд. Надонистани қонун ҷавобгариро истисно намекунад.» Моддаи 42. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Рақамҳои телефон барои савол: 221-26-29; 221-45-21; 223-03-47. Почтаи электронӣ: inson.tvp@mail.ru» мувофиқ ба мусиқӣ навишта мешавад ва ин матн баробари он аз паси кадр хонда мешавад.

12. Студия. Журналист (баранда) саволҳои тариқи телефон ва почтаи электронӣ вобаста ба мавзӯи барнома дохилшударо мехонад ва барои ба саволҳо ҷавоб гуфтан суханро ба иштирокчиёни барнома медиҳад. (Ҷавоб то 2 дақиқагӣ).

13.Студия.Журналист (баранда) ба иштирокқунандагонии барнома сухани анҷомӣ дода, ба онҳо изҳори миннатдорӣ мекунад.

14. Журналист (баранда) мавзӯи ояндаи барномаи мустақими ҳуқуқии «Инсон ва қонун»: «Ба ҳар кас озодии нашр, ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор кафолат дода мешавад»-ро эълон намуда, барномаро ҷамъбаст менамояд.

15. Анҷоми барнома. Рӯйхати таҳиягарони барнома» [8].

Нақшаи сенарӣ роҳнамои баранда буда, ҳолатҳои пешбинӣ нашудаи дар нақшаи сенарӣ дарҷ гардида ба **вуқуъ** омаданаш аз имкон берун нест. Ин ҳолат дар рафти барномаи мустақими телевизионӣ табиӣ буда, баръакс барномаи мустақимро тамошобоб ва диққатҷалбкунанда мегардонад. Ин монанд ба он аст, ки касе пешакӣ гуфта наметавонад, ки бозии футбол чӣ хел пеш меравад ва кадом натиҷа ба анҷом мерасад. Маҳз ҳамин хусусият барномаҳои мустақимро диққатҷалбкунанда мегардонад. Аз ин рӯ, ба хулоса омадан мумкин аст, ки нақшаи сенарӣ пеш аз сенарияи пурраи барномаи телевизионӣ навишта мешавад ва он асосан барои бурдани барномаи мустақим дар тамоми жанрҳои телевизионӣ истифода мегардад.

Имрӯз аз тарафи бархе аз ба ном журналистони телевизион, ки даъвои бе нақшаи сенарӣ ва сенария таҳия намудани барномаҳои телевизиониро исбот карданианд, мебояд таъкид кард, ки чи хеле театр ва киноро бе сенария тасаввур кардан ғайриимкон аст, телевизионро низ, ки ҳамчун воситаи муҳиммии ахбори омма ва санъат мебошад, наметавон бидуни сенария тасаввур кард.

Хулоса, сенарияи пурраи телевизионӣ баъди нақшаи сенарӣ (пешакӣ тартиб додашуда), омӯхтани пурраи мавзӯъ, макони наворбардорӣ ва бо истифодаи иловаҳо навишта мешавад. Минбаъд аз рӯйи сенарияи тасдиқгардида, монанд ба асарҳои театр ва кино, барномаи телевизионӣ низ пурра бояд аз рӯйи он таҳия гардад. Дар ин бобат муаллифони дастури таълимии «Асосҳои журналистикаи телевизион» чунин гуфтаанд: «Ҳатто сужети ахбори рӯзмарра бояд нақшаи сенария дошта бошад» [6, 52]. Ин талабот танҳо барои барномаҳои мустақим истисно мебошаду халос. Аз рӯйи сенария таҳия намудани барномаи телевизионӣ талаботи касбият ва бе риоя ба сенария омода намудани барнома аз касбият дур будани корманди телевизионро нишон медиҳад.

ЛИТЕРАТУРА

1. Давронов Д. Современный мир: место телевидение и радио / Д. Давронов.– Душанбе, 2007. – С. 140.
2. Егоров В. Терминологический словарь телевидения / В. Егоров. – Москва, 1977. – С. 66.
3. Куддус Ч. Жанры телевизионной журналистик / Ч. Куддус. – Душанбе, 2003. – С. 60.
4. Муминджонов З. Особенности информационних и аналитических жанров телевидение / З. Муминджонов. - Душанбе, 2015. – 120 с.
5. Муродов М. Словарь журналистических терминов / М. Муродов. – Душанбе, 2011. – С. 130.
6. Саъдуллаев А. Основы телевизионный журналистики / А.Саъдуллоев, М. Шоев. – Душанбе, 2007. – 60 с.
7. Солганик Г. Я. Толковый словарь. Язык газеты, радио, телевидения / Г. Я. Солганик. – Москва, 2002. – С. 680.
8. ТВ "Пойтахт". Телепрограмма "Инсон ва қонун" ("Человек и закон"). Эфир – 9.01.2014.

НАҚШИ НАҚШАИ СЕНАРӢ ВА СЕНАРИЯ ДАР ТАҲИЯИ БАРНОМАИ ТЕЛЕВИЗИОНӢ

Мақола ба таҳлили нақшаи сенарӣ ва сенария, вазифаи он дар таҳияи барномаи телевизионӣ бахшида шудааст. Муаллиф дар асоси сарчашмаҳои илмӣ кӯшиш намудааст, ки зарурияти истифодаи нақшаи сенарӣ ва сенарияро дар таҳияи касбиёнаи барномаи телевизионӣ исбот намояд.

Калидвожаҳо: нақшаи сенарӣ, сенария , телевизион, барномаи телевизионӣ, баранда, касбият, хулоса.

РОЛЬ ПЛАНА СЦЕНАРИЯ И СЦЕНАРИЯ В ПОДГОТОВКЕ ТЕЛЕПРОГРАММ

Статья посвящена анализу плана сценария и сценария, его роли в подготовке телепрограмм. Автор на основе научных источников старался доказать необходимость использования плана сценария и сценария в профессиональной подготовке телепрограмм.

Ключевые слова: план сценария, сценарий, телевидение, телепрограммы, ведущий, профессионализм, заключение.

THE ROLE PLAN SCENARIO AND THE SCENARIO IN THE PREPARATION OF TV PROGRAMS

The article analyzes the plan of the script and the script. his role in the preparation of TV programs. The author on the basis of naucnih sources tried to prove the necessity of the use plan scenario and the scenario in the training programs.

Key word: plan, script, script, TV, television, presenter, professionalism, conclusion.

Сведения об авторе: ***З. Муминджонов*** – кандидат филологических наук, доцент кафедры журналистики телевидения Таджикского государственного института культуры и искусств им. М. Турсунзаде. Телефон: **(+992) 93-505-14-63.** E-mail: **zulfiddin.m@mail.ru**

СОХТОР, ШАКЛИ ПОЛИГРАФӢ ВА МУНДАРИҶАИ МАҶАЛЛАИ «ОЙИНА»

Г. Х. Дадобоева
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар байни матбуоти даврии ибтидои асри XX маҷаллаи «Ойина» мақоми шоиста дорад, ки дар роҳи бедории фикрӣ ва хештаншиносии тоҷикон нақши хешро гузоштааст. Аз замони ба нашр расидани ин нашрияи пешқадам то ба даврони мо дар тӯли сад сол мақолаҳои алоҳида ва тадқиқотҳои ҷудогонаи илмӣ ба табъ расидаанд ва иддае аз муҳаққиқони матбуот, таърих ва адабиёт дар ин кор саҳм гирифтанд, то мундариҷа, аҳдоф ва шароити таърихии ба миён омадани «Ойина»-ро як дараҷа муайян карда бошанд. Дар ин маврид мақолаву асарҳои пажӯҳишгарони тоҷик Раҳим Ҳошим, Зариф Рачабов, Иброҳим Усмонов, Абдухолиқи Набавӣ, Нӯъмонҷон Ғаффоров ва дигаронро метавон қайд кард, ки бо мавзӯъ ва масъалагузориашон то андозае хусусиятҳои маҷаллаи мазкурро баррасӣ кардаанд ва ҳар яке ба таври худ ҷолиби диққат мебошанд. Дар омӯзиши таърих ва мӯҳтавои маҷаллаи «Ойина» махсусан хизмати олими маъруфи тоҷик, академик Зариф Рачабов арзанда буда, асару мақолаҳои эшон то ба имрӯз барои муҳаққиқон ва алоқамандони матбуот ва публисистикаи тоҷик манбаи муҳим маҳсуб меёбанд. Қобили зикр аст, ки қариб дар тамоми китобу таҳқиқотҳои Зариф Рачабов перомуни таърихи афкори ҷамъиятӣ-сиёсии халқи тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX ва аввали асри XX маҷаллаи «Ойина» ҳамчун сарчашмаи муҳими таърихӣ мавриди истифодаи васеъ қарор гирифтааст [7, 8].

Маҷаллаи «Ойина» дар шаҳри Самарқанд солҳои 1913-1915 аз ҷониби маорифпарари номвари тоҷик Маҳмудхоҷа Беҳбудӣ (1875-1919), ки барҳақ ба ҳайси сарвари ҷадидони Осиёи Миёна пазируфта шуда буд, ба забонҳои тоҷикии форсӣ ва ӯзбекии туркӣ дар ду соли интишор баромадааст. Маҷалла дар соли аввал аз 20 августи соли 1913 то 25 октябри соли 1914 ҳафтае як маротиба ва дар соли дуюм аз 6 ноябри соли 1914 то 15 июни соли 1915 моҳе ду маротиба аз чоп баромадааст. Нашрияи мазкур дар соли якум 52 рақам ва дар соли дуюм 16 рақам, ҳамагӣ 68 шумора ба табъ расидааст, ки дар маҷмӯъ 1720 саҳифаро ташкил медиҳад. Аз ин миқдор ҳаҷми 57 шумораи маҷалла 24 саҳифаро ташкил медод, ба истиснои шумораи 1-уми соли аввал ва шумораҳои 7-16-уми соли дуюм, ки дар ҳаҷми 32 саҳифа чоп шуда буданд. «Ойина» тариқи чопи сангин дар соли аввал бо теъдоди 400-600 нусха ва дар соли дуюм бо теъдоди 300 нусха нашр карда мешуд. Андозаи қоғази маҷаллаи «Ойина» 70 Х 108 $^{1}/_{16}$ буд.

Академик Зариф Рачабов дар бораи маҷаллаи «Ойина» чунин менависад: «Ойна» («Зеркало») ягона маҷаллаи ҷадидони Туркистон буд. Вай тариқи литографӣ ба забонҳои ӯзбекӣ ва тоҷикӣ дар шаҳри Самарқанд аз 20 августи соли 1913 то июни соли 1915 нашр мешуд. 68 рақами маҷалла ба теъдоди 600 нусха ҳар кадоме аз чоп баромад. Маҷаллаи «Ойна» на танҳо дар Туркистон, балки дар кишварҳои мусалмони ҳамҷавони он низ паҳн мегашт» [8, 3]. З.Ш. Рачабов маводи маҷаллаи «Ойина»-ро омӯхта, ба хулоса омадааст, ки созмондиҳандагону ноширони он ҷадидон буда, вай мавқеъ ва тафаккури буржуазияи нав пайдошудаи Осиёи Миёнаро баён менамуд. Ба андешаи ин муҳаққиқи номвар доираи муаллифони маҷалла хурд буда, дар он асосан мақолаҳои сармуҳаррири «Ойина», сарвари ҷадидони туркистонӣ Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ ба табъ мерасиданд. «Маводи маҷалла, аз ҷумла мақолаҳои М. Беҳбудӣ, - навишта буд З.Ш. Рачабов, - диди ғоявии ҷадидони Туркистонро дар давраи тоинқилобӣ инъикос менамуд» [8, 4].

Тибқи маълумоти архивӣ дар идораи маҷаллаи «Ойина» асосан 4 нафар – муҳаррир-ноширМаҳмудхоҷа Беҳбудӣ, котиби масъул Фахриддини Рочӣ, Ҳоҷӣ Муин Шукрулло ва котиби идора Саидризо Ализода буданд. Дар яке аз ҳуҷҷатҳои бойгонӣ - дархости Маҳмудхоҷа Беҳбудӣ ба унвони губернатори ҳарбии вилояти Самарқанд генерал-майор Иля Зурабович Ликошин аз 27 марти соли 1913 аз ҷумла омадааст, ки «муҳаррири масъул ва ноширии «Ойина» Муфтӣ Маҳмудхоҷа Беҳбудӣ, ҳайати идораи маҷалла – Саидризо Ализода, Ҳоҷӣ Муин Шукрулло ва Фахриддини Рочӣ. Дар ҳолати рухсатӣ ва ё сафари хориҷа будани Беҳбудӣ вазифаи муҳарририи маҷалла муваққатан ба дӯши Саидризо Ализода меафтад» (Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Ӯзбекистон.- Фонди И-18.- Номгӯи 1.- Делои 8752.- Вараҳи 46).

Сохтор ва мундариҷаи шумораи якуми маҷаллаи «Ойина» аз 1-уми шавволи 1331 ҳиҷрӣ мутобиқ ба 20 августи соли 1913 милодӣ тариқи зайл буд: Дар муқоваи аввали шумораи нахустини «Ойина» расми мадрасаи Шердори Самарқанд, мундариҷот ва нишонии маҷалла оварда шуда, дар муқоваи охир эълони фурӯши китобу дастурҳои таълимӣ барои мактабҳои усули ҷадид тариқи мағозаи «Кутубхонаи Беҳбудия» дода шудааст. Саҳифаи 1-ум бо навиштаҷоти «Муборак бод ид» оғоз ёфта, номи маҷалла бо чор забон – «Ойина»-и тоҷикӣ, «Кӯзгу»-и ӯзбекӣ, «Миръот»-и арабӣ ва «Зеркало»-и русӣ омадааст. Тавре ки аз ҳамин саҳифаи якум бармеояд, нигорандаи ороиши маҷалла Саид Абдусалом будааст.

Доираи мавзӯъ ва мундариҷаи маҷаллаи «Ойина» – ватан, миллат, дин, маориф ва тараққӣ буд. Муаллифони мақолаҳои ин нашрия, ки паҳнкунандагони ғояҳои асосии фарҳангофаринӣ ва маърифатпарварӣ дар байни халқҳои тоҷику ӯзбек буданд, тавассути навиштаҳои хеш бар зидди

ҷаҳолат, торикӣ, бесаводӣ мубориза бурда, ҳамватанонро ба бедорӣ, худогоҳӣ ва илму маърифат даъват менамуданд. Мақолаҳои илмӣ-оммавии шумораи 1-уми «Ойина» асосан ба қалами Маҳмудхоҷа Беҳбудӣ аз қабили «Туркистон» (сах. 2-5), «Мадрасаи Шердор» (сах. 6-9), «Ду не, чор забон лозим аст» (сах. 12-14), «Мулоҳиза» (сах. 28-31) тааллуқ доранд. Мақолаи Фахриддини Рочӣ «Ойина чист?» (сах. 25-27) хеле ҷолиб буда, хонандагонро бо мақсаду ҳадафи мачаллаи шинос менамояд. Дар шумораи 1-ум шеърҳои Васлӣ «Танбеҳ ва баёни воқеъ» (сах. 9-10), Миллӣ «Илтичо» (сах. 10-11) ва Фахриддини Рочӣ «Ойина» (сах. 26) низ ҷой дода шудаанд. Ҳамчунин дар ин шумора аз нашрияи «Чеҳранамо»-и Миср мақолаи «Ҷароиди Ҷопун» (сах. 32) ба забони тоҷикии форсӣ ба табъ расидааст.

Маҳмудхоҷа Беҳбудӣ дар нахустшумораи мачаллаи хеш маром фаъолияти ноширонашро дар роҳи маорифпарварӣ ва ислоҳотхоҳӣ дар мақолаи "Мулоҳиза" (ба забони тоҷикӣ) чунин ифода кардааст: «Дар ин замон баъзе ашхосе, ки ба иноятӣ ҳақ филҷумла чашм кушода ва ба аҳволи оламу авзои умам (мардум – Г.Д.) ба сабаби савқи табиат ва ё ба хондани илми таърих ва татабӯъ (тадқиқ – Г.Д.)-и мозӣ (гузашта – Г.Д.) воқиф гаштаанд, албатта, толиби ислоҳ мешаванд. Вирди забони ин гуна касон ислоҳ ва ислоҳ аст. Агар аз онҳо пурсида шавад, ки ислоҳ аз кучо сар мешавад, ҷавоб хоҳанд гуфт, ки аз мактабу мадраса. Чунки ҳаёти миллат вобаста ба мактабу мадраса аст. Мактабу мадрасаи кадом миллат, ки обод аст, он миллат худро мудофиа мекунад, ҳам соҳиб ва ҳам ҳокими дигар миллат мегардад. Мактабу мадрасаи кадом миллат хароб ва ё ба таназзул аст, он миллат маҳкуми таданнӣ (таҳқир – Г.Д.) ва забунӣ аст. Ривоҷи дину миллат, тараққии илму диёнат, пешрафти фазлу ҳунар, ислоҳи ахлоқу одоб, хубии маишату зиндагонии ҳар тоифаро сабаб мактабу мадраса аст» [5, 28].

Мачаллаи «Ойина» ба гуфтаи устод Садриддин Айнӣ «барои ҷавонон як дарача вазифаи фикри нав паҳн карданро ба ҷо меовард» [2, 132]. Дар саҳифаҳои «Оина» нашир ва муҳаррири он Маҳмудхоҷа Беҳбудӣ, ходимони намоёни ҷадидия Сиддиқии Ачзӣ, Саидаҳмади Васлӣ, Ҳочӣ Муин Шукрулло, Зуҳриддин Фатҳиддинзода, Абдуррауфи Фитрат, Мирзо Сирочи Ҳаким, Фахриддини Рочӣ ва дигарон перомуни масъалаҳои мухталифи илму дониш, миллату меҳанпарастӣ, ҳолати мактабу мадрасаҳо, услуби нави таълиму тадрис, усули давлатдорӣ ва танқиди урфу одатҳои манфии ҷомеа мақолаҳои пурэҷоз навиштаанд.

Адабиётшинос Абдулхолиқи Набавӣ дар бораи аҳамияти мачаллаи «Оина» дар бедории фикрии мардуми тоҷик ҳарф зада, аз ҷумла қайд намудааст, ки тавассути «Оина» афкори нави замонавӣ, аҳдофи тараққипарварӣ ва тачдидгарӣ ба мардуми кишвар расонида шуда, аҳкоми шариат аз ҳар гуна ифроту тафрит ҳимоя шудаанд ва ин нашрия дар бедории аҳли зиё саҳми босазо доштааст» [6, 46]. Ё худ муҳаққиқи номвари журналистикаи тоҷик И. К. Усмонов қайд менамояд, ки «маводҳои «Ойина» ба насри классикии тоҷик монандӣ доштанд: муаллифон ривоятеро дар боби илм, мадраса ё ахлоқ оварда, фикри худро бо порчаҳои шеърӣ таъкид мекарданд» [10, 20].

Бояд зикр намуд, ки бисёре аз навиштаҳои муаллифон бо имзоҳои мустаор, аз қабили «Айн. Мим.», «Алиф. Дол.», «Мим.», «Нун. Ё.», «Син. Айн.», «Сод. Айн.», «Фе. Ре.», «Че. Нун.» «Қоф.Мим.», «Миллӣ», «Мутаассиф», «Муфтизода», «Сомеъ» ва ғайра ба табъ мерасиданд.

Дар мачаллаи «Ойина» жанри муколама ҳамчун усули тарғибу ташвиқи ғояҳои ҷадидия баҳри рушду нумуи мактабҳои усули савтия басо фаровон мавриди истифода қарор мегирифт. Дар саҳифаҳои ин нашрияи ҷадидон «Мубоҳисаи Муш Мирзо ва Пишак Сӯфӣ», муколамаи яке аз шогирдони мадрасаи Бухоро Содиқ бо домуллои мадрасагии худ бо сарлавҳаи «Суҳбат», мақолаи муколамавии Зуҳриддин Фатҳиддинзода «Муҳовараи мулло ва тарафдори тараққӣ», «Мунозараи қадимӣ бо ҷадидӣ» бо имзои мустаори «Сомеъ» ва ғайра ба табъ расиданд, ки муаллифон бо забони содаву мафҳум ва оммафаҳму гуфтугӯи тоҷикӣ роҳи ягонаи аз ҷаҳолату гумроҳӣ раҳо намудани мардуми ғафлатзадаро танҳо дар ислоҳи мактабу маориф ва рӯ овардан ба низоми нави таълиму тадрис медиданд. Чунончи, муколамаи «Суҳбат» ба таври зайл омадааст:

«Банда шогирд – нишаста будам, ки ҷаноби домулло омаданд, салом кардам. Домулло – ваалайкум ассалом, ин чӣ? Шогирд – «Ойина», домулло – Ойина чист? Ш. – Тақсир «Ойина» мачаллаест туркӣ ва форсӣ аз барои манофеи миллати исломия баҳс мекунад. Д. – Ту ҳам усули ҷадидӣ шудӣ, имрӯз ё фардо кофир мешавӣ. Ш. – Тақсир астағфируллоҳ… Д. – Чаро рост мегӯям. Ш. – Не тақсир, ин гап ғалат, ҳар кас газет хонад, аз вақоеи олам хабардор мешавад. Д. – Бобо ва ачдоди шумо ҳам газет хонда будмӣ? Ш. – Не он вақт мусулмонҳои Бухоро хотирҷамъ буда, давлати мустақила доштанд, ҳоло бубинед, таназзул ба кучо расидааст. Бояд ки моён чашм кушода, бар дигарон назар намуда, ибрат гирем. Насороҳо чӣ шудаанд, мусулмонҳо чӣ? Д. «Ҳар чӣ Ҳудо хост ҳамон мешавад» мисоли машҳур аст. Ш. – Банда дар кори шарр ручӯъ намояд, шарр ва дар кори хайр иртикоб намояд, хайр мешавад. Д. – Ин гапҳо бекор, дар Бухоро ҳеч зарур нест. Ш. – Чӣ навъ тақсир? Д. – Дар ин ҷо ҳазрати Баҳовaддин ҳастанд. Ш. – Чӣ хоҳанд кард? Д. – Душманро як мезананд, ки майда-майда мешавад. Ш. – Тақсир бояд, ки мову шумо ғайрат намуда, саъй намоем, то ки тараққӣ намоем. Агар ин тавр гардем, аз ин бадтар хоҳем гашт. Д. – Агар ба гапи ман дароӣ, минбаъд газет нахон, одам рафта-рафта кофир мешавад. Ш. – ……» [9].

Ноширони «Ойина» кӯшиш доштанд, ки ба воситаи шеъру адаб низ мардуми бесаводу ғафлатзадаро талқини бедорӣ намуда, онҳоро ба мактабу маориф ва донишу ҳунаромӯзӣ даъват

кунанд. Дар ин маҷалла чанде аз шеърҳои ҷонгудози Садриддин Айнӣ низ, ба монанди «Нидо ба ҷавонон», «Ё рабб», «Мозӣ ва ҳол», «Бадкирдориҳо», «Марсия ба Мирзо Сирочиддин Ҳакими Бухороӣ» ба табъ расидаанд, ки дар амалӣ намудани афкори ҷадидия саҳм доштанд. Хусусан, шеъри «Нидо ба ҷавонон», ки дар шумораи 5-уми маҷаллаи «Ойина» аз 18 декабри соли 1914 бо имзои «Сод Айн, Бухоро» ба табъ расида буд, бо мисраҳои зерин оғоз меёбад:

Ҳар сарви сиҳӣ, ки боғбон кишт,
Охир ҳама ҳезум асту ангишт.
Ҳар сарвқаде, ки қад барафрохт,
Охир ба мавоки хок ҷо сохт.
Ҳар моҳрухе, ки рух барафрӯхт,
Охир ба шарораи фано сӯхт.
Ҳар гул, ки ба навбаҳор бишкуфт,
Охир ҳамаро хазон ҷу хас рӯфт.
Ҳар ҷост, ки обшору гулгашт,
Охир шуданист хушк чун дашт.
Ҳар қаср, ки сохт дасти меъмор,
Дар дасти фаност охири кор.

Шеър бо даъвати пурэҳтироси устод Айнӣ ба ҷавонон поён меёбад:

Ҷун моҳ ба авҷи комронӣ,
Бар рӯйи ҷаҳон зиё фишонӣ,
Ҷун боғ ба вақти навбаҳорон,
Бикшоӣ дили ҳазини ёрон.
Ҷун сарв агар самар надорӣ,
Аз сояи худ бубахш боре.
Ҷун меҳр туро ҷу нест тобе,
Боре чун абр пош обе.
Ҷун наҳр гар оби дилкашат нест,
Охир на зи оҳ оташат нест.
Дар мавриди эҳтиёҷ оташ,
Кам нест зи об хубу дилкаш.
Бахшоӣ ба қадри иститоат,
Аз умр ба хидмати ҷамоат.
Гуфтам ба ту он чӣ гуфтанӣ буд,
Бод аз ту худою халқ хушнуд.

Шеърҳои Абдулвоҳиди Мунзим “Мактаб”, Мир Сарвар “Тарғиб ба илм ва маориф”, Фахриддини Роҷӣ “Мустағнӣ зи тарбият машав ҳеҷ...” ва дигарон низ, ки ба забони форсии тоҷикӣ дар маҷаллаи «Ойина» бо усули муроҷиату даъватҳо манзури хонандаи тоҷик гаштанд, ба аҳли илму маърифат, муаллимон ва аҳли маорифи кишвар нигаронида шуда буданд. Чунончӣ, дар қасидаи Абдулвоҳиди Мунзим «Мактаб», ки соли 1914 дар «Ойина» бори нахуст дар № 11 иборат аз 13 байт ва матни пурраи он дар № 23 иборат аз 31 байт ба табъ расида буд, тарғиби мактабу маориф ва илму ирфон бо равияи хитобу нидо ба толибилмон ба тариқи зайл ба миён гузошта шудааст:

Бувад файзу саодат ҳосили туллоб дар мактаб,
Кӣ аз файзу саодат ҳаст, фатҳулбоб дар мактаб...
Ало, эй ошинакомони зулоли маърифат, оед,
Хӯред аз чашмаи илму маориф об дар мактаб...
Биё, эй толиби хушбахт, таҳсили маориф кун,
Ризои ҳазрати парвардигорӣ ёб дар мактаб...
Ба юмни иктисоби нур аз анвори меҳри илм
Мунаввар кун замири хеш чун маҳтоб дар мактаб...
Машав дилтира аз ҷаҳлу бирав мактаб, ки мегардад,
Дили торик чун хуршеди оламтоб дар мактаб...
Гар аз хоби ҷаҳолат орзуи мухлисӣ дорӣ,
Халосиҳо муяссар мешавад з-он хоб дар мактаб...
Илоҳӣ ошинагони маърифат – авлоди миллатро
Ба лутфат аз зулоли илм кун сероб дар мактаб...

Дар саҳифаҳои «Ойина» мактубҳои хонандагону муштариёни маҷалла бо таклифу пешниҳодот ва хоҳишу дархостҳояшон тез-тез интишор меёфтанд, ки аксарият ба масъалаи мактабу маориф дахл доштанд. Дар ин ҷода номаву навиштаҳои толибилми мактаби «Ислоҳ»-и Самарқанд Муҳаммад Салим Наимӣ, Мулло Қавомиддин-муфтӣ, Мулло Абдурраҳмон Махдум ва дигарон қобили таваҷҷуҳанд.

Ҳамин тариқ, дар тамоми муддати давомоти «Ойина» мавзӯи ислоҳоти мактабу маорифи кишвар масъалаи марказӣ буда, муҳтаво ва дарунмояи ин нашрияи ҷадидонро баён менамояд. Тавре

ки аз таҳлилу баррасии маводи мақалла бармеояд, дар ибтидои асри XX мақаллаи «Ойина» дар тарғибу ташвиқи аҳдофи тақдидгароӣ ва пешрафти мактабу маорифи миллӣ саҳми босазо ва чашмрасе доштааст.

АДАБИЁТ

1. С. Айнӣ. Намунаи адабиёти тоҷик, 1926 / С. Айнӣ: таҳияи М. Акбарзод. - Душанбе: Адиб, 2010. - 448 с.
2. С. Айнӣ. Таърихи инқилоби Бухоро, 1921 / С. Айнӣ. таҳияи Р. Ҳошим. - Душанбе: Адиб, 1987. - 240 с.
3. С. Айнӣ. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро, 1918 / С. Айнӣ // Куллиёт. Ҷилди 14: таҳияи К. С. Айнӣ. - Душанбе: Матбуот, 2005. - С. 29-259.
4. Ғаффоров Н. Ҷадидия ва шинохти он / Н. Ғаффоров. - Душанбе: Ирфон, 2013. - 160 с.
5. Маҳмудхоҷа. Мулоҳиза / Маҳмудхоҷа // Ойина, 1913. - № 1. - С. 28-31.
6. Набавӣ А. Нахустин рӯзномаи тоҷикӣ ва фарҳанги рӯзноманигорӣ («Бухорои шариф», «Самарқанд» ва «Ойина») / А. Набавӣ. - Душанбе: Эҷод, 2007. - 64 с.
7. Рачабов З. Ш. Аз таърихи афкори ҷамъияти-сиёсии халки тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX ва аввали асри XX / З. Ш. Рачабов. - Сталинобод, 1959. - 448 с.
8. Раджабов З. Ш. По страницам журнала «Ойна» / З. Ш. Рачабов // Известия Академии наук Таджикской ССР. Отделение общественных наук. - Душанбе, 1984. - № 4 (118). - С. 3-11.
9. Содиқ (Бухоро). Суҳбат / Содиқ // Ойина, 1914. - № 14. - С. 243.
10. Усмонов И. К. Журналистика. Қисми 3 / И. К. Усмонов. - Душанбе, 2008. - 448 с.
11. Ҳошим Р. Ба газетачигии мо як назар / Р. Ҳошим // Ҳаштсолагии рӯзномаи «Ҳақиқати Узбекистон». - Самарқанд, 1932.

СОХТОР, ШАКЛИ ПОЛИГРАФӢ ВА МУНДАРИҶАИ МАҶАЛЛАИ «ОЙИНА»

Дар мақола масъалаҳои гуногунмавзӯӣ ва махсусияти жанрии маводҳои мақаллаи ҷадиди "Ойина" баррасӣ гардидаанд. Дар кори мазкур фаъолияти муҳаррир ва кормандони мақалла Маҳмудхоҷа Бехбудӣ, Фахриддини Рочӣ, Хочӣ Муин Шукрулло ва Саидризо Ализода мухтасаран таҳлил шудаанд. Нақши мақаллаи "Ойина" ба болоравии хушиносии миллии халқҳои Осиёи Миёна таъкид мешавад. Диққати муаллиф ба таҳлили маводи адабӣ ва публитсистии нашрия равона шудааст. Ҳамчунин теъдоди муштариёни мақалла мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

СТРУКТУРА, ПОЛИГРАФИЧЕСКАЯ ФОРМА И СОДЕРЖАНИЕ ЖУРНАЛА «ОЙИНА»

В статье рассматривается тематика и жанровое своеобразие публикаций джадидского журнала «Ойина». В работе вкратце анализируется деятельность редактора Махмудходжи Бехбуди и сотрудников журнала Фахриддина Роджи, Ходжи Муина Шукрулло и Саидризо Ализода. Подчеркивается роль журнала «Ойина» на рост национального самосознания народов Средней Азии. Особое внимание автора обращено анализу литературных и публицистических жанров опубликованных материалов. Также анализу подвергается читательская аудитория журнала.

Ключевые слова: журнал «Ойина», Бехбуди, печать, журналистика, публицистика, литературные жанры, национальное самосознание.

STRUCTURE, PRINTING THE FORM AND CONTENT OF MAGAZINE "OYINA"

The article discusses the theme and genre originality of the publications chadidscha magazine "Ovina". The work briefly examines the activities of the editor Mahmudhodia behbudi and employees of the magazine Fahriddin Rogen, Hodia Muine, Shukrullo and Saidit Alizoda. Emphasizes the role of the magazine "Ovina" on the growth of national consciousness of the peoples of Central Asia. Special author's attention is drawn to the analysis of literary and nonfiction genres published materials. Also an analysis is made of the readership of the journal.

Key words: journal "Oyina", behbudi, print, journalism, journalism, literary genres and national identity.

Сведения об авторе: ***Г. Х. Дадобоева*** – соискатель кафедры печати факультета журналистики Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 938-18-08-81.** E-mail: **kgiss@mail.ru**

ЗАМИНАҲОИ РУШДИ ЖУРНАЛИСТИКАИ ШАҲРИ КӮЛОБ ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

З. Мирзоева
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Журналистика яке аз шаклҳои фаъолияти ҷамъиятию адабӣ оид ба гирд овардан, навиштан ва ба воситаи матбуот, телевизион, радио, кино ва ғайра дар байни омма паҳн намудани хабарҳои муҳимми давлатӣ мебошад. Ахбороте, ки журналист паҳн ва дастрас мекунад, хонанда ва шунавандаро аз воқеот, вазъияту рафти ҳақиқати замон, қонуни мавҷудият ва инкишофи ҳаёти иқтисодӣ, сиёсию иҷтимоӣ ва маънавию идеологии ҷамъият бояд воқиф намояд. Мувофиқи сохти синфии ҷамъият гурӯҳҳои сиёсӣ ва ҳизбҳои мухталиф табақаи гуногуни журналистонро ҳамчун ифодакунанда ва ба амал бароварандаи сиёсату идеологияи худ ташкил менамоянд. Дар нимаи дуюми асри X1X ва аввали асри XX бо пайдоиши фотография ва кинематография соҳаи нав – фото ва киножурналистика пайдо шуд. Солҳои 20-уми асри XX дар асоси комёбиҳои радиотехника жанри радиожурналистика босуръат ривоҷ ёфт.

Дар мамлакатҳои ҷаҳон баробари пайдоиш ва инкишофи матбуот, радио, телевизион журналистика низ ба вуҷуд омада, вусъат ёфт ва аҳамияти калон пайдо кард. Дар натиҷаи пайдоиши

ин ихтисос, ки бо тараққиёти таърихии ҷамъият алоқаманд аст, илми журналистика тадричан ташаккул ёфт [1, 17].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Иттифоқи журналистони Тоҷикистон ном иттифоқи эҷодии касбӣ амал мекунад, ки қисмати зиёди рӯзноманигорони ватаниро дар бар мегирад. Аз соли 1958 инҷониб ҳар сол 18-уми сентябр ба хотири журналист ва нависандаи чех Юлис Фучик Рӯзи якдилии байналхалқии журналистон қайд карда мешавад.

Журналистикаи тоҷик баъди ғалабаи Инқилоби Октябр ва ташкил ёфтани матбуот, нашриёт ва радиои советии тоҷик ба вуҷуд омад. Дар ташаккули ихтисос ва баланд бардоштани маҳорати журналистони тоҷик нахустин журнали советии тоҷик «Шуълаи инқилоб» (1919-1921) нақши муҳим бозид. Ба кори журналистика нависандагон, муаллимон, кормандони ҳизбӣ ва фаъолони ҷомеаи шаҳрвандӣ ҷалб карда шуданд [7, 132].

Устодон С. Айнӣ, А. Мунзим, А. Ҳамдӣ, С. Ализода, Ҳ. Ирфон, С. Манофзода, И. Раҳматуллозода, Т. Зеҳнӣ, М. Сарвар, М. Ҳасанов, Х. Абдухолиқзода, Н. Муҳаммадов, Ш. Ҷабборӣ, А. Алиев, А. Қосимов, М. Расулӣ, М. Мӯсавӣ, А. Исмоилзода, С. Қосимов, М. Таҳмосов, Қамбарзода, М. Саидзода, Қ. Дайламӣ, Р. Ҳошим ва дигарон аз ҷумлаи аввалин журналистони тоҷик буданд.

Соли 1924 ҳангоми дар Самарқанд чоп гардидани нахустин рӯзнома ба забони тоҷикӣ «Овози тоҷик» (баъд «Иди тоҷик», «Бедории тоҷик») дар Душанбе сафи журналистони тоҷик афзуда, ба он армияи мухбирону кормандон зам шуд. Дар баробари ин, журналистони касбӣ Б. Ғафуров, Қ. Баҳлӯлзода, С. Ғанӣ, Н. Почоҷонов, А. М. Глухоаский, Н. Пирмқулов, Т. Усмон, А. Ф. Осипов, Н. Фахрӣ, Ҳ. Набӣ, Ҳ. Шарифзода, Д. Ҷаррор, М. Муқимӣ, У. Тоҷибоев, А. Бухоризода, Ҳ. Обидӣ, Ҷ. Усмон, Х. Усмонов, Ҳ. Содиқ ва дигарон ба камол расиданд [1, 123].

Шаҳри Кӯлоб яке аз минтақаҳое хабарсозтарине мебошад, ки дилхоҳ рӯйдод барои хонанда, бинанда ё шунаванда боиси қабул аст. Дар ин шаҳр воситаҳои ахбори омма фаъол аст ва то андозае метавонад халои иттилоотиро дар ин ҷо пурра созад. Дар шаҳри Кӯлоб як телевизион бо номи «Телевизиони Кӯлоб», як рӯзномаи мустақил «Пайк» ва ду рӯзномаи давлатӣ: «Навиди Кӯлоб» ва «Ҳақиқати Кӯлоб (Кулябская правда)» ва инчунин як рӯзномаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ бо номи «Анвори дониш» фаъолият мекунанд, ки аз ҳаёту рӯзгори мардум ва мушкилоташон барномаю мақолаҳои таҳлилӣ ба нашр мерасонанд.

«Телевизиони Кӯлоб». Ин телевизион замони ҷанги шаҳрвандӣ дар ҷумҳурӣ соли 1992 таъсис ёфтааст ва фақат дар шаҳри Кӯлоб ва чанде аз навоҳии минтақа барномаҳояш ба эфир мебароянд. Директори телевизион рӯзноманигори шинохтаи ҷумҳурӣ Сафаралӣ Бозорзода мебошад. Ин телевизион барномаҳои фарҳангӣ-фароғатӣ ва сиёсӣ пахш мекунад. Соли 2014 ба пахши рақамӣ гузашт ва онро метавон дар моҳвора тамошо кард.

«Пайк». Ин рӯзнома 1-уми июли соли 2013 таъсис ёфтааст ва дар минтақаи Кӯлоб ва ҷумҳурӣ паҳн карда мешавад. Ин рӯзнома ҷамъиятӣ – сиёсӣ буда, маконаш шаҳри Кӯлоб аст. Рӯзнома таҳти №0338 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон сабти ном шудааст. Муассис ва сармуҳаррираш рӯзноманигори шинохтаи ҷумҳурӣ Аҳмади Иброҳим мебошад. Ба ҳайати эҷодии ин рӯзнома Аслиддин Достиев, Сухробшоҳи Фаррухшоҳ, Турко Дикаев, Саиди Маъруф ва Шарифхони Тағоймурод шомиланд. Рӯзнома аз ҳодиса ва рӯйдоди сиёсӣ ё фарҳангӣ ва ҳаёти мардуми минтақа ва ҷумҳурӣ бештар маводҳои таҳлилӣ ба нашр мерасонад. Шиори ин рӯзнома «Агар имрӯз мисли дирӯз аст, фардо чӣ лозим?» ҳаст.

«Навиди Кӯлоб». Ин рӯзнома соли 1993 таъсис ёфтааст ва фақат дар минтақаи Кӯлоб паҳн карда мешавад. Ин рӯзнома нашрияи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Кӯлоб аст. Рӯзнома таҳти №238 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон сабти ном шудааст. Сармуҳаррираш шоир ва рӯзноманигори шинохтаи ҷумҳурӣ Ҳақназар Ғоиб мебошад. Муассисони ин рӯзнома мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Кӯлоб ва ҳайати эҷодии рӯзнома мебошанд. Ба ҳайати мушовара Хайрулло Амонулло, Раҳмонзода Абдуғаффор Азиз, Кенҷамо Маҷидова, Абдулло Табаров, Сухробшоҳи Фаррухшоҳ ва Ҷумъахон Алимӣ дохил мешаванд. Рӯзнома аз ҳодиса ва рӯйдоди сиёсӣ ё фарҳангие, ки дар мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Кӯлоб рӯй медиҳанд, рӯйи чоп меорад. Шиори ин рӯзнома «Бани одам аъзои якдигаранд» ҳаст.

«Ҳақиқати Кӯлоб (Кулябская правда)». Ин рӯзнома 7 феврали соли 1944 таъсис ёфтааст ва фақат дар минтақаи Кӯлоб паҳн карда мешавад. Ин рӯзномаи ҷамъиятӣ-сиёсӣ мебошад. Рӯзнома таҳти №0057 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон сабти ном шудааст. Сармуҳаррираш Рустам Одинаев мебошад. Муассисони ин рӯзнома мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Кӯлоб ва ҳайати эҷодии рӯзнома мебошанд. Ин рӯзнома ба забони тоҷикӣ ва рӯсӣ ба табъ мерасад. Рӯзнома ҳодиса ва рӯйдодҳои сиёсӣ ё фарҳангиеро, ки дар шаҳри Кӯлоб рӯй медиҳанд, рӯйи чоп меорад. Яке аз рӯзномаҳои овозадоре маҳсуб меёбад, ки аз замони Шӯравӣ маълуму машҳур буд.

«Анвори дониш». Ин рӯзнома соли 1994 таъсис ёфтааст ва фақат дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ миёни донишҷӯён паҳн карда мешавад. Ин рӯзнома нашрияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ аст. Рӯзнома таҳти №0011 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон сабти ном шудааст. Муҳаррираш устоди риштаи журналистикаи

ҳамин донишгоҳ Бахтиёр Сафаров мебошад. Муассиси ин рӯзнома Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ мебошанд. Ба ҳайати мушовара А. Ҳ. Табаров, С. Каримов, М.О. Ибодов, Ҷ. Алимӣ, Д. Сайдалиев, С. Холиқов, А. Алиев, Г. Иброҳимов, Ш. Худойдодова, А. Қаландар, А. Абдулвоҳидов, Б. Ҷӯраев ва Б. Сафарӣ дохил мешаванд. Рӯзнома аз ҳодиса ва рӯйдоди донишгоҳ ва ҳаёти донишҷӯён рӯйи чоп меорад. Дар рӯзнома бештар донишҷӯён мақола чоп мекунанд. Шиори ин рӯзнома «Дониш талабу бузургӣ омӯз» ҳаст.

Журналистика ҳам касб ва ҳам ҳунар аст, зеро журналистон аз маҳорату малакаи махсус истифода бурда, ба меъёрҳои умумӣ такя мекунанд. Пас, фарқи журналистика аз фаъолиятҳои дигар, масалан, тиб ё ҳуқуқшиносӣ, ки онҳоро низ метавон чунин арзёбӣ кард, дар чист? Эҳтимолан, ин тафовут, пеш аз ҳама, дар он нақши махсусе зоҳир мегардад, ки журналистика хабарро дар ҷомеаи озод иҷро мекунад.

Матбуоти озодро гоҳе «оксигени мардумсолорӣ» меноманд, чунки бидуни аввалӣ дувумӣ низ вуҷуд надорад. Маҳз ҳамин нуктаро 200 сол муқаддам файласуфи сиёсии фаронсавӣ Алексде Токвилл зимни боздид аз Иёлоти Муттаҳидаи Амрико қайд карда буд: «Бидуни мардумсолорӣ рӯзномаҳои асил вуҷуд надоранд, чунончи мардумсолорӣ низ бидуни рӯзномаҳо мавҷуд нест». Аз он давра то кунун дар бисёр кишварҳои ҷаҳон ҳаққонияти ин суханони оддӣ борҳо тасдиқ шудааст. Ҳам демократияҳои устувор ва ҳам рушдёбанда ба ризоияти шаҳрвандони огоҳ вобастаанд. Ҳамзамон воситаҳои ахбори омма яке аз сарчашмаҳои асосии иттилооте мебошанд, ки ба одамон барои идораи ҷомеа заруранд. Ҷиҳати таъмини журналистон бо имкони пешниҳоди чунин иттилоот, кишварҳои зиёде воситаҳои ҳифзи қонунии матбуоти озодро фароҳам овардаанд. Масалан, дар ИМА журналистика ягона касбест, ки дар Сарқонун зикр гардидадааст: «Конгресс набояд ягон қонуни маҳдудкунандаи озодии сухан ё матбуотро мунташир созад» [5, 12].

Чӣ тавре ки дар соли 1878 президенти сеюми ИМА Томас Ҷефферсон навишта буд, «Азбаски асоси низоми идоракунии давлатии мо ақидаи халқ аст, мақсади аввалдараҷа аз он иборат аст, ки ин ҳуқуқ ҳифз карда шавад ва агар шахсан ман муайян месохтам, ки оё мо давлати бидуни рӯзномаҳо дошта бошем ё рӯзномаҳои бидуни давлат, албатта, ман дувумиро интихоб мекардам» [6, 12].

Бояд зикр намуд, ки таъиноти асосии журналистика аз таъмини шаҳрвандон бо иттилооти аниқу дақиқ, ки барои зистани онҳо дар шароити ҷомеаи озод зарур аст, иборат мебошад. Дар ҷомеаи озод журналистон на танҳо аз ҳифзи қонун бархурдоранд, балки масъулият низ доранд. Дар як қатор кишварҳо ин масъулият дақиқан муқаррар гардидааст, дар мамолики дигар танҳо дар назар дошта шудааст, аммо дар ҳама ҳолат он ба як чиз нигаронида шудааст: журналистон зимни иттилоотонии шаҳрвандон масъуланд, ки маълумоти саҳеҳ ва холисонаро бидуни дахолат ё таъсири ягон ҷониб пешниҳод созанд [4, 12].

Воситаҳои ахбори омма дар тамоми кишварҳои демократии ҷаҳон тадричан ба иҷрои вазифаи иловагии «саги посбон» шурӯъ карда, фаъолияти шохаҳои ҳокимияти сиёсӣ ва судиро назорат мебаранд. Онҳо таъмингари устувории мардумсолорӣ буда, ба шахсоне, ки имкони баёни мавқеи худро надоранд, шароити зарурӣ муҳайё мекунанд ва намегузоранд, ки аксарияти ҳукмрон ҳуқуқҳои ақаллиятро поймол созанд.

Нависандаи ҳаҷвнигори асри XIX-и амрикоӣ Финли Питер Данн гуфта буд, ки вазифаи журналист «дилбардории озурдагон ва озурдани фориғболон аст». Аммо вазифаи асосии журналистика дар ҷомеаи озод тӯли ҳаёти чандин насл бетағйир мондааст. Дар ҷараёни назарсанҷие, ки созмони амрикоии «Кумитаи журналистони нигарон» дар охири асри сипаришуда гузаронида буд, аз намояндагони ин касб хоҳиш карда шуд, ки моҳияти онро шарҳ диҳанд. Дар ин дастурамал омӯзиши мухтасари асосҳои журналистика ба навъе пешниҳод шудааст, ки он дар кишварҳои демократӣ корбаст мешавад – журналистикае, ки ба далел такя мекунад, на ба андешаю назар. Агарчанде андешаю назар ҳуқуқи мавҷудият доранд, онҳоро дар нашрияҳои воқеан касбӣ танҳо дар саҳифаи муҳаррир ва гӯшаву сутунҳои муаллифӣ чоп мекунанд [5, 12].

АДАБИЁТ

1. Асрорӣ В. Печать Советского Таджикистана / В. Асрорӣ // Многонациональная советская журналистика. - Москва, 1975. – С. 17-123.
2. Азимов А. Публисистика ва замони муосир / А. Азимов. - Душанбе: Шарқи Озод, 2004. – С. 4-12.
3. Бозоров Н. Муносибати муаллиф бо рӯйдод ва факт / Н. Бозоров // Истиқлолият ва журналистикаи муосир. Душанбе, 2006. – С. 6-9.
4. Бозоров Н. Моҳияти факт дар публисистика / Н. Бозоров // Боли сухан. - Душанбе: Сино, 2004. – С. 12.
5. Гулмуродзода П. Маорифпарварӣ ва низоми нави ҷаҳон / П. Гулмуродзода. - Душанбе: Ирфон, 2006. – С. 12.
6. Дебора Поттер. Рӯзноманигории мустақил / Дебора Поттер. - Душанбе, 2010. - 148 с.
7. Саъдуллоев А. Жанрҳои журналистикаи радио / А. Саъдуллоев, С. Гулов. - Душанбе: Эҷод, 2005. – С. 13.
8. Усмонов Ҷ. Матбуоти Тоҷикистон / Ҷ. Усмонов. - Душанбе, 1974. – С. 1-10.

ЗАМИНАҲОИ РУШДИ ЖУРНАЛИСТИКАИ ШАҲРИ КӮЛОБ ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Мақола фарогири омӯзиши вазифаҳои журналистика дар шаҳри Кӯлоби вилояти Хатлон мебошад. Муаллиф бо такя ба сарчашмаҳои асосии рушди журналистика дар шаҳри Кӯлоб, аҳамияти иттилооти оммавиро мавриди омӯзиш қарор додааст.

Калидвожаҳо: журналистика, рӯзнома, журналист, саҳифа, матбуот, озодӣ, иттилоот, нашрия.

ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ ЖУРНАЛИСТИКИ ГОРОДА КУЛЯБА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Статья охватывает задачи журналистики в городе Кулябе Хатлонской области. Автор опирается на основные источники развития журналистики в городе Кулябе и изучает значение массовой информации.

Ключевые слова: журналистика, газета, журналист, страница, пресса, издательство.

DEVELOPMENT OF JOURNALISM IN THE INDEPENDENCE PERIOD IN KULYAB

The article covers the problem of journalism in Kulyab Khatlon. The author relies on the basic sources. The author also based on the development of journalism in the city of Kulyab and gives the value of the media.

Key words: journalism, newspaper, journalist, page, press, publishing.

Сведения об авторе: ***З. Мирзоева*** – аспирантка кафедры журналистики Кулябского государственного университета им.А. Рудаки. Телефон: **(+992) 988-64-99-74**

ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОӢ ДАР МАТБУОТИ МУСТАҚИЛ

Сипеҳри Кароматулло
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Воситаҳои ахбори омма оинаи тамомнамои вазъи иҷтимоии ҷомеаи кишвар буда, дар ин равиш дар баробари матбуоти расмиву ҳизбӣ нақши нашрияҳои мустақил низ назаррас аст. Охири солҳои навадум ва дар замони истиқлолият рӯзномаҳое мисли "Чароғи рӯз", "Нирӯи сухан", "Рӯзи нав", "Зиндагӣ", "Миллат", "Фараж" ва "Озодагон" таъсис ёфтанд, ки дар инъикоси сиёсати давлат ва масоили иҷтимоии ҷомеаи тоҷикон нақши муассир доштаанд. Дар ин замина мо бо истифода аз усули таҳқиқии таҳлили муҳтаво (контент-анализ) маводи дар рӯзномаҳои "Нигоҳ ", "Фараж" ва "Озодагон" ба табъ расидаро мавриди тадқиқ ва арзёбӣ қарор додем , ки то ҷое дараҷаи касбияти ин расонаҳоро дар инъикоси масъалаи зикршуда нишон медиҳад. Ҳангоми таҳқиқи масъалаҳои иҷтимоӣ мо хусусиятҳои зерини усули таҳлили муҳтаворо дар мадди назар доштем, ки аз нуктаҳои зерин иборат аст: а) таҳлили ҳама гуна мавод дар асоси низоми хосси усулии(методологии) таҳқиқ; б) арзиши тарзи ҷузъбандии (квантификатсияи) матн, яъне тавсифи миқдории мазмун ва ғояи он. Ҳамчунин бо ёрии ин тарзи таҳқиқ маводи дар як давраи муайян нашркардаи рӯзномаҳои мустақил, аҳамияти ин мавод, мундариҷа ва шакли фаъолияти рӯзноманигорӣ ва ҳадафҳои иҷтимоии он таҳлил ва арзёбӣ гардид, ки то ҷое нақш ва ҷойгоҳи ин нашрияҳоро дар низоми ВАО-и кишвар муайян мекунад.

Рӯзномаҳои ёдшуда аз оғози таъсисёбӣ то имрӯз саъй кардаанд, ки бо инъикоси масъалаҳои иҷтимоӣ, аввалан шавқ, иродат ва андешаи мардумро ифода карда, диққати институтҳои низоми сиёсӣ ва оммаи хонандагонро ба масоили мубрами соҳа ҷалб кунанд, сониян, ба ин васила дасти таҳрире дар фаъолияти ниҳодҳои марбута ва таъсире дар фаҳму фаросати хонанда низ дошта бошанд. Ба ифодаи сареҳтаре, соҳибони ин расонаҳо фарзро бар ин гирифтаанд ва ё ниёз ба як тасаввуреро эҳсос кардаанд, ки "ҷомеъа дар маҷмӯъ то ҳудуде бар пояи як табақабандии воҳид пиромуни воқеияти иҷтимоӣ устувор аст. Зеро дар ғайри ин сурат мо қодир нестем ба як дунёи мунсаҷим маъно ва мафҳум бахшем" [1, 28].

Инъикоси масоили иҷтимоӣ дар рӯзномаҳои мустақил равиши хосси худро дошта, ин нашрияҳо дар таҳия ва нашри мавод асосан ба манбаъҳои худӣ ва гоҳо ба сарчашмаҳои беруна низ такя доштаанд. Аз таҳлили қиёсии ин се рӯзнома, ки воқеияти иҷтимоии кишварро инъикос намудаанд метавон ба чунин натиҷа расид, ки ин нашрияҳо асосан ба маъхаз ва манобеъи зерин пойбанд будаанд:

а) матолибе, ки тавассути маллифони худӣ ва бегона таҳия шудаанд;

б) маводи ирсолӣ аз тарафи хабарнигорони собит ё эъзомӣ;

в) навиштаҳои ҳамкорони ғайри мустақим;

г) таҳлил ва тафсирҳои ҷомеъашиносон ва сиёсатшиносон;

д) ахбор ва эъломияҳои давлатӣ;

е) ахбор ва тафсирҳои дарёфтшуда аз ҷамъиятҳо, аҳзоб ва афроди одӣ;

ё) ахбор, мақола, мусоҳиба, табсира ва дигар маводи иқтибосшуда аз рӯзномаҳо ва нашриёти дохиливу хориҷӣ.

Маводе, ки дар ин замина дар рӯзномаҳои мавриди назар ба чоп расида, ифодагари “ набзи зиндаи ҷомеъа буда, фақат дар асоси таппиши он, на ягон нишонаи дигар, матавон нисбат ба вазъи сиёсӣ, маъмурӣ, илмӣ, адабӣ, зебоишиносӣ, ахлоқӣ, оиди рӯҳияи халқ,боигарӣ, саноат ва ҳунар қазоват кард” [2, 264] иньикоси воқеияти иҷтимоӣ ба назар меояд.

Дар интихоби мавод, таъйини ин ки рӯзномаҳои мазбур чӣ ҳаводиси иҷтимоиву сиёсии Тоҷикистон ва ҷаҳонро интихоб кардаанд, чӣ воқеиятҳое бештар мавриди таваҷҷуҳи онҳо будааст, мо дар равиши интихоб ва арзёбии мавод омилҳои зеринро мушаххас намудем: а) миқёс ва мизони такрори як рӯйдод ва ҳамоҳангии нашрия бо он; б) майдон ва вусъати интишори ҳодиса, шиддат ва ҳиддати он; в) ошкору фаҳмрас будани воқеият; г) ҳаводиси аз нигоҳи пайвадҳои таърихиву фарҳангӣ муносиб; д) ҳамоҳангӣ ва ҳамсадоии воқеиятҳои иҷтимоие, ки ҷомеъа интизори вуқӯъи онҳоро доштааст;е) муҳтавои диққатангез, ҳамоҳангӣ ва ғайри мунтазира будани матлаби маводи интихобшуда.

Дар интихоб ва иньикоси воқеияти иҷтимоӣ илова бар омилҳои ёдшуда чанд омили фарҳангии дигар, аз ҷумла аҳамияти милливу ахлоқӣ, ба шахсиятҳои сиёсиву фарҳангӣ ва манфию ҳавасбарангез рабт доштани иттилоъот низ муассир будааст.

Дар заминаи ин таҳқиқ ва таҳлил метавон гуфт, ки дар иньикоси воқеияти иҷтимоии Тоҷикистон рӯзномаҳои “Нигоҳ”, “Фараж” ва “Озодагон” шеваҳои мухталиф ва судмандро ба кор гирифтаанд. Яке аз ин шеваҳо аз дидгоҳҳои рӯзноманигорони худӣ шарҳу тавзеҳ додани воқеияти иҷтимоии кишвар мебошад. Дар ин росто фаъолияти ҳар се рӯзнома қобили таваҷҷуҳ буда, нашрияҳо бештар ба масоили иқтимоие дахл кардаанд, ки барои ҷомеъаи тоҷикон тақдирсоз будааст. Аз ин ҷиҳат ба хотири муҳиммии мавзӯъ ва масъалаи иҷтимоӣ ҳамоҳангӣ ва ҳамсадоии ҳар се рӯзнома ба мушоҳида мерасад, ки ,албатта, ба вусъати интишор ва таъсири мавод мусоидат мекунад.

Рӯзномаи “Нигоҳ” бештар ба масъалаҳои иҷтимоие монанди беҳдошти сиҳати мардум, ахлоқ ва амнияти иҷтимоӣ, густариши нашъаҷаллобию нашъамандӣ, ришвахорӣ, сатҳи хидматрасонии тиббӣ ба мардум ва ғайра таваҷҷуҳ карда, ба ошкор сохтани заминаҳои ахлоқиву иҷтимоии равандҳои носолими ҳаёти ҷомеъа саъй намудааст. Аз ин ҷиҳат хусусиятҳои мавзӯии маводҳои дар рӯзнома нашршуда бо вазъи иҷтимоиву сиёсии ин давраи ҷумҳурӣ сахт алоқаманд мебошад. Зайли намуна чанд маводи дар ин самт нашр кардаи рӯзномаи “Нигоҳ”-ро аз назар мегузаронем, ки дар онҳо баъзе тамоюлҳои иҷтимоии ҷомеъаи кишвар дар даҳсолаи аввали садаи равон таҳлил ва арзёбӣ шудааст.

“Нигоҳ” дар хабарҳои “Суғд: ноболиғон ҷавоҳирот ва 40 000 долларро дуздиданд”, “Дар Хатлон дуздӣ ва қаллобӣ афзоиш ёфтааст” ва “Дастгиршавии гурӯҳҳои ҷиноятпеша идома дорад” аҳли ҷомеаи шаҳвандӣ ва мақомоти марбутаро аз афзоиши ноамниии ахлоқӣ ҳушдор медиҳад. Омили аслии такрор ва касрати вуқӯъ дар ин хабарҳо аввалан моҳият ва муҳиммии масъала бошад, сониян фарогир будани рӯзнома ва ниҳоят ҳамоҳангӣ ва шавқмандии ахлоқии хабарнигорон ва нашрия ба чунин ҳодисаҳои ҳаёти ҷомеа мебошад.

Дар ҳар се хабар хабарнигор ба омилҳои воқеии рух додани ҷиноят таъкид варзидааст, ки муҳим мебошад. Дар хабари аввал “ноболиғон бо сабаби он ки аз толори автоматӣ қарздор шудаанд, даст ба ҷиноят зада”-анд. “Дуздии амвол ва 101 ҳолати қаллобӣ”, ки “кормандони ҳифзи ҳуқуқ ба қайд гирифтаанд”, таъкиди хабари дувум аст. Дар хабари охир аз амалиёт ва марги ду нафар дар муборизаи алайҳи қочоқбарони афғон хабар дода шуда, аз афзоиши ин ҳодиса изҳори нигаронӣ шудааст. Дар паҳлуи ин се хабар шарҳи коршинос омадааст ва ӯ бо далелҳо собит кардааст, ки яке аз омилҳои ҷиддии афзоиши ҷиноят, бахусус дуздиву авбошӣ маҳз марказҳои компутерӣ ва автоматӣ будааст. Чанд омиле ҳаст, ки эътибор ва таъсири хабарҳои зикршуаро афзоиш додаанд: нахуст маҳбубият ва ҷозибияти зоҳирии ҳодисаҳо, ки ба ахлоқ ва осоиши ҳамагонӣ марбут мешаванд; дувум такрор ва касрати вуқӯъ , майдон ва вусъати хабар ва воқеияти ногувори иҷтимоӣ, ки низ хонанда ва ниҳодҳои марбутаро ба ҳушёрӣ ва чорабиниҳои талқин мекунад. Корбурди ин хусусиятҳо фақат марбут ба огоҳиҳои тиҷоратӣ набуда, балки рӯзномаро ба дарк ва тафсиру таҳлили воқеияти иҷтимоӣ раҳнамоӣ кардааст, ки хусусияти созандагӣ низ дорад.

Иньикоси масъалаҳои иҷтимоӣ ба василаи хабар дар рӯзномаи “Нигоҳ” бо он чи зикр шуд маҳдуд намешавад, балки паҳлуҳои мухталифи ҳаёти ҷомеъаро дар бар мегирад. Аз ҷумла, масъалаҳои зиёни офати табиӣ, кушгори наврас, ҳифзи амнияти иҷтимоии шаҳрвандон ва сиҳатии мардум дар

хабарҳои “Панҷакент: зарари сел 888000”, “Шӯроб: марги наврас”, “1794 нафар вайронкунандаи қонун муҷозот шуданд” “Пешгирии ВИЧ-СПИД кори ҳамагон” акс ёфтааст. Масъалаҳое, ки ба ин хабарҳо маъруфият , ҷозибияти хос ва таъсиргузор бахшидааст, мояи паёмест, ки шунидан ва хонданаш ба хонанда хушёрӣ ва масъулияту эҳтиёткорӣ ато мекунад. Дар ин гуна хабарҳо нуфузи қудрати манбаъ ба воқеияти доғи иҷтимоӣ асос ёфта, яке аз василаҳои таъсиргузори ҷалби бештари мухотаб хоҳад гардид. Хабарҳои дар ин замина нашркардаи ҳар се рӯзнома ду масъаларо пеш мегузорад, ки яке сиҳати гузориш аст ва дигаре бовариноқ будани манбаъ ба унвони яке аз тарафҳои иртибот.

Рӯзномаи “Фараж” ба интишори хабарҳое бештар таваҷҷуҳ кардааст, ки бозгӯи вазъ ва ҳоли асафбори муҳоҷирони меҳнатиянд.Муаллифи хабари “Тобут дар рӯзи ид” аз марги Зубайдулло ном муҳоҷири меҳнатӣ, ки дар Русия кушта шудааст хабар дода, зимнан шумори қурбониёнро фақат аз деҳаи Якуми Майи ноҳияи Вахш бармешуморад, ки даҳҳо нафарро ташкил медиҳанд. Ҳамин манбаъ дар хабари дигар, ки таҳти унвони “Сесаду панҷоҳу шаш тобути тоҷик” нашр кардааст, бар синну соли кушташудагон, ки 18 то 30 сола будаанд таъкид варзида, сабаби қатли шаҳрвандони тоҷик дар Русияро “бархурди даҳшатноки гурӯҳҳои миллатгарои рус” унвон кардааст.

Рӯзномаи “Озодагон” низ ба интишори хабарҳо оид ба вазъи муҳоҷирони тоҷик дар Русия диққат дода, аз ҷумла дар хабари “6 кушта ва 23 маҷрӯҳи тоҷик дар як моҳ” бар афзудани миқдори қурбониён нисбат ба солҳои пеш таъкид меварзад. Хабар ба ҳадафҳои миллатгароёнаи қотилони шаҳрвандони кишвар ишораи равшан дорад, ки таъкид бар моҳияти зиёновари иҷтимоии ин ҳодиса аст.

Дар кори нашри хабарҳои иҷтимоӣ ҳар се рӯзнома ба маҳаки ҳифзи амонат дар хабар ва устувории мавқеи манбаъ эътибори хос дода, марҳилаҳои шинохти ҳақ ва амал бар онро вежагии усули нашри ин гуна иттилооти иҷтимоӣ донистаанд, ки гувоҳи садоқат ба касбият аст. Ҳар се рӯзнома дар иньикоси масъалаҳои иҷтимоӣ омилҳои манбаи иртибот(интиқолдиҳандаи паём), вежагиҳои мухотабон(паёмгирон) ва моҳияти паём(чигунагии интиқоли он)-ро ба эътибор гирифтаанд , ки омили аслии пуртаъсирии иттилоъот гардидааст.

Муруре ба муҳтавои ин се рӯзнома собит месозад, ки онҳо дар иньикоси масъалаҳои иҷтимоӣ, пеш аз ҳама, ба нашри маводе пойбанд будаанд, ки манфиатҳои иҷтимоии мардуми кишварро ба дарозои замон дар дохил ва хориҷи он ҳимоят мекунанд. Дар ин замина ҳадафи рӯзномаҳо холисона ва некбинона буда, мусоидат ба беҳ шудани вазъи иҷтимоӣ ва шукуфоии кишвар аст. Таҳлили муҳтавои мақолаҳои “Нони тилоии пойтахт”, “Маҳдудкуниии энергияи барқӣ : аз Сироҷев то Самиев”, “Ду посух ба як мактуб”, “Савганди Гиппократ”, “Табиб-онкологи шинохта ҳалок шуд”, “Дар сатҳи зиндагии мардум қаноатмандед?” ва ғайр, ки дар “Нигоҳ чоп шудаанд, гувоҳи он аст, ки нашрия, пеш аз ҳама, ба сабаб ва таърихи зуҳури ҳаводиси иҷтимоӣ таваҷҷуҳ доштааст. Муалифони мақолаҳо барои ошкор кардани моҳияти воқеоти иҷтимоӣ ба омилҳои рух додани онҳоро эътибор дода, баҳои холисона ба онҳо аз вежагии фаъолияти ин рӯзномаҳост.Ба ифодаи дигар, рӯзнома барои ба мухотабон расонидани паёми саҳеҳ асли ҳақиқати муҳтаворо ҳифз кардаанд.

Усули интихоб ва иньикоси масъалаҳои иҷтимоӣ дар рӯзномаи “Фараж” дигаргуна буда, пеш аз ҳама, ба тадқиқоти журналистӣ асос ёфтааст. Дар ин равиш барои ин рӯзнома эътибори манбаъ як мафҳуми иртиботӣ аст, ки бо мафҳумҳои дигари иртиботӣ пайванди қавӣ дорад. Аз таҳлили қиёсии муҳтавои маводҳое, ки рӯзнома дар боби иҷтимоиёт чоп кардааст, метавон ба ин натиҷа расид, ки манбаи боэътибор барои ин рӯзнома дар раванди иртибот таъсири мустақим ва ғайри мустақим дошта, бо ин мафҳум иртиботи бевосита доранд ва ҳам таҳти таъсири он қарор доранд. Мафҳумҳое чун гузиниши мавод, арзишҳои иттилоотӣ, айният, назарияи ҳамагонии шинохт, масъулияти иҷтимоии рӯзноманигор ва ғайра дар воқеъ бо ин фарз, ки манбаи муътабар василаи аслии иртибот аст, айният меёбад. Иньикоси масъалаҳои иҷтимоӣ собит мекунад, ки ибрати манбаъ барои рӯзнома ва кормандони он арзиши хос доштааст. Бинобар ин, аксари маводҳое , ки дар мавзӯи мазбур дар рӯзнома нашр шудаанд, танҳо ба як манбаъ-тадқиқоти кормандони он истинод намудаанд. Аз ҷумла, маводҳои “Суғд дар торикистон”, “Шумо қиматшавии нархи обро чӣгуна қабул кардед?”, “Биёед обрӯи Душанберо нарезонем”, “Баҳори умри инсон чанд аст?”, “Ифтихори сӯхта”, “Модар! Маро

интизор машав!" ва ғайра бо ҳамин усул навишта шуда, дар ҷараёни интихоб ва нашри онҳо арзишҳои ҳоким дар ҷомеъа ва муҳтавои густурдаи иҷтимоии мавод муассир будааст.

Дар нашри чунин маводҳо фаъолияти "Озодагон" низ аз чанд ҷиҳат ҷолиби диққат аст: нашрия барои қобили дарк кардани воқеияти иҷтимоии кишвар фарзиёти хоссеро перомуни ҷомеъаи кишвар ва чигунагии ҳаракати он дар ихтиёр дорад, ки ба таъсири он меафзояд. Муаллифони аксари ин гуна маводҳо ба ҳодисаҳо маънои иҷтимоӣ бахшида, арзишҳои иттилоотиро бар пояи донистанҳои собитшуда дар атрофи ҳаводиси иҷтимоӣ ва як идеолоҷӣ ва қонунҳои касбӣ устувор сохтаанд. Аз ин мавқеъ, нашри ин гуна маводҳо барои ношир фақат инъикоси воқеиятҳои иҷтимоӣ набуда, балки гузориш ва тафсири сареҳи ҷанбаъҳои матраҳшуда дар ҷомеаанд. Бинобар ин, маводе, ки дар ин самт дар рӯзнома нашр шудааст фаврӣ, тоза ва судманд буда, ба воқеият асос ёфтааст. Чанд мақола, гузориш, мусоҳиба, назарсанҷиҳо, аз ҷумла "Коррупсия", "Даюсӣ узр надорад", "Бухрон ва фасод", "Модарони арақфурӯш", "Кӣ гуфт?" ва ғайра, ки рӯзнома чоп кардааст, дар ҳамин равиш таҳия ва нашр шудаанд.

Таҳлили қиёсии ин маводҳо ҷиҳатгирии ошкорои рӯзномаро дар инъикоси нуқсонҳои иҷтимоии кишвар нишон медиҳад. Вале ин ҷиҳатгириро набояд билкул манфӣ арзёбӣ кард. Ин тарзи инъикоси воқеияти иҷтимоӣ ба забти воқеъбинонаи он мусоидат кардааст, ки зери таъсири равиши асосии сиёсати созандаи иҷтимоии давлат шакл гирифтааст. Масалан, гузориши "Коррупсия" дар дастгирии сиёсати созандаи иҷтимоии давлат зидди фасод ва порахӯрӣ нашр шуда, моҳияти зиёновари ин ҳодисаро дар ҳаёти шахс ва ҷомеъа собит месозад. Мақолаи дигар, "Сабади истеъмолӣ бо афсона пур намешавад" низ дар ҳамин равиш таълиф ва нашр гардида, назари коршиносонро доир ба вазъи сабади истеъмолии сокинони кишвар ва сатҳи зиндагии мардум дар бар мегирад. Ин мавод бо фарогирии санадҳои воқеӣ ҳолату сабаби истеъмоли сокинони кишварро дар заминаи санадҳо нишон дода, камбуди ин соҳаро ҳамчун омили афзоиши бемориҳои музмин таъбир мекунад.

Яке аз равишҳои хосси ин нашрияҳо иборат аз он аст, ки рӯзноманигорон дар инъикоси масъалаҳои иҷтимоӣ ҳамзамон бо усулҳои суннатии фаъолият гирдоварӣ ва таҳлили санадҳои таҷрибавӣ, аз қабили мушоҳида, суҳбат ва омӯзиши ҳуҷҷатҳоро низ ба кор гирифтаанд. Дар ин замина таҷрибаи ҳар се рӯзнома, ки бо тарзи назарсанҷӣ амалӣ шудааст, ҷолиби диққат мебошад. Аз ҷумла, назарсанҷие, ки "Озодагон" таҳти унвони "Як соли "Озодагон" гузаронидааст, на фақат нақди фаъолияти яксолаи нашрия аст,балки то ҷое шинохти одамони касбу кори гуногун аз ваъи иҷтимоии ҷомеъа низ ҳаст.

Дар ин шакл рӯзномаҳои "Нигоҳ" ва "Фараж" низ мавод нашр намудаанд ва табақаҳои гуногуни аҳолӣ доир ба масоили иҷтимоӣ ва ҳадафҳои рӯзномаҳо дар ин самт изҳори андеша намудаанд. Дар ин равиш метавон аз маводҳои нашркардаи "Нигоҳ" таҳти унвони "Дар сатҳи зиндагии мардум қаноатмандед?" ва "Фараж" "Шумо гуфтед? Мо ҳам мегӯем!" ёд кард, ки бозгӯи вазъи иҷтимоии кишваранд.

Аз таҳлили иҷмолии маводи дар масъалаи мавриди назар нашркардаи рӯзномаҳои зикршуда метавон чунин натиҷа гирифт, ки ҳадафи дастандаркорони соҳа, пеш аз ҳама, дар ҷомеа гурӯҳҳои алоҳидаи он оид ба вазъи иҷтимоӣ донишҳо ва тасаввуроти лозимро бавуҷуд овардан буда, ҳамчунин назари дунёшиносӣ, ормонҳо, эътиқодот, ахлоқи иҷтимоӣ ва муносибати онон ва дастандаркорони соҳаро ба муҳити иҷтимоӣ дар заминаи воқеияти рӯз ба сӯйи созандагӣ таѓйир додан аст.

Бо вуҷуди душвориҳо ва монеаҳои мавҷуд рӯзномашои "Нигоҳ", "Фараж" ва "Озодагон" тавонистаанд, ки дар ҳаёти пурҷӯшу хӯрӯши иҷтимоиву сиёсии ҷомеа навигариҳои муайян ворид созанд, [4, 76], ки рохро барои пешрафти ҷомеа ва воситаҳои ахбори омма ҳамвор мекунад.

АДАБИЁТ

1. Нагрин Р. Хабар ва таҳияи хабар / Р. Нагрин // Рӯзноманигори ҳирфаӣ. - Техрон, 1381. – С. 28.
2. Прохоров Е. П. Публисистика и действителност / Е. П. Прохоров. - М.:Изд. МГУ им. М. В. Ломоносова, 1973. - С. 264.
3. Прохоров Е. П. Эпистолярная публитсистика / Е. П. Прохоров. - М.:Изд. МГУ им. М. В. Ломоносова, 1966. - С. 24.
4. Шарифзода К. Роль СМИ в политической системе Таджикистана / К. Шарифзода // Истиқлолият ва журналистикаи муосир. - Душанбе, 2006. - С. 76.

САРЧАШМА

5. Нигоҳ, 2009.
6. Озодагон, 2009.
7. Фараж, 2009.

ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОӢ ДАР МАТБУОТИ МУСТАҚИЛ

Дар мақола масъалаҳои иҷтимоӣ ва тарзи усули инъикоси он дар матбуоти мустақили Тоҷикистон, бо усули контент-анализ дар мисоли рӯзномаҳои "Нигоҳ", "Фараж" ва "Озодагон" тадқиқ шудааст. Муаллиф дар заминаи квантификасияи матн, яъне тавсифи миқдории муҳтаво ва ғоя бо ба корғирии методологияи хоси таҳқиқ маводи дар як давраи муайян нашршуда, фаъолияти нашрияҳо, ҳадафҳои иҷтимоӣ, нақш ва ҷойгоҳи онҳоро дар низоми ВАО-и ҷумҳурӣ муайян намудааст.

Калидвожаҳо: матбуоти мустақил, ВАО, масъалаҳои иҷтимоӣ, контент-анализ, хабарнигор, шарҳи коршинос, низомӣ сиёсӣ, мусоҳиба, мақола, ахбор ва эъломияҳои давлатӣ.

ОСВЕЩЕНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ТЕМ НА СТРАНИЦАХ НЕЗАВИСИМОЙ ПРЕССЫ

В данной статье на основе контент-анализа рассматриваются способы и методы освещения социальных тем в независимой прессе Таджикистана. В качестве объектов изучения выступают такие издания как «Нигох» («Взгляд»), «Фараж» («Лекарство»), «Озодагон» («Свободный»). Автор на основе квантификации текстов публикаций, т.е. контент-анализа с использованием особой методологии исследования материалов, опубликованных в определенный период определил место и роль выше названных изданий в системе СМИ республики.

Ключевые слова: СМИ; независимая пресса; социальные темы; контент-анализ; журналист; мнение эксперта; политеческая система.

ILLUMINATION SOCIAL THEMES ON THE PAGES OF INDEPENDENT PRESS

In this article, based on content analysis considered the ways and methods of covering social issues in independent's press in Tajikistan. The objects of research are such editions as "Nigoh" ("A look"), "Faraj" ("Medicine"), "Ozodagon" ("Free"). The author based on the quantification of the text of the publication, i.e. of content analysis using special methodology of research materials published in the a certain period defined the place and role of above named editions in mass media in a system of the Republic of Tajikistan.

Key words: media; an independent press; social issues; content analysis; journalist; expert opinion; politic system.

Сведения об авторе: ***Сипехри Кароматулло*** - аспирант дневного отделения кафедры печатных СМИ Таджикского национального университета. Телнфон: **(+992) 935-17-17-73.** E-mail: **futuvvat91@mail.ru**

«ҶУМҲУРИЯТ» ДАР ШИНОХТИ МУҲАҚҚИҚОН

Умарбек Фаридун
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар танвири афкори мардум, ба вуҷуд овардани инқилоби фикрӣ, тавсеаи ғояву андешаҳои умумимиллӣ ва дифоъ аз манофеи миллӣ матбуоти даврӣ ба таври мудовим нақши муассир дорад. Матбуоти даврии тоҷик бо умри беш аз садсолаи худ дар ичрои ин рисолати пуршараф гомҳои устувор гузоштаву ба муваффақият расидааст. Бо варақгардон намудани шумораву саҳифаҳои рӯзномаҳои тоҷикӣ ва ковишу пажӯҳишҳои ҷудогона, бисёре аз санадҳои ноомӯхта ва паҳлуҳои гуногунҷабҳаи таърих аён мешавад.

Дар таърихи матбуоти даврии тоҷик рӯзномаи «Ҷумҳурият», ба сифати нахустин рӯзномаи тоҷикӣ дар сарзамини имрӯзаи Тоҷикистон ҷойгоҳу мақоми вижаеро бархурдор аст. Чунончи аз таърих бармеояд, пас аз ташкили ҶМШС Тоҷикистон дар таҷаммӯи сохтмони ҳаёти нав, бунёди сохтори давлати Шӯравӣ ва ташкилотҳои сиёсию ҷамъиятӣ, яке аз масъалаи асосӣ таъсиси матбуот ба шумор мерафт, зеро танҳо матбуот метавонист ба халқ сиёсату ҳадафи ҳукуматро тарғиб намояд. Воқеан ин ҳадафро ба ҷуз матбуоти даврӣ ҳеҷ василаи дигаре ичро карда наметавонист.

Бо дарки муҳиммияти ин нукта 15-уми марти соли 1925 дар пойтахти навтаъсиси ҶМШС Тоҷикистон, Душанбе, ки он замон ҳамчун маркази Бухорои Шарқӣ маъруф буд, шумораи аввалини рӯзномаи «Ҷумҳурият» бо номи «Иди тоҷик» нашр шуд. Бинобар маълумоти сарчашмаҳо шумораи нахустини рӯзномаи «Иди тоҷик» бо теъдоди 1000 нусха бо хуруфи арабиасоси форсӣ дар фазои идона, ки он рӯз ба хотири таъсиси ҷумҳурӣ тантана мекард, дастраси мардум гардид. Зимнан ба зикри як нукта таваҷҷуҳ намоем, ки барои ҳар як нашрия интихоби ном тасодуфӣ сурат намегирад, ном бояд зебо ва ифодакунандаи ғояву ҳадафи нашрия ва муассиси он бошад. Рӯзномаи «Ҷумҳурият» ҳам бори нахуст бо номи «Иди тоҷик» нашр шуд, ки рӯҳияи замонро аз таъсиси ҶМШС Тоҷикистон ва соҳиби истиқлолият, забон ва маданяти моддиву мадании қадимии худ шудани тоҷикон ифода мекард. Дар он шабу рӯз, ки сарнавишти ояндаи мардуми тоҷик, зери суол буд, рӯзнома бо унвони худ натанҳо аз соҳиби давлат шудани тоҷикон дарак дод, балки дар дили мардум ҳисси хурсандиву умеди нек ба ояндаро бедор намуд. Баъдан шумораи дуюми он, ки бо номи «Бедории тоҷик» нашр шуд, идомаи мантиқи ҳамон бедорсозии халқи дар натиҷаи зулму асорат азиятдидаи тоҷик гашт.

Рӯзномаи «Иди тоҷик» бо мадади як гурӯҳ кормандони Комиссариати халқии маорифи Тоҷикистон, ки вазифаи тарҷумонӣ, мусаҳҳеҳӣ ва саҳифабандиро ичро мекарданд, бахусус зери таҳрири нозири маорифи Тоҷикистон Аббос Алиев нашр шуд. Бо мадади кормандони Комиссариати маорифи Тоҷикистон, чун А. Алиев, Саидбоғир Қосимов ва Маҳдӣ Таҳмосов нашр шудани рӯзнома шаҳодати он аст, ки ин тоифа аз поягузорони маорифу маданияти Ҷумҳурии Тоҷикистон шинохта

мешаванд. Худи ҳамон сол ба ин гурӯҳ устод Абулқосим Лоҳутӣ, ки пас аз инқилоби машрута аз Эрон ба Тоҷикистон омада буд, шомил шуда, хадамоти арзишмандеро дар рушди неруи зеҳнии мардуми тоҷик анҷом дод. Муҳаррири вақти рӯзномаи "Тоҷикистони Сурх" Қосим Дайламӣ зикр мекунад, ки "дар ҳар як шумораи он ("Бедории тоҷик" Ф.У.) гурӯҳе аз коркунони масъули Комиссариати халқии маорифи Тоҷикистон иштирок менамуданд, ки онҳо аз устод Абулқосим Лоҳутӣ, Муҳаммадҷон Ҳасанӣ, Қамбарзода, Миртолиб Саидзода, Климчинский, А. Кузнетсов, Қосим Дайламӣ буданд" *(«Комсомоли Тоҷикистон» 17-уми январи соли 1968)*.

Бояд гуфт, ки Аббос Алиев ба сифати яке аз чеҳраҳои равшанфикр дар он замон дар пойдорӣ ва ташаккули маориф ва маданияти тоҷик хадамоти зиёдеро анҷом додааст, аз ҷониби дигар, нахустин муҳаррири рӯзнома таъйин шуданаш ба ин далел сурат гирифт, ки ӯ қаблан дар рӯзномаи «Озод Бухоро» ба ҳайси муҳаррир фаъолият карда, дар кори матбуот таҷрибаи зиёди касбӣ дошт.

Рӯзномаи «Ҷумҳурият» аз нахустин рӯзи таъсисёбиаш пойдор гардонидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ривоҷ бахшидани маорифу маданияти халқи тоҷикро ҳадафи ниҳойии худ қарор дод. Ба ин хотир, нақши ин рӯзнома дар ҳама ҷабҳаҳои ташаккули маърифати миллати тоҷик мондагор буда, ҳар як саҳифаи он бозгӯйи воқеаву ҳодисаҳои нодири замон аст. Бинобар ин, роҳи дар тӯли беш аз 90 сол тайкардаи рӯзнома ниёз ба пажӯҳиши ҳамаҷонибаро дорад, ки, албатта, аз назари аҳли илму эҷод дар канор намондааст. Дар робита ба таърихи таъсиси рӯзномаи мавриди назар ва ҷойгоҳи он дар низоми матбуоти даврии тоҷик чанде аз асару мақолаҳои ҷудогона таълиф шудааст, ки омӯхтани онҳо барои баҳои воқеӣ додан ба ҳодисаҳои давр ва бахусус, муайян кардани моҳияти сохториву мундариҷавии рӯзнома ва рисолати таърихии он мусоидат намуда, чун манбаи боэътимод ҷиҳати тадқиқи минбаъдаи ин нашрия, ҳамчунин таърихи матбуоти тоҷик хидмат хоҳанд кард.

Дар силсилаи пажӯҳишҳои муҳаққиқони таърихи матбуоти тоҷик ва нигоштаҳои кормандони худи рӯзнома нақши "Ҷумҳурият" ба сифати инъикосгари воқеиёти давр, баёнгари рӯҳи замон, мунодии афкори халқ, модари матбуоти тоҷик, сарахбори матбуоти тоҷик ва амсоли ин арзёбӣ шудааст. Ин нигоштаҳоро аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ва муносибат ба мавзӯъ ва масъалаи мавриди назар метавон ба ду гурӯҳ ҷудо кард:

1. **Мақолаҳои оммавӣ,** ки дар онҳо паҳлуҳои гуногуни рӯзномаи "Ҷумҳурият" дар иртибот бо ин ё он масъала ва ё бахшида ба ин ё он ҷашни таърихӣ, хосатан ҷашни матбуоти тоҷик ва санаи таъсиси худи нашрия таҳлилу баррасӣ шудааст. Дар ин радиф мақолаҳо ва ёддоштҳои кормандони «Ҷумҳурият», рӯзноманигорон ва муҳаққиқони публитсистикаи тоҷикро, ки ба муносибати 15, 50, 60, 70, 80, 85, 90-солагии нашрия ва ё санаҳои алоҳидаи таърихи матбуоти тоҷик, аз ҷумла Рӯзи матбуоти миллӣ (11-уми март) дар нашрияҳои даврӣ ва маҷмӯаҳои алоҳида нашр шудаанд, дохил кардан мумкин аст. Ин гуна мақолаҳо теъдодан хеле зиёданд, ки агар танҳо номгӯи онҳоро зикр намоем, феҳристи азиме тартиб меёбад. Биноан ин ҷо танҳо зикри баъзе аз онҳоро ҷоиз медонем. Мақолаҳои Исмоилзода– «Тоҷикистони Сурх» *(Тоҷикистони сурх.-1928, 8-уми октябр)*, С. Айнӣ – «Муборизаи 15-солаи бошарафона» *(Тоҷикистони сурх.-1940, 15-уми март)*, Нур Табаров – «Минбари ҳазорон» *(Адабиёт ва санъат-1985, 21 март)*, И. Усмонов – «Сарахбори матбуоти тоҷик» *(Комсомоли Тоҷикистон.-1975, 14-уми март)*, «Баёнгари рӯҳи замон» *(Тоҷикистони советӣ.-1985, 23-юми март)*, Раҳим Ҳошим – «Солҳо дар саҳифаҳо» *(Маориф ва маданият.-1975, 25-уми март)*, М. Турсунзода – «Сорбони матбуоти мо» *(Тоҷикистони советӣ.-1975, 25-уми март)*, Муъмин Қаноат – «Оинаи рӯзгори мо» *(Тоҷикистони советӣ.-1985, 23-юми март)*, «Аввалин газета, аввалин муъҷиза» *(Ҷумҳурият.-1995, 18-уми март)*, Қ. Шарифӣ – «Модари матбуоти тоҷик» *(Ҷумҳурият.-2004, 27-уми март)* ва ғайра аз ҷумлаи ин гурӯҳи мақолотанд, ки вобаста ба давру замони муайян паҳлуҳои гуногуни рӯзномаро бозгӯ кардаанд. Дар ин нигоштаҳо таърихи рӯзнома, муҳтавои матолиб ва нақши он дар ташаккули афкори ҷомеа таҳлил ва баррасӣ шудааст. Бинобар ин, дар онҳо баъзан ҳолати такрори санаду арқом ва андешаи иҷтимоӣ ба назар мерасад.

Устод С. Айнӣ, ки худ ҳодими фаъоли рӯзнома буд, онро «модари матбуоти Тоҷикистони советӣ» номидааст [3, 323], ки бардақ дуруст аст. Воқеан, рӯзномаи «Иди тоҷик» дар асл барои пайдоиши рӯзномаҳои минбаъда дар сарзамини навтаъсиси тоҷикон замина фароҳам сохт. Шоири халқии Тоҷикистон Муъмин Қаноат дар такя ба андешаҳои устод С. Айнӣ нақши бузург доштани ин рӯзномаро дар инъикоси тамоми паҳлуҳои рӯзгору зиндагии халқи тоҷик ва ташаккули маданияту маърифати он арзёбӣ карда, аз ҷумла меафзояд: «Бедории тоҷик" барои намоиши истеъдоди дар тангӣ мондаи халқ чун минбар кор мекард...» *(Тоҷикистони советӣ-1985, 23-юми март)*.

Дар ин радиф ҳамчунин метавон аз маҷмӯаи «Оинаи миллат», ки ба муносибати ҷашни 80-солагии нашрия интишор гардидааст, ёд кард. Дар ин маҷмӯа маводи зиёди арзишманд, ки ба қалами кормандони собиқ ва имрӯзаи рӯзнома мансуб буда, дар жанрҳои мақолаву мусоҳиба, хотира, ёддошт ва лавҳа гирдоварӣ шудааст. Нигоштаҳои ин маҷмӯа бо вуҷуди аз ҳамдигар фарқ доштан, аз ҷиҳати арзёбии нақши ин рӯзнома дар рушди ҷомеа ба ҳам умумият доранд. Ба ибораи дигар, ҳамаи муаллифон ба "Ҷумҳурият" ва нақши он дар инъикоси раванди зиндагӣ ва ташаккули афкори омма қоиланд. Агар дар мақолаҳои Камоли Абдураҳим ва Иброҳим Усмонов нақши рӯзномаи «Ҷумҳурият» ва таърихи он таҳлил шуда бошад, пас хотираву ёддоштҳои кормандони собиқ ва имрӯзаи нашрия, Шодӣ Саид, Нур Табаров, Шоҳмузаффар Ёдгорӣ, Абдулҳамид Самад,

Карoматуллоҳи Мирзо, Асадулло Саъдуллоев, Мансур Сайфиддинов, Бекназар Аҳмадов, Абдулқодири Раҳим ва дигарон, лаҳзаҳои гуворо ва хотирмони рӯзгори рӯзнома ва нақши онро ба сифати мактаби бузург, даргоҳи муқаддас, парчамбардори матбуот бозгӯ мекунад. Ҳамчунин ин мачмӯа аз он чиҳат ҷолиби диққат аст, ки дар охири он феҳрасти рӯзномаи «Ҷумҳурият» бо шумули маводи фаровон оид ба таъриху комёбиҳои матбуоти тоҷик, рӯзноманигорӣ аз соли 1925 то имрӯз ва феҳрисити ашхосе, ки бо рӯзнома алоқамандӣ доштанд ба тартиби алифбоӣ гирдоварӣ шудааст, ки бешубҳа барои таҳқиқи худи рӯзнома ва таърихи журналистикаи тоҷик ёрӣ дода метавонад.

2. **Мақолаҳои илмӣ**. Ба ин гурӯҳ мақола ва асарҳои муҳаққиқони таърихи матбуоти тоҷикро метавон дохил кард, ки дар онҳо бевосита даврaҳои гуногуни рӯзномаи "Ҷумҳурият" ва ё дар алоқамандӣ бо дигар нашрияҳои даврӣ ба таҳқиқ кашида шудааст. Аз ҷумла, дар нигоштаҳои муҳаққиқон Ҷ. Усмонов, И. Усмонов, Д. Давронов, А. Азимов, П. Гулмуродзода, М. Муродов ва дигарон бевосита паҳлуҳои гуногуни ин рӯзнома мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст ва ё дар иртибот ба масъалаҳои дигари матбуоти тоҷик ба он ишораҳо шудааст. Агар дар нигоштаҳои Ҷ. Усмонов, Д. Давронов бештар таърихи нашрия бозгӯ шуда бошад, дар мақолаҳои И. Усмонов, П. Гулмуродзода, А. Азимов М. Муродов нақши «Ҷумҳурият» дар ташаккули минбаъдаи матбуоти тоҷик, адабиёти тоҷик, тарбияи насли ҷавони адибон ва публитсистон, инъикоси рӯзмарраи ҳаводиси рӯз, баррасии масъалаҳои мубрами давру замон, тасвири чеҳраҳои кору пайкор, инсонҳои ҷӯяндаву созанда ва амсоли ин пажӯҳиш гардидааст. Аз ҷумла муҳаққиқ М. Муродов дар якчанд мақолаҳои илмиаш, ки доир ба таърихи матбуот, вижагиҳои шакливу мундариҷавии журналистика ва публитсистикаи муосири тоҷик навишта шудаанд, доир ба фарогирии мавзӯъ, таҳаввулоти жанрӣ, масоили забон ва услуби нашрияи «Ҷумҳурият» дар низоми матбуоти даврӣ таваҷҷуҳ намудааст. Бахусус мақолаи «Рисолати Ҷумҳурият» далели ин аст, ки дар он фаъолияти яксолаи нашрия дар соли 2014 аз нигоҳи мундариҷаву мавзӯъ, муҳтаво, қолабҳои жанрӣ ва шаклу ороиш ба таври муфассал таҳлил шудааст.

Миёни ин гурӯҳи матолиб китоби муҳаққиқи журналистикаи тоҷик, профессор И. Усмонов – «Ёрдамчии содиқи партия» фарқ мекунад. Ин рисола ба муносибати 50-солагии рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» таълиф шуда, соли 2008 дар китоби мачмӯаи мақолаҳои муаллиф «Журналистика», қисми 3 бо номи «Оинаи рӯзгори тоҷик» ба таври муфассал бо такмил ва тағйиру иловаҳо бознашр гардидааст, ки аз оғози нашр то соли 1975 -ро фаро мегирад. Асари мазкур хусусияти таҳқиқотӣ дорад ва дар он таърихи таъсиси рӯзнома, фарогирии мундариҷаву мавзӯъҳо, рангорангии жанрӣ, робитаи адибон бо рӯзнома, нақши рӯзнома дар сохтмонҳои азими кишвар, тарбияи мухбирони коргару деҳқон ва амсоли ин ба таҳқиқи илмӣ кашида шудааст. Ҳамзамон дар ин мачмӯа доир ба таъсиси аввалин матбуоти тоҷикӣ дар сарзамини имрӯзаи Тоҷикистон то пайдоиши рӯзномаи «Иди тоҷик» маълумот оварда шудааст.

Рӯзномаи «Ҷумҳурият» дар рушду ташаккули адабиёт, публитсистика ва фарҳанги рӯзноманигории тоҷик низ нақши сазовор дорад. Даҳҳо ҳикоя, очерк, лавҳа ва дигар асарҳо, ки дар анвои гуногуни жанрҳои публитсистиву адабӣ кормандони он эҷод кардаанд, дар роҳи таҳқиқу омӯзиши публитсистикаи тоҷик сабақҳои омӯзандаанд. Дар мачмӯаи «Умре дар роҳ» (1976), ки аз ҷониби муҳаррири вақти ин рӯзнома Ғоиб Қаландаров мураттаб шудааст очерк, ҳикоя, шеър, лавҳа, қайдҳо ва ҳачвияҳои бехтарини муаллифони рӯзнома, аз қабили очеркҳои Ғоиб Қаландаров, Асадулло Саъдуллоев, Шодӣ Ҳаниф, Шоҳмузаффар Ёдгорӣ, Ато Ҳамдам ва ҳикояву шеърҳои Искандар Мирзоев, Адулҳамид Самадов Теша Рачаб, Султон Шоҳзода, Усмон Шарифзода, Абдулвоҳид Воҳидов бахшида ба нашри 50-солагии рӯзномаи "Тоҷикистони советӣ" интихобан гирдоварӣ шудааст. Ин мачмӯа, ки матолиби зиёди ҷолиберо фаро гирифтааст, дар пажӯҳиши нашрияи мавриди назар аз аҳамият холӣ нест.

Аз адабиёт ва сарчашмаҳои зикршуда, даврaҳои гуногун таърихи рӯзномаи «Ҷумҳурият»-ро бо таҳаввулоти сохториву мундариҷавии он метавон муайян кард. Бинобар маълумоти сарчашмаҳо, хотираву ёддоштҳои кормандони рӯзномаи «Ҷумҳурият» дар шумораи нахустини ин нашрия мактуби КМ РКП ба комунистони Тоҷикистон, мурочиатномаи ҳукумати ҷумҳурӣ ба халқи тоҷик, табрику шодбошиҳои дӯстона ба муносибати таъсисёбии ҶМШС Тоҷикистон дарҷ гардидааст. Вале як нукта боиси баҳс аст, ки бинобар сабаби маҳфуз нашудани шумораи нахустини рӯзномаи «Ҷумҳурият», дар аксар таҳқиқот доир ба теъдоди саҳифаҳои нахустини нашрия андешаҳо гуногун ва ҳатто мухталифанд. Аз ҷумла, шумораи нахустини рӯзномаи «Иди тоҷик»-ро агар Иброҳим Усмонов «16 саҳифаи хурдҳачм» ҳисобад [5, 8], собиқ муҳаррири ин нашрия Нур Табаров дар мақолааш бахшида ба 60-солагии рӯзнома онро «дар ҳачми шаш саҳифаи хурд» арзёбӣ мекунад *(«Адабиёт ва санъат»-1985, 21-уми март)*. Муҳаққиқ А. Азимов бошад дар ин ҷода ақидаи профессор И. Усмоновро ҷонибдорӣ намуда, таъкид мекунад, ки «И. Усмонов ин факти таърихиро бори аввал истифода ва пешниҳод менамояд, ки боиси қабул аст» [1, 16]. Аммо ба андешаи А. Азимов, роҷеъ ба он ки «профессор И. Усмонов ин факти таърихиро бори аввал истифода ва пешниҳод менамояд» наметавон пурра розӣ шуд, зеро дар китоби дигари И. Усмонов «Ёрдамчии содиқи партия» теъдоди саҳифаҳои нашрия «шаш саҳифаи хурд» гуфта мешавад [5, 4]. Дар мақола ва ёддоштҳои собиқ кормандони рӯзномаи «Ҷумҳурия» низ ба ин далел метавон дучор шуд. Аз ҷумла, собиқ корманди рӯзнома Бекназар Аҳмадов дар хотираҳояш зикр карда, ки «.... 15-уми марти соли 1925 дар ҳачми шаш саҳифаи хурд бо

теъдоди 1000 нусха рӯзномаи «Иди тоҷик» чоп шуд» *(«Ҷумҳурият»-2004, 14-уми феврали)*. Ҳамин гуна далел дар мақолаи яке аз собиқадорони матбуот Д. Барзӣ низ ҷой дорад. Д. Барзӣ чунин қайд мекунад: «Баъд аз тақсимоти миллӣ дар Осиёи Миёна нахустин рӯзномае, ки дар микёси Тоҷикистон ба забони тоҷикӣ нашр гардид, ҳамоно ноширии афкори бюрои ташкилоти фирқа, кумитаи инқилобии марказӣ ва иттифоқҳои касабаи Тоҷикистон - «Иди тоҷик» буд, ки вай дар 15 моҳи марти соли 1925 ба муносибати рӯзи эълони ташкили Ҷумҳурияти шӯроии сотсиалистии мухтори Тоҷикистон бо ҳаҷми бисёр хурде интишор ёфт. *(«Тоҷикистони сурх»-1933, 6-уми май)*. Далели дигаре, ки дар ин самт доманаи андешаро тақвият мебахшад, мақолаи устод Мирзо Турсунзода аст. Устод Мирзо Турсунзода дар мақолаи «Аввалин газета, аввалин муъҷиза», ки ба ифтихори 50-умин солгарди «Тоҷикистони советӣ» нашр шудааст, хотираашро аз нашри шумораи нахустини рӯзномаи «Иди тоҷик» чунин меорад: «Гумон мебарам, ки ба ҳамин қарибиҳо (марти 1925), мо ҷавонони ташнаи илм, бюллетени «Иди тоҷик»-ро даст ба даст гардонида, ба шавқ мутолеа мекардем...». *(Тоҷикистони сурх»-1940, 15-уми март)*. Мақолаи устод М. Турсунзода ва дигар муҳаққиқони соҳа гувоҳи он аст, ки дар ҳаҷми 16 саҳифа нашр шудани шумораи нахустини рӯзномаи «Иди тоҷик» чандон ба ҳақиқат наздикӣ надорад. Аз ин рӯ, дар такя ба андешаҳои муҳаққиқон тахминан метавон хулоса кард, ки бо назардошти вақту фазои таъсиси нашрия, имконоти моддию техникӣ ва фарогирии мавзӯю мундариҷаи он дар ҳаҷми чор ва ё шаш саҳифа нашр шудани шумораи нахустини рӯзномаи «Иди тоҷик» ба ҳақиқат наздикӣ дорад. Шумораҳои баъдии рӯзнома, ки бо номи «Бедории тоҷик» дар ҳаҷми чаҳор саҳифа нашр мешуд, ин хулосаро асоснок мегардонад. Вале то замони пайдо шудани шумораи нахустини рӯзномаи «Ҷумҳурият» чунин ихтилофи назарҳову фарзияҳои гуногун боқӣ мемонад.

Дар умум аз адабиёт ва сарчашмаҳои зикршуда метавон ба чунин хулоса расид, ки рӯзномаи «Ҷумҳурият» аз оғози пайдоиш то имрӯз дар тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти сиёсиву иҷтимоӣ ва маънавии миллати тоҷик нақш гузоштааст ва маҳз ҳамин нукта зарурати таҳқиқи онро ба сифати нашрияи расмӣ, соҳибмактаб, собиқадор ва соҳиби услубу шеваи хос дар низоми матбуоти даврии тоҷикӣ ба миён меорад. Тамоми воқеаҳои муҳим ва сарнавишти тамаддуни миллати тоҷик аз оғози таъсис то ба имрӯз дар саҳифаҳои рӯзнома сабт мешавад, ки нақш ва ҷойгоҳи ҳар кадоми он дар илми таърихнигорӣ ва публитсистикашиносии тоҷик ниёз ба омӯзишу пажӯҳиши комил дорад. Ҷилдҳои ҳарсолаи он ҳуҷҷати пурқимат ва оинаи рӯзгору сарнавишти роҳи тайнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар зарфи 90 сол ва беш аз ин аст.

АДАБИЁТ

1. Азимов А. Марзи сухан / А. Азимов. – Душанбе: Дониш, 2008. – 80 с.
2. Айнӣ С. Осори баргузида дар ду ҷилд: Ҷилди 1. Акнун навбати қалам аст / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1977.
3. Усмонов И. Қ. «Журналистика» (Қисми 1) / И. К. Усмонов. – Душанбе: Империал – Групп, 2005. – 480 с.
4. Усмонов И. Ёрдамчии содиқи партия / И. Усмонов. – Душанбе, 1975. – 36 с.
5. Ҳошим Р. Солҳо дар саҳифаҳо / Р. Ҳошим // Мақолаҳо ва ёддоштҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. – 320 с.
6. Аҳмадов Б. Саромадони матбуоти тоҷик / Б. Аҳмадов // Ҷумҳурият, 2004. 14-уми феврал.
7. Барзӣ Д. Ёдоварии матбуоти мо ва вазифаҳои ояндаи он ва мухбирони мо / Д. Барзӣ // Тоҷикистони сурх, 1933. 6-уми май.
8. Дайламӣ Қ. Оғози кор / Қ. Дайламӣ // Комсомоли Тоҷикистон, 1968. 17-уми январ.
9. Қаноат М. Оинаи рӯзгори мо / М. Қаноат // Тоҷикистони совет, 1985. 23-юми март.
10. Муродов М. Андар пажӯҳиши як нашрия (Нигоҳе ба як соли фаъолияти «Ҷумҳурият») / М. Муродов // Осор (Трудьі). Маҷмӯи мақолаҳои илмии ПИТФИ. – Душанбе: Истеъдод, 2015. - Ҷ.2. – 480 с.
11. «Ойинаи миллат». – Душанбе: Эҷод, 2005. – 208 с.
12. Турсунзода М. Аввалин газета аввалин муъҷиза / М. Турсунзода // Тоҷикистони сурх, 1940. 15-уми март.
13. Табаров Н. Минбари ҳазорон / Н. Табаров // Адабиёт ва санъат, 1985. 21-уми март.

ҶУМҲУРИЯТ» ДАР ШИНОХТИ МУҲАҚҚИҚОН

Дар мақола сатҳи шудааст, ки дараҷаи омӯзиши «Ҷумҳурият» ҳамчун нашрияи расмӣ ва пурсобиқа ба риштаи таҳқиқ кашида шавад. Муаллиф мақолаҳои муҳаққиқони соҳаи журналистикаи тоҷик, кормандони худи нашрия ва дигар рӯзноманигоронро, ки дар мавридҳои гуногун иншо намудаанд, бо усули таҳлили муқоисавӣ гурӯҳбандӣ намуда, арзиши илмӣ ва оммавии онҳоро муайян кардааст. Аз силсилаи пажӯҳишҳои муҳаққиқон аён мешавад, ки «Ҷумҳурият» дар низоми матбуоти даврии тоҷик мавқеи муҳим дошта, дар даврахои инқилофи худ ҷиҳати иньикоси тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти сиёсиву иҷтимоӣ ва маънавии миллати тоҷик нақши созгор доштааст. Ҳарчанд мақолаҳои баанҷомрасида хусусияти ҷудогона ва публитсистӣ доранд, аммо дар пажӯҳиши рисолавии нашрия аз аҳамият холӣ нестанд.

Калидвожаҳо: «Ҷумҳурият», журналистикаи тоҷик, рӯзнома, матбуот, маориф, маданият, сиёсат, муҳаққиқ, манфиатҳои миллӣ, шумора, таҳлил, баррасӣ, иньикос.

«ДЖУМХУРИЯТ» ГЛАЗАМИ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

В статье проявляется большое усердие в исследовании истории одного из старейших изданий – газеты «Джумхурият», имеющей свою собственную школу и свойственный себе стиль и метод работы. Анализируя сопоставительным методом статьи ряда исследователей таджикской журналистики, сотрудников самого издания и других журналистов, написанных на различные темы, автор группирует и определяет их научно-популярную ценность.

Согласно мнения некоторых исследователей, газета «Джумхурият» занимая существенную позицию в системе таджикской периодической печати, во всех этапах своего развития имела значительную роль в отражении политической, социальной и нравственной жизни таджикской нации. Хотя вышеупомянутые статьи имеют публицистический характер, в настоящем исследовании издания представляют некоторую значимость.

Ключевые слова: «Джумхурият» таджикская журналистика, газета, печать, образование, культура, политика, исследователь, национальные интересы, номер, анализ, рассмотрение, отражение.

"JUMHURIYAT" EYE RESEARCH

The article showed great diligence in the investigation of the history of one of the oldest newspapers - "Jumhuriyat", having its own school and peculiar style and method of work. On the basis of a number of articles of researchers of the history of the Tajik journalism and publication of the employees the author defines the history of the newspaper "Jumhuriyat" and its position in the system of the Tajik periodicals.

According to some studies the role of the newspaper "Jumhuriyat" in all spheres of political, social and moral life of the Tajik nation is considered to be a huge and at all times, taking the primary position in the system of the Tajik periodical print edition was number one. It is this property, and calls for his research again and again.

Key words: «Jumhuriyat», Tajik journalism, paper, printing, education, culture, politics, the researcher, national interests, the number, analysis, consideration, reflection.

Сведения об авторе: ***Умарбек Фаридун (Фаридуни Умарбек***) - аспирант факультет журналистики Таджикского национального университета. Телефона: **(+992) 934-59-68 -10, 987-77-56-83.** E-mail: **faridun-0990@mail.ru**

«TAJIKISTAN TIMES» - АВВАЛИН НАШРИЯИ АНГЛИСЗАБОН ДАР ТОҶИКИСТОН

Ф. Мирзоева
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Агар гӯем, ки матбуот дар инъикоси проблемаҳои мухталифи ҷомеа нақши муассир дорад, хато нахоҳем кард. Зеро дар шароити кунунии Тоҷикистон дар қиёс бо радиову телевизион инъикоси амиқи проблемаҳои ҷойдошта бештар дар матбуот дида мешавад.

Имрӯз Интернет ба яке аз василаҳои пуркудрати таблиғу ташвиқ ва паҳн кардани иттилоъ табдил ёфтааст. Дар мавриди пайдоишу қудрати он профессори тоҷик Иброҳим Усмонов мегӯяд: «Асри XIX василаи нави пуркудрати электронӣ - интернетро ҳам ба миён овард, ки вай аз имконоти матбуот, телевизион ва радио бархӯрдор аст» [2, 97]. Яъне, Интернет василаи пуркудрати таъсиррасонӣ дар системаи ВАО ва таблиғ гашт. Аз ин сабаб, матбуот низ аз имкониятҳои ин ба таври васеъ истифода мебарад. Матбуоти тоҷик низ аз Интернет ба таври фаровон истифода мебарад ва метавон гуфт, ки имрӯз бе Интернет тасаввур кардани матбуот худ имконнопазир аст. Имрӯз Интернет метавонад бисёре аз корҳои қаблан матбуот мекардаро аз қабили расонидан ва паҳн кардани хабар, ташвиқу таблиғ ва ғайраро иҷро намояд. «Дар системаи ҷаҳонии воситаҳои ахбор Интернет низ мавқеи умда дорад, вай нисбат ба ҳар василаи ахбори дигар имконияти бештари пахши фаврии матолибро дорад…» [2, 7] мегӯяд муҳаққиқи соҳаи журналистика Иброҳим Усмонов.

Албатта, Интернет дар баробари доштани имкониятҳои зиёд ва осон кардани кори матбуот, ҳамчунин паҳлуҳои манфӣ низ дорад. Дар Интернет маводҳои дурӯғин зиёд аст ва наметавон ба ҳамаи он эътимод баст.

Вақтҳои охир дар саҳифаҳои Интернет ҳар гуна матлабҳои иғвоангез нисбати давлату миллати тоҷик пайдо шуда истодаанд. Бештари он матлабҳо бо забони англисӣ нигошта мешаванд ва барои ба муқобили онҳо истодагарӣ карда тавонистан бояд ВАО-и англисзабон вуҷуд дошта бошад. Ин ҷо зарурати пайдоиши нашрияи англисзабон ба миён меояд, зеро бояд шахрвандони хориҷии муқими Тоҷикистон ахборро бо забони англисӣ, вале аз нашрияи тоҷикӣ бихонанд.

Ин ҳама сабабҳоро ба инобат гирифта, чанде аз ноширони тоҷик кӯшиши пур намудани фазои холии бавуҷудомадаро карданд ва дар дохили нашрияи тоҷикӣ, аз ҷумла дар ҳафтаномаи «Тоҷикистон», «Ману ту», «Овоза ва ҳақиқат» бо забони англисӣ мавод нашр менамуданд. Вале нашрияи алоҳидае, ки бо забони англисӣ нашр шавад, вуҷуд надошт.

Дар Тоҷикистон нахустин бор бо ибтикори Нуралӣ Шоев ҳафтаномаи англисзабон бо номи «The Tajik Times» нашр гардид. Ин нашрия чанд муҳлат бо ин ном нашр шуда, баъдтар номи худро иваз намуд ва «Tajikistan Times» шуд.

Чунончӣ ба мо маълум гардид, сармуҳаррири ҳафтаномаи ««The Tajik Times» («Вақти Тоҷикистон») Шоев Нуралӣ буда, ӯ 7-уми апрели соли 1961 дар шаҳри Кӯрғонтеппа ба дунё омадааст. Ӯ хатмкардаи шуъбаи актёри театр ва синамои Донишкадаи давлатии санъати ба номи М. Турсунзода буда, фаъолияти меҳнатиашро ҳамчун мухбир дар рӯзномаи Маданияти Тоҷикистон (баъдан Адабиёт ва санъат) оғоз намудааст.

Шоев Нуралӣ аз соли 2006 то 2012 ҳамчун муаллиф ва барандаи барномаҳои "Тоҷикистон хонаи ман" дар телевизиони Сафина, "Сайри олам", "Сайри меҳан", "Нобиғаҳои миллат" ва ғайраҳо дар Шабакаи якум ТВТ фаъолият намудааст. Инчунин, аз соли 2009 то 2012 ба ҳайси Сармуҳаррири рӯзномаи англисизабони "Tajikistan Times" ифои вазифа намудааст.

Аз соли 2012 то 2014 муовини сармуҳаррири идораи ҷавонӣ, варзиш ва сайёҳии Шабакаи Якуми ТВТ шуда кор кардааст. Шурӯъ аз соли 2014 то 2015 сармутахасиси калони Вазорати фарҳангро бар дӯш дошт. Аз соли 2015 то ин ҷониб ба ҳайси директори Муассисаи давлатии Маркази эҷодии «Илҳом фаъолият намудааст.

Чунончӣ, дар хусуси як хабар аз сомонаи «Азия плюс» аз муаррифии ҳафтаномаи «The Tajik Times» чунин омадааст:

«Нуралӣ Шоев як нафар соҳибкори тоҷик буда, дар зарфи беш аз даҳ соли ахир дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ба сар бурдааст. Ҳадафи роҳандозии ҳафтаномаи англисзабонро дар «талош барои муаррифии арзишҳои хунарию фарҳангӣ ва вазъи сиёсию иқтисодии Тоҷикистон ба ҷаҳониён» унвон кардааст» [4].

Бояд қайд намуд, ки аввалҳо ҳаҷми саҳифаҳои рӯзномаи «The Tajik Times» 12 саҳифаро ташкил медод. Пас аз 4 моҳи фаъолияташ миқдори саҳифаҳояш ба 16 расид. Кормандони ҳафтанома дар аввал бо сармуҳаррир ва панҷ нафар: муҳаррирон - А. Мирзоев, Б. Абдуллоева, У. Шамгоров, тарроҳи газета - М. Мирзоев иборат буд. Чунончӣ ҳадафи таъсис додани ин ҳафтаномаро муассис ва сармуҳаррири ҳафтанома Н. Шоев дар шумораи аввалинаш чунин қайд намудааст: «Рӯз то рӯз теъдоди сайёҳон ва коргарони хориҷӣ ба кишвари мо зиёд шуда истодаанд. Тоҷирон, донишҷӯён, кормандони ташкилотҳои байналхалқиву созмонҳои хориҷӣ мехоҳанд, Тоҷикистонро ба воситаи рӯзнома ва ё маҷаллааш, ки бо забони байналхалкӣ - англисӣ нашр шавад, бишиносанд. Аз ҳамин лиҳоз, мо тасмим гирифтем, то ин ки орзуи онҳо ва мардуми тоҷикро амалӣ намоем» [1].

Чунончӣ Иброҳим Усмонов дар хусуси шумораи нахустини нашрияҳо аз ҷумла нашрияҳои хусусӣ чунин қайд намудааст:

«Дар шумораи аввал махсусан, эҳсос зиёд аст. Журналист соҳиби имконияти хос шуда, ҳастиашро ба он мебахшад. Бинобар ин, дар изҳоротҳои мунташираи шумораи аввал орзуҳои нек хеле зиёданд» [3, 250].

Бояд гуфт, ки танҳо ду саҳифаи нашрияи мазкур ба мавзӯҳои Тоҷикистон бахшида шуда буд. Саҳифаҳои боқимондаи онро навигариҳои Осиёи Миёна ва ҷаҳон ишғол намудаанд. Рӯзнома бо забони содаи англо-амрикоӣ ба табъ мерасид. Ба ақидаи сармуҳаррири рӯзнома нашр намудан бо ин забон осонтар буда, он барои аксари хонандаҳо фаҳмотар аст. Сарчашмаи асосии даромади рӯзнома аз ҳисоби реклама маҳсуб ёфта, бештари маблағро худи муассисаш Нуралӣ Шоев таъмин менамуд ва ӯ аз ҳеҷ созмони хориҷӣ кумаки пулӣ намегирифт.

Рӯзномаи «The Tajik Times» рӯзи чоршанбе ва дар як ҳафта як маротиба ба табъ расида, аз рӯзи нахустини нашраш ба мактабҳои олӣ, сафоратхонаҳо, ташкилотҳои байналхалкӣ, меҳмонхонаҳо ба таври обуна тақсим шуда, дар дӯконҳои газетафурӯшӣ низ дастрас буд.

Нақши рекламаро низ бояд фаромӯш накард. Зиёда аз ду саҳифаи рӯзномаро рекламаи хориҷӣ ташкил медод ва ,албатта, ин ба вазъи молиявии он таъсири худро дошт. Дар ин баробар рекламаи хориҷӣ ба фаъолияти эҷодӣ низ бе таъсир буда наметавонад.

Шоев Нуралӣ сармуҳаррири «The Tajik Times» бар он назар аст, ки «саҳифаҳои рӯзномаро метавон ба бахшҳои сиёсат, иқтисод, фарҳанг, илм, тиб, кроссвордҳои фароғатӣ ва сканвордҳо тақсим намуд» [5].

«The Tajik Times» пас аз як соли фаъолият, дақиқтараш, 23 апрели соли 2010 номи худро иваз намуда, «Tajikistan Times» шуд. Шиори «Рост нишин, рост гӯ» дар муддати як солу ҳашт моҳ дар саҳифаи якуми нашрия дарҷ мегардид. Аз моҳи январи соли 2011 он шиорро иваз намуда, «Фактро мо менависем, аммо ҳақиқатро Худо медонад»-ро шиори асосии худ карданд. Соли 2011 нашрияи «TajikistanTimes» таҳти ҳамин шиор ба табъ мерасид. Шояд кормандони ҳафтанома бо баҳонаи ҳамин шиор аз навиштани воқеият даст кашанд. Иваз кардани шиорро низ метавон як гардише дар самти фаъолияти нашрия номид. Зеро дар шиори аввала агар ба худ бовариӣ эҳсос мешуд, дар шиори нав баръакс.

«Tajikistan Times» нашрияи мустақили ҷамъиятиву иттилоотӣ буда, қолаби жанрҳои журналистӣ дар он то андозае риоя шудааст. Албатта, вақте сухан аз жанрҳои дар он истифодамешуда меравад, қайд кардан лозим аст, ки ин нашрия то андозае кӯшиш мекунад, ки ба ҳамон қолаби жанрҳои журналистикаи Амрико ва Аврупо такя намояд ва ин чиз эҳсосшаванда аст. Вале, новобаста ба ин наметавон хулосабарорӣ кард, ки «Tajikistan Times» пурра бо шеваи журналистикаи Ғарб фаъолият мекард. Ҳарчанд бо забони англисӣ нашр мешуд, аммо қолаби жанрҳои журналистикаи тоҷик риоя мегардид.

Азбаски «Tajikistan Times» ҳафтаномаи иттилоотию ҷамъиятӣ унвон шудааст, аз ҳамин хотир, қисмати бештари ин нашрияро жанрҳои хабарӣ ташкил медиҳанд. Яке аз жанрҳои серистеъмол дар нашрияи мазкур хабар мебошад. Мавқеи ин жанр нисбат ба дигар жанрҳо зиёдтар аст. Ҳаштод фисади рӯзномаро жанрҳои хабарӣ ташкил медиҳанд. Ду саҳифаи онро хабарҳои дохили кишвар зери рубрикаи «Миллат» пур кардаанд. Дар ин саҳифа бештар хабарҳои кӯтоҳе, ки ба Тоҷикистон бахшида

шудаанд, нашр мешуданд. Саҳифаи чор ва панҷ тахти рубрикаи «Имрӯзи ИДМ» (Иттиҳоди давлатҳои мустақил)» нашр мегардид, ки дар ин саҳифаҳои ҷудошуда хабарҳо аз кишварҳои аъзои созмони Иттиҳоди давлатҳои мустақил нашр мегардиданд. Саҳифаҳои шаш ва ҳафтро хабарҳои ҷаҳон зери рубрикаи «Ҷаҳон» фаро гирифта буданд. Дар он бошад, иттилои нав дар бораи ҳодисаҳои арзишноки ҷаҳон оварда мешуд. Саҳифаи ҳашт, ки рубрикаи «Махсусият»-ро дорад, аз хабарҳо дар бораи чеҳраҳои машҳури ҷаҳон пур карда мешуд. Саҳифаи нуҳ бошад, бо рубрикаи «Бизнес» дарҷ гардида буд. Дар ин саҳифа дар бораи тиҷорати байналхалқӣ матолиб нашр мегардид. Хабарҳои варзишӣ дар саҳифаи даҳ ва зери рубрикаи «Варзиш» нашр мегардиданд. Саҳифаи мазкур пурра ба варзиш бахшида шуда буд. Дар ин саҳифа доир ба ҳаёт ва фаъолияти беҳтарин варзишгарони ҷаҳон маълумот оварда мешуд. Саҳифаи ёздаҳ ва дувоздаҳ зери рубрикаи «Андеша» ба нашр мерасид, ки дар онҳо бештар матолиб дар жанрҳои таҳлилӣ нигошта мешуданд. Дар саҳифаи зикргардида андешаҳои коршинос доир ба масоили байналхалқӣ ҷой гирифта буданд. Рубрикаи «Кроссворд» дар саҳифаи сездаҳ ҷой гирифта буд. Дар саҳифаи чордаҳ дар бораи ҳаёт ва фаъолияти ҳунармандони машҳури ҷаҳон маълумот гирд оварда шуда буд. Дар саҳифаи понздаҳ бошад реклама чоп мешуд. Дар ин саҳифа рекламаи Барномаи рушди Созмони Милали Муттаҳид ба табъ мерасид. Дар саҳифаи шонздаҳ тахти рубрикаи «Оё медонед?» хабарҳои ҳангомаовар, ки ҳақиқат будани онҳо аз эҳтимол дур аст, нашр мегардиданд.

Рӯзномаи мазкур дар муддати се соли фаъолияташ танҳо як маротиба моҳи январи соли 2011 рубрикаи «Имрӯзи ИДМ»-ро ба «Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубӣ» иваз намуд.

«Tajikistan Times» ҳафтаномаи мустақили иттилотиву ҷамъиятӣ буда, ҳадафаш он ҳама рӯйдодҳое, ки чӣ дар дохили кишвар ва чӣ дар хориҷи мамлакат ба вуқӯъ меоянд, ифшо сохтан буд. Ин нуқтаро сармуҳаррири нашрия низ дар нигоштаҳои худ баён намудааст. «Ҳадафи ин ҳафтанома ба мардум тамоми воқеоти рӯзро, ки чи дар дохили мамлакат ва чи дар хориҷи он рух медиҳанд, расонидан аст. Ҳоло вақти он аст, ки мо бояд ҳақиқатро ифшо созем, ки ин яке аз принсипҳои асосии ҷомеаи демократӣ маҳсуб меёбад» [1].

Кормандони ҳафтаномаи «TajikistanTimes» пайи боз ҳам беҳтару хубтар гардонидани газета талош доштанд. Чунончӣ дар шумораи нахустин сармуҳаррир қайд намудааст: «Мо ният дорем, ки доираи хонандагони рӯзномаро васеътар намуда, газетаи худро ба Суғду Хатлон паҳн намоем» [5]. Аммо онҳо ба мақсади хеш нарасиданд. Зеро чопи рӯзномаи «TajikistanTimes» моҳи апрели соли 2012, бинобар кам доштани хонанда ва пеш омадани мушкилоти молиявӣ, қатъ гардид.

Аллакай, баъди як соли фаъолияти рӯзнома дастаи кормандони ҳафтанома ҳама иваз шуданд. Вазифаи ношир ба дӯши Н. Шоев ва муҳаррири он Н. Ҳайбатов дониста мешуд. Вазифаи дизайнерро Ф. Сатторов ичро намуда, нақши тарроҳиро М. Шоева ба дӯш дошт**.**

Бояд гуфт, тӯли се сол саҳифаҳои рӯзномаро кормандон бо матлабҳои сомонаҳои дигари хориҷӣ пур мекарданд. Мутаассифона, нашрияи «Tajikistan Times» дар бозори матбуоти тоҷик муваффақ нашуд ва пас аз се соли чопаш аз байн рафт.

АДАБИЁТ

1. Шоев Н. Салом хонандаи азиз! / Н. Шоев // The Tajik Times, 2009. 23 апрел.
2. Усмонов И. К. Журналистика / И. К Усмонов. - Душанбе, 2009. - Қ. 2. – С. 7, 97.
3. УсмоновИ. Журналистика / И. К. Усмонов. - Душанбе, 2011. – Қ. 4. - С. 250.
4. [Захираи электронӣ] http://s1.news.tj/en/node/95563
5. [Захираи электронӣ] www. Khovar.tj

«TAJIKISTAN TIMES»- АВВАЛИН НАШРИЯИ АНГЛИСЗАБОН ДАР ТОҶИКИСТОН»

Мақолаи мазкур «Tajikistan Times»- аввалин нашрияи англисзабон дар Тоҷикистон» ном дошта, муаллиф дар мақолаи хеш аз таърихи пайдоиш, инкишоф, фаъолият ва барҳам хӯрдани рӯзномаи «Tajikistan Times» маълумот додааст.

Калидвожаҳо: «Tajikistan Times», журналистика, нашрия, англисӣ, рубрика, иттилоот, сенсатсия, жанр, хабар, интернет, ВАО.

«TAJIKISTAN TIMES» - ПЕРВАЯ АНГЛОЯЗЫЧНАЯ ГАЗЕТА В ТАДЖИКИСТАНЕ

Данная статья посвящена «Таджикистан Таймс» - первой англоязычной газете в Таджикистане.

Ключевые слова: «Tajikistan Times», журналистика, Нурали Шоев, газета, английский, рубрика, информация, сенсатсия, жанр, новость, интернет, СМИ.

«TAJIKISTAN TIMES» -FIRST ENGLISH-LANGUAGE NEWSPAPER IN TAJIKISTAN

The article is devoted to " «Tajikistan times» -first English-language newspaper in Tajikistan." The author in her article tells of the origin, development and termination of the newspaper «Tajikistan Times».

Key words: «Tajikistan Times», journalism, Nurali Shoev, newspaper, English, headline, information, sensation, genre, news, internet, Mass media.

Сведения об авторе: ***Фарзона Мирзоева*** - аспирантка кафедры международной журналистики Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 935-48-00-88.** E mail: **Farzonabonu1988@mail.ru**

МАСОИЛИ ХУДШИНОСӢ ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ ДАВРАИҶАНГИИ БОБОҶОН ҒАФУРОВ

С. Ҳайдаров
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чунон ки муҳаққиқони адабиёту публитсистика қайд кардаанд [1, 2], нимаи дуюми солҳои сиюм ва аввали солҳои чилуми асри гузашта пайваста ба таҳдиди фашизм ва хавфи ҷанги ҷаҳонӣ адибону олимони номдори Шӯравӣ ба таблиғи сулҳ, дӯстии мардумони ҷаҳон бештар аҳамият медоданд. Силсилаи мақолаҳои С. Айнӣ, А. Лоҳутӣ, М. Турсунзода ва М. Миршакар мустақиман ба ташаббусҳои нави ҷомеаи ҷаҳон баҳри аз байн бурдани хавфи ҷанг бахшида шуда буд. Б. Ғафуров низ аз ин ҳаракати байналмилалӣ дур намонд. Ӯ дар мақолаҳои «Муборизаи халқи тоҷик ба муқобили истилогарон ва асоратгарони ачнабӣ» (бо ҳамроҳии Н. Н. Прохоров - 3), «Анъанаҳои қаҳрамононаи халқи тоҷик» [5] ва асари «Халқи тоҷик дар мубориза барои озодӣ ва истиқлолияти Ватани худ» [4] бо далелҳои таърихӣ афзалиятҳои сулҳу дӯстиро бар ҷангу бадхоҳӣ собит сохтааст. Ҷиҳати ҷолиби ин гуна асарҳо он аст, ки муаррихи публитсист ба сифати далел аз фавқ – фавқи воқеаҳои таърих, ҳодисаҳои ибратбахш, ҷангҳои дохилию берунии марбути Ватани мо истифода мекунад. Чунин тарзи нигориш ба муҳаққиқ заминаи фаъолияти ӯро дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ муҳайё сохт. Набояд фаромӯш кард, ки Б. Ғафуров солҳои ҷанг яке аз ташкилотчиёни фаъоли кор ва кумаки неруҳои мусаллаҳ дар ақибгоҳ буд, ки аз ин хусус Ф. Ниёзӣ дар романи «Сарбозони бесилоҳ» [6] хеле муассир нақл кардааст.

Дар тӯли чор соли ҷанги мудҳишу хонумонсӯз талафоти бекиёсу харобкориҳои бемонанд, бераҳмиҳои гӯшношуниду зулму золимиҳои чашмнодид ба амал омаданд. Ҷанг рафтору амалиётҳои муназзамро дар тамоми соҳаҳо халалдор сохт. Аз ин ҷост, ки баробари ҷанговарону меҳнаткашон дар ин айём тамоми шаҳрвандон мақсаду вазифаҳои худро амиқ дарк карда, ба хотири чӣ ҷангидану мубориза бурданашонро ҳам сари вақт ва дуруст муайян сохтанд.

Дар адабиёт ва журналистикаи тоҷик аз рӯзҳои нахустини ҷанг мубориза бо фашизм, ғояҳои ватандӯстӣ ва инсонпарварӣ аз умдатарин масъалаҳои эҷоди бадеӣ ва публитсистӣ қарор гирифт. Адибон ва журналистони тоҷик ҳам бо силоҳ ва ҳам бо қалам ба ҳифзи ватан бархоста, ба идеалҳои олии инсонӣ содиқ будани худро ҳар лаҳза ба воситаи изҳороту номаҳои хеш баён мекарданд. Сухан ва кору амали онҳо аз ҳам ҷудо набуд. Бисёр қаламкашон хомаи худро бо силоҳ иваз намуда, ба амри дилу виҷдон ихтиёрӣ ба размгоҳ мерафтанд: «Масалан, аз редаксияи «Тоҷикистони сурх» А. Иброҳимов, А. Пирмуҳаммадзода, Ф. Ниёзӣ, Ҳ. Аҳрорӣ, аз редаксияи «Коммунист Таджикистана» қариб 30 кас, аз ҷумла рафиқон А. Ф. Осипов, П. А. Евтеев, Н. Варламов, Н. Архипов, аз газетаи «Қизил Тожикистон» А. Назаров, М. Ашуров, Ш. Рачабӣ, аз редаксияи «Бо роҳи ленинӣ»-и Лелинобод Ҳоҷӣ Содиқ, Тоҷӣ Усмон, Ҳ. Карим, М. Нурматов, М. Ҳучаев, А. Мамадҷонов, аз газетаи райониии Конибодом Н. Фахрӣ, А. Қаҳҳорӣ ва дигарон қаламро бо яроқ иваз карда, ба муқобили душман муборизаи оштинопазир бурда, барои таъмин кардани ғалаба ҷони худро дареғ надоштанд.

Аксарияти онҳо дар муҳорибаҳои ҷангӣ қаҳрамонона ҷангида, матонат, мардонагӣ нишон дода, баргаштанд. Баъзеи онҳо барои ҳифзи ватан ҷони худро нисор карданд» [12].

Ҷанги Бузурги Ватанӣ барои мардуми советӣ ҷанги адолатхоҳона ва моҳиятан умумихалқӣ буд. Фидокориву фаъолиятмандии халқ дар фронту ақибгоҳ асосан ба чор самт: майдони муҳориба, ақибгоҳи душман, баталонҳои коргарӣ ва ақибгоҳ-фронти меҳнатӣ нигаронида шуда буд.

Занону духтарон ва кӯдакону мӯйсафедон дар ақибгоҳ ба меҳнати зарбдорона машғул шуда, барои таъмини ғалаба шароит фароҳам меоварданд. Партизанҳо дар ақибгоҳи хасми бадкин мавқеъ гирифта, ба истилогарони фашистӣ зарбаҳои ҳалокатовар мезаданд. Дар баталонҳои коргарӣ ҳазорҳо нафар ба меҳнат фаро гирифта шуда, корхонаҳои калони саноатии мамлакатро бо неруи корӣ таъмин менамуданд ва иқтидори кории онҳоро нигоҳ медоштанд. Дар кӯчондану ба ҷойи бехавф бурдани корхонаҳои аҳамияти стратегидошта саҳми беандоза мегирифтанд. Муҳофизони Ватан бошанд, муташаккилона зидди душмани бадкеш дар набард буданд.

Кор дар ақибгоҳи фронт низ чандон осон набуд. Он бурдбориву душворнописандиро тақозо дошт. Назди масъулони фронти меҳнат вазифаҳои зиёд меистод, ки ҳар кадоми он дорои арзиши баланду аҳамияти муҳим ва хос буд. Бо ҷанговарон таъмин намудани фронт, пайваста сафарбар намудани меҳнаткашон ба баталонҳои коргарӣ ва ба низом даровардани кори ақибгоҳу таъмини ғалаба аз болои фашизми Олмон номгӯи нопурраи он вазифаҳои дарпешдоштаи масъулони ақибгоҳ мебошад.

Дар чунин давраи басо душвору масъулиятнок Б. Ғафуров бори гарони вазифаи котиби бахши идеологии КМ ҲК (б) (баъдтар, соли 1944 котиби дуюми КМ ҲК (б))Тоҷикистонро бар дӯш дошт. Ӯ дар кори сафарбар кардани меҳнаткашон ба муборизаи зидди истилогарони ачнабӣ ва харобкорони фашистӣ фаъолиятмандӣ зоҳир намуд. Ба сифати котиби бахши ташвиқу тарғиби ҳизби коммунистии

ҷумҳурӣ дар мубориза алайҳи душмани ғаддор ва саркӯб намудани он саҳмгирӣ карда, дар ин марҳилаи барои мамлакатамон хеле ҷиддӣ ва хатарнок дар роҳи ҳалли проблемаҳои аввалдарҷаи мустаҳкам намудани иқтидори мудофиавии мамлакат, баланд бардоштани ҳисси ватандӯстӣ, ба талаботи давр мутобиқ сохтани кори ақибгоҳ, барои таъмини ҳаматарафаи ғалаба, кумак ба фронту фронтиён бевосита иштирок кард.

Дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ самти асосии фаъолияти олимону эҷодкорон, аз ҷумла таърихнигорон ба офаридани асарҳои мавзӯи ҳарбию ватандӯстӣ нигаронида шуда, Бобоҷон Ғафуров низ ҳамчун таърихшинос ва публитсист ба тадқиқу таълиф ва офариниши асарҳои илмӣ, илмию оммавӣ ва публитсистӣ машғул гашта, асарҳое таълиф кард, ки дар онҳо таърихи муборизаҳои халқи тоҷик бар зидди истилогарони аҷнабӣ, ғоратгарони дохилӣ возеҳу равшан инъикос ёфтааст [10]. Ҳамчунон Б. Ғафуров чун масъули бахши идеологии Ҳизби Коммунист дар ин давра аз адибон эҷод кардани асарҳои таърихиву ташвиқотиро тақозо мекард. Устод Садриддин Айнӣ дар мактуби аз 23-юми апрели соли 1942 ба унвони шоир Муҳаммадҷон Раҳимӣ навиштаи худ, дар ин хусус чунин қайд кардааст: «Аз темаҳое (мавзӯҳо), ки рафиқ Ғафуров таклиф карданд, барои ман Ибни Муқаннаъ мувофиқ аст, чунки ман дар ин бора дер боз тадқиқот дорам» [13].

Дар мақолаи «Муборизаи халқи тоҷик ба муқобили истилогарон ва асоратгарони аҷнабӣ», ки бо ҳамқаламии Н. Н. Прохоров соли 1942 дар маҷмӯаи «Кори мо ҳақ аст, душман зеру забар мегардад» нашр шуд, чашмандози таърихии Б. Ғафуров вусъат гирифта, ҳарбу зарбҳои гузаштаву таърихӣ таҳқиққорона тасвир ёфтаанд. Муаллиф тавассути он хонандаро даъват менамояд, ки дар мубориза ба муқобили душманони ватану хоинони он ҳар лаҳзаву соат тайёр бошанд. Ин қабил нигоштаву таълифоти Б. Ғафуров дар кори тавзеҳи мафҳуми ҷангу ҷангчӯй, шиносонидан ва ошкор намудани симои манфури фашистон, моҳияти идеологияи зиддибашарии гитлерчиён хизмати ҷолиб ба ҷо оварданд.

Он солҳо матбуоти ҷорӣ, махсусан рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» дар инъикоси ҳодисаву воқеаҳои дар фронту ақибгоҳ ба вуқӯъоянда саҳми беандоза гирифта, бештар ба мавзӯъҳои таърихӣ рӯй меовард: «Таърихи пур аз қаҳрамониҳои халқи тоҷик ба публитсистони «Тоҷикистони сурх» ҳуҷҷатҳои пурбаҳое додаанд. Дар ин давра устод Айнӣ «Қаҳрамони халқи тоҷик –Темурмалик» ва «Шерзод»-ро навишт. Саид Муллоҷонови Шаҳристонӣ ва Ҷалол Икромӣ корнамоиҳои Спитама ва Таҳмоси Ҳуҷандиро ёд оварданд. Дар баробари ин, устод Айнӣ дар мақолаҳои публитсистии худ «Чингизи асри ХХ», «Деви ҳафтсар»,«Талвосаи ҷонкании даррандаи захмдор»,«Ҳар зараррасонандаи ба одамро нест кардан даркор аст», ки ҳамаи инҳо солҳои 1941-42 дар саҳифаҳои «Тоҷикистони сурх» чоп шуданд, дар асоси воқеоти ҳаётӣ оқибати марги Гитлеру гитлерчиёнро пешгӯйӣ намудааст» [10].

Б. Ғафуров ҳам дар рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» [5] мақолаи хеш «Анъанаҳои қаҳрамононаи халқи тоҷик»-ро бо имзои «Ғафбон» ба табъ мерасонад. Дар ин асар домани ҳофизаи таърихии муаллиф вусъатнок гардидааст. Ӯ тоҷиконро «халқи қадимтарин», «ба маданияти деҳқонӣ асос гузошта» ва «аввалин бинокорони моҳири кӯлу рӯдҳо» дар Осёи Миёна қаламдод карда, дар бораи сарзамини аҷдодони онҳо чунин менигорад: «Падару бобоҳои тоҷикони ҳозира сокинони мамлакатҳои Бохтар ва Суғдиён буданд, ки номи ин мамлакатҳоро таърихнависони дунёи қадим ва Хитой зикр мекунанд». Муаллиф аз мақому мартаба шуғлу пешаи мардум ва нуфузу мавқеи ҷуғрофии мамлакат ёдовар шуда, аз муборизаҳои бар зидди қабилаҳои бодиянишин, қӯшунҳои ғоратгари Искандари Зулқарнайн, истилогарони араб ва Чингизхон бурдан иаҷдодони тоҷикон пора ва лаҳзаҳои муассиркунанда оварда, бо ин васила ҳисси ватандӯстдориро дар мардум густариш медиҳад ва нафрату адоватро нисбат ба душман афзун менамояд. Дар ин мақола ба қавли муҳаққиқи соҳа И. К. Усмонов «аз таърихи пуршарафи халқи тоҷик, фарзандони содиқ ва қаҳрамонии онҳо ёдоварӣ карда мешуд, то ба насли имрӯзаи тоҷикон таъсир кунад, то онҳо ба ҳимояи Ватан бихезанд, дар хати фронт ва оқибгоҳ, дар ҳар ҷо ки бошанд, қаҳрамонона кору пайкор намоянд» [11, 162].

Ҳамчунин, мақолаи мазкур мардуми кишварамонро аз таърихи «муборизаҳои халқи тоҷик бо роҳбарии Спитамени диловар» алайҳи бераҳмию золимӣ, хуни ноҳақрезии урдӯи Искандар, Муқаннаи шуҷоъу «қобилиятҳои беназири ташкилотчигӣ дошта» ба муқобили арабҳои зулмпеша, ки тоҷикон онҳоро анқариб 15 сол «шабу рӯз ором намедоданд», Темурмалики бебоку Маҳмуди Торобии далер зидди Чингизи даъвои ҷаҳонгирӣ доштаву «бало барин зер карда» омада, ки шаҳру қишлоқҳоро оташ задаву аз зарби теғу шамшери золимонаш «дарё-дарё хуни халқи меҳнатдӯст равон» гашта буд, огоҳ сохта, онҳоро баҳри дифои мамлакат, марзу буми он омодаву ҳидоят менамояд. Муаллиф ҳамзамон меафзояд, ки таърихи тоҷикон ин қабил воқеаҳои пурфоҷиаро бисёр дидааст ва халқи диловари он алорағми ҳамаи ин доимо «далерии беҳамто нишон медод», «анъанаҳои ба муқобили ҳар зулму ситам муборизаи фидокорона бурданро дар худ нигоҳ» медошт ва байрақи ғолибиятро ба худ мебурд. Ин мисраъҳои машҳури Саъдӣ:

Он на ман бошам, ки рӯзи ҷанг бинӣ пушти ман!
Он манам, к-андар миёни хоку хун бини саре.
Он ки ҷанг орад ба хуни хеш бозӣ мекунад,
Рӯзи майдон, в-он ки бигрезад ба хуни лашкаре!

-ро чун шиори қаҳрамонону паҳлавонон ва диловарон ба мавқеъ истифода бурда, аз идомати анъанаву муборизаҳои боадолатонаву ватандӯстонаи ниёгонамон сухан рондааст. Ӯ ба муҳофизони Ватани маҳбуб на танҳо эътиқод, ҳамчунин боварии қавӣ дорад, ки бо тантанаву фахр ва қатъияти махсус нигоштааст: «Фарзандони озодидӯсти халқи тоҷик-набераҳои Коваи оҳангар, авлодони Спитамен, Муқаннаъ, Темурмалик ҳеҷ гоҳ роҳ намедиҳанд, ки бар гарданашон юғи пурнанги ғуломӣ андохта шавад» [5].

Б. Ғафуров таърихи халқу кишвари хеш, адабиёти классикии форсу тоҷик, афсонаву ривоятҳои таърихиву мардумиро хеле хуб медонист, ки ин барои ба вуҷуд овардани таълифоти хонданбобу гуногунманбаъ ба ӯ шароит фароҳам меовард. Чун ҷанг идома дошту муҳофизони кишвар ташнаи шиору суханони дилгармкунандаву даъватбаамалоранда ва муроҷиатномаҳои ба маҳви душман сафарбаркунанда буданд, Б. Ғафуров боз ба ин мавзӯъ рӯй оварда, онро густаришу инкишоф дод ва асари мукаммали илмию оммавии «Халқи тоҷик дар мубориза барои озодӣ ва истиқлолияти ватани худ»-ро офарид, ки соли 1944 интишор гардид. Асар аз 22 боб иборат буда, дар асоси факту далелҳои таърихӣ бо ҷанбаи пуркуввати илмӣ таълиф шудааст. Ручӯъҳои таърихӣ, мантиқи илмӣ ва ҷанбаи публитсистӣ дар ҳамбастагӣ бо ҳам омезиш ёфта, қимати таълифоти мазкурро «дар шарҳу баёни нақшаи халқ дар ҳаракатҳои мардумӣ, ҳаллу фасли муаммоҳои калони иҷтимоию сиёсӣ муайян намуд» [1, 15-16].

Бобу фаслҳои охирини асар, ки махсус ҳодисаву воқеаҳои солҳои Ҷанги Бузурги Ватаниро дар бар гирифтааст, аз корнамоиву ҷонфидои фарзандони Тоҷикистон Ҳодӣ Кенҷаев, Исмоил Ҳамзаалиев, Саидқул Турдиев, Тӯйчӣ Эрйигитов, Ҳайдар Қосимов, Муҳаммадӣ Иброҳимов ва дигар диловарони ҷасури майдонҳои набард дар муҳорибаҳои шадиду задухӯрдҳои азими мамлакат ҳикоят мекунад. Дар чунин давраи басо масъулиятнок, ки тақдири халқи бузурги мамлакати тавоно ҳал мешуд, ба таърих ва гузаштаи қаҳрамонони халқи худ рӯй овардан, онро аз нав эҳё кардан аз ҷониби Б. Ғафуров бесабаб набуд. Ба воситаи ин гуна асар мардум аз ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ ва гузаштаи худ огоҳ мегарданд. Суннатҳои волою муқаддаси мардумиву миллӣ ва умумибашарӣ, аз ҷумла анъанаҳои ватандӯстии халқи тоҷик барқарору ҳифз гардида, дар мавқеи худ устувор мемонад, сатҳи худогоҳию хештаншиносӣ вусъат меёбад. Дар бораи анъана ва идомаи он, ки ифтихори муосирон ва ояндагон мебошад, муаллиф аз ҷумла чунин менигорад: «Дар муборизаи чандинасраи муқобили истилогарон ва ситампешагони ачнабӣ анъанаҳои ватандӯстонаи халқи тоҷик нисбат ба истилогарон торафт зӯртар мешуд ва халқ чунин ҳисоб мекард, ки аз ба разилон ғулом шуда гаштан дида, қаҳрамонона мурдан беҳтар аст» [5].

Нигоштаву таълифоти солҳои мудҳиши ҷангии Б. Ғафуров, чӣ тавре ки Е. Осетров қайд кардааст, он айём «солдатҳоро ба ҳуҷум бархезонда, истеҳкомҳои душманро яке аз пайи дигар аз байн бурда, ҷанговаронро аз Волга то Берлин ҳидоят менамуд» [8, 71].

Айёми Ҷанги Бузурги Ватанӣ давраи имтиҳони ҷиддии мардуми мо низ ба шумор меравад. Дар ин давраи муҳимми таърихӣ Б. Ғафуров чун сарвари идеологҳои ҷумҳурӣ ба аксари хоҷагиву деҳот ва шаҳру навоҳии Тоҷикистон ва берун аз он як қатор сафарҳои судманд ба анҷом расонда, бо асарҳояш, бо садову даъватҳои шуълавари шоирону нависандагон, публисистон ҷур шуд.

Инчунин, Б. Ғафуров дар ташкил намудани мактубу муроҷиатнома ва хитобаю даъватномаҳо ҳиссагузорӣ карда, ба воситаи онҳо муҳофизони ватанро аз кору бори мардуми ақибгоҳ ва аҳли заҳмати ақибгоҳро аз ҳарбу зарби синасипарони мамлакат огоҳ мегардонд. Ин тарзи нигориш алоқаи байниҳамдигарии фронтиён ва мардуми ақибгоҳро густариш дода, ҳарду ҷониборо рӯҳу илҳом илҳо мекард. Диққати тарафайнро бошад, баҳри як мақсад-маҳву мағлуб сохтани душман равона месохт. Дар ин айёми басо душвор журналистону публитсистон, адибону олимон, кулли эҷодкорон ба воситаи маҳсули қалами хеш аз минбари баланди матбуот истифода бурда, дар якҷоягӣ «барои ба ҳам пайвастани андешаҳои ақибгоҳу майдони набард хидмати босазо» [7, 89] ба амал овардand ва дар ғалабаи умумихалқии мо саҳмгузор гаштанд. Аз ин дидгоҳ ба хулосае омадан мумкин аст, ки фаъолияти Б. Ғафуров дар айёми ҷанг басо доманфарох ва масъулиятнок будааст.

АДАБИЁТ

1. Академик Бободжан Гафурович Гафуров и его труды // Б. Г. Гафуров. Избранные труды. - М.: Наука, 1985. – С. 4-20
2. Брагинский, И. С. Жизнь и деятельность Б. Г. Гафурова / И. С. Брагинский // Бободжан Гафурович Гафуров. Библиография. – Д.: Дониш, 1969. – С. 4-22.
3. Гафуров, Б. Г., Прохоров, Н. Н. Борьба таджикского народа против чужеземных захватчиков и порабoтителей / Б. Г. Гафуров, Н. Н. Прохоров // Наше дело правое, враг будет разбить. – Сталинград, 1942. – С. 34-73.
4. Гафуров, Б. Г., Прохоров, Н. Н. Таджикский народ в борьбе за свободу и независимость своей родины / Б. Г. Гафуров, Н. Н. Прохоров // Очерки из истории таджиков и Таджикистана. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1944. – 212 с.
5. Ғафбон. Анъанаҳои қаҳрамононаи халқи тоҷик / Ғафбон // Тоҷикистони сурх, 1943. 6 ноябр.
6. Ниёзӣ, Ф. Сарбозони бесилоҳ / Ф. Ниёзӣ. - Д.: Адиб, 1989. – 416 с.
7. Нуралиев, А. Журналистикаи советии тоҷик / А. Нуралиев, А. Саъдуллоев, И. Усмонов, У. Гулмуродов. – Д.: Ирфон, 1989. – 176 с.
8. Осетров, Е. Вторжение и действительность / Е. Осетров // Вопросы литературы.- 1973. - №2. – С. 70-73.
9. Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик. Қ.1. – Сталинобод: Нашрдавлтоҷ, 1956. – 312 с.
10. Усмонов, И. Ёрдамчии содиқи партия / И. Усмонов. – Душанбе, 1975. – 34 с.

11. Усмонов, И.К. Журналистикаи академик Бобоҷон Ғафуров / И. К. Усмонов // Журналистика. - Душанбе, 2011. - Ҷ. 4. – С. 117-248.
12. Усмонов, Ҷ. Матбуот ва мухбирони коргару деҳқон / Ҷ. Усмонов, У. Ғаффоров. - Душанбе: Ирфон, 1975. – 95 с.
13. Ҳашт мактуб // Садои Шарқ, 1978.-№1. - С. 114-124.
14. Шарипов, Ҷ. Инъикоси Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар насри тоҷик / Ҷ. Шарипов. – Д.: Дониш, 1981. – 146 с.

МАСОИЛИ ХУДШИНОСӢ ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ ДАВРАИҶАНГИИ БОБОҶОН ҒАФУРОВ

Фаъолияти Б. Ғафуров дар айёми ҷанг басо доманфарох ва масъулиятнок аст. Дар адабиёт ва журналистикаи тоҷик аз рӯзҳои нахустини ҷанг мубориза бо фашизм, ғояҳои ватандӯстӣ ва инсонпарварӣ аз умдатарин масъалаҳои эҷоди бадеӣ ва публитсистӣ қарор гирифт. Б. Ғафуров дар солҳои ҷанг яке аз ташкилотчиёни фаъоли кор ва кумаки неруҳои мусаллаҳ дар ақибгоҳ буд.

Калидвожа: ҶБВ, публитсистика, Ғафуров, фронт, ақибгоҳ, очерк, мақола, мубориза, фашизм.

ПРОБЛЕМА САМОСОЗНАНИЯ В ПУБЛИЦИСТИКЕ ВРЕМЕН ВОЙНЫ БОБОДЖОНА ГАФУРОВА

Журналистская деятельность академика Б.Гафурова во время войны была разносторонней и ответственной. В таджикской литературе и журналистике с первых дней войны была организована активная пропаганда борьбы с фашизмом, идей патриотизма и человечности. Эти темы являлись основополагающим в литературном и публицистическом творчестве. Академик Б. Гафуров в годы войны был одним из активных организаторов военной помощи в тылу.

Ключевые слова: ВОВ, публицистика, Б.Гафуров, фронт, тыл, очерк, статья, борьба, фашизм.

SELF-KNOWLEDGE ISSUES OF BOBOJON GAFUROV IN THE DURING WAR PUBLICIST

Journalistic activity of the academician B.Gafurov during of war was versatile and responsible. In the Tajik literature and journalism from first days of war active propagation of struggle against fascism, ideas of patriotism and humanity has been organized. These themes were basic in literary and publicist creativity. The academician B.Gafurov in days of war was one of active organizers of the military help in back.

Key words: the Second World War, publicist, B.Gafurov, front, back, essay article, struggle, fascism.

Сведения об авторе: ***С. Хайдаров*** - доцент кафедры телевидения и радиовещания Таджикского национального университета.
Телефон: **(+992) 935-07-07-16**

АРТ-КРИТИКА И ОСВЕЩЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ИСКУССТВА В ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ ТАДЖИКИСТАНА

Т. Ниязова
Таджикский национальный университет

Какой должна быть арт-критика в СМИ? Даже без детального анализа, очевидно, что критика внутри системы искусства всегда выступает в качестве практической теории искусства, являясь основным механизмом конструирования образов, понятий и терминологического инструментария.

Но это при условии, если арт-критик доказывает что-то обществу с помощью искусства. Своими публикациями он не только и не столько информирует аудиторию о событиях искусства, сколько ведет некую просветительскую работу, в которой объясняет процессы, происходящие в искусстве, рассуждает об их актуальности и необходимости, влиянии на воспитание у аудитории духовных и нравственных качеств, на формирование эстетических пристрастий. Иными словами - это идеолог, доносящий до публики смысл искусства, ценитель, который разъясняет.

В таджикских масс-медиа таких примеров в чистом виде нет. То немногое, что лишь условно можно отнести к публикациям идеолого-просветительско-философского характера, принадлежит изданию культурного центра «Бактрия». По мере того как КЦ устраивает те или иные мероприятия в местных СМИ появляются статьи, обзоры, расширенные заметки, синопсисы о предстоящих мероприятиях. Доступ к подобной информации, СМИ получают сразу по трем каналам: первый - это рассылка пресс-релизов, о которой говорилось в первом параграфе исследования, второй - сайт КЦ и бюллетень «Окно», издававшийся сотрудниками «Бактрии», в котором авторы не просто публиковали отчеты о проводимых КЦ мероприятиях, но и на их примере создавали общую художественную картину страны. В равной мере освещались, как новые практики искусства, так и традиционные средства художественного выражения. И то и другое представляет важность. В них скрыты символические отношения между прошлым и настоящим.

Постоянно доказывают эффективность и необходимость этих отношений публикации бюллетеня о региональной культуре: репортажи о выставках ремесленников Таджикистана, зарисовки о музыкантах, использующих этнические мотивы в своих композициях, о художниках, нашедших вдохновение в забытой миниатюре. При этом у бюллетеня нет собкоров в регионах.

Для авторов и редакторов важна тема национального искусства, его корней и традиций. Актуальными остаются проблемы его сохранения, его распространения. Поскольку отчасти именно с ним эксперты связывают возможность противостоять давлению западных образцов культуры и искусства, доминирующих в эпоху глобализации.

Продолжая разговор о бюллетене «Окно» отметим, что публикации издания знакомили читателей с происходящими художественными процессами в стране, сопровождаемыми соответствующим анализом, вероятно, не всегда бесспорным, но интересным собственным стилем изложения.

К примеру, рецензия на выставку Гайрата Усманова «Свет и тень» (Том 1, выпуск 7, 2007) - это попытка осмыслить позицию и роль художника в мире искусства Таджикистана со свойственным ему тяготением к традиционному, этническому и попытками найти свое место в мире современного искусства [1].

Автор рецензии поддерживает практики современного искусства, стремясь восполнить недостаток понимания между художниками и общественностью и повысить осведомленность о роли современного художника как движущей силы прогресса.

Он раскрывает разнообразие средств и тем, используемых Гайратом Усмановым, словно исследует с читателем рефлексии и последствия разрушения связей между прошлым и настоящим. Это и представляет особую важность в обществе, стремящемся определить свою национальную идентичность, так как художники находят новые пути сообщать идеи, что заставляет образованное население реагировать на вызовы современных художественных процессов.

Нередко авторы бюллетеня выносят на обсуждение столь актуальную сегодня проблему разграничения между традиционными и современными формами искусства в Таджикистане. В частности, говорится о гранях непонимания и отрицания, когда художники и музыканты, делят себя на традиционных и модернистов, вызывая, таким образом, конфликт между двумя сферами. В материале «Традиции и современность» (Том 1, выпуск 10, 2007) к дискуссии приглашены музыканты, художники и режиссеры разных лагерей [1]. Автор, приводя доводы каждого из них, резюмирует общее положение дел и его последствия для дальнейшего развития искусства Таджикистана.

При этом авторы, как сами признаются, держат нейтралитет, избегая некоего информационного насаждения определенных вкусов, поскольку это может угрожать аудитории консерватизмом, манипулированием ее сознанием.

Вот, что говорит о современной системе ценностей сам автор бюллетеня, а ныне координатор программ КЦ «ARTGround» Фарух Кузиев: «Если раньше об искусстве можно было говорить как о просветительском, где эстетика уступала первенство познанию и воспитанию силами искусства, понимаемого как деятельность общественная, то сегодня наше искусство стремительно теряет объем: вне его пределов оказываются как массовое так и элитарное. Искусство нельзя воспринимать, как данность. Нужно задавать вопрос о смысле его существования. Сейчас творцы искусства практически лишены своей аудитории, способной просто воспринять продукт их творчества, не говоря уже о его потенциальных потребителях. А налаживание связей с ними через СМИ способствует стимулированию творческой мысли. Складывается ощущение, что у нас молчание прессы символизирует мнение о произведении искусства. Ситуация с арт-критикой – продолжение ситуации, которая сложилась сейчас в искусстве. Если в поле зрения лишь пара художников, можем ли мы говорить об искусстве?», - рассуждает эксперт.

Фарух Кузиев полагает, что есть три варианта работы журналиста в этой сфере. Первый сводится к тому, чтобы оценивать искусство с позиции самого искусства, то есть здесь будет работать критик-искусствовед. Второй - исследовать искусство на наличие релевантности - его социальная, политическая, историческая предназначенность. Третий - отсутствие у авторов собственной позиции по данному вопросу и перепечатка материалов из других источников, в частности из пресс-релизов.

Совершенно четкая позиция в этом плане у журнала «Олами Хунар» («Мир искусств»). Как выяснилось в ходе анализа, журнал характеризует глубокий уровень аналитических исследований, он рассчитан на подготовленного читателя. Преобладающие жанры в этом журнале: аналитическая статья, научный комментарий. Издание стоит на позициях осмысления явлений искусства с позиций теории и практики. Анализируя события искусства, авторы рассматривают их в контексте их научного осмысления [3].

В качестве наглядного доказательства можно обратиться к статье «Актуальные проблемы драмы» (№1-2, 2010), в которой рассматривается уровень развития театрального искусства и национальной драматургии. Анализируется пьеса, как основа будущего спектакля, то есть драматургия оценивается с практической точки зрения, в связи с развитием театра и перспектив режиссерских новаторств.

Автор аргументировано отстаивает позицию о том, что главное при постановке спектакля - действенный анализ драматургии, как способ ощутить ее идейно-эстетическое своеобразие. Это, по его мнению, также будет содействовать всем представителям театральной среды и театральным критикам на практике ощутить верность основных положений системы Станиславского. Выстраивая ряд своих рассуждений, автор, ссылаясь на научные труды теоретиков театрального искусства, таких как К. Станиславский, М. Конбель, предпринимает попытку, сопоставляя их убеждения, вывести новаторское решение проблемы концепции драматургии в современных условиях развития театра.

На лицо и историзм, и наличие идеала, понимаемого автором как объективно существующая или только предполагаемая цель описываемого явления культуры. Язык изложения соответствует стилистике и жанру публикации, - широко употребляются специфическая терминология, присущая театральному искусству.

Для этого журнала характерно постоянное обращение к истории. Аналитические публикации призваны демонстрировать аудитории возможный результат той или иной деятельности в сфере культуры, объяснять, насколько то или иное культурное явление приближает общество к достижению данного результата.

Вот, к примеру, в статье «Баргузори чашни Навруз ва расму ойнхои таркиби» (№7, 2008) рассматривается праздник Навруз, как культурная традиция, региональное своеобразие. Приводится весь спектр атрибутов праздника: музыкальные инструменты, образцы ремесленничества, национальный костюм. Обо всем этом автор говорит, как о культурной ценности страны, имеющей глубокую историю, обширно рассказанную в статье. На примере исторической ценности и истоков праздника в материале ощутима задача формирования у нас соответствующего отношения к этому празднику. И позиция эта во многом оспаривает навязанные масс-медиа и ставшие уже клише мифы об этом празднике и отношения к нему [3].

На схожих позициях с журналом «Олами хунар» стоит и редакция журнала «Фонус», специализирующегося на профессиональной манере подачи информации о культуре и искусстве, на попытках выступить теоретиком современных процессов искусства и исследователем истории искусства Таджикистана и мира. Сохраняя традиции издания, журнал регулярно публикует материалы, которые представляют профессиональный взгляд на классическое искусство и глубокий анализ новейших тенденций актуального искусства, художественной политики и арт-рынка.

В журнале освещаются актуальные вопросы как современного искусства и искусствознания, так и вопросы художественного наследия, в первую очередь традиционного искусства, художественной культуры: «Таджикская музыка: осмысляя жизненный опыт» (№4, 2002), «Операи точик: проблемахо ва дурнамохо» (№6, 2003), «Осорхонаи Бостонии Миллии Точикистон» (№8, 2009). Причем, что характерно для этого издания, публикуют в нем свои исследования не только ученые Таджикистана, искусствоведы, исполнители и художники, но и представители зарубежных культур: «Макомные инструментальные ансамбли: состав и звучание» (№4, 2002). И для представителей, скажем, запада, искусство Таджикистана - это не просто экзотика, а именно такое убеждение активно тиражируется сегодня общественно-политическими изданиями.

Однако журнал не отрицает и многих веяний глобализации. Редакция рассматривает мировой художественный процесс как единое целое: «Запад и Восток»: проблемы сосуществования культур (№3, 2001), «Многообразие культур Центральной Азии в Таджикистане» (№2, 2001). Журнал объединяет культурные пространства Центральной Азии, Востока и Европы: «Пространство и время в музыке Центральной Азии» (№6, 2003), - это, пожалуй, один из тех многочисленных материалов, в котором отчетливо видна позиция редакции журнала, отстаивающая интересы межкультурного взаимодействия, как важнейшего фактора рефлексии и развития искусства, независимо от того современное оно или традиционное, массовое или элитарное [4]. В качестве аргументов у журнала не только комментарии теоретиков искусства и журналистов, но и организация совместных экспедиций к культурным центрам зарубежья, таким как Турция или Франция, в ходе которых создаются «продукты» творческого сотрудничества авторов из разных стран. Все они предоставлены на суд широкому кругу зрителей, читателей, как на родине самих создателей, так и на культурных площадках союзников. Насколько выгодна подобная практика экономически, по публикациям в журнале судить трудно, очевидна эстетическая и художественная продуктивность, оправдывающая убеждение о том, что искусство должно быть интегрировано, иначе нечего и говорить о его развитии.

Вместе с тем издание сохраняет приверженность традиционной тематике и таким проверенным ценностям как литература, живопись, графика, скульптура, дизайн, декоративно-прикладное искусство: «О тенденциях эволюции таджикской живописи» (№3, 2001), «Размышления об эстетике Бедиля» (№1, 2001). Но одновременно он заинтересован в продвижении практик актуального искусства: «Искусство, культура, технологии. А может совместим?» (№10, 2009) [4].

В журнале наряду с журналистами публикуются и сами деятели искусства. Это - площадка для выражения профессионального взгляда, как создателей искусства, так и аналитиков.

Актуальными для авторов остаются социальные и экономические проблемы развития искусства в Таджикистане. На протяжении нескольких номеров (№1, 2001, №6, 2003, №5, 2008) публикуются критические материалы о законодательной базе искусства и культуры, ее бюджетах и приоритетах. Авторы отстаивают позицию о том, что законодательная база в области искусства в Таджикистане несовершенна, и во многом именно из-за нее создаются ощутимые препятствия в существовании и развитии искусства в нашей стране.

В аналитической статье «Закон и культура» для анализа существующей нормативно-правовой базы, автор обращается к Закону СССР «Об охране и использовании памятников истории и культуры». В ходе проведенных исследований обнаруживается ряд недостатков [4]. К примеру, хотя закон и предусматривает защиту прав всех граждан на свободу творческой деятельности, он не обеспечивает льготных условий для организации культурных мероприятий в стране, а в качестве основных препятствий рассматривается налогообложение прибыли.

Кроме того, выдвигается убеждение, что в законе не конкретизированы обязанности государства в вопросе приобщения и общедоступности всех граждан к культурным ценностям: выделение бюджета на финансирование библиотек, музеев, студий творчества. Автор считает необходимым отметить в законе

необходимость создания специального фонда развития культуры и искусства при поддержке государственного бюджета.

Дополняет идеи этого материала статья «Реализация права на культуру в соответствии с законодательством Республики Таджикистан» (№6, 2003). Исследователь рассматривает формирование новых подходов, связанных с объединением усилий государства и общественных институтов, а так же развитие третьего сектора - совместной деятельности с неправительственными организациями и социальное партнерство.

При всей своей очевидной качественности, профессиональности, журнал не объективен, поскольку факты и темы, выбираемые авторами для освещения не всегда доступны читателю. События, описываемые и анализируемые авторами журнала, крайне редко бывают общественными, это, скорее, закрытые мероприятия, или художественные произведения, малоизвестные широкой аудитории, или же, доступа к которым нет совсем. Впрочем, это, наверное, принцип действий всех специализированных изданий.

Его элитарность в данном случае, скорее вредит журналу. Очевидно, что журнал не для массовой аудитории. Своя арена для высказываний, дебатов, полемик для интеллигенции. Исследователи считают, что сейчас, в эпоху массированного и агрессивного наступления тривиальной культуры и бульварной журналистики, интеллигенция пребывает в явной растерянности. Об этом варианте рассуждает и публицист Б.Дубин: «Все последние семь-восемь лет происходит сближение вкусов более подготовленной и менее подготовленной публики, общая массовизация культурного досуга. Надо развивать вкус. Но это еще не повод, чтобы пренебрегать уже сложившимися вкусами. Идти на поводу у масс - в этом иногда, честное слово, нет ничего предосудительного» [2, 56].

Противоположных взглядов придерживается та часть интеллигенции, которая считает, что поступаться принципами и идеалами это все равно, что начать путь к их отторжению: «Фактически нас лишили возможности методично и целенаправленно работать на ниве народного просвещения» . Способ удержать бразды правления они видят в установлении цензуры – прежде всего нравственной, художественной, эстетической .

Исследователи полагают, что надежды на то, что поп-культура отживет, поскольку надоест неоправданными. «Массовое искусство можно ведь, наверное, понимать и так: это какое-никакое, а все-таки приобщение масс к художественной культуре. И СМИ не способны (даже если бы хотели) уклониться от участия в этом процессе, поскольку, по словам Е. П. Прохорова, «именно журналистика, благодаря широкому развитию системы каналов передачи информации, делает культуру доступной для самых широких кругов» [8, 216].

Однако не повредят ли эти каналы распространения информации и не усугубят ли вкусу аудитории? Крайне важно, считают представители обоих лагерей, в этой связи, чтобы представители СМИ осознали собственную ответственность и активно противостояли художественной и эстетической невежественности.

Бесспорно, в специализированных журналах и газетах поднимается немало актуальных проблем современного и классического, национального искусства. Их предназначенность, как независимой площадки для экспертов в области искусства - говорить об искусстве подробно и профессионально.

Однако ситуация в медиа в контексте глобализации вытеснила эту сферу деятельности СМИ, сделав ее менее востребованной. Специализированные издания, словно не влились в поток медиа-рынка. Отчасти поэтому их и считают независимыми площадками для высказывания профессионалов. Вместе с тем, нельзя не учитывать современных условий и тенденций функционирования. Речь не идет о выстраивании информационной политики исключительно в угоду рыночным отношениям и потребностям аудитории. Но с учетом технологических и маркетинговых особенностей современности.

В ходе системного анализа отечественных печатных СМИ, проведенного в рамках исследования, был выявлен ряд тенденций, появившихся в деятельности СМИ Таджикистана в условиях глобализации при работе в освещении проблем культуры и искусства.

Так, исследование показало, что арт-критическая деятельность СМИ, занимающая огромное место в формировании духовной жизни человека, на сегодняшний день не является системной. Это касается периодичности публикаций, качества и профессиональности их исполнения, информационной политики в области арт-критической деятельности СМИ.

Отметим, что отсутствие таких понятий как арт-критика, художественная журналистика, художественная критика не поставлено как проблема в сфере печатных СМИ Таджикистана.

Профессиональную категорию арт-критики не формируют ни в ВУЗах, ни в самих изданиях страны.

А между тем, и исследование, это неоднократно подтверждает, актуальность арт-критики, способствующей формированию общественного сознания и социализации личности, сегодня трудно переоценить. Без сомнений, арт-критика в общей картине пребывания человека в мире глобальном, информационном, представляет собой культуроформирующий феномен.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бюллетень "Окно". КЦ "Бактрия". – 2008-2010.
2. Дубин Б. В. Слово – письмо – литература: Очерки по социологии современной культуры / Б. В. Дубин // Новое литературное обозрение. Научное приложение. – М., 2001. – Вып. 26. – 412 с.
3. Журнал "Олами хунар". – 2003-2013.
4. Журнал "Фонус". – 2005-2010.
5. Землянова Л. М. Зарубежная коммуникативистика в преддверии информационного общества: толковый словарь терминов и концепций / Л. М. Землянова. – М.: Изд-во МГУ, 1999. URL: [Электронный ресурс] http://vikent.ru/author/834/16.
6. Кара-Мурза С. Г. Идеология и мать ее наука / С. Г. Кара-Мурза. – М., 2002. – 135 с.
7. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М.: ГУ ВЩЭ, 2000. – 608 с.
8. Прохоров Е. П. Введение в теорию журналистики / Е. П. Прохоров. – М., 1995. – 351 с.

АРТ-ТАНҚИД ВА ТАФСИРИ САНЪАТИ МИЛЛӢ ДАР МАТБУОТИ ДАВРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур махсусиятҳои АРТ-танқид ва тафсири он дар матбуоти даврии тоҷик мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф ба чунин масоилҳо ба монанди бартарии АРТ – танқид, аҳмият ва талабот ба он дар ВАО-и Тоҷистон, аз ҷумла дар раванди инъикоси санъати миллӣ дар нашрияҳои махсусгардонидашудаи даврӣ аҳамияти хосса додаст.

Калидвожаҳо: журналистика, арт-танқид, санъат, мусиқӣа, фарҳанг, рӯзнома, ВАО, журналист.

АРТ-КРИТИКА И ОСВЕЩЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ИСКУССТВА В ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье рассматриваются особенности арт-критики и освещения национального искусства в периодической печати Таджикистана. Автор обращает внимание на такие проблемы, как наличие арт-критики как таковой, ее значимость и востребованность в СМИ Таджикистана, в том числе в процессе освещения национального искусства в специализированных периодических изданиях.

Ключевые слова: журналистика, арт-критика, искусство, музыка, культура, газета, СМИ, журналист.

ART CRITICISM AND ART NATIONAL COVERAGE IN THE PRESS OF TAJIKISTAN

This article discusses the features of art critics and national art periodicals of Tajikistan. The author pays attention to such problems as the presence of art criticism as such, its importance and relevance in the media of Tajikistan, including in the light of national arts in specialized periodicals.

Key words: journalism, art criticism, art, music, culture, newspaper, media, journalist.

Сведения об авторе: ***Тахмина Ниязова*** - аспирантка Таджикского национального университета

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Сафарзода Манучехри Наджот
Кулябский государственный университет им. А. Рудаки

Изучая общественно-политическое вещание как сложное многоуровневое явление, следует отметить неотделимость данного явления от текущего общественно-политического контекста, и именно с учетом данного обстоятельства мы считаем необходимым обратиться к таким понятиям, как политический дискурс и дискурс в СМИ. Один из ведущих исследователей в области дискурсологии Т. ван Дейк считает, что дискурс в самом широком смысле представляет собой сложное единство языковой формы, ценностей и действий, которые могут быть лучше всего характеризовать понятия коммуникативных событий или коммуникативного акта [3]. Исследователь подчеркивает фундаментальное значение особенностей дискурса: дискурс не ограничивается текстом или самым диалогом, анализом разговора и наглядным подтверждением. Говорящий и слушающий, их личностные и социальные характеристики, а также другие аспекты ситуации, несомненно, связаны с этим событием. Мы придаем большое значение для себя рассмотрению дискурса и не ограничиваемся только рамками текста, поскольку оно также включает в себя социально-политический контекст, процессы генерации и интерпретации речи. При анализе дискурса необходимо учитывать социальные и культурные особенности коммуникантов, условия речевого общения, возможные интерпретации того, что было сказано. Мы считаем, что должны принять во внимание социально-политическую ситуацию создания дискурса, политические отношения и личные качества автора, специфику аудитории. Е. В. Ерофеева и А. Н. Кудлаев [5, 13] изучив концепцию взаимоотношения "дискурса" и "текста", констатируют важность данных значений для исследования. В частности, они исследуют социально-культурные и ситуационные факторы, влияющие в свою очередь на коммуникацию. Авторы отмечают, что в совокупности к дискурсу относятся все экстралингвистические факторы. Данные экстралингвистические факторы, как упоминалось выше, могут быть подразделены на широкие и ограниченные.Широкими являются те, которые характеризуют коммуникативную ситуацию в целом: весь культурно-исторический контекст, конкретные условия потока коммуникации, социальный статус и общественные роли коммуникантов и т.д. Ограниченные факторы экстралингвистического характера ограничиваются невербальными средствами коммуникации, применяющимися в тексте как знак единства: мимики, жеста, конкретных объектов и точек зрения. Только ограниченные внеязыковые факторы могут быть включены в текст в качестве его составных частей, в то время как в структуру дискурса включаются наряду с ними и широкие экстралингвистические

факторы. Это важно учитывать при анализе общественно- политических сообщений на телевидении, всегда создаваемых для конкретной цели и которые могли бы оказать влияние на аудиторию. Политический дискурс является сложным объектом изучения , потому что находится на стыке различных дисциплин: журналистики, политологии, социологии, психологии, лингвистики, и связанных с ними анализом форм, задач и содержания. Согласно мнению исследователей А. Н. Баранова и Е. Г. Казакевича [1, 86] политический дискурс формирует совокупность всех речевых актов, используемых в политических дискуссиях, а также правил публичной политики, освещаемых традицией и проверенных опытом. Цель общественно-политического дискурса - вдохновить получателей необходимыми политически правильными» действиями и их эволюцией. Политический дискурс можно рассматривать как вариант фактической речи в том смысле, что конкретная цель политического дискурса подвержена первоначально контакту импульса и информативность высказывания становится задачей вторичной. Для того, чтобы быть "правильным" (адекватно планировать) и понимать получателя (адресата), автор текста должен обратиться к коллективным знаниям и идеям. Если речь идет о тексте в политической сфере, вполне вероятно, что он должен быть основой когнитивного обращения, поскольку политики и политические обзоры адресованы всему населению страны, а не некоторым его частям. В данной работе мы будем использовать в качестве рабочего определения то, что предложено О. Н. Паршиной [6, 36]: политический дискурс - это «речевая деятельность политических субъектов в сфере институциональной коммуникации». В политическом дискурсе подчеркиваются его институциональные характеристики, поскольку связь (общение) осуществляется не между конкретными людьми, а между социальными институтами (правительство, парламент, общественные организации и т.д.), а также представителями других социальных институтов или электората. Западные исследователи выделяют следующие функции политического дискурса: - персуазивную (вера, убеждение); - информативную; - аргументативную; -персуазивно-функциональную (создавая убедительную картину лучшей организации мира); -контролирующую (манипулирование сознанием и мобилизация действий); интерпретационную (создание "языковой реальности" поля политики); социальную идентификацию. Основной функцией политического дискурса мы считаем его использование в качестве инструмента политической власти. Исследователи относят его к борьбе за власть, завоеванию власти, ее сохранению, реализации, стабилизации и перераспределению. Эта функция также называется исследователями регуляторной. Она определяет основную цель политического дискурса: не описывать, а убеждать, пробуждая в намерениях назначения, дать почву для убеждения и вдохновлять действиями. В. З. Демьянков [4, 116-133] указывает на то, что цель политического дискурса - вдохновлять получателей необходимо политически правильным действием и оценкой. В связи с этим, политический дискурс может рассматриваться как инструмент политической власти, оказывая влияние на борьбу за власть, завоевания власти, ее сохранение, реализацию и др.. В плане инструментальной функции языковой политики Е. И. Шейгал [7, 68] идентифицирует восемь функций: функция социального контроля (создание предпосылок для унификации поведения, мыслей, чувств и желаний большого числа лиц, то есть манипулирование общественным мнением); функция легимитизации власти (для объяснения и обоснования решений о распределении власти и государственных ресурсов); - функция воспроизводства власти (укрепление приверженности системы, в частности, посредством ритуального использования символов) - функция ориентации (путем формулирования целей и задач, формирование картины политической реальности в сознании общества) - это функция общественной сплоченности (интеграции в рамках всего общества или отдельных социальных групп); функция социальной дифференциации (отчуждения социальных групп); - агональная функция (инициирование и разрешение социальных конфликтов, инакомыслия и несогласия с действиями властей); - акциональная функция (политика путем мобилизации общества). Важным инструментом в деле осуществления функции языковой политики считается стимуляция аудитории к совершению действий, которые могут быть реализованы как в виде прямой ссылки, а также в создании соответствующего эмоционального состояния (надежда, гордость за страну, чувство единства и т.д.). Перед политиками в современном обществе сегодня стоят непростые задачи - решения должны быть привлекательными для СМИ. Становится очевидным, что политическая система и система СМИ взаимосвязаны и заставляют каждого задуматься, что политический дискурс имеет много общего с дискурсом СМИ. Это позволяет предположить, что эти два дискурса пересекаются в области применения. В настоящее время СМИ становится мощным инструментом в руках политиков, поскольку политическая коммуникация почти всегда опосредована дискурсом СМИ. В СМИ-дискурсе журналисты становятся посредниками между политиками и их избирателями (массовой аудиторией). Важно отметить тот факт, что в политических структурах некоторые процессы, происходящие в них, закрыты для более широкой аудитории. СМИ являются практически единственной платформой для общения политиков с массовой аудиторией. Немецкий исследователь Н. Больц [2, 37] придерживается мнения, что прежде власть опиралась на некую секретность, сегодня политика определяется отношением к СМИ. Вместо харизматичного лидера политика приходит медиазвезда, конечно же, всегда с актерским мастерством. Сегодня они фактически превратились в нечто вроде звезд кино. Действуют не только в парламенте, но прежде всего в СМИ. Политическое действие происходит с помощью электронного изображения. Успешные политики - по сути, не являются политическими функционерами, звездами в том смысле, в котором понимаются в индустрии

развлечений. Это можно назвать политеймент: политика как единство новостей, рекламы и развлечений. Политика не без участия телевидения становится все более виртуальной, медиатизированной. В первую очередь, представители политических организаций реализуют свой потенциал через медиа-образы. Власть и теперь держится в секрете, то, что получает средний зритель, не больше, чем полуправда. Автор книги "Политическая мифология" А. Цуладзе [8, 64] пишет, что мифотворчество телевидения имеет следующие особенности: "Телевидение - это не просто посредник между мифотворцами и аудиторий. Это особая среда, которая имеет ряд уникальных свойств, которые делают его не только производством на канале мифов, но и заводом для их производства. Удивительно, но и политические дискурсы в СМИ имеют ряд свойств. И вывод: существует политический дискурс на пересечении дискурса СМИ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баранов А. Н. Парламентские дебаты: традиции и новации / А. Н. Баранов, Е. Г. Казакевич. - М., 1991. - С. 86.
2. Больц Н. Азбука медиа / Н.Больц. - М., 2011. - С. 37.
3. Дейк ван Т. Язык, познание, коммуникация / Т.Дейк ван. - М., 2000.
4. Демьянков В. З. Интерпретация политического дискурса в СМИ / В. З. Демьянков // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. - М., 2003. - С. 116-133.
5. Ерофеева Е. В. К вопросу о соотношении понятий ТЕКСТ и ДИСКУРС// Проблемы социо- и психолингвистики: сб. ст. / Е. В. Ерофеева. - Пермь, 2003. - Вып. 3. - С. 13.
6. Паршина О. Н. Российская политическая речь. теория и практика / О. Н. Паршина. - СПб., 2012. - С. 36.
7. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. - М., 2004. - С. 68.
8. Цуладзе А. М. Политическая мифология / А. М. Цуладзе. - М., 2003. – С. 64.

ҶАНБАҲОИ ҶАМЪИЯТӢ-СИЁСИИ БАҲСИ СИЁСӢ

Дар мақолаи мазкур баҳси сиёсӣ аз нуқтаи назари иҷтимоӣ - сиёсӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Ба андешаи муаллиф, бо назардошти гуногунҷанба ва мураккаб арзёбӣ гардидани соҳаи телевизион, мувофиқи мақсад аст ба мафҳумҳое, ба монанди баҳс ё муколамаи сиёсӣ ва баҳси сиёсии ВАО рӯ биёрем.

Ҳамин тариқ, муаллиф ба чунин хулоса омадааст, ки баҳси сиёсӣ объекти мураккаби тадқиқот аст, зеро бо фанҳои гуногун: сиёсатшиносӣ, равоншиносии иҷтимоӣ ва забоншиносӣ, ки ба таҳлили шакл, вазифа ва мазмуни сухан марбут аст, бархурд дорад.

Калидвожаҳо: сиёсат, баҳсу муколама, васоити ахбори омма, амал, хусусият, афсона, ҷамъият.

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

В статье рассматривается политический дискурс в общественно-политическом плане. Как считает автор, рассматривая общественно-политическое телевещание как сложный многоуровневый феномен, действующий неотрывно от социально-политического контекста, целесообразно обратиться к таким понятиям, как политический дискурс, масс-медийный дискурс и политический медиадискурс.

Таким образом, автор приходит к выводу, что политический дискурс является сложным объектом исследования, поскольку лежит на пересечении разных дисциплин: политологии, социальной психологии, лингвистики и связан с анализом формы, задач и содержания дискурса, употребляемого в определенных («политических») ситуациях.

Ключевые слова: политика, дискурс, Средства массовой информации, действие, характеристики, миф, общество.

POLITICAL DISCOURSE IN THE SOCIO-POLITICAL ASPECT

The article discusses the political discourse in social and political terms. According to the author, considering the socio-political broadcasting as a complex multi-level phenomenon is inseparable from the current socio-political context, it is advisable to refer to such concepts as political discourse, mass media and political discourse of media discourse. Thus, the author concludes that political discourse is a complex object of study, as is at the intersection of different disciplines: political science, social psychology, linguistics, and related to the analysis of forms, tasks and content of discourse is used in certain ("political") situations.

Key words: politics, discourse, media, action, performance, myth and society.

Сведения об авторе: ***Сафарзода Манучехри Наджот*** - докторант PhD Кулябского государственного университет им. А. Рудаки

ИСТИФОДАИ ЗАБОНҲОИ ПОМИРӢ ДАР ШАБАКАИ ИҶТИМОИИ ФЕЙСБУК

П. Абдулҳамидова
Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Солҳои охир дар саросари дунё бо инкишоф ёфтани хизматрасонии интернетӣ истифодаи забонҳои гуногуни дунё ҳамчун забонҳои муошират ва мубодилаи афкор дар шабакаҳои иҷтимоии шабакаи электронии Интернет васеъ гашта истодааст. Акнун шабакаи умумиҷаҳонӣ ин майдони корбурди на танҳо забонҳои маълуме, ки миллионҳо одамон бо онҳо муошират мекунанд, балки имконият барои истифодаи забонҳои ақалият шуда истодааст. Забонҳои ақалият забонҳоеанд, ки забони модарии шумораи камтари одамон буда, бехат ҳастанд ва аз ин рӯ, имконияти гирифтани таҳсил бо ин забонҳо мавҷуд нест. Забоншиноси маъруфи британёвӣ Д. Кристалл ҳанӯз соли 2000

пешгӯи карда буд, ки истифодаи технологияи электронӣ омили инкишофи забонҳои ақалият ва зери таҳдиди азбайнравӣ хоҳад шуд.[10, 141]. Баъдтар дар рисолаи илмии дигараш Д. Кристал таъкид намуд ки инқилоби электронӣ инқилоби забониро ба вуҷуд хоҳад овард [11, 238]. Гумонҳои Кристал хато набуданд - даҳсолаи дуюм аст, ки дар мамлакатҳои Европа, Америкаи Шимолӣ ва Ҷанубӣ, Осиё ва Африқо оиди фаъолияти забонҳои ақаллият дар Интернет тадқиқотҳои зиёди илмӣ бурда мешавад. Ин корҳои илмӣ асосан ба омӯзиши доираи истифодаи ин забонҳо дар Интернет, таъсири ин гуна фаъолият ба забон ва соҳибзабонон бахшида шудаанд. Чунончи забоншиносони британиёвӣ Д. Канлайф, Д. Моррис, С. Прис дар Британиёи Кабир ҳамин гуна фаъолияти забони уэлсиро, ки бо таъсири забони англисӣ дар ин мамлакат аз байн рафта истодааст, дар шабакаи Интернет тадқиқ намудаанд. Ҳарчанд ба назари муаллифон ҳузури забони таҳти таҳдиди уэлсӣ дар Интернет назар ба англисӣ хело кам бошад ҳам, истифодаи он дар шабакаи электронӣ аз тарафи ҷавонон падидаи наву умедбахш барои таҳаввуллоти ин забони ақаллият аст [2, 359]. Барои соҳибзабонони курдӣ корбурди забонашон дар Интернет, чи тавре ки Ҷ. Шайхулисломӣ қайд мекунад, барои сохту сози забони ягонаи адабии курдӣ мусоидат мекунад. Зеро курдон соҳиби давлати мустақил набуда, чун ақаллияти миллӣ ва забонӣ дар чор давлат: Туркиё, Эрон, Ироқ ва Сурия ба сар мебаранд [3, 309]. Тайи қариб ҳашт соли охир зуҳуроти нави забонӣ - ин истифодаи торафт бештари забонҳои помирии ақаллият дар шабакаи Интернет ба назар мерасад. Нав будани падида дар он аст, ки забонҳои помирии Тоҷикистон то ба ин вақт корбурди васеи иҷтимоиро доро набуданд. Забонҳои помирӣ асосан дар шакли шифоҳӣ дар оила ва дар доираи танги ҷомеаи забониашон амал мекунанд ва дар муҳити ба ном ҷамъиятӣ қариб истифода бурда намешаванд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба Забони Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соли 1989 қабул карда шуда буд, ба ин забонҳо мақоми муайянро дод. Дар он гуфта шудааст, ки "Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истифодаи озод, ҳифз ва инкишофи забонҳои бадахшонӣ (помирӣ) ва яғнобӣ ҳамаи шароитҳоро фароҳам меорад" [4, 1]. Вобаста ба ин имконият солҳои 1990-ум корҳои зиёде барои истифодаи бештари забонҳои помирӣ ба сомон расонда шуд. Намунаҳои адабӣ бо ин забонҳо дар рӯзномаҳои ВМКБ (Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон) чоп шуданд, дар барномаҳои телевизиони марказии Тоҷикистон барномаҳои махсус оиди Бадахшон забонҳои помириро истифода бурда бо намунаҳои он тамошобинро шинос менамуданд, алифбоҳо бо ин забонҳо таълиф шуданд. Аммо, мутаассифона, бо сар шудани ҷанги шаҳрвандӣ ва душвориҳои дигари иқтисодӣ ин иқдомҳо давом дода нашуданд. Пайдоиши расонаҳои иҷтимоии Интернет ба намояндагони забонҳои помирӣ барои бо забони модарӣ муошират намудан имконияти навро дод. Ш. Юсуфбеков яке аз якуминҳо шуда оиди истифодаи забонҳои помирӣ дар Интернет соли 2011 хабар додааст [9, 281]. Тайи чанд соли охир забонҳои помирӣ дар гурӯҳҳои тозаэҷодшудаи шабакаи иҷтимоии Фейсбук фаъол ҳастанд. То ба ин рӯз, фаъолияти забонҳои помирӣ дар Интернет ҳанӯз омӯхта нашудааст. Аз ин рӯ, ин мақола ба тавсифи дискурс-суханронии гурӯҳҳои помирзабони Тоҷикистон дар шабакаи иҷтимоии Фейсбук бахшида шудааст.

Ба мушоҳида ва омӯзиши хусусиятҳои забонии гурӯҳҳои помиризабони шабакаи иҷтимоии Фейсбук се сол, аз соли 2012 то аввалҳои соли 2016, бахшида шудааст. **Методҳо ва ё усули таҳқиқ ба** тариқи мушоҳидаи нутқи матнӣ ва шифоҳӣ, ки дар забоншиносӣ бо номи дискурс - гуфтумон ё суханронӣ маълум аст, гузаронида мешавад. Дар аввал маълумоти мухтасаре оиди забонҳои помирӣ ва мақоми онҳо дар Тоҷикистон пешниҳод мегардад. Сипас, тавсифи фаъолияти дискурс-нутқии гурӯҳҳо, таҳлил ва баррасии натиҷаҳои мушоҳидаи забонии ин гурӯҳҳои Фейсбук, суръат гирифта, хулосаи таҳқиқот пешниҳод мегардад.

Забонҳои помирӣ, (бадахшонӣ) истилоҳи умумиест, ки барои номидани ин гурӯҳи забонҳои шарқии эронӣ истифода мешавад. Ба ин гурӯҳ зергурӯҳи забонҳои *шуғнонӣ-рӯшонӣ* бо забонҳои ба ҳам хело наздики *шуғнонӣ* бо шеваи баҷувӣ ва гӯйиши шохдарагӣ ва барвозӣ, *рӯшонӣ, бартангӣ, рошорвӣ, хуфӣ*; *язгуломӣ; ваҷӣ кӯҳани* нестшуда; *вахонӣ; ишкошимӣ* бо забони ба он наздики *сангилеҷӣ ва зебокӣ; сариқулӣ ва мунҷонӣ* бо забони ба он наздики *йидга* дохил мешаванд. Омӯзиши илмии ин забонҳо дар нимаи аввали асри XIX оғоз гардидааст. Истилоҳи "забонҳои помирӣ" аз тарафи забоншиносони рус, ки аввали асри XIX омӯзиши ин забонҳоро сар кардаанд ба он сабаб интихоб шудааст, ки қисмати зиёди дорандагони ин забонҳо дар қаламрави кӯҳҳои Помир зиндагӣ мекунанд. Ҳар яки онҳо воҳиди мустақили забониро ташкил дода дар асоси робитаҳои генетикӣ, луғавӣ,

муносибатҳои наздики морфологӣ ва як қатор хусусиятҳои монанди фонетикӣ ба ин гурӯҳ мансуб дониста шудаанд [3, 172]. Забонҳои помирӣ на танҳо дар Тоҷикистон, балки дар давлатҳои ҳамсоя низ паҳн гаштаанд.

Намояндагони забонҳои помирӣ солҳо баҳри маҳфуз мондани забонҳояшон талош кардаанд, зеро аз он ки соҳиби қадимтарин забонҳо ҳастанд, хабардоранд. Олими намоёни забоншинос Б. Лашкарбеков бо назардошт аз манбаҳои таърихию археологӣ, маълумот оиди қабилаҳои қадими эронӣ ва омӯзиши забонҳои эронӣ дар ҷанбаи таърихию генетикӣ саршавии ташаккулёбии забонҳои помириро ба нимаи якуми ҳазорсолаи I то милод мансуб медонад [6, 143]. Забоншиноси рус В. С. Соколова бошад, бо роҳи глотохронологӣ муайян намудааст, ки ду забони помирӣ: язгуломӣ ва шуғнонӣ тақрибан 1300 сол пеш аз ҳам ҷудо, ҳар кадом бо роҳи мустақил инкишоф ёфтаанд [8, 121].

Гурӯҳҳои помирзабони Фейсбук

Фейсбук муҳимтарин шабакаи иҷтимоӣ ё вебгоҳ аст, ки ба соҳибзабонони забонҳои помирӣ имконияти озоду ройгони бо забони худ муошират карданро медиҳад. Дар Фейсбук, ба ғайр аз забони язгуломӣ, дигар ҳамаи забонҳои помирии Тоҷикистон пешниҳод шудаанд. Қисмати бештари гурӯҳҳо ин гурӯҳҳое ҳастанд, ки аз тарафи соҳибзабонони гурӯҳи забонҳои шуғнонӣ –рӯшонӣ кушода шудаанд. Дар ин гурӯҳҳо корбасти се забони дигар ба монанди забонҳои тоҷикӣ, русӣ. англисӣ ба мушоҳида мерасад, аммо муҳокимаи бештари онҳо бо забонҳои ба ҳам наздики шуғнонӣ, рӯшонӣ, бартангӣ, рошорвӣ ва хуфӣ бурда мешавад ,зеро соҳибони ин забонҳо ҳангоми суҳбат ҳамдигарро ба осонӣ мефаҳманд.

Якумин гурӯҳ бо забони шуғнонӣ, соли 2005, бо иқдоми олимаи тоҷик Замира Раҳматова эҷод карда шуд ва "*Помери бозор*" –бозори помириён номгузорӣ шудааст. Одатан ин ибораи шӯхиомезро помирзабонон барои ифодаи тӯдаи ҷамъшудаи одамон, ки озодона суҳбат мекунанду "бозори суҳбатро" гарм мекунанд, истифода мебаранд. Чи тавре ки З. Раҳматова қайд намуд, дар аввал ба ин гурӯҳ танҳо 10 нафар шомил буданд. Бештар аз соҳибзабонон гумон мекарданд, ки гурӯҳ барои олимон аст ва ба ин гурӯҳ аъзо шуданро истиҳола мекарданд. Аз ин рӯ, З. Раҳматова то ин ки ба он шумораи бештари одамонро ҷалб карда тавонад, номи шӯхиомези "*Помери бозор*"-ро интихоб намудааст. Дар моҳи декабри соли 2015 ин гурӯҳ 3243 аъзо дошт[§]. Дар аввали фаъолияти ин гурӯҳ дар он тамоми хабарҳо, эълонҳо, умуман нақлҳои оддӣ, ки ба минтақаи Помир ва помирзабонон дахл доштанд ва тамоми соҳаҳои ҳаётро дар бар мегирифтанд, бо чор забони дар боло зикр карда шуда пост мешуданд[**] (ниҳода мешуданд). Аввалин шеърҳои шоирони помирзабон дар ин даврaҳо навишташуда низ, дар саҳифаҳои ин гурӯҳ "рӯйи" чопро медиданд. Сарраввал соҳибзабонон ба корбурди забони модариашон дар шабакаи иҷтимоӣ одат накарда буданд ва барои маъмул шудани одати нави ба забони худ навиштан як чанд сол лозим шуд.

Гурӯҳи дуюми помирзабони Фейсбук, ки дар айни замон бештар дар муҳокимаҳо забонҳои зергурӯҳи шуғнонӣ-рӯшониро корбурд мекунанд - ин гурӯҳи "*Помири зивен-забонҳои помири-Pamir Languages*" аст, ки бо ташаббуси он вақтҳо донишҷӯйи шуғнонизабон дар Ҷумҳурии Қирғизистон Фохир Шодихони Юсуфбек соли 2011 таъсис шудааст. Мақсади асосии кушодани гурӯҳ ин муҳокимаи мавзӯъҳо марбут ба забонҳои помирӣ мебошад Қайд кардан ҷоиз аст, ки ин гурӯҳ ягона гурӯҳест, ки мақсади гузоштаашро хуб роҳандозӣ намуда, қариб ҳамаи постҳои дар он ирсолшуда ба инкишофи забонҳои помирӣ, аниқтараш дар айни замон бештар забонҳои гурӯҳи шуғнонӣ-рӯшонӣ бахшида шудаанд. Дар солҳои аввали фаъолияти гурӯҳ дар он намояндагони забонҳои вахонӣ ва ишкошимӣ низ, дар ҷараёни муошират иштирок намуда баъзан бо забонҳои худ постҳо дохил мекарданд. Аммо бо кушода шудани гурӯҳҳои алоҳида барои ин забонҳо, постҳо бо забонҳои дар боло қайдшуда, акнун бештар бо забонҳои зергурӯҳи шуғнонӣ-рӯшонӣ, ниҳода мешавад. Муҳимтарин қисмати мавзӯъҳо ин муҳокимаи интихоби алфавит барои забонҳои помирӣ, ёфтани воҳидҳои луғавӣ барои ифодаи мафҳумҳои муайян, ниҳодани версияи электронии китобҳову рисолаҳои илмӣ оиди ин забонҳо, маълумот оиди таърихи Помир, намунаҳои насрӣ бо забони шуғнонӣ, муҳокимаи наворҳои видеоӣ ва суратҳо марбут ба корбасти забонҳо ҳастанд.

[§] шумораи гурӯҳҳо ба ҳолати вақти моҳи декабри соли 2015 оварда шудаанд

[**] **пост шудан**-хабар, навор ё ифодаи фикре. ки дар саҳифаи гурӯҳи муайяни Фейсбук ниҳода ё ирсол шудааст

Гурӯҳи дигари муҳимме, ки бештари муҳокимаи мавзӯъҳои дар он постшуда ба масъалаҳои мубрами рӯзи ба ВМКБ дахл дошта, бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва забонҳои гурӯҳи шуғнонӣ-рӯшонӣ бурда мешаванд, гурӯҳи "*PAMIR NEWS*"-*Хабарҳои Помир* мебошад. Ин гурӯҳ соли 2012 таъсис шуда дар он чунин мавзӯъҳое, ки барои пешрафти ВМКБ, ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқии вилоят заруранд, ниҳода мешаванд.

Се гурӯҳе, ки қариб сирф бо забонҳои гурӯҳи шуғнонӣ-рӯшонӣ сару кор доранд ва ба инкишофи адабиёту фолклори забонҳои зергурӯҳи шуғнонӣ-рӯшонӣ равона карда шудаанд, гурӯҳҳои "*Помери шеърат шоирен*"- Шеъри помирию шоирон, "*Хуғнонэ наср...Shuggnani Prose…Шугнанская проза*"- Насри Шуғнонӣ, "*Помери Суген*"-Афсонаҳои помирӣ мебошанд. "*Помери шеърат шоирен*" соли 2013 таъсис ёфта ҳоло (декабри соли 2015) 3542 аъзо дорад. Дар он дар аввал шеърҳо бо тамоми забонҳои помирӣ ҷой дода мешуданд, ҳоло аслан шеърҳо бо забонҳои шуғнонӣ-рӯшонӣ ниҳода мешаванд. *Помери Суген* соли 2012 барои ҷамъоварии афсонаҳои помирӣ таъсис дода шуда 531 аъзо дорад. Гурӯҳи "*Хуғнонэ наср...Shuggnani Prose…Шугнанская проза*" соли 2015 бо ташабусси актёри бомаҳорати кино Фирӯз Сабзалиев кушода шуда, барои ҷой додани пораҳои насрӣ бо забони шуғнонӣ пешбинӣ шудааст. Ин гурӯҳ низ дар муддати кӯтоҳ ҳаводорони зиёдро пайдо кардааст, зеро он ҷо пораҳои насрии аз дигар забонҳо ба забони шуғнонӣ тарҷумашуда ва ҳикояҳои муаллифони шуғнонизабон гузошта мешаванд. Ин падидаи нав аст, зеро ҳарчанд адабиёти назмӣ ба забони шуғнонӣ хело пеш рафтааст, насри шуғнонизабон қариб ки вуҷуд надошт. Аз ин рӯ, иштирокчиёни гурӯҳ дар бартараф кардани ин "камбудӣ" талоши зиёд меварзанд. Дар ҳамаи ин гурӯҳҳо навори барномаҳои видеоии аз тарафи Темуршо Имматшоев ва Фирӯз Сабзалиев таҳияшаванда ҳар сари чанд вақт ирсол дошта мешаванд. Дар он худи таҳиягарон барандагӣ намуда, ҳар як барномаро ба суҳбат ба мавзӯи муайяни илму фарҳанг мебахшанд. Дар ҳар як аз ин барномаҳо муаллифон таъкид мекунанд, ки мақсади онҳо ин сайқал додани корбурди ҷамъиятии забон бо ҳамкории бинандагон ва аҳли ҷомеаи соҳибзабонон аст. Инчунин, ин гурӯҳҳо дар саҳифаи худ навори видеоии дубляж ё худ тарҷумаи филмҳои ба забони шуғнонӣ гардонидашударо ҷой додаанд. Масалан, соли сеюм аст, ки тарҷумаи филми "Субҳи ҷавонии мо"-и режиссёр Давлат Худоназаров бо забони шуғнонӣ, ки, аллакай, то ба серияи сеюм расидааст, ниҳода мешавад. Инчунин тарҷумаи филми тасвирии русии "Золотая антилопа" бо номи "Тиллойе нахчир" низ ба забони шуғнонӣ дар саҳифаҳои ин гурӯҳҳо ҷой дода шудаанд ва соҳибони забон онҳоро бо забони модариашон тамошо карда метавонанд.

Дувумин қисмати гурӯҳҳои помирзабон, ки баъди гурӯҳи забонҳои шуғнонӣ-рӯшонӣ дар Фейсбук ҷойгир шудааст, ин забони Вахонӣ аст, ки онро дар ин шабака чор гурӯҳ муаррифӣ менамоянд. Ин гурӯҳҳо "*WuẋTV* – Телевизиони Вахонӣ, "*Wakhon-Badakhshon Tojikiston*"–Вахон–Бадахшон- Тоҷикистон,"*Wakhan*"-Вахон ва" *Намадгут-деҳаи маориф парварон*"мебошанд. Гурӯҳи "*Wakhan*" соли 2012 кушода шуда 405 аъзо дорад. Гурӯҳи "*Намадгут-деҳаи маорифпарварон*" гурӯҳи дуюми вахонизабонон аст, ки соли 2013 таъсис ёфтааст ва айни замон 257 аъзо дорад. "*Wakhon-Badakhshon Tojikiston*" Вахон Бадахшон Тоҷикистон, соли 2013 ташкил шуда 740 аъзо дорад. "*WuẋTV*"-Телевизиони Вахонӣ соли 2014 таъсис шуда 625 аъзо дорад. Ин гурӯҳҳо низ мисли гурӯҳҳои дар боло қайдшуда маводҳои оиди забон ва ҳамаи постҳои марбут ба ҳаёти вахонзабононро на танҳо бо забони вахонӣ, балки бо се забони дигар тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ ирсол медоранд. Қисмати зиёди постҳои ин гурӯҳҳо тақрибан якхелаанд дар онҳо:наворҳои видеоӣ бо сурудҳо ва суханронӣ бо забони вахонии соҳибзабонони вахонӣ аз Тоҷикистон, Покистон ва Чин, ҷашнгирии идҳои маъмули минтақа; суратҳо, ки дар зерашон муҳокима бо ин забон сурат гирифтааст; шеърҳо бо ин забон; муҳокима атрофи истифодаи луғати забон ва ғайраҳо ниҳода шудааст. Фарқи гурӯҳи "*Намадгут-деҳаи маорифпарварон*" дар он аст, ки вобаста ба унвонаш каме бештар маълумотҳо дар бораи деҳаи Намадгути водии Вахон ва ноҳияи Ишкошим пост карда мешаванд. Гурӯҳи "*WuẋTV*"-Телевизиони Вахонӣ низ бо ҷойгир намудани наворҳои барномаҳои телевизионии бо олими ҷавони забоншинос Шерали Ғуломалиев ва аз тарафи журналист Неъмат Мирбозхонов таҳияшуда, фарқ мекунад.

Сеюм забони помирии Тоҷикистон, ки дар Фейсбук пешкаш гардидааст ин забони ишкошимӣ (ринӣ) мебошад. Гурӯҳи *Šekošəmi zvůk* –Забони ишкошимӣ соли 2012 эҷод шуда, айни замон 653 аъзо дорад. Ин ягона гурӯҳест, ки тамоми маводаш асосан бо пешгуфтор бо забони ишкошимӣ таъмин карда шудаю муҳокимаҳои он низ асосан бо ин забон ниҳода мешавад. Барои вазъияти кунунии

забони ишкошимӣ, ки зери таҳдиди шадиди нестшавӣ қарор гирифтааст ва тайи даҳсолаҳои охир шумораи бо ин забон муошираткунандагон кам шуда истодааст, ин падидаи муҳим аст. Ҳам шеърҳо, ҳам саволҳо оиди маъниву тарҷумаи ин ё он калима, агар маълумот оиди ишкошимизабонони диёрашонро машҳур намуда пост шуда бошад, он ҷо ҳатман порчае барои фаҳмонидан бо забони ишкошимӣ ҳамроҳ шудааст. Қисми дигари ҷолиб ин тарҷумаи пораҳои назмиву насрӣ аз дигар забонҳо ба забони ишкошимӣ аст, ки дар муҳокимаи он аъзоёни гурӯҳ фаъолона иштирок меварзанд. Масалан, дар таърихи 2 феврали соли 2016 Илҳом Ашуров тарҷумаи шеъри Саъдии Шерозиро аз тоҷикӣ ба ишкошимӣ пешкаш намудааст, ки дар муҳокимаи он аъзоёни гурӯҳ бо иштиёқмандии зиёд ҳамроҳ шудаанд [2] Дар наворҳои видеоӣ ва овозӣ асосан сурудҳо бо ин забон пешкаш шудаанд, зеро ичро кардани сурудҳо бо забонҳои помирӣ ҳатто дах сол пеш маъмул набуд.

Корбурди забонҳои помирӣ дар Фейсбук бо нияти ҷамъиятӣ гардонии онҳо

М. Аламшоев қайд мекунад, ки корбарии забони шуғнонӣ дар таълими мактабӣ дар муддати кӯтоҳи солҳои 1930-юм нақши ҷамъиятии ин забонро васеъ намудааст [1, 180]. Истифода аз забони модарӣ дар расонаҳои электронӣ низ, дар мадди аввал ин кӯшиши зиёд намудани нақши ҷамъиятии забони модарии бехат аст, ки солҳои зиёд танҳо забони хонаводагӣ будааст. Истифодаи мавзӯъҳои гуногуни аҳамияти ҷамъиятидошта дар саҳифаҳои гурӯҳҳо ва муҳокимаи онҳо, шаҳодати васеъ шудани доираи иҷтимоии забонҳои помирӣ шуда метавонад. Барои ҳамаи гурӯҳҳои номбаршудаи Фейсбук гурӯҳи мавзӯъҳои муҳимтаринро, чудо кардан мумкин аст, ки дар ҳамаи гурӯҳҳо муҳтавои қариб якрангро доранду соҳибзабонон он ҷо забони модариашонро истифода намудаанд. Дар ин ҷо мавзӯъҳои гурӯҳҳои помирзабони Фейсбук бо назардошт аз ҳузури миқдори миёна ва муҳиммияташон номбар мешаванд:

т/р	Номи мавзӯъ	Фоиз
1.	Наворҳои видеоии сурудҳо ва суханроniҳо дар ин чорабиниҳо, барномаҳо бо ин забонҳо.	27%
2.	Масъалаҳои мубрами ҷомеаи забонҳои помирӣ ва муҳокимаи онҳо	26%
3.	Барқароркунии фонди луғавии забонӣ	20%
4.	Муҳокимаи алфавити муносиб барои забонҳои помирӣ	15%
5.	Суратҳо ба ҷомеаи забонҳои помирӣ алоқаманд	12%
	Ҳамагӣ	100%

Қисмати бештари постҳо аз сабтҳои видеоие иборатанд, ки як навъ ба пахши телевизионию радиовӣ монанд барномаҳоро пешкаш мекунанд. Чи тавре, ки дар боло қайд шуда буд, баъзеи онҳо дар асл барномаҳои Т. Иматшоев ва Ф. Сабзалиев бо забони шуғнонӣ ва барномаҳои хабарию суҳбатнигории Ш. Ғуломалиев ва Н. Мирбозхонов бо забони вахонӣ худ барномаи садову симоро мемонанд. Чи тавре, ки маълум аст корбасти забони дар садову симо пахш шуда низ, ин васеъ намудани доираи корбарии он аст. Дар он истеъмолкунанда имконияти шунидану дидани онҳоеро, ки бо забони модариаш суханронӣ мекунад, дорад. Муҳокимаву мубодилаи афкор оиди ин наворҳо собити онанд, ки онҳо диққати бисёре аз соҳибзабононро ба худ кашидаанд, зеро ин маводҳо бо забони модарӣ ба талаботи маънавии онҳо ҷавоб медиҳанд. Ин ҳолат ба постҳо оиди мавзӯи муҳокимаи масъалаҳои мубрами барои ин ҷомеаи забонӣ муҳим буда низ, дахл дорад.

Мавзӯъҳои муҳокимаи луғат ва алфавит, тарҷумаҳои насрӣ ба ин забонҳо, дар ҳамаи гурӯҳҳо вазифаи мустаҳкамкунии таҳкурсии стандартии забонро доранд. Чи тавре ки маълум аст, солҳои охир бисёр воҳидҳои аслии ин забонҳо архаизм гашта ба ҷойи онҳо иқтибосҳо аз дигар забонҳо корбурд мешаванд. Аъзоёни гурӯҳ бошанд дар постҳои ба луғот дахл дошта, барои барқарор намудани калимаҳову ибораҳои аз истемол дуршуда ҷаҳд мекунанд ва истифодаи онҳоро мавриди муҳокимаи фаъолона қарор медиҳанд. Азбаски ҳамаи забонҳои помирии Тоҷикистон бехат ҳастанд, муҳокимаи алфавит ё расмулхати муносиб барои ин забонҳо барои аъзоёни гурӯҳи фейсбукӣ низ қисмати муҳимми инкишофи истифодаи забон ба шумор меравад. Суратҳои дар саҳифаҳои гурӯҳҳо ниҳода шуда низ, тафсири забонии худро дар муҳокимаҳои зери худ доранд, ки дар бисёр ҳолатҳо бо забони модарии аъзоёни гурӯҳ ирсол дода мешавад. Онҳо чунин постҳоеанд, ки соҳибзабононро ба фикр баён намудан водор мекунанд. Масалан, дар санаи 24 феврали соли 2016 Наим Мавлонназаров сурати хати ҳавоии шаҳри Хоруғро бо навиштаҷоти “Ид маш айрапорт. Шаҳри Хоруғ”-Ин аэропорти мо. Шаҳри

Хоруғ-ро дар саҳифаи гурӯҳ ирсол доштааст. Ин пост боиси мубодилаи афкор оиди намуди хати ҳавоӣ, ғайриоддӣ будани тарзи наворгирии сурат, таассуф аз хурд будани аэропорт гаштааст [7].

Ба вуҷуди он ки забонҳои помирӣ забони ақаллият ҳастанду бехатанд, ба қавли Ш. Юсуфбеков "қудрату суботи фавқулоддаро доранд, зеро соҳибони забон нақши муҳим доштани забонҳояшонро дарк менамоянд"[9, 280]. Кӯшишҳои ҷамъиятӣ намудани ин забонҳо тавассути расонаҳои электронӣ, ба хусус, шабакаи иҷтимоии Фейсбук, ки барои намояндагони забонҳои ақаллияти бехат имконияти озодонаи муошират бо забони модариро медиҳад, низ далели талош барои ҳифзи забонҳо аст. Ҳамаи мавзӯъҳои муҳимми номбаршуда, ки масъалаҳои муҳимми иҷтимоиро ифода мекунанд, нақши ҷамъиятӣ гирифтани забонро собит менамоянд. Рӯз аз рӯз шумораи аъзоёни гурӯҳҳо ба оҳистагӣ ҳам бошад зиёд шуда истодааст. Хонанда ё истеъмолкунандаи шабака ва гурӯҳ ҳуқуқ ва имконияти ба забони худ дидан, шунидан ва хонданро пайдо мекунад. Ин фаҳмиши муҳитро барояш осонтар намуда, имконияти мақсаду марому фикри худро ба хубӣ баён карданро медиҳад. Зеро маълум аст, ки забон ба тарзи фикрронии шахс таъсири муҳимми худро мегузорад, агар шахс бо забони худ фикр баён карданро ба хубӣ омӯзад, ба муҳити атроф, ба дигарон худро муаррифӣ карда метавонад ва ин муҳитро дарк намудан низ ба ӯ осонтар хоҳад шуд.

Омили муҳимми дигаре, ки аз ин тадқиқот бармеояд - ин ба як тартиби муайян даровардани забон бо кӯшиши якҷояву коллективонаи дорандагони забон, ки имрӯз дар гӯшаҳои гуногуни ҷаҳон ба сар мебаранд. Ҳузури мавзӯъҳое, ки дар гурӯҳҳои помирзабон дида мешаванд на танҳо мақоми ҷамъиятии ин забонҳоро барпо месозанд, балки дар барқароркунии воҳидҳои лингвистии ин забонҳо, сохтани расмулхати муносиб барои ин забонҳо, хулоса ба як чорчӯбаи муайяни адабиву стандартӣ даровардани ин забонҳо саҳм мегузоранд, ки ин мавзӯи тадқиқоти дигаре хоҳад буд.

АДАБИЁТ

1. Аламшоев М. Историческое становление и перспективы сохранения памирских языков / М. Аламшоев // Endangered Languages and History. Proceedings of the Conference FEL XIII. – Khorog, 2009. - С. 177-182
2. Ашуров Илҳом. Гурӯҳи *Šekošəvi zvůk* –Забони ишкошимӣ / Илҳом Ашуров [Захираи электронӣ] www.facebook.com/groups/249622301783014
3. Додихудоева Л. Р. Памирские языки / Л. Р. Додихудоева // Языки народов мира. - М., 2000. – С. 33-40.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди Забони Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 1989.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди Забони Давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2009.
6. Лашкарбеков Б. Влияние исторических миграционных и глобализационных процессов на судьбу памирских языков и малых народов Памира / Б. Лашкарбеков // Endangered Languages and History. Proceedings of the Conference FEL XIII. – Khorog, 2009. - С.142-147.
7. Мавлонназаров Наим. Гурӯҳи "Помери бозор" / Наим Мавлонназаров. [Захираи электронӣ] www.facebook.com/groups/5006663138
8. Соколова В. С. Генетические отношения язгулямского языка и шугнанской языковой группы / В. С. Соколова. - Л., 1967. - С. 1-158.
9. Юсуфбеков Ш. Миноританые языки Памира: Проблемы и перспективы развития и изучения / Ш. Юсуфбеков // Лексика. Этимология. Языковые контакты. - М., 2011. - С. 278-281.
10. Crystal D. Language Death / D. Crystal. - Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – P. 1-198.
11. Crystal D. Language and The Internet. (22nd ed.) / D. Crystal. - Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – P. 1-272.
12. Cunliffe D. Young bilinguals 'Language Behavior in Social Networking Sites: The Use of Welsh on Facebook / D. Cunliffe, D. Morris, C. Prys // Journal of Computer-Mediated Communication 28(2), 2013. - P. 339-361.
13. Sheyulislomi J. Identity, Language, and new media: the Kurds case / J. Sheyulislomi // Language Policy 9, 2010. – P. 289-312.

ИСТИФОДАБАРИИ ЗАБОНҲОИ ПОМИРӢ ДАР ШАБАКАИ ИҶТИМОИИ ФЕЙСБУК

Дар мақолаи мазкур дискурси забонҳои бехатти помирии Тоҷикистон дар шабакаи иҷтимоии Фейсбук мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Таҳлили дискурси гурӯҳҳои забонҳои помирӣ нишон медиҳад, ки истифодаи маълумотҳои забонҳои камшумор ба васеъсозии функсияҳои ҷамъиятӣ ва рушди минбаъдаи онҳо мусоидат менамоянд.

Калидвожаҳо: забонҳои помирӣ, забонҳои бехат, Фейсбук, дискурс, забонҳои камшумор, функсияҳои ҷамъиятӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПАМИРСКИХ ЯЗЫКОВ В СОЦИАЛЬНОЙ СЕТИ ФЕЙСБУК

В статье исследуется дискурс бесписьменных памирских языков Таджикистана в социальной сети Фейсбук. Анализ дискурса памироязычных групп показывает, что использование данных малочисленных языков способствует расширению их общественных функций и их дальнейшему развитию.

Ключевые слова: памирские языки, бесписьменные языки, Фейсбук, дискурс, малочисленные языки, общественные функции.

THE USE OF PAMIRI LANGUAGES IN THE SOCIAL NETWORK OF FACEBOOK

The article examines discourse of unwritten Pamiri Languages of Tajikistan on Facebook's groups. The findings reveal that the use of these minority languages contributes to wide spreading of public functions and further development of them.

Key words: Pamiri languages, unwritten languages, Facebook, discourse, minority languages, public functions.

Сведения об авторе: ***Парвина Абдулхамидова*** -кандидат филологических наук, Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева. E-mail: **parvin.abd@mail.ru**

БОЗТОБИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ БАХТИЁРИ МУРТАЗО

С. И. Шарипов
Донишгоҳи давлатии Кӯрғонтеппа ба номи Носири Хусрав

Имсол аз ғалабаи мардуми шарафманди собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар набарди солҳои 1941-1945 71 сол пур шуд. Ҳар қадаре ки мо аз рӯзи ғалаба дур мегардем, ҳамон андоза моҳияту ангезаи он дар вуҷудамон бештар мешавад. Дар ин ҷанг зиёда аз 70 давлати хурду бузурги ҷаҳон дохил буданд, ки ба ҳамаи онҳо хисороти ҷонию молӣ расид. Албатта, барои ғолибият дар ин ҷанги шадиди ҷаҳонӣ, ҳимояи хоки ватани ачдодӣ ва таъмини зиндагии пурсаодат садҳо ҳазор фарзандони ғаюр дар ин ҷода ҷони худро аз даст додаанд, ки қаҳрамонии онҳо ҳеҷ гоҳ аз хотирҳо фаромӯш намешавад. «Шуҷоату мардонагӣ ва қаҳрамониҳои тоҷикистониҳо дар саҳифаҳои таърих сабт гардидааст. Аввалан, аз Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 300 ҳазор нафар дар ҷанг иштирок кард. Аз он 54 нафар унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ, 15 нафар бо се ордени «Шараф» мушараф гардид» [6, 4-5]. Хотираи шикастнопазиру қалби пурмуҳаббати чунин афрод ҳамеша тимсоли некиву шуҷоатмандӣ барои насли наврас пеши назар ҷилвагар мешавад. Ин падидаву зухурот дар публитсистика ба таври зарурӣ инъикоси худро ёфтаанд. «Мавҷудияти рӯҳи иҷтимоӣ дар осори намояндагони адабиёти классикии тоҷику форс ва ба публитсистика гаравидани адибони муосир нишони он аст, ки дар ҳар давру замон дахолат ва воқеиёти муҳими рӯз ва маърифати иҷтимоии онҳо барои равшанфикрон маҳакӣ асосӣ ба ҳисоб мерафтааст» [4, 3]. Публитсистика имкон дорад, ки тамоми соҳаҳои ҷомеаро фаро гирад, мушкилоту муаммоҳои мавҷударо шарҳу эзоҳ диҳад. Ба ақидаи донишманди соҳа Нуриддин Бозоров «Публитсистика аслиҳаи тавонои муборизаҳои ғоявӣ, воситаи тарбияи ҷамъиятӣ, ташвиқот ва тарғибот, тарзи ташкил ва нақли ахбори иҷтимоӣ мебошад» [1, 11].

Замони ин ҷанги хонумонсӯз ва баъд аз он низ пайваста аз ҷониби аҳли эҷод, хосса нависандагону шоирон, рӯзноманигорону публитсистон асарҳои бузургу арзишманди дорои мазмуни баланди ватандӯстӣ, филмҳои гуногуни таърихӣ, ки қисматҳои гуногуни ин воқеаи сангинро фарогир, саҳнаҳои театрӣ ва аксу расмҳои чеҳраҳои қаҳрамонҳо ба вуҷуд омаданд, ки дарунмояи онро, пеш аз ҳама, муттаҳидиву меҳнатдӯстӣ, дӯстиву рафоқати халқҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, ҳимояи Ватанмодар, бунёдкориву созандагӣ ташкил медиҳанд. Дар публитсистикаи Бахтиёр Муртазо инъикоси Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ҳифзи марзу буми ачдодӣ, таъмини ғалаба, меҳнати софдилона ва ғайра ҷойгоҳи хосса дорад. Ӯ дар баррасии масъалаи мазкур таҷрибаи ғанӣ дошта, барои муассирии андешаҳояш натанҳо ба далелҳои боэътимоду раднашавандаи таърихӣ, балки суҳбат бо худи иштирокчиёни ҷангу наздикони онҳо такя кардааст, ки дар муассирии каломаш мусоидат кардаанд. Ба қавли муҳаққиқ Бахтиёри Қудбиддин «Дар ин роҳ мушоҳида, ҷустуҷӯ, дидан, мулоқот кардан ва ботини қаҳрамонро омӯхтан ҷузъиёти бунёдии» [7, 47) мавод аст.

Ба мавзӯи мазкур таваҷҷуҳ доштани адиб ба омилҳои зерин вобаста аст:

а) ҳангоми Ҷанги Бузурги Ватанӣ (солҳои 1941-1945) публитсист Бахтиёр Муртазо кӯдак буда, азобу машаққати зиндагӣ ба руҳу равони ӯ таъсири зиёд расонд.

б) аз хонаводаи онҳо чор нафар, падар ва амакҳояш ба майдони ҷанг рафта, ду нафар қаҳрамонона ба ҳалокат расида, ду нафари дигар сиҳату саломат баргаштаанд.

в) ҳисси баланди ифтихороти миллӣ, тарбияи насли наврас дар ҷодаи худшиносӣ ва ҳифзи манфиатҳои давлат, ки асоси кори эҷодкоронро ташкил медиҳад, иборат аст.

Соли 2005 бо дастгирии Ассосгузори сулҳу вахдати миллӣ -Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон китоби «Шасти зафар», ки маҳсули тафаккури аҳли эҷоди кишварро дар солҳои гуногун дар бар мегирад, чоп шуд. Дар бахши дуюм, ки осори насриро фарогир аст, очерки «Фарзанди Кофарниҳон»-и адиб Б. Муртазо низ дар шумули бехтарин нигоштаҳои публитсистӣ дохил шудааст. Мавзӯи асосии очерки мазкур қаҳрамонии як фарзанди диёри Қубодиён Қодир Бӯбиевро инъикос мекунад. Муаллиф барои пурҷило гардидани симо ва кору амали ҷавонмардонаи қаҳрамон ӯро натанҳо дар ҷабҳаи ҷанги бузурги ватании солҳои 1941-1945 нишон медиҳад, балки ҷасорату қавииродагии Қ. Бӯбиевро дар солҳои 1920-1935 ба риштаи таҳқиқ мегирад. Услуб ва тасвири манзараҳои ҷолиби ҳаёти қаҳрамони очерк ҷолиби диққат буда, аз маҳорати хуби нигорандагии публитсист- чеҳраофарӣ, проблемагузорӣ, тарбияи аҳли ҷомеа ва амсоли он дарак медиҳад. Қодир Бӯбиев аз давраи наврасию ҷавонӣ орзу дошт, ки мисли ҳамдеҳагони худ ҳамеша ин марзу бумро аз дасти ғоратгарон, душманони асосии инсоният ҳифз кунад. Ҳамин шуру шавқи зиёд боис гардид, ки дар аввалин кӯшишҳояш дар ин ҷода муваффақ гардаду, нотарсиву далерии хешро исбот намояд. Публитсист қаҳрамони худро далеру шуҷо, донишманду муборизи роҳи озодӣ ва муқобили душман тасвир намуда, ӯро ҳамеша дастболо нишон медод.

Солҳои 1915-1930 дастаҳои ғоратгарону босмачиён дар ҳудуди мамлакат бештар гардида, амалҳои нангину ғайриинсониро содир мекарданд. «…Хунхорон пас аз чандин зарбу латҳо фармондеҳро бар сари санге шинонда парронданд. Қодир, ки аз ҳамаи ин бедодгариҳо огоҳ буд, бо роҳи пинҳони байни чакалакзор ба назди Алексей Семёнович Жадов тозон шуд…

- Маро ҳам ба аскарӣ қабул кунед, - зуд-зуд нафас кашида гуфт Қодир ба назди Жадов омада. – Ман барои хуни фармондеҳи Аскарони Сурх Назаров қассос мегирам» [7, 405]. Бо тасвири ин манзара, симои қаҳрамон дар очерк пурратар гардида, аз ватанпарастиву инсондӯстии ӯ дарак медиҳад. Дар ҳама лаҳзаҳои вазнин Қодир Бӯбиев омодааст, ки барои ҳифзи Ватан сина сипар кунад, то ҳамдиёронаш орому осуда зиндагӣ намоянд. Чунончи: «Саворон, ки суроби онҳо акнун ба чашми Қодир менамуд, андак таваққуф карданд. Пас ҳама якбора аспҳоро қамчин зада, ба ҳучум даромаданд. Гранатаи Қодир ононро бесару сомон кард. Дар ҳамин лаҳза сарҳадбонон низ даррасида, ба тарафи ғоратгарон гранатаҳо ҳаво доданд. Вайронкорон дар ҳалқаи дуду оташ монда буданд ва ночор ҳамаашон силоҳҳоро партофта, даст боло карданд…» [7, 406]. Ҳеҷ гоҳ амали неку шоиста ва ғамхору муҳофизи халқу Ватан аз ёду хотироти касе фаромӯш намешавад. Чунончи муҳаққиқи соҳа Асадулло Саъдуллоев қайд мекунанд: «…Ӯ мехоҳад абадияти ному мураввач будани рӯҳи родмардони диёрро ба мавқеъ зикр намояд. Қонунмандиҳои публитсистика ин тарзи нигоришро меписанданд» [5, 164). Онҳо ҳамеша барои дигарон намуна, роҳнамои зиндагӣ ва фарди поктинату хирадпеша шинохта мешаванд. Ин андешаҳо бори дигар исботи худро дар очерк ба пуррагӣ ёфтааст.

«- Рафиқон, - ба сухан даромад Жадов, - имшаб ба туфайли ҳушёрии сарҳадбони мо гурӯҳи мусаллаҳи вайронкорони сарҳад дастгир карда шуд. Ман ба Қодир Бӯбиев барои ин далерию шуҷоаташ миннатдорӣ эълон мекунам!» [7, 406]. Баъди пароканда шудани гурӯҳи босмачиён, Қодир Бӯбиев масъули мақомоти давлат ӣ шуда, сохти ҷомеаи тозабунёдро ба ҳамдеҳагонаш шарҳ медод. Ӯ роҳҳои саводнок намудани халқи меҳнаткаш, таъмини зиндагии шоиста ва масъулиятшиносиву ваҳдатгароиро омили асосии пешрафти ҷомеа ва давлат медонист. Аз сӯйи дигар, боло бурдани ҳисси меҳанпарастӣ ва ҳифзи онро қарзи шаҳрвандиву вичдонии инсоният меҳисобид. Соли 1941 Германия аҳдшиканона ба сарзамини Иттиҳоди Шӯравӣ ҳучум мекунад ва Қодир Бӯбиев дар баробари даҳҳо ҳазор ҳамдиёрони худ ба муҳофизати ватан сафарбар мешавад. Қодир, ки аспсавори хубу моҳир буд, хоҳиш менамояд ӯро ба қисми савора равон кунанд. Афсарону сарбозон баъди гузаштан аз курси махсуси тайёрӣ дар шаҳри Душанбе ба майдони набард мераванд, ки ӯ ҳам дар ин миён буд. « - Аввалин бор ҷанги ҳақиқиро дар шаҳрчаи Камишинои Сталинград дидам, - ба хотир меорад Қодир амак. Пас аз задухӯрди шадид аскарон истироҳат мекарданд. Қодир ба зодгоҳаш мактуб менавишт. Ӯ аз аввалин задухӯрд сиҳат баромадани худро маълум мекард» [7, 407]. Имтиҳони ҷиддии қаҳрамонӣ дар майдони ҷанг ҳоло дар пеш буд ва Қодир ҳамеша талош менамуд, ки рисолат ва қарзи фарзандии худро софдилона ва далерона ичро кунад. Тамоми роҳбарону қумондонҳо ба ӯ боварии комил доштанд, зеро дар марҳилаҳои мураккаби набард ҳамяроқони худро ҳаҷот медод ва душманро сарнагун мекард. Се рӯз пеш як полки разведкачиён аз ҳудуди ҷойгиршавии базаи ҳарбӣ хеле дур рафта, бенишон шуданд. Қодир ва ду ҳамяроқаш Седов ва Максимов вазифадор гардиданд, ки бояд ҳарчи зудтар аз вазъияти ин полк бохабар ва робитаро бо маркази қисми ҳарбӣ барқарор намоянд. «Ӯ бо ҳамроҳонаш аз рӯйи харита роҳи шуда, масофаи дуреро паймуд. – Фашистон мушак парронда, роҳро равшан мекарданд, -нақл менамояд Қ. Бӯбиев. – Мо баъди ин ҳолат ба рӯйи замини пурбарфу яхбаста ҷафс шуда гаваккашон мерафтем. Қарибиҳои субҳидам полкро ёфта, ҷавоби номаро овардем» [7, 408]. Қодир Бӯбиев бо ин амали ҷавонмардонаи худ бо медали «Барои мардонагӣ» қадршиносӣ шуд ва баъди ин кору амали шоёни таҳсин эътимоду боварии роҳбарон ва афсарону сарбозон ба қобилияти баланди ӯ бештар гардид. Супориши дигар ба аскарони разведкачӣ аз ҷониби роҳбари полки ҳарби муайян гардид. Онҳо бояд мавқеи ҷойгиршавии душман, шумораи дақиқи яроқу аслиҳа ва техникаи онҳоро меомӯхтанд. Ин вазифа ва уҳдадориро низ сарбаландона ичро намуд. Чунончи: «Қодир Бӯбиев бо як даста аскарон ба разведка рафта, мавқеи техникаи душманро дар харита қайд намуд. Ҳангоми бозгашт разведкачиёни мо як нафар гитлерчиро низ асир гирифтанд, Қодир онро ба аспаш бор карда овард» [3, 408]. Ин омил боис гардид, ки афсарони Шӯравӣ дар муборизаба душман дар асоси далелҳои бадастомада амал намуда, муваффақ шаванд. Барои нотарсиву шуҷоат ва анҷоми муваффақонаи супориш Қ. Бӯбиев ва ҳамсафонаш бо медали «Шараф» сарфароз шуданд. Ӯ то лаҳзаҳои охир ҷанг дар майдони набард ба муқобили душман ҷангида бо ордену медалҳои фаровон ба зодгоҳаш баргашт. Баъди хотимаи ҷанг чун роҳбари кордон шахси рӯзгордида, деҳқони асил дар самтҳои гуногун фаъолияти пурсамар намуда, дар ободиву шукуфоии ин гӯшаи диёр саҳми шоиста гузошт.

Очерки дигари публитсисти воқеънигор Бахтиёри Муртазо «Аз Кофарниҳон то Одер» унвон дошта, қаҳрамониву матинародагии фарзанди барӯманди халқи тоҷик Девонақул Ҷӯраевро дар бар мегирад. Адиб манзараи пуртаҳшатеро, ки дар овони кӯдакӣ қаҳрамон бо чашми сар дидаву нафрататаш нисбати ашхоси ҷангҷӯю бадхоҳ зиёд шуда буд, воқеӣ тасвир намудааст. Чунончи: «…Рӯзе дар саҳни ҳавлӣ, рӯйи бӯрё менишаст, ки ногоҳ ба ҳавлиашон як гурӯҳ одамони мусаллаҳи туршрӯ зада даромаданд. Дар ин ҳангом падараш дар хона дастосро метофт. Одамони омада падари ӯро аз хона баровардандуда рӯйи ҳавлӣ, дар пеши назараш парронданд» [9, 86]. Баъди ин ҳодиса андешаву фикри

Д. Ҷӯраев ба кулли тағйир ёфт. Ҳамеша банди хаёлот, сабабу омилҳои ба қатл расондани падарро фикр мекард, аммо ҳеҷ ҷавоби муносиб ёфта наметавонист. Аз гуфтаи ҳамдеҳагон фаҳмид, ки падари ӯро босмачиён куштаанд.

Д. Ҷӯраев дар солҳои аввали Ҷанги Бузурги Ватанӣ барои ҳимояи сарзамини худ, ҳамватанону пайвандон бархоста, дар муборизаҳо ҳамеша диловарӣ нишон медод. Ӯ дар ҳайати полки тирандозии 633 ҳангоми ҳифзи шаҳри Одесса бори дигар шуҷоатмандии худро исбот кард. Дар баробари ин ҳама фидокориҳо, инчунин дар вазифаҳои ҷамъиятӣ, тарбияи худшиносиву худогоҳии ҷавонон саҳм мегузошт. Бо сарбозону афсарон дар хусуси сиёсати давр суҳбат намуда, беҳтарини онҳоро ба сафи комсомолӣ қабул карда, билети ҳизбиро бо тантана месупорид. Боре ҳангоми маҷлиси партиявӣ душманон ба онҳо ҳуҷум мекунанд ва Д. Ҷӯраев бо қобилияти баланди касбӣ ин хатарро рафъ мекунаду барои мубориза ба душманон роҳ мекушояд. «…Ӯ бо машақати зиёде ба пулемёти душман наздик шуда, ду дона гранатаи якчо бастаро ба сӯйи он ҳаво дод. Таркиш дами пулемёти фашистонро фурӯ баст. Аввалин шуда худи Ҷӯраев аз ҷо ҷаст ва «ура!» - гӯён пеш давид. Аскарони дигар ҳам туфангу гранатаҳоро ба даст гирифта, аз пайи котиби худ шитофтанд» [9, 87]. Ин ва дигар корнамоиҳои Девонақул Ҷӯраев дар қиссаҳои ҷангӣ дар шаклҳои гуногун инъикос ёфтаанд. Аз ҷумла, муаллифони китоби «Шуҷоат баҳри ватан» Давлат Халил ва Фозил Абдурашитов баъзе қайдҳои ҷолиб оид ба рӯзгор ва далерии ин марди асили ватанпарвар доранд, ки шахсияти ӯро бори дигар ба назари хонанда фарди таҳамтан ва ҳушёру зирак ба ҷилва меоварад. Чунончӣ: «…Онҳо бо душман қаҳрамонона ҷангиданд. Он лаҳза Девонақул қумондони отделенияи тирандозӣ буд. Аввали моҳи октябри соли 1941, вақте ки душман ба хоки шаҳри Одесса наздик мешуд, муҳорибаи сифатан пуршиддату вазнин мерафт. Аввал қушунҳои Руминия ҳуҷум намуда, сонӣ онҳоро қушунҳои фашистӣ иваз намуданд. Қушунҳои мо ҳуҷуми душманро гардонида, дар мавқеи худ истодагарӣ мекарданд» [8, 55]. Д. Ҷӯраев дар симои афсарону сарбозони далери Ватан музаффариятро мушоҳида мекард, чунки онҳо дар лаҳзаҳои вазнин то охирон нафас ба муқобили душман мубориза мебурданд. Ҳамеша ба ҳамсафони худ талқин мекард, ки бояд барои озодиву ободии диёр ҷонфидоӣ намуд. Леонид Андреев комсорги ротаро, ки дар як муҳориба қаҳрамонона ҷангида ба ҳалокат расида буд, ба хотир меовард ва ӯро намунаи беҳтарини фидоиёни Ватан арзёбӣ мекард. «Гурӯҳи муқовимати Леонид Андреев ду шабу ду рӯз ҳамлаи пайдарҳами фашистонро паст гардонд. Ин гурӯҳ аз ҳафт нафар ҷанговар ва як пулемёт иборат буд. Ҳама қаҳрамонона ҷон нисор карданд, вале душманро гузаштан намонданд» [9, 88]. Ҳамеша фикри ёди ватану ҳифзи он дар шуури сарбозони Иттиҳоди Шӯравӣ гардиш мехӯрд. Баҳри нобуд намудани душман тамоми неруву қобилияти худро содиқонаву софдилона равона мекарданд. Воқеаҳои мушкилу ғайричашмдошт дар ҳама ҷабҳаҳо рух медод ва онро Д. Ҷӯраев бо дониши баланди касбии ҳарбӣ паси сар мекард. Дар шаҳри Бигдоши Полша ҳайати аскарон ба як вазъияти мураккаб рӯ ба рӯ шуданд. Муаллиф ин ҳолатро тавре ба риштаи тасвир мегирад, ки аз ҷасорати баланди Д. Ҷӯраев шаҳодат медиҳад. «Вақте ки танкҳои «фердинанд»-и фашистон ба тарафи аскарони ҷавон ҳамлавар гаштанд, онҳо безобита шуда, чӣ кор карданашонро намедонистанд. Комсорги баталон Ҷӯраев инро пайхас намуда, дарҳол хазида ба назди онҳо рафт ва ба ҳар яке мавқеи мувофиқро нишон дод. Сипас худаш бастаи гранатаҳоро ба ҷойи нишонраси яке аз танкҳо ҳаво дод. Танг оташ гирифт…Баъди даргирифтани танкҳо аскарон бо комсорги худ ба ҳамлаи ҷавобӣ гузаштанд. Роҳи оҳан, ки мавқеи муҳимми стратегӣ дошт, дар вақти муайян ишғол карда шуд» [9, 89-90]. Монанди ин ҳодиса зимни муҳориба бо душман хатарҳои зиёд буд. Дар наздикии соҳили Одер зимни як амалиёти муштарак воқеаи вазнине дар ҳаёти ӯ рӯх дод. Адиб дар ин вазъият мавқеъ ва нақши қаҳрамони худро арзанда тасвир мекунад. Чунончи: «…Душманон, ки ба оташфишонии разведкачиён андармон буданд, баталон фурсатро ғанимат дониста, ба ҳамла гузашт. Ҷӯраев омадани ҳамяроқони худро дида натавонист: вай аз таркиши фаустпатрон захмӣ шуда, аз ҳуш рафта буд» [1, 91]. Баъд аз ин ҳодиса Д. Ҷӯраев дигар натавонист дар майдони муҳориба бар зидди душман бичангад. Барои ин ҳама қаҳрамонӣ ӯро бо чандин ордену мукофотҳои давлатӣ лоиқ донистанд. Ҳангоме ки афсарону сарбозони Иттиҳоди Шӯравӣ ғалаба намуданд, дар баробари миллион нафар одамон шодиву нишоти Д. Ҷӯраев ҳадду канор надошт. Солҳои дароз ӯ дар вазифаҳои гуногуни давлатӣ фаъолият намуда, дар пешрафту шукуфоии ватани худ ҳиссаи арзанда гузошт. Дар баробари қаҳрамонони воқеии очеркҳои публитсист Б. Муртазо Д. Ҷӯраев ва Қ. Бӯбиев зиёда аз 2700 нафар сокинони ноҳияи Қубодиён дар ин ҷанг иштирок намуда, чунин корнамоиҳо намудаанд. «…Дар майдони ҷанг кубодиёниҳо ҷонбозиҳо ва фидокориҳои беназир нишон медоданд. Дар ҷангҳои хунини назди Днепр собиқ механизатори ноҳия В. И. Бояркин қаҳрамонии бемисл нишон дода» [2, 57] ба душман зарбаҳои марговар задааст. Барои ин амалу фидокорияш бо қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ қадршиносӣ гардид.

Ҷойи шубҳа нест, ки маҳз дӯстиву бародарии мардуми Иттиҳоди Шӯравӣ дар таъмини ғалаба нақши асосиву ҳалкунанда гузошт ва он дар очеркҳои публитсист Б. Муртазо хеле шавқовару воқеӣ ифода ёфтаанд. Дар андешаву ҳастии афсарону сарбозон танҳо мубориза барои адолат ва пойдории сулҳу ваҳдат ҷойгир гашта буд ва он самараи нек ба бор овард, ки ҷанбаи масъаларо низ адиб моҳирона инъикос кардааст. Ба андешаи таҳқиқгари осори адиб профессор Мурод Муродов «Як хусусияти барҷастаи очеркҳои Б. Муртазоев боз дар он аст, ки ҳамагӣ ба проблемаҳои иҷтимоӣ

мубталоянд. Масъалагузории иҷтимоӣ водор намуда, ки қаҳрамону персонажҳо фаъол бошанд, дар хусуси мушкилоти ба миён омада, мулоҳизаву андеша ронанд ва ба ин васила дар ҳалли онҳо саҳм гузоранд» [4, 157]. Дарвоқеъ, масъалаҳои баррасишаванда аҳамияти зиёди иҷтимоӣ дошта, дар ҳалли онҳо нақши қаҳрамонҳои очерк арзишманд ба тасвир омадаанд. Умуман, асоси мазмуни очеркҳои ба мавзӯи Ҷанги Бузурги Ватанӣ бахшидашудаи публитсист Б. Муртазоро маҳз ғаюрӣ, инсондӯстӣ, ватанхоҳӣ, сулҳхоҳӣ, ободгароиву меҳнатдӯстӣ ва ғайра ташкил медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Бозоров, Н. Сафарнома ҳамчун жанри публитсистика (Дастури таълимӣ барои донишҷӯёни факултаи журналистика) / Н. Бозоров. - Душанбе, 2014. - 184 с.
2. Дод, Қ. Кубодиён (Таърихи мухтасар аз аҳди қадим то ба имрӯз). / Қ. Дод., А. Фозил, С. Қиёмиддин. - Душанбе, 2014. - 220 с.
3. Қутбиддин, Б. Воқеияти тасвир / Б. Қутбиддин. - Душанбе, 2014. - 124 с.
4. Муродов, М. Аз замон то замон / М. Муродов. - Душанбе, 2010. - 248 с.
5. Саъдуллоев, А. Хосияти адабиёт / А. Саъдуллоев. - Душанбе, 256 с.
6. Саидаҳмади Ҳ. Қиссаҳои ҷангӣ / Ҳ. Саидаҳмад. Н. Бобо. - Душанбе, 2015. - 100 с.
7. Шасти зафар: мураттибон Низом Қ., Р. Атоева. - Душанбе, 2005. - 472 с.
8. Халил, Д. Шуҷоат баҳри ватан (Доир ба корнамоӣ ва ҳаёту фаъолияти собиқадорони Ҷанги Бузурги Ватании ноҳияи Кубодиён) / Д. Халил., Ф. Абдурашитов. - Душанбе, 2010. - 176 с.
9. Хотираҳои солҳои ҷанг. Саҳифаҳои қаҳрамонӣ / тартибдиҳанда Ҷ. Почоев. - Душанбе, 1985. - 139 с.

БОЗТОБИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ БАХТИЁРИ МУРТАЗО

Муаллиф мавқеъ ва таҷассуми Ҷанги Бузурги Ватаниро дар публитсистикаи Бахтиёри Муртазо мавриди таҳқиқ қарор дода, махсусияти онро зикр кардааст. Пеш аз ҳама, очеркҳои адиби публитсист бо фарогирии масъалаҳои сиёсиву иқтисодӣ иҷтимоиву фарҳангӣ аз нигоштаҳои дигар эҷодкорон фарқ дорад.

Мақола очеркҳоеро фаро мегирад, ки бевосита ба мавзӯи ҳимояи Ватан тааллуқ дорад ва дар баланд бардоштани ҳисси ифтихори миллии хонанда таъсири бузург мерасонанд. Ҳамчунин лаҳзаҳои қаҳрамонии фарзандони ҷонфидои халқи тоҷикро, ки дар марҳилаи ҳассосу мураккаби таърихӣ, ки тақдири миллату давлат ба онҳо вобаста аст, бо шавқмандӣ баён ёфтааст, дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: ҶБВ, қаҳрамон, тасвир, образ, муҳориба, амалиёт, мардонагӣ, таҳлил, очерк, публитсист, ватандӯстӣ.

ОТРАЖЕНИЕ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ В ПУБЛИЦИСТИКЕ БАХТИЯРА МУРТАЗО

В данной статье расматриваются героические подвиги таджикистанцев в годы Великой Отечественной войны, освещённые в публицистике Бахтияра Муртазо. Автор на основе анализа ряда очерков посвященных войне, определяет тематику произведений писателя, где показывает мастерсво описания событий и формирование образов героев.

Исследование показывает, что основное содержание очерков посвященных Великой Отечественной Войне публициста Б. Муртазо расскрывает храбрость, мужественность, гумманость, патриотизм, миролюбие, трудолюбие, созидание и т.д.

Ключевые слова: ВОВ, герой, описание, образ, борьба, операция, храбрость, анализ, очерк, публицист, патриотизм.

OTRAZHENIE GREAT PATRIOTIC WAR IN PUBLICIST BAKHTIAR MURTAZA

In this article we are risen heroic feats of Tajiks in Godi WWII, lit in publittsistike Bakhtiar Murtazo. Author, based on analysis of a number of essays on the war determines the theme of the writer, which shows mastersvo descriptions of events and the formation of images of heroes.

Research shows that the main content of essays devoted to the Great Patriotic War publicist B. Murtazo reveals the bravery, courage, gummanost, patriotism, peace, hard work, creativity and so on.

Key words: Second World War hero, description, image, fight, operation, courage, analysis, essay, essayist, and patriotism.

Сведения об авторе: ***Шарипов Сангимурод Исматуллоевич*** - преподаватель кафедры журналистики Курган-Тюбинского государственного университета им. Н. Хусрава. Телефон: **(+992) 918-13-03-59**

МУНДАРИҶА - СОДЕРЖАНИЕ

З А Б О Н Ш И Н О С Ӣ – Я З Ы К О З Н А Н И Е

ФУНКЦИОНАЛЬНО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ КАУЗАТИВЫ: ПРОЦЕССЫ ДЕСЕМАНТИЗАЦИИ
***С. В. Шустова, Е. А. Ошева*……... 3**

НИГОҲЕ БА РИСОЛАИ ОВОШИНОСИИ ИБНИ СИНО "МАХОРИҶ-УЛ-ҲУРУФ"
***С. Сулаймонов*……. 7**

АРЗИШИ ЗАБОНШИНОСИИ “ФОИДАҲО”-И “БУРҲОНИ ҚОТЕЪ”
***Д. Хоҷаев*..... 13**

О НЕКОТОРЫХ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ ЯЗЫКА ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКОЙ ПОЭЗИИ
***М. Саломов*……... 17**

МАРЗИ МАЪНОӢ
Ж. Гулназарова*…… *21

АКТУАЛЬНОЕ ЧЛЕНЕНИЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ
З. Р. Юсупова*……... *24

ЗАМИНАҲОИ ТАШАККУЛИ АНТРОПОНИМИЯИ МАРДУМИ ШУҒНОН
Малоҳати Махсутшо*…… *27

ИСТИЛОҲОТИ ИФОДАГАРИ РОЗ ВА СИРРРУ АСРОР ДАР АШЪОРИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ
А. Амиршоев*……. *31

ҲИДРОНИМҲОИ ТОҶИКИСТОН ДАР АСАРИ «СУРАТУЛАРЗ»-И ИБНИ ҲАВҚАЛ
Д. Р. Ҳомидов, Г. Х. Икромова*…….. *34

НАЗАРЕ БА ЛЕКСИКАИ ЛАҲҶАИ ВАХӢ-ҚАРОТЕГИНӢ
О. Борунов*…… *38

АНТРОПОНИМЫ РЕЛИГИОЗНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЕ
Ш. Ш. Гуламадшоев*……... *44

СПОСОБЫ ОБРАЗОВАНИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ СОКРАЩЕННЫХ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ
И. Б. Дададжанова, Г. Х. Мирзоева*…….. *48

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ СЕМАНТИЧЕСКОГО СПОСОБА ТЕРМИНООБРАЗОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ (русский, таджикский, немецкий)
З. И. Замонов*…… *50

УПОТРЕБЛЕНИЕ В КАЧЕСТВЕ ФАМИЛИЙ ЛИЧНЫХ ИМЁН
С. М. Насруддинов*…….. *54

НИГОҲЕ БА ТАҲЛИЛИ ЗАБОНИЮ ТАЪРИХИИ ОРОНИМИЯИ «ҚУРЪОН»
Муҳаммад Саидов*…….. *56

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ УЧЕБНИКА «АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК ДЛЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА» В УЧЕБНЫХ ГРУППАХ
З. А. Валиева, Р. Р. Раджабова*…… *60

ТАЪБИРОТИ ФЕЪЛИИ СОМАТИКИИ ТОҶИКӢ ВА ТАҲВИЛИ ОНҲО БА ЗАБОНИ РУСӢ

М. Н. Саидхоҷаева…….. *63*

ПОЛИЛЕКСЕМНЫЕ ТЕРМИНЫ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ
З. Самиев…….. *68*

ВАСЛИ КОМПОНЕНТИ «КАЙ» ДАР НОМҲОИ ЭРОНИИ «ҲАЗОРУ ЯК ШАБ»
Ҷ. Темуров…… *72*

НАВВОЖАҲО (НЕОЛОГИЗМҲО) ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ АРАБӢ
А. Тураев…….. *74*

ШАРҲИ БАЪЗЕ НОМВОЖАҲОИ ҶУҒРОФИИ ВОДИИ ҲИСОР ДАР ОСОРИ ТАЪРИХӢ
М. Турсунова…… *76*

ЛСГ КАЧЕСТВЕННЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИХ НОС ЧЕЛОВЕКА
Ш. Р. Хасанова…… *81*

БЫТОВЫЕ РЕАЛИИ В ПРОИЗВЕДЕНИИ С. АЙНИ «СМЕРТЬ РОСТОВЩИКА» И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕВОДА НА РУССКИЙ ЯЗЫК
Тахмина Нагзибекова…….. *83*

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ ИЗУЧЕНИЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕРМИНОСОЧЕТАНИЙ АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ
Х. Асламов…… *84*

ПОНЯТИЕ АНТОНИМИИ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ
Э. Гулмонов…….. *87*

ДУШВОРИҲОИ СИНОНИМИЯИ ИСТИЛОҲОТ ДАР МИСОЛИ ИСТИЛОҲОТИ СОҲАИ ЭКОЛОГИЯ
Ш. Б. Каримов, И. Б. Эмомов…….. *91*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ СОПОСТАВЛЕНИЯ ПЕРФЕКТА В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ
И. Муродов…… *95*

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЛЕКСИКИ УКРАШЕНИЙ ОДЕЖДЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ
Х. Худоиева..... *98*

СПОСОБЫ ВЫДЕЛЕНИЯ ТЕМЫ И РЕМЫ В ТЕКСТАХ
З. Р. Юсупова…… …… *99*

ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИЕ ВОЗРАСТ ЧЕЛОВЕКА В ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ
Л. И. Джамирова…… …… *103*

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СРАВНИТЕЛЬНЫХ ПРИДАТОЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ ***(на материале русского, таджикского и английского языков)***
Н. Ш. Рахмонова…… …… *106*

А Д А Б И Ё Т Ш И Н О С Ӣ – Л И Т Е Р А Т У Р О В Е Д Е Н И Е

АЗ ТАЪРИХИ ЭҶОДИ ПОВЕСТИ «СУБҲИ ҶАВОНИИ МО»

Сироҷиддини Эмомалӣ…… *111*

МАХСУСИЯТҲОИ ШЕЪРИ АНДЕШАҲОИ ОТИФИИ ТАСВИРИИ БОЗОР СОБИР
Аскар Ҳакимов…… *115*

ИҚБОЛИ ЛОҲУРӢ ВА АБУЛҚОСИМИ ЛОҲУТӢ
(таҳлили муқоисавии ашъор ва афкор)
Рустам Ваҳҳобзода..... *122*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОЭМЫ «САЛАМАН И АБСАЛЬ» ДЖАМИ С ПЕРЕВОДОМ ХУНАЙНА ИБН ИСХАКА
М. Низомов…… *125*

ТАҲМИДИЯ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ХОҶУИ КИРМОНӢ
Амирҳамза Сатторов..... *130*

ПРОЦЕСС ТЕОГНОЗИСА В ИРФАНИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ МИР САЙИД АЛИИ ХАМАДОНИ
К. Кодиров…… *132*

ИМОДУДДИН АЛ-ИСФАҲОНӢ ВА «ХАРИДАТ АЛ-ҚАСР»-И Ӯ
М. Н. Аминов…… *138*

АНАЛИЗ СОДЕРЖАНИЯ ПОЭЗИИ САЛМАНА ХИРАТИ
Ахдия Фазили…… *142*

НИГОҲЕ БА АНДЕШАҲОИ АДАБИИ ФУРӮҒИ ФАРРУХЗОД
Р. Мансурова…… *144*

НОСЕҲИ ХАТЛОНӢ – ШОИРИ ДОСТОНСАРО
Бӯрӣ Гулназаров..... *146*

НИГОҲЕ БА «ҒАРБЗАДАГӢ»-И ҶАЛОЛ ОЛИ АҲМАД
(пажӯҳиши фарҳангшиносӣ)
Олимҷон Хоҷамуродов…… *153*

ЗАРБУЛМАСАЛ ВА МАҚОЛҲОИ НАСРИ БАЧАГОНАИ ТОҶИК
М. Р. Исматуллоев…… *157*

РӮЗГОР ВА ОСОРИ ФАРИДУН ТАВАЛЛУЛӢ
Ш. С. Тешаева…… *160*

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕРСИДСКОГО РОМАНА
Акрам Борути…… *162*

ОБРАЗИ ПОДШОҲОН ДАР “ЧАҲОР МАҚОЛА”-И НИЗОМИИ АРӮЗИИ САМАРҚАНДӢ
Абдуқодирзода Саидмукаррам..... *165*

ПОЭЗИЯ И ПОЭТИЧЕСКОЕ ИСКУССТВО С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МУСУЛЬМАНСКИХ БОГОСЛОВОВ
И. Давлатов…… *168*

АНТУАН ГАЛЛАН И «АРАБСКИЕ НОЧИ ИЛИ ПЕРСИДСКИЕ ДНИ»
Д. Махмудов…… *174*

МАВҚЕИ ОСОРИ ХУРДИ ЛИРИКӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ МИРЗО ҚАДАМ ВА МУҲТАВОИ ОН
Г. Мирзорахматова…… *177*

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ ПОЭЗИИ РУДАКИ
М. М. Мирзохонова*……. *182

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ЗАРРИНКУБА
Настаран Ибрагимзаде*…….. *186

ТАСВИРИ МУШКИЛОТИ ЗАН ДАР РОМАНИ «ПАЛАТАИ КУНҶАКӢ»
-И Ф. МУҲАММАДИЕВ ВА «ОСМОНИ БЕКАРОН» («САРА АКАШ»)-И Р. ЯДАВ
М. А. Нурова*……. *189

МУЛОҚОТИ МАВЛОНО ЯЪҚУБИ ЧАРХӢ БО ХОҶА УБАЙДУЛЛОҲИ АҲРОРИ ВАЛӢ ДАР МУЛКИ ЧАҒОНИЁН (ҲИСОРИ ШОДМОН)
Бурҳон Сайфиддинов*…….. *192

ТАҲҚИҚ ВА ШИНОХТИ ШЕЪР АЗ НИГОҲИ ШИБЛИИ НУЪМОНӢ
З. Ҳамроқулова*…… *195

МУҲАҚҚИҚИ АҲВОЛ ВА ОСОРИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ
Муҳайё Холтураева*…… *198

ТАЪСИРПАЗИРИИ ВОҚИФ АЗ ШОИРОНИ ПЕШИН
Шарофиддин Асомидинзода*…….. *202

НИГОҲЕ БА ДОСТОНИ «КАЙХУСРАВ» ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ
Рустам Наботӣ*……. *205

ТАСВИРИ РӮЗГОРИ ШОҲ ШУҶОЪ ДАР «ТАЗКИРАТ-УШ-ШУАРО»-И ДАВЛАТШОҲИ САМАРҚАНДӢ
Момогул Шодиева*..... *209

ТЕОРИЯ ТЕОМАНИЗМА В ИРФАНИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ МИР САЙИД АЛИИ ХАМАДОНИ
К. Кодиров*……. *211

САЙРИ КӮТОҲИ ТАЪРИХӢ БА БАЪЗЕ МАНОБЕИ ИСТИЛОҲОТИ МУСИҚИИ ТОҶИКӢ
З. Ф. Абдуллоева*..... *216

МУЛОҲИЗАҲОЕ ЧАНД ОИД БА ҲИКОЯҲОИ Ӯ. КӮҲЗОД
Д. Ҳикматова*…….. *219

ПАДИДАҲОИ ТОЗАИ ИЛМИИ ОСОРИ УСТОД С. АЙНӢ
Ҳ. У. Солиев*……... *222

ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ СТИЛЯ СТИХОТВОРЕНИЯ «МУЖЕСТВО» А. А. АХМАТОВОЙ ПРИ ПЕРЕВОДЕ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК
Киматби Элназар*…….. *224

НИГОҲИ МУХТАСАР БА ТАҲҚИҚИ РӮЗГОР ВА ОСОРИ АМИР МУИЗЗИИ НИШОПУРӢ
Фаррух Ҳайдаров*…… *227

ШАЙХ АБУЛҲАСАНИ ХАРАҚОНӢ ВА АБӮСАИДИ АБУЛХАЙР
Г. С. Нозимова*……. *233

Ж У Р Н А Л И С Т И К А

МАВҚЕИ РАДИОКОМПОЗИТСИЯ ДАР БАРНОМАҲОИ РАДИОИ «ТОҶИКИСТОН»
Ализода Абдурашид Хӯҷамқул, Саидмуроди Хоҷазод*…….. *236

МАҚОМИ ОЧЕРК ДАР ЭҶОДИЁТИ ТОҶӢ УСМОН

Маҷид Салимов…….. *239*

СУТУННАВИСӢ ДАР МАТБУОТИ МУОСИРИ ТОҶИК
М. А. Муқимов…… *243*

ИНЪИКОСИ ВОҚЕАҲОИ ТОҶИКИСТОН АЗ НИГОҲИ СОМОНАХОИ «АЛ - ҶАЗИРА» ВА «БИ- БИ-СИ» (ВВС)
С. Қаландаров…….. *248*

БАРРАСИИ ПРОБЛЕМАИ ТЕРРОРИЗМ ВА ЭКСТРЕМИЗМ ДАР НАШРИЯИ “НИГОҲ”
М. Баҳромзода……. *252*

ДОИР БА ЯК РӮЗНОМАИ МУЗОФОТӢ
С. Ғоибов..... *257*

НАҚШИ НАҚШАИ СЕНАРӢ ВА СЕНАРИЯ ДАР ТАҲИЯИ БАРНОМАИ ТЕЛЕВИЗИОНӢ
З. Муъминҷонов..... ..... *261*

СОХТОР, ШАКЛИ ПОЛИГРАФӢ ВА МУНДАРИҶАИ МАҶАЛЛАИ «ОЙИНА»
Г. Х. Дадобоева…… *264*

ЗАМИНАҲОИ РУШДИ ЖУРНАЛИСТИКАИ ШАҲРИ КӮЛОБ ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИЯТ
З. Мирзоева…….. *267*

ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОӢ ДАР МАТБУОТИ МУСТАҚИЛ
Сипеҳри Кароматулло..... *270*

«ҶУМҲУРИЯТ» ДАР ШИНОХТИ МУҲАҚҚИҚОН
Умарбек Фаридун..... *274*

«TAJIKISTAN TIMES» - АВВАЛИН НАШРИЯИ АНГЛИСЗАБОН ДАР ТОҶИКИСТОН
Ф. Мирзоева…… *278*

МАСОИЛИ ХУДШИНОСӢ ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ ДАВРАИҶАНГИИ БОБОҶОН ҒАФУРОВ
С. Ҳайдаров…… *281*

АРТ-КРИТИКА И ОСВЕЩЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ИСКУССТВА В ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ ТАДЖИКИСТАНА
Т. Ниязова…… *284*

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ
Сафарзода Манучехри Наджот…… *288*

ИСТИФОДАИ ЗАБОНҲОИ ПОМИРӢ ДАР ШАБАКАИ ИҶТИМОИИ ФЕЙСБУК
П. Абдулҳамидова..... *290*

БОЗТОБИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ БАХТИЁРИ МУРТАЗО
С. И. Шарипов…….. *296*

ТАРТИБИ ТАҚРИЗДИҲӢ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМИЕ, КИ БА МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ «ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН. БАХШИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ» БАРОИ ЧОП ПЕШНИҲОД МЕГАРДАНД

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, аз ташхиси пешакӣ гузаронида мешаванд (ташхис аз ҷониби аъзоёни ҳайати таҳририя – мутахассисони соҳаи дахлдор анҷом дода мешавад) ва сипас дар доираи тартиботи ҷорӣ барои чоп қабул мегарданд. Талабот барои тартиб додани шакли ниҳоии матни мақола дар ҳар як шумораи маҷалла чоп карда мешавад.

Ҳангоми қабули шакли дастнависи мақола, корбарони маҷалла нисбат ба мундариҷа ва риояи талаботи асосӣ ба муаллиф хабар медиҳанд ва он норасоиҳое, ки дар мақола ҷой доранд, то оғози ташхис аз ҷониби муаллиф бояд бартараф карда шаванд.

Сипас мақолаи илмӣ, дар доираи талаботи ҷорӣ, барои ташхис ба аъзоёни ҳайати таҳририя ва ё мутахассисони соҳаи дахлдор (номзадҳо ва докторони илм) равон карда мешавад.

Дар тақриз бояд хусусиятҳои муҳими мақола асоснок карда шаванд. Аз ҷумла, навоварии илмӣ, муҳимияти омӯзиши масъала, арзиши таърихӣ ва фактологии мақола, дурустии иқтибосҳои нишондодашуда, услуби матн, истифодаи адабиёти солҳои охир ва камбудию норасоиҳои мақола. Дар охири тақриз ба мақола баҳои умумӣ дода мешавад ва ба ҳайати таҳририя дар мазмунҳои зерин хулосаи муқарриз пешниҳод мегардад: ба чоп тавсия карда шавад; баъди ислоҳи камбудиҳо ба чоп тавсия карда шавад; барои тақриз иловатан ба мутахассиси дигари масъалаи дахлдор фиристода шавад; барои чоп тавсия карда намешавад. Ҳаҷми тақриз бояд аз як саҳифа кам набошад.

Мақолаҳои илмии барои чоп қабулгардида, аммо ба тағйирот ниёздошта, бо нишон додани тавсияҳои муқарриз ва муҳаррир ба муаллифон фиристода мешаванд. Муаллифон бояд камбудию норасоиҳои ҷойдоштаро ислоҳ намуда, шакли ниҳоии матни чопӣ ва электронии мақоларо бо дастхати пештарааш ба маҷалла пешниҳод намоянд. Баъди ислоҳи камбудиҳои ҷойдошта мақолаи илмӣ такроран барои тақриз супорида мешавад ва сипас аз ҷониби ҳайати таҳририя барои чопи он иҷозат дода мешавад.

Мақолае, ки ба он тақризи мусбӣ дода шудааст ва чопи он аз ҷониби ҳайати таҳририя ҷонибдорӣ гардидааст, барои нашр қабулгардида ба ҳисоб меравад.

Раванди тақриздиҳӣ ба мақолаҳои дастнавис ошкоро намебошад. Паҳн намудани хабар дар бораи раванди тақриздиҳии мақолаи дастнавис боиси поймол гардидани ҳуқуқи муаллиф мегардад. Муқарризон барои нусхабардорӣ намудани матни мақола ва истифода намудани он барои эҳтиёҷоти худ ҳуқуқ надоранд.

Муқарризон, инчунин аъзоёни ҳайати таҳририя то нашри мақола иттилооти дар матни мақолаи дастнавис ҷойдоштаро ба манфиати худ истифода бурда наметавонанд.

Тақризҳо дар нашрияи маҷалла ба муддати 5 то сол нигоҳдорӣ мешаванд.

Идораи нашрия ҳангоми дархости дахлдор нусхаҳои тақризҳоро ба Комиссияи олии аттестатсионии Вазорати маориф ва илми Федератсияи Русия ирсол менамояд.

Инчунин идораи нашрия ҳангоми дархости дахлдор нусхаҳои тақризҳоро ба Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ирсол менамояд.

БА МАЪЛУМОТИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи илмии «Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ» мақолаҳои илмие, ки натиҷаи таҳқиқоти соҳаи илмҳои филологӣ мебошанд, барои нашр қабул мегарданд.

Ҳангоми пешниҳод намудани мақолаи илмӣ муаллифон бояд қоидаҳои зеринро риоя намоянд:

Бо дарназардошти матни мақола, рӯйхати адабиёти истифодашуда, нақшаҳо, расмҳо, фишурдаҳо ва калидвожаҳои бо забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ омодагардида ҳаҷми мақола на бештар аз 10 саҳифаи матни компютерӣ бошад.

Мақола бояд дар барномаи таҳриргари Microsoft Word ҳуруфчинӣ шуда бошад. Дар баробари шакли чопӣ, инчунин шакли электронии матни мақола низ бояд пешниҳод карда шавад. Шакли дастнавис бояд дар компютер ҳуруфчинӣ шуда бошад ва ҳамаи саҳифаҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд (гарнитураи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ, Times New Roman барои матни русӣ, шакли саҳифаи компютерӣ А4, фосилаи атрофи саҳифа: боло – 3 см, поён – 2,5 см, чап – 3 см, рост – 2 см, фосилаи байни сатрҳо 1,5).

Дар қисми болоии саҳифаи аввал номи мақола, дар сатри дуюм ному насаби муаллиф навишта мешавад. Дар сатрҳои минбаъда номи муассисае навишта мешавад, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд. Сипас, почтаи электронии муаллиф низ нишон дода мешавад. Баъд аз ин матни мақола ҷойгир карда мешавад. Дар охири мақола баъди рӯйхати адабиёти истифодашуда фишурда ва калидвожаҳо (аз 8 то 10 калима) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ навишта мешаванд.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда чун анъана баъди матни мақола ҷойгир карда мешавад. Муаллифон ҳангоми тартиб додани рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд талаботи тартиб додани онро риоя намоянд. Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд аз 5-6 номгӯй кам набошад.

Мақолаҳои илмие, ки барои нашр ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд хулосаи экспертӣ ва маълумотномаи муаллифӣ (барои илмҳои табиӣ) ва тақризи мусбии мутахассиси соҳаи дахлдорро дошта бошанд.

Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки матни мақоларо таҳрир ва кӯтоҳ намояд.

Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, аз ҷониби ҳайати таҳририя барои чоп тавсия намегарданд.

ПОРЯДОК
РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА»

Все научные статьи, поступившие в редакцию журнала, подлежат обязательному рецензированию.

Заведующий редакцией определяет соответствие статьи требованиям к оформлению и направляет статью на рассмотрение главному редактору или его заместителю. Далее, с приложенной справкой о прохождении программы «Антиплагиат», - на рецензирование двум членам редакционной коллегии или двум внешним рецензентам - специалистам, докторам или кандидатам наук, имеющим наиболее близкую к теме статьи научную специализацию.

Заведующий редакцией, главный редактор или его заместитель имеют право единолично отклонить статью, если ее материал не соответствует тематике издания, его направленности и политике, а также требованиям к оформлению статей.

Рецензенты уведомляются о том, что, присланные им рукописи, являются собственностью авторов и содержат сведения, не подлежащие разглашению. Рецензирование проводится конфиденциально.

Сроки рецензирования определяются в каждом отдельном случае заведующим редакцией с учетом создания условий для максимально оперативной публикации статьи.

Рецензирование проводится конфиденциально для авторов статьи, носит закрытый характер. Рецензия предоставляется автору по его письменному запросу, без подписи и указания фамилии, должности, места работы рецензента. Рецензия с указанием автора рецензии может быть предоставлена по запросу экспертных советов в ВАК.

В рецензии освещаются вопросы, приведенные в приложении.

В заключительной части рецензии на основе анализа статьи должны быть даны четкие выводы рецензента о возможности публикации статьи в представленном виде, или о необходимости переработки (доработки) статьи по замечаниям рецензента.

Если рецензия содержит рекомендации по исправлению и доработке статьи, редакция направляет автору замечания рецензента с предложением учесть их при доработке статьи, или аргументировано их опровергнуть. Переработанная автором статья повторно направляется на рецензирование.

Если статья не рекомендована рецензентом к публикации, то текст отрицательного заключения направляется автору. В случае аргументированного несогласия автора с мнением рецензента, автор статьи может обратиться в редакцию с просьбой о направлении его статьи на дополнительное рецензирование. В этом случае редакционная коллегия журнала либо направляет статью на повторное (дополнительное) рецензирование, либо предоставляет автору мотивированный отказ в публикации. Окончательное решение по этому вопросу принимает главный редактор или его заместитель, который вправе опубликовать статью в качестве дискуссионной.

Наличие положительной рецензии не является достаточным основанием для публикации статьи. Окончательное решение о целесообразности и сроках публикации после рецензирования принимается главным редактором или его заместителем, а при необходимости - редакционной коллегией журнала.

Редакция журнала не хранит статьи, не принятые к печати. Все статьи, полученные редакцией, автору не возвращаются.

Оригиналы рецензий хранятся в редакции журнала в течении трех лет.

Редакция строго придерживается норм и правил международной публикационной этики.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Вестник Таджикского национального университета» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по естественным, гуманитарным и экономическим наукам.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

Размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия статьи. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj 14, формат А4, интервал одинарный, поля: верхнее - 3см, нижнее – 2,5см, левое – 3см, правое – 2см), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес, e-mail. Далее через строку следует основной текст. В конце статьи после списка литературы приводятся аннотации на русском и английском языках и ключевые слова (8 - 10 слов).

Список литературы приводится в общем порядке после основного текста статьи. Авторы должны соблюдать правила составления списка использованной литературы. Он должен содержать 5-6 наименований литературы.

Научные статьи, представленные в редакцию журнала, должны иметь экспертное заключение, авторскую справку (для статей серии естественных наук) и отзыв специалистов о возможности опубликования.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи.

Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Муҳаррири масъул: **М. Ибодова**
Масъули бахши филологӣ: **М. Набиева**
Муҳаррирон: **Ш. Абдуллоева**, **О. Ашмарин**

Ответственный редактор: **М. Ибодова**
Редактор серии филологических наук: **М.Набиева**
Редакторы: **Ш. Абдуллоева, О. Ашмарин**

ДМТ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, бинои асосӣ, утоқи 61
ТНУ, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17, главный корпус, каб. 61
Телефон: 227-74-41 **E-mail: vestnik-tnu@mail.ru**
Сайт ТНУ: tnu.tj